ف الأسرار وعدة الأبرار

معروف بتفسیر خواجه عبدالله انصاری

حلد دهم

تفسیر سورة المجادلة الی آخر سورة الناس

تألیف

ابوالفضل رشیدالدین المیبد

در سال ۵۲۰ هجری قمری

بسعی و اهتمام

اقل عباد علی اصغر حکمت

طهران ۱۳۳۹ هجری شمسی - ۱۳۸ هجری قمری

شرکت چاپ بهمن

«سارك الدی بیده‌الملك و هو علی کل سی قدیر»(۱)

حدای قدیر براس رهسکان فصرمنّت نهاد با سفرعاسر ار اسعارعسرء اس کیات صواب ودفیرمبارك مبدأوفرّح مآب‌اسك ساماں آمد و آسی‌باماں ارآیات الّهی ونعمتی بی باماں ار نعم نامساهی‌صبت سدگان گسب **«انه لقولُ‌رسول کریم سریلٌ من ربّ‌العالمس»** (۲)

مؤلّف سعید در بحریر اس بفسیر محمدالحقّ ربح فراواں برد ودرسوب ابواب وبرسب فصول‌آں سعی فراواں کرد باآنکه کوکبی درحساں درآسماں فصلب وادب طالع سد و ار رحسار ساهد اسرار کسف حجاب فرمسود اسك ما سر کسه سالکاں مسلك او وساگرداں مکسب اویسم ، در تصحیح اوراق وبطبیق سح وبفیح مس وسطیم حواسی‌موفق وموید کسسیم وبحمدالله بعالی‌اس حریبه فیمس و گنجینه ثمس‌راىراساء آدم بحفه‌آوردیم **« والدس حآوا من بعدهم یقولون ربّنا اعفرلنا و لاحواننا الّــدس سبقونا بالایماں و لا بحعل فی قلوبنا غلا لــلّذیں آمنوا ربّنا انك روفٌ رحیم »**(۳)

با حود حه دری گرانبهابر ار گوهر علم و حــه محبوبی ر یبابر ار ساهد داس اسب که حداوید لطیف بر بندگاں صعیف عبایب فرمود و ار بحسیں روز که لساں حواجهٔ اولاد آدم بکلمات باماب الّهی گویا گسب ، مژدهٔ فصلب و نوید معرفب بعالمیاں آورد و برحلق مىب نهاد و بدس آیات گویا گسب **« اقرا وربّك الاکرم» «الدی علّم بالقلم» «علّم‌الانساں مالم یعلم(۴)»**

اسك دهمس باب ار درهای سماواب داس که مسهای محلّدات عسرء بفسیر سریف **کسف الاسرار وعدّه الابرار** اسب بر روی سکاں واحرار گسود واسرارنهفته و رارهای نگفته ار مطاوی‌آں نمودار گسبه و آنقدر دقایق حقائق و رواهر حواهر ار

۱) الملك ۱/۶۷ ۲) الحاقه ۶۹/ ۴۳-۴۰ ۳) الحسر ۵۹/ ۱

۴) العلق ۹۶/ ۳ ـ ۴ ـ ۵

چون خامه ازل بر صحیفهٔ ابد منقوش آمده که از تقریر وصف عظمت آن زبان ناقصه و از تحریر نعت جلال آن خامه شکافته است «ولو انزلنا هذا القرآن علی جبل لرأیته خاشعاً متصدّعاً من خشیة الله»(۱)

خوشا بحال آنانکه از این سرچشمه عرفان سیراب شوند و از شهد ادب کام جان شیرین سازند «ذلك فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم»(۲)

آن روز که **ابوالفضل میبدی** رحمه‌الله علیه کمر بر این خدمت بزرگ استوار می کرد وقلم عزم بکف همت می گرفت، گویا از فضل وموهبت که خامه تقدیر نصیب حال او کرده بود خبری نداشت واز آن همه سخنان که درطی مدت سالیان دراز در شرح اوصاف محمدی وبیان درجات اهل بیت طهارت وعصمت در تضاعیف این کتاب آورد آگاه نه(۳) اما دم همت خوانندگان و دعای خیر بهره‌مندان این تفسیر هموار عائد روح پر فتوح او میگردد و اکنون در اعلی علّیین در صف ابرار و منعم جای دارد «لقد کان لکم فیهم اسوةٌ حسنةٌ لمن کان یرجوا الله والیوم الآخر» (٤)

باری این تکلیف ایمانی و وظیفه دینی می‌دانست که از خداوندان صفا و ایمان و دارندگان روح و ریحان که در طبع و نشر این کتاب شریف با ما یاری و همکاری فرموده اند بار دیگر زبان سپاسگزاری برگشاییم از آن میان اولیا دانشگاه طهران و سروران دانشمند دانشکده علوم معقول ومنقول را که مشوق ومحرك اصلی ودال وداعی تحسین براین کارخیر وامرصواب بوده اند، به خوبی سپاسی یاد کنیم، که مدلول کریمه «اولئك کتب فی قلوبهم الایمان و ایدهم بروح منه ویدخلهم جنّات تجری من تحتها الانهار رضی الله عنهم ورضوا عنه اولئك حزب الله الا ان حزب الله هم المفلحون» (۵) شامل احوال سعادت اشتمال ایشان است

خداوند منان بکرم و احسان بی پایان آن جوانان صاحب معرفت و ایمان

۱) الحشر ۵۹ / ۲۱ ۲) الجمعه ۶۲/

۳) بیاناتی که مولف درشرح مقامات وفضائل خاندان محمدیه علویه ایراد کرده است ودرضمن مجلدات تفسیر آمده بسیار است، ازآن جمله دراین مجلد خاص صفحات ۲۱ و۲۷ و ۲۹۴و۳۱۹ تا ۳۲۱ و ۴۵۸ و ۵۷۷ و ۶۳۷ و۶۸۷ محل مراجعه تواند بود

٤) الممتحنه ۶/۶ ۵) المجادله ۵۸/۲۲

را توفيق دهاد كه در پى اين مقصود عزيز كمر همت ىىىك سىىد و همه همه درحانه اس عىد وقمر مجتمع سدند اگر سعى و حد اساں نمى‌بود ، هر آيىه انجام اين مهم مىىىر ىمىگسب و ىىد حمىر دردعاى‌اساں ىاس آ ىىىرااما عاىب رطب اللسانم «رب اعمرلى ولوالدىّ ولمں دحل بيبى مومىاً » (١)

ار آں مىاں اسىاد فاصل عىمرى آقاى حسن ساداب ىاصرى كه عرهٔ ىاصىه ساداب و بحىه اهـل سعادب اسب ، در طىع اىں حرواب وىصحىح اىں اوراق و ىطسوق و معاملهٔ روىوسـها ىا مں رحمب فراواں كىسده و ىا ملاىم سىار حسىد ىا ىحمدالله اىں‌حدمب را حىانكه‌ىاىد ىآحر رساىىد واىسب توفيق در ىىداں فىصلب حهاىىده‌اسب ومحلّد آحرىں‌را كه حاىمهٔ كلام‌اسب ىمصداق آ ىب وافى هداىب «وحىامه مسك‌وفى دلك فلىىىا فس المسافسون » (٢) ساماں ىرد حرا اللّهُ احسن الحراء

ىارى ار حداوىد مىعال مسالب آىكه اس د گوهرگراىىها را ار حسم مدىساں و ىمس عرص‌آلود كوىه‌اىدىساں محافظب فرمـاىد واس ىىد صعىف را ىاداس اىں‌عادب ىه سرف عفراں معاصى و ىعمب رحمب عىبى محطوط ومسىسعد گرداىد آمىں

« ىاايىها النفس المطمىىه » «ارحعى الى رىّك راصىة مرصىّة » (٣)

كتبتُ هده‌السطور فى ليله‌السىب الىالث‌والعسرىں مں‌سهر رمضاں‌المبارك سىة ١٣٨٠ و هى‌كاىب لىله القدر الىى «هى‌حىرٌمں‌الف سهر» «سلامٌ‌هى‌حىى مطلع الفحر» و اىا العىد على اصعر حكمىب السىرارى عفى‌اللّه عىه سىئاىه و رفع‌الله ىلطفه درحاىه

١) ىوح ٢٨/٧١

٢) المطففں ٢٦/٨٣

٣) الفحر ٢٧/٨٩ ـ ٢٨

بسم الله الرحمن الرحيم

٥٨ - سورة المجادلة - مدنية

١ - النوبة الاولى

قوله تعالى « **بسم الله الرحمن الرحيم** » بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« **قد سمع الله** » بشنید خدای « **قول التی تجادلك** » سخن آن زن که می‌بحسد با

و « **فی زوجها** » درکار شوی خویش « **و تشتکی الی الله** » ومینالید بالله « **والله**

یسمع تحاورکما » وخدای می‌شنود گفت و گوی شما با یکدیگر ، « **انّ الله سمیعٌ**

بصیر(١) » خدای شنواست وبیناست

« **الذین یظاهرون منکم من نسائهم** » ایشان که می‌ظهار کنند ازمردان شما

از زنان خویش « **ماهنّ امهاتهم** » زنان ایشان مادران ایشان نیستند « **ان امهاتهم**

الّا اللائی ولدنهم » ایشان را مادران جزآنکه ایشان را زادند نیست « **و انّهم**

لیقولون منکراً من القول و زوراً » وایشان که آن میگویند منکری میگویند

ازسخن ناپسندیده « **و انّ الله لعفوٌ غفور (٢)** » وخدای فراگذارنده ومهربان است

[آسان فراگیرنده]

« **والذین یظاهرون من نسائهم** » وایشان که می‌ظهار کنند اززنان خویش

« **ثم یعودون لما قالوا** » وآنگه باسخن خود میگردند « **فتحریر رقبة** » [کفّارت

آن ظهار وسپردن آن] آزاد کردن برده است ، « **من قبل ان یتماسّا** » پیش ازآنکه

بهم رسند « **ذلکم توعظون به** » این سخنی است و فرمانی که پند میدهند شما را

بآن « **والله بما تعملون خبیر(٣)** » وخدای بآنچه شما میکنید داناست وازآن آگا

« **فمن لم یجد** »هر که نیابد «**فصیام شهرین متتابعین من قبل ان یتماسا**» کفّارت او روزه دوماه است پیوسته پیش از آنکه بهم رسند « **فمن لم یستطع** »هر که روزه نتواند « **فاطعام ستین مسکیناً** » کفارت او طعام دادن شصت درویش است « **ذلك** » این پند و فرمان آن راست « **لتؤمنوا بالله و رسوله** » تا فرمان برید خدای و رسول را [چنانك مومنان فرمان برند] « **و تلك حدود الله** » و این اندازهای خداست که در دین خویش نهاد حلورا « **و للکافرین عذاب الیم (٤)** » و ناگرویدگان را عذابی است درد نمای

« **ان الذین یُحادون الله و رسوله** » ایشان که می‌خلاف آرند وحدرفس با خدا وبارسول « **کُبتوا** » ایشان را خجل ورسوا خواهند کرد [و باخته وکم آورد] ، « **کما کبت الذین من قبلهم** » چنانکه ایشان را کردند که پیش از ایشان بودند ، « **وقد انزلنا آیات بینات** » و فرو فرستادیم سخنها و آیتهای روشن «**وللکافرین عذابٌ مهین(٥)**» و کافران راست عذابی خوار کننده

« **یوم یبعثهم اللّهُ جمیعاً** » آن روز که ایشان را برانگیزد الله همه را بهم ، « **فینبّئهم بما عملوا**» و ایشان‌را آگاه کند از آنچه میکردند ،« **احصّیه اللّه** »خدای کردار ایشان دانسته و یاد داشته وشمرده « **و نسوه** » و ایشان آنرا فراموش کرد « **واللّه علی کل شیء شهید(٦)** » وخدای برهمه چیز گوا است وحاضر

«**الم تر**»نمی‌دانی« **ان اللّه یعلم مافی السموات ومافی الارض** » که خدای میداند هرچه در آسمانها ودر زمینهاست «**مایکون من نجوی ثلثة** »هیچ سه راز کننده بهم نباشند ، « **الّاهو رابعهم**» مگر خدای تعالی[آگاهی وداننده] چهارم ایشانست « **ولا خمسة الّاهو سادسهم** » ونه پنج تن ، مگر که اوششم ایشانست «**ولاادنی من ذلك ولا اکثر** » و نه کم از آن و نه بیش «**الاهو معهم**» مگر که او با ایشانست « **اینما کانوا** » هرجای که باشند « **ثم ینبئهم بما عملوا یوم القیّمه** » پس ایشان را خبر دهد آنچه میکردند روز رستاخیز « **ان اللّه بکل شی علیم(٧)** » که الله بهمه چیز داناست

« **الم بر الی الدس بهوا عں النحوی** » سسی اساں راکه می ىار رىسد ار راز کردں « **ثم ىعودوں لما ىهوا عىه** » وآ نگه می و اگردند ىآ ىحــه اىساں را می ىار رىسد ار آں « **و ىساحوں ىالاىم والعدواں** » و ىا ىکدىگر رار مىکىىد ىس وسىم « **ومعصىت الرسول** » و ىافرماىی رسول « **واداحاوك** » ر ىو آىىد « **حىوك ىما لم ىحىك ىه اللّه** » راىحىّت کىىد ىه آں ىحىت که حدای فرمود وىرا کىىه « **وىقولوں فی اىفسهم** » وىا حود مىگوىىد دردلهای حوىس « **لولا ىعدىىا اللّه ىما ىقول** » حوىست که حدای ماراىآ ىحه مىگوىىم ىىمىگىرد؛ [اگر **محمد** ىىعمىر اىست ؟!] « **حسىهم حهىم و ىصلوىها** » ىسىد اىست اىساں را دوزح که آں ىسوىىد؛ « **و ىىس المصير**(۸) » وىىد حاىگا که آىست !

« **ىا اىها الذىں آمىوا** » ای گروىد گاں ! « **اذا ىىاحىىم** » حوں رار کىىد ىاىکدىگر ، « **فلاىىاحوا ىالاىم والعدواں ومعصىت الرسول** » رار مکىىد ىىر وسىم و ىافرماىی رسول « **وىىاحوا ىالىر والىقوی** » رار ىىکوکاری کىىد ىحای حلق ، و ىرسىدں ار حدای « **واىقوا اللّه الذی اليه ىحشروں**(۹) » وىىرهىرىد ار حسم وعداں آں حدای که ىىمارا ىاهم حواهىدآورىد ىىىں او

« **اىما النحوی مں الشىطاں** » اىں رار کردں اردىواىست « **لىحرں الذىں آمىوا** » ىا گروىدگاں را اىدوهگىں کىد « **ولىس ىضارهم ىىىاً الا ىادں اللّه** » وآں رار گرىدکىىد ىىست [هىح حىر وهىح کىس را] مگر ىحواست حدای ىعالی « **وعلی اللّه فلىىوكل المومىوں**(۱۰) » و اىدوں ىاد که ىىىی داىىں گرىىدگاں ىحدای ىاد

السورة الثاىية

اىں سور محادله ىىست و دوآىت اىست حهارصد وهىىاد وسه کلمه وهرار و همىصدوىود ودوحرف ، وحمله ىه **مدىىه** فروآمد ، ىقول ىىشىر مىسراں **کلىی** گفت مگر ىك آىت که ىه **مكه** فروآمد « **ماىكوں مں ىحوی ثلىه** »

عطا گفب د آىب اراول سور مدىى اسب و اوىسور مکی ودراىں سور ىاسح و مىسوح ىىسب، مگر ىك آىب « **ااسفقىم اں ىقدموا ىں ىدى ىحوىكم صدقاب** » الآ ىه وعں **ابى ىں كعب** فال فال رسول‌الله(ص) «مں‌ورأ سور المحادله كىب مں حرب‌الله ىوم‌العىمه »

ووله « **فد سمع الله فول الىى ىحادلك فى روحها** » اىں آىب در ساں **حوله** ورو آمد، دحىر **ىعلىه‌ىں مالك الاىصارى**، وسوهر وى، **اوس ىں‌الصامب** ىرادر **عىادة‌ىں الصامب الاىصارى العقىى الىقىب** و سرح وصه محادلــه ىر فــول حمهورمفسراں‌آں‌اسب که **اوس ىں الصامب** ار‌اهل‌حوىس‌وفىى‌کام‌حود‌طلب کرد، **حوله** سر ىار رد ومراد وى‌ىىداد **اوس** مردى‌رود‌حسم ود، در وى سر گفته‌اىد که ىار اى حلل ود، **اوس** ار سر آں حسم ا وى گفب « اىب علی کظهر امى » و اىں لفط طهار وا ىلاء هردوطلاو اهل‌حاهلىب ود، رىاں حودرا حىىں طلاو‌دادىدى **اوس** ىعدارآ ىکه اىں‌سحں‌گفىه ود ىسىماں سد، ىا **حوله** گفب «ما اطىك ألاقد حرمب على » ا حىاں داىم که ىو ىرمں حرام گسىى؟! **حوله** ارفراو ىرسىد وىاىگ ىرآورد، گفب والله ماذاك طلاو وأىب رسول الله فسله، والله که اىں طلاو ىىسب، رو ىرسول حدا و ار وى ىىرس ىا سفا ىد ىدآىد **اوس** گفب مں سرم دارم که ار رسول‌حدا اىں مساله ىرسم و ىرو وىىرس **حوله** ىرحاسب و آمد ىحاىه **عاىسه**، و رسول حدا (ص) درحاىه **عاىسه** ىود و**عاىسه** سرمىارك سول (ص) مى‌سسب **حوله** گفب « ىــا رسول الله اں روحى **اوس ىں الصامب** ىرو حىى واىا سا ىهٌ عىىه داب مال‌واهل، حىى‌اذا اكل‌مالى وافىى‌سا ى‌و كىرٌ سىى‌طاهر‌مىى » فعال رسول‌الله(ص) «حر مب علىه لاأرى لك الىه سىىلا » رسول حدا (ص) حوں حدىب طهار سىىد گفب ىو ىروى حرام گسىى و ىمى ىىىم ىرا وى راهى که وى ار گردى رں ار حصرب رسول (ص) ىار گسب، ىار اى فرار ىىد حىراں و گرىاں و همى گفب « فالى‌مں ؟! فإلى مں ؟! ىس مں کحا روم ىر که سوم ! ــ ىار گسب دىگرىار گفب ىا رسول‌الله ار وى فررىدگاں حرد دارم اگر ىوى ىگذارم صاىع سوىد

واگرمن دارم، ی کام سوند « اسکو الی الله فاقی ووحدتی ا » تحدای مسالم ار دروسی و تنهائی حوس رسول (ص) هماں سحن گفت که «حُرّمت علیه ولم أوْمر فی سانك سیء » تو بروی حرام گسی و درکار و مرا حبری امرمودند حوله ار سر سور وبحیر روی سوی آسمان کرد و گفت

« اللهم ا نی اسکو الیك فانزل علی لسان نبیك » حداوندا سومسالم و دردو می رارم، فرو فرست به سعمبر حوس درکار من صعمه حکمی بار روی برسول آورد، گفت « انطروی امری حعلنی الله فداك یا نبی الله » آحر سگر در کار من سحار یارسول الله که مادر وبدرم فداء و باد آن ساعت عایسه گفت «اسکتی ان رسول الله یوحی الیه » حاموس ماس ای حوله که وحی آمد برسول حدا آن ساعت حبرئیل آمد و آیت آورد «قد سمع الله قول التی تجادلك فی زوجها » الله سحن آن زن سنید که ابو حدال درگرفته درکار سوهر حوس عایسه گفت « سبحان من و سع سمعه الاصوات ان کان لیحفی علی بعض کلامها فانزل الله « قد سمع الله » یا کسب وبی‌عسب آن حداوند که او همه آوارها میرسد من درگوسه حانه سعصی آوار وی میرسیدم و معصی نه ، رب العالمین ار وراء هفت طبقه آسمان بسمع قدیم حود همه سنید وحبر داد که « قد سمع الله » - و اول ظهار که در اسلام رفت این ود قوله « التی تجادلك » ای - تخاصمك « فی زوجها » ای - فی امر زوجها» فحذف المضاف

« و تشتکی الی الله » ای- تظاهر[1] ما بها من المکروه والاشتکاء اظهارما بالانسان من المکرو والشکوی اظهارما بصنعه عیر ه «والله یسمع تحاورکما » ای - مراجعتکما الکلام ، والتحاور التجاوب ، وهو رجع الکلام و جوابه ، اُخذ من الحور و هوالرجوع ، یقول حاربعد ما کار قوله « والله یسمع تحاورکما » لیس هذا تکرار لان الاو ل لما حکته من زوجها ، والثانی لما کان تجری بینها و بین رسول الله و لان الاول ماض والثانی مستقبل « ان الله سمیع » لکلامها « بصیر » بحالها ، و قیل سمیع لاقوال العباد ، بصیر بافعالهم ، ثم ذم الظهار

۱ - ح تطهر

قىال « **الّذىن ىظاهرون منكم من نسائهم** » قرا **ابن‌عامر** و **ابوجعفر** و**حمزه** و **الكسائى** ىفتح‌الىاء والهاء وسد دالطاء والالف‌ىعدها، وقرأ **عاصم** ىظاهرون‌ىضم‌الىاء و ىحفىف الطاء مع‌الالف و كسر الهاء وقرا الآحرون ىظهرون ىفىح الىاء وتسدىد الطاء و الهاء من عىر الالف ، و معنى الجمىع و احد ىقال طاهروىظاهروا طاهر وا ظهر « **ماهنّ امهاتهم** » قراء العامه ىحفص الىاء علـى حىر ما و محلّه ىصب كقولــه « **ما هذا ىسراً** »، وقىل ىقدىر « ماهن امهاىهم » اى ـ ما صرن معهم فى‌محل الامهـات « **ان امهاتهم الّا اللائى ولدنهم و انهم لىقولون منكراً من القول** » لاىعرف فى سرع ، و « **زوراً** » اى ـ كذىا « **و انّ الله لعفوٌ غفور** » عفا عنهم و عفرلهم حىن ىىن لهم الكفار

ىدانكه سحن در طهار ىردوصرب اسب ىكى‌در ىىان صورب طهاروىگر درىىان حكم طهار ، اما صورب طهارآنسب كه مردى اراهل ىكلىف رن خو ىس‌را گوىد « انب علي كظهر امى» اگر ىحاى «انب» حزىى ار احراى رن گوىد ، حىانكه سعركُ علي كظهرُ امى » ىدك ، ىطىك ، رأسك هرعصوى ار اعصاء رن ىحاى «انب » ساىد وطهار ىود ، و اگر ىحاى عليّ مىى ـ گوىد ، ىاعىدى ، ىا معى ، طهار ىود ، واگر صلب ىگدارد وگوىد « انب كظهر امى» طهار ىود واگر ىحاى طهر عصوى دىگرگوىد حىانكه «انب على كرأس امى ،كىد امى ، كىطن امى » طهار ىود واگرگوىد «كامى » او «مىل امى » كىاىب ىاسد اگر مصد وىب اعرار واكرام‌گوىد ، طهار ىىاسد ، واگرىمصد وىب طهارگوىد ، طهار ىاسد واگر ىحاى امى « حد » گوىد ، ىا «احب» ىا « عمه» ىا رنى ار دوات المحارم كه ىحرىم وى اورا موىد ىود ، ارحهب ىسب ىا ار حهب رصاع ، طهارىاسد اما حكم طهار دو حىر اسب ىحرىم وطى و وحوب كفارب حرام اسب روى ىرن رسىدن ىعد ارطهار ، ىا آىگه كه كفّارب كىد و كفارب ىعود واحب سود حىانك رب العر گفب « **ىم ىعودون لما قالوا فىحرىر رقىة** »

اکنون خلافست میان علماء که عود چیست ؟ - شافعی گفت عود آن است که بعد ازظهار زمانی برآید چندانکه ممکن باشد طلاق گفتن و فرقت جستن و نه طلاق گوید ونه فرقت جوید، آنگه عود حاصل گشت و کفارت لازم شد اگر بعد ازظهار در آن حال طلاق گوید ، یا یکی را از ایشان مرگ رسد ، کفّارت واجب نشود که عود حاصل نشاید

ابن عباس گفت در تفسیر **یعودون** قال یندمون فیرجعون الی الالفه وذلك لانّ العود للقول هو المخالفه ، یقال عاد فلان لما قال ، ای - رجع عما قال ، هذا یوافق قول **الشافعی** - رحمه ، وذلك لان قصد الظهار والتحریم فاذا امسکها علی النکاح ولم یطلّق فقد خالف قوله ، ورجع عمّا قال فیلزمه الکفار وقال اهل الظاهر العود هواعاد لفظ الظهار، ومعنی قوله « **ثم یعودون لما قالوا** » ای - الی ماقالوا فان لم یکرّر اللفظ ، فلا کفار علیه ، و هوقول « **ابی العالیه** » وذهب قوم الی ان الکفار تجب بنفس الظهار ، ومعنی العود هوالعود الی ما کانوا علیه فی الجاهلیه من نفس الظهار ، یعنی اذا عاد الرجل فی الاسلام الی مثل ذلك القول لزمه الکفار و هو قول **مجاهد والثوری** وقال قوم المراد من العود هوالوطی ، وهو قول **الحسن** و **قتاده** و **طاوس** و **الزهری** وقالوا لا کفار علیه مالم یطاها ، وقال قوم هوالعزم علی الوطی و هو قول **مالك** و اصحاب الرأی قوله « **فتحریر رقبه** » ای - رقبه مومنه؛ لان الله سبحانه قیدالرقبه بالایمان فی کفار القتل و اطلق فیهذه الموضع و من حکم المطلق ان یحمل علی المقید « **من قبل ان یتماسا** » ای - من قبل ان یجامعا فالجماع محرم علی المظاهر ، حتی یکفر فان وطیء قبل التکفیر فقد فعل محرما ولا یسقط عنه الکفار بل یاتی بها علی وجه القضاء کما لو اخر الصلا عن وقتها فانه لا یسقط عنه اتیانها ؛ بل یلزمه قضاؤها وسواءٌ کفر بالاعتاق اوالصیام اوالاطعام ، فانه یجب علیه تقدیم الکفار علی الوطی وقال **ابوحنیفه** « ان کفر بالاطعام جاز له ان یطا ثم یطعم ، لان الله تعالی قید العتق والصوم بما قبل المسیس و قال فی الاطعام « **فمن لم یستطع فاطعام ستین مسکیناً** » ولم یقل من قبل ان

سما سا وعند الآحر س الاطلاق في الاطعام محمول على المقيد في العتق والصيام وهذا حكم و طي المظاهر اما عبر الوطي من القبلة واللمس، فانه لا يحرم قبل التكفير في قول اكثر العلماء و هو قول حسن و سفيان واظهر قول الشافعي كما ان الحيض يحرم الوطي دون سائر الاستمتاعات، و ذهب بعضهم الى انه يحرّم جميعها لان اسم التماس يتناول الكل، « ذلكم توعظون به » اى - ذلكم التغليظ في الكفارة تؤمرون به وتحجرون بان قربكم ذلك

« فمن لم يجد فصيام شهرين متتابعين » فان افطر يوما متعمدا او نسي النية يجب عليه استيناف شهرين و ان افطر بعذر المرض او السفر، ففيه القولان و ان يحلل[١] صوم الشهرين زمان لا يصح فيه الصوم، كالعيدين وايام التشريق[(١)] و ايام شهر رمضان ينقطع التتابع ويجب الاستيناف وان وطيء المظاهر في الشهرين ان وطئها نهارا بطل التتابع وعليه الاستيناف، وان وطئها ليلا لم يبطل التتابع وقال ابو حنيفة سواء وطيء ليلا او نهارا فانه يبطل التتابع وعليه الاستيناف

« فمن لم يستطع » يعني المظاهر اذا لم يستطع الصوم لمرض او كبر او فرط شهوة ولا يصبر عن الجماع يجب عليه اطعام ستين مسكينا روي ان النبي (ص) قال لخولة بنت ثعلبة حين جاءته مرنه يعني زوجها - فليعتق رقبة قالت والذي بعثك بالحق ما عندي رقبة ولا املكها قال فليصم شهرين متتابعين، فقالت والذي بعثك بالحق لو كلّفته ثلاثة ايام ما استطاع قال مرنه فليطعم طعام ستين مسكينا قالت والذي بعثك بالحق ما يقدر عليه قال مرنه فليذهب الى فلان بن فلان فقد اخبرني ان عنده شطر تمر صدقة فلياخذ صدقة عليه ثم ليتصدق به على ستين مسكينا وفي رواية اخرى لما نزل « فتحرير رقبة » انقطع الكلامُ دعا رسول الله(ص) اوساً فقرأها عليه، قال اوس مـا املك رقبة، فنزل الصيام و انقطع الكلام، فقرأها عليه و قال اوس اني اذا لم آكل في يوم مرارا اغاشي دوران، فنزل الاطعام، فقرأها عليه، فقال لقد بسا طاوئس اللّٰه له فقال اذهب الى بني زريق، يعني قبيلة من الانصار،

---

١ - ح يحلل

---

١) ايام تشريق « سه روز است پس عيد گوسفند كشان » الفهيم ص ٢٥٣

فجد صدقتهم واطعم منها ستين مسكيناً و كل الباقي مع اهلك

و رُوى ان رسول‌الله (ص) اتى بخمسة عشر صاعا فاعطاه اوساً فقال تصدق به

و روى ان المجادله أتت يوما عمر بن الخطاب فسالته حاجه واغلظت له في الكلام شديدا فنهاها الناس واغلظوا لها وقالوا لها ترفعين صوتك على امير المومنين؟ فنهاهم عمر فقال دعوها فانها امرأ سمع‌الله قولها من فوق سبع السموات

ذلك «لتومنوا بالله» اى ــ ذلك الحكم ، وقيل فرض ذلك لتومنوا بالله ورسوله ولا تستعملوا احكام الجاهليه «و تلك حدود الله» يعنى ما وصف من الكفارات و الظهار و اصل الحد المنع ، والحداد ــ البواب يمنع الناس و أحد احداد المرأه من امتناعها من التطيّب و الزينه «و للكافرين عذاب اليم» لتركهم العمل بهذا الحكم

«ان الذين يحادون‌الله ورسوله» المحاد ــ المشاقه و المخالفه ، وهى ان يكون فى حد وتكون وصاحبك فى حد وتكون «كُبتوا» اى ــ اُخزوا واهلكوا ، كقوله «او يكبتهم» و يقال كبته لوجهه «كما كبت الذين من قبلهم» ــ كفار الامم الخاليه الّذين حادوا الله ورسوله وقيل اُخزوا يوم الخندق بالقتل و الهزيمه ورد كيدهم فى نحورهم كما اُخزى الكفار قبلهم «وقد انزلنا» ــ اوحينا الى محمد (ص) «آيات بينات» يعنى القرآن المبين فيه الحلال و الحرام و الاحكام و قيل «انزلنا آيات» فيمن حاد الله ورسوله من قبلهم فيما فعلنا بهم من الاهلاك «وللكافرين» فى الدنيا و الآخر «عذاب مهين» يذلّهم و يخزيهم

«يوم يبعثهم‌الله» يحييهم و يحشرهم، «جميعاً» فى حاله واحد ، «فينبئهم» يخبرهم «بما عملوه» من خير و شر ليعلموا وجوب الحجه عليهم «احصىٰه‌الله» اى ــ احاط علمه بمفصل اعمالهم و «ونسوه» اى ــ و قد نسوا عنه ، تاسين ماقدمت ايديهم وقيل «نسوه» اى ــ تركوا العمل به و بما امروا «والله على كل شى شهيد» لا يغيب عنه شىءٌ ، وقيل شهد عليهم فلا يستطيعون ردها دفعاً و انكارا

«الم تر» اى ــ الم تعلم؟ «ان‌الله يعلم ما فى السموات وما فى الارض»

لا یعزب‌عن‌علمه سیء « ما یکون من نجوی ثلثه » ای-مادمع‌من‌مناحا ثلثه فیکون
النجوی بمعنی الاسرار وهو مصدر علی وزن فعلی ، مسبق من‌النجو وهی المرتفع
من‌الارض، لبعد الحاضرین عنها وقیل النجوی‌القوم، المتناجون ، کقوله «واذهم
نجوی » وقوله « ثلثة » خفض اضافه النجوی الیه ویجوزان یکون خفضا لا نها
من نعت‌النجوی «الا هو رابعهم» بالعلم‌یعلم‌نجواهم «ولاخمسه الا هوسادسهم
ولاادنی من ذلك ولا اکثر » خفض لا تباعه الثلاثه و الخمسه و قرأ یعقوب
«اکثرٌ» بالرفع ردّاعلی‌محل من نجوی کقوله «وما من دابه فی‌الارض» و«لاطائر»
فی‌قرآء من‌رفعها « اینما کانوا » من‌السماء‌والارض «ثم ینبئهم بماعملوا یوم‌القیمة»
وبخا لهم وتاکیدا للحجه علیهم « انّ الله بکل سیء علیم » ـلا یخفی‌علیه سیءٌ
وسبب نزول هذ الآ یه ثلثه نفرمضی ذکرهم فی سور الزخرف
« الم تر الی‌الذین نهوا عن النجوی » این آ یه در شان جهودان ومنافقان
فروآمد که میخواستند که بوسسه رنجی واندوهی بردل مسلمانان می‌نهند قومی
ازین منافقان فراهم می نسستند و بوسسد با یکدیگر سخن میگفتند و بنهان از
مسلمانان نباصواب رازها میگفتند ، جون مسلمانان را بدیدند ، بایکدیگر چسم
مینمودند وبامسلمانان می نگرستند وچنان مینمود ند که مادرحق شماآن میدانیم
که اگر شما بشنو ید اندوهگین شو ید و مسلمانان را تهمت در دل میافتاد در حق
برادران وخویشان که درغزاها بودند ، میگفتند مگراسان خبری ازقتل ومرگ
سنیده اند و برآن با یکدیگر میگویند ، و یکدیگر بچسم همی نمایند که هیچ
مگویید ؟ ومسلمانان باین‌معنی دلتنگ همی گسسند و مقصود منافقان در آن راز
باطل‌همین بود که مسلمانان را تهمتی در دل افکنند واندوهگین کنند ، پس تاآنگه
که‌آن قوم از غزاها بازمیگشتند وبسلامت بوطن خود میرسیدند ، ایشان در اندو
میبودند آخرایس مسلمانان سکایت کردند رسول‌خدا (ص) ازاین احوال و رسول
ایشان را فرمود که نیز راز سخن مگویید و با یکدیگر باینمعنی منشینید
ایشان فرمان رسول بر کار نمیگرفتند و از رمناجات باطل خود باز میگسستند ،

نادرسان اسنان این آیه آمد که «**الم تر الی الذین نهوا عن النجوی ثم یعودون لما نهوا عنه**» ای ـ یرجعون الی المناجاة التی نهوا عنها «**ویتناجون بالاثم والعدوان**» ای بالمعصیه والظلم «**ومعصیت الرّسول**» یعنی و بما یصیرون عاصین للرسول اذا کان نهاهم عن ذلک، و قیل یوصی بعضهم بعضا بمعصیه الرسول فی نجویهم و یقول بعضهم لبعض خالفوا امره، وقرأ حمزه «ویتنجون»، یقول تناجینا وانتجینا بمعنی واحد، و یقول ناجیت فلانا ونجوته بمعنی واحد، وهو نجی والاثنان نجیه «**واذا جاؤک حیّوک بما لم یحیّک به الله**» هو لاء قوم الیهود، کانوا یدخلون علی النبی (ص) و یقولون السام علیک، والسام الموت، وهم یوهمونه انهم یقولون السلام علیک وکان النبی (ص) یردّ علیهم فیقول علیکم فاذا خرجوا قالوا «**لولا یعذبنا الله بما نقول**» یعنی لو کان هذا نبیا، لعذبنا الله بما نقول قال الله تعالی ردّ علیهم «**حسبهم جهنم**» ای ـ کافیهم عذاب جهنم «**یصلونها وبئس المصیر**» المنقلب والماوی روی عن **ابن ابی ملیکه** عن **عایشه** «ان الیهود اتوا النبی (ص) فقالوا السام علیک یا **محمد** قال و علیکم فغضبت **عایشه** فقالت علیکم السام واللعنه یا اولاد القرده والخنازیر فقال رسول الله مهلا یا **عایشه**، علیکِ بالرفق، و ایاکِ والعنف والفحش ان الله یبغض الفحش والتفحش» قالت اولم تسمع ماقالوا؟ قال «اولم تسمعی ما قلت؟ رددت علیهم! فیستجاب لی فیهم ولا یستجاب لهم فیّ» وقال رسول الله (ص) اذا سلّم علیکم اهل الکتاب، فقولوا و علیکم ثم ان الله تعالی نهی المومنین ان یتناجوا فیما بینهم کفعل المنافقین والیهود فقال

«**یا ایها الذین آمنوا اذا تناجیتم فلا تتناجوا بالاثم والعدوان ومعصیت الرسول**»

کفعل المنافقین وقال **مقاتل** هذا خطاب للمنافقین، یعنی «**یا ایها الذین آمنوا**» فی الظاهر بلسانهم «**اذا تناجیتم فلا تتناجوا بالاثم والعدوان ومعصیت الرسول وتناجوا بالبر والتقوی**» ای ـ بما یثبت فی القلوب من طاعه الله «**والتقوی**» ای بالعفاف عما حرّم الله عزّوجل ثم خوفهم فقال «**واتقوا الله الذی الیه تحشرون**» ای ـ تجمعون بعد الموت فترد ون الی حکمه

« **انّما النحوی من السطان** » ای ـ النحوی بالاسم والعدوان من فعل السطان وبر سه وسوبله « **لیحزن الذین آمنوا** » حرنه واحرنه واحد ، ای ـ لنعم مومنی‌الصحابه به بماسوهمون ا به لوقوع بلیه ومصیبه «**ولیس**» السطان ولا نحو بهم‌فما سبهم « **بضارّ** » المومنین ،« **سیاً الا بادن الله** » بعلمه وقضائه وقدر وقیل لابصرهم سیا الا ادا اراد الله دلـك « **و علی الله فلیتوکل المومنون** » ای ـ فلیفوّضوا امورهم الیه ولیثقوا به ، وقیل فی‌معنی‌قوله «**انما النحوی‌من‌السطان**» هو احلام النوم التی براها الانسان فی نومه فیحزنه وصح عن رسول‌الله (ص) قال « اداکنتم ثلاثه فلایتناجی‌اثنان دون‌الثالث ، فانّ دلك یحزنه » وفی روایه «الا ان یساذنه »

النوبة الثالثة

قوله تعالی « **بسم الله الرحمن الرحیم** » ای مرغی که با ارآسمان قدم برآمدی سکارب همه حگرهای صدیقان است تماسا گاهب همها واح عاسقان‌است ، آسانب دلهای محبانست ، بروازب همه بر هوای جان عاسقانست ای عزیزی که با بوبعاب ار جهر حمال برداستی همه حرابابها کعبه وصال گست ، کسب وکلیسا بمسحد ومحراب بدل گست ربارها کمرعسق دین سد

حون و نمودی حمال ، عسق بیان سد هوس

رو که ارین دلبران ، کار بـو داری و بس !

قوله تعالی « قد سمع‌الله قول‌التی تجادلك فی زوجها وتشتکی الی‌الله» من کان اضعف فالرب به الطف رب‌الارباب ، خداوند همه خداوندان لطیف و کریم ومهربان کا ضعیفان حنان سارد که حمله اولیا ارآن در عجب آیند صد هزارمقرب مسبح مقدس دربحار رکوع وسحود عوض کردند وبر درگا عزّت‌آواز تسبیح وتقدیس برآوردند وکس حدیب ایسان نکرد وآن ضعیفه بسوای عاجز ، آن مجادله که ارسرسوزوتحیر برآن درگا برا ند وار ومیدی بنالید ، مگر که قرآن مجید رقم اعزار برکسو رار وی حون کسید که « **قد سمع الله قول التی**

تحادلك فى زوحها و تسكى الى الله » ما آن سکوی وی نبوسندیم و ناله ودعاء وی سسدیم و آن رنجوری و سدوری [(۱)] که در آن بماند ود ار جهت ظهار سوهر گسا س بدبد کردیم ما آن حداوندیم که هر درماند ای را کس بار نماند نبك بارىم ، هر سدوری را سد گساسم هر عمگسی را عم ردائسم ، سو سد آوار دروسانسم ، بوسند رار سحار گانسم باسح کسند سار درماند گانسم

در حبراسب که اس رن محاداه روزی بس **عمر حطاب** آمد در رور گار حلاف وی ، سعلی را که وی داسب وبدرسی با وی سحن گفب حماعتی که حاصر بودبد ، بانگ بروی زدند ، گفتند نمیدانی که با امیرالمومنین سحن درست نباید گفب ؟ ـ **عمر** باایسان گفب حاموس باسید واس صعیفه راحرمب دارید ، که اس آن رن اسب که حق حل حلاله ار وراء هفب طبقه آسمان سحن وی بسنید و اس بواحب و کرامب برسروی نهاد که « **قد سمع الله قول التی تحادلك فی زوحها و تسکی الی الله** » ای مسلمانان درویسان را حرمب دارید و بمراعات ومواسات با ایسان بحدای تقرّب کنید که ایسان اگر حه امروز سحار گان و بینوایانند ، فردا ملوك حسب ماوی و بزرگان فردوس اعلی ایسان اند بدان منگرید که امروز در حال ایسان حلل اسب ، وحامه ایسان حلق اسب ، ورحسارایسان زرد اسب ودل ایسان بردرد اسب ، بدان بنگرید که فرداعر برانِ دارالسلام ورئیسان دارالمقام ایسان باسند ، حال ایسان حنانسب که ساعر گوید

اس درویسان ر وصل بوئی دارند	گوبی ر سراب مهر حوبی دارند
درمحلس ذکر های وهوبی دارند	می نعره زنان کر و حبوبی دارند

اگر مومنان امت **احمد** را حود اس سرنف بودی که رب العالمین درین سوره میگوید که «**ما تکون من نحوی ثلثة الّا هو رابعهم**» الی قوله «**وهومعهم**» تمام بودی **اصحاب کهف** را با حلال رتب ایسان و کمال منزلت ایسان میگوید « ثلثه رابعهم کلبهم » و « یقولون حمسه سادسهم کلبهم » سه بودند حهارم ایسان

۱) سدوری دراسحا بمعنی ندبختی وفقدآمد اسب

کلب اسان، باسح بودند، سسم اسان کلب اسان، و ان امّب را مىگويد سه کس فراهم نباسد رارى راکه گويد که نه جهارم اسان الله بود ورىسح کس باسىد، سسم اسان الله بود، معلم‌با‌اسان بود، معصل و نصرب با اسان بود، موىس دل اسان بود، همراه و همراز اسان بود

دوالىون‌مصرى گفب براطراف **سل** مىگدسىم، حوانى‌رادىدم سورى‌عطىم داسب گفىم ار کحائى اى عرىب؟ ـ حواب داد سدىهب که عرىب کى‌باسد او که باوى اسى دارد؟ ىىها حون بود کسى که همراهس او بود؟ **دوالىون** اردسب حود رها سد، ولهى در وى‌آمد، ساعىى ارحود عاىب گسب، سحود ىعر اى همى کسىد! حواں گفب اى ىىر طرىعب براحه روى ىمود اىں ساعب؟ ـ گفب دارو ا درد موافق افىاد ا آنکه روى سوى‌آسمان‌کرد، درمىاحاب سد گفب اى حداوندى ک درمان دلها بو دارى، کىماى حاصلها بو سارى، فعان حانها بوسىوى، باوس[1] حاطرها بو ىىى درباب اىں سحار که درعرفاىب ودلس ار ىىم درد ىىاسب[2] کماسب دردى دارد که ىهى‌ماىد اورا اىں‌درد صواىسب، بادردمىدى ىدرد حرسىد کسى را حه حساىسب؟!

۲ ـ النوبة الاولى

قوله تعالى « **باايهاالّدين‌آمنوا** » اى اسان[3] که ىگروىدىد، « **اذا قىل لکم** » حون سما را گويىد « **تفسّحوا في‌المجالس** » در محلس فراح ىرىسىىد، « **فافسحوا ىفسح‌الله لکم** » حسىىد و فراح ىسىىد با الله سما را حاى فراح کىد « **واذا قىل‌انسروا فانسروا** » وحون‌سما‌را‌گويىد ىرحىهىد، رحىهىد « **برفع الله الدين آمنوا منکم** » با الله ىر دارد[4] اسان را که گروىدىد ار سما « **والدىن اوتوا العلم درحات** » و اسان که داىس دادىد اسان را درحه هاسان ردارد درمرد، هم گوىىده وهم سىوىد را درمحلس « **و الله بما تعملون حبىر**(۱۱) »

۱) باوس صورب دىگرى اسب ار باىس ىمعىى فروع ۲) ىماىسب باىاىسب
۳) اسان مىادى واقع سده و ارىوادر اسب ٤) بردارد بالا ىرد وىر کسد

والله آنچه سمامیکنند دانا ست و ازآن آگاه

«یا ایها الذین آمنوا» ای گرویدگان! «اذا ناجیتم الرسول» چون خواهید که با رسول من راز کنید «فقدموا بین یدی نجویکم صدقة» پس از راز خویش صدقه ای فرا فرستید «ذلك خیرٌ لکم» آن به است سمارا [که راز مکنید] «واطهر» وآن پاك دارند بود دل مسلمانان را «فان لم تجدوا» ار اگر نمی یاوید[(1)] چیزی که صدقه دهید، «فان الله غفورٌ رحیم(۱۲)» الله آمرزگار وبخشاینده آنچه گذشت سامرزید

«ااشفقتم» بترسیدید؟ «ان تقدموا بین یدی نجویکم صدقات» که پس ازرازخویش صدقه‌ای‌دهید؟ «فاذلم تفعلوا» اکنون که نکردید، [رالله گذشته گذاشت] «و تاب الله علیکم» وارسما توبه وعذر بپذیرفت«فاقیموا الصلوة» پس نماز بپای دارید، «وآتوا الزکوة» وزکو مالدهید «و اطیعوا الله و رسوله» و فرمان بریدخدا و رسول او را «والله خبیرٌ بما تعملون (۱۳)» والله داناست آنچه سما میکنید وآگا

«الم تر الی الذین تولّوا» نبینی ایشان را که بدوستی گرفتند وبپذیرفتند «قوماً غضب الله علیهم» قومی را که اللهبرایشان[1] خشم است «ما هم منکم ولا منهم» نه ازسمااند که مسلمانان بدونه از ایشانندکه جهوداند «و یحلفون علی الکذب» وسوگند میخورند بدروغ، «وهم یعلمون(۱٤)» وایشان میدانند که دروغ‌زنانند

«اعدالله لهم عذاباً شدیداً» ساخت‌الله ایشان را عذابی سخت «انهم ساء ماکانوا یعملون(۱۵)» که ایشان بدکردار قومی‌اند و بدکار که میکنند

«اتخذوا ایمانهم جنة» سوگنداں خویش سپر گرفتند[ازسمسیر] «فصدّوا عن سبیل الله» با رگشتند اررا خدای «فلهم عذاب مهین (۱٦)» ایشان راست

۱ــ ح وراسان

۱) نمی یاوید نمی‌یابید

عدابی حوار كىىد

« لں ىعنى عىهم » ىكار ىىاىد اىساں را [رور رىساحىر] «**اموالهم و لا اولادهم مں اللّه سىاً** » ىه مالهای اىساں و ىه فررىىداں هىحىر⁽¹⁾ **اولىك اصحاب النّار هم فىها حالدوں**(١٧) » اىساں درآىسىد حاوىداں

« **ىوم ىىعىهم اللّه حمىعاً** » آں رور كه ىر اىگىرد الله اىساں را همه « **فىحلفوں له كما ىحلفوں لكم** » و او را سوگىداں مىحورىىد، همچىاىك سما را سوگىد مىحورىد درىں حهاں ىدورع « **و ىحسىوں اىهم على سىء** » ومى‌ىىدارىد كه ىر حىرى‌اىد « **الا اىهم هم الكادىوں**(١٨) » آگاه ىاسىد كه فومى‌دروع رىاىىد

« **اسىحود علىهم السىطاں**» حىر سد ىراىساں دىو و رورگرفب « **فا ىسىهم دكر اللّه** » ىرا ىساں فراموس كرد اد الله و ىاىساں سىب كرد وحوار « **اولىك حرب السىطاں**» اىساں‌ىىا دىواىد «**الا اں حرب السىطاں هم الحاسروں**(١٩) » آگاه اىسىد كه ىىا دىو اىساىىد كه رىاں كاراں وىوميداں و كم‌آمدگاں‌اىد

« **اں الدىں ىحادوں اللّه ورسوله** »اىساں كه حلاف مىكىىد ىاحدای‌ورسول او و در حر را⁽²⁾ مىرو ىد « **اولىك فى الادلىں** (٢) » اىساىىد كه در گرو حوارىر همه حواراں‌اىد

« **كىب اللّه** » حدای ىوىب [وحواسب و فصا كرد وگفب] « **لاعلىںّ اىا و رسلى** » كه مں كم آرم⁽³⁾ ورسول مں دسمں را « **اں اللّه فوّى عرىر** (٢١) » الله ىاوىد⁽⁴⁾اسب [ىوا مد ای سحب‌گىر فراح واں]

« **لا ىحد فوماً** » ىىاوى⁽⁵⁾هرگر هىح گرو « **ىؤمىوں ىاللّه والىوم الآحر** » كه گروىد ىاسىد ىحدای ورور رىساحىر « **ىوادوں مں حاد اللّه ورسوله** » كه‌دوسىی مىدارىد ىاكسى‌كه حلاف دارد و كرى ىاحدای ورسول او ، «**ولو كاىوا آىا هم** » وهرحىد ىد اں اىساں ىاسىد ، « **او اىىاء هم** » ىا ىسراں اىساں ، « **او احواىهم** »

١) هىحىر هىح حىر ٢) حررا سرا ٣) كم‌آوردں كاىىں
٤) ىاوىد ىوانا وررومىد ٥) ىىاوى ىىابى

سا برادران اسان ، «او عسیرىهم» سا حاندان اسان « اولىك كىب فی فلوبهم الاىمان » اسان آىىد كه الله اىمان در دلهای اسان بهاد و نوسب و اوكىد[۱] «واىدهم بروح مىه» وىىرونى داد اسان را و اری كرد سعامی وىحساسىی‌ارحود، « وىدحلهم حىات ىحرى مى ىحىها الاىهار » و درآرد اسان را در بهسىهای‌ر بر آن حوىها روان «حالدىں فىها» اسان حاوىدان در آن «رصى الله عىهم» الله ارىسان حسىود [و طاعب اسان ىسىدىد] «و رصوا عىه» و اسان ار الله حسىود [و باداس اوىسىد ىد] ، « اولىك حرب الله » اسان كه حىں‌اند سىا حداى‌اند، « الا ان حرب الله هم المملحون (۲۲) » آگا ىىد[۲] كه سىا حدا حاوىدىسروراىد

النوبة الثانية

قوله ىعالى « ىا اىها الذىں آمىوا اذا قىل لكم ىىسحوا فى المحالس » الآىه مقاىل گفب سىب نرول اىں آىه آن ود كه اصحاب رسول در محلسها كه رسول(ص) حاصر ودى هر ىكى ار اىسان مى‌ساىفىىد ىا ىسىب وى برسول ردىكىر ودى و ىاىں معىى مىافسب مىان اىسان رفىى وقىی رسول حدا درصفه ىسىسىه بود و حاىگه ىس ىىگ‌بود وحمعى مهاحر و انصار كه بهىدرىان بودند ، حاصر آمد و ىقرب رسول حاى گرفىه ىس قومى ىدرىان آحر رسىدىد وحاى ىىسىب ىىافىىد برابر رسول اىسىاد ىسطر اىں‌كه ىا اىسان را حاى دهىد كس اىسان را حاى‌ىداد رسول(ص)اهل‌ىدر راهمىسه گرامى‌داسىی‌واىسانرا ىواحب كردى رسول‌حىد كس‌را گفب ار آن ىسىىگان « قم ىا فلان قم ىا فلان » قومى را ار اىسان برانگىحب و اهل ىدر را ىحاى اىسان ىىساىد آن قوم را ىر روى كراهىب ىدىد آمد و قومى مىافقان‌ىسهود سحں‌در گرفىىد كه اىں‌ىه عدلىسب كه وى كرد سا هان رابرانگىحب

۱) اوكىد افكىد
۲) ىىد باسىد

و لاحماں را ىحاى اساں ىساىد در آں حال حىرئىل آمد و اىں آىه آورد رسول
حدا(ص) ىرقوم حواىد وىعد ازآں ىهرمحلس که ىسسىىد حوں دىگرى‌درآمدى
حاى ر وى فراح داسىىدى اىں‌عباس گفت در ساں ىاىب ىں فىس ىں سماس
فرو آمد که در محلس رسول(ص) آمد ومحلس‌عاص ود وحاىگه‌ىسک ، ىاى ر سر
حمع مى‌ىهاد و مىگفت «ىو سعوا و ىفسحوا» ىاىردىك‌رسول(ص)‌رسىد آحر آں
ىكى مرد که ىردىك رسول ىسسىه ىود او را حاى ىداد و حىسىد رب العالمىں در
ساں آں مرد اىں آىه فرو فرسىاد

حسن گفت اىں آىه در عرا فرو آمد ، در محالس حرب و فىال همانست که
حاى دىگر گفت «ىىوى المومىىں مقاعد للفىال » وكاىوا ىسىد رعىتهم فى‌الجهاد
ىىراحمون على‌الصف الاول ، و ىه ول ىعصهم لبعض ىو سعوا الى لىلقى‌العدو و ىُصىب
السهاد فلا ىو سع ىلهرعىه مىهم‌فى‌الحهاد والسهاد فاىزل‌الله ىعالى‌هد الآىه وفىل
« اں رحلا من‌الفقراء دحل‌المسحد فاراد اں ىحلس ىحىب احد من‌الاعىىا فلما‌فرب
مىه قبض‌الغىى ىوىه الىه فراى‌رسول‌الله(ص)دلك، فقال للغ ى احسىب اں ىُعدىه غىاك
او ىُعد لك فقر ؟ رُوى عن ىافع عن اىں عمر قال قال رسول‌الله (ص) «لا ىقىمن
احدكم الرحل من محلسه ىم ىحلفه فىه ولكن ىفسحوا و ىو سعوا » و فى رواىه
حاىر ىں عىدالله ، اں النبى(ص) قال لا ىقىمں احدكم احا ىوم‌الحمعه و لكں لىقل
افسحوا التفسح ، التوسع ىقال اىب فى‌فسحه من دىىك، اى‌ فى‌سعه و رحصه
و فلاں فسىح‌الحلق ، اى ـ واسع‌الحلق و قال الساعر

ىا قومىا الى مىى ىصىح و لا روح عىدكم فىصىح
اں البلاد عرىضها فسىح وروىں فدحر ىى ىىىحوا

قرا عاصم « ىفسحوا فى‌المحالس » لاں لكل حالس محلسا معىا لىفسح
كل‌رحل فى‌محلسه، وقوله « ىفسح‌الله لكم » اى ىفسح دلك‌المحلس ازاله وحسه
الصاىق وىطىب الىفوس ىه وقىل « ىفسح‌الله لكم » فى الجىه وقىل ىفسح الله

و

« وادا فىل انسروا فانسروا » ورأ اهل المدىىه و الشام و عاصم ىصم السىىں وورا الآحروں ىكسرهما وهما لعىاں والمعنى اذا فىل لكم ار معوا عں مــواصعكم وىحركــوا حــىى ىوسعوا لاحوانكم فافعلوا وفال عكرمه و الصحاك كاں رحال ىىاقلوں عں الصلو اذا ىودى لها ، فقىل لهم اىهصوا الى الصلو والدكر وعمل الحىر وفىل معىا لاىطىلوا المكب عىد رسول الله (ص) فاں له حواىح كفوله ولامىساىسىں لحدىب

« ىرفع الله الدىں آمىوا مىكم » دهب ىعصهم الــى اں الدرحاب لاولى العلـم حاصه اى ىرفع الله الدىں آمىوا مىكم و ىرفع « الدىں اوىوا العلم درحاب » وفىل ىعدىر ىرفع الله الدىں آمىوا مىكم لاىماىه وطاعىه درحه مىرله و ىرفع الّدىں اوىوا العلم مں المومىىں على مں لىس ىعالم درحاب فال الحسں ورأ ابں مسعود هد الآىه وفال ىا اىها الىاس افهموا هد الآىه ولىرعىىكم فى العلم فاں الله ىفول ىرفع الله المومں العالم ووق الّدى لا ىعلم ، درحاب ىىں الله عروحل فى هد الآىه فصل العلماء على مں دوىهم رُوى عں حاىر ىں عىدالله فال فال رسول الله (ص) « وفصلُ العالم على الشهىد درحه وفصلُ الشهىد على العاىد درحه وفصلُ الىىى على العالم درحه و فصلُ العالم على سائر الىاس كفصلى على اد ىاهم » وفال صلّى الله علىه وسلّم « مں حاءه موىه وهو ىطلب العلم فىىىه و ىىں الاىىىاء درحه » وىروى عں كىىر ىں فىس فال كىب مع ابى الدرداء فى مسحد دمسق فحا رحل فقال ىا ابا الدرداء انّى حىىك مں مدىىه الرسول (ص) فى حدىب ىلغىى اىك ىحدب عں رسول الله (ص) فال ماكاں لك حاحه عىر ؟ ــ فال لا فال ولاحىب لىحار ؟ ــ فال لا ، فال ولاحىب الا فىه ؟ ــ فال ىعم ــ فال فاىى سمعب رسول الله (ص) ىفول مں سلك طرىو علم سهل الله له طرىفا مں طرق الحىه واں الملائكه لىصع احىحىها رصا لطالب العلم واں السموات والارص والحوب فى الماء لىدعو له واں فصل العالم على العاىد كفصل الفمر على سائر الكواكب لىله الىدر » واں العلماء هم ورىه الاىىىاء » و اں الاىىىاء لـم ىورىوا دىىارا ولا درهما ، اىما ورىوا العلم فمں احد احد ىحط وافر » عں ىافع

عں **عىداللّٰه بں عمر** قال ان رسولَالله مر ىمحلسىں فی‌مسحد، واحـد المحلسىں ىدعون‌الله و ىرعىون اليه والآحر ىىعلمون الفقه و ىعلّمونه قال « كلا المحلسىں علی‌حىر واحدهما افصل‌مں‌صاحىه اما هولاء فىدعون‌الله و ىرعىون اليه، واماهولاء فىىعلمون الفقه و ىعلمون الحاهل فهولاء افصل وا ىما ىعىـٮ معلما »، ىم حلس‌فىهم وعں **ابں مسعود** قال‌السى(ص) « مں‌حرح ىطلبٮا ا مں‌علم لىرد ىه صا لا الی‌هدی اوباطلا الی حق، كاں عمله كعىاد مىعىد ارىعىں عاما » وقال صلی‌الله علىه وسلّم « مں‌علّم علما، فله احرما عمـل ىه عامل لاىىقص مـں احر العالم سىٔا » و عـں **محمد ىں كعب** قال قال رسول‌الله (ص) «لاىصلح ىعالم [1] ان ىسكـٮ علی علمه، ولا ىصلح لحاهل ان ىسكـٮ علی‌حهله حىی‌ىسال، و صدىق دلكٮ فی كىاٮ‌الله « فسىٔلوا اهل‌الدكر ان كىىم لاىعلمون » وعں **رىد ىں ىاٮ** قال من عدا او راح الی‌المسحد لىىعلّم علما او ىعلّمه اوىحىـسىه فد درسٮ كان مىله كمىل العادی الرائح فی‌سىىل الله وعں **ابی الدرداء** قال لاں اىعلّم مساله احب الی مں ان اصلّی‌مائه ركعه ولاں اُعلّم مساله احب الی مں ان اصلّی الف ركعه وعں **ابی سلمه** قال قال**ابوهرىره** و **ابودر** ىاب مں العلم ىىعلّمه احب السا من الف ركعه ىطوع و ىاب مں‌العلم ىعلّمه عمل ىه اولم ىُعمل ىه احب السا مں مائه ركعه ىطوع، وقالا سمعىا رسول الله (ص) ىقول « اداحاء الموٮ طالب العلم علی‌هده الحال، ماٮ وهوسهىد»

« **ىا اىهاالّدىں آمىوا اداناحىىم الرسول** » سىب ىرول اىں آىه آں ىود كه مومىاں صحاىه اررسول حدا (ص) سوال ىسىارمىكردىد و درمحالس ىرىىد ار می‌ىسسىىد و درمىاحاٮ رسول افراطىه مىكردىد، ىا ىعاىىی كه رسول (ص) ار آں صحر گىىٮ و كراهىٮ ىمود رب العالمىں ىحفىف رسول را و ىادىٮ اىساں را اىں آىٮ فرسىاد

مقاىل حىاں گفٮ ىوانگراں درمحلس رسول ومىاحاٮ اوی وسوال كردں ار وی درار می‌ىسسىىد و ىر دروىساں مراحمٮ داسـىىد ىا اىساں ىسسىىه ـوىد دروىساں را ىمگں آں ىود كه ىا رسول‌سحں گفىىدی وىه‌آں ىوانگراں سحں كوىا

[1] ـ الف لعالم

میکردند ، با رسول‌را بخصف بودی ، پس رب العالمین بادیت توانگران را و بخصف رسول(ص)رابفرمود تا هر که مناجات رسول خواهد که کند، نخست صدقه ای در پیش دارد آنگه مناجات کند اینست که رب العالمین گفت «**اذا ناجیتم الرّسول فقدّموا بین یدی نجویکم صدقه**» پس درویشان از نایافت و توانگران از بخل نمیکردند وکار بر صحابه دشخوار شد که از مناجات ومحادثت رسول(ص) بازماندند بودند بعضی مفسران گفتند چندروز این حکم با بود، پس منسوخ گشت، وقومی گفتند یکساعت روز باقی بود ، پس رخصت آمد وناسخ که «**أأشفقتم ان تقدموا بین یدی نجویکم صدقات**» و این آیه ناسخ آن حکم گشت و هیچکس از صحابه بحکم این آیت رفت ، مگر **علی بن ابی طالب** (ع) رُوی ان **علیاً** (ع) کان یقول « آیة فی کتاب‌الله لم یعمل بها احد قبلی ولایعمل بها احدبعدی، وهی آیة المناجاة » رُوی انه قال « کان عندی عشر دراهم ، فکنت‌اذا ناجیت النبی (ص) صدقت بدرهم فنسخت ولم یعمل بها احد غیری » و قیل تصدق **علی** (ع)بدینار و رُوی ان رسول‌الله (ص) قال « یا **علی** کم یتصدق الرجل قبل نجواه » ؟ - فقال **علی** (ع) « الله و رسوله اعلم » ! - فقال دینار - فقال**علی** « الدینار کثیر لایطیقونه » فقال رسول‌الله «فکم یا**علی** »؟ - قال « حبة اوشعیر » - فقال رسول‌الله «انك لزهید»ای - قلیل‌المال - قال **علی** (ع) « فبی خفف‌الله عن‌هذه الامه» قال**ابن عمر** کان **لعلی بن ابی‌طالب** کرم الله وجهه ثلث لو کانت لی واحد منهن کانت احب‌الی من حُمرالنعم تزویجه **فاطمه** علیها السلام، واعطاء الرایه ومحبتی، وآیه‌النجوی وقال بعضهم ان رسم‌السارات للملوك وغیرهم من‌الکبراء والروساء ماخوذ من‌آداب الله تعالی فی‌شان رسوله حیث قال « **یا ایها الذین آمنوا اذا ناجیتم الرسول فقدموا بین یدی نجویکم صدقه** » قوله « **ذلك خیرلکم** » ای - ذلک التصدق خیرلکم من‌البخل « **واطهر** » لانفسکم وازکی‌لها « **فان لم تجدوا** » ماتصدقونه قبل النجوی « **فان الله غفور** » یغفرلکم لعلمه ضرور تکم وصدق نیاتکم «**رحیم**» بکم حیث لم یواخذکم بذلک

« اسمقىم » قال ابن عباس احلىم و قال الساعر

هون علىك ولا تولع باسفاق فاىما مالنا للوارث الباقى

والمعنى احسىم الفقر والفاقه من هد الصدقه و عصمم‌الله بان‌لم معلوا ماامركم به ، ىم قال « فاد لم ىمعلوا و تاب‌الله علىكم » من هد المعصىه و اسمط عىكم هدا الفرض «فاقىموا الصلوه وآتوا الزكوه » المفروصه فى مىالكم فان هدا لا ىوصع عىكم ىوجه « و اطىعوا الله و رسوله » فىما ىامركم‌به قال مقاتل بن حىان كان دلك عسر لىال ىم ىسخ و قال الكلبى ماكان الاساعه من‌ىهار وقىل قصه الآىه‌ا ىهم لمىا ىهوا عن النجوى فلم ىىتهوا اُمروا ان‌ىصدق الرجل ىصدقه ادا اراد ان ىُسار رسول‌الله (ص) ىم ىسار ىم ىسخ بعد ساعه ىموله « ااسمقىم ان ىقدموا ىىن ىدى ىجوىكم صدقات » وىجاورعىهم ىموله «فاد لم‌ىمعلوا و ىاب‌الله علىكم » قىل الواوصله مجاز و ادلم ىمعلوا ىاب الله علىكم و ىسخ‌الصدقه ىم قال « فاقىموا الصلوه» هدا كلام عارص و هو معطىم للصلو هدا كفعل الحطىب فى‌الحطبه للصلو والحطبه للنكاح ىىدا ىىعطىم‌طاعه‌الله واقامه امر ، ىم‌ىاخد‌فى‌المقصود داء عزّوجل ىعطىم اعظم‌ما كىب على‌العباد وهو اقامه‌الصلو و اىىاء الركو ىم‌اخد فى قصه‌الحال فقىال «اطىعواالله و رسوله » فى ىرك النجوى و ىحىب ادى‌المسلمىن « والله حىىر ىما ىعملون »

« الم ىر الى‌الدىن ىولوا قوماً غصب‌الله علىهم » اىن آىه درساں سران مىافقان فروآمد عىدالله ابى سلول و عىدالله‌ىن سعدىن ابى‌سرح و عىدالله ىن ىىل كه با جهودان كه غصب‌وسحط الله بر اىساىست دوسىى‌داسىىد و اسرار مومىان با اىسان مى‌گفىىد و در عداوت رسول (ص) با ىكدىگر عهد مى‌ىىسىىد رب‌ّ العالمىن گفت « ماهم مىكم ولامىهم » اىن مىافقان‌ىه ردىن سماائد كه مومىان‌اند،وىه ار جمله جهودان‌اند هماىست كه جاى دىگر گفت « مدىدىىن ىن دلك لا الى هولاء ولا الى هولاء »

« وىحلفون على‌الكدب وهم ىعلمون » اىهم كادىون ابن‌عباس گفت رسول

خدا (ص) در حجره ای ازحجره‌های خویش نشسته بود، وجمعی مسلمانان باوی نشسته بودند ، رسول (ص) گفت همین ساعت یکی درآید دلی تاباك ، جبّاری گردنکش، شوخ و بد، وبدبد سطبت بسما بگرد، بدل جبار است و دید سطان جون درآید، با وی سخن مگوئید پس عبدالله نبل می‌آمد، اورا بدرحجره درنگذاشتند تام حجره درآمد مردی بود ازروحسم ، رسول خدا (ص) باوی گفت «انت الّذی تسمّی وفلان وفلان» بوبی که مارا ناسزا میگوئی وفلان وفلان؟ چند کس ازمنافقان رداد(١) وی رفت و آن قوم را که رسول خدا (ص) نام ایشان برد بود ، بیاورد و همه سوگند خوردند که ما مرا ناسزا نگوییم و بد نگوئیم و عذره ای دروغ نهادند رب العالمین این آیات فرو فرستاد ، او ایشان را آنچه گفتند دروغ زن کرد گفت « **یحلفون علی الکذب وهم یعلمون** » انهم کاذبون منافقون

« **اعدّالله لهم عذابا شدیداً انهم ساء ماکانوا یعملون** » فی الدنیا من النفاق « **اتخذوا ایمانهم** » الکاذبة « **جنّة** » وقایة دون دمائهم و اموالهم « **فصدّوا عن سبیل الله** » ای ـ عن طاعته والایمان به و قیل صدوا المؤمنین عن جهادهم بالقتل و اخذ اموالهم ، « **فلهم عذاب مهین** »

« **لن تغنی عنهم اموالهم** » یعنی یوم القیمة «**ولا اولادهم من الله شیئاً** » و ذلك انهم کانوا یقولون ان کان ما یقوله **محمد** (ص) حقا لندفعنّ العذاب عن انفسنا اموالنا و اولادنا فاکذبهم الله عزوجل فی قولهم واخبر انهم «**اصحاب النار هم فیها خالدون**» ای ـ مقیمون دائمون

« **یوم یبعثهم الله جمیعاً** » ای ـ «لن تغنی عنهم اموالهم» «**یوم یبعثهم الله جمیعاً** » وهو یوم القیمة « **فیحلفون له** » ای ـ لله فی الآخر انّهم کانوا مخلصین فی الدنیا غیر منافقین «**کما یحلفون لکم**» فی الدنیا و هو قولهم « والله ربنا ما کنا مشرکین «**و یحسبون انهم علی شیء** » ای یظنون انهم علی شیء «ینفعهم فی الآخر کما نفعهم فی الدنیا حین قالوا لااله‌الاالله فحقنوا بها دماءهم «**الا انهم هم الکاذبون**» فی دعواهم و فی حسبانهم روی **مقسم** عن **ابن عباس** قال قال رسول‌الله (ص)

---

١) رداد ، برشمردن و نام بردن

« ينادى مناد يوم القيمه اين خصماء الله ؟ ـ فتقوم القدريه مسوادة وجوههم مزرقه عيونهم مائلا شدقهم يسيل لعابهم فيقولون والله ما عبدنا من دونك شمسا ولا قمرا ولا صنماً ولا وثنا ولا اتخذنا من دونك الها » ، فقال ابن عباس «**ويحسبون انّهم على شيء الا انهم هم الكاذبون**» هم والله القدريه، هم والله القدريه، هم والله القدريه

«**استحوذ عليهم الشيطان**» الاستحواذ الاستيلاء والغلبه ، يقال استحوذ واستحاذ وحاذ و احاذ كلّها بمعنى واحد، اى ـ غلب عليهم **الشيطان** «**فانساهم ذكر الله**» طاعته والايمان به «**اولئك حزب الشيطان**» اى جند ، يقال تحزب القوم على فلان، اى ـ صاروا فرقا وحزب الامر جند على احزاب «**الا ان حزب الشيطان هم الخاسرون**» المغبونون

«**ان الذين يحادّون الله و رسوله اولئك في الاذلين**» الاسفلين الصاغرين في الدنيا بالقتل والسبي و في الآخرة بالعذاب والنار

«**كتب الله**» اى ـ حكم الله وقضى و كتب في اللوح المحفوظ «**لاغلبن انا**» «**و**» بعث «**رسلي**» بالنصر والحجه والعاقبه «**ان الله قوىّ**» ينصر دينه «**عزيزٌ**» بانتقامه من اعدائه، نظير قوله «لقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين انهم لهم المنصورون وان جندنا لهم الغالبون» قال **الزجاج** غلبة الرسل على وجهين من بعث منهم بالحرب، فهو غالب في الحرب والسيف، ومن لم يؤمر بالحرب فهو غالب بالحجه رُوى ان المؤمنين قالوا لئن فتح الله لنا **مكة** و خيبر و ما حولهما فانا لنرجو ان نُظفرنا على **الروم** و **فارس** فقال **عبدالله بن اُبي** اتظنون ان **فارس** و **الروم** كبعض القرى التى انتم غلبتم عليها ؟ والله لهم اكثر عددا و اشد بطشا من ذلك ! فانزل الله عزّ و جل «**كتب الله لاغلبنّ انا ورسلي ان الله قوىّ عزيز**»

«**لاتجد قوماً يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حادّ الله و رسوله ولو كانوا آباءهم اوابناءهم**» الآيه اخبر أن ايمان المؤمنين يفسد بموادة الكفار وان من كان مؤمنا لايوالى من كفر و ان كان من عشيرته نزلت في **حاطب بن ابى بلتعة** حين كتب الى اهل **مكة**، يخبرهم بخروج رسول الله (ص) و سنأتى ذكر

فی‌سور الممتحنه وقال **السدی** نزلت فی **عبدالله بن عبدالله بن ابی بن سلول** وذلک انه جلس الی جنب رسول‌الله (ص) فشرب رسول‌الله (ص) الماء، فقال **عبدالله** یا رسول‌الله ابق فضله من شرابک! ــ قال «فما تصنع به»؟ ــ قال اسقیها ابی لعل الله تعالی یطهر قلبه! ففعل فاتاها اباه فقال ما هذا؟ ــ قال فضله من شراب رسول‌الله (ص) جئتک بها لتشربها لعل‌الله یطهر قلبک ــ فقال له ابوه هلا جئتنی ببول امک؟! فرجع الی النبی (ص) فقال یا رسول‌الله ائذن لی فی قتل ابی فقال رسول‌الله (ص) بل ترفق به و تحسن الیه قال **ابن جریج** حدثت ان **اباقحافه**، قبل ان اسلم، سب النبی (ص)، فصکه **ابوبکر** صکه خر منها ساقطا ثم ذکر ذلک للنبی (ص) فقال او فعلته؟ ــ قال نعم ــ قال فلاتعد الیه ــ فقال **ابوبکر** و الله لوکان السیف منی قریبا، لقتلته! فانزل الله تعالی هذه الآیه وعن **ابن مسعود** فی قوله «**ولو کانوا آباءهم**» یعنی **اباعبیدة بن الجراح** قتل اباه یوم احد «**اوابناءهم**» یعنی **ابابکر** دعا ابنه یوم بدر الی البراز فقال یارسول‌الله دعنی اکن فی الرعله الاولی وهی القطعه من الفرسان فقال له رسول‌الله (ص) متعنا بنفسک یا **ابابکر** اما تعلم انک عندی بمنزله سمعی و بصری؟! «**اواخوانهم**» یعنی **مصعب عمیر** قتل اخاه یوم احد «**اوعشیرتهم**» یعنی **عمر وعلیا و حمزه و عبیده بن الحارث** قتل **عمر** خاله **العاص بن هشام بن المغیره** یوم بدر و قتل **حمزه شیبه** و قتل **علی الولید بن عتبة** و ضرب **عبیده بن الحارث عتبه** ثم کر **علی و حمزه** علی **عتبه** استنقذهما فقرغا منه قبل خرج هذا مخرج المدح، وقیل خرج مخرج النهی و قیل نهی‌الله عزوجل ان یکون حکم من وادالکافر حکم المؤمن فمن وادهم معتقدا لذلک فهو کافر ومن وادهم علی اعتقاد منه انه خطا فهو فاسق

قوله «**و اولئک کتب**» ای ــ اثبت «**فی قلوبهم الایمان**» و رسمه و کتابه الایمان فی قلوبهم سمه وعلامه تدل علی ان الایمان فی قلوبهم تعلم بها کل من شاهدهم من الملائکه ان فی قلوبهم الایمان وقیل کتب علی قلوبهم انهم مؤمنون کقوله «فی جذوع النخل» ای ــ علی جذوع النخله «**ایدهم بروح منه**» ای قواهم واعانهم

نصرمنه، وقیل «بروح منه» یعنی القرآن کقوله «اوحینا الیك روحا من امرنا» وقیل ایّدهم بنور الایمان، وقیل برحمة منه، وقیل جبرئیل (ع) «**ویدخلهم جنّات تجری من تحتها الانهار خالدین فیها رضی الله عنهم**» فی الدنیا بطاعاتهم «**ورضوا عنه**» فی الآخرة بالجنة والثواب، وقیل رضوا عنه بما قضی علیهم فی الدنیا من غیر کراهة - حکی عن **ابی عثمان النیسابوری**، قال منذ اربعین سنة ما اقامنی الله تعالی فی حال کرهته ولا نقلنی الی غیره فسخطته «**اولئك حزب الله**» انصار حقه ورعاة خلقه «**الا ان حزب الله هم المفلحون**» الفائزون الباقون فی النعیم المقیم رُوی ان **داود** (ع) قال «الهی من حزبك؟ - فاوحی الله تعالی الیه یا **داود** الغاضة ابصارهم النقیة قلوبهم، السلیمة اکفهم اولئك حزبی وحول عرشی

النوبة الثالثة

قوله تعالی «**یا ایها الذین آمنوا اذا قیل لکم تفسحوا فی المجالس فافسحوا یفسح الله لکم**» بعضی مفسران گفته‌اند «**فافسحوا یفسح الله لکم**» فی القبور اگر میخواهی که فردا چون در خاک نهند گور بر تو فراخ بود، و عروس‌وار ترا درخواب کنند امروز جای بر مسلمانان فراخ دار وزیشان چو سرانداز تنگ مدار ای مسکین خبر نداری که گورخانه ظلمت است وکان وحشت است ومکان وحدت و منزل غربت لشکرگاه حسرات و موضع حسرات، یکی را حفره دوزخ است، یکی را روضه بهشت چراغ ایمان آنجا افروزند و شاهی سیمرغ آنجا آشکارا کنند! دررنبر پهلو آنجا با مهاد طاعت بود باحسك[1] معصیت، درزیرسر یا وساد رحمت بود، یا حسب لعنت سائل یا مبشر ومبشر بود، یا منکرونکیر جواب یا از نفس صمیم دهند، یا از تلقین صمد چون جواب داد از دو بیرون نباشد، یا بر تخت جوانی چون جواب عروس بود، یا بحبس نگون و طالعی منکوس و

۱) حسك معرب حسك است که خار سه‌پهلو باشد فرهنگ نفیسی

مبحوس بود

یزید بن مذعور گوید **اوزاعی** را بخواب دیدم گفتم مرا خبرده از آن عمل که بهترین اعمال است تا بدان تقرب کنم گفت هیچ درجه بلند تر از درجهٔ علماء ندیدم، و از آن گذشته درجه اندوهگنان این جواب موافق آنست که رب العالمین گفت «**والذین اوتوا العلم درجات**» علماء دین وفقهاءِ اسلام رادرجات بلند دادند، هم در دنیا و هم در عقبی در دنیا مرتبه و شرف و وراثت و خلافت **مصطفی** (ص) کــه میگوید «العلماء ورثة الانبیاء» «فضل العالم علی سائر الناس کفضلی علی ادناهم» چندانکه درجه **مصطفی** (ص) درعالم نبوت بر درجات خلق فضل دارد، درجه عالم در عالم ولایت بر درجه دیگران فضل دارد اما این شرف و منزلت عالمی را باشد که در باغ سینه وی همیشه عبهر مهرحق بود، نسرین شوق و ریحان انس وگل مودّت روید دل وی معدن انوارحقیقت وخزینه اسراربوبیت بود جان وی کعبه وصل وقبله قبول وحرم حرمت بود سرّ وی از حقایق و دقایق محبت آگاه بود وجد وجودو کشف شهودش همراه بود عالم چون بدین صفت بود، درجات وی در عقبی برابر درجات دنیا بود قال الله تعالی «وللآخرة اکبر درجات و اکبر تفضیلا» چنانکه دردنیا بمنازل طاعات وعبادات وحقایق مکاشفات ومواصلات از عامه خلق برگذشت، فردا اورا ازمنازل بهشتیان برگذرانند تا درعلّیین عندلیب باغ عندیت بود و از زار احدیت بود، طاووس بوستان قدس بود، دل درقبضه عزت وجان در کشف مشاهدت «فی مقعد صدق عند ملیك مقتدر» و فی الخبر عن النبی «ان اهل الجنة لیرا اون اهل علّیین کماترون الکوکب الدری فی افق السماء وان **ابابکروعمر لمنهم وانعما**»

«**یا ایّها الذین آمنوا اذا ناجیتم الرسول فقدموا بین یدی نجویکم صدقة**» امیرالمؤمنین **علی** (ع) گفت در بعضی روایات که چون این آیت فرو آمد یك دینار بصدقه دادم ودو سوال ازرسول خدا کردم گفتم یارسول‌الله کیف ادعوالله، خدای راجل جلاله چون خوانم وچگونه پرسم؟ــ گفت «بالصدق

والوفاء » عهدی که رور « ملی »(۱) باوی رفیه بوفای آں بارآیی ودر گفتار و کردار حود صدق بحای آری آنچه بمایی داری(۲) وآنچه گوئی کبی و ارآنجا که آوار دهی باسی ـ گفتم « ماالسلامه» ؟ ار حدا چه حواهم ؟ ـ گفت « السلامه فی الدنیا و الآحر » در دنیا وآحرت سلامت دل ارآفات سرشت و عاقبت ار انواع بلیت ـ گفتم « ماالصبع لنحاتی » ؟ حکیم بادر امحی رساحیرار رستگار باشم ؟ امیرار فرعات قیامت ورسید درحات حست ؟ ـ گفت « کل حلالا وقل صدقا » آنچه حوری حلال حور و آنچه گویی صدق گوی حرام را بحود را مده ، که حرام بدسرانجام بود ار دروغ سرهیر کـه هر که دروغ گوید در دو جهان بد نام بود ـ گفتم «ماالحیله» ؟ حیلت چه کنم تاآن بود که من حواهم ؟ ـ گفت « ترك الحیله حیله » حیلت بگدار و بدانکه همه آن بود که الله حواهد و حیلت و تدبیر بند هر گرنا بقدیرالله برساید ـ گفتم «ماعلی »؟ رمن حیست ار احکام ا گرارم ؟ و ار عهد آن بیرون آیم ؟ ـ گفت «امرالله ورسوله» بهرچه الله فرمود ارواحبات ومفروصات وهرچه رسول گفت ارمسنونات ومندوبات ـ گفتم « ماالراحه» ؟ آسایش وراحت حیست ؟ ـ قال « الجنه» گفت راحت آنست که در بهشت با نعمت فرودآئی و اردورح ابعو ابمن سوی ـ گفتم «ماالسرور»؟ قال «الرویه» ! گفتم شادی حیست وآن کامشادی کی ؟ ـ گفت شادی آن شادی که شب فراق بسرآید وصبح وصال ارمطلع اقبال برآید و سد ساهد حمال دوالحلال سد گفتم «ماالحق» ؟ قال «الاسلام» ! گفتم آن حق که باطل رادرآن را نیست حیست ؟ ـ گفت دین اسلام ـ گفتم «ماالفساد»؟ قال «الکفر» ! آن فساد وتباهی که ار راستی وپاکی دور است حیست ؟ ـ گفت کفر ورریدن و حق بوسیدن ـ گفتم «ما الوفاء» وفا حیست و مرد وفادار کیست ؟ قال «سهادة ان لااله الاالله» ـ گفت کلمه سهادت گفتن وبرایمان و توحید واحلاص مستقیم بودن

۱) اشارتست بروز آفرینش مردم
۲) داری معنی داشته باشی آمده است

۵۹ - سورة الحشر - مدنية

۱ - النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم‌الله الرحمن الرحيم » بنام‌خداوندفراخ‌بخشايش‌مهربان

« **سبح لله مافى السموات ومافى الارض**» پاكى‌ميستايند[وسجودميبرسند] الله را هرچه در آسمان و در زمين است « **وهوالعزيز** » و او است آن توانند تاود[1]بهيچكس نمانند «**الحكيم(۱)**» راست كار راست دانش

« **هوالذى اخرج الذين كفروا من اهل الكتاب** » الله اوست كه آن ناگرويدگان ، اهل **تورات** را بيرون كرد «**من ديارهم**» از سرايهاى خويش و از خان و مانهاى خويش «**لاول الحشر**» نخست فراهم‌آوردن خلق را ، [روز رستاخيزرا] « **ماظننتم ان يخرجوا** » شما هرگز نپنداشتيد كه ايشان‌بيرون‌شوند «**وظنوا**» و ايشان پنداشتند « **انهم مانعتهم حصونهم من الله** » كه حصارهاى ايشان، ايشان را نگهدارد ازخداى « **فاتيهم‌الله من حيث لم يحتسبوا** » ا آمد بايشان‌كاروفرمان خداى ازآنجاكه نيوسيدند[2]ونپنداشتند «**وقذف فى قلوبهم الرّعب**» و دردلهاى ايشان افكند ترس «**يخربون بيوتهم**» خانه‌هاى خويش تهى ميكردند و مى‌فرو گذاشتند «**بايديهم و ايدى المومنين**» بدستهاى خويش و

---

۱) تاونده قوى و توانا

۲) نيوسيدن انتظار داشتن ـ توقع داشتن

دسبهای گروندگان «فاعبروا یا اولی‌الابصار(۲)» سگمبی را بسد گیرید ای رىرکان [و نادید را بدبد درباسد]

« ولولا ان کتب‌الله علیهم الجلآء » ورنه آن بودی که الله راسان نوسته ود سعادن ارحان ومان «لعذبهم فی‌الدنیا» اسان‌را درین‌جهان عذاب کردی « ولهم فی‌الآخره عذاب‌النار(۳) » و اسان را درآن جهان عذاب آتس حاسب

« ذلک بانهم سآقوا‌الله و رسوله » آن بآن بود که اسان حلاف کردند ار فرمان حدای و رسول او«ومن یُسآق‌الله» و هر که حدا رود ارفرمان‌حدای [و رسول او] «فان‌الله سدید العقاب(٤)» الله سحب عقوب اسب وسحب گیر

« ماقطعتم من لینه » هرحه ربدید اردرحیان حرما لینه « او ترکتموها قائمة علی‌اصولها» یا گذاسید برپای «فبادن‌الله» آن بسسد الله بود و دسبوری او «ولیُخزی الفاسقین(٥) » وآن را یا درد رد ورسوا کند‌آن فاسقان را [که ار طاعب رون‌اند]

«وما افآءالله علی رسوله منهم» و هر حیر که الله ارمال ا سان ا رسول حویس کرداند

«فما اوجفتم علیه من حیل ولارکاب» وسما درآن نه‌اسب تاحتید ونه‌اسر «ولکن‌الله یسلط رسُله علی من‌یسآء» لکن‌الله می‌گمارد سعامبران‌حویس‌را رآن که حواهد «والله علی‌کل سی قدیر(٦)» والله برهمه حیر بواناسب

« ما افآ الله علی رسوله من اهل‌القری» هرحه‌الله بارسول‌حویس‌گرداسد ار جهاسان «فلله و للرسول» آن حدا‌راسب و رسول را ، « ولذی القربی » و حویساوندان‌رسول‌را «والیتامیٰ» ونارسیدان بی‌پدررا «والمساکین وابن‌السبیل» و درویسان را و را گذریان را « کیلایکون دولة بین‌الاغنیا منکم » ا نه هر که دسب باود(۱) ار وانگران درمال‌فیء[حیانکه حواهدمیکند۱] « وما اتیکم‌الرسول

---

۱ ـ الف کند

۱) باود باید

فحذّوه » وهرحه سما را دهد رسول آنرا مبگیرید « ومانهٰکم عنهُ فانتهوا » و هرحه سما را ازآن باز زند باز سوید « واتقواالله » واز [حسم وعداب] حدای مرهیزید « انالله سدیدالعقاب(۷) » که الله سخت کیفر است

النوبة التانية

اس سور الحسر هزار و نهصد و سیزده حرفست و حهارصد و حهل و سح کلمه و بیست و حهار آیه حمله به مدینه فرو آمد باجماع مفسران رُوی عن ابن عباس رضیالله عنه قال قال رسولالله (ص) « من قرأ سور الحسر لم سق حنه ولا نار ولا عرس ولا کرسی ولا حجاب ولا السموات السبع والارضون السبع والهوام و الطیر و السحر والدواب والجبال فالسمس والقمر و الملائکه الا صلّوا علیه فان مات من یومه و لیلته مات سهیدا »

« سبح لله ما فی السموات و مافی الارض وهوالعزیزالحکیم » افتح الله سبحانه هذ السور بتقدیسه و بتمجید و قدرته علی اهلالسموات والارض و ان کل سیء منها سفادُ و ان کلّ سیء منها ینزهه منالسوء وهوالعزیزالمنیع المنتقم من عدائه ، المعز لاولیائه ، المحکم لافعاله

« هوالدی احرجالدین کفروا » مفسران گفتند اس سور حمله در سان بنیالنضیر فروآمد مردی نزدیک ابن عباس گفت سور الحسر؟ ابن عباس گفت هی سور بنیالنضیر اس سور بنیالنضیر است که حمله در سان و قصه ایسان فرو آمد و گفتهاند قریظه و نضیر دو قبیله بودند از دو سبط بنی اسرائیل و هر دو جهودان بی ترسب بودند، و کفر و سوکت بنیالنضیر بیشتر بود ، ومسکن ایسان در نواحی مدینه بود در دهی که آن را زهره میخواندند و سر قلعهها وحصارهای محکم داسسند درنواحی مدینه ، و از مدینه با بمنازل ومساکن ایسان یك میل بود، و رئیس ایسان کعب اسرف بود و در عداوت رسول (ص) با کفار عرب همداستان

بود ند ومنافقان ایشان را بر سب وبقوب مبدادند و برمحاربت رسول (ص) ومومنان
بحریص مبکردند وسرح قصه ایشان آنست که رسول خدا (ص) حون در مدینه
سد **بنوالنضیر** از روی‌مصالحت بیش آمدند وعهدبستند که با یکدیگر قتال نکنند
و هر کس بجای خود ایمن نشیند رسول خدا (ص) این مصالحت از ایشان بپذیرفت
و در آن روزگار غزای بدر پیش آمد که نصرت مسلمانان بود و ایشان گفتند
والله انه‌النبی‌الذی نجد نعته فی **التورية** لاترد له رآیه والله که وی آن‌پیامبر است
که مانعت و صفت وی در **توراة** خوانده ایم و نتواند بود که کسی بر وی ظفر یابد
یا رایت قتال وی کسی بشکند پس دیگر سال در غزای احد حون هزیمت و
شکستگی بر مسلمانان افتاد ، ایشان در کار رسول (ص) شك افتادند واز آن کلمات
که بیشین سال گفته بودند باز گشتند و عداوت را میان ببستند و نیز نامه **قریش**
از **مکه** بایشان‌رسید بتهدید ووعید، که شما **محمد** را بند برفتید وباوی‌عهد مصالحت
ببستید اگرشما با وی قتال نکنید ناچار ما با شما قتال کنیم پس **کعب اشرف** با
چهل سوار جهود برنشست و روی به **مکه** نهادند و در مسجد حرام را بر **کعبه**
با **قریش** عهد کردند وپیمان بستند که در عداوت رسول(ص) وقتال باوی دست‌یکی
دارند وخلاف نکنند **کعب اشرف** باقوم‌خود به **مدینه** باز آمد و **جبرئیل امین** (ع)
رسول را (ص) خبرداد از آن عهد و پیمان که در **مکه** میان ایشان رفت و رسول را
قتل **کعب اشرف** فرمود و رسول **محمد مسلمه** را فرستاد بخانه **کعب اشرف** و اورا
کشت و قصه قتل وی دربرر النساء بشرح رفت پس‌از آنکه کعب اشرف کشته‌شد،
رسول(ص) با لشکراسلام روی نهاد بحرب **بنی النضیر** و ایشان را دیدند بر قتل **کعب**
مجتمع ساخته و بر نیاف وی جزع نموده و نوحه درگرفته ، حون رسول (ص) را
دیدند و لشکر اسلام گفتند **یا محمد** واعیه علی اثر واعیه وباکیه علی‌اثر باکیه
یا **محمد** درد بر دردی نهی وحسرت برحسرت مه افزایی بگذار یا بحسب بر باناف
مهمر خویش بگریسم و آنگه هرجه فرمایی فرمانبردار باشیم رسول (ص) فرمود

«اخرجوا من ارض المدينة» شمارا بس در زمین مدینه نگذاریم، بیرون شوید از بن دیار و نواحی — گفتند یا محمد الموت اقرب الینا من ذلك مانمیرگ که رودتر از آن شناسیم که تا آنجه فرمائی پس ایشان با حصار و قلعه‌ها شستند و ساز قتال و جنگ ساختند و عبدالله ابی سلول منافق و اصحاب وی بحصارها پیغام پنهان میفرستادند که حصارها گوش دارید[1] و روی از قتال بمگردانید که در همه احوال ماباشماییم و نصرت شما کنیم و ذلك فی قوله تعالی «وان قوتلتم لننصرنکم» پس ایشان مکر ساختند واز روی تلبیس کس فرستادند برسول خدا (ص) که از میان قوم بیرون آی با سه کس و خلوت ساز تا ما سه کس از احبار ودانشمندان خویش برون فرستیم تا با تو سخن گویند و دعوت تو بشنوند اگر ایشان ترا صدیق کنند و بتو ایمان آرند ما همه ایمان آریم و صدیق کنیم و آن سه کس خنجرها با خود داشتند تا ناگاه بر رسول خدا (ص) ضرب زنند رسول خدا (ص) بطمع ایمان ایشان ورا را بود زنی جهود برادری مسلمان داشت درمیان مسلمانان کس فرستاد بری و او را خبر کرد که جهودان حیلتی ومکری ساختند و با رسول غدرخواهند کرد آن مرد چون این خبر بوی رسید شتاب رفت ورسول را (ص) خبر کرد، رسول (ص) باز ای رفته بود هم از آنجا باز گشت و با جمع اشو روی بایشان نهاد و ایشان را در حصا ها محمد بنشست بیك روزرا شان را حصارداد و ایشان از نصرت منافقان نومید گشتند ورب العز در دلهای ایشان رعب افکند وذلك فی قوله «وقذف فی قلوبهم الرعب» ایشان چون سنگ رسیدند[2] وکار برایشان دشوار گشت از رسول خدا طلب صلح کردند رسول (ص) با ایشان بصلح سر درنیاورد وحکم کرد که ایشان را از زمین مدینه بیرون کنند و به اذرعات و اریحا ی شام فرستند که رب العالمین گفت «هو الذی اخرج الذین کفروا من اهل الکتاب» یعنی بنی النضیر «من دیارهم» یعنی المدینه قال الضحاك صالحهم علی ان یحمل کل اهل ثلاثة ایشان

۱) گوش داشتن بمعنی واظب بودن است فردوسی فرماید
بدو گفت زال ای پسر گوش دار | لب از روز با خویشتن هوش دار
خواجه فرماید دل رمیدهٔ جمعی گوش داشتم لیکن | ز روی کمانداران میبرد به نشانی

۲) سنگ رسیدن سنگ آمدن

علی عبر و سعاء فععلوا دلك و حرحوا من **المدينة** الی **السام** الی **اررعات** من **دمسق** و **اريحا** **فلسطس**، الا اهل ـ ىں مںهم آل **ابی الحمسق** ، آل حتّی **ں احطب** ، فا نهم لحعوا **بحسر** ولحعب طابعه مںهم **بالحىره** وقىل صالحهم علی ان لهم مااقلب الا ل من اموالهم الاالحلمه و هی السلاح وعلی أں ىحلوا له دىارهم وععارهم وساىر اموالهم و فی روابه الا السلاح و الدهب و الفصه و قال **اں عباس** صالحهم علی ان ىحمل كل اهل ىلانه اىات علی ىعىر ما ساورا من مىاعهم ولىسی الله (ص) ما ىى قال **اں اسحق** كان احلاء **ىىی النصىر**عىد مرحع السىی من **احد** و كان فىح **قرىطه** عىد مرحعه من **الاحراب** قوله ىعالی « **لاول الحسر** »هد اللام لام العلّه والمعىی احرحوا لىكوں حسرهم الی **السام** اول الحسر، واحملوا فی اول الحسر، قال ىعصهم اول الحسر حسر **الىهود** من **المدىىه** الی **حىىر** و الحسر الىا ى من حر ىره **العرب** الىی **السام** فی اىام **عمر ں الحطاب** رصی الله عىه وقىل الحسرالاول حسرهم ال **السام** من **المدىىه** والحسر الىابی حسر الحلق حمىعهم ىوم القىامه الی **السام** قال **ابں عباس** من سك ان المحسر **بالسام** فلىقرا هد الآ ىه ودلك ان السىی(ص) قال لهم ىوم ىىد احرحوا ـ قالوا الی اىں؟ ـ قال الی ارص المحسر فابرل الله عروحل « **لاول الحسر** »وقال **حسں البصری** اطعىوا الی **السام** و ىحں بالاىر وقال **قىاده** كان هدا اول الحسر والحسر الىابی اداكان آ حرالرماں حا ب ىار من قىل المسرو فحسرب الىاس الی ارص **السام** ىىب **معهم** حىب ابوا و ىقىل معهم حىث و الوا[1] و ىا كل منهم من ىحلّف و ىها ىقوم علىهم القىامه و قال **الكلىی** معىا ان **ىىی النصىر** اول من حسروا من اهل الكىاب و ىفوا عں حرىره **العرب** قال **حلىل ں احمد** مىداها من حفر **ابی موسی** الی **اليمں** فی الطول و من رمل ىرىں الی مىقطع **السماوه** فی العرص و سمىب حرىره لاں **ىحر الحىس** و **ىحر فارس** و **دحله** و **الفرات** قداحاطب ىها قوله « **ماطىىىم**» اىها المومىوں « **اں ىحرحوا** » من **المدىىه** لعرهم و مىعىهم و دلك انهم كا نوا اهل حصوں وعقار و ىحل كىىر « **وظىوا** » ای ـ وطں **ىىوالىصىر** ان حصو ىهم الىی كانوا ىىحصىوں

---

١) ىقىل وقالوا ارمصدر قىلوله و قىلوله ىمعىی ىىس ار طهر حسىدں اسب

بها منعهم من امرالله و قصابه ، المنع الحفظ و في اسماءالله عز وجل المانع و فلان في منعه من قومه والامتناع الابا و التحفظ ، والمنيع الحافظ والمحفوظ ايضا «**فاتٰهم الله**» هذا كقوله «فاتى الله بنيانهم» والتاويل من الآ يتن اتى امرالله وعذابه «**من حيث لم يحتسبوا**» اى - من حيث لم يتوهموا من قبل **كعب** عليه واحصار النبي (ص) اياهم «**وقذف في قلوبهم الرعب**» بقتل سيدهم **كعب بن الاشرف** وقال النبي (ص) «نُصِرتُ بالرّعب مسيرة شهر» «**يخربون بيوتهم بايديهم**» قرا **ابوعمرو** بالتشديد و الآخرون بالتخفيف ومعناهما واحد وقيل الاخراب التعطيل والاخلاء والتخريب الهدم قال **ابوعمرو** انما اخترتُ التشديد لان الاخراب ترك الشيء خرابا بغيرساكن و ان **بني النضير** لم يتركوا منازلهم فيرحلوا عنها و لكنهم خربوها بالنقض والهدم لا نها كانت مزخرفة و حسدوا المسلمين ان يسكنوها فخربوها «**بايديهم**» من داخل و خربها المسلمون من خارج ليتسع لهم موضع القتال قال **الزهري** لما صالحهم النبي (ص) على ان لهم ما اقلّت الابل، كانوا ينظرون الى الخشب في منازلهم فيهدمونها و ينزعون منها ما يستحسنونه فيحملونه على ابلهم و يخرب المومنون باقيها وقيل يخرب المومنون الجدران ليريبوا اليها وقيل اضاف التخريب الى «**المومنين**» لانّهم مكّنوهم منه و نسبوا له «**فاعتبروا**» اى اتعظوا و اعبروا بين السك الى اليقين «**يا اولي الابصار**» يا ذوي العقول

«**ولولا ان كتب الله عليهم الجلاء**» كان الله عزّوجل كتب على **بني اسرائيل** الجلا و كان **النضير** سبطا لم يصبهم جلاء اراد الله ان يمضي ما كتب و لولا ذلك «**لعذبهم في الدنيا**» القتل والسبي[1] كما فعل **بني قريظة** «**ولهم في الآخرة عذاب النار**» و هو اشد من ذلك

«**ذلك بانهم شاقوا الله**» اى - ذلك الّذي لحقهم بسبب انهم شاقوا «**ورسوله**» خالفوهما و عصوهما و صاروا في شقّ آخر «**ومن يشاق الله**» اى - يخالف امرالله «**فان الله شديد العقاب**» اذا عاقب

---

١) السبي الاسار

« ما قطعتم من لینة » الآیه، و ذلك ان رسول‌الله (ص) لما نزل **بنی النضیر**
وتحصنوا بحصونهم، امر بقطع نخیلهم واحراقها، فجزع اعداءالله عند ذلك وقالوا یا
محمد زعمت انك ترید الصلاح! افمن الصلاح عقر الشجر و قطع النخل؟ وهل وجدت
فیما زعمت انه انزل علیك الفساد فی الارض؟ فشق ذلك علی النبی (ص) و وجد
المسلمون فی انفسهم من قولهم وخشوا ان یکون ذلك فسادا و اختلفوا فی ذلك
فقال بعضهم **لاتقطعوا** فانه مما « **افاءالله** » علینا وقال بعضهم بل نغیظهم بقطعها
فانزل الله هذه الآیه بتصدیق من نهی عن قطعه و تحلیل من قطعه من الاثم اخبر ان
ماقطعوه وما ترکوه « **فباذن‌الله و لیخزی الفاسقین** » ای و لیذل **الیهود** ویخزیهم
و یغیظهم بذلك. اللینة النخلة و الجمع لین و هی الوان النخل ما لم یکن العجوة[1]
و البرنی[2] وقیل العجوة تسمّی لینة ایضا والعجوة کانت قوتهم الّتی یعتمدون علیه
و تمرها یغذو مالایغذو غیره واصل اللینة اللونة فقلبت الواو یاء لانکسار ما قبلها
وجمع لیانا کانه قیل لون من النخل ای ضرب منه وقیل لینة من لان یلین و
جمعها اللیان و الاول اصح وقیل اللینة کرام النخل

قوله **«وماافاء الله علی رسوله»** ای ـ ومارد الله علی رسوله منهم من اموال
بنی النضیر **«فما اوجفتم علیه من خیل ولا رکاب»** ای ـ لم تنالوا فیها مشقه ولم
تلقوا حربا ولم تبلغوا مؤنه وانما کانت **بالمدینه** فمشوا الیها مشیا ولم یرکبوا خیلا
ولاابلا الا النبی(ص) فانه رکب جملا فافتتحها صلحا واجلاهم واحرزاموالهم فطلب
المسلمون من رسول‌الله(ص) ان یقسمها بینهم کمافعل بغنائم **خیبر** فبین الله فی هذه الآیه
انهافیء لم یوجف المسلمون علیها خیلا ولارکاباوجعلها لرسول‌الله(ص) خاصه یقسمها
حیث یشاء فقسمها رسول‌الله بین المهاجرین ولم یعط الانصارمنها شیئا الاثلاثه نفر کان
بهم حاجه وهم **ابودجانه، سماك بن خرشة، و سهل بن حنیف والحارث بن الصمه**
ولم یسلم من **بنی النضیر** الا رجلان احدهما **سفیان بن عمیر بن وهب** و الثانی
سعد بن وهب اسلما علی اموالهما فاحرزاها قال اهل اللغه الرکاب الابل

---

۱) عجوه بفتح اول وثالث و سکون ثانی بمعنی خرمای خوب است
۲) برنی بفتح اول وسکون ثانی خرمای عالی نو

والوحيف السير السريع، اى۔ لم يسيروا اليه فرسا ولا بعيرا وذلك انهم اتوا الحصن مشا على ارجلهم وكان بينهم و بين بنى النضير من المدينة مسير ميل فجعل الله اموالهم فيئا ولم يجعلها غنيمة «ولكن الله يسلط رسله على من يشاء» كما سلّط محمداً على بنى النضير و على قريظة بعدهم « والله على كلّ شى قدير» دوقدر كامله

رُوى عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه قال ان اموال بنى النضير كانت ممّا «افآء الله على رسوله» مما لم يوجف المسلمون عليه وكانت لرسول الله (ص) خالصا وكان رسول الله (ص) ينفق على اهله منه نفقة سنة وما بقى جعله فى الكراع[1] والسلاح عدة فى سبيل الله

قوله «ماافاء الله على رسوله من اهل القرى» الفيء فى اللغة الرجوع وهو فى الشرع عبارة عن كل مال يرجع من الكفار الى المسلمين بغير قتال ولا ايجاف[2] خيل وركاب كمال يصالحون عليه او يتركونه عنه وكالجزية وعشور تجارتهم ومال من مات منهم فى دار الاسلام لاوارث له ومعنى الآية «ما افا الله على رسوله» من اموال «اهل القرى» يعنى قريظة والنضير وفدكاً وخيبراً و قرى عرينة و ينبع جعلها الله سبحانه لرسوله (ص) «ولذى القربىٰ واليتامىٰ والمساكين وابن السبيل» واختلف العلماء فى حكم هاتين الآيتين قال بعضهم «ماافآ الله على رسوله من اهل القرى» هى الغنائم الّتى ياخذها المسلمون من اموال الكفار عنوة و غلبة والفيء و الغنيمة واحد، وكان فى بدو الاسلام تقسم[1] الغنيمة على هذه الاصناف ولم يكن لمن قاتل عليها شيء الا ان يكون من هذه الاصناف ثم نسخ ذلك بقوله فى سورة الانفال « واعلموا انما غنمتم من شيء فان لله خمسه » الآية فجعل لهؤلاء الخمس و جعل الاربعة اخماس للمقاتلة الغانمين الموجفين عليها و هذا قول قتادة و يزيد بن رومان وقال بعضهم الآية الاولى بيان حكم اموال بنى النضير خاصة لقوله تعالى «وما افآ الله على رسوله منهم» والآية الثانية بيان حكم سائر الاموال التى اصيبت

١ـ الف تقسم

١) كراع تيم تخسين دراسيحا بمعنى خيل وستورا

٢) ايجاف يارا دن مركب اعم از اسب يا شتر است

ىعىرفال ولم ىوحف علىها الحىل والحمال وفال ىعصهم هما واحد والآ ىه ، ان فسم المال الّدى د كر الله فى الآ ىه الاولى

واعلم ا ں حمله الاموال السى للائمه والولا فىها ىدحل على ىلىه اصرب ، احدها ما احد من المسلمس على ىطهىر ىدىهم كالصدفات والىاىى العىاىم وهو ما ىحصل فـى ا ىدى المسلمس من اموال الكفار ىالحرب والفهر والىالب الفى وهو ما رحع الـى المسلمس من اموال الكافرىن عفوا وصفوا من عىر فىال ولا اىحاف حىل ولا ركاب فاما صدفات المسلمىں فمصرفها اهل السهام على مافال الله ىعالـى « اىما الصدفات للفقراء والمساكىں » الآ ىه واما الغىائم فا ىها كاىت فى ىدو الاسلام لرسول الله ىصىع ىها ما ىساء كما فال الله ىعالى « فل الاىفال لله والرسول » ىم ىسح ىفوله « واعلموا أں ما غىمىم من سىء الآ ىه واما الفىء فا ىه كان ىفسم على عهد رسول الله (ص) على حمسه وعسرىں سهما اربعه احماسها و هى عسروں سهما لرسول الله (ص) ىفعل ىها ما ىساء و ىحكم فىها ىما اراد ىالحمس الىاقى ىفسم على ما ىفسم علىه حمس الغىىمه واحىلفوا فى مصـرف الفىء ىعد رسول الله (ص) ففال فوم هو للائمه ىعده وللسافعى فىه فولاں احدهما للمفاىله والىاىـى لمصالح المسلمس وىىدا ىالمفاىله ىم ىالاهم فالاهم من المصالح و احىلفوا فى ىحمىس مال الفىء فدهب ىعصهم الى ا ىه ىحمس فحمسه لاهل حمس الغىىمه واربعه احماسه للمفاىله اوللمصالح ، ودهب الا كىرون الى ا ىه لا ىحمس ىل مصرف حمىعه واحد ولحمىع المسلمس فىه حقّ فرا عمر ىں الحطّاب رصى الله عىه فال « ما افآ الله على رسوله من اهل القرى » حىى ىلغ للفقراء « والدىں ىىو الدار » والّدىں حاؤوا من ىعدهم ىم فال هد اسىوعىت المسلمس عامه و ما على وحه الارص مسلم الا له فى هدا الفىء حق الا ماملكت اىماىهم ، فوله « كىلا ىكوں » اى ـ الفىء ، « دوله ىىں الاعىىا » والا فوىاء فىغلىوا علىه الفقراء والصعفاء ودلك ا ں اهل الحاهلىه كاىوا ادا غىموا غىىمه احـد الرىىس ربعها لىفسه و هو المرىاع ىم اصطفى ىعد المرىاع ما ىساء وفىه ىفول ساعرهم

لك المرىاع مىها و الصّفاىا وحكمك والىسىطه والفصول

فجعل الله تعالى هذا لرسوله (ص) يقسمه في المواضع التي امر بها * والدوله ¢ والدوله لغتان عند بعض اهل اللغه وفرق بينهما قوم فقالوا الدوله بفتح الدال المر الواحد من استيلاء وغلبه والدوله بضم الدال نقله النعمه من قوم الى قوم، وقيل الدّوله بالفتح في الحرب والدوله بالضم في المال وقرأ ابو جعفر «كي لا تكون» بالتاء «دولةٌ» بالرفع على اسم كان فجعل الكينونه بمعنى الوقوع يعني كي لا تقع «دولة» وحينئذ لا تحتاج الى الخبر «ما آتٰكم الرسول فخذوه» اي ـ ما اعطاكم من الفيء والغنيمه فخذو «وما نهٰكم عنه» من الغلول وغير «فانتهوا» وهذا نازل في اموال الفيء وهو عام في كل ما امر به النبي (ص) ونهى عنه رُوي عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قال لعن الله الواشمات والمستوشمات والمتنمصات للحسن المغيرات خلق الله فبلغ ذلك امرأة من بني اسد قال لها ام يعقوب فجاءت فقالت انه قد بلغني انك قلت كيت و كيت فقال ومالي لا العن من لعن رسول الله (ص) ومن هو في كتاب الله فقالت لقد قرأت ما بين اللوحين فما وجدت فيه ما تقول، قال لئن كنت قرأته ولقد وجدته اما قرأت «ما آتٰكم الرّسول فخذوه وما نهٰكم عنه فانتهوا» قالت بلى قال فانه قد نهى عنه قال اهل اللغه الوشم ما يوشم به اليد من نور او نيل يقال وشمت الجاريه واشم وشمت والمتنمصه هي التي تنتف شعرها وكذلك قرأ ابن عباس هذ الآيه للنهي عن الدبّاء والحنتم والنقير والمزفت ورُوي عن النبي (ص) قال ان القرآن صعبٌ عسرٌ على من كرهه، ميسرٌ على من تبعه وحديثي صعب مستصعب وهو الحكمه فمن استمسك بحديثي وحفظه كان مع القرآن ومن تهاون بالقرآن رحديثي خسر الدنيا والآخر و امرتم ان تاخذوا قولي و تتبعوا سنتي فمن رضي بقولي فقد رضي بالقرآن، و من استهزأ بقولي فقد استهزأ بالقرآن قال الله عزّوجل « ما آتٰكم الرسول فخذوه وما نهٰكم عنه فانتهوا» ورُوي ان ابن مسعود لقي محرما ثيابه فقال انزع عنك هذا فقال الرجل اتقرأ علي بهذ الآيه من كتاب الله، قال نعم «ما آتٰكم الرسول فخذوه و ما نهٰكم عنه فانتهوا» «واتقوا الله» في اوامر و نواهيه «انّ الله شديد العقاب» لمن عصا واستهل محارمه

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم‌الله الرحمن الرحیم» ای صیقل آئینه نفس، ای‌حلقهٔ در سرای قـدم، ای کیمیای دولت کلمات، ای علم لشکر قرآن، ای مرغیکه پر وبالت ازقدم، ومنقار از مشیّت، محلّت ازحکمت، ازهواءِ فردانیت درآمد وبرساح قدس آشیان نهاد و صد هزار واند هزار مرغ توبت بربرآورد و درعالم احکام گذاشته که رایی[1]؟ باآشیاش سوسنم! تا که یابی؟ با ازبو نسانی‌جوئیم! در کدام باد ‌های؟ تا جان‌ها درآن بادیه درطلب وتعب کنیم!

بسیار خلایق اند جویان رهت	گشته شد عالمی بهول سبهت
با برمه چارد نهادی کلهت	بسم کلـه ملوك درخاك رهت

«سبّح لله مافی السموات ومافی الارض» بردوق‌جوانمردان طریقت، تسبیح اسخیا سباحت اسراردوستانست دربحار اجلال حق، ایشان که دربحر نور اعظم‌غوص میکنند وجواهر وحید بیرون همی‌آرند ودرسلك ایمان میکشند، جوانمردانی که قدم بربساط قرب دارند بحد اتحاد رسند ودوبی برخاسته دست اغیارازایشان کوتاه شد وسرهاشان رحمانی حق مطلع شد، ازعلائق وخلایق بریدند تا مجاور کعبه وصال گشتند بوسائط وسرایط نگذشتند تا معتکف کوی اقبال شدند

مردی از شبلی‌سوال کرد که برادید کاتیست؟ ـ گفت یافلان آنچه دل‌ما را باجان‌ما افتاد ازدید بیهاست هرچه رون قالبست بیگانه راهست، نعمه‌ای در درون ما بد! جوانمردا اندو او ازلی است، لکن نه باهر کسی بود این اندو چون ردل عاشقی‌سایه افکند، دروقت رعدحالت خروشیدن‌آید برق‌امید بجستن آید، باران مراد برساحت دل ببارد و نباتهای گوناگون میرویند که نرگس رضا، گـه ازعوان قناعت که سوسن توگل که یاسمین تواضع، وعاشق درکار ایستاد زیر ابراندو، ازباغ دل ز باحس گوناگون میدرود و دسته‌ها می بدد

١ـ الف کرایی

باس با حارس کوی برا برگس وار دسه سدند وسوی محلس سلطان آرندا
عاسقاںٮ سوی بوںحمه اگر حاں آرند عرق سسگ، سوی حسمه حیواں آرند !

«وهو العزیز الحکیم» کل واقف علی الباب ساهد الطلب ولکنه عزیز لا ندرك
طاا و ولا یعجز هار و طالباں نامید ادراك ، روی در بادیه طلب نهاد عاسقاں
طمع وصال، حاں و دل هدف تیر بلا ساحته وحقیقت صمدیت وکمال احدیت عزیز
است ارادراك سر ومبرّ ار د باف عقل محتصر اوحل حلاله همه عالم را سوی و
گمسگویی حسمود کرد و قطره ای ار حرعه قدح عزت بکس نداد ! مرد درآینه
مسکرد وصورت حویس درآینه می‌سید سس د د حود ، ار آنحا که طاهر گماں
است گو د دست فرار کسم وآں صورت را درقبصه حودآرم هیهات ،آں فریبی است
که عس عد است ! اگردرطلب آں صورت رحمرد عمرساباں رسد وهرگر دست
وی بداں برسد وار وحودآں در ای سا د

در عسق و صد هرار حالند سر رفسد و ندیدند ز وصل بو اثر

« هو الذی اخرج الذین کفروا من اهل الکتاب من دیارهم » الآیه

اذا اراد الله نصر قو اسد ارسهم، واذا اراد الله قهر قوم اسرت اسدهم حوں الله
تعالی قومی را بر دسمں نصرت دهد روبا[۱] اساں سر سود و قومی را که بر
اساں حدلاں آرد و مقهور کند سر اساں روبا گردد آں مدراں بنی النضیر
حصمی[۲] بعامبر (ص) رحاسسد و ىسا نا حصارها ردند وار مکر و قهر الله ایمن
نسسسد « فلا یامن مکرالله الا القوم الخاسرون » لاحرم بطس حباری و قهاری روی
باساں بهاد ا دست حویس حانه حویس حراب کردند « یخربون بیوتهم
بایدیهم » نحست دل و د ں حو س ار روی باطں حراب کردند احرابی باطں
بظاهر سرا ت کرد و حانه حود نیر حراب کردند رب العالمین گفت « فاعتبروا
یا اولی الابصار » ای ربر کاں و داناباں وحردمنداں اگر سد می‌بدیرید وعبرت
مسگیرید، حای بد بدیرفس هست وحای عبرت گرفس موماں ومحلصاں سوقس

(۱) ارنب بمعنی حرگوس است ودر اسحا بغلط روبا برحمه سد
(۲) حصمی بحای حصومت وکر می بحای کرا ب آمد واس ارمحصات سرقدیم است

موافق و سعادت مساعد گشتند. خداوندا بشطر عزت متکبریم و باندیشهٔ صادق بند
می‌بندیم. اکنون چه کنیم تا درین حال بمانیم؟ فرمان آمد از حقّ، جلّ جلاله،
که « ما آتیکم الرسول فخذوه و ما نهیکم عنه فانتهوا » هر سرّی که از دست
اقبال محمد عربی پیغمبر هاشمی (ص) در آید بستانید، که خطاب شما در آن است
آن لوح خوانید که او نویسد. بندگی از خلق وی آموزید، طالبی(١) از همت وی
گیرید، پیش وی بکار دارید، درهمه احوال پس رو او باشید. عاقبت روش بندگان
و کمال حال ایشان محبت ماست ومحبت ما درمتابعت سنت وسیرت پیغامبر بماست
هر که بر پی وی رفت راست، او بحقیقت دوست ماست « قل ان کنتم تحبون
الله فاتبعونی یحببکم الله » آن مؤمنان صحابه بوفاء عهد ازل باز آمدند و قدم در
متابعت و سنت مصطفی (ص) راست داشتند و صدق در عمل بجای آوردند تا
رب العالمین ایشان را در آن صدق ستود گفت « اولئك هم الصادقون » الصدق
صدقة السر و صداق الجنة و صدیق الحق. صدق صدقهٔ ملك سر و صداق سرای سرور
است و صدیق پادشا حق است

راستکاری پیشه کن، کاندر مصاف رستخیز
نیستند از خشم حق جز راستکاران رستگار

٢ ـ النوبة الاولی

« للفقراء المهاجرین » درویشان را که از خان و مان خود هجرت کردند
« الذین اُخرجوا من دیارهم و اموالهم » که ایشان را بیرون کردند از خان و مانهای
ایشان و از سود و رباهای ایشان « یبتغون فضلا من الله و رضواناً » فضل خدای
میجویند و خشنودی او « و ینصرون الله و رسوله » یاری میدهند دین خدای را
و رسول او را « اولئك هم الصادقون (٨) » ایشانند آن راست گویان [راست
باز آمدگان باالله]

١) طالبی بجای طلب آید بمعنی صفت یاری یا با مصدری فارسی ترکیب یافته ومعنی مصدری گرفته واین ازمختصات نثر کهن است

« **والدىں ىوّءُ الدار** » واىساںّ كه حاںگا گرفىىد سراى‌اسلا را [**مدىىه**] « **والاىماں مں ڡىلهم** » ودىں را و اىماں‌را [دل فرا دادىد] ىس‌ارڡدوم مهاحراں [و ں ىرآں داسىىد و دىىا در سرآں كردىد] «**ىُحىوں مں هاحرالىهم** » دوىس م ىدارىدهركه ىاىساں‌آ ىد [وحاں‌وماں‌حو ىں‌ىگدارد ارىهرحداى] « **ولا ىحدُوں ڡى صدورهم حاحه مما اوىوا** » وهىح واىسىـ(۱) و ىىار ىىاڡىىد در ں حو ىس ار هرحه‌الله مهاحراں‌راداد « **و ىُوىروں علىٰ اىڡسهم** » و[مهماں]ىرحود مىگر ىىىد « **ولو كاں ىهم حصاصهٌ** » هرحىد كه ىطعام دلاسا (۲) و ىارمىىداىد « **ومں ىُوق سُح ىڡسه** » وهركه ىار داسىىدارو ىىاوىىں(۳) ىا حوىىىں دركارمال دىىا « **ڡاولىك هم‌المڡلحوں (۹)** » اىساں آ ىد كه ىىك رور ىماىدىد

« **والدىں حاوا مں ىعدهم** » و اىشاں كه ارىس مهاحراں و اىصاردررسىد « **ىڡولوں رىىا** » مىگوىىد حداوىد ما « **اعڡرلىا** » ىامرر مارا « **و لاحواىىا الدىں سىڡوىا ىالاىماں** » و آں ىرادراں ما راكه ىىىى كردىد ىر ما ىاىماں « **ولا ىحعل ڡى‌ڡلوىىا علا للدىں امىوا** » ودر دلهاى‌ما كىں‌مىه گروىدگاں را « **رىىا اىك روڡ رحىٌم (۱۰)** » حدا ىد ما و حسا ىد اى سحىـ مهرىاں

« **الم ىر الى‌الدىں ىاڡڡوا** » ىىىى اىساں را كه دو روىى گرىد ىد [در دىں حو ىں] « **ىڡولوں لاحواىهم الدىں كڡروا مں اهل‌الكىاب** » ىرادراں حو ىں را ىگوىىد ار كاڡراں اهل ىوراىـ « **لىں اُحرحىم لىحرُحں معكم** » اگر سما را ىروں كىىد [ارحاں وماں حو ىں] ما ىاسما ىروں‌آ ىىم « **و لا ىُطىعُ ڡىكم احداً اىداً** » و كسى را در دسمىى سما ڡرماں ىىر ىم هرگر « **واں ڡوىلىم لىىصُرىكم** » واگر ىاسماحىگك كىىد ما سمارا ىارى دهىم «**واللّٰه ىسهد اىهم لكادىوں(۱۱)**» والله گواهى مىدهد كه اىساں ىدرسىى دروع رىاں‌اىد

«**لىں اُحرحوا** » راسىى كه‌اگر[آں‌حهوداں‌را] ىروں كىىد « **لاىحرُحُوں**

---

۱) واىسىـ لهحه‌اى اسىـ ارىاىسىـ وآں ىمعىى حاحىـ و ىىار اسىـ
۲) دلاسا دراىىحا ىمعىى آررومىد اسىـ
۳) اوىىں معاومىـ كردں

معهم » اس مبافقان با اسان سرون‌سوند « **ولس قوبلوا لاىصُروىهم** » واگر با اسان حىگ کسد، مبافقان اسان را باری ندهىد « **ولس بصروهم** » و اگر کرد باری‌دادن‌اسان گردىد ، « **لىوُلُن الادبار** » بهمه‌حال‌سست بهر مت گرداسد « **ىم لا ىُنصرون** (١٢) » س‌اسان را باری ىدهىد ، [ىه کس اسان را با وىه‌حدای اسان را بار]

« **لاىىم اسدُّ رهىه فى صدورهم من‌الله** » راسىی که سما سسکو ر ىد در دلهای اسان و برسىد بر ار اللّٰه « **دلك بابهم قوم‌لاىفقهون** (١٣) » آن آنست که اسان گروهی‌اند که حق در نمی‌ىاىىد

« **لا ىُقاتلونکم حمىعاً** » با سما هرگر حىگ ىمىوىدىد « **الا فى قُرى مُحصىة** » مگر در ررىهای دىوارىست « **او من ورا حُدُرٌ** » با ار س دىوارها « **ىاسهم سىهم سدىدٌ** » رور اسان ر ىکدىگر در دسمىی سحت است « **ىحسىهم حمىعاً و قلوبهم سىی** » م ی ىدارىد که اسان ىك دل اىد، و ىه ىك دل اىد که براکىد دل‌اىد « **دلك بابهم قوم لا ىعقلون** (١٤) »آن آنست که اسان‌قومی‌اند که فرا صواب هوس ىمی‌دارىد

«**کمثل‌الدىن من قىلهم قرىىا** » راسب مىل ساں حهوداں **قرىطه** هماىست که ىصىر دىد ىد ار ىىس « **داقوا وىال امرهم** » گرابی و ىاسارگاری سرانحام حوىس آحر ىحسىدىد « **و لهم عداتٌ الىمٌ** (١٥) » و اسان راسب در آن گىىی عدابی درد ىمای

« **کمثل‌السّىطان** » راسب همحون دىو « **ادقال للانسان اکفُر** » آنگه‌که آدمی را گفب کافر سو ! « **فلما کفر قال انی برئٌ منك** » حون‌کافر سد، گفب من‌ارىو ىىرارم! « **انی احافُ‌الله رب‌العالمىن** (١٦) » من‌می ىرسم ارحداوىدحهاىان

« **فکان عاقىىهما انهما فی‌النار** » سرانحام اسان هردو آنست که ىا هم در آتس‌اند « **حالدىن فىها** » هر دوحاوىد در آن «**و دٰلك حرآُ الظالمىن** (١٧) » و باداس ناگروىدگان آنست

«ناايها الدس آمنوا» ای‌گرویدگان! **«اتقوالله»** ا سرسیدازحسم وعداب حدای **«ولسطر نفس»** وابدون‌باد که هر کس می نگرد **«ماقدمت لعد»** که حه حیر ورا فرسند فردا حود را **«واتقوالله»** وسرسید ارحسم وعداب حدای **«ان‌الله حبیر بما تعملون(۱۸)»** که الله داناست وآگا بر کرد[1] سما

«ولاتکونوا کالدس نسوالله» و حون انسان مناسید[1] که الله را فراموس کردند **« فانسٰهم انفسهم»** تا الله سمار داسن‌سهای اسان براسان فراموس کرد **«اولئك هم الفاسقون(۱۹)»** اسانند که ار دس وطاعت الله بیرون‌اند

«لایستوی اصحاب النار و اصحاب الجنة» هر گردورحیان حون بهسسان یکسان باسند **«اصحاب الحنه هم الفائرون (۲۰)»** بهسسان‌اند که رستگان اند وبیرور آمدگان

«لوانزلنا هذا القرآن علی حبل» اگرماورو فرسسادیمی[2] این قرآن بر کوهی **«لرایته خاسعاً»** بوآن کو را دیدی فروسد **«متصدعاً من خسیة‌الله»** بار بار سکافیه ازبرس حدای **«وتلك الامثال نصربها للناس»** وا ن مثلها میر سم مردمان را **« لعلهم یتفکرون(۲۱)»** تا مگر دراندیسند

«هوالله الذی لا اله الاهو» اوست که نیست حدای حراو **«عالم الغیب و الشهاده»** دا ای‌بهان وآسکا ا **«هوالرحمن الرحیم (۲۲)»** اوست‌آن فراح‌بحساس مهربان

«هوالله الذی لااله الاهو» اوست که نیست حدای حر او **« الملك القدوس السلام»** بادسا باك‌بی‌عیب **«المؤمن»** امن‌کسید **«المهیمن** گوا راست اسوار **«العزیز»** باوید بوانید بهیح هست بماند **«الجبار»** حلو بر مراد حود دارند **«المتکبر»** ربر ارآنکه سیم کمد ر کس **«سبحان الله عما یشرکون(۲۳)»** باکی حدای را ار ا بار که او را مبگوسد

۱ـ الف مسد
۲ـ الف اگر ما فرو فرسادی

---

۱) کرد مصدر مرحم است ومعنی کردن و کردار باسد

«**هو الله الحالق**»اوست‌حدای آفریدگار[وکار[(١)]] «**البارى المصور**»آن آفریدگار سکوکار «**له الاسمآ الحُسنى**» او راست نامهای سکو «**یسبح له مافی السموات والارص**» ماکی میستایند او را هرچه درآسمان و زمین حیرست «**وهوالعزیز**» او ست آن سحت وان سهمنا «**الحکیم**(٢٤)» راست دانس راست کار

السورة الثانیه

قوله تعالی «**للفقرا المهاجرین**» بین‌الله تعالی ان الفی لمن‌هو والسعد ر کی‌لایکون ما افاءَ الله علی‌رسوله دوله بین‌الاغنیاء منکم ولکن یکون‌للفقراء المهاجرین الّدین ولوا[١] الدیار والاموال والاهلین[٢] والعسائر فحرجوا‌حبا لله ورسوله و احتاروا الاسلام علی ماکانوافیه من‌السد حتی‌کان الرحل‌یعصب الحجر علی بطنه‌لیقیم صلبه من‌الحوع‌وکان یتحدالحفیر فی‌الشتاء ماله‌دثارغیرها[١] قال‌سعید بن‌جبیر کان ناس من المهاجرین لاحد هم‌الدار والزوجه و العبد والناقه یحج علیها و یغزو فنسبهم الله[١] الی انهم فقراء و جعل لهم سهماً فی‌الزکو «**یبتغون فضلامن‌الله**» ای ـ یطلبون رزقامن‌الله وهوالغنیمه «**ورضوانآ**» ای مرضات ربهم‌الجهاد فی‌سبیله مع‌رسوله «**وینصرون الله ورسوله**» ـ مجاهد الاعداء «**اولئك هم‌الصادقون**» فی‌ایمانهم و وفوا بعهود هم و عقود هم مع الله هولاء المهاجرین الّدین اخرجهم المسرکون من **مکة** وکانوا نحوا من‌مائه رحل وصح عن‌رسول‌الله (ص) انه‌کان یستفتح بصعالیك المهاجرین وقال صلی‌الله علیه وسلّم «ابسروا یامعسرصعالیك المهاجرین بالنورالتام یوم القیامه یدخلون الجنه قبل الاغنیا بنصف یوم و ذلك مقدار خمسمائه عام »

ثم ذکر الانصار فقال «**والدین تبو الدار**» ای ـ لزموا **المدینه** و دورهم بها «**و الایمان**» منصوب بفعل مضمر یعنی و قبلوا الایمان و آثرو وقیل معنا لزموا **المدینه** ومواضع‌الایمان ودکر **النحاس** ان الایمان‌اسم **المدینه** سماها **النبی** (ص) به «**من‌قبلهم**» ای ـ من قبل قدوم المهاجرین علیهم اتحدوا فی دورهم

١ـ الف ترکوا ٢ ـ ج الدیار والاهلین

١) K اینجا بعضی نوشتن مندرج آمد

المساحد سسمس ر بوا الاسلام كما مر بی الطبر الفرح وعن انس قال قال رسول‌الله (ص) «آیه الایمان حب الانصار آیه النفاق بغض الانصار» ـ وعن ربد بن ارقم قال قال رسول‌الله (ص) «اللّهم اغفر للانصار ولابناء الانصار وابناء ابناء الانصار» وقال «حیر دور الانصار بنو النجار ثم بنو عبد الاشهل ثم بنو الحارث بن الخزرج ثم بنو ساعده و فی کل دور الانصار خیر» و «یحبون من هاجر الیهم» ـ کنایت است از مهمان دوستی انصار که مهاجران را بجان بپذیرفتند و بهمگی دل دوست داشتند وخانومان خود از ایشان دریغ نداشتند و بهرچه داشتند از مال ووطن ایشان را سریك خود ساختند وکام رمراد و یاری ایشان برفقروفاقه خود اختیار کردند واین غایت جود است وکمال سخا که رب العالمین از ایشان بپسندید و ایشان را درآن بستود وگفت «یحبون من هاجر الیهم ولایجدون فی صدورهم حاجه» ای ـ حسدا و غیظا «مما اوتوا» ای ـ مما اعطی المهاجرون من الفیء ، آن روز که رسول خدا (ص) غنیمت بنی النضیر میان مهاجران قسمت کرد و انصار را نداد مگر سه کس را از ایشان هیچ حسدی وغیظی بدید نامد وتخصیص مهاجران در آن اموال کراهیتی ننمودند و آن قسمت راضی شدند هرچند که ایشان را حاجت ودربایست بود وبغایت خصاصت وفقروفاقت رسیده بودند اما حق مهاجران برحق خود مقدم داشتند و را ایثار رفتند اینست که رب العالمین گفت «ویؤثرون علی انفسهم ولوکان بهم خصاصه» وفی الخبر «لم یجتمع فی الدنیا قوم قط الا وفیهم اسخیاء وبخلاء الا فی الانصار فانهم کلّهم اسخیاء، مافیهم من بخیل» خبر درست است از بوهریرة گفت رسول خدا را (ص) مهمانی رسید کس فرستاد بخانه های مادران مومنان تا هیچ طعامی بود آن مهمان را ؟ و درهمه خانه‌های ایشان هیچ طعام نبود پس رسول گفت «من یضیف هذا هذه اللیله؟» کیست که یك امشب این مهمان را بخانه برد و او را مهمانی کند ؟ مردی انصاری گفت من اورا مهمانی کنم یارسول‌الله اورا بخانه برد و بااهل خویش گفت هذا ضیف رسول الله اینك آوردم مهمان رسول خدای ، او را گرامی دار و عزیز دار اهل او گفت درخانه ما طعام بیش از آن نیست که قوت ما

واس کود کان‌باسد، مگراس کود کان‌راسهانه‌ای درحواب کسم وما وی‌اسار کسم،
باوی‌را کفاب باسد آنکه حراغ بمروحسد ومهمان‌را بسساندند وطعام س‌بهادند،
وعادب اسان حیان بود که مبربان با مهمان بهم طعام حورند مرد ا اهل حوس
گمب اگرما با وی حوریم اورا کفاب بباسد وبه حوب بود که مهمان رسول (ص)
درحانه ما طعام سیر بحورد؛ و رحسردر میانه وبهانه‌آنکه حراغ را اصلاح مىکنم
حراغ‌فرو کس،باما دربار یکی‌دهان می‌حسانیم واوحیان‌سدارد که ماطعام میحوریم،
همحیان کردند وحود گرسسه درحواب‌سدند بامداد که بحضرب‌نبوب ورسالب‌صلّی
الله‌علیه وسلّم رسیدند رسول دراسان ننگریسب وبسسم کرد و گفب «صحك‌الله‌اللّ له»
وفی روایه «عحب‌الله من فعالکما» فانزل الله عزوحل **«و یو برون‌علی انفسهم‌ولو
کان‌بهم‌حصاصة»ابن‌عباس** گمب رسول‌حدا آ روزکه‌اموال **بنی‌النصیر** قسمب‌مىکرد
انصار را گفب اگرحواهید سما را درا ں قسمب‌آرم با سارك اسان اسید درس
مال، بسرط‌آنکه مهاحران برمسارك سما باسند درمال وضیاع سما واگرحواهید
اس‌عسمب حمله مهاحران سلیم کنیم و در ضیاع ومال سما مسارك نباسید ارس
هردوحصلب‌آں یکی که حواهید احسار کنید اسان را حوانمردی وا ارزفسد
گفسد به که ما درقسمب عسمب باااسان مسارك اسیم وهمه اسان سلیم کنیم و
اسان با ما مسارك باسید درحان ومان وضیاع اس اب ما رب‌العالمین ا مار اسان
بسسدید ودرساں‌اسان‌آیب‌فرستاد **«و یو برون علی انفسهم ولو کان‌بهم حصاصه»**
وقال **انس بن‌مالك** اهدی‌لبعض‌الصحابه راس‌سا مسویه وکان‌محهودا له‌فوحه هالی
حارله فتداولنه سبعه انفس، ثم عاد الی الاول فانزل‌الله حل ذکر **«ویو برون علی
انفسهم ولو کان‌بهم حصاصه»** وقال **«ومن یوق سح نفسه فاولئك‌هم‌المفلحون»**
السح، منع الواحب وقیل اکل مال‌الغیر ظلما وقال النبی (ص) بریء من‌السح
من آتی‌الزکو وقری الضیف واعطی فی‌النائبه وقیل السح ان تطمح عین‌الرحل
الی ما لیس له، فقال صلّی‌الله علیه وسلم «من السح نظرك الی امرأ غیرك» قال
الحسن هوالعمل‌بمعاصی‌الله وقال **طاوس** السح‌بماقی یدغیرك والبحل‌بمافی یدك

و رُوی ان رحلاً قال **لعبدالله بن مسعود** ا ی احاف أن اکون قد هلکت ، فقال و ماداك ؟ ــ قال اسمع الله يقول «**ومن يُوق شح نفسه فاولئك هم المفلحون**» و انا رحل شحيح لا يكاد يحرج من يدی سیءٌ فقال **عبدالله** لیس داك بالشح الذی ذکر الله عزوحل فی **القرآن** ولکن الشح ان تاکل مال احيك ظلما ، ولکن داك البحل وبئس السیء البحل وعن **حابر بن عبدالله** قال قال رسول الله (ص) «اتقوا الظلم فان الظلم ظلمات يوم القيامه وا تقوا الشح فان الشح اهلك من کان قبلکم حملهم علی ان سفکوا دماءهم واستحلّوا محارمهم و قال **صلّی الله عليه وسلم** «لا يجتمع الشح والايمان فی قلب عبد ا بدا »

« **و الذين حاؤا من بعدهم** » يعنی التابعين و هم الذين يجيئون بعد المهاجرين والانصار الی يوم القيامه ثم ذکرا نهم يدعون لانفسهم ولمن سبقهم بالايمان المغفرة فقال «**يقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذين سبقونا بالايمان ولا تجعل فی قلوبنا غلا** » غشا و حسدا و بغضا «**للذين آمنوا ربّنا انك رؤف رحيم** » وكل من كان فی قلبه غل لاحد من الصحابه ولم يترحم علی جميعهم فا نه ليس ممن عنا الله بهذ الآيه لان الله رتب المؤمنين علی ثلاثه منازل المهاجرين والانصار ، و التابعين الموصوفين بما ذكرالله فمن لم يكن من التابعين بهذ الصفه کان خارجا من اقسام المؤمنين قال **ابن ابی ليلی** الناس علی ثلاثه منازل الفقراء المهاجرون « والذين تبوء الدار والايمان» « **والذين حاؤا من بعدهم** »فاجهد ان لا تكون[1] خارجا من هذ المنازل و روی عن **عايشه** رضی الله عنها قالت امرتم بالاستغفار لاصحاب **محمد** (ص) فسببتموهم سمعت نبيكم (ص) «لا تذهب هذ الامه حتی يلعن آخرها اولها » و عن **حابر** قال قال رسول الله (ص) « اذا لعن آخر هذ الامه اولها فليظهر الذی عنده العلم فان کاتم العلم يومئذ ککاتم ما انزل الله علی **محمد** (ص) وعن **ابن عمر** قال قال رسول الله (ص) « کل الناس يرجو النجاة الا من سب اصحابی فان اهل الموقف يلعنهم وقال **مالك بن انس** تفاضلت اليهود والنصاری علی الرافضه

1) الف الاتکون

بحصله سىلىت اا هود من حىراهل ملّىكم ؟ـ فقالت اصحاب موسى سىلىت‌النصارى من حىر اهل ملّىكم ؟ فقالت حوارى عىسى وسىلىت الرافصه من سر اهـل ملّـكم ؟ فقالوا اصحاب محمد امروا ىالاسىعفار فسبوهم فالسىف علىهم مسلول الـى بوم القىامه‌لاىقوم لهم راىه ولا ىسب لهم قدم ولا ىحتمع‌لهم كلمه، كلّما اوقدوا ىارا للحرب اطفاها الله ىسفك دماىهم و ىفرىق[1] سملهم ادحاص حححهم اعاذنا الله و اىاكم من الاهواء المصلّه وعن اىن عمر قال قال رسول الله(ص) « اذا رأىتم الّذىن ىسىّون اصحابى،فقولوا لعن‌الله سر كم، وعن عطا قال‌قال رسول الله (ص) « من حفطنى فى اصحابى كىت له ىوم القىامه حافظا ، ومن سىم اصحابى فعلىه لعىه الله والملائكه والىاس احمعىن »

« الم تر» ىا محمد « الى الّذىن ىافقوا » وهم عىدالله ىن ابى ىن سلول و رفاعه ىن ىاىوت عاصدوا قرىطه على رسول‌الله(ص) عداحلاء ىنى‌النصىر ىسىس و عاقدوهم على ما فى الآىه و سماهم احواىا لهم لا ىهم ساووهم فـى الكفر قالـوا « لىن احرحىم » مـن المدىىه «لىحرحن معكم ولا نطىع فىكم احدا » سالىا حلافكم‌وحدلا ىكم«اىدآ» ىعنى‌محمد (ص)اى لا ىمىىل امر فى اىدائكم«وان‌قو ىلىم » اى ان قاىلكم محمد (ص) « لىنصرنّكم » ـ و لىعاو ىىكم احسن المعاوىه « والله ىسهد اىهم لكاذىون » ـ فى و ولهم ودلك فا ىهم احرحوا من دىارهم و لىم ىحرح المىافقون معهم وقوىلوا فلم ىنصروهم فذلك قوله

« لىن اُحرِحُوا لاىحرُحُون‌معهم‌ولىن قوىلوا لاىنصُروىهم » وقوله «ولىن ىصروهم » ـاى لوقصدوا ىصرالىهود «لىولّن الادىار» ـ مىهرمىن « ىمّ لاىىصرون» ىعنى ىنى‌قرىطه لاىنصرون[2] مىصورىن‌اذا اىهرم ىاصروهم معنى آىست كه اكر ىقدىرا ىصرت اىساں برحىزىد ىست ىهزىمت بر كرداىند ، وآىكه ىه ىصرت‌اىساں ىاىد كه آں حدلاں اىساں ىاىد وقىل « ولىن ىصروهم» ـ اى لو ارادوا ىصرهم كقوله عزوحل « اذا قمىم الى‌الصلو » ـ اى اذا اردىم ان ىقوموا الى‌الصلو « اذا

١ـ الف ىفرق ٢ـ الف ىنصرون

تاحسم الرسول » ـ ای اردىم ساحوا اگر مىافقاں حواهىد كه اسان را ىاری دهىد ىىواىىد ، والله اىساں را درآں قصد وحواسب ىاری ىدهد مىافق نه ىاری دهىد اسب نه ىاری داد ، نه كس اورا ىاراسب نه حدا اورا ىار

« لانىم اسدّ رهىة فی صدورهم من الله » ـ ای لاىىم ىىا اصحاب محمد اسد رهىه فی قلوب هولاء المىافقىں من رهىه الله عروحل ای ـ اوقع الله الرعب فی قلوبهم « دلك ىاىهم قوم لا ىفقهوں » ـ لا ىعلموں معانی حطاب الله ولا ىعرفوں سدة ىاس الله ولا ىعلموں حقىقه ما ىوعُدهم الله ىه

« لا ىقاىلوىكم حمىعا » ـ ىعىى الىهود ، لا ىحاربوىكم مومىلىں محىمعىں « الا فی قرى مُحصىه » ـ ای ادا احىمعوا لقىالكم لم ىحسروا علی البرور و اىّما ىقاىلوىكم من ورا حصوىهم المحصىه السور « اومن ورا حدار » السل والححر قرأ اىں كىىر و ابو عمرو حدار علی الواحد وقرأ الآحروں حدر ىصم الحىم والدّال علی الحمع(۱) « ىأسهم ىىىهم سدىد » ـ ای هم مىعادوں محىىىوں عداوه ىعصهم ىعصا سدىدىد و قىل ىكاىىهم و ما ىىىهم سدىد ادا ىحارىوا فاما معكم فالله ارهىهم مىكم فلا ىمىوں سىىا وقىل هدا امىىاں من الله عزّوحل ای ـ هم مع قوىهم وسدّىهم ىحافوں مىكم « ىحسىهم حمىعا » ىعىى المىافقىں والىهود حمىعا محىمعىں فی ـ الرای « وقلوبهم سىى » محىلفه مىفرقه قال مجاهد اراد ان دىں المىافقىں ىحالف دىں الىهود و قال قىاده اهل الباطل محىلفه اهواوهم محىلفه سهاداىهم ، محىلفه اعمالهم و هم محىمعوں قال اىں ىحر الفی الله فی قلوبهم الىاس السدىد فىفرّقوا حلاف ما فعل المومىىں من قوله الّف ىىں قلوبهم « دلك ىاىّهم قوم لا ىعقلوں » ـ امر الله وىهىه

« كمىل الّدىں من قىلهم قرىىا » ـ ای مىل و عىدى لقرىطه مىل ما الفى ىىوالىصىر وكاں ىىىهما سىىاں وقىل مىل هولا الىهود كمىل مسركی مكة « داقوا و ىال امرهم » ـ ىعىى القىل ىىدر و كاں قىل عرو ىىی الىصىر قاله مجاهد

---

۱ ـ ح حمىع

« ولهم عذاب الیم » مع دلك فی النار ثم صرب مثلا للمنافقس والیهود جمیعا فی‌تخاذلهم فقال

«کمثل السطان» ـ ای مثل المنافقس فی و عدهم بنی قریظه بالغرور کمثل‌السطان فی وعد الانسان بالغرور فلما احتاج الیه اسلمه للهلاك فمثل براد الانسان الجنس و معنا الّذی یوسوس‌الیهم الکفر و یدعوهم الی الجحد «فلمّا کفر قال انی بریء منك» سرأ منه ادارای العداب یوم القیامه و یقول «انی اخاف‌اللّٰه ربّ العالمین » ـ وقیل سبههم بسوئل السطان الیهم فی‌قوله « لاغالب‌لکم‌الیوم من‌الناس وانی جاٗرلکم فلما ترآءت الفئتان نکص‌علی عقبیه » الآیه کدلك هولآء المنافقون غر الیهود بوعد النصر ثم خذلوا عنها وقت الاحتیاج جماعتی مفسران کفتند انسان در این آیه برصیصا عابد است راهبی‌بود در بنی اسرائیل درروزگار فترت صومعه‌ای ساخته بود ، هفتاد سال در آن صومعه مجاور گشته وخدا را عزّوجل پرستید وابلیس درکار وی فروماند واز اضلال وی بازماند زارسر آن درماند کی روزی مرد شیاطین را جمع کرد و گفت من نکه بی امر هذاالرجل ؟ آن کیست ازشما که کار این مرد راکفایت کند ؟ یکی ازآن مرد شیاطین گفت من این کار کفایت کنم ومراد و ازوی‌حاصل کنم بدرصومعه وی رفت زری وآسای[1] راهبان ومتعبدان گفت من مردی راهبم عزلت و خلوت می طلبم ، را جه زبان اگر من صحبت وسازم ودرین خلوت خدای را عزوجل عبادت کنم ؟ ـ برصیصا صحبت وی بن درنداد و گفت انی لفی‌شغل عنك مرا در عبادت الله چندان شغل است که پروای صحبت نیست وعادت برصیصا آن بود که چون درنماز شدی ده روز از نماز بیرون نامدی و روز دار ود وهر ده روزافطار کردی سطان زار صومعه وی‌درنماز استاد وجهد وعبادت خود زجهد وعبادت برصیصا درود جنانك چهل روز ازنماز بیرون‌آمدی وهر چهل روز افطار کردی آخر برصیصا اورا بحود را داد چون‌آن عبادت وجهد فراوان وی دید ، وخودرا درجنب وی قاصر دید آنگه سطان بعد ازیکسال گفت مرا رفیقی دیگر است وظن من چنانست بود که مند

1) آسا سه ومانند وبمعنی زیب هم آمد است ملخص ازبرهان قاطع

واحبهاد بو ازآن وی ر بادسب ، اکنون که را دیدم بحمانسب که می بیداسم و بابرد لك وی مبروم! برصیصا معارفب وی کـراهب داسب و بصحب وی رعب بمام مسمود شیطان گفت مرا باحاراسب رفس ، اما برا دعائی آموزم که هر بیمار و مسلی ودیوانه که بروی حوانی الله تعالی اورا سفادهد و برا این به باسد ازهر عبادت که کنی، که حلق خدای را ازبو بفع باسد وراحب برصیصا گفت این نه کارمنست که آنکه از وقب و ورد حود بازمانم وسرب و سر برب من در سرسعل مردم سود سیطان باآنکه مسکوسید که آن دعا وی‌رادرآموحب واورا بر سر آن سعل داسب سیطان ازوی بازگسب و با ابلیس گفت قدوالله اهلکب الرحل پس برفب ومردی را بحسوق کرد، حنانکه د و امردم کمد آنکه صورب طبیبی برآمد بدر آن حانه گفت أن بصاحبکم حبونا افاعالحه ؟ این‌مرد سما دیو اورا رنحه دارد، اگرحواهید اورا معالحه کنم ؟ حون اورا دید گفت انی‌لااقوی علی‌حنبه من بادیو او برنیایم ، لکن سما را ارساد کنم بکسی که اورا دعا کند وسفا یابد واو برصیصا راهب اسب که درصومعه نسسد اورا بروی ردید ودعا کرد وآن د واروی ابرسد پس سیطان برفب وربی رااردحبران ملوك بنی اسرائیل‌رنحه کرد باسان دیوانگان گسب آن رن حمالی بکمال داسب و اورا سه برادر ود[1] سیطان بصورب طبیب پیس ایسان رفب و آن دحبر را وی بمودید گفت ان الّذی عرض لها مارد لایطاق ولکن سأرسد کم‌الی‌من‌یدع‌الله لها گفت د وی اسب سیسه[(1)]اورا رنحه داسبه ومن باوی ربایم ، ر آن راهب سوید که کار اروی[2]اسب یا دعا کند وسفا یابد ایسان گفتند برسیم که راهب این نکند وفرمان بیرد گفت صومعه‌ای سازید درحنب صومعه وی وزن درآن‌صومعه بحوابید وباوی گوسید که این‌امانب اسب بیرد بك وبهادیم وبا رفتیم ، ار بهر حدا وامید بواب را[3] نظر ار وی بازمگیر و دعا کن با سفا یابد ایسان همحنان کردید وراهب ارصومعه حود بیرون آمد واورا دید زنی بغایب حمال ارحمال وی دروبه افتاد سیطان آن ساعب او را وسوسه کرد که واقعها ثم تُب !

۱ ــ ح ودید ۲ ــ الف کاروی ۳ ــ ح امید حدارا

۱) سیسه بروزن سکینه درسب وقوی وبمعنی کابوس نیز آمد اسب ملخص از برهان‌قاطع

کام حود ار وی برباید داسب آنکه بو به باید کرد که در بو به گساد و رحمب حدا
وراوان ! راهب بفرمان **سطان** کام حودار وی‌برداسب ورن ار گرفب راهب‌بسیمان
گسب و ار فصیحب برسید همان **سطان** در دل وی افکند که اس رن را باید
کسب وسهان‌باید کرد ، حون برادران آیند گوییم د واورا برد واسان مرا براسب
دارید[1] وارفصیحب امن گردم آنگاه‌ار ربا وارقبل و به کنم **برصیصا** آن‌بمود [2]
سطان بحای‌آورد واورا کسب ودفن کرد حون رادران‌آمدند وحواهررا بدیدند
گفب حاء سطانها فدهب بها ولم افوعلیه **سطان** اورا رد ومن باوی برنیامدم !
اسان اورا براسب‌داسسد وبازگسسد **سطان**‌آن برادران را بحواب سمود که‌راهب
حواهر سما را کسب ودرفلان‌حا بگه‌دفن کرد سه سب‌دمابی‌اسان‌را حسن بحواب
مسمود ، با اسان رفسد وحواهررا کسبه ارحاك رداسسد برادران اورا ارصومعه
ر برآورد د وصومعه حراب کردند و او را بسس بادسا وف بردند ، با معل و گما
حود معر آمد وبادسا بفرمود با او را بردار کردند آن ساعب **سطان** رابر وی
آمد و گفب ا ن همه ساحبه و آراسبه مسسب ، اگر آنحه فرمایم بحای آری برا
بحاب دهم و حلاص بدیدکنم گفب هرحه فرمایی برا فرمـان برم ! گفب مرا
سحودی کن آن بدحب اورا سحود کرد وکافر گسب و اورا در کفر بردار کردند
وسطان آنگه‌گفب « **انی بری مىك انی احاف الله رب العالمىن** »

« **فكان عاقبهما** » بعنی **سطان و برصیصاء** العا دكان احر امرهما « **انهما
فی البار** » معممس لا ، رحان « **ودلك حرآ الطالمىن** » الكافرین‌قال **ابن عباس**
صرب الله هدالمىل **لیهود بنی النصیر** والمبافقىن من اهل **المدىنه** و دلك ا ن الله
عروحل‌امر بىیه (ع) أن بحلی **بنی النصر** عن **المدىنه** فدس المبافقون‌الیهم فقالوا
لانحسوا **محمدا** الی ما دعاكم و لا بحرحوا من دباركم فان فاتلكم كنا معكم و أن
احرحكم احرحنا معكم قال فاطاعوهم و بحصنوا فی دبارهم رحا بصر المبافقىن
حبی حاء هم النبی (ص) فناصبو الحرب برحون بصر المبافقىن فحدلوهم و بر ووا

١) راسب دارید باور کنید وبصدیق‌دارید
) بمود راهنمایی

منهم كما سرأ **السطان** من **برصصا** وحدله فال **ابن عباس** فكانت الرهبان في
سى اسرائيل لايمسون الا بالتقيه والكتمان و طمع اهل الفجور والفسق في الاحبار
فرموهم بالبهتان والقبح حتى كان امر **جريج** الراهب فلما برأ الله **جريجاً** الراهب
مما **رموه** به انبسطت بعدها الرهبان وظهروا للناس

«يا ايّها الذين آمنوا اتقوا الله» باداء فرائضه واجتناب معاصيه * ولتنظر
نفس ماقدمت لغد * يعني ليوم القيامه اي لينظر احدكم الذي قدم لنفسه عملا صالحا
ينجيها ام سيئا يرديه **«اتّقوا الله»** كرر تعظيما لتحذير **«ان الله خبيرٌ بما تعملون»**
وفي الاثر ان ابن آدم اذا مات قال الناس ماخلف ؟ و قالت الملائكة ما قدم ؟ وقيل
« واتقوا الله » انما كرر الامر بالتقوى ، لان الاول اراد به تقوى الكفر واجتناب
الجحد والثاني اراد به تقوى المراقبه والعلم وقيل معنا اتقوا مخالفتي فان لم
تعلموا فاتقوا مفارقتي ومعاقبتي وقيل للتقوى مقامات فدعاهم الى مرتبه بعد اخرى،
وقيل المراد بالاول البدايه به و بالثاني الثبات عليه

«لاتكونوا كالذين نسوا الله» يعني المنافقين تركوا ذكر الله و طاعته
فانسيهم مافيه النجاة انفسهم و خلاصها بحرمان حظوظهم من الخير و قيل نسوا الله
ترك ذكر وشكر **«فانسيهم انفسهم»** بالعذاب الذي نسي به بعضهم بعضا **«اولئك
هم الفاسقون »** الخارجون عن طاعة الله سبحانه

« لايستوي اصحابُ النار و اصحابُ الجنة » الآيه معناه احد هما
لايساوي الكافر والمومن لان المومن في النعيم المقيم والكافر في العذاب الاليم
المومن من اولياء الله والكافر من اعدا الله والمعنى الثاني لايستوي اصحاب النار في
النار بل فيها دركات ولااصحاب الجنة في الجنه بل فيها درجات وبه قرأ **ابن مسعود**
«لايستوي اصحابُ النار و اصحابُ الجنة اصحاب الجنة هم الفائزون» الناجون

« لو انزلنا هذا القران على جبل لرايته خاشعاً متصدعا من خشية الله »
قيل هذا توبيخ للناس اي لو جعل الجبل مميز وانزل عليه **القرآن** لخشع وتصدع
وسقوط من خشيه الله مع صلابته ورزانته حذرا من ان لا يودي حق الله عزّوجل في تعظيم

القرآن والكافر يعرض عما فيه من العبر كان لم يسمعها بصفة مساو القلب، وقيل هذا امتنان على النبي (ص) اي ـ لو انزلنا هذا القرآن على جبل لما ثبت له و تصدّع لنزوله عليه وقد انزلنا عليك و ثبتناك له كقوله مانثبت به فوادك و كذلك يسر و سهل و خفف على بني آدم ما ثقله على السموات والارضين وقد روي عن ابن عباس ان السماء قطت من ثقل الالواح لما وضعها الله سبحانه عليها في وقت موسى (ع) فبعث الله لكل حرف منها ملكا فلم يطيقوا حملها فخففها على موسى و كذلك الانجيل على عيسى (ع) والفرقان على محمد (ص) «و تلك الامثالُ نضربُها للناس لعلهم يتفكرون » في امثال الله ويعظون ولا يعصون الله

«هو الله الذي لااله الاّ هو» قال الزجاج هذا يرجع الى اول السور حيث قال « سبح لله مافي السموات ومافي الارض» ثم قال «هو الله الذي لااله الاهو» قادر على اخراج الاعيان ولا مستحق لكمال التعظيم و نعوت الجلال «الاهو عالم الغيب والشهاده » يعني السر والعلانيه وقيل الغيب ماغاب عن العباد فلم ياتو ولم يعلمو، والشهاد ما عاينو وعلمو « هو الرحمن الرّحيم » ذوالرحمه الكامله

«هو الله الذي لااله الاهو الملك » وحقيقته القدر على ايجاد وان يكون له التصرف في الملك له من غير حجه عليه «القدوس » الطاهر عما اضافوا اليه مما لا يليق به والقدس الطهار و منه قوله قدس لك اي ـ ننزهك عن الصفات الذميمه «السلام» الذي نال عباد منه السلامه سلم المومنون من عذا به، وقيل سمى نفسه سلاما لسلامته من كل آفه « المومن » الّذي امن الناس من ظلمه وأمن من آمن به من عذابه وقيل الا يمان التصد يق اي ـ هوالّذي يصدق عبده في توحيد واقرار توحدا نيّته و يصدق رسله باظهار المعجز عليهم و هـو المصدق لنفسه في اخبار «المُهيمن» اي ـ القائم عن خلقه باعمالهم وارزاقهم و آجالهم وا نها قيامه عليهم باطلاعه وحفظه وقيل معنا الرقيب قال هيمن يهيمن هـ منه اذاكان رقيبا على الشيء وقيل هو في الاصل مو من من قلب الهمز هاء كقوله « ارقت وهرقت » و معنا المومن « العزيز » المنيع الّذي لا يقدر عليه احد والغالب لا يغلب والعز في اللّغه الشد ، وقيل العزيز الذي لامثل له من قولهم عز الطعام اذاقل وجودُ وقيل

العز بز معنى المعزّ كالاليم معنى المولم «الجبار» هوالعظيم وجبروت الله عظمته اى ـ هوالعظيم الشان فى الملك والسلطان وقيل هو من الجبر وهو الاصلاح وفهو بمعنى المصر و يصلح الكسر ، وقيل هوالّذى يقهر النّاس و يجبرهم على ما اراد سعد مسنّبه على سبل الاجبار فى كل احد ولا يعد فيه مسه احد «المتكبر» المتعظم عن محا سه خلقه و يعظم من مساويه فعله و يقدس عن صفات الذم فى موته وهوالمستحق لصفات التّعظيم ـ وقيل ذو الكبرياء وهوالملك ، من قوله «وتكون لكما الكبرياء فى الارض» «سبحان الله عما يشركون» ز بمه تعالى و قدس عما يلحد ون فى اسما ه و يجهلون من اوصافه روى عن عبدالله بن عمر قال رأيت رسول الله (ص) قائما على هذا المنبر يعنى منبر رسول الله (ص) وهو يحكى عن ربه تعالى فقال «ان الله عزوجلّ اذا كان يوم القيامه جمع السموات والارضين فى قبضته تبارك وتعالى ثمّ قال هكذا وشد قبضته ثم بسطها ثم يقول انا الله انا الرحمن انا الرحيم انا الملك انا القدوس، انا السلام انا المومن انا المهيمن انا العزيز انا الجبار، انا المتكبر انا الذى بدأت الدنيا ولم تك شيئا انا الذى اعيدها اين الملوك اين الجبابرة ؟!»

قوله «هوالله الخالق البارئ المصور» كلما يخرج من العدم الى الوجود به مر الى التقدير اولا والى الايجاد على وفق التقدير ثانيا والى التصوير بعد الايجاد ثالثا والله تعالى خالق من حيث انه مقدر وبارئ من حيث انه مبدع صور المخترعات احسن تربيبا «له الاسماء الحسنى» لا بهامسبعه من افعال كلّها حسنة وقيل وصفها بالحسنى لا بها تدل على كمال عوته وجلاله اوصافه «يسبح له مافى السموات والارض» واماسانا وبطقا واما رهانا وحلقا «وهوالعزيز الحكيم» جم السرر بما فتحها به فسبحان الله على كل حال روى معقل بن يسار عن النبى (ص) من قال حين يصبح[1] ثلاث مرات « اعوذ بالله السميع العليم » وقرا الثلاث آيات من آخر سورة الحشر وكل الله به سبعين الف ملك يصلّون عليه حتى يمسى فان مات من ذلك اليوم مات شهيدا و من قال حين يمسى كان بتلك المنزله وعن ابى امامه نه قال قال رسول الله (ص)

---

۱ ـ الف يصبح

*من فرأ حواسم الحسر من لىل او نهار ففبص فى دلك اليوم او الليله فقد اوجب الجنه
وعن ابى هريره قال سالت حبى رسول الله (ص) عن اسم الله الاعظم فقال عليك بآخر سور الحسر فاكثر قرآءتها فاعدت عليه فاعاد على

النوبة الثالثة

« للفقرا المهاجرين » الآيه مفهوم اين آيت صفت وسيرت مهاجرانست كه عريبان اين سراى‌اند وسهيدان آن سراى ، سلاطين دولت‌اند ودرجامه اسيان نانى نه، اميران مملكت اند ودر ركهسه‌اى نه ، آفتاب روبان فيامت اند ودرين سراى‌ازهيچ جاى روى نه ، آتس دلان اند وسرر اسيان را دردى نه درد رد گاسد و جراحت اسيان را درمانى نه ، مسافران‌اند ورا اسيان را ايانى نه ، همه در كوى بلا گداخته وبارحواسى[1] نه وبا اينهمه تعر عاسقى اسيان درملكوت افتاد كه جان‌براى‌گوى ميدان بودار يم هركجا حواهى‌ميا دار و نظار ما باس و اما هرجه حواهى‌مكن

حانى‌داريم نعسق سو كرد رفسم حواهى ساذى كس‌وحواهى‌نعم
نعسك ماتلقى الفواد و ما لقى وللحب ما لم نبق منه و ما بقى

مصطفى (ص) گويد ماهيهر كلّت عالم ابم و بهير درت آدم و ماراً بدين فحرنه سربهاى كرم ردست ما نهادند و هدنه هاى سرنف بحجر ما فرسادند و لباسهاى نفس درما بوسيدند و طراز اعزاز برآستين‌ما كسيدند و ما را با ان همه هيچ فحر نه مهترا پس احسار بوحيست وافتحار بو نه جيست ؟ ـ گفت احسار ما آنست وافتحارما بدانست كه در روزى ساعتى‌حلوتى‌حوبيم و با اين فقراى‌مهاجرين حون بلال و صهيب و سلمان و عمار ساعتى حديث اوگوييم

ردل ركرامتش نثار است مرا ور فقر لباس احتيار است مرا
دستار درم حود حه بكارست مرا احو همه كارحون نگارست مرا!!

« للفقرا المهاجرين » بدانكه فقر دو است يكى آنست كه رسول‌خدا (ص) ازآن استعاذت كرد وگفته « اعوذ بك من الفقر » ود يگرآنست‌كه رسول‌خدا گفته

[1] احواسى

«الفقر فخری» آن یکی نزدیك بکفر واین یکی نزدیك بحق اما آن فقر که بکفر نزدیکست فقر دلست که علم وحکمت واخلاص وصبر و رضا و تسلیم وتوکل ازدل ببرد، تا دل از ین ولایتها درویش گردد وچون زمین خراب شود ودل چون خراب شد، منزل شیاطین گردد آنگه چون شیطان فرو آمد، سپاه شیطان روی وی نهند شهوت و غضب وحسد وشرك و شك وشبهه ونفاق نشان این فقر آن بود که هرچه بیند همه کژ بیند، سمع مجازشود زبان همه دروغ وغیبت گویند، قدم همه بکوی ناشایست نهد، این آن فقراست که رسول خدا گفت « کاد الفقر ان یکون کفرا اللهم انی اعوذ بك من الفقر والکفر»

اما آن فقر که گفت « الفقر فخری » آنست که مرد از دنیا برهنه گردد و درین برهنگی بدین نزدیك گردد وفی الخبر « الایمان عریان ولباسه التقوی » همانست که متصوفه آنرا تجرید گویند که مرد مجرد شود از رسوم انسانیت، چنانك تیغ مجرد شود از نیام خویش، وتیغ مادام که درنیام باشدهنرش آشکارا نگردد وفعل ازو پیدا نباید همچنین دل تا در غلاف انسانیت است هنر وی آشکارا نگردد واز وی کاری نگشاید، چون از غلاف انسانیت برهنه گردد صورتها و صفتها درو نماند

آورده اند در بعضی کتب که فردا چون خلایق بصحرا قیامت بیرون آیند جنان عدن،بصفات جمال خویش عاشقان و طالبان را استقبال کنند که « وازلفت الجنة للمتقین » ازین[1] سوختهای بینی کوفتهای دل شکستهای زوروروسند[2] ای ازدلی بردرد وجانی زحسرت درصعید قیامت ایستاده سر در پیش افکنده دیده ها بر آب کرده تاگاه بویی ازکوی وصال لم یزل ولایزال بمشام اورسد، لب بعذر بند که فرع آن درقیامت افتد، فریاد برکشد حق تعالی گوید بیا همه اهل قیامت را بعتاب وحساب مشغول دارید که ما با این گدا کارهاست وبارها که در دنیا هزاران

۱) ازین اشارت وصف حسی است وبمعنی حس است فردوسی فرماید

برسید مرزال را موبدی ازین پرهنر نامور بخردی

سعدی در گلستان فرمود ازین مه پاره ای عابد فریبی ملایك پیکری طاووس زیبی

۲) زوروروسند یعنی زور وبدبخت

سب بعسق رورآوردسب ، درحاك حصه وبادیه ها بر ند ومدلّها کسند ىلاء ما را اسرسد محواهد که امرور ا ما راری گو ىد آن سحار گو ىد با رب الارباب آ س مهر در دلم ردی مرار مرورس کردی ، ارحان وما م سفکىدی ، اول « الا ىب رىکم » سمعم رساىدی ، بارسر سهای بلاحساىدی، عاسو حمال حو س گرداىدی اسهمه بروی من آوردی امرور حمال ىدىگران ىمادی مرا محروم گرداىی ؟!

حلال وعزّ بو که دىد بارىکىم باحمال درالحلال برا ىىسم حمعالی حجاب حلال بردارد حمال ىماىد ، دروىس سحو س، سر گىسه سوق ، عارىد عسق ، بی‌واسطه کلام حق سىود ، بی‌حجاب حمال وحلال حق ىىىىد فحدىه کما حدب الرحل حلىسه

قوله «والدین ببوءُ الدار والایمان من قبلهم » اسارىسو ب ورسالب‌اىد ، اصحاب مو اقف و مراقب اىد ، مسع حود و سحاوب اىد رب العالمىن روس اىسان سىود واىسارا ىسان‌ىسىدىد که «ویؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصه»قومی که ارىىسه حسد هر گرحاری ىدامن اىسان ىىاو ىحب ، ار ىاىان ىفس هر گرعاری بر گوسه وردا اسلام‌اىسان ىىسسب ارهاویه هوی هر گر دودی ىدىد اىسان رسىد سلاط ىں را اىد درلىاس در ىسان ملکی‌صفب اىد صورب آدمىان ، روىدگان دررا فىاء حو ىس حراماں

سیح بسطام گفته که اگر هسب بهسب را در ىں کلبه ما ىگساىىد و ا ىں سرای وآں سرای بولا ىب ما دهىد ، هىور ىداں لك آ سحر گاهی که بر ىاد او ار ىىىه بر آىد ىدهىم ملك ىك ىفس که ىدرد عسق او برآورىم املك هرد هرار ـ هرار عالم را ىں ىکىىم معاد حىل را دىدىدکه در ىارار **مکه** مىگردىد و ر بر بر می‌حىد ومىگفب هدا ملك مع رصاك وملك الدىىا مع سحطك عرلٌ گفب اگر هىح رصاء وممکں‌اسب حداوىدا اىں قدر مارا ىادساهی‌ىمام اسب ، واگر رصای بو ىىب ملك عالم حرعرل ىىسب

حىر ىارا ا ىمىحاىه رمانی دم رىىم	آ ىں اندر ملکب آل ی آدم رىىم
هرحه اسىاىسب حمع آىىم وىس حمع آورىم	ىں ىحکم‌حال‌ىىراری‌همه رهم‌رىىم

« الدس حاوا من بعدهم » لا آیه اندرا ں آیه‌نا مس‌راوسلف‌صالحس‌را دسساں (۱) امب را، ا عسامب، ه دسسوا باں اسلام و صحا ه صدق در رساسد ودرحکم را ر کرد و روفق اس مصطفی (ص) گفب «مثل امنی مثل المطر ؛ لا ندری اوله حیر أم آخر » گفتا کسانی که امب من اند واراهل سب من اند امروز ساکناں سرای قرب من اند و فردا مسموحب سفاعب من اند اساں همه بزرگواراں اند و کرامب را سزاواراسد ودرمنفعب وراحب همچوں باراں بهاراسد باراں را ندانسد که اول آں بهتر اسب یا آخر آں ؛ نفعی اسب عام را و عامه حلق را حال امب من همچنین‌اسب هماں دروسناں آخرالزماں آں‌سکسنگاں‌سرافکند وهمس‌عزیزاں و بزرگواراں‌صحا ه همه رادراں اند ودرمقام منفعب وراحب وسفقب همه یکدیگر و یکساں اند «هم کالمطر حیث ماوقع نفع » رمثال باراں اند هرجای که رسند نفع رسانند هم در وقت اں وهم درحارسناں هم رریحان‌هم رام عملاں همچنیں‌اهل اسلام در راحب یکدیگر وراف بر یکدیگر یکسا ند و تک ساں اند تحقیق قول سید را (ص) که «امنی کالمطر لا ندری اوله حیر ام آخر »

« یا أیّها الدین آمنوا اتقوا اللّه ولسطر نفسٌ ما قدّمت لغد واتّقوااللّه »

در ں آیه دو ار دکر ىقوی کرد اول تقوای عام اسب ار محرمات‌ىرهیر کردن دوم تقوای حاص‌اسب ارهرچه دون‌حق‌اسب ىرهیر کردن و گفته‌اند اول‌اسارىسب اصل تقوی و دوم اسارىسب ىکمال ىقوی و عقبه قیامب ىتواں ىرید ؛ مگر ىکمال تقوی ؛ همه مرادها ىرنا د داسب وىی مرادی درنابد گرفب همه رهرها نوش نا د گرفب [1] وهمه نوسها رهرباید ىنداسب حوں قدم انىجا رسید ىکمال تقوی رسید واسطی گفته که اهل ىقوی‌که ىکىر کنند برا ما دىیا اساں درتقوی مدعی‌اند برای آنکه اگر دنیا را در دل اساں وقعی ىودی برای اعراض کردں ارآں ىکىر ىکردندی عزیزی گفته که د ا سفالی اسب وآں‌ىسردرحواب وآحرب حوهری

۱ــ الف کرد

۱) ار ىوا در برکىاب اسب ىمعنی آ سدگاں

اسب باقبه درسداری مرد نه آنسب که درسمال بحواب دبد ممعی سود ، مرد مردانه آنسب که در گوهر درسداری باقبه ممعی‌سود ودرحمله بدانکه قدمهای روندگان در راه بعوی سه اسب قدم سرىعب در قالب روس کند قدم طرىعب در دل روس کند قدم حمىمب در حان روس کند حون روندگان قالب در رسند برلسان « حسان ونهر » سس آرند ، حون روندگان دل در رسند برلسان « ممعد صدق » آرند حون روندگان حان در رسند برلسان او « عند ملىك ممىدر » سس آرند

قوله « **لوانرلنا هدالقر'ان علی‌حىل** » الآىه نسرىساط بوقىرقرآن اسب، واٍحىار ار ىىان ىعطىم آن‌قرآنی که حلال الهىّب مطلع قدم اوسب و ىىسىر روىىب سرل اوسب ، کلامی‌حطىر، ىطامی بی‌ىطىر ، حان‌آسائی دل ىدىر ، راهىمائی‌دسىگىر، هاربان را ىىد ، عاصىان را ىىد طلمب حىرب را ورمىس عصمب عىودىب را حىل ممىں ، لفط اوموحر ، معىی او معحر ، آىه او واصح رهان اولايح ، امر اوظاهر ، نهی او راحر ، حىر اوصدق ، سهادب اوحق ، ىاوىل اوحان‌آوىر ىفسىراومهرانگىر ىس قفلها که آوار دلها برداسىند ىس رقمهای محىب که ىاو در سىىه‌ها ىگاسىىد ، ىس ىىگانگان که ىاو آسىاگىسىد ىس حراىس معرفب که ىاو ىىدا گردند، ىس حفىگان که ار ىىدارگردىد ، ىس عاقلان که ىاو هسىار گردىد ، ىس طالىان که ىاو ىمقصود رسىدىد ، ىس مىىاقان که ىاو دوسب را ىافىىد هىم ىادسب و هىم ىادگار ، ىاورىس ىىدار ىا وقب دىدار !

دل را ابر روی بو گل ىىوس کىد	حان را سحر حوب بو مدهوس کىد
آىس که سراب وصل و بوس کىد	ار لطف و سوحىن قراموس کىد

٦٠ - سورة الممحنة - مدنية

١- النوبة الاولى

قوله تعالی « **بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم** » بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان « **یاایها‌الذین آمنوا لاتتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء** » ای گروندگان دسمناں من و دسمناں حود را دوسناں مگیرید « **تلقون الیهم بالمودة** » اساں در نهان دوسنی می‌افکنید « **وقد کفروا بما جاءکم من‌الحق** » و اساں کافر سد اند آنچه از خدا سما آمد از سعام راسب « **یخرجون‌الرسول و ایاکم** » بیرون کردند رسول مرا و سما را « **ان تؤمنوا بالله ربکم** » از بهر آنکه سما بگرویدید الله خداوند خویش « **ان کنتم خرجتم جهاداً فی‌سبیلی** » اگر از جان و مال حود که بیرون آمدید کوسیدن را در سبیل من بیرون آمدید[1] « **و ابتغاء مرضاتی** » و حسن‌خسنودی مرا بیرون آمدید [با دسمناں من دوسنی مگیرید] « **تسرون الیهم بالموده** » در نهان با اساں می دوسنی نمایید[2] «**و انا اعلم بمااخفیتم و ما اعلنتم** » و من داناام آنچه سما نهان میدارید و آنچه آسکارا میکنید « **و من یفعله منکم** » وهر که این کند از سما « **فقد ضل سوآء السبیل (۱)**» از را اسب کم گسب

« **ان یثقفوکم** » اگرسما را دریابند جای « **یکونوالکم اعدآ** » سما را دسمناں باسند « **و یبسطوا الیکم ایدیهم و السنتهم بالسوّ** » و دسب و زباں گسایند بد سما« **وودوا لوتکفرون (۲)**» ودرسب آنکه سوید که سما کافر سوید

« **لن تنفعکم ارحامکم ولا اولادکم** » سود ندارد و بکار نسایند سما را خویساوندان سما و نه فرزندان سما « **یوم‌القیمه یفصل بینکم** » روز رستاخیز میان سما داوری بر گزارند و خصومت بر گسلند « **والله بماتعملون بصیر (۳)**» والله [خدای خاوند] آنچه سما میکنید [و اساں میکنند] دانا و بیناست

۱- ح امدی ۲- ح دوسی مینمایید

« **قد كاىـ لكم أسوةٌ حسنةٌ في ابرهـ م** » سمارا ىه ابراهىم بى ردى سكو اسب [و بر ىساں او روس] « **والدىں معه** » و اىساں كه ر ملب او ود د و ا او بودىد « **اد قالوا لقومهم** » آىكه كه قوم حوىس را گمسد « **انا برآءُ منكم** » ما ىىرارىم ار سما « **و مما تعبُدون من دوں‌الله** » و ار آىحه سما مى‌ىرسىد دورود ار الله « **كفرنا بكم** » كافرىم سما « **و ىدا بيننا و بينكم العداوةُ والبغضاءُ ابدا** » و ىدىد آمدں مىاں ما و ىاں سما دسمىى و ىرومىدى[1] همىسه « **حتى تومنوا بالله وحده** » ىا ىگروىد ىالله حداى ىگاىه « **الا قول ابرهيم لابيه** » [سما را بى بردں ىه ابراهىم ىىكوسب] مگردر آں ىك سحں كه ىدر را گفب «**لاستغفرن لك**» كه ىرا آمررس‌حواهم « **و ما املك لك من‌الله من شىء** » و ىدسب مں ىرا ار حداى هىچ حىر ىىسب ، اگر ىىامررد مں هىحىر ىتوانم «**ربنا عليك توكلنا**» حداوىدا ىا دسب ىىو ىار كردىم ، «**واليك انبنا** » و ىدل و كردار ىا ىو گىسىم « **و اليك المصير( )** » و ىار گسب ىا ىو اسب

« **ربنا** » حداوىد ما « **لا تجعلنا فتنة للدىں كفروا** » ما را گماں و سك افروںں كافراں مكں « **واغفرلنا**» و ىىامرر ما را « **ربنا** » حداوىد ما « **انك انت العزيز الحكيم(٥)** » كه وىى آں عرىر كه ىىا و كس ىاود و ىرا علط ىىفىد

« **لقد كاں لكم فيهم اسوةٌ حسنةٌ** » سما را در ابراهىم و قوم او كه ر ملب او وداىد ىى‌بردىى ىىكوسب « **لمں كاں يرجوالله واليوم‌الآخر** » آىكس را ار سما كه ار حدا ىرسد و رور رسىاحىر « **ومں يتول** » و هر كه ىر گردد [ار فرماں ما] ىىه « **فاں‌الله هو الغني الحميد(٦)** » الله اوسب آں بى‌ىىار سىىود

«**عسى الله ان يجعل بينكم و بين الّذين عاديتم منهم موده** » ىىگماں الله مىاں سما و مىاں اىساں كه دسمىى دارىد ىا اىساں ار مىاں كافراں دوسىى سارد و ىهد « **والله قديرٌ** » والله ىواىا اسب « **والله غفورٌ رحيم(٧)** » و الله آمرر گار و بحساىىد اسب

١ــ الف رومىدى ح ىرومىدى

«لا ينهٰكم الله» باز نميزند الله شما را «عن الذين لم يقاتلوكم في الدّين» از آن كسان كه با شما تيغ نزدند در كار دين «ولم يخرجوكم من ديارکم» وبيرون نكردند شما را از خان ومان وسرايهاى شما «ان تبرّوهم» كه نيكوئى كنيد با ايشان «و تقسطوا اليهم» وداد ايشان با ايشان رسانيد «ان الله يحب المقسطين(٨)» كه الله داد گران را دوست دارد

«انّما ينهٰكم الله» شما را باز ميزند الله «عن الذين قاتلوكم في الدين» از ايشان كه با شما كشش كردند در دين «واخرجوكم من ديارکم» وشما را بيرون كردند از سرايها وخان و مانهاى شما «وظاهروا علىٰ اخراجکم» و دشمنان را يارى دادند بر بيرون كردن شما از مكه «ان تولوهم» باز ميزند كه ايشان را بدوستى گيريد و يارى «ومن يتولهم فاولئك هم الظالمون (٩)» وهر كه ايشان را بدوستى ويارى گيرد ايشان ستمكارانند برخود

«يا ايها الّذين آمنوا» اى گرويدگان! «اذا جاءكم المؤمنات» چون بشما آيد زنان گرويدگان «مهاجرات» زنان از خان ومان «فامتحنوهنّ» بيازمائيد ايشان را «الله اعلم بايمانهن» والله خود به داند ايمان ايشان «فان علمتموهن مؤمنات» اگر ايشان را بدانيد كه ايشان بگرويده‌اند، «فلا ترجعوهن الى الكفار» ايشان را با كافران مفرستيد «لاهن حلّ لهم» نه زنان گرويدگان حلال‌اند مردان كافر را «ولاهم يحلّون لهنّ» ونه مردان كافر حلال‌اند زنان مسلمان را «وآتوهم ما انفقوا» وآن كاوين كه ايشان كردند آن مهاجرات را با ايشان فرستيد «ولا جناح عليكم ان تنكحوهنّ» برشما تنگى نيست كه آن مهاجرات را بزنى كنيد «اذا آتيتموهنّ اجورهنّ» آن شرط كه ايشان را كاوين دهيد «ولا تمسكوا بعصم الكوافر» وبمهاء مبنديد كه داشت زنان كافر وايشان را بزنان خويش مشمريد «واسئلوا ما انفقتم» [واز آن مرد كه آن زن را بزنى كند] كاوين كه آن زن را بار داد بودند بازخواهيد «وليسئلوا ما انفقوا» و با ايشان هم كاوين آن زن كه از ايشان بشما آيد بزنى كنيد بازخواهيد «ذلكم حكم الله يحكم بينكم» اين حكم الله

اسب و کار بر گرداردن میان‌سما «**والله علیمٌ حکیم** (١)» والله داناست وراست دان «**وان فاتکم سیءٌ من ازواحکم الی الکفار**» اگر زنی از زنان سما بکافران سود «**فعاقبتم**» ویرپی آن‌عزائی کنید وعنیمت باسد «**فاتوا الدین ذهبت ازواجهم مثل ما انفقوا**» ازمال عنیمت کاو بی زنان سده فراسو بان ایسان دهید «**واتقوا الله الذی انتم به مومنون** (١١)» وبترسید ازآن حدائی که باو گروید اید [و بترهیزید از حسم او]

«**یاایها النبی**» ای سعامبر «**اذا جآءك المومنات**» حون سو آیند زنان گرویدگان «**یبایعنك**» و بیعت کنید[1] با تو «**علی ان لایشرکن بالله شیئاً**» برآنکه[2] باالله انبار نیارید «**ولایسرقن**» ودردی نکنید «**ولایزنین**» و زنا نکنید «**ولایقتلن اولادهُن**» و فرزندان حود نکسید «**ولایاتین ببهتان**» و فرزندی از حرام نیارید با اوسوی بستن وسوی سی راگویند که این ازبو است دروغ «**یفترینه بین ایدیهن وارجلهنَ**» ونسبت آن فرزند در دست وپای افکنند «**ولایعصینك فی معروف**» ودر وعاصی نسوند درسحن وورمان سنیدید نیکو «**فبایعهُن**» بیعت کن باایسان «**واستغفر لهن الله**» وآمرزش حوا ازالله ایسان را «**ان الله غفورٌ رحیم**(١٢)» که الله آمرزگار است و مهربان

«**یاایها الذین آمنوا**» ای گرویدگان ! «**لاتتولوا قوماً غضب الله علیهم**» بدوستی و یاری مگیرید قومی که الله وریسان[(1)] حسم است «**قد یئسوا من الاخره**» نومید سدند ازآخرت «**کما یئس الکفار**» حنانکه نومید سدند باگرویدگان «**من اصحاب القبور**(١٣)» از دیدار ایسان که درگورها اند

النوبة الثانیه

این سورة سیرده آیت است وسیصد وحهل وهست کلمه وهزار و یا صد حرف

١- الف وی بیعت مکنند ٢- الف ورآنکه

(1) وریسان براسان

حمله به مدىنه فروآمد باجماع مفسران، ودرىن سور سه‌ا ب مىسوح اسب ، ىجاى حوىس آن‌راسرح دهىم ودرىىان فصىلب آن ابى ىن كعب رواىب كند ار مصطفى(ص) قال « من قرأ سور الممىحه كـان المومىوں و المومىات لـه سفعاء يوم القىامه »

قوله بعالـى «ىاايها الدىن آمىوالاىىحد وا عدوى وعدوكم اولىاء» امدا اىں سور در ساں حاطب ىن ابى ىلىعه فرود آمد ، مردى ود ار حمله مهاحران و ىدرىاں حوں رسول حدا(ص) عرم درسب كرد كه ىعراء اهل مكه سود ، ىىار واهىب آں كار ىىهاں مىىاحب مىحواسب ىا ىاگاه و ىىحىر ىرىرا سراىشاں سود ، اىں حاطب ملطفه‌اى ىوسب ىاهل مكه كه رسول حدا اىىك عرم درسب كرد كـه حىگ ىىما آىد،ىرحدر ىاسىد ، واىں ىامه ىرىى داد ىام وى ساره هى‌الّىى امررسول‌الله ىىلها يوم فىح مكه كسىه‌اىدكه ىد دىىار ىآں رن داد ىاىامه ىاهل مكه رساىد حىرئىل(ص) مصطفى (ص)را ار آىحه حاطب كرد حىرداد رسول على(ع)را ورىىىر را ىر ىى آں رن ىفرسىاد ،گفب «اىىو روصه‌حاخ فا ىكم ىىحدوں بها امرا معها كىاب، ىحدو مىها و حلّوا ىىىلها و اں لم ىدىعه الىكم فاصر وا عىقها» ر ىىد ىا روصه حاخ آىحا رىى‌را درىاىىد كه ىا وى امه‌اى اسب آں ىامه اروى ىىىا ىىد وورن‌رابعرص مرساىىد و اگر ىامه ىدهد ، او را گردن رىىد روفىىد ىىا آں موصع و رن را درىافىىد و گفىىد ىامعى كىاب؟ امن هىح امه ىىىب حسىىىد او را و ىامه ىىافىىد حواسىىىد كه ىارگردىىد على (ع) گفب والله ما كدىىا رسول‌الله (ص) والله لىحرحن الكىاب او لاصرىىك ىالسىف آں رن ىداىىب كه ار دىىب اىىاں ىحواهد رسب ىامه در مىاں گىسوى حود ىعىىه كرد ىود ىروں آورد و ىاىىاں داد اىىاں ىامه ىحصرب ىىوب آورد ىد رسول حدا آں ساعب ار ىمار ىىىىى ىار گىىىه ود كس فرىىاد ر حاطب را ىحراىد وىامه وى ىمود حاطب افرارداد وعدر آورد كه ىارسول‌الله والله ما كفرب مىداىىلمب و لاعىىىىك مىد ىصحىك و لااحىىىهم مىد فارقىهم، ولكن لم ىكن احد من المهاحرىن الا وله ىمكه من ىمىع عىىىرىه و كىب عرىىا فىهم و

کان اهلی بن طهرانیهم ، فحسبت علی اهلی فاردت ان اتحد عندهم یدا و قد علمت ان‌الله تعالی ینزل بهم باسه وان کتابی لا یغنی عنهم سیاً رسول خدا (ص) عذر از وی بپذیرفت ، و او را بآنچه گفت راست گوی داشت **عمر خطاب** برخاست، گفت دعنی یا رسول‌الله اضرب عنق هذالمنافق ، انّه قد خان‌الله و رسوله بگذار مرا تا با رسول‌الله با این منافق را گردن زنم ، که با خدای و رسول خیانت کرد رسول خدا از آن گفتار **عمر** در خشم شد آنگه گفت « و ما یدریك یا **عمر** ؟لعل‌الله قد اطلع علی اهل بدر فقال‌لهم اعملوا ما شئتم ، فقد غفرت لکم و هم اهل بدر و ما اهل بدراهل‌بدر، وما اهل بدراهل‌بدر، وما اهل بدراهل‌بدر فلاتقولوا لحاطب الاخیرا فانزل الله تعالی « **یا ایّهاالّذین آمنوا لا تتخذوا عدوّی و عدوّکم اولیاء** »

ولد **حاطب بن ابی بلتعة** فی زمان رسول‌الله(ص)و یروی عن **عمر بن الخطاب**،اصله من **الازد** واعتقه **عبدالله بن حمید بن زهیر** الذی قتله**علی**(ع) یوم بدر کافرا ، وکان **حاطب** یبیع الطعام و مات **بالمدینه** و صلّی علیه **عثمان عفّان** و هو ممن حضر بیعه الرضوان « **تلقون الیهم بالمودة** » ای تلقون الیهم اخبارالنبی(ص) و سر بالمود الّتی بینکم و بینهم و قیل معنا تلقون الیهم‌المود و البا زاید کقوله «ومن یردفیه بالحاد» بظلم ای ـ الحاد والقاء المود الیهم عربهم الیهم المکاتبه «**وقد کفروا**» الواوللحال ای ـ وحالهما نهم کفروا «**بماجا کم من‌الحق**» یعنی **القرآن** و الرسول «**یخرجون الرسول وایاکم**» من **مکه** « **ان‌تومنوا** » یعنی لان تومنوا و ان تومنوا کتابه قال تعلون ذلك لایمانکم الله «**ان‌کنتم خرجتم جهاداً فی سبلی وابتغآ مرضاتی**» هذا شرط جوابه متقدم و المقدران کنتم خرجتم اوطلبکم للجهادفی‌سبلی و طلب مرضا ی «**لاتتخذواعدوی وعدوّکم‌اولیآ** » معنی‌اینست که اگر بیرون آمدن شماازمیان ایشان و ببدن شما ازخان ومان خویش‌از بهرجهاد است در را من وجستن خشنودی من ، بس‌دوستی مگیرید با دشمنان خویش و دشمنان من « **تسرون الیهم بالمودة وانا اعلم بما اخفیتم وما اعلنتم** » این سخن در هم پیوسته است میگوید در نهان با ایشان

دوسىی مىىمايىد ومن مىدانم آىحه سمايهان مىداريد اردوسىی اىسان و آىحه آسكارا مىكىىد ارايمان حوىس «**ومن ىمعله مىكم**» الهاء راحعه الى‌الاىحاد المىهى‌عىه‌،اى‌ـ من ىمعل مايهىب عىه من موالاىهم «**فقد ضلّ سوآء السىل**» اى راع عن الطريق المسىمىم مىگويىد هر كه آن كىد كه **حاطب** كرد ، ارسما ىس ار اىن ، او ار را راسب در گسب وطريق ايمان گم كرد

«**ان ىىقفوكم**» اى ـ ىصادفوكم و ىطفروا ىكم «**ىكوىوا لكم اعدآء**» ولا ىىفعكم اله اء الىمود الىهم «**وىىسطوا الىكم ايدىهم**» ىالقىل والصرب «**والسىىهم**» ىالسىم و السب حىر مىدهد رب العالمين كه دوسىی اىسان وىقرّب اىسان درآن ىفع سما ىىسب كه اگر ر سما دسب يابىد و هر حاى كه سما را دريابىد اما ىكىىد هم دسب گسايىد ىعىل وصرب و هم ريان گسايىد ىسب وسىم «**وودّوا لو ىكفرون**» كما كفروا ، وآىكه سمارادوسب سوىد كه‌همحون اىسان كافرسويد هدا كقوله «ولن رصى‌عىك الىهودولا الىصارى حىى‌ىىىع ملّىهم» وو ىل من حالف عقد عهدك حالف قلىه قلىك

«**لن ىىفعكم ارحامكم ولا اولادُكم**» الّدىن ىمكه وهم كفار ، اى‌ـ لا ىغىون عىكم من‌الله سىىا ، ولا يهلكوا اىفسكم ىسبب من‌لا ىىفعكم «**يوم القىمه ىفصّل بيىكم**» قرا **عاصم** و **ىعقوب** ىفصل ىفىح الىاء و كسر الصاد محففا و قرأ **حمره** و **الكسائى** ىصم‌الىاء و كسر الصادمسددا وقرأ **ابن عامر** صم الىاء و فىح الصاد مسددا وقرأ الىاقون ىصم‌الىاء وفىح الصاد محففا والمعنى يوم‌القيامه ىحكم‌ىىىكم وقىل ىفرق ىين الوالدو ولد ومن‌القريب والقريب فىدحل اهل طاعىه الحىه واهل معصىه الىار «**والله ىما ىعملون ىصير**» فىحاريكم ىاعمالكم

«**قد كاىب لكم اُسوهٌ**» اى ـ قدوه «**حسىه**» و سىه حسىه «**فى ابرهيم**» اى ـ فى‌اقوال **ابراهيم** «والّدىن معه» من‌المؤمىىن «**اذ قالوا لقومهم**» المسركىن «**اىا بُرآءُ مىكم**» حمع برى كطريف و طرفاء و«**بُرآء مىكم**» اى ـ من قرابىكم «**ومما ىعىدون**» من دون الله كفرىا ىكم» ايكرىا دىىكم وىىرأىا مىكم «وىداىىىا

وسسکم العداو والىعصاء ابدا بالسىف والقلب **«حىى تؤمىوا بالله وحده»** لاسر ىك له وحىىد ىىرك عداوىكم و والسكم

اىں حطاں ىا **حاطب** اسب و ىا مومىاں ؛ اىساں را اقىدا مىفرماىد به **ابراهىم** حلىل كه **ابراهىم** ار مسركاں و قراىاں كفار ىىزارى و دورى گرىد داىسب كه دسمىاں اىد و ىا اىساں دوسىى ىگرفب وقوله **«الاقول ابرهىم»** هدا مسىىىى مں الاسو ، اى ـ لاىعىدوىه فى اسىعفار **«لاىىه»** فاں اىاه كاں كافرا و دلك الاسىعفار كاں عں موعد وعدها اىاه ىاں ىومں فلما علم اىه لا ىومں امىىع مں اسىعفار وقوله **«ما املك لك مں الله مں سى»** ىقول ابراهىم لاىىه ما اعىى عىك ولا ادفع عىك عداب الله اں عصىىه واسركب ىه وفى هد الآىه دلاله ىىىه على ىفصىل ىىىىا **محمد** (ص) و دلك اىه حىں امر ىالاقىداء ىه امر على اطلاو ولم ىسىىں ، فقال «ما آىاكم الرسول فحدو وما ىهىكم عىه فاىىهوا» ، وحىں أمر الاقىداء ىاىراهىم اسىىىى قوله **«رىىا علىك ىوكلىا»** قىل هدا مں ىمام كلام ابراهىم ، و قىل اسىىىاف ومعىىا قولوا اىها المومىوں **«رىىا علىك ىوكلىا»** فهو ىعلىم مىه سىحاىه لهم كىف الىىاء علىه **«علىك ىوكلىا»** اى ـ ىك وىقىا **«والىك اىىىا»** اى ـ اقىلىا الطاعه **«والىك المصىر»** اى ـ المرحع والمىقلب

«رىىا لاىحعلىا فىىه للدىں كفروا» اى ـ لا ىطهرهم علىىا فىفىىىوا ىدلك فىطىوا أىهم على حو و ىحں على ىاطل وقال **مجاهد** لا ىعدىىا ىاىدىهم ولا ىعداب مں عىدك فىقولوں لوكاں هولاء على الحو ما اصاىهم دلك **«واعفر لىا»** اسىر لىا دىوىىا **«اىك اىب العرىر»** اى ـ الغالب القوى **«الحكىم»** العالم

«لقدكاں لكم فىهم» ىعىى فى **ابراهىم** و مں معه مں الاولىاء و الاىىىاء **«اسوه حسىة»** قدو صالحه **«لمں كاں ىرحوالله والىوم الاحر»** اى ـ ىرحو ىواىه و ىومل لقاء فى الىوم الآحر و ىحىىى الىعب و الحساب **«ومں ىىولّ»** اى ىعرص عں الاىماں **«فاں الله هوالعىىّ»** عں عىاد **«الحمىد»** المحمود فى ارصه وسماىه لا ىُلحقه ىىىں مں كفر الكافرىں و اىما اعىد دكر الاسو لاں الاولى معلّقه ىالىراءه

من الکفار و من فعلهم والتاسه امر بالانتساء[1] بهم لتسالوا من ثوابهم ماتالوا و تفلتوا الی الآخر کانتقالهم وقیل الاولی اُسوة باقواله و التاسه بافعاله قیل لما نزلت هذه الآیات اظهر المومنون عداوة اقربائهم المشرکین فی الله و تبروا منهم، فعلم الله شدة وجد المؤمنین بذلک فانزل الله سبحانه

« **عسی الله ان یجعل بینکم و بین الذین عادیتم منهم** » ای من مشرکی مکه « **موده** » یعنی ان یهدیهم الله للدین فیصیروا لکم اولیاءً و اخواناً ففعل الله تعالی ذلک فاسلم کثیر منهم فصاروا لهم اولیاء و اخواناً و خالطوهم و ناکحوهم و قیل «**الذین عادیتم منهم**» هو **ابو سفیان بن حرب** «**والموده**» مود الاسلام و تزویج **ام حبیبه** ابنته من رسول الله (ص) و کانت **ام حبیبه** تحت **عبدالله بن جحش بن رباب** و کانت هی و زوجها من مهاجر **الحبشه** فتنصر زوجها و حاولها ان تتابعه فابت و صبرت علی دینها و مات زوجها علی النصرانیه فبعث رسول الله (ص) الی **النجاشی** فیها لیخطبها علیه فقال النجاشی لاصحابه من اولاکم بها ؟ قالوا **خالد بن سعید بن العاص** قال فزوجها من نبیکم ففعل ومهرها **النجاشی** اربع مائه دینار و ساق الیها مهرها « **عسی** » من الله واجبه وهو للطمع والرجاء ای ـ کونوا علی رجاء من ذلک وقوله « **والله قدیر** » یعنی علی ان یجعل بینکم وبینهم مود « **والله غفور** » یعنی لمعاصیهم اذا اسلموا «**رحیم**» یعنی المومنین حیث ادخل اقرباءهم فی دینهم ثم رخص الله عز و جل فی صله الّذین لم یعادوا المومنین ولم یقاتلوهم ولم یخرجوهم فقال

«**لاینهٰیکم الله عن الذین**» ای ـ عن برالّذین « **لم یقاتلوکم فی الدین و لم یخرجوکم من دیارکم**» ای ـ لم یودوکم بمکه حتی اضطررتم الی الخروج منها «ان **تبروهم** » فی موضع الخفض بدلا من الّذین والمعنی لاینهیکم الله عن ان تبروا الذین لم یقاتلوکم فی الدّین « **وتقسطوا الیهم** » ای تحسنوا الیهم وتعطوهم مما تملکون من طعام و غیر قسطا و الاقساط ان تعطوهم مثل ما تعطون

در سبب نزول این آیت علماء تفسیر مختلفاند **ابن عباس** گفت در شان

١) انتسا دور رفتن در جراگاه و سپس مانده گی از کسی و دور شدن فرهنگ نفیسی

حراعه و سی‌حدىمه و سی‌مُدىح وروآمد که ىا رسول حدا (ص) عهدمصالحت‌سسمىد و عهد داسىىد که قىال ىکىىد و رسول را و مومىاں را ىرىحاىىد و ار مکه ىىروں ىکىىد و دسمىاں رسول را ىارى ىدهىد رب العالمىں رسـ ل را و مومىاں‌را رحصت داد که ىا اىں قوم علی‌الخصوص هرحىد که کافراىىد اگر ىىکوئی کىىد وصلت دهىد و داد اىساں ىاىساں رساىىد، سما را مىع ىىست و در آں ىهی ىىست قىادة گفت حکم اىں آىت رعموم ىود، هر کافر که ىا رسول قىال ىکردىد[1] و مومىاں را ىرىحاىىدىد[2] ىا اىساں ىىوىىس ىىر وصلت رحصت ىود، ىا آىت آمد که « اقىلوا المسر کىں » الآىه ىىس‌مىسوح سد وىقول قىادة اىں آىت مىسوح اىست‌وقىل الآىه وارد فى ساں‌الّدىں آمىوا و اقاموا ىمکه ولم‌ىهاحروا لما ىهم من‌الضعف، وقىل ارىد ىدلك السىاء و الصىاں، و قىل ىرلت فی اسما ىىت ابى ىکر و دلك اں امها قىله ىىت عىدالعرّی قدمت علىها المدىىه ىهداىا وهی‌مسر که، فقالت اسماء لااقىل‌مىك هدىه و لا ىدخلىں ىىی حىی اسادں رسول‌اللّٰه فسالت لها عاىسه رسول‌اللّٰه (ص) فامرها اں ىقىل هدىىها وىحسں الىها ىم دکرالّدىں ىهاهم عں صلىهم فقال

« اىما ىىهٰىکم‌الله عں‌الّدىں قاىلوکم فی‌الدىں و احرحوکم مں دىارکم و ظاهروا علی احراحکم » و هم کفار مکه الّدىں الحاوکم الی الهحر مں مکه «اں ىولوهم » ىعىی ىىهىکم عں اں ىولــوهم ىالىصر و المود و البر و الصله « و مں ىىولّهم » ىالموده و ىمکاىىه سرالىىی (ص) « فاولٓىك هم الظالموں » المسىوحىوں لعداب‌الله قــال ىعض‌المفسرىں ىسحت الآىه الاولی ىهده الآىه و ىسح معىی الآىىں ىآىه‌السىف

« ىا اىّها الّدىں آمىوا اداحاءکم المومىاتُ مهاحرات » ای سما کـه مومىاىىد، حوں رىاں مهاحرات ىسما آىىد، ارمکه هحرت کىىد ىه مدىىه « فامىحىوهُنّ » اىساں‌را امىحاں کىىد، حال اىساں و سىت آمدں اىساں ىىحقىق ىاردانىد امىحاں، ىقول ىعضی مفسراں آىست که رسول حدا اىساں‌را سوگىدداد ى

[1] ىکردىد ىکردى		[2] ىرىحاىىدىد ىرىحاىىدى

که به بعض سوهررا آمد و به نسور و نه عبرت را و نه عسق وهوای مردی را و نه رغبت بدنیا و التماس مرادی را و نه محرّد دوست داشت زمین مدینه را، بلکه دوست داشت دین اسلام را هجرت کرد و دوستی خدای و رسول را و حرز رضای خدای و رسول و رغبت بدین اسلام او را مرادی دیگر نیست بقول بعضی امتحان آنست که بزبان بگفتی[1] «اشهدان لااله الاالله وان محمداعبده ورسوله» رب العالمین گفت جون این سوگند یاد کرد و امتحان حاصل شد، از وی بظاهر بسند بردند و حقایق باطن و ضمیر دل بالله افکندند که ما را آن را نیست و حز الله آن عالم نیست انست که گفت « اللّٰه اعلم بایمانهنّ» آنگه گفت

« فان علمتموهن مومنات» جون ارا ایشان بدانستید بدلایل ظاهر که مومنات اند وهجرت ایشان از بهر خدای ورسول است «فلا ترجعوهنّ الی الکفّار لاهنّ حلٌ لهم ولاهم یحلّون لهنّ» ایشان را وا[2] کافران مدهید که نه زن مسلمانان حلال است مرد کافر را ونه مرد کافر زن مسلمان را حلال است این آیه درشان زنی فرود آمد نام وی سبیعه بنت الحارث الاسلمیه که از سوهر خویش بگریخت سال حدیبیّه و هجرت کرد رسول خدا اورا امتحان کرد، جنانکه الله فرمود واورا مومنه یافت سوهر وی آمد صیفی بن الواهب گفت یا محمد ردّ علیّ امرأتی زن من بامن فرست که تو درصلح حدیبیه با ما جنان شرط کردی که هر که آن ماسو آید باما فرستی رسول خدا گفت این شرط کرد ام درمردان نه درزنان که زنان گرویدند بهیچ حال کافران را نشایند وایشان را حلال نباشند واین آیت بروفق این حکم فرو آمد پس رسول خدا بفرمود باکاوین که آن سوهر کافر به سبیعة داده بود، باوی دادند انست که رب العالمین گفت «وآتوهم ما انفقوا» یعنی اعطوا الزوج الکافر ما انفق علیها من المهر فیل ان لم یوجدلها مال فی الحال یوجد بن المؤمن الّذی یرید التزوج بها مقدار ذلك المهر ویرد علی الکافر فان لم یتزوج بها احد من المومنین کان سبیلها

---

۱ ـ الف بگفتند ۲ ـ ح با

سسل المعسر الدس السى ان نحد مسر وىعال بروح **سسعه عمر بن الحطاب** «**ولاحُاح علىكم ان سكحوهُن**» اى لاحساح فى نكاح المهاحرات «**اداآسموهُنّ**» مهورهن و اساء المهرلىس دسرط لىحللها كما ان داك لىس سرط فى المو ىاب فى دوله «وآىوا النساء صدقاىهن نحله» لكىه حسب على اساىهن مهورهن اذا طالىن بها وفىل نرلت هذ الآ ه فى **ام كلىوم ىب عقبة بن ابى معىط** حاءت مهاحر فى عام الهدىه فحاء احواها رسول‌الله (ص) ىسىرّدّ انها فىرلب هذ الآ ىه ، دوله و«**لاىمسكوا ىعصم الكوافر**» فرأ **ابوعمرو** و **ىعقوب** ىالىسدىد والآحرون ىالىحفىف، معنا هماواحد والعصمه الامساك والكف وهى هاهىاحرمه النكاح ، ىعىى اذاىاىىس الاديان فقدانقطعب العصمه ، واصل العصمه الحىل، ىقال لكل ما امسك سىئا عصمه ؛ اى ـ من اسلم وىعىب امرأته كافر اواسلمب المراه و ىقى الروح كافرا فقدا ىقطعت العصمه ولاىمسكوا بها فلا حرمه لها «**والكوافر**» طائفتان من النساء ، طائفه فعدب عن الهحر و ىىب على الكفر وطائفه ارتدّت عن الهحر ولحقب ىاروىاحها الكفّار قال **الرهرى** لما ىرلب هذ الآ ىه طلق **عمر بن الحطاب** امرأىىن كانىاله ىمكه مسركىىن احدىهما **قرىعه**[١] **ىب ابى امىه ابن المعىره** فىروحها ىعد **معاوىه بن ابى سفىان** وهما على سركهما ىمكه والاحرى **ام كلىوم ىىت عمرو الحراعىه ام عىدالله بن عمر** فىروحها **ابوحهم بن حدافة** وهما على سركهما وكانب **اروى ىىب ربىعه بن الحارث بن عىدالمطلب** ىحب **طلحه بن عىدالله** فهاحر **طلحة** وهى ىمكه على دىن قومها ففرق الاسلام ىىىهما حىن ىهى عن التمسك «**ىعصم الكوافر**» ىم بروحها **خالد بن سعىد بن العاص** ىالاسلام وكانب ممن فر الى رسول‌الله (ص) من نساء الكفار فحسىها و روحها **خالد بن سعىد بن العاص** قال **السعبى** وكانب **ربىب بىب رسول‌الله** امرأ **ابى العاص بن الربىع** اسلمب ولحقب بالىىى (ص) فى **المدىنة** واقام **ابوالعاص** ىمكه مسركا ىم اىى **المدىنة** واسلم فردّها علىه رسول‌الله (ص) «**واسىلوا**» اىها المومنون «**ما انفقىم**» اى ـ ان لحقب امرأ منكم بالمسركىن مرىده «**فاسئلوا ما انفقىم**» من المهر ممن ىروحها منهم اذا منعواها ا

١ ـ الف قرىعه

« **وليسئلوا** » يعني المشركين الذين لحقت ازواجهم بكم «**ما انفقوا**» من المهر ممن تزوجها منكم « **ذٰلكم حكم الله يحكم بينكم** » فيه فاحكموا « **والله عليم**» بمصالح اموركم «**حكيم**» فيما امركم به من التسوية والعدل قال **الزهري** و لولا الهدنة والعهد الّذي كان بين الرسول الله (ص) و بين قريش يوم الحديبية لامسك النساء ولم يرد اليهم صداقا و كذلك كان يصنع بمن جاء من المسلمات قبل العهد فلما نزلت هذ الآية اقر المومنون بحكم الله عز وجل وادوا ما امروا به من نفقات المشركين و ابى المشركون أن يقرّوا بحكم الله تعالى فيما امر من اداء النفقات المسلمين فانزل الله عز و جل

« **فان فاتكم شيءٌ من ازواجكم الى الكفار** » فاتكم اي ـ ذهب عنكم شيء ، اي ـ احد و كذلك قرا **ابن مسعود** « **فعاقبتم**» و قريء « **فعقبتم** » اي ـ غزوتم بعد ذلك فغنمتم« **فاٰتوا الذين ذهبت ازواجُهم الى الكفار منكم مثل مآ انفقوا** » عليهن من الغنائم الّتي صارت في ايديكم من اموال الكفار، وقيل معنا فعاقبتم المرتدّة بالقتل قال **ابن عباس** رضي كان جميع من لحق بالمشركين من نساء المومنين المهاجرين راجعة عن الاسلام ستّ نسوة فاعطى رسول الله (ص) ازواجهن مهور نسائهم من الغنيمة « **واتقوا الله الذي انتم به مومنون** » اختلف القول في أن رد مهر من اسلمت من النساء الي ازواجهن كان واجبا اومندوبا ، واصله ان الصلح هل كان وقع على رد النساء ؟ فيه قولان احدهما انه وقع على رد الرجال والنساء جميعا لما روينا انه لا ياتيك منا احدا لارددته ثم صار الحكم في رد النساء منسوخاً بقوله «**فلا ترجعوهُنّ الى الكفّار**» فعلى هذا كان رد المهر واجبا القول الآخر ان الصلح لم يقع على رد النساء لانه روى على انه لا ياتيك منّا رجل وان كان على دينك الا رددته فعلى هذا كان ردّ المهر مندوبا و ذهب بعض الفقهاء الى أن هذ احكام بعد الهجرة والهدنة الّتي كانت بينهم فلمّا انقضت زالت تلك الاحكام ونسخت

« **يا ايها النبي اذا جاءك المومنات يبايعنك** » سميت البيعة لان المبايع بيع نفسه بالجنة و منه قوله عز و جل « ان الله اشترى من المومنين أنفسهم »

قبل: كان النبي (ص) اذا بايع النساء وضع قدحا من الماء فكان يضع يده فيه ثم يأمرهن ان يغمسن ايديهنّ فيه وقيل نزلت هذه الآية يوم فتح مكه لما فرغ رسول‌الله (ص) من بيعة الرجال وهو على الصفا وعمر بن الخطاب اسفل منه وهو يبايع بامر رسول‌الله يأخذ ايديهنّ فوق ثيابه و يبلغهن عنه وما كان رسول‌الله (ص) يأخذ بيد امرأ عند البيعة و قيل امراة حديجة خالة فاطمة فبايعت النساء وكانت هند بنت عتبة بن ربيعة امرأة ابي‌سفيان بن حرب في جملتهن متقنعة متنكّرة مع النساء خوفا من رسول‌الله ان يعرفها فقال النبي (ص) «ابايعكن « على ان لا تشركن بالله شيئاً » فرفعت هند رأسها و قالت والله انك لتأخذ علينا امرا ما رأيناك اخذته على الرجال و بايع الرجال يومئذ على الاسلام والجهاد فقط فقال رسول‌الله (ص) « انك لهند بنت عتبة » قالت نعم فاعف عما سلف عفا الله عنك ، يعني ما صنعت بحمزه فقال رسول‌الله « ابايعكن « ان لا تشركن بالله شيئاً » قالت من الشرك فربما اليك فما اشركنا منذ اسلمنا فقال رسول‌الله « ولا يسرقن »فقالت هند ان ابا سفيان رجل شحيح و اني آخذ من ماله ما يكفيني و ولد فقال رسول‌الله « بالمعروف » و قيل كان ابو سفيان واقفا هناك ، فقال نعم ما اصبت شيئا فيما مضى وفيما غبر فهولك حلال و قال صلّى‌الله عليه و سلم «ولا يزنين» ـ فقالت هند و هل تزني الحرة ؟ ـ فقال صلّى‌الله عليه‌و سلّم « لاوالله ما تزني الحرة »

فقال رسول‌الله « ولا يقتلن اولادهنّ » يعني واد البنات مخافة الفقر فقالت هند نحن ربيناهم صغارا و انتم قتلتموهم كبارا فانتم اعلم و هم فضحك عمر وضحك رسول‌الله من قولها وكان قد قتل ابن لها يوم بدر، يقال له حنظلة بن ابي سفيان، فقال رسول‌الله « ولا يأتين ببهتان يفترينه بين ايديهن و ارجلهن » يعني الكذب والنميمة والمشي بالسعاية يختلقنه من تلقاء انفسهن قالت هند والله ان البهتان لقبيح وانك لا تأمرنا الا بالرشد و مكارم الاخلاق و قيل المراد بالبهتان هاهنا ان تلتقط مولودا و تقول لزوجها هذا ولدي منك فهو البهتان المفترى «بين ايديهن و ارجلهن » لان الولد اذا وضعته الامّ سقط بين يديها و رجليها « ولا يعصينك

فی معروف » ای ـ فی کل امر وافق طاعه الله و فی کل امر فیه رشدهن قال **سعید بن المسیب والکلبی و عبدالرحمن بن زید** هوالنهی عن النوح والدعاء بالویل و تمزیق الثوب و نتف الشعر و خمش الوجه و ان لاتحدث المرأ الرجال الا ذامحرم و لا تخلو برجل غیر ذی محرم و لا تسافر الا مع ذی محرم روی ان **خوله بنت الحکم الانصاریة السلمیه** قالت یا رسول‌الله مات لی اخ ، فنحت علیه فاسعدتنی امرأ ، وقد مات لها اخ افتاذن لی ان اذهب فاسعدها علی النوح ثم امسك ؟ فقال رسول‌الله « لا تفعلی! فما زالت تراجعه حتی اذن لها و قال اذهبی فاسعدیها ثم امسکی » روی **ابومالك الاشعری** عن النبی (ص) قال « اربع فی امتی من امر جاهلیه لا یترکونهن الفخر بالاحساب ، والطعن فی الانساب ، الاستسقاء بالنجوم و النیاحه » وقال صلّی‌الله علیه و سلّم « النائحه اذا لم تتب قبل موتها تقام یوم‌القیامه علیها سربال من قطران ودرع من جرب » و قال « لیس منا من ضرب الخدود و شق الجیوب و دعا بدعوی الجاهلیه » و قال صلّی‌الله علیه و سلّم « هذ النوائح یجعلن یوم‌القیامه صفّین صفا عن الیمین و صفا عن الیسار و ینبحن کما ینبح الکلاب » و روی ان **عمر بن الخطاب** رضی‌الله عنه سمع نائحه فاتاها فضربها حتی وقع خمارها عن راسها فقیل یا امیرالمومنین ! المرأ قد وقع خمارها ! قال انّها لاحرمه لها قوله تعالی « **فبایعهن** » ای ـ اذا بایعنك فبایعهن « **فاستغفر لهنّ‌الله ان‌الله غفورٌ رحیمٌ** » قالت **عائشة** کان‌النبی(ص) یبایع‌النساء بالکلام بهذ الآیه « لایشرکوا بالله شیئًا » قالت وما مست ید رسول‌الله ید امرأ الا امرأ یملکها وقالت **امیمة بنت رقیقه** بایعت رسول‌الله فی نسو فقال‌فیما استطعتن و اطقتن ؟ فقلت رسول‌الله ارحم بنا من انفسنا ! قلت یا رسول‌الله صافحنا فقال « انی لا اصافح‌النساءَ انما قولی لامرأ کقولی لمائه امرأ »

« **یاایها الذین آمنوا** » ای گروه گرویدگان! « **لاتتولوا قوماً غضب الله علیهم** » و هم الیهود و ذلك ان ناسا من فقرا المسلمین کانوا یخبرون الیهود اخبار المسلمین و یواصلونهم فیصیبون بذلك من ثمارهم فنهاهم‌الله سبحانه عن ذلك « **قد یئسوا**

من‌الآخره» یعنی هولاء الیهود نسوا من الآخر بان یکون لهم فیها ثواب وحیر **«کما یئس الکفار »**الذین ماتوا وصاروا فی القبور من ان یکون لهم حظ و ثواب فی الآخر ، وقیل کما یئس الکفار الذین فی القبور من رحمة‌الله، وقیل کما یئس الکفار الذین فی الاحیاء من المقبورین ان یرجعوا الیهم

النوبة الثالثة

قوله تعالی **«بسم‌الله الرحمن الرحیم»** سه حرف است کـه سعادت بند در آنست و روی عبودیت روش آنست استعمال زبان بذکر حق ، واستغراق دل بمهر حقّ واملاء اسرار بنظر حقّ طوبی کسی را که الله سرّوی بنظر کند تا دل وی بمهر بیاراید وزبان وی بذکر دارد وهیچ ذکری عزیزتر از نام الله نیست و هیچ نام و ذکر عزیزتر از آیت تسمیت نیست **«بسم‌الله الرحمن الرحیم» مصطفی (ص)** گفت «کل امرذی بال لم یبدأ فیه بسم‌الله فهو ابتر» هر کار خطیر که در آغاز آن بسم‌الله نبود ،آن کار ناقص بود ، که از آن مقصودی برنیاید بی توقیع بسم‌الله در مملکت هیچ کاری روان نیست بی گفتار بسم‌الله عمارت درست نیست و زارت بکار نیست در آثار ماثور است کـه یکی از اهل وفق هرروزی بی آنکه بسم‌الله بگفتی هزار بار سورة الاخلاص برخواندی ، پس از آنکه بعالم آخرت رسید بود او را در خواب دیدند، گفتند ما فعل‌الله بک؟ الله با وحه کرد؟ حالت چونست؟ کارت بچه رسید؟ـ گفت بهر باری سورة «قل‌هوالله احد» خواند بودم ثواب آن رادربهشت از بهر ما کوشکی بنا کرده بودند ، و اکنون که بدیدم میبینم که ناقص است که بند آن نقصان بگوی تا از چیست؟ گفتا از آن بودست کـه ما در دنیا شرف «بسم‌الله الرحمن الرحیم» از سرسورتها فرونهاده بودیم

پیر طریقت گفته که اگرهمه ملک موجودات تمام وبار کنند،اگرتاب وقیع بسم الله بدان بنگری کـه آنرا برمقدار ریسه‌ای و مت نیست و اگر جبرئیل و حمله عرش‌بحاکری تو کمربندند، زاآن محل وشرف ؛ و که سلطان بسم‌الله داعی

ارآن حو س درمیان حاب نهد هرحابی که عاسو بر بود ، او را اسیر بر گیرند ، هر دلی که سو حیه بر بود ، رحس رود بر بعارب رند

گفتم که حو ر برم و بدست بواسیر سوار مرا ، مرں بو ای سدرممر
گفتا که ررحم من بو آرار مگیر در وحیه بود همه بواربدں رسر

« یا ایها الذین آمنوا لاتتّخذوا عدوّی وعدوکم اولیاء » ای سما کـه ایمان آورد ایدو سعام رسان راسب داسسد و سعام مرا سحان ودل بدبرفسد ، دسمں ما و دسمں حود را بدوسب مگیر بد هیح دسمں سما را مه ار بعس اماره ییسب ، ر سهار با اراوا یمں نباسید وبوسوسه اراو رحذر باسید مصطفی (ص) گفت « اعدا عدوك بعسك الّتی بیں حسبك » دسمں بردسمنی نفس بدفرمان اسب ، همه آن حواهد که ر بان وی درآن اسب هر کـه نفس حو س را حود کامه دارد حو سس را بحم حسرب مبکارد در احبار داود (ع) اسب که « باداود عادنفسك فلس لی فی المملكه مبارع عیرها » باداود عداوب مس رامیان دربند و اورا دربند قهرو زندان محالفب دار که درمملکب ما را بحروی مبارع نیسب اس نفس حاکی وسفلی وظلمانی اسب ، دسمنی عدار و مگّار اسب اصل وی ارسافس اسب و منافسب مقدمه حقد وحسد و بعص و عداوب اسب نه ار گراف مصطفی (ص) گفت « رحعنا من الجهادالاصعرالی الحهادالاکبر » عرا روم راعرا که ں وعرا نفس راعرا عمهیں حوانند ریرا که بلسگری اندك روم ارقیصر سوان سند وبحمله اولیاء روی رمیں نفس را ار بکی بتوان سند ، رای آنکه آن کافر در روم بمعاینه جهاد کند و رعاری سعه وعصب نماند و بافعال مبا کبرحوانند ونفس به بمعاینه جهاد کند وبروی موذّب وسعف ماند وبافعال معارف حوانند و مردان را دیں بدیں سبب بسیار طاعتها بگدارند که دانند که آن ملواح عس اسب ، که صیاد مرع راهم بمرع گیرد احمد حصرویهٔ بلحی گوید نفس حود رابانواع ریاضاب ومحاهداب مقهور کرد بودم روری سباط عرو کرد عحب داسبم که ار نفس سباط طاعب نباید ا گفتم در ریراں گوی حه مکر باسد مگردر گرسنگی طاقب نمیدارد که سوسه اورا رور همی فرمایم حواهد که درسفر روز

ىگساىد؛ گفىم ای ىفس اگر اىں سفر ىىں ىگىرم رور ىگساىم گفت روا دارم ! گفىم مگر ار آىست که طاقت ىمار سب ىمی‌دارد ؛ مىحواهد که در سفر ىحسىد گفىم که درسفر قىام سب ىا کم ىکىم؛ حىاىکه درحصر؛گفت روا دارم ! ىفگر کردم که مگر ار آں اىساط سفرعرا کرد که درحصر ىاحلق ىمی‌آمىرد که اورا درحلوت وعرلت مىدارم ؛ مرادس آىست که ىا حلق صحىت کىد گفىم ای ىفس هرحای که روم درىں سفر ىرا ىحرا ىه‌ای فرود آرم کــه هىح حلق راىسىى گفت روا دارم ار دست وی عاحرما ىدم ؛ درالله رارىدم ىصرع کردم ىا ارمکروی مرا آگاهی دهد،آحر اورا ىافرارآوردم ، ىاگفت درحصرمرا در روری هرارىار ىکسی ؛ ىسمسىرمحاهدت، ىحلاف مراد من؛ وحلق را آگاهی ىه در عرا ىاری‌کسىں ىکمار ىاسد وىهمه حهاں ىام سود کــه **احمد حصروىه** ىعرا سهادت ىافت ! گفىم سىحاں آں حداوىدی که ىفسی‌آفرىىد ىدىں معىوىی که ىدىىا مىافق ىاسد وىعد ارمرگ مرائی‌ىاسد، ىه دراىں حهاں حقىقت اسلام حواهــد ىه درآں حهاں آىگه گفىم ای ىفس امار والله که ىا ىں عرا ىروم ىا و در ر ىىر طاعت ر ىار ىىدی ! ىس هم در حصر آں رىاصات وا ىواع محاهدات که درآں ىودم رىادت کردم

٦١ - سورة الصف - مدنية

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«سبح لله» پاكى ستود الله را «ما في السموات وما في الارض» هر چه

در آسمانها و زمينها چيز هست «وهو العزيز» واوست اوبنده باهر كاويد و بهيچ هست

مانند «الحكيم (١)» راست دان راست كار

«يا ايها الذين آمنوا» اى گرويدگان ! «لم تقولون ما لا تفعلون (٢)»

چرا ميگوييد آنچه نميكنيد ؟ «كبر مقتاً عند الله» بزرگ زشتى است نزديك

الله «ان تقولوا ما لا تفعلون (٣)» كه ميگوييد آنچه نكنيد

«ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله» دوست دارد الله ايشان را كه جنگ

ميكنند[1] از بهر او «صفاً» قطار قطار[2] چون چون «كانهم بنيان مرصوص (٤)»

گويى ايشان [در صف قتال] ديواري اند درهم رسته

«واذ قال موسى لقومه» موسى (ع) گفت قوم خويش را «يا قوم لم تؤذونني»

اى قوم چرا مرنجانيد مرا ؟ «وقد تعلمون انى رسول الله اليكم» وميدانيد كه من

فرستاده الله ام بشما «فلما زاغوا» چون بگشتند از فرمانبردارى «ازاغ الله قلوبهم»

الله دلهاى ايشان بگردانيد [از آسانى] «والله لا يهدى القوم الفاسقين (٥)» والله

راه ننمايد بيرون شدگان را از طاعت

«واذ قال عيسى بن مريم يا بنى اسرائيل» عيسى مريم (ع) گفت اى فرزندان

يعقوب «انى رسول الله اليكم» من فرستاده الله ام بشما «مصدقاً لما بين يدى

من التورية» راست دارنده و بپذيرنده آن نامه كه پيش من فرو آمد، تورات، «ومبشراً

برسول يأتي من بعدى اسمه احمد» ومژده دهنده برسولى كه از پس من آيد نام او

احمد «فلما جاءهم بالبينات» چون ايشان آمد عيسى (ع) بمعجزهاى روشن «قالوا

هذا سحر مبين (٦)» گفتند كه اين سحر است جادوئى آشكارا

١ - الف ى جنگ كنند • ٢ - الف كنار كنار

«ومں اطلمُ ممں افتری علی‌اللّٰه الکدب» و کیست سمگارىرا آىکس که دروع مسارد براللہ «و هو ىُدعٰی الی الاسلام» و او را با مسلمانـی میحوانىد «واللّٰه لایهدی القوم الطالمں (۷)» واللہ را ىمایىد سمگاران را [ىرحو ىسس]

«ىُرىدوں لِیُطفؤا ىورَاللّٰه ىافواههم» میحواهىد کـه ىکسىد روسمائی اللہ ىف دهںهای حو ىس «واللّٰه مىم ىوره» واللہ ىمام کىىد ىورحو ىس اسب [و ىسر ىرىد کارحو ىس و ىاری دهىدٔ رسول‌حو ىس] «ولو کره الکافروں (۸)» وهرحىد که دسوار آىد کافران‌را

«هو الدی ارسل رسوله ىالهُدٰی» اوآىسب که فرسىاد رسول حو ىس را ىراه ىموىی «ودىں الحق» ورا راسب و کىس درسب «لىُطهرهُ علی‌الدىں کله» ىا ىردارد آں را رهمه کىسها «ولو کره المسرکوں (۹)» و هر حىد که دسوار آىد اىىار گىران را

«ىاانّها الدىں آمىوا» ای گروىدگاں «هل اَدُلُّکم» را موىی کىم سما را ؟ «علی‌ىحارة ىُىحىکم مں عداب الىم (۱۰)» ىرىاررگانی که ىار رهاىد سما را ار عدابی درد ىمای

«ىومىوں ىالله ورسوله» آىحه ىگروىد ىحدای وفرسىاد او «وىُحاهدُوں فی سىىل‌الله» وحىگ‌کىىد ىا دسمىاں حدای [اربهراو] «ىاموالکم و اىفسکم» ىمالهای حو ىس و ىهای‌حو ىس «دٰلکم حىرٌ لکم ان کىىم ىعلموں (۱۱)» سما را آں ىه اسب اگر ىدا ىىد

«ىعفر لکم دُىوىکم» ىىامرزد سمارا گىاهاں سما را «و ىُدحلکم حىات ىحری مں ىحىها الاىهار» و درآرد سما را در ىهسىهائی که مىرود ررىر درحىاں‌آں حوىهای رواں «ومساکں طىىة» و ىسسىگاهـهای حوس «فی‌حىات عدں» در ىهسىهای همىسی[۱] «دٰلك الفوزُ العظىم(۱۲)» آىسب ىىروزی ىزرگوار

«و اُحریٰ ىُحىوىها» و ىاررگانی دىگر که دوسب مىداریىد آں را

۱) همىسی ىحفف همىسگی

« **نصرٌ من الله و فتحٌ قريب** » ياری از خدای و دولت گشادنی نزديك « **و بشّر المومنين** (۱۳) » و بشارت ده گرويدگان را

« **يا ايّهاالذين آمنوا** » ای گرويدگان « **كونوا انصارالله** » ياران باشيد دين خدای را [ورسول اورا] « **كما قال عيسى بنُ مريم** » چنانكه عيسى مريم گفت « **للحواريّن** » حواريان را « **من انصاری الی الله** » ؟ آن كيست كه ياران من اند درروی دادن بالله وآهنگ كردن باو؟ « **قال الحواريون** » حواريان گفتند « **نحنُ انصارُالله** » ما ياران الله ايم [ياری دهندگان دين او را و رسول او را] « **فآمنت طائفةٌ من بنی اسرآئيل** » گرويدند گروهی ازفرزندان **يعقوب** «**و كفرت طائفه** » و نگرويدند گروهی « **فايدنا الذين آمنوا علی عدوهم** » گرويدگان رابر دشمنان ايشان دست داديم ونصرت كرديم « **فاصبحوا ظاهرين**(۱٤)» تا برايشان برتری يافتند و پيروزی

النوبة الثانية

اين سوره راسه نام است سورة الحواريين سورة عيسى، سورة الصف چهارده آيت است دويست وبيست ويك كلمه ونهصد حرف جمله به مدينه فرو آمد بقول بيشتر مفسران وقال **عطا** هی مكيّه درين سورة نه ناسخ است ونه منسوخ و رُوی عن **ابی بن كعب** قال قال رسول الله (ص) «من قرأ سورة **عيسى** كان عيسى مصلّيا مستغفرا له مادام فی الدنيا و يوم القيامة هورفيقه

« **سبح لله ما فی السموات وما فی الارض وهو العزيز الحكيم** » انما اعيد ذكر « **سبح** » لانه افتتاح السورة بتعظيم الرب فحسن اعادته والاستفتاح به كاعادة به « **بسم الله الرحمن الرحيم** » فی كل سورة للتيمن والتبرّك وقيل انّ سبحان الله كلمة احبها الله ورضيها فاحب ان تُقال والمعنی قدس الله و نزهه كل شیء خلقه وكل ما خلقه جعله علی وحدانيته دليلا و لمن اراد ان يعرف الهيته طريقا و سبيلا انبت كل شیء وذلك دليل علمه وحكمته ورزقه كل مخلوق وبرسيه شاهد مشيئته وارادته «**وهو العزيز** » فلاشبيه يساويه ولا شريك فی الملك ينازعه وينافيه « **الحكيم** »

الدی‌لا یوحد فی‌حکممه عسب ولا سوحه علیه عسب

« یا ایها الدین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون »؟ اقوال‌مفسران درسبب نزول این آیت مختلف است و از روی معنی حمله متقارب اند. جماعتی از صحابه گفتند که اگر ما دانستیمی[1] که از اعمال وطاعات کدام است نزدیك الله نیکوتر وپسندیده تر وثواب آن بیشتر، ما آن طاعت کردیمی[2] ودرتحصیل آن بذل مال و نفس کوشش نمودیمی[3] وجهد بندگی درآن بجای آوردیمی[4] رب‌العالمین بروفق آرزوی ایشان این آیت فرستاد که

« ان اللّه یحب الذین یُقاتلون فی سبیله صفاً »الله دوست دارد صفهای ز کسند در معرکه ابطال درمقام قتال با اعداء دین. پس‌چون غزاء احد پیش‌آمد بر گفته خود وفا ننمودند وقدم خویش رجـای بداشتند و را هزیمت گرفتند رب‌العالمین‌ایشان‌رادرا ین آیت‌عتاب کرد که « لم تقولون مالاتفعلون »؟ـ قتاده و ضحاك گفتند قومی ازغزا باز گشته بودند، وهر یکی دعوی میکردند بخلاف راستی یکی‌همی‌گفت من‌چندین ضربت زدم، چندین راستر خسته کردم واز ن هیچ نکرده بود ودیگری گفت من در معرکه صبر کردم وقدم برجای بداشتم و اردشمن روی نگردانیدم، وآنچه گفت نکرده بود، که را هزیمت گرفته بود وقدم رجای نداشته بود رب‌العالمین ایشان را ازین گفتار بی‌حاصل نهی کرد که آنچه فعل نکرده اند بزبان چرا گویند؟ ـ عبدالرحمن بن زید بن اسلم گفت در شان منافقان فرو آمد که بامسلمانان گفتند «ان قاتلتم قاتلنا معکم‌وان‌خرجتم خرجنا معکم» ثم لم یفعلوا، والمعنی یاا یهاالّذین آمنوابالسنتهم ولم یؤمنوابقلو بهم قیل معنا یاایها الّذین حکمه لهم کحکم الایمان فی‌الظاهر دون الباطن، بر قول ا ساں که خطاب منافقان نهند معنی‌آیت که ای شما که ایمان بزبان‌آوردید نه بدل وحکم الله شمارا همچون حکم ایمانست از روی ظاهر نه ازروی باطن چرا بزبان آن میگوئید که بفعل می کنید؟ ـقال سفیان بن عیینه معناه لم تقولون‌ماليس الامر فیه الیکم فلا تدرون هل تفعلون ام لاتفعلون؟ چرا بر ان خبری میگوئید

۱ ـ الف دانستید ۲ ـ الف کردید ۳ ـ الف نمودید ٤ـ الف آوردید

که‌بوان آن و سر بردن آن بدست سمانست ، بداسد که کسد بامکسد ، بعد برالهی ا
بد بر سد کی موافق هست بانست ؟ !

« **کُبر مقتاً** » ای ـ عطا « **عندالله ان تقولوا مالاتفعلون** » من مقته‌الله
فله المار کما ان من احبه الله فله الجنه ووله « **کُبرمقتاً** » نصب علی‌الحال وقیل
نصب علی‌التمسر ، ای ـ کبر من مقت وقیل کبرالمقت مقتا عندالله ان تقولوا فی
محل الرفع بالاسداء کقولك نعم‌الرجل رجلا زیدٌ قال **مجاهد** نزلت هذه الآیه
فی **عبدالله بن رواحه‌الانصاری** ، شاعر رسول‌الله (ص) ، المستشهد یموته امیرا وکان
یعص علی اصحاب رسول الله (ص) فی مسجد علی‌حما ه وجلس‌الیه رسول‌الله یوما و
قال امرت ان احلس‌الیکم وامر **ابن رواحه** ان یمضی فی کلامه فقال یوما فی‌اصحاب
له لسناعلمنا ای‌الاعمال احب‌الی‌الله فلزمنا مادمنا فنزلت «**یا ایّها الذین آمنوا**
هل ادلکم علی تجاره تُنجیکم من عذاب الیم تؤمنون بالله و رسوله » الآیه
فلما نزلت قال **ابن رواحه** لاازال حبیسا [1] فی سبیل الله فاستمر یجاهد حتی
استشهد یموته ثم تباطوا فنزلت « **یا ایهاالذین آمنوا لم تقولون مالاتفعلون** » وقیل
اسد ای ـ **القرآن** علی‌الدعا الی‌الدین والواعظین بلات آیات «اتامرون‌الناس‌بالبرّ »
الآیه «ومااریدان احالفکم الی ما انهیکم عنه» الآیه « **لم تقولون مالاتفعلون** »
و یقرب منه قوله عزوجل «یحبون ان یحمدوا بما لم یفعلوا»

قوله « **ان الله یحب الذین یقاتلون فی سبیله صفّاً** » یحب علی‌التسارع فی
القتال ویدعوا عن‌التباطو ویدل علی فضیله الجهاد « **صفّاً** » ای مصطفین ، مصدر
وقع موقع الحال « **کانهم بنیانٌ مرصوص** » المرصوص والمرصوف من البنیان
مالا خلل‌فیه‌ولافرج [1] قیل « **کانهم بنیانٌ مرصوص** » ، بنی الرصاص‌لاصق بعضه الی
بعض وقیل یرید استواء بیانهم فی حرب عدوهم حتی یکون [2] اجتماع کلمتهم
کالبناء‌لاخلل فیه ولا فرجه و منه قوله صلی الله علیه وسلّم تراصوا فی الصفوف لا
یتخللکم **الشیطان** وکان **عمر بن الخطاب** (رض) یقول‌اذاقام الی‌الصلو تراصوا

۱ ـ الف فرجه ۲ ـ الف یکونوا

۱) حبیس اسبی که در راه خدا وقف کنند فرهنگ نفیسی

واسسووا و کذلك فی الحسر ان الله عروحل یقول السوح ر کّع وصسان ر صع و بهائم رتع لصب علیهم العذاب صبا ثم لرص رصا

« واذقال موسی لقومه » بنی اسرائیل « یاقوم لم تؤذوننی » ؟ وذلك انهم کانوا یقولون ان به عسا وانه آدر ای ـ لم لاتوقرونی مع علمکم « انی رسول الله الیکم » والرسول یعظم ویحترم فیه سلیه للنبی (ص)، ای ـ اذا آذاك المنافقون فقد آذی موسی (ع) وایذاء قومه ایاه « فلما زاغوا » ای ـ عدلوا عن احکام السر بعد بارتکاب مانهوا عنه من المحظورات وترك ما امروا به من الواجبات « ازاغ الله قلوبهم » بان خلق فیها سکًّا وضلاله واما لها عن الهدی عقوبه لهم عن معاصیهم، وقیل لما زاغوا عن العباد « ازاغ الله قلوبهم » بان خلق فیها سکًّا عن الارداد وقیل فی نظم الآیه تقدیم وتاخیر والمعنی فلما « ازاغ الله قلوبهم » زاغوا نظیر ومن یؤمن بالله یهد قلبه « والله لایهدی القوم الفاسقین » ای ـ لایهدی الی دینه الّذین فی علمه انهم یموتون کفارا و نظیر الآیه قوله فی الاحزاب « لاتکونوا کالّذین آذوا موسی » کان موسی (ع) حییا کریما، ستیرا، یغتسل مستترا و کان بنو اسرائیل یغتسلون عراة، فقالوا ان موسی لایستتر الالسوء[1] به فاتهمو بالادر فخلا یوما للاغتسال وهم اذ ذاك فی التیه فعری و وضع ثیابه علی الحجر الّذی یسقیهم فسار الحجر وذهب بثیابه علی الماء یهوی کالطیر ای ـ یسرع وهو یعدو خلفه بید العصا و یقول ثیابی حجر، ثیابی حجر، ثم لحقه و طفق ضربا بالحجر قال ابو هریره ووالله لقد رأیت ندوب عصا بالحجر وهو قوله عزوجل « فبرأه الله مما قالوا » و ذلك ان بنی اسرائیل نظروا الیه حین یعدو خلف الحجر

قوله « واذ قال عیسی بن مریم » المعنی و اذکر اذ قال « عیسی بن مریم » اذقال لقومه « یا بنی اسرائیل انی رسول الله الیکم مصدقا لما بین یدی من التوریه » ای ـ مؤمنا بما جاء به موسی من التوریة « و مبشراً برسول یاتی من بعدی اسمه احمد » بشر کل نبی قومه بنبینا (ص) والله افرد عیسی بالذکر فی هذا الموضع لانه آخر نبیّ قبل نبینا (ص) فبین ان البشاره به عمت جمیع الانبیاء واحدا بعد

[1] ـ الف سو

واحد حـ ی اسهی الی **عسی** (ع) ُبروی عن رسول الله (ص) ا به قال انا دعو ا ی ، **ابراهیم** ، و سار احی، **عسی** ، ورأت امی فی‌منامها نورا حرج منها اضاءً لها اعناق الابل بصری ، یعنی بدعو **ابراهیم** قـوله « ربنا و ابعث فیهـم رسولاً » و عن **محمدبن حبیر بن مطعم** عن ابیه ان رسول الله (ص) قال « لی خمسه اسماء انا **محمد** وانا **احمد** وانا الماحی‌الذی یمحوالله بی‌الکفروانا لحاشرالّذی یحشرالناس علی‌قدمی واناالعاقب آخرالانبیاء» وزاد فیه «**حذیفه‌بن الیمان**» وعنر وبنی الرحمه ونبی الملحمه وقوله« **احمد** »الالف فیه‌للمبالغه‌فی‌الحمد وله وجهان احدهما ، انه مبالغه من‌الفاعل ای ـ الانبیاء کلّهم حامدون الله عزّوجلّ وهواکثرحمدا لله من‌غیره والثانی انه مبالغه من المفعول ای ـ الانبیاء کلّهم محمودون لما فیهم من الخصال الحمید وهو اکثرمناقب واجمع للفضائل والمحاسن التی یحمد بها «**فلمّاجآئهم بالبیّنات**» یعنی جائهم **عیسی** المعجزات والدلالات الواضحات « **قالوا هذا** » الّذی اتی به « **سحر** » ظاهر « **مبین** » قرا حمزه و **الکسائی** هذا ساحرٌ ، ای ـ **عیسی** ساحرٌ مبین

« **ومن اظلم ممن افتری علی‌الله‌الکذب** » و وصف الـباری ما لا یجوز ان یوصف به ونسب‌النبی الی‌السحر « **وهو یُدعیٰ الی‌الاسلام** » فلا یجیب « **والله لا یهدی‌القوم‌الظالمین** » ای لا یهدی من علم انه کافر فی عاقبه امر و فی ابو حکمه

« **یریدون لیطفئوا نورالله بافواههم** » ای ـ یریدون لیردوا کتاب‌الله بالتکذیب بالسنتهم و قیل یریدون ابطال نورالله وهوالاسلام **والقرآن** و مثل من ُیرید ان یطفیء نورالاسلام **والقرآن** بتکذیبه کمن یحتال و یراول‌اطفآء شعاع‌الشمس بفمه و بفخه فیه و ذلک من‌المحال و قیل « **یریدون** » کنایه عن‌**الیهود** والنور الهدی و هوهذا رسول‌الله (ص) وقال **ایوب السجستانی** الذین یسمون موت اهل السنه«**یریدون‌لیطفئوا نورالله‌بافواههم‌والله‌متم نوره ولو کره‌الکافرون**»قریء بالتنوین وبالاضافه « **متم نوره**» فحوما وقع‌الاضافه وحقّ‌لما لم یقع‌التنوین‌فالمعنی

ابم نور و سمه ابدا و قال ابن‌عباس ابطا الوحی عن‌السی(ص) بوما فقال **کعب بن الاسرف** للیهود اسروا فقد اطفاالله نور **محمد** مماکان سرل علیه وما کان‌الله لیتم نور ، وحرن رسول‌الله (ص) فانزلت هذ الآیه بما بصل‌الوحی

« **هو الذی ارسل رسوله** » یعنی **محمد** (ص) « **بالهدی** » ای ـ بالاسلام **والقرآن** « **و دین الحق** » یعنی دین‌الله « **لیظهره علی الدین کله** » ای ـ یظهر بالعلبه والاستعلاء وقد حصل لان الاسلام ما بقی دینا الا علیه وعلاه وقیل یظهر علی‌الدین کلّه بنزول **عیسی** (ع) ودخول اهل‌الارض‌واطبه فی‌الاسلام فلا یبقی نفس الا مسلمه و ذلك قوله « حتی یضع‌الحرب اوزارها » و قوله « حتی لا یکون فتنه » « **ولو کره‌المسرکون** » یعنی کفار **قریش**

« **یا ایها‌الّذین آمنوا هل ادلکم علی تجاره تنجیکم من عذاب الیم** »

سمی‌الله الایمان والجهاد تجار لان فی‌التجار ربحا کا لک ی‌الایمان والجهاد حصول الحظ الاوفر قرأ **ابن‌عامر** « **تنجّیکم** » التشدید والمعنی تُعذّ کم‌عن‌العذاب الالیم قیل نزلت هذ الآیه حین قالوا لونعلم ، ای الاعمال احب‌الی‌الله عز وجل‌لعملنا

وقوله « **تؤمنون** » بدل من‌التجار ای ـ تلك‌التجار ان تؤمنوا فلماحدف ان رفع « **و تجاهدون** » ای ـ تجاربون‌العدو من‌المسرکین فی‌طاعه‌الله « **باموالکم و انفسکم ذٰلکم** » الجهاد والایمان « **خیرٌ لکم** » من ترکهما « **ان کنتم تعلمون** » ای ـ ان کنتم مومنین وعالم بن صدق‌الله سُئل‌رسول‌الله (ص) عن‌افضل الاعمال ، فقال « ایمان بالله و جهاد فی سبیله » و قال صلّی‌الله علیه و سلّم « جاهدو المسرکین باموالکم و انفسکم والسنتکم » و قال « رباط یوم فی سبیل‌الله خیر من‌الد یا و ما علیها »وجاء رجل بناقه مخطومه(۱) وقال هذ فی‌سبیل‌الله ـ فقال‌رسول‌الله(ص) لك بها یوم‌القیامه سبع مائه ناقه کلّها مخطومه وقال « من جهز غاز یا فی سبیل‌الله فقد غزا و من‌خلف غاز یا فی اهله فقد غزا »

« **یغفر لکم ذنوبکم** » ای ـ یسترها علیکم‌ولا یفضحکم بها اذا انتم فعلتم ماامر تم به من‌الجهاد « **و یدخلکم جنات تجری من تحتها‌الانهار** » قوله « **یغفر لکم**

۱) مخطومه مهار کرد سد وداغ کرد سد المصحح

تدخلكم» جزم لانه جواب قوله « **يؤمنون بالله و رسوله و تجاهدون** » لان
معنا آمنوا بالله و جاهدوا يغفر لكم و يدخلكم قوله «**ومساكن طيّبة** » وقال
الحسن سألنا **عمران بن الحصين وابا هريرة** عن تفسير « **ومساكن طيّبة في جنّات**
عدن» فقالا على الخبير سقطت ، سألنا رسول الله عنها فقال « قصر من لؤلؤ في الجنة
في ذلك القصر سبعون دارا من ياقوتة حمراء في كل دار سبعون بيتا من زمرّد
خضراء في كل بيت سبعون سريرا على كل سرير سبعون فراشا من كل لون على كل
فراش امرأة من الحور العين في كل بيت سبعون مائدة على كل مائدة سبعون لونا
من كل الطعام في كل بيت وصيفا ووصيفة » قال « ويعطي الله المؤمن القوة من غداة
واحدة ما يأتي على ذلك كلّه » «**ذلك الفوز العظيم**» اي ـ النجاة لا يعادلها شيء
« **و اخرى تحبّونها** » اي ـ ولكم خصلة اخرى في العاجل مع ثواب الآخرة
تحبونها و تلك الخصلة «**نصرٌ من الله**» اي ـ ظفر من الله و عون على كفار **قريش**
« **و فتح قريب** » يعني ـ فتح **مكة** وقيل فتح **فارس والروم** عجل لهم النصر والغنيمة
والفتح في الدنيا مع ما اعدالله لهم في الآخرة من جميل الثواب « **و بشّر المؤمنين**»
بما اعدلهم و وعدهم به من نصره واحسانه في الدنيا والآخرة وكان في هذا دلالة على
صدق النبي(ص) لانه اخبر عما حصل و وقع في المستقبل من الايام على ما اخبر ثم
حضهم على نصر الدين وجهاد المخالفين فقال
« **يا ايها الذين آمنوا كونوا انصار الله** » قرأ اهل **الحجاز وابو عمرو** انصارا
بالتنوين لله بلام الاضافة وقرأ الآخرون «**انصار الله**» مضافا لقوله «**نحن انصار الله** »
« **يا ايها الذين آمنوا** » خطاب لاهل **المدينة** هم الانصار، وكانوا سبعين نفرا تابعوا
رسول الله(ص) ليلة العقبة يقول تعالى « انصروا دين الله ورسوله مثل نصر الحواريّين»
لما قال **عيسى** (ع) « **من انصاري الى الله** » ؟ اي ـ من انصاري الى نصر الله وقيل
« **من انصاري** » واعواني مع الله كقول القائل الذود الى الذود ابل قال الحواريون، وهم
الذين اخلصوا من كل عيب وسمه الدقيق الحواري لانه لباب البر وقيل لانّهم كانوا
يحورون الى نبيهم في كل امر اي ـ يرجعون و يأتمرون لامره « **نحن انصار الله**»

ای ـ اىصارالحق « **فآمىت طائفة** **من ىنى اسرآئىل** » ای ـ ىعىسى «**و كفرت طائفة**
فايدنا الذىن آمنوا على عدوهم » ای ـ ىو ساهم ونصرناهم «**فاصبحوا ظاهرىن** »
عالىن عالىن فىل فاىل اصحاب عىسى ىعد عىسى ولم ىكن عىسى امر بالفتال والفىل وذلك
انه لما رفع عىسى تفرق قومه ثلاث فرق فرقه قالوا كان الله فارتفع وفرقه قالوا
كان ابن الله فرفعه الله اليه، وفرقه قالوا عبدالله ورسوله فاقتتلوا وظهرت الفرقه المومنه
على الكافر فذلك قوله «فايدنا الذىن آمنوا على عدوهم فاصبحوا ظاهرىن» وقىل
ظاهرىن بالحجه لا بالحرب روى مغىره عن ابراهىم فاصبحت حجه من آمن ىعىسى
ظاهر ىصدىق محمد (ص) ان عىسى كلمة الله وروحه

النوبة الثالثة

قوله تعالى « **بسم الله الرحمن الرحيم** » آورده اند كه اسىاد **بوعلى** مجلس
مىداشت ، مقرى آغاز كرد كه «**بسم الله**» اسىاد گفت اى باء بسم الله هر چند زارل
آمدى ىلاء آمد كسى ىلائى كه آن را پاىان نه و دردى كه آن را درمان نه ، آنكه
گفت اى ىار ىارم ده ىا قصه درد خود ىو بردارم بر درگاه ىو مىزارم و درامىد ىىم
آمىز مى نازم ، الهى وانگه ىم ىا واىو بردارم ىك نظر در من نگر ىا دو گىىى ىآب
اندازم اىن باء «**بسم الله**» درگاه عزت قرآن است ، **قرآن** كه حلاىو را ازداداردرگاه
ىا «**بسم الله**» داد ىگر ىا حرمت فراروى وحرىعىن ىعظىم ىىىگرى كه اگر سر رىزار
ساىىت حلال ىا ىحكم قهر برلم ىكى ىم كان مسولى گردد ، ردابرد هر ىىت از
هفت آسمان وزمىن ىحىرد وهر چه سمت حدىان دارد ىكىم عدم شود ، واگر ازصباء و
فىحت سىد ىاىك برى ىصفت حمال رعالم كون وفساد درظهورآىد ، همه ظلمىها ىور
گردد ، همه كفرها ىوحىد گردد ، همه زىارها كمرعسود ىن گردد

بگرو رو جمال خوىش اگر ىمائى ... ر ور سود ز مىا ر ا ماهى

« **سبح لله ما فى السموات وما فى الارض وهو العزيز الحكيم** » من اراد ان
ىصوله ىسىحه فلىصف عن آثار نفسه قلبه ومن اراد ان ىصوله فى الجنه عىسه فلىصف

عن اوصارالهوی د مه عالمیان دو گرو اند گروهی حماب اسان ملطف وفصل حق
رآساس اسان سسبح ودکرحق و گروهی حماب اسان نساته عدل حق وآساس
اسان حظ نفس آنانکه اهل لطف وفصل اند دلی دارند صافی وهم ی عالی وسینه ای
حالی ، در او باد ار الهی ربا سان باد هادی داد ودل با معرفت برداخته و حان ما
محبت آمیخته وسردرالله گرنحته وازصفات حود سرار گسته گفتند هرچه صفت
حودی است همه بیداست ، و هرچه بند است همه رنگ است ، و هرچه رنگ است
در را مردان ننگ است

آنکس که هرازعالم رزنگ نگاست رنگ من ر و کجاخرده ای باداست؟!

سبیح و ذکر این گرر از معدن باك ر آید و بخداوند پاك رسد بد رفعه و
بسند د الله بود کما قال الله تعالی « الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه»
اما اسان که نسا ه عدل حق باسمد وحماب اسان بحظ مس ود سینه اسان آلود
هوی بود ودل اسان معدن فسه ود و باطن اسان حلاف ظاهر ود ، نام اسان در
حرید منافقان بود فعل اسان حلاف قول ود ، حنانکه رب العالمین گفت
« لم تقولون ما لا تفعلون » ؟ برقول اسان که رمنافقان حمل کنند رب العالمین
گفت « کبر مقتاً عندالله ان تقولوا مالا تفعلون » سحر رساست و ایکا ودسمن
داسته الله گفتاری که کردار موافق آن ساید و وعظی که واعظ در عمل ازآن ی -
نصیب بود

لا تنه عن خلق و تاتی مثله عار علیك اذا فعلت عظیم

و اوحی الله الی عیسی (ع) یابن مریم عظ نفسك فان اتعظت فعظ الناس والا
فاستحیی منی

« ان الله یحب الذین یقاتلون فی سبیله صفاً » مدح قومی است که دراعلاء
کلمه حق کوشند وازبهر اعزاز دین اسلام وحفظ بیضهٔ جماعت و ذب ازحریم شرع
مقدس با اعداء دین جهاد کنند ، همانست که درآیت دیگر گفت « هل ادلکم علی
تجارة تنجیکم من عذاب الیم » « تؤمنون بالله ورسوله وتجاهدون فی سبیل الله
باموالکم وانفسکم» تجارت سودمند ایمانست و جهاد با اعداء دین و اعداء دین

که حهاد اسان مسروع‌اسب دوفسم‌اند ىکی‌طاهر، ىکی‌ىاطں اسان که طاهراىد دوفوم اىد فومی کفاراىد که ىرملّب گ ر کی وس ىرس ی وحهودی وىرساىی‌وامىال اىسان ، و فومی اهل ىدعب اىد ، همىاد و دو فرف حىاىکه در حىر اسب ، دسمىان ىاطں همحىں دوصىف‌اىد ىکی لسکرسىاطں که ىکىد و وسواس‌دسب مکر اىسان گساد ، دىکرهواءِ ىفس که ىدسب اماىی درلىاس عرور حود را ىر ىوحلو مىکىد و درهلاك ىو مىکوسد ، حىاىکه رب العر گفب « وادسع هوىه و ردی » آں کافر حرابی حصں اسلام حواهد ، آں مىىدع ویرا ی حصار سىب حو ىد ، آں سىطاں در سو س ولاىب دلب کوسد ، آں هوای ىفس رىر وربری دىں و حواهد حو حل حلاله ىرا ىرهرىکی ار اىں دسمىاں سلاحی داد ىا او را ىداں فهر مىکىی فىال ىا کافراں سمسىر سىاسب اسب ىا مىىدعاں سىع ىرهـاں و حىحب اسب ا سىطاں ىمداومب د کرحو و ىحصىو کلمب اسب ىاهوای ىفس سىر محاهد و سىاں رىاصب اسب وابسب ىهىىه اعمال ىىد ، وگرىد طاعاب روىد ، حىاىکه رب العر گفب «ذلکم حیرٌ لکم اں کىىم ىعلموں » هر کرا ىوفىو رفىو ـود و سعادب ساعـد در ىحصىل اعمال و ىصفىب احوال درسب آىد ىا ار حـر ىه رحمب حلعب معمرب ىا ىد و درمحامع اىس سراب فدس ىىىد، حىاىك ر ب العالمىں گفب « و مساکں طىبة فی حنّاب عدں ذلك الفورُ العطىم »

٦٢ - سورة الجمعة - مدنية
١ - النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم » نام خداوند فراخ بخشايش مهربان « يسبح لله » پاكى مى‌ستايد الله را « ما فى السموات ومافى الارض » هرچه در آسمانهاست ودرزمين « الملك القدوس » آن پادشاه پاك بستوده بى‌عيب، «العزيز» بى‌همتا [كس با او ساوند] «الحكيم(١)» داناى‌راست كار راست دانش

« هو الذى بعث فى الأميين » الله اوست كه فرستاد درميان ناخوانندگان وناديران « رسولا منهم » فرستاده اى هم ازايشان « يتلوا عليهم آياته » مى خواند بيشان خداوند خويش برايشان « ويزكيهم » و ايشان را هنرى ميكند وپاك « ويعلمهم الكتاب » ودرايشان‌ميآ ورد قرآن [ودين] « والحكمة » وعلم راست[وسنت] « وان كانوا من قبل لفى ضلال مبين (٢) » وبودند از پيش بيمگر در گمراهى[١] آشكارا

« و آخرين منهم » و ديگران اند هم ازيشان « لما يلحقوا بهم » كه دررسيده اند بايشان « و هوالعزيز الحكيم (٣) » و اوست بى همتاى دانا

«ذلك فضل الله» آن نيكوكارى الله است « يؤتيه من يشآء » اورا دهد كه خود خواهد « والله ذوالفضل العظيم(٤) » والله بافضل بزرگوار است

« مثل الذين حملوا التورية ثم لم يحملوها » مثل ايشان، كه ايشان‌را كميد كه تورات بردارند وبرنداشتند[ونپذيرفتند و آن كار نكردند] «كمثل الحمار يحمل اسفارآ» راست‌سان ايسان‌چون‌سان‌خراست كه كراسه‌هايى برگيرد « بئس مثل القوم » بد مثل است [خر] مثل اين قوم « الذين كذبوا بآيات الله » ايشان بدروغ فرا ميدارند[٢] سخنان الله « والله لايهدى القوم الظالمين (٥)» الله را نماى وكارساز ستمكاران نيست

---

١ - الف ونبودند ازپيش فامگر درگمراهى   ٢ - الف مى بدروغ‌فرادادند

«قل» بگو [یامحمد[1]] «یا ایها الذین هادوا» ای ایشان که جهود شدند [واورا راست نگشتند] «ان زعمتم انّکم اولیآء لله من دون الناس» اگر می‌گویند که شما دوستان الله اید جز از همه مردمان «فتمنّوا الموت» پس مرگ آرزو خواهید «ان کنتم صادقین (٦)» اگر راست میگوئید[2]

«ولا یتمنونه ابداً» وهرگز آنرا آرزو نخواهند مرگ «بما قدمت ایدیهم» بآن [کارهای بد] که دستهاشان پیش فرا فرستاد «والله علیم بالظالمین (۷)» والله داناست بآن ستمکاران [برخویشتن]

«قل ان الموت الذی تفرون منه» بگو آن مرگ که از آن میگریزید «فانه ملاقیکم» آن شما را بروی آمدنی است «ثم تردّون الی عالم الغیب والشّهادة» پس شمارا باز برند باآن دانای نهان وآشکار «فینبئکم بما کنتم تعملون(۸)» تا خبر کند شمارا آنچه میکردید

«یا ایها الذین آمنوا» ای گرویدگان «اذا نودی للصلٰوة من یوم الجُمُعة» چون بانگ زنند نماز را روز آدینه «فاسعوا الی ذکر الله» درشتاز و آهنگ ایستید بیادخدای [خطبه ونماز] «وذروا البیع» وخرید وفروخت بگذارید «ذٰلکم خیرٌ لکم ان کنتم تعلمون (۹)» این بهست شما را اگر میدانید

«فاذا قُضیت الصلوة» چون نماز گزارده آمد «فانتشروا فی الارض» پراکنید و روید درزمین «وابتغوا من فضل الله» از فضل‌الله [روزی او] طلب کنید «واذکروا الله کثیراً» و خداوند خویش را یاد کنید [بر هر حالی] فراوان «لعلّکم تفلحون(۱۰)» تامگر پیروز مانید

«و اذا رأوا تجارة» وچون بازرگانیی بینند «اولهواً» یاآواز بازی شنوند «انفضوا الیها» سوی آن پراکنند «وترکوک قائماً» وبرا بر پای ایستاده فرو گذارند «قل ما عندالله خیرٌ» بگو آنچه نزدیک الله است [ازپاداش وروزی] آن بهاست «من اللهو ومن التجارة» از آن طبل و کاروان وبازرگانی «والله خیر الرازقین(۱۱)» والله بهتر روزی دهان است

---

۱ ـ الف گوی یا محمد ۲ ـ الف اگرمی راست گویید

النوبة الثانية

این سور الحمعه بارد آیست، صدوهشاد کلمه هفصدوبیست حرف، حمله به مدینه فروآمد، باجماع مفسران، و در مدنیات شمرند و درین سور نه ناسخ است نه منسوخ در فضلت سور مصطفی (ص) گفت روایت ابیّ بن کعب « من قرا سورة الجمعه کتب له عشر حسنات بعدد من ذهب الی الجمعه فی مصر من امصار المسلمین ومن لم یذهب »

« یسبّح لله ما فی السموات و ما فی الارض» التسبیح تنزیه الله من کل سوء، وقیل المعنی یذکرالله ما فی السموات و ما فی الارض من شیء غیر کفّار الجن والانس ثم نعت الرب عزوجل نفسه فقال « الملک » ای ـ الّذی یملک کل شیء ولا یملک فی الحقیقه سوا «القدوس» ای ـ الطاهر عما یحلو من الشرک و الصاحبه والولد « والقدوس» والقدوس بضم القاف وفتحها واحد وقدقری بهما قراءت ابوالسماک و زید بن علی وغیرهما قال رؤبة

دعوت رب العزة القدوسا   دعاء من لا یعبدُ الما قوسا

والقدس، الطهر، والقدس قوی القدح کالسطل والتقدیس التّنزیه وقیل لعبدالله بن المبارک سئل عن حبر فروی ان العدس قدسه سبعون نبیا فقال لا ولا نصف نبی! فمعنی هذا التقدیس الثناء وقال عطاء بن السائب عن میسره هذ الآیه « یسبّح لله » الی قوله «العزیز الحکیم» فی التورية سبع مائة آیه

«هوالذی بعث فی الامّیّن » ای ـ فی العرب « رسولا منهم » یعنی محمداً (ص) وسمّی العرب اُمّیّن لانه لم یکن لهم کتاب قبل القرآن لذلک سمّی الیهود والنصاری، اهل الکتاب، لتمار وا عنهم، وقیل سمیت العرب امّیّن لانّهم کانوا علی نعت امّهم مُذکانت لاخط ولا کتاب نسبوا الی ما وُلدوا علیه من امهاتهم لان الخط والقرآءة التعلیم دون ما جُبل الخلق علیه ومن یحسن الکتابه من العرب فانه ایضا امی، لانه لم یکن لهم فی الاصل خط و کتابه الا فی ثقیف اهل الطائف تعلمو من اهل الحیرة، و قیل تعلمه اهل الحیره من اهل الانبار ولم یکن فی

اصحاب رسول‌الله(س) کا ب الا **حنظله** الّذی یقال له عسیل الملائکه، و سمی **حنظلة**
الکاتب ثمّ ظهر الخط فی الصحابه بعد و کان **معاویه بن ابی‌سفیان** و **زید بن ثابت**
یکتبان لرسول‌الله (ص) و کان **ابن ابی‌سرح** یکتب له ثم ارتد هوالّذی قال سانزل
مثل ما انزل‌الله و هومن النفرالّذی امر رسول‌الله (ص) یوم فتح **مکة** بقتلهم
و کتب کتاب الصلح بین رسول‌الله و بین **قریش** یوم **الحدیبیة علی بن ابی طالب**
(ع) ولما عرضت المصاحف علی **عثمان** (رض) رأی و به اسیاء لحن فیها الکاتب،
فقال اری فیه لحنا و ستقیمه العرب بالسنتهم و قال بعض العلماء کان **عثمان**
و **علی**، رضی‌الله عنهما، یکتبان الوحی بین یدی رسول‌الله فاذا غابا کتب
ابی بن کعب و **زید بن ثابت** وکان **خالد بن سعید بن العاص** و **معاویه ابی‌سفیان**
یکتبان بین یدیه فی حوائجه و کان **المغیرة بن شعبه** ینوب عنهما اذالم یحضرا و کان
عبدالله بن الارقم و **العلا بن عقبة** یکتبان بین الناس فی قبائلهم و میاههم و فی دور
الانصار بین الرجال والنسا وکان **حذیفة بن الیمان** یکتب خرص تمر **الحجاز** وکان
زید بن ثابت یکتب الی الملوك مع ماکان یکتب من الوحی وکان **حنظلة بن الربیع**
الکاتب خلیفه کل کاتب من کتاب رسول‌الله غاب عن عمله و کان النبی(ص) یضع عند
خاتمه واختلفوا فی رسول‌الله(ص) انّه هل یعلم الکتابه آخره من عمر ام لا؟ لعلمائنا
فیه وجهان ولیس فی کونه حدیث یصح قوله «**یتلوا علیهم آیاته و یزکّیهم**» ای ـ
یطهّرهم من الذنوب والشرك وقیل یاخذ زکوة اموالهم «**و یعلمهم الکتاب والحکمة**»
الکتاب **القرآن** و «**الحکمه**» السنن وقیل «**الحکمه**»، الفقه فی دین‌الله ومعرفه الحلال
والحرام «**و ان کانوا من قبلُ**» ای ـ من قبل بعثه **محمد** (ع) «**لفی ضلال مبین**»
کفر و جهاله

قوله «**و آخرین منهم**» فی محل قوله آخرین وجهان احدهما انه فی محل
الخفض، ای ـ بعث فی الامیین وفی آخرین رسولا منهم، ای ـ من المبعوثین الیهم
الثانی، انه فی محل النصب والمعنی یعلّمهم الکتاب و یعلم آخرین واختلف العلماء
فیهم فقال قوم هم العجم وهوقول **ابن عمر و سعید بن جبیر و مجاهد** والدلیل علیه ماروی

ابوهريره قال كنا جلوسا عند النبی (ص) اذ نزلت عليه سوره الجمعه، فلمّا قرأ «**وآخرين منهم لما يلحقوا بهم**» قال رجل من هولاء يا رسول الله! فلم يراجعه النبی (ص) حتى ساله مرتين او ثلاثا، قال و فينا **سلمان الفارسی** قال فوضع النبی(ص) يد على **سلمان** ثم قال «لوكان الايمان عندالثّريا لناله رجال من هولاء وفی روايه اُخرى «لوكان الدين عندالثريا لذهب اليه رجال من ابناء **فارس** حتى يتناولو» وقال **ابن زيد** هم جميع من دخل فی الاسلام بعدالنبی(ص) الی يوم القيامه لان النبی (ص) كان مبعوثا الی كافه الخلق الی يوم القيامه وفی الخبر عن النبی (ص) «ان فی اصلاب الرجال من اصحابی رجالا ونساء يدخلون الجنه بغير حساب ثم قرا **آخرين منهم لما يلحقوا بهم**» وعن **ابن ابی ليلى** عن رجل من اصحاب رسول الله (ص) قال قال النبی (ص) رايتنی يتبعنی غنم سود ثم اتبعها غنم عفر، اولها يا **بابكر** قال اما السود فالعرب واما العفر فالعجم تتبعك بعد العرب كذلك عبرها الملك سحر العفر فی اللّون ياض كلون الظبی «**لمّا يلحقوا بهم**» ای لم يُدركوهم ولكنهم يكونون بعدهم وقيل **لمّا يلحقوا بهم** فی الفضل والسابقه لان التابعين لايدركون ساو[١] الصحابه و كذلك العجم مع العرب ومن شرائط الدين معرفه فضل العرب على العجم حبهم لمكان **القرآن** و الرسول و القبله والحج مشاعر والاذان والخطبه ولفظه النكاح والعقد و هوالحكم العربی و القيافه والسلم وضرب الدنانير والدراهم امر رسول الله بحبهم ومعرفه حقهم وفی الآيه دليل على ان رسول الله (ص) رسول نفسه و الاغه حجه لاهل زمانه، ومن بلغ لقوله عزّوجل ومن يكفر به من الاحزاب فالنارموعده «**وهو العزيز الحكيم**» ای الّذی بعث هوالعزيز الحكيم

«**ذلك**» يعنی النبو «**فضل الله يوتيه من يشا والله ذوالفضل العظيم**» على **محمد** و ذوالفضل العظيم على الخلق بارسال **محمد** اليهم و توفيقهم لمتابعته

«**مثل الذين حُملوا التوريه ثم لم يحملوها**» يعنی **اليهود** امروا بقبولها فلم يقبلوها و كلف العمل بما فيها فلم يفعلوا ما امروا فيها من اظهار صفه **محمد** ونعته بل غيروها و حرفوا الكلم عن مواضعها «**كمثل الحمار يحمل اسفاراً**» فكما ان

١) ساو حد و بهاب فرهنگ نفيسی

الحمار لا سسمع ما نحمله ں الکسب کدلك **الیهود** ىقرون **البوراب** ولا سسعون بما فیها و « **الاسفار** » الکسب الکبار واحدها سفر «**ىئس مىل القوم الدىں کدىوا ىآىاب الله**» ای - ىس المىل مىلهم، ىس القوم قوم هدا مىلهم «**والله لا ىهدی القوم الطالمىں**» ای - لا ىهدی من سما فی علمه طالما

« **قل ىا اىها الدىں هادوا** » ای - عدلوا و مالوا سمىب الیهودُ ىهود لانهم عدلوا عں الدىں المسىقىم « **اں رعمىم انکم اولىاءُ لله مں دوں الناس** » الرعم قول عں طں ای - اں قلىم طىا انکم « **اولىاءُ لله مں دوں الناس** » ای - مں دوں **محمد** (ص) ودلك اں ىهود **المدىنه** کىب الی ىهود حىىر، اںّ **محمدا** ىدعو االی دىنه فما ىقولون اىىم؟ - فقالب ىهود حىىر ونحں اولاد الانىىاء واىىاء الله واحىاؤه، فلا ىدحل فی دىنه فانرل الله عروحل هده الآىه قوله « **فىمىوا الموب اں کىىم صادقىں** » ای - فادعوا علی انفسکم بالموب « **اں کىىم صادقىں** » انکم اىنا الله واحىاؤه فاں الموب هو الدی ىوصلکم الىه فقال النىی (ص) « والّدی نفس **محمد** ىىده لا ىقولها احد منهم فىقوم مں مقامه حىی ىعص ریقه فىحرح نفسه فاىوا اں ىقولوها وعلموا انهم اں قالوا ماىوا ،فقال الله ىعالی

«**ولا ىىمىونه اىداً ىما قدمب اىدىهم**» مں الدنوب والمعاصی « **و الله علىم بالطالمىں** » ای - اں ىهود انهم کدىه فی رعمهم « نحں اولىاء الله مں دوں الناس ، وفی دلك دلاله علی صدق الرسول وصحه **القرآن** لانه احىر انهم لا ىىمىون الموب فکان کما احىر روی عں **ابی هرىره** قال قال رسول الله (ص) « لا ىىمىں احدکم الموب اما محسىا فاں ىعس ىردد حىرا فهو حىرٌ له واما مسىئا فلعلّه اں ىُسىعىب»

« **قل اں الموب الدی ىفرون منه فانه مُلاقىکم** » هدا کقوله « قل لو کىىم فی ىىوىکم لىرر الّدىں کىب علىهم القىل الی مصاحعهم » والفاء فی قوله فانه دحلىها صمىر کانه قال « **اں الموب الدی ىفرون منه** » و اں امعىىم فی الفرار و اسىعصمىم فی الحدر « **فانه مُلاقىکم ىم ىردون الی عالم العىب والشّهاده** » ای - الی الله الدی ىعلم ماعاب عں العىاد وما شاهدوه فىحىرکم « **ىما کىىم ىعملون** » فی الدىىا و ىحارىکم علىه

« **يا ايها الذين آمنوا اذا نُودى للصلواه من يوم الجُمعه** » اى- فى يوم الحمعه كقوله «اروني ماذا خلقوا من الارض » اى - فى الارض واراد بهذا النداء، الاذان عندقعود الامام على المنبر للخطبه لماروى **الزهرى عن السائب بن يزيد** قال كان النداء يوم الحمعه اوله اذاجلس الامام على المنبر على عهد النبى (ص) **وابى بكر و عمر**، فلما كان **عثمان** و كثر الناس و تعدد المنازل، زاد اذانا فامر بالاذان الاوّل على داره بالسوق يقال له الزوراء، ليسمع الناس فسماعنو على ذلك واول جمعه جمعت المدينه كانت قبل قدوم رسول الله (ص) قالت الانصار ان لليهود يوما يجتمعون فيه وهو السبت وان للنصارى يوما وهو يوم الاحد فنحب ان يكون لنا يومٌ فقال لهم **اسعد بن زراره** اختاروا العروبه وهو يوم الجمعه فسموها جمعه لاجتماع الناس فيه فاختاروا العروبه فجمعهم **اسعد بن زراره** وصلّى بهم يومئذ ركعتين وذبح لهم **اسعد بن زرارة** كبشاً و كانوا قدرما يشبعهم كبش وذلك لقلّتهم ثم انزل الله عزوجل فى ذلك بعدُ «**اذا نودى للصلوة من يوم الجمعه**» آلايه فهذ اول جمعه جمعت فى الاسلام فاما اول جمعه جمعها رسول الله (ص) اصحابه ماقال اهل التواريخ قدم رسول الله (ص) مهاجراحتى نزل قبا على **بنى عمرو بن عوف** وذلك يوم الاثنين لاثنى عشر ليله خلت من شهر ربيع الاوّل حين ارتفع النهار فاقام بها يوم الاثنين لاثنى عشر ليله و يوم الثلثا و يوم الاربعا والخميس ثم خرج من بين اظهرهم يوم الجمعه عامدا **المدينه** فادركته صلوه الجمعه فى **بنى سالم بن عوف** فى بطن واد لهم وهى اول الجمعه جمعها رسول الله (ص) فخطب فقال الحمدلله احمده واستعينه واستغفره واستهديه واومن به ولا اكفره واعادى من يكفره واشهد ان لااله الاالله وحده لاشريك له و ان محمدا عبده و رسوله اوصيكم بتقوى الله فانه خيرما اوصى به المسلم المسلم واحذروا ما حذركم الله من نفسه فانه من يتق الله يكفرعنه سيآته و يعظم له اجرا واحسنوا كما احسن الله اليكم وجاهدوا فى الله حق جهاده هواجتباكم و اعملوا لمابعد اليوم فانه من يصلح مابينه وبين الله يكفه الله بينه و بين الناس ولاقوه الابالله العظيم واختلفوا فى تسميه هذا اليوم جمعه فمنهم من قال لان الله تعالى جمع فيها خلق **آدم** عليه السلام و به قال النبى (ص) فى روايه **سلمان** «انما سميت الجمعه لان **آدم**

علیه السلام جمع فیها خلقه وقیل لان الله تعالی فرغ فیه من خلق الاشیاء فاجتمعت فیه المخلوقات وقیل لاجتماع الناس فیه للصلوة وقرأ **الاعمش** من «یوم الجمعة» بسکون المیم وقرآءة العامة بضم المیم وقیل اول من سماها جمعة **کعب بن لوی** وکان یقول له یوم العروبة واول جمعة جمعت بعد الجمعة بالمدینة قریة یقال لها **جواثی** من ارض **البحرین**

قوله «**فاسعوا الی ذکر الله**» ای - فامضوا الیه واعملوا له - لیس المراد من السعی الاسراع، انما المراد منه العمل والفعل وکان **عمر بن الخطاب** رضی الله عنه یقرأ «فامضوا الی ذکر الله» وکذلک هی فی قرآءة **عبد الله بن مسعود** ویقول لو قرأت «**فاسعوا**» لعدوت حتی یسقط ردائی وقیل السعی هاهنا قص الشارب ونتف الابط وتقلیم الاظفار والغسل والتطیب للجمعة ولبس افضل الثیاب والسعی فی اللغة علی ضربین احدهما العدو والاسراع فی المشی کالسعی بین **الصفا و المروة** والثانی القصد والعمل کقوله عزوجل «ان سعیکم لشتی» وسعی لها سعیها وهو مؤمن «**فاسعوا الی ذکر الله**» وفی الخبر الصحیح عن **ابی هریرة** قال قال رسول الله (ص) اذا اقیمت الصلوة ولا تأتوها تسعون ولکن ائتوها تمشون وعلیکم السکینة فما ادرکتم فصلّوا وما فاتکم فاتموا قوله «**فاسعوا الی ذکر الله**» فالذکر هاهنا الخطبة علی قول الجمهور، وقیل هو صلوة الجمعة والمعنی امضوا واقصدوا الی صلوة الجمعة غیر متثاقلین «**و ذروا البیع**» یعنی البیع والشری لان اسم البیع یتناولهما جمیعا وانما یحرم البیع والشری عند الاذان الثانی وقال **الزهری** وعند خروج الامام وکان ینادی فی الاسواق فی الزمان الاول اذا اذن للجمعة حرم البیع و رای **القاسم بن محمد بن ابی بکر** امرأة تشتری عطرا فخرج **القاسم** الی الجمعة فوجدها ثم قد خرج فلما رجع اتی اهله فرد البیع و مذهب الفقهاء انّ البیع یصح وان کان محرما وقال **عطا بن ابی رباح** یحرم البیع والرقاد واللّهو و الصنعة وان یکتب کتابا وان یأتی الرجل اهله «**ذلکم خیر لکم**» ای - ذلک الّذی ذکرت من حضور الجمعة وترک البیع والاستماع الی الخطبة واداء الفریضة خیر لکم من المبایعة «ان کنتم تعلمون» مصالح انفسکم روی عن **ابن عمر و ابی هریرة** انهما سمعا رسول الله (ص) یقول وهو علی اعواد منبر لینتهین اقوام عن ودعهم

الجمعات اولیختمن الله علی قلوبهم ثم لیکونن من الغافلین

و عن **جابر** انّ رسول الله(ص)قال «من ترك الجمعه ثلاثا من غیر ضرورة طبع الله علی قلبه» وروی انه صلّی الله علیه وسلّم خطب فقال «ان الله قدافترض علیکم الجمعه فی یومی هذا فی مقامی هذا، فمن ترکها فی حیاتی وبعد مماتی وله امام عادل او جائر من غیر عذر فلا بارك الله له ولا جمع الله شمله الا فلا حج له الا فلا صوم له ومن تاب تاب الله علیه»

وعن **میمون ابن ابی شبیب** قال اردت الجمعه زمن **الحجّاج** قال فتهیّأتُ للذهاب ثم قلتُ این اذهبُ اصلّی خلف هذا؟ فقلت مرة اذهبُ ومرة لااذهبُ فنادانی مناد من جانب البیت « **یا ایها الذین آمنوا اذا نُودی للصّلوة من یوم الجُمُعَة فاسعوا الی ذکر اللّه** »

فصل

اختلف اهل العلم فی موضع اقامة الجمعه وفی العدد الذی تنعقد بهم الجمعه وفی المسافه التی یجب ان یؤتی منها اماالموضع فذهب قوم الی ان کل قریه اجتمع فیها اربعون رجلا من اهل الکمال بان یکونوا احرارا عاقلین بالغین مقیمین لا یظعنون عنها شتاء ولاصیفا الا ظعن حاجه یجب علیهم اقامة الجمعه فیها وهوقول **عبدالله بن عبدالله** و **عمر بن عبدالعزیز** و به قال **الشافعی** و **احمد واسحق** وقالوا لا تنعقد الجمعه باقل من اربعین رجلا علی هذه الصفه وشرط **عمر بن عبدالعزیز** مع عدد الاربعین ان یکون فیهم وال والوالی غیر شرط عند **الشافعی** وقال **علی**(ع) «لاجمعة الّا فی مصر جامع وهوقول اصحاب الرأی ثم عند **ابی حنیفه** تنعقد باربعه والوالی شرط وقال **الاوزاعی** و **ابو یوسف** تنعقد بثلثه اذا کان فیهم وال وقال **الحسن وابو ثور** تنعقد باثنین کسائر الصلوات وقال **ربیعه** تنعقد باثنی عشر رجلا والدلیل علی اقامتها فی القری ماروی عن **ابن عباس** قال ان اول جمعه جمعت بعد جمعه فی مسجد رسول الله (ص)فی مسجد **عبدالقیس** بجوانا من **البحرین** واذا کان الرّجل مقیما فی قریه لاتقام فیها الجمعه او کان مقیما فی بریه فذهب قوم الی انه کان یبلغهم النداء

ومن موصع الحمعه يلزمهم حصور الحمعه وان كان لا يسلعهم البداء فلا حمعه عليهم ومن هدا
قول **الشافعى** و **احمد** و **اسحق** والسرط ان سلعهم بداءُ مودن حهورى الصوب ،
يودن فى وقب يكون الاصوب هادية و الرياح ساكنه فكل قرية يكون من موصع
الحمعه فى القرب على هدا القدر يحب على اهلها حصور الحمعه وقال **سعيد بن المسيّب**
يحب على من آوا المسب وقال **الزهرى** يحب على من كان على سبه اميال و قال
ربيعه على اربعه اميال وقال **مالك** و **الليث** ثلثه اميال وقال **ابوحنيفه** لاحمعه
على اهل سواد قريه كانت القريه اوبعيد وكل من لزمه صلوه الحمعه
لايحوزان يسافر يوم الحمعه بعدالزوال وقبل ان يصلّى الحمعه، امّا قبل الزوال بعدطلوع
الفجر يحوز غيرا نّه يكره الا ان يكون سفر سفر طاعه من حج اوغزو ، ودهب
بعضهم الى انه ادا اصبح يوم الحمعه مقيما فلايسافرحتى يصلّى الحمعه والدليل على
جواز روى عن **ابن عباس** ، قال بعث النبى (ص) **عبدالله بن رواحه** فى سريه
فوافق دلك اليوم الحمعه فغدا اصحابه و قال احلف فاصلّى مع رسول الله (ص) ثم
الحقهم فلما صلّى مع النبى (ص) رآ ، فقال « ما منعك ان تغدو مع اصحابك » ؟ـ
قال اردت اصلّى معك ثم الحقهم فقال « لوانفقت ما فى الارض ما ادركت فضل
غدوتهم » و رُوى ان **عمر بن الخطاب** سمع رجلا عليه هيات السفر يقول لولاان
اليوم يوم الحمعه ، لخرجتُ فقال **عمر** اخرج فان الحمعه لاتحبس عن سفر

اما فضل يوم الحمعه فقد روى عن **ابى هريره** قال خرجت الى الطور
فلقيت **كعب الاحبار** فجلست معه فحدثنى عن **التوراة** و حدثته عن
رسول الله (ص) فكان فيما حدثته ان قلت له قال رسول الله (ص) «خير يوم طلعت
عليه الشمس يوم الحمعه فيه خلق **آدم** وفيه اهبط وفيه مات وفيه تيب عليه وفيه تقوم
الساعه وما من دابه الا وهى مسيخه يوم الحمعه من حين يصبح حتى تطلع الشمس
شفقا من الساعه الا الجن والانس وفيه ساعه لايصادفها عبدالمسلم وهو يصلّى سال الله
تعالى شيئا الا اعطاه اياه »ـ وقال **كعب** دلك فى كل سنه يوم فقلت بل فى كل حمعه
قال فقرأ **كعب التورات** فقال صدق رسول الله قال **ابو هريرة** ثم لقيت

عبداللّٰه بن سلام فحدثته بمجلسی مع كعب الاحبار وما حدثته فی یوم الجمعه
قال عبداللّٰه بن سلام قد علمت أيه ساعه هی هی آخر ساعه فی یوم الجمعه قال
ابوهريرة وكيف تكون آخر ساعه فی یوم الجمعه وقد قال رسول الله (ص) « لا
يصادفها عبد مسلم و هو يصلّی وتلك ساعه لا يصلّی فيها »؟ـ فقال عبداللّٰه بن سلام
الم يقل رسول الله (ص) من جلس مجلساً ينتظر الصلوة فهو فی صلوة حتی يصلّيها»؟
قال ابوهريرة بلی قال فهو ذلك و روی مرفوعا قال صلّی الله عليه و سلّم
« الساعه الّتی يستجاب فيها الدعا يوم الجمعه بعد العصر الی غروب الشمس اغفل ما
يكون الناس » وفی روايه اخری قال « التمسوا الساعه الّتی فی الجمعه بعد العصر
الی غيبوبه الشمس » و قال « اذا طلب احدكم حاجه فليطلبها فی بعث الشمس
يوم الجمعه » وفی روايه ابی برده عن ابی موسی عن رسول اللّٰه (ص) « تلك الساعه
ما بين ان يجلس الامام الی انقضاء الصلوة » و عن عبداللّٰه بن رافع عن ابی هريره
قال قال رسول الله (ص) « اليوم الموعود يوم القيامه والمشهود يوم عرفه والشاهد
يوم الجمعه لا تطلع الشمس ولا تغرب علی يوم افضل من يوم الجمعه لا يوافقها عبد
مسلم يسال اللّٰه فيها خيرا الا اعطاه ولا يستعيذ من شی الا اعاذه) وعن اوس بن اوس
قال قال النّبی (ص) « ان من افضل ايامكم يوم الجمعه فيه خلق آدم وفيه قبض و
فيه النفخه وفيه الصعقه فاكثروا علی من الصلوة فيه فان صلوتكم معروضه علی »
فقالوا يا رسول الله وكيف تعرض صلوتنا عليك و قد ارمت ؟ـ فقال « ان الله
عزوجل حرم علی الارض ان تاكل اجساد الانبياء » و قال (ص) « اذا كان يوم
الجمعه نادت الطير الطير والوحوش الوحوش، والسباع السباع سلام عليكم
هذا يوم صالح كريم » وقال صلّی الله عليه وسلّم « ان ليله الجمعه و يوم الجمعه
اربعه وعشرون ساعه لله فی كل ساعه ستمائه الف عتيق من النار » وعن انس بن مالك
قال سمعت رسول الله (ص) يقول « اتانی جبرئيل (ع) وفی يد كهيئه المرآة البيضاء
فيه نكتة السوداء فقلتُ ماهذ يا جبرئيل ؟ ـ قال هذا الجمعه بعث فيها اليك ربك
عزوجل تكون لك عيدا و لامتك من بعدك وقلت مالنا فيها ؟ ـ قال خيرا كثيرا

اسم الآحرون السابقون يوم القيامه وفيها ساعه لا يوافقها عبد يصلّي يسال الله سيئا الا اعطا اياه - فقلت ماهذه النكته السوداء ؟ - قال هذه الساعه تقوم يوم الجمعه و نحن نسميه عندنا يوم المزيد - قلت وما المزيد ؟ - قال ان ربك اتخذ في الجنه واديا افيح من مسك ابيض ، فاذا كان يوم الجمعه من ايام الآخره هبط الرب تبارك و تعالى عن عرشه الى كرسيه وحف الكرسي بمنابر من نور فجلس عليها النبيون وحفت المنابر بكراسي من ذهب فجلس عليها الشهداء و يهبط اهل الغرف من غرفهم فيجلسون على كثبان المسك لا يرون لاهل الكرسي والمنابر عليهم فضلا في المجلس و يبدولهم ذوالجلال والاكرام فيقول «سلوني» - فيقولون نسالك الرضا يا رب - فيقال «رضاى احلّكم داري وانا لكم كرامتي» ثم يقول «سلوني» - فيقولون باجمعهم نسالك الرضا ، فيشهد لهم على الرضا فيقول «يا اهل الجنّه انى لولم ارض عنكم لم اسكنكم جنتي ؟ فهذا يوم المزيد فسلوني و جمعوني على كلمه واحد فدرضينا فارضعنا» - قال ثم معها عليهم - «مالاعين رات ولا اذن سمعت ولاخطر على قلب بشر» - وعن ابى هريره قال قال رسول‌الله (ص) «اذا كان يوم‌الجمعه كان على كل باب من ابواب المسجد ملائكه يكتبون الناس على منازلهم الاول فالاول فاذاخرج الامام طويت الصحف واستمعو الخطبه والمهجر الى الصلو كالمهدى بدنه ثم الّذى يليه كالمهدى بقر ثم الّذى يليه كالمهدى كبشا» حتى ذكر الدجاجه والبيض» و عن‌علقمه بن‌قيس قال خرجتُ مع عبدالله بن مسعود الى الجمعه فوجد ثلاثه قدسبقو فقال رابع اربعه وما رابع اربعه ببعيد ثم قال‌سمعت رسول‌الله (ص) يقول «ان الناس يجلسون من‌الله يوم القيامه على قدر رواحهم الى الجمعه الاوّل ثم الثانى ثم الثالث ثم الرابع» وقال «ومارابع اربعه ببعيد» وفى‌روايه ابن‌عباس عن النبى (ص) قال «ان اهل الجنه يزورون ربهم عزوجل فى كل يوم جمعه فى رمال الكافور و اقربهم منه مجلسا اسرعهم اليه يوم الجمعه و اكبرهم غدوا»

«فاذاقضيت الصّلوةُ» اى - اذا فرغ من الصلو « فانتشروا فى الارض»

للتجار والتصرف في حوائجكم «وابتغوا من فضل الله» يعني الرّزق وهذه الاباحة كقوله «واذا حللتم فاصطادوا» قال ابن عباس ان شئت فاخرج وان شئت فاقعد، وان شئت فصلّ الى العصر وقيل «فانتشروا في الارض» ليس لطلب الدنيا ولكن لعيادة مريض، وحضور جنازة وزيارة اخ في الله، وقيل «ابتغوا من فضل الله» هو طلب العلم «واذكروا الله كثيراً» اشكروه على ما وفقكم لطاعته و اداء فرائضه «لعلكم تُفلحون» تظفرون بما تريدون

«واذا راوا تجارة» قيل في التفسير اصاب اهل المدينة جوع وغلاء سعر فقدمت عير دحية بن خليفة الكلبي من الشام ومعه مير وكان رجلا تاجرا وكان ذلك قبل ان يسلم فوافق قدومه وقت صلوة الجمعة فانفضوا عن النّبي (ص) وتركوه قائما في الخطبة على المنبر ولم يبق معه النبي (ص) الا اثني عشر رجلا ومنهم ابوبكر وعمر وقيل لم يبق معه الّا ثمانية نفر فقال النبي(ص) «والّذي نفسي بيده لو تتابعتموها حتى لا يبقى معي احد، لاسعل الوادي عليكم نارا» وانما قال «او لهواً» لان العير كان يضرب بين يديه الطبل والمزامير، يعني «اذا راوا تجارة» اوسماعا يلهيهم ويشغلهم عن الطاعة وذكر الله «انفضوا اليها» اي - الى التجارة ونفروا عنك وخص التجارة برجوع الكناية اليها لا نها هي الاهم لهم وانما الطبل تبع للتجارة «وتركوك» اي - على المنبر «قائما» خطب قال علقمة سئل عبدالله اكان النبي (ص) يخطب قائما اوقاعدا ؟ - فقال اما تقرأ «وتركوك قائماً» رُوي عن جابر بن عبدالله قال كان النبي(ص) يخطب يوم الجمعة خطبتين قائما يفصل بينهما بجلوس وعن جابر بن سمره قال كنت اصلّي مع النبي (ص) فكانت صلوته قصدا وخطبته قصدا وفي بعض الاخبار فرضت الصلوة في الاصل ركعتين وزيدت في الحضر الا في الجمعة لمكان الخطبة «قل» يامحمد «يا عبدالله» مما اعد لاوليائه من الثواب «خير من اللهو ومن التجارة» اي نفضوا عن النبي(ص) لطلب الرزق «والله خير الرّازقين» فاياه فاسألوا ومنه فاطلبوا فانه الرازق على الحقيقة لا يه المبدع للرزق المخرج له عن حد العدم

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم‌الله الرّحمن الرحيم » اسم عزيز ازلي، جبار صمدي لكنّه للمؤمنين ولي ، وبالعاصين حفي ، ليس له في جماله كفي ولا في جلاله سمي وللعصاة من المؤمنين ولي ، اسمي بنظم لطيف وآراسته نام، دل را انس است وجان را بنعام، ازدوست يادگار و بجان عاشقان سلام ، الله است يگانهٔ يكتا، دروذات وصفات بيهمتا، ازهم مانندي[1] جدا ، ودر حكم بيچرا ، سوزند رازست ، وسوزنده دعا ، درآرمانش باعطاست و درضمانها با وفا ، سميع است سمع و بصير بصر ، مريد اراده ، متكلّم بكلام ، باقي ببقا ، رحمان است مهربان ، كه بيند بخشايد وخواه ان را ، ا همه جفا برّ نيس آيد ، مد اگرچه بدكاراست وازجرم گراناراست رحمان اوراآمرزگار وجرم اورا در گذار است ، چون تكارست و در گمناراست ، عالم را صانع و خلق را نگهداراست ، دشمن رادارند ، دوست را باراست ، بصنع درديد هر كس ودرجان احسا س قراراست ، هرامیدی را نقد ، وهرضمان را بسند كاراست ، رحيم است كه رحمت خود برمومنان باران كرد و عطاى خود برايشان ريزان كرد ، هر كس را آنچه صلاح وبهينه آنكس ديد آن كرد ، معاصى خلق زيرحلم خود نهان كرد امروزستراونقد ، وفردا عفواووعد ، هرزبان كه نام اوبناطق است پاك است ، هردلكه بمهر او ذاكر است آباداست ، وياد كنند او درايں جهان و درآن جهان آزادست

چون ياد وآرم ازعيان آزادم ❊ حز ياد و هرچه بودرفت ازيادم

قوله (يسبّح لله ما في السّموات ومافي الارض الملك القدوس العزيز الحكيم)

هو الملك والمليك ، مالك الملك وملك الملوك ، پادشا بحقيقت اوست كه ملكش را عزل نيست ، وجدش را هزل نيست ، وعزش را ذل نيست ، وحكمش را رد نيست ، اورانديد نيست ، واروُند نيست ، مد مومن معتقد چون داند كه مالك بحقيقت اوست جل جلاله لوح دعاوى بشكند ، بساط هوس درنوردد ، دامن از كونين دركشد، ومالك مطلق را ملك وملك مسلّم دارد ، بمراد خود قدم دارد ، سگش آيد كه هيچ مخلوق را بدلّل كند ، با ازبهر جبه‌اى ولقمه‌اى گردن رافراشته خود بشكند

[1] ـ الف هم مانندى

و من قصد البحر اسمقل السواقيا من عرف الله لم يحمل دلال الحلق

هر که حلال حق بداسب ، بدلال حلق ں درىدهد، دسب صدقس او کوںس کوىا ںود،ای عسمس همسه دررا ىود دلس درقىصه عر ىادسا ىود ، سرس معدں سرد والجلال ود ، درىسىاىس ںساں اقبال ںود درديد ىعىىس ںور اعسار افعال ود درمسامس ىفحاب روصه وصال ود حلق ىاحال و ىاکام وىاىام ود ، واوىی‌حال و ی کام وی‌ىام ود ، حه رىاں دارد او را حوں فردا در سرای آحرب عىدلىب ىاع عىد ىب ود وىارراراحدىب ىود

حسں مىصور را ار رهد ىرسىدىد گفىا ىعّم دىىا ىگىداسىں رهد ىفس اسب وىعىم آحرب ىگىداسىں رهد دلىب وسرك حوىس ىگفىس درىں ا رهد حاىىب آىها که دردىىا راهد سدىد ، درسرای‌رصواں‌فرو آمدىد آىها که درىهسب راهد سدىد ىحطىر قدس فرو آمدىد وآں طاىفه که درحودی‌حود راهدسدىد اىساں را سىلاب وادی لااله الا الله دررىود ، دراىں سرای اراىساں حىر ىه ، درآں سرای اىساں را اىر ىه درسرا ىرد عىرب فرو آمدىد ، درقُىه قرب صمدىب اىساں را ىار دادىد ٭

«هوالدی ىعث فی الامىں رسولامىهم » الآىه الىسه لىاس عر و وحه ىاح الکرامه وحلع علىه حىں البولی ، آىار البسرىه عىه مىدرسه واىىوار الحقائق علىه لاىحه صفب آں مهىىر عالم اسب وسىد وُلدآدم دری سىم ىود ار صدف قدرب ىرآمده آفىابی روىں ىود ار فلك اقىال ىاىىه درحىی‌سگرف ودار وىساں دولب‌ىرآمد آسماں‌ورمىں همه‌ىدو آراسىه رب‌العالمىں اوراىحطائق‌ىىوب مىرىں کرد ، وىحصائص قرب گرامی کرد ، وىحلقی فرسىاد ىاداىاں و ىادىىراں وار حق ىی‌حىراں همه درعالم حىرب ودرطلمب‌فکرب‌سر گرداں سىد حوں‌قدم درعالم ىعىب ىهاد ، ىساط سرع ىار گسىرد و حىاں که مىرىاں ار ىهرمهماں سفر ىهد وصدا و آوار دهد ىىد ىد سفر دىں اسلام ىهاد وصلاء دعوب آوار داد

حاں ىاکاں گرسىه عدل وىوداردرىار سفر اىدر ىىد ر سهادی ودردادی صلا

ای سمی‌دید اکنون‌با سمان‌لطف‌کن[1] وای‌عریبی کرد اکنون‌باعرسان‌کن‌سحا

سید سعر دعوت سهاد و صلا آوارداد، حواحگان قریش احابت نکردند، گفتند مارا عاربود برسعر گدایان ودرویسان‌ستسن! فرمان آمد که‌ای‌سید ایسان حه رنح می‌بری؟ طست حسته ایسان نه ارآن اصل است که هرگز نفس نکس تو ندیرد

« مثلهم کمثل الحمار یحمل اسفاراً » مثل ایسان مثل حراست که در بار وی دفتر بود حررا ارآن دفترحه سود؟ که هوش وگوش دریافت ندارد ایسان‌را نیز ار دعوت توحه سود؟ که برگوش و بردل ایسان مهر بیگانگی است و بردیده ایسان حجاب غفلت نه زبان ایسان سرای ذکر ماست، نه دل ایسان بات مهرما اگرنفد دین میحوئی، و سوز عشق ما می‌طلبی ار دلهای درویسان صحابه حوی، عمّار و حباب و سلمان و بودر وصهیب و بلال که در دل ایسان سور عسق ماست و در سر ایسان حمار سراب ذکرما دل ایسان حزینه مهر ومحبّت ما، حان ایسان عزیز نظرلطف ما

این درویسان ز وصل بوئی دارند	گوئی ز سراب مهر حوئی دارند
در مجلس ذکرهای وهوئی دارند	می نعره زنند کز و حسوئی دارند

« یا ایّها الّذین آمنوا اذا نودی للصلوة من یوم الجمعة » ربّ العالمین حلّ حلاله و تقدست اسماؤ و تعالت صفاته دراین آیت مومنان رانکاری میحواند ار کارهای دین که تمامی دین ایسان درآنست، وزینت ارعموت آنست وناقص بهست حاودان درگزاردن آنست وآن نمازآدینه است میگوید ای سما که‌گرویدگان و دوستان وآسنایان اید سعام ند رفتید و سعام رسان راست داستید و مرا نرغیت استوار گرفتید، و فرمان برداستید

« اذا نودی للصّلوة من یوم الجمعة » هم نصیحت است و هم وصیت و هم فرمان نصیحت است، ار نیکوکاری، وصیّت است ار دوست داری، فرمانست ار

---

۱ ـ الف کن بولطف

ںسکحواهی مںکوںد مدگاں من ںسکو کارم ںصںحب مںں سوںد دوسںں دارم
وصںں مں ںددرںد ںںك حواهم فرماں من ںحای آرںںد ملکا آں حه فرماںںں ؟
« **ادا ںودی للصّلوة مں ںوم الحمعة فاسعوا الی دکر الله** » حںوں ںںمںا را
ںحواںںد ںںمار آدںںه، ںصد و آهںںگ آں کںںد که ںںما را ںمی‌ںحواںںد، ںاںںح کںںد ،
آهںںںه آںںد و ںوفار آںںد سعی‌اںںحا معںی فصد اںںں وعمل ، ںکی ںعںںل دںکر
سوال ، سد ںکر ںوی‌حوں ، حهارم حامه ںهںر ، ںںحم ںکا آمدں ، ںںںم حوں‌حاصر
آمدںد مسلماںاں را ںرںںحاںںدں ، هںںم حطںه ںںوںںدں اما عںںل فرماںںں و ںںںں
مصطفی (ص) کفں « ادا اںی‌احدکم الحمعه فلںعںںل » وفال صلّی‌الله علںه وسلّم
« عںںل ںوم‌الحمعه‌واحں‌علی کل‌مسلم » اماسواك، رسول کفں‌صلّی‌الله‌علںه‌وسلّم ںرکعه
سواك‌حںر مں‌ںںعںں ںرکعه‌ںعںرسواك اماط ںںکاروداںںں ںوی‌حوں‌وحامه ںهںر ںوںںدں
و مسلماںاں را ںرںںحاںںدں و حطںه ںںوںںدں ، **مصطفی** (ص) ںرحمله کفں « مں
اعںںل ںوم‌الحمعه ولںں مں‌احںں ںںاںه ومں مں‌طںں ان‌کاں عںد ںم اںی‌الحمعه
فلم ںںحط اعںاق الںاس ںم صلّی‌ما کںں الله له ںم اںںں ادا حرح امامه حںی ںںرع
مں‌صلوںه کاںں کفار لما ںںںها وںں حمعںه الّںی‌فلها وفال صلّی‌الله علںه وسلّم
« ما علی‌احدکم‌ان وحدان ںںحد وںں‌لںوم‌الحمعه‌سوی ںوںی مهںںه » اما ںکا آں
حںر درسںں‌اںںں که‌ور ںںںںکاں ںردرهای‌مںںحدںاںںںد، افلمها وورفها ںامهای‌ںںدکاں
مںںوںںںںد ںںح حوں[1] را ںوںںںںد حوں ںںںںں را هرںکی‌ںںری‌فرںاں ںوںںںںدودعا
کںںد حوں دںکرراکاوی ںوںںںںد فرںاں و دعا کںںد حوں سوم را کںںںی فرںاں
و ںںںںدودعا کںںد حوں‌حهارم رامرعی‌فرںاں و ںںںںدودعا کںںد حوں ںںحم راحاںه‌ای
فرںاں ںوںںںںد ودعا کںںد حوں حطںں ںر مںںر سود ، درهای مںںحد فروکدارںد و
ںںںودں حطںه‌آںںد و ںںں ارآں ںام کںں ںںو ںںںںد و ںه فرںاں و د حںر اںںں که
فرںںںںکاں ںکی را ںںوںںه معںاد همی دںدںد ںںں ںك آدںںه اورا ںںںںںںد کوںںد
اللّهم اں فلاںا لم ںاں فاں کاں صالا فاهد ، واں‌کاں عا لا فاعںه اومر صا فاںعه و

---

[1] الف حول

کمه‌اند رب العالمس در روزآدسه سد موس را د حصر وعد داد یکی‌آست
که حون سمازآید بهر کامی و قدمی که بردارد ، و برا سکی در دیوان نوسند ،
دیگر بهر قدمی کناهی‌ازدیوان وی‌بسترد ، سدیگر کما یك همه اروی درگذارد
جهارم ساعتی است در روز آدسه که درآن ساعت هرچه سد از الله حواهد وی
بحسد ، سحم اگرسور الکهف رحواند درآن روز تا دیگر آدسه از همه آفات
بگه دارد سسم اگر سب‌آدسه سور الدحان برحواندهم درآن سب وی‌راسامرزد،
هفسم هر سکی که درسائرورآدسه کند یکی‌صد نو سد ، هسم اگر روز آدسه
صد بار بررسول (ص) درود وتحیت فرستد فردا اورا سفیع وی انگیزد ، نهم اگر
درسائرورآدسه وی را احل رسد ازعذاب گور ایمن دارد دهم اگر درحمله آن
حمع که درحامع باسند یکی‌را آزاد کند دیگران را همه بوی بحسند هم القوم
لا یسقی[1] بهم حلیسهم

« **فاسعوا الی ذکر الله** » کمه‌اند سعی ازفرائض‌بمازآدسه است که الله
میگوید « **فاسعوا الی ذکر الله** » ودیگرنمازها درحانه گزاردن ودرمسحد
های دیگرآوردن مباح است وبمازآدسه حز بحامع وحمع گزاردن روا نیست
واحب‌آمد رسد بمسحد رفس ورنج برحود نهادن وحـدمت گزاردن حنانسی
که رب العز کفتی حون رنح آمدن حدمت از بهرمن بود ، یك اسمه حدمت از
بد بر گرفتم حهار رکعت بادو رکعت آوردم عبدی امرور یك کام که در را
من برداری[1] صایع نمی‌کنم هفتاد ساله را بوحید رفته و بیست بار درام د کوفته
عمر و کی‌صایع کنم ورنج حدمت وکی ابطل کنم؟ امرور ازحانه بمسحد می‌آیی
فردا از حانه بگور حواهی‌آمد امرور که باحستار می‌آیی مراد و بساط ا حمع
دوستان ، حدمت‌حودازبوبر گرفتم ورنج وصایع‌نکردم حه گویی‌فردا که باضطرار
آیی ، فریدا وحیدا ، عفو ومغفرت از وکی دریغ دارم ؟!

---

١ ــ الف می‌برداری

٦٣ - سورة المنافقين - مدنية
نوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم » بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان « اذا جاءك المنافقون » که بتو آیند دورویان « قالوا » گویند « نشهد انّك لرسول الله » گواهی دهیم که تو رسول خدایی « واللّه یعلم انّك لرسوله » و الله خود میداند که تو رسول اوئی « واللّه یشهد انّ المنافقین لکاذبون (١) » و الله گواهی میدهد که آن دورویان دروغ زنان اند

« اتّخذوا ایمانهم جُنّة » سوگندان خویش را سپری کردند [برخون و مال خویش] « فصدّوا عن سبیل الله » باز گشتند ازرا خدای « انّهم ساء ما کانوا یعملون (٢) » ایشانند که بد کاریست که میکنند

« ذلك بانّهم آمنوا ثم کفروا » این آنست که بگرویدند باز پس کافر شدند « فطُبع علی قلوبهم » بامُهر نهادند بر دلهای ایشان « فهم لا یفقهون (٣) » تا روشنایی راستی در آن دلها نشود و صواب در نیابند

« واذا رایتهم تعجبك اجسامُهم » وچون در نگری تنهای ایشان ، جسم برا خوش آید « وان یقولوا تسمع لقولهم » و اگر سخن گویند گوش فرا سخن ایشان داری « کانّهم خُشُبٌ مُسنّدةٌ » گویی تلهاییاند با دیوار نهاد « یحسبون کلّ صیحة علیهم » هر بانگی را برخویشتن پندارند [از بد دلی] « هم العدو فاحذرهم » ایشان دشمنانند بپرهیز می باش « قاتلهم اللّه » نفرین باد الله ایشان را « انّی یُؤفکون (٤) » [از دینی باین روشنی و سخنی باین راستی] چه حیران ایشان را برمیگردانند[1]

« واذا قیل لهم » و چون ایشان را گویند « تعالوا یستغفر لکم رسولُ اللّه » بیایید تا آمرزش خواهد شما را رسول خدای « لوّوا رؤسهم » سر برگردانیدند « ورایتهم یصُدّون وهم مستکبرون (٥) » و ایشان را دیدی که برمی گشتند[2] گردن کشان

١ ـ الف می برگرداند ٢ ـ الف میبرگشتند

«سو آءٌ علیهم» یکساںست برایساں[۱] «استغفرت لهم ام لم تستغفر لهم» که آمرزش حواهی ایساں‌رایا آمرزش نحواهی «لن یغفر الله لهم» نیامرزد الله ایساں را «ان الله لایهدی القوم الفاسقین (۶)» الله را ننماید نافرمانان را

«هم الذین یقولون» ایشاںند که میگویند «لاتنفقوا علی من عند رسول الله» نفقه مکنید برایساں که نزدیك رسول حدا اند «حتی ینفضوا» تا باز پراکنند «ولله خزائن السموات والارض» وحزانه های روزی الله راست در آسمانها وددرزمین «ولکن المنافقین لایفقهون (۷)» لیکن منافقان در نمی یابند[۲]

«یقولون لئن رجعنا الی المدینه» میگویند اگرماباشهررسیم «لیخرجن الاعز منها الاذل» باحار بیرون کند هر که ار ا دراو عز برتر او را که خوارتر «ولله العزة ولرسوله وللمومنین» وعزالله راست ورسول او راومومنان را «ولکن المنافقین لا یعلمون (۸)» لیکن منافقان نمی دانند

«یاایها الذین آمنوا» ای گرویدگان «لاتلهکم اموالکم ولااولادکم عن ذکرالله» مشغول مدارد شما را مال شماوفرزندان شما از یادحدای «ومن یفعل ذلك» وهر که آن کند «فاولئك هم الخاسرون (۹)» ایشانند زیان کاران

«وانفقوا مما رزقناکم» و نفقه کنیدازآنچه شمارااروزی‌دادیم «من قبل ان یاتی احدکم الموت» پیس ازآنکه مرگ آید یکی ازشما «فیقول رب» واو گوید حدا ندمن «لولا اخرتنی الی اجل قریب» حرامرا این نگداری تا زمانی نزدیك «فاصدق» تاصدقه‌دهم «واکن من الصالحین (۱۰)» وازنیکان‌و ایشان باسم

«ولن یوخر الله نفسا» و باز نگدارد الله هیچکس را «اذا جآ اجلها» که سرانجام اوآید «والله خبیرٌ بما تعملون (۱۱)» والله داناست بکردسماوآگا ازآن

السورة الثانیة

این سورت تازه آمست صدوهشتاد کلمه هفصد وهفتاد وسس حرف، حمله به مدینه فروآمد درایں‌سورت ناسخ‌است ومنسوخ نیست والناسخ قوله «سوآءٌ علیهم

۱ ـ الف وبرایشان ۲ ـ الف ور نمی‌یابند

اسعفرت لهم » الآيه وعن ابی بن کعب قال قال رسول الله (ص) « من قرأ سور المنافقین بریء من النفاق

قوله تعالی «اذا جاءك المنافقون قالوا نشهد انك لرسول الله» هذا کقوله «واذا لقوا الذين آمنوا قالوا آمنا واذا خلوا الى بعض قالوا اتحدثونهم بما فتح الله» والمنافق هوالذی یصدق بلسانه و یکذب قلبه ، اخذ من النافقاء وهو حجر الیربوع والثعلب والضب و هوالذی یخرج منه اذا اخذ الصیاد القاصعاء و هو حجر الذی یدخل فیه اخذ کل ذلك من النفق وهوالسرب ، نافق الرجل ونفق ونافق بمعنی واحد سئل حذيفة من المنافق فقال الذی یصف الاسلام ولا یعمل به وهم الیوم شر منهم لانهم کانوا یومئذ یکتمونه وهم الیوم یظهرونه وقیل معنی نشهد نحلف یدل علیه قوله « اتخذوا ايمانهم جنة » وقال قیس بن ذریح

و اشهد عندالله انی احبها فهذا لها عندی فما عندها لنا

والآيه نزلت فی عبدالله بن ابی و اصحابه ، کانوا یشهدون لرسول الله (ص) بالرساله وهم منکرون له بقلوبهم فکانوا اذا شهدوا مجمعا مدحوه «وقالوا نشهد انك لرسول الله» صادقا و کانوا یحلفون علی ذلك وعلی انهم یقولون ذلك عن قلوبهم فقال الله عزوجل «والله يعلم انك لرسوله» دخلت اللام لکسر الالف وهذا اعتراض وهو من کلام الله سبحانه فیه تعظیم لنبیه «والله یشهد» ای ـ یحلف وقیل یعلم ان المنافقین لکاذبون فی قولهم « نشهد » لانهم لایشهدون اذا خلوا بل یقولون « انما نحن مستهزؤن » معنی آیت آنست که منافقان درحضرت نبوت ومجمع مسلمانان سوگند میخوردند که ما ازصدق دل واعتقاد درست رسالت و نبوت تو بدیرفتیم ، وازضمیر بالت ی نفاق گواهی میدهیم که تو رسول خدائی رب العالمین ایشان را آنچه گفتند، که ازصدق دل گواهی میدهیم ، دروغ زن کرد که نه ازصدق دل واعتقاد پاك میگفتند ، بلکه ازنفاق میگفتند که با یاران خود درخلوت میگفتند « انما نحن مستهزؤن » این چنانست که کسی گوید من «الحمدلله رب العالمین» میخوانم ، تووی را گوئی دروغ گفتی نسبت این دروغ باقرآءت وی گردد، نه باعین «الحمدلله» ، یعنی که تو دروغ میگوئی که میخوانم نه «الحمدلله» دروغست وقیل

معنی قوله « **لکادبون** » ای ـ بکد بون

« **اتّحدوا ایمانهم** » ای ـ حلفهم الکادب «**حنة**» وقایه وستر یستترون

بها قال **الاعسی**

ادا انت لم تجعل لعرضك جُنه من المال سارالدمّ کل مسیر

و قیل «**اتّحدوا ایمانهم جنّة**» من القتل یعصموا بها دمائهم و اموالهم

« **فصدوا عن سبیل الله** » ای ـ اعرضوا عن طاعةالله وقیل صدوا غیرهم عن الایمان

فی السر « **انهم سآء ماکانو یعملون** » بئس ما عملوا من النفاق وصرف الناس عن دین ـ

الله وقوله «**کانوا**» افاد انّهم بهذ الصفه مذکانوا دلك، ای ـ هذا الاسم لهم بالنفاق

وهذا التکذیب من الله لهم بسبب انهم «**آمنوا**» فی الظاهر وبالقول « **و کفروا** » فی

السر بالقلب «**امنوا**» مسترین و « **و کفروا** » مسترین « **فطُبع علی قلوبهم** »

ختم علیها حتی لا یدخلها الا یمان جزاء علی نفاقهم « **فهم لا یفقهون** » ای ـ لا یعقلون

الهدی ولا یعرفون صحه الایمان کما یعرفه المومنون

« **واذا رایتهم تُعجبك احسامُهم** » یعنی لحسن صورهم و طول قامایهم

قال **ابن عباس** کان **عبدالله بن ابی** حسیما فصیحا، حلو الکلام، وکان اذا جاء

فاعتذر الی رسول‌الله (ص) اعجبه حسن کلامه وذلك قوله «**وان یقولوا تسمع لقولهم**»

یعنی لفصاحه کلامهم و قیل « **تسمع لقولهم** » لااله الا الله و فی الخبر عن

رسول الله (ص) « ان الله یبغض البلیغ الّذی یلوی بلسانه کما یلوی الباقر السنتها »

« **کانّهم خُشُبٌ مسندة** » ای ـ هم فی قلّه تفقّهم[1] وعدم علمهم وتدبرهم «**خُشُبٌ**» منصوبه

مماله الی الجدار یقال اسندت الشیء اذا املته السقف للتکسر واراد انها لیست

باشجار تثمر ولکنها « **خُشُبٌ مسندهٌ** » الی حائط وقیل اراد بالخشب المسند التی

تأ کّلت اجوافها تری صحیحه من بعید وهی جاویه مما کّله ، ای ـ هم اشباح جاویه و

احسام عن المعنی حالیه قرا **ابوعمرو و الکسائی** «**خُشب**» بسکون الشین جمع خشبه

کبدنه و بدن قرأ الباقون بضم الشین کثمر و ثمر وفی الخبر « مثل المومن

کمثل الخامه من الزرع یمثّلها الریح مر هکذا ومر هکذا ومثل المنافق مثل

[1] ـ الف یفهمهم

الازر المحدبه علی‌الارض حتی یکون استخفافهابمر ثم وصفهم‌الله عزوجل بالجبن فقال « یحسبون کل صیحة علیهم » قال مقاتل ان نادی مناد فی‌العسکراوانفلت دا به اونشد ناشد ظنوا انهم یرادون بذلك لمافی قلوبهم من‌الرعب قال‌الشاعر

ولوانها عصفور لحسبتها مسومة تدعو عبیدا وازنما

وقیل لا نهم علی‌وجل من‌ان ینزل‌الله فیهم امرا یهتك‌اسرارهم و یبیح دماءهم و اموالهم وقیل لانه لیس لهم بالله ولا ثوق لهم فی دین‌الله ولیس کذلك المومن لا نه یثق الفضل بالله ، شجاع السر ثم قال « هم‌العدو فاحذرهم » ای ـ فلا تثق بکلامهم ولا تأمن بمعرّتهم ولاتنق بهم فانهم اعداؤك‌فی‌السر « قاتلهم‌الله » ای ـ لعنهم‌الله « انی یوفکون » یصرفون عن‌الحقّ

« واذا قیل لهم » یعنی عبدالله بن ابی و اصحابه « تعالوا یستغفرلکم رسول‌الله لووا روسّهم » ای ـ عطفوا روسهم و امالوها تکبرا عمادعوا الیه وقرا نافع و یعقوب «لوواروسهم» بالتخفیف والباقون‌بالتشدید ومعنی‌التشدید انهم فعلوا ذلك مرّ بعد مر « ورایتهم یصُدّون » ای ـ یُعرضون بوجوههم رغبة عن‌ـ الاستغفار « وهم مستکبرون » متعظمون عن‌الحق ابن عباس گفت سبب نزول این آیت آن بود که نفاق عبدالله بن ابیّ در میان صحابهٔ آشکارا گشت و سخنهای زشت[1] که گفته بود میان خلق افتاد قومی ازقبیله وعشیر وی گفتند اوراکه ترا و سران را فضیحت رسید و رسوا گشتید آیات قرآنی‌که فروآمد و اسرار شما بیرون افتاد و رازها در شما درازگشت را شما آنست که بر رسول خدا شوید تو گما خود را عذر بخواهید ، و توبه و استغفار بازگردید تا رسول خدا از بهر شما آمرزش‌خواهد ازحق سبحانه تعالی عبدالله منافق چون این سخن شنید از کبر و سرافرازی سر بجنبانید وروی بگردانید وگردن بپیچید وگفت من هرچه گفته‌ام از نا گفتنی تا مرا عذر باید خواست ؟ مرا فرمودید که وی ایمان آر آوردم ومرا فرمودید که زکو مال بدو دادم ، اینجا نماند مگر سجود فراوی بردن، اگرخواهید تا او را سجود برم ؟! و این سخن از انکار و تکبر گفت ، واز لمك

1 ـ الف زشت سخنها

داسب اسعفار رسول (ص)

فوله نعالی « سواءٌ علیهم اسعفرت لهم ام لم سعفر لهم لن نعفر اللّه لهم »
هدا نرل فی فوم من‌المنافقین ، علم‌الله نعالی انّ عاقبتهم موت علی‌النفاق فقال ان ـ
الاسعفار‌السبی (ص) لا ىنفعهم فسواءٌ اسعفرلهم ام لم سىعفرلهم لا نؤمنون ولا سفعهم
اسعفار لانه‌کان سعفر لهم علی معنی سواله لهم بوفىق الایمان ومعفر العصيان
وفیل لماقال‌الله عزوجل ان سعفر لهم سعین‌مرّة فلن نعفر الله لهم قال‌النبی (ص)
« لازیدن علی‌السبعین » فانزل‌الله نعالی « سواءٌ علیهم اسعفرت لهم »

وفوله « انّ‌الله لا نهدی‌القوم‌الفاسقین» ای ـ لا برسدالقوم‌الخارجین‌عن طاعىه
« هم الدین نقولون لا نفقوا علی من عند رسول‌الله حتی ىنفضوا »
ای ـ سفرفوا عنه و برجعوا الی قبائلهم وعسائرهم «ولله‌خزائن السمٰوات والارض»
مفاسحها سد لانه هوالمالك ، القادر ، الرزاق ، فلایقدر احد ان نعطی احـدا سیا
الا باذنه ولا ان نمنعه سیا الا بمسیه وفیل خزاین‌الله ، مقدوراته الّتی نخرج
منها ما ساء « ولکن‌المنافقین لا نفقهون » ان امره اذا اراد سیا « ان نقول له
کن فیکون »

« نقولون لس رجعنا الی‌المدینة لیُخرجن الاعز منها الاذل » مفسران
کفىند رسول خدا در غزاء نبی‌المصطلق نود و حرىکا بر سرآبی ود که آن‌را
مرىسیع می کفىند ، و نصرب و طعن درآن عزا مسلمانان را نود رسول خدا (ص)
و ناران ازآنجا بازکسىه با غنىمت فراوان ازانواع و اموال و بردکان دو مرد بر
سرآب خلاف کردند و بهم برآونخىند ىکی مومن مهاجر و ىکی منافق آن
مومن نام وی جهجاه نود لطمه‌ای زد برآن منافق سوری وسعفی‌ازاىسان‌برآمد؛
منافق کفت یاللانصار مهاجر کفت یا للمهاجرىن عبدالله ابی آوازاىسان‌سىىد
ىامد ، و مرد خود را جنان دىد ، کفت ما صحبىا هذالرجل‌للطم ؟! ما در صحبت
این مرد نه بدان آمدیم تا ما را لطمه زنند وخوار دارند ! آنکه روی با قوم خو ىس
کرد و کفت لاىنفقوا علی هولاء لیعودوا الی عسائرهم وبفرقوا عن هذالرّجل این
درو ىسان که کرد این مرد مىکردند ، ایىسان را خىرمدهىد ومرایسان را هىج نفقه

مکسند با او این مرد بازبرا کسمند مثل ما با وی چنانست که گفته‌اند سمن کلبك ناکلك سگت را فربه‌کن تا ترا خورد «ولئن رجعنا الی المدینة لیخرجنّ الاعزّ منها الاذل» اگر ماباز مدینه رویم هر که عزیزتر است بیرون کند از مدینه او را که خوار تراست، یعنی که عزیز منم و محمد و اصحاب وی خوار بد و منی ایشان را ازمدینه بیرون کنم زیدبن ارقم کودك بود، درآن مجمع حاضر بود گفت انت والله الذلیل القلیل المبغض فی قومك ومحمد فی عزّ من الرحمن ومودة من المسلمین این کودك روی به عبدالله منافق نهاد و گفت ذلیل و قلیل وخوار و ناکس و با خبر توبی ودشمن داشته قوم خود وبی و محمد (ص) عزیزاست و گرامی برخدای عزوجل، و همه مسلمانان او را دوست عبدالله برنجید، گفت اسکت فانما کنت العب بس زیدبن ارقم بیامد وآن قصه با رسول خدا (ص) بگفت رسول بحکم آنکه زید کودك بود گفت « لعلّك غضبت علیه فاخطاسمعك » مگر با وی بخشم بودی و سمع تو خطا شنید گفت لاوالله که راست شنیدم، و بحقیقت این سخن گفت رسول(ص) عبدالله رابخواند، گفت «انت صاحب الکلام الذی بلغنی»؟ تو گفته‌ای آن سخن که بمن‌رسید؟ـ عبدالله سوگند خورد که من این سخن نگفتم و زید برمن دروغ می‌نهد جماعتی ازانصار که به عبدالله تعلّق داشتند بیامدند، گفتند این عبدالله مهترماست وربیس ما، سخن کودکی بروی بشنودن مگر صواب نباشد که‌آن مهترحسن سخن‌نگوید و کودك بغلط شنید رسول خدا(ص) سخن‌ایشان‌را وتصدیق ایشان را بپذیرفت و بعد از آن جماعتی ازانصار زبان در زید کشیدند که بر عبدالله این دروغ نهاد، و زیدبن ارقم گفت من شرمسار همی بودم و خویشتن‌را ازشرم‌کشید همی‌داشتم (۱) از مصطفی (ص) وباران تا رب العالمین آیت فرستاد که «یقولون لئن رجعنا الی المدینة» زید گفت رسول خدا گوش من گرفت و گفت « وفت اذنك، وفت اذنك یا غلام » گوشت بوفا بود گوشت بوفا بود ای غلام! و گفته‌اند که رسول خدا (ص) براُسیدبن حضیر رسید، مردی بود از مومنان و مخلصان انصار، گفت یا اسید تو رسید که آن صاحب شما او بهر ما

۱) کشید همی‌داشتم دوری میکردم

حه گفت؟ آنکه حکایت باز کرد که وی گفت «لیخرجن الاعزمنها الاذل» اسید گفت یا رسول‌الله انت والله تخرجه ان شئت فهو الذلیل، والله که تواو را بیرون کنی اگر خواهی که عزیز توئی و ذلیل او آنگه گفت یا رسول‌الله او را معذور دار که پیش از قدوم مبارك تو به مدینه قوم وی تاج می‌ساختند که برسر وی نهند واو را سرور و مهتر خویش کنند چون قدم مبارك تو در رسید او معزول و ناچیز گشت همی پندارد که ملك وریاست ازوی تو ربودی ازآن سهود باطل میگوید ابن عباس گفت چون این آیت فروآمد، پسروی عبدالله بن عبدالله بن ابی گفت یا رسول‌الله بمن چنان رسید که پدرم را خواهی کشت اکنون بمن فرمای تا سروی ردیك وآرم رسول گفت «بل ارفق به و احسن صحبته مابقی معنا» نه، که با وی رفق کن و نیکو داشت وی فرومگذار مادام که بامابود پس چون ازآن غزا بازگشتند و بدر مدینه رسیدند، ابن پسر عنان پدر گرفت وشمشیر کشید گفت والله که ترا در مدینه نگذارم تا نگوئی که انا ذلیل و محمد عزیز، ذلیل منم و عزیز محمد است عبدالله منافق همچنان نگفت دیگر بار پسر گفت والله لاادعك حتی تقول انا الاذل و محمد الاعز والله که نگذارم ترا در مدینه تانگوئی که خوار و ناچیز منم وعزیز بزرگوار محمد است عبدالله این سخن نگفت آنگه پسر گفت اکنون بخواری‌وفرومایگی درشو در مدینه تا بدانی که عزخدای راست و رسول را و مومنان را قال‌الله تعالی «ولله العزة ولرسوله وللمؤمنین» فعز الله قهر من دونه، و عز رسوله اظهاره دینه علی‌الادیان کلها و عز المومنین نصر ایاهم علی اعدائهم و قیل عز الله الربوبیة، و عز الرسول النبوة، وعز المومنین العبودیة و قیل عز الله الولایة، لقوله تعالی «هنالك الولایة لله الحق» و عز الرسول الکفایة لقوله «انا کفیناك المستهزئین» و عز المومنین الرفعة والرعایة، لقوله «وانتم الاعلون ان کنتم مومنین» ؟ و جمیع ذلك لله فعز القدیم لله صفه، و عز الرسول و عز المومنین لله فعلا و منه و فضلاً فاذا لله العز جمیعا و تعال لاعز الا فی طاعة الله، ولاذل الا فی معصیة‌الله و ماسوی هذافلا اصل له

«یا ایها الذین آمنوا لاتلهکم اموالکم و لا اولادکم عن ذکر الله»

قال المفسرون يعني الصلوات الخمس في الجماعة بطر قوله « لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله » والمعنى « لا تلهوا بها عن ذكر الله » فنسب الفعل اليها «ومن يفعل ذلك» اي – من شغله ماله وولده عن ذكر الله «فاولئك هم الخاسرون» اي – المغبونون

« وانفقوا مما رزقناكم » قال ابن عباس يريد زكوة الاموال اي – اجعلوا المال فداء انفسكم وادوا الزكوة « من قبل ان يأتي احدكم الموتُ » اي – اسبابه ويصير الى حالة الياس فيسال الرجعة « فيقول رب لولا اخرتني الى اجل قريب » اي – هلا اخرتني؛ امهلتني وقيل لا صلة فيكون الكلام بمعنى التمني اي – لو اخرتني الى اجل قريب ، اي – انظرني زمانا غير طويل « فاصدّق » اي – فاتصدق و ازكّي وانفق مالي في طاعتك كما امرت « واكُن من الصالحين » اي – من الناسين، كقوله « وتكونوا من بعده قوما صالحين » وقوله «ان تكونوا صالحين» فعلى هذا نزلت الآية في المنافقين و هو قول مقاتل و قيل نزلت الآية في المومنين والمراد بصلاح هاهنا الحج قال ابن عباس ما من احدٍ يموت و كان له مالٌ لم يودّ زكوته واطاق الحج فلم يحج الا سال الرجعة عند الموت وقرا هذ الآية وقال اكن من الصالحين اي – احج قرا ابو عمرو واكون بالواو عطفا على «فاصدق» على حكم اللفظ و قرأ الآخرون «اكن» الجزم ردا على تاويل الفعل لولم يكن فيه الفاء كان مجزوما فردّوا اكن على موضع «فاصدق» لا على لفظه اذ موضعه و تقدير ان اخرتني اصدق واكن و في الخبر الصحيح عن رسول الله (ص) « لان يتصدق المرء في حياته بدرهم خير من يتصدق بمائة عندموته » و قال صلّى الله عليه و سلّم « الّذي يتصدق عندموته او يعتق كالّذي يهدي اذا شبع » وعن ابي هريرة قال قال رجل يا رسول الله اي الصدقة اعظم اجرا ؟ – قال « ان تصدّق وانت صحيح شحيح تخشى الفقر و تامل الغنى ولا تمهل حتى اذا بلغت الحلقوم قلت لفلان كذا و لفلان كذا و قد كان لفلان» « ولن يوخر الله نفساً » عن الموت « اذا جاء اجلها » المكتوب في اللّوح المحفوظ « والله خبيرٌ بما تعملون » قرأ ابو بكر بالياء و قرأ الآخرون بالتاء على الآية الاولى

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم‌الله الرحمن الرّحيم» در جمله قرآن دوهزار و پانصد و سصت و سه جایگه نام‌الله است و در هیچ جای آن جندان آثار کرم ودلایل فضل ورحمت ونعمه لطف نیست که در این آیت نسمیت زیرا که برابر اوتام رحمن است ورحیم، وامید عاصیان ودست آویز مفلسان، نام رحمن ورحیم است آتش مهر ل مشتاقان، وانس جان محبان، نام رحمن ورحیم است تاج صدق برسر صدیقان، ومنشور جاه صب درقصه خاصگیان، ازشرف نام رحمن ورحیم است علم علم‌دردست عالمان، وحلّه حلم دربر عابدان، ازنا سر نام رحمن ورحیم است وجد واجدان وسور عاشقان وشوق مشتاقان ازسماع نام رحمن ورحیم است

در آثار ما نوراست که رب العالمین باموسی کلیم‌الله گفت «انا الله الرحمن الرحیم، الکبریاء نعتی، والحروف صفتی، والدیان اسمی، فمن مثلی؟»

قوله تعالى «اذا جاءك المنافقون» الآیه روز اول در عهد ازل غواص قدرت رانسحر صلب آدم فرستاد تا گوهر های سب افروز و سنه های سیه رنگ بر آورد و برساحل وجود نهاد هم مومنان بودند و هم منافقان جنانکه مومنان را بیاورد منافقان را بیاورد، اما مومنان را بفضل خود در صدر عزّ بساط لطف بداشت، و لامثل، منافقان را بعدل خود درصف نعال بر بساط[1] قهر و ذلّ بداشت، ولاجور مومنان را تاج سعادت و کرامت برفرق نهاد، نصیب ایشان از کتاب این بود که «فاستبشروا ببیعکم‌الذی بایعتم به» منافقان را بند مذلّت وقید اهانت بر پای نهاد نصیب ایشان از کتاب این آمد که «قل موتوا بغیظکم» ایست که رب العالمین

---

۱) بساط ک حمی المجد

گفت «اولئك ينالهم نصيبهم من الكتاب» مومنان را گفت «في مقعد صدق عند مليك مقتدر» منافقان را گفت «في الدّرك الاسفل من النار» أعاذنا الله واياّنا

نوخنان ناس که نجب نوجان آمد من جنس آم که مرا فال حسن آمد

فردا در عرصات قيامت منافقان بطفيل مومنان، و بروشنائى نور ايشان همى روند تا صراط رسند آنگه مومنان دستى گيرند و نور ايمان و اخلاص صراط باز گذارند و كفر و نفاق منافقان دامن ايشان گيرد تا در ظلمت و حسرت برجاى بمانند آواز دهند گويند «انظرونا نقتبس من نوركم» نور و روشنائى از مومنان طلب كنند، مومنان جواب دهند كه «ارجعوا وراءكم» اى - ارجعوا الى حكم الازل واطلبوا النور من القسمه اين نور از حكم ازل طلب كنيد نه از ما هر كه را نور دادند، آن روز دادند، و هر كه را گذاشتند آن روز گذاشتند «ومن لم يجعل الله له نورا فماله من نور واذا اراد الله بقوم سوء فلا مردله» و ان الرّجل ليعمل عمل اهل الجنه وهو عبدالله من اهل النار ويعمل عمل اهل النار وهو عبدالله من اهل الجنّه همه اغر طريقت را از خوف اين مقام دل و جگر بسوخت ساقى راند چنانكه خود دانسته عاقبتى نهاد چنانكه خود خواسته، بسا حلوبهاى غرر ان كه آن را آتش در زد بساخرمنهاى طاعت كه باد برداد بساجگرهاى صديقان كه در گردش آسياى قضا در در گرداند هزاران هزار ولا بـاست دراين را، ولكن خرغرل نصيب بدبختان نيست وچون سعادت روى بمرد نهاد اگر بعراب زمين و آسمان كوشش دارد اورا سود نيست و گمان مبر كه سعادت در كفر است، بلكه كفر در سعادت است، و گمان مبر كه سعادت در دين است؛ بلكه دين در سعادت است سگ اصحاب الكهف حب كفر داشت و لباس بلعام باعور طراز دين داشت لىكن سعادت و سقاوت از هر دو جانب در كمين بود لاجرم چون دولت روى نمود پوست آن سگ از روى صورت در بلعام باعور پوشيدند، گفتند «فمثله كمثل الكلب» و مرقع بلعام در آن سگ پوشيدند، گفتند «ثلثه رابعهم كلبهم» پس حرمن طاعت كه وقت

ىرع ساد بی‌نساری‌بردهىد که « وقدمىا الی‌ماعملوا من‌عمل فجعلىا هباء مىىورا»
بس سىمهٔ آباداں که درحال‌سکراب مرگ«وبدالهم من الله مالم ىکوبوا بحىسبون »
حراب کىىد، بس‌روی که در لحد ارقبله ىگرداىىد بس آسىارا که درىسب بحىسىن
ىىکاىه حواىىد

ىکی را مىکوىىد ىم ومه‌العروس ، دىگری رامىکوىىد ىم‌ىومه المىحوس،
ىکی را « سىماهم فی وجوههم من اىرالسحود » ساىىب ، ىکی‌را « ىعرف المجرمون
ىسىماهم » ساىىب لاىعىرىساء الىاس فان العاقىه مىهمه

مسکىں دل‌من‌گرچه فراواں داىد در داىس عاقىب فرو می‌ماىد

٦٤ - سورة التغابن - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« يسبح لله ما في السموات وما في الارض» بپاکی میستایند الله را هر چه در آسمانها ورمینها خبر است « له الملك » پادشاهی اوراست [و سراواری وخدائی] « و له الحمد » وستایش نیکو اوراست [ونیکنامی] « وهو علی کلّ شیء قدیر (۱)» واو رهمه چیز توانا است

«هو الّذی خلقکم» او آنست که بیافرید شما را «فمنکم کافر» هست ازشما که ناگرویده ای است « ومنکم مؤمن » وهست ازشما که گرویده ای است «والله بما تعملون بصیر (۲)» والله آنچه میکنید دانا وبیناست

«خلق السموات والارض بالحق » بیافرید آسمانها و زمینها را بفرمان روان «وصورکم» ونگاشت شما را «فاحسن صورکم» ونگاشت شما را تمام کرد [ونیکرهای شما را درخور کرد] «والیه المصیر (۳)»وآخر بازگشت با اوست

« یعلم ما في السموات والارض» میداند هرچه در آسمانها و زمینهاست « ویعلم ما تسرّون وما تعلنون »ومیداند هرچه نهان میدارید و آشکارا میکنید «والله علیم بذات الصدور (٤)» والله داناست بهرچه دردلهاست

«الم یأتکم نبؤا الذین کفروا من قبل» نیامد بشما خبر آن ناگرویدگان که پیش از این بودند [١] « فذاقوا وبال امرهم » بچشیدند گرانباری کار خویش [و دشواری سرانجام خویش] «ولهم عذاب الیم (٥)» و ایشان راست عذابی دردنمای

« ذلك بانّه کانت تأتیهم رسلهم بالبینات » آن ایشان را آن پیش آمد که

---

١ ـ الف که پیش ما بودند

فرساد‌گان ماهی آمد‌با ىسان سىامهای‌روس «فقالوا» گفسد «اىسر‌ٌ يهدوىنا» ىاس مردمان‌ما را مى را ىماىىد[1] «فكفروا» كافر سدىد «وتولّوا» وار ىىعام ىدىرفس ىرگسسىد «واستغنى الله» والله ىا ىى ىىارى حوىس ماىـد ار اىساں «واللّه غنيّ حميد(٦)» والله بى ىىارسب ىا سىاىس ىىام [حىر درىىمى‌ىاىد او را]

«زعم الّذين كفروا ان لن يبعثوا» ىاگروىدگاں گفىىد كه اىساں را ار گور ىىىگىرىد «قل بلىٰ وربى لتبعثنّ» ىگو آرى ىحداى من براىىىى كه سما را برانگىرىد «ثمّ لتنبّؤنّ بما عملتم» و ىس راسىى سما را آگا كىىد ىاحار ىاداس آنچه مىكردىد «وذلك على الله يسير (٧)» وآن ىرحداى آساىىسب

«فآمنوا بالله ورسوله» ىگروىد ىدالله وفرساد او «والنور الذى انزلنا» و ىاىن روىىاىى كه فرسادىم «والله بما تعملون خبير (٨)» و الله ىكردار[2] سما داناىسب وار آن آگا

«يوم يجمعكم» آن روز كه سما را فراهم آرد «ليوم الجمع» آن روز فراهم‌آوردن «ذلك يوم التغابن» آن روزىر ىىكد ىگر آوردن اسب «ومن يؤمن بالله» و هر كه ىگروىد الله «ويعمل صالحاً» وكردار ىىك كىد «يكفر عنه سيئاته» ىسىرد وناىىدا كىد الله ار و ىدى‌هاى او «ويدخله جنّات تجرى من تحتها الانهار» ودرآرد او را درىهسىهاىى كه مىرود در زىر درحىان آن حوىهاى روان «خالدين فيها ابداً» اىساں در آن حاوىدان «ذلك الفوز العظيم (٩)» آىىسب ىىروزى ىرزگوار

«والّذين كفروا وكذّبوا بآياتنا» واىسان كه كافر سدىد و دروغ داىىسىد ىىحىان وىىعام ما «اولئك اصحاب النّار» اىساں دورحىان اند «خالدين فيها» حاوىدان درآن «وبئس المصير (١٠)» وىد حاىگا كه آن اىسب

«ما اصاب من مصيبة» ىرسدهىح رسىدى ىكس «الاباذن الله» مگر ىحواسب حداى «ومن يؤمن بالله» وهر كه ىگروىد الله «يهد قلبه» الله را ىماىد دل او را [ىه ىىسدكارى[3] وكارسازى] «والله بكلّ شيء عليم (١١)» والله ىهمه حىر داىاىسب

[1] - ح را ىىىماىىد [2] - الف ىگرد [3] - ح ىه ىىكارى

«واطیعوا اللّه» وفرمان برید خدای را « واطیعوا الرّسول» وفرمان برید فرستاد او را « فان تولّیتم » و اگر بر گردید « فانّما علی رسولنا البلاغ المبین(١٢) » پس بر رسول ما پیغام رسانیدن آشکار است

« اللّه لا اله الاهو » اللّه اوست که : نیست خدا او خدای« وعلی اللّه فلیتوکّل المؤمنون(١٣) » و بر اللّه توکّل دارند و بس بی مومنان

«یا ایها الذین آمنوا» ای گـرویدگان «انّ من ازواجکم واولادکم عدوّاً لکم » از زنان شما و فرزندان شما کس است که دشمن شماست « فاحذروهم» بر حذر می باشید[1] ازیشان «وان تعفوا وتصفحوا » واگر درگذارید وفرا گذارید « وتغفروا» وبیامرزید« فان اللّه غفورٌ رحیم(١٤)» اللّه آمرزگار ومهربان است

«انّما اموالکم واولادکم فتنة» مالهای شما وفرزندان شما فتنه دلند وسور وریان آن « واللّهُ عنده اجرٌ عظیم(١٥) » و اللّه اوست کـه نزدیك اوست مرد بزرگوار [مهاجر را]

«فاتقوا اللّهَ مااستطعتم» از خشم و عذاب اللّه بپرهیزید چندانکه توانید «واسمعوا» وفرمان بدبرید « واطیعوا» وفرمان برید«وانفقوا خیراً لانفسکم» وخیری ازمال این جهان [فردای خویش را] نفقه کنید « ومن یوق شحّ نفسه » وهرکه دست درمال مردمان گزاردن ازو بازداشتند « فاولئك هم المفلحون (١٦) » ایشانند که روز به آمدگان اند

«ان تقرضوا اللّه قرضاً حسناً»اگروام نهید نزدیك اللّه وامی نیکو«یضاعفه لکم» آن شمارا نوی زبوی کند «ویغفرلکم» وبیامرزد شمارا« واللّه شکورٌ حلیم(١٧)» واللّه اندك بدپذیرد وفرا گذارنده است

«عالم الغیب والشهادة » دانای نهان و آشکارا « العزیز الحکیم (١٨)» آن والای دانا ، تاوند دانسته

---

١ ـ الف می بید

النوبة الثانية

این سورة بیست و یک آیت است بقول عامّهٔ مفسّران و مکّی است و گفته‌اند مدنیست، و بقول ابن عباس مکّیست مگر سه آیت از آخر سوره که بمدینه فرو آمد. «یا ایها الّذین آمنوا انّ من ازواجکم و اولادکم» تا آخر سه آیت، به مدینه فرو آمد و باقی همه به مکه. هزار و چهار صد و شصت و یک کلمه است و هزار و نهصد و هشتاد حرف ودرین سوره ناسخ است و منسوخ نیست. والناسخ قوله «فاتّقوا اللّه ما استطعتم» نسخ قوله تعالی «اتّقوا اللّه حقّ تقاته» وعن عبداللّه بن عمرو قال قال رسول الله (ص) «وما من مولود یولد الا فی تشابیک رأسه مکتوب خمس آیات من فاتحة سورة التغابن» وعن ابیّ بن کعب قال قال رسول الله (ص) «من قرأ سورة التغابن رُفع عنه موت الفجاءة»

قوله «یُسبّح للّه ما فی السموات وما فی الارض له الملک» و هو کمال القدرة ونفاذ التصرف «وله الحمد» وهوالحمد الحامدین له وحمد سبحانه لنفسه وحقیقة الحمد الثناء بذکر الاوصاف الجمیلة والافعال الجزیلة

«هو الّذی خلقکم فمنکم کافرٌ ومنکم مؤمن» فیه قولان احدهما، خلقکم فی بطون امهاتکم کفارا ومؤمنین، و به قال ابن عباس ان الله تعالی خلق بنی آدم مؤمناً وکافرا، ثم یُعیدهم یوم القیامة کما خلقهم مؤمنا و کافرا وعن ابیّ بن کعب قال قال رسول الله (ص) «انّ الغلام الّذی قتله الخضر طُبع کافرا و قال الله تعالی «ولا یلدوا الا فاجرا کفارا» و فی بعض الاخبار خلق الله فرعون فی بطن امه کافرا و خلق یحیی بن زکریا فی بطن امه مؤمنا وقال صلّی الله علیه و سلّم «السعید من سعد فی بطن امه والشقی من شقی فی بطن امه» وعن انس عن النّبی (ص) قال «وکّل الله بالرحم ملکا فیقول ای ربّ نطفة، ای ربّ علقة، ای ربّ مضغة؟ فاذا اراد الله ان یقضی خلقها قال: یارب اذکر ام انثی شقی ام سعید؟ فما الرزق؟ وما الاجل؟ فیکتب کذلک فی بطن امه والقول الثانی ان الله سبحانه خلق ثم کفروا وآمنوا وتمّ الکلام بقوله «هو الّذی خلقکم» ثم وصفهم

---

۱ ـ الف سمرقند

فعلهم فقال فمنكم كافر ومنكم مومن ، كما قال تعالى « والله خلق كل دابة من ماء فمنهم من يمشي على بطنه » الآية فالله خلقهم والمشي فعلهم ثم اختلفوا في تاويلها رُوي عن ابي سعيد الخدري انه قال فمنكم كافر في حياته مومنٌ في العاقبة ، و منكم مومنٌ في حياته وكافرٌ في العاقبة و روى ان النبي (ص) قال « الا ان بني آدم خلقوا على طبقات شتى فمنهم من يولد مومنا ، ويحيى مومنا ومنهم من يولد كافرا ويحيى كافرا و يموت كافرا ومنهم من يولد مومناً ويحيى مومنا ويموت كافرا ومنهم من يولد كافرا ويحيى كافرا و يموت مومنا » وقال عطا ابن ابي رباح فمنكم كافرٌ باللّٰه مومن بالكواكب[1]، ومنكم مومن بالله كافرٌ بالكواكب[2] يعني في شان الانواء وقال الزّجاج فمنكم كافر بان الله خلقه وهو مذهب الدهرية ومنكم مومن بان الله خلقه وجملة القول في حكم هذ الآية والذي عليه المحققون من اهل السنة ان الله تعالى خلق الكافر و كفر و فعلا له وكسبا ، و خلق المومن و ايمانه فعلا له و كسبا فلكل واحد من الفريقين كسب واختيار بتقدير الله ومشيئة فالمومن يومن و يختار الايمان بعد خلق اللّٰه اياه لان الله سبحانه اراد ذلك منه وقدر عليه وعلّمه منه ؛ والكافر يكفر ويختار الكفر بعد خلق الله اياه لان اللّٰه سبحانه قدّر عليه ذلك وعلمه منه ولا يجوز ان يوجد من كل واحد منهما غير الّذي قدّر الله عليه وعلمه منه ، لان وجود خلاف المقدور عجز و خلاف المعلوم جهل و هما لا يليقان بالله سبحانه ولا يجوزان عليه ؛ و من سلك هذا السبيل سلم من الجبر والقدر واصاب الحق واللّٰه اعلم

« خلق السموٰت والارض بالحق » اى - بقوله الحق وهو « كن » وقيل لاقامة الحق بها عليكم فاقيم الباء مقام اللام و «صوركم» في ارحام امهاتكم «فاحسن صُوركم» اى - احكم وعدل وسواها و حسنها احسن تقويم واعدل صور فلم يشارك بني آدم في صورته و شكله غيرهم « واليه المصير » اى - المرجع والمآل الى حكمه

« يعلم مافي السمٰوٰت والارض ويعلم ما تُسرون وما تعلنون واللّٰه عليمٌ

---

١ و٢ - ج بالكوكب

بذات الصّدور» من الايمان والنفاق والاخلاص والرياء فارتدعوا عن المعاصى واقبلوا على الطاعات فانّ الله يتولّى المجازاة

«الم يأتكم» يا اهل المكة «نبؤا الّذين كفروا من قبل» قوم نوح و هود وصالح ولوط «فذاقوا» الفاء للتعقيب اى ـ كفروا فذاقوا «وبال امرهم» فى الدنيا «ولهم عذابٌ اليم» فى العقبى

«ذلك بانه» اى ـ ذلك العذاب انما انزل بهم بسبب انّه «كانت تأتيهم رُسُلُهم بالبيّنات» اى ـ بالدلائل والمعجزات والآيات «فقالوا ابشرٌ» يرشد وننا ، انكروا ان يكون خلق يهديهم و يختص من بينهم بالنبو وقيل انكروا ان يكون الرسل من بنى آدم والبشر اسم جنس يقع على الواحد والجمع، وهاهنا فى معنى الجمع «فكفروا» بالله و الرّسل وجحدوا واعرضوا عن الايمان «واستغنى الله» عن ايمانهم ولم يضرّوا الله بكفرهم و معاصيهم شيئا انما اضروا بانفسهم لانّ «الله غنى حميد» يحمد المومنون من عباده وملائكته ومحمود يحمد لنفسه ثم اخبرعن انكارهم البعث فقال «زعم الذين كفروا ان لن يُبعثوا» يروى فى الحديث «زعموا مطية الكذب» وفى رواية «بئس مطية الكذب» زعموا لايكاد يجد زعم الا فى الكذب و هى لغة حميرية يعنى بها الكلمة ، اى ـ قال الكفار كذبا لابعث ولاحشر فاكذبهم الله تعالى وقال «قل» يا محمد «بلى» ليس الامر كما زعمتم «وربّى لتُبعثُنّ» يوم القيامة «ثم لتُنبّؤُنّ بما عملتم» فى الدّنيا من خير وشر وتجازون هذا انما يهدد به بمثل ذلك فى مواضع من القرآن «وذلك» البعث «على الله» سهل هيّن «يسير» غير عسير لانّه العالم بماظهر وخفى

«فآمنوا بالله و رسوله» اى ـ صدقوا بالله انه واحد لاشريك له ومحمد (ص) انه رسوله «والنور الذى انزلنا» بالقرآن انه كلامه و وحيه و تنزيله «والله بما تعملون خبير» اى ـ ذوعلم باعمالكم لايخفى عليه منها شىء

«يوم يجمعكم» اى ـ اذكر يوم يجمعكم «ليوم الجمع» اى ـ لحضور يوم ـ الجمع ولاجله وهو يوم القيامة يجمع فيه الاولون و الآخرون والملائكة والانس و الجن اجمعون وقيل يجمع فيه الثواب والعقاب و الظالم و المظلوم والنبى و من

امن به «ذلك يوم التغابن» وهو فاعل من الغبن و هو فوت الحظ والنقص فی المعامله والمبايعه و المقاسمه واستعمال الغبن فی هذا الموضع توسع كما قوله «فما ربحت تجارتهم» والمغبون فی الحقيقه من غبن دينه و ذلك اليوم يوم تغبن فيه اهل الحقّ اهل الباطل واهل الهدى اهل الضلاله ، واهل الايمان اهل الكفر، فلاغبن اعظم منه لان هولآء يدخلون الجنه و هؤلآء يدخلون النار و فی الخبر «مامن عبد مومن يدخل الجنه الا ارى مقعده من النار لو اساءَ ليزداد شكرا و ما من عبد يدخل النار الا ارى مقعده من الجنه لواحسن ليزداد حسره» و قيل معنى التغابن انه يغبن من استحقر ه فی الدنيا ويتهاون به فيرا فوقه وفی العمل المغبون لامحمود ولا ماجور «ومن يؤمن بالله و يعمل صالحاً» فی اداءِ ما افترضه عليه «يكفر عنه سيّاته» ای يستر سيئاته عليه فلايفضحه بها «و يُدخله جنات تجری من تحتها الانهار» قرا اهل المدينه والشام نكفر و ندخله وفی سوره الطلاق ندخله بالنون فيهن وقرأ الآخرون بالياء «خالدين فيها ابداً» مقيمين لا يخرجون منها ولا يموتون «ذٰلك الفوز العظيم» ای ذلك الثواب الذی ذكرالله هوالفوز الّذی لافوز اعظم منهُ

«والذين كفرُوا وكذبوا بآياتنا اولٰئك اصحابُ النار خالدين فيها وبئس المصير» ای ساء المكان الّذی صار وا اليه

«ما اصاب من مصيبه» فی نفس او مال من خير او شر «الا باذن الله» ای بارادته وقضائه ومشيته «ومن يؤمن بالله يهد قلبه» ای يوفقه لليقين حتى يعلم ان ما اصابه لم يكن ليخطئه وما اخطا لم يكن ليصيبه فيرضى بقضائه ويسلّم لحكمه وقال ابو بكر الوراق ومن يؤمن بالله عندالشده والبلاء فيعلم انها من عدل الله يهد قلبه للصبر والتسليم وقيل ارادته زياد الهدايه واليقين ای يهد قلبه الى حقائق الرضا وزوائد اليقين، و قيل انه مقلوب و معنا ومن يهد قلبه يومن بالله و قرأ عكرمة ومن يومن الله يهدأ قلبه ای يسكن قلبه و يطمئنّ من الهدو وهوالسكون «والله بكل شیء عليم»

«واطيعوا اللّه» فيما يامركم و «اطيعوا الرسول» فيما يودی عن الله و فی سنّته و قيل «اطيعوا الله» فی الرضا بقضائه «واطيعوا الرّسول» فيما

بامر کم بالصبر وبرك الحرع **«فان بولسم»** عن‌الا ماں بالله و رسوله **« فانما علی رسولنا البلاغ المبس »** ای ـ علیه الابلاع وقد فعل کقوله **« ما علی الرسول الا البلاغ »**

« الله لا اله الا هو » ای‌ـ هوالقادر علی الهدایه و الضلاله لاسر لك له فی الارساد والاضلال وا س سدالرسول‌سیء من‌دلك **«وعلی‌الله فلسوکّل المومسون»** فی سسب فلو بهم علی‌الایماں والصبر علی المصاب

« یاایهاالدین آمنوا ان من ارواحکم واولادکم عدواً لکم‌فاحدروهم»ـ قال **ابن‌عباس** هولآء رحال من‌اهل **مکه** اسلموا وارادوا ان بهاحروا الی **المدینه** فمنعهم ارواحهم واولادهم وقالوا صبرنا علی‌اسلامکم‌فلانصبرعلی‌فراقکم، فاطاعوهم و برکوا الهحر ، فقال الله بعالی **« فاحدروهم »** ان بطیعوهم و یدعوا الهحر **« وان بعفوا و بصفحوا و بغفروا فان الله غفورٌ رحیم »** هدا فیمن اقام علی الاهل والولد ولم بهاحرفادا هاحر رای الّدس سبقو بالهحر قد فقهوا فی‌الدین هم ان یعاقب روحه وولد الّدس سطو عن‌الهحر وان لحقوا به فی دار الهحر لم‌ینفق علیهم ولم یصبهم بخیر فامرهم الله بالعفو عنهم والصفح هدا کقوله « وان حاهداك علی ان سرك بی ما لس لك به علم فلاتطعهما و صاحبهما فی الدنیا معروفا » وقال **عطاءبن‌یسار** نزلت **فی‌عوف‌بن‌مالك‌الاسحعی** کان داهل‌وولد، فکان ادا اراد الغرو بکوا الیه‌ورققوه وقالوا الی من بدعنا؟فیرق لهم‌و یقیم فا نزل‌الله‌تعالی **«ان من ارواحکم واولادکم عدواً لکم فاحدروهم »** ای ـ عدوا لکم بحملهم ایا کم علی‌برك‌الطاعه **«فاحدروهم »** ان بقبلوا منهم وان بعفوا و یصفحوا فلا یعاقبوهم علی حلافهم ایاکم **« فانّالله غفورٌرحیم»** ولمااسلم‌**اسید بن سلمه المحرومی** مهاحرا کتب الیه‌ابو **سلمه من مکة**

من‌راکب برد المدینه ملحاء	عسی سلّع ما اقول الاسیدا
اترکت دین آبائك الشم‌العلی	جهلا و تابعت النبی محمدا
ان الّدین سرارکم امثالهم	من عقّ والـد و برالابعدا
فبای امر اسی عقمسی	و ترکتنی‌سحا کسیرا مفردا

اما النهار فدمع عينى ساجم — وابيت ليلى كالسليم مسهدا

فكتب اليه اصيد

ان الّذی سمك السماء بقدر — حتى علا فى عرشه فتصعّدا

بعث الذى لامثله فيما مضى — يدعو لرحمته النبى محمّدا

ضخم الدسيعه[1] من درابه[2] هاشم — فدنا بار ز بالمكارم وارتدى

اقبل الى الاسلام انك جاهل — لاتعبد العزّى ور لب فاعبدا

واللّات والار باب فاهجرا نبى — احسىعليكعذاب يوم سرمدا

وقال بعضهم من منع من الارواح و الاولاد عن طاعه الله فهو عدو يجب ان يحذر وجا فى الخبر « ليس عدوكالّذى القيه فيقتله و اجركالله‌علىقتله ولكن اعدى عدوك نفسك الّتى بين جنبك وامرأتك الّتى تضاجعك على فراشك وولدك الذى من صلبك »

قوله «انماامو الكم واولادكم فتنه» اى ـ محنه و بليه و اشغال لكم و شغل عن الآخر يقع بسببها الانسان فى العظائم ومنع الحق و تناول الحرام «والله عنده اجرٌ عظيم» ز هدهم فى الدنيا ان ذكر غبثها و عنهم فى الآخر بذكر وصفها ونعيمها ، وقال بعضهم لما ذكرالله‌العداو فىالارواح والاولاد ، ادخل فيه من للتبعيض فقال « ان مّن ارواجكم واولادكم عدواً لكم» لان كلّهم‌ليسوا باعداء وفيهم من يعين على‌الاعمال‌الصالحه ولم يذكرمن للتبعيض فى قوله «انماامو الكم و اولادكم فتنة » لا نها لا تخلو عن‌الفتنه و اشتغال القلب بها و لهذا قال عبدالله ابن‌مسعود لايقولن احدكم « اللّهم ا ى اعوذ بك من‌الفتنه » فا نه ليس منكم احد يرجع الى مال واهل وولد الا وهو مشتمل على فتنه ولكن ليقل اللّهم ا نى اعوذ بك من‌مضلّات‌الفتن وعن عبدالله‌بن بريده عن ابيه قال كان رسول‌الله (ص) يخطب فجاء الحسن و الحسين عليهما السلام ، عليهما قميصان احمران يمشيان و يعثران فنزل رسول‌الله (ص) من‌المنبرفحملهما فوضعهما بين يديه ثم قال صدق الله «انما

---

١) ضخم الدسيعه جوانمرد فرهنگ نفيسى

٢) درابه حدب وسدى فرهنگ نفيسى

امو الكم واولادكم فىه»ىطرب الى‌هدىں الصىسں ىمسىاں و ىعىراں فام اصىرحىى
فطعب حد ىى ورفعىهما »

وولە «**فاىموا الله ما اسىطعىم**»هد الآ ىه ىاسحه لعولە «اىموا اللّٰهحو ىاىه»
«**واسمعوا واطىعوا**» اى ـ فاىلوا امر ىالمىول والاسمار «**واىفقوا**» مں‌اموالكم
«**حىراً لاىفسكم**» وفىل اىفعوا فى‌الحهاد وفى الصدفه ىكں الاىفاق حىرا لاىفسكم
و فىل هو ىفعه الموىں على ىفسه «**ومں ىوى سح ىفسه**» السح اسىحلال اموال
الىاس، و فىل هومىع الزّكو فمں ادى‌الزكو المفروصه فقد وفى سح ىفسه
«**فاولىك هم المفلحوں**» الّدىں فاروا ىالىعىم و ىحوا مں العداب الالىم ، دكر ىفسه
فو حد ىمّ فال اولىك فحمع لاں مں ىاىى‌للواحد والحماعه

«**اں ىُفرصوا الله فرصاً حساً**» اى ـ اں‌ىحرحوا زكو اموالكم الّىى‌افىرص
علىكم اداها فسماهاقرصا كرما مىه، ووولە «**فرصاً حسىا**» اى ـ طىىه ىها اىفسكم
وفىل ىعىى صدفه الىطوع «**ىصاعفه لكم**» فىكىب ىالواحده عسرا الى سىع مائه
«**و ىعفرلكم والله سكور**» ىفىل‌القلىل و ىعطى حرىل «**حلىم**» ىعفو و ىصفح عمں
فصر و ىحل

«**عالِمُ العىب والسهاده العرىر**» العالب الفوى «**الحكىم**» فى‌امور ىحرىها
على ارادىه ىحكمىه

الىوىة الىالىة

فوله ىعالى «**ىسم اللّٰه الرّحمٰں الرحىم**» ىام اوكه حاں را حاىىسب ودل را
عىاىىسب، ىاد او و ىىب ر ا ىىب ومهراو راحب رواىىسب، وصال او ىهردوعالم ارزاىسب
و هرحه ىه او همه عىں ىاواىىسب ، و هردل كه ىه درطلب اوىسب وىراىىسب لك ىفس
ىـا او ىدوكىىى ارزاىىسب ىكى ىطر ار او ىصد هرار حاں راىكاىىسب

امرور كـه ما مں مرا مهماىىسب ىحسىدں حاں و دل مرا ىىماىسب
دل راحطرى‌ىىسب، سحں‌درحاىىسب حاں افساىم كه رور حاں افساىىسب

اى حداوىدى كه حرد را سورا ىىسب وه ىحكىں ارحىفىب وآكاىىسب ،

وحود بو معلّل اسما نسب ، سهود بو مقدر اسما نسب ، معلسان را حرحصرب بو
بما سب ، عاصان راحردرگا بو درگا سب ، حها بان راحون وبادسا نسب!
درآسمان ورمس حر والله نسب

گر مای من ارعحر طلبگاربونسب   با طن نبری که دل گرفتار بو نسب

به راں ناىم که حان‌حربدار و سب   حود دىد ما محرم دىدار بو نسب

قوله‌تعالى «يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» الآیه معنی سسبح
بقد س‌اسب وىىر به ، وتقدىس آنسب که حدای را حلّ‌حلاله ارصفات ناسرا ونعوب
حدىان مىر ومقدس دانی ، ناك ارنقص، دور اروهم ، ىیرون ارعقل قدوس ارقیاس
موصوف به معلول ، معروف به معقول ىدا نه محهول وحو ی وی به معلوم ، عقل
در او معرول و فهم در او حىران هسی دىدنی اورا داب وصفات اسب‌ىدىرفىمی به
درىافىی و سىدنی ، وکىف اونه دانسىمی مىگوىد همف آسمان و همف رمىں و
هرحه درآن حدای را سسىح مىکىد و اورا ىا کی و ی‌همىانی می‌ساىد ار حلق
ىدىرفىں واسىوارگرفىں درحواسب ، به درىافىں وداىسىں آن، ىمحوانی که‌الله گف
حل حلاله «ولكن لا تفقهون تسبيحهم» سما سسىح آسمان ورمىں وآب وآس و
باد وحاك وکو ودرىا وهمه حانور وسحان درىىاىىد اىمان آن واحب کرد وحلق
را اردرىافب آن ىومىدکرد حون محلوق را ىعقل درنمی‌ىابی[1] ىعقل محص در داب
وصفات الله حه ىصرف کىی ؟ طاهر می‌ىدىر و ناطن می‌سىار وىمراد حدا ارگدار و
سلامب ىىاد دار وبدانکه الله حل‌حلاله درىىسب صفب ارىىسب صفب مىرّ اسب وىاك؛
دراحدىب ار سرىك وانىار ىاك ، در صمدىب ار درىافب ىاك در اولىب اراىىدا ىاك
درآحرىب اراىىها ىاك ، درقدم ارحدوب ىاك ، در وحود اراحاطب ىاك در سهود ار
ادراك ىاك درقىومىب ارىعىر ىاك ، درقدرب ارصعف ىاك درصىر ارعحر ىاك درمىع
ارىحل ىاك ، دراسىام ارحقد ىاك ، درحىروب ار حور ىاك ، در ىکىرار ىعی ىاك در
عصب ارصحر ىاك ، درصىع ارحاحب ىاك درکىد ار عرور ىاك درحىا ارىدم ىاك ،
درمکر ارحىلب ىاك درىعحب ار اسىىکار ىاك درىقا ارفىا ىاك ا ىىسب صفات حالق

١ــ الف می‌درىابی

ی‌صد وند ، بی سبه و بی‌بطیر و صفات مخلوق اسست کـه اصداد آن را فرس است ، باحسان‌اوممان ، با قدرت اوعحز ، با قوت اوصعف ، با منع او بحل ، با عصب او صحر ، با مکراوحیلت ، با انعام اوحمد باىدائى که کرد حون‌کردگار نیست وصفات حالق حون مخلوق نیست ، وحدای را در دات وصفات و کسرنا و عرت مثل ومانند نیست « لیس کمثله سیء و هوالسمیع البصیر »

« **هو الذی حلقکُم فمنکم کافرٌ ومنکم مومن** » کارآنست که درازل کرد، حکم آنست که در ازل راند حلعت آنست که درازل داد قسمتی رفته نه فرود ونه کاسته یکی را آب عنایت سسته و یکی را نمنح رد واسسته حکمی بی‌مثل و قضائی بی‌حور ، یکی را درد یوان سعد نام ست کرد و زلطف ازلی قبول کرد و علل درمیانه نه یکی را درحریده اسقیا نام ست کرد ور نار رد برمیان بست و ازدر گا قبول‌واقبال براند ورهر دم زدن نه «قوم طلبو فحذلهم، قوم هربوا منه فادرکهم» قومی سب و روز دررا طلب هیچ ، اسود و در مجاهدات و ریاصات حو یسین را نحیف ونرار گرداىند ودست رد سینه اساں باز نهاد که «الطلب رد والطر یوسدّ» قومی در سکد معتکف کنسه و **لات** و**هبل** مسحود حود گرداىند ، ندای عزّت از بهر اسان ىدای سد که « اسم لی وانا لکم » که سما آن من اند ومن آن سما

ابراهیم حواص گفت درباد یه‌وقتی سحر بدمبر قیم ، سری‌راد یدم بر آن گوسه نسسته و کلاهی برسر نهاد وبزاری وحواری میگریست گفتم تا هدا ؟ تو کیستی؟ـ گفت من **ابومره** ام ـ گفتم حرا می‌گریی؟ ـ گفت کیست یگر بستن سزاوارتر ازمن ؟! حهل هزارسال رآن درگا حدمت کرد ام ودرافق اعلی‌ازمن مقدم تر کس نبود اکنون نقدیرالهی‌وحکم غیبی نگر که مرا بحه روزآورد ؟!

یاسائلی کیف کنت بعدی	لقد ب ماسآ بی و سرّ
مازلت احتال فی وصال	حتی امتثال الزمان مکر
صال علیّ الصدور حتی	لم نبق مما سهدت دزّ

آنگه گفت ای حواص یگر تا بدس حهد وطاعت حو یس غره نباسی که کار بعنایت واحتیار اوست نه بحهد وطاعت بند من یك فرمان آمد که **آدم** را سحد

کن، نکردم، وآدم را فرمان آمد که از آن درخت مخور، بخورد در کار آدم عتاب بود عذرش بنهاد که «فنسی ولم نجد له عزماً»، ودر کار من عتاب نبود گفت «ای واستکبر» زلّت او در حساب نیاوردند وطاعت دیرینه ما زلّت شمردند

من لم یکن للوصال اهلا فکل احسانه ذنوب

قوله تعالی «فاتقوا الله ما استطعتم» جای دیگر گفت «اتقوا الله حقّ تقاته» این دو آیت یکی ناسخ است، یکی منسوخ یکی اشارتست بواجب امر یکی اشارت است بواجب حق واجب امر بماند و واجب حق را منسوخ کرد، زیراکه حق جل جلاله بنده را که مطالبت کند بواجب امر کند، نه بفعل او درعفو آید که اگر او را بواجب حق بگیرد طاعت هزارساله بمعصیت هزارساله یك رنگ آید اگر همهٔ انبیاء واولیاء واصفیاء وهمه عارفان ومحبان بهم آیند، آن کیست که طاقت آن دارد که بحق اوجل جلاله قیام کند[1] یا جواب حق او بازدهد؟! امر او متناهی است اما حق او متناهی نیست، زیرا که بقاء امر ببقاء تکلیف است و تکلیف در دنیاست که دنیا سرای تکلیف است اما بقاء حق ببقاء ذات است و ذات متناهی نیست پس بقا حق متناهی نیست واجب امر برخیزد، اما واجب حق برنخیزد، دنیا درگذرد توبه امر با وی درگذرد، اما توبت حق هرگز در نگذرد امروز هر کسی را سودائی در سراست که در امر می نگرند انبیاء ورسل نبوت ورسالت خویش می نگرند، فرشتگان بطاعت وعبادت خویش می نگرند موحدان ومجتهدان ومومنان ومخلصان بتوحید وایمان واخلاص حال خویش می نگرند فردا چون سرادقات حق ربوبیت باز کنند، انبیاء با کمال حال خویش حدث علم خود دریاقی کنند[(1)] گویند «لاعلم لنا»! ملائکه ملکوت صومعه های عبادت خود آتش درزنند گویند «ماعبدناك حقّ عبادتك»! عارفان و موحدان گویند «ما عرفناك حق معرفتك»! والله اعلم بالصواب

۱ـ الف ندارد

۱) دریاقی کنند فرو گذارند ودر کتب قدیم چون تذکرة الاولیاء شیخ عطار مکرر آمده است حکیم نظامی درخسرو وشیرین چاپ مرحوم وحید دستگردی ص ۳۸۷ فرماید

بحلوت بر زبان تنکنامی	فرستادش بهشیاری پیامی
که جام باد دریاقی کن امشب	مراهم یاد همساقی کن امشب

٦٥ - سوره

١ - البوبة الاولی

قوله‌تعالی « بسم‌الله الرّحمن الرحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان «یا ایها النبی» ای‌پیغامبر «اذاطلقتم‌النسآ » چون زنان رادست باز دارید «فطلقوهنّ لعدّتهن» ایشان را درپاکی‌ازحیض دست بازدارید ، پس‌ازبایستدن[1] «واحصوا العدّه» وپس پاکی‌ایشان می‌شمار بدازحیض‌عدّت را «واتقوا الله ربکم» وبترسید ازخشم وعذاب خداوند خویش «لاتخرجوهن من بیوتهن » بیرون مکنید ایشان را ازخانه‌ها [تا عدت ایشان سپری گردد] «ولا یخرجن» وبیرون نباشد [از خانه] «الا ان یأتین بفاحشه مبینه» مگر کـه فاحشه‌ای بر ایشان درست گردد «وتلك حدودُ الله» و این اندار هائی است که الله نهاد[در دین خود] «ومن یتعد حدود اللّه »هر که ا ندار های الله در گذارد «فقد ظلم نفسه» برخود ستم کـرد « لاتدری لعل الله یُحدثُ بعد ذلك امراً (١) » ندانی مگر کـه الله پس ناساختن کاری نو آرد ومهر

«فاذا بلغن اجلهُن» چون آن زنان‌بکران عدت خویش رسند[ونزدیك آید که‌سپری گردد] «فامسکوهُن بمعروف» بازآرید‌ایشان را ونگه دارید بنیکوئی «اوفارقوهُن بمعروف» یا دست باز دارید بنیکوئی «واشهدواذوی عدل منکم» و گوا کنید دو مرد راست اند وار را از میان خویش « واقیموا الشهاده لله » و بپای دارید گوابی دادن از بهر خدای «ذٰلکم یوعظُ به» این سخن کـه ا شما میگوییم و بدان حکم پند میدهند «من کان یومنُ باللّه والیوم الآخر» هر کس را که بگرود بخدای و روز رستاخیز «ومن یتق الله» وهر که بترسد از بایستد الله «یجعل له مخرجاً (٢)» الله اورا بیرون آمد سازد و فرج [ازتنگی]

«ویرزقهُ من حیثُ لایحتسب» و روزی دهد اورا ازجایی که نپیوسد «ومن

١) بایستدن در اینجا بمعنی نزدیکی کردن است

يتوكل على الله» وهر كه بسب بالله اركند وكارباوسپارد «فهو حسبه» الله بسند اوست كه او را بكس سارمند نكند «ان الله بالغ امره» فرمان الله بس سدني است [وحواست او بجاى رسيدني] «قد جعل الله لكل شيء قدراً (٣)» الله هرچيز را اندازه اى و هنگامى نهاد

«واللآئي يئسن من المحيض من نسآئكم» آن زنان كه ازسرى نومید گشته اند ازحيض از زنان شما «ان ارتبتم» اگر در گمانند [كه عدت ايشان چند است وچه باشد] «فعدتهن ثلثة اشهر» بيدانند كه عدت ايشان سه ماه است «واللآئي لم يحضن» وآن زنان كه هنوز حيض نديدند [هم سه ماه است عدت ايشان] «و اولات الاحمال» و باروران زنان «اجلهن ان يضعن حملهن» عدت ايشان آنگه بگذرد كه بارخود بنهند «ومن يتق الله» و هر كه از حرام بپرهيزد وحدهاى الله نگاه دارد «يجعل له من امره يسراً (٤)» الله كار او بى رنج او در آسانى باز سازد

«ذلك امر الله انزله اليكم» اين فرمان الله است كه بر شما فروفرستاد «ومن يتق الله» وهر كه آزرم دارد ازخداوند خويش وبپرهيزد ازخشم وعذاب او «يكفر عنه سيئاته» بسترد وناپيدا كند بديهاى او «ويعظم له اجراً (٥)» ومزد او بزرگ كند

«اسكنوهن من حيث سكنتم من وجدكم» ايشان را فرود آريد برخور آن كه شما اند از وان «ولا تضآروهن» و با ايشان ستيز مكنيد «لتضيقوا عليهن» تا كار وجهان و نفقه بر ايشان تنگ كنيد و مسكن «وان كن اولات حمل» واگر باروران باشند «فانفقوا عليهن» نفقه مى كنيد بر ايشان «حتى يضعن حملهن» تا آنگه كه بارخود بنهند «فان ارضعن لكم» واگر شير دهند فرزند خويش وشما را «فآتوهن اجورهن» مزد ايشان دهيد «وأتمروا بينكم بمعروف» وبا يكديگر مشاور كنيد وكار باز سازيد نيكويى بى گزند و ستيز «وان تعاسرتم» و اگر با يكديگر ناهمواركار باشيد و ناساخت و دشواركار بيزار فرزند زادن «فسترضع له أخرى (٦)» تا ديگرى شير دهد او را

«لينفق ذوسعة من سعته» ميفرمايد كه اوكه توان را دارد ، توانگرانه از

بوان‌حو س بمعه کسد «ومن قُدرعلیه ررقه» وهر که بوان‌ندارد ود: ا براوفسرد مراسب و سگ سر «فلسُفق مماآتیه‌الله» کوی ار آنحه الله او را داد بمعه کن «لایُکلف‌الله نفساً الاّماآتیها» الله برهیحکس بارسهد مگرآن بوان که اورا داد «سیحعلُ الله ُبعد عُسر یُسراً (۷)» الله بس‌درو سی ودسواری‌آسانی دهد وبوانگری

«وکاں من قریه» ای بسا سهرا «عتت عں‌امرربها» که اهل آن و کسان آن گردن کسسدند ار فرمان حداوند حو س «ورُسُله» و [ار اسوار داسب] رسول او «فحاسبناها حساباً سدیداً» سمار اسان کردیم سمار کردنـی صعب سحب «و عدبنا عداباً نُکراً (۸)» و عداب کردیم اسان را عدابی که حسان ندیده بودند و نساحیه

«فداق وبال امرها» حسسدید گرانی و نا گواری بـد سرانجامی حو س «وکان عاقبهُ امرها خُسراً(۹)» وسرانجام اسان ربان کاری بود

«اعد الله لهم عداباً سدیدا» ساحب اسان را اللهعدا یسحب، «فاتقوا الله» بس سرسیدارحسم حدای وعقوبب او «یااولی‌الالباب(۱۰)» ای‌حر مندان «الدین آمنوا» ای [حردمندان] گروندگان «قدانزل اللهُ الیکم ذکراً» برسما فرو فرسیاد الله ارحو س سحنی و یادی

«رسولا یتلوا علیکم» بیغمبری با برسما میخواند «آیات الله مبینات» سخنان‌الله روسن کرد وبیداوروفرساد «لیخرج‌الذین‌آمنواوعملواالصّالحات» با بیرون آرد گـروندگان نیك کرداران «من الظلمات الی‌النور» ار بار یکیها بروسنائی «ومن یومن بالله» وهرکه بگرود بالله «و یعمل صالحاً» و کردار نیك کند «یُدخله جنات تجری من تحتهاالانهار» درآرداورا دربهستها ر بردرحسان آن‌حو بهاروان «خالدین فیها ابدا» حاو بدان درآن «قداحسن‌الله‌له‌رزقاً(۱۱)» الله اورا راد و ساحب کرد روزی نکو

«اللهُ‌الذی حلق سبع سمواب» الله اوسب‌که بیافر ید هفب آسمان «ومن الارض مثلهنّ» وازرمین هم چندان «یتنزلُ الامر بینهن» فرو میآید فرمان های اومیان

آسمان ها و زمین ها « لتعلموآ ان الله علی کلّ شیء قدیر » تا بداند کـه الله توانا است برهرچیز « وان الله قد احاط بکلّ شیء علماً (١٢) »[1]، والله میداند ومیرسد بهرچیز چنانکه آن چیز

النوبة الثانية

این سو را دونام است سور الطلاق گویند وسور النساء القصری ، وباجماع مفسران مدنی است ، جمله به مدینه فرو آمد ، هزار وشصت حرف است و دو بیست وچهل ونه کلمه و ... [2] آیت است ودرین سور هیچ ناسخ ومنسوخ نیست و عن ابیّ بن کعب قال قال رسول الله (ص) « من قرأ سور الطلاق مات فی سنة رسول الله »

قوله تعالی «یا ایّها النبی» افتتح الله تعالی السور بخطاب نبیّه (ص) وخصّه بالنداء لانه السید المقدم ثم جمع الخطاب وعم بالامر فقال «اذا طلّقتم النساء» فیه اربعة اقوال احدها انه خطاب للرسول (ص) وذکر بلفظ جمع تعظیما کما یخاطب الملوك بلفظ الجمع الثانی انه خطاب له والمراد به امته الثالث ان التقدیر «یا ایها النبی» والمؤمنون اذا طلّقتم فحذف لان الحکم یدل علیه الرابع معناه «یا ایها النبی» قل للمؤمنین اذا طلّقتم ای ـ اذا اردتم طلاق النساء کقوله تعالی « اذا قمتم الی الصلوة » ای ـ اذا اردتم ان تقوموا ، و کقوله « اذا قرأت القرآن فاستعذ » ای ـ اذا اردت قرآءته قوله « فطلّقوهنّ لعدّتهنّ » ای ـ فی طهر من غیر جماع یعنی لطهرهنّ الّذی تحصینه من عدتهنّ ولا تطلّقوا هنّ لحیضهن الّذی لا یعتددن به زمان العدّة «واحصوا العدّة» ای ـ احصوا الاطهار للعدّة واحفظوها وهی ثلاثة اطهار لتعلموا وقت الرجعة لان الرجعة انّما تجوز فی زمان العدّة و معنی الطلاق حلّ عقد النکاح والعدّ والعدد واحد کقوله تعالی «ان عدّة الشهور» تقال عدّ کذا واعتدّ وقریء فی الشواذ طلّقوهنّ لقبل عدّتهنّ و قبل الشیء ما اقبل منه فیکون المعنی طلّقوهنّ

١و٢) مولف آیت نهم ودهم را یکی گرفته است

فى اول طُهر هن من قبل ان تجامعوا هن وفى سبب نزول هذ الآيه قولان احدهما ماروى قتادة عن انس قال طلق رسول الله (ص) حفصه فاتت الى اهلها فانزل الله عز وجل هذ الآيه وقيل له راجعها فانها صوامه قوامه وهى احدى ازواجك و نسائك فى الجنه وقال السدى نزلت فى عبدالله بن عمر وذلك فيما روى مالك عن نافع عن ابن عمر انّه طلق امرانه وهى حائض فى عهد رسول الله (ص) فسال عمر بن خطاب رسول الله (ص) عن ذلك فقال «مر فليراجعها ثم ليمسكها حتى تطهر ثم تحيض ثم تطهر ثم ان شاء امسك بعد و ان شاء طلّق قبل ان يمس فتلك العد الّتى امر الله تعالى ان تطلّق لها النساء» وروا سالم عن ابن عمر قال مر فليراجعها ثم ليطلّقها طاهرا او حاملا وروا يونس بن جبير و انس بن سيرين عن ابن عمر لم يقولا ثم تحيض ثم تطهر واعلم ان الطلاق فى حال الحيض والنفاس بدعه وكذلك فى الطهر الّذى جامعها فيه والطلاق السنى ان يطلّقها فى طهر لم يجامعها فيه وهذا فى حقّ امرا تلزمها العد بالاقراء لمافيه من تطويل العد اذ بقيه الحيض لاتحتسب فا ما اذا طلّق غير المدخول بها فى الحال الحيض، او طلّق الصغير الّتى لم تحيض قط والآيسه والحامل فليس لابدعه فى طلاقهن اصلاً و اذا طلق امرانه فى حال الحيض او فى طهر جامعها فيه قصدا يعصى الله تعالى و لكن يقع الطلاق لان النبى (ص) امر ابن عمر بالمراجعه ولولا وقوع الطلاق لما امر بالمراجعه واذا راجعها فى حال الحيض يجوز ان يطلّقها فى الطهر الّذى يعقب تلك الحيضه قبل المسيس كما رواه يونس بن جبير و انس بن سيرين عن ابن عمر و ما روا نافع عن ابن عمر ثم ليمسكها حتى تطهر ثم تحيض ثم تطهر فهو محمول على الاستحباب يستحب تاخير الطلاق الى الطهر الثانى حتى لا يكون مراجعته اياها للطلاق ولابدعه فى الجمع بين الطلقات الثّلاث حتّى لو طلق امرأته فى حال الطهر لاثا يكون بدعيا و لكن الاولى التفريق حذرا من الندم وهو قول الشافعى و احمد وذهب بعضهم الى انه بدعه وهو قول مالك واصحاب الرأى

«واتّقوا الله ربّكم لاتُخرجوهن» اراد به اذاكان المسكن الّذى طلّقها فيه

للروح لايحوزان يخرجها منه و اضاف البيوت اليهن لاستحقاقهن السكنى فيها بعد الطلاق الى انقضاء العدة ولا يخرجن من مسكن ولسن باضافة ملك ولا يخرجن باختيار انفسهن قبل انقضا عدتهن فان خرجت المعتدة لغير ضرورة اوحاجة اثمت فان وقعت ضرورة بان خافت هدما او غرقا لها ان تخرج الى منزل آخر و كذلك ان كانت لها حاجة من بيع غزل اوشرى قطن فيحوزلها الخروج نهارا ولا يحوز ليلاً واذالزمتها العدة في السفر تعتد ذاهبة وحائبة قوله « الاان يأتين بفاحشة مبينة » الاستثناء عند الجمهور من الجملة الاولى و التقدير لايخرجوهن الا ان يأتين بفاحشة مبينة وهي الزنا فيخرجن لاقامة الحد عليهاثم ترد الى منزلها يروى ذلك عن ابن مسعود ، وقال ابن عباس الفاحشة ان تبذوعلى اهل زوجهافيحل اخراجها ميگويند زن معتد را ازخانه شوهر كه درآن خانه عدت ميدارد بيرون مكنيد تا عدت وى بسر آيد، مگر كه زنا بروى درست شود اورا بيرون كنيد تاحد شرعی بروی برانند آنگه او را با خانه خود فرستند تا زبان دراز باشد كه شوهر را و كسان وى را بشوهى نمايد آنگه بيرون كردن وى با خانه دیگر روا باشد سدی گفت الفاحشة نفس الخروج والمعنى الاان يفحش فيخرج ، اى - من خرجت فقد اتت بفاحشة بيرون شدن از خانه مگركه بدكرد وبرسی ونافرمانی خود راضی باشدوهمداستان واين فاحشه رخود روا دارند « وتلك حدودُ اللّه » يعني ما ذكرمن سنة الطلاق وما بعدها « و من يتعدّ حدود اللّه فقد ظلم نفسه » اى - استحقّ عقاب الله « لاتدرى لعل اللّه يحدثُ بعدذلك امراً » يوقع في قلب الزوج مراجعتها بعد الطلقة والطلقتين وهذا يدل على ان المستحب ان يفرق الطلاق ولايوقع الثلاث دفعة واحدة حتى اذا ندم امكنته المراجعة

« فاذا بلغن اجلهن » اى - اشرفن على انقضاء عدّتهن « فامسكوهنّ » اى- راجعوهن « بمعروف » اى - بالمهر والنفقة والكسوة وحسن الصحبة والمعاشرة وقيل « امسكوهنّ بمعروف » هو ان لايريد بالرجعة ضرارها « اوفارقوهن بمعروف »

عنی با بماء الصداق والمتعه وقیل سر کهاحتی ستّن بانقضاء العد هذا کقوله «او سرنح باحسان» « **واسهدوا ذوی عدل منکم** » ای ـ ذوی عداله یقول رجل عدل، و رجلان عدل، ای ـ اسهدوا علی الرّجعه اوالفراق و هو امر ندب واستحباب کقوله « واسهدوا اذا تبایعتم » ثم قال للسهود « **واقیموا السهاده لله** » کقوله « کونوا قوامین بالقسط شهداء لله » «**ذلکم یوعظ به من کان یومن بالله و الیوم الآخر**» ذلکم یعود الی جمیع مافی الآیه من حکم الطلاق والعدّ والسکنی و قیل یعود الی اقامه السهاده کقوله «ومن یکتمها فانه آثم قلبه» « **ومن یتّق الله یجعل له مخرجاً** » تأویله من یطلق السنه یجعل الله له سبیلا الی المراجعه، و قیل هو عام، ای ـ «**ومن یتّق الله یجعل له مخرجا**» من الحرام الی الحلال و من العقاب الی الثواب ومن الجحیم الی النعیم

«**ویرزقه من حیث لایحتسب**» ای ـ یوسع علیه امر المعیشه من حیث لایتوقعه مفسران گفتند این آیت در شأن **عوف بن مالك اشجعی** فرو آمد مردی درویش بود و پسری داشت مشرکان او را اسیر گرفتند و **عوف** برخاست پیش **مصطفی** (ص) آمد و از درد دل بنالید، یکی ازغم فرزند بود دیگر از بی‌کامی و درویشی، رسول خدا گفت، تسکین دل وی را « ما امسی عندآل محمد الامد در خاندان آل **محمّد** امشب هیچ برگی و کامی نبود ، مگر مُدی طعام ، آنگه گفت یا **عوف** « اتق الله واصبر واکثرمن «قول لاحول ولاقوة الّا بالله » **عوف** بخانه بازشد، اهل خویش را گفت رسول خدا ما را بتقوی وصبر میفرماید وبگفتار «لاحول ولاقوة الا بالله » اهل وی گفت نیکو مداوایی که درد ما را فرمود ، ونیکو مرهمی که اندو ما را ساخت پس آنچه رسول فرمود بکار گرفتند، یك چند ، تا ناگاه آن پسر ازدراستان بازآمد با گله ای گوسفندان ، وقطاری شتران، گفت آن خواجه که مرا اسیر گرفته بود، ازمن غافل گشت واین گوسفندان وشتران براندم درحال غفلت ایشان، پس **عوف** ازرسول خدا(ص) بپرسید که ما راا ین غنیمت که پسر آورد حلال باشد یانه ؟ ـ رسول خدا (ص) گفت شما را حلال است ورب العالمین درشان ایشان

آ ب فرستاد که «ومن يتق الله يجعل له مخرجاً و يرزقه من حيث لا يحتسب » و روی ابوذر قال قال رسول الله (ص) « انی لا علم آیه لو اخذ بها الناس لكفتهم « ومن يتق الله يجعل له مخرجاً و يرزقه من حيث لا يحتسب » فمازال يقولها و يعيدها » وقال صلّی الله عليه وسلّم « من اكثر الاستغفار جعل الله له من كل هم فرجا و من كل ضيق مخرجا » و يرزقه من حيث لا يحتسب »

« و من يتوكل على الله فهو حسبه » ای ـ من يفوض امره الى الله و يثق به في امور فهو حسبه و كافيه قال النبي (ص) « لو انكم تتوكلون على الله حق توكله لرزقكم كما يرزق الطير تغدو خماصا[1] و تروح بطانا[2]» وقال الربيع ان الله قضى على نفسه ان من توكل عليه كفاه ومن آمن به هداه ، و من اقرضه جازاه ، و من وثق به انجاه ومن دعا لباه وتصديق ذلك في كتاب الله «ومن يتوكل على الله فهو حسبه» و« من يؤمن بالله يهد قلبه ومن ذا الّذی يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له ومن يعتصم بالله فقد هدی الى صراط مستقيم، اجيب دعوة الداع اذا دعانی »

قوله « ان الله بالغ امره » ای منفّذ امره وممض في خلقه قضاه قرأ حفص عن عاصم « بالغُ امره» بالاضافه ای ـ يبلغ ما يريد قال مسروق في هذه الآيه ان الله بالغ امره توكل العبد عليه اولم يتوكل، غيران المتوكل عليه يكفر عنه سيئاته و يعظم له اجرا قوله « قد جعل الله لكل شيء قدرا » ای ـ جعل لكل شيء من الشدة والرخاء اجلا ومقدارا ينتهى اليه لا يتاخر عنه ولا يتقدم عليه هذا كقوله « لكل اجل كتاب » وفي دعاء عيسى بن مريم « يا من لم يجعل شيئا الا و قدر » والقدر والقدر في اللغه واحد

«واللآئی يئسن من المحيض من نسائكم» المحيض والحيضه و الحيض قال ابوطالب لرسول الله (ص)

و مبرا من كل غبر حيضه	وفساد مرضعه و داء معضل
واذا نظرت الى اسرّ وجهه	برقت كبرق العارض المتهلل

1) خماص شکم خالی

2) بطان شکم پر

« واللائی یئسن » یعنی اللّواتی قعدن عن الحیض ولا یرجون ان یحضن « ان ارتبتم » ای - شککتم فی حکمهن «واللّائی یئسن» فلم یدروا ما الحکم فی عدتهن «فعدتهنّ ثلثة اشهر» و ذلك ان معاذ بن جبل سال النبی (ص) فقال قد عرفنا عدة الّتی تحیض فما عدة الّتی لاتحیض ؟ - و من الله تعالی الحکم فی ذلك فقال رجل یارسول الله فما عدة الصغیر الّتی لم تحض؟ فنزل «واللّآئی لم یحضن» یعنی الصغار ، ای - حکم عدّة الصغیر الّتی لم تحض بعد بمنزلة الکبیر الّتی قد یئست فقام آخر، فقال یارسول الله فالحوامل ماعدتهن ؟ - فنزل « واُولات الاحمال اجلهنّ ان یضعن حملهنّ » ای - عدتهن ان یضعن حملهن، فاذا وضعت الحامل حملها انقضت عدتها مطلّقة کانت او متوفّی عنها زوجها، وان کان وضع الحمل بعد موته فی ساعة واحد فان جاءت باکثر من ولد فبقیل انقضت عدّتها الاول و قیل بالآخر «ومن یتّق الله» فی امر الطلاق یسهل علیه امر واباء السد و جمیع احواله

« ذلك امرُ الله انزله الیکم» ای - ما ذکر من احکام العدة حکم الله « انزله الیکم » من اللّوح المحفوظ «ومن یتّق الله » فی اجتناب معاصیه « یکفر عنه سیاته و یعظم له اجراً» قال بعضهم امر التقوی فی احکام الطلاق ثلاث مرات ووعد فی کل مرة نوعاً من الجزاء فقال اولا یجعل له مخرجا یخرجه ممّا دخل فیه وهو یکرهه و یتیح له محبوبه من حیث لا یحتسب ولا یامل وقال فی الثانی « یجعل لهٗ من امره یُسراً » ای سهّل علیه الصعب من امر ویتیح له خیرا ممن طلّقها ان کان الطلاق من جهتها والثالث وعد علیه افضل الجزاء وهو ما یکون فی الآخر من النعماء

قوله « اسکنو هُن » یعنی مطلّقات نسائکم « من حیث سکنتم» من صلة ای - اسکنوهن « حیث سکنتم من وُجدکُم » ای - سعتکم و طاقتکم ، یعنی علی قدر مایجد احدکم ان کان موسرا یوسع علیها فی المسکن والنفقة و ان کان فقیرا فعلی قدر الطاقة « ولاتضآروهُنّ » ای - لاتودوهن « لتضیقوا علیهن مساکنهن فیخرجن الی الخروج « وان کنّ اُولات حمل فانفقوا علیهنّ حتی یضعن حملهن » فیخرجن من عدتهن

فصل

اعلم ان المعتد الرجعيه يستحق على الزوج النفقه والسكنى ما دامت فى العد و يعنى با لسكنى مونه السكنى فان كانت الدار التى طلقها فيها ملكا للزوج يجب على الزوج ان يخرج و يترك الدارلها مد عد تها وان كانت باجار فعلى الزوج الاجر وان كانت عاريه و رجع المعير فعليه ان يكترى لها دارا يسكنها فاما المعتد البائنه بالخلع او بالطلاق الثلاث او با للعان فلها السكنى حاملا كانت اوحائلا عند اكثر اهل العلم وروى عن **ابن عباس** انه قال لا سكنى الا ان يكون حاملا وهوقول **الحسن** و **الشعبى** ، واختلفوا فى نفقتها فذهب قوم الى انه لا نفقه لها الا ان يكون حاملا روى ذلك عن **ابن عباس** وهوقول **الحسن وعطا** و **الشعبى** و به قال **الشافعى** و **احمد** ومنهم من اوجبها بكل حال روى ذلك عن **ابن مسعود** وهوقول **النخعى** و به قال **الثورى** و اصحاب الرأى وظاهر **القرآن** يدل على انها لا يستحق الا ان يكون حاملا لان الله تعالى قال «**وان كن اولات حمل فانفقوا عليهن حتى يضعن حملهن**» واما المعتد عن وطى الشبهه والمفسوخ نكاحها بعيب اوخيارعتق فلاسكنى لهاولانفقه وان كانت حاملا والمعتد عن وفات الزوج لانفقه لهاحاملا كانت اوحائلا واختلفوا فى سكناها وللشافعى فيه قولان احدهما لاسكنى لها بل تعتد حيث تشاء وهوقول **على** و **ابن عباس** و **عائشه** وبه قال **عطاء** و **الحسن** و هوقول **ابى حنيفه** والقول الثانى لها السكنى وهو قول **عمر** و **عثمان** و **ابن مسعود** و**عبدالله بن عمر** و به قال **مالك** و **الثورى** و **احمد** و **اسحق**

قوله «**فان ارضعن لكم**» اولادكم منهن «**فأتوهن اجورهن**» على ارضاعهن اولادكم «**وأتمروا بينكم بمعروف**» اى ـ وليقبل بعضكم من بعض اذا امر بمعروف والمعروف ههنا ان لا يقصر الرجل فى نفقه المرا التى ترضع ولده ولا وتر عليها عبرها لان الوالد انما اتى بولدها من غيرها به ولا تقصر المرأ فى رضاع ولدها القائم بشانه وحق كل واحد منهما ان يأتمر فى امر الولد بمعروف ولا يقصد الضرار «**وان تعاسرتم**» فى الرضاع والاجر فابى الزوج ان يعطى المراه رضاها رابت الام

ان برصعه فلس له اكراهها على ا صاعه لكنه بساحر للصبى مرصعا عمرامه ودلك
فوله «فسىرصع لهاحرى»

« لسفو دوسعة مں سعته» على فدرعنا « ومں فدرعليه » اى ـ صىو عليه
رروه «فلسفو مما آتىه الله » من المال «لا ىكلف الله نفسا الاما آتىها » اى ـ لا ىوحب
الله على نفس ان ىنفو الا ىعدرما اعطاها من الررو والمال «سىحعل الله ىعد عسر ىسرا»
وعدهم بسط الرّرو عليهم بعد ما كانوا فيه من الصىو والسد فى رمان النبى (ص)
ولفد انحر لهم وعد

« وكاىں من فرىة» معنا وكم من اهل فريه «عىت عن امر ربها ورسله»
اى ـ عصت وطعت عما امر الله به وما امر به رسله فيل هم فوم عدلوا نمعصىتهم وتعد هم
فى الطلاق « فحاسىاها حسابا سديدا »اى ـ ناقسناها فى الحساب« وعدىنا ها عدابا
نكرا» المعنى عحلنا لها العداب فى الدىيا بالامراض والاسقام والسيف وتسليط الاعداء
عليهم وفيل فيه عديم وتاحير اى ـ «عدبناها عدابا سديدا » فى الدنيا وتحاسبها
حسابا سديدا فى القيامه وحاء بلفظ الماضى للتّحفيو كاكثر الفاظ القيامه

«فداف وبال امرها»اى وحامه عاقبه امرها فى الدنيا «وكان عاقبه امرها»
فى الآحر «حسرا» اى حسارا وهلاكا حسروا انفسهم واهليهم، ثم فسر فقال

«اعد الله لهم عدابا سديدا» يعنى عداب النار « فاتقوا الله» واحدروا
معاصيه «يا اولى الالباب ـ الذين آمنوا» يا دوى العفول المومنين لب كل سيء
حالصه وفيل اللّب العفل «فدانزل الله اليكم دكرا» يعنى القرآن

«رسولا» منصوب باضمار فعل اى ـ وارسل رسولا وفيل «دكراً» اى دا دكر
وسرف وهو الرسول نفسه وفيل هو حبرئيل (ع) وانصب رسولاً على البدل من
الدكر « يتلو عليكم » اى ـ الرسول يقرأ عليكم «آيات الله مبينات ليخرج»
الله وقيل ليخرج الرسول «الذين آمنوا وعملوا الصالحات من الظلمات الى النور»
اى من الكفر الى الايمان ومن الجهل الى العلم ومن النار الى الجنه ومن الضلال
الى الرساد ومن الباطل الى الحق « ومن يومن بالله ويعمل صالحاً يدخله جنّات
تجرى من تحتها الانهار خالدين فيها ابداً قداحسن الله له رزقاً » اى ـ يوا سا

حملا في الجنة وقيل رزقا من المطاعم والمشارب

« **الله الذي خلق سبع سموات و من الارض مثلهن** » اجمع المفسّرون على ان السماء سبع غلظ كل سماء مسير خمسمائة عام وبين كل سماء وسماء مسير خمس مائة عام ، وفي كل سماء نوع من الملائكة يسبحون الله و يحمدونه و يقدسونه واختلفوا في الارض على اقوال احدها ان الارض واحد وقوله « **مثلهن** » اي في الخلق لا في العدد ، وليس في **القرآن** ما يدلّ على انها سبع والثاني ان المراد بها الاقاليم سبعة والدعوة شاملة جميعها والثالث انها سبع ارضين متصلة بعضها ببعض والحائل بين كل ارض وارض بحار لا يمكن قطعها ولا الوصول الى الارض الاخرى ولا تصل الدعوة اليهم والرابع انها سبع ارضين بعضها فوق بعض متصلة لا فرجة بينها والخامس ان بين كل واحد منها الى الاخرى مسير خمس مائة عام كما جاء في ذكر السماء وفي كل ارض منها خلق حتى قالوا في كل ارض **آدم و حوا و نوح و ابراهيم** وهم يشاهدون السماء من جانب ارضهم و يستمدون الضياء وقيل جعل الله لهم نور يستضيئون به وقوله «**ومن الارض مثلهن**» اي وخلق من الارض مثلهنّ « **يتنزّل الامر بينهن** » اي بين السماء و الارض يريد الامر و النهي والرسل والوحي وقيل « **بينهن** » اي بين كل سماء وسماء وارض وارض والامر القضاء والقدر وقيل يريد بالامر الوقايع والحوادث التي تحدث وكل واحد منهما امرٌ وشانٌ من الله ينزل بحكمه وقضائه وعلمه وقيل هو مايدبّر وهي من عجيب تدبير فينزل المطر و يخرج النبات و يأتي بالليل و النهار و الشتا والصيف و يخلق الحيوان على اختلاف هيآتها وانواعها و ينقلهم من حال الى حال « **لتعلموآ** » ايها الناس **انّ الله على كل شيء قدير** » لا يعجز شيء ولا يمتنع عليه ما يريد و قوله « **لتعلموآ** » اللّام متعلّق بالخلق، وقيل متعلّق بقوله «**يتنزل**» «**وانّ الله قد احاط بكلّ شيء علماً**» الاحاطة العلم البالغ تجد في مواضع من **القرآن** ومن اسما الله المحيط و في قصة الهدهد احطت بمالم تحط به ، اي علمت مالم تعلمه وقال عزوجل « **ولا يحيطون به علماً** » لانه عزّوجل يعلم ولا يدركه حد ولا قدر واما قوله عزّوجل « احيط بهم واحيط بثمره » فهو الهلاك باتي مجهولاً

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم‌الله الرحمن الرحیم» اسم من تحقق به وصدق فی اقواله ثم فی اعماله، ثم فی احواله ثم فی انفاسه فصدقه فی القول الا[۱] یقول الا عن برهان، وصدقه فی العمل الّا[۲] یکون للبدعه علیه سلطان، و صدقه فی احواله ان یکون علی کسف وبیان وصدقه فی انفاسه ان لا یتنفس الا عن وجود کعیان ـ نام خداوندی لطیف نشان کریم نشان قدیم احسان روشن برهان، نام خداوندی داننده هر چیز، سازنده هر کار دارنده هر کس، نام خداوندی که کس را با اوی انباری نه، وکس را اروی بی نیازی نه، وفعل وی بنیاد و یاری نه نام خداوندی که رابها سرای وی جست و بند، فهمها فرا احجاب عـزت وی رسند رسند[۳]، عقلها ار در یافت کنه او رمند ای خداوندی که دانای هر ضمیری سرمایه هر فقیری، حار رسان هر اسیری، عاصیان را عذر پذیری افتادگان را دستگیری درصنع بی نظیری درحکم بی مشیری، در ملك بی وزیری، علیم وخبیری سمیع وبصیری، قادر ومقتدر وقدیری

جمالك فاق البدر المنیر و ربحك دونه نشر العبیر

وحبك خامر الاحشاء حتی جری مجری السرائر فی الضمیر

ای من سگ کوی و اگر بپذیری

« یا ایها النبی اذا طلقتم النسا فطلقوهن لعدتهن » الآیه بیان حکم طلاقست، وهرچند که طلاق درشرع مباحست، الله تعالی دشمن دارد زیرا که سبب فراقست مصطفی (ص) فرمود «ان من ابغض الحلال الی الله الطلاق » وقال صلّی الله علیه و سلّم « تزوجوا ولا تطلقوا فان الطـلاق یهتز منه العرش و ایما امرأ سالت زوجها الطلاق فحرام علیها رائحه الجنه » رسول خدا فرمود صلّی الله علیه و سلّم «نکاح کنید زن خواهید وطلاق مگویید وفراق مجوئید که ارطلاق وفراق عرش عظیم بلرزد وهر آن زن‌که بی گناهی وی زحمتی ارشوهر جوید طلاق‌خواهد وی بهشت نسیم وی نرسد نکاح سنتست وصلت است والله وصال دوست اردٌ وطلاق سبب

---

۱ و ۲ ـ الف ان لا ۳ ـ چنین است درهر دونسخه

فرق است والله فراق دشمن دارد عالم فراق را دیوار ازمصیبت است ، دریای فراق را آب خونابه حسرت است روزفراق را آفتاب نیست وشب قطیعت را روزنیست ، اگر هیچ شربت بودی تلخترازشربت فراق بر دست آن مطرود درگاه ابلیس ، نهادندی ازلعنت جامی ساختندی[1] و از قطیعت وفرقت دروسرانافکندند ودردست او نهادند ، جمله درکشید که حرفی ازو سر نیامد ، عبارت این بود که « وان علیك لعنتی الی یوم الدین » بزرگان دین گفته اند که دو قدح از غیب درآمد یکی این بود که « وکان من الکافرین » دیگر « وکان بالمومنین رحیماً » آن قدح که شربت فراق بود وان قدح رحمت برشربت وصال بود قدح رحمت ازکف اقبال با بدرقه فضل بجان مصطفی عربی فرستاد[2] صلوات الله وسلامه علیه بقول الله تعالی « وکان فضل الله علیك عظیما » وقدح کفر ازدست عدل بعت اذلال به ابلیس مهجوردادند گفتند « لاملان جهنم منك وممن تبعك منهم اجمعین » رابعه عدوی گفته که کفرطعم فراق دارد وایمان لذت وصال وآن طعم واین لذت فردای و امت پدیدآید که درآن صحرا هست وعرصه سیاست قومی را گویند « فراق لاوصال له » وقومی راگویند « وصال لانهایه له » سوختگان فراق همی گویند

فراق او ز رهائی هزار روز آرد	بلای او رسمی صد هزارسال کند

افروختگان وصال همی گویند

شرای برد وصلت کسند روز واجب	نطیل رحلت ررد فراق بار دوال

« ومن یتق الله یجعل له مخرجاً و یرزقه من حیث لایحتسب » درروزگار خلافت عمر خطاب ، رضی الله عنه مردی بیامد و از عمر تولیت عمل خواست ، نادرتوان خلافت عامل باشد عمر گفت قرآن دانی؟ گفت ندانم که ناموخته ام عمر گفت ما عمل بکسی ندهیم که قرآن نداند مرد بازگشت وجهدی و رنجی عظیم برخود نهاد در تعلم[3] قرآن بطمع آنکه عمر او را عمل دهد چون قرآن ناموخت برنادگرفت برکات قرآن خواندن و دانستن آن اورا بدان جای رسانید که دردل وی نه حرص ولا یت ماند نه تقاضای دیدار عمر تا روزی عمر اورا دید گفت

---

[1] ـ ح ساخت [2] ـ الف فرستادند [3] ـ الف تعلم

ىا هدا هحرىسا ؟ ای‌جوانمرد حه اصاد که ىکمارگی‌هحرب ما احسارکردی؟ ـ گفت
ىا امىر الموٴمىس ىو ارآں مرداں ساسی [۱] که کسی روا دارد که هحرب ىو احسار
کمد ، لىکں و آں ساموح م وحماں ىوانگردل گسسم که‌ارحلو‌وارعمل‌بی‌سارسدم
عمر گفت آں کدام‌آ ىسب که ىرا ىدىں درگا ىی ساری در کسىد ؟ ـ گفت آں
آ ىب که درسور الطلاو اسب « ومں ىىو‌الله ىحعل له محرحاً و ىررفه مں حىث
لاىحىسب» آىگه‌گفب محرحا مں سىهاب‌الدىىا وعمراب الموب ومں سدائد ىوم
الصىامه هر که ىعوی سعار و د ار حود گرداىىد، ارسه کارىا صعوىب در فىسه حلاص
ىاف وايمں گسب ىکی‌سىهاب دىىا ، دىگر عمراب وسکراب مر گ ، سوم سدائد
احوال و اهوال قىامب

فوله ىعالى « و مـں ىىو‌کّل علی الله فهـو حسىه » ىو‌کّل آفىا ی اسب که
ار رح سعادب ىا ىد ادی اسب که ار سرای فرب ورد ، وىی اسب که ساىرب وصل
آرد ، ممرلی سرىف اسب ومعامی ىرر گوار ، و درحه‌ای اسب که دسب هر ىی‌وددری
ىفد او ىرسد وىصرهر‌محىصر‌همىی‌اورا درىىاىد آں حوانمرداں که فدم درمىداں
ىو‌گّل ىهادىد ساکىاں عالم فرآں ىودىد ، سلاطىں حهاں هـداىب ، ىساں سرىب
ىىىی عطىم روسی‌داس ىىد که دىىا در را اىساں افىاد ىا وی اىس ىگرفىىد سمعها
را صمام ىر‌ىهادىد ىاهىح ساىد سىىد دىد ها ارهرحه ىساں حو ىداسب ىار ىسىىد
حوی ار حهاں وحهاىىاں ىار کرد ىد ، گفىىد ىکی را حواىىم و ىکی را داىىم ، ار
همه عالم او ما را ىىىد ، وهمه‌کارها راساراىد « ومں ىىوکل علی‌الله‌فهو‌حسىه»
اىں حود حطاب عموم اسب عامه حلا و اراهل ىکلىف در ىحب اىں حطاب سوىد ار
مصطفی عرىی را صلّی الله علىه و سلّم که مرکر او ال اسب ومىىع افصال ، حطاب
ىحصىص کرد ، گفب « وىو‌گّل‌علی‌الحی الّدی لا ىموب » ای حاکم عالم فصا وای
ساکں سرای رصا ، ای‌محمد‌مصطفی ، رازی که گوئی همه ىامں گوی که اررارب
آگاىىم ىامں ىىىں که ىاگرىرب ىىىم همه مرا داں ومرا حواں که مں همه‌را
ىىحوانم گمىار ىىی آدم ارسرو‌ىاىىب رگىمار وارمىاں حاں اسب درىعی ود که

۱ ـ الف ىو ىه ار آں مرداں ىاسی

با انسان گوئی همه با من گوی که قدر تو من دانم ای مهتر، آفرینش حرمت وبزرگی قدم تو یافت، گرنه وجود تو بودی نه عالم بودی ونه آدم

گر نه سبب تو بودی ای در خوشاب

آدم نبردی‌دمی در بن کوی خراب

رب العالمین بعث او رعالمیان منت نهاد، گفت «قد انزل الله الیکم ذکرا رسولا یتلو علیکم آیات الله مبیّنات لیخرج الذین آمنوا وعملوا الصالحات من الظلمات الی‌النور» ما این مهتر عالم و سید وُلدآدم شما فرستادیم تا شما را از ما یادگاری باشد نامه ما برشما خواند، پیغام ما بشما رساند، گم شدگان را با را نجات خواند مهجوران را ازرحمت هجران راحت وصال آرد سرابرد کفر وضلالت براندازد بساط شریعت وحقیقت بگستراند ای محتشمان عالم وای محترمان اولاد آدم وای عقلاء عرب وعجم، خدمت وحشمت او را میان بندید، عزّ و منت ورفعت از متابعت وموافقت و متابعت او خود بید، دل در سماعت او بندید بندگی او زندگی ابد دانید مهتردود آدم اوست، سالار جمله اهل عالم اوست، شرع محکم اورا نسخ نه، عهد مبرم او را فسخ نه امت محترم او را مسخ نه عزّ دولت نبوت او با ابد پیوسته، شرف رسالت او با ازل بسته که «کنت نبیا و آدم بین الما والطین» نیکو سخنی که آن عزیزی درنظم آورد و گفته

دیو را دعوی فرو ریزد همی در عهد تو

آدمی را خاصه با عشق تو کی ماند خطا؟

بی تو دری بودی اندر بحر جسمانی یتیم؟

فصل ما با خبث کرد از بهر ورق انسا ؟!

٦٦ - سورة التحريم - مدنية

النوبة الاولى

قوله تعالى « **بسم الله الرحمن الرحيم**» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« **يا ايها النبي** » اى پيغامبر « **لم تحرم ما احل الله لك** » چرا حرام ميكنى [1]

ومى بندى آنچه الله حلال كرد ترا و بگشاد ؟ « **تبتغي مرضات ازواجك** » با ين كه

ميكنى ، خشنودى زنان خود ميجويى «**والله غفور رحيم**(١) »الله آمرزگارى

مهربانست

«**قد فرض الله لكم تحلة ايمانكم**» الله تقدير كرد و از انداخت بازگشادن

سوگندان شما « **والله مولكم** » والله يارشماست «**وهو العليم الحكيم**(٢)»

واو داناى است راست دانش

« **واذ اسر النبي** » راز كرد پيغامبر « **الى بعض ازواجه حديثاً**» با يكى

از زنان خويش سخنى «**فلما نبأت به**» چون آن زن آن سخن بگفت ديگرى را ،

«**واظهره الله عليه**» والله او را آگاه كرد از آن « **عرف بعضه واعرض عن بعض** »

لختى ازقصه باز گفت درعتاب و بعضى از بگفت «**فلما نبأها به** » چون آن زن را

خبر كرد آن«**قالت من انبأك هذا**» ؟- گفت ترا اين خبر كه كرد؟- « **قال نبأني العليم**

الخبير(٣) » گفت خبر كرد مرا آن دانا و آگاه

«**ان تتوبا الى الله**» اگر باز گرديد بتوبه هر دو « **فقد صغت قلوبكما**»

هست جاى آنكه دلهاى شما گسسته از طاعت و از رسول « **وان تظاهرا عليه** » و اگر

هم پشت شويد بر او « **فان الله هو موليه** » الله از سوى اوست و يار اوست

---

١ الف مى حرام كنى

«وجبریلُ وصالحُ المومنین» و جبرئیل یار اوست و همه نیکان و گروندگان «والملٰئکةُ بعد ذٰلك ظهیرٌ(۴)» وفریشتگان پس ازآن همه یاران او اند

«عسیٰ ربُّه» سزاست وناچار رسول‌را ازخداوند «ان طلّقکُنّ» اگر طلاق دهد شما را [که زنان او اند] «ان یُبدله» که او را بدل دهد ازشما «ازواجاً خیراً منکنّ» زنانی به از شما «مُسلمٰت» خویشتن را فرمان برداری دادگان «مومنٰت» گروندگان «قٰنتٰت» بفرمان برداری ایستادگان «تٰئبٰت» ازخطای خویش باز گردندگان «عٰبدٰت» خدای پرستندگان «سٰئحٰت» روزه داران «ثیّبٰت» شوی اندگان (۱) «وابكاراً(۵)» دوشیزگان[۱]

«یاایها الذین اٰمنوا» ای گروندگان «قوا انفُسَکم واهلیکم» باز دارید از خود و از کسان خود «نارا وقُودُها الناس والحجارةُ» آتشی که هیزم آن مردم است و سنگ «علیها ملآئکةٌ» بر آن گماشتگان اند فریشتگانی «غلاظٌ شدادٌ» سترگ‌کاران سخت خشمان «لایعصُون‌الله‌مآامرهم» سر نکشند از الله درهرچه ایشان را فرماید «ویفعلون مایُؤمرون(۶)» و میکنند آنچه ایشان را فرمایند

«یاایهاالذین کفروا» ای ناگروندگان «لاتعتذروا الیوم» امروز خویشتن را ازملامت بازمخوانید «انماتجزون ماکنتم تعمَلون(۷)» شمارا امروز پاداش آن دهند که درآن گیتی میکردید

«یاأیّها الذین اٰمنوا» ای گروندگان «تُوبوا الی اللّٰه» توبه کنید و با خدای گردید «توبةنصُوحاً» از گستنی راست که ازو بازگشتن اخرم بود «عسیٰ ربُّکم» الله برخود واجب کرد باید را از شما «ان یُکفرعنکم سیّاٰتکم» که بسترد وناپیدا کند بدیهای شما «ویُدخلکُم جنٰت تجری من تحتهاالانهار» ودرآرد شمارا در بهشتهای زیر درختان آن جوی‌هاروان «یوم لا یُخزی اللّٰه النبی» در آن روز که الله خوار نکند و خجل رسول خویش را «والّذین اٰمنوا معه» و به

---

۱ ــ الف دوشیزگان

۱) شوی اندگان شوهر کردگان

گروندگان که بااوباسد «نورهم یسعی بین ایدیهم و بایمانهم» روسنائی اسان سهب می‌ساند سس اسان واردسب راسب اسان « یقولون ربنا» میگویند حداوند ما «اتمم لنا نورنا» تمام کن اس روسنائی ما « واعفر لنا» وسامرز مارا « انك علی کل سیء قدیر (٨)» که تو رهمه حیر توانائی

«یا ایها النبی» ای پیغامبر « جاهدالکفار والمنافقین » بار کوس با ناگروندگان ومنافقان «واغلظ علیهم» ودرستاس براسان[١] « وماویهم جهنم» و بازگسسگاه اسان دوزح اسب «وبئس المصیر (٩)» و بدجایگاه که آنسب وبدسدنگاه

«ضرب الله مثلاللذین کفروا » مثل زد الله ناگروندگان رادرنومیدی فردا ازحوساوندان گرونده«امراة نوح وامراه لوط» زن نوح وزن لوط «کانتا تحت عبدین من عبادنا صالحین » هردودرزنی دو بنده بودند ازبندگان ماسایستگان نیکان « فخانتاهما » کژرفتند هردوبااسان و ازاسب رسستند«فلم یغنیا عنهما من الله سیئاً» هردوبیغامبران دوزن را هیچ بکارنیامدند و از خدای بایسان سودی نرساندند «وقیل ادخلا النار»واسان را گفتند در روید هردودرآتس « مع الداخلین (١٠)» با دیگر دوزحیان که می درروند

«وضرب الله مثلاللذین آمنوا» مثل زد الله گروندگان را درامیدی اسان از گرندکفرحوساوندان برساختن «امراة فرعون» مثل زد بزن فرعون« اذقالت رب » آنگه که گفت حداوند من «ابن لی عندك بیتاً فی الجنة» مرا بیز دیك حوس خانه ای ساز دربهسب «ونجنی من فرعون وعمله» و باز رهان مرا از فرعون و کردار او ونجنی من القوم الظالمین (١١)» و بازرهان مرا ازاین قوم ستمکاران

«ومریم ابنت عمران» وهم بدختر عمران «التی احصنت فرجها» آن زن که پاك داسب فرج خوس «فنفخنا فیه من روحنا» دمیدیم درآن ازروح خوس «وصدقت بکلمات ربها وکتبه» وبیذیرفت وباورگرفت سخن حداوند خوس را و

١ ـ الف ورا سان

نامه او «وکانت من القانتین (١٢)» وازفرمانبرداران بود [خداوند حوس را]

السورة التانیة

این سور سیرد [١] آیست دویست وچهل وسی کلمه هزاروصدوسصت حرف حمله به مدینه فروآمد باجماع مفسران، ودراین سور ناسخ ومنسوخ نیست وعن **ابی بن کعب** قال قال رسول‌الله (ص) « من قرا سور « **یا ایهاالنبی لم تحرم** » اعطا الله‌توبه نصوحا»

قوله « **یا ایهاالنبی لم تحرم ما احل‌الله‌لك** » هذا اشد ماعوتب به‌رسول‌الله (ص) فی **القرآن** حق تعالی و تقدس عتاب میکند رسول حوس را که حرا حرام میکنی برحود آنچه ما حلال کرد ایم را؟ـ اکنون خلاف است میان علماء تفسیر که آن چه بود که رسول برحود حرام کرد؟ـ قومی گفتند سریت وی بود **ماریه‌القبطیه** مادر **ابراهیم** نبی [٢] (ص)، بیرون **مدینه** در نخلستان درسرایی مقام داشت، که زنان‌رسول‌نمی‌خواستند که در **مدینه** باا سان نشیند، وگاگا رسول‌خدا از بهر طهارت بیرون شدی و او را دیدی، وسبب تحریم وی آن بود که رسول هر شبا روزی‌نوبت‌داشت بحجر ای ازحجر های زنان در نوبت **حفصه** دختر**عمرخطاب**، **حفصة** دستوری خواست تا زیارت پدر شود رسول خدا (ص) او را دستوری داد و خانه خالی گشت کس فرستاد و **ماریه** را خواند و ساعتی با وی خلوت داشت **حفصه** بازآمد و رسول را با **ماریه** خالی دید، بگریست و کراهیت نمود که حرمت من رداشتی و در نوبت من و حجر من با **ماریه** خلوت ساختی رسول خدا (ص) گفت « الیست هی جاریتی احلّهاالله‌لی؟ » این‌چه‌ضجرت‌ودلتنگی است؟ نه کنیزك منست والله مرا حلال کرد؟ اکنون خاموش‌باش که ازبهردل تو وبرای رضای توااورا برحودحرام کردم ونگر کتا بحدیث‌نویسند داری‌زناهیج‌زن‌ازو این‌سخن‌نگویی ــخاء

١) چنین است درهردو نسخه

٢) ابراهیم نبی اضافه نبوت است مقصود ابراهیم فرزند حردسال رسول اکرم ازماریه‌قبطیه‌است

فی‌المسىر انه حرمها علی نفسه فی‌الحال وحلف ان لا طا ها سهرا بعضی معسران گفسد اس فصه در نوب و هجر عاىسه (رض) روب عاىسه حاصر نبود و حفصه ىدو در سىد رسول (ص) اورا گفب اس حدىب ىا عاىسه مگوی و او همه رىان‌مں دوسىد دار حفصه آن ساعب او رسول ىىدىروب که دوسىد دارد ىعد ارآن‌ىىرون آمد و ىا عاىسه ىگفب عاىسه در حسم سد و صحرب ىمود و ىا رسول (ص) گفب آفی ىومی وححرىی ما فعلب هدا ىـا حد مں ارواحـك ؟ - رسول (ص) آن ساعب ماريه را ىر حود حرام کرد و سوگىد ىادکرد که درححر هىح رىان حود سود و رىان دراس فصه ىگفب وگوی آمدىد و ىاران همه مرسىدىد ىىداسىىد کـه رسول همه رىان را طلاو داد اىسان ىىرهمب کردىد که رىان حود را طلاو دهىد، ىا سىب وىه روز ىگدسب ورسول (ص) ىححر ها و ىو ىهای اىسان ارگىسب و رب - العالمىن رسول را عىاب کرد که ار ىهر رصای رىان آن کىه رك را حرا رحود حرام کردی؟ « لم تحرم مآاحل الله لك » ؟ - فومی گفىىد رسول حدا (ص) عسل ىرحود حرام کرد وسىب آن ىود که درحاىه رىىب ىىب ححس الاسد ىه‌عگه‌ای‌عسل ود، ىعصی حو ىىان وی ىهدىه ىرد ىودىد؛ و رسول (ص) حلوا و عسل دوسب داسىی و هر روز وی را عادىب ود که ىامداد ىهمه ححر ها ىگىسی[۱] و اىسان را ىىرسىدی در حاىه رىىب درارىر می ود کــه عسل ىىس وی می ىهاد و مىحورد عاىسه را و حفصه را عىرب آمد ، آن درار ىىىس وی ىردىك رىىب واىسان هردو دوسب ىکدىگـر ىودىد ىهم ىرساحىىد که حون رسول‌حدا درآىد آىگه که ارحاىه رىىب ارگىسه ىودوعسل‌حورد گوىىم‌ارىو ری‌معافىر ه آىدومعافىر صمعی‌اسب که‌ارو وىی ىاحوس دمد و رسول (ص) ىوی ىاحوس سحب کراهب داسىی لا ىه ىاسه‌الملك؛ وىىر ىعصی رىان دىگر ىگفىىد که حون رسول (ص) درآىد ىا وی همىن گوىىد حون رسول اىن سحن‌ىىاىی‌ارا ىىان‌می‌سىىد گفب مں‌عسل‌حورده ام مگرآن‌ىحل که عسل‌ىهاد عُرفُط(۱) حورده ىود آىگه‌سوگىدىادکرد که ىىرىحورم وىرحود عسل حرام کردم[۲]

۱سالف ىگىىىد ۲ - الف کرد

۱) عرفط نوعی اردرحب طلح حاردارسب فرهىگ ىفىسی

رب العالمين آب فرستاد كه « لم تحرّم ما احلّ الله لك » و قيل حلف يمينا فحرّمها بها فامر بالكفار في اليمين وقيل حرّمها على نفسه من غير يمين وكان التحريم موجبا لكفار اليمين قال المفسرون قصة العسل اسندُ و قصة مارية اسنه

« تبتغي مرضات ازواجك » اي ـ تبتغي بتحريمها مراد ازواجك « والله غفورٌ رحيم » غفرلك ما فعلت من التحريم

« قد فرض الله لكم تحلة ايمانكم » الفرض التقدير لذلك سمّيت المقدرات الفرائض لما فيها من الاعداد والانصباء، من ذلك قوله عزّوجلّ « سورة انزلناها و فرضناها » اي ـ فرضنا فيها ـ يعني قدرنا والتقدير هو تحديد حدّ الزنا مائة جلد و حد القاذف ثمانين جلد ومنه قوله تعالى « او تفرضوا لهن فريضة » اي ـ قدروا لهن مهرا مقدرا والتحلّة التحليل والتعلة التعليل، وكذلك التصر والتذكر، وهذا الفرض هو التحليل ما في سورة المائدة وهو الاطعام والكسوة والعتق والصوم وقوله « تحلة ايمانكم » اي ـ كفار ايمانكم، سميت الكفار تحلّة لا نها تحلّل الحرج «والله مولٰيكم » اي ـ سيّدكم ومتولّي اموركم له ان يتعبدكم بما يشاء « وهو العليم » بما كان من النبي (ص) و من سادته « الحكيم » حكم له بكفار اليمين والتحليل لما حرمه على نفسه قيل انه صلّى الله عليه وسلّم كفر عنق وعاود مارية

«واذ اسر النبي » اي ـ كلّم النبي (ص) في سر الى بعض ازواجه، وهي حفصة « حديثاً » وهو تحريم جاريته او ما كان حرم على نفسه مما احلّه الله له و قيل حلف ان لا يطا جاريته «فلما نبات به» اي ـ اخبرت حفصة الحديث الّذي اسر اليها رسول الله(ص) صاحبتها يعني عائشة « و اظهره الله » الهاء ضمير النّبي(ص)، اي ـ اطلع الله نبيه على ان حفصة قد انبأت بذلك عائشة « عرف بعضه و اعرض عن بعض » اي ـ اخبر النبي(ص) حفصة بعض[1] ذلك الحديث « واعرض عن بعض » فلم يعرفها اياه ولم يُخبرها به على وجه الكرم والاغضاء قال ابو عبيده ما استقصى كريم قط و قال الحسن مااستقصى كريم قط معنى آنست كه رسول خدا(ص)

١ـ الف بعد

در بدو این قصه با حفصه دو سخن گفته بود یکی حدیث ماریه و تحریم وی و دیگر حدیث خلافت که بعد از من خلافت ابوبکر و عمر را خواهد بود گفتار این دو حدیث بپوشید دار و بر کس آشکارا مدار[1] حفصه هر دو سخن با عایشه گفت رب العالمین رسول خویش را (ص) خبر داد که حفصه سر بو آشکارا کرد و آنچه بو گفتی که بپوشید دار با عایشه بگفت پس رسول (ص) حفصه را عتاب کرد و بعضی از آنچه با عایشه گفته بود باز گفت و بعضی باز نگفت حدیث تحریم ماریه باز گفت و حدیث خلافت باز نگفت و در پوشیدگی بگذاشت، نمی‌خواست که منتشر شود اینست که الله گفت «عرف بعضه واعرض عن بعض» کسائی «عرف» بتخفیف خواند بر معنی وعید، ای - جازی علیه. کمال یقول قد عرفت ما صنعت یعنی ساجازیك علیه این جماعت که پارسی ان گویند از سر عصب و تهدید آری بدانستم فعل تو، یعنی که باداش فعل تو بتو رسانم رسول خدا (ص) با حفصه همین گفت و باداش وی آن بود که او را طلاقی داد و با خانه پدر فرستاد عمر خطاب گفت لو کان فی آل الخطاب خیر لما طلّقك رسول‌الله مقاتل گفت رسول خدا او را طلاق نداد، لکن همت کرد که اورا طلاق دهد جبرئیل (ع) آمد و گفت لاتطلّقها فانها صوامة قوامة وانها من نسائك فی الجنة «عرّف بعضه» عتاب است «واعرض عن بعض» مسامحت است، هم بیم داد وهم مسامحت کرد «فلما نبّاها به» ای - نبّأ النبی حفصة بذلك الحدیث «قالت» حفصه «من انبأك هذا» ؟ ای - من اخبرك بانی افشیت السر؟ «قال» النبی، (ص) «نبّانی العلیم» بسرائر عباده و ضمائر قلوبهم «الخبیر» بجمیع الامور لایخفی علیه شیء

«ان تتوبا الی الله» این خطاب با عایشه و حفصه است و جواب شرط محذوف است، ای - «ان تتوبا الی الله» فهذا الواجب لان فقد صغت قلوبکما قد زاغت و مالت عن الحقّ واستوجبتما التوبة قال ابن زید مالت قلوبکما بان سرّکما ما کره رسول‌الله (ص) من تحریم جاریته میگوید اگر توبه کنید از بیمی دادن یکدیگر با بداء سرّ رسول خدا سرای شما وواجب برشما است که دلهای شما از راستی بگشته است،

---

[1] - الف آشکارا مکن

که آنحه رسول حدا کراهب داسب و برنج دل وی بار کسب او بحریم **ماریه** سما آن سادی بمودید «**وان بظاهرا علیه**» قرا اهل **الکوفه** بظاهر باسحفیف الظاء والآخرون بسدیدها ای بعاونا علی ادی النّبی (ص) فلا بضر بظاهر کما علیه «**فانّ الله هومولیه**» ولیه وباصر «**وجبرئیل**» معینه «**وصالحُ المؤمنین**» یعنی **ابابکر و عمر** «**والملٰئکه بعدذلك**» ای مع ذلك «**ظهیر**» ای ـ اعوان متظاهرون علی من یؤدیه وقوله «**ظهیرٌ**» واحد بمعنی الجمع کقوله «وحسن اولٰئك رفیقا»

«**عسی ربه ان طلّقکنّ**» ای ـ واجب من الله ان طلّقکنّ رسوله «**ان یبدله ازواجاً خیراً منکن مسلمات**» ای ـ خاضعات لله الطّاعه «**مؤمنات**» مصدقات موحدة الله «**قانتات**» مطیعات لله مصلّیات «**تآئبات**» راجعات من الذنوب «**عابدات**» موحّدات «**سآئحات**» صائمات سمی الصائم سائحا لانه یسیح فی النهار بلازاد وقیل مهاجرات وقیل «**سائحات**» ای ـ یسحن معه حیث ماساح «**ثیّبات**» یعنی آسیه بنت مزاحم امرأة فرعون «**وابکاراً**» مریم بنت عمران ام عیسی (ع) یعنی لوطلّقکن عسا هما له قیل الآیه وارد فی الاخبارعن القدر لاعن الکون، لانه قال «**ان طلقکن**» وقد علم انه لا یطلّقهن هذا کقوله «وان تتولّوا یستبدل قوما غیرکم ثم لایکونوا امثالکم» وهذا اخبار عن القدر لاان فی الوجود امه هی خیر من امه محمد (ص)

«**یا ایها الّذین آمنوا قوا انفسکم و اهلیکم ناراً**» ای ـ مرّوهم بالخیر وانهوهم عن الشروعلّموهم وادبوهم موهم ذلك «**ناراًوقودهاالناس**» ای ـ حطبها ومایوقد به الناس اقتصر علی ذکرالنّاس دون الجن، لان المقصود فی الآیه تحذیر الانس «**والحجارة**» هی حجار الکبریت لانها اشد حرارا ویحتمل ان یریدبها الاصنام المعبود دلیلها نکم وماتعبدون من دون الله حصب جهنّم «**علیها**» ای ـ علی النار «**ملآئکه**» موکّلون وهم الزبانیه التّسعه عشرواعوانهم «**غلاظٌ شداد**» ای ـ غلاظ الاقوال شداد الافعال وقیل غلاظ الخلقه شداد اقویاء، یعملون بارجلهم کمایعملون بایدیهم، لم یخلق الله فیهم الرحمه یدفع الواحد منهم بالدفعه الواحد

سعس الها فى النار «لا يعصون الله ما امرهم» فى عقوبه الكفار «و يفعلون ما يومرون» من غير ناخير و زياده و نقصان و دلّت الآيه على وجوب الامر بالمعروف فى الدين للاقرب فالاقرب

«يا ايها الذين كفروا لاتعتذروا اليوم» القول هاهنا مضمر - اى - يقال لهم يوم القيامه «لا تعتذروا اليوم» اذلا يقبل منكم الاعتذار، نظير «فيومئذ لا ينفع الّذين ظلموا معذرتهم» «انّما تجزون» بالآخر «ما كنتم تعملون» فى الدنيا

«يا ايّها الذين آمنوا توبوا الى الله توبه نصوحاً» قرأ ابو بكر عن عاصم «نصوحاً» بضم النون و هو مصدر نصح نصحا و نصوحا، اى - توبه ذات نصح و نصوح، تنصح صاحبها بترك العود الى ما تاب منه و قرآء العامه بفتح النون مثل صبور و شكور و معنا الخالص الصادق يقال نصح الشيء اذا خلص و نصح له اخلص له القول و قال الزجاج هو من النصح و هو الخياطه و المنصح و النصاح الابر و النصاح خيط الخياط كان التوبه سميت نصوحا لانها تخيط ما تخرق الذنب و فى الخبر ان رسول الله (ص) قال «المؤمن واه راقع فطوبى لمن مات على رقعه» روى عن عمر رضى الله عنه قال التوبه النصوح ان يتوب ثم لا يعود الى الذنب كما لا يعود اللّبن الى الضرع و قال الكلبى التّوبه النصوح ان يستغفر باللّسان و يندم بالقلب و يمسك بالبدن و قال سعيد بن جبير هى توبه مقبوله و لا يقبل ما لم يكن فيها ثلاث خوف ان لا يقبل، و رجا ان يقبل و ادمان الطاعات و قال ابو بكر الورّاق هى ان يضيق عليك الارض بما رحبت و يضيق عليك نفسك كـ و بهالثلاثهالّذين خلّفوا وقال ابو بكر الرقاق المصرى هى رد المظالم و استحلال الخصوم و ادمان الطاعات و قال ذوالنون علامه ها ثلاث قلّه الكلام، و قلّه الطعام، و قلّه المنام و قال سهل بن عبدالله هى توبه اهل السنه و الجماعه، لان المبتدع لا توبه له بدليل قوله (ص) «حجر الله على كل صاحب بدعه ان يتوب» «عسى ربكم ان يكفر عنكم سيّئاتكم» ان تبتم «و يدخلكم جنات تجرى من تحتها الانهار يوم لا يخزى الله النبى» اى - يكفر عنكم سيئاتكم فى يوم لا يخزى الله النّبى اى - لا يذله و لا يهينه و لا يسوء و ما يسمع و لا مع خلف و ما وعد المؤمنين من الله «والذين آمنوا معه» لا يخزيهم ايضا و قيل ثم الكلام على النبى

ثم استانف فقال «**والذين آمنوا معه نورهم يسعى بين ايديهم وبايمانهم**» اى يحيط بهم نور اعمالهم اذا مشوا على الصراط وقيل اراد بقوله «**وبايمانهم**» اى وبايمانهم كتبهم التى فيها بشارتهم بالجنة وفى التفسير ان انوارهم متفاوتة على حسب اعمالهم منهم من يكون نور الى مسافة بعيدة يسعى بين يديه ومنهم من نور لا يعدى موضع قدمه وهذا عند جوازهم على الصراط «**يقولون ربنا اتمم لنا نورنا واغفر لنا انك على كل شيء قدير**» انما يقولون ذلك اذا طفىء نور المنافقين و بقوا فى الظلمة فيخافون ان يطفا نورهم ايضا

«**يا ايها النبى جاهد الكفار**» بالسيف «**والمنافقين**» باللسان و اظهار الحجة «**واغلظ عليهم**» لا لاتبهم ولا تضعف فى مجاهدة الكفار ومقاتلتهم وجدال المنافقين و محاجتهم واغلظ عليهم عائد على الفريقين جميعا ثم اخبر تعالى عن مقامهم فى الآخر و ما اعدلهم ، فقال «**ومأويهم جهنم وبئس المصير**» قيل النفاق امر مستتر فى القلب ولم يكن للنبى (ص) سبيل الى ما فى القلوب من النفاق والاخلاص الا بعد اعلام من قبل الله تعالى فامر صلّى الله عليه وسلّم بمجاهدة من علمه منافقا باعلام الله اياه باللسان دون السيف لحرمة لفظة الشهادتين و ان يجرى عليه احكام المسلمين مادام كذلك الى ان يموت

قوله «**ضرب الله مثلا للذين كفروا امراة نوح وامراة لوط**» ختم السورة بما يعود الى اولها من وعظ نساء النبى واعلامهن ان اتصالهن برسول الله (ص) لا يدفع عنهنّ العذاب كما لم يدفع ولم ينفع امرا **نوح** واسمها **واعلة** وامرا **لوط** و اسمها **واهلة** وانما ينفع العمل الصالح «**كانتا تحت عبدين من عبادنا صالحين فخانتاهما**» بالنفاق و ابطان الكفر و افشا اسرارهما كانت امرأ **نوح** تقول انه مجنون وتخبر الجبابرة بايمان من آمن به ليقتلوه و تسبّوه وكانت امرا **لوط** تخبر القوم اذا اتاه ضيف ليتعرضوا له بالفجور ولم يكن خيانتهما فى الفرج فقدعصم الله انبيائه من ذلك «**فلم يغنيا عنهما من الله شيئا**» اى لم يغنيا عن امراتيهما من الله دفع

---

١ - الف فصل

عداب «**وو ل ادحلا**» اى ـ ىل لروحىى **نوح ولوط** «**ادحلاالىارمع الدّاحلىں**» اى ـ ىعال لهما فى‌اله امه و دكر ىلفط حمع المدكّر لا ىهں لا ىمردں ىالدحول و اذا احىمعا فالعلىه للدكور وكدلك قوله «**مں القاىىں**»

«**وصرب‌الله مىلا للّدىں امىو امراة فرعوں**» ىصب قوله امرأ **فرعوں** ىدلا مں قوله مىلاً ويحورأں ىكوں معىا صرب مىلا ىامرأ **فرعوں** فلما حدف الىاء ىصب «**اد قال ربّ اىں لى عىدك ىىاً فى‌الحىه**» ق ل لما آمىت امرأ **فرعوں** امر ىها وىىدت ىارىعه اوىاد ووصعت على‌صدرها صحره عطىمه ،«**فقال ربّ اىں لى عىدك ىىا فى‌الحىّه**» فاراها الله ىىهـا فى‌الحىه مں د ر وكاىت الملائكه ىطلّهاىاحىحىها وقىل لما اىوهاىالصحر «**قال رب اىں لى عىدك ىىاً فى‌الحىه**» فاصرت ىىها فى‌الحىه مں د ر و اسرع الله روحها فالقىت الصحر على حىىد لىس فىه روح ولـم ىحـد ألما مں عـداب **فرعوں** «**وىحىى مں فرعوں وعمله**» اى ـ مں كفر وسركه، وقىل مں عدىىه وقىل مں‌حراء اعماله[1] و هوالىار «**وىحىى مں‌القوم الطالمىں**» ىعىى اهل **مصر**، قوم **فرعوں**، امرالله ىعالى‌ارواح الىىى (ص) اں ىسلكں سىىلها فى‌الاىماں والصىرلله و ىرك‌الكفرىالله

«**و مرىم اىت عمراں الىى احصىت فرحها فىفحىا**» ىعىى ىفح حىرىىل ىامرىا فىه اى ـ فى حىت درعها وقىل فى فرحها، وقىل فى **عىسى** مں روحىا المحلوقه لىا «**وصدّقت ىكلمات رىها**» ىعىى السرائع‌الّىى‌سرعهاالله للعىاد ىكلماىه المىرله وقىل صدقت ىعىسى‌وهو كلمه‌الله قرأ **ابوعمرو وىعقوب وحفص** عں **عاصم** وكىىه على‌الحمع، ارادالكىت الّىى‌اىرلت على **ابراهىم و موسى و داود و عىسى** علىهم‌السلام، و قرأ الآحروں ىكىاىه على‌الىوحىد والمراد ىه **الاىحىل** اى ـ ىلىه ىىه **وكاىت مں‌القاىىىں** المطىعىں لرىها و قىل ر ىد القاىىں رهطها و عسىرىها فاىهم كاىوا اهل صلاح مطىعىں لله ـ روى عں‌الىىى (ص) قال «حسىك مں ىساء العالمىں **مرىم ىىت عمراں و حدىحه ىىت حوىلد وفاطمه ىىت محمد و آسىه امرا فرعوں** وروى عں **معادىں حىل** اں الىىى (ص) دحل على **حدىحه** و هى‌ىحود ىىفسها فقال

۱ـ الف عمله

امكرهن ماىرل ىك ىا حديحه وقد حعل الله فى الكر حىرا كىىرا فادا قدمت على صرائك فاقر ئهن منى السلام قالت ىا رسول الله و من هنّ ؟ ـ قال مريم ىىت عمران وآسىه ىىت مراحم ، و حلىمه احت موسى ـ فقالت ىالرفاء والىىىں

الىوبة الثالثة

قوله ىعالى « ىسم الله الرحمں الرحىم » اسم عرىر ىمهل من عصا فادا رحع وىادا احاىه ولىا فان لم ىىوسل ىصدوقدمه فى ابىداء امر فادا ىىصل ىصدق ىدمه فى آحر عمر اوسعه عمرا ، وقىل مىه عدرا ، واكمل له دحرا ، واحرل لديه برّا ىام حداوىدى كه ىى ىام او سحن مىسر آىد ، و ىى ىد كراو كمار محمصر آىد ، ىى سىاىس او آراىس كمار ىىسب ، ىى آساىى او روىىائى اسرار ىىسب ىى حدمت اوىں را ىطام ىىسب ، ىى ىعمت اوحان را قوام ىىسب ىى حود او وحود ىىسب ىى لطف او سهود ىىسب ىادساهى كه صىع او ىى آلت اسب ، وحواسب او ىى علّت كرىمى كه كرم او ىى حداسب وقدرت او ىى ىهاىت مهرىاىى كه ىىد حىمرا آن محل ىهاد كه روز ىىعت ىاوى ىداء « ان الله اسىرى » كرد ، وقت مىىاق ىلىقىىں « قالوا ىلى » كرد ، در لوح رقمىں « سىقت لهم مىا الحسىى » كرد ، روز اساراىىىىں « والرمهم كلمه التقوى » كرد اىىب كرم ورحمت ، اىىب عىاىت و سفقت ! قادرى كه هرحه حواهد واىد ارىولاد حه سحت ىر؟ كه ردست داود حون موم ىىحا كرد « والىاله الحدىد؟ » اررمىں وآسمان حه كىىكىىر ؟ اىىان راىى رىان قرا ىوا كرد كه « قالىا آىىىا طائعىں » ! ارىىد عاصى كه سحار ىر؟ او را ىحود آسىا كردوىاوى ىدا كرد كه « ىاايّها الّدىں آمىوا ىوىوا الى الله ىوىه ىصوحاً » ! اى كروىد كان آسىاىان ودوسىان همه ىوىت كىىد ، ىدر كا مں ارآىىد ىامں كردىد اكرسىا آں كردىد كه ارسىا آىد مں آں كىم كه ارمں آىد هىح حاى معىوىت ىدىرىد مكرا ىىحا ىار آىىد ىهىح در كا كىا ىىامرىد مكرا ىىحا ، ىىا ىامں آرىد ار ىامهرىاىاں ىمهرىاں آىىد ار درد ىومىدى ىامىد آىىد ما را ار كىا آمرىدں ىاك ىىىب ، ىار آىىد ما را ار معىوب

پذیرفتن عار نیست بار گردند نظر آن خوان «وانیبوا الی ربکم» مقام انابت زبر است از مقام توبت انابت بازگشتن است بخداوند خویش بدل و همت، و توبت بازگشتن است از معصیت بطاعت انابت چیست؟ از وادی نفاق بقدم صدق بوادی شکست آمدن، و از وادی بدعت بقدم تسلیم بوادی سنت آمدن، و از وادی فرق بقدم انقطاع بوادی جمع آمدن و از وادی دعوی بقدم افتقار وادی تفرید آمدن از وادی خرد بقدم فاقت باخو آمدن توبت چیست؟ شفیعی مطاع، و کیل دری مشفق، بانی کریم، نفس گناه محو کند وحقّ شفاعت او از بنده گنه‌کار عفو کند دیوان بنده از عصیان پاك ومطهر کند، مرد تائب را با مردی گناه برابر کند اینست که مصطفی (ص) گفت «التائب من الذنب کمن لاذنب له» و قال صلّی الله علیه وسلّم «ان الله تعالی افرح بتوبة عبده من الظمآن الوارد والضال الواجد والعقیم الوالد» میگوید حق تعالی بهیچ طاعتی چنان زود خشنود نشود که بتوبت تائبان رضاء او بتوبه گناهکار همچون شادی آن تشنه دان که در بیابان خشك بی آب ناگاه آب زلال رسد، یا همچون مسافری که در بیابانی مهلك از مرکب خویش گم کند، آنگه پس از نومیدی ناگاه بسر مرکب وبارخویش رسد، یا چون پیرزنی نازاینده آرزومند فرزند که با وشان اورا بشارت فرزندی نیکوسیرت، زیباصورت رسد در همه عالم هیچ شادی در جنب این سه شادی نرسد و این سه شادی در جنب رضاء حق از توبه تائب ناچیز و متلاشی گردد حکم قدم چنان رفته که اگر کسی هفتادسال در خرابات معصیت کند آنگه روزی بدردی غسلی کند باندوهی لباس وفا دردوشد، بسوی مسجد درآید، تحریمتی کند بحسرتی دست بردارد بدهشتی تکبیر گوید، در حضرت نماز وراز شود هنوز آن نماز تمام نکرده باشد که از جلیل وجبار ندا آید با اهل ملکوت که یا گماشتگان ما، درین آسمانها، امروز همه عبادتهای خویش بگذارید زجل[1] تسبیح و تقدیس درباقی کنید و عطر استغفار بسوزید آن بنده گرسنه ما را که بدرگاه ما آمد، آن آبی که به تکلّف از آن دیده دردناك او بیرون آمد در خزانه رحمت بنهید تا فردا درعرصات و امت رضوان را فرستیم

۱) زجل: صوت وآواز ونشاط وبلندی آواز. فرهنگ نفیسی

با دست او گیرد و گرد وامس بر آرد و این ندا میکند که « هذا عتیق الله » این آزاد کرد خداوند است و بمغفرت رسید حق ، برای آنکه در گناهکاری هم داغ محمد بر زبان داشت هم داغ مهر مادر در دل

آورده‌اند که فردا در قیامت بنده‌ای را نامه خویش بدست دهند آن کردار آلود خود بیند سر در پیش افکند ، اندوهی عظیم بر وی نشیند حق تعالی وی نظر رحمت کند گوید ای بیچاره روز فرو شد سر بر دار که امروز روز آشتی است و هنگام نثار رحمت بنده از شرم حق همچنان سر در پیش افکند میدارد یا رب العزة بکرم خود گوید بعزت من که سر از پیش برداری ودرجلال من بنگری اگر تو در دنیا آن بکردی که من فرمودم ، من امروز در روز بیچارگی و درماندگی تو آن کنم که تو خواهی « قل کل یعمل علی شاکلته » هر کس آن کند وازوی آن آید که سزای وی بود و بی‌وفائی کـه ترا جهان آفریدم سزای من همه وفا و کرم که صفت من است بر خام سراب قدس بر دمیش بهمه بکدم در کشد بعر زبان خوف و الهان در آن صحرا قیامت می‌آید و زبان حال وی میگوید

بسطنا علی الآثام لما رأینا العفو من ثمر الذنوب

چون عفو تو را حرم من پاك نیست زین پس همه در معصیت آویزم دست

اینست که رب العالمین گفت « فاولئك یبدل الله سیئاتهم حسنات وکان الله غفورا رحیما »

الجزء التاسع والعشرون

٦٧ - سورة الملك - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم » بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« تبارك » بزرگست وبزرگوار وپاك خداوندی در کرد گاری و کارسازی « الذی بیده المُلك » اوکه بدست اوست پادشاهی [می بخشد و می‌ستاند] « وهوعلی کل شیء قدیر[1] » واو برهمه چیز تواناست

« الذی خلق الموت والحیوٰة » او که بیافرید مرگی و زندگانی « لیبلُوکم ایکم احسَنُ عملا » تا بیازماید شما را که کیست از شما نیکوکارتر « و هو العزیز الغفور[2] » واوست که تواند و باود اما می بخشد ومیآمرزد

« الذی خلق سبع سمٰوات طباقاً » او که بیافرید هفت آسمان طبق طبق زبر یکدیگر « ما تریٰ فی خلق الرحمٰن من تفاوت » نبینی در آفرینش رحمن چیزی فروسد تا چیزی درمی‌باید[1] « فارجع البصر » چشم خویش و نگرستن خویش آن باز گردان « «هل تریٰ من فُطور[3] » با خود هیچ شکافی بینی در آسمان یا گشادی ؟

«ثم ارجع البصر کرتین» بازچشم خویش ونگرستن خویش ازآن دیگر بار «ینقلب الیك البصر» تا بیاید با تو چشم از نگرستن و عیب جستن «خاسئا » کم‌آمد وناپس[2] مانده «وهو حسیر[4] »واو مانده وبارا ... ... «ولقد زیّنّا السمآء الدنیا بمصابیح» بیاراستیم آسمان نزدیکتر بچراغها

١ ـ الف می درماند ٢ ـ الف باز پس مانده

«**وجعلناها رجوماً للشياطين**» آن را حبان کردیم با آن ساطس رانند او در آسمان «**واعتدنا لهم عذاب السعیر**(٥)» وساحتیم انسان را عذاب آتس

«**وللذین کفروا بربهم عذاب جهنم**» وانسانراست که بگروید بخداوند حوس عذاب دوزح «**وبئس المصیر**(٦)» وبد حانگا که دوزح است

«**اذا القوا فیها**» حون انسان را درافکنند درآتس «**سمعوا لها شهیقاً**» آتس را آواری سنوند رست صعب «**وهی تفور**(٧)» وآن میحوشد

«**تکاد تمیز من الغیظ**» حواهد که پار پار گردد از حسم «**کلما القی فیها فوج**» هر که که گروهی را درآن افکنند «**سألهم خزنتها**» بپرسند انسان راعذاب ساران دوزح «**الم یأتکم نذیر**(٨)» نیامد سماهیح آگاه کنند؟ وبرسانند

«**قالوا بلی قد جاء نا نذیر**» گویند آری آمد بما آگاه کنند ای «**فکذبنا**» دروغ زن گرفتیم او را «**وقلنا ما نزل الله من شیء**» وگفتیم الله هیح حبر فرو نفرستاد «**ان انتم الا فی ضلال کبیر**(٩)» نیستند سما مگر در گمراهی بزرگ

«**وقالوا لو کنا نسمع**» وگویند اگر ما میشنیدیم[1] حنانك رهر کان سنوند «**او نعقل**» یا ما درمییافتیم حنانکه مومنان دریابند «**ما کنا فی اصحاب السعیر**(١٠)» ما در دوزحیان نمی بودیم[2]

«**فاعترفوا بذنبهم**» گناه حویس اقرار کنند «**فسحقاً لاصحاب السعیر**(١١)» دوری باد دوزحیان را

«**ان الذین یخشون ربهم بالغیب**» انسان که میترسند ارحداوند حویس نادید «**لهم مغفرة واجر کبیر**(١٢)» انسان را آمرزس است ومرد بزرگوار

«**واسروا قولکم او اجهروا به**» نهان دا…ید سحن حویس یا آسکارا سازنگ «**انه علیم بذات الصدور**(١٣)» که حدای دانا است بهرحه دردلهاست

«**الا یعلم من خلق**» ندانند او که دل آفرید که در دل حیست یا رهی آفرید که حال او حیست؟ «**وهو اللطیف الخبیر**(١٤)» و اوست باریك دان دوربین

١ ـ الف می سنیدند ٢ ـ الف در دوزحیان نبودند

آ کا و دانا

« **هو الذی حعل لکم الارض ذلولا**» اوست که سمارا رمس ساور بدورودست و فرمانبردار « **فامسوا فی مناکبها** » مسروید درکنار ه ای آن « **وکلوا من رزقه**» و م حوربد ار روری او « **واليه النسور(۱۵)** » و برحاست ارگور رفس راسب سوی او

« **ءامنتم من فی السمآء** » ایمن می‌باسید[۱] ارو که درآسمان «**ان یحسف بکم الارض** » که در رمس فرو برد سما را « **فاذاهی تمور(۱٦)** » آنگه رمس سما را گردابد

« **ام امنتم من فی السّمآء** » یا ایمن باسید[۲] ارو که درآسمان « **ان یرسل علیکم حاصباً** » که فرو گساید بر سما سنگ اران «**فستعلمون کیف بدیر(۱۷)** » آری بدانید که حون ود آ نحه ممرساسدم ارآن

« **ولقد کذّب الذین من قبلهم**» دروعرن گرفتند اسان که سس ار ا سان بودند د عمبران مـرا « **فکیف کان نکیر(۱۸)** » حون ود و حـون دیدی نسان ناحسودی من

« **اولم یروا الی الطیر فوقهم** » نمی سد و نمی‌نگرسد مرغ ر ر اسان « **صآفات** » برواکرد وگسـ راسد « **ویقبضن** » و بار بر فراهم آرید بر بدن را « **ما یمسکهنّ الاالرحمن**» که به دارد آن را حسان مگر رحمن « **انه بکل سیء بصیر (۱۹)** » که او بهمه حبر سناسب و دا ا

« **امن هذاالّذی هو جندٌ لکم** » یا آن‌کسب که سمارا ساهسب« **ینصرکم من دون الرحمن** » که سمارا یاری دهد اگر الله یاری ندهد « **ان الکافرون الا فی غرور(۲)** » سسمد ناگرویدگان مگر در فر ب[۳]

« **امن هذا الذی یرزقکم** » یا آن کسب که سما را روری دهد «**ان امسك رزقه** » اگر اللّه روری‌حود بارگیرد « **بل لجّوا فی عتوّ ونفور(۲۱)** »نسب حرآنکه

۱ـ الف ایمن سد ۲ ـ یا ایمن سد ۳ ـ الف فرهب

می‌سسهمد [۱] درسوحی و در رمىدں

« افمں ىمسی مُکِبّاً علیٰ وحهه » اوکـه ىگوىسار مىرود ىر روی حوىس « اهدی » را راسىر اسب وراسىروىر « امں ىمسی سوىاً » ىا اوکه رود راسب و ىحم « علی صراط مسىقىم (٢٢) » ىر را راسب

« قُل‌هوالدی اىساکُم » ىىعامىر مں‌گوی اوآىسب که ساڡرىد سما را ىس آىکه ىىودىد « وحعل لکم‌السمع والاىصار والافىده » وسما راگوس آفرىد و سواىی و حسم و ىىاىی و دل « قلىلا ما ىسکروں (٢٣) » حوں اىدك آرادی (۱) و ساسداری می‌ىاسىد [۲]

« قل هوالدی دراکم فی‌الارص » ىگو اوآىسب کـه ساڡرىد سما را در رمىں « واليه ىُحسروں (٢٤) » و سما را ىس او حواهىد ىرد

« وىَقولوں مىیٰ هداالوعدُ اں کُىىُم صادقىں (٢٥) » و مىگوىىد کـی اىں همگام رسىاحىر که اگر راسب مىگوئىد [۳]؟

« قل اىما العلمُ عىدالله » ىگو داىس آىحه می‌ىرسىد ىردىك حداسب « واىما اىا ىدىرمىىں (٢٦) » و مں درىىں مىاں آگاه کىىىد ای آسکارا ام

« فلماراوه زُلفه »حوں‌آں راىىىىد ار ىردىك« سىٓب وحوه الدىں کڡروا » ىد اىدو وىىم ىىدا سود در روىهای ىاگروىدگاں« وقىل»وگوىىدا ساںرا « هدا الدی‌کىىم ىه ىدّعوں (٢٧) » اىں آں رور اسب وآں‌کار که آں را درآں کسی ار ما می‌ىارحواسىىد ومی‌حسىىد

«قل اراىىُم» ىگو حه ىىىىد « اں اهلکىی الله ومں معی » اگر الله مـرا ىمىراىد وهرکه ا مں«اورحمىا» ىا ىىحساىد ىرما فمں ىحىرالکافرىں مں عداب

---

۱ ـ الف سىهىد ۲ ـ الف می‌ىىد ۳ ـ الف می‌راسب‌گوىىد

۱) آرادی ىمعىی ساسداری وسکرگراری‌اسب مولاىا فرماىد

ای‌گرو موىىاں سادی‌کىىد همحو سرو وسوسں آرادی‌کىىد

سىح فرمود

ىحرمی و ىحىر آمـدی و آرادی که ارصروف رماں درامان حق ىادی

الیم » ؟ آن کسست که بر سهار دارد کافران را ار عداب درد نمای ؟

« **قل هو الرّحمٰن آمنا** » نگو اوست آن رحمن که نگرویدیم باو » **و علیه توکّلنا** » وبست باو بار کردیم « **فستعلمون من هو فی ضلال مبین (۲۹)** » آری آگاه سوید که آن کسست که در گمراهی آسکار است

« **قل ارائیم** » نگو حه سیند « **ان اصبح ماؤکم غوراً** » اگر اس آب سما هسگامی در رمین فرو سود « **فمن یأتیکم بمآء معین(۳)** » آن کسست که سما را آب آرد آسکارا بر روی رمین روان و سدا

النوبة الثانیة

اس سور الملك هرارو سیصد حرف است سیصد و سی کلمه سی آیت ، و حمله به **مکه** فرود آمد ، باجماع مفسران در مکیات سمرند و درین سور هیچ ناسخ و منسوخ نیست

روی **ابوهریره** ان النّبی (ص) قال « ان سور من کتاب الله ماهی الا ثلاثون آیه سفعت لرجل فاخرجته و القامه من النار وادخلته الجنه وهی سور تبارك »

و قال صلّی الله علیه و سلّم « وددت ان « **تبارك الذی بیده الملك** » فی قلب کل مومن »

و روی عن **ابن عباس** ان رجلا من اصحاب النبی (ص) ضرب خباء له علی قبر و هولا یحسب انه قبر فسمع انسانا یقراء « **تبارك الذی بیده الملك** » واتی النبی (ص) فقال یا رسول‌الله انی ضربت خباء لی علی قبروانا لااعلم انه قبر فاذا انسان یقراء سور الملك ـ فقال رسول‌الله (ص) « هی المانعه هی المنجیه تنجیه من عذاب القبر » فی خبر آخر « هی الواقیه من عذاب القبر » وروی من قرأها فی لیله فقد اکثر واطیب

قوله « **تبارك** » معنا تعالی و تعظم و تمجد وقیل تفاعل من البرکه وقیل معنا انّه الثابت الدائم الّذی لم یزل ولا یزال وقیل تعالی من جمیع البرکات

منه « الذى بيده الملك » يوسه من يساء و ينزعه ممّن يساء وقيل يريد به السوه يعزبها من اسع السى ويدل بها من خالفه « وهو على كلّ سيء » من الإنعام والانتقام « قدير »

« الّذى خلق الموت والحيوة » قال ابن عباس يريد الموت في الدّنيا والحيو في الآخر قال قتادة اذل الله ابن آدم بالموت و جعل الدنيا دار حيو و دار فناء و جعل الآخر دار جزاء وبقاء و انّما قدم الموت لانه الى القهر اقرب و قيل قدمه لانه اقدم لان الاسياء في الابتداء كانت في حكم الموات كالنطفه والتراب و نحوهما ثم اعترضت[1] عليها الحيوه وقال ابن عباس خلق الموت على صور كبس املح لا يمر بسيء ولا يجد ريحه سيء ولا يطأ على سيء الا مات و خلق الحيو على صور فرس انثى و هي الّتى كان جبرئيل والانبيا يركبونها « يمر بسي ولا يجد ريحها سيء الا حيي وهي الّتى اخذ السامرى قبضه من اثرها فالقى على العجل فحيي قوله « ليبلوكم » يعنى ليختبركم فيها بين الحيو الى الموت « ايّكم احسن عملا » اى – اسرع في طاعه الله واورع عن محارم الله و قيل ليبلوكم ايّكم احسن اخذا من حيوته لموته و احسن اهبه في دنيا لآخرته قال النّبى (ص) لعبدالله بن عمر « خذمن صحتك لسقمك ، ومن سبابك لهرمك ومن فراغك لسغلك ومن حيوتك لمماتك فانك لاتدرى ما اسمك غدا وسئل النبى (ص) اى المومنين اكيس » – قال « اكثرهم للموت ذكرا و احسنهم له استعدادا وقيل يختبرهم اعلاماً للملائكه حالهم ليظهرلهم سكرانهم و كفرانهم كيف يكونان عندالمحنه في الصبرو عند النعمه في السكر « وهو العزيز » المنتقم من اعدائه « الغفور » لاوليائه

« الذى خلق سبع سموات طباقاً » بعضها فوق بعض بين كل سماء مسير خمس مائه عام وغلظ كلّ سما خمس مائه عام وقوله « طباقاً » جمع طبق ، كجمل وجمال وقيل جمع طبقه ، كرحبه ورحاب وقيل « طباقا » مصدر من طابق يقول طابق بين نويه اذا لبس احدهما فوق الآخر وهو نصب على المصدر وقيل صفه وقيل لانه

---

١ – الف اعترضت

بصب لا به ممعول بان « مانری فی حلو الرحمن من بهاوب » ورا حمره و الکسائی
من بعوب بسد بدالواو بلا الف و هما لعبان کالبحمل و البحامل والبطهر والبطاهر،
والبعاوب والبعوب، بعد ما ر السئن می الصحه وبی معبا قولان احدهما «ماتری»
با ابن آدم « فی حلو الرحمن » بعنی السماء «من بهاوب» ای - حلل و اصطراب
و بعرق بل هی مسبقیمه مسبو به لا بعوب بعصها بعصا لعله اسوائها والقول النانی
انه عام وبی حمیع حلق الرحمن ای - لسم بعبه سیء اراد ولم یحرج سیء عن
موحب الحکمه و قیل « الحلق » فی الآیه مصدر والمعنی بحلو کل سیء صعیرا
و کبیرا بامر واحد لا بعاوب فی ذلك رهو قوله « کن » و قیل الرو به فی الآیه بمعنی-
العلم لبعد السماء عن الادراك بحاسه البصر قوله « فارجع البصر هل تری من
فطور » ای سعوق وصدوع

« ثم ارجع البصر » ای - اعدالبطر بابیا «کرتین» ای مرتین « ینقلب الیك
البصر » ای - برجع الیك البصرا یها المخاطب « خاسئاً » ای- خاسئا صاغرا دلیلا
کذلّه من طلب سیئا فاخطا « وهو حسیر » ای - معی کلیل لم بدرك ما طلب ای -
اعیا من قبل ان بری فی السماء حللا روی عن کعب قال السماء الدنیا موج مکفوف
والنانیه مرمر بیضاء والنالثه حدید والرابعه صفراء و قال بحاس رالحامسه فضه،
والسادسه دهب ، والسابعه یاقو به حمراء و بین السابعه الی الحجب بحار من نور

« ولقد زینا السما الدّنیا بمصابیح » ای - بکواکب ، وهی کبار النجوم
سمیّت مصابیح لاضاءتها والمصباح ، السراج لاضاءته « وجعلنا ها » ای - بعضها
« رجوماً للشّیاطین » ای - رمیا لهم اذا استمعوا الی السماء قال قتاده حلق الله النجوم
للبلاثه اساء زینه للسماء« ورجوماً للشیاطین » ولیهتدی بها فی ظلمات البر والبحر
فمن اولها علی غیر دلك فقد قال رایه واخطا حظه قال الضّحاك الکواکب البی
بری لا برجم بها والبی رجم بها الشیاطین لا ریها الناس و قال ابوعلی الکواکب
انفسها لا برجم لان الکواکب وا به لا زول عن السماء ولا مقد انما ینفصل عنها
سهاب یحرق « واعتدنالهم » ای - هیانا لهم فی الآخره « عذاب السّعیر» و هی

النارالموقد المسعله و يقال سعرت النار فتعرّت اذا قويتها و قيل السعير بيت للشياطين في جهنم هواسمه

«وللذين كفروا بربهم» اي ـ واعددنا للذين كفروا بربهم «عذاب جهنّم وبئس المصير»

«اذآ ألقُوافيها» اي ـ القى الكفار في النار «سمعوالها شهيقاً» وهوصوت قطيع منكر كشهيق الحمار وهو اول صوته وقد يسمع للنار صوت منكر اذا اشتدّ لهيبها كا نها تطلب الوقود «و هي تفور» اي ـ ترتفع بالغليان لشدة توقدها اي ـ تغلى بهم كغلى المرجل

«تكاد تميز» اي ـ تتقطع فتنفصل بعضها من بعض من شدة غيظها على الكفّار «كلما القى فيها فوج سالهم خزنتها» و هم الملائكة الموكّلون بها «الم يأتكم نذير» الم يأتكم رسول من قبل الله في الدنيا ينذركم

«قالوا بلىٰ قد جاءنا نذيرٌ فكذبنا» روى ابو هريره عن النبي (ص) انه قال انا «النذير والموت المغير والساعه الموعد» «قالوا بلىٰ قد جاءنا نذيرٌ فكذبنا و قلنا ما نزل الله من شيء» اي ـ من شيء و كتاب وحكم فيقول الخزنه لهم «ان انتم الا في ضلال كبير» اي ـ ما انتم اليوم الا في ضلال كبير كنتم عليه في الدنيا و يجوزان يكون هذا من كلام القوم ، اي ـ وقلنا للرسل «ما انتم الا في ضلال» و بُعد من الصواب

«وقالوا لو كنا نسمع» اي ـ قالوا وهم في النار لو كنّا نسمع سمع من يعي و يفكّر «او نعقل» عقل من يميز و ينظر، وقيل لو كنا نسمع الهدى في الدنيا او نعقل معاني كلام الله و ماكان يدعونا اليه الرسل «ماكنا في اصحاب السّعير» اي ـ في جمله اهل النار

«فاعترفوا بذنبهم» اقرّوا بكفرهم «فسُحقا لاصحاب السّعير» اي ـ بعدا لهم قرأ ابوجعفر و الكسائي «فسحقاً» بضم الحاء والباقون بسكونها و هما لغتان ، مثل الرعب والرّعب و السحت والسحت سحقا نصب على المصدر اي ـ سحقهم الله سحقا اي ـ باعدهم من رحمته مباعد وقيل السحق وادٍ في جهنم

«ان الدين يحسون ربهم بالعب» اى ـ يحافونه ولم يرو وقيل يحافون الله و يتركون معصيته حيث لا يراهم احد من الناس لانّ ذلك ادل على الاخلاص و ابعد من النّفاق و قيل يحسون ربهم قبل المصير اليه «لهم‌معفرة» لذنوبهم «و اجرٌ كبير» ثواب جزيل لطاعاتهم

«و اسروا قولكم او اجهروا به» اى اخفوا كلامكم او اعلنوه فهما سواء عندالله «انّه عليم بذات الصّدور» قال ابن عباس نزلت فى المشركين كانوا ينالون من رسول‌الله (ص) فخبره جبرئيل بماقالوا ونالوا منه فقال بعضهم لبعض اسروا قولكم كى لا يسمع اله محمد فقال تعالى قل لهم «اسروا قولكم او اجهروا به» فانّ الله لا يخفى عليه خافيه وهذا امر تهديد كما قال «اعملوا ماشئتم»

ثم قال «الا يعلم من خلق» اى ـ الا يعلم السر من خلق السر الا يعلم ما فى الصدور، من خلق الصدور؟ الا يعلم من خلق الاشياء ما فى صدور عباد؟ ففى هذ الوجه من فى موضع الرفع وهو اسم للخالق و يجوز ان يكون من اسما للمخلوق و يكون فى موضع النصب والمعنى الا يعلم الله من خلقه «وهو اللطيف الخبير» العالم بدقائق الاشياء وبواطنها ويجوز ان يكون العلم من صفة المخلوق، والمعنى الا يعلم هذا الكافر من الّذى خلقه، الا يعلم الله الّذى هو خالقه «وهو اللطيف» الّذى الطف لهم فى تدبير واحسن اليهم فى انعامه «الخبير» بهم وباعمالهم

«هو الّذى جعل لكم الارض ذلولا» ليّنة سهلة يسهل لكم السلوك فيها وقيل ليّنها بالجبال حتى لا تميد ولا تزول باهلها، وقيل جعلها ذلولا، اى ـ سهلا يمكنكم عليها بحيث لا يمتنع المشى فيها بالحزونة «فامشوا فى مناكبها» اى ـ فى جوانبها و قيل فى فجاجها واطرافها و قيل فى جبالها قال الزجاج وهذا اشبه لان معنا سهل لكم السبيل فى جبالها فهو ابلغ فى الذلل هذا امر اباحه، ذكر على سبيل الامتنان بتسهيله عليهم «وكلوا من رزقه» اى ـ مما هيّا لقوتكم و عذائكم ما اذن لكم فى تناوله و احلّه لكم دون مانهيكم عنه و حرمه عليكم «واليه النّشور» اى ـ البعث من قبوركم ثم خوف الكفار

فقال « **امنتم من في السّما** قال **ابن عباس** اى ـ عذاب من السماء ان عصيتمو « **ان يخسف بكم الارض** » يعنى ان تغور بكم فى الارض « **فاذا هي** » اى ـ الارض « **تمور** » اى ـ تتحرك وتدور وذلك ان الله تحرّك الارض عند الخسف بهم حتى تلقيهم الى اسفل والارض تعلو عليهم و تمور فوقهم ، تقول مار يمور اذا جاء وذهب

«**ام امنتم من في السما ان يرسل عليكم حاصباً**» اى ريحا ذات حجارة وقيل الحاصب مطر فيه حصباء كما فعل باصحاب **لوط** وقيل سحاب فيه حجارة والحاصب والحصباء واحد « **فستعلمون** » فى الآخرة وعند الموت « **كيف نذير** » ى ، اى ـ انذارى اذا عاينتم العذاب و قيل « **فستعلمون كيف نذير** » ى اى ـ رسولى قال **ابن عباس** ستعلمون ان **محمداً** كان لكم نذيرا

« **ولقد كذب الذين من قبلهم** » يعنى كفار الامم الماضيه « **فكيف كان نكير** »ى ، اى ـ انكارى اذا اهلكتهم اثبت بعض القراء الياء فى هذه الحروف واخواتها على الاصل وحذفها بعضهم على الخط

« **اولم يروا الى الطير فوقهم صافّات** » صففن اجنحتهن اذا طرن فى الهواء اى ـ تبسط كالحداء والنسر « **و يقبضن** » يعنى اجنحتهن بعد بسطها حتى يهن كالحمام وقيل يصففن احيانا و يقبضن احيانا وقيل فى الهواء طيور لا تقع بالارض ابدا طعامها النمل والبعوض اذا طرن فى الهواء يقبضن اذا هن واجنحتهن حكاه **ابن هشيم** « **ما يمسكهنّ** » فى الجوّ « **الا الرحمن** » بقدرته ا به حلّ جلاله عمت رحمته الخليقه كلّها « **انه بكل شيء بصير** » عالم بمصلحة كلّ شيء بين لهم فى هذه الآيه ما يدلهم على توحيد من تسخير الطير فى جو السماء

«**امن هذا الّذى هو جندٌ لكم**» اعوان لكم « **ينصركم من دون الرحمن** » و يدفعون عنكم عذاب الله فامنتم عذابه بسببه ، و قيل معنا هل شيء من اصنامكم يدفع عنكم عذاب الله « **ان الكافرون الا فى غرور** » اى ـ ما الكافرون الا مغترّون بغرور **الشيطان** غير متمسكين بحجة و برهان

«**امن هذا الذى يرزقكم**» يطعمكم و يسقيكم و يعطيكم منافع الدنيا

«ان امسك رزقه» یعنی ان امسك الله المطر او امسك جمیع اسباب الرزق و قیل معناه من الذی یوسع علیکم نعمکم ان شئنا علیکم فعاقبکم بالجدب والقحط «بل لجّوا» ای تمادوا «فی عتوّ» ای استکبار عن الحقّ وعن الداعی الیه «و نفور» عن قبول الحق فیفرون منه ثم ضرب مثلا فقال

«افمن یمشی مکبّاً علی وجهه اهدی امن یمشی سویّاً علی صراط مستقیم»

معناه افمن یمشی مطرقا لا یلتفت الی الطریق واخ لافها ارشد ام الذی یرفع رأسه ینظر الی الجاد ، وهذا مثل ضربه الله للکافر والمؤمن ، فالکافر « یمشی مکبّاً علی وجهه» راکبا راسه فی الضلاله والجهاله اعمی العین والقلب لا یبصر یمینا و شمالا قال قتاده اکب علی المعاصی فی الدنیا فحشر الله علی وجهه یوم القیامه و ذلك قوله تعالی «ونحشرهم یوم القیمه علی وجوههم » والمؤمن یمشی سویّا معتدلاً یبصر الطریق وهو «علی صراط مستقیم» دین قیم وهو الاسلام قیل نزلت فی عمّار بن یاسر و ابی جهل وقوله «مکبّاً علی وجهه» فعل عزیب لان اکثر اللّغه فی المعدی و اللّزوم ان یکون افعلته فعل وهذا علی ضد یقال کبیت فلانا علی وجهه فاکب قال الله تعالی « فکبت وجوههم فی النار» وقال النبی (ص) و هل یکب النّاس علی مناخرهم فی النار الا حصائد السنتهم » و نظیر فی الکلام قولهم قشعت الرّیح السحاب فاقشع

« قل هو الذی انشاکم » ای خلقکم ابتداء «وجعل لکم السّمع والابصار والافئدة» خص هذ الثلاثه الذکر لان العلوم والمعارف بها تحصل « قلیلا ما تشکرون » ای تشکرون شکرا قلیلا وما زائد وقیل اقلّکم الّذی یشکرالله سبحانه

« قل هو الّذی ذراکم فی الارض » خلقکم فیها صغارا «والیه تحشرون» ای الی الله تجمعون وتساقون یوم البعث فیجازیکم باعمالکم من لهم الآیات الّتی تدلهم علیه و توصلهم الی معرفته

«ویقولون متی هذا الوعد» ای ما وعد تنا من الخسف و الحاصب وقیل

البعب والنسور « ان كىىم صادفىں » فى هدا الوعد

«قل انما العلم عىد الله» علم القىامه وعلم ىرول العداب عىدالله ، لم ىطلع علىه ىسر «وانّما انا ىدىرٌمىىں»اى ــ رسول محوف اىں لكم وحى الله الى ولااعلم وقب الحسر

« فلمّا راوهُ زُلفه » اى ــ عا ىىوا عداب الله فرىبا كقوله « واحدوا من مكان فرىب» والرلفه القرىه وكدلك الرلفى « سىىٔب وحوه الدىں كفروا » اى ــ ساء اصحاب الوحو ماعاىىوا من العداب فدكر الوحو واراد اصحابها ىقال سوىه فسىء اى ــ حرىىه فحرں ، كما ىقول سرىه فسر وقىل معىا اسودّب وعلىها الكابه والعىر والمعىى فىحب وحوههم بالسواد وهدا فى القىامه وقىل كان ىوم ىدر ، ىطىر قوله « ىرى الّدىں كدبوا على الله وحوههم مسودّه كاىما اعسىب وحوههم قطعا من اللّىل مطلما وىرهقهم دلّه » وحو علىها عبره ىرهقها قىره «وقىل» اى ــ قال الحرىه لهم «هدا» العداب «الدى كىىم ىه ىدعون» اى ــ هدا الّدى كىىم من احله ىدعون الاباطىل وىقولون «لابعب ولا ىسر » و قرا ىعقوب «ىدعون» بالىحفىف والمعىى هدا الّدى كىىم ىه ىسىعحلون و ىدعون الله ىقولكم اللّهم ان كان هدا هو الحق من عىدك فامطر علىىا حجاره من السما ، و قىل ىدعون ىفىعلون من الدعاء ، ىقال دعا وادّعا ىمعىى واحد ، وقىل معىى الآىه فلما راوا الوعد بالحسر والىسر وسوء العداب حقا وراوا الىبى (ص) سافعا لامىه محلصا لهم من العقاب على ما دكر الله ىر وعد ىه سىىٔب وحوههم

قوله «قل ارايىم» اى ــ قل ىا محمد لمسركى مكه الّدىں ىىمىون هلاكك «ارايىم ان اهلكىى الله ومن معى» من المومىىں «اورحمىا» فابقىىا واحر آحالىا «فمن ىحىر» كم « من عداب الىم » من ىىفعكم من باسه واى ىفع لكم فى هلاكىا وهدا حواب لقولهم ىر ىص ىه رىب المىون وان امر محمد لا ىىمّ ولا ىبقى وقىل معىا لا ىىمىوا موىى فاىه لا ىىفعكم وىمىوا ماىحىر كم من عداب الله فانّ

دالك انفع لكم ، وو ل معىا ىحں مع ايما ما حائفوں ان ىهلكىا ىدںوىىا لاں حكمه ناود فسا فمں ىىمعكم من عدابه وانىم كافروں

« فل هو الرحمں الّدی » ىعىد « امىاىه وعليه ىوكلىا » فوصىا الىه امورىا «فسعلموں» عدا «من هو» الىوم «في صلال مىں» حىں لا ىمعكم العلم ىىىا

«فل ارایىم ان اصىح ماو كم عورا» ای ــ عاىرا داهىا فى الارص لا ىىاله الا ىدی والدلاء فال الكلىی و مقاىل ىعىی ماء رمرم « فمں ىأىىكم ىما معىں » طاهر حار را العىں وىىاله الدلاء دكرهم عظىم ىعمىه علىهم ىاطهار المىا لهم على وحه الارص و انه لو حعلها عائرا لم ىمكنهم الىوصل الىها ولكاں و ىه هلاكهم والله اعلم

الىوبة التالته

قوله ىعالى « ىسم اللّه الرحمں الرحىم » سماع اسم الله وحىالهىه الهىه ىصمں الفىاء والعىبه سلطاىىىىى اىں كلمه حوں ىعاب ملكی ىگساىد وحلال كىد ىاء او ىىدا گردد رهرحه افىد دمار ار وی ىرآرد و رقم ىىىى روكىىىد ىىموىد اىں كلمىىى ار هىىىى اىں كلمىىى حىاں ار حود فاىی ىود كه مرو ا هىح حىال ىماىد وار هر ىىاں كه دهىد ار آں ىىاں ىهاں ىود

محوں اسمی و رسم حسمی وعس عىی و دمىى اىىا
و فی فىائی فنی فىائی و فی ورائی وحدىى اىىا

ار سماع ىام رحمں ورحىم ار مقصود هىىى ىىحراء اىىں افىد ، وفىاء وی صفىى ىعاىدل گردد اىىىىى ىىىى حداوىد عر كرىاو ىىقدىىى اسماو هىىى الهىىى ىماىد كه موحىى دهىىى اىىى وحمرىى ىارمرهم ىهد صفىى لطف ورحمىى الله اساوىى اىىى ىحلال وعرىى الوهىىى ، رحمں رحىم اساوىىىى ىكمال لطف و رحمىى هر كرا ىاح

دولت دين برفرق نهادند مسرور عز اوازحضرت اين نام نونشنيد وهر كرا داغ شقاوت
رحان نهادند، رقم خذلان او ازحضرت اين نام كشيد دارو گير گشاد وبند وتواحب
وسياست عز ومذلّت همه نتيجهٔ قهر ولطف اوست، كونين وعالمين همه ملك وملك
اوست است كه رب العالمين گفت «تبارك الذى بيده الملك و هوعلى كلّ
شى قدير» ملك هزد[1] هزارعالم بيد اوست سرهمهٔ سروران درقبضه تقدير اوست،
گردن همه گردن افرازان دررتبه تسخير اوست ناصيه همه جباران منقاد قهرحضرت
اوست درخبرمىآيدكه «انا الملك قلوب الملوك ونواصيهم بيدى اقلّبها كيف اشاء»
ملك منم، پادشا برپادشاهان منم، اعزاز واذلال بندگان در مشيت دلهاى عالميان
درقبضه منست، چنانكه خواهم ميگردانم واسرار ايشان برحسب مرادخود ميرانم
خواهم نخوانم ونخوانم خواهم برانم ونگردانم اى شما كه عالميان ايد، شبه شب
ملوك مشغول مداريد ودل دروشان مبنديد دل در دين ما بنديد تو كّل بركرم ما
كنيد، روى بدرگاه طاعت ما آريد دين برسبت باشيد تا دنيا شما را تبع شود
خدمت ملك الملوك كنيد تا ملوك جهان شما را خدمت كنيد

خدمت او كن مگر شاهان ترا خدمت كنند

چاكر او باش تا سلطان تراگردد غلا

ملك اينانست خداست وملك دلهاخدا وملك جانها خدا اينانست ملك در
دنيا راند ودل ملك درآخرت راند وجان ملك درعالم حقيقت راند ملك اينانست
اينست كه «انماالحيوة الدنيا لعب ولهو وزينة» وملك دل اينست كه «يحبّهم و
يحبونه» وملك جان اينست كه «وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة» آن عزيز
را گويند فردا كه علم كبرياى اوبصحراى برآيد[2] كه «لمن الملك»؟ من ازگوشهٔ
دل خويش منشورى او درى بركشايم و دردى از دردهاى او بيرون دهم، تا گرد
و امت برآيد وگويند «لمن الملك»؟ اگرمعترضى را برآيد گويم او كه چون

1 ـ الف هست 2 ـ الف برند

ما صعفا ومسا کس دارد، مسگوند « لمن‌الملك »؟ ما که‌حون او ملکی‌حباری دار بم حرا مگوسم «لمن‌الملك» ؟ اگراوراحون ما سد گااسب ، ما را حون اوحداوند اسب کسی را که درحرم قرآن نار[1] داده ناسمد ، نا رمانی اس حلعب نوسد که « ان عبادی لس لك علیهم سلطان » و رمانی اس سرنف ماند که « نحبهم و نحبونه » ورمانی اس سرب کسد که « وسقهم رنهم » اس حس کسی را حرا نرسد که نرحدبان حواحگی کمد ونامداد وسانگا گوند « لمن الملك » ؟

حرحداوند معرمای که حوانند مرا سرد اس‌نام کسی‌را که علام نو نود
نگسلانم‌کمر گردون ار فوب‌حوس حون‌نطرف کمرم‌نفس‌رنام نو ود

۱ الف را

٦٨ - سورة القلم - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم‌الله الرحمن الرّحيم » بنام خداوند جهاندار دشمن پرور بخشاینده‌گی ، دوست بخشای بمهربانی

« ن والقلم » بخداوند و قلم « وما يسطُرُون (١) » و بآنچه آسمانیان و زمینیان نویسند [از کتاب و کلام]

« وما انت بنعمة ربك بمجنون (٢) » تو بآن نیکویی که از خداوند تو است با تو دیوانه نیستی

« وان لك لاجراً غير ممنون (٣) » و تراست مزدی ناکاسته هرگز

« و انك لعلىٰ خُلُق عظيم (٤) » و تو برخویی بزرگواری [برادب تعلیم‌ما]

« فستُبصر و يُبصرُون (٥) » آری تو بینی و ایشان بینند

« بايكم المفتون (٦) » که دیوانه و فتنه رسیده از شما کیست

« ان ربك هو اعلم » خداوند تو است که اوداناست « بمن ضلّ عن سبيله » بهر که گمشد از راه او « و هو اعلم بالمهتدين (٧) » و او داناست بایشان که راه یافتگان اند بحق

« فلا تُطع المكذبين (٨) » بگر دروغ زن گران را فرمان مبری

« ودّوا لو تُدهن فيُدهنون (٩) » دوست میدارند که تو فرا ایشان گرایی بنرمی ، تا فرا تو گرایند

« ولا تطع » فرمان مبر « كل حلاف » ازین هر سوگند دروغ خوار « مهين (١) » خوار فرا داشته‌ای

« همازٍ» مردم نکوهی « مشّآء بنميم (١١) » سخن چینی

« **مناع للحیر** » او نسکی بار داری « **معتد** » گراف کاری، گراف گوئی ،
با سار کاری « **اثیم** (۱۲) » بلند کاری

« **عتل** » درست‌خوئی « **بعد ذلك ز نیم** (۱۳) » با آنهمه‌نادرست‌اصلی‌بدنامی

« **ان کان ذامال و بنین** (۱٤) » او بهر آنکه کسی با مال بود و پسران

« **اذا تتلی علیه آیاتنا** » چون‌سخن‌ما برو‌خوانند« **قال اساطیر الاولین** (۱۵) »
گویند که این افسانه[1] پیشینیان است

« **سنسمه علی الخرطوم** (۱٦) » آری فردا او را نشانی کنیم بر روی

« **انا بلوناهم** » بیازمودیم ما ایشان را [آنچه ایشان را دادیم از مال]

« **کما بلونا اصحاب الجنة** » چنانکه بیازمودیم خداوندان آن بستان را « **اذ**
اقسموا » آنگه که سوگند خوردند همگان « **لیصرمنها مصبحین** (۱۷) » که آن
میوه خرما و انگور ببرند و با زرع بهم کنند سحرگاهان نزدیك بام

« **ولا یستثنون** (۱۸) » و نگفتند که اگر خدای خواهد! « **فطاف علیها طائف من**
ربك » گرد آن بستان ایشان گشت بشب گردنده ای و آن رسید برسید ای از عذاب
خداوند و « **وهم نائمون** (۱۹) » و ایشان در خواب

« **فاصبحت کالصریم** (۲۰) » آن بستان زمینی گشت چون شب سیاه درو
نه نبات نه آب

« **فتنادوا مصبحین** (۲۱) » یکدیگر را آواز دادند نزدیك بام

« **ان اغدوا علی حرثکم** » خیزید از خواب، امداد کنید بر حرث خویش

« **ان کنتم صارمین** (۲۲) » اگر می چیدن خواهید « **فانطلقوا و هم**
یتخافتون (۲۳) » با هم راز میکردند در راه و میگفتند

« **ان لایدخلنها الیوم علیکم مسکین** (۲٤) » میگویند که هیچ درویش
امروز بر شما در آن بستان در نیاید

«**وغدوا علی حرد قادرین** (۲۵) » بامداد کردند بر آهنگ بد، چون
نزدیك بستان آمدند و درویش ندیدند گفتند که دست یافتیم!

[1] ــ الف اوسانه

« **فلماراوها** » چون آن‌بستان را[هامون]دیدند «**قالوا انا لضآلّون** (۲۶)» گفتند ما را گم کردیم

«**بل نحن محرومون** (۲۷)» [چون نیك نگا کردند گفتند نه را گم کردیم] ، بلکه از نعمت بی بهر ماندیم

« **قال اوسطُهُم** » بهینه برادران‌ایشان گفت « **الم اقُل لکم** » نمی گفتم شما را « **لولا تُسبّحون** (۲۸) » چرا خدای‌راپاك نشناسید ، [از در ویش بداد] ؟

« **قالوا سبحان ربنا** » گفتند خداوند ما پاکست‌ازستمکاری « **انا کنا ظالمین** (۲۹) ما ستمکارانیم

« **فاقبل بعضُهُم علی بعض یتلاومون** (۳۰) » روی فرا یکدیگر کردند سرزنش کردن

« **قالوا یا ویلنا** » گفتند ای ویل و درد ردی‌بر ما « **انا کنا طاغین** (۳۱) » ما فرمانبرداری نکداشتیم و از اندار خود درگذشتیم

« **عسی ربّنا ان یُبدلنا خیراً منها** » امیدداریم که‌مگر الله مارا بدل‌دهدبه از آن« **انا الی ربنا راغبون** (۳۲) »ماسارو حاجت‌خواست باخداو بدخودمگرد دیم

« **کذلك العذاب** » چنین‌بود عذاب[این‌جهانی] « **ولعذابُ الآخرة اکبر** » وعذاب آخرت مه[1] است اوراکه در رستاخیزعذاب کنند « **لو کانوا یعلمون** (۳۳) » اگر مردمان دانندی

« **ان للمتقین** » پرهیزگاران را از شرك « **عند ربهم جنات النعیم** (۳٤) » نزدیك خداوند ایشان بهشتهای با نازو نعیمست

« **افنجعلُ المسلمین کالمجرمین** (۳۵) » مامسلمانان‌راچون کافران کنیم ؟

« **مالکم** » چه رسید شما را ؟ « **کیف تحکُمون** (۳۶) » این چیست که میگویید و چه حکم است که میکنید ؟

« **ام لکم کتابٌ فیه تدرُسُون** (۳۷) » یا شما را نامه‌ای است از آسمان کـه اندرو همی خوانید

---

۱ ـ الف بزرگتر

« انّ لکم فیه لما تخیرون (۳۸) » که هست شما را در آن نامه آنچه حکم کنید

« ام لکم ایمانٌ علینا بالغة » یا شما را سوگندانست و پیمان بر ما بوجوب رسید « الی یوم القیامة » تا روز قیامت « ان لکم لما تحکمون (۳۹) » که ما راست آنچه شما حکم کنید

« سلهم ایهم بذلک زعیم » پرس ایشان را تا کیست ازیشان که بدرست کردن آن سوگند میانجی است ؟

« ام لهم شرکآءُ » یا ایشان انباران دارند نامی، با انباران میدانند مرا « فلیأتوا بشرکائهم » گوی ایشان را تا انباران خود بیارند و باز نمایند « ان کانوا صادقین (۴۱) » اگر می‌راست گویند

« یوم یکشف عن ساق » آن روز که برد برکشند از ساق « و یُدعون الی السجود » و خلق را با سجود خوانند « فلا یستطیعون (۴۲) » با گروهی نگان نتوانند که سجود کنند

« خاشعة ابصارهم » فروشده چشمهای ایشان از بیم « ترهقهم ذلّة » بر رویهای ایشان نشسته خواری بیم و نومیدی « وقد کانوا یُدعون الی السجود » وهم سالمون » وچون ایشان را با سجود خواند وایشان باسلامت بودند وتن بها ازیم اجابت نکردند

« فذرنی ومن یکذب بهذا الحدیث » بامن گذار اورا که دروغ می‌شمرد این سخن « سنستدرجهم من حیث لایعلمون (۴۴) » آری فرا گیرم ایشان را بار بار از آنجا که ندانند

« وأُملی لهم » ودرنگ دهم ایشان را « ان کیدی متین (۴۵) » که ساز من در واخ است وکار ردازی برمن فراخ وار فردا بیم نه

« ام تسئلهم اجراً » یا بر رسانیدن این پیغام ازیشان مزد میخواهی[۱] « فهم من مغرم مثقلون (۴۶) » تا ایشان را اوام افتاد از بهر تو که گران بار گشتند

۱ الف می‌مزد خواهی

« **ام عندهم الغيب فهم يكتبون** (٤٧) » يا نزديك ايشان است علم غيب تا ايشان می نويسند

« **فاصبر لحكم ربك** » شكيبا باش حكم خداوند خويش را « **ولا تكن كصاحب الحوت** » وچون مرد ماهی مباش « **اذ نادى وهو مكظوم** » آنكه كه ما را خواند واو پرغم واندهگين

« **لولا ان تداركه نعمة من ربه** » اگرنه آن بودی كه دريافت او را نعمت نيك خدايی از خداوند او « **لنبذ بالعرا** » خداوند او او را از شكم ماهی بهامون ريسا حير افكندی روز ريسا حير « **وهو مذموم** (٤٩) » وملامت برو بود

« **فاجتبه ربه** » بر گزيد او را خداوند او وگزين او باز كرد « **فجعله من الصالحين** (٥٠) » و او را از شايستگان شايسته ای كرد

« **وان يكاد الذين كفروا** » نزديك باشد[1] وكام باشد[2] كه ناگرويدگان « **ليزلقونك بابصارهم لما سمعوا الذكر** » ترا چشم برميس آرندی[4] كه قرآن شنوند ازو « **ويقولون انه لمجنون** (٥١) » ومی گويند رسول را كه او ديوانه است

« **وماهو الا ذكر للعالمين** (٥٢) » و نيست او مگر آوای جهانيان و شرف دو گيتی

النوبة الثانية

اين سورة هزار ودويست و پنجاه وسی حرف وسيصد كلمت پنجاه ودو آيت جمله به **مكة** فرو آمد، بقول بيشترين مفسران **ابن عباس** و **قتادة** گفتند از اول سوره تا « **سنسمه على الخرطوم** » به **مكة** فرو آمد واز پنجاه تا « **ولعذاب الآخرة اكبر لو كانوا يعلمون** » به **مدينه** فرو آمد واز پنجاه تا « **فهم يكتبون** » به **مكة** فرو آمد واز پنجاه تا « **فجعله من الصالحين** » به **مدينه** فرو آمد و از پنجاه تا آخر سور به **مكة** فرو آمد در اين سور دو آيت منسوخ است « **فذرني ومن يكذب بهذا الحديث** » اين قدر از آيت منسوخ است بآيت سيف و باقی آيت محكم و

١ ـ الف اوكندند ٢ ـ الف بيد ٣ ـ الف كامند ٤ ـ الف آرديد

و آیت دیگر « **فاصبر لحکم ربّك** » معنی صبر اندر ین آیت مسوح است بآیت سیف

وعن **ابی بن کعب** قال قال رسول‌الله (ص) « من قرأ سوره ن والقلم اعطاه الله عز وجل ثواب الّذین حسّن الله اخلاقهم »

قوله تعالی « **ن والقلم** » قال اهل‌التفسیر « ن » هوالحوت‌الّذی علیه الارض وهو قول **مجاهد** و **مقاتل** و **السّدی** و **الکلبی** و قال **ابن‌عباس** اول ما خلق‌الله القلم فجری بما هو کائن الی یوم القیامه، ثم رفع بخارالماء الی یوم‌القیامه فخلق منه السموات، ثم خلق النون فبسط الارض علی ظهر فتحرك النون فمادت‌الارض فاثبت بالجبال فان الجبال لتفخر علی‌الارض، ثم قرأ **ابن عباس** « **ن والقلم وما یسطرون** » وقیل الحوت علی‌البحر والبحر علی متن‌الریح والرّیح علی‌القدر قال **کعب‌الاحبار** اسم الحوت‌لوثیا، قال وانّ ابلیس تغلغل‌الی‌الحوت‌الّذی‌علی‌ظهر الارض فوسوس الیه فقال له اتدری ما علی‌ظهرك یالوثیا من‌الامم والدواب والشجر والجبال‌لو نفضتهم القیتهم عن‌ظهرك ؟ فهم لوثیا ان یفعل‌ذلك فبعث‌الله دابه فدخلت منخره فوصلت الی دماغه فعج الحوت الی الله منها، فاذن لها فخرجت قال **کعب** والله الّذی نفسی بید انه لینظر الیها و ینظر[1] الیه ان هم بشیء من ذلك عاد کما کانت وقال **الحسن** **وقتاده** و **الضحاك** النون الدوا وهی الد و بالقلم یقال ان اصحاب الشجر یستخرجون من بعض الشجار شیئا اسود کالنفس او اشد سوادا منه یکتبون به فیکون النون و هو الحوت عبارت عن الدوا یقویه ما روی عن النبی (ص) انه قال اول شیء خلقه الله القلم ثم خلق النون وهی الدوا ثم قال له اکتب ما هو کائن الی یوم‌القیامه ثم ختم علی القلم فلم ینطق ولا ینطق‌الی‌یوم القیامه وفی روایه **عکرمه** عن **ابن‌عباس** قال «الر» و«حم» و«ن» حروف‌الرحمن‌تبارك وتعالی مقطعه وقال **معاویه بن قرة** هو لوح من نور ورفعه الی‌النبی (ص) و قیل هو قسم اقسم الله تعالی بنصرته للمومنین‌اعتبارا بقوله وکان حقا علینا نصرالمومنین وقیل هو اسم للسور کاخواتها وقیل اسم نهر فی الجنه واما « **القلم** » فهو القلم الّذی کتب الله به الذکر وهو قلم من نور طوله مابین السماء والارض ویقال لما خلق

---

۱ ـ الف یسطر

الله القلم وهو اول ماخلقه ، نظر اليه فانشق ، فقال يارب ما اجرى ؟ - قال ماهو كائن الى يوم القيامه فجرى على اللّوح المحفوظ كما اجراهُ الله سبحانه وقال عطا سالت الوليد بن عباده بن الصامت كيف كان وصيه ابيك حين حضر الموت؟ - قال دعانى فقال اى بنى اتق الله ، واعلم انك لن تتقى الله ، ولن تبلغ حتى تومن بالله وحده والقدر خيره وشره انى سمعت رسول الله (ص) يقول ان اول ماخلق اللهُ القلم فقال له اكتب فقال يارب وما اكتب ؟ - قال اكتب القدر قال فجرى القلم فى تلك الساعه بماهو كائن الى الابد وقيل اراد بالقلم الخط والكتابه من الله تعالى على عباد بتعليمه ايّاهم الخطّ والكتابه كما قال تعالى «علّم بالقلم» وقيل القلم الطلسم الاكبر وقيل الاقلام مطايا الفطن ورسل الكرام وقيل البيان اثبات بيان لسان وبيان بنان؛ ومن فضل بيان البنان ان ماتبنيه الاقلام باق على الايام و بيان اللّسان تدرسه الاعوام وقال بعض الحكماء قوام امور الدين والدنيا بشيئين القلم والسيف السيف تحت القلم لولا القلم ماقام دين ولاصلح عيش

«وما يسطرون» اى - يكتبون اقسم بما يكتبه اهل السماء واهل الارض من كتابه و كلامه و دينه كقوله « و كتاب مسطور » وقيل ما يكتبه الملائكه الحفظه من اعمال بنى آدم

«ماانت بنعمة ربك بمجنون» هذا جواب القسم ، وهو فى موضع قول القائل ما انت بحمد ربك بمجنون وقيل معنا انك لايكون مجنونا وقد انعم الله سبحانه عليك بالنبو والحكمه - اين جواب مشركان مكه است كه رسول خدا را ديوانه گفتند ودلك فى قوله « يا ايها الذى نزل عليه الذّكر انك لمجنون » رب العالمين گفت تو با آن نعمت و كرامت و بخاصيت نبوت وحكمت كه الله با تو كرد ديوانه نيستى وقيل معنا انفى عنك الجنون بنعمه ربّك و قيل الباء للقسم

«وان لك لاجراً غير ممنون» اى - غير منقوص ولامقطوع بصبرك على افترائهم عليك وقيل و ان لك لاجرا على تبليغ الرساله و تحمل المشاق غير محسوب قال اجر النبى مثل اجر الامه قاطبه غير

« وانك لعلىٰ حلق عطىم» قال ابن‌عباس ومجاهد اى ـ على دىن‌عظىم لادىن احب الى ولا ارصى عىدى مىه و هودىن الاسلام و قال الحسن على ادب القرآن ، اى ـ انک لعلى‌الحلق‌الّذى ىرل ىه القرآن ، سئلت عائشه رصى‌الله عىهـا عن حلق رسول‌الله (ص) فقالت كان حلقه القرآن قال قتادة وهوماكان ىامره ىه من امرالله و ىىهى عىه من ىهى الله والمعىى انك على الحلق الّذى امرك الله ىه فى القرآن و قىل معىا كان حلقه ىوافق القرآن

رسول‌حدا (ص) امر و ىهى قرآن‌را حىان ىىس‌روىى‌ونگه داسىى[1] ىحوىس‌طىعى كه گوئى‌حلق وى وطبع وى‌حودآن ىود وقىل سمى‌الله حلقه عطىما لا ىه امىىل ىادىب الله اىاه ىقوله « حد العفو وأمر ىالعرف » الآىه ، و حمله دلك ان الله ىعالى حمع فىه كل حُلق محمود لا ىه ىعالى د كر دكرالاىىىاء فى سور الاىعام ىم اىىى علىهم فقال عر وحل « اولئك الّدىن آىىىاهم الكىاب والحكم والىىو » ىم امر محمدا (ص) اىىاع هدٰىهم ، فقال فىهدٰىهم اقىد وكان لكل واحد مىهم مدح ىها وكان محصوصا ىها فحص ىوح ىالسكر ، و ابراهىم ىالحلّه ، و موسى ىالاحلاص، و اسمعىل ىصدق الوعد ، وىعقوب و اىوب ىالصىر ، و داود ىالاعىدار ، و سلىمان وعىسى ىالىواصع فلما امر الله ىعالى ىالاقىداء ىهم ، اقىدى ىهم ، فاحىمع له ماىفرق فى غىره وحار مكارم الاحلاق ىاسرها ولهدا قال صلّى الله علىه وسلّم « ان الله ىعىى لىمام مكارم الاحلاق وىمام محاسن الافعال» وعن البرا ىن‌عازب قال كان رسول‌الله (ص) احسن الناس وحها ، و احسىهم حلقا ، لىس ىالطوىل الىاىن ولاىالقصىر وعن اىس‌ىن‌مالك قال حدمت رسول‌الله (ص) عسرسىىن فما قال لى اف قط وماقال لى لسىء صىعىه لم صىعىه ، ولالسىء ىر كىه لم ىر كىه ، وكان رسول‌الله من احسن الناس حلقا ولامسست حرّا قط ، ولا حرىرا ولاسىىا كان الىن من كف رسول الله (ص) ولاسممت مسكا ولاعطرا كان اطىب من عرق رسول الله (ص) و عن عىدالله‌ىن‌عمر قال ان رسول الله (ص) لم ىكن فاحسا و لامىفحسا وكان ىقول حىاركم احاسىكم احلاقا وعن اىس ان امرأ عرصت لرسول‌الله (ص) فى طرىق من طرق المدىىه

---

[1] الف ىىس رفىىد و نگهداسىىد

فقالت يا رسول الله ان لى اليك حاجة فقال « يا ام فلان اجلسى فى اىّ سكك المدينة شئت اجلس اليك قال ففعلت فقعد اليها رسول الله (ص) حتّى قضى حاجتها وقال انس كانت الامة من اماء اهل المدينة لتاخذ بيد رسول الله (ص) فتنطلق به حيث شاءت وعن ابى الدّردا عن النبى (ص) قال « انّ اثقل شئ وضع فى ميزان المؤمن يوم القيامة خلق حسن وان الله يبغض الفاحش البذئ» وعن ابى هريرة قال قال النبى (ص) لاصحابه « اتدرون ما اكثر مايدخل الناس النار ؟ » قالوا الله و رسوله اعلم قال «فان اكثر مايدخل الناس النار الا جوفان الفرج والفم اتدرون ما اكثر ما يدخل الناس الجنة ؟ » قالوا الله ورسوله اعلم قال «فان اكثر مايدخل الناس الجنة تقوى الله وحسن الخلق » عن عائشة (رض) قالت سمعت رسول الله (ص) يقول « ان المؤمن ليدرك بحسن خلقه درجة قائم اللّيل وصائم النّهار » وعن ابى هريرة قال قال رسول الله (ص) « احبكم الى الله احسنكم اخلاقا الموطؤن اكنافا الّذين يالفون ويؤلفون وابغضكم الى الله المشاؤن بالنميمة المفرقون بين الاخوان الملتمسون للبراء العثرات » روى عن على بن موسى الرّضا عن ابيه موسى بن جعفر عن ابيه جعفر بن محمد عن ابيه محمد بن على عن ابيه على بن الحسين عن ابيه حسين بن على عن ابيه على بن ابى طالب سلام الله عليهم قال قال رسول الله (ص) « عليكم بحسن الخلق فان حسن الخلق فى الجنة لامحالة واياكم وسوء الخلق فانّ سوء الخلق فى النار لامحالة »

قوله « فستبصر ويبصرون » فسترى يامحمد ويرون يعنى اهل مكّة اذا نزل بهم العذاب ببدر وقيل فى القيامة وكان النبى (ص) عالما بذلك ولكنّه ذكر على معنى تجمع مع علمهم بالك لست بمجنون ولامفتون

وقوله «بايكم المفتون » معنا بايكم المجنون فالمفتون مفعول بمعنى المصدر كما يقال مابفلان معقول ومجلود، اى عقل وجلاد وهذامعنى قول الضحاك ورواية العوفى عن ابن عباس ، وقيل الباء بمعنى فى ومجاز « فستبصر ويبصرون» فى اى الفريقين المجنون فى فريقك ام فى فريقهم؟ وقيل الباء بمعنى مع والمفتون الشيطان والمعنى مع ايكم الشيطان؟ امع المؤمنين ام مع الكفار ؟ وهذا معنى

فول **مجاهد** وفيل الباء فيه رائد والمعنى ا مكم المفتون ، اى ـ المجنون‌الّذى فُس بالجنون ، وهدا فول **قتادة** واجمعوا على ان المفتون هاهنا المجنون

«**ان ربك هو اعلم بمن ضل عن سبيله**» بمن راغ عن دينه وطريقه «**وهو اعلم**» منكم ومنهم «**بالمهتدين**» الى دينه

«**فلا تطع المكذبين**» لك يا **محمد** وهم المستهزؤن ، الّذين ذكروا في سورة الحجر ، اى ـ فيما يدعونك الى متابعة اديانهم والنبى(ص) لم يكن يطيعهم ولكن ذلك امر باستدامه ترك طاعتهم والاسترداد فيه

«**ودوا لو تدهن فيدهنون**» داهن وادهن واحد ، واصل المداهنه المداجا والمعنى ودّوا لو توافقهم و ترك مناصحتهم وتلين لهم فيلينون لك و يتقار بون لك قال **ابن قتيبه** ارادوا ان يعبد آلهتهم مدهً و يعبد الله مدهً و قيل الفاء هاهنا للعطف لا للجواب

«**ولا تطع كل حلاف مهين**» قال **ابن عباس** هو **ابو جهل** وقال **مقاتل** هو **الوليد بن المغيره المخزومى** وقيل **الاسود بن عبد يغوث** وقال **عطا الاخنس ابن شريق** و «**الحلاف**» كثير الحلف الباطل «**مهين**» اى ـ حقير ضعيف وهو فعيل من المهانه وهى قلّه الرأى والتمييز يقول مهن بالضم فهو مهين وليس هدا من الهوان وهو قريب من الاول لان من اكثر الحلف الكاذبه وهو عند الناس مهين وانّما يكذب لمهانه نفسه عليه

«**همار**» عياب الناس و يغتابهم بمالس فيهم و يقع فيهم من ورائهم «**مشآء بنميم**» اى ـ قتات يسعى بالنميمه بين الناس للافساد ، وفي الخبر لا يدخل الجنه قتات والنميم جمع نميمه ، وقيل النميم والنميمه واحد والاسم النمام

«**مناع للخير**» بخيل بالمال، وقيل يمنع الناس عن الايمان قيل كان له مال وقال لاولاد واولاد اولاد من اسلم منكم منعته مالى «**معتد**» اى ـ متجاوز للحد في الطغيان «**اثيم**» كثير الاثم ، فاجر عاصٍ

«**عتل**» هو الغليظ الجافى ، اكول شروب ، فاحش الخلق سيء الخلق «**بعد ذٰلك زنيم**» اى ـ بعد هذه الخصال مع هذه الرذائل دعى ملصقٌ بالقوم

لىس منهم قال **عكرمه«الزنيم»** ولدالزنا قال الساعر

رنيم لىس يعرف من ابو ... بغى الامّ ذوحسب لئيم

وقيل هوالّذى يعرف بالابنه ، روى عن النّبى (ص) الا اخبركم باهل الجنه كل ضعيف متضعّف لو يقسم على الله لابر الا اخبركم باهل النار كلّ عتلّ جواظ مستكبر وعن **سداد بن اوس** » قال قال رسول الله (ص) لايدخل الجنه جواظ ولاجعظرى ولاعتلّ زنيم» ــ قال قلت فما الجواظ؟ــ قال «كلّ جمّاع منّاع» قلت فما الجعظرى قال « الفظ الغليظ » ــ قلت فما العتل الزّنيم ؟ ــ قال « كل رحيب الجوف اكول شروب ، غشوم ، ظلوم » وعن **زيد بن اسلم** قال قال رسول الله (ص) « تبكى السماء من رجل اصحّ الله جسمه وارحب جوفه واعطاه من الدّنيا مقصما وكان للناس ظلوما ، فذلك العتل الزنيم وعن **ابى هريره** عن النبى (ص) قال « لايدخل الجنّه ولد الزنا ولاولده ولاولدولده » وقال صلّى الله عليه وسلّم « لاتزال امتى بخير مالم يفش فيهم ولدالزّنا فاذا فشافيهم والدالزنا يوشك ان يعمّهم الله بعقاب وقال صلّى الله عليه وسلّم «انّ اولاد الزنا يحشرون يوم القيامه فى صور القرد والخنازير» وقال **عكرمه** اذا كثر اولاد الزّنا قل المطر

قوله «**ان كان ذامال وبنين**» قرا **ابوجعفر** و **ابن عامر** و **يعقوب** آان كان بالمد والاستفهام قرأ **حمزه** و **عاصم** بروايه **ابى بكر** بهمزتين بلا مدّ وقرأ الآخرون على الخبر لاالاستفهام فمن قرأ بالاستفهام فمعناه الان كان ذامال وبنين «**اذا تتلى عليه آياتنا قال اساطير الاولين**» و قيل معنا « **ان كان ذامال وبنين** » يطيعوا ومن قرا على الخبر فمعنا لاتطع كل حلاف مهين لاجل ان كان ذامال و بنين وجاء فى التفسير انّ **الوليد بن المغيرة** كان له عشر بنين وقيل اثناعشر ابنا وكان له تسعه آلاف مثقال فضه وكانت له حديقه فى **الطائف** ثم اوعده فقال « **سنسمُهُ على الخُرطوم** » الخرطوم الانف والسمه السويد، والوسم على الانف افضح وافبح ، والمعنى سنجعل له علامه فى الآخر يعرف بها انه من اهل النّار من اسودادالوجه وجائز ان يفرد بسمه لمبالغته فى عداوة النبى(ص) فى الدّنيا فيخصّ من السويه بما يتبين به من غير كماكانت عداوته فى الدنيا زائد على عداوه غير

وهىل حصّ الحرطوم بالدکروالمراد ىه‌حمىع الوحه‌لان ىعص‌السىء ىعىر ىه‌عں کلّه

قوله «انا بلوناهم» ای ـ احىبرناهم‌واىلىناهم ، ىعىى اهل **مکه** حىں‌دعا علىهم السى (ص) فاىلاهم بالحوع حىى اکلوا الحىف والعطام فقال صلّی الله علىه وسلّم «اللّهم اسدد وطاتك على مصرواحعلها سىں کسىى **ىوسف** وامراهل هحران لاىحملوا الى **مکّة** طعاما وانقطع عىهم الطّرىو من قىل **العراق**

اىىداء اىں قصه آںسب که رسول حدا (ص) حوں ار **قرىش** و اهل **مکه** ىعاىب ىرىحىد ، دعاء ىد کف ىر اىساں ، گفت ىارحدابا طىں‌حود را ىساں گمار وکارروری ىر اىساں‌سحب کں واىساں را سالها قحط و ىار ىىں آر، حىانکه در رور گار **ىوسف** مصر ىاں را ىود الله ىعالى دعاء رسول حدا احاىب کرد ىا ىاراں آسماں و ىىاب رمىں ار اىساں ىار اىسىاد ورا کارواں طعام ىر اىساں فرو ىسىه سد ، وسالها درآں قحط وىىار مردار واسىحواں حوردىد رب العالمىں اىساں را مىل رد ىحداوىداں آں ىساں واىساں سه ىرادر ىودىد درصىعا ىمں سه ىاىى داسىىد، ىدوفرسىگى **صىعاء** ، ارىدر اىساں ىارماند و مىراب ىا ىساں رسىد و در آں ىسىاں هم ررع ىود و هم درحب حرما وانگور وىدر اىساں مردی صالح ىود هرسال رىع آں ىساں سه قسم کردی ، قسمى وحه عمارب ونفقه ىساں وقسمى‌درو ىساں وحواهىدگاں را، وقسمى ىفقهٔ حوىس را حوں ىدر ار دىىا رفب و ىساں ىا [۱] ىسراں افىاد ، سهم درو ىساں ىار گرفىىد، آں ىرادر که ىهىىه اىساں ىود وىارسا ىر و ىىں گفىىر ، اىساں را گفب حق درو ىساں ىار مگىرىد وآں سىب که ىدر ىهاد دسب مدارىد که وىاں‌کار سوىد وىرکاب آں‌منقطع گردد اىساں‌فرماں‌ىىردىد حوں وقب حىدں مىو ىود ودروىدں کسىه، سوگند‌حوردىدکه سحرگاهاں‌ىردىك‌ىام روىد وحرماوا نگورىىرىد وىگفىىد اں‌ساء الله مقصود اىساں وقب‌سحرگا آں ىود که ىادرو ىساں ىداىىد وحاصر ىسوىد که در رورگار ىدراىساں هرسال وقب ىرىدں‌مىو وررع‌معىں ىود ودرو ىساں‌حاصر

۱ ـ الف فا

اسست كه رب العالمين گفت « اقسموا ليصرمنّها مصبحين » « ولا يستثنون »
اى ـ لم يقولوا ان شاء الله

« فطاف عليها طائف من ربك »اى ـ عذاب من ربك ليلا ولا يكون الطائف الا
بالليل و كان ذلك الطائف نارا نزلت من السماء فاحرقتها « وهم نائمون »
« فاصبحت الحبه كالصريم » اى ـ محرقه سودا كالليل وقيل بيضاء لم يبق فيها
سواد زرع و لا شجر كالنهار والصريم الليل و الصريم النهار لانّ كلّ واحد منهما
ينصرم عن صاحبه ، وقيل كالصريم يعنى كالبستان الّذى صرم زرعه و ثمار و يكون
الصريم بمعنى المصروم كعين كحيل و كف خضيب ايشان سوگند خوردند بى
استثنا كه بامداد بگاه بنهان از درويشان روند و ميو بچينند و آنگه در خواب
شدند و رب العالمين آن شب آتشى فرو گشاد تا هرچه در آن بستان بودهمه بسوخت
و خاكستر گردانيد و ايشان از آن حال و از آن عذاب بيخبر بوقت بامبرخاستند
و يكديگر را آواز دادند كه

« ان اغدوا علىٰ حرثكم ان كنتم صارمين » اى ـ قاطعين لها « فانطلقوا
وهم يتخافتون » يسارون بينهم

« ان لايدخلنها اليوم عليكم مسكين » و يخفون ايضهم و كلامهم من الناس
« وغدوا علىٰ حرد قادرين » اى ـ على قصد وحرص وامرا بينو واجمعوا
عليه « قادرين » عند انفسهم على الصرام

چون فرا را بودند با يكديگر سخن نرم گفتند و راز، كه بايد كه امروز
هيچ درويشى در آن بستان آيد و چه نيز را رسد و بنهان ميدانستند تا كس
بداند از ين درويشان كه ايشان ببستان ميروند و بر قصدى و آهنگى درست ميرفتند
و حرصى تمام چون نزديك بستان رسيدند و هيچ درويش نديدند گفتند كه
دست يافتيم و مقصود حاصل كرديم در نفس خويش چنان ميدانستند كه قدرت و
توان آنچه مقصود و مرا دست يافتند و قيل معنى « قادرين » اى ـ خرجوا
فى الوقت الّذى قدروا بيرون آمدند آن ساعت كه در اول شب تقدير كرد بودند
و بر آن عزم و بر آن تقدير حميه ، پس چون در بستان شدند درختان و زرع آن

دیدند سوخته وخاکستر گشته و آب سیاه بر آمده گفتند « انا لضالون » ما را گم کردیم مگر این نه بستان ماست؟ چون نیك نگاه کردند بدانستند که جرم ایشان راست که حق درویشان باز گرفتند و گفتند

« بل نحن محرومون » نه نه راه گم نکردیم که این بستان ماست ما را از میوه بر آن محروم کردند و از نعمت بی بهره ماندیم، بآنکه حق درویشان باز گرفتیم

« قال اوسطهم » ای خیرهم و افضلهم و اعدلهم قولاً و کان اصغرهم سنا « الم اقل لکم لولا تسبحون » ای هلّا تستثنون عند قولکم « لنصرمنها مصبحین » و الاستثناء تسبیح لانه تنزیه و تعظیم لله و اقرارا بانه لا یقدر احدان یفعل فعلاً الا بمشیة الله و قیل معناه هلّا تذکرون نعم‌الله علیکم فتؤدوا حق الله من اموالکم

آن برادر کهینه گفت ـ و بهینه ایشان بود عاقلتر وفاضلتر ـ نمی گفتم شما را که خدای را پاکی خوانید و از بدترفین بداد خرا باك نه باشید؟ و چرا ذکر نعمت او شکر نکنید؟ تا حق او از مال خود بیرون کنید و بدرویشان دهید و آنگه که می گفتید امداد بوستان رویم خرا ان‌شاءالله نگفتید و رفتن خویش با مشیت الله تعلیق نکردید و اگر شما سبحان‌الله گفتید بهتر از آن اندیشه بودی که کردید ـ پس ایشان گفتند

« سبحان ربّنا انا کنّا ظالمین » پاکست و بی‌عیب خداوند ما و ماییم ستمکاران بر خویشتن بگمان خود معترف شدند و یکدیگر را ملامت کردند چنانکه رب‌العزه گفت

« فاقبل بعضهم علیٰ بعض یتلاومون » یلوم بعضهم بعضا بما فعلوا من الهرب من‌المساکین، هذا یقول کان الذنب لك و یقول‌الآخر بل کان الذنب لك

« قالوا یا ویلنا انا کنا طاغین » از کرد پشیمان شدند و بتضرع و زاری بدرگاه الله باز گشتند وبجرم خود اقرار کردند گفتند ای وای بر ما که از اندازه خود درگذشتیم واز راه صواب بر گشتیم که حق درویشان باز گرفتیم، با این همه نومید نشاند که بدرگاه الله نومیدی نیست گفتند

« عسیٰ ربنا ان یبدلنا خیراً منها انّآ الی ربنا راغبون » ای ـ راغبون فی المسالة ان یوب علینا وان یرزقنا خیرا منها وقال عبدالله بن مسعود بلغنی ان القوم تابوا و اخلصوا و عرف الله منهم الصدق فا بدلهم بها جنة خیرا منها و اسمها الحیوان فیها عنب یحمل البغل منها عنقودا

« کذٰلک العذاب » ای ـ کما فعلنا باهل هذه الجنة کذلک افعل بامتک اذا لم یعطف اغنیاوهم علی فقرائهم بان امنعهم القطر و ارسل علیهم الجوائح و ارفع البرکة من زروعهم و تجاراتهم ثم قال « ولعذاب الاٰخرة اکبر لو کانوا یعلمون » ای ـ وما اعددت لهولاء الکفار من الوان العذاب فی الآخرة اکبر و اعظم و اشد لو عقلوا و علموا ذلک ثم اخبر بما عنده للمتقین فقال

« ان للمتقین عند ربهم جنات النعیم » ای ـ بساتین نعیمها مقیم ولا یشد ولا یفنی خلافا لبساتین الدنیا فانها فانیة هالکة صاحبها فی عناء من عمارتها فلا یرغبوا فیها عنها فلما نزلت هذه الآیة قال عتبة بن ربیعة لئن کان ما یقول محمد حقّا لنکونن افضل اجرا منهم فی الآخرة کما نحن الیوم افضل منهم فی الدنیا فانزل الله سبحانه

« افنجعل المسلمین کالمجرمین » استفهام انکار و توبیخ ای ـ لانفعل فان المسلمین فی الجنة والمجرمین ، وهم الکافرون ، فی النار

« مالکم » یا کفار قریش « کیف تحکمون » ؟ من این حکمتم التّسویة بین المطیع و العاصی و ای عقل اقتضی ذلک ای ـ ان هذا الحکم جور ان یعطوا فی الآخرة ما یعطی المسلمون

« ام لکم کتاب » نزل من عندالله « فیه تدرسون » ای تقرؤن مافیه

« ان لکم فیه » ای ـ فی ذلک الکتاب « لما تخیرون » ای ـ ماتختارون لانفسکم و تشتهون و انما کسرت ان لما دخلت فی خبرها اللّام تخیّر و اختار بمعنی واحد

« ام لکم ایمان » عهود و مواثیق « علینا بالغة » ای ـ موکّد محکمة عاهدناکم علیه فاستوثقتم بها منا ولا ینقطع عهدکم « الی یوم القیٰمة ان لکم » فی ذلک العهد « لما تحکمون » لانفسکم من الخیر والکرامة عندالله خلاصة المعنی

هل و حدىم فى كتاب لى او درسىم ا ى اوسمب وسماً بالعا سدىدا لا مسوّ ىه ومه ا ّى افعل ما ىحكمون ىم وال لىسه (ص)

« **ابهم** » ىما ىعولون من انّ لهم فى‌الآحر حطاً « **رعىم** » اى كمىل صامن وان من كان على ىصىر من سىء ىكمل ىه و ادلم ىكملوا دل علـى ا ّىهم عىر واىه ں ىما ىعولون وال **الحسں** الرعىم فى‌الآىه ىمعىى الرسول ، اى ـ ا[۱]فىهم رسول او حاءهم رسول ىصحه ما ىعولون

« **ام لهم سركا** » ىعىى آلهه ىكمل‌لهم ىما ىعولون و وىل سهداء ىسهدون لهم صدوما ىدعوىه «**فلىأىوا ىسر كائهم** » اى ـ فلىاىوا ىها « **ان كاىوا صادوىں**» فى دعواهم

« **ىوم ىكسف عں ساق** » ىوم طرف والمعىى فلىا ىوا ىسر كائهم فى‌دلك الىوم لىىفعهم وىسفع لهم ووىل معىا ادكر « **ىوم ىكسف عں ساق** » و ورىء ىالىون ىكسف عں ساق روى **البحارى** فى الصحىح عں **ىحىى ىں ىكىر** عں **اللىں‌ىں‌سعد** عں **حالدىں ىرىد** عں **سعىد ىں ابى‌هلال** عں **رىد ىں اسلم** عں **عطا ىں ىسار** عں **ابى‌سعىد الحدرى** عں‌رسول‌الله (ص) وال «ىكسف ر ىىاعں‌ساوه ويحرون‌له سحدا» ووال **ابں مسعود** ىكسف ر ىا عں ساوه و عں **ابى موسى الاسعرى** عں الىىى (ص) « **ىكسف عں‌ساق** » وال ور عطىم ىحرون له سحدا ووال اهل اللّعه الكسف عں الساق كىاىه عں سد الامر وال الساعر

« ووامب الحرب على ساق »

و ىروى عں **ابں‌عىاس** ا ىه وال ىكسف عں الامر السدىد و دلك اسد الساعه ىمرىهم فى‌الىامه «**ىدعون الى السّحود** »واما المومىون‌فىحرّون‌سحدا واماالمىافعون فىصىر طهورهم طىقا كاىهاالسفافىد « **فلا ىسطىعون** » السحودفىسودعىددلك‌وحوههم وىسىر الكافرون من‌المومىىں حسىد وكاىوا وىل دلك محىلطىں وعں **ابى هرىره** عں الىىى (ص) وال « ىاحـد الله عر وحل للمطلوم من الطالم حىى لا ىىى مطلمه عىد احد حىى ا ىه لىكلّف ساىب اللّىں الماء ىم ىسعه ان ىحلص اللّىں من‌الماء فادا

۱ـ الف ما

فرع من دلك نادى مناد سمع الحلائق كلّهم الاليلحق كل قوم آلهتهم ر ما كانوا يعبدون من دون اللّٰه ،فلايبقى احدعبدسيئًا من دون الله الا مثلت له آلهته بين يديه ويجعل الله ملكا من الملائكه على صور عزير ويجعل ملكا من الملائكه على صور عيسى بن مريم فيتبع هذا اليهود ويتبع هذا النّصارى، ثم تلويهم آلهتهم الى النار وهم الّذين يقول الله عزّوجل لوكان هولاء آلهه ما وردوها وكل فيها خالدون و اذالم يبق الا المومنون وفيهم المنافقون قال الله عز وجل لهم ذهب الناس فالحقوا آلهتكم وما كنتم تعبدون؛ فيقولون والله مالنا آله الا اللّٰه وما كنانعبد غير فينصرف الله عنهم فيمكث ماشاء الله ان يمكث ثم يأتيهم فيقول ايها الناس ذهب الناس فالحقوا آلهتكم وما كنتم تعبدون فيقولون والله مالنا آله الا الله وما كنّا نعبد غير فيكشف لهم عن ساق و يتجلّى لهم من عظمته مايعرفون انه ربهم فيخرّون سجدا على وجوههم ويخر كل منافق على قفا ويجعل الله اصلابهم كصاصى البقر ثم يضرب الصراط بين ظهر انى جهنم

قوله «**خاشعةابصارهم**» وذلك ان المومنين يرفعون روسهم من السجود و وجوههم اشد بياضا من الثلج ويسود وجوه الكافرين والمنافقين «**ترهقهم ذله**» اى ـ تغشاهم ذل الندامه والحسر «**وقدكانوا يدعون الى السجود**» قال **ابراهيم التيمى** يعنى الى الصلوٰة المكتوبه بالاذان والاقامه وقيل كانوا يسمعون حى على الصلوٰة فلايجيبون «**وهم سالمون**» اصحاء فلاياتونه قال **كعب الاحبار** واللّٰه مانزلت هذ الآيه الا فى الّذين يتخلّفون عن الجماعات وقيل كانت ظهورهم سليمه بخلاف ماكانت فى الآخر فلايجيبون

«**فذرنى ومن يكذب بهذاالحديث**» اى ـ فدعنى والمكذبين بالقرآن وخل بينى وبينهم قال **الزجاج** اى ـ لا تشغل قلبك بهم وكلّهم الى فانى اكفيكهم و دعنى اياهم «**سنستدرجهم من حيث لايعلمون**» اى ـ سناخذهم بالعذاب حالا بعد حال ونقربهم[1] من العذاب من حيث لا يشعرون فعذبوا يوم بدر قال **سفيان الثورى** الاستدراج ان نسبغ عليهم النعم و نمنعهم الشكر وقال **السدى** كلّما جددوا معصيه

[1] ـ الف و نقربهم

حدد الهم نعمه وامسساهم سکرها

«واملی لهم» اطیل لهم المد «ان کیدی متین» ای ـ ان احدی بالعداب سدید

«ام تسئلهم اجراً» ای ـ اتطالبهم یامحمد علی ما آتیتهم به من الرساله جعلاً «فهم من مغرم مثقلون» ای ـ فهم من غرم ذلك الجعل «مثقلون» لایطیقونه «ام عندهم الغیب» ای ـ عندهم اللّوح المحفوظ فهم یکتبون منه و یستنسخون منه وقیل «الغیب» ماغاب عنه من حقی معلوماته ولطف تدبیر و کل ذلك تنبیه علی فساد ماهم علیه مفتتون اساع الهوی[۱]

«فاصبر لحکم ربك» ارض بقضاء ربك یا محمد واحبس نفسك وقلبك علی مایحکم به ربك ولاتضجر بقلبك ولاتحرج بنفسك «ولاتکن کصاحب الحوت» یعنی یونس بن متی، لا تعجل کما عجل یونس «اذ نادی» ربه «وهو مکظوم» مملو من الغضب مکروب مغموم قیل نزلت هذه الایه یوم احد لما انهزم المسلمون وکسر رباعیّة النبی (ص) و قال کیف یفلح قوم شجوا نبیهم وخضبوا وجهه بالدم و هو یدعوهم الی الله واراد ان یدعوا علی الذین فاتلوه فامر الله بالصبر، والظاهر انها عامةً فی جمیع احواله التی امر فیها الصبر والمعنی لاتستعجل بعقوبته قومك[۱] کما استعجل یونس فلقی مالقی فی بطن الحوت حتی نادی ربه و هو ممتلی حزنا علی نفسه

«لولآ ان تدارکه نعمه من ربه» ای ـ لولا ان الله تاب علیه وخصه رحمته ولحقته نعمه من قبله و قیل «لولا ان تدارکه نعمة من ربه» هی النبوه و قیل عبادته السابقه «لنبذ بالعرا» ای ـ لطرح بالارض الفضاء «وهو مذموم» ای ـ لولاذلك لنبذ مذموما یدل ما نبذ محمودا العراء، الفضاء العاری من البنا و یقال هذا «العراء» عرصه الساعه العراء فی‌الآیه‌الاخری «فنبذناه بالعراء» هی ارض الموصل

«فاجتبیه ربه» ای ـ جددنا احبا[۱] واعدنا اصطفیه بعدالمحنه کقوله فی

---

۱ ـ ح قومکم

آدم «وعصى آدم ربه فغوى[1]» «ثم اجتباه ربه» وقيل «فجتبيه ربه» اي ـ اختار لرسالته «فجعله من الصالحين» اي ـ من الانبياء

قوله «وان يكاد الذين كفروا» ان هاهنا مخففة من الثقيلة، والمعنى وان الذين كفروا يكادون يصيبونك باعينهم وذلك حين اراد الكفار ان يعينوا رسول الله فيصيبوه بالعين فنظر اليه قوم من قريش وقالوا ما رأينا مثله ولا مثل حججه وكانت العين في بنى اسد حتى ان الرجل منهم ينظر الى الناقة السمينة او البقرة السمينة ثم يعينها ثم يقول للجارية خذى المكتل والدرهم فاتينا بلحم من لحم هذه فما تبرح حتى تقع فتنحر وكان الواحد اذا اراد ان يعين شيئا يجوع ثلاثا ثم يتعرض له فيقول تالله ما رايت مالا اكثر ولا احسن من هذا فيتساقط ذلك الشيء فاراد وا مثل ذلك رسول الله (ص) فعصمه الله من ذلك وانزل هذه الآية قال الحسن هذه الآية دواء اصابة العين وفي الخبر «العين حق يشرك من الخالق» ويروى العين حق تدخل الرجل القبر والجمل القدر ولو كان شيء يسبق القدر لسبقته العين» وقال بعضهم انما يصيب الانسان بالعين ما يستحسنه ويميل نفسه اليه وكان نظرهم الى النبي (ص) نظر البغض وذلك ضد قالوا ومعنى الآية انهم لشدة عداوتهم لك ينظرون اليك نظرا يكاد يصرعك عن مكانك كما يقال نظر الى فلان نظرا كاد يأكلني به والجمهور على القول الاول قرا اهل المدينة «ليزلقونك» بفتح الياء والآخرون بضمها وهما لغتان يقال زلق الرجل وازلقته اذا صرعته وكان رسول الله (ص) اذا قرا القرآن كاد المشركون يزلقونه استحسانا والذكرها هنا القرآن و «يقولون انه لمجنون» ينسبونه الى الجنون اذا سمعوه يقرأ القرآن ويقولون معه جنى يعلمه الكتاب وقيل مختلط العقل قالوه حسدا «وماهو الاذكر للعالمين» اي ـ وما القرآن الا موعظة للمومنين[1] وشرف لهم ونجاة وقيل «وماهو» اي ـ وما محمد وارسالنا اياه الا «ذكر» وشرف «للعالمين» الجن والانس

١ ـ الف للمتقين

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم‌الله الرحمن الرحیم» الباء برالله لاهل‌السعاد السین سنی الرحمه لاهل الجهاله المیم المقام المحمود لاهل الشفاعه با اشارتست بر خداوند اهل سعادت را سین اشارتست بسنو رحمت اهل‌جهالت‌را میم اشارتست بمقام محمود اهل شفاعت را براو آنست که دلت‌راسو رمعرفت ساراست ودروحراغ بوحید بسفروحت قال‌الله تعالی « فهوعلی‌نور من ربه» سنی رحمت آنست که در عهد ازل بس از وجود آفرینس ازبهر بورحمت برجود بیست قال‌الله «کتب ربکم علی نفسه الرّحمه» مقام محمود آنست که مصطفی عربی (ص) راگفت که از بهر شفاعت‌عاصیان امت را فردا برا بقیامت برپای کنم درمقامی که بیشینیان وپسینیان برا درآن ستایند قال الله تعالی « عسی ان یبعثك ربك مقاما محمودا »

قوله تعالی «ن والقلم» ن از حروف تهجی است و حروف تهجی لغات را اصلست و کلمات را وصل است و آیات را فصلست و همه دلیل کرم و فضلست، بعضی مجمل‌وبعضی مفصّل‌است ازلطف اشارتست مهر سازیست، حرم را کفارتست ودلهای دوستان را عمارتست مایه سخنان است، سرمایه سخن‌گویان است فهم آن سان موافقانست بر گردن دشمنان بارست و در چشم مبتدعان خارست اعتقاد مومنانست که این‌حروف کلام خداوند جهانست خداوندی که اورا علم وقدرتست علم او بی فکرت، قدرت او بی آلت، ملك او بی نهایت، عنایت او بی رشوت عطاء او بی‌منّت خداوندی که عالم را صانع وخلق را نگه دار است دشمن را دارند و دوست رانارست، صنع در دید هر کس ودرجان احساس قرار است هرامیدی را مدد و هر صفاتی راسند کارست ـ هر چند بد رحرم گرانبارست او حلیم و ردبارست

پیر طریقت در مناجات خویش گفته « الهی هرچند که ما گنهکاریم، تو غفّاری، هرچند که ما رشت کاریم، تو ستاری ملکا گنج فضل و داری، بی نظیر و بی‌یاری سزد که جفاهای مادر گذاری »

«ن والقلم» «ن» دواتست و«قلم» خامه‌ای از نور، نو سده حداوند عمور ، لوح قلم زبرحد بوست ، بمداد نور بنوست ، بردفتر ناقوت وست قصه و کردار محلوق نوست، دل عارف قلم کرم‌نوست ، بمداد فصل نوست ، بردفتر لطف نوست صفت ونعت معروف‌نوست « کتب فی قلوبهم الایمان» لوح‌نوست وهمه آن بونوست ، دل‌نوست همه وصف حود نوست آنکه از بونوست ،نه جبرئیل نمود، آنکه از حود وست نه سلطان کی نماند؟! نعضی‌مفسران گفتند ماهی‌است بر آب‌وبرهفت طبقه زمین ماهی از گرانی نار زمین حم داد وحم کردند، بر مثال ن سد سکم نآب فرو برد و سر از مشرق بر آورد ودنب از مغرب ، وحواست که از گرانباری‌بنالد، جبرئیل بانگ بر وی زد ، حنان بترسید که گرانباری زمین فراموش کرد و با نقیامت نبارد که نجنبد ماهی حون نار برداشت و ننالید ، رب العالمین او را دو تشریف داد یکی آنکه ندوقسم ناد کرد ، محل قسم حداوند جهان گشت دیگرتشریف‌آنست که کارد از حلق‌او برداشت ، همه حا وران را نکارد دبح کنند و او را نکشند تا عالمیان بدانند که هر که نار کشد رنج وی ضایع نشود ای جوانمرد اگرماهی نار زمین کشید نید مومن نار امانت مولی‌کشید «وحملها الانسان» ماهی که نار زمین برداشت ازکارد عقوبت ایمن گشت حه عجب اگر مومن که نار امانت برداشت از کارد قطیعت ایمن گردد

قوله تعالی « ما انت بنعمة ربك بمجنون » « وان لك لاجراً غير ممنون» «وانك لعلی خلق عظیم » عرض علیه مفاتیح الارض فلم یقبلها ورفا لیلة المعراج وارا جمیع الملائکه والجنة فلم یلتفت‌الیها قال الله تعالی « مازاغ البصر وماطغی » ما التفت یمینا و شمالا فقال تعالی « وانك‌لعلی خلق عظیم »

آن مهتر عالم ، سید ولد آدم مرد کار بود معتکف درگاه عزّت مجاور محلّ محبت دری بود از صدف قدرت بر آمد آفتابی از فلك اقبال تافته ، آسمان وزمین وی آراسته و نگاشته شب معراج او را گفتند ای سیّد برحرام بر بن گلشن بنگر که عالم قدس در انتظار قدم تست جمال فردوسیان عاشق جهره جمال تست آسمان حضرت ما مشتاق قدم معرفت تست «الاطال‌شوق الابرار الی

لمانّی وا نی لاسدسوفا الیهم » آن مهتر عالم‌چون درخلوت « اوادنی » قدم بر بساط انبساط نهاد ، خطاب آمد که سلام علیك ایها النبی ورحمة الله و برکاته ای سید ما امست خر بنه دارالسلام را درلشکرگاه سینه تو نثار میکنیم سیّد گفت ما را از خداوند خزینه بروای خزینه نیست آن بر گدایان وعاصیان امت خویش ایثار کردیم و علی عباد الله الصالحین گفتند ای سید بآفرینش رون بنگر که همه منتظر جمال و اند با امست بهر ای او و ردارند سیدگفت دربین حضرت که سعادت ما را فرآورد سرما را سر بحجر آدم وبهشت رضوان فرونیاید ازحضرت عزّت ندا آمد که « وانك لعلی خلق عظیم » اس با فردای قیامت که علم دولت او بعرصه عظمی بر افرازند ، قدم درزرکاب براق آورد لباس فخر بوشند ، عمامهٔ فصل برسرنهاد ، لواء حمد دردست گرفته آدم وهر که دون اوست ازانبیا واولیا همه در زیر علم عزّت او وراث قدراو درآمد و از حضرت عزت این ندا و نواخت همی آید که « یامحمد قل تسمع وسل تعطه واسفع تسفع » قدر آن حضرت مهتر عالم موسی دانست که درآن عزت ازین عالم بیرون شد و دل بر آن نهاد بود که خادمی این مهتر را میان دربندد ودرگاه مکه و مدینه بجاروب عاشقی می روبد ، و از بیخابود که باعزرائیل منازعت کرد ، آنکه که آمد بود تا قبض‌روح وی کند قلطمه لطمه لطمه‌ای برد ونك چشم اوبکند واردرد این عزت که جان مادر خواهد گرفت ورویِ‌ماکرد سرکوی مصطفی باگروه حسرت نارسیدن بحضرت این مهتر او راندان آورد که با عزرائیل آن را نرفت ای جوانمرد قدر آن مهتر که داند و کدام خاطر بشناخت او رسد ؟ صد هزار و بیست وچهار هزار نقطهٔ نبوت که رسیدند در راه در درجات او کواکب بودند و با آنکه او غائب بود همه نور نبوت ازو گرفتند چنانکه آفتاب اگرچه غائب باشد کواکب نورازوی گیرند ، لیکن‌چون آفتاب پیدا شود کواکب در نور او همه ناپیدا شوند همچنین همه انبیا نور ازو گرفتند لیکن چون محمد (ص)بعالم صورت درآمد ایشان همه گم شدند شعر

کا نك‌شمس والملوك کواکب اذا طلعت لم یبد منهن کوکب

٦٩ - سورة الحاقة - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند جهان دار دشمن درور محتاسند گی دوست جسای مهربانی

«الحآقه(١)» «ماالحآقه (٢)» آن روز و آن کار بودنی

«وما ادرئك ماالحآقه(٣)» وچه خبر ترا دانا کرد وچه دانی که آن روز چه روز است و آن کار چه کار؟

«كذّبت ثمُودُ وعادٌ بالقارعه(٤)» دروغ زن گرفت ثمود و عاد بروز رستاخیز

«فاماثمودُ فأُهلكُوا بالطاغيه (٥)» اما ثمود تبا کردند و هلاك ایشان را نافرمانی ایشان

«واما عادٌ فاهلكُوا» اما عاد تبا کردند وهلاك ایشان را «بريح صرصر عاتيه(٦)» بادی سخت سرد سوخ نافرمان

«سخرها عليهم سبع ليال وثمانيه ايام» رگماشت آن را برایشان هفت شب و هشت روز «حُسُوماً» پیوسته برهم روزهای شوم بادها که ارخان و بان ایشان ابرو نسان نگذاشت «فترى القوم فيها صرعىٰ» تو بینی آن گروهان اندر آن عذاب افکند[١] «كانهم اعجازُ نخل خاويه(٧)» گویی که ایشان خرما بنان اند بیخ افکند[٢] از ریشگا

«فهل ترىٰ لهُم من باقية (٨)» ازیشان هیچکس ماند می بینی؟

«وجآ فرعونُ ومن قبله والموتفكات بالخاطئه(٩)» وفرعون وایشان که با او بودند وقوم لوط بد خویش آوردند

«فعصوا رسول ربهم» نافرمان شدند در فرستاد خداوند خویش «فاخذ

١و٢ - الف اوکنده

هُم احده رابیة(١)» فرا گرفت خداوند ایشان را فرا گرفتنی بیش از آنکه مه رسیدند وافزون از آن کرد که میکردند

«انا لمّا طغی الماءُ »ما آنگه که آب نافرمان شد «حملناکم فی الجاریه(١١)» برداشتیم شما را در کشتی

«لنجعلها لکم تذکره» تا آن را یادگاری کنیم [ناجهان بود] «وتعیها اُذُنٌ واعیةٌ(١٢)» و در یابد ونگهدارد آن را گوشی دریابند و نگاه دارند

«فاذا نُفخ فی الصور نفخةٌ واحدةٌ (١٣)» آنگه که در دمند در صور یك دمیدن

«وحُملت الارضُ والجبالُ» وبردارند زمینها وکوهها «فدُکتادکّة واحده (١٤) » و درهم کوبند آن را یك درهم کوفتن

«فیومئذ وقعت الواقعة(١٥)»آن روز آنست که بودنی بود وافتادنی بیفتاد

«وانشقّت السماءُ » وآسمان بر شکافت «فهی یومئذ واهیةٌ(١٦)»آسمان آن روز سست بود و تبا

«والملكُ علی ارجائها» و فریشتگان بر کرانهای آسمان ایستاده میگردند

« ویحملُ عرش ربك فوقهم یومئذ ثمانیة(١٧)»و برگیرد عرش خداوند وبر ایشان آن روز هشت فریشته

«یومئذ تُعرضون» آن روز پیش آرد شما را « لاتخفیٰ منکم خافیةٌ (١٨)» وپیدا نماند ازشما هیچ نهان بر الله

«فاما من اُوتی کتابهُ بیمینه» اما آنکس کـه او را نامه دهند براست دست «فیقولُ هاؤُمُ اقرؤا کتابیه(١٩)» گوید ستانید نامه من گیرید و برخوانید

«انّی ظننتُ انّی مُلاق حسابیه (٢)» من بی گمان بودم میدانستم که من امروز می‌شمار باید دید

«فهوفی عیشة راضیه(٢١)» او درزندگانی است پسندیده

«فی جنة عالیه(٢٢)» دربهشتی در بالا گرند وپسندیده

«قطوفُها دانیه(٢٣)» خوشه‌های آن از دست چیدن نزدیك

«**كلوا واسربوا**» [انسان را گويند] حوريد و آساميد «**هيياً**» نوس با را گوارنده «**بما اسلفتم في الايام الخاليه** (٢٤)» اين آن كردارهاست كه پيش خود فرا فرستاديد در روزگارهاى گذشته

«**واما من اوتي كتابه بشماله**» واما آنكه نامه اوبحب دست دهند «**فيقول**» گويد «**ياليتني لم اوت كتابيه**(٢٥)» كاسك مرا نامه من ندادندى

«**ولم ادر ما حسابيه**(٢٦)» كاسك من هرگز ندانستمی كه شمار من چيست

«**ياليتها كانت القاضيه**(٢٧)» ای كاسك آن مرگی كه مردم را دردنيا بود، آن مرگ برمن هميشه بودی

«**ما اغنى عني ماليه**(٢٨)» مال من مرا امروز بكار نيامد

«**هلك عني سلطانيه** (٢٩)» توان من نيا سد [و عذر من سر يد و حجت من سرآمد]

«**خذوه**» [گويند كه] گيريد او را «**فغلوه**(٣)» دستهاى او را بر گردن او بنديد

«**ثم الجحيم صلوه**(٣١)» آنكه سوختن را اورا بآتش رسانيد

«**ثم في سلسله**» انكه اورا در زنجير كنيد «**ذرعها سبعون ذراعاً**» درازى آن هفتاد گز «**فاسلكوه**(٣٢)» اندر كنيد اورا «**انه كان لا يؤمن بالله العظيم** (٣٣)» او نگرويد بود بآن خداى بزرگوار

«**ولا يحض على طعام المسكين** (٣٤)» و برطعام دادن نمی انگيخت

«**فليس له اليوم ههنا حميم** (٣٥)» او را آن روز هيچ دوست نيست

«**ولا طعام الا من غسلين** (٣٦)» ونيست اورا آنجا هيچ خورش مگر از آنچه از فذرهاى او رفت

«**لا ياكله الا الخاطؤن** (٣٧)» نخورد آن را مگر او كه در راه حق خطا كرد و اوراستى نشناخت

«**فلا اقسم**» سوگند ميخورم «**بما تبصرون**(٣٨)» «**ومالا تبصرون**(٣٩)» بهرچه مى بينيد ازآفريد و هرچه نمى بينيد

«انّه لقول رسول کریم(٤)» کــه اس نار گفت فرسناد ای اسموارسب راسسکوی ، ناك معام

«وما هو نقول ساعر»آن سحن سعر گوئی است«قلىلا ما نو مىون(٤١)»حون اندك مسکرو ىد

«ولا نقول کاهن» و نه سحن کاهنی است «قلىلاما ىد کرون(٤٢)» حون اندك سد می‌ىدىر ىد و می‌در او ىد

«ىىر ىلٌ من ربّ العالمىں(٤٣)» فروفرسىاد ای اسب که ارحداوند حهانىان

«ولو ىقول علىنا ىعص الاقاوىل (٤٤)»واگر رسول رما هىح سحن فرانهادی[۱] حرار کمىه ما

«لاحدنامىه نالىمىں(٤٥)» دسب او گرفىمی

«ثُم لقطعنامىه الوىىں(٤٦)» آنکه مارگ دل او نکسسىمی[۲]

«فمامىکم مں احدعىه حاجر ىں(٤٧)» هىحکس ارسما ناردارىد عدات اسب ارو

«وانّه لىدکرهٌ للمىقىں (٤٨)»واىں سحں ناد گارسب» ىرهىر کاران را

«وانا ىعلم ان مىکم مکدىں (٤٩)» وما دانسىه ىودىم و مىدانىم که ار سما کروهی دروع رں کىراىىد ناىں سحں

«وانه لحسرهٌ علی الکافرىں(٥) » واىں سعام ىر کافران فردا حسرىی‌اسب و ىسىمانی [که ىه ىدىرفىىد]

«وانه لحقُّ الىقىں(٥١)» واىں راسب اسب ىدرسىی

«فسبّح ناسم رىك العظىم (٥٢)» ىىا کی ناد کں [و ىــه ىی‌عىىی سىای] نام حداوىد حوىس آں ىزرگوار

النوبة الثانية

اىں سورى ىعدد کوفىاں ىىحا و دوآ ىـ اسب ، دوىسب و ىىحا و ىه کلمب ،

۱ـ الف ىهادىد   ۲ ـ الف ىکسسىد

هزار وچهارصد و هشتاد حرف،جمله به مکه فرو آمد و باجماع مفسران درمکیات شمرند، ودر ین سوره ناسخ ومنسوخ نیست وعن ابی امامة عن ابی بن کعب قال قال رسول‌الله (ص) «من قرأسورة الحاقه حاسبه الله حسابا یسیرا» وفی‌بعض الآثار من قرأ احدی عشر آیه من سورة الحاقه اجیرمن فتنه الدجال و من قرأ ها کان‌له نور من فوق راسه الی قدمه

قوله **الحآقه** » یعنی القیامه سمیت حاقه لا نها واجبه الکون والوقوع من حق یحق بالکسرای۔ وجب وصح مجیئها للجزاءِ علی‌الطاعه ثوابا وعلی‌المعصیه عقاباً قال‌الله تعالی «ولکن حقت کلمةالعذاب علی‌الکافرین» ای ۔ وجبت وقیل مشتق من حق یحقّ بالضم ، یقول حققت علیه القضاء اوجبته والمعنی توجب لکلّ احد ما استحقه من‌الثواب والعقاب وقیل سمیت حاقه لا نها حقت کل من حاقها من مکذب فی‌الدنیا فحقته وعلیته وقال **الکسائی** الحاقه یعنی یوم‌الحق

قوله «**ما الحآقة**» هذا استفهام ، معنا التفخیم لشانها کما یقال زید مازید ؟ علی‌التعظیم‌لشانه قوله «ما»رفع‌بالابتداء ، الحاقه خبر والجمله‌خبرالمبتداء الاول

« **وماادر یك ماالحاقه** » ای ـ انك وان سمعتها لم‌تعلم بها لا نك لم تعاینها ولم ترمافیها من الاهوال وقیل معنا لیس ذلك من علمك ولامن علم قومك

« **کذبت ثمود وعاد بالقارعه**» ای ۔ بالحاقه، فوضع‌القارعه موضعها لا نّهما من اسماء القیامه وسمیت قارعه لا نها تقرع قلوب العباد بالمخافه ، و قیل معنا «**کذبت ثمود وعاد**» بالعذاب‌الّذی‌اوعدهم نبیّهم حتی نزل بهم فقرع قلوبهم «**فامّا ثمودفاهلکو ابالطاغیه**»ای ـ بسبب طغیانهم و مجاوزتهم الحد فی کفر هم و هی مصدر کالعافیه والعاقبه‌والخاتمه هذاکقوله «کذبت ثمود بطغویها»وقیل الطاغیه الصیحه المتجاوز فی‌العظم کل صیحه، ای اهلکوا بالرجفه‌والصیحه الطاغیه وقیل الطاغیه اسم النعمه الّتی اهلکوا فیها وقیل معنا بالفرقه‌الطاغیه وهم **قدار بن سالف** عاقر الناقه واتباعه

« **و اما عاد فاهلکوا بریح** » و هی الدبور لقول النبی(ص) « نصرت بالصبا و اهلکت **عاد** بالدبور «**صرصر**» ای ـ بارد فی‌النهایه وقیل لهاصر ای‌صوت «**عاتیة**»

اى ـ عسب على حرانها فى سد هسو ها عصا على اعداءالله ادن الله لها من دون الحران قال **قتاده** لم يحرج الا ممدار حاتم وقال **ابن عباس** لم يكن فى الدنيا سمو ريح ولا قطر مطر الا يمكيال ووزن الا ما كان من ريح **عاد** فانها عسب على الحران فلم يملكوها وحرجت على قدر حلقه حاتم رما طوفان قوم **نوح** فانه طغى على الحران فلم يملكوه وعلا فوق كل سيء حمسه عسر رراعا

« **سحرها عليهم** » اى ـ سلّطها و حسبها عليهم « **سبع ليال و ثمانية ايام** » يقال احرا سبوع من سهر صفر « **حسوماً** » متتابعه ولاء ليس اربعاوس احد من حسم الجرح تابع كما يعد كى لمقطع الدم ، وقيل «**حسوماً**» اى سوماكانها حسمت الحير عن اهلها ، كقوله « فى ايام نحسات » و قيل « **حسوماً** » جمع حاسم كالساهد والسهود، والحاسم القاطع المذهب للاثر، اى ـ قاطعه لدابر اولئك القوم فيكون نصبا على الصفه وقيل نصب على المصدر وقال **وهب** هى الايام الّتى تسميها العرب ايام العجوز ذات برد و رياح سديد سميت عجورا لانها فى عجز الشتاء اى ـ اواحرها و قيل سميت بذلك لان عجورا من قوم **عاد** دخلت سربا فتبعتها الريح فقتلها اليوم الثامن من نزول العذاب وانقطع العذاب « **فترى القوم فيها صرعى** » اى ـ لو كنت حاضرا هناك لرأيت القوم فيها، اى ـ فى تلك اللّيالى والايام صرعى، اى ـ هلكى، جمع صريع « **كانهم اعجاز نخل** » اى ـ اصول نخل « **خاوية**» اى ـ ساقطه خاليه من العدوو خاليه مناسها منها وقيل خاليه الاجواف وقال فى موضع آخر « كانهم اعجاز نخل منقعر » قيل كان طولهم اثنى عسر ذراعا

« **فهل ترى لهم من باقيه** » اى ـ نفس باقيه كقوله « هل تحس منهم من احد » وقيل هى مصدر كالعافيه ، والمعنى هل ترى لهم من بقاء

« **وجا فرعون ومن قبله** » قرأ اهل **البصره** و **الكسائى** بكسر القاف و فتح الباء اى ـ ومن معه من جنود واتباعه ، وقرا الآخرون بفتح القاف وسكون الباء ، اى ـ ومن تقدمه من الامم الكافر ـ « **والمؤتفكات** » اى قرى قوم **لوط** يريد اهل المؤتفكات ، و قيل يريد الامم الّذين ائتفكوا « **بالخاطئة** » اى ـ الخطيه والمعصيه وهى الشرك

«فعصوا رسول ربهم» يعنى **لوط و موسى (ع)** و قيل كل امه عصوا رسولهم الّذى ارسل اليهم و يجوزان يكون الرسول بمعنى الرساله **«فاخذهم اخذة رابيه»** اى ـ نامية زائد على ما عملوا باضعافها وقيل زائد على عذاب لامم اى ـ عاقبهم اشد العقوبه **«انالمّاطغى المآ»** اى ـ ارتفع وعلاوتجاوزالحدالمعتاد حتّى غرق الارض وقيل طغى على خزانه اى ـ على **ميكائيل** وجنوده من الملائكه فخرج من الكيل والوزن ولم يعلموا قدر **«وحملنا كم»** اى ـ حملنا آباءكم يا امه **محمد** وانتم فى اصلابهم **«فى الجاريه»** يعنى السفينه و سميت جاريه لان من شانها ان تجرى على الما

«لنجعلهالكم تذكرة» اى ـ السفينه الجاريه فانها بقيت الواحها دهرا وقيل لنجعل ما اخذ على مثالها فان سفن الدنيا تذكّر سفينه **نوح** وكانت اولها وقيل لنجعل هذ الفعله وهى اغراق قوم **نوح** لكم تذكر ووجه كونها تذكر ان نجا من فيها وغرق من سواهم ، يقتضى انه من مدبر ابدع امرا لم تجر به العاد

«وتعيها» اى ـ و تحفظها **«اذُن»** انسان شانه ان تحفظ مايجب حفظه قال النبى (ص) « افلح من جعل الله قلبا واعيا الوعى ان تحفظ السامع مايسمعه و يعمل به » و عن **مكحول** قال لمانزلت **«وتعيها اذن واعيه»** قال رسول اللهٰ (ص) « دعوت الله ان يجعلها اذنك ياعلى » قال **على (ع)** فما نسيت شيئا بعد ذلك وماكان لى ان انسا يقال الوعى فعل القلب و لكن الاذان تودى الحديث الى القلوب الواعيه فنعت الا ذان بنعت القلوب ، يقول وعيت الكلام اذا فهمته وحفظته واوعيت المتاع والزاد اذا جمعته فى الوعاء قال الشاعر

الخير يبقى وان طال الزّمان به والشر اخبث ما اوعيت من زاد

و منه قوله تعالى « وجمع واوعى »

«فاذا نفخ فى الصور نفخه واحده» نفخه والنفخ واحد وذكر الواحدللتاكيد لان النفخه لا تكون الا واحد وهى النفخه الاولى فمن جعل النفخه نفخين احدبها تموت عندها الناس والثانيه يبعثون عندها

«وحملت الارض والجبال» اى ـ حمل ما على الارض من جبال واحجار و

اسحار من اما کمها فصرب علی الارض

«**فدکّتا دکّة واحدة**» ای د فما د فه واحد فصارنا هباء مسا وقیل دکّها رلزلتها وقیل دکّها ان بصیر قطعه واحده «لا تری فیها عوجا ولا امتا»

«**فیومئد**» ای حینئذ «**وقعت الواقعه**» الّتی یوعدون وهی قیام الساعه وصیحتها

«**وانشقّت السماء**» قال **علی** (ع) ای ـ عن المجر «**فهی یومئد واهیه**» صعیفه کالعزل المنقوص وقیل ساقطه مسققه

«**والملك علی ارجآئها**» الرجا جانب السیء مقصور والاثنان رجوان والجمع ارجا قال الشاعر

اذالم حط فی ارض قدعها	وحب المعملات علی رجاها
رلا یعزرك حط احبك منها	اذا صعرت بمسك من جداها
فان واحد دارا بدار	ولست بواحد نفسا سواها

«**والملك علی ارجآئها**» ای ـ الملائکه علی اطرافها و واحتها وابها قال **الصحاك** یکون الملائکه علی جافاتها حتی یامرهم الرب و ىرلوا و حیطوا بالارض ومن علیها وقیل «**الملك علی ارجآئها**» ینظر ما یؤمر به فی اهل النار و اهل الجنه من الثواب والعقاب وقیل انما جعلهم فی نواحی السما لان الکفار یقصدون الحرب لما روه من شد العقوبه ویردهم الملائکه وذلك معنی قوله «لا ینفدون الا بسلطان» ای لا ینفدون من مهربا الاوهنالك لی اعوان ولی به سلطان «**ویحمل عرش ربك فوقهم**» ای ـ فوق روسهم ومئد یوم القیامه «**ثمانیه**» ای ـ ثمانیه املاك وجاء فی الحدیث «انهم الیوم اربعه واذا کان یوم القیامه امدهم الله باربعه آخرین فکانوا ثمانیه علی صورت الاوعال ما بین اطلافهم الی رکبهم کما بین سماء الی سماء وفی الخبر الصحیح عن **العباس بن عبدالمطلب** قال کنا جلوسا عندالنبی (ص) بالبطحا فمرت سحابه فقال النبی (ص) «اتدرون ماهذا»؟ قلنا السحاب ـ فقال «والمزن»ـ قلنا والمزن؟ ـ قال «والعنان؟ وسکتنا ـ فقال «هل تدرون کم بین السما والارض»؟ ـ قلنا الله ورسوله اعلم ـ قال «بینهما مسیر خمس مائه سنه و من

كل سماء الى سماء مسير خمس مائه سنه وفى روايه اخرى ، قال(ص) « فا ن بعد ما بينهما اما واحد واما اثنان واما ثلاث وسبعون سنه »قال «والسماء الثانيه فوقها حتى عدسبع سموات» ثم قال «وفوق السابعه بحرما بين اعلا الى اسفله كما بين سماء الى سماء وفوق ذلك ثمانيه اوعال ما بين اظلافهن الى ركبهن كما بين سماء الى سماء وفوق ذلك العرش والله تعالى فوق العرش » وعن عبدالله بن وهب عن ابيه ان حمله العرش اليوم اربعه، لكل ملك منهم اربعه اوجه واربعه اجنحه وجه كوجه الانسان ووجه كوجه الاسد، ووجه كوجه الثور، ووجه كوجه النسر وجناحان فدغطى بهما وجهه لئلّا يصعق وجهه من نورالعرش وجناحان يهفو بهما، وقال عمر وهب حمله العرش اليوم اربعه ملك فى صورت انسان ، وملك فى صورت ثور وملك فى صورت اسد وملك فى صورت نسر روى انه انشد بين يدى رسول الله (ص) قول اميّه بن ابى الصلت

رجل و ثور تحت رجل يمينه والنسر للاخرى وليث مرصد

فقال النبى (ص) صدق ، وقيل فى ثمانيه انه ثمانيه صفوف من الملائكه لا يعلمهم الا الله عزوجل والاول اصح وقيل الخلق عشر اجزاء جزء الانس والجنّ وسائر الحيوان وجزءالملائكه السموات والارضين و ثمانيه اجزاء حمله العرش و هم الكروبيون والفائده فى ذكرالعرش عقيب ماتقدم ان العرش حاله خلاف السما والارض وعن على بن الحسين عليهما السلام قال ان الله عزوجل خلق العرش ارباعا لم يخلق قبله الا ثلاثه الهواء والقلم والنور، ثم خلق العرش من الوان انوار مختلفه من ذلك نور اخضر منه اخضر الخضره و نوراصفرمنه اصفر الصفره و نور احمر منه احمر الحمره و نورابيض وهو نورا لانوار ومنه ضوءالنهار

قوله «يومئذ تعرضون لا تخفى منكم خافيه» قرا حمزه و الكسائى لا يخفى بالياء اى ـ لا يستتر على الله شىء منكم ولا من احوالكم روى عن ابوموسى الاشعرى قال يعرض الناس يوم القيامه ثلاث عرضات فامّا عرضتان فجدال و معاذير واما العرضه الثالثه فعندها تطير الصحف فى الايدى فاخذ بيمينه و اخذ بشماله وقيل ليس يعرضهم ليعلم مالم يكن عالما به ولكنه يعرضهم مبالغه وتظاهر فى العدل وقيل معنى العرض ان عرف كل واحد ما يستحقه من ثواب

او عماں ، و فىل ىعرصوں اعمالهم و اموالهم کما ىعرص السلطاں حىد ىاسلحه هم و دوا ىهم

« **فاما مں اوىی کىابه ىىمىىه** » هدا احىار عں فول الفرىمىں ادا وصل الىهم کىاب الحمطه ڡىمول المومىوں فىل ىرلب هد الآ ىه فی ابی **سلمه ىں عىدالاسد** روح **ام‌سلمه** امرأ السى (ص) هواول مں هاحر **الی المدىىه** مں اصحاب رسول‌الله (ص) ىم هوعامٌّ فی کل مومں «**فىقول هآوم افروا کىاىىه**» ىمدىر هاوم کىابی وافروا کىا ى فحدف الاول لاں الىا ی ىدل علىه ، ای - حدوا کىا ی وافروا وانطروا الی حاىی لىمفوا علىها ، ىمال للرحل «هاء» ای - حد وللاىىں «هاوما» وللحمىع «هاؤم» ىمال ا ىه کا ںا ىکوں ر لاں صاحىه فی ىاطىه و طاعاىىه فی طاهر ىراها الىاس و ىمولوں طوبی لهدا العىد فادا فرأکىا ىه وحد فی آحر ا ىی سىرب علىك فی الدىىا وا ىی اعفر هاالك الىوم فىسرو وحهه و ىومں اں ىعلب کىا ىه فادافلىه رای حسىا ىه وفی آحرها فدفىلىها مىك فىمول مں فرط سرور ىعالوا « **افروا کىاىىه** » والهاء فی کىا ىىه وحساىىه للوفف ولاىىىراحه عں **رىدىں ىاىب** فال فال رسول‌الله (ص) «اول مں اعطی کا ىه مں هد الامه **عمر ىں الحطاب** وله سعاع کسعاع السمس» و ل له فاىں ا و ىکر ؟ - فال هىهاب رفىه الملاىکه الی الحىه

ڡوله « **ابی طىىب ابی ملاں حساىىه** » هدا الطں اسم للعلم لىس مں الىسك وهو فی **القرآن** کىىر معىىا العمں سمی المىں طىا لاں الطں ىلدالا مں ء معىا اىىں فی الدىىا ا ىی معاں حساىی فکىب اسىعد له

«**فهو فی عىسه راصىه** » ای - فی حو مرصىه ىرصىٰ ىها صاحىها وحرحب محرح سابر روی الآ ی

« **فی حىه عالىه** » و ل حلو الله الحىه عالىه والىهار هاو ىه وفىل «فی حىه عالىه » المکاں عالىه القدر والساں

«**فطوفها داىىه**» ای ىمارها فر ىه ىىالها الما ٍ والفاعد والمصطحع مطفوں کىف ساوا و ىمال لهم

«**كلوا واشربوا**» من نعيم الجنه «**هنيئاً**» سليما من الآفات والمكاره لاتنغص فيها ولاتكدر «**بما اسلفتم**» اى ـ بسبب ماقدمتم من الخيرات والطاعات في ايام الدنيا الماضيه قال **ابن عباس** انها نزلت في الصائمين خاصه «**في الايام الخالية**» اى ـ الخاليه كما تقول نهار صائم يروى ان الله عزّ وجل يقول يوم القيامه «يا اوليائي طالما نظرت اليكم في الدنيا و قدقلصت شفاهكم عن الاشربه و غارت اعينكم و خمصت بطونكم فكونوا اليوم في نعيمكم «**كلوا واشربوا هنيئاً بما اسلفتم في الايام الخالية**»

«**و اما من اوتي كتابه بشماله**» قيل نزلت في **الاسود بن عبدالاسد** اخي **ابي سلمة** هوله خاص ثم هوعامٌ في جميع الكفار قيل تنزع يده من صدره الى ما خلف ظهره فيعطى كتابه بشماله فيقول «**يا ليتني لم اوت كتابيه**»

«**ولم ادر ماحسابيه**» يتمنى ان لم يبعث ولم يحاسب لما يرى فيه من قبائح اعماله هذاكقوله «ياليتني كنت ترابا»

«**يا ليتها كانت القاضية**» الهاء راجعه الى موتته يقول يا ليتني متُّ ميته قاضيه لااحيو بعدها يتمنون الموت عندذلك في القيامه من شده مايقاسونه من العقوبه وكانوا من اشدالناس كراهيه للموت في الدنيا

«**مآ اغنى عني ماليه**» لم يغنني ماجمعته في الدنيا من الاموال ولم يدفع عني من عذاب الله شيئا

«**هلك عنّي سلطانيه**» اى ـ ضلّت عني حجتي و زال عني ملكي و قوتي و قيل كل احد كان له سلطان على نفسه وماله وجوارحه فيزول في القيامه سلطانه على نفسه فلايملك لنفسه وقيل ذلك كان يحسب لواراد ان يؤمن لقدر على ذلك السلاطه في اللّسان البلاغه وقو الكلام مع الاصابه والسليط الزيت والسلطان الممكنه والقدر في قوله عزوجل «انه ليس له سلطان انما سلطانه ماكان له عليهم من سلطان ان عبادي ليس لك عليهم من سلطان» ومات فلانٌ في سلطان فلان اى في ولايته

«**خذوه فغلوه**» القول هاهنا مضمر ؛ اى ـ يقول الله عز وجل لخزنه جهنم «**خذوه**» فيشد بالاغلال اى ـ اجمعوا يد الى عنقه في الحديد

« **ىم الححىم صلوه** » ـ اى ـ ادحلو ڡىها واحرڡو

«**ىم ڡى سلسله**» ىڡال ىدحل السلسله ڡى ڡىه ىم ىحرح من مڡعدىه ومعىى «**ڡاسلكوه**» اى ـ ڡاسلكوا ڡىه السلسله ولكنّ العرب ىڡول ادحلت الڡلىسو ڡى رأسه، وڡىل هى سلسله واحده ىدحلون حمىعا ڡىها و ىسد ىعصهم الى ىعص، وڡىل ىل لكل واحد «**سلسله درعها سىعون دراعاً**» ڡال **ىوڡ البكالى السامى** كل دراع سىعون ىاعا، كل ىاع اىعد ما ىىى و ىىں **مكه** وهو ىومىد ىالكوڡه، وڡى روايه ىدراع الملك الحىار والحىار عىد العرب العطىم الطول وعں **عىدالله ىں عمرو ىں العاص** عں الىىى (ص) ڡال «لوان رصراصه مىل هده واسار الى مىل الححمحمه ارسلت من السماء الى الارص وهى مسىر حمس مايه سىه لىلعت الارص، ڡىل اللّىل ولوا ىها ارسلت من رأس السلسله لسارت اربعىں حرىڡا، اللّىل والىهار ڡىل اں ىىلع اصلها اوڡعرها وعں **كعب** ڡال لو حمع حدىد الدىىا ما ورں حلڡه مىها وڡىل لوان حلڡه مىها وصعت على حىل لدات من حرّها «انه كان لا ىومں ىالله العطىم»

«**ولا ىحص على طعام المسكىں**» اى ـ لا ىطعم ولا ىامر ىه ىل كان ىڡول اىطعم من لو ىساء الله اطعمه كان **ابو الدرداء** ىڡول لامرأته **ام الدردا** ىحوىا من ىصف السلسله آمىا ىالله ڡحصى على اطعام المسكىں للىصف الىاڡى

«**ڡلىس له اليوم هٰهىا حمىم**» الحمىم الڡرىب ىسىا اوودا اولا ىسمع ىحمىمه كما ىسمع ڡى الدىىا

« **ولا طعام الامں عسلىں** » و هو الصدىد الدى ىعسل من اىدان اهل الىار وڡىل هو طعام اعد الله لاهل الىار وهو اعلم ىه هو ىعص ما احصى لهم، ىڡال للىار دركات ولكل دركه ىوع طعام وسراب

« **لايا كله الا الحاطوں** » الكاڡرون الحا رون عں طرىو الحو عمدا

« **ڡلا اڡسم** » لاصله ومعىاه اڡسم ودحلت لامو كد، وڡىل اىها ىڡى لرد كلام المسركىں كا ّىه ڡال لىس الامر كما ىڡوله المسركون «**اڡسم ىما ىىصرون**»

« **ومالا ىىصرون** » هدا من حوامع كلم **الڡرآں**، ڡال **ڡىاده** اڡسم الاسىاء

كلّها فىدحل فىه حمىع الموحوداب وقىل اقسم بالدىىا والآحر وقىل ماىىصرون
ماعلى طهر الارص ومالاىىصرون مافى ىطىها وقىل ىىصرون الاحسام ومالاىىصرون الارواح
وقىل ماىىصرون الاىس ومالاىىصرون الملائكه والحں وقىل الىعم الطاهر والىاطىه
وقىل ما ىىصرون ما اطهر الله للملائكه واللّوح والقلم ومالاىىصرون مااسىاىر الله ىعلمه
فلم ىطلع علىه احدا وقال حعفر ما ىىصرون من صىعى فى ملكى ومالاىىصرون من
ىرى ىاولىاىى وقال حىىد ما ىىصرون من آىار الرساله والوحى على حىىى **محمد**
«**ومالاىىصرون**» من السر معه لىله الاسراء، وقال **اىں عطاء** ماىىصرون من آىار القدر
ومالاىىصرون من اسرار القدر

«**انّه لقول رسول كريم**» هدا حواب القسم اى ـ ان هدا **القرآں** قرآءه
رسول كرىم ىعىى **محمد** (ص) اصاف القول الىه لاىه لما قال قول رسول اقىصى مرسلا
فكان معلوما ان ماىقرا كلام مرسله وانما هو مىلّغه وقد ىاب القول فى **القرآن**،
والمراد ىه القرآءه قال الله ىعالى «حىى ىعلموا ما ىقولون» اى ـ ماىقرون فى صلوىكم
وقىل سىب ىرول الآىه ان **الولىد ىں المعىره** قال ان **محمداً** ساحر وقال **اىوحهل**
هو ساعر فاىرل الله ىعالى «**فلااقسم ىما ىىصرون**» «**ومالاىىصرون**» «**انّه لقول رسول
كريم**» قىل ىعىى حىرئىل (ع)

«**ىىرىل من رب العالمىں**» اى ـ ان الدى ىقرأ **حىرئىل** على **محمد** (ص)
«**وما هو ىقول ساعر قلىلا ماىومىون**» ماصله دحاب للىوكىد اى قلىلا
ماىومىون

«**ولا ىقول كاهں قلىلا ماىدكرون**» قرا **اىں كىىر** و **اىں عامر و ىعقوب**
ىومىون ىدكرون ىالىا فىهما واراد ىالقلىل ىفىاً ماىهم اصلا كقولك لمن لا ىرورك
قلما ىاىىىا واىب ىرىد لاىاىىىا اصلا السعر فى اللّغه العلم، ىقال سعرب اسعر، اى ـ
علمب، وسعر الرحل اداصار ساعرا وسمى الساعر ساعرا لان السعر علم ىرأسه لاىعلمه كل
احد و الكاهں الدى ىرعم ان له حدما من الحں ىاىىه صرب من الوحى و قد
اىقطعب الكهاىه ىعد ىىىىا (ص) لان الحں حىسوا ومىعوا عن الاسىماع

«سر بل من رب العالمس» معنی به القرآن نرل به حبرئیل علی محمد (ص)
«ولو نقول علىنا» معنی الرسول ولو نحرص و احتلق علىنا وای سیء من
عند نفسه او راد فی القرآن او نقص منه

«لاحدنا منه باليمين» ای لامرنا ان یوحد بید احدا بالعقوبه كالسلطان اذا
اراد الاستخفاف ببعض رعیته قال لبعض اعوانه حذ بید و احرجه و قیل معنا
لانتقمنا منه بالقو والقدر ای - عدىنا واحدناه بقهر احد عقوبه وع ر عن القوه
الیم ن لان قو کل‌سیء فی‌میامنه ، وقیل «لاحدنا منه باليمين» ای بالحق كقوله
كنتم تاتوننا عن الیمین » ای - من قبل الحق و قیل « بالیمین » ای - بالعهد
الغلیظ الّذی احذ امته ای - طالبنا بعهدنا « لو نقول علىنا »

«ثم لقطعنا منه الوتين» ای - امتنا واهلکنا ، لان الوتین عرق فی القلب
متصل بالظهر اذا قطع مات صاحبه قال ابن عباس الوتین نیاط القلب وقال مجاهد
هو الحبل الّذی فی الظهر اذا انقطع مات الانسان

«فما منكم من احد عنه حاجزين» ای - مانعین یحجز و ساعن عقوبته والمعنی
ان محمداً لا یتکلّف الکذب لاجلکم مع علمه انه لو تکلّفه لعاقبنا ولا تقدر احد
علی دفع عقوبتنا عنه وجمع حاجزین وهو من نعت احد لان احدا یستعمل فی معنی
الجمع کقوله « لا نفرق بین احد من رسله » «وانه لتذكرة للمتقين» ای - ان
هذا القرآن لموعظه للمتقین خصهم الذکر لانتفاعهم به والتذکر العلامه الّتی
یذکر بها المعنی و «انا لنعلم ان منكم مكذبين» بالقرآن جاحدین للرّساله وصفات
الالهیه وقیل انّا لنعلم من یصدق ومن یکذب قال مالك ما اشد هذ الآیه علی
هذ الامه

« وانه لحسرةٌ » ای - وان القرآن لحسر وندامه « على الكافرين » یوم
القیامه اذا رأوا ثواب من آمن به وعمل بمافیه وقد خالفوا وضیعوا العمل به

« وانه لحقّ اليقين » مضاف الی النعت باویله وانّه للحق الیقین ، و قیل
معنا انه للیقین حق الیقین ، کمایقول هو الجواد عین الجواد و قیل انه لحق
الامر الیقین انّ من به المومن فی الدنیا فسمعه وانفی به الکافر فی‌الآخر فلم ینفعه

وقيل ان المحسر للكافر وم القيامه كائن لامحاله

«فسبّح باسم ربّك العظيم» باويله فسبح[1] ربّك العظيم والاسم رايد كقول لبيد

الى الحول ثم اسم السلام عليكما ومن يبك حولا كاملا فقد اعتذر

والمعنى صل له ونزهه عمّا لايليق به فسبحان الله دائما والعظيم الّذى كل سىء فى حنب عظمته صغير

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرحيم» بسم الله روح للروح وشفاء للقلب المجروح طوبى لمن بعد وبذكره وروح فالرب عليه مطلع والباب له مفتوح

بين الصبابه والهجران مطروح فلب بجد سمان الشوق مجروح

۞ ۞ ۞

اندر همه عمرمن شبى وقت صبوح آمد برمن خيال آن راحت روح

پرسيدزمن كه چون شدى اى مجروح گفتم كه زعشق تو همين بودفتوح

خداوندا سپاس بيشمارگانيم، مامت زندگانيم، نعمت شادانيم، بمهرت ازانيم مست مهر ارحام توماتيم، صيد عشق دردام توماتيم

رنجير معتبر و دام دل ماست عنبر زنسيم او علام دل ماست

درعشق وحون حطى سام دل ماست گويى كه همه جهان بكام دل ماست

«الحاقه» «ما الحاقّه» قيامت و رستاخيز چه گويم كه چيست آن قيامت وآن رستاخيز چيست وبودنى، راستاست وافتادنى، هر كس برسد آنجه سزاى اوست وباداش كردار نيك وبد كه درخور بد اوست گفته‌اند كه قيامت دواست يكى امروز ويكى فردا امروز مرگست كه درحبر مى‌آيد «من مات فقد قامت قيامته» هر كه بمرگ رسيد قيامت او دررسيد هر كه اين قيامت را نفس بود هميشه درهول وهراس مرگ بود، همواره از بيم اين قيامت سوخته وگداخته بود بيوسته در بر گ

---
[1] ـ ح فسبح باسم

را وسارآں سفر ىود رر کاں دىں حسں گفته‌اند که آدمی اردو سروں ىسب، ىا ىرمىال سوری اسب در اصطىلی ىارداسىه، ىاىرمىال مرعی درربداں فقص کرده آں ىىحار کو ىرمىال سه ورسب، ار مرگ ىمىرسد و مىلررد، داىد که سىور را حوں ار اصطىل ىسروں ىرىد درىار کسىد، و آں حواىمرد که ىرمىال مرع اسب، ىىوسىه درانىطار مرگسب، رىرا که همه سادی وراحب مرع ارسکسىں فقص ىود، حىاىك آں حواىمرد گفب

کی ىاسد کىں فقص ىىردارم در ىاع الٓهی آسىاں سارم

اما قىامب فردا حاىسب رسىاحىر اسب که حلق اولىں وآحرىں را درآں‌صعىد هىب حمع کىىد، حىاىکه رب العزّ گفب « وحسرىاهم فلم ىعادر مىهم احدا » روری عطىم و کاری صعب وسىاسىی ىی ىهاىب اىواں کرىا رکىىد، مىراں عدل درآو ىحىه، صراط راسىى ىار کىىد فرادىس حمال آراسىه، دورح هىب ىرآسىفىه روری که ىرد ها ردارىد ورار هاآسکارا کىىد و ىاحهای هرل حاك اىدارىد و کلاههای هوس فروىهىد وىىدارها ارآب وحاك ىىفسامد وىاداس ىىك و ىد درکىار ىهىد کار اردو ىىروں ىود ىا رىىد سلام کىىد وىعمب سلامب اسلام ىروی ىمام کىىد و ىامه وی ىدىسب راسب دهىد که « فاما مں اوىی کىاىه ىىمىىه »

ىا اىسر عداب وعرام کىىد، ولداب وراحاب روی حرام کىىد، وىامه کردار وی ىدىسب حب دهىد که « واماس اوىی کىاىه ىسماله »

آں‌را که‌ىامه ىدىسب‌راسب‌دهىد ارعالم‌ملکوب هرلحطه‌ای‌هرارىىىرب کرامب ولطاىف ىردىسب وی ىهىد، در آسماىها حدىب وی کىىد، درحوالی عرس ىا مفرىاں ىه اىاب ار ىهروی کىىد، آىگه او را ىىحىاب عدں رىىد، احورا و عىىا و ولداں و علماں ىىساىىد ىاح وقار ىرسرس ىهىد، رىاىىد حلدىس‌آرام دهىد وار حصرب عرب اىىں ىدارراں گىىىه که

« کلوا واسرىوا هىىاً ىما اسلفىم فی الاىام الحالىه » می‌حور ىدومی‌آساىىد ارىں عىم ىهىب حىاىك حواهىد ار ورع اکىرامىں گسىه و ىمفعد صدق‌رسىد کس‌را ىاسما حساب ىه وىارا ىا سماعىاں ىه اىساں‌حوں‌اىں‌ىداسىو ىد آوار رآرىد

و گویند الحمدللهالّذی صدقنا وعد حمد آن خداوند را که وعدهٔ خود راست گردانید وما را بثواب وصل خود رسانید

و آن را که نامه بدست چپ دهند ، ندای قهر آمد بخازنان دوزخ که « خذوه فغلوه » « ثم الجحیم صلوه » « ثمّ فی سلسلة ذرعها سبعون ذراعاً فاسلکوه » گیرید او را به قهر و عنف ، کشید او را بدوزخ ، دست و پای درغل کرد ودر زنجیرهفتاد گزی[1] کشیده ، واز رحمت حقّ نومید شد ، و سقر رسید اگر ذرّه‌ای از آن آتش که در سقر است بدنیا فرستند ، همه اهل‌دنیا بطاقت شوند پس چون بود حال کسی که درمیان آن آتش بود ؟ مصطفی (ص) گفت آن خدای که جان من بدو اوست که اگر یك حلقه از آن سلاسل و اغلال بر کوههای دنیا نهند همه کوهها بگدازد وبزمین فرو شود ، پس چون بود حال کسی مزورا بدین سلاسل و اغلال بند کنند ؟ واگر یك جامه ازآن جامهای قطران که قرآن ازآن خبر می‌دهد که «سرابیلهم من قطران » از آسمان دنیا بیاویزند همه اهل زمین از گندآن بمیرند پس چگونه بود حال کسی که این جامه لباس وی بود ؟ نه از گزاف رسول خدا صلّی الله علیه و سلّم گفتی « الحمدلله علی کل حال واعوذ بالله من حال اهل النار »

۱ـ ح درعی

۷۰- سورة المعارج - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرّحيم » بنام خداوند جهاندار دشمن پرور

بخشاينده کی، دوست بخشای مهربانی

« سأل سائلٌ » پرسید پرسنده ای « بعذاب واقع(۱) » ازعذابی که بودنی

است وافتادنی

«للكافرين » ناگرویدگان را «ليس له دافعٌ (۲)»

«من الله» آن را باز دارنده ای و باز پس برنده ای نیست از خدای عز وجل

« ذی المعارج (۳) » آن خداوند صفتهای بلند وعطاهای نیکو

« تعرجُ الملآئكة والروحُ اليه » بسوی او برمی‌شود فریشتگان و جبرئیل

« فی يوم كان مقدارُهُ خمسين الف سنة (٤)» در روزی که اندازه آن پنجاه هزار

سال بود

« فاصبر صبراً جميلا (٥)» وشکیبائی کن شکیبائی کردنی نیکو

« انّهم يرونهُ بعيدا (٦) » ایشان آن روزرا نابودنی می‌بینند

« و نرٰيه قريباً (٧)» وما آن را بودنی می‌بینیم ، ایشان آن روزرا دورمی‌بینند

و دیر وما آن را نزدیك می‌بینیم وزود

« يوم تكونُ السمآ كالمُهل(۸) » آن روز که آسمان از بیم چون دُردی زیت

گردد ، یا چون مس گداخته

« و تكونُ الجبالُ كالعهن(۹) »وکوههاچون پشم رنگ کرد وداررنگ‌رنگ

«ولا يسئلُ حميمٌ حميماً (۱۰) » وآن روزهیچکس خویش‌را ودوست‌را نپرسد

« يُبصرونهم » ربدارخشم اومیدار بدمی‌بیند وبرسدارسم «يودُّ المجرمُ»

دوست دارد وخواهدكافر، « لو يفتدی من عذاب يومئذ » که خویشتن را بازخرد

ارعداب آں روز « ىد ه (۱۱) »

« وصاحىه واحىه (۱۲)» ىسراں حو س وىرادر حو س

«وفصلىه الّىى ىٌووىه (۱۳)» وحاىداں او كه اورا مى داسىىد

« ومں فى الارص حمىعا» وهركه دررمىں كس اسىں همه «ىٌمّ ىىحىه(۱٤)» ا

آں وف كه آں را حرىد اورا ىرهاىىد

«كلا» ىسىں آں اورا وىىود ىه «اىها لطى (۱٥)» آں آسىى اسىں ربانه رں

« براعه للسوى (۱٦)» كه ىوسىں ار سر دركىسد

« ىدعوامں ادىرو ىولى (۱۷)» مىحواهد هر كس را كه دسىں رحو گرداىىد

در ں حهاں و ار فرما ىردارى ر گىسىں

« وحمع فاوعى (۱۸) » ومال گرد كرد وىىسىں و ىىهاد

« اں الاىساں حُلق هلوعاً (۱۹) » مردم را ىاسكىىا و ىىسك دل آفرىدىد و

حرىص

« اذامسه السر حروعاً (۲) » حوں ىدو دروىسى رسد ، ىدو رارىد ىود

ىاسكىىا

« واذامسهُ الحىرُ مىوُعاً (۲۱)» وحوں ىىكى مال ىدورسد ىار دار د ودرىع

دارىد ود

الّاالمصلىں (۲۲)» « الدىںهم على صلوىهم داىموں (۲۳) » مگر ا ساں

كه ىر ىمارحود داىىدگاں ا د همىسه

« والدىں فى اموالهم حقٌ معلومٌ(۲٤) » واىساں كه درمالهاى حو س حعى

ى ىىىىد

« للسائل والمحروم (۲٥)» حواهىد را ودرماىد را

« والدىں ىُصدّقوں ىوم الدىں (۲٦)» واىساں كه ىرور رسىاحىرم گرو ىد

و اسوار ىىدارىد

« والدىں هُم مں عذاب رىهم مسفقوں (۲۷) » و اىساں كه ارعداب حداو د

حو س مى رسىد

« انّ عذاب ربهم عىرمأمون(۲۸)» که عداب حداوند اىسان نه آنست که ار آن اىمں ناسىد

« والّدىںهم لفروحهم حافطون(۲۹) » و اىساں که ورحهای حو ىس را گوسواناں اىد

« الاعلیٰ اروٰاحهم » مگرار رناں حوىس « اوماٰ ملکت اىماٰنُهُم » ىا ار کىىرکاں حوىس « فانهم عىرٌملومىں (۳۰)» که اىساں ىر رىاں و کىىرکاں حوىس ىحای سرزىس لىسىىد

« فمں اىىعٰی وراٰ ذٰلك» هرکه‌اورون‌ار آن‌حو ىد «فاوٰلٓىك هم العاٰدوٌن(۳۱)» اىساں‌آىىد که اىدار در گدارىد گاىىد

« والدىںهُم لاماٰناٰىهم وعهدهم‌راٰعون» (۳۲) واىساں که اماىٮ‌حوىس را و ىىماں حوىس را کوسىد گاىىد

«والّدىںهُم ىسهاداىهم‌قاٰئمون (۳۳)» و اىساں که گواهی حوىس را ىىای دارىدگاں اىد

«والدىںهم‌علی صلوٰىهم ىُحافطون » (۳٤) واىساں که ىر ىمارهای حوىس هىگام کوسىد گاىىد

« اوٰلٓىك فی حىاٮ مُکرموٌن »(۳۵) اىساں فردا درنهسىهای‌اىدىواحىگاں

« فماللدىں کفرواقىلك »حه رسىدىسب اىں نا گروىدگاں راگرد ىر گرد ىو ؟ « مهطعىں (۳٦)» حسمها نهاد درىو

« عں الىمں وعں السماٰل عرىں» (۳۷) ارراسب وارحب ىوحوق حوق[۱]

« اىطمعُ کلّ امری مىهم »می ىوسد هرىکی ار اىساں « اں ىُدحل حىّه ىعىم (۳۸)» که دارىد او را درنهسب ىرىار

«کلّا » ىىسب اىساں را آں ىىاوىد « اىا حلقىاهم ممايعلمون » ما ىافرىدىم اىساں را ارآىحه مىداىىد

فلاٰ اُقسمُ ربّ المشاٰرق والمغاٰرب » سوگىد مىحورم ىحداوىد دوسوی

۱ الف حولـ حولـ

جهان آن سوی که روز بر آید وست، و آن سوی که روز فرو شود وست «انا لقادرون (٤٠)» که ما توانائیم

«علی ان نبدل خیراً منهم» که از ایشان بهتری آریم، ما ایشان را بهار آن از سر فا ساز نیم «وما نحن بمسبوقین (٤١)» وما در هیچ کار درنمانیم و از هیچکس باز پس نمانیم

«فذرهم» گذار ایشان را «یخوضوا» که هم در آن نابکار گفتن می باشند «ویلعبوا» و هم آن بازی می کنند «حتی یلاقوا یومهم» تا آن روز که روز خویش بینند «الذی یوعدون (٤٢)» آن روز که ایشان را وعد میدهند[1]

«یوم یخرجون من الاجداث» آن روز که بیرون می آیند از گورها «سراعاً» رودا رود [می شتابند سوی دمیدنده در صور] «کأنهم الی نصب یوفضون (٤٣)» گوئی که ایشان بعلمی همی شتابند

«خاشعة ابصارهم» فروشده و فرومانده چشمهای ایشان از بیم «ترهقهم ذلة» خواری را بیان بستد «ذلک الیوم الذی کانوا یوعدون (٤٤)» این آن روز است که در آن گیتی ایشان را وعد میدادند

النوبة الثانیة

این سوره چهل و چهار آیتست، دویست و شانزده کلمت هزار و صد و شصت و یک حرف جمله به مکه فرو آمد باجماع مفسران ودر این سورت دو آیت منسوخ است یکی «فاصبر صبراً جمیلا» دیگر «فذرهم یخوضوا ویلعبوا» این هر دو آیت منسوخ اند بآیت سیف و فی روایة ابی بن کعب عن النبی (ص) قال «من قرأ سورة سأل سائل، اعطاه الله ثواب الذین هم لاماناتهم وعهدهم راعون»

«سأل سائل» علما مفسر مختلف اند در سبب نزول این آیات قومی گفتند در شأن النضر بن الحارث فرو آمد آنگه که گفت ان کان هذا هو الحق من عندک

---

[1] ـ الف می وعد دهند

فامطر علینا حجارة من السماء قومی گفتند درشأن بوجهل فرو آمد که گفت « فاسقط علینا کسفا من السماء » و گفته‌اند درشأن جماعتی کفار قریش آمد که بطریق استهزاء گفتند « عجّل لنا قطّنا قبل یوم الحساب » و گفته اند سائل اینجا **مصطفی** (ص) است که کافران او را اذی مینمودند تا برایشان عذاب خواست بتعجیل بر گفته اند مراد باین **نوح** است (ع) که بر قوم خویش دعای بد کرد و عذاب خواست

قوله « **سال سآئل** » قرأ **نافع** و**ابن عامر** سال سایل بغیر همز وله وجهان احدهما انّه بالهمز وبغیر الهمز فی المعنی واحد یقال سالت اسال وسلت اسال والوجه الثانی انه من السیل یقال سال یسیل سیلا، وقیل السایل واد فی جهنم، والمعنی سال الوادی بالعذاب واقع للکافرین یقع لهم و ینزل بهم وقیل اللّام بمعنی علی، ای یقع علیهم و یحلّ بهم قرأ الآخرون بالهمز من السؤال لاغیر، وله وجهان احدهما ان یکون الباء فی قوله « **بعذاب** » بمعنی عن عذاب کقوله « فسئل به خبیرا » ای ـ عنه وقال الشاعر

فان تسألونی بالنساء فانّنی بصیر بادواء النساء طبیب

ای ـ عن النساء ومعنی الآیة سأل سائل عن عذاب « **واقع** » نازل کائن علی من ینزل و لمن هو فقال تعالی مجیبا له

« **للکافرین** » وهذا قول **الحسن** و**قتاده** قالا کان هذا بمکّة لما بعث الله سبحانه **محمّداً** (ص) وخوّفهم بالعذاب، قال المشرکون بعضهم لبعض من اهل هذا العذاب سلوا **محمّداً** لمن هو وعلی من ینزل ولمن یقع؟ فبیّن الله تعالی وانزل « **سال سآئل بعذاب واقع للکافرین** » ای ـ هو للکافرین والوجه الاخر ان یکون الباء صلة و معنی الآیة دعا داع سأل سائل عذابا واقعا « **للکافرین** » ای ـ علی الکافرین وهو **النّضر بن الحارث** حیث دعا علی نفسه وسأل العذاب فقالوا اللّهمّ ان کان هذا هو الحقّ من عندک الآیة فنزل به ماسأل یوم بدر فقتل صبرا و هذا قول **ابن عباس** و **مجاهد**

« لىس له » اى ــ لدلك العداب « دافع » مانع « من الله » اى ــ دلك العداب واقع من قبل الله سبحانه الكافر ىن لا ىدفعه عن الكافر ىن احد

وقوله « دى المعارج » صفة الله وله معنيان احدهما در المصاعد التى ىصعد فيها الملائكه والروح و هى السموات والثانى « المعارج » الفواصل وهى هبابه النسه و عطاباه الهسه وقىل المعارج تعالى الدرحات و هى التى ىعطيها الله اولىاء فى الحنه والعروح الصعود والمعرج المصعد والحمع المعارج وذكر المعارج هاهنا ىسىها لهم ان من قدر على حلق هذه المعارج للملائكه وهدا الر ب للعباد قدر على ارسال العداب على الكافر ىن

وقوله « ىعرج الملائكه والروح » ىعنى حبر ىل (ع) حص بالذكر بعد العموم ىسر ىفا له وقىل عنى بالروح ارواح المومنين عند الموت وقىل هم قوم موكّلون على الملائكه وقوله « اليه » ىعنى الى الله « فى ىوم كان مقداره خمسين الف سنه » اراد به ىوم القىامه وفىه ىقدىم و تاخىر اى ــ لىس للعداب دافع من الكفار فى ىوم القىامه الذى كان مقدار خمسين الف سنه من سنى الدّنىا لو صعد غىر الملائكه ودلك انهم ىصعد من اسفل الارض السابعه الى ما فوق السماء السابعه الى العرش مقدار خمسين الف سنه و اما قوله « فى ىوم كان مقدار الف سنه مما ىعدون » انما هو قدر مسىرهم من السماء الدنيا الى وجه الارض مسىر خمس مائه سنه هبوطا ومثله صعودا وقىل هواء الدنىا مسىر خمس مائه عام و صغر السماء مسىر خمسمائه عام وقىل موقفهم فى الحساب حتى ىفصل بىن الناس خمسون الف سنه ثم لا ىنتهى الىوم الى لىل ىرد اهل النهار الى اهل الجنه محلّدا واللّىل الى اهل النهار محلّدا وقىل ىوم القىامه فيه خمسون موقفا كل موقف الف سنه وقىل ان الىوم فى الآيه عبارة عن اول ايام الدنىا الى انقضائها وانها خمسون الف سنه لا ىدرى احد كم مضى و كم بقى الا الله عزّوجل و روى عن ابن عباس انه قال هو ىوم القىامه ىكون على الكافر ىن مقدار خمسين الف سنه روى ابو سعيد الخدرى قال قىل لرسول الله (ص) ىوم كان مقدار خمسين الف سنه فما اطول هدا الىوم ! فقال (ص) « والذى نفسى ىىده انه لىخفف على المومن حتى ىكون اخف

عليه من صلوة مكتوبة يصليها في الدنيا وقيل معنا لو ولي محاسبة العباد في ذلك اليوم غير الله لم يفرغ منه في خمسين الف سنة و يفرغ الله في مقدار نصف يوم من ايام الدنيا

قوله « فاصبر صبراً جميلا » اى - فاصبر يا محمد على تكذيبهم اياك صبرا جميلا لا شكوى فيه ولا جزع وهذا قبل ان امر بالقتال فنسخ

« انهم يرونه بعيداً » اى - ان الكفار يرون العذاب و اليوم المذكور بعيدا مستحيلا غير ممكن

« و نريه قريباً » من الفهوم ممكنا والرؤية هاهنا بمعنى العلم ، وقيل انهم يرونه بعيدا اى بطيئا وقوعه ونريه قريبا اى - سريعا وقوعه لان ما هو آت قريب هذا كقوله « و يقذفون بالغيب من مكان بعيد » ثم وصف اليوم فقال

« يوم تكون السماء كالمهل » المهل على معان منها ما يسيل من القيح من صديد اوقيح وهو في قول ابى بكر الصديق حين اوصى بتجهيزه وقال ادفنونى فى ثوبى هذين فانما هما للمهل والتراب وقال الحى اولى بالجديد من الميت والمهل المذاب من فضة او نحاس او صفر وما اشبهها والمهل دردى الزيت وعكره سمى ذلك لانه يسيل العكر لتحاتّه على مهل وعلى المعنيين الاخيرين تاويل الآية فالسماء اليوم خضراء وهى تلون يوم القيامة فتكون وردة كالدهان و تكون الوانا من الفزع كما تلون الانسان للفزع ثم تنشق وتنفطر وتمور مورا وتسير سيرا

« و تكون الجبال كالعهن » و هو الصوف المصبوغ الوانا واول ما تتغير الجبال تصير رملا مهيلا ثم عهنا منفوشا ثم تصير هباءً منثورا

« ولا يسئل حميم حميما » اى - لا يسأل قريب عن حال قريبه لاشتغاله بنفسه وقيل لا يُسأله ليحمل عنه من اوزاره شيئا لياسه عن نصرته وقرا البزى عن ابن كثير لا يسأل بضم الياء اى - لا يُسأل حميم عن حميم لا يقال لحميم اين حميمك و قيل لا يُسأل لانقطاع ما بينهم من العصم

« يبصرونهم » اى - يعرفون اقاربهم فيقال لهم هذا فلان وهذا فلان زياد فى فضيحتهم وقيل يعرفونهم اى - يعرفون الملائكة حتى يعرفوهم بسيماهم فيعد وهم

الوان العذاب وقيل يبصر المومنون الكافرين حتّى يعرفوا الكفار بسماهم فيزدادوا شكرا و يزداد الكفار حسرة واسفا وقيل يعرف المومن بشاش وجهه والكافر بسواد وجهه وقيل ليس في القيامه مخلوق الا وهو نصب عين صاحبه فيبصر الرّجل اباه واخاه واقربائه وعشيرته لايسأله ولايكلّمه لاشتغاله بماهو فيه «يود المجرم» اي – يتمنّى المشرك «لو يفتدي» اي – يفادي نفسه بنسبه و هم اعز الخلق اليه «وصاحبته» زوجته وسكنه «واخيه» الذي كان ناصرا له ومعينا

«وفصيلته التي تؤويه» اي – قبيلته الّتي ينتمي لوراثته و تأوي اليهـا عند الخوف

«ومن في الارض جميعا» من الانس اي – يود لو يفتدي بهم جميعا «ثمّ ينجيه» ذلك الافتدا من عذاب ذلك اليوم

«كلا» اي – ليس كذلك لا ينجيه من عذاب الله شيء ثم ابتدا فقال «انّها لظى» هي اسم من اسماء جهنم قيل هي الدركة الثانيه سميت بذلك لا نها تلظى اي – تلهّب

«نزاعة للشوى» قرأ حفص عن عاصم «نزّاعة» نصب على الحال والقطع فيه وقرا الآخرون بالرفع اي – هي «نزاعة للشوى» الشوى الاطراف كاليدين والرجلين و قيل هي جلد الراس وقيل هي محاسن الوجه قال **الضحاك** تبرع النار الجلد واللّحم عن العظم وقيل تفصل الاعضاء بعضها من بعض ثمّ تعود الى ما كان

«تدعوا من ادبر وتولى» اي – تدعو النار الكافر و المنافق فتقول الي الي ايها الكافر ايها المنافق قال **ابن عباس** تدعوهم باسمائهم بلسان فصيح ثم تلتقطهم كما يلتقط الطير الحب تدعو من اعرض عن الدين و تولى عن الايمان والطاعه

«وجمع فاوعى» اي – جمع المال فاوعا في الظروف ولم يؤد زكاته ولم ينفقه في سبيل الله وفي الخبر يجاء بابن **آدم** يوم القيامه كانه بذج فيوقف بين يدي الله عزّوجل فيقول له اعطيتك وخولتك وانعمت عليك فماصنعت؟ فيقول ربّ جمعته وثمرته و تركته اكثر ماكان فارجعني آتك به كلّه فاذا عبد لم يقدم خيرا فيمضى به الى النار

فوله «ان الانسان حلق هلوعا» فال ابن عباس الهلوع الحريص على ما لا يحل له والهلع سد الحرص وقلّه الصبر وقيل هلوعا اى ـ بساء عند النعمه دعاء عند المحنه وقيل معنى الهلوع ما فسر الله تعالى بعد وهو فوله

«اذا مسه الشر» اى ـ الضر والفقر حزع ولم يصبر

«واذا مسه الخير» اى ـ السعه والغنى والمال منع حق الفقراء ولم ينفق فى الخير سر ما اعطى العبد سح هالع وحبن خالع فالهالع المحزن والخالع الّذى يخلع قلبه فال مقاتل الهلوع الذى من ورا ه حمل قاف ياكل كل يوم سبع صخار من الحسيس و يشرب سبع بحار من ماء لا صبر مع الحر ولا مع البرد، يفكّر كل ليله ما ذا ياكل غدا فسبه الله الانسان بها

«الا المصلين» ليس هذا استثناء من الكلام الاول ومعنا ولكن المصلّين وقيل استثنى المصلّين من الانسان لان الانسان فى معنى الجمع كقوله تعالى «ان الانسان لفى خسر الا الذين آمنوا» فوله «الذين هم على صلوتهم دائمون» اى ـ يقيمون الفرائض فى اوقاتها، وقيل دائمون اى ـ خاشعون لا يلتفتون وجوههم عن سمت القبله

«والذين فى اموالهم حق معلوم» يعنى يعنى الزكو، وقيل سائر ابواب البر من صله الرحم وتعهد المساكين وغير ذلك

«للسائل والمحروم» «السائل» الطواف الّذى يسال الناس و «المحروم» الّذى لاسهم له فى الاسلام وليس يهتدى الى كسب ولا يسال

«والذين يصدقون بيوم الدين» اى ـ يوم الجزاء والحساب وقيل يصدقون الانبياء بسبب ايمانهم بيوم الدين

«والذين هم من عذاب ربهم مشفقون» خائفون فال الحسن يشفق المومن ان لا يقبل حسناته

«ان عذاب ربهم غير مامون» ولا يومن وقوعه لانه لا يعلم احد عاقبته ووقته قالوا احب على كل مسلم ان لا يامن عقوبته ولا يامن مكر

« **والدين هم لفروجهم حافظون** » « **الا على ازواجهم** » الى قوله « **وعهدهم راعون** » مضى تفسير هذه الآيات فى سورة المؤمنين

« **والذين هم بشهاداتهم قائمون** » قرأ حفص عن عاصم و يعقوب بشهاداتهم على الجمع اى ـ يقومون فيها بالحق فلا يكتمونها ولا يغيرونها

« **والذين هم على صلوتهم يحافظون** » يعنى الصلوات الخمس

« **اولئك** » اى ـ اهل هذه الصفات « **فى جنات مكرمون** » بجميل ثواب الله اياهم

« **فمال الذين كفروا** » اى ـ فما بال الذين كفروا **قبلك مهطعين** » مسرعين مقبلين اليك مطلعين نحوك انزلت فى جماعة من الكفار كانوا يجتمعون حول النبى (ص) يستمعون كلامه و يستهزؤن به و يكذبونه فقال الله مالهم ينظرون اليك ويقعدون و يجلسون عندك وهم لا ينتفعون بما يستمعون

« **عن اليمين وعن الشمال عزين** » اى ـ حلقاً حلقاً وجماعة جماعة عن يمين النبى (ص) وعن شماله و « **عزين** » جمع عزة مثل كرة و كرين، وانما انكر عليهم الاسراع اليه لانهم اسرعوا اليه لطلب العيب فيه وقيل انها نزلت فى نفر من الكفار فلما فوسهم صدق النبى وكانوا يسرعون نحوه ويقصدون مجلسه ويحلقون حواليه ولا يؤمنون به اما حياء عن الرجوع عن دين آبائهم و اما مساعدة لعشائرهم وكانوا يطمعون فى دخول الجنة بالقدر الذى كان منهم فانزل الله تعالى

« **ايطمع كل امرئ منهم ان يدخل جنة نعيم** » « **كلا** » اى ـ لا يدخلونها وقيل كانوا يقولون لئن دخل هولاء الجنة كما يقول محمد لندخلنها قبلهم فنحن افضل منها حظاً منهم كما لنا الفضل عليهم فى الدنيا فنزلت هذه الآية جواباً لهم

« **كلا** » ردع وزجر عن قولهم، اى ـ لا يكون كذلك وليس الامر كما قالوا « **انا خلقنا هم مما يعلمون** » من نطفة وعلقة واصلهم من تراب فانى يستحقون على الله الثواب و دخول الجنة من حساسة اصلهم واما المؤمنون فانه لا توجه عليهم هذه الآية اذا املوا دخول الجنة لانهم يرجونها من فضل الله ولا يرون ذلك مستحقاً لهم على الله لفضيلتهم وفى الخبر عن بسر بن جحاش قال قال رسول الله (ص) « وبصق يوما فى كفه ووضع

علىها اصبعه فقال مول‌الله عروحل نسى آدم ا ىى تعحر ىى‌وقدحلقىك من‌مىل هده؟ حىى ادا سو ىىك وعدلىك مىس ب د ں رد ں و للارص مىك وئ د فحمعب و مىعب حىى‌اداىلعب‌الىراقى‌قلب اىصدق وا ى‌اواں‌الصدقه وقىل «**انا حلقىاهم مما ىعلمون**» اى ـ من احل ما ىعلمون وهوالامر والىهى والىواب و العقاب فحدف احل فلااقسم لاصله دحلب‌للىا كىد

«**رب‌المسارق والمعارب**» ىعىى مسرق كل ىوم من السىه و معرىـه «**انا لقادرون**»

«**على ان‌ىىدل‌حىراً م ىهم**» اى ـ على‌ان ىحلق‌امىل‌مىهم واطوع لله واسكر له‌واعمل‌ىطاعىه وقىل «**انّا لقادرون**»على‌ان‌ىىدل‌**محمداً**ح رامىهم وهم‌اهل‌**المدىىه** وقدفعل «**ومانحں ىمسىوقىں**»اى‌ـىمعلوىىں‌ان‌اردىادلك‌وقىل «**ومانحں ىمسىوقىں**» اى ـ عاحرىں لاں من سىق الى سىء عحر

«**فدرهم‌ىحوصوا و ىلعىوا**» امر ىهدىد لهم وىوىىح كقوله «اعملواماسىىم» «**حىى ىلاقوا**» اى ـ ىعاىىوا «**ىومهم الّدى ىوعدون**» ىعىى ىوم‌القىامه، وقىل سىحىها آىه القىال

«**ىوم‌ىحرحون من الاحداث**» اى ـ من‌القىور «**سراعا**» اى ـ مسرعىں‌الى احاىه الداعى «**كانهم الى ىصب**» اى ـ الى‌علم مىصوب «**ىوفصون**» ىسرعون ودلك حىں ىسمعون الص حه‌الآ حر قرأ **ابں عامر** وحفص‌الى‌ىصب «**ىوفصون**» ىصم الىون والصّاد قال **مقاىل والكسائى** ىعىى الى اوىاىهم الىى‌كا وا ىعـ دو ىها من دون الله كقوله ىعالى «وما دىح على‌الىصب» وقال‌**الحسں** ىسرعون الىها ايهم ىسىلمهم اولا وقىل هى حمع ىصب كرهں ورهں

«**حاسعة ابصارهم**» محروىىں‌مىهكّر ں فىما دهاهم قوله «**ىرهقهم‌دلة**» **اى** ـ ىعساهم وىعلوهم هو ان ودل «**دلك الىوم الدى‌كانوا ىوعدون**»و عدهم‌الله دلك على‌السىه رسله فى‌الدىىا وهم ىىكد ون ىه ىعىى ىوم القىامه والله اعلم

النوبة الثالثة

قوله تعالى،«بسم‌اللّه الرحمن الرحیم »،« اللّه »منوّرالقلوب ،«الرّحمن»کاشف الکروب ، « الرحیم » غافرالذنوب ، الله مطلع علی‌الاسرار الرحمن بعطاء الاوطار الرحیم بغفران الاوزار ، الله لارواح الساعین الرحمن لقلوب المقتصدین ، الرحیم لذنوب‌الظالمین انس مالك گفت الله العظیم که نشنیدم ازامیرالمومنین علی(ع) و علی از ابو بکر (رض) همچنین تا بو گفت و ابو بکر از مصطفی(ص) و مصطفی از جبرئیل (ع) وجبرئیل از میکائیل ومیکائیل ازاسرافیل واسرافیل علیهم‌السلام از حق تعالی جل جلاله که گفت « بعزّتی و جلالی وجودی و کرمی من قرا بسم الله الرحمن‌الرحیم متصله بفاتحة‌الکتاب مرة واحدة اشهدوا‌علی انی قد غفرت له وقبلت منه الحسنات و تجاوزت عنه السیئات ولا احرق لسانه بالنار و اجیره من عذاب‌القبر وعذاب‌النار وعذاب القیامة والفزع الاکبر و یلقانی قبل‌الانبیاء والاولیاء »

عزیز نامی است این نام که کارها بدو تمام واز بر مولی مارا بدو نام خنك مر آن زبان که بدو گویاست خنك مرآن دل که بدان شیداست نثار کرد زیاددادست این نام بند را امروز درد احلاوت طاعت است بدمرگ نور وسلامت است در گور تلقین وحجت است در قیامت سبکباری و راحت است در بهشت رضا ولقا روزیست

قوله تعالی « سال سائل » یك قول ازاقوال مفسران آنست که سائل در نزول آیه مصطفی (ص) است که کافران و مشرکان در مکّه او را رنجه میداشتند واذی مینمودند مردان او را ناسزا میگفتند تحاشیت ترمهر سوت میاداختند دندانش می‌شکستند زنان ازبامها خاك میریختند کودکان بر پی وی‌می‌انگیختند با یهودها وناصوات میگفتند مومنان صحابه را یکان یکان می گرفتند ومعذّب همی‌داشتند رسول خدا ازسر آن ضجرت و حیرت دعا کرد و از الله تعالی رانشان عذاب خواست رب العالمین از آن سوال و دعای وی حکایت باز میکند که « سال سائل بعذاب واقع للکافرین » درخواست میکند رسول ما صلی الله علیه و

سلّم فرو گساد عداب را ن کافران ، وفرو گساد عداب بودنی اسب و افبادنی بر بس
کافران هم درد سا و هم درآحرب در دنیا روز بدر اسان را کسسد و درآن قلب
بدر حواری اوکسد د ، و درآحرب ا سان را عداب کند روزی که امدارۀ آن سحا
هراو سالسب ا سب که رب‌العالمس گفب «**فی یوم کان مقداره حمسین الف سنة**»
آنگه **مصطفی** را (ص) سلّی‌داد رنحوری‌و برامر هم‌نهاد گفب «**فاصبر صبراً حمیلا**»
یامحمد بوصبرمیکن وحوس همی باس ودل سگک مدار، اقبدا کن ننعم ران گدسته
«فاصبر کماصبراولوالعزم من‌الرسل» انساهمه لباس‌ص رنوسیدند تا مراد رمقصود
رسیدند ص ر بود که **یعقوب** را بدست فرح وراحب ارسب الاحران رون‌آورد که
« فصبر حمیل » ص ر ود که سراب سفا برمدا و **ایوب** ریحب که « انا وحدنا
صا را » صبر بود که ندای فدا بگوس **اسمعیل** رسا ید « ستحد ی ان‌ساء الله من
الصابرین » صبرسب که مومنان‌را ارسرای لوی بحب‌ماوی‌رساند وهر حه‌مقصودسب
حاصل کند و بگوس اسان فروحواند که «و بسر الصابر ین» علی الحمله سرمردی
با د ، بزرگ همی که در را دین هرسر ب که ملحس ود او را س رس رآ ند و
هر را که دورتر بود اوراترد ك ر آ ند، امام‌اودرحرید صا ران‌اسان کسند امرور
او را مسور محبب بوسیمد که « ان الله یحب الصا برین » و فردا اورا ا ن حلعب
دهند که « سلام علیکم ماص ر تم فنعم عقبی‌الدار »

قوله تعالی « **انهم یرونه بعیدا ونریه قریباً** » کافران آمدن رستاخ ر
دور ودیر می دانسد و آن نزدیک ر ار آنسب که ا سان می سدار د **مصطفی** (ص)
گفب « ما الدنیا ما مضی وما بقی الا کثوب سق اسس و بقی حیط واحد الا وکان
ذلك الحیط قد ا نقطع » گفبا دنیا آنحه ماند درحسب آنحه گدسه به بمبل حون
حامه ای اسب که د ر ی اسبادآن را بدرد باآنگه که یك رسته ما د و اروی حز
آن یك رسته نماند، حه حطردارد بر یدن آن یك رسته در حسب آ حه بر ید سد
اسب انگار که آن یك رسته بر ید سد و انگار که مدب دنیا آحر کسند سد
عالمیان همه مسافران اند روی بسفر قیامب آورد ، و دنیا ر ممال ر اطی اسب

برسر بادیه قیامت نهاد عمرهای حلو الاوبهای آن سفرست ـ سالها حون منازل است، ماهها حون مراحل است سب و روز برمثال فرسنگ است، نفسها همحون گامها، سفر دور ودرازست وعقبه بد ودسوارست، ومسافر عاقل وکاهل و بیکارست د نیا حون درختی باسایه وتسه م است آنکس که دل درسایه درخت ومنزلگاه بندد اومردی سلیم است

هل الدنیا ومافیها جمیعا سوی ظل یزول مع النهار؟

☆☆☆

ماهمحو مسافر بم در ر ر درخت حون سایه برفت رود بر دارد رخت

ایست که مصطفی (ص) گفت « مامثلی ومثل الدنیا الا کراکب، قال فی ظل شجره ثم راح و ترك» گفتا مثل ما بادنیا همحون مثل مردی است که در تابستان گرم از بیابانی باقته برآید درختی بیند ا ستمی حوش و سایه ای تمام زمانی با نسیم وسایه آن درخت بیاساید حون برآسود، بای در رکاب مرکب آرد ورود از آنجا رحیل کند وآن درخت را بانسیم وسایه آن بگذارد ودل درآن نبندد وآن را د م حود نسازد ای مسکین کسی که مرکب او سب وروز بود، مراحل ومنازل او سال وماه بود، او را همه سه می ر د اگرحه نمیرود در آن حال که درحانه نسسته یا بر سر گرم حفته می پندارد که ساکن است و این حطاست که سب و روز اورا در حرکات دارد، ی حواست وی اورا می‌راند، ی بدستر وی او را می‌برند بی باحس وی او را می باراند

من می‌نروم که می‌برندم ناکام تاحسم برآب بار نادید تمام

☆☆☆

و من عجب الایام انك قاعد علی الارض فی الدنیا وانت تسیر

فسیرك یا هذا کسیر سفینه بقوم قعود و القلوب تطیر

۷۱- سورة نوح - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرّحيم» بنام خداوند جهاندار دشمن پرور بخشاينده كى، دوست بخشاى مهربانى

«انّا ارسلنا نوحاً الىٰ قومه» ما فرستاديم نوح را بقوم او «ان انذر قومك» كه آگاه كن و بترسان قوم خويش را « من قبل ان يأتيهم عذابٌ اليم(۱) » پيش از آنكه بايشان آيد عذابى دردنماى

« قال ياقوم» نوح گفت اى قوم « انى لكم نذيرٌ مبينٌ (۲) » من شما را آگاه كننده اى ام آشكارا بترسى

« ان اعبدوا الله » كه الله را پرستيد « واتقوه » واز [خشم و عذاب] او پرهيزيد « واطيعون » ومرا فرمان بريد

«يغفر لكم من ذنوبكم» تا بيامرزد شما را گناهان شما « ويؤخركم الىٰ اجلٍ مسمى » [وشما را ازعذاب اين جهانى آزاد كند] وشمارا بااجلهاى نا درنگ افكند «انّ اجل الله اذا جاء لايؤخر» كه آن هنگام نام زد كرد الله چون آيد باز پس نيفكند آن را «لو كنتم تعلمون(٤)» اگر دانيد

« قال ربّ » [نوح] گفت خداوندمن « انى دعوتُ قومى» من قوم خويش را بازخواندم « ليلاً ونهاراً » شبها در خانهاى ايشان و روز ها در انجمنهاى ايشان

« فلم يزدهم دعائي الاّ فراراً(۵)» نيفزود ايشان را خواندن من مگر گريختن « وانى كلما دعوتهم » و من هر گاه كه خواندم ايشان را «لتغفر لهم » تا بيامرزى ايشان را « جعلوا اصابعهم فىٓ آذانهم » انگشتهاى خويش در گوش كردند [تا سخن من نشنوند] « واستغشوا ثيابهم » وجامها درسر كشيدند [تامرا

سسمد] « **واصروا** » [وبر کفر حو س] سسهدند «**واسکبروا اسکبارا (٦)** » وگردن کسدند [تهمار[۱]] گردن کسدنی

« **ثم انی دعوتهم جهارا** (۷) سس من ا سان را مار حواندم آسکارا « **ثم انی اعلنت لهم** » سس من ا ساں را آسکارا کردم [مارحواندں] «**واسررت لهم اسرارا (۸)**» وپنهاں کردم اساں را [مارحوا دں] سهاں کردنی

« **فقلت اسعفروا ربکم** » وگفتم حو سسں را ما آں آرند که سرای آمررس او گردند «**انه کان غفارا** (۹) » که الله آمرزگار سب فراح آمرز همسسه

« **یرسل السماء علیکم مدرارا** (۱۰) » فرو گساند برسما ماراں را همواره و بهمگام

« **ویمددکم باموال وبنین** » وسمارا فراهم بموندد [وبحسد وسارد] مالها وپسراں « **ویجعل لکم جنات** » وسما را درحسساىها سارد وکند « **و یجعل لکم انهارا** (۱۱) » وسما را حو بها رواں سارد وکند

« **مالکم لا ترجون لله وقارا** (۱۲) » حه رسید سمارا که ارسکو الله بمی برسید؟

« **وقد خلقکم اطوارا** (۱۳) » واو ماور ىد سمارا حند مارها [درس حهاں]

« **الم تروا** » نمی داسد و می سد « **کیف خلق الله سبع سموات** » که الله حوں ماورىد هفت آسماں را « **طباقا** (۱٤) » راسب آفریدں وبرا بر داسس

« **وجعل القمر فیهن نورا** » وما را روسا ی کرد در آسما ها « **وجعل الشمس سراجا** (۱۵) » وآفتاب را حراعی کرد درآں

« **والله انبتکم من الارض نباتا** (۱٦) » والله سما را رسسی کرد ما ارحاك می رویند رسسی

« **ثم یعیدکم فیها** » آنگه سمارا مارحاك کردا ند درآں «**ویخرجکم اخراجا** (۱۷)» وبار سروں آرد سمارا ارحاك سروں آوردنی

«**والله جعل لکم الارض بساطا** (۱۸)» والله سمارا زمیں مرآب گسترا سد

«**لتسلکوا منها سبلا فجاجا** (۱۹)» تا مروىد درآں وارآں در سا راههای فراح ىمدا

[۱] تهمار مروری رهوار ىررگ وعطىم و سگفت رهاں فاطع

«**قال نوحُ رب**» کمب بوح حـداوید من « **ابهم‌عصونی** » اساں ار من سر کسسدىد « **واىعوا مں لم ىردهُ مالهُ وولدهُ الاحساراً** (٢)» وىی کسی‌مىروىد که سمراىد اورا مال او و فرریىد او مگر رىاں کاری

«**ومکروامکراً کُىاراً**(٢١)»وکوسسها کوسسدىدوسارهاساحىمدسحب‌ىررگ

« **وفالوا** » وگفسد ىکدىگر را «**لاىدرُنٌ الهىکُم**»که رسىس‌حداىاں‌حوىس را ىمگـدار ىد «**ولاىدرُنٌ وداً ولاسُواعاً**(٢٢)»«**ولاىعُوب وىعُوق‌ونسراً**(٢٣)» وىرو مگدارىد ىرسىس اىں ىىح حداىاں

« **وفداصلواکسراً** » وحلق فراواں را ىرا کردىد « **ولاىردالطالمىں الا صلالا** (٢٤)» و مفرای اىں سىمگارں را ىرحو ىسىں مگر گمراهی

« **مماحطىاىهم اعرفوا**» ار ىد های اىساں ىود که اىساں را آب ىکسسد « **فادحلوا ىارا** (٢٥) » و آنکه اىساں را درآىس کردىد

« **فلم‌ىحدوالهم مں‌دوں‌الله‌اىصاراً**(٢٦)» فرود ارالله حودراداوری دار و ىار ساففسد

« **وقال‌نوحُ رب** » ىوح گفت حداوىدمں «**لاىدرعلی‌الارص‌مں‌الکافرىں دىّاراً** (٢٧) »مگدار ىرزمىں ار ىںکافراں حهاں گردی

«**انّك‌اں ىدرهُم ىُصلواعىادك** » اگر اىساں را رىد گداری اىں ىىدگاں راکـه گروىده اىد ىىرا کىىد « **ولاىلدوا الافاحراً کفاراً** (٢٨) » و حر ىدی اىساں را ىراىىد

«**رب اعفرلی ولوالدی** »حداوىد من ىامررمرا ورا ىىد مرا « **ولمں دحل‌ىىىی مُوماً** » وهر که درحاىه مں‌آمد گروىد « **وللمومىں والمومىات** » وگرو ىدگاں‌مرداں‌ورىاں« **ولا ىرد الطالمىں الاىىاراً** (٢٩) » ومفرای سىمگاراں را ىرحود وىاگروىدگاں را مگرىىاهی وىىسىی

النوبه الثانية

اىں سورىه مکّی‌اسب ىه **مکه** فروآمد ىاحماع مفسراں و عدد کوفىاں سىب

وهسب آ ىب اسب دو ىسب و ىسب وحهار كلمه بهصدو ىسىو به حرف ودر ىں سور
به اسح اسب و ه ممسوح ودرفصلب سور **ابی بں كعب** روا ىب كىد از **مصطفی** (ص)
كفب هر كه ا ىں سور ىرحوا ىد ، حدای عروحل اورا ار آں موممان كىد كه **بوح**
ىمعمى ر ا ىساں را دعا كرد ودعای وی ا ىدرو رساىد

فوله « **اىا ارسلىا ىوحاً الی فومه** » فال الىبی (ص) « هواول ىبی ىعب » وفال
اىں عباس ىعب هوا ىں اربعىں سىه وفىل اىں ىلىمائه وحمسىں سىه وفىل اىں اربعمائه
و ىمامں سىه وا ىب فىهم الفىسه الاحمسىں عاما وعاس ىعدالطوفاں سىعىں سىه و
ىوح اسم عحمی صرف لحه ه ومعىا ىالسر ىاىه الساكں وفىل سمی **ىوحاً** لكىر
ما كاں ىىوح علی ىفسه و معىی الآ ىه « **ارسلىا ىوحاً الی فومه** » كما ارسلىاك الی
فومك « **اں اىدر فومك** » ىعىی ىاں ا ىدر فومك ای ـ حوفهم عفاب الله « **مں فىل
اں ىاىىهم عداب الىم** » هوالطوفاں والعرق وفىل هوعداب الآ حر فال **فىادة** ارسل
مں حر ىر فدهب الىهم و

« **فال ىافوم اىی لكم ىدىر** » ای ـ مىدر محوف « مىىں » طاهر ا ىىں لكم
رسالةالله ىلعه ىعرفو ىها

« **اں اعىدوا الله** » ای ـ و حدو واحىىىوا معاصىه « **و اطىعوں** » فىما امر كم
و ىهاكم عىه و اسىدالاطاعه الی ىفسه لاں الا حاىه كاىب ىفع له فی الظاهر ولاں طاعه
الرسول طاعه الله

« **ىعفرلكم مں دىو ىكم** » فىل مں هاهىا للىىىىں كفوله « فاحىىىوا الرحس مں
الاوىاں » وفىل للىىعىض ای ـ ىعفرلكم ماسىق مں د و ىكم وفىل مں هاهىا صله و
المعىی ىعفر لكم دىو ىكم « **و ىوحر كم الی احل مسمی** » ای ىعافىكم الی مىىهی
آحالكم ولا ىعافىكم ىفىل اوعرق او وع مں الاهلاك ، لىس ىر ىد اں الاىماں ىر ىد فی
آحالهم ولكں حاطىهم علی المعفول عىدهم و كا ىوا ىحوروں الموب ىهد الاسىاب
فاحىرا هم اں آمىوا لم ىمىهم ىهد الاسىاء و ىمو ىوا اداما ىوا عىرمىىه المىىاصلىں
العداب و ىدل علی دلك فوله « **اں احل الله اداحا لا ىوحر لو كىىم ىعلموں** » دلك

سواء کىسم مومىس اوعىرمومىس اسىوصلىم ىالهلاك اومىم على‌ىر اسکم قال ىعىى **ىوحاً** ىسکو الى‌الله ماقاسا مں‌قومه

« **رىّ ابى‌دعوىـ قومى‌لىلا و ىهاراً** » اى ـ واصلىـ الدعو وقىل دعوىهم احىاىا ىاللّىل‌واحىاىا الىهار وقىل کان‌ىاىى‌ىاب‌احدهم لىلا فىعرع الىاب فىقول‌صاحب الىىـ مں على‌الىاب ؟ ـ فىقول اىا **ىوح** قل‌لااله الا الله

« **فلم ىردهم دعآئى الا فراراً** »اى ـ لم ىردادوا الا ىمادىا فى‌العى‌ّ واعراضا

« **وابى کلمادعوىهم لىعفرلهم** »اى ـ دعوىهم الى‌الاىماں لىومىوا ىعفرلهم

« **حعلوا اصاىعهم فى‌آداىهم** » لئلّا ىسمعوا دعوىى « **واسىعسوا ىىاىهم** » اى ـ عطوابها وحوههم لىّلا ىروىى « **واصروا على کفرهم واسىکىروا اسىکىاراً** » اى ـ ىکىّروا عں‌الحق ىکىرا و رفعوا عں الاىماں لك ىر فعا فقالوا اىؤمں لك واىىعك الا ردلوں

« **ىم‌ابى دعوىهم حهاراً** » ظاهرا ىرى ىعصهم ىعصا قال **اىں‌عىاس** مىحاهر اعلى‌صو ى« **ىم‌ابى اعلىـ‌لهم** » الدعاء‌لىعص«**واسررىـ**» لىعص وقىل اعلىـ احىاىا واسررىـ احىاىا وقىل اعلىـ لمں اسررىـ واسررىـ لمں‌اعلىـ وفى‌ىعص‌الىفاسىر اں **ىوحاً** لماآدو ىداء سدىدا حىى‌کاىوا ىصرىوىه فى‌الىوم مراىـ عىل صىر فسال‌الله اں ىوارىه عں اىصارهم وىسىر عں‌اعىىهم ىحىـ ىسمعوں کلامه ولا ىروىه، فسالوه ىىکرر فىعل‌**الله** دلك ىه فدعاهم‌کدلك رماىا فلم ىومىوا فسال‌الله‌اں ىعىد الى‌ماکاں وهوقوله « **اعلىـ لهم و اسررىـ لهم اسراراً** »

« **فقلىـ اسىعفروا رىکم** »اى ـ اسىدعوا معفرىه ىطاعىه « **اىّه کاں‌عفاراً** » کاں صلة والمعىى اىه‌عفارلمں ىرك معصىىه واسىعفر قال‌الىىى(ص) «مں‌اعطى‌الاسىعفار لاىمىع‌المعفر لاں الله سىحاىه قال اسىعفروا رىکم اىه‌کاں عفارا »

« **ىرسل‌السما علىکم مدراراً** » و دلك اں قوم **ىوح** لماکدىو رماىا طوىلا حىس‌الله‌عىهم‌المطر‌واعقم ارحام ىسائهم ارىعىں سىه فهلکىـ‌اموالهم ومواسىهم فقال‌لهم **ىوح** « **اسىعفروا رىکم** » مں‌السرك اى اسىدعوا المعفر ىالىوحىد « **ىرسل**

السّما علىكم مدرارآ » المدرارالمطر الكثيرالدرّ

«**و يمددكم باموال و بنين** » اى ـ ويعطكم زينة الدنيا من الاموال والبنين «**و يجعل لكم جنات** » بساتين و اشجارا «**و يجعل لكم انهارآ** » جارية وعدهم‌الله سبحانه ان يرد ذلك عليهم ان آمنوا روى **الشعبى** ان عمر (رض) خرج يستسقى فلم يزد على الاستغفار حتى رجع فقيل له مارأيناك استسقيت فقال عمر لقد طلبت المطر بمجاديح السما التى يستنزل بها المطر ثم قرأ «**استغفروا ربكم انّه كان غفّارآ** » «**يرسل السماء عليكم مدرارآ** »

و روى انّ رجلا اتى **الحسن بن على** عليهما السلام وشكااليه الجدوبة فقال له **الحسن** استغفرالله وأتاه آخر، فشكااليه الفقر فقال له استغفرالله اتاه آخر فقال له ادع الله ان يرزقنى ابناً فقال له استغفرالله اتاه آخرفشكااليه جفاف بساتينه فقال له استغفرالله فقيل له اتاك رجالا يشكون الوانا ويسئلون انواعاً فامرتهم كلّهم بالاستغفار؟ فقال ـ ماقلت من ذات نفسى فى ذلك شيئا انما اعتبرت فيه قول‌الله سبحانه «**استغفروا ربكم انه كان غفارآ يرسل السما عليكم مدرارآ**» الآية

قوله «**مالكم لاترجون للّه وقارآ** » هذا الرجاء بمعنى الخوف والوقار العظمة اى لاتخافون لله عظمة، و قيل معنا لا تشكرون لله نعمة ولاتعرفون له حقاً قال **الزجاج** معنا مالكم لا ترجون عاقبة الايمان ولاتوحدون الله وقدجعل لكم فى انفسكم آية تدل على التوحيد من خلقه اياكم اطوارا اى ـ تارات ومرات حالا بعدحال نطفاً ثم علقا ثم مضغا الى تمام الخلق

وقيل «**خلقهم اطوارآ** »يعنى خلقهم حين اخرجهم من ظهر **آدم** للعهد ثم خلقهم حين اذن بهم **ابراهيم** (ع) للحج ثم خلقهم ليلة اسرى رسول‌الله (ص) فاراه اياهم وقيل «**اطوارآ** » اى ـ اصنافا فى الوانكم ولغاتكم

«**الم تروا كيف خلق سبع سموات طباقاً** » بعضهاعلى بعض وطباقا جمع طبق و هى صفة لسبع، اى ـ خلق فيها سبعا ذات طباق و قيل نصب على المصدر تقول طابقت مطابقة وطباقا اى ـ طابق بينها طباقا خلق بعضهافوق بعض يدلّهم بذلك على قدرته ومشيئته

«وجعل القمر فيهن نوراً» معنا فی سماء منهن وهی السماء الدنیا هذا کقولك فلان متوارفی دور بنی فلان وهو فی دار واحد منها قال **ابن عباس** ان الشمس والقمر وجوههما الی السموات وضوء الشمس ونور القمر فيهن واقفيتهما الی الارض وقال **عبدالله بن عمرو العاص** ضیء الشمس فی السماء من السماء السابعة عند عرش الرحمن فی الصف من السماء الرابعة ولو اصابت من السماء الدنیا لم یقم لها شیء **«وجعل الشمس سراجاً»** ای ـ مصباحا مضیئا

« والله انبتكم من الارض نباتاً » ای ـ انبتكم فنبتم نباتا، يعنی خلق اباكم **آدم** من التراب وانتم اولاده

« ثم يعيدكم فيها عندالموت ويخرجكم اخراجا » عند البعث دل بالنشأة الاولی علی جواز البعث فی النشأة

« والله جعل لكم الارض بساطاً » ای ـ فرشها لكم لتستقروا عليها منبسطا وذهابا وقيل

« لتسلكوا منها سبلا » سببه من الارض والفجاج جمع الفج وهو الطريق الواسع، وقيل **« سبلا فجاجا »** ای ـ طرقا مختلفه

«قال نوح رب انهم عصونی » فيما امرتهم به من التوبه والايمان **« و اتبعوا من لم يزده ماله وولده الاخساراً »** ای ـ اتبعوا اغنياء هم الّذين لا يزيدون بانعام الله عليهم بالمال والولد الا عصيانا و نقصانا فی الآخرة قرأ **مدنی و شامی و عاصم « وولده »** بالفتح وقرأ الآخرون **« ووُلده »** بضم الواو علی الجمع نحو الاسد والاسد بالضم العسر والعوم

« ومكروا مكراً كباراً » ای ـ مكرا كبيرا عظيما، يقال كبير و كبار و كبار بمعنی واحد وقيل كبار للمبالغه والمكر فی اللغه غايه الحيله وهو من فعل الله تعالی اخفاء التدبير ومعنی الآيه انهم مكروا فی دين الله عزوجل حيث افسدوا فی الارض بالكفر والتكذيب، وقيل منع الرؤساء اتباعهم عن الايمان بنوح (ع) و حرسوهم علی قتله

« **و قالوا لاتذرن آلهتكم** » اى لا تتركوا عبادة آلهتكم « **ولاتذرن ودآ** » قرا اهل **المدينة** « **ودا** » بضم الواو والباقون بفتحها « **ولاسواعاولايغوث ويعوق و نسرآ** » هذه اصنام كانت لقوم **نوح** ثم اتخذت العرب امثالها و عبدتها فكانت **ود لكلب** و **سواع** لهمدان و **يغوث** لطي و **يعوق** لكنانة و **نسر** لحمير وقيل ان « **ودا** » كان على صورة رجل و « **سواعآ** » على صورة امرأة و « **يغوث** » على صورة اسد و « **يعوق** » على صورة فرس و « **نسرا** » على صورة طائر قال **محمد بن كعب** هذه اسماء قوم صالحين كانوا بين **آدم** و **نوح** فلما ماتوا كان لهم اتباع يقتدون بهم في العبادة فجاءهم **ابليس** وقال لو صورتم صورهم كان انشط لكم وادعى الى العبادة وابعد من النسيان ففعلوا ثم نشأ قوم بعدهم فقال لهم **ابليس** ان الذين قبلكم كانوا يعبدونهم فعبدوهم فابتداء عبادة الاوثان كان من ذلك و سميت تلك الصور بهذه الاسماء لانهم صوروها على صور اولئك القوم من المسلمين

و روى عن **ابن عباس** ان تلك الاوثان لما كان ايام الغرق دفنها الطوفان وطمها التراب فلم تزل مدفونة حتى اخرجها **الشيطان** لمشركي العرب فاتخذ وها و عبدوها وكانت للعرب اصنام اخر **فاللات** كانت **لثقيف** **والعزى لسليم** و **غطفان** ومناة **لهذيل** و **اساف** و **نائلة** و **هبل** لاهل **مكة** فكان **اساف** حيال الحجر الاسود و كانت **نائلة** حيال الركن اليماني ، و كان **هبل** في جوف **الكعبة** ثمانية عشر ذراعا

« **وقداضلوا كثيرا** » اى ضل بسبب الاصنام كثير من الناس كقوله « رب انهن اضللن كثيرا من الناس » و قال **مقاتل** اضل كبراؤهم كثيرا من الناس « **ولا تزد الظالمين الاضلالا** » هذا دعاء عليهم بعد ما اعلم الله **نوحا** انهم لا يؤمنون وهو قوله « انه لن يؤمن من قومك الا من قد آمن » وجاء في التفسير ان الرجل من قوم **نوح** ينطلق بولده الى **نوح** فيقول له احذر هذا فانه كذاب و ان والدي قد حذرنيه فيموت الكبير على كفره وينشأ الصغير عليه

« **مماخطيئاتهم** » قرأ **ابو عمرو** خطاياهم و كلاهما جمع خطيئة اى من

حطاىاهم وماصله والمعىى ىسىب حطاىاهم **«اعرفوا فادحلوا ىاراً»** دحول الفاء دلىل علی اىاں عداں القىر لاىها للىعقىب قال **الصحاك** هی فی حالهٍ واحدهٍ فی الدىىا کاىوا ىعرفوں مں حاىب و قال **مقاىل** ادحلوا ىارا فی الآحر **«فلم ىحدوا لهم مں دوں الله اىصاراً»** ای ـ لم ىمعهم اصىامهم الحمسه ولاعىرها مں عداں الله

«وقال ىوح رب لاىدر علی الارص مں الکافرىں دىاراً» ای ـ احداً ، ىقال ماقی الدار دىار ای ـ احد ، ای ـ لاىىرك احدا ىدور فی الارص فىدهب و ىحیء واصله دىوار فىعال مں دار ىدور و قال **القىىی** اصله مں الدار ای ـ ساکں دار

«اىك اں ىدرهم ىصلوا عىادك» ای ـ ىدعوهم الی الصلال **« ولا ىلدوا الا فاحراً کفاراً»** ای ـ الا مں سىفحر و ىکفر قال **محمد ىں کعب** و**مقاىل** و**الربىع** وعىرهم اىما قال **ىوح** هدا حىں احرح الله کل مومں مں اصلاىهــم و ارحام ىسائهم و اعقم ارحام ىسائهم ، و اىىس اصلاں رحالهم قىل العداں ىار ىعں سىه وقىل سىعىں سىه و احىر الله **ىوحاً** اىهم لا ىومىوں ولا ىلدوں مومىا فحىىىد دعا علىهم **ىوح** فاحاں الله دعا و اهلکهم کلّهم ولم ىکں فىهم صىی وقں العداں لاں الله ىعالی قال « وقوم ىوح لما کدىوا الرسل اعرقىاهم ولم ىوحد السکدىں مں الاطفال »

« ربّ اعفرلی ولوالدی» واسم اىىه **لمك ىں متوسلح** وامه هىحل ىىں **لاموس ىں متوسلح** ىىں عمه وکاىا مسلمىں علی ملّه **ادرىس** (ع) **«ولمں دحل ىىىی مومىاً»** ای ـ مسحدی وقىل سفىىىی وقىل ملّىی و دىىی **« وللمومىىں والمومىاں»** هدا عام فی کل مں آمں ىالله وصدق الرسل الی ىوم القىامه وقىل مں امه **محمد** (ص) **« ولاىرد الطالمىں الاىىاراً »** ای ـ هلاکا ودماراو کسرا والىىر دفاق الدهىب وقال فی الاولی صلالا وفی الىاىىه ىىارا لاںّ فی الآىه الاولی اصلّوا کىىرا ای حارهم ىالاصلال صلالا ىم دمرهم ىدمىرا

السو بةالثالته

ووله بعالی« بسم‌اللّه‌الرحمن الرّحیم» اسم‌عر برمن‌عمد الف سهاد من‌طلمه ودع وساد ، من‌عروه اںکراحںا ه من‌صحمه برك محا به ، من‌د کره سی‌اسمه ، من سهد ممد عمله ولنّه ، من عرفه اعىرف ا ىه وراء ماوصمه ـ سام او که رسںگاری ىد گاں در رصای او دل مسںاماں ىسمه ىىدوفای‌او، ىسام او که سعادت سعدا ىعرّفصل او سعاوت اسمںا ارا ىر عدل‌او، ىسام او که ىمای عالمىاں ىمسس او، فمای آدمىاں ىارادت او همت آسماں رفىع ابواں در کا او ، همت رمس ىار گسىرد ممر حاصگںاں او ، حورسىد عالم‌آرا ىحکمىت او همکلىما گهی‌حوں هل‌ور ىں‌و گهی‌حوں ورفهٔسمىں ىعدرت او هر کحا عر ىری اسىت آراسىه حلعت کرم او هر کحا دلىلی اسىت حسىه ىىر فهر او

ىىر طر ىقب درمىاحات گىمىه الهی درالهىت ىکىابی و در احدىت ىی‌همىا ی وددات وصفات ارحلو حدائی مىصف سهابی مىحد ىکىر ىابی، مائهٔ هر ىىوا وىںا هر گدابی همه را حدابی ىادوست کرابی

در حسم مىی روی ىمں ىمائی واىدر دلمی هىح ىمں ىگرابی
ای حاں ودل ود د وای سابی حوں‌اردل‌ودىد در کىارم ىابی

« اىّا ارسلىا ىوحاً الی‌فومه » حوں‌حل‌حلاله وىعدىس اسماو وىعالت صفاىه حوں ىعلم فدىم داںسىه ىود وىمد ر کرد ىود که اعمال وافعال واحوال آدمی ىعصی ىىت سعاوت‌اسىت وىعصی‌ىىت‌سعادت و ىعصی‌ر ىاں‌حاں و ىعصی‌حسراں‌اىماں وداںسىت که‌آدمی ىحردحو ىں‌را ىمصالح دىں‌حو ىں‌ىرد واسىاب‌سعادت ارسعاوت ىاردىدا ىد ، ىحکم فصل و کرم حو ىں ىىعمىرابی را که در ارل ىىعادت اىساں حکم کرد ىود ر گر ىدو اىساں را ار ىں‌رار آ گا کرد و اىساں را ىىعام دادو ىحلو فرسىاد « لىىں‌لهم ماىسمون» ىارا حوف ورحا ىاىساں ىماىىد ورهر وىارهردىں ارهم حدا کىىد وىمع

وصر ایمان سان کسد ومی‌راکه ایمان‌آرند معصل کسر سارب دهند ومی‌راکه ارایمان‌سرباروسد عداب‌الیم تدارب کسد حمانکه‌رب‌العزة گفت «رسلا مبسرین ومندرین لئلّا یکون‌للناس علی‌الله حجه بعدالرسل» با هیحکس را حجب نماند و اگرالله حواستی همه حلو را بی‌واسطه وبی‌رسول ایمان دادی، لیکن حواست که گروهی را ار سدگان حود برسالب و سوب گرامی گرداند و هر یکی را بنوعی کرامب محصوص کند آدم را صفوب دهد، نوح را کرامب، ابراهیم را حلّب موسی را مکالمب، عیسی را رفعب، مصطفی را (ص) محبب و باس حصایص عر و مرسب ا سان حراسب، به بطام ملك حویس که عرب و حلال او مستغنی اسب، ان لم یکن ثم کان حصرب عرب اورا ارنبود بس ود د وبدی می درنماند دوام ملك اوراآسمان وآسماىیان رمین ورمینیان می‌درماند کسر ای اوراعرب او س حلال اورا حمال اوس

فلوجهها من وجهها قمر ولعینها من عینها کحل

«انا ارسلنا نوحا الی قومه» جای دیگر گفت «انا اوحینا الیك کما اوحینا الی نوح» با محمد ما را عام دادیم حمانکه‌نوح را بعام دادیم، اما بیعام نوح بهدید عقوب بود وبیعام محمد سارب رحمب ود نوح را گفت «انذر قومك من قبل ان یاتیهم عذاب الیم» محمد راگفت «بسرالمومنین ان لهم من‌الله فصلا کبیرا» در بیعام نوح هم عقوب فرا سس‌داسب، گفت «انذرقومك» آنگه آحرحدیب‌معفرب کرد گفت «یغفرلکم من ذنوبکم» ودربیعام محمد(ص) سارب رحمب فرا س داسب و ید کر م واس‌داسب که «انا ارسلناك شاهدا ومبسرا ونذیرا»

نوح قوم حود را وعد عداب داد گفت «انی اخاف علیکم عذاب یوم عظیم» ایسان گفتند «فاتنا بما تعدنا» بارآن عقوب که ما را وعده میدهی و می رسانی رب‌العالمین وعد او راسب کرد که «فانتقمنا منهم فاغرقناهم اجمعین» مصطفی

عربی (ص) امت خود را وعد مغفرت و فضل داد که «والله یعدکم مغفرة منه وفضلا» مومنان گفتند «ربنا آتنا ما وعدتنا علی رسلك» خداوندا وعده‌ای که بر زبان پیغامبرمارا داده‌ای وفای آن را منتظریم رب العالمین وعده راست کرد گفت «لهم درجات عند ربهم ومغفرة ورزق کریم» نوح چون از قوم خود برنجید و تظلم بدرگاه عزت شد ایشان را شکایت کرد گفت «رب انی دعوت قومی لیلا و نهارا فلم یزدهم دعائی الافرارا» مصطفی محمد (ص) چون از قوم خود برنجید دست شفقت بر سر ایشان نهاد ایشان را شفاعت کرد که «اللّهم اهد قومی فانهم لا یعلمون» لاجرم قوم نوح بشامت نوح در این جهان هلاك شدند و در آن جهان بعقوبت رسیدند «اغرقوا فادخلوا نارا» و امت محمد بشفاعت وی در این جهان هدایت یافتند «یهدیهم ربهم بایمانهم» و در آن جهان بمغفرت رسیدند «لهم مغفرة واجر عظیم» چون نوح از قوم خویش بنالید و بدرگاه عزت تظلم کرد رب العالمین لختی نعمت و تربیت خویش یاد آن قوم داد و ایشان را بر کفران و ناسپاسی آن توبیخ و ملامت کرد که «مالکم لا ترجون لله وقارا» «وقدخلقکم اطوارا» چه رسید شما را که شکر نعمت نمیگزارید و حق تربیت ما نمی‌شناسید وجود میدانید که شما را از چه آفریدند و چون آفریدند حالا فحالا وطورا فطورا اول نطفه‌ای از صلب ضعیفی بر رحم ضعیفی آوردیم آن قرار مکین و مکان حصین بداشتیم بنگر که بعلم قدرت چون نگاشتیم آن قطره‌ای آب را خون گردانیدم آن خون را گوشت گردانیدم آنگه استخوان در آوردم پس سوی کردم چون قالب مصور مقدر تمام گشت جان لطیف را فرمان دادیم تا بتن در آمد چنانکه سلطانی بقصری یا همایی بوکری با هر عضوی خلعتی داد بینایی بچشم، گفتار بزبان، سماع بگوش، گرفتن بدست رفتن بپای ای بنده نیکوت بیاراستیم «فی احسن تقویم» قد و سر راستیم، از همه نیکوتان برا نیکو ترآفریدیم وازهمه موجودات را زیبا ترنگاشتیم

چون صورت تو بت نگارند نکو ور چون قامت تو سرو نکارند نکو سر

چون نقش و بت نیست آزر نگارند از شرم فرو زرد نقش بت آزر

کرد گار حکیم، حداوند کریم، حل حلاله که را حمال صورت اورود و بدایع قدرت درفطرت تو نمود ودلت سوحمد ساراست و زنگار انکار ازو بردود، حه گویی ارحکمت او و رحمت او سرد که آراسته وبیراسته حودرا بسورد؟ کلّاولما

حون در بن‌حال تامل کنی و درصمع آفریدگار بد بر کنی بزبان سکر بگوی

ار قطر آب نطفه سگاست مرا — برحدمت حود تفصل‌نگماست مرا

ارحمله حلق سر ر افراست‌مرا — سکرا بردرا که س نکوداست مرا

نوح حون آن همه نعمت و کرامت حق با باد اسان داد و ار اسان سکر سسند و حر کفر و تکذیب اسان را نمرود، روی ارسان بگرداند و گفت «**رب اعفرلی ولوالدی ولمن دخل بیتی مومناً**» حداوندا مرا سامرز و دورا سد من وهر که نااسان درآمد درعهد من «**وللمومنین والمومنات**» وآن مومنان امت **احمد** مرداں وزناں اسان که آحرعهد دروحود آسد بهینه همه امم وبسندید و حداوند

۷۲ - سورة الجن - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم » بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« قُل اوُحى اليَّ » بگو يامحمد آگاهى‌دادند مرا «انّه استمع نفرٌ من الجن» كه [به قرآن] ؛ وبشنيدند گروهى از پريان « فقالوا انّا سمعنا قرآناً عجباً(۱) » گفتند كه ما قرآنى شنيديم شگفت

« يهدى الى الرشد » كه راه ميمايد براستى «فآمنا به » بگرويديم بآن «ولن نشرك بربنا احداً(۲)» وانباز نگيريم با خداوند خويش هيچ كسى

« وانه تعالى جدُّ ربنا » برتراست وپاك و بزرگوار خداوند ما « مااتخذ صاحبة ولا ولداً (۳) » نه زن گرفت برتى ونه فرزند

« وانه كان يقول سفيهنا على الله شططاً (٤) » وآن بيخرد ناسزا گوى ما برخداى مى دروغ گفت

« وانّا ظننا » وما چنان مى پنداشتيم « ان لن تقول الانس والجنّ على الله كذباً(۵)» كه آدمى وپرى برخداى دروغ نگويند

« وانّه كان رجالٌ من الانس » ومردانى بودند از مردمان« يعوذون برجال من الجن » كه فرياد ميخواستند مردانى از پريان از بدان ايشان «فزادوهم رهقاً (۶)» پريان را غلط افزودند و فريب[۱]

«وانهم ظنوا كما ظننتم» و پريان چنان پنداشتند كه شما پنداشتيد « ان لن يبعث اللهُ احداً (۷) » كه الله هيچكس را پيغام نخواهد فرستاد

« وانّا لمسنا السمآ » وما در آسمان جستيم [خبر نيوشيدن را] «فوجدناها

---

۱ - الف فريب

مُلىٔت حرساً شديداً » آسمان را پر کرده بافسم از گوسواىاں برور « وشُهُباً (۸)» وساحه های آس

« واىا كىا نقعُد مىها مقاعد للسمع » وما برورگار سسگاهها داسسم در درهای آسمان موسىدں را « فمں يسمع الآں » هر که اکىوں ىوسد « يحدله سهاباً رصداً(۹)» حوىسىں را ساح آىس دىدىاں ىا ىد و گوسواں

« واىّا لاىدرى » وماىدواسىم اکىوں «اسرٌ ارىدىمں فى الارص» كه ىاهل رمىں ىدى حواسىه اىد « ام اراد ىهم ربُّهم رسداً (۱۰) » ىا حداوىد اىساں ىاىساں ىىكى حواسىه

« واىا مىا الصالحوں » و ارما هسب گروهى ىىكاں « ومىّادوں ذٰلك » وهسب ار ما حر ارآں «كىا طرائق قدداً (۱۱) » ا حوں حوں[۱] ىودىم ارهم حدا [وحر در كىس و كردار]

« واىاطىىا » و ما درىسب ىداىسىم و ىعىں « اں لں ىُعحرالله فى الارص » كه ار الله ىىس ىسىىم دررمىں «ولں ىعحرهُ هرىاً(۱۲)» و ىواىم كه اروگر ىرىم

« واىالماسمعىا الهُدیٰ »وما حوں ىىعام راسب[۲] ىسىدىم«آمىا ىه» ىگرويدىم آں « فمں يومں بربه» هر كه ىگرويد ىحداوىد حوىس « فلا يحاف بحساً ولارهقا (۱۳) » گوى مىرس ار كاسىں حردو گرو ارى ىكىا كسى ىا ورموں ىكارى ىا واں

« واىامىّا المسلموں » وهسب ارما مسلماىاں « ومىا القاسطوں » وهسب ارما كرراهاں برحوىسىں سىمگاراں « فمں اسلم » هر كه مسلماں سد و گردں ىهاد « فاولٰئك ىحروا رسداً(۱٤) » اىساں آىىد كه ىهىىه گرىدىد وراسىى حسىىد

«وامالقٰاسطوں» و اما كرراهاں و سىمگاراں ىر حىود «فكاىوا لحهىّم حطباً(۱۵) » اىساں دورح را هىرم اىد

«واں لواستقاموا على الطريقه» واگر اىساں اىسىىد ىررا كىر « لاسقىٰىا هُم ماءً عدقاً (۱٦) » ما اىساں راآب دولب و عمب روا ىم وعىس فراح حوىس دهىم

۱ ــ الف حولحول ۲ ــ الف درسب

« لنفتنهم فيه » تا ايشان را در آن آزمايش كنيم «ومن يعرض عن ذكر ربه» وهر كه از يادخداوند خويش و پرستش خداوند خويش روی گرداند «يسلكه عذاباً صعداً (۱۷) » اورا درعذابی افكند سخت

« وان المساجد لله » [وسجود] وجای نماز[وهفت اندام نماز گزار] الله راست « فلاتدعوا مع الله احداً (۱۸)» باالله خدای دیگر مخوانید [و مپرستید]

«وانه لماقام عبدالله يدعوه»و چون بر پای خاست بند خدای و او را میخواند «كادوا يكونون عليه لبداً (۱۹) » نزدیك بود كه بر یان ورافتادندی[۱] [ازحرص برسماع قرآن]

« قل انما ادعو ربی » بگو من خداوند خویش را خوانم و پرستم « ولااشرك به احداً (۲) » وبا او انباز نگیرم هیچكس

« قل انی لااملك لكم ضراً ولارشداً (۲۱) » گوی بدست من نیست ، نه یادساهم و یوانم شمارا نه گزندی و نه كاری راست درخوروبحم

« قل انی لن یجیرنی من الله احدٌ(۲۲)» گوی مرا از خدای كس نگه دارد « ولن اجد من دونه ملتحداً (۲۳) » و نیابم فرود ازاو بازگشتگاهی و رستها جای [و هی یابم خویشتن را هیچ كاری وهیچ رویی را]

« الابلاغاً من الله و رسالاته » مگررسانیدن ازالله آورد پیغام از « و من یعص الله ورسوله » وهر كه سر كشد ازخداورسول او« فان له نار جهنم» او راست آتش دوزخ « خالدین فیها ابداً (۲٤) » جاویدان در آن

«حتی اذا راوا مایوعدون » تا آنچه ایشان را وعد میدادند به بینند «فسیعلمون من اضعف ناصراً» آری آگاه شوند[۲] كه كیست كه سست یار تر است «واقل عدداً(۲٥)»وا ندك سپاه تر

« قل ان ادری » گوی من ندانم « اقریب مایوعدون » كه این رستاخیز كه شمارا وعد میدهند[۳] نزدیكست « ام یجعل له ربی امدا »یا الله آن راهنگامی نهاد یادرنگی

۱ ـ الف درافتادندید ۲ ـ الف شوند ۳ ـ الف یوعد دهند

« عالمُ العب » آں دانای نهاں « فلایُظهرُ علی‌عیبه احدا (۲۶) » آگا نکند ارنهاں حو س [ومطلع نگرداند برآں] هیحکس را

« الّامں ارنصیٰ من رسول » مگرآں رسول نسندند « فانه‌یسلُكُ من س ىديه و من حلفه » الله میراند پس‌آں رسول و ار پس او « رصداً(۲۷) » گوسواںاں [و فرسستگاں نا نور وپاىعدىس ناسحں‌حداى می‌کوسند[1] که درآں بمراما و ارآں حسر نکاها]

« لىعلم ان قدابلغوا رسالاتِ ربّهم» نا محمد بداند که انساں که سعام رساىدند ار حداوند او رساىدند « واحاط بما لديهم » و الله حود داناست نآىحه نردىك فرسستگانست و آىحه نردىك‌ساطیں است « واحصیٰ کلّ‌سی عدداً (۲۸) » وحود داىسىه بود هرحسر ىس ارآں حىر وحىدآں وحوںآں

النوبة الثانیة

ایں‌سور الحں سست‌وهست‌آ ىت است ، دوىست وسی‌وسح کلمت و هسصد[2] و هماد حرف حمله به مکه فرود آمد ناحماع مفسراں و درىں سور ار ناسح و منسوح حىری‌نیست ودرفصلت‌سوره ابی کعب رواىت کىدارمصطفی (ص) کفىا « هر که سور الحں رحواندالله‌تعالی‌اورا ىواب آراد کردں بردگاں دهد ىعدد هر درىی که به محمد نگروىد و ىعدد هرد ری که مگروىد ىار

« قل » نا محمد ، احىرقومك مالىس‌لهم ىه علم ىم ىں فقال « اُوحی‌الی» ای ـ احبرتُ بالوحی‌من‌الله« انه‌استمع » القرآن« نفرمن‌الجن » «الجن» حىل‌رقاق الاحسام حفیه حلق من‌النارعلی‌صور ىحالف‌صور الملك والانس ، موصوف بالعقل کالانس‌والملك ولایظهرں للانس، ولایکلّمونهم‌الاصاحب معحر بل‌یوسوسوں سائرالناس وهم اولاد ابلیس فی‌قول ىعضهم ، منهم مؤمن ومنهم‌کافر و الکافر منهم سمّی سیطاناً وقال ابن‌عباس الجن ولدالحان ولىسوا‌ىسياطين والسياطين اولاد

۱ ـ الف ناسحں‌حدای ار دىرمی‌کوسند ۲ ـ الف هسصد

الانس و قد سبق الكلام فيهم في غير موضع قوله « نفر من الجنّ » قال ابن عباس
كانوا تسعة وقيل كانوا سبعة من جن نصيبين من ارض الموصل من ملوكهم وقيل
من جن اليمن وقيل كانوا هوداً وقيل كانوا مشركين وقيل سبب استماع هؤلاء
فيما ذكرا ن الشياطين قبل مبعث النبي (ص) اتخذت من السماء مقاعد للسّمع فاذا سمعوا
كلمة زادوا فيها تسعا فكانوا يلقون الى اوليائهم من الانس فلما بعث النّبي (ص) منعوا مقاعدهم
ورموا الشهب فمن استمع بعد مبعثه (ص) وجد له شهابا رصدا فاحترق فلما منعوا من ذلك
وجعل شهم وبين خبر السما ارسال الشهب عليهم اجتمعوا وقالوا لا ليس ذلك وقالوا
ماحال بيننا وبين خ السماء الا شيء حدث فاضربوا مشارق الارض ومغاربها فا طلبوا
يطلبون ذلك حتى وجهوا نحو تهامة فوجدوا رسول الله (ص) مع نفر من اصحابه ببطن النخل
وهو واد بين جبلين يقال له سوق عكاظ فوجدوه يصلّي باصحابه صلوة الصبح فاستمعوا
القرآن وقالوا هذا الذي حال بيننا وبين خبر السماء وقيل لم يزالوا يدنون حتى «كادوا
يكونون عليه لبدا» ثم رجعوا الى قومهم وقالوا «انّا سمعنا قرآناً عجبا» مباينا
لكلام الخلق في النظم والمعنى لا يقدر احد على الاتيان بمثله والعجب حكاية عن ع ه
استكارا او استحسانا قال عمران بن حرب كنت عند عبدالله بن مسعود فاتانا
رجل فقال له كنا في سفر فاذا نحن بحية جريحة تتشحط في دمها فقطع رجل منا قطعة
من عمامته فلفها فيها فدفنها فلما امسينا ونزلنا اتانا امرأتان من احسن نساء الجن
فقالتا ايكم صاحب عمرو؟ ـ قلنا اى عمرو؟ ـ قالتا الحية التي دفنتموها فاشرنا
لهما الى صاحبها ـ قالتا انه كان آخر من بقي ممن استمع القرآن من رسول الله
(ص) كان بين كافري الجن و مسلميهم قتال فقتل فيهم فان كنتم اردتم به الدّنيا
ثوبناكم فقلنا لا انما فعلنا ذلك لله ـ فقالتا احسنتم وذهبتا يقال اسم الذي
لف الحية صفوان بن معطل المرادي صاحب قصة الافك والحية عمرو بن جابر

«يهدي الى الرشد» اى ـ الى الصواب وهو التوحيد لله والايمان به وبرسوله
وخلع الانداد لله « فآمنا به » صدقنا به «ولن نشرك بربنا احداً» يعني ابليس لانهم
لم يرجعوا الى ابليس بعد الايمان و استماع القرآن

«**وانه‌تعالی حدربنا**» ای ـ عطمه ر بنا ، حلال ر بنا ، عنی‌ر بنا عن‌الصاحبه والولد امرر بنا ملك‌ر بنا، وسلطانه قدر ر بنا، ذکرر بنا هذا کلّه اقوال‌المفسرین، والحد العطمه ومنه قول **انس بن مالك** کان‌الرجل‌اذا قرأ **البقره و آل‌عمران** جد فی‌اعیننا، ای ـ عظم، والجد الغنی وفی الخبر «لاینفع‌ذالجد منك‌الجد» ، ای ـ لاینفع ذاالغنی‌منك‌غناه انما ینفعه طاعتك والعمل بما یرضیك ومنه قوله صلّی‌الله علیه وسلّم «وقفت علی باب الجنه فاذا اکثرمن یدخلها الفقراء واذا اصحاب الجد محبوسون» یعنی واذا اصحاب‌الغنی‌فی‌الدنیامحبوسون «**مااتخذصاحبة ولاولداً**» ای ـ تعالی‌جلال ر بنا وعظمته عن اتخاذ زوجه او ولد

«**وانّه‌کان یقول**» اختلفوا فی‌هذاالالفاظ فمن نصبها کانت مردوده الی‌الوحی وهو قرآءت اهل **الشام** والکوفه ومن خفضها کانت حکایه عن الجن و هو قرآءت الآخرین «**وانه‌کان یقول‌سفیهنا**» هذا السفیه **ابلیس** «**علی الله شططاً**» ای ـ جورا وکذبا یعنی کلمه‌الکفر وقیل الشطط الابعد ـ ای ـ یقول ما هوبعید من وصف الله یقول اشط الرجل ای جاء بما هو بعید

«**واناظننا ان لن تقول الانس والجن**» قرا **یعقوب** «**تقوّل**» بفتح القاف و تشدیدالواو والتقول الافتراء والکذب ، ای ـ کنا نظن ان الکفارمن‌الفریقین غیر کاذبین فی دعوتهم کلمه الکفر وان لله صاحبه و ولدا حتی سمعنا **القرآن** وهذا اعتذارمنهم ای ـ اتبعناهم فیما قالوا علی‌ظن‌ان احدا لایکذب علی‌الله فلماسمعوا **القرآن** ایقنوا ان **الانس** ومن معه‌کانواکاذبین فیما یزعمون ثم کلام الجن هاهنا تم‌اسنانف فقال الله عزوجل

«**وانه‌کان رجالٌ من الانس یعوذون برجال من الجن**» کان الرجل فی الجاهلیّه اذا نزل وادیاً بالّلیل قال اعوذ بسید هذا الوادی من شرسفهاء قومه فیبیت فی امن حتی یصبح روی عن **کردم بن ابی السائب الانصاری** قال خرجت مع الابی الی **المدینه** فی حاجه وذلك اول ماذکر رسول الله (ص) **بمکه** فآوانا المبیت الی راعی‌غنم ، فلما انتصف النهارجاء ذئب فاخذ حملا من‌الغنم ، فوثب الراعی‌فقال یاعامر الوادی جارك فنادی منادلانراه یقول یاسرحان ارسله فاتی الحمل یشتد

حتی دخل العشم ولم يصبه كد مه فانزل الله عزّوجل على رسوله (ص) بمكه

« و انه كان رجال من الانس يعوذون برجال من الجن فزادوهم رهقاً »
ای - فزادالانس الجنّ ذلك بذلك تكبرا وعظمه عند انفسهم وقالوا انّهم تخافونا وقد سُدنا الانس و الجن فازدادوا بذلك اثما وقيل زاد الجن الانس رهقاً ای - طغيانا و كفرا وجهلا وهلاكا وبعدا عن الحق

«وانّهم ظنّوا » هذا ابتداء كلام الله ای - ان الجن حسبوا كما حسبتم ايها الانس **« ان لن يبعث الله احداً »** بعدموته وقيل ان لن يبعث الله احدا بالرساله الى خلقه ليدعوهم الى توحيده كما ظن بعض الانس ذلك

« وانا لمسنا السمآ » ای - طلبنا المصير الى السماء لاستراق السمع و منه الحديث الذی ورد ان رجلا قال لرسول الله (ص) ان امرأتی لا تدع عنها يد لامس ای - لا ترد يد طالب حاجه صفرا تشكو يصنعها ماله قال اهل اللّغه لمست الشیء والتمست ای - طلبتُ كما يقال كسب واكتسب وقال الشاعر

الام على مكبه والمسه فلا احد

« فوجدناها ملئت حرساً شديدآ » هذا كلام الجن بعضهم لبعض ای - طلبنا خبر السماء فوجدنا ابواب السماء و طرفها **ملئت »** من الملائكه الّذين يحرسون من الاستماع **« وشهباً »** جمع شهاب وهو المضی المتوقد من النار يرمون بها

« وانا كنا نقعد منها» ای من السما **«مقاعد للسمع»** ای - مواضع لاستماع الاخبار من السما كان لكل حی من الجن باب فی السماء يستمعون فيه وكانت هذه الشهب فی الجاهليه فاذا جاء الاسلام شددت وامدت وزيد بها قال **الزهری** كان يرمى النجوم ويرجم بها الشياطين فی الجاهليه لكن غلّظ وشدد امرها حين بُعث النبی (ص) **« فمن يستمع الآن »** ای - يقصدان يستمع من ذلك شيئا **«يجد له شهاباً رصداً»** ای - نجما قدارصد له يزجر عن الاستماع

« وانا لاندری » حين مُنعنا من السما **« اشرٌّ اريد بمن فی الارض»** ام هو لاجل خير اراد الله بهم واضافوا الخير الى الله المخصص اذا ادب اولياء الله والمؤمنين حيث لم ينسبوا الى الله الشر بل الاكل رفيع من الامور و قيل معنا لاندری اراد

الله سدا سعب هدا الرّسول فىرسدهم «ام اراد» ان یکفروا به فیهلکهم

« و انّامنّا الصالحون » ای ـ المومنون « ومنّا دون ذلك » ای ـ الكافرون

وقیل «الصّالحون» اصحاب الخیر و «منادون ذلك» اصحاب الشّر « كنا طرآئق قددآ »

ای كنادوی مداهب متفرقه وادیان مختلفه قال الحسن و السدی الجن امثالكم

فمنهم قدریه ومرجئه ورافضه و یقال لسریف القوم الطریقه والطریقه المثلی عساتج

البلد والقدد جمع القد وهی الاجناس المختلفه قال صارالقوم قددا اذا اختلفت

حالاتهم واصلها من القد وهوالقطع

« و انا ظننا ان لن نعجزالله فی الارض ولن نعجزه هربآ » الظن هاهنا

بمعنی الیقین لانّهم وصفوا الله بالقدر علیهم حیث كانوا وهدا من دلائل الایمان و

المعنی انا علمنا وایقنا ان‌ان نسبق الله‌فی الارض وان نفوته ولا یمکننا ان نهرب منه

ان اردنا الهرب

« و انا لما سمعنا الهدی » یعنی القرآن ودعو الرسول الّذی یودی الی

الهدی « آمنّا به » ای ـ صدقنا به ولم یبعث الله نبیا الی الجن الا محمد(ص) وقیل

« آمنّا به » ای بالله وتم الكلام هاهنا ثم قال « فمن یومن بربه » هدا جوابهم والعد

« فلایخاف بخسآ ولارهقآ » البخس نقص الاجر، والرهق تحمیل وزر آخر وهدا خبر

براد به النهی وقیل « لایخاف بخسا » ای ـ نقصا من حسناته و « لارهقآ » زیاد فی

سیّأته وقیل كل مكرو یغشی الانسان فهورهق

« و انّامنّا المسلمون » المومنون المستسلمون لامرالله المخلصون له

« ومنّا القاسطون » الكافرون، الجائرون، الذین كتب الله علیهم السعاء تمّ الكلام

« فمن اسلم هدا » جواب رعد و تصدیق « فاولئك تحروا رشدآ » ـ ای قصدوا

قصدالخیر راسعرا خیر والرشد وتوجهوا صوبا اما من القول والفعل

و امّا القاسطون الجائرون العادلون عن الحق قال اهل اللغه قسط عدل

عن الحق واقسط عدل الی الحق « فكانوا لجهنم حطبا » یوقد بهم لنار یوم القیامه

ثم رجع الی كفار مكه فقال

وان لو استقاموا علی الطریقه اختلفوا فی تاویلها ، فقال قوم لو استقاموا

على طريقة الحق والايمان والهدى وكانوا مؤمنين مطيعين « **لاسقيناهم مآء غدقاً** » كثيرا و اسعا بسبب وروعهم قال **عمر بن الخطاب** حيث ما كان الماء كان المال وحيث ما كان المال كانت الفتنة والمعنى اعطيناهم مالا كثيرا وعيشا رغدا ووسعنا عليهم في الرزق وبسطنا لهم في الدنيا

« **لنفتنهم فيه** » اى ـ لنختبرهم كيف شكرهم فيما خولوا وهذا قول **سعيد بن المسيب** و **عطاء بن ابى رباح** و**الضحاك** و **مقاتل** و**الحسن** ودليل هذا التاويل قوله عزوجل « ولو انهم اقاموا **التورية والانجيل** وما انزل اليهم من ربهم لاكلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم » و قال تعالى « ولو ان اهل القرى آمنوا واتقوا لفتحنا عليهم بركات من السّماء والارض » وقال تعالى « من عمل صالحا من ذكر او انثى وهو مؤمن فلنحيينه حيوة طيبة » وقال تعالى « فقلت استغفروا ربكم انه كان غفارا يرسل السماء عليكم مدرارا » الآية وقال **الربيع بن انس** و**زيد بن اسلم** و **الكلبي** معنى الآية وان لو استقاموا على طريقة الكفر والضلالة فكانوا كفارا كلهم لاعطيناهم مالا كثيرا ولو سعنا عليهم « **لنفتنهم** » فيه عقوبة لهم و استدراجا حتى يفتنوا بها فنعذبهم كما قال تعالى « فلما نسوا ما ذكروا به فتحنا عليهم ابواب كلّ شيء » الآية وقال تعالى « ولولا ان يكون الناس امة واحدة لجعلنا لمن يكفر بالرّحمن لبيوتهم سقفا من فضة » وقال تعالى « ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض » و قال تعالى « كلّا ان الانسان ليطغى ان رآه استغنى » قوله

« **ومن يعرض عن ذكر ربّه** » اى ـ عن **القرآن** والتوحيد « **نسلكه** » قرا اهل **الكوفة ويعقوب** « **يسلكه** » بالياء و قرا الآخرون بالنون اى ـ ندخله « **عذاباً صعداً** » يعنى ذا صعد اى ـ ذا مشقة لاراحة فيه ولافرح فيه؛ اخذ من الصعداء وهو الشد ونفس الصعداء هو نفس الكظيم الذى اشتد عليه الغم ومنه قوله « سارهقه صعودا » اى ـ عذابا شاقا ومنه قوله « كانما يصعد في السما » اى يصعد صعودا شاقا وقيل الصعد صخرة ملساء في جهنم يكلّف صعودها فاذا انتهى الى اعلاها انحدر الى اسفلها نزلت في **الوليد بن المغيرة** قوله

« **وان المساجد لله** » يعنى المواضع التى بنيت للصلو وذكر الله « **فلاتدعوا**

مع اللّه احداً» قال قتادة كانت اليهود والنصارى اذا دخلوا كنائسهم و بيعهم اشركوا بالله فامر الله المؤمنين ان يخلصوا الدّعوة لله اذا دخلوا المساجد، واراد بها المساجد كلّها وقال الحسن اراد بها البقاع كلّها لانّ الارض جعلت كلّها مسجدا للنبى(ص)
و قال سعيدبن جبير قالت الجنّ للنبى (ص) كيف لنا ان نأتى المسجد و نشهد معك الصلوة ونحن ناؤون عنك؟ فنزلت «وانّ المساجد للّه» و رُوى عن كعب، قال انى لاجد فى التّوريه انّ الله تعالى يقول «انّ بيوتى فى الارض المساجد، وانّ المسلم اذا توضّأ فاحسن الوضوء ثم اتى المسجد فهو زائر الله تعالى وحق على المزور ان يكرم زائره» وروى عن سعيد بن جبير ايضا انّ المراد بالمساجد الاعضاء الّتى يسجد عليها الانسان وهى سبعة الجبهة، واليدان، والركبتان والقدمان يعنى هذه الاعضاء الّتى يقع عليها السجود مخلوقة لله فلا تسجدوا عليها لغيره قال رسول الله (ص) «أُمرتُ ان اسجد على سبعة اعضاء الجبهة واشار بيده الى انفه واليدين، والركبتين، و اطراف القدمين، و ان لااكف شعرا ولاثوبا» وفى روايه العباس بن عبدالمطلب ان رسول الله (ص) قال «اذا سجد العبد سجد معه سبعة آراب وجهه، وكفاه وركبتاه وقدماه» و هذا الحديث يدل على ان كل عضو من هذه الاعضاء اصل فى السجود وله حظ من العبادة ونصيب من الخدمة والطاعة فاذا لم يستعمل بعضها اورث ذلك العضو حرمانا وارجب فى السجود نقصانا وعن نافع عن ابن عمر مرفوعا قال انّ اليدين يسجدان كما يسجد الوجه، فاذا وضع احدكم وجهه فليضع يديه واذا رفعه فليرفعهما ؛ اما الحكمة فى ايجاب السجود على هذه الاعظم ان هذه الاعضاء الّتى عليها مدار الحركة هى المفاصل الّتى ينفتح و ينطبق فى المشى والبطش واكثر السعى، فيحصل بها اجتراح السيّئات وارتكاب الشهوات فشرع الله تعالى بها السجود للتّكفير ومحو الذنب والتطهير والله اعلم. و اما المساجد ان جعلتها مواضع الصلوة فواحدها المسجد بكسر الجيم ان جعلتها الاعضاء فواحدها مسجد بفتح الجيم

قوله «وانّه لمّا قام عبدالله» قرا نافع وابوبكر «انّه» بكسر همزه وقرا الباقون بفتحه «لمّا قام عبدالله» يعنى النبى (ص) «يدعوه» اى يعبده ويقرا القرآن فى صلوته وذلك حين كان يصلّى ببطن النخلة ويقرا القرآن «كادوا» يعنى الجن

« ىكوىوں علىه لىداً » اى ـ ىر كب ىعصهم ىعصا و ىرد حموں حرصا على اسماع
الفرآں ورعىه فى الاسلام ، هدا فول **الصحاك** ورواىه **عطىة** عں اىں عىاس وفال **مكحول**
اں الحں ىاىعوا رسول الله فى هد اللىله وكاىوا سىعوں الفا وفرع عں الىىعه عىد اىسفاق
الفحر وفال **سعىد ىں حىىر** هدا مں كلام الحںّ الدىں رحعوا الى فومهم احىروهم
ا ىاراىىا اصحاب **محمد** (ص) و ىر كعوں ىر كوعه ، و ىسحدوں ىسحود ، وكاىوا ىسالوں
علىه محىمعىں وفال **الحسں وفىادة** لما فام رسول الله (ص) ىاطهار الدعو ىلمّدں
الاىس والحں على ه لىىطلوا الحو الدى حاءهم ىه « و ىطفىوا ىور الله فاىى الله الا اں ىىم
ىور » وىىصر دىىه وفوله « **لىداً** » حمع لىد وهى الطاىفه المىرحمه ىر كب ىعصهم
ىعصا وفىل اللىد هى الرحل مں الحراد ومىه سمى اللىد الدى ىفرس لىرا كمه
وىلىد السعر ادا ىرا كم

«**فل اىما ادعوا رىى** » فرا **اىو حعفر وعاصم وحمرة** « فل» على الامر وفرأ
الآحروں « **فال**» ىعىى رسول الله « **اىما ادعوا رىى** » فى صلوىى « **ولا اسرك ىه احدا**»
مں الاوىاں فكوىوا اىىم كدلك

« **فل اىى لا املك لكم صراً** » فى دىىكم ولا دىىاكم «**ولا رسدا**» ارسدكم
و فىل لا املك لكم صلالا ولا هداىه لا ىى عىدٌ مىلكم ىل دلك الى الله الفادر على
كل سىء

« **فل اىى لں ىحىرىى مں الله احد**» اى ـ لں ىمىعىى مں عدا ىه ماىع اں عصىىه
وحاء فى المىسىر اں حىىا مں اسراف الحں داىىع فال اں **محمدا** ىرىد اں ىحىر احد
فاىا احىر فاىرل الله هد الآىه وروى عں **اىں مسعود** فال لما ىفدم الىىى (ص) الى الحںّ
اردحموا علىه ففال سىّد لهم ىعال له وردان ا ىا ارحاىهم عىك ففال له لں ىحىرىى مں الله
احد فوله « **ولں احد مں دوىه ملىحدا** » اى ـ مدحلا فى الارض و ملحا وموىلا
« **الّا ىلاعاً مں الله** » فدلك الدى املكه ىعوں الله و ىوفىفه وفوله « **ىلاعاً** »
ىصب على البدل مں فوله « **ملىحداً** » والمعىى لا ىىحىىى سىء الا اں اىلّع عں الله ما ارسلىى
ىه وفىل معىىا لا املك لكم صرّا ولا رسدا لكں أىلّع ىلاعا مں الله فاىما اىا مرسل

لااملك الّا ماملكك والا لاع واقع موقع السلسع فال الفرا هداسرط وحرا لسس باسسساء و ان مسصله من لاوبعدىر ان لاابلاعا و المعنى ان لم ابلّع فلا محىرلى « ومن يعص اللّه ورسوله » فىما ىدعو اليه من التوحىد «فان له نار جهنّم خالدىن فىها ابدآ» معمس لا ىحرحون

« حتّى اذارأوا ما ىوعدون » فى الآحر وفىل ىوم ىدر « فسىعلمون » عىد دلك « من اضعف ناصرآ واقل عددآ» اهم ام المومىون؟ هدا حواب لمسر كى مكه حىن اسىعجلوا ىالعداب وفالوا هم ىالاصافه الىىا كالحصا من حىال،وفىل هداحواب فولهم محمد صىبور

« فل ان ادرى »اى– ماادرى «اقرىب ما ىوعدون » من العداب فى الدىىا و فىل ىوم القىامه «ام ىجعل له ربى امدا» احلا وعاىه ىطول مدىها ىعىى ان علم وقت العداب عىب لا ىعلمه الا الله

« عالم الغىب » رفع على ىعت قوله « ربّى » وفىل هو عالم الغىب، فىل الغىب ماهو كاىن لم ىكن وفىل هوامر القىامه « فلا ىظهر » اى– لا ىطلع «على غىبه احدآ »

«الّا من ارتضى من رسول» اى –الا رسول قد ارتضىه لعلم ىعض الغىب لىكون احىار عن الغىب معجز له و فىل هدا الرسول هو حىرئىل علىه السلام «فانه ىسلك» الهاء راحعه الى الله عزّوجل ،والمعنى اذا ارسل الوحى الى رسول ارتضا واراد ان ىُطلعه على غىبه فانه ىىعث ملاىكه ىىن ىدىه ىحفظون الوحى من استماع الشىاطىن وفىل ىحفظون الرّسول من الشىاطىن ىقوله « من ىىن ىدىه ومن خلفه » اى– من امامه و ورائه «رصدآ» اى– حرسا وفىل لىلا ىطلع علىه الكهنه فىل الوصول الى النبى المرسل الىه فىكون الرسول هواول من ىىكلّم ىه وفىل كان جبرئىل (ع) اذا ىعث الى نبى من الاىىىا اىحد معه اهل كل سما الى النبى ىلىها وانحدر معه ملاىكه السما الدىىا الى الارض فىحفظ ىه وىالوحى وىالنبى حىى ىفرع من اداىه

« لىعلم ان قد ابلغوا » قال الزجاج لىعلم الله ان رسله قد بلّغوا عىه رسالاته ىعىى اذا ىلغوها علم الله دلك وفىل لىعلم الله ان الملائكه قد ىلغوا الى الرسل و

انّ الرسل قد بلّغوا الی الامم عام اسحا معنی رویت است وهذا فی القرآن کثیر کقوله «لیعلم الله من ینصره ورسله بالغیب» «لیعلم الله من یخافه بالغیب» ولما یعلم الله الذین جاهدوا منکم ولنبلونکم حتی نعلم المجاهدین» معنی آنست که تا ببیند الله که پیغامهای او رامت رسانیدند وقیل لیعلم محمد ان قد ابلغوا یا محمد بداند که ایشان که پیغام رسانیدند ازخداوند او رسانیدند وقیل لیعلم الشیطان «ان قد ابلغوا رسالات ربّهم» یا شیطان بداند که فرستگان پیغام الله رسانیدند وسخن او برسانیدند، یعقوب «لیُعلم» بضم یا خوانند ای- لیعلم الناس، امردمان را آگاه کنند که فرستگان پیغام الله رسانیدند «واحاط بما لدیهم» ای - وعلم الله ماعندالرسل فلم یخف علیه شیء «واحصیٰ کل شیء عددا» -قال ابن عباس احصی ما خلق وعرف عدد ما خلق، لم یفته علم شیء حتی مثاقیل الذر والخردل و نصب عددا علی الحال وان شئت علی المصدر، ای - عد عددا

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم الله الرحمن الرحیم» بسم الله کلمه‌ئیست علّابه نهانه و نهانه سلب العقول، و تعلق الالباب و نهب الارواح من الاحباب وبها الارتیاح لقوم مخصوصین من الطلاب - نام خداوندی که عالمیان دروصف جلالش حیران عارفان درشهود جمالش گداران واجدان دروجدان وصالش یاران دوستان درشوق وصالش سوزان، طالبان در بادیه مارس خروشان - مهجوران در راویه فراقش نالان هرعزیزی نام و نشانش را جویان هرطالبی حمد و ثنایش را گویان، هرداکری نسیم وصلش را بویان، هرسائلی برامید فضلش پویان

پویان ودوانند وغریوان بجهان در در صومعه و کوهان، در غاروسامان[1]

یکسر همه مجرد بدریای تفکّر رخوانند بجود برهمه لاجان ولامان

---

[1] ـ الف پویان ودوانند خلایق بجهان در در صومعه و مسجد و در غار و سامان

« قل اوحی الیّ انّه استمع نفرٌ من الجن » کان رسول الله مبعوثا الی کافة الخلق، و کان مبعوثا الی الجنّ کما کان مبعوثا الی الانس آن مهتر عالم و سیّد ولد آدم، سرور اشراف، و مرکز عدل و انصاف، فرستادهٔ باهل زمین ارزاق بافاق روزی بمنبر شرف بر آمد، برسبیل خطبه باصحابه خطاب کرد که با مجتمعان مسجد، و با مستمعان مجلس، بدانید و آگاه باشید که ما را رقم مهتری و بهتری کشیدند و ساد سادت رسولان نام ما کردند و ما را از حضرت رب‌العزة به‌پیغامبری بکلّ عالم فرستادند، هم بعالم انس وانسان، هم بعالم جنّ و جنان همه را درحکم ما کردند و همه را شرع ما فرمودند آن جنیان چون بحضرت آن مهتر عالم رسیدند سطوت نخله بایکدیگر وصیت میکردند که «انصتوا» خاموش باشید بادب باشید، حرمت حضرت نبوت بجای آرید، حق او بشناسید، قدر او بدانید این آن مهتر است که خاک قدم اومقربان آسمان را وسادهٔ خدمت حظوات اوبزرگی وشرف را کیمیاست صورت اوسورت کمال شد متابعت اوحبل حضرت واقبال شد قواعد عقاید سنت بیان او ممهد شد آسمان ایمان‌بانوار او مشید شد آیین شرع مقدس ز ب او موید شد آن جنیان رسالت آن مهتر شنیدند و قرآن قدیم نامه خداوند کریم ازوی بجان و دل بشنیدند عقایل وعشایر خویش باز گشتند ودربیان افتخار سعت ا مهاج ایشان را گفتند «انا سمعنا قرآنا عجبا» ما قرآنی شنیدیم که از فصاحت و ملاحت آن عجب بماندیم قرآنی که چراغ روشنایی آسمانی است روح توانایی و دانایی است، شاهراه استقامت ومنهاج سلامت است معراج کرامت و راحت هرجراحت و قانون هرحضرت است خنک‌مر آن کسی که قرآن رهبر اوست توفیق رفیق او ودارالسلام مقر اوست اوکه قرآن قدیم انیس اوست نقش دان که خداوند کریم جلیس اوست میگوید جل جلاله «انا جلیس من ذکرنی و انیس من استأنس بی‌حسبت ن احسنی و مطیع من اطاعنی» این خطاب با موسی کلیم رفت هنگام مناجات موسی گفت خداوندا میدان مواصلت کجاست؟ خلوت گاه مناجات کجاست؟ این احدک؟ کجات یابم؟

بکجاب حو یم ؟ فرمان آمد که یاموسی درخلوت وهو معکم اد اکران نسیم بر بساط انبساط دوستان خودرا وارم یا موسی ، من این جان اوام که انیس یاتام من ، من یادگار دل او ام که یادگارش کلام من ، من دوست او ام که اودوست من

« وانه تعالی جدّربنا » جلال و عظمت او ، کبریا وعزت او از اوهام و افهام برونست و کس نداند که خویشتن سزای ثناء خود خود داند، قدرعزّت وعظمت خود خودشناسد صفات صمدیت او ازاسراف اسرار متعالی است نعت احدیت او برصفحت عبارت واشارت مسمولنست عرش عظیم در عظمت و جلال قدرت او ذره ای است وجودکل عالم از بحر جود او قطره ای است از دورآدم تا انتهاء عالم همه خواطر واوهام وافهام دربحر صفات سرمدی اوغوص همی کنند تا برنشانی از نشانهای آثار صمدیت او مطلع گردند هرزمانی وهرلحظه ای انسان را توحیری بدید آید که را طلب بر انسان بسته گردد ، زبان عجزوحیرت گویند

و صاف ترا وصف چه داند کردن؟ وحود بصفات خودچنانی که تو یی!

٧٣- سورة المزمل - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرّحمن الرّحيم » بنام خداوندفراخ بخشايش مهربان

« يا ايّها المزمّل (١) » اى جامه درخود پيچيده [وردا درسر كشيده]

« قم الليل » شب خيز نماز را «الّاقليلا (٢) » مگر اندكى

«نصفهُ » نيمى از شب « او انقُص منه قليلا (٣) » يا خيزى كم ازنيمى اندك

« او زد عليه» يا خيزى افزاى برنيمى «ورتّل القرآن ترتيلا(٤)» و قرآن

راكشاده حروف خوان [وامر رامعانى آن پيدا كن و روشن]

انا سنُلقى عليك قولا ثقيلا (٥) » ما مى افكنيم بر و سخنى گرانمايه

سنگى [بكه دانستن حقّ آن وكار كردن آن وربند گان گران]

«انّ ناشئة الليل» اين ساعتهاى شب وا بر خاستن شب « هى اشدُوطأ »

سازنده تر است [زبان ودل را واستوارتر] « واقومُ قيلا(٦) » و موافق ترست

وراستر انديشيدن وخواندن را

« انّ لك فى النهار سبحاً طويلا(٧)» ترا در روز خواب را وشغل را پرداختى

ب دراز

« واذكر اسم ربك » خداوند خويش را نام مى بر وياد مى كن « وتبتّل

اليه تبتيلاً(٨) » وباز وگسل باز گسستنى او را [يگانه باش وياد او يگانه دار]

«ربّ المشرق والمغرب» خداوند دو سمه جهان « لااله الاهو » نيست

خداى جز او « فاتخذه وكيلا (٩) » اورا سازنده كير وكارسازى پسند

«واصبر على ما يقولون » و شكيبائى كن بر آنچه دشمنان ميگويند

«واهجُرهم هجراً جميلا(١) » و فراز ازيشان فرا بريدنى نيكو بى مداهنه و

بى مداجا

« **وذرنی والمکذبین** » وبا من گذار این دروغ زن گیران « **اولی النّعمه** » که خداوندان نار ند و بن آسا ی « **ومهّلهم قلیلا** (۱۱) » وفرا گذار ایشان را اندکی از روزگار

« **ان لدینا انکالا** » نزدیک ما درعقب ایشان را بند هاست « **وجحیما**(۱۲) » وآتشی عظیم

« **وطعاماً ذاغُصّة**»وخورشی گلوگیر «**و عذاباً الیماً** (۱۳) »وعذا ی دردنمای

« **یوم ترجُفُ الارضُ والجبالُ** آن روز که زمین بجنبد و کوهها ازجای **وکانت الجبال کثیباً مهیلا** (۱٤) » و کوهها ریگ شود روان

« **انا ارسلنا الیکم رسولا** » ما فرستادیم بشما رسولی « **شاهداً علیکم** » تا بر شما گوا ود « **کما ارسلنا الی فرعون رسولا**(۱۵) » چنانکه فرستادیم به فرعون رسولی

« **فعصیٰ فرعونُ الرّسول** » سر کشید فرعون از آن رسول « **فاخذناه اخذاً وبیلا**(۱٦) » فرا گرفتیم اورا فر گرفتنی گران

« **فکیف تتقون ان کفرتم** » اگر کافر شوید[1] و بر کفر بازایستید چون پرهیز ید؟

« **یوما یجعل الولدان شیباً** (۱۷) » ازبدآن روز که نوزادگان را ازمادرپیر خاستن کند

« **السّما منفطرٌ به** » آسمان شکافتنی است آن روز صعبی آن روز « **کان وعدهُ مفعولا** (۱۸) » وعد الله ودنی است و کردنی

«**ان هذه تذکرهٌ** »این سخن‌وسخن پندی‌است«**فمن شآ اتخذالی ربه سبیلا** (۱۹)» تا هر که خواهد سوی خداوند خویش را گیرد

« **ان ربّك یعلمُ** » میداند خداوند تو « **انك تقومُ** » که و[نماز را]می‌خیزی [شب] « **ادنیٰ من ثلثی اللّیل** » کم از دو بهراز شب « **ونصفهُ** » و کم از نیمی از شب « **وثلثه** » و کم ازسه یکی[2] ازشب « **وطائفه من الذین معك** »و گروهی‌ازیاران که ا واند « **والله یقدرالل ل والنهار** » والله شب وروز یا دار میداند و می‌دارد

۱ ـ الف شید ۲ ـ ح سکی

[ىر هرروىد اى در حهان كه كى حعب و كى ىرحاسب و كى حسىد] « علم ان لن تحصُوه » دانست الله كه سما [همه عمر] اىن نمارسب سوانىد [وطاقب ندارىد] «فتاب علىكم» ارسما فرو نهاد و عدر سما ىعحر سما ىدىرفب «فاقرؤا ما ىسر من القرآن» محوانىد آنحه ارقرآن آسا سب برحوانىدگان «علم ان سىكون منكم مرضى» دانسب الله كه ارسما سماران ىود [كه برحاسب نتوانىد سب] «و آحرون ىصربون فى الارض» ودانسب كه ارسما دىگران ىود كه دررمىن مىروىد «ىىىعون من فضل الله» و فصل الله مىحوىىد [و روزى] «وآحرون ىقاىلون فى سبىل الله» و دىگران ىود عا ىىان كه در سبىل الله با دسمىان او كسىس مى كىىد «فاقرؤا ما ىىسر منه» حىدانكه برسما آسان آىد محوانىد ارقرآن «واقىموا الصّلوة» ونمارسای داردد «وآتوا الزّكوة» وركو مىدهىد «واقرضوا الله قرضاً حسناً» وكردار ىىكو نردىك الله وام مى نهىد « وما ىقدّموا لانفسكم من حىر» وهرحه ىىس فرا فرسىىد ار ىىكى حوىس را «ىحدوه عندالله» آن را نردىك او ىاىىد «هو حىراً» آن به ارآنكه كردىد «واعظم احراً» ومردآن مه ارآنكه سوىسىد «واستغفروا الله» وآمررس حراهىد ار الله «ان الله غفورٌ رحىمٌ (۲)» كه الله آمرر كارىسب [عىب نوس] وىحسايىد

النوبة الثانية

اىن سور ارسمار كوفىان ىىسب آىىسب دوىىسب هسىادوىىح كلمه هسىصد وىى وهىىىب حرف، حمله به مكه فروآمد و ىد مكّىاب سمرىد. ابن عباس گفب مگردوآىىب «ان ربك ىعلم» الى آحرالسور ودرىن سور سه آىب مىسوح اسب ىد اول ىىر ىىماز ىىب فرض كردىد بر رسول حدا (ص) و بر مسلمانان و ذلك فى قوله

«قم اللىل الاقلىلا» الآىه ىىس آحرسور مىسوح سد وذلك قوله « علم ان لن تحصُوه فتاب علىكم فاقرؤا ما ىسر من القرآن »

دیگر آیه «واهجرهم هجراً جمیلا» منسوخ است آیت سیف

دیگر آیت «فمن شاء اتخذ الی ربه سبیلا» این قدرار آیت منسوخ است آنجه ربّ العزّ گفت «وماتشاؤن الا ان یشاءالله»

و در فضیلت سورت ابی بن کعب روایت کند ازمصطفی (ص) قال «من قرأ سورة «یاایها المزمل» رفع عنه العسر فی الدنیا والآخرة»

قوله «یا ایها المزمّل» معناه المتزمل ادغمت التاء فی الزای ومثله المدّثر ای المتدثر ادغمت التاء فی الدال یقال تزمل وتدثر بثوبه اذاتغطی به قال ابن عباس خرج النبی (ص) من حراء لمانزل علیه جبرئیل (ع) مذعورامرتعدا فراتیته یقول زملونی زملونی فزمل بقطیفة فنزلت «یاایها المزمل» ای الملتفف بثیابه قیل کان ملتففا فی ثیاب نومه وقیل کان ملتففا بثیابه للصلوة قال عکرمه الزمل معناه الحمل ومنه الزاملة والمعنی یا ایها المتحمل باعباء النبوة قال السدی هو کنایة عن النائم کانه عزّوجلّ یقول «ایها النائم اللّیل کلّه قم وصلّ» قال بعض الحکماء کان هذا الخطاب للنبی (ص) قبل تبلیغ الرسالة ولم یکن قد شرع فی الامر بعد فلما شرع خاطبه بالنبوة والرسالة وقال هذا ابتداء امرأتی و اراه وحشة کماقال «و ما تلک بیمینک یا موسی» وقیل معناه یا حامل الذکر سیرفع لک ذکرک

«قم اللیل» ای صلّ اللّیل «الا قلیلا» ای الاشیاء یسیرا تنام فیه وکان قیام اللیل فرضا فی ابتداء الاسلام وبیّن قدره فقال

«نصفه او انقص منه قلیلا» الی الثلث «اوزد» علی النصف الی الثلثین خیّره بین هذه المنازل، فکان النبی(ص) واصحابه یقومون علی هذه المقادیر، فکان الرّجل لایدری متی ثلث اللّیل ومتی النصف ومتی الثلثان فکان یقوم حتی یصبح مخافة ان لایحفظ القدر الواجب واشتد ذلک علیهم حتی انتفخت اقدامهم فرحمهم الله و خفّفه عنهم بعد سنة و نسخ وجوب المقدر بقوله «علم ان لن تحصوه فتاب علیکم فاقرؤا ماتیسر من القرآن» ای صلّوا ماتیسر من القرآن ای صلّوا ماتیسر من الصلوة ولوقدرحلب شاة ثم نسخ وجوب قیام اللّیل بالصلوات الخمس بعد سنة اخری وکان

بين الوجوب والجمعة سنه و بين الوجوب والنسخ بالكلّية سنتان

«ورتّل القرآن ترتيلا» اى- بيّن الحروف ووفّ حقّها من الاشباع كانك تفصل بين الحرف والحرف مشتقّ من قول العرب ثغر رتل و رَتِل اذا كان فيه فرج والترتيل اداء الحروف وحفظ الوقوف وقيل معنا اقرأ على ترتيبه لاتقدم موخّرا ولاتوخر مقدّما وقيل فصّله تفصيلا ولاتعجل فى قرآءته وقيل معنا ضعّف صوتك واقرأ بصوت حزين وقالت امسلمه كان رسول اللّٰه(ص) يقطع قرآءته آية آية وقال ابن مسعود لاتنثروه نثر الدقل ولاتهذّوه هذا الشعر قفوا عند عجائبه وحرّكوا به القلوب ولايكن همّ احدكم آخرالسورة سئل انس كيف كانت قرآءة النبى(ص)؟- فقال كانت مدّا ثم قرأ بسم‌الله الرحمن الرّحيم يمد بسم الله و يمدّ بالرحمن و يمد بالرحيم روى ان عمران بن حصين مرّ على قاص يقرأ ثم يسال فاسترجع ثم قال سمعت رسول الله (ص) يقول « من قرأ القرآن فليسال الله به فانه سيجىء اقوام يقرؤن القرآن يسالون به الناس

«انا سنلقى عليك» اى سننزل عليك «قولا ثقيلا» يعنى القرآن فالقرآن وزين كريم رصين ليس بهزل ولاسفساف له وزن وخطر فى صحته و بيانه كما قال هذا قول له وزن وخطر قال جعفر ما ثقله فى الاوثبة انما ثقله فى العمل به و قيل ثقله بالأمر والنهى والحدود والاحكام وقيل ثقيلا لثقله فى الميزان يوم الحساب وقيل ثقيلا على الكفار والمنافقين و يحتمل ان يكون ثقيلا صفة للمصدر اى - القاء ثقيلا لما روى عن عايشه قالت لقدرايته ينزل عليه‌الوحى فى اليوم الشديدالبرد فيفصم عنه وان جبينه ليرفض عرقا وقال ابن عباس ولبثوبا لا عامقد كتبناه رسول الله(ص) من ثقل القرآن وهيبته ومعنى ثقل القرآن هو القرآن وروى ان الحارث بن هشام سال رسول الله (ص) فقال يارسول الله كيف يأتيك الوحى ؟- فقال « احيانا يأتينى مثل صلصلة الجرس هو اشد على فيفصم عنى وقد وعيت ماقال واحيانا يتمثل لى الملك رجلا فيكلمنى فاعى ما يقول»

قوله « ان ناشئة اللّيل» اى - ساعاته كلّها و كل ساعة منها ناشئة سميت بذلك

لا نها نسأ بعد النهار اى ـ تبدو فكل ماحدث بالليل و بدا فقد نشأ و هو ناشیء و الجمع ناشئة و قال ابن ابی ملیکه سألت ابن عباس وابن الزبیر عنها فقالا الليل كله ناشئة قال سعيد بن جبير وابن الزبیر ای ـ ساعة قام من الليل فقد نشاء وهو بلسان الحبش نشأ فلان ای قام فقالت عائشة الناشئة القيام بعد النوم وقال ابن كيسان هي القيام من آخر الليل و قال عكرمه هي القيام من اول الليل روى عن علی بن الحسين عليهما السلام انه كان يصلى بعد المغرب والعشاء و يقول هذا ناشئة الليل وقال الازهرى ناشئة الليل قيام الليل مصدر جاء على فاعلة كالعافية بمعنى العفو اى ـ ما ينشئه الرجل بالليل من القرآء و لصلوة « هی اشد وطأً » قراء ابن عامر و ابو عمرو و طاء بكسر الوا وممدودا بمعنى المواطا والموافقه يقال واطات فلانا مواطا ووطا اذاوافقه وذلك ان واطا القلب السمع البصر واللسان بالليل يكون اكثر مما يكون بالنهار ای احدران يواطا اللسان القلب والقلب العمل لان الليل يهدا فيه الاصوات فلا يحول دون تفهمه شیء وقرا الآخرون « اشدّ وطاً » بفتح الواو و سكون الطاء ای اشد على المصلّى وانما على البدن من صلوة النها لان الليل للنوم والراحه فاذا ازيل عن ذلك ثقل على البدن ما يتكلف فيه ومنه قوله صلّى الله عليه وسلّم « اللّهم اشدد وطاتك على مضر » ای ـ اشدد ثقلا لامرعلیهم و قيل «اشد و طأً» ای ـ اثبت فی القلب واحفظ للقرآء و ابلغ فى الثواب واسهل على المصلّى من ساعات النهار لانّ النهار خلق لتصرف العباد فيه و الليل خلق للنوم والخلو من العمل فالعباد فيه اسهل «واقوم قيلا » ای ـ اصوب قرآءة واصح قولا ، واشد استقامه لفراغ البال وهدا الناس وسكون الاصوات يقال قال قيلاً وقولا ومقالا ومقاله وقالا وقال الحسن اذا قام احدكم من الليل فليسمع نفسه فان الملائكه لا يقرؤن القرآن و هم يحبون ان يسمعوه من بنی آدم و قيل «اقوم قيلا» ای ـ اعجل اجابه للدعا

«ان لك فى النهار سبحاً طويلا » له معنيان احدهما ان لك فى النهار فراغا و صرفا وتقلّبا طويلا تقدران تسبح فی حوائجك واشغالك بالنهار واصل السبح

سرعه الدهاب ومىه السساحه فى الماءِ والمعىى التّاىى « انّ لك فى النهار سحاً طو ىلا » اى ـ فراغاً للىوم فىم اللّىل وىم ىالىهار وقىل معىى الآ ىه مداهىك ىالىهار فىما ىسعلك كىىره واللّىل احلى لك واعون على وعى ما ىوحى الىك فىم مں ىومك ىاللّىل وقرا ىحيى ىں ىعمر سىحا ىالحاء المعحمه، اى ـ اسىراحهً و ىحفىفا للىدں ومىه قول الىىى (ص) لعاىسه وقددعت على سارق لا ىسّحى عىه ىدعاىك علىه

«واذكر اسم ربّك» ىالىوحىد والىعطىم وادعه ىاسماىه الحسىى وقىل معىا اذكر « ىسم الله الرّحمں الرّحىم » اذا اردت قراءة القرآں اوالصلو « وىىىل الىه ىىىىلاً » اى ـ اىقطع الىه اىقطاعاً واحلص له العىاده احلاصا و وكّل علىه وكّلا وقىل الىىّل رفص الدىىا ومافىها والىماس ما عىدالله اصل الىىل القطع ىقال ىصدّق فلاں صدقه ىىله اى ـ قطعها مں ماله و احرحها مں ىده و قىل لمرىم الىىول؛ لقطعها الدىىا و اسىاىها واىقطاعها عں الىاس و الىاس ىىلا ولكں لماكاں الىىىل مں حروفه عدل الىه لموافقه روس الآى ، لاں حط القرآں مں حسں الىطم والرصف فوق كل حط وىحىمل انّ المعىى ىىل الىه ىىىلك ىىىلا ، كما قال ىعالى « والله اىىىكم مں الارص ىىاىاً » اى ـ وىىىوں ىىاىا

«ربّ المسرق والمعرب» ىرىد ىه حىس المىارق والمغارب فى السماءِ والصىف اى ـ حالقهما ومالكهما قرا اهل الحجار و ابوعمرو وحفص « ربُّ » رفع الىاء على الاىىداء وقرا الآ حروں ىالحر على ىعت الرب فى قوله «واذكر اسم ربك» «لااله الّاهو فاىحده وكىلا » اى ـ ىوكل علىه و ىق ىه واىق ىكفه حمىع المهمات وقىل وكىلا اى ـ كفىلا ىما وعدك ، قىما ىاموىرك ، فموّصها الىه

«واصىر على ماىقولوں» لهم مں الصاحىه والولد والسرىك ولك مں الساحر والكاهں والمحىوں «واهحرهم هحراً حمىلا » الهحرالحمىل ىرك الحفو مرعىر ىرك الدعو الى الحق كقوله « فاصفح الصفح الحمىل » وقوله «فاصفح عىهم وقل سلام» وهى مىسوحه آ ىه الىىف

«وذرىى والمكذ ىىں لك» ىا محمد «اولى الىعمه» اى ـ الىّرو والىعم و

المال وصفهم بالنّعمه وبخا لهم علی ترك الشّكر وبينا انه اطعاهم اسعماوهم

«**ومهلهم قليلا**» ای ـ انظرهم و اخرهم قليلاً و لا تهتم بهم و كل امرهم الی فانّی اكفك شانهم قيل نزلت فی صناديد قريش المستهزئين وقال مقاتل نزلت فی المطعمين ببدر وكان بين نزول هذ الآيه وبين بدر سنه

« **انّ لدينا** » ای ـ ان عندنا لاهل النار «**انكالا**» قيودا و اغلالا اهانه لهم لاخوفا من فرارهم «**وجحيماً**» ای ـ نارا حاميهً حار مشاهيهً يقال يوم حاحم شديدالحر

«**وطعاماً ذاغصة**» ای ـ الضريع والزّقوم يغص فی الحلق ولا يسوغ «**وعذاباً اليماً**» يخلص وجعه الی القلب و جاء فی التفسير انه لما نزلت هذ الآيه خرالنّبی (ص) مغشيا عليه

«**يوم ترجف الارض**» ای ـ تتحرّك الارض حركه شديد وتزول الجبال عن اماكنها « **وكانت الجبال كثيبا مهيلا** » ای رملا سائلا

قال **الكلبی** هوالرمل الذی اذا اخذت منه شيئا تبعك مابعد يقال هلت الرمل اهيله هيلا اذا حركت اسفله حتی انهال من اعلا

«**انّا ارسلنا اليكم رسولا** » يعنی **محمد** (ص) « **شاهداً عليكم** » يوم القيامه بالاجابه والامتناع «**كما ارسلنا الی فرعون رسولا** » يعنی **موسی**(ع)

«**فعصیٰ فرعون الرسول**» ای ـ جحد رساله **موسی** ولم يومن به «**فاخذناه اخذاً وبيلا**» ای ـ شديدا ثقيلا

«**فكيف تتّقون ان كفرتم يوما**» بالله ولم تخشوا عذاب يوم «**يجعل الولدان شيباً**» لصعوبته و شد اهواله قيل هذا علی ضرب المثل، وقيل بل تصير الولدان فی القيامه شيبا لما يرون من اهوالها وقيل انما يصيرون شيباً اذاقال الله لآدم «قمْ فابعث من ذرّيتك بعث النار» فيقول « يارب من كم كم» ـ فيقول «من كل الف تسعمائه وتسعه وتسعين الی النار و واحدا الی الجنه فحينئذ تشيب الولدان من الفزع» وقيل معنی الآيه كيف لكم بالتقوی يوم القيامه ان كفرتم فی الدنيا ای ـ لاسبيل لكم

الی التقوی اذا و اقسم القیامه و قوله

«السّمآء منفطر به» ای السماء منشقّ بذلک الیوم وشدته و قیل الباء بمعنی فی ای فی ذلک الیوم وقیل «منفطر به» ای بالله عزّوجل حین ینزل سبحانه فی ظلل من الغمام و لم یقل منفطرة لانّ السماء یذکّر و یؤنث وقیل لانّ السماء فی المعنی السقف وقیل معناه ذات انفطار کما قال امرأة مرضع ای ذات رضاع علی النسبة و «کان وعده مفعولا» ای کائنا لاولیائه ما وعد ولاعدائه ما اوعد وقیل وعد ان یظهر دینه علی الدین کلّه

«انّ هذه تذکرة» ای هذه الآیات عظة وعبر «فمن شآء اتّخذ الی ربّه سبیلا» ای طریقا الی رضا بطاعته لامر والمعنی ان الوصول الی طاعاته ممکن والی معرفته لما نصب من الدلائل و اثبت من الشواهد و انزل من الآیات و السور وقیل فیه اضمار و معناه فمن شاءالله ان یتخذ الی ربه سبیلا اتخذ قوله

«انّ ربّک یعلم انّک تقوم ادنی» ای اقلّ «من ثلثی اللّیل و نصفه و ثلثه» قرأ اهل مکة و الکوفة نصفه و ثلثه بفتح الفا والثاء واشباع الها بضمّا ای وتقوم نصفه و ثلثه وقرأ الآخرون بکسر الفا والثاء واشباع الهاء بن کسرا عطفا علی ثلثی اللّیل «وطائفة من الّذین معک» یعنی المؤمنین و کانوا یقومون معه قال عطا یرید لا یفوته علم ما یفعلون انّه یعلم مقادیر «اللیل والنهار» فیعلم القدر الذی یقومون «علم ان لن تحصوه» هذا نسخ اول السورة ای علم ان لن تطیقوا قیام اللّیل فی النصف والثلث والثلثین «فتاب علیکم» فخفف علیکم ووضع عنکم «فاقرؤا ما تیسّر من القرآن» ای فصلّوا ما خفّ علیکم فی اللّیل من الصلوة قال الحسن ولو قدر حلبة شاة وقیل فاقرؤا ما تیسر من القرآن ای ما حضرکم اردتم من السور القصار التی تقرأ فی صلوة المغرب والعشاء التی بعدها رسول الله (ص) علی معاذ یرید فی الصلوة النافلة وقیل فی الفرض وقیل خارج الصلوة قال ابن عباس ما تیسر مائة آیة وقال السدی مائتا آیة وقیل ثلاث آیات کاقصر سورة قال رسول الله (ص) ان الله تعالی انزل الآیتین من خاتمة سورة البقرة من کنز تحت العرش من قرأهما فی لیلة کفتاه وعن قیس بن حازم

قال صلّيت خلف ابن عباس العصر فقرأ في اول ركعة بالحمد واول آية من البقرة ثم قام في الثانية فقرأ بالحمد والآية الثانية من البقرة ثم ركع فلمّا انصرف اقبل علينا فقال ان الله تعالى يقول فاقرؤا ما تيسر منه وعن انس بن مالك انّه سمع رسول الله (ص) يقول «من قرأ خمسين آيةً في يوم اوفي ليلة لم يكتب من الغافلين ومن قرأ مائة آية كتب من القانتين ومن قرأ مائتي آيةٍ لم يحاجه القرآن يوم القيامة ومن قرأ خمسمائة آية كتب له قنطار من الاجر» وعن عبدالله بن عمرو قال قال لي رسول الله (ص) «اقرأ القرآن في كل شهر» ـ قال قلتُ اني لاجد قوة قال «فاقرء في عشر ين ليلة» قال قلت اني لاجد قوة ؟ ـ قال «فاقرأ في سبع ولا تزد على ذلك» ثم ذكر سبب النجفيف فقال «علم ان سيكون منكم مرضى» فيشقّ عليهم قيام اللّيل «وآخرون يضربون في الارض» اي ـ يسافرون فيها «يبتغون من فضل الله» اي ـ يطلبون من رزق الله بالتجارة «و آخرون يقاتلون في سبيل الله» فسوّى بين درجة المجاهدين والمكتسبين المال للنفقة على نفسه و على العيال والاحسان و الافضال روى ابراهيم عن ابن مسعود قال ايما رجل جلب شيئا الى مدينة من مدائن المسلمين صابرا محتسبا فباعه بسعر يومه كان له عندالله منزلة الشهداء ثم قرأ عبدالله «و آخرون يضربون في الارض يبتغون من فضل الله و آخرون يقاتلون في سبيل الله» وعن ابن عمر قال ماخلق الله عزوجل موتة اموتها بعد القتل في سبيل الله احب الي من ان اموت بين شعبتي رحل اضرب في الارض ابتغي من فضل الله

«فاقرؤا ماتيسّر منه» اي ـ من القرآن تطوعا حثهم على التطوع بالتهجد ترغيبا ونسخ افتراضه ترفيها

«واقيموا الصّلوة» هذا نسخ صلوة اللّيل بالصلوة الخمس «و آتوا الزّكوة» المفترضة للصوم ولكن لم يفرق بين الفرضين «واقرضوا الله قرضاً حسناً» كل ما عند الله عزّوجل به فرض للعبد عندالله «وماتقدموا لانفسكم من خير» اي ـ ماتسلفوا لا نفسكم من عمل صالح و صدقة «تجدوه عندالله» اي ـ تجدوا ثوابه عندالله

«هوخیراً » لکم من متاع الدّنیا ، وقیل خیراً لکم من الشح والتقصیر وخیراً نصب مفعول ثان لقوله « تجدوه ودخل هو فصلا « واعظم اجراً لانّ الله تعالی یعطی المومن اجره بغیر حساب واستغفروا الله ، من تقصیرو ذنب وقع منکم «انّ الله غفور» لمن تاب « رحیم »لمن استغفر

عن الحارث بن سوید قال قال عبدالله قال رسول‌الله (ص) « ایکم ماله احبّ الیه من مال‌وارثه ؟» ـ قالوا یارسول‌الله‌مامنامن احد الا ماله احب الیه من مال وارثه ـ قال «اعلموا ما تقولون » قالوا مانعلم الا ذلك یا رسول‌الله ـ قال « ما منکم رجل الّا مال وارثه احب الیه من ماله ـ قالوا کیف‌یارسول‌الله ؟ قال « انما مال احد کم ماقدّم و مال وارثه ما اخر و استغفروا الله من ذنوبکم ان الله غفور رحیم »

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم الله الرّحمن الرحیم «بسم الله» کلمه‌سماعها نزهه قلوب الفقرا بهجه‌اسرارالضعفاء، راحه‌ارواح‌الاولیا و قلوب‌الانبیاء سلو صدورالاصفیاء ، قرة عیون اهـل البلا . بنا حداوندی کـه اشباح طالبان سوخته جلال او ارواح قاصدان افروخته جمال او انفاس عزیزان بسته وال او ، حواس مقربان‌سرگشته افعال از اسرار عارفان بسته رضال از ابصار محبان خسته دلال او بسا رویها که بر کرد اناقت او بسا دلها که درو دردناخواست او

فای نواحی الارض ابغی صالکم وانتم ملوك مالنحو کم قصدٌ

✿ ✿ ✿

بسیار جلالتند جهان هست	کشته شد عالمی بهول سبهت
با زمره جهارد هادی کلهت	بسم کله ملوك درجاك رهت

« یا ایها المزمل » ای معمر مطهر ای سید اطهر ای رسول اکبر ای مقتدای بشر ای برج جلالت را ماه انور ای درج رسالت را در اطهر ، ای ریس سعادت افسر ، ای بر افسر سعادت گوهر ، ای عین انامه جلالت نام تو ، ای طراز جامه

رسالت احکام بو سرمایه د ن کلام ر ، رانه سر یعت اعلام ر ، ای اطم فلاد
سوب ای ناسر اعلا سالب ، ای مو د ارکان هدامت ای کاسف ا رار ولا ب ای
واصع منهاج سریعب ای افع معراج حقیقب

« قم اللیل » حمر نماز سب کن ، لحمی ارسب ىىدا اس سعاعب امب را ر
لحمی حواب کن آسا س مس را ناسىد اگر همه سد حواب اسی ام ب صامع
ناسد ورهمه سب ىدا ناسی ر حه سر ب ومن ربح بو بحراهم حون ىدار اسی
سب ىداری ر بعصی عاصىان ا مامررم ىصد و ىعاعب را حرن حراب کسی
ىحرمب ح اب ر اوی مامررم حقیں رحمب را ای سىد بو حلب فر ب ا که
ناقبی د سب ناقبی ه ر سب ح ىب ما ىحای آر ا حىا که حلعب در سب ناقىه
اس سکر حلعب حدمب هم ب سب گرا د ناس

ای ح ابه د ىد را همح کرامب حسان ود که د سب ناری ار سسر گرم
برحمر د مسواری برد گا نا ی ا صر ع و را ی درمىاحاب سود رصه دردح د
ىدر بردارد گ د برىان ؛ ار درحصرب ار الهی ارم د اقصّه درد حر د سر ردارم
ردر گا و می ار و د امىد م آمىرمی ارم الهیفا د ر ا رانه بردارم ملك طر
درمن گر نا ر گسی آب ا دارم عر بر رد سب ىدا رهسىا ناس که سب وسىان
دوسىان اسب و پیا سارفان سب مرعرار محىان اسب و ر صادقان سب سرو
مسىاقان اسب احب ارراح مطلعان

ورله ؛ ورتل القر'ان ترتیلا ، نامحمد سب قرآن سر ب ر بر ل ح ان
ودر نمارسب قرآب ىلىد حوان نا درسىان ما د مىادىن قدس الحان ا سر در ل ب سماع
کلام ما و درراحب سعا ما حانهای حوس می رورند واسرارحه ىس معطر ومروح
میگرداسد نامحمد ادرسىان مانگوی حرن حراهىد که نا مار ار کىىد روی ىصله
سرع آر ىد وقدم ودرحصرب ىمار ىهىد المصلّی ىىاحی ر ه ىمار رار گهر اسب ردر
امىد کوقس مارسب حاىسب و ا دوسب مىاحاب ما پها ب محاهدب اسب وىدا ب
مساهدب مارح سس را اردسب ىعس بودن اسب رحهد ىىد گی مردن ردوسب

اسه ردن سمار د سب ار دسمن سدا گردد و آسنا ار سگانه حدا سود بس الکفر العبد ترك الصلوة مثل مومن که نمار کند حون درحت گل است، معروف دروی حوش بوی و نماز بروی حون گل؛ هر کسی تواند که گل از درحت باز کند و بر گیرد ر کند اما نتواند که و س کم کند رسمس مرد همحنین سلطان تواند که در نماز ظاهر وسوسه کند تا حیری از وی بر ابد اما نتواند که معروف ار باطن ببرد

«واذکر اسم ربك وتبتّل الیه تبتیلا» سدن مقامی است ارمقامات بندگان، اسان که د ممارلات ومکاسفات حر س بدان سسد که بهست اهمه اسحار وانهار د حمال حمال اسان نماند د رح ا همه اغلال ر انکال ار ه ماحبراو سسه‌های اسان نلرود، افعی حرص دنیا ه کسر د اس رور کار عسی اسان نتواند نهاد حا ی ا سسه حسد ک ر دامن اسان بارنکسر گردن ار ما ان نفس اما بر گوسه رنا اسد اسب مسس ی ا هار به ه اند اسان رسد و حسم عدرب نحلو ک ر ن ر سعب سحر م مد حمع الفت کبر ملك ، صف اند و کدا صر ب سا طس اهما لباس مساکن ر د گان اند و مسافت در میان ه بر ا ک ن اند وعلت د ودل ه سس ار سراب عسق ر ا کان اند حمو فرب

ورمی که هرحه ر ن مادا ر س عمان ر ل د اوبار ردند
ارهرحه ر ون ماست حون بو ر عرس رس ر ه رحالك ر دند

«رب المشرق والمغرب لا اله الا هو فاتخذه وکیلا» حر مند که حدای جهان رجها مار است یا د کی ر اسان است کار و که ان اوست، ر ر کیل و کا سر ح د دان که سه ارهم کا ساز بندگان است ار کار وی حود وسع حر د دیگر سر ر آن حر ر اکسه سما ب رهمه کرداں و بکسب رضمان ار کس رس ارحلر رد ر ه ک ا مکر ح ر ر رسب مدر او ه ر س سر ح ار د ک ها ر سه سلسمب لب لطلب ح اسد
ر ه ب ر مدت سب ار رحل حا و المرن وهامه

همه اند ن

☆☆☆

مرد ىگانه را سرعسق ىىانه اسىب عسق ىىانه درحور مرد ىگانه‌ىسىب

با عسق ، ىا ملامب ىا را عاقىب حرحاں مرد ىر ىلارا ساىه سب

آں مهىرعالم و سىدرلد آدم (ص) د ىگر ىا حه حطاب ىا ر رسىد

« واصىرعلىٰ ما ىقولوں واهحرهم هحراً حمىلا » «ولقد ىعلم اىك ىصىق صدرك ىما ىقولوں» «فاصىر صىراً حمىلا» «فاصىر كما صىر الوا العرم من الرسل» «راصىر لحكم ربك فاىك ىاعىىىا» حىدحا ىگا د قرآں آں ىهىرع لم اصىرفرمود ر را كه‌ىر ىاق رهر لاصىر اسب وىساں اهل‌محىب‌ولاصىراسب، آں صىر درمحىب ىس كارى ىسب كه‌آں حود حلق را عاد ىب مرد مردا ىه آىسب كه‌در عمىب صىر كىد وقدم رحاد عىود ىب ىگا دارد وارروم حرىس د عمب ىاى روں ىىهد آں ىمرود وقاروں ر فرعوں و هاماں وامىال اىساں كه عرقه درىاى هلاك سد د همه ىسحه ى ص رى ىه د، در عمىب آدمى كه‌رو كىوداسب ، درىعمىب قدمىس رحاى ىىماىد وارحىب حو ىس در گدرد واسر و طرىىس آرد اىسىب كه رب العر گفب «كلا اں الاىساں لىطعى اں رآه اسىعىى» لاحرم د ىىا سرا حام كارساں اىں رد كه

«وكم اهلكىا من قرىه ىطرب معىسىها» الآىه ر در عمىى آ حه رب العالمىں گفب ىرسو

«اں لدىىا اىكالا وححىما» «وطعاماً داعصّه وعداىا الىماً»

٧٤ - سورة المدثر - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«یا ایها المدّثر (۱)» ای جامه در خویشتن کشیده

«قُم فانذر (۲)» خیز و مردمان را آگاه کن

«وربك فكبّر (۳)» و خداوند خویش را بزرگ دان [و بزرگ خوان بر کل سپاس از همه چیز و بزرگتر[۱]]

«وثیابك فطهّر (۴)» و جامه خویش پاك دار [و تن خویش که و دی خویش است پاك خویش بند ...]

«والرجز فاهجر (۵)» و پلیدیها دور ... [و از آلودگی گریز ... کار ...]

«ولا تمنن تستكثر (۶)» ... ایرا ... از آن دهند سپاس ... دار ... که فعل خویش بیشمری ... او ...

«ولربك فاصبر (۷)» ... برد ... شکیبا باش

«فاذا نُقر فی الناقور (۸)» ... «فذلك یومئذ» آن ... «یوم عسیر (۹)» ...

«علی الكافرین غیر یسیر (۱۰)» ... کافران نه آسان است

«ذرنی ومن خلقتُ وحیدا (۱۱)» ... ... که ... او را ...

«وجعلتُ له مالا ممدودا (۱۲)» ...

«وبنین شهودا (۱۳)» ...

---

۱ - ...

۱) ...

«ومهّدتُ له تمهيداً(١٤)» واورا مهىرى دادم و كارساحىم كار ساحىى
«ىم ىطمعُ ان ازىد (١٥)» وآنكه س مى‌اومىد دا دكه ىا افزايم
«كلاّ» ىمرايم «انه كان لآياتنا عىيداً(١٦)» اوازسحن وىىعام ما يارىسىت و
كردن كسىد
«سأرهقهُ صَعُوداً(١٧)» آ ى فراسراو ىسا م عدا ى سهمكىن سحت
«انه فكر وقدر (١٨)» ار در اندىسىد رىار انداحت ىا حود
«فقُتل كىف قدر(١٩)» ىسمر ىدىد اورا حون ىار انداحت ىاحود
«ثمّ قُتل كىف قدّر(٢)» وىاز ىفر ىدىد اورا حون ىار انداحت ىاحود
ىم ىطر (٢١)» ثم عىس و ىسر(٢٢) سى ىگرىست و روى ىرس كردو احوس
«ثم ادىر واسىكىر (٢٣)» اىگه ىست ر كردا ىد و كردن كسىد
«فقال ان هدا الاّسحرٌ ىو ىرُ(٢)» ر كفت اىن ىست مگر حادو ى كه از كسى
مى وار كو ىىد و مى آمو زىد
«ان هدا الا قولُ البشر(٢٥)» ىست اىن مگر ىول مردمان
«سأصليه سقر(٦)» آرى ىرحىس را سقر رسا ىم اورا
«وماادرىك ماسقرُ(٢٧)» وحه داىا كرد ىرا وحون ىك دا ى كه سقرحىست؟
«لاتُبقى ولاتذر(٢٨)» ىه گرىست گدا د ىا سوحىه ر ىه استحوان
«لواحةٌ للىسر (٩) رى و وست ردىست وىاى سىا مى كىد رمى‌سورد
علىها تسعة عسر(٣)» ىر ىاو ىدن دوزح عداب كردن اهل آن را ىوز سىگان
ورد سالار است
«وماجعلنا اصحاب النار الاملآئكة و دردزح ساران حز از ورسىگان
ىافرىدىم «وماجعلنا عدتهم» وا ى سمار و د اىسان ىكردىم «الا فتنةً للدين
كفروا» مگر سورا ىدن دىن ا گر ر دگان را لىستىقن الدين اوتوا الكتاب» ىا
ىىگمان گرد ىد اىسان كه اىسان ابوراب داد ىد «ويزداد الدين آمنوا ايماناً(٣١)»
مومى ىد ىرد ىا را ماى ا ماى اوراىد «و لاىرىاب الدين اوتوا الكتاب و

المؤمنون(۳۲)» و نه بوراث‌خوانان‌را گمان ماند و نه قرآن‌خوانان‌را « و لیقول الّذین فی قلوبهم مرضٌ و الکافرون» و تا منافقان بیمار دلان گویند و ناگرویدگان «ماذآ اراداللّهُ بهذا مثلا (۳۳)» این سخن برچه سان است که اللّه میگوید[و این بورد چه خواست بدین چه میخواهد؟] «کذٰلك یضلّ اللّهُ من یشآءُ و یهدی من یشآءُ» خدای[آوردگار] گمرا کند آن را که خواهد و راه نماید آن را که خواهد «ومایعلمُ جُنُودَ ربّك الّاهو» و شمار سپاه خداوند تو جز ازخداوند نداند «وماهی الّاذکریٰ للبشر(۳٤)» و نیست دوزخ و سخن آن مگر پند مردمان را

«کلّا» نه چنانست که ایشان میگویند «والقمر(۳٥)»

«واللیل اذا دبر(۳٦)» بشب چون باز گردد که از پس روز میآید

«و الصبح اذا اسفر(۳۸)» وبامداد که روشن شود

«انّهالاحدیالکُبر (۳۸)» این سوگندان که دوزخ از بزرگها و مهینها یکی است

«نذیرا للبشر (۳۹) بیم نماینده مردمان را

«لمن شآء منکم هر کس را کسی از شما «ان یتقدّم او یتأخّر (٤)»هر که پای فرا پیش نهد یا پای باز پس نهد

«کلّ نفسٍ بما کسبت رهینة» هر تنی بکرد خویش گروگان است

«الا اصحاب الیمین (٤١)» مگر اصحاب دست راست [که روز میثاق از پشت آدم بیرون‌آوردند و فردا ایشان را نامه در دست راست دهند و بدست راست گسیل کنند]

«فی جنّات» ایشان در بهشتهای اند «یتسآءلون عن المجرمین(٤٢)» می پرسند از بزه‌کاران

«ماسلککم فی سقر(٤۳)» چه چیز شما را در دوزخ کرد

«قالوالم نك من المصلّین (٤٤)» گویند ما از نمازگزاران نبودیم

«ولم نك نطعم المسكين(٤٥)» و درویش را طعام ندادیم

«وكنا نخوض مع الخائضين (٤٦)» و با خداوندان باطل در باطل میرفتیم

«وكنا نكذب بيوم الدين(٤٧)» و روز شمار دروغ زن میگرفتیم

«حتى اتانا اليقين (٤٨)» آنگه که بی‌گمان بما آمد

«فما تنفعهم شفاعة الشافعين(٤٩)» فردا سود ندارد ایشان را شفاعت شفاعت خواهان

«فما لهم عن التذكرة معرضين (٥)» چه رسیدست ایشان را که از پند روی گردان بداشته‌اند «كأنهم حمر مستنفرة (٥١)» گوئی خران اندرمانده و رمانیده

«فرت من قسورة (٥٢)» که از شیر گریخته یا در دست از صیاد گریخته

«بل يريد كل امرئ منهم» بلکه میخواهد هر یکی از مشرکان قریش

«ان يؤتى صحفا منشرة (٥٣)» که بالش هر یکی نامه‌ای بنهند گشاده و مهر برگرفته

«كلا» نبود و نیکستادن «بل لا يخافون الآخرة(٥٣)» بلکه ایشان از رستاخیز نمی‌ترسند

«كلا انه تذكرة» راستی که این پند دادنی است و در یاد دادنی «فمن شاء ذكره(٥٥)» با هر که خواهد آن را یاد دارد و یاد کند

«وما يذكرون الا ان يشاء الله» و یاد نکنند و یاد ندارند مگر که الله خواهد

«هو اهل التقوى» از جای آنست و سزای آنست که بپرهیزد از معصیت او

«واهل المغفرة (٥٥)» و جای آنست و سزای آنست که بیامرزد او را که معصیت کند

النوبة الثانية

این سوره هزار و حرفست، دویست و پنجاه و پنج کلمت، پنجاه و شش آیت[1]. جمله به مکه فرو آمد باجماع مفسران. و درین سوره یک آیت منسوخ است «ذرنی ومن خلقت وحیداً» در شأن ولید بن المغیرة فرو آمد علی الخصوص بیک حکم آن عام گشت در ولید و در غیر او، آنگاه منسوخ گشت بآیت سیف. وعن ابیّ

١ـ چنین است در هر دو نسخه

ابی کعب قال قال رسول‌الله (ص) «من قرا «یا ایها المدثر» اعطی من الاجر عشر حسنات بعدد من صدق محمد و کذب به»

«یا ایها المدثر» هذا خطاب النبی (ص) و «المدثر» المتدثر ادغم التاء فی الدال لقرب مخرجهما والسبب فیه ان رسول‌الله (ص) کان یذهب الی حراء قبل النبوة، فلما رای جبرئیل (ع) فی الهوا اول ما بدا له رجع الی بیت خدیجه وقال «دثرونی دثرونی» فدثر بثوبه فقیل القی علیه قطیفه فنزل جبرئیل و قال «یا ایها المدثر» سانه وهذه السوره من اول ما نزل من القرآن قال یحیی بن ابی کثیر سالت اباسلمه بن عبد الرّحمن عن اول ما نزل من القرآن فقال «یا ایها المدثر» قلت یقولون «اقرأ باسم ربك الذی خلق» ؟! فقال ابوسلمه سالت جابر بن عبدالله عن ذلك قلت له مثل الذی قلت فقال جابر لا احدث الا ما حدثنا رسول الله (ص)، قال جاورت بحرا شهرا فلما قضیت جواری هبطت فنودیت فنظرت عن یمینی فلم ار شیئا ونظرت عن شمالی فلم ار شیئا ونظرت خلفی فلم ار شیئا فرفعت راسی فاذا هو علی العرش فی الهواء قال اهل التفسیر یعنی جبرئیل (ع) وفی بعض الروایات رفعت رأسی فاذا الرب عزوجل علی العرش فاتیت خدیجه فقلت «دثرونی دثرونی» فقال فدثرونی فنزلت «یا ایها المدثر» وعن ابن شهاب قال سمعت اباسلمة قال اخبرنی جابر بن عبدالله انه سمع رسول‌الله (ص) یحدث عن فترة الوحی : فبینا انا امشی سمعت صوتا من السما فرفعت بصری فاذا الملك الذی جاءنی بحرا قاعد علی کرسی بین السماء والارض فجثثت منه رعبا حتی هویت الی الارض، فجئت اهلی فقلت زملونی زملونی فزملونی فانزل الله «یا ایها المدثر» «قم فانذر» الی قوله فاهجر»» قیل معنا لا تنم عما امرتك به ولا تستعمل الهوینا قد بلغ فهم وافض الراحه بتبلیغ الرساله وانذار الکفر موضع المخافه مما هم علیه لیقوا ضاعتی واید هم عذاب الله و واقعه فی الامم الخالیه وقال اسحاق المد رمن الدثار وهو الثوب علی الدثب الشعار مانحه و فکانه لما آذا قریش رجع الی بیت خدیجه وقد تدثر بثیابه استراحه الی النوم من الغم فقیل له یا ایها الطالب صرف الاذی بالدثار اطلبه بالانذار وقال عکرمه «یا ایها المدثر» بالنبوة واثقالها قد تدثرت هذا الامر فقم به

«وربّك فكبر» ايّا فقدس و سانه فعظم حتى تصغر عندك فى عظمته العدو و كيد وما عند دونه

«وثيابك فطهر» قال قتادة ومجاهد اى نفسك فطهر من الذنب فكنى عن النّفس بالثّوب وهذا فى كلام العرب كثير يقال فى وصف الرجل بالصدق والوفاء انه طاهر الثياب ولمن غدر انه لدنس الثياب قال الشاعر

وانى بحمدالله لا ثوب فاجر لبست و لا من غدرة اتقنع

وقال آخر يمدح رسول الله (ص)

صحيح الا سبعة من دانه هاشم فدما ترر المكارم وارتدى

ومن هذا الباب قول رسول الله (ص) «الكبر رداء والعظمة ازار» وقال صلى الله عليه وسلّم «سبحان من تعطف بالعز والعطاف الرداء» وسئل ابن عباس عن قوله تعالى «وثيابك فطهر» فقال لا تلبسها على معصية ولا على غدر وقال ابى بن كعب لا تلبسها على غدر ولا على ظلم ولا اثم البسها وانت بر طاهر وقال الضحاك «وثيابك فطهّر» اى عملك فاصلح وفى الخبر عن النبى صلى الله عليه وسلّم «يحشر المرء فى ثوبيه اللذين مات فيهما» يعنى عمله الصالح او الطالح وقال سعيد بن جبير كنى بالثّياب عن القلب والمعنى وقلبك ونيتك فطهر عما سوى الله وقال الحسن معناه وخلقك فحسن وفى الخبر «حسن خلقك ولو مع الكفار تدخل مداخل الابرار» وقيل معناه واهلك فطهّرهم من الخطايا بالوعظ والتاديب والعرب تسمى الاهل ربما لباسا قال الله تعالى «هن لباس لكم وانتم لباس لهن» وقال ابن سيرين وابن زيد امر بتطهير الثياب من النجاسات التى لا تجوز الصلوة معها وذلك ان المشركين كانوا لا يتطهرون ولا يطهرون ثيابهم وقال طاوس معناه وثيابك فقصر فان تقصير الثياب تطهير لها قوله

«والرجز فاهجر» قرا ابوجعفر حفص عن عاصم يعقوب «والرجز» بضم الراء وقرا الآخرون بكسرها وهما لغتان معنى واحد والمراد بالرجز الاوثان اى اهجرها ولا تقربها وقيل «الرجز» بالضم الاوثان و بالكسر العذاب اى اجتنب المعاصى و كل ما تفضى الى العذاب وقيل الرجز السلطان اى لا تطعه

«ولاتمن تستکثر» ای ـ لاتعط عطیه لتعطی اکثر منها و هذانهی تحریم للنبی(ص) خاصه ولغیر علی جهه‌الندب والاستحباب وقیل معنا لاتستکثر عملك فیکون منانا به، انّما عملك من‌الله منه علیك، وقیل لاتمنن النبو علی‌الناس فتاخذ علیها اجرا و عرضاً من‌الدنیا و قیل لاتضعف ان تستکثر من الخیر د لیله قرآء ابن **مسعود** ولاتمنن ان تستکثر

«ولربّك فاصبر» ای ـ فاصبر علی طاعته واوامره ونواهیه‌لاجل ثواب الله و قیل فاصبر علی ما اوذیت فی‌ذات‌الله وقیل لوعدالله رلوجه‌الله فاصبر علی‌ادا الرّساله وتعلیم الحقّ وقیل فاصبر تحت موارد القضاء لاجل الله

«فاذا نقر فی الناقور» ای ـ نفخ فی‌الصور و هوالقرن‌الذی ینفخ فیه‌اسرافیل یعنی النّفخه الثّانیه الّتی یحیی عندها الناس وذلك یعنی ذلك النفخ

«یومئذ» یعنی یوم القیامه **«یوم‌عسیر»** شدید علی‌الکافرین تعسرفیه الامر علیهم غیر یسیرغیرهین

«ذرنی ومن خلقت وحیدآ» نزلت فی‌**الولیدبن‌المغیره المخزومی**، ای ـ لانهم لاجله و کل‌امره الی وقوله **«خلقت وحیدآ»** فیه وجهان احدهما خلقته وحدی لم یشارکنی فی‌خلقه احد، فیکون«**وحیدآ**» نصبا علی‌الحال والثانی، خلقته وحید لاناصرله معه ولامال له ولاولد فیکون نصباً بوقوع الخلق‌علیه وقیل **وحیدآ** لغیر رشد کما نزل‌فیه زنیم ای ـ ملحق بالقوم لیس‌منهم وقال«**الحسن**» کان‌یسمی الوحید فی قومه

«وجعلت له مالا ممدودآ» ای ـ کثیرا له مدد یاتی‌شیئا بعدشیء من‌العروض والذهب وبساتینه التی بالطائف قال **مقاتل** کان له بستان بالطائف لاتنقطع ثمارها شتاء ولاصیفا و قیل المال الممدود الانعام تمشی بالسّاح و مدد فی‌الارض بالرعی وقیل ارض مغله لاتنقضی‌لها غلّه حتی تاتی‌لها اخری

«وبنین شهودآ» ای ـ حضورا معه بمکه یستمتع برؤیتهم و یستمتعون به لایغیبون عنه فی‌طلب‌المعاش‌لغنا وقیل **«شهودآ»** ای ـ نجباء یشهدون مواضع الفخار ونقاع‌الرّال اذا ذکرذکروا معه وکانوا عشر وقال **مقاتل** کانوا سبعه، وهم

الولدبن الوليد، و**خالد**، و **عمّاره**، و **هشام** و **العاص**، و **قيس**، و **عبدشمس** اسلم منهم ثلاثه **خالد**، و **هشام** و **عمّارة**

«**ومهّدت له تمهيدا**» ای- بسطت له من العيش وطول العمر فی صحه من البدن مع الرياسه فی قومه وقيل التمهيد تسهيل التصرف فی الامور

«**ثم يطمع**» بعد ذلك فعاند و كفر «**ثمّ يطمع ان ازيد**» فحذف لان اول الكلام يدل عليه، ای - يطمع ان ادخله الجنه، وقيل يطمع ان ازيد من المال والولد

«**كلا**» ردع وزجر ای - لا نجمع له بعد اليوم بين الكفر والمزيد من النعم فلم يزل بعد نزول هذه الآيات فی نقصان من المال والجاه والولد ومات فقيرا

«**انه كان لآياتنا عنيداً**» معاندا جاحدا لها

«**سارهقه صعوداً**» الارهاق التحميل و التكليف و الصعود العذاب الشاق والمعنى سأكلّفه مشقه من العذاب لاراحه فيها وفی الخبر يكلّف ان يصعد عقبه فی النار ملساء، فاذا وضع يده عليها ذابت فاذا رفعها عادت، واذا وضع رجله ذابت واذا رفعها عادت وقيل يجذب من امامه بسلاسل الحديد و يضرب من خلفه بمقامع الحديد فيصعدها فی اربعين عاما فاذا بلغ ذروتها رمى به الى اسفلها فذلك دابه ابدا

«**انه فكر وقدر**» سبب نزول اين آيات بقول مفسران آن بود كه جبرئيل (ع) فرو آمد و سوره «حم تنزيل الكتاب من الله العزيز العليم غافر الذنب وقابل التوب» الى قوله «اليه المصير» فرو آورد ورسول خدا (ص) درمسجد بازميخواند و **وليد مغيره** فرا آيات رسول (ص) مي‌شنيد رسول خدا ن بدانست كه **وليد** می شنود آواز بركشيد و آيت باز ميخواند **وليد** را آن عجب آمد بقوم خويش **بنی مخزوم** بازگشت، سرگردان ومتحير ايشان را گفت والله كه ازمحمد اين ساعت سخنی شنيدم كه نه سخن آدميان بود ونه سخن پريان، نه هيچ بشر طاقت دارد كه چنان سخنان گويد ان له لحلاوه وان عليه لطلاوه وان اعلاه لمثمر وان اسفله لمغدق وانه يعلو ومايعلى بشر بن سخنی در آورين ، سخنی كه آنرا شكرهی است ورونقی بالاش چون درخت ميو دار زيرش چون چشمه آب خيز هرسخنی بالا افتد وهيچ سخن زبالای وی نرسد آنكه سرگردان بخانه خويش بازشد **قريش** گفتند بالله كه **وليد** صابی گشت

واومهتر قریش است اکنون همه قریش صابی شوند، پس خود بگذارند و دین محمّد بازگردانند و کان یقال للولید ریحانة قریش این خبر به بوجهل رسید، برخاست وبیامد غمگین واندوهگین ولید گفت مالی اراك حزینا یابن أخی؟ چه افتادست که ترا اینچنین وغمگین می‌بینم؟ ـ بوجهل گفت وما یمنعنی ان لاأحزن؟ چرا غمگین نباشم و قریش میگویند بوسجان محمّد را بیسند میدهی[1] وآن را بزرگ میداری‌وبنامـگوئی تا ازفضله طعام ایشان بهره ای برداری! اگرچنین‌است باهم قریش فراهم شوند و ترا کفایتی‌حاصل کنند تا ازطعام ایشان بی‌نیاز شوی؟! ولید چون‌این‌سخن از بوجهل بشنید درخشم شد گفت الم یعلم قریش انی من اکثرهم مالا و ولدا؟ قریش‌را معلوم نیست که درعرب‌ازمن توانگرتر بمال وفرزند کس نیست؟ ده فرزند دارم هر یکی کان تجارت ومعدن جود وابن‌اصحاب محمد خود هرگز از طعام سیر نشوند بازفقر وفاقه‌هرگز نباشند چه صورت بندد که ایشان را فضله طعام بود تا بدیگری دهند! پس هر دو برخاستند و با جمع قریش شدند ولید گفت شما که قریش اید ندانید که حال و کار این محمد در عرب منتشر گشت و موسم نزدیك است عرب آیند و ازحال وی پرسند جواب ایشان چه خواهید داد؟ اگر گویند ـ وانهاست بشمارادروغ زن کنند که سخن‌وی‌سخن سخن عاقلان است وازجنون در وی هیچ‌اثر نیست واگرگوئند شاعراست، عرب شعر نیکو دانند وبشناسند، دانند که سخن وی شعر نیست وشما دروغ زن شوند واگر گویند کاهن‌است ایشان دانند که در سخن کاهنان ذکر الله نبود وان شاءالله نگویند و محمّد ان‌شاء الله بسیارگوید اگرگویند کذاب است ایشان قبول نکنند که از محمد هرگز دروغ نشنیدند اند رد عرب معروفست که هرگز دروغ نگوید، پس قریش گفتند کنون‌رای چیست؟ یا اباالمغیره؟ وچه گوئی‌وسخن‌وی برچه نهی؟ ـ او در خود افتاد بتفکر میکرد و با خود میاندیشید که در کار وی چه تقدیر کند وچه‌گوید؟! اینست که رب العالمین گفت «انه فکّر وقدر» فکّر فی نفسه ما یقول فیه وقدّر فی نفسه مادا یمکنه ان یقول فیه و فی القرآن قال الله عزوجل

[1] الف همی دهی

« فصل » اى ــ لعن و عذب و عوقب « كيف قدر »

« ثمّ قتل كيف قدر » استفهام على وجه التعجب والانكار ، والتكرار للتاكيد وقيل احدهما لتقدير القول فى محمد والثّانى لتقدير القول فى القرآن وقيل احدهما النفيه عنه الجنون والكهانة والشعر والكذب لاعلى وجه قصد به الا يمان والثّانى لاثبات صفة السحر له

« ثم نظر » فيما قدر مفحما ذلك نظر تفكّر

« ثم عبس و بسر » اى ــ قبض مابين عينيه و اظهر الكراهية فى وجهه حين عجز عن القول فيهما وقيل نكرها فى وجوه المؤمنين

ثم ادبر » اى ــ ولى الى قومه « واستكبر » اى ــ تكبر عن الايمان

فقال ان هذٰا الاّسحرٌ يؤ ثر » اى ــ ماهذا الّذى يقوله محمدا لاسحرٌ يروى، اى ــ يأثره قوم عن قوم قالوا له وما السحر؟ قال شيء يكون فى الناس عن علمه فرّق به بين المرء وزوجه اما اسمر فرق بين فلان اهله وبين فارن وولده وبين فلان واخيه و بين فلان ومواليه فذلك قوله « ان هذٰاالاسحرٌ يؤ ثر » واثر يهيكه ياسه ه من مسيلمة الكذاب وقيل برىء ه محمد عن حبر ويسار وقيل عن اهل بابل

« ان هذا الاقول البشر » اى ــ ما هذا الا قول البشر علّمه من غلام رومى يكنى ابافكيهة لقول [illegible] انما يعلّمه بشر » قال الله تعالى

« ساصليه سقر » سقر اسم من اسماء جهنم قيل اسم الدرك الرابع منها و اشتقاقه من سقرته الشمس اى ــ اذابته

« ومٰا ادرٰيك ماسقر » تفخيم لشانها

« لاٰتبقى ولاٰتذر » اى ــ لاتبقى لحما ولا تذر عظما الا اكلته و حطمته وقيل لاتبقى حيا ولاتذر ميتا كقوله « لا تموت فيها ولاتحيى »

« لواحة للبشر » اى ــ مسودة لها وقيل حرق الجلد حتى تسوده والبشر جمع بشرة وهى ظاهر الجلد يقال لاحته الشمس ولوحته اذا غيّرته

قال ابن كيسان تلوح لهم جهنم حتى يروها عيانا كقوله « وبرّزت الجحيم

« علیها تسعه عشر » ای-علی‌سقر من‌الخزنه‌تسعه‌عشر وقیل تسعه‌عشر صنفا من الملائکه وقیل تسعه عشر صفا منهم وقیل تسعه عشر ملکاً مالک و معه ثمانیه عشر خا فی الابراعینهم کالبرق الخاطف وانیابهم کالصیاصی تخرج لهب النار من افواههم ما بین منکبی احدهم مسیر سنه نزعت منهم الرحمه، یرفع احدهم سبعین الفا فیرمیهم حیث اراد من جهنم وقال عمرو بن دینار ان واحدامنهم یدفع بالدفعه الواحد فی جهنم اکثر من ربیعه و مضر فلما نزلت هذ الآیه قال ابو جهل زعم ابن ابی کبشه ان خزنه النار تسعه عشر واسم الدهماء افیعجز کل عشر منکم ان یبطشوا بواحد من خزنه جهنّم فقال ابو الاسدین کلدة بن خلف الجمحی، وکان یوصف بالقوه انا اکفیکم منهم سبعه عَشر عشر علی ظهری وسبعه علی بطنی فاکفونی انتم اثنین، و روی انه قال انا امشی بین ایدیکم علی الصراط فارفع عشر بمنکبی الایمن و تسعه بمنکبی الایسر فی النار ونمضی ندخل الجنه فانزل الله عزوجل

« وما جعلنا اصحاب النّار» ای - خزنه اصحاب النار فحذف المضاف الی ملائکه لارجالا آدمیین فمن ذا الذی یغلب الملائکه و الواحد منهم یاخذ ارواح جمیع الخلق وللواحد منهم قوه الثقلین هذا کقوله « علیها ملائکه غلاظ شداد» « وما جعلنا عدتهم » ای - عددهم فی القله «الّافتنة للّذین کفروا » ای- ضلاله لهم حتی قالوا فیهم ماقالوا وقیل محنه لیظهر مایقول کل واحد منهم و یعتقد « لیستیقن الّذین اوتوا الکتاب » لانه مکتوب فی التوراة و الانجیل ان خزنه جهنّم تسعه عشر و قیل لیستیقنوا ان محمداً نبیٌّ صادق حین اخبرهم بما یوافق کتبهم من غیر ان یکتب ولا یقرأ من الکتاب « ویزداد الذین آمنوا ایماناً » یعنی من آمن من اهل الکتاب یزدادون تصدیقا بمحمد (ص) و یزدادوا یقینا الی یقینهم « ولا یرتاب الذین اوتوا الکتاب والمؤمنون» ای - لا یشکوا فی ان عددهم علی ما اُخبر به محمد (ص) عن الوحی ان القرآن وافق ما فی کتابهم

«ولیقول الّذین فی قلوبهم مرض» ای - شکّ و نفاق و قال الحسین بن الفضل لمرض فی هذ الآیه الخلاف لاالنفاق لان السوره مکیه ولم یکن حینئذ

تعالى «والكافرون ماذا اراد الله بهذا مثلا» انما قالوا مثل كونه مثلا وليس في الآية مثل ولكنهم استعربوا هذا العدد فقالوا لعلّه مثل مضروب . في تخصيص خزنة النّار بهذا العدد اقوال،احدها ان جهنم اطباق سبعة ومالك خازن النار في الطبقة الاولى وفيها المذنبون من المؤمنين فيرفق بهم الى ان يخلّصهم الله منها ثم في كلّ طبقة منها ثلثة منهم يعذبون اهلها بانواع العذاب و مجموعهم تسعة عشر، الثانى بسم الله الرحمن الرحيم تسعة عشر حرفا وعدد الزبانية تسعة عشر ملكاً فيدفع المؤمن بكلّ حرف منها واحدا منهم وقد سبقت رحمته غضبه الثالث أنّ ساعات اللّيل والنهار اربع وعشرون ساعة ، خمس منها جعلت للصلوات الخمس وبقيت تسع عشر ساعة فمن ضيعها عُذب بتسعة عشر ملكا في النار ومن حفظها بذكر الله في كلّ ساعة عنه ملكا منهم الرابع جعل الله اوتاد الارض وهي الجبال تسعة عشر جبلا كذلك جعل اوتاد النار تسعة عشر ملكا وزعم هذا القائل ان جبال الارض تسعة عشر والباقى تشعّب عنها وقد عدت جبال الارض المتشعبة عنها فبلغت مائة و سبعين جبلا

«كذلك» اى - كما اضل الله من انكر عدد الخزنة وهدى من صدق

«كذٰلك يضل الله من يشآء ويهدى من يشآء وما يعلم جنود ربّك الّا هو »

قال مقاتل هذا جواب ابوجهل حين قال اما لمحمد اعوان الا تسعة عشر قال عطا وما يعلم جنود ربك الا هو يعنى من الملائكة الّذين خلقهم لتعذّيب اهل النار لا يعلم عدتهم الا الله ، والمعنى ان تسعة عشرهم خزنة النار و لهم من الاعوان والجنود من الملائكة ما لا يعلمهم الا الله عزّوجل ، وقيل لا يعلم جميع الخلائق كمّهم وكيفهم و كمّيتهم الا الله عز وجل يروى في بعض الاخبار ان الآدميين مائة و خمسة و عشرون صنفا مائة منهم في بلاد الهند و منهم يأجوج و مأجوج و تارس ومنسك لا يعلم عددهم الا الله كلّهم كفار و مصيرهم الى النار واثنا عشر صنفا في بلاد الروم منهم النسطوريّة و اليعقوبية ، و الملكانية كلّهم كفار و مصيرهم الى النار وستة اصناف في ناحية المشرق منهم الترك خاقان وخلج و خزر و صقلاب و الروس وغور كلهم كفار و مصيرهم الى النار و ستة اصناف

فی‌ناحیه المعرب، منهم الرّیح و الحبش والنوبه والنّبطهٔ کلّهم کفار ومصیرهم الی‌النا و منی حرء واحد ر هم المومنون فالمومنون فی الکفار کسعره بیضاء فی حب بور اسود ثم حمیع الآدمیین فی‌الحن حرء واحد من‌عسره احراء ثم حمیع الآدمیین رالحن فی‌الساطین حرء واحد من عسر احرا ثم حمیع‌الآدمیین والحن والساطین فی ملائکه السماء الدنیا حرءٌ من عسر احراء ثم حمیع ما د کرنا مع ملا ئکه السما الدنیا فی ملائکه السماء الثّانیه حرءٌ من عسر احراء حتی سلغ سبع سموات ثمّ حمیع آلادمیین رالحن والساطین و ملائکه سبع سموات فی الربانیه حرء من عسر احراء ثم هولا کلّهم‌فی‌ملائکه الرحمه حرء من عسر احرا ثم‌هولاء فی‌الکرو‌بیین حرء‌من‌عسر احراء، ثم فی‌الروحا نین‌حرء من‌عسر احرا ، ثم فی الحا فین حرء من عسر احراء ثم هولا فی‌الروح وهم حنس من‌الملائکه حرء من عسر احرا هذا قول کعب‌الاحبار فه ں لکعب د کرب حنود الله وقال تعالی «ومایعلم‌حنود ربک الاهو» فضحک کعب و قال ا ں ا ب ؟ من قوله تعالی ﴿ ر حلق ما لایعلمون حلق و فیا حلقا لایراهم احد رحلق‌بحیسا حلقا لا راهم‌احد، رفی الد رالبحر حلق لا یراهم‌احدٌ ثم رجع الی د کرسقرفقال «وماهی» یعنی النار «لاذکری للبسر» ای ا لا ں کر و عظه للحلق رقیل یرید بها النار التی فی ا سا ای ـ حلقت النار فی الدنیا عبر و ید کر ید کر بها النار فی‌الآحـر رقیل یعنی الحنه د ـ کری لمبسر لیس ان انه حتاج الی ناصر و معین ، عالی عن دلک

«کلا» دع لمن رعم ان حنرد لحاجته الیهم وقیل ردع لمن رعم ا نه یکفی امرالحزبه فیخرج منها هو ابوحهل وابوالاسدین وقیل معنی«کلا» ای حقّا «والقمر» اقسم بالقمر یعنی الهلال بعد بالیه

«والیل اد ادبر قرا نافع رحمزة ر حفص و یعقوب « اذ » بغیرالف ادبر بالالف رقرا الآ حرون « اذا » بالالف «دبر» لاالف رد رواد رلغتان قال ـ ر اا مل رادبر ادا وای داهنا وقیل د ر اه ضی وادبر ای ـ احد فی‌الادبار و

قيل دبر جاء بعد النهار وفي دبر يقال دبر في فلان وخلفني اي جاء بعدي وخلفني

« والصّبح اذا اسفر » اي اضاء وتبين انها يعني ان سقر لاحدى الكبر و الكبر العظائم واحدها الكبرى وهي جماعة اطباق النار جهنم ثم لظى ثم الحطمة، ثم السعير ثم سقر ثم الجحيم ثم **هاوية**، وقيل ان دركة سقر والنار المذكور لاحد الدواهي وانها لكبر العذاب وقيل ان هذه الآية لاحدى الكبر تذكر اليهم عذاب الله وقيل ان تكذيبهم لمحمد(ص) لاحدى الكبر، اي لكبر من الكبائر

« **نذيراً للبشر** » اي النار لاحدى الكبر في حال الانذار والتخويف للبشر و انما ذكر النذير لانه اراد به العذاب ويجوز ان يكون من باب النسبة اي ذات انذار لهم كقولهم امرأة طالق وقيل ان نذيرا متعلق باول السورة على معنى « **ياايّها المدثر** » قم نذيرا اي منذرا للبشر

« **لمن شاء** » بدل من قوله للبشر « **منكم ان يتقدّم** » في الخير والطاعة « **او يتأخر** » عنها في الشر والمعصية والمعنى ان الانذار قد حصل لكل واحد ممن آمن او كفر وقيل المشية متصلة بالله اي لمن شاء الله « **ان يتقدم او يتأخّر** » وهذا تهديد من الله واعلام ان من تقدم الى الايمان لمحمد(ص) جوزي بثواب لا ينقطع ومن تأخر عن الطاعة وكذب **محمدا** عوقب عقابا لا ينقطع

«**كل نفس بما كسبت رهينة**» اي مرتهنة في النار بكسبها مأخوذ بعملها وقيل عند الحساب مرهونة بعملها اما يخلصها واما يوبقها ثم استثنى فقال

«**الا اصحاب اليمين**» فانهم ليسوا مرتهنين بذنوبهم في النار ولكن يغفرها الله لهم وهم الذين كانوا على يمين **آدم** يوم الميثاق حين قال لهم الله هؤلاء في الجنة ولا ابالي وقيل هم الذين يعطون كتبهم بايمانهم وقال **الحسن** هم المسلمون المخلصون وقال **علي بن ابي طالب** (ع) هم اطفال المسلمين وقال **ابن عباس** هم الملائكة وقيل كل نفس مأخوذ بكسبها من خير او شر الا من اعتمد على الفضل وكل من اعتمد على الكسب فهو رهين به ومن اعتمد على الفضل فهو غير مأخوذ

«فی جنّات یتسآءلون عن المجرمین» ای - یسالون الملائکه والملائکه یسالون المجرمین

« ماسلککم فی سقر » ای - ماادخلکم فی سقر فاجابوا

و «قالوا لم نک من المصلین» لله یعنی الصلوات المفروضه ای - لم نعتقد وجوبها وفرضها

«ولم نک نطعم المسکین» کانوا یقولون «انطعم من لو یشاء الله اطعمه»

«وکنّا نخوض مع الخائضین» ای - کنا نشرع فی الباطل مع الشارعین فیه ای - کلّما غوی غاو بالدخول فی الباطل غوینا معه قال عبدالله اکثر الناس ذنوبا یوم القیامه اکثرهم خوضا فی الباطل و قال النبی (ص) «اکثر الناس ذنوبا یوم القیامه اکثرهم خوضا فی معصیه الله»

«وکنا نکذب بیوم الدین» ای یوم الجزاء

«حتّی اتانا الیقین» وهو الموت نزول الیقین بالمعاینه العلم الذی معه یوجد عین الیقین قیل اصحاب النار یومئذ اربعه اصناف وکل واحد من هذه الاربعه کلام صنف منهم قال الله تعالی

فما تنفعهم شفاعة الشافعین ای - لیس لهم من الملائکه والنّاس شفیع قال عبدالله بن مسعود یشفع الملائکه والنبیون والشهداء والصالحون وجمیع المؤمنین فلایبقی فی النار الا اربعه ثم تلا « قالوا لم نک من المصلین »الی قوله «بیوم الدین» وقال عمران بن الحصین الشفاعه نافعه لکل احد دون هولاء الذین تسمعون وعن انس قال قال رسول الله (ص) یصف اهل النار فیعذبون قال فیمر بهم الرجل من اهل الجنّه فیقول الرجل منهم یا فلان اما تعرفنی؟ انا الذی سقیتک شربه وقال بعضهم انا الذی وهبت لک وضوءا فیشفع له فیدخله الجنه یوم القیامه» و فی روایه اخری قال صلی الله علیه وسلم «یقول الرجل من اهل الجنه یوم القیامه» ای - رب عبدک فلان سقانی شربه من ماء فی الدنیا فشفعنی فیه فیقول اذهب فاخرجه فیذهب حتی یخرجه منها وقال ابن عباس ان محمدا (ص) یشفع ثلاث مرات ثم یشفع الملائکه

ثم الانبياء، ثم الآباء ثم الابناء ثم يقول الله عزوجل بعث رحمتي ولا يدع في النّار الا من حرمت عليه الجنة

«فمالهم عن التذكرة معرضين» اي — عن تذكيرك اياهم بالقرآن معرضين والاعراض عن القرآن من وجهين احدهما الجحود والانكار، والآخر ترك العمل بمافيه وقيل التذكر الاسلام والنبي عليه الصلو والسلام و «معرضين» نصب على الحال

«كانهم حمر» جمع حمار «مستنفرة» قرا نافع وابن عامر بفتح الفاء و قرا الآخرون بكسرها فمن فتح فمعنا منفر مذعور و من كسر فمعنا افر نفر و استنفر، بمعنى واحد، كما يقال عجب واستعجب

«فرّت من قسورة» يعني الاسد وقيل «كانهم حمر مستنفرة» يعني العير في البرية اذا فرت من الرماة الذين يصيدون وعن ابن عباس قال القسورة ركز الناس اي — صوتهم وحسهم وقيل القسور سواد اول اللّيل ولا يقال لسواد آخر اللّيل قسور وقيل كل صحم شديد عند العرب فهو قسور وبهذا فسر زيد بن اسلم اي — فرت من رجال اقوياء وقيل القسور حبال الصائدين قوله

«بل يريد كل امرئ منهم ان يؤتى صحفاً منشرة» هذا جواب الّذين قالوا لن نؤمن ارقيك حتّى تنزل علينا كتابا نقرا كماسال به اليهود ان ينزل عليهم كتابا من السماء وقال ابن عباس كان المشركين يقولون ان كان محمد صادقا فليصبح عند رأس كل رجل منا صحيفة فيها براءة من النار كما كان عند رأس كل رجل من بني اسرائيل صحيفة فيها براءة من النار كما كان عند راس كل رجل من بني اسرائيل صحيفة فيها ذنبه وكفارته اذا اصبح قال مطر الورّاق كانوا يريدون ان يؤتوا براءة بغير عمل وقيل كانوا يقولون يا محمد ان سرك ان نتبعك فاتنا بكتب من الله فيها من الله الى فلان بن فلان ان اتبع محمّداً والصحف الكتب وهي جمع الصّحيفة ومنشرة منشورة مبسوطة، فقال الله عزوجل

«كلا» ردع عن اقتراح الكتب وقيل اعلام انهم لا يؤمنون و ان جاءهم الكتاب كقوله ولو اننا نزلنا اليهم الملائكة «بل لايخافون الآخرة»

ای ـ لا نحافون عداب الآحر ولا نصدّرون وقوعها و کونها والمعنی ا نهم لوحافوا النّار وعداب الآحر لما اقرحوا هد الآیات بعد قیام الادلّه «کلّا» ردع و قسم ای ـ حقاً ا نه تدکر ای ـ القرآن تدکیر للحلق وعطه

«فمن ساء» ا تعظ به و «دکره» ادسر للحلق

«وماندکرون» قرأ نافع و یعقوب تدکرون بالتاء وآلاحرون بالیاء، ای ـ لا یومنون الا نمسسه الله ارادته قال مقاتل «لاندکرون الاان سا الله» لهم الهدی «هواهل التّقوی واهل المغفره» ای ـ اهل ان یتقی محارمه و اهل ان یغفر لمن اتقا وقیل اهل ان یتقی فلا یعصی واهل ان یغفر لمن عصی روی عن ثابت عن انس ان رسول اللّه(ص) قال فی هد الآیه «هواهل التقوی واهل المغفره» قال ربکم عزوجل انا اهل ان اتقی لا یسرك بی غیری وانا اهل لمن اتقی ان یسرك بی ان اغفرله روی عن عبدالقدّوس بن بکر قال سمعت محمد بن النصر الحارثی یذکر فی قوله عزوجل «هواهل التقوی واهل المغفره» قال انا اهل ان یتقینی عبدی فان لم یفعل کنت انا اهلا ان اغفرله

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم اللّه الرحمن الرحیم»

محبوب اسمی و سم حسمی	ر عب عنی و دمت ا ما
و فی فما ی فمی فماسی	وفی ورا ی وحدت ا ما

تا حاك بوار ناك تو معرد سرد	د می راساں رمربد سود
تا وقر وعنا هرد برا د سرد	توحید وارسرك محرد سود

ار هردو سرای سر حو س بحردکر تا گردی ار میداں درگاه بسم‌الله سا رگارت سمد رسعید اندگردی هرحا معای سر ب است و اند سه د آس محبت سورد دحس تا او گوئی سمه تو ارحا ب ار حمردارد

يك قدم از خود فرا نه تا جمال اين نام نقاب عزت بگشايد و بر دلت متجلّى شود اندو وسادى اين نام بود كه بر تخت سليمان يافت باحقّ واين وطيور ووحوش كمر خدمت زى بر بستند سطبّه‌اى ازحقيقت اين نام بركنگر طور يافت طبق طبق از هم فرو ريخت حشمت اين نام روز قيامت رسول خدا راگويند بر باسفاعت كرد اسان كرد كه ماما سمار ندارند واسان را بمانگدار كه ما اسان را حمله درحمايت خودمىدار يم آن سوختگان اهل توحيد عاصيان مفلس، قدم در آتش نهند و گويند « بسم الله » آتش سكر برد وميگويند « جُز يامؤمن فقد اطفا نورك نارى »

قوله « يا ايها المدّثّر » اى مركز اقبال ومنبع افضال ، اى مطلع جمال و مختار ذوالجلال ، اى حادر بسر بر در سر كشيد و در گليم انسانيت بوشيد شد اگر قرب ما آرزويست « قم » بنا واسقط عنك ما سوانا ازخود برخيز وار برخاستن خود برخيز درحرم عزت ما كرير حادر بسر بر از خود باركن گليم انسانيت از را دل بردار تا دل صحرايى شود مرغ ارادت درعالم ارادت برهوا طلب برواز كند آسان قرب رسد

بزرگى را برسيد ندكه معنى قرب چيست ؟ اگر قرب بيند مرحق را ميگويى ، عبارت ازان آسانست و اشارت بدو روان خدمتى است درخلوت از خلق نهان ، مكاشفتى درحقيقت ازو بنده نهان ، استغراقى درصحبت ازخود[1] نهان واگر قرب حق مر بند را ميگويى ، آن نه بطاقت گفتارست و نه عبارت واشارت را بدو راهست ، جز آن نيست كه خود ميگويد جل جلاله « فا ى قريب » من باحسته وناخواند ونادر يافته نزديكم، درنزديكى من بساهى جستم ازبسندى دوراست ، ومن از آن نزديكترم بنفس او ازو دوراست ، و من از آن نزديكترم نه بحيز عقل تو نزديكم كه بنعت خود در ازليت خود در صفت خود نزديكم

پير طريقت گفت « اگر مردمان نور قرب درعارف بيند همه بسوزند ور عارف نور قرب در خود بيند بسوزد علم قرب در ميان زبان و گوش نگنجد، كه آن راهى سنگ است واز همراهى آب و گل زبان قرب را سنگ است ، هر كه كه

---

[1] ـ الف خلق

ورنه وی بمرد عالم وآدم را چه جای درنگ است

اما تو بوبی، مرا بدین حرف چه کار؟

کش عشق جانست ور عالم اسرار!

« یا ایها المدثر » «قم فانذر» ای جبرئیل امین وای کروبیان سموات وای مقرّبان درگاه آفرینش اشارت دهند که محمّدمصطفی را (ص) لباس نبوت بپوشیدند زیرمرکب سالک نشاندند ای آسمان بوقعدنلها سرور ای بیت‌المعمور تو محراب اهل‌ایمان گرد ای کعبه معظم محترم تو قبله شما اهل‌اسلام شو ای خاك زمین و مسجد اهل « لااله الّا الله » شو که آن مهتر عالم را وسید ولد آدم رالباس خطاب بسر بمخصوص کردند که « یا ایها المدثر» «قم فانذر» وبنگر باطن سری کهپس‌ازین خطاب بمعمر نبود که میگویند صلوات‌الله وسلامه علیه «کنت نبیّاً وآدم بین‌الماء والطین و از خ رالجسد» هنوز نه آب و نه خاك کـه تخت عهد دولت نبوت بنهاد ومهترصلی الله علیه وسلّم بر آن تخت نشسته، وا واح صدوبیست وچهار هزار پیغامبر بخدمت ایستاده واین چهار سرهنگ که خاصگیان درگاه نبوتاند صدّیق فاروق و ذوالنورین و مرتضی (ع) صف کشیده پیش‌خدمت آن مهتر و گفت با ایمان پاك جگر دل صدیق و آن و بوسید می‌باش با او در اصلاب میگردد چون ما سرار میں جـ حجار رآریم تو ارجحر سینه صدّیق بر بالای زبان اوآی ز با اعهد سبکن پس ازآنکه جهانیان بدانند با ما این تاج کرامت برفرق صدیق به که «خُلقتُ انا و ابوبکر من طینه واحـدة و سبقته فلم نسبقني ولوسبقني بها لم نصرني» و با راسلام و کمر شجاعت بر بند و سینه عمر فروآی زبانش صلح د با این طعرا بر روزگار او کشیم که « لولم اُبعث لبعث عمر » و اخلاص و اح حیا بسرنه و کمر رضا بربند و سینه عثمان فروآی ندار د ما عالم بیعت بداریم واین رو کشیم که « اولئك هم المومنون حقّاً » زان علم بولایت عهد د بوس ودرصومعه دل علی شو برقدم انتظار می‌باش

تا فردا که عقل اسا ار درحجر ما درآید، مادرونگا کسم او ارعلم آسه ساود وارعقل دید ودرس آسه تگا کند ما را تارساسد وما اورا اس بوقسع رسم که « انت منی بمنزله هرون من موسی »

قوله **وربّك فكبر** » تا محمّد حداوندحود را برر گواردان وبرر گوارسناس بداں ارهمه حبرها وبهدر ارهمه سابها برتر ، و نغز ارهمه ا دار ها ریر تامحمد همه قدرها در مقابله قدر او عدرس همه حلالها در عالم حلال او روال داں، همه کمال‌ها د حسب کمال او نقصاں و همه دعوبها تاواں ، که تا کمال او کس را کمال نیست، وتاحمال او کس را حمال مسلّم نیست الا کل سیء ماحلاالله باطل رهاں ک ربا او هم کبرنای او دلیل هستی او هم هستی او ، عبارت ار مدح وساء او بدسوری او اددااست وتاد کرد اوتفرماں او طلب او کسس او تاوت اوبعما ت او حوانمردی ارعربراں را حق گمه که درگا ربوبیّت نطار گا ارواح است وآں در گا را بسیار معارف فرو گرفته عرت ارنمس وحلال ارسا وقهرو کبر با وعطمت درساحت آں حصرت فروآمد تا هرنامحرمی را رهر آں نباسد که قصد وصال آں حصرت کند

هر که او را دلی وحانی بود	سد ممداں عاسقی کوس
کسه گسمند عاسقاں وهر ر	بسمندست همحکس و س
رحلب عاسقاں رهر سو ی	بست ارقصد دل‌مگر سوس

« **وثيابك فطهر** » تك قول ار اقوال مفسراں آنست که وقلبك فطهر عما سوی‌الله ای محمد دل‌حردرا اراعتار صافی‌دا رارهرحه مادرن الله بیرارسوودوست را یکتا سو ، تا حلق عارت تاس و تا حق یگا ه وار علق آسود رسست اس حطاب آں ود که حون وحی آمد ار حق حل رعلا که

«**قم فانذر** » حبر وحلق‌را بدر گا ما دعوت کں رحاطر وی گدست که الحمدلله که ما را اس‌منرلت مناں عسیرت حودآمد که همه تاما ب ودیاب من مفر آمد اند رمرا تصدیق کسند حون رحاطرس ا ں قدر گدست واں مقدار اعتماد

افىاد قصّه ىر گسب هر حىد دعوب سس کرد حو ىسان اروى ىعوربر بودىد وارفىول درر ر ای عحىا ىا دعوب سود سردىك سما امس بودم واكنون كه علم رسالب ىدر گاه دولب ماردىد حـىس گسم!

اساعوا لنا فى الحى اسمع فصه وكانوا لنا سلما فصاروا لنا حرىا

آرى ما آں كسم كه حود حواهىم ارعس حوف رحا ىر آرىم و دو عس رحا حوف ىعىه كسم، كں لمالاىرحو ارحى مىك لماىرحو اى محمد آنها كه دل بر اىساں ىهادى كه ىدعوب ىو آسىا گردىد مىاں ىو و اىساں صد هرار حسمه هحراں ىر ىسم و آنها كه ىا اىساں امىد ىداسى مىاں ىو و اىساں صد هرار فىه وصال ىر ىسدىم اى محمد حو ىساں وىىار را ىر وسروں آورىم ىا حوں ار ىردىكاں حفا ىىىى دل ىر دوراں ىىهى ما ىسىدىم كه در هر در گوں اعىماد ىو حر ىر ما ىبود، همه را ىر ىو سروں آوردىم ىا درهردو كوں حرار ما ىا ساىد همىں اسب حدىب ىعقوب (ع) حوں دل ىر ىسر ىهاد واعىماد روى كرد رب العر حو ىساں و ىىرد ىكاں را ر گماسب ىا اورىس ىدرس ىرىه دىد و ىىحا افكىدىد و ىىىر حسىد واىں همه آں كردىم ىا سروى ار همه ر ىىد گردد و ىداىد كه حوں ار حو ىساں رفاىى ىساىد ار دوراں وسكاىكاں اولى ىر كه ساىد ىكسر دں راما ىهد[1] راعىماد ىرما كىد

ىىر طريقت گفت الهى ا[2] درگاه آمدم ىىد وار حواهى عر ىردار حواهى حوار اى مهرىاں ور ىاد س عر ىر آىكس كس ىا و ىك ىىس اى همه ىووىس اىو هر گر كى ىدىدا آىد كس

۱ـ لف دا فا ما دهد ۲ ـ الف فا

۷۵ - سورة القيمة - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرّحمن الرّحيم » بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« لا اُقسمُ بيوم القيٰمه (۱) » سوگند ميخورم بروز رستاخيز

« ولا اُقسمُ بالنّفس اللوامه (۲) » و سوگند ميخورم بتن نكوهنده [خود را بر گناهكاری]

« ايحسبُ الانسانُ » می‌پندارد اين مردم « ان لن نجمع عظامهُ (۳) » كه ما فراهم نياريم اندامان و استخوانهای او [پس آنكه ريزيده و پست گشت] ؟

« بلیٰ قادرين » آری كنيم و آن را و توانائيم « علیٰ ان نُسوی بنانه (٤) » بر آنكه راست كنيم اندامان او بندهای انگشتان او همچنانكه بود

« بل يُريدُ الانسانُ ليفجر امامه (٥) » آری ميخواهد اين مردم كه دروغ شمرد هرچه فراپيش اوست [از انگيختن و رستاخيز]

« يسئل ايّان يومُ القيٰمه (٦) » می‌پرسد كه روز رستاخيز كی ؟

« فاذا برق البصرُ (۷) » آنگاه كه چشم در چشم خانه روشن ناوَد [در جان كندن]

« وخسف القمرُ (۸) » و درچشم او ماه تاريك گردد

« و جُمع الشمسُ والقمرُ (۹) » و روز و شب باو يكسان

« يقول الانسانُ يومئذ » مرد ميگويد آن روز « اين المفرُّ (۱۰) » كجا گريزم؟

« كلا » نگريزد و نواند « لا وزر (۱۱) » نه جای پشت او را

« الیٰ ربّك يومئذ المُستقرُّ (۱۲) » با خداوند تواست آن روز رسيدن و آرامدن و بار گشتن

« ينبّؤ الانسانُ يومئذ » آگاه كنند آن روز [و پاداش دهند] مردم را

« نما قدّم واحر(۱۳) » بهرحه ارىس‌فرسىاد او کرد و کار، ىا ارىس‌حوىس کداسب او نهادىد بانىك

«ىل الاىسانُ علیٰ ىفسه ىصىرهٌ(۱٤)» اىں آدمی حود را ىىك سىاسد و دد حود ىىك داىد

« ولو القیٰ معادىرهُ (۱۵) » وهرحىدکه‌حوددرامی‌حىحىوعدر آردومی‌سارد

«لاتُحرّك ىه‌لسانك لىعحل ىه (۱٦)» رىاں‌حود محىىاں سىاسدں‌را ىه قرآں

« اں علىىا حمعهٌ وقراٰىهٌ (۱۷) » ىرما که‌قرآں ىرىوحواىىم ودرىاد ىودا ىم

« فادا قرا ىاهُ » حوں ما ىر و حوا ىدىم « فاىىع قُراٰىهٌ (۱۸) » آىکه ىو ار ىس واٰ ىىحواں

«ىُم اں علىىاٰ ىىاىه (۱۹)» ر آ ىکا که ىرما که احکام‌آں ىىعام حوىس ىرا ىىدا کىىم

«کلّا ىل ىُحىُّوں‌العاحلة (۲)» آری ىىىامی‌دوىس دارىد اىں‌حهاں ىردىك فرادىس وىىاىىد ىحلو

« وىدرُوں‌الآحرة (۲۱) » و حهاں ىىىں می کدارىد

« وحُوهٌ ىومىد ىاصرةٌ (۲۲) » روىهاىس آں رور ارىىادی ىار

« الیٰ رىّها ىاطرهٌ (۲۳) » ىحداو ىد حوىس ىگراں

« و وحوهٌ ىومىد ىاسرهٌ (٤) » ر روىهاىس آں رور ار اىدو گرفىه و فراهم کىىىد

« ىطىّ اں ىُفعل ىها فاقره (۲۵) » که درىس مىداىد کـه هر حه ر رد ىاو ىىود

«کلا ادا ىلعب‌التراقی(۲٦)» ىراىىىی آں وقب که حاں ىحىىر گردں رىىد

« و قىل مں راق (۲۷)» و می گ ىىد کدام ىرىىك اىىب که اقسوں کىد ؟

« وطں اىه‌الفراق (۱)» ر ىدا ىىب مردم که ار د ىا می‌حدا ىىود

« والىف‌الىاق ىالىاق (۹)» رىاى‌اردر کىں‌می‌ىىحىدىدو گوررا ىاحىىىد

۱ ـ الف ﴿ى﴾

« الیٰ ربّك یومئذ المسٰاق » او را سوی خداوند تو رانند و با او بردند

« فلاصدّق ولاصلّی (۳۱) » صدقه ورکو نداد ونمازنکرد

« ولٰکن کذّب وتولیٰ (۳۲) » لکن دروغ زن گرفت راز ندبرفت ر گست

« ثم ذهب الی اهله یتمطیٰ (۳۳) » آنگه با کسان خویش شد خرامان

« اولیٰ لك فاولیٰ (۳٤) » در رسید آنچه از آن ممیرسیدی گر بر

« ثم اولیٰ لك فاولیٰ (۳۵) » بار در رسید آنچه از آن میترسیدی گر بر

« ایحسبُ الانسانُ » می پندارد مردم « ان یترک سُدی (۳٦) » که او را

فرو گذارند تا آنکه حب و با برسند ؟

« الم یك نُطفه من منی یُمنیٰ (۳۷) » نه نطفه‌ای بود نخست که میکندند[1]

« ثم کان علقةً » آنگه پس از آن خونی بسته « فخلق فسوّیٰ (۳۸) » خدا راند

و آن را بیافرید و صورت و اندام راست کرد

« فجعل منهُ الزوجین الذکر والأُنثیٰ (۳۹) » و از آن دو همتا آفرید نر و ماده

« الیس ذلك بقادر علیٰ ان یُحیی الموتیٰ ( ) » او که آن را کرد نه بر آ نا

است و قادر آنکه مردگان را زنده کند

النوبة الثانیة

این سوره مدنی که فیان چهل آیت است صدونه کلمت سیصد نیجا و دوحرف جمله به مکه فرو آمد بایتفاق مفسران و درین سوره یک آیت منسوخ است « لاتحرک به لسانک لتعجل به » نسخ ذلك به قوله « سنقرئك فلاتنسیٰ »[1] وعن ابی بن کعب قال قال رسول‌الله (ص) «من قرا سورة القیامه شهدت انا وجبرئیل له یوم القیامه انه کان مومنا بیوم القیامه و جاء ووجهه مسفر علی وجوه الخلائق یوم القیامه »

« لا اقسم » «لا» خلاف بین النحاة ان معنا اقسم واختلفوا فی تفسیر لا فقیل هی تاکید للقسم کقول العرب لا والله لا فعلت کذا لا والله ما فعلت کذا و قیل

---

۱ ـ الف سوکندند

انها صله كقوله تعالى «لئلا يعلم اهل الكتاب» اى - لان يعلم اهل الكتاب وقيل هى رد على منكرى البعث فانها وان كانت رأس السور فالقرآن متّصل بعضه ببعض كلّه كالسور الواحد والمعنى ليس الأمر كما قلتم «اقسم بيوم القيمه» انكم تبعثون قرا الحسن و الاعرج وابن كثير فى روايه القواس عنه «لاقسم بيوم القيمه» بلا الف قبل الهمز

«ولا اقسم بالنّفس اللّوامه» على معنى انه اقسم بيوم القيامه ولم يقسم بالنفس اللّوامه والصحيح انّه اقسم بها جميعا ولاصله فيهما قال الشاعر

تذكرتُ ليلى فاعترتنى صبابه وكاد ضمير القلب لا يقطع

اى - يقطع قال المغيرة بن شعبة يقولون القيامه القيامه وانما قيامه احدهم موته و شهد علقمه جنازة فلما دفن قال اما هذا فقد قامت قيامته «والنّفس اللّوامه» هى الّتى تلوم نفسها على ما فات وتاتى يوم القيامه كل نفس بر او فاجر تلوم نفسها البر على ما قصرت ولم تستكثر كقوله تعالى «ياليتنى قدمت لحياتى» والفاجر على ما فات كقوله «يا حسرتى على ما فرطتُ فى جنب الله» قال سعيد ابن جبير و عكرمة تلوم على الخير والشر ولا تصبر على السرا والضراء وقال الحسن هى النفس المومنه قال ان المومن والله ما نرا الا يلوم نفسه ما اردتُ بكلامى ما اردتُ باكلى ما اردت بحديث نفسى وان الفاجر يمضى قدماً لا يحاسب نفسه و لا يعاتبها وقال مقاتل هى النفس الكافر ان الكافر يلوم نفسه فى الآخر على ما فرط فى امر الله فى الدنيا

قوله «ايحسب الانسان ان لن نجمع عظامه» ايظن الكافر ان لن نجمع عظامه عند البعث بعد ما صار رميما ايظنّ ان لا نقدر على ذلك نزلت فى عدى بن ربيعه حليف بنى زهره ختن الاخنس بن شريق الثقفى وكان رسول الله (ص) يقول «اللهم اكفنى جارى السوء» يعنى عديا والاخنس وذلك ان عدى بن ربيعه اتى النبى (ص) فقال يا محمد حدثنى عن يوم القيامه متى يكون وكيف امر وحاله ؟ - فاخبر النبى (ص) فقال لو عاينت ذلك اليوم لم اصدقك يا محمد ولم اومن بك او

نحمع الله العطام فانزل الله تعالى

« ايحسب الانسان» يعنى الكافر «ان لن نحمع عطامه» بعد تفرقها و الاها فتحسه و تعمه بعدالموت د كرالعطام واراد نفسه كلّها، لا ن العطام قالب النفس لا يستوى الحلق الا باستوائها وقيل هو حارج على قول المنكر او نحمع الله العطام كقوله « قال من يحيى العطام وهى رميم

« بلىٰ قادرين» اى - قدر استعمال صرف الى الحال والمعنى بلى نقدر على حمع عطامه وعلى ماهو اعظم من دلك و هو « ان نسوّى بنانه » فنجعل اصابع يديه ورجليه سيا واحدا كخف البعير او كحافر الحمار فلا يمكنه ان يعمل بها سيأً ولكنّا وفرقنا اصابعه حتى ياخذبها ماشاء و يقبض اذاشاء و يبسط اذاشاء فحسنا حلقه هذاقول عامه المفسرين ر قال الزجاج و ابن قتيبة معنا طن الكافر انا لانقدر على حمع عطامه بلى نقدر ان نعيد السلاميات على صغرها فنولّف بينها حتى نسوى البنان فمن قدر على حمع صغار العطام فهو على حمع كبارها اقدر

«بل يريد الانسان ليفجر امامه » يقول تعالى د كر «ماتجهل ابن آدم ان ربه قادر على حمع عطامه بعدالموت ولكنه يُريد ان يفجر امامه » اى - يمضى قدما قدما فى معاصى الله را كباراسه لا ينزع عنها ولا يتوب ا ن مردم به‌ار آنست كه مى‌داند كه الله قادرست كه مرد زند كند لكن ميخواهد كه باطل و معصيت سردربهد همسه دريابسيد مى‌رود روى بهاد حيانكه ميآيد وهرحه آ د وهرجاى كه رسد ى هيچ واكسس وقيل « يريد الانسان ليفجر امامه » ليقدم الذنب ويوحر التوبه، يقول سوف اتوب، حتى ياتيه الموت على شر احواله واسوأ اعماله ميخواهدا ن مردم كه همه گنا فراپيش دارد و و به واپس ميدارد، همسه وبه درباخير ميهد ووعد ميدهد كه سوف اتوب ا ا كا مر گ آيد و او برسرمعصيت بر سر حالى و رسر عملى وقيل « ليفجر امامه » اى ـ ليكذب بما امامه من البعث والحساب يقال للكاذب والمكذب فاجر قال الشاعر

« اغفر له اللّهم ان كان فجر » اى ـ كذب

محو اهداء بن مردم که هرجه فرا بیش است اربعث وسوروحساب و حملة احوال رساحیر در ع سمرد وقال **الضحاك** هوالآمل بامل ويقول اعيش من الدنيا كذا و كذا ولا يذكر الموت

« **يسئل ايان يوم القيمة** » اُحد«ايان»من ان فاذا سددت وزيد فيها الالف وصعت موضع متى، اى - متى تكون الساعه ؟ ومتى تكون البعث ؟ سئاله استبعادا و استهزاءً وتكذيبا به قال الله تعالى

« **فاذا برق البصر** » بكسر الراء على معنى فزع وتحير و قرأ **نافع** بفتح الراء من البريق اى - شخص بصر عند الفزع و وقوع الهول به حتى لا يكاد يطرف و قال **الكلبي** عند روية جهنم برق ابصار الكفّار و فى هذا جواب هذا السائل اى - انما تكون الساعه اذا برق البصر

« **وخسف القمر** » اظلم و ذهب ضوء

« **وجمع الشمس والقمر** » اى جمع اى ذهاب ضوء هما وقيل يجمعان كانهما ثوران عقيران ثم يقذفان فى البحر فتكون نارالله الكبرى وقال **على** (ع) و **ابن عباس** يجعلان فى نورالحجب وقيل كـ زان من قوله «اذاالشمس كورت» زلم يقل جمعت الشمس لان معنا جمع بينهما رقيل المراد بهما اللّيل والنهار وكنى عن النهار آية وعن اللّيل آية يابن قول معنى آنست كه كافر را رفت جان كندن جسم وى در جسم جانه جسر نماند ا درجسم ى ار ك گردد و زررست ارزا بكسان ما بد

« **يقول الانسان** » اى - الكافر « **يومئذ اين المفر** » اى - المهرب ليما را من العقوبه

« **كلا** » ردع عن تمنى الفرا « **لاوزر** » اى - لاحصن ولا حرز والوزر الحا اليه الانسان من ملجاء ومنجا اوجبل

« **الى ربك يومئذ المستقر** » اى - المنتهى اذا جعلته مصدرا كقوله و ان الى ربك المنتهى ان الى ربك الرجعى زان جعلته مكانا فالجنة والنار اى - لا ينزل احدا منزله الا الله

«**ينبؤا الانسان يومئذ بما قدم واخر**» قال **ابن مسعود و ابن عباس** بما قدم قبل موته من عمل صالح وسيئ واخر بعد موته من سنة حسنة اوسيّئة يعمل بها، وفي رواية **عطيّة عن ابن عباس** بما قدم من المعصية واخر من الطاعة وقيل ماقدم من الذنب واخر من التوبة وقيل بماقدم من ماله لنفسه و ما اخرمنه لورثته وقيل ماقدم لدنيا وما اخر لآخرته وهومسؤول عن الجميع لان اللّفظ عام وفي الحديث الصحيح «مامنكم من احد الّا سيكلّمه ربه ليس بينه وبينه ترجمان و حجاب يحجبه فينظر ايمن منه فلايرى الا ماقدم من عمله و ينظر اشام منه فلايرى الا ماقدم و ينظر بين يديه فلايرى الا النّار تلقاء وجهه فاتقوا النار ولو بشق تمر

«**بل الانسان على نفسه بصيره**» اي- هوعلى نفسه بصير بعمله شاهد على نفسه والباء دخلت للمبالغة كما يقال رجل نسابة و علامة وقيل معنا على نفسه عين بصير فحذف الموصوف واثبت الصفة وقيل على نفسه ذو بصر فحذف المضاف اي علم انه في الدنيا جاحد كافر مذنب مُسيء و في الآخر يعلم انه اي شيء فعل وان اعتذر ميگويند آدمي بخود بينا باشد وار خود بيخبر نگا است، ميداند كه در دنيا كافروجاحد وبد كردار بود ودر عقبى ميداند كه چه آورد ازفعل بد

« **و لو القى معاذيره** » واگرچه چندرا حجت ميآرد وعذر باطل ميسازد وگفته اند معاذير جمع معذا است والمعذار الستر لغة حميريه يعنى آدمي خود را نيك ميشناسد وهرچند كه پس خ پس مي‌ورانسد ر رد فريب بر خشم خود ميافكند وگفته اند وارزياد نيست المعنى «**على نفسه بصيره**»«**ولو القى معاذيره**» يعني اين مردم در خويشتن نيك دانند، اگرنها به بسكند وعذر باطل بگذارد و برد فريب ار بيش خويش بيكند قيل «**بل الانسان على نفسه بصيره**» اي على نفسه من نفسه رقباء يرقبونه بعمله و يشهدون عليه به رهي سمعه وبصر و يداه رجلاه و جميع جوارحه، كقوله «يوم يشهد عليهم لسنتهم الآيه

«**ولو القى معاذيره**» اي - يشهد عليه الشاهد ولواعتذر وادلى بكل حجة وعذر فلا ينفعه ذلك، فله من نفسه شهود وحجة ميگويند اين آدمي روى قيست

ونگهبانى ىس ىسا وآگاه باگوس وى‌مىدارد وفردا بروى‌گوا ود، اگرچه عذر باطل آرد وگويد «انا اطعنا سادتنا وكبراءنا فاضلّونا السبيلا» اين عذر اورا سود ندارد وعذاب‌اوروى بازندارد كه‌رله «يوم‌لا ينفع الظالمين معذرتهم» وقيل «**ولو القى معاذيره**» اى ـ ولو اسبل الستر ليخفى ما يعمل فان نفسه شاهد عليه و قيل «**بل الانسان على نفسه بصيرة**» اى ـ من بصرامر يعنى الملكين الكاتبين كقوله «وانّ عليكم لحافظين كراماً كاتبين» قوله

«**لا تحرّك به لسانك**» اى ـ لا تحرك بالقرآن لسانك استعجالا بتلقفه كان جبرئيل (ع) يقرأ عليه **القرآن** فيقرأ رسول‌الله (ص) معه مخافة ان لا يتفلّت منه و كان ينالهُ منه شدّة فنهاه الله عن ذلك وقال

«**انّ علينا جمعه وقرآنه**» اى ـ جمعه فى قلبك لتقرأ بلسانك

«**فاذا قرأناه**» اى ـ اذا جمعنا فى قلبك وقيل اذا قرأ جبرئيل واضافه الى نفسه على جهة التخصيص «**فاتبع قرآنه**» اى ـ اتبع قرآنه اى اذا فرغ جبرئيل من قرآءته فاقرأ انت على اثره

«**ثم ان علينا بيانه**» هذا مردود على الكلام الاول ان علينا جمعه وقرآنه، «**ثم انّ علينا بيانه**» اى ـ علينا ان نبين لك احكامه من الحلال والحرام و نبين لك معنا اذا حفظته وقال **الحسن** ان علينا ان نجزى به يوم القيامة على اقلنا فى الدّنيا من الوعد والوعيد والقرآن مصدر كالرجحان والغفران تقول قرأتُ قرآءة وقرآنا، و كان رسول‌الله (ص) بعد نزول هذه الآيه اذا اتاه جبرئيل اطرق فاذا ذهب قرأ كما وعد الله عزوجل وقيل هذا خطاب للعبد يوم القيامة و الهاء يعود الى كتاب العبد اى لا تعجل فان علينا ان نجمع افعالك فى صحيفتك وقد فعل وعلينا ان نقرأ عليك كتابك

«**فاذا قرأناه فاتبع قرآنه**» هل عادرتنا ارجموى على زياد

«**ثمّ انّ علينا بيانه**» اظهار جزاء عليه

«كلا» افساح كلام «بل تحبون العاجله» «وتذرون الاخرة» قرا اهل المد و الكوفة تحبون وتذرون بالتاء فيهما وقرأ الآخرون بالياء ، اى ـ تختارون الدنيا على العقبى وتعملون لها يعنى كفار مكه ومن قرأ بالتاء ، فعلى تقدير قل لهم يا محمد تحبون الدنيا وشهواتها وتذرون الدار الآخر ونعيمها

«وجوه يومئذ» يعنى يوم القيامه «ناضرة» ناعمه مشرقه حسنه تضرب بنعيم الجنه قال مقاتل بيض يعلوها النور ، يقال نضر وجهه ينضر نضر ونضار قال الله تعالى «تعرف فى وجوههم نضره النعيم»

«الى ربها ناظره» قال ابن عباس تنظر الى ربها عياناً بلا حجاب قال الحسن تنظر الى الخالق وحق لها ان تنضر وهى تنظر الى الخالق روى عن ابن عمر قال قال رسول الله (ص) «ان ادنى اهل الجنه منزله لمن ينظر الى جنانه وازواجه وسرر و نعمه ، و خدمه مسير الف سنه واكرمهم على الله لمن ينظر الى وجهه تبارك و تعالى غدو وعشيه» ثم قرا رسول الله (ص) «وجوه يومئذ ناضره الى ربّها ناظرة» وعن جابر قال قال رسول الله (ص) «يتجلّى ربنا عزوجل حتى ينظروا الى وجهه فيخرون له سجدا فيقول ارفعوا روسكم فليس هذا بيوم عباد» وعن عمار بن ياسر قال كان من دعاء النبى (ص) «اسالك النظر الى وجهك و الشوق الى لقائك فى غير ضراء مضر ولافتنه مضلّه» وقال اهل العلم النظر اذا قرن بالوجه وعدى بحرف الجر و هو الى لم يعقل منه الا الرويه والعيان

«ووجوه يومئذ باسره» عابسه ، كالحه كريهه

«تظنّ» اى ـ تيقن «ان يفعل بها فاقره» داهيه عظيمه من العذاب والفاقر الداهيه العظيمه و « الامر الشديد الذى يكسر فقار الظهر ومنه سمى الفقر فقراً لانه يكسر الفقار لشدته قال ابن زيد هى دخول النار وقال الكلبى هى ان تحجب عن رويه الرب عزّوجل

«كلّا» افساح كلام «اذا بلغت التراقى» اى ـ بلغت الرّوح عندالموت الى التراقى ، كنى عنها ولم يتقدم ذكرها لان آلايه تدل عليها والتراقى جمع ترقو وهى العظم المشرف على الصدر وهما ترقوتان

«وقیل‌من‌راق» ای ـ یقول اهله هل من راق یرقیه وهل من طبیب یداویه ، مسنو من الرقیه وقیل ان ملائکه الرحمه وملائکه العذاب اذا اجتمعوا یقول بعضهم لبعض من الذی یرقی بروحه املائکه الرحمه ام ملائکه العذاب مسنو من الرقی

«وظن انه الفراق» ای ـ و تیقن انه مفارق للدنیا روی انس بن مالک قال قال رسول الله (ص) « ان العبد لیعالج کرب الموت وسکراته وان مفاصله یسلم بعضها علی بعض یقول علیک السلام یفارقنی وافارقک الی یوم القیامه»

قوله «والتفت الساق بالساق » ای ـ التصقت احدیهما بالاخری عندالموت قال قتادة اما انه اذا ضرب برجله رجله الاخری وقال الحسن هما ساقاه اذا التفتا فی الکفن و قیل مات رجلا فلم یحملا الی شی وکان علیهما جوالا و قیل کنی عن شدة الامر بالساق ای ـ اما اول شدة امرالاخرة و آخر شدة امرالدنیا فالناس یجهزون جسده والملائکه یجهزون روحه فاجتمع علیه امر ان شدیدان

و قال ابن عطاء اجتمع علیه شدة مفارقة الوطن من الدنیا والاهل والولد وشدة القدوم علی ربه عزوجل لایدری بماذا یقدم علیه لذلک قال عثمان مارایت منظرا الا والقبر افظع منه لانه آخر منازل الدنیا و اول منازل الآخرة و قال یحیی بن معاذ اذا دخل المیت القبر قام علی شفیر قبر اربعه املاک و احد عندراسه والثانی عند رجله والثالث عن یمینه والرابع عن یسار فیقول الذی عند رأسه یابن آدم ارتفت الآجال وانتسب الآمال ارفض ای یعرف وانتسب ای ـ هرب ویقول الذی عن یمینه ذهبت الاموال وبقیت الاعمال ویقول الذی عن یسار ذهب الاشغال وبقی الوبال ویقول الذی عند رجله طوبی لک ان کان کسبک من الحلال و کنت مشتغلا بخدمة ذی الجلال

« الی ربک یومئذ المساق » ای ـ مرجع العباد الی حیث امر الله اما الی جنه واما الی ... واما الی علیین واما الی سجین و قیل یسوق الملائکه روحه الی حیث امرهم الله

«فلاصدق ولاصلی» نزلت فی ابی جهل ولا معنی لم ای ـ لم یصدق بکتاب الله و ... رلم یصل لله عباد وقیل هو من التصدیق وقال الحسن هو من الصدقه

و حسن دخول لا على الماضى تكرار كما تقول لاقام ولاقعد ، وقلّما تقول العرب لاوحدها حتى تتبعها اخرى تقول لازيد فى الدار ولاعمرو

«ولكن كذّب وتولّى» اى ـ كذب بالله واعرض عن الايمان والطاعة له

«ثم ذهب الى اهله يتمطّى» اى ـ مضى يتبختر ويختال فى مشيته حين وعظه النبى(ص) بالقرآن يتمطّى اصله يتمطط اى ـ يتمدد والمط هوالمدّ ويقال اصله من المطا اى ـ يلوى مطاه تبخترا و فى الخبر اذا مشيتم المطيطاء يعنى التبختر والخيلاء وخدمتكم فارس و الروم فقد اقترب الساعة

قوله «اولى لك فاولى» هى كلمة تهديد و وعيد يقال للمشرف على الهلكة، روى ان رسول الله(ص) لقى اباجهل فاخذ بعض جسده وقال له «اولى لك فاولى» فنزل به القرآن وروى ان اباجهل قال اتخوفنى يامحمد؟ والله ماتستطيع انت ولاربك ان تفعلا بى شيئاً وانى لاعز من مشى من جبليها فلماكان يوم بدر صرعه الله شرمصرع و قتله اسوا قتل اقعصه ابناعفرا واجهز عليه ابن مسعود ، كان نبى الله (ص) يقول « ان لكل امة فرعونا وان فرعون هذ الامة ابوجهل » واصل الكلمة من الولى وهو القرب تاويله قاربك ماتكره فاحذر والتكرار تاكيد للوعيد ، قيل معنا انك احذر بهذا العذاب واحق واولى يقال للرجل تصيبه مكروه وتسوءحته وقيل معنا الويل لك حين تحيى والويل لك حين تموت والويل لك حين تبعث والويل لك حين تدخل النار قالت الخنساء

همت بنفسى بعض الهم م فاولى لنفسى اولى لها

«ايحسب الانسان» يعنى اباجهل «ان يترك سدى» اى ـ مهملا لايؤمر ولاينهى ولايبعث ولا يجازى بعمله وقيل ايظن انه لايعاقب على معاصيه و كفره وايذا الرسول(ص) والمؤمنين وقال الحسن «يترك سدى» اى ـ يترك مخلدا فى الدنيا دائما لايموت الاسدا من الاضداد يقال اسدى الىّ معروفا وفى الخبر من اسدى اليه معروف فليكافئه فان لم يستطع فليشكر و يقول اسديت حاجتى وسديتها اى ـ اهملتها ولم نقضها

«الم يك نطفة من منى يمنى» اى ـ يصب فى الرحم قرا ابوعمرو وحفص ،

یعقوب بالیاءِ لاحل المنی وقرأ الآ حرون بالتّاء لاحل النطفه

«**ثم کان علقة**» ای ـ صارالمنی قطعه دم‌حامد بعدار بعین یوما «**فخلق فسوّیٰ**»
حلقه فی‌الرّحم فجعل‌فیه‌الروحین، ای ـ حلق‌من‌مائه‌اولادا ذ کورا واناثا ، الیس‌ذلك
الذی فعل‌هذا بقادرعلی‌ان یحیی‌الموتی روی ان رسول الله (ص) کان یقول عندقراء
هذ آلایه «بلی‌والله‌بلی‌والله» وروی‌عن **ابن‌عباس** قال من‌قرأ «سبح اسم‌ر بك‌الاعلی»
اماما کان او غیر فلیقل سبحان ر بی الاعلی ومن قرا « **لااقسم بیوم القیٰمه**» فاذا
انتهی‌آحرها فلیقل سبحانك اللّهم وبلی‌اماما کان او غیر وعن **ابی هریرة** قال
قال رسول‌الله (ص) «من قرأ منکم «والتین والزیتون» فانتهی‌الی‌آحرها «الیس‌الله
باحکم الحاکمین» فلیقل بلی وانا علی‌ذلك من‌الشاهدین ومن قرأ « **لااقسم بیوم
القیٰمة** » فانتهی الی « **الیس‌ذلك بقادرعلی‌ان‌یحیی الموتیٰ** » فلیقل سبحانك
بلی‌ومن‌قرا «والمرسلات‌عرفا»فبلغ «فبای حدیث‌بعده یؤمنون»فلیقل «آمنابالله»

النوبة الثالثة

قوله تعالی « **بسم‌الله الرحمن الرّحیم** » اسم جلیل جلاله بلااشکال وجماله
لاعلی احتذاء ومثال وافعاله لا باغراض و اعتلال، وقدرته لابحلاد واحتیال ،و علمه
لابضرور واستدلال فهوالذی لم‌یزل و لایزال ولایجوز علیه‌الفناء والزوال عزیز
صمدی الذات، قدیم سرمدی الصفات مرای الذات بالابصار نعمة منه ولطفا بالابرار
فی‌دار القرار

تعالیت معبودا تعالیت قاهرا تعالیت قدوسا تعالیت خالقا
تعالیت من رب رفیع مکانه تعالیت ر زاقا وسعت الخلایقا
تعالیت اوسعت البریه بر ها وفاخرها رزقا تعالیت رازقاً

نام او که عالی ذات است وصافی صفات مقدس‌ومنز از نقص وآفات کاشف
الظّلمات سائرالسیئات مجیب الـدّعوات مقیل العثرات ، خالق‌الارض والسموات
رازق‌الوحوش والحشرات

ای زهر غم تو در دلم آب حیات وای عشق عشق تو مرا را نجات

گفتی سر جان بوای حور صفات؟ — جان ار تو مرا دریغ است؟ هیهات!

«لا اقسم بیوم القیمه» رب العالمین قسم یاد میکند بروز رستاخیز آن روز که سرادقات استحقاق ربوبیت باز کشند و بساط جلال و عظمت بگسترانند وعلم جباری بصحراء قهاری بیرون آرند و اوان کبریا بر کشند میزان عدل در آویخته و سیاست جبروت عزت همه‌را مدهوش و سهوس کرد، انبیا با کمال حال خود می‌آیند و حدیث علم خود در باقی کرد که «لاعلم لنا»، ملائکه ملکوت می‌آیند و صومعه‌های عبادت خود آتش در زد که «ماعبدناك حق عبادتك»، عارفان وموحدان می‌آیند واز معرفت خود بیزار گشته که «ما عرفناك حق معرفتك» ای بزرگا خسرا اگر آن روز فضل او برادست نگیرد ای عظیما مصیبتا اگر در آن مجمع کرم او برا فریاد نرسد اگر عنایات او دستگیر نبود، از طاعت تو چه آید؟ ور عدل او روی نماید هلاك از تو بر آید

پیر طریقت گفت: الهی دانی که نه بخود این روزم و نه بیکتائی خویش شمع هدایت بیافروزم از من چه آید و از کردم چه گشاید؟ طاعت من بتوفیق تو، خدمت من بهدایت تو، توبه من برعایت تو، شکر من بانعام تو، ذکر من بالهام تو، همه تویی من که ام اگر فضل تو نباشد من برچه ام؟!

«**ولا اقسم بالنفس اللوامه**» از اقوال مفسران یکی آنست که نفس لوامه نفس بنده مومن است که بیوسته بروزگار خود تحسر میخورد وبر تقصیرها خودرا ملامت میکند وخویشتن را می ترساند وبیم میدهد وبچشم حقارت ومذلت درخود می نگرد ومیگوید

ای نفس خسیس همّت سودائی — بر هر سنگی که زدیم قلب آیی!

ای در راه طلب حق باول قدم فرومانده، ای با هزار مرکب میان بادیه تکلف منقطع شده، ای با هزار شمع و چراغ سر یك موی دولت نادیده، ای در خزانه شب افتاده و بوی مسك بمسامت نارسیده، ای با همه غواصان بدریا فرو شده وهیچ چیز بدست نیاورده وخویشتن را سزا ردست بداده، ای در بر آمد وورود باز گشته ای بجای سراب سرور سراب غرور خریده ودل ودین بها داده «استحبوا الحیوة الدنیا

علی الأحر »

سوف تری اذا انجلی الغبار افرس تحتك ام حمار

***

تا کی از دارالغروری سوختن دارالسرور

تا کی از دار الفراری ساختن دارالقرار

ماس تا از صدمه صور سرافیلی سود

صورت حوب نهان وسیرت رست آسکار

بك ساحه‌سرو ر س مردارحواران بك حهان

بك صدای صورو ر س فرعون طبعان صدهر ار

بزرگی را پرسیدند کدرا از کدام جا است؟ گفت از جانب تو سست حون

از تو ـ ر گدست از همه جاسها راهست ورزی گذرد که از عالم سها ب ایس ندا

می آید که ای ما راحواسه ربوری ا ما ک داسد ای ما را بامداد وساسگا

بادولت صحت حواند ر قد از کوی ما بار گرفته تا گر برب بانیم، با مانسازی

با که سری ۲ ۱ ا ک سل‌نوا ـ ود، باری از سه‌ای کم هماس که درصورت سل است،

گر ند اگر معوت سل‌سسم که باری کسم ما ی صورت سلم که بارحو س بر کس

سفکنم حون سد موس عس ازامه را ر یاصت د کسد وحو ری از روی عتاب

و صحت سامی د کنار وی بهد ر فتو او را مدد دهد، عن فر ـ آن نفس لوامه

نفس مطمئنه گردد تا حطاب ما ـ سعـ اکرام واعزار اورا اسـ مال کند که «یا ایها

النفس المطمئنه ا جعی الی ر بك» ای نفس مطمئنه و صحت ما آرامید وآسود

تا امر ر ا ر را عس آمدی اکه ن از ا دن د آی ا ما رسی ـ رددر گا ما دل را

تا ست ـ هجه دیگر ا ما سست

حون صدیقان سالو ـ د ور ان ساحسد

ح دن فن د آن ر بك قد را ا تست

گـ ح ن نما سدی ا ـ حلعت نابی ند «وجوه یومئذ ناضره الی ربها

ناظره» ـ سد موس مثل رست ما ر را ح ن کـر د و حواهند که سانسه

دست سا گردد مدتی حسم او ىدوزىد ، ىمدی بر باس ىهىد درحانه ای بارىك بار دارند ، ار حمىس حدا كىىد ، ىكحىدی ىكرسىگىس مىىلا كىىد تا صعىف و ىحىف گردد ووطن‌حو ىس‌فراموس كىد و طىع گداسىگی‌دست ىدارد آ ىكه ىعاقىب‌حسىمس ىكساىد سمعی‌ىس‌وی ىعرور ىد طىلی اربهروی برىىد ، طعمهٔ گوسب ىس وی ىهىد دست سا معرّ وی سار ىد ىا حود گوىد در كلّ عالم كرا بود اىن كرامب كه مراىسب ؟ سمع ىس‌دىد من آوار طىل ىوای‌من گوسب مرع طعمه من، دسب سا حای من ! رمىال‌اىن‌حال‌حون حواهىد كه ىىد مومن‌راحلّه حلّب وساىىد رسراب محىب توساىىد ىاوی‌همىس‌معامله كىىد مدتی درحهارد ىوارلحد باردارىد گرانی ار دسب و روانی‌اربای[۱] سىاىىد ىىاىىی ار دىد بردارىد رورگاری بر ىں صىب ىگدا ىد ، آىكه ىاگا طىل فىا ب برىىد ىىد ار حىاك لحدسر رآرد حسم ىگسا ىد ر بهىسب ىىد « ىسعی وزهم ىس اىدىهم » دىىا فراموس كىد سراب وصل رس كىد برمائد حلد ىسىىد حىاىكه آن ىار حسم ىار كىد حود را بردسب سا ىىىد ، ىىد مومن حسم ىار كىد حود را ىمىعد صدق ىىد ، سلام ملك سىود دىدا ملك ىىد ىىد مىاں طو ی ورلفی وحسىی‌ساداں وىاراں درحلالی و حمال‌حق گراں اىسب كه رب العالمىن‌فرمود «**وحوه‌ىومىد‌ناصرة الی‌ربّها ناظرة**» روىهای مومىاں ومطىعاں روىهای‌صدىقاں وسهىداں روىهای عاسقاں و مىىاقاں حرں ما درفساں حوں‌آفىاب رحساں ساداں رىاراں‌می گر د ىحدار ىد حها ىاں رار ىد دوستاں ودلگساى مىىاقاں ح ىں رری كه روزوصالسب سادی آں ررر ىی ىاىاىسب دولب‌آں رور ىكراىسب رور ر وافصال رورعطا و رال ررر ىطر درالحلال رور سادی وسروری رهی ىاقی ومولی‌ساقی و ار حىاب كرم ىدای كرامب رواں ، كه «الدا دار كم واماحار كم»

پیرطریقت گفت « ىهر عا ف در ىهىسب سه حىر اىسب سماع و سراب ودىدار سماع را گفب «فهم فی روصة ىحىروں» سراب را گفب « سقىهم ربّهم سرا ا طهورا» د دار را گفب «**وحوه ىومىد ناصره الی‌ربها ناظرة** سماع ىهر

۱ـ ح عدم

گوس ، سراب بهر لب ، دیدار بهر دیده سماع واجدان را ، سراب عاسقان را دیدار محبّان را سماع طرب فزاید ، سراب زبان گساید ، دیدار صفب رباید سماع مطلوب بعد کند سراب راز حلو کند، دیدار عارف را فرد کند سماع را هفب اندام رهی گوس جون سافی‌اوسب سراب همه بوس دیدار را ربر هرموبی دیده‌ای روس

٧٦ - سورة الانسان (الدهر) - مکیة

النوبة الاولی

قوله‌تعالی «بسم الله الرحمن الرحیم» بنام‌خداوند فراخ بخشایش‌مهربان

«هل اتی[1] علی الانسان» باش ورآمد برمردم «حین من الدهر» هنگامی از کسی «لم یکن شیئاً مذکوراً (١)» که اوخبری یاد کرد و یاد کردنی نبود

«انا خلقنا الانسان» بیافریدیم ما این مردم را «من نطفة امشاج» از نطفه‌ای آمیخته «نبتلیه» ما می‌آزمائیم او را «فجعلناه سمیعاً بصیراً (٢)» او را شنوائی بینا کردیم

«انا هدیناه السّبیل» ما راه نمودیم مردم را وبر را دانستیم «امّا شاکراً وامّا کفوراً (٣)» هر یکی‌را راهی نمودیم اردورا ، یا سپاس‌دار یا ناسپاس

«انا[1] اعتدنا للکافرین» ساختیم ما کافران را «سلاسل واغلالا وسعیراً (٤)» زنجیرها وغلها وآتش

«انّ الابرار یشربون» نیکان ومهربانان می‌آشامند[1] «من کأس» ازجامی [پرمی] «کان مزاجُها کافوراً (٥)» جامی که آمیغ آن کافوراست

«عیناً یشربُ بها عبادُالله» ازچشمه ای که می‌آشامند[2] از آن بندگان الله «یفجّرونها تفجیراً(٦)» می‌روانند آن‌روانیدنی[3] [جنانکه‌الله‌خواهد در بالا و نشیب]

«یوفون بالنذر» بندرهها ودر دل کرد هامسگزارند «ویخافون یوماً» ومی ترسند از روزی «کان شرّهُ مستطیراً(٧)» که بدآن روز هر جائی و بهر کسی رسد

«ویطعمون الطعام علی حبّه» وطعام دهند دروقت نیاز وتشنگی «مسکیناً ویتیماً واسیراً (٨)» درویش را ، وبی پدر را و بندای وگرفتار را

---

١ و ٢ـ الف آشمند ٣ ـ الف ی رواسد آن را روانیدنی

«انّما نُطعمُکم لوجه‌الله» [دردلهامیگویند] شما را که طعام میدهیم[4] ازبهر خدامیدهیم امیدمیداریم پاداش اورا «لانُریدُ منکم جزآءً ولاشُکوراً(۹)» [دردل خود می‌گویند] ازشما پاداش نمی‌خواهیم و نه سپاس داری و نه یاد کرد

«انّا نخافُ من ربّنا» مامی‌ترسیم ازخداوندخویش «یوماً عبوساً قمطریراً(۱۰)» در روزی ترش صعب سخت

«فوقیٰهم اللّهُ» باز داشت الله ازیشان « شر ذلک الیوم » بد آن روز «ولقّٰیهم نضرةً وسُروراً (۱۱)» وایشان را داد تازگی روی وشادی دل

و جزاهم بما صبروا» و پاداش داد ایشان را شکیبایی که می کردند «جنة وحریراً(۱۲)» بهشت وجامه حریر

«متکئین فیها علی الارآئک» تکیه زدگان درآن بهشت برحجله‌ها« لایرون فیها شمساً و لازمهریراً (۱۳)» نه آفتاب بینند درآن ونه سرما

«ودانیة علیهم ظلالُها» نزدیک بایشان سایه های آن «وذُلّلت قُطُوفُها تذلیلا (۱۴)» وچیدنیهاو میوه هادستها را نزدیك و آسان

«ویُطافُ علیهم» ومی گردانند برسرهای‌ایشان «بآنیة من فضة» برآبه‌های سیمین «واکواب کانت قواریراً (۱۵)» وبرابه ها ازآبگینه

«قواریر من فضة» آبگینه ها یی‌که گویی سیم است « قدروها تقدیراً (۱٦) باندازه ایشان برانداز یدن‌آن راست کرد اند

«ویُسقون فیها کأساً» می آشامانندایشان‌رامی ازجام «کان مزاجُها زنجبیلا(۱۷)» آمیغ آن می زنجبیل است

«عیناً فیها تُسمّیٰ سلسبیلا(۱۸)» چشمه ای است در بهشت که آن را سلسبیل خوانند

«ویطُوفُ علیهم» و بخدمت می گردد بر ایشان «ولدانٌ» غلامانی چون کودکان زاد «مُخلّدون» آراستگان جاوید جوان « اذا رایتهُم » چون‌ایشان

را سی «حسبهُم لؤلؤ آمسوراً» سداری که مروار بداند سطر گسسه ودر بهست
برا کند

«واذا رات ثم» و حون[۱] سی آنجا «رات نعماً و مُلكاً كبيراً (٢٠)»
نارسی و بادساهی حاوید

«عالیهم» رور ن[۲] حامه اساں «ثیاب سُندُس خُضر» حامه های سندس‌سبز
«واستبرقٌ» و دںبای سبر «وحلوا اساور من فضة» و رںور کمند براساں دسںمه
های‌سںمس «وسقیهم ربهم» وآساماںںداساں‌را حداو ںداںساں «شراباًطهوراً (٢١)»
سرابی باك

«ان‌هذاکان‌لکم حراً» اس‌سماراباداس‌اسب «وکان سعیکم مسکوراً (٢٢)»
ر بح که می ردند بدبرفه وںسمدید واں باداس سماسداری آں

«انا نحن نزّلنا علیك القرآن تنزیلا (٢٣)» ما که ماںم فرو فرسادیم ربو
اس قرآں فرو فرسادنی

«فاصبر لحُکم ربك» سکںبای کں داوری کردںی حداوںد حوںس را
سام او «ولاتُطع منهم آثماًاو کفوراً (٢٤)» وار ںساں ںهر کار دروع رں رافرماں
ںر و ںه ںاسںاس ںاکرونید را

«واذکراسم ربك» و یاد کں‌حداو ںدحوںس‌را سام او «بُکرة واصیلا (٢٥)»
بامداد وسانگا

«ومن اللیل فاسجدله» وارسب‌لحںی‌ںمار کں او را «وسبحهُ‌لیلا طویلا (٢٦)»
وسبهای درار اورا ںرسب وسںای

«ان‌هَؤلاَءِ یحبون‌العاجلة» اساں اںں جهاں ساںید را دوسب می دا ںد
«ویذرون وراَ هم یوماً ثقیلا (٢٧)» ر بس حوںس را رروری گراں می گدا ںد
فراموس کرد

نحنُ خلقناهُم» ماآفر ںدیم اساں را «وشدد ناأسرهُم و آفرںںس اںساں

۱ـ الف و ده

۱) ورں بروزن و معنی ںرس اسب

سحب بستتم با آوریس و اندامان بر حای می بود «واذاسسا» واگر حواهیم «بدّلنا امثالهم تبدیلا (۲۸)» اسان را بحون اسان حر اراسان بدل کنیم

«انّ هذه تذکرة» این سعام یاد کردی‌اسب «فمن سآء اتخذ الی ربّه سبیلا (۲۹)» تا هر که حواهد سوی حداوند حویس راهی گیرد

«وما تسآؤن الّا ان یسآء اللّه» ونحواهید مگر که‌الله حواهد «انّ اللّه کان علیماً حکیماً (۳۰)» الله دانایی اسب راسب دانس راسبکار

«یدخل من یسآء فی رحمته» می درآرد اورا که حواهد دربحسایس حویس «والظّالمین اعدّ لهم عذاباً الیماً (۳۱)» وستمکاران را ساحب عذابی درد نمای

النوبة الثانیة

این سور هراروسحا وحهارحرفسب دویسب رحهل کلمب سی‌و یك‌آیب

مجاهد و قتاده گفسد این سور مدنی‌اسب به مدینه فروآمد عطا گفب مکّی‌اسب به مکه فروآمد حسن گفب و عکرمه یك آیه ازین سور به مکه فرو آمد «فاصبر لحکم ربك و لا تطع منهم اٰثماً او کفوراً» و باقی به مدینه فرو آمد قومی گفسد ازاوّل سور تا «انا نحن نزّلنا علیك القرآن» به مکه فروآمد وباقی به مدینه، و درین سور سه‌آیب مسوح اسب اطعام اسیرالمسرکین مسوح بآیه‌السّیف «فاصبر لحکم ربك» معنی‌الصبر مسوح بآیه‌السیف «فمن ساء اتخذ الی ربّه سبیلا» مسوح بقوله «وما تساؤن الا ان یسآء اللّه» وعن ابی بن کعب قال قال رسول‌الله(ص) «من قرأ سورة «هل اتی»[۱] کان حزاؤه علی‌الله حنة وحریرا

قوله «هل اتیٰ علی الانسان» هذا اسمها، بعریروالمعنی الم یاب وقیل «هل» هاهنا بمعنی قد، وهی کلمة وضع موضع التقریر کما تقول لانسان قدکافاته علی حنایته هل و فیك ما ستحقه؟ نظیر قوله «هل ثوّب الکفار ما کانوا یفعلون» و«الانسان» آدم (ع) «حین من الدهر» ای ـ قداتی علیه زمان من الدهر لم یکن له ذکر

۱ــ اتی الانسان

وان كان شيئا لانه كان ترابا وطينا اولا لا يذكر ولا يعرف ولا يدرى ما اسمه ولا ما يراد به ثم نفخ فيه الرّوح فصار مذكورا للخلق والملائكة معروفاً لهم روى في التفسير انّ آدم كان مطروحا بين **مكه** و **الطائف** جسدا لاروح فيه اربعين سنة، ثم من حماء مسنون اربعين سنه ، ثم من صلصال اربعين سنه ثم خلقه بعدمائة وعشرين سنةً وروى انّ **عمر** سمع رجلا يقرأ هذ الآية «**لم تكن شيأ مذكوراً**» فقال عمر ليتها تمّت، يريد ليته بقى على ما كان وقيل **الانسان** هو آدم والحين مدة ليثه فى بطن امه تسعه اشهرالى ان صار شيئا مذكورا ويحتمل انّ «**الانسان**» عامّ و «**حين من الدّهر**» زمان ، فتر الرسل بعد **عيسى** (ع) «**لم تكن شيأ مذكوراً**» اى ـ لم يذكروا بوحى ولا بعث اليهم رسول فى تلك المد

«**اناخلقنا الانسان**» يعنى اولاد آدم «**من نطفة**» اى ـ منى الرجل ومنى المرأ «**امشاج**» اخلاط يعنى ماء الرجل وماء المرا يختلطان فى الرّحم فيكون منهما الولد، فماء الرّجل ابيض غليظ وما المرأ اصفر رقيق فايهما علا صاحبه كان الشبه له وماكان من عصب وعظم فمن نطفه الرّجل وماكان من لحم ودم فمن ما المرأ وفى الخبر «ما من مولود الا وقد ذر على نطفته من تربه حفرته كل واحد منهما مشيج بالآخر و«**امشاج**» جمع مشيج وقيل جمع مشج يقال مشجتُ الشيء اى خلطته و وصف النطفه بالامشاج وهى جمع لان النطفه فى معنى النطف كما انّ الانسان فى معنى الانس لانّهما جمعا من اسماء الاجناس وقال **ابن مسعود** الامشاج العروق الّتى ترى فى النطفه وقال **الحسن** من نطفه مشجت بدم وهو دم الحيضه، فاذا حبلت ارتفع الحيض وقال **قتادة** هى اطوار الخلق نطفه ثم علقه ثم مضغه ثم عظماً ثم تكسو لحما ثمّ ينشئه خلقا آخر وقال **ابن عيسى** الامشاج الاخلاط من الطبائع التى رُكب عليها الحيوان من الحرار والبرود والرّطوبه رالبيوسه «**نبتليه**» اى ـ نختبره بالامر والنهى و قيل فيه تقديم وتاخير اى ـ «**فجعلناه سميعاً بصيراً**» لنبتليه لان الابتلاء لايقع الا بعد تمام الخلقه والله عز وجل يبتلى ليخرج ما علم من عبده فسرا وبريه

« **انّا هدیناه السبیل** » ای ـ بیّناه سبیل الحق و الباطل والهدی[1] والضلاله
وعرفنا طریق الخیر والشرّ کقوله « وهدیناه النجدین » « **امّا شاکراً** » مؤمناً
اما « **واما کفوراً** » مخذولا اما ای ـ خلقناه شقیا او سعیدا علی ما ارد نا
وقیل معنی الکلام الجزاء ، یعنی بینا لهم الطریق ان شکر او کفر والشاکر المؤمن،
شکر المنعم نعمته فعبده والکفور الکافر کفر المنعم نعمته فعبد غیره والشکر فی **القرآن**
بمعنی الایمان کثیر والکفران بمعنی الکفر کثیر ، وهو صریح فی قوله تعالی « ان
تکفروا فان الله غنیّ عنکم » الی قوله « یرضه لکم » ثم بین ما للفریقین فقال
« **انّا اعتدنا للکافرین سلاسل** » یعنی فی جهنم کل سلسله سبعون ذراعا
قرا **نافع و الکسائی و ابوبکر عن عاصم** « **سلاسلا** » «**قواریراً**» **قواریراً** کلهن
بالتنوین والالف فی الوقف بالتنوین فی الوصل و قرا **ابن کثیر** « **قواریر** الاولی بالالف
فی الوقف وبالتنوین فی الوصل و **سلاسل** و **قواریر** الثانیه بلا الف ولا تنوین وقرا
ابوعمرو و ابن‌عامر وحفص سلاسلا وقواریر الاولی بالالف فی الوقف و بغیر تنوین
فی الوصل و **قواریر** الثانیه بغیر الف ولا تنوین و« **اغلالا** » جمع غل وهو القید الذی
یجمع الیدین والعنق « **وسعیراً** » نارموقد

« **انّ الابرار** » یعنی المؤمنین الصادقین فی ایمانهم المطیعین لربهم، واحدهم
بار، مثل شاهد واشهاد وناصر وانصار وبر ایضا مثل نهر وانهار « **یشربون** » فی الآخرة
« **من کأس** » فیه شراب ای ـ خمر یاخذونها « **کأساً** » ویردونها اناء « **کان مزاجها
کافوراً** » ای یمزج لهم بالکافور لبرد و عذوبه وطیب عرفه وقیل یخلط
برائحة الکافور ویختم بالمسک و قال اهل المعانی اراد کالکافور فی بیاضه وطیب
ریحه و برد لان الکافور لایشرب کقوله « حتی اذا جعله نارا » ای ـ کنار
وقال **ابن کیسان** طیب بالکافور والمسک والزنجبیل وقال **الواسطی** لما اختلفت
اخلاقهم فی الدنیا اختلف شربهم فی الآخرة کاس الکافور برد الدنیا فی
صدورهم وقوله

« **عینا** » نصب علی البدل من الکافور وقیل نصب علی الحال وقیل نصب

على المدح وقيل من عين وقوله « بها » الباء زائدة وصلة اى يشربها وقيل الباء بمعنى من، اى يشرب منها « عباد الله يفجّرونها تفجيراً » اى يشقّقونها فى جنانهم ومنازلهم ويقودونها حيث شاؤا من قصورهم وغرفهم كمن يكون له نهر فى الدنيا يفجرها هنا وهاهنا الى حيث يريد وقيل هى عين فى دار النّبى (ص) تفجر الى دور الانبياء عليهم السلام المؤمنين ثم وصف هؤلا و ذكر حالهم فى الدنيا فقال تعالى

« يوفون بالنذر » قال قتادة يعنى بما فرض الله تعالى عليهم من الصّلو والزكو والحج وغيرها من الواجبات وقال مجاهد و عكرمه اذا نذروا فى طاعة الله وفوا به وفى الخبر عن رسول الله (ص) قال « من نذر ان يطيع الله فليطعه ومن نذر ان يعصى الله فلا يعصه » و نهى رسول الله (ص) عن النذر وامر بالوفا به ومعنى النذر الايجاب « ويخافون يوماً » اى عقوبة يوم « كان شرّه مستطيراً » اى فاشيا ممتدا منتشرا وهو يوم القيامه يقال استطار الصبح اذا امتد وانتشر قال مقاتل كان شر فاشيا فى السموات فانشقت و تناثرت الكواكب و كورت الشمس والقمر و فزعت الملآئكه وفى الارض نسفت الجبال وغارت المياه و كسر كلّ شىء على الارض من جبل وبناء

« ويطعمون الطعام على حبّه » اى على حبهم اياه وحاجتهم اليه فى حال الشهوة و الجوع و قلّة الطعام و قيل على حب الاطعام و قيل على حب الله عزّوجل مسكينا فقيرا لامال له و يتيما صغيرا لااب له و اسيرا قال مجاهد و سعيد بن جبير و عطا هو المسجون من اهل القبله يحبس فى حقّ وقال قتاده امر الله بالاسراء ان يحسن اليهم وان اسرا هم يومئذ لاهل الشّرك فاخوك المسلم احق ان تطعمه وقيل الاسير المملوك وقيل المرأة لقول النّبى (ص) اتقوا الله فى النسا فانهن عندكم عوان

ابن عباس گفت اين آيت درشان امير المؤمنين على (ع) فرو آمد وخاندان وى بسبب آن بود كه حسن وحسين عليهما السلام هر دو بيمار شدند رسول خدا

(ص) بعیادت ایشان شد ، باجمعی یاران گفتند «یا اباالحسن لونذرت علی ولدیك نذرا » اگر نذری کنی رامید عافیت و شفای فرزندان مگر صواب باشد علی (ع) نذر کرد که اگر فرزندان مرا ازین بیماری شفا آید و عافیت بود ، شکر آن را سه روز روزه دارم ، تقربا الی‌الله عزّوجل وطلبا لمرضاته فاطمه زهرا علیها السلام همین کرد سه روز روزه نذر برخود واجب کرد کنیز کی داشتند نام وی فضّه بر موافقت ایشان همین نذر کرد ان برأسیدای مما بهماصمت‌الله تلیه انام شکرا نس رب العالمین ایشان را عافیت و صحت داد ، و ایشان بوفاء نذر بازآمدند و روزه داشتند ، ودرخانهٔ ایشان هیچ طعام نه که روزه گشایند علی مرتضی (ع) ازجهودی خیبری نام وی شمعون قرض خواست آن جهود سه صاع جو بقرض بوی داد فاطمهٔ زهرا علیها السلام از آن جو یك صاع بآسیا دست آرد کرد و پنج قرص از آن بپخت وقت افطار فرا پیش نهادند تا خورند مسکینی فرا[1] درسرای آمد آن ساعت و گفت

السلام علیکم یا اهل بیت محمد، مسکین من مسا کین المسلمین ، اطعمونی اطعمکم‌الله من موائد الجنه سخن درویش سمع علی (ع) رسید علی (ع) روی فرا فاطمه علیهما السلام کرد گفت

فاطم ذات المجد والیقین	یا بنة خیر الناس اجمعین
اما ترین البائس المسکین	قدقام بالباب له حنین
یشکوالی الله و یستکین	یشکو الینا جائع حزین

فاطمه علیها السلام اورا جواب داد

امرك یا بن عم سمع طاعه	ما بی من لوم و لاضراعه
ارجو اذا اشبعت ذا مجاعه	الحقّ بالاخیار والجماعه

وادخل الخلدولی شفاعه

آنگه طعام که پیش نهاد بود جمله بدرویش دادند و بر گرسنگی صبر

۱ـ الف بر

کردند، با دیگر روز فاطمه علیها السلام صاعی دیگر جو آرد کرد و از آن نان پخت چون شب در آمد، وقت افطار در پیش نهادند، یتیمی از اولاد مهاجران بر در بایستاد گفت السلام علیکم یا اهل بیت محمد (ص) یتیم من اولاد المهاجرین استشهد والدی یوم العقبه اطعمونی اطعمکم الله من موائد الجنه علی چون سخن آن یتیم بشنید روی فرا فاطمه کرد علیهما السلام گفت

فاطم بنت السید الکریم — قد جاء بالله بنا الیتیم
من یرحم الیوم فهو رحیم — موعد فی جنة النعیم

فاطمه علیها السلام جواب داد

انی لاعطیه ولا ابالی — و اوثر الله علی عیالی
امسوا جیاعا و هم اشبالی — اصغر هم یقتل فی القتال

همچنان طعام که در پیش بود، جمله یتیم دادند و خود گرسنه بخفتند دیگر روز آن صاع که مانده بود فاطمه علیها السلام آن را آرد کرد و نان پخت و وقت خوردن اسیری بر در سرای بایستاد گفت السلام علیکم یا اهل بیت النبوه اطعمونی اطعمکم الله من موائد الجنه آن طعام باسیر دادند سه روز بگذشت که اهل بیت علی (ع) هیچ طعام نخوردند و بر گرسنگی صبر کردند و آن ماحضر که بود ایثار کردند مرد درویش را و یتیم را و اسیر را با رب العالمین در شان ایشان آیت فرستاد «و یطعمون الطعام علی حبه مسکیناً و یتیماً و اسیراً»

قوله «انما نطعمکم لوجه الله» هذه حکایة عن عقود القلب والنیات والقول هاهنا مضمر، یعنی و یقولون فی انفسهم «انما نطعمکم لوجه الله» ای ـ لطلب ثوابه ولرؤیته «لا نرید منکم جزاء» ای ـ مکافاة «ولا شکوراً» ای ـ شکراً، یعنی ولا ان تثنی به علینا الشکور مصدر کالقعود والدخول والخروج قال مجاهد و سعید بن جبیر انهم لم یتکلموا به ولکن علم الله ذلک من قلوبهم فاثنی علیهم

«انا نخاف من ربنا یوماً» ای ـ عقوبة یوم «عبوساً» ای ـ صفة کریها تعبس فیه الوجوه من هوله وشدته و نسب العبوس الی الیوم کما یقال یوم صائم و لیل

بابم وقیل وصف الیوم بالعبوس مماقیه من الشّد «قمطریراً» سدیدا غلیظاً اسد مایکون من الاّ با واطوله فی البلاء سئل الحسن عن القمطریر، فقال سبحان الله ما اسد اسمه و هواسد من اسمه و قیل العبوس والقمطریر کلاهما من صفه وجه الانسان فی ذلك الیوم، العبوس بالشفتین والقمطریر بقبض الجبهه والحاجبین

«فوقیهم الله شر ذلك الیوم» یعنی الذین یخافون «ولقیهم نضره وسروراً» ای اعطاهم «نضره» فی وجوههم و «سروراً» فی قلوبهم

«وجزاهم بماصبروا» علی طاعه الله واجتناب معاصیه وقیل علی ماصبروا علی الفقر والصوم والجوع و فی الخبر سئل رسول الله (ص) عن الصبر فقال «الصبر اربعه اولها الصبر عند الصدمه الاولی والصبر علی اداء الفریضه، والصبر علی اجتناب محارم الله والصبر علی المصائب

قوله «جنة وحریراً» قال الحسن ادخلهم الجنه والبسهم الحریر کقوله «ولباسهم فیها حریر» وقیل جزی الجنه ان الاشجار وقیل الحریر کنایه عن لبس الغشن

«متکئین فیها» ای — فی الجنه «علی الارائك» ای — علی السرور فی الحجال ولا یکون اریکه الا اذا اجتمعا قال مقاتل الارائك السرر فی الحجال من الدر والیاقوت مرصوعه بقضبان الذهب والفضه وال ان الجواهر وقیل الاریکه ماسکاء علیه «لایرون فیهاشمسا ولازمهریراً» ای — وطا ولاسرا قال قتاده علم الله سبحانه ان شدّ الحر یؤذی شد البرد یؤذی «فوقیهم الله» اذاهما جمیعا وقال مقاتل الزمهریر شی مثل رؤس الابر ینزل من السماءفی غایه البرد وفی الخبر عن النبی (ص) قال اشتکت النار الی ربها فقالت اکل بعضی بعضا فنفسنی فاذن لها فی کل عام بنفسین نفس فی الشتاء ونفس فی الصیف فاشد ماتجدون من البرد من زمهریر جهنم واشد ماتجدون من الحر من حرها روی عن ابن عباس قال فبینا اهل الجنه فی الجنه اذا راوضوء کضوء الشمس فیقال فی الجنان انها فیقول اهل الجنه یا رضوان قال ربنا عزوجل لایرون فیهاشمسا ولازمهریرا فیقول لهم رضوان لیست

هذ شمس ولاقمر ولكن هذ **فاطمه وعلى** ضحكا ضحكا اشرقت الجنان من نور ضحكهما وفيهما انزل الله تعالى **«هل اتىٰ على الانسان حين من الدهر »** الى قوله **«وكان سعيكم مشكوراً »**

«ودانية» منصوب عطفا على قوله **« متكئين »** وقوله **«عليهم ظلالها»** اى ـ قرب اشجار الجنه منهم حتى صارت كا المظلّه عليهم وان لم يكن هناك شمس **« وذلّلت قطوفها تذليلا »** اى ـ اذنيت ثمارها لهم يتمكّنون من قطافها على الحال التيهم عليها قياما وقعودا ومضطجعين يدنى اليهم قال **مجاهد** ارضى ارض الجنه من ورق وترابها المسك واصول شجرها ذهب وافنانها لولو و زبرجد و ياقوت والثّمر تحت ذلك فمن اكل قائما لم يوذه ومن اكل قاعدا لم يوذه و من اكل مضطجعاً لم يوذ ، فذلك قوله عزوجل **«وذللت قطوفها تذليلا»**

« ويطاف عليهم بانية من فضه » اى ـ يدير عليهم خدمهم كوس الشراب وهي من فضه وقيل اوانى شربهم من فضه **« واكواب »** جمع كوب و هوالابريق لاعُرو له وقال **مجاهد** هى الاقداح **«كانت قواريرا »** **«قوارير من فضه»** اى ـ لها بياض الفضه و صفاء القوارير يرى مافى داخلها من خارجها و الاخبار بترك الصرف فى قوارير ومن صرف الاول فلكونه راس آيه مرافقه للآيات التى تقدمت وما جرت و من صرف الثانى اضا فقد اتبع اللّفظ اللفظ على عادة العرب كقولهم جحر ضب خرب قوله **« قدروها تقديرا »** اى ـ جعلت الاكواب على قدر ريهم اى ـ لا يزيد على مقدار شربهم ولا ينقص، اى ـ قدرها لهم السقا والخدم الّذين يطوفون عليهم يقدرونها ثم **«يسقون»** وقيل قدروا فى انفسهم شيئا وتمنوا فكان كما تمنوا

«ويسقون فيها » اى ـ فى الجنه **«كأساً»** من خمر كان **«مزاجها زنجبيلا »** شوق و طرب والزنجبيل مما كانت العرب تستطيبه جدا فوعدهم الله تعالى انهم يُسقون فى الجنه الكاس الممزوجه بزنجبيل الجنه ، ولا يشبه زنجبيل الجنه زنجبيل الدنيا زنجبيل الجنه لامرار فيها ولاعفوصه

قال **ابن عباس** كل ما ذكرالله فى **القرآن** مما فى الجنه وسما له فى الدنيا مثل وقيل هو عين فى الجنه يوجد منها طعم الزنجبيل يشربها المقرّبون صرفا و

بمرح لسابر اهل الجنه قال ابن عيسى ادامرح السراب بالزنجبيل فاق فى الا لذاذ «عيناً فيها تسمّى سلسبيلا» اى - تسقون من عين فى الجنه تسمى سلسبيلا» اى - سلسله منقاد لهم حديد الجريه تصرفونها حيث شاؤا وقيل طيبة الطّعم والمذاق، يقول هذا شراب سلسل وسلسال وسلسبيل قال مقاتل بن حيان سميت سلسبيلا لانّها تسيل عليهم فى الطّرق وفى منازلهم تنبع من اصل العرش من جنه عدن الى اهل الجنان و شراب الجنه على برد الكافور وطعم الزّنجبيل و ريح المسك وقال الزجاج سميت سلسبيلا لا نها فى غايه السلاسه تسلسل فى الحلق و معنى قوله «تسمى» اى - توصف لان اكثر العلما على انّ سلسبيلا صفه لا اسم وفى تفسير ابن المبارك معنا سل سبيلا اليها اى - سل الله اليها سبيلا فيحتمل ان تكون العين مسما بهذ الجمله و يحتمل ان يكون الكلام قد تم على قوله «تسمى» اى - تذكر ثم استانف فقال سل سبيلا و اتصاله فى المصحف لا تمنع صحه هذا التاويل لكثر امثاله

«ويطوف عليهم ولدان مخلدون» اى - غلمان ينشئهم الله لخدمه المومنين وقيل هم الاطفال لمشركين ولدانا من الاولاد «مخلدون» اى - دائمون لا يموتون و لا يهرمون و قيل «مخلدون» اى - محلّون عليهم الحلى مشتق من الخلد وهى جماعه الحلى وقيل مخلدون» مقرطون منه «اذا رايتهم حسبتهم» لصفاء الوانهم وحسنهم «لولو منثورا» للولو اذا انتثر من الخيط على البساط كان احسن منه منظوما وقيل انما شبهوا بالمنثور لانتثارهم فى الخدمه ولو كانوا صفا لشبهوا بالمنظوم وقيل معناه كانهم خلقوا من الدواء ءالمنثور لصفا الوانهم ورقه ابدانهم رفى التفسير ما من انسان من اهل الجنه الا ويخدمه الف غلام

«واذا رايت ثم» يعنى الجنه «رايت نعيما وملكا كبيرا» وقيل معنا «واذا رايت» ببصرك الجنه رايت بها نعيما لا يوصف وملكا كبيرا يدوم ولا ينقطع ادناهم منزله من ينظر فى ملكه مسيره الف عام يرى اقصاه كما يرى ادناه وقال مقاتل و الكلبى هو ان رسول رب العزه من الملائكه لا يدخل عليه الا باذنه وقيل الملك الكبير و انه لهم ما يشتهون فيها

«عاليهم ثياب سندس» قرا اهل المدينه و حمزه عاليهم كسرالياء مكسور

الهاء فسكون رفعا بالابتداء وخبر **«ثياب سندس»** وقرأ الآخرون بنصب الياء وضم الهاء فسكون نصبا على الحال، اى ـ يطوف عليهم ولدان وعليهم ثياب سندس فيكون حالا للولدان ويجوز ان يكون حالا للابرار وقيل **«عاليهم»** اى ـ فوقهم **«ثياب سندس»** فيكون منصوبا على الظرف والسندس من الديباج والحرير مارق والاستبرق ماغلظ قرا **نافع وحفص** **«خضر واستبرق»** مرفوعين عطفا على الثياب وقرأهما **حمزه والكسائى** مجرورين وقرا **ابن كثير** و **ابو بكر** خضر بالجرّ واستبرق بالرفع، وقرا **ابوجعفر** واهل **البصره** و **الشّام** على ضد فالرفع على نعت الثياب والجر على نعت السندس **«وحلّوا اساور من فضه»** يجوز ان يكون صفة للابرار وان يكون صفة للولدان ومعنا لبسوا في الجنه **«اساور من فضة»**، قيل يوافق اسمه اسم الفضه في الدنيا ولكن عينه احل من عين الفضه التى في الدنيا وقال في موضع آخر **«اساور من ذهب»** قيل الفضه للخدم والذهب للمخدوم وقيل الفضه للرجال والذهب للنساء، وقيل يجمع بينهما وقيل في يد كل واحد منهم ثلاثه اسور واحد من فضه وآخر من ذهب وآخر من لولو **«وسقٰهم ربهم شرابا طهورا»** اى ـ طاهرا من الاقذار والاقذار لم تدنسه الايدى ولم تدسه الارجل كخمر الدنيا قال **ابوقلابة** و **ابراهيم** يعنى انه لايصير بولا نجسا ولكنه يصير رشحا في ابدانهم كريح المسك وذلك انهم يؤتون الطعام فاذا كان آخر ذلك اتوا بالشراب الطهور فيشربون فيطهر بطونهم ويصير ما اكلوا رشحا يخرج من جلودهم اطيب من المسك الاذفر ويضمر بطونهم ويعود شهوتهم وقيل يطهرهم من كل اذى ومن كل غل وغش كقوله **«ونزعنا ما فى صدورهم من غل»** و قال **جعفر** يطهرهم به عن كل شيء سوا الله لاطاهر من تدنس بشيء من الاكوان وقال بعضهم صلّيت خلف **سهل بن عبدالله العتمه** فقرا قوله **«وسقٰهم ربهم شرابا طهورا»** فجعل يحرك فمه كانه يمص شيئا فلمّا فرغ من صلوٰته قيل له اتقرا ام تشرب؟ ـ قال والله لولم اجد لذّته عند قرآءته كلذّتى عند شربه ما قراته

«انّ هذا كان لكم جزآء» اى ـ يقال لهم ان هذا كان لكم جزاء باعمالكم **«وكان سعيكم»** اى ـ عملكم في الدنيا طاعةالله **«مشكورا»** محمودا شى ءٍ بعملكم

رقیل عملکم مماب علیه ما کمر منه من قولهم دا به سکور ادا اطهرت من السّمن فوق مایعطی من العلف، فالعمل المسکور ان یکون الثواب علیه کثیرا

« **انا نحن نزلنا علیك القرآن تنزیلا**» ای ــ فرقنا انزاله فانزلنا آیه بعد آیه فی ستین کثیر

«**فاصبر لحکم ربك**» ای ــ ارض بقضائه واحبس نفسك علی حدالشریعه علی ما امرت به من الاحکام « **ولا تطع منهم آثماً او کفوراً**» الآثم الفاجر، والکفور المبالغ فی‌الکفر «**او**»هاهنا بمعنی الواو کانه قال ولا تطع منهم آثما ولا کفورا قال **قتاده** اراد بالآثم الکفور **اباجهل**، وذلك انه لما فرض علی النّبی (ص) وهو نومئذ بمکّه نها **ابوجهل** عنها و قال لئن رأیت **محمداً** یصلّی لاطأن علی عنقه، فانزل الله هذه الآیه وقال **مقاتل** اراد بالآثم **عتبه‌بن ربیعة** قال للنبی (ص) ان کنت صنعت ما صنعت لاجل النساء فقد علمت **قریش** ای من اجملها بناتا فانا ازوجك ابنتی و اسوقها الیك بغیر مهر فارجع عن هذا الامر؛ و قوله «**او کفوراً**» یعنی **الولید بن المغیره** قال للنبی(ص) یا **محمد** ان کنت صنعت ما صنعت من اجل المال، فقد علمت **قریش** انّی من اکثرهم مالا فانا اعطیك من المال حتی ترضی فارجع عن هذا الامر فانزل‌الله عزوجل « **ولا تطع منهم آثماً او کفوراً**»

« **واذکر اسم ربك بکرة واصیلا**» «**بکرة**»ای ــ صلوة الفجر «**اصیلا**» صلوة الظهر و العصر

«**ومن اللّیل فاسجد له** » صلوة العشائین « **وسبّحه لیلا طویلا** » ای ــ التطوع بصلوة اللّیل، و قیل المراد به الادامه علی ذکرالله فی الاوقات کلّها

«**ان هؤلآء** » یعنی کفارمکه « **یحبون العاجله**» ای ــ الدار العاجله وهی الدنیا « **ویذرون وراءهم** » یعنی امامهم وقدامهم کقوله « وکان وراءهم ملك ومن ورائهم برزخ » « **یوماً ثقیلا** » ای ــ یترکون الاستعداد لیوم ثقیل شدید بدعونه علی الکافرین و هو یوم القیامه

« **نحن خلقناهم وشددنا اسرهم** » ای ــ خلقهم یقال اسرالرجل احسن الاسر ای ــ خلق احسن الخلق، وقیل احکمنا خلقهم ومفاصلهم واوصالهم بعضا الی

بعض بالعروق والعصب وقيل معنا حفظ عليهم مخارج حاجاتهم بمسكها متى شاء وبرسلها متى شاء «واذا شئنا بدلنا امثالهم تبديلا» اي - اذا شئنا اهلكناهم وجئنا باشباههم فجعلناهم بدلا منهم

«ان هذه» اي - هذه السورة وهذه الآيات تذكرة اي - عظة وتذكير للخلق وتبيين ما هو خير لكم «فمن شآء اتخذ الى ربه سبيلاً» اي - الى ثواب ربه بطاعته وايمانه وتوبته واتباع رسله «سبيلا» اي - وسيلة ثم اخبر ان ذلك ليس بموكول الى مشيئتهم فان المدار فيه على المشيئة القديمة فقال

«وما تشآؤن الا ان يشآ الله» اي - لستم تشآؤن الا بمشيئة الله ان الامر اليه لا اليكم قرا ابن كثير و ابن عامر و ابوعمرو يشاؤن بالياء و قرأ الباقون بالتاء «ان الله كان عليماً» عالما بالمهتدي والضال «حكيماً» فيما يشاء من شاء

«يدخل من يشآء في رحمته» اي - في جنته وهوالمؤمنون المطيعون، وقيل يوفق من يشآء لطاعته في الدنيا ويدخل الجنة من يشاء منهم في الآخرة و قيل «في رحمته» اي - في دينه «والظالمين اعد لهم عذاباً اليماً» اي - و يعذب الظالمين الكافرين عذابا وجيعا

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» اسم جبار وحد في آزاله بوصف جبروته وتفرد في آباد بنعت ملكوته فازاله ابد، وابده ازله جبروته ملكوته وملكوته جبروته احدي الوصف، صمدي الذات سرمدي الصفات لاشبه كفوء في ذاته وصفاته ولا يسفر له في اثبات مصنوعاته ولا يعتريه سهو في علمه وحكمته ولا يعترضه لغو في قوله وكلمته فهوحكيم لايلهو وعليم لا يسهو و كريم يثبت ويمحوا فالصدق قوله والخلق خلقه والملك ملكه

نام او كه عقلها حيران درجلال وعظمت او نام او كه خردها سراسيمه درعالم هيبت بي علت او نام او كه برهان كبريا او هم كبرياء او، دليل هستى او هم هستى او نام او كه عبارت ازمدح وثنا او بدستورى او، ياد داشت وثنا د كرداو

نعرمان او سام او کـه طلب او نکسس او وباف او نعمات او کدام تن سمی نه کداحنه فهراو ؟ و کدام دل سمی نـه تواحنه لطف او؛ کدام حانست نـه درمحلت مارعزّت او ؟ کدام سرست نه سرمست سرابمحبت او ، کدام حسم است نه مسطر دیدار او کدام گوش است نه درآرزوی گفتار او روبراو به دروسان گدری کن با سمی سوزطلب او ، نکوی حرابادان‌سوبا سمی دردیاباف او در کلیسای‌ترسابان نساط حسب وحوی او ، در کنسب حهودان‌آرزوی یافت او ، درآتسکا گبران درد وامابدگی ار او

دل داده سمی سم ودلدار نکی   حو بند یار بی‌عدد، یار یکی

الهی همه عالم ترا محواهند کارآن دارد که یا تو کرا حواهی سار کسی که تو او را حواهی که اگر ز گردد ز و او را در راهی قوله تعالی

« **هل اتی علی الانسان حین من الدّهر** » مفسران گفتند انسان‌اینجا **آدم** است «**وحین من الدّهر**» اشارتست بآن روزگار که جسدی بود سروح میان **مکه** و **طایف** افکند چهل سال اگر کسی گوید چه حکمتست درآن که **آدم** راچهل سال میان **مکه** و **طائف** حنان نگذاست و درآفرینش وی مهلت افکند؟ - جواب آنست که ظاهر **آدم** از گل‌بود زد گل‌مهلت نمی‌بایست اماد دل‌مهلت می‌بایست نه مهلت قدرت میگویم که مهلت حسمت میگویم **آدم** نه‌حون دیگر مخلوقات بود که آفرینش انسان به کن فیکون تمام شد **آدم** درآفرینش اصل وبود دیگر مخلوقات سع وی بود هرحه آفرید ازبهر **آدم** آفرید و **آدم** را ازبهرخودآفرید « حلقتك فردا لفرد » درنهاد **آدم** دلی می‌بایدکه مراشناسد ، زبانی می‌بایدکه مرا ستاید دیده ای می بایدکه مراسند دستی‌می‌بایدکه کاس‌وصل گیرد قدمی می‌باید که در ا ما رود اگر بلحظتی دروجودآرم قدرت خردآسکارا کرده باسم واگر سالها درمیان آرم حسمت وبزرگی وی سداکرده باسم ، وما حسمت دوستان خود آسکارا کردن درسرا رآن دارم که قدرت‌خود نمودن رهی‌دولت و کرامت کهاز درگا عزت روی به **آدم**نهاد که اورا صد هزار تار زاعزاز در را آورد وطراز راز « ان‌اللّه اصطفی آدم » بر کسوت‌دولت‌او کسند وحال اقبال‌« و نفخت فیه من‌روحی »

بر رخسار جمال صفوت او زد، و خلعت رفعت «لما خلقت بیدی» در وی پوشید و بمقامی رسانید که در صف صفوت بر بساط شهود او را شراب محبت داد، و در مناط تربیت بی‌انقطاع بری[1] امین حشمت او بست و ملائکه ملکوت را سجود او فرمود و آنگه با اینهمه کرامت که با وی کرد حشمت و زینت و منزلت وی پدید نیامد تا خطاب «وعصی[1] آدم» در وی نپیوست، آنگه حشمت وی پیدا شد، زیرا که واجب در وقت موافقت دلیل کرامت بود، واجب در وقت مخالفت دلیل عز و کرامت بود. آدم چون بر تخت جمال و کمال بُد تاج افضال بر سر و حلّه کرامت در بر، چه عجب بود گر ملك و فلك او را خدمت کنند؟ عجب آن باشد که در وهده زلت افتد و رقم «وعصی[1] آدم» بر وی کشند و آنگه با عصیان و مخالفت تاج «ثم اجتبیه ربّه» بر سر خود نهند. مردی که عیال دارد با وی در صحبت است او نداند که عیال خود را دوست میدارد زیرا که آن محبت پوشیده نعمت و صحبت است، باش تا فراق در میان افتد آنگه دوستی پدید آید. آدم دوست بود لکن دوستی وی پوشیده نعمت بهشت بود زیرا که نه هر کجا نعمت بود آنجا دوستی بود همه روم زیر نعمت روپوشیده است و آنجا جای محبت نه. پس چون حجاب بهشت از پیش آدم برخاست حقیقت محبت آشکارا گشت. ابلیس آنگه که ابلیس د کس ندانست که ابلیس است و نه سر خود دانست عابدی و ساجدی می‌نمود کمر خدمت بسته و چهره به آب موافقت شسته، چون پایش بلغزید، پدید آمد که نه دوست است و نه بُد. و آدم صفی دوست بود لکن سرّ دوستی در ستر نعمت بود، چون پایش بلغزید پدید آمد که هم دوست است هم بُد.

«انّ الابرار یشربون من کأس کان مزاجها کافورا» براستی که نیکان و نیك مردان فردا در بهشت شراب می‌آشامند از جام لطف، شرابی برنگ کافور و بوی مشك، شرابی زاندر بایسته نه ارقد با شب خیری کاسته و نه افزونی بسر آمد، کاسته و در بایسته، هر دو عیب است و بهشت از عیب رسته.

«عیناً یشرب بها عباد الله یفجرونها تفجیرا» چشمه‌ای از بهشت روان و بفرمان بهشتی بدو روان میرانند آن را چنانکه منفجر خواهند آنجا که خواهند

درىالا ودر نىست ، برفصور و عرف ، ىـر فرس‌وىساط ىـر سىدس و اسىرق رواں ،
درماسد[1] وروىد و سحاں، ىه حامه ارو برىه او را برهمح كدر كدر ، حسمها بر هم
كساده كافور در رىحسل رىحسل‌در كافور اىں‌ار ىرودں رسىه ، وآں ارحرارں
دور، هر ىكى‌برحد اعىدال داسىه ىه‌مصنوع‌حلوىه ار حلو دريع داسىه ، سراں ىى
كدرسارں ى‌سكر، ساقى دىده‌ور، سراں‌اىں درحام فدس، درمحلس‌وحود ، رىساط
سهود، ار دسں‌دوسں درعس عىاں ىى هىح رحمں درماں اى حوانمرد سراں
آں سراىسں كه دسں عىں درحام دل ر ىرد دىد حاں ىوس كىد

واسكر القوم دور كاس وكاں سكرى مں المدىر

فومى را سراں مسں كرد، ومرا دىدار ساقى ، لاحرم‌اىساں د آں مسىى فانى
سدىد و مں درىں مسىى ىاقى

ىرر كى را ىحواں ىمودىد كه **معروف كرحى** كرد عرس طواف مىكرد و
ربّ‌العزة فرىسىكاں رامىكفں اورا سىاسىد؟ــ كفسىد ىهـ كفں **معروف كرحى**
اسں، ىمهرما مسں سد ىادىد اوىرما ىىاىد هسىارىكردد

آں را كه ىدوسىى ورامسں كىىد عالم همه درهمں وى دسں كىىد
د دوسىىس ىسىمىى هىں كىىد آىكه‌سراں وصل‌سرمسں كىىد

سراں ده اسں ىكى امرور ىكى فردا امرور سراں اىماں و فردا سراں
كاس امرور سراں ارمىىع لطف رىاں فردا سراں طهور ار كف رحمں

«**سقىهم‌رىهم‌سراىا طهوراً**» هر كرا امرور سراں محىں ىىسں فردا او را
سراں طهور ىىسں ، امرور سراں محىں ار كاس معرفں مىآسامىد وفردا سراں
طهور درحصرں ملك عىور مى‌ىوىسىد امرور سراں محىں د ىهسں عرفاں وفردا
سراں طهور درىهسں رصواں ىهسں عرفاں امرور دل عارفاں ىىں د وارس اىماں
واسلام و مىىس احلاص رمعرفں اسحار ىسىىح وىهلىل اىهار ىفوى ويو كل ، دور
وقصو ا علم ورهد عرفه ومىطر ارصدق وىفس رصواىس‌رصا مصا هر كىرا
امرور فردوس دل اوآراسىه ىطاعں وعىادں ىىد فردا اورا فردوس‌رصواں ىود آں

[1] ــ الف د ىاوىد

فردوس که دیوار او ارسیم وزر رمس او ار یاقوت وزبرجد ، درب ارمسك وعنبر ، انهار آب وشیر ومی وعسل شراب تسنیم ورحیق وسلسبیل ، طعام لحم طیر ومائد خلد ، خدمتکاران ولدان وغلمان عمگسار حورا وعینا ، رفیقان حسن و حلیل حریفان شهداء وصالحین صدیق و فاروق و ذوالنورین و مرتضی ، شمکا مساکین طینه ، تکیه گاه سرر مرفوعه تماشا گاه « مقعد صدق » وحظیر قدس طار گاه جلال وجمال حق فردا همه مومنان حورا به بینند ، اما هر یکی بر قدر ساخت خویش بینند ان الله یتجلی للمومنین عامه ولابی بکر خاصه چون کس را معروف بوبکر نبود کس را با او در دیدار سر کب نبود

پیر طریقت گفت « در دیدار یاساری چه لذت بود ؟ محلسی باید از رحمت اغیار خالی ودوست متجلی ونگرند دردید فانی آن چشم که دید و نگرد هرگز فرا کرد نبود ، آن دید که اورا دید را آن دید باس برد خواند اوهرگز دهجب نبود نزدیك کرد او را در دو گیتی جای نبود مصحوب او را بهشت جاجب نبود مست او را جز ارو ساقی نبود » وسقاهم ربهم شرابا طهورا »

۷۷ - سورة المرسلات - مكية
السرة الاولى

موله سالى « بسم الله الرّحمن الرحيم » سام حداوندواح بحساس مهربان

« والمرسلات عُرفاً (۱) » سادهای ورو کساد سابی سوسه

« فالعاصفات عصفاً (۲) » حاصه آن باد سحب کسمی سکن

« والنّاشرات نشراً (۳) » وبغر سسگان آن کراسه کسابند گان حواندن را

« فالفارقات فرقاً (٤) » حاصه اسان که سعام حدای بر سعامبران حدای می افکسد بان حق وباطل

فالملقیات ذکراً (٥) » وحاصه آن فرسسگان که قرآن می افکمند بر دل وگوس سعامبران

« عُذراً او نُذراً (٦) » عذر سار مودن را وآگا کردن را

« انّما توعدون لواقع (۷) » که آنچه سما را می برس دهمد براسمی که بودنی است

فاذا النّجوم طُمست (۸) آنگا که ستارگان روسنایی آن ستبرند

« واذا السّماء فُرجت (۹) » وآنگه که آسمان بگسایند و سکافند

« واذا الجبال نُسفت (۱۰) وآنگه که کوهها ارسح بر کسمد وبروانند

« واذا الرّسل اقّتت (۱۱) وآنگا که سعمبران رابرهنگامی حاصر کممد

« لای یوم اُجّلت (۱۲) » رحه روز را رهنگام را حاصر کسد

« لیوم الفصل (۱۳) » روز داوری رگسادن را

« وما ادریك ما یوم الفصل (۱٤) » وحه حبر راداد کرد که روز داوری رگسادن حه روزیست ؟

« ویلٌ یومئذ للمکذّبین (۱٥) » ویل آن روز هردروغ زن گیران را آن روز

الم نهلك الاوّلين (۱٦)» نه سسسساىرا وىدراں اىساں را ىىا و ىىسب كردىم
مىرانىدىم ؟

« ثمّ نتبعهم الآخرين (۱۷)» وآىكه سسساىرامر كـ ىس اىساں مىىرىم
« كذلك نفعل بالمجرمين (۱۸) همچىاں كىىم ىااىں ىداں ىساىساں مىىرىم
« ويلٌ يومئذ للمكذّبين (۱۹) » ومل آں روز دروع ـں كىراں را
« الم نخلقكم من مآء مهين (۲) » نه سما را ار آ ى ىسكں وحوار آفرىدىم ؟
« فجعلناه في قرار مكين (۲۱)» آں آب را آرام دادىم درآرامگاهى ىهف
« الى قدر معلوم (۲۲) » ىا ىاىدار اى داىسىه وهىگامى ىامردكرد
«فقدرنا» اىدار اىدار ىهادىم [اىدار آب را اىدار حوں را اىدار گوسب
را] «فنعم القادرون (۲۳) ىىك مقدر كه ماىىم
« ويلٌ يومئذ للمكذبين (۲٤) » و ل آں روز دروع رں كىراں را
« الم نجعل الارض كفاتاً (۲٥) » رمىں را ىهاں دارىد ىكردىم ىامىدوسد
احيا واموانا(۲٦) رىدگاں را ومردگاں را
« وجعلنا فيها رواسي سامخات » و نه درآں كوههاى ىلىد گراں آفرىدىم
« واسقيناكم مآء فراتاً(۲۷) ونه سما را آبى دادىم حوس گوارىد آسامىدىى
« ويلٌ يومئذ للمكذّبين (۲۸)» و ىل آں روز دروع رں كىراں را
« انطلقوا الى ما كنتم به تكذبون(۲۹) » رو ىد آىچه مى دروع سمردىد
« انطلقوا » روىد هىں « الى ظل ذى ثلث شعب (۳) » ساىه سه ساخ
«لاظليل» نه ىاردوسىد و نه حمك « ولا يغني من اللهب (۳۱) » و نه ىار
دارىد ىف و ـىاىه آىس

« انها ترمي بشرر كالقصر(۳۲) » مىاىدارد آں رىا ه آ س هرىرر اى حوں
كوسكى

«كانه جمالة صفر(۳۳) » گوىى كه سىراں سىا اىد
«ويلٌ يومئذ للمكذبين (۳٤) » و ىل آں روز د وع رں گ راں را
« هذا يوم لا ينطقون (۳٥) » آں آں روزىسب كه هىحكس سحں ىگوىىد

« **ولا نُوذنُ لَهم فيعتذرون** (۳٦) » ودسوری ندهند اسان رااحرم حو س
حجب ىه سد وعذر دهند
«**وىلٌ يومئذ للمُكذبين** (۳۷) » وىل آن روز دروع رن گمران را
«**هذا يومُ الفصل**» اسان را گو سد اس ررر داوری بر گسـادن اسب
« **جمعناكم والاولين** (۳۸) » سما را باهم آوردىم و اسان را كه ىس ار سما ىودىد
«**فان كان لكُم كيدٌ فكيدُون** (۳۹) » اگرسما را دسىاىی‌اسب ؟ سازىد ىاسازی نوانىد ؟ ىامں ىس آر ىد !
«**وىلٌ يومئذ للمُكذبين**( ) » وىل آن روز د وع رن گمران را
«**ان المتقين في ظلال وعيُون**(۱)» برهىر گاران درسايه‌هااند ىای حسمه‌ها
«**وفواكه مما يشتهُون**(۲)» رمىوها ارهرحه آررو كىىد
« **كلوا واشربُوا**» ىحىد رىد ومىآسامىد « **هنيئاً بما كنتُم تعملُون** (٤۳) »
گوا د ىاد و نوس ىان كردا ىىكر كه در د ىا می كرد ىد
«**انا كذلك نجزي المحسنين**(٤)» ما باداس حى ن دهىم ىكو كا ان‌را
« **وىل يومئذ للمُكذبين**(٥)» وىل آن روز ىدروع رن گمران
« **كلوا وتمتعوا قليلا** محورىد وبرحوردار ىاسىد روز گاری‌اندك « **انكم مُجرمُون**(٦) كه‌سما ىد كردا ىد
و ىٌ **يومئذ للمُكذبين**( ) وىل آن ور ىدروع رن گمران
«**واذا قيل لهُم اركعوا** » وحون ا ساں راگو ىىد ىمار كىىد« **لا يركعُون** »
ىمى‌ر ىىد
« **وىلٌ يومئذ للمُكذبين** (۹) » وىل آن ررر دررع رن گمران را
«**فباي حديث بعده يومنُون** (٥)» ىكدا سحں ىس اں قرآن كه آن ىىگروىىد اىىد گ ىد

النوبة الثانية

این سورة را دو نام است سورة المرسلات و سورة العرف پنجاه آیت است
صد و هشتاد و یك کلمت هشتصد و شانزده حرف، جمله به مکه فرو آمد و در مکیّات
شمرند عبدالله مسعود گفت من با رسول خدا (ص) بودم لیلةالجن که این سورة
بوی فرو آمد ابن عباس گفت همهٔ سورة مکّی است، مگر یك آیت که به مدینه فرو
آمد «واذا قیل لهم ارکعوا لا یرکعون» ـ درین سورة نه ناسخ است و نه منسوخ و در
فضیلت این سورة ابی بن کعب روایت کند از مصطفی (ص) گفت هر که این سورة برخواند
نام او در دیوان مومنان ننویسند و گویند این از مشرکان نیست ـ در روزگار
خلافت عمر مردی نامد از اهل عراق نام او صبیغ و از عمر داریات و مرسلات پرسید
صبیغ عادت داشت که پیوسته از بن معضلات آیات پرسیدی یعنی که تا مردم در آن
فرومانند عمر او را در زد و گفت لو وجدتك محلوقا لضربت الذی فیه عیناك
اگر من ترا سر سترده یافتمی ترا گردن زدمی عمر این سخن از بهر آن گفت که
از رسول خدا (ص) شنید بود در صفت خوارج که «سیماهم التحلیق» گفت درامت
من قومی خوارج بیرون آیند نشان ایشان آنست که همان سر سترده دارند پس عمر
نامه نبشت به ابوموسی اشعری و کان امیرا علی العراق که یکسال این صبیغ را
مهجور دارید، باوی منشینید و سخن مگویید پس از یکسال صبیغ توبه کرد و عذر
خواست و عمر توبه وی و عذر وی قبول کرد شافعی گفت حکمی فی اهل الکلام
کحکم عمر فی صبیغ

«والمرسلات عرفاً» سخن متصل است تا منقطعها «فالملقیات ذکراً» و مراد
از همه فرشتگانست بقول بعضی مفسران «والمرسلات عرفاً» یعنی الملائکة
رسل بالمعروف و طرق البر و محاسن الافعال و مکارم الاخلاق کقوله عزّوجلّ «وامر
بالعرف» والعرف بمعنی المعروف و هو المصدر و سمی الشیء الحسن عرفا کما سمّی
الشیء القبیح نکرا ای منکرا

«**فالعاصفات عصفاً**» یعنی ملائکة العذاب یعصفون بارواح الکفّار «**عصفاً**» ای ــ یسرعون بها

«**والنّاشرات نشراً**» یعنی الملائکه ینشر صحائف الوحی علی الانبیاء و السفر ینشر المصاحف فی السما من قوله «کتابا یلقاه منشورا»

«**فالفارقات فرقاً**» یعنی الملائکه یفرق بالوحی بین الحلال والحرام

«**فالملقیات ذکراً**» یعنی الملائکه یلقی الوحی الی الانبیاء کقوله «یلقی الروح من امره علی من یشآء من عباده» الالقاء الابلاغ والاعلام قال الله تعالی «انا سنلقی علیك قولاً ثقیلا» والذکر هنا القرآن وقال بعض المفسرین المراد الکل الرّیاح قالوا «**والمرسلات عرفاً**» یعنی الرّیاح ترسل متتابعة کعرف الدیك و کعرف الفرس یتلو بعضها بعضا لاتخلوالجو من ریح قط والاکرب الخلق من عاصف او رخاء او نسیم

«**فالعاصفات عصفاً**» هی الریاح الشدیدات الهبوب

«**والناشرات نشرا**» هی الریاح اللینة، و قیل هی الریاح الّتی یرسلها الله نشرا بین یدی رحمته وقیل هی الریاح التی تنشر السحاب وتاتی بالمطر

«**فالفارقات فرقاً**» هی الریاح تفرق السحاب فتجعله قطعا تذهب به

«**فالملقیات ذکراً**» هی الریاح علی معنی انه یعظ بها ذووالابصار ویحتمل ان المرسلات عرفا هی تنزل المنزله والآیات کذا «**فالفارقات فرقاً**» آیات **القرآن** تفرق بین الحق والباطل

«**عذراً او نذراً**» ای ــ اعذارا وانذارا تاویله ارسل الله الملائکه الی الانبیا لاجل الاعذار والانذار ــ اعذارا من الله الی خلقه لئلا یکون لاحد حجه فیقول لم یاتنی رسول الله انذارا امن انه لهم من عذابه وانتصابا علی المفعول له قرا **ابو عمرو وحمزه والکسائی** وحفص «**عذرا اونذراً**» بالتخفیف ساکنة الذال قالوا لانهما فی موضع مصدر من وهو الاعذار الانذار ولیسا بجمع فیثقلا وقرا روح عن **یعقوب و الولید** عن اهل **الشام** بالثقیل بالتحریك فیهما والباقون بتخفیف الاولی و تثقیل الثانیه روی لعدی عن **ابن عباس** فی قوله عزوجل «**عذراً او نذراً**» قال یقول الله عزوجل

نا ا ں آدم ا نما امرّصكم لاد كر كم و امحص به دنوىكم و ا كفر به حطاىا كم و انا ر ىكم اعلم ان دلك المرص سسد علىكم وانا فى دلك معىدر الىكم

«**انّما نوعدون لواقع**»هداموقع الاقسام الا ىعه اى ـ وماعد م من البعث الحساب لكاس عں فر ىب ثمّ ىس وقت ر ووعه فقال

« **فادا النحوم طمس**» اى ـ دهب صوىها ومحىٰ ورها و قىل محىٮ آ ىارها كما ىمحى الكىاب

«**وادا السماء فرحب**» اى ـ صدعــت وسقفت ووقعت فىها الفروح الّىي ىفاها مولها ومالها من فر ح وقىل فىحت

«**وادا الحىال ىسفب**» حر كت وقلعت من اما كىها وادهبت ىسرعه حىى لا ىىقى لها اىر ىقال ا ىسفت السىء ادا احدىه ىسرعه

«**وادا الرسل اقىت**» قرا اهل **البصره** ىوقت الواو ىوزا **ابوجعفر** ىالواو ىحفىف القاف وقرا الآ حرون ىالالف و ىسدىد القاف و هما لعىان العرب ىىدل الالف من الوا ىالو من الالف ىقول وساد واساد و كىاب مو رح وما رح ىقوس مو ىما ىر معىى اقىت حمعت امىقاب ىوم معلوم و هو ىوم القىامه لىسهد وا على الامم وقىل حعل و الفصل لهم وقىا كما قال ان ىوم الفصل مىقاىهم احمعىں وقىل ارسلت لاوقات معلومه علم الله سىحانه فارسلهم لاوقاىهم على ما علمه احىار

«**لاى ىوم احلب**» هد كلمه محىب و معطىم ىعحب العباد من دلك الىه ىر معنى «**احلت**» و قىت كقوله عر رحل ىلعىا احلىا الدى احلت لىا ٭ ىم احاب ىفسه فقال «**لىوم الفصل**» قال **ابن عباس** ىفصل الرحمن ىىں الحلائق ومعىى «**الفصل**» الحكم والفصل الحاكم اى ـ حكم ىىں المحسن والمسىء و ىىں الرسل و مكدىىها و قىل «**لاى ىوم احلت**» اى ـ لاى ىوم احر الرسل وصرب الاحل لحمعهم «**لىوم الفصل**» اى ـ ا الفصا ىىں الحلاىو ىم قال على حهه الىهو ىل والىعطىم لىسان دلك الىوم

«**وما ادرٰىك ما ىوم الفصل**» ىں اىں ىعلم كىهه ولم ىعهد مىله

«ویل یومئذ للمکذبین» هذه الآیة تکرّر فی هذه السورة عشر مرات و فیها ثلثة اقوال احدها انّ القرآن عربی ومن عادتهم التکرار والاطناب کمافی عادتهم الاختصار والایجاز و الثانی ان کلّ واحد منها ذکرت عقیب آیة غیر الاولی فلا یکون مستهجنا ولولم یکرر کان متوعدا علی بعض دون بعض الثالث ان بسط الکلام فی الترغیب والترهیب ادعی الی ادراك البغیة من الایجاز وقد یجد کل احد فی نفسه من تأثیر التکرار مالایخفی انه ثم بعد هذا ایجاب الویل فی الآخرة لمن کذب بها ذکر من اهلك من امم الانبیاء الاولین کقوم **نوح** و**عاد** و **ثمود** فقال

«الم نهلك الاوّلین» الم نمیتهم ونستاصلهم بالعقوبة استفهام فی معنی التقریر

«ثم نتبعهم الآخرین» ای - نلحق المتأخرین الّذین اهلکوا من بعدهم بهم کقوم **ابراهیم** وقوم **لوط** واصحاب **مدین** و آل **فرعون** وملائه ثم توعد المجرمین من امة **محمد** (ص) فقال

«کذٰلك نفعل بالمجرمین» ای - مثل الذی و اما بهم نفعل بالمکذبین من قومك

«ویلٌ یومئذ للمکذبین» ای - لمن کذب بالآخرة بعدان احتج علیه فی هذه الآیة باهلاك الامة بعد الامة و انهم علی اثرهم فی الهلاك ان اقاموا علی الاشراك و الاشارة بقوله «یومئذ» الی وقت اهلاکهم ثم احتج علیهم فی الآیة الاخری بقوله

«الم نخلقکم من ماء مهین» ای - نطفة ضعیفة المهین فی المهین اصله ومها مها قلتها وخستها وقال **فرعون** لموسی هو مهین ای - قلیل حقیر وکل شی ابتذلته فلم تصنه فقد امتهنته وقالت **عائشة** کان رسول الله (ص) فی مهنة اهله

«فجعلناه فی قرار مکین» یعنی الرحم مستقرفیه الماء و ممکّن و قیل متمکن فیه الولد

«الی قدر معلوم» یعنی الی وقت خروج الولد وبلوغ حد الکمال و قیل **«الی قدر معلوم»** اربعین یوما نطفة و اربعین یوما علقة کقوله «ونقر فی الارحام ما نشاء الی اجل مسمّی حلقا بعد حلق

«فقدرنا» قرأ اهل المدینه و الکسائی فقدرنا بالتشدید من التقدیر و قرأ الآخرون بالتخفیف من القدر لقوله **«فنعم القادرون»** وقیل هما واحد فنعم القادرون ای ـ فنعم المقدرون یعنی بعد رالولد نطفه ثم علقه ثم مضغه ثم عظاما وقیل **«فقدرنا»** من القدر ای ـ قدرنا علی خلقکم حالا بعد حال وصور بعد صور و قیل **«فقدرنا»** **«فنعم القادرون»** ای ـ فملکنا و نعم المالکون ثم احتج علیهم فی الثالثه بقوله

«الم نجعل الارض کفاتا» ای ـ کما رعطاء ضم الاحیاء علی ظهورها والاموات فی بطونها یقال کفت الشیء یکفته اذا ضمه و جمعه و فی الحدیث عن رسول الله (ص) «امرت ان اسجد علی سبعة اعظم ولا اکفت ثیابا و لا شعرا» شهد **الشعبی** جنازة فسئل عن قوله

«الم نجعل الارض کفاتا»«احیاء واموات» فاشار الی البیوت وقال هذه کفات الاحیاء ثم اشار الی القبور و قال هذه کفات الاموات و فی الحدیث «خمّروا آنیتکم واکفتوا صبیانکم» ای ـ ضموهم الیکم واجیفوا الابواب واطفئوا المصابیح فان للشیطان خطفة و انتشارا فعلی هذا القول تدبر الآیه

«الم نجعل الارض کفاتا» للخلق **«احیاء واموات»** فیکون الاحیاء والاموات حالین للخلق معنی آنست که نه ما این زمین بهان دارند خلق کردیم همه را می بوسد زندگان را ومردگان را زندگان رامادراست ومردگان را جاد است و روا باشد که احیاء واموات نعت زمین نهند احیاء زمین مأهول است مزروع که درآن مردم بود زنانان ودرخت زاید ان زمین موات است اعراض و بیابان ازخلق تهی وازبیابان ودرخت خالی میگویند خلخارله ما این زمین رانهان دارند نکردیم آن را بار بار زنده ومرده نکردیم

«وجعلنا فیها رواسی شامخات» ای ـ جبالا ثابتات طوالا ورجل شامخ ای ـ متطاول متکبر قال الشاعر

ایها الشامخ الّذی لا یری ۰۰۰ جئ من طینه علیک السلام

ولدى الموت سوى الاقدام

«واسقيناكم ماء فراتا» اى - جعلنا شمالكم و فدل، مكنا كم من شربه و سقيه دوابكم ومزارعكم قال ابن عباس اصول انهار الارض اربعه سيحان و الفرات النيل وجيحان فسيحان دجله وجيحان نهر بلخ وهى من الجنه وتنبع فى الارض من تحت صخر عند بيت المقدس ومعنى الفرات اعذب العذوبه ضد الاجاج وكل عذب من الماء الفرات

«ويل يومئذ للمكذّبين» بما رعدالله فيها واخبر عن قدرته عليها قال الله تعالى منها خلقناكم و فيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى» وفى جميع ما ذكر فى الآيه دليل على انه قادر عليم و صانع حكيم لم يخلو الناس عبثا ولم يتركهم سدى ... كما بدى يعيد قوله

انطلقوا » القول ها هنا مضمر اى - يقول لهم الخزنه يا معشر المشركين « انطلقوا الى ظل ذى ثلث شعب ما كنتم به تكذبون » اى - امضوا الى النار التى كنتم تكذبون من اخبر كم بها « انطلقوا الى ظل ذى ثلث شعب » هذا الظل هو اليحموم دخان جهنم يطبق على الخلق «ذى ثلث شعب» شعبه عن يمينهم وشعبه عن يسارهم و شعبه من فوقهم فتحيط بهم كقوله احاط بهم سرادقها» و ... «ثلث شعب» شعبه من النار و شعبه من الدخان وشعبه من الزمهرير وقيل يخرج عنق من النار فيتشعب ثلاث شعب اما النور فيقف على ... المؤمنين و الدخان يقف على ... المنافقين واللهب الصافى يقف على رؤس الكافرين ... دالك ظل فقال

« لاظليل » اى - ليس فيه ... ولا احد « ولا يغنى من اللهب» اى - ولا يدفع عنهم شيئا من حر جهنم

انها » يعنى ... ترمى بشرر هى ما تطاير من النار واحدتها شرر

كالقصر » يعنى كاشياء العظيم من ... العصر السمينه والحصون العظيمه وقال عبدالرحمن بن عابس سألت ابن عباس عن قوله انها ترمى بشرر كالقصر

... عصا ... كما ... الى ... و قطعها ... او ... ذلك

ودونه ىدحرها للىساء فكىا ىسمىها القصر وقال **سعىد بن جبىر و الضحاك** هي اصول
النحل والسحر العظام واحدىها قصر مىل ىمر وىمر و حمر وحمر

«**كانّه جماله**» وقرأ **حمزة و الكسائي و حفص** حماله علـى جمع جمل
مىل حجر و حجار و قرأ **ىعقوب** ىضم الجىم ىلاالف اراداالاسىاء العظام المجموعه
المحمله وقرأ الآخرون جمالات ىالالف و كسرالجىم على جمع الجمال وهي جمع
الجمع وقىل جمع جمل كرحالات جمع رحل قوله «صفر» اى ـ سود والعرب
تسمي السودمن الابل صفرا لا نه ىعلوسواده صفر كماقىل لىىض الظباء ادم لا ن ىىاضها
ىعلو كدر وفي الخبر ان شرر نارجهنم سود كالقىر ىىه الىـر ر ىالقصر وىالجمال
ي الكبر وفي الكبر وفي اللون

« **وىل ىومئذ للمكذّىىن** » ىماذكرنا ىم ىقال لهم ىانىا

« **هذا ىوم لا ىنطقون** » ىوم القىامه ىوم ممىد ىىه حالات ومواقف فىمكنون
من الكلام وفي ىعضها ودلك في قوله «ىعند ىكم تختصمون» و ىمنعون الكلام في ىعضها
لقوله «**هذا ىوم لا ىنطقون**» و اضافه الى الفعل ىدل على ان المراد منه زمان او
ساعه كقولك آتىك ىوم ىقدم ز ىد وانما ىقدم في ساعه وقىل « **لا ىنطقون** » اى
لا ىجدون حجه ىحتجون بها

« **ولا ىؤذن لهم فىعتذرون** » اى ـ لىس لهم عذر فىؤذن لهم في الاعتذار وان
كان لهم عذ لم ىنفعوا قال **الجنىد** اى ـ عذرلمن اعرض عن منعمه و كفر اىادىه و
نعمه وقىل الفاء في قوله « **فىعتذرون** » لىست للجواب انما هي عطف على الجحد
في قوله **لا ىنطقون** » والتقدىر هذا ىوم لا ىنطقون ولا ىعتذرون

«**وىل ىومئذ للمكذبىن**» ىىصحح الله ىم ىقال لهم ىانىا

«**هذا ىوم الفصل**» اى ـ هذا ىو الجزاء و ىوم ىفصل ىىن اهل الجنه و النار
فىصف فرىق الى الجنّه و فرىق الى النار جمعنا كم فىه والاولىن من الامم الماضىه

« **فان كان لكم كىد فكىدون**» اى ـ ان كانت لكم حىله الى التخلص من حكمي
فاحتالوا لا ىفسكم تخلّصوا من حكمي لوقدرتم ، ىعنى ان قدرتم على ما كنتم ىعلونه

فیل من العبادلرسلی والمکذب آیاتی وترک الاصغاء الی قولی «الم نجعل الارض کفاتاً»
الآیه فاعلوا ثمّ قال

«ویل یومئذ للمکذّبین» بهذ الآیه و مضمونها ومعناها

« ان المتقین فی ظلال وعیون » ای ـ ظلال اشجار الجنه عیون تجری منها
انهار الجنّه

« وفواکه مما یشتهون » لذیذ مشتها یقال لهم

« کلوا واشربوا هنیئاً » لاتسوبه مکرو ولا ینقطع « بما کنتم تعملون »
فی الدنیا بطاعتی

« انا کذلک نجزی المحسنین » ای ـ نثیب الذین احسنوا فی تصدیقهم رسولی

«ویل یومئذ للمکذبین» بماذکرنا ثم خاطب فی عصر النبی (ص) من المشرکین
مبالغه فی زجرهم ـ ا نهم فی اینما هم العاجله الفانیه علی الآجله الباقیه من جمله
المجرمین الذین قال فیهم عند منتهی هذ الآی « کذلک نفعل بالمجرمین » فرجع
آخر الکلا الی اوله فقال

«کلوا وتمتعوا قلیلا انکم مجرمون » ای ـ عیشوا فی الدنیا متمتعین
مسرورین ایاما قلیل«انکم مجرمون » وعاقبه المجرمین النا

« ویل یومئذ للمکذبین بما اعددنا للکفار من العذاب الالیم

«واذا قیل لهم ارکعوا لایرکعون » کانوا فی الجاهلیه یسجدون للاصنام ولا
یرکعون لها فصار الرکوع من عـ لا الصلو المسلمین لله عزوجل وقال مقاتل نزلت
هذ الآیه فی بنی ثقیف حین امرهم رسول الله (ص) بالصلو فقالوا لا نحنی فانه مسبه
علینا فقال رسول الله (ص) «لاخیر فی دین لیس فیه رکوع ولاسجود » وقال ابن عباس
هذا فی القیامه یقال لهم « ارکعوا » فلایستطیعون کما یدعون الی السجود فلا
یستطیعون

«ویل یومئذ للمکذبین» بالصلو وجوبها

« فبای حدیث بعده یؤمنون » قال کتاب ، و بای خطاب و ای کلام

بعد القرآن يصدقون وقد ا والايمان بالقرآن مع كونه معجزا قاطعاً لاعذارهم والله اعلم بالمراد

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم الله الرّحمن الرّحيم » بسم الله كلمة من ذكرها نال فى الدنيا والعقبى بهجته ومن عرفها بذل فى طلبه مهجته كلمة اذا استولت على قلب عطلته عن كل شغل واذا واظب على ذكرها عبد آمنته من كل هول نام اوكه بر پادشاهان پادشا است[1] وپادشاهي وى نه بجسم وسپاهست دورنيس ونزديك دان وار نهان آگاهست بينا بهرچيز، دانا بهركار وآگا بهر كا است ؟ چه بانگ بلند او را، چه سر دل، چه روز روشن چه شب سياهست نام اوكه از لطف اوست كه مشتاق خودمشتار است وارسك خدايى اوست كس بارهى خود عهدومشاق است

آب وگل را زهره مهر تو كى بودى اگر

هم بلطف خود نكردى درازلشان اختيار ؟

اگر نه بلطف او بودى كه يارستى كه ذكر او جواب اندر بديدن[2] ؟ ور نه عنايت او بودى، كرا بودى بحضرت از رسيدن ؟

پير طريقت گفت - درمناجات خويش « الهى كدام زبان بستايش تو رسد؟ كدام خرد صفت و رساند ؟ كدام شكر بانيكوكارى و برآيد؟ كدام بند بگزارد عادت تو رسد؟ - الهى از ما هر كرا بينى همه معيوب بينى هر كردار كه بينى همه اتقصير بينى ، با اين همه نه ياران رهى بار انسند ، نه جز گل كرم مى‌رويد چون با دشمن باسخط بجنديش برى بس سود بسنديدگان را چه اندار وآتش محنا را چه پايان؟ مقام عارفان را چه حد ؟ وسادى دوستان را چه كران ؟

«والمرسلات عرفا» رب العالمين جل جلاله وتقدست اسماؤ وتعالت صفاته درين آيات خود را بسوانائى ودانائى رمهربانى بخلق تعريف ميكند ومنّتهاى خوددر

---

۱ - ج با سا اوست ۲ - الف ديدى

کماس حود بر اساں می‌بیداکند حجّب‌حود بردسمن آسکارا می کند ودوسان را بیك حدائی‌حود ساں مسکمد با به دوست را ریب ماند به دسمن‌را معدور

«والمرسلات عرفا» الله تعالی و تقدس سوگند یاد مسکند بحهارباد محتلف بطبعهای محتلف ار مخارج محتلف یکی مرسلاب، دیگرعاصفاب سوم باسراب حهارم فارقاب یکی گرم و برم فصل بهار را ، سرگرداسدن اعها را بساط دادن درجهان ا آراس ں دسب وکو را آسکارا کردن بهالبهای زمس را بیداکردن قدرب ربوانا ں حود را دیگرعاصفاب بطبع گرم وحسك ، فصل باسساں‌را ، زمس حسك گرداسدن را میو نحس وعلّه رساسدن‌را عاهب(۱) رآفب زمس‌سوحس را، رنگها بساب زمیو سبردں ا عزّب وقدرب حودآسکارکردن‌را سوم باسراب اسب سرد ونرم فصل حریف ا سمرم ار هرا سبس‌را رطبع زمسابی برفق ا باسساں محس را ،وطبع باسساں بلطف با صبع زمسساں‌سوسس را حهارم‌فارقاب بطبع سرد وحسك فصل زمسساں را دهان زمس‌بارگسادن را وعقوبب ار حاك‌بر گرفس

وحراس درجهاں مهر کرںں را وبف اربوسب آدمی ںباطن او گرداسدن‌را ود ب وعرب حرد با حلو ںرںں ا اں حهارباد اسب جهاں ار حهار روی‌جهاں ںر لك سرای بهاں فرو مسگساند حرں حر ں[۱]، می‌فراند موح موح نه بیداکه ار کحا دررسید حون ورںسب[۲] رسید رم بر ار آب گرم برارآس سحب برار سنگك بی‌لوں و بی‌بوی و بی رنگك درحاسه مکتوم وآرمید معدوم

و ار اس عحب ر آں در ںاد اسب که ار سی ولب حبرد ،گا سرد رگا گرم بر ادار میرا د گرمسرد مسگردا د رسردگرم رحسك‌مسکمد وحسك ر رم‌سحب مسارد رسحب ر ع ںحود آسکا امسکمد رقدرب‌حودمیماید مومماں‌ومو حداں که ر ار ا ساں ا روم سعادب کسید اند ردرسرای محبب اساں را بار داد ا د و

۱- لف حول حول   - لف و ر د

۱۱ - -

حبان طنّبه بحمه روزگار اسان گردانسد اندکه « فلنحسسه حیو ةً طیبةً » حون درس آیات ورایات قدرت تامل کسد وعجائب حکمت ولطائف نعمت بیسد ، بهار توحید ازدلهای اسان سر برزند ، درحب معرفت بارآید ، سایه‌اش افکند حسمه حکمت گساید نرگس خلوت رُید باسمن سوق بردهد ایست که ربّ العالمین گفت « ان المتقین فی ظلال وعیون » الیوم فی ظلال التوحید ، وعدا فی ظلال حسن المزید ، الیوم فی ظلال المعارف ، وعدا فی ظلال اللّطائف الیوم فی ظلال التعریف وعدا فی ظلال التشریف ، یقال لهم « کلوا و اشربوا هنیئا بما کنتم تعملون » الیوم سرون علی ذکر وعدا سرون علی سهد الیوم سربون علی محبته وعدا سربون علی مشاهدته بحلال عزبارحدا که درحاصگیان او دلهست که در زری سعد وسصت نار ازآن دل حسن بهاری باحضرت بر ند که بوئی ازآن دل تا آفرینش نرهد ، ولهذا یقول الحق جل جلاله « اولیائی فی قبائی لا یعرفهم غیری » یکی از اسان سبح بسطام است قدس روحه سبی درمناجات بود جهانی دید آرمیده مهتاب روشن می تافت وستارگان می رحشیدند سکونی و آرامی درعالم افتاد ، بهار کس آواری نه از هیچ گوشه زاری و نباری با خود گفت دریغا درگاهی بدین بزرگواری و حسن خالی ، ازغیب ندایی سنید که ای بایزید نه پنداری که خالی است مرد از گوشه برگرفتند که سروران اراه ما نه سه جمگان ورازندگان سوی بویزید گفت جهار گوسه عالم سس من نهادند از هر گوسه‌ای الهای سنیدم از هر زاریه‌ای سوری رساری وازهر طرفی درپی وگذاری همه حهان ناله اواهان گرفته وازرمین تاآسمان نازبهاروان گسسه بویزید حیرت درا درحب اسان احیردید ، حون طرای درد یابی یا درای درهوایی زبان حسرت وحیرت بگشاد ، گفت حدارندا در دیای سوق بوسی عرق شدگاسد ، در بادیه ارادت و سبی ممحیراسد بر درگاه جلال بوسی کسسگان اند برامید وصال بوسی دلسدگانند نه هیچ طالب را آرام نه هیچ قاصد را رسیدن بکا

پیر طریقت اسحا سحسی نعر گفته، بربان انکسار، بصعب افتقار، لا بو حال
مـیگوید الهی این سورها امروز درد آمیرست؟ نه طاقت سر بردن نه جای گریز
است الهی این حه تیغ است که حسن سرست؟ نه جای آرام و نه روی برهیزست!
الهی هر کس برحیزی ومن دائم برحهام؟! سیم آنست که کی بدیدآید که من کیم!
الهی کان حسرت[1] است این تن من مانه درد و غم است این دل من می تبارم گفت
کس همه حرا بهر من نه دست رسد مرا زمعدن خار من

الحرء الثلاثون

٧٨ ـ سورة البأ ـ مكية

البوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«عمّ يتسآءلون(١)» از چه خبر خندش[١] مى‌پرسند ؟

«عن النّبا العظيم(٢)» بترا از آن خبر بزرگ مى‌پرسند !

«الّذى هم فيه مختلفون(٣)» آن خبر كه درو[٢] مختلف شده اند [خلاف كويان اند در آن]

«كلّا سيعلمون(٤)» براستى كه آگاه شوند

«ثمّ كلّا سيعلمون(٥)» وباز براستى كه آگاه شوند

«الم نجعل الارض مهاداً(٦)» نه ما اين زمين را آرامگاه شما كرديم

«والجبال اوتاداً (٧)» وكوهها را ميخها كرديم [وبر آن بداشتيم]

«وخلقناكم ازواجاً (٨)» وشما را جفت جفت آفريديم مرد و زن

«وجعلنا نومكم سُباتاً (٩)» و خواب شما شما را آسودن [و از رنجها باز كسستن] كرديم

«وجعلنا الليل لباساً (١٠)» وشب تاريك برشما پوشيديم

«وجعلنا النهار معاشاً(١١)» و روز روشن زيستن[١] شما را و جهانداری شما را هنگام ساختيم

«وبنينا فوقكم سبعا شداداً(١٢)» زبر شما هفت آسمان سخت افراشتيم[٢]

«وجعلنا سراجاً وهاجاً(١٣)» وآفتاب شما چراغى ورزان سوزان كرديم

١ـ الف خندان ٢ـ الف دران

١) بين اسم مصدر است از بستن

٢) بمعنى افراشتيم

«وانزلنا من المعصرات» وفرو فرستاديم از ميغهای پر آب «ماء ثجاجاً (۱٤)» آبی بران

«لنخرج به» تا از زمين بيرون آريم بآن «حبّاً و نباتاً (۱٥)» دانه‌ها ورستنيها كه از زمين رويد مردم را وستور را

« وجنّات الفافا (۱٦)» و رزان و ميوستانهای انبوه هشكفت

«انّ يوم الفصل كان ميقاتا (۱۷)» روز داوری هنگام الله است با خلق

«يوم ينفخ في الصّور» آن روز كه دردمند درصور

«فتأتون افواجاً (۱۸) » تا مى‌آييد شما جوق‌جوق[1] گروه گروه

«وفتحت السماء فكانت ابواباً (۱۹)» و باز گشايند آسمان را در در

«وسيّرت الجبال» و كوهها را فرا رفتن آرند تا زمين از آن تهى گردد

« فكانت سراباً (۲۰) » چنانكه از دور كور آب باود

«انّ جهنّم كانت مرصاداً (۲۱)» دوزخ گذرگاه است

«للطاغين مآباً (۲۲)» كافران را بازگشتن گاه است

« لابثين فيها احقاباً (۲۳) » بمانند اندر آن جاى سالهاى بى‌شمار

« لايذوقون فيها برداً ولاشراباً (۲٤) » چشند درآن نه‌خواب ونه‌آب

« الّاحميماً و غسّاقاً (۲٥) » مگر آبی گرم وخونابه‌ای سرد

« جزاء وفاقاً (۲٦) » باداشی[2] ـ جزر كردار

« انهم كانوا لايرجون حساباً (۲۷) » ايشان مى‌نرسيدند ازشمار آن روز

«وكذّبوا باياتنا كذّاباً (۲۸)» و دروغ شمردند سخنان مارا دروغ شمردنى

« وكلّ شيء احصيناه كتاباً (۲۹) » و همه چيز در لوح بشمرد ايم و بنوشته شمشى

« فذوقوا » بر [ايشان گويند] چشيد « فلن نزيدكم الّا عذاباً (۳۰)» و نيفزاييم شما را مگر عذاب برگرفتارى

۱ـ الف جوك جوك ۲ـ الف باداشى

« ان للمتّقین مفازاً (۳۱) » پرهیزکاران را رستگاهی است جای سروری
« حدائق واعناباً (۳۲) » درختستانها با درو دیوار وروان با انگورها
«وکواعب اترابا (۳۳)» وکنیزکان هم بالا هم‌آسا هم زاد[۱]
«وکاساًدهاقا (۳۴)» وجامهای شراب پیوسته دمادم
« لایسمعون فیهالغواً » نشنوند آن سرای ناهرجام «ولاکذابا(۳۵)» ونه دروغ‌زن گرفتن کس کس‌را
« جزآءمن ربک » باداش از خداوند و « عطاءً حسابا(۳۶) » بخشند بسند
« رب السّموات والارض » خداوند آسمانها و زمینها «ومابینهما» و آنچه میان هردو « الرّحمٰن » نام او رحمن «لایملکون منه خطاباً (۳۷)»ازو رهیچ سخنی نه پادشا اند
یوم یقوم الرّوح » آن روز که روح بپای استد « والملائکه صفا » و فریستگان صفی « لایتکلّمون » هیچ سخن نگویند « الامن اذن له الرحمن » مگر کسی که دستوری دهد رحمن او را « وقال صوابا (۳۸) » و آنچه گوید راست گوید و سخن
«ذٰلك الیوم الحقّ »آن روزست بودنی « فمن شآء » هر که خواهدش آن سزا و بپسندد« اتخذ الیٰ ربه مآباً(۳۹) » خداوند خویش راهی که دوبار گشت گاهی
«انا انذرناکم عذابا قریبا (۴۰)» شما را آگاه کردیم وبیم نمودیم ازعذابی نزدیك
«یوم ینظر المرء ماقدمت یداه»آن روز که مینگرد مردم وی آکردار خویش
« ویقول الکافر » وناگرویده گوید « یالیتنی کنت ترابا(۴۱) » کاشك من خاك بودمی کاشك من خاك گشتمی[۲]

النوبة الثانیة

این سور را سه نامست سوره النباء وسوره التساؤل وسوره المعصرات جمله

۱ـ الف کنیزکان هام آسا هام اد
ـ الف کاشکی من خاك بودی کاشکی من خاك گشتی

جهل آیست[۱]، صدوهفتاد وسه کلمت وهفتصد وهفتادحرف؛ همه[۲] به مکه فرو آمد[۳]،
باجماع مفسران در مکّیات شمرند و درین سورت ناسخ و منسوخ نیست، وآخر
سورتیست که به مکه فرو آمد پس از آن رسول خدا (ص) هجرت کرد به مدینه
روی عن ابی بن کعب قال قال رسول الله (ص) «من قرأ «عمّ یتساءلون» سقاه الله عزوجل
برد الشراب یوم القیامه و عن ابی الدردا قال قال رسول الله (ص) «تعلّموا سور
«عمّ یتساءلون عن النّبا العظیم» وتعلموا «ق والقرآن المجید»، «والنّجم اذا هوی»
«والسماء ذات البروج»، «والسماء والطارق»؛ فانکم لو تعلمون مافیهن لعطلتم ما انتم
فیه وتعلّمتموهنّ وتقرّبوا الی الله سبحانه بهن ان الله یغفر بهن کل ذنب الّا الشرک بالله»
وعن ابی بکر الصدیق قال قلت یا رسول الله لقد اسرع الیک الشیب قال شیبتنی
هود و الواقعة و المرسلات و عمّ یتساءلون و اذا الشمس کورت

«عمّ» اصله عن ما فادغمت النون فی المیم لاشتراکهما فی الغنّه وحذفت الف
ما کقولهم فیم وبم؛ ومعنا عن ای شیء یتساءل هؤلاء المشرکون وذلک ان النبی (ص)
لمّا دعاهم الی التوحید و اخبرهم بالبعث و تلا علیهم القرآن جعلوا یتساءلون بینهم
فیقولون ماذا جاء به محمد قال الزجاج اللّفظ لفظ استفهام ومعنا التفخیم للقصه
کما تقول ای شیء زید؟ اذا عظمت امره وشانه ثم ذکر ان تساءلهم عمّاذا؟ ــ فقال
«عن النّبا العظیم» قال مجاهد والاکثرون هو القرآن دلیله قوله عزّوجل
«قل هو نبؤ عظیم» واختلافهم فیه انهم قالوا اهو من الله ام من کلام بشر ام سحر و
کهانه؟ فآمن به بعض وکفر به بعض وقال قتاده و الزجاج هو القیامه والبعث بدلیل
قوله عقیبه «انّ یوم الفصل کان میقاتاً» والخبر فی تساءلهن للکفار و المؤمنین
جمیعاً، واختلافهم فیها انهم صاروا بالاتفاق فرق فرقه[۴] یعلمون انها الحق وفرقه شرذمه
فقالت لاندری ما الساعه وفرقه ما ون فیها یقولون احق هو ان نظن الاظنا وما نحن
بمستیقنین وقیل «النّباء العظیم» امر محمد (ص) و نبوته و کانوا مختلفین فی
تصدیقه و تکذیبه

---

۱ ــ چنین است در هرد نسخه الف و ج   ــ الف جمله
ــ الف فرود آمد   ــ الف و نبه

«**كلّا**» ردع عن الاختلاف، اى ـ ارتدعوا ليس الامر كما ظننتم «**سيعلمون**» عاقبة امرهم

«**ثمّ كلّا سيعلمون**» ما بنا لهم يوم القيامة من عذاب الجهنّم وقيل «**ثمّ كلّا سيعلمون**» ما بنال المؤمنين من الثواب فى الجنة ثم دلّ بما ظهر من قدرته على ما انزل من وعد فقال

«**الم نجعل الارض مهاداً**» استفهام بمعنى التقرير اى ذللناها لهم حتى سكنوها و ساروا فى مناكبها وقيل «**مهاداً**» اى فراشا تمكن الاستقرار عليها و مهادا يجوز ان يكون واحدا، و يجوز ان يكون جمع مهد وانّما جاز جمعه لاختلاف اماكنها من القرى والبلاد ولاختلاف التصرف فيها حفرا و زرعا و بنا وسيراً

«**والجبال اوتاداً**» للارض لولاها ارتجت بالزّلازل و الرياح

«**وخلقناكم ازواجا**» اصنافا والوانا وقيل ذكورا و اناثا

«**وجعلنا نومكم سباتا**» اى قطعا عن العمل راحة لابدانكم لانّ اصل السبت القطع ومنه سبت راسه اى حلقه قيل اصل السبت التمدد والاسترخاء يقال سبتت المرأ شعرها اذا مدته واطالته وقال **الزجاج** السبات ان ينقطع عن الحركة والرّوح فيه وقيل للنائم مسبوت لا يعمل ولا يعقل كانه ميت

«**وجعلنا الليل لباسا**» يشملكم لتستتروا فيه و قيل غطاء و غشاء يستر كل شىء بظلمته و جعلنا النهار معاشا اى ـ و قتا و سببا لمعاشكم واكتسابكم و سمي الكسب معاشا لانّه يعاش به قال **ابن عباس** يريد يبتغون فيه من فضل الله وما قسم لكم من رزقه والمعاش المصدر، يقول عاش يعيش عيشا و معاشا

«**وبنينا فوقكم سبعا شداداً**» اى ـ سبع سموات طباقا غلاظا وثاقا محكمة البنا لايبليهن الايام و اللّيالي و صفها بالشد حيث امسكها عن السقوط و رفعها بغير عمد فهى لاتزول عمّا خلقهاالله تعالى عليه

«**وجعلنا سراجاً**» اى ـ جعلنا الشمس «**سراجا وهّاجا**» سرا متلألئا و قادا حارّا قال **مقاتل** جعل فيه نورا و حرارة ، والوهج يجمع النور والحرارة، ويقال ان الشّمس والقمر

حلقا فی بدء امرهما من نور العرش و یرجعان فی القیامه الی نور العرش وذلک فیما روی عکرمة عن ابن عباس انه قال الا احدثکم بما سمعت من رسول الله (ص) یقول فی الشمس والقمر وبدء خلقهما ومصیر امرهما؟ - قال فلنا بلی یرحمک الله - فقال ان رسول الله (ص) سئل عن ذلک فقال ان الله عزوجل لمّا ابرم خلقه احکاما ولم یبق من خلقه غیر آدم خلق شمسین من نور عرشه فاما ما کان فی سابق علمه ان یدعها شمسا فانه خلقها مثل الدنیا ما بین مشارقها ومغاربها وما کان فی سابق علمه ان یطمسها و یحولها قمرا فانه خلقها دون الشمس فی العظم، ولکن انما یری صغرهما من شدة ارتفاعهما فی السماء و بعدهما من الارض فلو ترک الله عزّوجل الشمس والقمر کما کان خلقهما فی بدو امرهما لم یعرف اللّیل من النهار ولا النهار من اللّیل وکان لا یدری الاجیر متی یعمل ومتی یاخذ اجره، ولا یدری الصائم متی یصوم ومتی یفطر ولا تدری المرأة متی تعتد ولا یدری المسلمون متی وقت صلوتهم ومتی وقت حجهم فکان الرب جل جلاله انظر لعباده وارحم بهم فارسل جبرئیل فامر جناحه علی وجه القمر فطمس عنه الضوء و بقی فیه النور فذلک قوله «وجعلنا اللّیل والنهار آیتین فمحونا آیة اللّیل» «وجعلنا آیة النهار مبصرة» الآیه فالسواد الذی تری فی القمر شبه الخطوط فیه فهو اثر المحو قال فاذا قامت القیامه وقضی الله بین الناس و میّز بین اهل الجنة والنار ولم یدخلوهما بعد یدعو الرّب جل جلاله بالشمس والقمر فیجاء بهما اسودین مکورین قدوقعا فی زلزال و بلابل ترعد فرائصهما من هول ذلک الیوم ومخافة الرحمن فاذا کانا حیال العرش خرا لله ساجدین فیقولان الهنا قد علمت طاعتنا لک ودؤبنا فی عبادتک وسرعتنا للمضی فی امرک ایام الدنیا فلا تعذبنا بعبادة المشرکین ایانا فقد علمت انا لم ندعهم الی عبادتنا ولم نذهل عن عبادتک فیقول الرب تبارک وتعالی «صدقتما انی قد قضیت علی نفسی ان ابدی واعید انی معیدکما الی ما بدأتکما فارجعا الی ما خلقتکما منه» فیقولان ربنا مم خلقتنا؟ - فیقول خلقتکما من نور عرشی فارجعا الیه قال فیلتمع من کل واحد منهما برقة تکاد تخطف الابصار نورا فیختلطان بنور العرش فذلک قوله «یبدئ و یعید» قوله

«**وانزلنا من المعصرات**» قال مجاهد وقتادة ومقاتل «**المعصرات**» الرّياح لانها تعصر السحاب لتمطر فعلى هذا التاويل من بمعنى الباء، اي انزلنا بالرياح المعصرات «**ماء ثجّاجاً**» وذلك ان الله عزوجل يبعث الرّيح فتثير السحاب فتحمل الماء من السماء فتدر كما تدر اللّقحة وتضربه الريح فتنزل متفرقاً حتى لا تدق الارض والخلق وقال **ابو العالية والضحاك وابن عباس** «**المعصرات**» السحاب يقال اعصر السحاب اذا حان ان تمطر واعصرت المرأة اذا دنا حيضها وارتكبت المهر اذا حان وقت ركوبه وقال **الحسن وسعيد بن جبير ومقاتل بن حيان وزيد بن اسلم** «**من المعصرات**» اي من السموٰات

«**ماء ثجاجا**» صبابا مدرارا متتابعا يتلو بعضه بعضا «**لنخرج به**» اي بالمطر «**حبا**» مما يأكله الناس «**ونباتا**» ما ترعاه الدواب وقيل الحب ما يحرث ويزرع، والنبات ما ينبت من الارض بنفسه وقيل الحب اللؤلؤ واصله من المطر والنبات ما ينبت على الارض بنفسه وروى عن **عكرمة** ما انزل الله من السماء قطرة الا انبت بها في الارض عشبة وفي البحر لؤلؤ

«**وجنات الفافاً**» اي بساتين ملتفة الاشجار واحدها لف ولفيف

«**ان يوم الفصل**» يعني يوم القيامة يفصل فيه بين الخلق «**كان ميقاتا**» لما وعد الله من الثواب والعقاب وقيل كان حدا فاصلة

«**يوم ينفخ في الصور**» هذه هي نفخة البعث وهي النفخة الثالثة الاولىٰ نفخة الفزع والثانية نفخة الصعقة والثالثة نفخة القيام من القبور «**فتأتون افواجاً**» زمراً زمراً كل امة بامامهم كقوله «ويوم نبعث من كل امة فوجا» روى **البراء بن عازب** قال كان **معاذ بن جبل** جالسا قريبا من رسول الله(ص) في منزل **ابي ايوب الانصاري** فقال **معاذ** يارسول الله ارأيت قول الله عزّوجل «**يوم ينفخ في الصور فتأتون افواجا**» فقال يا **معاذ** سألت عن عظيم من الامر ثم ارسل عينيه ثم قال يحشرون عشرة اصناف من امتي اشتاتا قد ميزهم الله تعالى من جماعة المسلمين وبدل صورهم فبعضهم على صورة القردة وبعضهم على صور الخنازير وبعضهم منكسين ارجلهم فوق وجوههم يسحبون عليها وبعضهم

عمى سر دون و بعضهم صم بكم لا يعقلون و بعضهم يمضغون السنتهم فهى مدلا على صدورهم يسيل القيح من افواههم لعابا يقذرهم اهل الجمع و بعضهم مقطعة ايديهم وارجلهم وبعضهم مصلبين على جذوع من نار وبعضهم اشد نتنا من الجيف وبعضهم يلبسون جبابا سابغة من قطران لازقة بجلودهم فاما الذين على صور القردة فالقتات من الناس يعنى النمام واما الذين على صور الخنازير فاهل السحت والمنكسون على وجوههم فاكلة الربوا والعمى من يجور فى الحكم و الصم البكم المعجبون باعمالهم و الذين يمضغون السنتهم فالعلماء والقصاص الذين خالف قولهم اعمالهم والمقطعة ايديهم و ارجلهم الذين يؤذون الجيران والمصلبين على جذوع من نار فالسعاة بالناس الى السلطان والذين هم اشد نتنا من الجيف فالذين يتمتعون بالشهوات واللذات ويمنعوا حق الله تعالى من اموالهم والذين يلبسون الجباب فاهل الكبر والخيلاء قوله

«وفتحت السماء» قرا اهل الكوفة فتحت بالتخفيف والباقون بالتشديد اى شقّقت لنزول الملائكة فكانت ابوابا اى ذات ابواب وقيل تنحل وتتناثر حتى تصير فيها ابواب وطرق وفروج رمالها اليوم من فروج» وقيل ان لكل عبد بابين فى السماء بابا لعمله وبابا لرزقه فاذا قامت القيامة انفتحت الابواب

« وسيّرت الجبال فكانت سرابا » اى ازيلت عن اماكنها فصارت كالسراب قال ابن عباس ذلك عند النفخ الاول و ازالها عن اماكنها فصارت كما قال سبحانه « تحسبها جامدة وهى تمر مر السحاب » ثم تدكها النفخ الثانى فصارت « كالعهن المنفوش » ثم تدركها النفخ الثالث فصارت كثيبا مهيلا ثم تدكها النفخ الرابع فتسرب فى الارض وذهب بها وذلك قوله «واذا الجبال نسفت» اى ازيلت بسرعة حتى لا تبقى اثر

« انّ جهنّم كانت مرصادا » اى طريقا و ممرا فلا سبيل الى الجنة حتى تقطع النار وقيل محبسا و موضع رصد كامرصاد الجنة الجليلة جبل تجمع المساكين كل اوب والمرصاد المرصع قال ابن عباس ان على جسر جهنم سبعة محابس يسال العبد عند اولها عن شهادة ان لا اله الا الله فان جاء بها تامة جاز الى الثانى و سال

عن الصلو فان جاء بها تامه جاز الى الثالث فيسال عن الزكوة فان جاء بها تامه جاز الى الرابع ، فيسال عن الصوم ؛ فان جاء به تاما جاز الى الخامس ويسال عن الحج فان جاء بها تاما جاز الى السادس ، فيسال عن العمرة فان جاء بها تامه جاز الى السابع فيسال عن المظالم فان خرج منها والا يقال انظروا فان كان له تطوّع اكمل به اعماله ؛ فاذا فرغ به انطلق الى الجنّه والمرصاد مفعال من الرصد والمعنى انها ذات ارتقاب لاهلها ترصدهم بنكالها وعقوبتها

«للطّاغين مآباً» اى مرجعا لمن تجاوز الحد في الطّغيان والكفر

«لابثين» قرا حمزة و يعقوب «لبثين» و قرآء العامه «لابثين» بالالف، و هما لغتان «فيها احقابا» جمع حقب وهو ثمانون سنه كلّ سنه اثنا مائه وستون يوما كل يوم الف سنه مما تعد بنوآدم وروى نافع عن ابن عمر عن النبي (ص) قال «والله لا يخرج من النار من دخلها حتى يكونوا «فيها احقاباً» والحقب بضع وثمانون سنه والسنه ثلاثمائه وستون يوما كل يوم كالف سنه مما تعدون فلا يتكلن احد على ان يخرج من النار قال الحسن ان الله لم يجعل لاهل النار مدة بل قال «لابثين فيها احقاباً» فوالله ماهو الا انه اذا مضى حقب دخل آخر الى الابد فليس للاحقاب عد الى الخلود وعن عبدالله ابن مسعود قال لو علم اهل النار انهم يلبثون في النار عدد حصى الدنيا لفرحوا ولو علم اهل الجنه انهم يلبثون في الجنه عدد حصى الدنيا لحزنوا وقال مقاتل بن حيان الحقب الواحد سبع عشر الف سنه قال وهذه الآيه منسوخه نسخها «فلن نزيدكم الا عذاباً» يعني ان العدد قدار تفع والخلود قدحصل وعن خالد بن معدان قال هذه الآيه في اهل القبله لانهم لا يخلدون فيها وقيل تم الكلام على قوله «فيها» ثم قال «احقاباً»

«لايذوقون فيها» اى في جهنم «برداً» اى روحا وراحه و قيل البرد النوم لانّ النائم يبرد جوفه اذا نام وقال مقاتل لايذوقون فيها بردا ينفعهم من حر ولا شرابا ينفعهم من عطش

«الا حميماً» ماء حار اً يحرق ما يأتي عليه وقيل هو دموع عيون اهل النار

«وعسّاقاً» قال ابن عباس العساق الرمهرير يحرقهم ببرده وقيل هو الصديد و ماسال من جلود اهل النار وقيل هو المسن الاسود، وقال سهر بن حوسب العساق وادي النار فيه ثلاث مائة وثلاثون سعبا في كل سعب ثلاث مائه وثلاثون بيتا في كل بيت اربع زوايا في كل زاوية سجاع كاعظم ماخلق الله من الخلق، في رأس كل سجاع سم و قيل معنى الآية «لا يذوقون» في تلك الاحقاب «الا حميما وغساقاً» ثم يلبسون احقابا يذوقون غير الحميم و الغساق من انواع العذاب فهو توقيت لانواع العذاب لا للمكث في النار

«جزآء وفاقاً» اي جازيناهم جزآء وافق اعمالهم قال مقاتل وافق العذاب الذنب فلاذنب اعظم من السرك ولاعذاب اعظم من النار ثم وصف اعمالهم فقال

«انّهم كانوا لا يرجون حسابا» اي لا يخافون محاسبة الله اياهم قال الزجاج يعني لا يؤمنون بالبعث فيرجوا ثواب حساب

«وكذّبوا بآياتنا» اي بما جاءت به الانبياء «كذّابا» اي تكذيبا وهي لغة يمانية فصيحة ... وقرئ «كذابا» المخففه مصدر كاذب

«وكلّ شيء احصيناه كتاباً» اي كل شيء من اعمال الخلق بيناه في اللوح المحفوظ كقوله وكل شيء احصيناه في امام مبين. قوله «وكل شي» منصوب بفعل مضمر اي احصينا كل شي احصيناه ... كتابا نصب على المصدر اي كتبناه كتابا و يجوز ان يكون نصبا على التمييز اي ... في اللوح المحفوظ ... احصته الملائكه في كتاب ... في صحف الاعمال

فذوقوا اي يقال لهم «فذوقوا فلن نزيدكم الا عذابا» سئل الحسن عن اشد آية في القرآن على اهل النار فقال الحسن ... ابا برزة الاسلمى فقال سالت رسول الله (ص) عن «فذوقوا فلن نزيدكم الا عذابا»، ... لما سمعوا ذلك ايسوا من الخروج ...

ان للمتقين مفازا ... ر ... اي للذين ... ر ... ر الفواحش ... العـ ... الحـ ... الد ... به

« حدائق » جمع حديقة وهى البستان المحاط به و«اعناباً» جمع عنب

«وكواعب» اى ـ جوارى عذا ى جمع كاعب وهى الناهد التى لعت النكاح

وظهر ثديها رسانسوء الكعب «اترابا» اى ـ مستويات فى السنّ على سن بنات و بلا بس

سنه فقيل اراد ذلك ازواجهن من الآدميات رقيل هنّ الحور رليس المراد ذلك

صغر السن لكن المراد وا السباب اى ـ ماء السباب جار فيهن لم سس ولم يعتّر

عن حد الحسن حسنهن

«وكأساً دهاقاً» ممرعة مملو متتابعة صافية الدهاق مصد داهق مداهقة ودهاقا

اى ـ تابع وادهقت الحـ صراى ـ ملأته والكاس فى القرآن هى كاس الخمر حيثما

وحدها

« لا يسمعون فيها » ـ اى فى الجنة « لغواً » اطلا من الكلام «ولا كذاباً»

يعنى ولا كذبا اى ـ لا يكذب بعضهم بعضا وقرا الكسائى «كذابا» التخفيف مصدر

كاذب اى ـ لا يكذب بعضهم مع بعض

«جزآء من ربك عطاء» اى ـ جازاهم جزآ واعطاهم عطاء فهما منصوبان

بالمصد و قوله «حساباً» اى ـ كافيا وافيا كثيرا يقال احسبت فلانا اى ـ

اعطيته ما يكفيه حتى قال حسبى و المراد ان لهم ى الجنة جميع ما يشتهون و

قيل معنى

« عطا حسابا » ـ اى ـ على حساب العمل رعبدالله المزيد

« رب السّموات والارض وما بينهما الرحمن اى ـ خالقهما ر مالكهما

ومالك ما بينهما الرحمن وقرا اهل الحجاز رابوعمرو «رب» بالرفع على الاستئناف

و«الرّحمن» خبر وقرا الآخرون «ربّ» الجر اتباعا لقوله مرر بك وقرا ابن عامر

وعاصم و يعقوب « الرحمن » بالجر اتباعا لقوله «رب السموات» وقرا الآخرون

«الرحمن» بالرفع و حمزة ر الكسائى يقرآن «رب» بالخفض لقربه من قوله

« جزا من ربك » ر يقرآن «الرحمن» بالرفع لبعد منه على الاستئناف رقوله

«لا يملكون» فى موضع خبر ر معنى «لا يملكون منه خطابا» قال مقاتل لا يقدر الخلق

علی ان یتکلّموا الرّب الا باذنه، و قال **الکلبی** لا یسمع احد لاحد الا باذنه

یوم یقوم الروح و الملآئکه صفّاً، قال **الشعبی و الضحاک** «**الرّوح**» جبرئیل (ع) وقال **عطاء** عن **ابن عباس** «**الرّوح**» ملک من الملائکه ما خلق الله مخلوقا اعظم منه، فاذا کان یوم القیامه قام هو وحده صفا و قامت الملائکه کلّهم صفاً واحدا فیکون عظم خلقه مثلهم وقال **مجاهد وقتاده و ابوصالح** «**الروح**» خلق من خلق الله علی صور بنی **آدم** لهم ایدو ارجل وروس یا کلون و یشربون، لیسوا من الملائکه و لامن الجن و لامن الانس ما نزل من السماء ملکا الا ومعه واحد منهم وقال **ابن مسعود** «**الرّوح**» ملک اعظم من السموات و من الجبال و من الملائکه و هو فی السماء الرابعه یسبح کل یوم اثنی عشر الف تسبیحه یخلق من کل تسبیحه ملک یجیء القوم یوم القیامه «**صفّاً**» وحده وقال **الحسن** هم بنو **آدم**، و معنا ذووالروح، وقال **عطیه** عن **ابن عباس** هی ارواح الناس یقوم مع الملائکه فیما بین النفختین، قبل ان ترد الارواح الی الاجساد وفی روایه **الضحاک** عن **ابن عباس**، قال عن یمین العرش نهرا من نور مثل السموات السبع و الارضین السبع و البحار السبعه یدخل **جبرئیل** (ع) فیه کلّ سحر فیغتسل فیزداد نورا الی نور وجمالا الی جماله وعظما الی عظمه ثم ینتفض فیخرج الله من کل قطر تقع من ریشه کذا و کذا الف ملک یدخل منهم کل یوم سبعون الف ملک البیت المعمور و سبعون الفا الکعبه لا یعودون الیهما الی ان یقوم الساعه وقال **وهب** ان **جبرئیل** (ع) واقف بین یدی الله عزوجل ترعد فرائصه یخلق الله سبحانه و تعالی من کل رعده مائه الف ملک، و الملائکه صفوف بین یدی الله عزوجل منکّسوا روسهم فاذا اذن الله تعالی لهم فی الکلام قالوا لا اله الّا انت، وهو قوله «**یوم یقوم الروح و الملآئکه صفّاً لا یتکلمون الامن اذن له الرحمن**» ان یتکلّم و «**قال**» فی الدنیا «**صوابآ**» وسدادا من القول وقیل معنا من قال لا اله الا الله فی الدنیا یاذن الله لهم فی القیامه ان یتکلّموا بالشفاعه فیشفعون و بالاعتذار فیقبل عذرهم واما الکافرون فلا یقبل عذرهم و لا یسمع شفاعتهم، قال **الحسن** معنا لا یشفعون لاحد الا لمن اذن الله ان یشفع لـه وقال المشفع انه فی الدنیا صوابا صدقا و هو لا اله الا الله

«ذٰلك اليوم الحق» لا باطل فيه ولا ظلم، بل يستيقن الضعيف من القوى ومجيئه حقّ كائن يوجد لامحاله وقد كانوا فيه على شكٍّ «فمن شآء اتخذالى ربه مآباً» اى مرجعا حسنا من طاعة يقدمها وزلة يحسبها ليكون المرجع الى الثواب

«انا انذرنٰكم عذاباً قريباً» يعنى العذاب فى الآخر وكل ماهو آت قريب وقيل هو القتل ببدر «يوم ينظر المرء ماقدّمت يداه» اى يرى جزاء الذى قدمه من خير وشر كقوله «يوم تجد كل نفس ما عملت من خير محضرا» «وان سعيه سوف يرى» «ليروا اعمالهم» وقيل المرء هٰهنا المومن يرىٰ كل خير قدمه فى صحيفته «ويقول الكافر ياليتنى كنت تراباً» قال عبدالله بن عمر واذا كان يوم القيامه مدت الارض مد الاديم وحشر الدواب والبهائم والوحش ثم يجعل القصاص بين البهائم حتى يقص للشاة الجماء من القرناء نطحتها فاذا فرغ من القصاص قيل لها كونى ترابا فعند ذٰلك «يقول الكافر ياليتنى كنت تراباً» وقال مقاتل يجمع الله الوحوش والهوام والطير وكل شیء غير الثقلين فيقول من ربكم؟ - فيقولون الرحمن الرحيم - فيقول لهم الرب تبارك و تعالى بعد ما يقضى بينهم حتى يقتص للجماء من القرنا «انا خلقتكم و سخرتكم لبنى آدم و كنتم مطيعين ايام حيٰوتكم فارجعوا اى - الذى كنتم كونوا ترابا فيكونون ترابا فاذا التفت الكافر الى شیء صار ترابا تمنى فيقول ياليتنى كنت فى الدنيا فى صورة خنزير رزقى كرزقه و كنت اليوم فى الآخر ترابا وقيل معنا ليتنى لم ابعث[1] و كنت ترابا وقال عكرمه بلغنى ان السباع والوحوش والبهائم اذا رأين يوم القيامه بنى آدم وماهم فيه من الغم والحزن قلن الحمدلله الذى لم يجعلنا مثلكم فلا جنة نرجو ولا نارا نخاف وقال ابوالقاسم بن حبيب رأيت فى بعض التفاسير ان الكافر هٰهنا ابليس وذلك انه عاب آدم بانه خلق من التراب و افتخر بانه خلق من النار فاذا عاين يوم القيامه فضل بنى آدم والمومنين وما ينالون من انواع الكرامات ورأىٰ ماهو فيه من الشدة والعذاب تمنى ان يكون بالشیء خلق من التراب ولم تمنى ما تمنى قال ابوهريره فيقول التراب للكافر لاولا كرامة لك من جعلك مثلى وعن ابی الزناد عبدالله بن ذكوان قال اذا قضى

---

۱ - الف اخلق

س‌الناس وامر اهل الحبه الی الحنّه واهل النار الی النار فیل لسائر الامم ولمومنی الحن عودرا برانا محمد «یقول الکافر یالیتنی کنت ترابا» وقال عمر بن عبدالعزیز ان مومنی الجن حول الجنّة فی ربض ورحاب ولیسوا فیها والاکثرون علی ان مومنی الجن مع مومنی الانس فی الجنه وان کافرهم مع کافری الانس فی النار

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم الله الرّحمن الرحیم» اسم ملك یحمل عباد بطاعته و یزین خدمه بعبادته لایحمل بطاعة المطیعین ولا یزین بعباد العابدین فزینة العابدین صدارطاعتهم و زینة العارفین حلة معرفتهم و زینة المحسنین تاج ولایتهم و زینة المذنبین غسل رجوعهم بصوب عبرتهم

نام خداوندی که نام اودل‌افروزست زمهراوعالم سرور نام او آرایش مجلس است و مدح او سرمایه مفلس زیب زبانها ثنای او، قیمت دلها بهوای او راحت روحها بلقای او، سرور سرها برضای او دلائل توحید آیات او معالم تفرید رایات او، شواهد تعریف اشارات او معاهد حقیقت بشارات او قدیم نا مخلوق ذات و صفات او وانائی یگانه بی‌همتا، دانایی یگانه بی‌انباز دانایی که همه‌کار تواند، دانایی که همه‌خبر داند درساحت حاصل‌ود باقی حاضر، سلطان عظمت دور و سرهان فصل ردبك سان بر بیدا وار د باقی گمان بهان

پیر طریقت گفت «الهی من بعد به ادانم رسرای ترا نانوانم، در مجارگی خود سر گردانم، و روز بروز در[1] زیانم چون ببی‌چون ود؟ حیرانم! وار یکریس در تاریکی بمعانم، که حود برهیچ حیر هیستما ندانم! حسم بروری دارم که ومانی زمین ما م چون من کیست؟ گر آن روز ببینم و بیسم بیجان فدا آنم[2]

قوله «عم یتسا لون عن النبا» ای ـ عن الخبر «العظیم» این خبر عظیم کارو موت مصطفی است(ص) وبعثت ورسالت او و برسیدن ایشان از یکدیگر ازروی

۱ـ الف ر ۲ ـ الف حون من کیست گر آن روزبینم و بینم جان فداکنم

بعظيم بود جماعت قريش فراهم ميرسيدند و با يكديگر ميگفتند اى شىء امر محمد؟ اين كار محمد چه‌خبر است بدين‌عظيمى و بدين با شكوهى؟ روز بروز كار او بالاتر و آواى او بلندتر ودولت او از حال راسبات قوى‌تر ومحكم‌تر سراپرده ملكها رانداخت، و گردن دين جوش برافراخت سرافرازان عرب او را مسخر ميشوند، وگردنكشان قبائل‌سر برخط رى‌مى‌نهند رب العالمين گفت «الذى‌هم فيه‌مختلفون» خلق دركار او مختلف‌شدند يكى را سعادت ازلى در رسيد و عنايت الهى اورا دريافت، با دعوت وى‌عزيز گشت وتصديق رسالت وى سعيداند شد يكى در رهد خذلان بماند شقاوت ازلى‌دامن وى گرفته باشخاص سرازى‌سپرد با سردرجشر دعوت او نياورد ورسالت‌وى‌قبول نكرد سعى هردوسراى گشت حكم الهى اينست وجواست الهى‌چنين حكم كرد بر آن كس كه خواست آن‌خبر كه خواست حكمى بى‌علت وقضا ى ى‌جور قومى‌رادرديوان سعدا نام نبشت كرد واشان را بعنايت ازلى‌قبول كرد، وعلل درميان نه، وقومى‌را درجريد اشقيانام نبشت كرد و ر ازردبرميان‌نيست ورهر دم‌زدن نه مايبدل‌القول‌لدى ومااناظلام للعبيد» روزى عبدالملك مروان عروه راكه‌معشوقه‌كثير ودبيس‌جوش‌خواند گفت بعاب‌بكشاى اسكرم كه‌كثير د ر جه ديد كه بر تو شيفته گشت؟ - عروه گفت اى عبدالملك مومنان دربوحه ديدند كه برا امير كردند؟ سعنا لانام كنا فى كتم‌العدم وهو بنادى بلطف‌القدم بلاسابقه قدم «الست بربكم»

يك قول از اقوال مفسران آنست كه نبا عظيم خبر قيامت است وحساب رستاخيز[1] كه قوم در آن مختلف بودند بعضى در گمان وشك و بعضى را انكار و جحد و رب العالمين ايشان را بر آن انكار و جحد تهديد كرد ر وعيد داد كه «كلا سيعلمون ثم كلا سيعلمون» آرى بدانيد و آگاه شويد[2] از آن روز عظيم، چون سرانجام كارجوش‌بيند وصحراى كردار[3]جوش‌رسيد[4] ازعظمت آن‌روز راست كه بيست و چهار ساعت شبانروزدنيا را برمثال بيست‌وچهارخزانه حشر كنند و در

---

۱ - ج كردگار ۲ - الف بدانيد و آگاه باشيد

۳- الف كردگار ٤ - الف رساد

عرصات قیامت حاضر گردانند، بکان بکان خزانه می گشایند و برایشان عرض میدهند از آن‌خزانه‌ای بگشایند پر بها وجمال، پر نور وصفا، و آن‌آن ساعت‌است که بنده در خیرات وحسنات و طاعات بود بنده چون حسن ونور و بهاء آن بیند، چندان شادی وطرب واهتزاز بر وغالب شود که اگرآن‌را برجمله دوزخیان قسمت کنند دردهشت ازشادی الم و دردآتش فراموش کنند خزانه‌ای دیگر بگشایند، تاریك ومظلم بربس[1] وپروحشت وآن‌آن ساعت‌است که بنده درمعصیت بود و حقّ آزرده ظلمت، ووحشت آن کردار درآید چندان فزع وهول و رنج وغم اورا فرو گیرد که اگربکل اهل بهشت قسمت کنند، نعیم بهشت بدیشان منغّص شود خزانه‌ای دیگربگشایند خالی که دروی نه طاعت بود که سبب شادی‌است ونه معصیت که موجب اندوهست، وآن ساعتی که بنده دروخفته باشد اغافل یا بمباحات دنیا مشغول شده بنده بدان حسرت خورد وغبن عظیم بدو راه یابد همچنین خزائن یك یك می گشایند و برو عرضه میکنند از آن ساعت که درو طاعت کرد شاد میگردد وازآن ساعت که درو معصیت کرد رنجور می‌شود و بر ساعتی که مهمل گذاشته حسرت و غبن میخورد

هان ای مسکین غافل مباش که از تو غافل نیستند ومی‌دان که حق تعالی مشاهد سرو رقیب دل‌تواست می‌بیند ومیداند درهرحال که باشی باری‌چنان باش که شایسته جلال نظر او باشی مصطفی (ص) گفته «اعبدالله کانك تراه فان لم تکن تراه فانه یراك»

(۱) بی نوی بد فرهنگ معین

سورة البارعات ـ مكية

النوبةالاولى

قوله نعالى «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحيم» بنام حداوند فراخ نحشايش مهربان

«**والنازعات غرقاً(١)**» سوگنداست بستارگان بتابان وهموار[1] روان تاآنگه که درچشمه مغرب فرو شوند

«**والناشطات نشطاً(٢)**» بستارگان که از مشرق درمیگیرند و میروند تا مغرب رسند

«**والسابحات سبحاً(٣)**» وبستارگان روان که درفلك‌درموج اشناو میکنند

«**فالسابقات سبقاً(٤)**» و بستارگان که درروش بر یکدیگر پیشی می کنند

«**فالمدبّرات امراً(٥)**» بفرشتگان که بفرمان کارهامیسازند وبارمی‌اندازند

«**يوم ترجف الراجفة(٦)**» آن روز که بجنبد زمین جنبیدنی

«**تتبعها الرّادفة(٧)**» و زپی آن ایستد بسته آمدنی

«**قلوبٌ يومئذ واجفةٌ(٨)**» دلهای‌است[2] آن روزبترسند ولرزند

«**ابصارُها خاشعةٌ(٩)**» چشمهای ایشان فروشد خواری در آن پیدا، و فروشکسته ازبیم در دید نگران «**يقولون**» میگویند [قریش] «**ائنا لمردودون في الحافرة(١٠)**» باش مارا باهمان زند گانی‌خواهند برد که‌نخست داشتیم

«**ءاذا كنا عظاماً نخرة(١١)**» باش‌مارا درگور کنند بازبزندگانی‌خواهند برد آنگه که استخوان گردیم ریزیده

«**قالوا تلك اذاً كرةٌ خاسرةٌ(١٢)**» حشر میگویند که پس آن بازگشتی‌است بازیان‌کاری است وباید آمد

«**فانّما هي زجرةٌ واحدةٌ(١٣)**» اکنون پس حشر نیست یك آوار است

«**فاذاهُم بالساهرة(١٤)**» که ایشان را بآن آوازباهامون زیساحبر رانند

---

١ ـ الف هاموار   ٢ ـ الف دلهاست

«هَل اتیك حدیث موسیٰ (١٥)» آمد بتو و رسید قصه موسی بتو؟
«اذ ناداهُ ربُّهُ» آنگه که خواند خداوند او اورا «بالواد المقدس» آن وادی پاك کرده و برآفرین «طُوی (١٦)» نام اوطوی
«اذهب الی فرعون انه طغیٰ (١٧)» شو به فرعون شو که اوسر کشید بهمار(١)
«فقل» گوی اورا «هل لك الیٰ ان تزکیٰ (١٨)» اوفتدت که پاك و بهتری شوی، [داری بوان آنکه تاآن آئی که بهرور وبسرور گردی] ؟
«واهدیك الیٰ ربك فتخشیٰ (١٩)» وترا بنمایم راه الله تا بشناسی واو را بدانی و از او بترسی
«فاریه الآیة الکبریٰ (٢٠)» بنمود او را آن نشان مهین
«فکذب وعصیٰ (٢١)» دروغ زن گرفت وسر کشید
«ثم ادبر یسعیٰ (٢٢)» پس آنگه برگشت بشتافت بسربار
«فحشر فنادیٰ (٢٣)» پس جادوان گرد کرد و آواز داد
«فقال انا ربکم الاعلیٰ (٢٤)» و گفت منم خداوند برتر بن شما
«فاخذه الله نکال الآخرة والاولیٰ (٢٥)» بگرفت الله اورا بعقوبت سخن پسین و سخن پیشین
«انّ فی ذلك لعبرة لمن یخشیٰ (٢٦)» در این پندی و فراموسند دیدنی است اورا که صواب شناسد وبترسد
«ءانتم اشد خلقاً ام السماءُ» شما سخت تر بید ودشوار تر درعلم شمار آفرید گار در آفرینش یا آسمان؟ «بناها (٢٧)» آفرید گارآن را برافراشت و بیستون برداشت

١) ـ بهمار بر بن رهوا جون عظیم باشد اگر کا بود اگر خدای وشگفت بسیاراست و عاب ر دکی گوید
گشتی بهمار ...
فردوسی فرمود
جو ابلیس دانست کو دل بداد ... افسانه‌ای گشت بهما بشا
ك لغت فرس اسدی برهان قاطع بکوشش دکتر محمد معین

«رفع سمکها» کار(۱) آن بالا داد «فسویها(۲۸)» و آن را راست کرد وراغ
«واغطش لیلها» و تاریک کرد شب آن «واخرج ضحیها(۲۹)» و بیرون آورد
روز آن

والارض بعد ذلك دحیها(۳۰)» و زمین را پس آن پهن باز کشید

«اخرج منها» بیرون آورد از زمین «ماءها ومرعیها» آب آن و گیاه از
چراگاه آن

«والجبال ارسیها(۳۲)» و کوهها را بر زمین فرو گذاشت و زمین را بآن
بر جای بداشت

متاعاً لکم ولانعامکم(۳۳)» برخورداری شما را و چهارپایان شما را

فاذا جاءت الطامة الکبری(۳۴) » آن روز که داهیه مهین بیفتد

«یوم یتذکر الانسان ما سعی (۳۵)» آن روز که مردم را یاد آید هرچه در
دنیا کرد

«وبرزت الجحیم لمن یری(۳٦)» و پیدا آرند دوزخ بگرینده را

«فاما من طغی(۳۷)» اما آن کس که سر کشید و نافرمانی کرد

«واثر الحیوة الدنیا(۳۸)» برگزید این جهان را گزیند و این را بجای آن دیگر
بپسندید

فان الجحیم هی الماوی(۳۹)» آتش اورا جایگاه است و باز گشت گاه

«واما من خاف مقام ربه» و اما او که از ایستادن گاه پیش خدای خویش
بترسید «ونهی النفس عن الهوی(۴۰)» و خویشتن را از بایست ناپسندی باز زد

«فان الجنة هی الماوی(۴۱)» بهشت اورا جایگاه است و بازگشت گاه

«یسئلونك عن الساعة» می پرسند ترا از رستاخیز «ایان مرسیها(۴۲)» که
کی است هنگام پیدا کرد آن و آوردن(۱) آن؟

«فیم انت من ذکریها(۴۳)» و در چه‌ای از یاد آن و که‌ای تو بدانش هنگام آن؟

«الی ربك منتهیها(۴۴)» باز گشت و سرانجام دانش هنگام رستاخیز با خدای تو است

۱ـ الف آورد

۱) گاه با کار صومعه‌ای را گویند که در سر کوه ساخته باشند رهبان فقط

« انّما انت منذرُ من یخشیٰها (٤٥)» و برساننده‌ای آگاه کننده او ای که بآن گرویده است و از آن می‌ترسد

«کانّهم یوم یرونها» گوئی ایشان آن روز که رستاخیز ببینند و کار آن

« لم یلبثوا الا عشیّة اوضحیٰها (٤٦) » دردنیا نبودند و درنگ نکردند مگر شبانگاهی

النوبة الثانیة

این سورة چهل و شش¹ آیت است صد وسی و نه کلمه ، هفتصد و پنجاه و سه حرف جمله مکّی‌است به مکّه فرو آمد باتفاق مفسران ودر این سورة ناسخ ومنسوخ نیست وفی الخبر عن ابی بن کعب قال قال رسول‌اللّٰه(ص) من قرا سورة «والنازعات» لم یکن حبسه فی القبر الا کقدر الصلوة المکتوبة حتی یدخل الجنة

قوله تعالی « والنازعات غرقاً » قال بعض المفسرین ان القسم واقع برب هذه المذکورات وقیل لانّ اقسم الله تعالی بذلک للتنبیه علی موقع العبر فیه ، اذ القسم یدل علی عظم شان المقسم به وله جل جلاله ان ینهی عباده عن القسم بالمخلوقات فان له ان یتعبّد عباده بما شاء واختلفوا فی المراد بهذه الکلمات فقال بعضهم المراد بالجمیع الملائکة لا نهم ینزعون نفوس بنی آدم باغراق کما یغرق النازع فی القوس فیبلغ بها غایة المد والغرق بدل من الاغراق وقیل معنا « والنازعات» بنشاط و« غرقاً» ، قال ابن مسعود یرید انفس الکفار ینزعها ملک الموت من اجسادهم من تحت کل شعر ومن تحت الاظافیر واصول القدمین ، ثم یغرقها فی جسده بعد ما ینزعها حتی اذا کادت تخرج ردها فی جسده ، فهذا عمله فی الکفار

وقال سعید بن جبیر نزعت ارواحهم ثم غرقت ثم حرقت ثم قذف بها فی النار وقیل یری الکافر نفسه فی وقت النزع کانها تغرق وقال مقاتل ملک الموت و اعوانه ینزعون روح الکافر کما ینزع السفود الکثیر الشعب² من الصوف المبتل فیخرج نفسه کالغریق فی الما

١ ـ چنین است در هر دو نسخه و مانند که چهل و شش آیت مسلم است ٢ ـ الف السعب

« والناسطات نشطاً » قال ابن عباس هم الملائكة ينشطون نفوس المومنين بقبض روحهم وسهوله مشتقّ من قول العرب نشطت الدلو اذا اخرجتها من البئر، وقيل مشتق من الانشوطة وهي العقد يمد احد طرفيها فتنحل خلاف المربوط يعني الملائكة تنشط نفس المومن اى تحلها حلا رفيقا فتقبضها كما تنشط العقال من يد البعير اذا حل عنها وهذا نشط والفرق بين المنتشطات وحملها بعضهم على نشط، اى بادر الى الشيء فرحا به وهذا يقتضى « والنّاشطات نشطاً » يعنى نفس المومن عند الموت تنشط للخروج وذلك انه ليس من مومن يحضر الموت الا عرضت عليه الجنة قبل ان يموت فيرى فيها اشياها من اهله وازواجه من الحور العين فهم يدعونه اليها فنفسه اليهم نشطة ان تخرج فتاتيهم

«والسابحات سبحا» هم الملائكة يقبضون ارواح المومنين كالذى يسبح فى الماء فاحيانا ينغمس واحيانا يرتفع يسلونها سلا رفيقا ثم يدعونها حتى تستريح كالسابح الشئ فى الما يرفق به ، وقيل هم الملائكة ينزلون من السماء الى الارض مسرعين كما يقال للفرس الجواد سابح اذا اسرع فى جريه

فالسابقات سبقا» هى الملائكة تسبق بارواح المومنين الى الجنة وقيل تسبق الى ما امر الله

فالمدبرات امراً » هى الملائكة جبرئيل على الوحى والعذاب و ميكائيل على المطر والنبات والارزاق و اسرافيل على الصور واللّوح حمل ركن من اركان العرش وملك الموت على قبض الارواح وعطف« فالسابقات » «فالمدبرات» بالفاء لما فيهما من معنى التعقيب ، اى ــ سبح فسبق فدبر وحمل هذ المذكورات على الملائكة قول على و ابن عباس و ابن مسعود ، وقال الحسن ، قتادة المراد بها النجوم «والنازعات غرقا » هى النجوم تنزع من مشارقها حتى تغرق فى مغاربها فى غين

« والناشطات نشطا» هى النجوم السما تنشط من افق الى افق اى ــ تذهب قال حمار ناشط ينشط من بلد الى بلد و قال للبقر الوحشى نواشط لانها تذهب

اا

«والسّابحات سبحاً» هی النجوم فی فلک یسبحون

«فالسّابقات سبقاً» هی النجوم یسبق بعضها بعضا فی الطلوع والغروب و اما «فالمدبّرات امراً» فهم الملائکه علی ما سبق ذکره. هذه اقسام محذوفة الجواب ولکن دل ما بعدها انها علی بعث قیام الساعه قال الزجاج جواب القسم فیه مضمر تقدیره لتبعثنّ یدل علیه قوله بعد «ءاذا کنّا عظاماً نخرة» وقیل جواب القسم قوله «ان فی ذلک لعبرة لمن یخشی»

«یوم ترجف الراجفة» زلزلة الساعة ترجف الارض فیلفظ من فیها «ثمّ تتبعها الرادفة» فیدعی کل امة الی کتابها وینادی کل نفس باسمها فیساق الی حسابها وقیل «الرّاجفة» النفخة الاولی الّتی یموت لها الخلائق

«تتبعها الرادفة» ای النفخة الثانیة التی یبعث عندها الخلق و بینهما اربعون سنة وقال قتادة هما صیحتان، فالاولی تمیت کل شیء، والاخری تحیی کل شیء باذن الله عزوجل وقال مجاهد ترجف الراجفة تزلزل الارض والجبال

«تتبعها الرّادفة» حتّی تنشق السماء وتحمل الارض والجبال «فدکّتا دکّة واحدة» وقال عطاء «الراجفة» القیامة و«الرادفة» البعث والراجفة الصوت والحرکة الشدیدة

السدید وفی الخبر عن ابیّ بن کعب قال کان رسول الله (ص) اذا ذهب ربع اللّیل قام وقال «یا ایها الناس اذکروا الله اذکروا الله جاءت الراجفة تتبعها الرادفة جاء الموت بما فیه جاء الموت بما فیه»

«قلوبٌ یومئذ واجفةٌ» نکّر القلوب والمراد بها قلوب الکافرین والمنافقین و معنی واجفة ای ـ قلقة مضطربة خائفة جدا الوجیف و الرجیف خفقان القلب یقال وجف القلب یجف وجفا و وجیفا ووجوفا و وجفانا وقال السدی زائلة عن اماکنها کقوله «اذ القلوب لدی الحناجر»

«ابصارها خاشعة» ذلیلة، کقوله خاشعین من الذل، وقال فی موضع «خشّعاً ابصارهم» والها اضافه الی الانفس التی فیها القلوب

«یقولون» ای هولاء یقولون وهم قریش «ءانا لمردودون فی الحافرة»

«**ائذا كنّا عظاماً نخرة**» يعنى انا قيل لمنكرى البعث انكم مبعوثون من بعد الموت «يقولون ائنّا لمردودون في الحافرة» «ائذا كنا عظاما نخرة» اى الى اوّل الحال و ابتداء الامر فنصير احياء بعد الموت كما كنا قبل مماتنا تقول العرب رجع فلان فى حافرته اى رجع الى حيث جاء والحافر عندهم اسمٌ لابتداء الشئ واول الشئ وقيل الحافر الارض التى حفرت فيها قبورهم فيكون بمعنى المحفور كماء دافق اى مدفوق، رعيشة راضية اى مرضية معنا ائنّا لمردودون الى الحفر بعد ما نصبح في القبر وقيل الحافرة وجه الارض اى انا نرد الى وجه الارض قالو استعادا لها سمى وجه الارض حافرة لانها مستقر الحوافر

«**ائذا كنا عظاماً نخرة**» قرا نافع و ابن عامر و الكسائى و يعقوب ائنا بالاستفهام اذا على الخبر ضدّ ابو جعفر و الباقون بالاستفهام فيهما جميعا وقرا حمزه و الكسائى و ابو بكر «عظاما ناخرة» وقرا الآخرون نخرة» وهما لغتان مثل الطمع والطامع والحذر والحاذر والحد ومعناهما البالية وقيل مهماو قالنحرة البالية والناخرة المجوفة تمر العرب تخر نخيرا بالفتح اذا ضرب و نخر بالكسر اذا بلى

«**قالوا**» يعنى المنكرين بذلك «**تلك اذاً كرّةٌ خاسرةٌ**» يعنى لئن رددنا الى اول الامر بعد كونها عظاما نخرة فهى كرة خاسرة فيها رعلينا وقالوها طنزا و استنكارا للبعث رالكرة الرجعة اى جعدة خسران كما يقال تجارةٌ رابحة اى ذات ربح، ثم اخبر تعالى عن سهولة البعث عليه فقال «**فانما هى زجرةٌ واحدةٌ**» اى صيحةٌ واحدةٌ وهى الرادفة يعنى النفخة الثانية «**فاذاهم بالساهرة**» اى على وجه الارض وهى ارض المحشر اى صاروا على وجه الارض بعد ما كانوا فى جوفها قال سفيان هى ارض **الشّام**، وقال **ابن عباس** انها ارض من فضة بيضا لم يعص الله سبحانه عليها قط خلقها يومئذ رذلك قوله «يوم تبدل الارض غير الارض» قال رقيل هى ارض مكة رقيل هى اسمٌ من اسماء جهنم رقيل سميت ساهرة لانهم لا ينامون عليها حيث سهرا لا ينامون عدها قط فسبب السهرُ الى الارض اى لا علها لانهم يسهرون عليها كما تقال ليل نائم وقوله تعالى

« **هل اتٰيك حديث موسى** » قال **الحسن** علام من الله سبحانه **لرسوله (ص)**

حد ب موسی کقول الرحل لصاحبه هل بلغك مالقی اهل البلد وهو یعلم انه لم یبلغه وانما قال ذلك لیحضر به

«اذ ناداه ربه بالواد المقدس» المطهر المبارك من ناحیه الشام «طوی» مرفوعه الطاء و مکسورتها منونه و غیر منونه، اسم ذلك الوادی وقیل معنی طوی مرتین ای قدس ذلك الوادی مرتین سکلم الله عزوجل موسی (ع) وقیل طوی معدول عن طاو فلذلك منع الصرف وذلك لانه مر به موسی (ع) لیلا فطواه قرأ عاصم و حمزة و الکسائی طوی بالتنوین والباقون بغیر تنوین

«اذهب الی فرعون انه طغی» علا وتکبر و تجاوز الحد فی الکفر والفساد

«فقل هل لك الی ان تزکی» قرأ نافع و ابن کثیر و یعقوب «تزکی» بتشدید الزای ای تتزکی و تتطهر من الشرك وقرأ الآخرون بالتخفیف ای تسلم وتصلح قال ابن عباس معناه تشهد ان لااله الاالله وقیل التزکی طلب الزکاء والزکاء النماء فی الخیر وقیل هل لك میل وحاجة الی ان تصیر زاکیا طاهرا عن العیب والدنس بترك العصیان والرجوع الی الله

«واهدیك الی ربك فتخشی» ای ادعوك الی عبادة ربك و توحید فتخشی عقابه

«فاریه الآیة الکبری» یعنی فذهب ودعا الی التوحید وطالبه بالحجة «فاریه الآیة الکبری» وهی العصا وقیل الید البیضاء وقیل جمیع الآیات التی بعث بها و یحتمل ان فاعل «فاریه» هو الله لانقطاع الکلام الاول

«فکذب» فرعون موسی «وعصی» الله ربه بطاعة

«ثم ادبر یسعی» ای تولی واعرض عن الایمان «یسعی» ای یعمل الفساد فی الارض

«فحشر» ای جمع قومه وجنوده وقیل حشر السحرة الرسه «فنادی» لما اجتمعوا ضرب فیهم «انا ربکم الاعلی» قال و فی رواية انا ان الاصنام ارباب وانا ربها و ربکم قال هذه الکلمة بعد السحر بعد ما قال ماعلمت لکم من اله غیری با من سمعه فعمل لموسی ... «الاعلی»

« فاخذه الله نكال الآخره والاولى » يعني نكال الكلمه الاولى والكلمه الاخرى ، فالاولى قوله « ماعلمت لكم من آله غيري » والاخرى قوله « انا ربكم الاعلى » وقال الحسن و قتادة عاقبه الله فجعله « نكال الآخره و الاولى » في الدنيا و الآخر في الدنيا الغرق و في الآخر بالنار

« ان في ذلك لعبره » اي ان في اهلاك فرعون لعظه « لمن يخشى » الله سبحانه و يخاف ان يحل به مثل ذلك ان عصى ثم رجع الى الكلام على منكرى البعث فقال

« ءانتم » استفهام على جهه التوبيخ والتقريع « ءانتم » ايها المنكرون البعث اصعب ان تخلقوا في تقديركم « ام السماء » بعظمها و كبر اجزائها فمن قدر على خلقها قدر على اعادتكم وانشائكم ، خلق السموات و الارض اكبر من خلق النّاس ثم ابتدا في وصف السماء فقال « بناها »

« رفع سمكها » اي سقفها « فسوّاها » جعلها مستويه واجزاءها متلائمه لاتفاوت فيها ولافطور

« واغطش ليلها » اي اظلم ليلها والغطش الظّلمه والاغطش الذي لايبصر « واخرج ضحاها » اي نهارها ضوءها اخراج الشمس عن مغيبها واضافهما الى السما لان الظلمه والنور كلاهما ينزل من السماء

« والارض بعد ذلك دحاها » اي بسطها والدحو البسط دحا وطحا واحد قال ابن عباس خلق الارض باقواتها من غير ان يدحوها قبل السماء « ثم استوى الى السماء فسوّاهن سبع سموات » ثم دحا الارض بعد ذلك

وقال ابن عباس و ابن عمر خلق الله الكعبة ووضعها على الماء على اربعه اركان قبل ان يخلق الدنيا بالفي عام ثم دحيت الارض من تحت البيت وقيل دحيت من بيت المقدس وقيل معنا والارض مع ذلك دحاها كقوله « عتل بعد ذلك زنيم » اي مع ذلك وفي بعض الاخبار عن النبي (ص) قال لما اراد الله تعالى ان يخلق الارض نزل سطوح فدحيها ودحيها ان اخرج فيها الانهار وخلق فيها الاشجار وارسى فيها الجبال وهو قوله « والارض بعد ذلك دحيها » « اخرج منها ماءها ومرعيها »

و **الحبال ارسٰها»** نم صعد من الصّحر فوله

«احرج منها ما آ ها و مرعنها» هدا من حوامع الكلم فی عانه الحسن فانّ كل ما نحرح من الارض و سفع ه العباد من ماء الارض ومرعنها حتّی الملح والنار، فان الملح من الماء والنار من العود وفیل حمیع المانعات نحت فوله **«ماءها»** و حمیع ما سفع نه الحیوانات داحله نحت فوله **«ومرعنها»** وفیل المرعیٰ نعم الاسحار والنمار والررع وانواع العسب، و فیل هوموضع الرعی

«و الحبال ارسٰها» ای ـ اسها **«مناعاً لكم ولانعامكم»** ای ـ فعل حمیع دلك مناعاً لكم فیكون منصوباً علی ا نه مفعول له فوله

«فاداحاءب الطآمةالكبریٰ» ای ـ الصحه البی نطم علی كل سیء وهی الصحه البی نفع عندها البعث والحساب والعقاب فال **الحسن ر الرجاج** هی النفحه النانیه البی ها البعث رقامت القیامه و سمیت القیامه طامه لا نها نطم علی كل هائله من الامور فیعلو و فها و مرماسواها والطم البحر لا نه نعمر كل سیء والطامه عند العرب الداهیه البی لا نسطاع وا نما احدث من فولهم طم الفرس طمیما ادا اسفرغ جهد فی الحری

«یوم ندكر الانسان ماسعیٰ» ای ـ ند كر الله حمیع ماعمله فی الدنیا من حـ رو سر فیند كر وفیل نا كر كناب الحفظه

«وبررت الححیم لمن یریٰ» ای ـ اظهرت للناظر ن فرا وهانعدان كانوا سمعو ن بها فال **مقاتل** نكسف عنها الغطآء فینظر الیها الخلق كلّهم

«فامّامن طغیٰ» ای ـ حاور الحد فی كفر ر **«وآثر الحیوٰه الدنیا»** فلم سع الاّ الهها

«فانّ الححیم هی الماوی» ای ـ فمار ه الححیم

و امامن حاف مقام ربه ای ـ معامه بین بدی ه وم العیامه

ونهی النفس عن الهویٰ ای ـ رجرها عن مخالفه الله وعن المحارم البی سمهیها فال **مقاتل** هو الرحل یهم بالمعصه فیذكر معامه للحساب فیتركها

فانّ الجنّه هی المأویٰ ی ـ ومصیر الجنه وفیل نزلت هذه الآیه فی

بن عمير هاجر وحضر بدرا ومعه راية النبي (ص) وشهد احداً و وقى النبي (ص) بنفسه حين افترق عنه الناس حتى نفذت المشاقص و هي السّهام في جوفه فلمّا رآ النبي (ص) متشحطا بدمه قال عندالله احتسبك ، و قال لاصحابه لقد رأيته بمكة وعليه بردان ما يعرف قيمتهما وان شراك نعليه من ذهب وقد آمن بالله وهاجر ودعاه حب الله الى ما ترون يعني قتل ولم يكن له كفن وكان رسول‌الله (ص) اذا اهتدت اليه هدية حباها لمصعب بن عمير وهوالذى وجهه يوم العقبة قبل الهجرة يعلّمهم القرآن وهو اول من جمع الصلوات بالمدينة واما قوله تعالى

«فامامن طغى» «وآثر الحيوة الدنيا» «فان الجحيم هي المأوى» نزل في اخيه عامر بن عمير قتله اخيه مصعب يوم بدر قوله

«يسئلونك عن الساعة ايان مرسٰها» سال مشركوا مكة رسول‌الله (ص) متى يكون الساعة ؟ استهزاء ا فنزلت هذه الآية «ايّان مرسٰها» اى متى ظهورها وقيامها؟ الارساء الاثبات رساء الشيء ثابت والمرسى مصدر نازلة متى اوان ارسائها

«فيم انت من ذكرٰيها» متصل بالسوال وتقدير « يسألونك عن السّاعة ايان مرسٰيها» ويقولون اين «انت من ذكرٰيها» ثم استانف فقال

«الى ربك منتهٰيها» وقيل معنا فيم يسالك المشركون عنها لست تدرى متى قيامها حتى تخبرهم عنها اى ـ انك تعلم انها تقوم ولكن لا تعلم متى تقوم ويرى عن يعقوب الوقف على فيم كذا جعلها متصلة بالسوال ثم ابتدا فقال «انت من ذكرٰيها» اى ـ انت من اشراطها كقوله صلّى الله عليه وسلّم « بعث انا والساعة كهاتين» ويرىء في السراد وانه لعلم الساعة على هذا المعنى

« الىٰ ربّك منتهٰيها » اى ـ منتهى علمها عندالله كقوله «عند علم الساعة» «انما انت منذرمن يخشٰيها» اى ـ يعلمها فيخاف شدائدها كقوله « والّذين آمنوا مشفقون منها»

« كانّهم يوم يرونها لم يلبثوا الاعشية اى ـ قدر عشية من ايام الدنياء او ضحٰيها» تلك العشية يعني في علمهم في انفسهم تعاين اهل الجنة يوم القيامة نعيمها فينسون ايام الدنيا و محنها فيقال لهم « كم لبثتم في الارض»؟ ـ «فيقولون وما ارى بعض يوم » و تعاين اهل النار يوم ـ

ای مسکین غافل امروز بعاش فرداست هرآنچه‌ای پس تو نهاد اند وسرمایه‌ای
در دست تو داد سرمایه نفس تو است وسرمایه نفس تو، نفس را در کار دار ونفس
ضایع مگذار این را عمارت کن وبدان تجارت کن، تا فردا ازین تجارت سودها بینی
که نیکو گفته آن جوانمرد که این شعر گفت

گر امروزم درین منزل ترا حالی زیان باشد
زهی سرمایه وسودا که فردا زین زیان بینی
وراز میدان شهوانی سوی ایوان عقل آیی
چو کیوان درمیان خود را بهفتم آسمان بینی
وگر زین حضرت قدسی چرا بان گردی از عزّت
ز دار الملك ربانی جنسها روان بینی

عبدالملك مروان خلیفه روزگار بد وبوحازم امام زاهد وقت بود ازوی
پرسید که یا حازم فردا حال و کار ما چون خواهد بود؟ گفت اگر قرآن
میخوانی قرآن را جواب میگوید گفت کجا میگوید؟ گفت
«فامّا من طغیٰ» «وآثر الحیوٰة الدنیا» «فان الجحیم هی الماوی» «و
امّا من خاف مقام ربه ونهی النّفس عن الهویٰ» «فانّ الجنه هی المأوی» بدانکه
در دنیا هرنفسی را آتشی است که آن را آتش شهوت گویند، ودرعقبیٰ آتشی است که
آن را آتش عقوبت گویند هر که امروز آتش شهوت سوخته گردد، فردا آتش
عقوبت رسد لامحاله وهر که امروز آب ریاضت ومجاهدت آتش شهوت را بنشاند،
فردا بآب رحمت رب تو معرفت آتش عقوبت را بنشاند تا بعاشی که از نور معرفت
مومن بفریاد آید گوید «جز یا مومن فقد اطفا نورك لهبی» همچنین در دنیا در دل
هرمومن بهشتی است که آن‌را بهشت عرفان گویند ودر عقبیٰ بهشتی است که آن‌را
بهشت رضوان گویند هر که امروز در دنیا بهشت عرفان طاعت ورع ادب وجهد و
عبودیت آراسته دارد فردا به بهشت رضوان رسد اینست که رب العالمین گفت
«فانّ الجنة هی الماوی» بنده مومن درآن منازل با رفعت وآن مساکن با سعت
میان غرف وظرف زیر تخت تخت بنشیند تاج مرصع بجواهر عمامه برسر نهاد ،

علمان مخلّدون ولدان حون در" مکنون سماطس بر کسند ، ساقیان با حام رحیق وتسنیم وماء معس وسرو می وانکس بس آمد واین وعد کرامت و عس لطاف بعد گسته که «اعددت لعبادی الصالحین مالا عین رأت ولا اذن" سمعت ولا خطر علی قلب بسر » احماع علماء سلف است وابماو اهل سنت که بهست و دوزخ هر دو مخلوق اند ازلی نه، هردو امروز آفریده اند فانی نه؛ بهست باهرچه دروی است ازحور و عین و دوزخ با هرچه دروی است از حیّات وعقارب ، باقی اند همیشه قرارا بامسان راه نه رب العالمین که آن را آفریده؛ بقارا آفریده قرارا که این همه ثواب وعقاب اند وحقّ جل جلاله ثواب وعقاب اعمال بندگان باطل نکند وآنچه عین ثواب وعقاب بود فانی نسود بخلاف مالك و زبانیه و رضوان که رایسان مرگ روا است زیرا که نه عین ثواب وعقاب اند بلکه رساسد ثواب وعقاب اند بحکم فرمان والله اعلم

٨٠ - سورة عبس - مكيه

النوبه الاولی

قوله تعالی «بسم‌الله الرحمن الرّحیم» بنام‌خداوند فراخ بخشایش‌مهربان

«عَبَسَ وَ تَوَلّیٰ(١)» روی ترش کرد وروی بر گرداند

«اَن جٰآءَهُ الاعمیٰ(٢)» که‌آن نابینا بوی‌آمد

«وَ ماٰیُدرِیكَ» و چه دانی و و چه خبر ترا داناکرد؟ «لَعَلَّهُ یَزَّکّیٰ(٣)»

مگر که این نابینا هنری آید و پاك وحقّ بذیر

«اَو یَذَّکَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّکریٰ(٤)» و پندپذیرد تا پند اورا سود دارد

«اَمّا مَنِ استَغنیٰ(٥)» اما آنکس که خود را از الله بی‌نیاز دید و فرود ازاو معبود برنشست

«فَاَنتَ لَهُ تَصَدّیٰ(٦)» توخویشتن فرامی‌او دهی[1] وهمه می‌او گردی و روی سوی او کنی

«وَمٰا عَلَیكَ اَلّا یَزَّکّیٰ(٧)» و چه آید برتو بسبب باکی برتو که [امّة خلف باك نگردد از شرك وهنری نگردد باسلام]

«وَاَمّٰا مَن جٰآءَكَ یَسعیٰ(٨)» و اما آنکس که آمد بتو بشتاب

«وَهُوَ یَخشیٰ(٩)» واو [خو میداند مینماید و ازالله] میترسد

«فَاَنتَ عَنهُ تَلَهّیٰ(١٠)» و خویشتن را ازوی مشغول سازی و اندراخمه او

«کَلّا» نباید ونیسندم «اِنَّهٰا تَذکِرَةٌ (١١)» این‌سخن پندی است

«فَمَن شٰآءَ ذَکَرَهُ(١٢)» هر که خواهدآن را یاد کند ویاد دارد

«فی صُحُفٍ مُکَرَّمَةٍ(١٣)» در کراسه‌های گرامی کرد و نیکو داشته

«مَرفُوعَةٍ» بلندآن برداشته «مُطَهَّرَةٍ(١٤)» از دروغ وباطل پاك داشته

١- الف می فرا اودهی

«بايدی سفره» بدستهای نویسندگان و خوانندگان

«كرام برره (١٥)» گرامیان نیکان و پاکان

«قُتل الانسانُ» کشته باداین آدمی ونفرین «مآ اکفرهُ (١٦)» چون ناسپاس است او وناگرونده

«من ایّ شیءٍ خلقهُ (١٧)» ازچه چیز آفرید آفریدگار اورا؟

«من نُطفه» (١٨) ازیک آب سست آفریداورا «خلقهُ فقدرهُ (١٩)» اندازه نهاد او را که آب چند روز بود و خون چند روز بود و گوشت چند روز بود و کی زاید!

«ثم السّبيل يسّرهُ (٢٠)» آنگه زادن او آسان کرد و کردار او درین جهان دردست او داد وآن کردار را آسان کرد وساخته وسبز برند

«ثُمّ اماتهُ فاقبرهُ (٢١)» آنگه بمیرانید اورا ودرگور کرد اورا

«ثُمّ اذاشآ انشرهُ (٢٢)» پس آنگه که خواهد مرا گیرا داوراورند بپای کند

«كلا» آگاه باشید[1] «لما يقض مآ امرهُ (٢٣)» براستی که مردم هرگز سگذارد آنچه اورا فرمودند چنانک سزد وشاید

«فلينظُر الانسانُ الیٰ طعامه (٢٤)» گوی آدمی را تا در نگرد درخورش خویش

«انا صببنا المآ صبّاً (٢٥)» ما فرو ریختیم آب باران فرو ریختنی

«ثُم شققنا الارض شقاً (٢٦)» آنگه پس زمین بشکافتیم شکافتنی

«فانبتنا فيها حباً (٢٧)» برویانیدیم درآن نان آبدانهای آرد

«وعنباً وقضباً (٢٨)» وانگور و سبزیها

«وزيتوناً ونخلا (٢٩)» ودرختهای زیتون و خرما

«وحدآئق غُلباً (٣٠)» و بوستانهای بزرگ و درختهای[2] سطبر

«وفاكهةً واباً (٣١)» و میوه‌ها و گیاه از

---

١ ـ الف بید ٢ ـ ح درختانها (!)

«مباعاً لکم و لانعامکم(۳۲)» داسب سما و داسب سوران سما

«فاذاحاآت‌الصآحة (۳۳)» آمکه که آن بانگ آید کـه همه گوسها آن بانگ را ار همه آوارها کر گردد

«یوم یفرّالمرءُ» آن‌رور که گر برد مرد «من‌احیه(۳٤)» ار برادرحو س

«وأمه وابیه(۳۵)» و ار مادر و بدر حوس

«وصاحبه وبیه (۳٦)» و ار حفب حویس و پسران حو س

«لکل امرء منهم یومئذسانٌ یُغنیه(۳۷)» هرمردی‌راار پسان آن رور کار بست بسید [او را کاری که اورا بابردا حمه مبدارد]

«وُجوه یومئذمُسفرةٌ(۳۸)» صاحکةٌمُستبسرةٌ(۳۹) » رو بها اسب آنرور باران و روس و حندان و ساداں

«ووُجوهٌ یومئذ علیها غبرةٌ(٤)» و رو بهای اسب آن رور گردآلود

«ترهقُها قترةٌ (٤۱)» باریکی حاك و سیاهی رآن نسسته

«اولٓئك‌هم‌الکفرةُالفجرةُ(٤۲)» ایشانند آن ناگرو یدگان بدکرداں[1]

النوبة الثانیة

این سوره مکّی است جمله به **مکه** فرو آمد باجماع مفسران جهل ودو آیت است بعدد کوفیان صدرسی‌رسه کلمه باصد و سی‌وسه حرف، ودرین سوره یك آیت منسوح است قوله

«**کلا انها تذکرة**» هذا محکم ثم قال «**فمن شآء ذکره**» هذا منسوح بقوله تعالی «وما تشاؤن الا ان یشاءالله»

روی **ابو امامة** عن **ابی** قال قال‌رسول‌الله (ص) «من‌قرأسورة «عبس‌وتولّی» جاء یوم القیامه ووجهه ضاحك مستبسر» قوله

«**عبس و تولّی**» نزلت فی **ابن ام مکتوم** موذن رسول‌الله(ص) وهو **عبدالله ابن عمرو** بن‌الاصم من بنی **عامربن هلال** وقیل **عبدالله بن شریح بن مالك**

۱ ـ ح بدکرداران ا

ابن ربيعة الفهريّ من بني عامر بن لويّ وامه امّ مكتوم مخزومية اسمها عاتكة كانت اعمىٰ وكان رسول‌الله(ص) يوما جالسا وعنده اميّة بن خلف وكان رئيسا من قريش ورسول‌الله يكلّمه ويأمل ان يُسلم وقيل كان رسول‌الله(ص) يناجي جماعة من اشراف قريش يدعوهم الى‌الله ويرجو اسلامهم فجاء ابن امّ مكتوم وسامعهُ فائد يكتب ويعبر ويلمس رسول‌الله(ص) بيديه وقيل كان ينادي رسول‌الله ويكرر النّداء ويقول يا محمد يا محمد! اقرئني علّمني مما علّمك‌الله ولا يدري ان رسول‌الله(ص) مشغول فكره ذلك رسول‌الله(ص) وقال في نفسه يقول هؤلاء الصناديد انما اتباعه العميان والسفلة والفقراء فعبس رسول‌الله(ص) واعرض عنه واقبل على الّذين يكلّمهم ورجع عبدالله محزونا خائفاً ان يكون عبوسه واعراضه عنه انّما هو لشيء انكر الله منه فعاتب‌الله عزوجل نبيه وانكر عليه فعله وانزل فيه «عبس وتولّى» فوضع رسول‌الله(ص) يديه عليه وهو يقرأ «عبس وتولّىٰ»«ان جآءه الاعمىٰ» فكان رسول‌الله(ص) بعد ذلك يُكرمه ويتعهّد ويتفقد معاشه وكلّما دخل عليه بسط له رداءه ويقول «مرحبا بمن عاتبني فيه ربي» ويقول له «هل لك من حاجة؟» وكان يستخلفه على المدينة اذا خرج غازيا قال انس بن مالك فرأيته يوم القادسية عليه درع ومعه راية سوداء ومات المدينة كرم‌الله وجهه قال الاصمّ نهى النبي(ص) حزينا يتطرفا حكم‌الله عليه فما عاتبه فلما نزل «كلا» سرى عنه لان معنا لاتفعل ذلك بعدهذا وقال ابن زيد كان يقال لو كتم رسول‌الله(ص) شيئا من الوحي، لكتم هذا!

قوله «عبس» اي ـ كلح وقطب وجهه بكرها «وتولّى» اعرض عنه واقبل على غير

«ان جآءه الاعمى» اي ـ لان جآء الاعمى، روي قوله «عبس وتولى» لطف حيث لم يواجهه بمافيه ذكر المعاتبة بل قاله على سبيل الاخبار تعظيما لحرمته ثم لما اقتضى هذا الحديث عاد الى خطابه فقال

«ومايدريك» اي ـ انك لاتدري لعل هذاالذي اعرضت عنه اكرم عبدالله لانه «يزكّىٰ» اي ـ يطلب ان يكون زاكيا بالعمل الصالح بما يتعلّمه منك وقيل

«برکّی» ای ـ سرکّی فادغمت التاء فی‌الزّا والترکّی التطهر من الذّنوب

«او یذکّر فتنفعه الذّکری» ای ـ یتّعظ فتنفعه‌الموعظه قرأ عاصم «فتنفعه» بنصب‌العین‌علی جواب لعلّ بالفاء وقرأ العامه برفع‌العین‌نسقاً علی قوله « یذکر» وعطف باولان الترکّی اعلی‌درجه من‌التذکّر والتذکّر دونه، فکانه اراد مرتبه دون مرتبه وقیل « او »هاهنا بمعنی‌الواو یعنی و« یذکر فتنفعه‌الذکری»وقیل یذکّر طلب‌الذّکر بالفکر والانسان‌مهمایفکّر فی‌شیء فانه یتعظ به‌اعتبارا ماحل‌بغیر نفعهٔ ذٰلک وقد نصّ‌الله تعالی علی ذٰلک فی‌غیر موضع من کتابه

فقال تعالی «وذکّر فان‌الذکری تنفع‌المومنین» وقال «ومایتذکّر الامن ینیب»، «ومایذکّر الا اولوا الالباب»

قوله « امّا من استغنی » ای ـ استغنی عن‌الله فی نفسه بمتابعه الشیطان و المستغنی عن‌الله من‌لم‌ینزل علیه حوائجه بوحدته انما وجد و من‌هذا قوله عزوجل « فابتغوا عندالله الرزق و اعبدوه » و قیل استغنی ،ای ـ کثر مالُهُ و عنی به « امیة بن خلف» والمذکورین من قریش و قال ابن‌عباس استغنی عن‌الله و عن الایمان بما له من‌المال

«فانت له تصدّی» ای ـ تتعرض له وتقبل علیه وتصغی‌الی کلامه والتصدی التعرض‌للشیء علی‌حرص کتعرض‌الصدیان للماء واصل‌الکلمه‌تتصدی فحذفت احدی التاءین تخفیفا و قد تدغم التاء فی‌الصاد فیقرأ تصّدی بتشدید الصاد و هو قرآ اهل الحجاز

«وماعلیک الا یزکّی» ماهاهنا بمعنی‌النفی ، ای ـ وماعلیک شیء ان لایشهد هذاالکافران لااله الاالله انک لابواخذ بانه لایترکّی ، انما علیک تبلیغ الرساله فاذا ترک هوالایمان فلا عتب علیک فیه

«وامامن‌جآ ک یسعی» لطلب العلم والایمان یعنی ابن ام مکتوم

« وهو یخشی » الله عزّوجل

«فانت عنه‌تلهی» ای ـ تعرّض و تتغافل ... « کلّا » دع و

رجر ای ـ لا تفعل مثلها بعدها فانّه عبر مرضی عندالله ولیس الامر کما فعلت من اقبالك علی الغنی الكافر واعراضك عن الفقیر المؤمن وقیل «کلّا» بمعنی حقّاً وقیل بمعنی الا و یکون الکلام مستأنفا والمعنی الا «انّها تذکرة» ای ـ هذه السورة وهذه الآیات موعظة وتذکیر للخلق

«فمن شآء ذکره» تاویله فمن شاءالله ان یذکر ذکر ای ـ فهمه واتعظ به ومن لم یشاء ان یذکر لم یذکر ، ساء لابن ام مکتوم ذلك فذکر ، و شاء للكافر الذی ناجیه ان لا یذکر فلم یذکر ولم یتعظ به ای ـ بذلك جری القضاء انه یکون ماشاء الله و قیل هو کقوله «فمن شاء فلیؤمن و من شاء فلیکفر» و کقوله «فمن شاء اتخذ الی ربه سبیلا» و قال «ذکره» ولم یقل «ذکرها» لانه ارادبه الوعظ و القرآن ثم اخبر عن عظم محل القرآن عنده

فقال «فی صحف مکرّمة» یعنی مصاحف القرآن المکرمة المعظّمة

«بایدی سفرة» «کرام بررة» قال وهب بن منبّه هم المسلمون اصحاب النبی(ص) و قیل «فی صحف مکرمة» یعنی فی اللّوح المحفوظ عنده قد شرفه و کرمه و کرمه واعجز الخلق عن الاتیان بمثله والصحف جمع صحیفه و کل مکتوب عند العرب صحیفه وقیل «فی صحف مکرمة» هی النسخ من القرآن التی فی السماء الدنیا و فی اللّوح عند الملائکه

«مرفوعه» یعنی فی القدر والرتبه و تعظیم المنزله و المحل «مطهرة» لا یمسها الّا الطاهر وقیل «مطهره» عن ان ینالها ایدی الکفّا وقیل «مطهّرة» لا یکون فیها مالیس من کلام الله مطهرة من النّاقص والکذب و آفات الکلام

«بایدی سفرة» ای ـ کتبه وهم الملائکه الکرام الکاتبون واحدهم سافر یقال سفرت ای ـ کتبت ومنه قیل للکتاب سفر وجمعه اسفار وقیل هم الرسل من الملائکه و احدهم سفیر وهو الرسول و الرسل سفرا الله بینه و بین خلقه

«کرام بررة» ای ـ کرام عندالله مطیعین و قیل السفرة من الملائکه هم الذین یکتبون، والبررة الذین لا یکتبون والبررة جمع بارّ کفاجر وفجرة

«قتل الانسان» ای ـ لُعن و عُذب «ما اكفره» ای ـ ما اسد كفر بالله مع كسر احسا به الیه و ایادیه عند علی طریق التعجب قال **الزجاج** معنا اعجبوا اسم من كفر وقيل «ما اكفره» معنا ای سیء حمله علی الكفر و قد بین الله له دلایل وحدانيته ثم ذكر تلك الدلايل فقال

«من ایّ سیء خلقه» استفهام ترادبه التقریر قال **مقاتل** نزلت **فی عتبه بن ابی لهب** حین قال كفرتُ بالنجم اذا هوی وبالذی «دنا فتدلی» فدعا علیه رسول الله (ص) وقال اللّهم سلط علیه كلبك اسد الغاضر فخرج من فور ذلك لتجار الی **السام** فلما انتهی الی الغاضر تذكر دعاء رسول الله (ص) فجعل يضمن لمن معه القدسار ان اصبح هو حیا فجعلوه فی وسط الرّفقه وجعلوا المتاع حوله فسالهم علی ذلك اقبل الاسد فلما دنا من الرحال وثب فاذا هو فوقه فمزقه، وقد كان ابو ه يبكی علیه و يقول ما قال **محمد** سيئا قطّ الاكان ا . قيل هو اسم حسن يعنی به جميع الكفار

قوله «من ای سیء خلقه» هذا تقریر و تنبیه علی القدر والنّعمه

«من نطفة» كلام كاف «خلقه فقدره» يعنی قدرا تام حمله نطفه و علقه ومضغه الی ان وضعه مسمیً و قيل «خلقه فقدره» ای ـ خلقه علی صفة الاسرا فی الخلقه كما قال فی موضع آخر «ثمّ من نطفه ثم سوّاك رجلا» وقيل «قدره» ای جعلهُ قادرا

«ثم السبيل يسره» ای ـ يسر علیه سبيل الخروج من بطن الام وذلك انه يكون الحسن من قبل راس المرا ثم يصير راسُه اسفل عند الخروج ولولا ذلك لم يمكنها ان تلد وقيل تيسر علیه سبیل الخیر والشر و عرفه كيف الا صرف وقيل «هذا السبيل اما شاكرا واما كفورا» يسر علی المسلم سبيل الايمان وعلی الكافر سبيل الكفر وقيل يسر علی كل احد ما خلقه له و قدر علیه دليله قوله صلّی الله علیه وسلّم «اعملوا فكل ميسر لما خلق له»

«ثم اماته فاقبره» ای ـ جعل له قبرا يواری فيه ولم يجعله مما يطرح للسباع اويلقی من النواويس والقبر مما اكرم به المسلمون

«ثمّ اذا شآء انشره» اى اقامه حيا و بعثه

« **كلّا** » هذا ابتداء كقولك الا، وقوله « **لمّا يقض** »تاويله لم يقض جميع ما امر به والمعنى لا يقضى احدا ابدا « **ما** » افترض عليه و قيل لم يفعل هذا الكافر ما « **امره** » الله به من الطاعه وقيل لم يقض الله ما امر به بل امر بما لم يقض له فلذلك لم يفعله ولما ذكر خلق ابن **آدم** ذكر رزقه ليعتبر فقال

«فلينظر الانسان الى طعامه» كيف قدّر ربه ودبّر له و جعله سببا لحيوته[1] وقال **مجاهد** **«فلينظر الانسان الى طعامه»** داخلا وخارجا كيف يدخل اذا اكل و كيف يخرج اذا طرح وعن **الحسن** عن **الضحاك بن سفيان الكلابي** ان النبى (ص) قال له يا **ضحاك** ماطعامك ؟- قال يارسول الله اللّحم واللّبن قال ثم يصير الى ماذا ؟- قال الى ماقد علمت - قال فان الله[1] عزّوجل ضرب ما يخرج من ابن **آدم** مثلا للدنيا و قال صلّى الله عليه وسلّم ان مطعم ابن **آدم** جعل مثلا للدنيا و ان قزحه و ملّحه فانظر الى مايصير وعن **ابى الوليد** قال سالت **ابن عمر** عن الرجل يدخل الخلاء فينظر[2] الى مايخرج منه قال يأتيه الملك فيقول انظر الى ما بخلت به الى ماصار و قيل انما قال ذلك ليعلم الانسان انه محل الاقذار ولا يطغى[1] وقيل ليستدلّ على استحاله الاشياء فلا ينسى[1] قوله

«انا صببنا» قرا **عاصم** **وحمزه** و **الكسائى** « **انا** » بالفتح على تكرير الخافض مجاز **«فلينظر»** **«الى»** **«انا»** وقرا الآخرون بالكسر على الاستيناف **«صببنا الماء صبا»** اى - **«صببنا»** من السما **«الماء»** على السحاب ثم انزلنا من السحاب قطر والصب يستعمل فى القليل والكثير

«ثمّ شققنا الارض شقّا» بالنبات

«فانبتنا فيها حبا» الحب جميع ما يحصد و يدخل فيه جميع الحبوب و جميع ما يقتات به

و **«عنباً»** ثمر الكرم و« **قضبا** » هو القت الرطب سمى بذلك لانه يقضب فى كل

١ - الف اذا الله ۲- ح فلينظر

اتّام اى - يقطع بخلاف النبات ولهذا افرد بالذكر هاهنا سبهاً على اختلاف النبات وان منها ما اذا قطع عاد و منها مالا يعود وقيل القضب كل ما يؤكل رطباً كالبطّيخ والخيار والبادنجان والدّباء وقال الحسن القضب العلف للدواب

«و زيتوناً» ما يعصر منه الزيت «ونخلاً» جمع نخله

«و حدائق غلباً» الحدائق جمع الحديقه وهى البساتين المحاط عليها من النخل «غلباً» غلاظ الاشجار واحدها اغلب و منه قيل للرجل الغليظ الرقبه اغلب و الغلب من الشجر التى لا تثمر كالشمشاد والارز والعرعر والدرداء قال مجاهد و مقاتل الغلب الملتفه الشجر بعضه فى بعض وقال ابن عباس طوالا عظاما

«فاكهة» يريد الوان الفواكه كلّها «وابّاً» يعنى الكلاء والمرعى الّذى لم يزرعه الناس مما ياكله الانعام والدواب وقال قتاده اما الفاكهه فلكم واما الاب فلانعامكم و قيل الفاكهه الرّطب من الثمار والاب اليابس منهـا و سئل ابو بكر الصديق الابّ فا سكت عن الكلام فيها فقال اى سماء يظلّنى واى ارض يقلّنى اذا قلت فى كتاب الله مالا اعلم و كذلك امسك عمر عن الكلام فيها فقال نهينا عن التكلّف و ما عليك يابن ام عمر ان لا تعرف ماالاب ؟ ثم قال اتبعوا مابين لكم من هذا الكتاب ومالا فدعو

«متاعاً لكم» اى - منفعه «لكم» يعنى الفاكهه «ولانعامكم» يعنى الاب قوله

«متاعاً» نصب على انه مفعول له ثم ذكر القيامه فقال

«فاذا جآءت الصاخه» قال ابن عباس هى اسمٌ من اسماء القيامه و قيل هى صيحةٌ تصمّ عما سواها من الاصوات وهى مصخةٌ مسمعةٌ اى - تصم الاسماع فلا تسمع الا ماتدعىٰ لها والاصح الاصم ثم فسر فى اى وقت تجىء فقال تعالى

«يوم يفرّ المرء من اخيه» كقوله «فلا انساب بينهم يومئذ»

«وامّه» كقوله «وان تدع مثقله الى حملها لا تحمل منه شئ» «و ابيه» كقوله «وتقطعت بهم الاسباب»

«وصاحبته» كقوله «ولا يسئل حميم حميما» «و بنيه» كقوله «فلا انساب بينهم يومئذ» هذه الآية تشمل النساء كما تشمل الرّجال ولكنها خرجت مخرج كلام العرب تدرج النساء في الرّجال في الكلام و هذا في القرآن كثير منه «يوم ينظر المرء ماقدمت يداه» «كل امرئ بما كسب رهين» «رجالٌ صدقوا» «رجالٌ لا تلهيهم تجارةٌ» «رجالٌ يحبون ان يتطهّروا» هذه الآيات تشمل النساء مع الرجال كقوله «يا بني آدم» تنبيه مهم

«يوم يفرّ المرء من اخيه» قيل يعني به الكفار يفرّ بعضهم من بعض، وقيل كل احد مشتغلٌ بامر لا يتفرّغ الى صاحبه ولا يتفرّغ الى الاهتمام بغير ولا يهمه امر اقربائه لشدة ما يوته وقيل «يفر» لئلا يحملهُ شيئا من ذنوبه وقيل «يفرّ» لانه يعلم أنّه لا ينفعه، وقيل هذا مثل ضرب في حقّ الاقرب فالاقرب رؤيته واتصالا ومعرفته والمراد بالاخ التوام فانه يرا جنبا في بطن امه فيل كل احد ثم «امّه» بعد الولاد ثم ابا ثم «صاحبته» ثم «بنيه» والله اعلم قال عبدالله بن طاهر الابهري «يفرّ» منهم اذا ظهر له عجزهم وقلّةُ حيلتهم الى من يملك كشف تلك الكروب والهموم عنه ولو ظهر ذلك له في الدنيا لما اعتمد سوى ربه الذي لا يعجز شيءٌ وامكن من فسحة التوكل واستراح في ظل التفويض وقال قتاده في هذه الآية «يفر» هابيل «من اخيه» قابيل و «يفر» النبي (ص) من «امه» و ابراهيم من «ابيه» و لوط من «صاحبته» و نوح من ابنه

«لكلّ امرئ منهم يومئذ شأن يغنيه» اي ـ يشغله عن شأن غير قالت عائشة يارسول‌الله هل تذكر اهالك يوم القيامه ؟ ـ فقال «اما في ثلاثه مواضع فلا عندالصراط والحوض والميزان وعن سوده زوج النّبي (ص) قالت قال رسول‌الله (ص) «يبعث الناس حفاة عراة غرلا قد الجمهم العرق وبلغ شحوم الآذان» ـ فقلت يارسول‌الله راسوأتاه ينظر بعضنا الى بعض ـ فقال «قد شغل الناس «لكل امرئ منهم يومئذ شان يغنيه» ثم بين احوال المومنين و الكافرين فقال

«وجوهٌ يومئذ مسفرةٌ» «ضاحكةٌ مستبشرةٌ» اي ـ مضيئه تلوح عليها آثار

السرور والنطر وقیل «مسفرة» مسرفا مصسة «صاحكة» بالسرورلمایری من النعم «مستبشرة» فرحه بمانال من کرامه‌الله عزوجل و قیل انها مصسه لصلوتها باللّیل من قوله (ص) «من کثر صلوته باللّیل حسن وجهه بالنهار» وقیل انها مصیئة من آثارالوصو لما فی‌الخبر «امتی غر محجّلون من آثارالوضوء»

«ووجوهٌ یومئذ علیهاغبرةٌ» قیل ان التراب‌الذی یصیرالیه البهائم یحول «غبره» فی وجو الکفر وفی الخبر یلجم‌الکافرالعرق ثم یقع الغبر علی وجوههم

«ترهقها قترة» ای - تر کبها ظلمه وتغسیها ذله یقال ان الارض اذاذ کت صارت «غبرة» سوداء فیصیب وجوه الکفارفسودبها و قیل هی «غبره» الفراق وذل الحجاب

«اولئك» الذین یصنع بهم‌هذا «هم‌الکفرة الفجرة» وهم‌الکذابون‌المفترون علی الله

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم‌الله الرّحمن الرحیم» اسم کریم من یتصل‌الیه من ولایته فضل علیه سبحانه ومن‌توسل‌الیه بطاعاته بطول‌علیه بدرجاته اسمٌ عزیزٌ من عرف‌الیه باحسانه فاتلفه بلطف افضاله ومن حبت الیه بایمانه اقبل علیه بکشف جلاله و جماله

نام خداوندی که فواتح سعادت که در طی وآمد ازجمال نام وی آمد وقواعد سعادت که بنداگشت از حرمان نام وی بنداگشت سرابرد عزت بسم‌الله درکنج حجر ادبارهر گدایی نزند زول‌جلال وجمال بسم‌الله ولایت سمع وسینه هردون همتی نرود مرد دون همت چه‌درد جلال رجمال «بسم‌الله» از کجاشناسد؟ مرد خودبین هوا درست حلاوت رطرازت «بسم‌الله» از کجادا ند؟

لطف طفل کی‌شناسد اهل‌راز وسهد من وسلوی‌راجه دا ند مرد سیر وگندنا؟!

اگرجلال اسمعنا «بسم‌الله» از عالم ازل بیا صد هزاروا ند هزار قطره

سوب را بصمصام لاابالی بگذراند یا بدیگران حود حه رسد ؟ ! ورعیا ب حمال وکرم « بسم‌الله » ار در گا لطف قدم رو بماند حمله عالمیان را بحود را دهد ودرصدر دولت سباند برقی‌ارسرادقات اسبعیا ارل بحست، بحکم قهر بر امیه حلف افتاد ، سوحمه‌آ سر قطیعب گسب بادی‌ار بادهای کرم ار هوای لطف قدم بر دل ابن‌ام ـ مکتوم رزید و اورا بسباط قرب رسانید رب‌العالمین ار قصه وحال هردو حبر داد درین سورت که

«عبس وتولی» « ان حاءه الاعمی» ابتدا این سورت بیان حال آن دو مرد است ، یکی عبدالله بن ام مکتوم ، آن درویش صحابه که فقر و فاقه شعار و دثار حود ساحبه بود و روزی محاور درگاه نبوت و حاضر حضرت رسالت بود ابدو اسلام بجان ودل بذیرفته و ربی‌کامی و بی‌نوایی دنیا رضا داد ودوستی حدا ورسول برهمه‌احتیار کرد لاحرم ار حضرت مولی شکر باحه کرامت بدو رسید وحه درلب ری وی بهاد که رب‌العالمین ار بهر ری عامر حودرا عتاب کرد ودرشان وی آیت فرستاد که

«عبس وتولی» «ان حاءه الاعمی» این حماست که برادوستی بود یکی‌ار ردیکان و برادران و او را برنجاند بر وحرمت این برادر را بر ری ری شکایت و عتاب کیی ملی با دیگری شکایت و عتاب وی کمی رب‌العالمین با فرشتگان میگوید می بیبید که رسول ما (ص) با آن مرد درویش اسامحه کرد ؟ ! روی برو ترش کرد اروبرگشت وروی بدشمن ما آورد آنگه حطاب با مراجعت گرداید گفت

«ومایدریك لعله یزکی» «اویذکر فتنفعه الذکری» ای ـ محمد تو حه دانی کار و حال آن درویش ؟ ما کی و راستی او ما دانیم ناودانست و یاد کرد او ما بسیم یا محمد بد و بسی و بیوایی وی منگر بدان نگر که پیوسته درمحلب محبت ماست ومعتکف درگاه ماست محاور کعبه وصال ماست ارعلایق وحلایق برید قدم برسباط قرب بهاد بر سر بادیه دوستی لبیك وفای ما رد یا محمد

آ بار و ا وار لطف حود بر حال او ار آن طاهر کردیم ماهر که درو بکرد داند که او بواحمه ماست ودربست ما وآن مرد د بگر امیه بن‌حلف، آن‌حواحه قریس وسرور صلال، بیگانه اررا حق و بسرو اهل‌سماوب رب العالمس درصفب وی مبگوید

«امّا من استغنیٰ»[۱] ا ں مرد ار ما بی‌یاری نمود ودیگری بجای ماںرسید وآنکه بمال و عمب حود عر سد «یحسب انّ ماله احلده» می‌پندارد که آن‌مال او، اورا دردنیا حاوید بدارد ! نمی داند که آن مال سبب عقاب وی است و ریادب عداب ری

یکی ارحمله بررگان دین گفته که اس رر و سیم و انواع اموال نه عس دیباست کـه ا ں طروف واوعیه دیناست همچس‌حرکات و سکنات و طاعات نیر بعس دس است که‌آن طروف واوعیه دس است دس حمله سور وررد است ودیا حمله حسرت‌وباد سرداسب قارون آن‌همه رر‌وسیم‌وانواع‌اموال که داست مکرو بود بارحون ارو حقوق‌حق‌تعالی طلب کردند امساع بمود حقوق حق بگدارد آن کسس دل‌اوبحاب رر وسیم واموال دنیا مکرو بود ای‌بسا کسا که دا بگی در حواب بدند و فردا فرعون اهل دنیا حواهد بود که دل او آلود حرص دیاست وای‌بسا کسا که اموال‌دنیادرملك اوبهادند وفردا دل‌حو س‌بار سارد که داعی ار س دبیا بروی‌طاهر بود سرانحام مرد دس‌دار دیا گدار است که درآحرسور گفت

«وجوهٌ یومئذ مسفرةٌ»«ضاحکةٌ مستبشرةٌ» و عاقبت کار دنیادار دس گدار آنست که گفت

«ووجوهٌ یومئذعلیهاغبرةٌ» «ترهقهاقترةٌاولئك‌هم‌الکفرة الفجرة»

- سورة التكوير - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«اذا الشمس كُوِّرت(١)» آنگه که خورشید در گردانند و در زمین اندازند

«واذا النجوم انكدرت(٢)» وآنگه که ستارگان در زمین ریزند

«واذا الجبال سُيِّرت(٣)» وآنگه که کوهها برواشند

«واذا العشار عُطِّلت (٤)» وآنگه که ماده شتران [بار فرا رسید تا بار بنهاد بگذارند و] بخوشند و ننگوشند

«واذا الوحوش حُشرت(٥)» وآنگه که دشتیان و کوهیان از جانوران پس آن که خاک گشتند فراهم آرند

«واذا البحار سُجّرت(٦)» وآنگه که دریاها از یکدیگر بر[1] گشند و آنگه که آن را آتش کنند

«واذا النفوس زُوِّجت (٧)» وآنگه که هر کسی را با همکار او جفت کنند

«واذا الموؤدة سُئلت(٨)» وآنگه که دختر خود در زنده در گور کرد بپرسند

«بای ذنب قُتلت (٩)» که بچه گناه کشتند اورا ؟!

«واذا الصحف نُشرت(١٠)» وآنگه که نامه‌های کردارها از گشاد آید[2]

«واذا السماء كُشطت (١١)» وآنگه که آسمان از زبر در کشند

«واذا الجحيم سُعِّرت(١٢)» وآنگه که آتش برافروزند و نیروی دهند

«واذا الجنة أُزلفت(١٣)» وآنگه که بهشت را نزدیک آرند

«علمت نفسٌ ما احضرت(١٤)» بداند هر کس که چه آورد از کردار

« فلا أُقسم » سوگند میخورم «بالخنّس (١٥)» آن ستارگان از ایستادگان

« الجوار »راست روندگان «الكُنّس(١٦)» درجایهای خویش شدندگان

---

١ - ح بر ٢ - الف باز کشند

«واللیل اذا عسعس (۱۷)» و سب بارىك كه درآید
«والصبح اذا تنفس (۱۸)» و بامداد که دم زند
«انّه لقولُ رسول کریم(۱۹)» که آن سخن رساندن فرستاد ای پاك نیکوی راست استوار است
« ذی قوّة »آن با نیروی بزرگ « عند ذی العرش مکین (۲۰) » نزدیك خداوند با جایگاه و جاه
« مُطاع » [در آسمان ، فرشتگان] وی را فرمان بردار « ثمّ امین(۲۱) » نزدیك الله استوار
«وماصاحبکم بمجنون(۲۲)» و [محمد] این مرد شما دیوانه است
«ولقدراٰه» دید او ، او را «بالاُفُق المبین(۲۳)» آن هامون آشکارای فراخ
« وما هو علی الغیب بضنین (۲٤) » واو آن وحی که در نهان باوست بخیل ودریغ دار نیست از شما
«وماهو بقول شیطان رجیم(۲۵)» واین سخن دیو رانده نیست و دیو آورد
«فاین تذهبون(۲۶)» کجا میشوید [ازرا راست وسخن راست ومرد راست وکار راست] ؟ !
«ان هُو الّاذکرٌللعالمین(۲۷)» نیست این سخن و این نامه واین پیغام مگر یاد کردی جهانیان را
« لمن شاء منکم ان یستقیم (۲۸)» آن‌را که خواهد ازشما که بر طاعت ورا راست بایستد[۲]
«وماتشاؤن الاان یشاء الله رب‌العالمین(۲۹)» و خود نخواهید مگر آنچه خدا خواهد ، خداوند جهانیان

النوبة الثانية

این سوره بیست ونه آیت ، صد وچهار کلمت ، پانصد وسی‌سه حرف جمله

۱ - الف می سد ۲ - ج نسد

به مکه فرو آمد و مفسران آنرا درمکیات سمرند و درین سوره ناسخ و منسوخ نیست، مگر یك آیت «لمن سآء منکم ان یستقیم» نسخ بالآیه‌الّتی تلیها وهی قوله «وماتشآؤن الا ان یشآءالّله رب‌العالمین»

روی عن «عبدالله بن عمر» قال قال‌رسول‌الله (ص) من احب‌ان ینظرفی یوم القیامه فلیقرأ «اذاالشمس کوّرت»

وروی عن ابی بن کعب قال قال‌رسول‌الله(ص) من‌قرا «اذا الشّمس کورت» اعاذه‌الله ان یفضحه حین ینشر صحیفته قوله تعالی

«اذاالشّمس کورت» التکویر تلفیف علی جهه الاستدار ومنه کورالعمامه یقال کرت العمامه علی رأسی اکورها کورا و کورتها تکویرا اذا لففتها و منه کار القصار فالشمس تکور بان تجمع نورهـا حتی تصیر کالکار الملقاه فیذهب ضوءها و یحدده‌الله تعالی للعباد ضیآء غیرها قال الزجاج جمع بعضها الی بعض ثم لف کما تلف العمامه فرمی بها واذا فعل ذلك‌بها ذهب ضوءها و یحتمل ان‌تکویرها جمعها ولفها مع‌القمر من‌قوله «وجمع‌الشمس والقمر» ولهذا لم‌یذکرالقمر فی‌هذ الآیه وقیل التکویر والطی واحد، وقد قال سبحانه «یوم نطوی السماء» وفی طیها تکویر الشمس وقال ابن عباس تکورالله الشمس و القمر و النجوم یوم القیامه فی‌البحر ثم یبعث علیها ریحا دبورا فیضرمها فیصیر نارا و عن ابی‌هریرة عن النبی (ص) قال «الشمس والقمر مکوران یوم القیامه»

«واذا النجوم انکدرت» ای ـ تناثرت من السماء ، تساقطت علی الارض یقال انکدرالطائر ای ـ سقط عن عشه قال الکلبی تمطر السماء ومئذ نجوماً فلایبقی نجم الا وقع

«و اذاالجبال‌سیرت» ای ـ ذهبت عن اماکنها فصارت هبا منبثّا وصارت الارض کما کانت قبل خلق‌الجبال

«واذ االعشار عطّلت» «العشار» جمع عشرآء کنفاس ونفساء، وهی‌الناقه التی اتی علی حملها عشر اشهر ثم لا ـزال ذلك اسمها حتی تضع لتمام سنه و

هی انفس مال عندالعرب « عطلت » ای - اهملت وترکت نعنی ان دلك الیوم لسد اهواله سرك الاموال والدحاىر فیه وقیل العسار السحاب « عطلت » عن المطر وقیل « العسار » الارص « عطّلت » عن الحرب والزّرع

« واذا الوحوس حسرت» روی عن عکرمة عن ابن عباس قال حسرها موتها قال و حسر کل سیء الموت عىرالحن و الانس ، فانهما نوقفان نوم القیامه فقیل اذا اذا احتمعت فی الموت فقد «حسرت» ، و قیل تحسر لیصدق الوعد بالاحیا لان الله حکم ناحیآ کل میّت وحاء فی الحدیث انها تحسر للقصاص فی الموقف فیقص للحمّاء من القرنا ثم تصىر ترابا ومنهم من قال ان القصاص ساقط عنها فیما تولم نعصها نعضا واما ماىنالها من الآلام والسداند فانها لامحاله نعوص عنها ثم ان منهم من نقول انها نعوص فی الدنیا، ومنهم من نقول فی الآخر ومنهم من نقول فی الحنه وقال نعصهم نخلق الله لها رناضا فىرعی فیها وقال نعضهم نعنی مالىس لاهل الحنه فی اىقائها انس و ماکان لهم فی لقائها اوصوتها انس ندحلها الحنه

« واذا البحار سجرت » قرا ابن کثىر و ابو عمرو و نعقوب نالتخفیف و قرا الباقون[۱] بالتسدید قال ابن عباس ای - احمىت واوقدت فصارت نارا تضطرم کسجر التنور نقال کانت البحار نارا فجعلها الله للمومنین والمعتدىن ماء لاجل الطهارة والمنفعه فاذا کان نوم القیامه عادت الی خلقتها وقال مجاهد و مقاتل « «سجّرت » ای - فجر نعضها فی نعض العذب والملح و ترفع الحواىل بینها فصارت البحور کلّها بحرا واحدا من الحمیم فیعذب بها اهل النار وقال الکلبی ملىت حتی فاضت علی الارضىن ومنه البحر المسجور والساجر الحوض المملی وقال الحسن وقتاده ىىست و ذهب ماوها فلم ىبق فیها قطر روی ابوالعالیه عن ابی بن کعب قال ست آیات قبل نوم القیامه بینها الناس فی اسواقهم اذ ذهب ضوء السمس فبینا هم کذلك اذا تناثرت النجوم فبینا هم کذلك اذ وقعت الحبال علی وجه الارض فتحرکت و اضطربت و فزعت الجنّ الی الانس والانس الی الجن وهو اختلطت الدواب والطىر والوحش وماج[۱]

الف الآخرون

۱) الماج الاحمق المضطرب المتحد

بعضهم فی بعض فذلك قوله

«واذا الوحوش حشرت» ای ـ اختلطت

« و اذا العشار عطّلت »« واذا البحار سجّرت » قال قالت الجن للانس نحن نأتیکم بالخبر فانطلقوا الی البحر فاذا هی نار تأجّج قال فبینا هم کذلك اذ تصدعت الارض صدعة واحدة الی الارض السابعة السفلی والی السماء السابعة العلیا فبینا هم کذلك اذ جاءتهم الریح فاماتتهم و قال ابن عباس هی اثنی عشر خصلة ستة فی الدنیا و ستة فی الآخرة و هی ما ذکر من بعد

«واذا النفوس زوجت » روی فی الخبر عن رسول الله (ص) القرناء کل رجل مع کل قوم یعملون عمله و سئل عمر بن الخطاب عنه فقال یقرن بین الرّجل الصالح مع الرجل الصالح فی الجنة و یقرن بین الرجل السوء مع رجل السوء فی النار وهذا قول عکرمه وقال الحسن قتادة الحق کل امریء بشیعته الیهودی بالیهود والنّصرانی بالنصاری وقال عطاء و مقاتل «زوجت» نفوس المومنین بازواجها من الحور العین و قرنت نفوس الکافرین بقرنائهم من الشیاطین وقال عکرمة «زوّجت» النفوس بالارواح فرد الارواح الی الاجساد وقیل «زوجت» النفوس باعمالها وقیل هو من قوله « و کنتم ازواجا ثلثة »

« واذا الموءده سئلت » « بای ذنب قتلت »کانت العرب تأد البنات خشیة ـ الاملاق وخوف الاسترقاق ومخافة العار و«الموءدة »هی المدفونة حیة ، سمیت بها لانها یثقلها بالتراب کقوله تعالی فی قصة عیسی (ع) « ا اتت قلت للناس»الآیة ای ـ تستخبر بها قاتلها و تطلب دمها قال ابن عباس کانت المرأة فی الجاهلیة اذا حملت و کان اوان ولادها حفرت حفرة فتمخضت علی رأس الحفرة فان ولدت جاریة رمت بها فی الحفرة و ان ولدت غلاما حبسته وروی ان قیس بن عاصم المنقری سید اهل الوبر جاء الی رسول الله (ص) فقال له فی خلال کلامه انی وأدت تسع بنات لی فقال رسول الله (ص) اذبح عن کل واحد منهن بدنة فقال ان لی ابلا قال فانحر عن کل واحد جزورا وقال قتادة الضمری فی قوله «واذا الموءده سئلت » یعود الی القتلة ای ـ تسال القتلة

لم قىلوها ؟ - و قىل معىا « واداالموودە » طلب حمی ىدعی علی الواىد و قرا اىن عباس واذا الموود سال

« باىّ ذنب قتلت » ای - هی سال

« واداالصحف نسرت » قرا ىافع و اىن عامر و عاصم و ىعقوب نسرت بالتّخفیف وقرا الباقون بالسدىد کقوله « صحفا منشّرہ » والمعنی کل انسان ىعطی کتاب عمله منسورا عن طىه ىقال له « اقرأ کتابك » وفی الخبر ىحسر الناس عرا حفا قالت امّ سلمه ىارسول الله کىف بالنساء؟ قال «سعل الناس ىا ام سلمة » - قالت « وما سعلهم » ؟ - قال نسر الصحف فىها مباقىل الذر ومباقىل الحردل

« واداالسماء کسطت» ای - نزعت فطوىت وقال الزجاج قلعت کما ىقلع السقف والکسط القلع من سد البراق ککسط جلد الراس ىقال کسطها کسطا اذا قلعها وقىل نزع مافىها من السمس والقمر والنجوم

« واداالجحىم سعرت » قرا ىافع واىن عامر و حفص عن عاصم «سعرت» بالسدىد وقرا الباقون بالتخفىف ای- اوقدت واضرمت لاعدا الله قال قتادة سعرها عضب الله وحطاىا ىنی آدم

«واداالجنة ازلفت» قربت لاولىا الله وقىل قربت من الغىب الی الحلق

«علمت نفس» ای - علمت کل نفس «مااحضرت» من حىر اوسر واىث علی قدر عملها وقد کان قىل ذلك عافلا عنه و هذا تمام الکلام وهو جواب لقوله «اذاالسمس کورت » ومابعدها

« فلااقسم » لاصله وىا کىدا ورد علی منکر البعث ومکذبی الرسول التاوىل « اقسم بالخنس الجوار الکنس » الخنوس التاحر وسمی السىطان خناسا لاىه ىدحل صدر المومن ، فىضع خرطومه علی قلبه ىوسوس، فاذا ذکر القلب الله عزوجل خنس السّىطان ای - تاحر«والخنس» جمع خانس « والکنس » جمع کانس والکنوس الدخول فی الکناس و هوالموضع الّذی ىاوی الىه الوحس، والمراد بها خمسه انجم ىجری فی فلك السماء جرىا مثل السمس والقمر و سائر النجوم کالقنادىل

معلّمه وهنّ رحل و سمی ا صاکیوان و المسری وسمّی‌اىصا راوس و برجيس و المریخ و سمی اىصا بهرام و رهرة و سمّی اىصا ناهيد و عطارد وسمی اىصا الكاب وحىوسها رحوعها فی‌سىرها وما حرها عن‌مطالعها فی کل‌عام ماٌحر‌ىما حرها عن ىمحىل دلك الطلوع، ىحنّس عىه و كىوسها دُحولها فی روح السماء فادا سارب راحعه فهی‌حاىسه ، ادا سا ب مسىقىمه فهی كـاىسه وقال قتاده هی‌النحوم ىىدو ماللّىل و ىحىس ىالىهار فىحقی[1] فلاىری وقىل لعلی (ع) ما « الخنّس »« الجوار الكنّس » ؟ - قال هی‌الكواكب ىحىس ىالىهار فلاىری[1] وىكىس ىاللّىل فىأوی الی محاربها وقىل الكىس ىقرالوحس والكىس الطّىاء

« واللىل ادا عسعس » ای - اقىل طلامه وهوقول الحسن وقال الآحرون ای - ادبر ىقول[1] العرب عسعس اللىل وسعسع ادا ادىرولم ىىق مىها الاالىسىر

« والصبح ادا ىىفس » ای - اقىل واصاء وىدا اوله وقىل امىدوارىفع حىی ىصىر ىهارا

«اىه لقول رسول كريم» هدا حواب القسم وهو ممىد الی آحرالسو ، ىعىی ان القرآن الدی هو كلام‌الله ىرل ىه حىرىىل فقاله لمحمد(ص) «وما هوىقول‌البشر» كما قال قرىس «ىل‌الرسول‌الكريم» هوحىرىىل (ع) وقوله لاعه عن‌الله عزّ و جلّ ىل القرآن قول‌الله‌و كلامه وقىل القرآن قول‌الله‌رحىاو كلاماً قول جبرئىل ىىرىلا وقول محمد (ص) اىدارا و اىلاعا

« دی قوة » ىعىی جبرئىل (ع) و كان من قوىه اىه اقىلع قريات قوم لوط من‌الماء الاسود ىحملها علی حىاحه فرفعها الی السما ىم قلىها و اىه ابصر اىلىس ىكلّم عىسی (ع) علی ىعص عقىات الارض المقدسه فىفحه ىحىاحه ىفحه القا الی‌اقصی[1] حىل الهىد و اىه صاح صىحه ىىمود « فاصىحوا حاىمىن » واىه ىهىط من‌السما الی‌الارض‌و ىصعدفی‌اسرع من‌الطرف « عند دی‌العرش مكين» ای - عىدالله‌دی‌مكاىه

١ - الف ىىرل

و منزله وقدر

« مطاع ثم » ای - فی‌السموات بطیعه الملائکه فیما یامرهم به و ینهیهم عنه و طاعته واجبه علی اهل‌السموات کطاعه النبی علی اهل الارض ومن طاعه‌الملائکه انا انهم فتحوا ا وابالسموات لیله المعراج بقوله لرسول‌الله (ص) وفتح خزنه‌الجنّه ابوابها بقوله « امین » علی وحی‌الله ورسالته علی‌انبیائه و قیل « ثم امین » ای - عندالله « امین »

« وما صاحبکم بمجنون » یقول‌لاهل‌مکه « و ما صاحبکم » یعنی‌محمداً(ص) « بمجنون » و هذا ایضاً من جواب القسم اقسم علی ان القرآن نزل به جبرئیل و انّ محمداً (ص) لیس کما یقوله اهل مکة و ذلك انهم قالوا انه مجنون وما یقول یقوله من عند نفسه

« ولقد رآه بالافق المبین » یعنی رأی النبی (ص) جبرئیل(ع) علی‌صورته الّتی خلق فیها « بالافق المبین» یعنی بالافق‌الاعلی‌من ناحیه المشرق الذی یجیء منه‌النهارقاله‌مجاهد وقتاده روی‌الحسن‌عن‌عکرمه‌عن‌ابن‌عباس قال قال‌رسول‌الله(ص) لجبرئیل «انی احب ان‌اراك فی‌صورتك التی‌یکون فیها فی‌السماء» - قال لن‌تقوی علی‌ذلك قال «بلی» -قال فاین تشاءان‌اتخیل‌لك؟ -قال «بالابطح» قال لایسعنی قال «فمنا» - قال لایسعنی -قال «فبعرفات» - قال‌ذاك بالحریّ‌ان یسعنی‌فواعد فخرج النبی (ص) للوقت‌فاذا هو بجبرئیل‌قداقبل من‌جبال عرفه بخشخشه و کلکله قد ملأ مابین المشرق والمغرب وراسه فی‌السما ورجلاه فی‌الارض فلما رآ النبی(ص) خرمغشیا علیه قال فتحول جبرئیل فی صورته فضمه الی صدره وقال یا محمد لاتخف فکیف‌لورأیت اسرافیل وراسه من تحت‌العرش ورجلاه فی‌التخوم السابعه و ان‌العرش‌لعلی‌کاهله وانه لیتضآءل‌احیانا من‌مخافه‌الله عزوجل حتی یصیرمثل‌الوصع یعنی‌العصفورحتی ما یحمل عرش ربك الاعظمته قوله

« وماهو » یعنی محمد (ص) « علی‌الغیب » ای- علی‌الوحی وخبرالسما وما اطلع علیه مما کان غائبا عنه من‌الانباء والقصص « بضنین » بمتهم ای - بخائن

لا سهم بر باد ونقصان فيماانى به والضنّه التهمه قرأ **عاصم وحمرة و نافع و ابن- عامر** « **تصنن** » بالضاد ومعنا سحىل نعنى نودى مانوحى اليه ولا يحل بعلنكم بل يعلّمكم و نحبر كم به نقال صنت بالشّيء بكسرالنون اضن به صنا اى- نحلت

«**وماهو نقول سيطان رحيم**» اى – ما **القرآن** نقوّل سطان مطرودمرمى بالسهب من قوله وما تنزلت به الشّاطين وقال **الكلبى** نقولان **القرآن** ليس بسعر ولا كهانه كما قالت **قريش**

« **فاين تذهبون** » نقال للراكب رأسه في الأمر اين تذهب بك واين تذهب ؟ وقيل معنا اين تعدلون عن هذا **القرآن** و فيه السفاء والبيان ؟ و قال **الزجاج** اى طريق تسلكون ابين من هذ الطريقه الّتى قد بينت لكم؟ – وقيل « **اين تذهبون** » عن عذاب الله اوعن ثواب الله ثم بين فقال

« **ان هو الاّ ذكر للعالمين** » اى – ما القرآن الا موعظه للخلق اجمعين ثم خصص فقال

« **لمن سآء منكم ان يستقيم** » اى – **القرآن** تذكرٌ لمن احب الاستقامه واتبع الحق وعمل به واقام عليه وعن **ابى هريرة** قال لما انزل الله على رسوله « **لمن سآ** **منكم ان يستقيم**» قالوا الا مرالينا ان سنا استقمنا وان سئنالم نستقم فانزل الله تعالى

« **وما تسآون الاّ ان يسآ اللّه رب العالمين** » اعلمهم ان الهدايه والتوفيق الى الله اى – « **ماتسآون**» الهدايه والاستقامه « **الاّان يسآ اللّه** » يوفقكم ومن سآء الله له الايمان آمن و من سآء له الكفر كفر قال **الحسن** والله ماسآءت العرب الاسلام حتى سآء لها وعن **وهب بن منبه** قال الكتب التى انزلها الله على الانبياء بضع وتسعون كتابا قرأت منها بضعا و ثمانين كتابا وجدت فيها ان جعل الى نفسه سيا من المشيه فقد كفر وقال **الواسطى** اعجزك فى جميع اوصافك فلا تشاء الا بمشيئته ولا تعمل الا بقوته ولا تطيع الا بفضله ولا تعصى الا بخذلانه فماذا يبقى لك و بماذا تفتخر من افعالك وليس من فعلك سىء

البوبة الثالثة

موله نعالی « سم‌الله الرّحمن الرّحیم » سم‌الله کلمه سماعها رسع الحمسع من‌العاصی‌والمطیع،والسریف والوصیع من‌اصعی‌الیه سسمع‌الحصوع برك‌طسب‌الهحوع و من اصعی الیه سمع‌المحاب برك لدبدالطعام والسراب

محبون سی‌عامر ، آن‌کارافساد **لیلی**، وقتی‌نفس ام **لیلی** ردبواردبد سمعه نفس نام **لیلی** سد هفت سابروز درمساهد آن سسه بسسب که هیح طعام‌وسراب نحورد کفسد ای **محبون** هفت سابروزبی‌طعام وسراب حون نسر آوردی؟– گفت ای سحار کسی‌را کس با نام دوسب حوس ود طعام و سراس کحا یاد آید ؟ آنکه گفت

حسمانی لیعلما سر **لیلی** نحدا ی سر **لیلی** سحیحا

اس حال مخلوقی است در دعوی عسق مخلوقی دس حه گوبی کسی که‌قبله حان وی‌حصرت قدس آلهی رد و عالب دل وی مهر دات قدیم اگرنا ام ود کر او طعام و سراس یاد ساید حه عحب ود ؟

بونکر سبلی گفت دکر ر ی طعام نفسی وساء ر ی لباس‌نفسی،والحیاءمن ر بی سراب نفسی نفسی قدا قلبی ، قلبی قداء روحی روحی قداء ر ی

موسی کلیم (ع) حهل سبا روز برامید سماع کلام حق مسطر سسب که‌طعام وسراب نحاطر وی نگدسب یارحون نطلب حصر می‌سد د دبیرسبان علم بك نیم روز او را ار طعام وسراب سکیب بود یا گفت «آتنا غداءنا» این حال سحه عسق است و عسق بدانایی ودبر کی و قدری عقل حاصل سود

«عسق آمدنی رد ، ه ا موحسی

کسی که اس را برف مبرل‌اس را حه دا د ؟ ار که محرم عسق‌بود حرم دوسب را حه نسان برسد ؟

محرم سدم بعسق وحهان سد را حرم

لیبك عاسقی ردم ار حـبان و دل بهم

قوله تعالى «اذا الشّمس كوّرت» الى آخرها مصطفى (ص) گفت
هر که خواهد تا قیامت کبری بعینه ببیند و احوال رستاخیز بر وی آشکارا گردد،
گوی «اذا الشمس کوّرت» برخوان تا سیاست وصعوبت آن روز اورا معلوم گردد
خداوند جهان بیان داد از هول وصعوبت روزی که اطلال ورسوم کون را آتش بی‌زنهاری
درزنند و دهر(۱) قهر سر دهر بردارند وعالم محدث را هباء منثور کنند وتیغ سیاست
بر بارگاه افلاک زنند و از اعیان از دامن بیفشانند و لگام اعدام در سر مرکب وجود
کنند آفتاب مه زینت ومکور کرد ستارگان رخشان بسان باران از آسمان
فرو ریخته کوههای باصلابت وثبات فراروش آمد واز بیم خوف سست بی‌روزن گشته
عالمیان از هول قیامت دچار وتقاضا اموال از دست بداد وبیست بدان آورد وحوش
و طیور وسباع نا مکلّف از سیاست و هیبت آن روز همه بجان گشته و نامه‌های
عالم همه درهم گشاد زندگی بیمار احمیم و عسلش سد ، هر کسی و هر ... ا
که دار جه بس هم ... سر کرد ، اینست که رب العالمین گفت
« واذا النفوس زوّجت » اری بنگر ای مسکین که هم برو هم سر جرد را
جه ساخته‌ای و کردا ی که فردا ... خواهد بود هم ... گو هم در قیامت جه
ا دوخته‌ای؟ زفر آن قدیم را اثرا ندسه منفرماند و را این بند میدهد که زلسطر
نفس ما قدمت لغد ومصطفى (ص) گفته «العبد المومن بين مخافتين عمر قد مضى
لا يدری ما الله صانع فيه واجل قد بقى لا يدرى ما الله قاض فيه وليأخذ العبد لنفسه من
نفسه و من دنيا لآخرته و من الشبيبة قبل الكبر ومن الحياة قبل الممات فو الذى نفسه
بيده ما بعد الموت من مستعتب وما بعد الدنيا الا الجنة والنار» رسول خدا(ص) حسن ... د
که مومن را جای امنی نیست میان دو بیم درمانده و گرفتار ... یکی عمر گذشته
و خبر ندارد ... بداند که با وی در آن چه خواهد کرد ... گذارد
و عفو کنند، یا اورا آن بگیرند عذاب کنند؟ و دیگر عمری که آمد و کاری
تا ... و روزگاری باقی ندانند که حق تعالی در آن ... چه قضا کرد قضاء

۱) دهر ... روزن بهر ... خرمه‌ای ... ماسد

ىا فصاء قما؟ ىعدىر طاعى، ىاىعدىر معصىى؟ ىعدىر سعادى، ىلا ىعدىر سفاوى؟ ىىد مومى را ىاس درحال حاى اىمىى ىسى عاقل ىودى وفارع ىسسىى روا ىسىى ىاىد که ار ىعس حود حود را آرادى ىر گىرد، وار دىىا عمى را ىهر اى سىاىد واروور فراع رور سعل را صىى گىرد ودر حوالى ىىرى را مسطرىاسد ودرروىد گاىى مر گ را ىر گ کىد که ىىراومر گ روى آسمى ىىسى ىآن‌حداى که وحداىىى صفى اوسى که ىس ار دىىا سراىى ىىسى که آىحا معام کىىد، الا حىى که عمى اسلام آىحاىر ىىد ىمام کىىد، ىا دورح که اورا اسىر عداى و عرام[1] کىىد و راحى ولدى ىروى

---

١) عرا ها لـ وعداى قوله ىعالى داں عدابهاعراما اى ـ هلاکا ولراما لهم فرهىگ ىفىسى

ـ سورة الانفطار ـ مکیة

النوبة الاولی

قوله تعالی «بسم الله الرّحمن الرحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«اذا السمآء انفطرت(۱)» آنگه که آسمان بشکافد وباز گردد

«واذا الکواکب انتثرت(۲)» وآنگه که ستارگان فرو ریزد

«واذا البحار فُجّرت(۳)» وآنگه که دریاها درهم گشایند

«واذا القبور بُعثرت(۴)» وآنگه که گورها برشورند [آنچه از مردگان و گنجها د آن است بر زبر او کنند]

«علمت نفسٌ» داند هر کسی هر تنی «ماقدّمت واخّرت(۵)» آنچه پیش فرستاد از کردار یا پس وا گذاشت از نهاد

«یا ایها الانسانُ» ای مردم «ماغرّك بربّك الکریم(۶)» چه چیز ترا فریفته[۱] کرد بخدا ند فرآن کریم بیکار کا نوازند

«الذی خلقك» او که بیافرید ترا «فسوّیك» ترا راست کرد و هم از آفرید «فعدلك(۷)» اندامان همه د خور یکدیگر آفرید وبالای راست

«فی ای صورة ماشآء رکّبك(۸)» بهر صورت که خود خواست آفرید ترا برهم ساخت

«کلّا بل تُکذّبون بالدّین(۹)» آگاه باشید آن بینید که شما بروز شمار و باداش کافر می[۲] شوید و دروغ زن میگیرید

«وانّ علیکم لحافظین(۱۰)» وبر شما از ما گماشتگانند

«کراماً» آزادگان پاکان نیکوان «کاتبین(۱۱)» دبیران نویسندگان

«یعلمون ما تفعلون(۱۲)» میدانند هرچه می کنید

---

۱ ـ الف فریفته   ۲ ـ الف می کاو

« ان‌الابرار لفی نعیم (١٣) » نیکان نوازندگان فردا در نازاند و درزند[1]
« وان‌الفجار لفی جحیم (١٤) » و بدان فردا در آتش‌اند
« یصلونها یوم‌الدین (١٥) » آن آتش رسند وسوزند روزشمار وپاداش
« وماهم عنها بغآئبین (١٦) » واایشان هرگز از آن ازو از آن آتش باز ندسند
« وماادریٰک ما یوم‌الدین (١٧) » وچه چیز ترادانا کرد که روزشمار چیست؟
« ثم مآادریٰک ما یوم‌الدین (١٨) » پس چه چیز ترا دانا کرد که روز شمار

ب

« یوم لا تملک نفسٌ لنفس شیئاً (١٩) » روزیکه دست هیچ کس هیچ
چیز کس را رسوا ندو کار نماند
« والامر یومئد لله (٢) » وکار همه آنروز خدایراست

سوره‌التانیه

این سوره نورد آیتست هستادکلمه سیصد وبیست وهفت حرف جمله به
مکه فرو آمد آن را مکی گویند ودر این سوره هیچ ناسخ ومنسوخ نیست وفی‌الخبر
عن ابی قال قال رسول‌الله (ص) من قرا « اذاالسما انفطرت » اعطاه الله عزوجل
من‌الاجر عدد کل قبر حسنه بعدد کل قطر ما حسنه واصلح‌الله شانه یوم‌القیامه
« اذاالسما انفطرت » ای ـ انشقت را صدعت، کقوله « السما منفطر به »
ای ـ یوم القیامه لشدته عظم شانه
« واذاالکواکب انتثرت » تناثرت وتساقطت
« واذاالبحار فجّرت » ای ـ فجر بعضها فی بعض لان الارض صارت و اهبه
حـ ا فصارت البحار بحرا واحداً وصب ذلک البحر فی جـ ف الحرب الذی علیه
الارضین السبع

١ـ الف ند بمعنی کا

١) د افرونی‌وافروں ترجمه‌و رح قاموس

«واذاالقبور بعثرت» اى بحثت وثيرت واثيرت فاستخرج مافيها من اوبعث من فيها من الموتى احياء وهذا من اشراط الساعة ان تخرج الارض افلاذ كبد من ذهبها و فضها و امواتها

« علمت نفس ماقدمت » من عمل صالح اوطالح وما « اخرت » من سنة حسنة اوسيئة قال عكرمه « ماقدمت » من الفرائض التى ادتها « واخرت » من الفرائض التى ضيعتها وقيل « ماقدمت » من الصدقات « واخرت » من التركات هذا كقوله « ينبؤا الانسان يومئذ بما قدم وآخر» وقيل « ماقدمت واخرت » ما كان فى اول عمره وآخره

« ياايها الانسان ماغرك بربك الكريم »المغرور الذى يعمل المعاصى ويسطر الرحمه « ماغرك» اى ـ ماخدعك وسول لك حتى فرطت فيما افترض عليك و ما حملك على الاغترار به حتى عملت معاصيه؟ ماالذى حملك على المعصية مع رب كريم قدانعم عليك بالخلق والتسويه والتعديل ؟ قيل ماحملك على العقود عن طاعه رب خير عندك كثير؟ قرا النبى (ص)هذه الآية ثم قال جهله، يعنى حمله جهله على ذلك قال مقاتل عر عنه الله حين لم يعجل عليه بالعقوبه وعن ابن مسعود قال ما منكم من احد الا سيخلو الله به يوم القيامه فيقول «يابن آدم ماغرك بى ؟ يا بن آدم ماذا عملت فيما علمت يابن آدم ماذا اجبت المرسلين» ؟! قال ذوالنون كم من مغرور تحت الستر وهو لا يشعر به وفى معنا انشد

يا من غلا فى العجب والتيه	وغره طول تماديه
املى لك الله فبارزته	ولم تخف غب معاصيه

قيل نزلت هذه الآية فى الاسود بن كلدة الجمحى قصد النبى(ص)فلم يتمكن منه ولم يعاقبه الله سبحانه على ذلك فنزلت الآية «ماغرك بربك الكريم» ومعنى «الكريم» هاهنا انه قدر على ان عاقبه فلم يفعل وقيل نزلت فى الوليد بن المغيرة وقيل هو عام فى جميع الكفار وهو ان كل من كفر فهو محل التقريع بهذه الآية لاغتراره بربه

«الّذی خلقك» فی احسن تقویم «فسوّیك» ای - سوی خلقك فی بطن امك «فعدلك» قرأ عاصم وحمزة و الکسائی وابو جعفر فعدلك بالتخفیف ویکون فی معنی الی وماصله ای - صرفك واما لك الی ای صور شاء حسنا وقبحا و طویلا و قصیرا و قرا الآخرون التشدید، ای - جعلك معتدل الخلق مستوی الاعضاء لاتفاوت فیها

«فی ایّ صورة ماشآء رکّبك» قال مجاهد فی ای شبه «شآء رکّبك» شبه اب او امّ اوخال اوعمّ و یجوز ان یکون الصور بمعنی الصفة، یقول العرب ار ی «صورة» هذا الامر، ای - عرّفنی صفته ویکون فی معنی علی فیکون معنا خلقك علی «ای» صفة شاء من سعاد و شقاو و ایمان و عصیان

«کلا» ردع عن الغفلة عن الله والاغترار به «بل تکذّبون» قرآء العامة التاء لقوله «وان علیکم لحافظین» و قرا ابو جعفر بالیاء ای - یکذبون بالقیامة التی یکون فیها الجزاء و الحساب ویجوز ان یکون الدین ههنا التوحید

«وان علیکم لحافظین» یعنی الملائکة یحفظونکم و یحفظون علیکم اعمالکم اثباتها فی الصحائف

«کراماً کاتبین» ای - «کراماً» علی الله کتبة لایخفی علیهم شیءٌ من افعال بنی آدم وقیل «کراماً» یسارعون الی کتب الحسنات و یتوقفون فی کتب السیآت رجاء ان یستغفر و یتوب فیکتبون الذنب و التوبة منه معا

«یعلمون ما تفعلون» علمهم علی وجهین فما کان من ظاهر قول او حرکة جوارح علموه بظاهره و کتبوه علی جهته وما کان من باطن ضمیر یقال انهم یجدون لصالحه ریحا طیبة ولطالحه ریحا خبیثة فکتبوه مجملا عملا صالحا وآخر سیئا

«انّ الابرار لفی نعیم» واحد «الابرار» بارّ وبرّ، وهم الذین بروا وصدقوا فی ایمانهم باداء فرائض الله عزوجل و اجتناب معاصیه و فی الخبر عن ابن عمر عن النبی (ص) قال انما سماهم الله «الابرار» لانهم بروا الآباء والابناء کما ان لوالدك علیك حقا کذلك ان لولدك علیك حق «لفی نعیم» یعنی فی الجنة ولا ابها

« وانّ الفجّار» الكفار «لفي جحيم» اى ـ «لفي» معظم النار

« يصلونها يوم الدّين» اى ـ يدخلونهـا و يلزمونها و يخلـدون فيها يوم القيامه

«وماهم عنها بغائبين» هذا كلام يشمل الفريقين جميعاً تصفهموصفه مبهما اى ـ هم خالدين فيها اهل الجنه في الجنه لايغيبون عنها، و اهل النار في النار لايغيبون عنها

«ومآ ادرٰيك مايوم الدين» «ثم مآ ادرٰيك مايوم الدين» كرر ذكر تعظيماً لشانه وهو استفهام على وجه التعجب وقيل احدهما في حقّ الكفار والآخر في حقّ المومنين

« يوم لاتملك نفس » قرا ابن كثير و ابوعمرو و يعقوب يوم ضم الميم ردا على اليو االاول وقرا الآخرون بفتحها اى ـ هذ الاشياء في « يوم لاتملك نفس لنفس شيئاً » قال مقاتل ارادبه الكفارلان المسلمين ينفع بعضهم بعضا بالشفاعه

«والأمر يومئذلله» اى ـ ينقطع دعاوى المخلوقين فيذٰلك اليوم لايملكالله في ذٰلك اليوم احدا شيئا كما ملكهم فيالدنيا و فيالحديث الصحيح من سر ان ينظر الى يوم القيامه كانّه راى عين فليقرا «اذاالشمس كورت» « واذاالسما انفطرت» «واذاالسماء انشقت»

النوبة الثالثة

قوله « بسم الله الرحمن الرّحيم » اسمعزيز اذا اراد اعزاز عبد و فقهلعرفانه، ثم زينه باحسانه، ثم استخلصه امتنانه، فعصمه من عصيانه ثم فبضه على ايمانه، ثم بوا في جنانه، ثم اكرمه برضوانه، ثم اكمل نعمته برو يته و عيانه

نام خداوند كريم مهربان لطيف و حليم و نوازنده بندگان يگانه و يكتا در نام ودر نشان ، دارنده جهان و نعمت بخش آورندگان ودلگشاى درويشان، بنده وارى معروف ، بمهربانى موصوف، بفضل خودبار آمد بوفاى امیدداران، بلطف خود

مدىرند حصرهای‌برسسدگان ىکرم‌حودسارندهٔ‌کار مدگان دردوحهان ، ىمهر انى حود ىوازند صعىعان وسىوند دعای‌عاحران ارکمال کرم اوىکمه‌ای سىو، هرسب وىب سحر،آن‌ساعب که وىب ىبار دوسبان ىود ، هىگام رار وىبار عاسعان ىود ، آن ساعب که ىسىم صىاى مهر بردل مسىاىان ورد ، آن‌ساعب که رب العر سوگىد وى ىاد مىکىد که « رالصىح اذا ىىس » بر ىساط «وىحن اقرب» درحلوب « وهومعکم » سرا سرّ سراب «انا حلىس من ذکرنى» بى‌رحمب اعىار ىحاں دوسىان مىرسانىد وار رنىاد « ىىرل‌الله » آىس « نارالله الموقد » در دل سوحىگان مى‌رىد و ىىماران را ىعهد مى کىد وىکمىد لطف رمىدگان‌رانىدرگا مىکىىد که‌عىادى‌اگرطاعب‌آرىد، ىىول ىر مىن ، رد سوال کىىد عطا ىرمىن ورگىا کىىد، عىو ىرمىن آب درحوى مىن ، راحب درکوى مىن طرب در طلب مىن، اىس ىا وصال مىن ىىادى ىدىدارمىن امرور در دىىا ىا ىىد عاحر حىىن حطاب مىکىىد و ىردا در عرصه عظمى و اىحمن کىرىٰ ىاسىد عاصى گوىىد « ىا اىها الاىسان ما عرك ىرىك الكرىم »؟ اىن عحب ىکرى، ىهدىدى لطىف آمىع ! حىود سوال مىکىىد و در ىىس سوال ىىد را ىلىىن حواب‌مىکىد، آىحه گىب « ىرىّك الكرىم » ىام کرىم اىاد ىىد مىدهدىا ىىد گوىىد عرىى ىك كرمك و لولا كرمك ما ىعلت لا ىىك راىب ىىىرب و ىدرب ىا مهلب

ىقول مرلاى اما ىسىحى — مما ارىٰ من سوء اىعالك؟!
ىىلب ىامولاى رىعا ىىد — اىسدىى كىرب اىصالك !

ىحىى معاد گىب روز رسىاحىر حون حلو اولىن وآحرىن را ىرآن مىام سىاىىب وهىىب ىدارىد وسوال کىىد اگرارحىاب حىروب ودرگا عرب‌حطاب‌آىىد که ما عرلىك ىى؟؛ مىن ىىوىىق آلهى‌وىاىىدر ىابى حواب دهم گوىم عرىى ىرك سالىا وآىىا آن‌ىىکوىىهاى ىىدىم و حدىب ىواحىهاى ىهان وآسکاراکه ار ىىصل و ىر و ىاىىه‌ام آىىب که دىد مرا ىىو ىرىىىه کىرد ! **ىونکر وراق** گىب لىوىال لى « **ما عرك ىرىك الكرىم** » لىلب عرىى کرم الکرىم ! وىىل لىىصل لو اىامك الله

بين يديه يوم القيامه ، فقال «ما غرّك بربك الكريم» ماذا كنت تقول؟— قال أقول غرّني سترك المرخى فنظمه محمد بن سماك فقال

يا كاتم الذنب اما تستحي ... الله في الخلوه ثانيكا!

غرك من ربك امهاله ... وستره طول مساويكا

و في الحديث الصحيح ان الله عزوجلّ يدني المومن فيضع عليه كنفه و يستره فيقول «اتعرف ذنب كذا؟ اتعرف ذنب كذا» ؟ — فيقول نعم، اي رب، حتى قرّره بذنوبه و رأى في نفسه انه هلك قال «سترتها عليك في الدنيا و انا اغفرها لك اليوم»

۸۳ - سورة التطفیف (المطففین)- مکیة
النوبة الاولی

قوله‌تعالی « بسم الله الرّحمن الرحیم » بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« ویلٌ للمُطففین (۱) » ویل وناهی کاهندگان‌را

« الّذین اذا اکتالُوا علیَ النّاس یستوفُون (۲) » ایشان که‌چون ازمردمان می‌ستانند بپیمانه تمام می‌ستانند باکاست

« واذاکالُوهُم او وزنُوهُم یُخسرُون (۳)» وآنکه که‌مردمان‌را می‌پیمایند یامی‌سنجند می‌کاهند و زیان زد می‌کنند

« الا یظُنُّ اُولٰئك » هیچ بپندارند بی‌گمانی ایشان ، « انهم مبعوثون (٤)»

« لیوم عظیم (٥) » که ایشان انگیختنی‌اند روزی بزرگ را

« یوم یقُومُ النّاسُ »آن‌روز که بپای‌ایستند[1] مردمان« لربّ العالمین (٦)» خداوند جهانیان را

« کلا » آگاه باشید « انّ کتاب الفُجار لفی سجّین (۷) » نامه کردار[2] و سرانجام بدان در سجین است [در زیر سه زندان]

« وماآدریٰك ما سجّین (۸) » و چه دانی که آن زندان چه چیز است [از معنی]

« کتابٌ مرقُومٌ (۹) » نبشته‌ای[کنده در سنگ]

« ویلٌ یومئذ للمُکذّبین (۱۰) » ویل آن روز بر دروغ زن گیران

« الذین یُکذبون بیوم الدّین (۱۱) » ایشان که روز شمار و باداش دروغ زن گیرند

« وما یُکذبُ به » دروغ زن نگیرد آن « الاکُلّ مُعتد اثیم (۱۲) »مگر هر اندازه درگذرانده ای ناپاك بناك

---

۱ - ح ایستد ۲ - الف کردکار

اذا تُتلیٰ علیه آیاتُنا » که برو خوانند سخنان وآیات ما « قال اساطیرُ الاوّلین (۱۳) » گویند این افسانه پیشینیان است

« کلّا » نچنانست [کـه مکذب میگویند] « بل رانَ علیٰ قلوبهم ما کانوا یکسبُون (۱۴) » بلکه زنگ وبار آنچه میکنند بر دلهای ایشان نشست و ساتند

« کلّا » آگاه باشید[1] « انهم عن ربّهم یومئذ لمحجوبُون (۱۵) » ایشان از خداوند خویش آن روز باز پوشیده اند

« ثم انهم لصالوا الجحیم (۱۶) » پس ایشان بآتش رسیدنی‌اند[و آتش سوختنی]

« ثم یقالُ » پس ایشانرا گویند « هذا الذی کُنتُم به تُکذبونَ (۱۷) » این آنست که شما آن‌را دروغ می‌شمردید و دروغ می‌داشتید [وآن دروغ نبود]

« کلا » آگاه باشید[2] « انّ کتاب الابرار لفی علیین (۱۸) » نامه و کارنیکان در علّیین است جائیگاه زبرین

« وما ادریٰك ما علیون (۱۹) » وچه چیز ترا دانا کرد کـه علّیین چیست؟

« کتابٌ مرقومٌ (۲۰) » نبشته‌ای [د بشک کند سازنده نیکان را]

« یشهدُهُ المقرّبونَ (۲۱) » فریشتگان نزدیک کردگان آن میرسند وآن‌را

« ان الابرار لفی نعیم (۲۲) » نیکان در ناز نعیم‌اند

« علیٰ الارآئك ینظُرون (۲۳) » در حجله‌ها در تختها مینگرند

« تعرفُ فی وُجُوههم » در رویهای ایشان میشناسی و می‌بینی « نضره النعیم (۲۴) » تازگی ناز و روشنائی شادی

« یُسقون من رحیق » می آشامانند ایشان را از رحیق « مختُوم (۲۵) » خام آن مهر کرد

« ختامُهُ مسكٌ » مهر آن مسك « ختامهٌ مسكٌ » که از دهن بر ایشان د، وی مسك آید مختوم « ختامه مسك » آمیخته آمیغ آن مسك « وفی ذلك

---

۱ و ۲ ـ الف بند.

فلیتنافس المتنافسون (۲۶) » و ایدون بادا که کوشندگان در بن کوشند [و ورد خواهندگان آن را ؛ ورد خواهند و جویندگان باش مرهم شاوند]

« ومزاجه من تسنیم (۲۷) » و آمیغ آن از چشمه تسنیم است

« عیناً یشرب بها المقربون (۲۸) » چشمه‌ای که مقربان آن را صرف می‌آشامند [و ا زار بآمیغ]

« ان الذین اجرموا » آن بدان که کافر شدند « کانوا من الذین آمنوا یضحکون (۲۹) » می‌خندیدند از گرویدگان

«واذا مروا بهم» و آنگه که مومنان براشان برگذشتندی « یتغامزون (۳۰) » ایشان بافسوس براشان در یکدیگر می‌نمودند

« و اذا انقلبوا الی اهلهم » و چون با خانه ها و کسان خویش گشتندی ، « انقلبوا فکهین (۳۱) » نازو ایمن و خند می‌برگشتند

« واذا رأوهم » وچون‌ایشان را دیدندی ،« قالوا ان هولاء لضالون (۳۲) » گفتندی ایشان گم شدگانند و درغلط افتادگان وبادانان

« وما ارسلوا علیهم حافظین (۳۳) » و کافران را نفرستاده اند نگهوانی برگرویدگان و نگهبانان کردار ایشان

« فالیوم الذین امنوا » آن‌روز قیامت ، آن مومنان و گرویدگان « من الکفار یضحکون (۳۴) » ازکافران می‌خندند

« علی الارائك ینظرون (۳۵) » در حجله‌ها برتختها مینگرند

« هل ثوب الکفار ماکانوا یفعلون (۳۶) » کافران‌را باداش بداد بر آنچه میکردند در آن گیتی ؟

النوبة الثانیة

این سورة سی وشش آیت است صد و هشتاد و هفت کلمه وهفصدو سی حرف ودرنزول آن علما مختلف‌اند قومی گفتند مکّی‌است جمله به مکه فروآمد، قومی

گفتند میان مکه ومدینه فرو آمد، آنگه که رسول خدا(ص)هجرت کرد وبیشترین علما برآنند که درمدینه فرو آمد مقاتل گفت اول سورتی که در مدینه فرو آمد این سورتست و درین سورت هیچ ناسخ و منسوخ نیست و عن ابی بن کعب قال قال رسول‌الله (ص) «من قرأ سورة «المطففین» سقاه الله من الرّحیق المختوم یوم القیامة» قوله تعالی

«ویلٌ للمطفّفین» ابن‌عباس گفت رسول خدا در مدینه شد، قومی‌تجار را دید در پیمانه و ترازو سخت بد و ناتمام و معاملات ایشان همه قمار چون منابذه و ملامسه جبرئیل آمد وآیت آورد

«ویلٌ للمطففین» رسول خدا (ص) ایشان‌راحاضر کرد وبرایشان خواند ایشان ازآن عادت بد بازایستادند و با طریق عدل و راستی گشتند فهم‌اوفی‌الناس کیلا الی‌الیوم وقال السدی قدم رسول‌الله (ص) المدینة و بها رجل یقال له ابوجهینة و معه صاعان یکیل باحدهما و یکتال بالآخر فنزلت فی شأنه «ویلٌ للمطففین» وقیل نهاهم رسول‌الله (ص) عن ذلك فلم ینتهوا فانزل الله تعالی «ویلٌ للمطففین» فخرج رسول‌الله (ص) الی‌السوق و قرأ السورة فاصلحوا کیلهم الویل کلمة تقال لمن وقع فی‌هلکة وعذاب وقیل هوواد فی جهنم من قیح ودم و قیل جب فی‌النار و معنی «ویل»ای - قد ثبت لهم هذاوالمطففون الذین یبخسون حقوق الناس ینقصون الکیل‌والوزن قال الزجاج انما قیل للذی ینقص‌المکیال‌والمیزان مطفف لانه لا یکاد یسرق فی المکیال و المیزان الاالشیء الیسیرالطفیف و عن الاصمعی قال قال اعرابی لاتلتمس الحوائج ممّن مروته فی رؤس‌المکاییل والسن الموازین ثم بین ان «المطففین» منهم فقال

«الذین‌اذااکتالوا علی‌الناس» ای - من‌الناس ومن وعلی یتعقب احدهما من‌الآخر ای-«اذااکتالوا» من الناس استوفوا علیهم الکیل‌ای- یاخذون حقوقهم تامة

«واذاکالوهم‌اووزنوهم» ای - کالوا لهم ووزنوا لهم یعنی للناس یقول

و رىك و ورىں لك و كلىك و كلں لك، كما ىقال ىصحىك وىصحں لك و كسىك و كسں‌لك «ىحسرون» اى - ىىقصون ىقال حسر ىه واحسر ىه‌اذاىقصىه هذا كقوله «ولا ىحسرالمىزان» «ولاىكوىوامن‌المحسرىن» والمعىى اذا اسىوفى‌لىفسه ابىه واذا اعطى‌عىره ىقصه قال **نافع** كان **ابن عمر** ىمر ىالىابع فىقول اىق‌الله واوف‌الكىل و الوزن فان «**المطفّفىن**» ىوقفون ىوم القىامه حىى انّ العرق‌لىلحمهم الى انصاف آذانهم وروى ان **علىاً** (ع) مرعلى رحل و هو ىزن الزعفران و قد ارجح فكفا المىزان ىم قال اقم الوزن ىالقسط ىم ارجح ىعد ذلك ماسىب

«**الا ىظنّ اولٓىك انهم مىعوىون لىوم عظىم**» هذا الكـلام ىعطىم لاىم المطفّف و ىسدىد، وهذا الظن ىقىن والمعىى الاىسىقىن «**اولىك**» الذىن ىفعلون ذلك «**انهم مىعوىون لىوم عظىم**» اى - لمحىء ىوم عظىم، وهو ىوم القىامه و قىل معىا انهم لوظىوا انهم ىىعىون ما ىقصوا فى‌الكىل و الوزن وقىل كل من ىقص حق‌الله من زكو وصلو وصوم فهو داخل ىحى هـذا الـوعىد قال **الحسن** المراد ىه المومىون و المعىى الىس ىعلمون انهم ىىعىون فما عذرهم فى الىطفىف «**ىوم ىقوم‌النّاس لرب‌العالمىن**» اى - ىقومون من قىورهم لحكم رب العالمىن ىىهم فىقفون فى العرصاى على ارحلهم ىىطرون حكم‌الله فىهم قدر ىلاىمائه عام وقىل اربعىن سىه لاىكلّمهم احدٌ حىى ان افلّهم رشحا ىعىب فىه الى انصاف اذىىه روى عن **مالك** عن **نافع** عن **ابن عمر** ان الىىى (ص) قال «**ىوم ىقوم الناس لرب العالمىن**» حىى ىعىب احدهم فى رشحه الى انصاف اذىىه وعن **المقداد**قال سمعت رسول‌الله(ص) ىقول «اذاكان ىوم‌القىامه اذىىت الشمس من‌العىاد حىى ىكون قدر مىل او اىىىن قال **سلىم بن عامر** احد رواه هذا الحدىث لاادرى اى المىلىن ىعىى مسافه‌الارض اوالمىل الذى ىكحل ىه‌العىن قال فىصهرهم الشمس فىكو ـون فى‌العرق ىقدر اعمالهم فمىهم من ىاخذه الى عقىىه و مىهم من ىاخذه الى ركىىىه و مىهم من ىاخذه الى حقوىه و مىهم من ىلحمه الحاما

«**كلا**» ردع عن‌الىطفىف اى - لىس‌الأمر على ماهم علىه فلىرىدعوا ىمام

كلام هاهنا وقال **الحسن** «**كلا**» ابتداء يتصل بما بعد على معنى حقاً «**ان كتاب الفجار**» الذى كتب فيه اعمالهم «**لفى سجين**» قال **ابن عباس** السجين هى الارض السابعة السفلى فيها ارواح الكفار وفى الخبر عن النبى (ص) قال «**سجين**» اسفل سبع ارضين و «**عليون**» فى السما السابعة تحت العرش اخبر «**ان كتاب**» اعمال «**الفجار لفى سجين**» وصفا لقدرهم واذلالا لهم على سبيل ضرب المثل لاهانتهم و يكون ذلك علامة عذابهم ثم يحمل الى ما هنالك ارواحهم وهذا كما يقال لخسيس القدر انه فى الحضيض و انه فى التراب و قيل السجين حرانه ارواح الكفار وهى صخرة خضراء تحت الارض السابعة خضرة السموات منها رقم فيها اسماء الكفار و مصيرهم الى النار روى ان ابن عباس قال **لكعب الاحبار** اخبرنى عن «**سجين**» و «**عليين**» ؟ فقال **كعب** والذى نفسى بيده لاخبرنك عنهما الا بما احد فى كتاب الله المنزل اما «**سجين**» فانها شجرة سوداء تحت الارضين السبع مكتوب فيها اسم كل شيطان فاذا قبض نفس الكافر عرج بها الى السما فغلقت ابواب السما دونها ثم رمى بها الى «**سجين**» فذلك «**سجين**» واما **عليون** فانها اذا قبضت نفس المرء المسلم عرج بها الى السما ففتحت لها ابواب السماء حتى ينتهى الى العرش قال فتخرج كف من العرش فيكتب له نزله و كرامته وذلك «**عليون**» و قال اهل اللغة «**سجين**» فعيل من السجن على جهة المبالغة كما يقال فسيق، شريب سكير والمعنى ان مصير اصحابه الى ضيق وشدة وخسار وسفال وقيل معنا ما كتب عليهم لا يبدل ولا يمحى كالنقش فى الحجر

«**وما ادريك ما سجين**» اى ليس هذا مما كنت تعلمه انت ولا قومك حتى عرفناك فانه تعظيما لشأن السجين وتعجيبا منه و تهويلا لامر ثم قال

«**كتاب مرقوم**» ليس هذا تفسير السجين بل هو بيان الكتاب المذكور فى قوله «**ان كتاب الفجار**» اى هو «**كتاب مرقوم**» اى مكتوب اعمالهم مثبت عليهم كالرقم فى الثوب لا ينسى ولا ينمحى حتى يجازوا به وقال **قتاده** و **مقاتل** رقم عليهم بشر كانه اعلم بعلامة يعرف بها انه كافر وقيل مختوم بلغة حمير

« ويلٌ يومئذ للمكذبين » اى - يوم يخرج المكتوب و يعطى المدونون ثم فسّرهم فقال

« الّذين يكذبون بيوم الدّين » يعنى يوم القيامة الّذى فيه الحساب والجزاء

« و ما يكذب به الّا كلّ معتد » اى - عاص متجاوز للحد فى العصيان « اثيم » مرتكب للخطايا مستحق للعقوبة

« اذا تتلى عليه آياتنا » اى - اذا سمع القرآن يقرأ « قال اساطير الاوّلين »

« كلا » ردع عن هذا القول « بل » نفى لما قالوا « ران على قلوبهم » اى - غطى « قلوبهم ما كانوا يكسبون » من المعاصى، اى - كثرت معاصيهم وذنوبهم فاحاطت بقلوبهم وقيل الرين كالصداء يغشى القلب روى ابوهريرة قال سمعت رسول الله (ص) يقول انّ العبد اذا اخطأ خطيئة نكت فى قلبه نكتة سوداء فان هو نزع واستغفر وتاب صقلت، فان عاد عادت حتّى تعظم وروى ان زاد زادت حتى تعلو قلبه فذلكم الران الذى ذكر الله فى كتابه « كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون » قال الحسن هوالذنب على الذنب حتى يموت القلب واصل الرين الغلبة، يقال رانت الخمر على عقله ترين رينا اذا غلبت عليه فسكر و معنى الآية غلبت على قلوبهم المعاصى واحاطت بها حتى غمرتها

« كلّا » تكرار للردع وقيل معناه حقا « انهم عن ربّهم » اى - عن رؤية ربهم « يومئذ لمحجوبون » ممنوعون

قال الشّيخ الاسلام عبدالله الانصارى قدس روحه اى - عن رؤية الرضا قال السفهى بزيه عصيان حتى يتجلّى فى المحشر قبل دخول الناس الجنة وفى هذا انّ المصدّق غير محجوب عن ربه قال الحسين بن الفضل كما حجبهم فى الدنيا عن توحيده حجبهم فى الآخرة عن رؤيته و سئل مالك بن انس عن هذه الآية فقال لمّا حجب اعداءه فلم يروه تجلّى لاوليائه حتى رأوه و قال الشافعى فى هذه الآية دلالة ظاهرة ان اولياء الله يرون الله وقال لما حجب قوما بالسخط دل على انّ قوما يرونه بالرضا قال الربيع بن سليمان قلت له اوتدين بهذا ياسيدى؟ ا - فقال

والله لولم يوقن محمد بن ادريس انه يرى ربه بالمعاد لماعبد في الدنيا وقال الحسن لولم يعلم الزاهدون و العابدون انهم يرون ربهم في المعاد لزهقت انفسهم في الدنيا ثم اخبر ان الكفار مع كونهم محجوبين عن الله يدخلون النّارفقال

«ثم انهم لصالوا الجحيم» اي ـ لداخلوا النار و قيل يصيرون صلاء لها وهو الوقود

« ثم يقال »اي ـ يقول لهم الخزنةهذا اي هذا العذاب «الذي كنتم به تكذبون » وتنكرون وقوعه وقيل هذا جزاء« ماكنتم به تكذبون» ثم بيّن «محل كتاب الابرار» فقال

«كلا » اي ـ حقا « ان كتاب الابرار »هم الذين لا يؤذون الذر ولا يضمرون الشر و قيل هم الّذين صدقوا فيما و عـدوا والبر الصدوق « لفي عليين » يقال « علّيون» جرائد ارواح المومنين في السماء السابعة تحت العرش و قيل هو اللّوح المحفوظ وقيل هو لوح من زبرجد خضرا معلّق تحت العرش اعمالهم مكتوبة فيها وقيل رقم فيه اسما المومنين ومصيرهم الى الجنة وقال ابن عباس هوالجنة وقال الضحاك سدرة المنتهى وقال كعب هو قائمة العرش اليمنى و قال اهل المعاني معنى « عليين » علو على علو وشرف بعد شرف قال اهل اللغة هو اسم موضوع على صفة الجمع و اعرابه كاعراب الجمع، كقولهم عشرين و ثلاثين وعن عبدالله بن عمرو قال ان اهل « عليين » لينظرون الى اهل الجنة فاذا اشرف رجل اشرفت الجنة وقالوا قد اطلع علينا رجل من اهل « عليين

« وماادرٰيك ماعليون » تعظيم لشانه وقيل معنا ليس هذا من علمك ولامن علم قومك

«كتاب مرقوم» ليس هذا تفسير « عليين » بل هو بيان كتاب الابرار » اي ـ « ان كتاب الابرار » « كتاب مرقوم » في « عليين » وهو محل الملائكة و « كتاب الفجار » « كتاب مرقوم » في « سجين» وهي محل ابليس وجنده

«يشهده المقربون» يعني الملائكة الذين هم في « عليين » يشهدون ويحضرون

دلك المكتوب او دلك الكتاب اداصعد به الى « عليين » و قيل سهد عمل الا برار مقربوا كل سماء

« انّ الابرار لفى نعيم » اى ـ سعم فى الحنان

« على الارائك » حمع اريكه وهى الاسر فى الححال « ينظرون » الى ما سرّهم مما انعم الله عليهم من النّعيم والحورالعين و قيل « ينظرون » الى عدوهم كيف يعدبون بالنار قال ابن عطا « على ارائك » المعرفه « ينظرون » الى المعروف و « على ارائك » القربه « ينظرون » الى الروف

« تعرف فى وجوههم نضره النّعيم » اى ـ اذا رأيتهم عرفت انهم من اهل النّعمه مما ترى « فى وجوههم » من النور والحسن والبياض تقال انضر النبات اذا ازهر ونور قرأ ابوجعفر و يعقوب « تعرف » بضم التا وفتح الرّا على غير تسميه الفاعل « نضره » بالرفع

« يسقون من رحيق » الرحيق الشراب الذى لاغش فيه و قيل الخمر العتيقه الصافيه الطيبه قال مقاتل الخمر البيضا « مختوم » امر الله تعالى بالختم عليه اكراماً لاصحابه فختم ومنع من ان تمسه ماس اوتناله يد الى ان يفك ختمه الابرار يوم القيامه

« ختامه مسك » اى ـ ختم ، « مسك » رطب ينطبع فيه الخاتم قال ابن زيد « ختامه » عندالله « مسك » و « ختامه » اليوم فى الدنيا طين قال ابن مسعود ممزوج « مزاجه » و خلطه « مسك » وقال علقمه طعمه و ريحه « مسك » و قيل عاقبته وآخر طعمه « مسك » اى ـ يوجد ريح المسك عند خاتمه شربه وقال قتاده تمزج لهم بالكافور وتختم بالمسك و قيل تمزج من شاربه ريح المسك من غير خمار و تغير نكهه وصداع قرا الكسائى خاتمه مسك الختام المصدر والخاتم الاسم و قيل معناهما واحد ، كما قال فلان كريم الطابع والطباع « وفى ذلك » اى ـ وفى مثل هذاالثواب الذى ذكرت « وليتنافس المتنافسون » اى فليتبادر المتبادرون بالاعمال الصالحه وحتى ينالوها و قيل فليرغب الراغبون وليستبق

المسبقون السابقون في الشيء ان يسبق به على الغير لنفاسته وقيل يطلبه كل احدٍ لنفسه بطمع « لمثل هذا فليعمل العاملون »

« و مزاجه من تسنيم » قال ابن عباس وابن مسعود التسنيم اسمٌ لماء ينحدر من تحت العرش و قيل من جنّة عدن و هو اشرف شراب في الجنة يمزج به شراب اصحاب اليمين والمقربون يشربون صرفا غير ممزوج وهو قوله

«عيناً يشرب بها المقرّبون» اي - منها المقرّبون» وقيل الباء صلة والمعنى يشربها « المقرّبون »، وعينا نصب على الحال وقيل بتقدير من عين او اعني عينا وقيل التسنيم عين تجري ماؤها في الهواء متسنما فتنصب في اواني اهل الجنة على مقدار ملئها فاذا امتلأت امسك الماء حتى لا يقع منه قطر على الارض فلا يحتاجون الى الاستقاء واصل الكلمة من علو المكان والمكانة فيقال للشيء المرتفع سنام وللرجل الشريف سنام وفي بعض الروايات عن ابن عباس قال هذا مما قال الله عزّ وجل «فلا تعلم نفس ما اخفيَ لهم من قرة اعين» وقال الحريري والواسطي « يشرب بها المقرّبون » صرفا على بساط القرب في مجلس الانس ورياض القدس بكاس الرضا على مشاهد الحق سبحانه وتعالى

« ان الذين اجرموا » اي - اشركوا يعني كفار قريش اباجهل والوليد ابن المغيرة والعاص بن وائل واصحابهم من مترفي مكة « كانوا من الذين آمنوا » يعني عماراً و خباباً و صهيباً و بلالا و المقداد و سلمان و اباالدردا و ابن مسعود و ابن ام مكتوم « يضحكون » و بهم يستهزؤن و من اسلامهم يتعجبون قال مقاتل والكلبي نزلت في علي بن ابيطالب عليه السلام وذلك انه جاء في نفر من المسلمين الى النبي (ص) فسخر منهم المنافقون و ضحكوا و تغامزوا ثم رجعوا الى اصحابهم فقالوا رأينا اليوم الاصلع فضحكنا منه فانزل الله هذه الآية قبل ان يصل علي (ع) واصحابه الى رسول الله (ص)

« واذا مرّوا بهم » يعني المؤمنين بالكفار يتغامزون الغمز الاشارة بالجفن والحاجب اي - يشيرون اليهم بالاعين استهزاء و يقولون تأملوا هذا الرقيع اتبع

محمداً وبرلـ ملاد لحمه لاىكرں ابدا

«واذا انقلبوا الى اهلهم» رجعوا الى اهلهم، رجعوا الى منازلهم «انقلبوا فكهين» معجبين بما هم فيه يتفكهون بعيب المومنين وقرأ حفص «فكهين» بغير الف وهما معنى واحد يقال فكه وفاكه كطمع وطامع

«واذا راوهم» اى - اذا رأوا المومنين «قالوا ان هولآء لضالون» حيث ابوا محمداً وتركوا دين آبائهم فضلوا عن الطريقة واخطاوا فيه

«وما ارسلوا عليهم حافظين» اى - ما ارسل هولاء الكفار على اصحاب النبى (ص) ليحفظوا اعمالهم عليهم هذا كقوله «وما ارسلناك عليهم حفيظا»

«فاليوم الذين آمنوا من الكفار يضحكون» كما ضحك «الكفار» منهم فى الدنيا و ذلك انه يفتح للكفار باب الى الجنة فيقال لهم اخرجوا اليها فاذا وصلوا اليه اغلق دونهم يفعل بهم ذلك مرارا و يضحك المومنون منهم زهم

«على الارائك» من الدر والياقوت «ينظرون» اليهم كيف يعذبون وقيل اذا راوا اعدائهم قد حل بهم العذاب سروا بذلك وكان ذلك اجرا لهم وقيل مرون الكفار انهم كانوا الضحك منهم فى دار الدنيا ازلى وقيل هو قوله ارجعوا وراءكم فالتمسوا نورا

«هل ثوب الكفار ما كانوا يفعلون» اى - اذا فعل بالكفار ما ذكر فهل جوزوا على سوء صنيعهم واستهزائهم بالمومنين معنى الاستفهام هاهنا التقرير «ثوب» واثاب بمعنى واحد

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم»

كسب تجار الحب جهلا بعد ها	وتلك تجار ليس نطعم فيها
وارفعت لما ذا راسى سه سمى	وعيد قد ياب و سال عروقها
فسرت على ريح دل عليك	واحب فلما ثم عاب طرفها
الىكم بكم ارحو النجا وذارى	دلنا عليكم غير كم فسوقها

***

مرا با باشد این درد تنهای   مرا خوبم، که درمانم تو دانی

ای خداوند همه خداوندان ای یار خدای همه یارخدایان، ای پادشاه برهمه شاهان، بس ازهر زمان بس ازهر نشان خدایا بردباری وبندگان‌رافرا گذاری می‌فرا گذاری باوگذاری نامی‌وا گذاری‌بادرگذاری اگرفرو گذاری بی‌شماری، ورد گذاری بند نوازی عظیم المن وقدیم الاحسان و جهانیان را نیوشاری بند را ز اسرامی‌بنی و عقوبت سیاری[1] ارببد کفر بشوی ونعمت‌بازنگیری، وز بار آید وعد عفو و مغفرت دهی که « ان ینتهوا یغفر لهم ما قد سلف » کریم و رحیم رلطیف خدایی

دراخبارداودداست علیه‌السلام که گفت یارخدایا خواهم که بدانم که کرم و باشد عاصی‌با کجاست ؟ گفت اداود با آنجا که بند ای اسد که گنا کند ومن او را ازسرگنا فرا دارم بلطف‌ربعمت به بعفو وعقوبت همت روی بسیرورم‌وتواجب خود بری بستریهم تا آخرار من سرمی ندارد و بدرگا من باز گردد برای بند ضعیف آنست که زبان سااسدا ن، بنعت نضرّع ورا ی گوید ای ارد بکس ما ار ما ومهربا بر ما ارما برارند ما بکرم خوش به برای‌ما نه‌کارما بما به بار بطاقت ما به معاملت در خور ما به مستوان ما هرچه کرد م باران رما هرچه رکردی باقی رما هرچه کردی بجای ما خود کردی نه رای ما

« ویل للمطففین » الآیه روی عن ابن عباس قال قال سول ا ه (ص) « خمس بخمس » ــ قالوا یارسول‌الله وماخمس بخمس ؟ ــ قال «ماینقض قوم العهد الاسلّط علیهم عدوهم رماحکموا بغیر ما انزل الله فیهم الافشافیهم‌الفقر وماظهرت فیهم الفاحشه الافشافیهم‌الموت ولاطففوا الکیل الامنعوا النبات واخذوابالسنین ولامنعوا الزکو الاحبس‌عنهم‌القطر» مهرعلیوسند لدآدم، سمعارز، سمس‌ارهر رسول خدا سیدرسالاربشر(ص) حسن‌منه ما ذکند عهدارل‌درسابقه‌ازل‌ما کم حکم کرد

---

۱) سیاری = ستایی

و قلم بر لوح رفته که بیچ خبر نه بیچ خبر مقابل است و معارض یاران رسول گفتند: آن محاوران درگاه نبوّت، وحاضران حضرت رسالت که یا رسول‌الله این سخن راحه معنی‌است ؟ وآن‌بیچ خصلت چیست که بیچ حکم مقابل آنست؟ـ گفت ازآدمیان‌هیچ گرو نیست که ایشان‌را باخالق‌یاباخلق‌عهدی بود وبیمانی ورزینهاری وآنگه آن عهد بشکنند وپیمان نقض کنند وزینهار نگذارند که نه دشمن برایشان مسلّط کنند وخواب ایشان بشکنند و بلیات فروگیرند با بحراء آن نقض عهد خویش رسند دیگر هیچ گرو نیست که بر یکدیگر حکمی کنند برخلاف آیات منزل ونه بروفق قول‌صاحب شرع که نه فقر وفاقت درویشی و بی‌کامی و بی‌وایی برایشان ظاهر گردد، آن فقری که رسول خدا (ص) از آن بفریاد آمد و زینهار خواسته که «اعوذ بك من‌الفقر والکفر» ونکرباطن‌نبری که‌فقرهمه آنست که‌بی‌مال وبی‌کام دنیا باشی فقرصعب که بکفر نزدیك است فقردل است که بعظیم شرع از ازدل بیرند وبجای علم وحکمت واخلاص آز وحرص‌شهوت نهند، باچون عادیان قدم درمقام عدوان نهند وچون قوم صالح روی از عالم صلاح بگردانند و چون فرعون طاغی غرق طوفان طغیان شوند وچون قارون فریس هلاك گردند حرص دنیا را دین برایشان زد قدم برخط خطا نهاد جز بند خود جز بنه شنا کرد ،آینه دل‌برازرنگارگنا شد ، وهردل که‌خراب‌وبنا گشت مسوخ‌عقوبت وممسحوق قطیعت بادشاه گشت

دیگر خصلت هیچ گرو نیست که نابکار و ناشایست و انواع فواحش درمیان ایشان آشکارا گردد و برامر معروف و نهی منکرخشم برهم نهند وحسبت برانند که نه طاعون درایشان بنجد ومرگ عموم روی بایشان نهد ای مسکین کار مرگ صعب است ودشخوار ، وصعبتر ازمرگ احوال واهوال‌رستاخیز است که‌ازپس مرگ پیش آید و دشخوار آست

پیر طریقت ازین معنی کلماتی چند نغز گفته بر سبیل موعظه گفت ای جوانمرد ، سفر قیامت درازست زاد تقوی برگیرش باید ، و ازمقام سوال اندیشه

داشته باشد، عقبهٔ صراط بس باریک و شداید مرگ که طاعت ساختن باشد، و در پیروزی حساب ایمان داری دست از معصیت نداشته باشد، و معتقدی که دیان اکبر بر ظاهر و باطن تو مطّلع است از نظر او شرم داشته باشد ای مسکین تا کی از بی عملی و تا چند از بی غرور؟ امل دراز در پیش گرفته واجل پس پشت انداخته، معصیت نقد کرده و توبه در نسیه نهاده، خبر نداری که سپیدی موی تو رسول مرگ است ترا آگاهی می دهد که مرگ را کار خود ساز و از روز پسین اندیشه دار! دست از آزار حقّ بدار و پیش از بی خود راتخم حسرت وندامت مکار انس مالك روایت کند از مصطفی (ص) گفتا «هیچ دانید شما که زیرکترین مردمان کیست»؟ ـ گفتند الله ورسوله اعلم قال «اکثرهم للموت ذکرا و احسنهم له استعدادا» و قیل لابی الدردا ما لنا نکره الموت؟ ـ قال لا نکم خربتم آخرتکم وعمرتم دنیاکم، فکرهتم ان تنقلوا من العمران الی الخراب

چهارم فصل هیچ گروه نیست که در معاملات پیمانه و ترازو کاهند و بر مسلمانان زیان خواهند که به رب العالمین از زمین ایشان نبات باز گیرد و برکات برد و روزی تنگ کند، و بر ایشان قحط و بار و گرسنگی گمارد تا بعذاب و سختی رسند این است درد ماعذاب ایشان و در آخرت الله تعالی ایشان را وعید گفته و بیم داد که «الا یظن اولئك انهم مبعوثون لیوم عظیم» «یوم یقوم الناس لرب العالمین» است که مسلمانان ا بدخواهند وحقوق ایشان پیمانه و ترازو بکاهند نمی دانند که ایشان اروزی عظیم است در پیش روز شمار و پاداش روز نعاش و روز حسرت دوزخ باقیه با انکال وسلاسل آن بهاموی آرند زیر اروی عدل ساو زیند و نامه ها بران کنند وخصمان حاضر کنند و اسرار خلق جمله آشکارا کنند ومنادی هست ندای کند یکی را ندای سرازی رسد که «الا ان فلانا شقی شقاوة لا یسعد بعدها ابدا» دیگری راندای سعادت وسعادت رسد که «الا ان فلانا سعد سعادة لا یشقی بعدها ابدا» آن فاجر بد بخت را با قرناء شیاطین به «سجین» برند را بن جوانمرد نیك بخت را با مقرّبان درگاه به «علیین» است که رب العالمین گفت «و ما ادریك ما علیون» «کتاب

مرقوم؛ «یسهده المقرّبون» مقر ان اهل قرب اند، به قرب مسافت میگویم که قرب ولایت میگویم امروز ردیکان اند وفردا نردیکان ریدگانی اسان روز[1] عرس است نه امروز دور ند نافردا نردیك سوند، نه امروز غایب اند نافردا حاصر سوند، امروز همان اند که فردا و فردا همانند که امروز مقرب اوست که نه صور گوس او را مسعول دارد، نه فردوس دیده او او که او را می‌سند حه آید دردیده او؟ او که او رومی سمود حه آید در گوس او؟ او که سارت قرب ار ساقب کی ساد بود نعمر او؟ مقرب کی بوداو که ار آوارصور آگاه سرد؟ باهول رساحیر اورامسعول دارد، یا دود دوزح بدو رسد یانعیم بهست برو آورد؟ امروز همه جهان برحلق واساس یا یکی، وفردا همه حلق در نعیم عرق واساس هم با آن یکی

سبیح رهی، وصف حمال نو سست ورهردوجهان ورا وصال نو سست
اندردل هر کسی حدا مقصودیست مقصود دل رهی حمال و سست

---

١) روز بروزن و معنی ریر

۸۴- سورة الانشقاق ويقال سورة الكدح - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«اذا السّمآء انشقّت (۱)» آنگه که آسمان بشکافد

«واذنت لربّها» و بفرمان خداى شنود و فرمان برد «وحقّت (۲)» وخود آن را خود سزد

«واذا الارض مدّت (۳)» وآنگه که زمين پهن باز کشيده آيد [و کوه ودرها با زمين هموار گردد]

«والقت ما فيها وتخلّت (۴)» وهرچه درونست بيرون اندازد وتهی گردد

«واذنت لربّها وحقّت (۵)» وبفرمان الله نيوشد وخود آن را خود سزد

«يا ايّها الانسان» اى مردم، «انّك کادحٌ» تو کار کنی رنج «الى ربّك» روى باداش خدا ى خداى «کدحاً» کار کردنی بردوام «فملاقيه (۶)» وپس باخدا را خويش هم ديدار خواهى گشت [و کردار خويش خواهى ديد]

«فامّا من اوتى کتابه بيمينه (۷)» اما آنکس که او را نامه او دهند در دست راست

«فسوف يحاسب حساباً يسيراً (۸)» تا او شمار کنند شمارى آسان

«وينقلب الى اهله مسروراً (۹)» وباز گردد با کسان خويش شادان

«وامّا من اوتى کتابه وراء ظهره (۱۰)» واما آنکس که او را دهند نامه و از پس پشت او

«فسوف يدعوا ثبوراً (۱۱)» برخود بهلاك آواز دهد شومندى

«ويصلى سعيراً (۱۲)» سوختن را آتش رسد

«انّه کان فى اهله مسروراً (۱۳)» ودرميان کسان خويش شاد دل می بود

«انهٔ ظنّ ان لن یحور (١٤)» اومی پنداشت که او با الله نگردد

«بلیٰ» گردد، «انّ ربه کان بصیراً (١٥)» خداوندا و بااو بینا بود [ودانا]

«فلااُقسمُ بالشفق (١٦)» نه چنانست که ایشان میگویند سوگند می‌خورم بشعاع روز

«واللّیل وماوسق (١٧)» و بشب تاریك وبهرچه شب آن را فراهم آورد [وبآن رسد]

«والقمر اذااتّسق (١٨)» وبماه آنگه که در نور وتمام گردد

«لترکبُنّ طبقاً عن طبق (١٩)» می‌رسید ومی‌نشینید از یك‌حال بردیگرحال [هرروز جدا وهرشب دیگر]

«فمالهُم لایُؤمنون (٢٠)» چه رسید است ایشان‌را که آن حال گردان نمی‌گروند

«واذا قرئ علیهم القرآن لایسجُدُون(٢١)»وچون قرآن برایشان‌خوانند بفرمان سجود کردن الله راسجود نکنند

«بل الّذین کفروُا یکذبون(٢٢)» هآن کافران که نگرویدند پیغام رسانند را دروغ میشمارند

«والله اعلمُ بمایُوعُون (٢٣)» والله میداند آنچه ایشان نهان میدارند

«فبشرهُم بعذاب الیم(٢٤)» بشارت ده ایشان‌را بعذابی دردنمای

«الّا الّذین آمنوا وعملوُا الصالحات» ، مگر ایشان را که بگرویدند و کردارهای نیك کردند «لهم اجرٌ غیرُممنون (٢٥)» ایشان را مزدی است ناکاست

النوبة الثانیة

این سورة بیست و پنج آیتست ، صد و نه کلمه چهارصدو سی حرف جمله

به مکه فرو آمد مفسّران در مکیات شمرند و درین سوره هیچ ناسخ و منسوخ نیست وعن ابی بن کعب قال قال رسول‌الله(ص) من قرأ سورة «انشقّت» اعاذه الله ان یعطیه «کتابه وراء ظهره»

«اذا السّما انشقّت» تشقّقت و تقطعت ذاتها وقیل تتفتّق بالغمام کقوله «ویوم تشقّق السماء بالغمام» وقال علی علیه‌السلام تنشقّ من المجرّة و المجرة باب السّماء وانشقاق السما من علامات القیامة

«واذنت لربّها» ای ـ سمعت امر ربها بالانشقاق واطاعت یقال اذن للشیء اذا اصغی الیه‌اذنه الاستماع «وحقّت» ای ـ حق للسماء ان تسمع‌لله و تطیع

«واذا الارض مدّت» ای ـ بسطت و بدّدت کما یمد الادیم وقال الزجاج ازیلت عن هیأتها فبدلت وقیل بسطت باندکاک جبالها و آکامها حتی تصیر کالصحیفة الملساء فلاتبقی فیها بناء ولاجبل و قال ابن بحر مدها یرجّها عما یصبّ حتی یخرج ما فی بطنها قال ومعنی ذلک معنی «اذا زلزلت الارض زلزالها» «و اخرجت الارض اثقالها» وفی الخبر عن النبی(ص) قال «اذا کان یوم القیامة مدالله‌الارض مدالادیم فاکون اول من یدعی فاری جبرئیل فاقول یارب هذا جبرئیل ارسلته الی فیقول‌الله «صدق ثم‌اشفع» فاقول عبادك عبدوك فی‌اطراف الارض وهوالمقام المحمود» قوله

«والقت مافیها» ای ـ اخرجت الاموات و الکنوز المدفونة فیها و المعادن «و تخلت» مما فیها فلم یبق فیها شیء

«واذنت لربّها» اطاعت وقابلت امر ربها بالسمع و القبول وحقّ لها ان تفعل ذلك ولیس هذا تکرار فان الاول للسماء والثانی للارض وجواب قوله «اذا السما انشقّت» محذوف یدل علیه‌المعنی وتقدیر اذا کانت هذه الاشیاء علم الکافر ان ما اخبر به‌الله عزوجل و الرسول(ص) من امرالبعث حق و صدق ، قیل جواب قوله «اذا السما انشقّت» مایدل علیه قوله «فملاقیه» یعنی اذا کان یوم‌القیامة لقی الانسان عمله ورأی ما قدم من خیر و شر و قیل فی الآیه تقدیم و تأخیر معنا «یا ایّها الانسان انّك کادح الی ربّك کدحا فملاقیه» «اذا السّماء انشقّت»

وقيل معنى الآية اذكر «اذا السماء انشقت» فلا يحتاج فيه الى تقدير جواب

«يا ايها الانسان انك كادح» اى - عامل ساع عملا و سعيا دائبا وفى الخبر انهم قالوا يا رسول الله فيم نكدح وقد جفت الاقلام ومضت المقادير؟ فقال «اعملوا فكل ميسر لما خلق له» «الى ربك كدحاً» اى عامل لربك عملا مستقبلا تؤديه وتعاينه «فملاقيه» اى - ملاق كدحك اى - خيرا كان اوشرا وقيل فملاق «ربك» وفى الخبر عن النبى (ص) قال «النادم ينتظر الرحمة والمعجب ينتظر المقت وكل عامل سيقدم على ما سلف»

«فاما من اوتى كتابه بيمينه» «فسوف يحاسب حساباً يسيراً» قيل الحساب اليسير ان يعرف ذنوبه ولا يحاسبه بها وقال النبى (ص) «الحساب اليسير التجاوز عن السيآت والاحسان بالحسنات» وقيل الحساب اليسير عرض عمله على الله روى ابن ابى مليكة عن عائشة انها قالت قال رسول الله (ص) «من نوقش الحساب عذب» فقلت يا رسول الله اوليس يقول الله عزوجل «فسوف يحاسب حساباً يسيراً»؟ - فقال «انما ذاك العرض ولكن من نوقش الحساب يهلك»

«وينقلب الى اهله مسروراً» اى - ينقلب من مقام الحساب الى اهله فى الجنة من الحور العين والآدميات «مسروراً» بما اوتى من الخير والكرامة

«واما من اوتى كتابه وراء ظهره» اى - يعطى كتابه بشماله من «وراء ظهره» وقال الكلبى تغل يمين الكافر الى عنقه وتلوى شماله «وراء ظهره» فيؤتى كتابه بشماله من «وراء ظهره»

«فسوف يدعوا ثبوراً» اى - اذا قرا كتابه يدعو بالويل و الهلاك فيقول واهلاكاه واثبوراه

«ويصلى سعيراً» بالجحيم قرا ابوجعفر و ابوعمرو و يعقوب و عاصم و حمزة «يصلى» بفتح الياء بالتخفيف كقوله «يصلى النار الكبرى» وقرا الآخرون بضم الياء وفتح الصاد و تشديد اللام كقوله «وتصلية» وكقوله «ثم الجحيم صلوه»

«انه كان فى اهله مسروراً» اى - كان فى الدنيا «مسروراً» بمعاصى الله

لا ىىدم علىها و هدا الكلام ىمرّ ىك فى مواصع من **القرآن** كه له «لا ىحب الفرحىن»
لا ىفرح ا ىما آ ىىك ، «لا مس فى الارص مرحا» «ا ىه لفرح فحور» «ا ىقلبوا فكهىن»
«وفرحوا الحىو الدىىا» وابه عزّ رحل ىعص الفرح بالدىىا والطماىىىه الىها

« **اىه طں اں لں ىحور** » اى ـ لا ىرحع ىعد المماب اى الحىو و«اىّه» عىر
راحع الى رىه والى الآحر فلدلك كاں ىعمل المعاصى ىم قال

«**ىلى**» اى ـ لىس الامر كما «**طں**» ىں «**ىحور**» الىىا و ىعب «**اںّ رىّه كاں ىه**
ىصىرآ» اى ـ عالما قىل اں ىحلقه «اں» مرحعه الىه فىحاري ىه على اعماله

«**ولا اقسم بالسفق**» قال **محاهد** هو الىهار كلّه وفى **القرآن** اقسام باحرا
الىها والمراد ىها الىها والسفق السعاع وهو فى العرىىه فى الحمر اكىر قال
اىں عىاس و اكىر المفسرىں هو الحمرى الىى ىىقى فى الافق ىعد عروب السمس
وقىل هو الىىاص الدى ىعقب ىلك الحمر

«**و اللىل وما وسق**» اى ـ ما صم رحمع قال وسقىه اسقه سقا اى ـ حمعىه
واسمو سقىه الا ىل ادا احتمعب واىصمب والمعىى حمع «**اللىل**» الى مسكىه ما كاں
مىىسرا بالىهار و ىصرفه دالك اں «**اللىل**» ادا اقىل رحع كل سى الى مسقره ومارا

« **و القمر ادا اىسق** » ىعى ادا امىلا واسىوى و اسىدا ، ىه ، دلك
لىلىه ىلاب عسر ىع عسر

«**لىركىں طىقا عں طىق**» قرأ **اىں كىىر و حمزة** و **الكسائى** « **لىركبں** »
ىفىح الىاء ىعىى « **لىركىں** » **ىامحمد** سماً سماً وداك لىلىه اسرى ىه و «عں»
ىمعىى ىعد اى ـ « **طىقاً** » ىعد « **طىق** » مں اطىاں السما ، ىحور اں ىكوں
درحه ىعد درحه ورىىه ىعد رىىه فى الىه مں لىىر الرفعه رقىل ىعىى السمآء ىى العىامه
ىعىر لوىا ىعد لوں فىصىر ىار كالدهاں ىا كالمهل و ىىسق ، ىىعطر ىالعمام مطوىه
مىں الله وقرا الآحروں « **لىركىں** » ىصم الىا ىعىى ىى **آدم** ىعى ـ ىحوال ىں
حالا ىحال ىطفه ىم مصعه ىم عظما ىم حلقه آحر صعىرىم صىىا ىم ىافعا ىم
سابا ىم كهلا ىم سىحا مرىصا و صحىحا مسرورا ح ىں ، صاعىا ، ىعىما

حتّاً ومسا قالت الحکماء سسمل الاسان من کونه نطفه الی ان بهرم و بموت على سبعه و ىلاسن حالا وسبعه و ىلاسن اسما نطفه، ىم علقه، ىم مصغهً، ىم عظما، ىم خلقا آخر، ىم جسما، ىم ولىدا، ىم رصىعا ىم فطىما، ىم ىافعا ىم ىاسا ىم مىرعرعا ىم حزّورا ىم مراهقا، ىم محىلما ىمّ ىالغا، ىم امرد ىم طارا ىم ىاقلا ىم مسىطرا، ىم مطرّحما، ىمّ محىطا، ىم ضُملا، ىم ملىحىا ىم مسىوىا، ىم مصدعا، ىم محىمعا والشّىاب ىحمع ذلك کلّه ىم ملهورا، ىم کهلا، ىم اسمط ىم سىحا، ىم اسىب، ىم حوقلا، ىم صعىابا ىم همّا، ىم هرماً ىم مىىا فهذا معىى قوله ىعالى «لىرکبنّ طبقاً عن طبق» قال الساعر

الصبر احمل و الدىىا مفجعه من ذا الذى لم ىذق من عىسه رىقا
اذا صفالك من مسرورها «طبق» اهدى لك الدهر من مکروهها «طبقاً»

وقال مکحول فى هذ الآ ىه فى کل عسرىن عاما ىحدىون امرا لم ىکوىوا علىه وهذا ادل دلىلا على حدث العالم واىىات الصانع و قىل من کان الىوم على حاله وغدا على حاله احرى، فلىعلم ان ىدىىر الى سوا وقىل لابى ىکر الوراق ما الدلىل على ان لهذ العالم صانعا ؟ـ فقال ىحو ىل الحالات و عجز القو و ضعف الارکان و فسخ العزىمه و قال ابوعبىد فى هذ الآ ىه « لىرکبن » سىن من کان قبلکم و احوالهم و فى معىا ماروى ابوسعىد الخدرى عن الىبى (ص) لىىبعن سىن من قبلکم سىرا سىرا وذراعا ذراعا حىى لو دخلوا جحر ضب ىبعىموهم قوله

«فمالهم لا ىومىون» اى ـ مالکفار امىك لا ىصدقون الىعث والقرآن والىىو بعدما وضح البرهان وظهرت الحجه دلاله قاله على جهه الىعىىرلهم

«واذا قرئ علىهم القرآن لا ىسجدون» ىعىى قرىء « علىهم القرآن » بالامر بالسجود لله عزوجل والعباد له « لا ىسجدون » له ولا ىخضعون ولا ىطىعون والخطاب للکفار وعن ابى سلمه ان اباهرىرة قرا « اذا السما انسقت » فسجد فىها فلما انصرف اخىرهم ان رسول الله (ص) سجد فىها وعن ابى رافع قال صلّىت مع ابى هرىره العىمه، فقرا « اذا السّما انسقت» فسجد فقلت ماهذ ؟ـ قال سجدت

بها حلف ابي القاسم (ص) فلا ازال اسجدفيها حتى القاه

« بل الّذين كفروا يكذّبون » بالقرآن والبعث

« واللّه اعلم بما يوعون » اى ـ يضمرون و يجمعون في صدورهم و يجمعون من الفكر والتكذيب بالنبيّ و القرآن فيعذبهم بذلك

« فبشرهم بعذاب اليم » اخبرهم « بعذاب » موجع خبرا يظهر بأثره على بشرتهم

« الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات » فانهم ليسوا ممّن يبشرون بالعذاب وقيل هذا استثناء منقطع، يعنى لكن « الذين آمنوا وعملوا الصالحات » « لهم اجرٌ غير ممنون » اى ـ « غير » مقطوع ولا منقوص وقيل « غير » منغص بالمن عليهم فيه فان المنه تكدر النعمه

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم اللّه الرحمن الرحيم » اسم عزيز رداؤه كبرياؤه ثناؤه علاؤه، علاؤه بهاؤه جلاله جماله جلاله المعهود منه لطفه، المالوف منه عطفه كيف ماقسم للعبد؟ فالعبد عبد؛ ان اقصى فالحكم حكمه وان ادنى فالامر امره

مومنان در كتمان اين نام دوقسم اند قومى از نظر بر جمال لطف و كرم آمد، ساز بديد قومى را نظر بر جلال كبرياء قدم آمد بنالبدند. ياربديد ايشان را مدد وصال و بنالبدند ايشان از بيم فصال اذا نظروا الى الجلال طاشوا واذا نظروا الى الجمال عاشوا اى مسكين كه نام او ميشنوى وبه از جلال او خبردارى زنه ازجمال او از او شناسى و حق جل جلاله با تومى گويد ابتداى كارها امروز بنام من كن تا من فردا انتهاى كارها بكام تو كنم نامى كه نو شنيدن عز بسا ست وسبب ربنا عاصيان نامى كه دل عارفان جوش آرد وزبان عاصه ان بغر يادو خروش آرد، نامى كه هر كه آن ا عزيز دارد در دوجهان عزيز گردد

بشر حافى درشاهراهى ميرفت كاغذ پاره اى يافت كه بروى بسم الله نوشته بود

ىر گروف آن‌راوىسوى حوس معسر ومعطر کرد ، همان سب درحواب او را گمسد
ىونامها حوسسوى کردى، ماسر نام ىو در دوحهان حوسسوى کردىم فوله
« اداالسّما اسقّب» ىرفول عصى‌ارمفسران اسحاىعدىم وىاحمراسب‌والمعىى
« ىا اىّها الاىسان اىك‌كادح الى رىك كدحاً فملاقيه » « ادا السما اىسقب »
ىعىى اى فرزىد آدم روز رسىاحىر روزبعب و سر ، روز فصل وفصا که از هىىب
وسىاسب الله وازصعو ب‌وعطمب‌رسىاحىر آسماىهاسکافىه گردد وىسعب واصع وصف
طواعىب ىفرمان حق درآىد و مىفاد سود ورمىىها همحىس ، آن روز اى آدمىراد
هرحه کرد اى درىن حهان ورىحها که ىرد اى وحىرها وسرها که اىدوحىه اى،همه
ىىىى وحزاى آن سراى کردار وکمار حوىس ىاىى اى‌مسکىں! اگر مىحواهى
که عمرب صاىع‌ىسود، وفردا درآن‌اىحمن کىرى وعرصه عطمى على‌روس‌الاسهادىرا
فصىحب ىرسد ، امرور ىصىحب آن ىه ىىر طرىقب ىر کارگىر که مرىد حود را
مىکمب دى از و گدسب‌ىادادى ودرىافىں فردا مى‌دامى‌دانى ! امرور عىىمب‌دار
که در آى وعمل‌مىىوانى ىا فرداب ود ىسىماىى مرد ىاىد که صاحب وقب ىود و
صاحب وقب کسى ىود که سعل وقىس ىه ىا ادىسه ماصى گدارد ىه ىىفگر مسىقىل
که ىفکر در اىام گدسىه وىدىر دراىام مسىقىل ىصىىع وقب اسب وهر که وقب
حوىس ىسىاحب ووقب او را درىدىرف درحال ىا حوىسىں در دىن حىدان کار
دارد که ىرواى دى وفرداش ىاسد گفىه عز ىرانسب که «الصوفى ا ىں‌الوقب» مرد
صوفى‌درحالب صفا فرزىد حوىس اسب دور از هرحه طىع را ىا او آسىاىى اسب
حسں‌ىصرى گفب کساىى را ىافىم که اىىسان ىد ىاحوانمرد وسحى ىودىد همه‌دىىا
ىدادىدى ومىّب ىىهادىدى و وقب‌حوىس حىان ىحىل ىودىد که ىك ىفس‌ازروزگار
حوىس ىه ىىدر داد دى ىه‌ىفرىىد واىں آن سحن اسب که مهىرعالم سىدولد آدم
(ص) گفب « لى‌مع‌الله وقب لايسع فىه ملك مقرب ولاىىى مرسل» ىىکى‌ازفقهاى
امب درصدر ازل صىىفى همى ساحب در ىىان سرع ومساىل فقه درآن اىدىسه ىود
که ىاگاه ىاىگ مرغى ىىىىد ازسر کارىىفىاد، گفب عمرى حلفى آن مرغ مرد

همان ساعت ازهوا فرو افتاد خداوندان لرا وقت بودكه خصال حالت انسان‌را رحمت آرد ، ووقت باشد كه اگر همه جهان‌درهم افتد انسان‌را در وقت خوش از آن هيچ هيچ خبر نباشد

شيخ بوسعيد بوالخير قدس روحه د نشابور زنجير درهاى خانه را بمد بردوختى تا دروقت خشاسدن وقت انسان‌را رحمت سازد ووى‌معنا انسدوا

از باد صبا خسته شود زحسا س   چون آسه كر مس رسدو نگارس

زان رسم اگربرهمه دا د بارس   سرى نظر خلق كند از كارس

شيخ الاسلام انصارى گفت رحمه‌الله وقت آنست كه حرارحودر آن نگنجد ومرداں در آن سه‌اند رفت نكى‌سك‌است چون برق ووقت‌نكى‌باشد ووقت نكى عالب آنچه چون روانست عاسل‌است شد وآنچه باشد است ساغل‌است مسعول دارند ،وآنچه‌عالب‌است قايل‌است كسند آنچه‌چون برن‌است‌ازفكرن‌راند وآنچه باشد است از لذت ذكر آيد وآنچه عالب‌است از سماع و صرخسرد آنچه‌بروانست دنيا فراموش كند با ذكر آخرت وس‌سه‌د وآنچه باشد است ازآخرت مسعول دارد با حق معاش گردد رآنچه عالب است رسو اساست محو كند تاجرار حق نماند

« يا ايها الانسان انك كادحٌ الى ربك كدحا فملاقيه» پير بوعلى سياه وقتى‌دربازارمىرفت سالبى‌مىگفت حور ر گ مراخبرى دهند پير رهوس برفت احون بهوس بازآمد او اگفتند اى شيخ را ان ساعت حه ى هرب ؟ ـ گفت هست‌رعظمت‌آن ور گ آگه گفت و خرنا على فه‌الحرب، راخسرب على فلّه البحسر وا اندرها ارىى درهى و خسر ارى خسرب ا علمى مسعول باطلال‌ورسوم وحالى كداسته حضرت‌آن حى قدم ح هحكس د ا سه ا ن آ ب نسب كه « انك كادح الى ربك كدحا فملاقيه » نكى‌بروش صنعت سر ساد و ر ور ور و ر گ و بوى مسعوب سد رآنكه مىخواهد كه سرطس

سر بعث وساهان حضف او را بسرادقات سرّ و حمام بر حود را دهند هبهاب بکی فرطهٔ حفا بوسند وسع هوی کسند ومیحواهد که باحوانمردان طریقت نصفه صفا وفیه بعا فروآید کلّا و لمّا

باطن بو کی کند با مرکب ساهان سفر

با نگردد رای بو بر مرکب همّت سوار

حون رنان باکی نسسی رامند رنگ وبوی

همت اندر را مد وگام زن مردانه وار

اگر میحواهی که فردا کحل لطف لطیفه «وجوه یومئذ ناضرة» در دیده بو کسند، امرور گردست براو سرع درد ید عمل کس، وپای ارفید ودام محمد رسول‌الله سرون مکس احوال‌حود را مراقب باس، وبرادا فرائض وبوافل مواظب باس وقدم حود را نگرارد حقوق حق مطالب باس و باانفس حو س ند راف و حساب حکم احساط را د ر محاسب باس با فرداحها و «فسوف یحاسب حسابا یسیرا» «وینقلب الی اهله مسرورا» ربو کسف کسدولطایف‌غیبی‌ار رد «لترکبن طبقاً عن طبق» ازبهر بو آسکارا کنند و را باس محل رفیع رسانند که «لهم اجر غیر ممنون» لامقطوع و لاممنوص وگفته‌اند «لترکبن طبقاً عن‌طبق» اسارتست مقامات مصطفی (ص) رب العزّ جل جلاله پس ارآنکه جان مطهرمنور وی‌درصدف حاك نهاد او را رسه مقام بداست سرمقام قرب با انس باقت وبرمقام‌لطف با انبساط باقت و بر مقام هیبت با ادب باقت، لمطف حود کارش مرداحت، نفرس سواحت بههیبس در بوته حسیت بگداحت بس حون دربن‌عالم آمد هر که در وی نظر کرد ار مقام هیبت او حوف باقت و ار مقام انس اورحا باقت، و ار مقام قرب او مهر باقت بعضی مفسران گفتند «لترکبن طبقاً عن طبق» اسار بست بدرجات و منازل رفعت و قربت او(ص) درسب معراج که حق جل‌جلاله سر و را حدب کرد و سرّوی مرروح وی را حدب کرد، وروح وی قلب وی‌را حدب کرد،

وقلب وی نفس وی را حذف کرد کون جویان نفس گشت، نفس جویان قلب گشت، قلب جویان روح گشت، روح جویان سرّ گشت، سرّ جویان مشاهد حقّ گشت، کون نعر یاد آمد که نفس کو؟ مرا بی نفس قرار نه، نفس نعر یاد آمد که قلب کو؟ مرا بی قلب قرار نه، قلب نعر یاد که روح کو؟ مرا بی روح قرار نه، روح نعر یاد آمد که سرّ کو؟ مرا بی سرّ قرار نه سرّ نعر یاد آمد که مشاهد حقّ کو؟ مرا بی مشاهد حقّ قرار نه دنا منه فتدلّی بقلبه فکان قاب قوسين بروحه او ادنی بسر هذا معنی قوله

« لتركبنّ طبقاً عن طبق »

۸۵ - سورة البروج - المكية
النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«والسمآء ذات البُروج(۱)» باين آسمان با برجها

«واليوم الموعُود (۲)» و آن روز نام زد كرد خاست و اهم آمد خلق را

«وشاهد و مشهود(۳)» و گواهى و باو كه گواهى دهند ورو

«قُتل اصحٰابُ الاخدُود(٤)» بمردند و كشته باد خداو ندان آن كند

«النّارذاتِ الوقُود(٥)» آن آتش با افروز

«اذهم عليها قُعودٌ (٦)» آنگه كه نشسته بودند نزديك آن آتش

«وهُم علىٰ مٰا يفعلُون بالمؤمنين شهُودٌ (۷)» و ايشان بر آنچه ميكردند با مومنان گواهان اند

«وما نقمُوا منهُم» ودشوار نامد و ناپسند ايشان را از آن گرويدگان «الاان يؤمنُوا باللّه» مگر آنكه ايشان بخداى عزوجل مى بگرويدند «العزيز الحميد(۸)» آن بزرگوار نكو نام ستود

«الذى لهُملكُ السموٰات والارض» آن خداوند كه اوراست پادشاهى آسمانها و زمينها «واللّه علىٰ كُلشى شهيدٌ(۹)» والله برهمه چيز گواهست [و بآن دانا]

«ان الذين فتنُوا المُؤمنين والمؤمنات» ايشان كه گرويدگان را مستوحيد مردان و زنان «ثمّ لم يتوبُوا فلهم عذٰابُ جهنم» پس آن و به نكردند ايشان را عذاب دوزخ است «ولهُم عذاب الحريق(۱۰)» وايشان را عذاب آتش

«ان الّذين امنُوا وعملوا الصالحٰات» ايشان كه بگرويدند و كردارهاى نيك كردند «لهُم جناتٌ تجرى من تحتهاالانهارُ» ايشان راست بهشتها زير درختهاى آن جوبها وان «ذٰلك الفوزُ الكبيرُ(۱۱)» آنست پيروزى بزرگوا

«انّ بطش ربك لشديد(۱۲)» بر كمس(۱) و گرفس حداوند تو س سحب است
«انّه هُو يُبدی و يُعيدُ(۱۳)» او آنست كـه كار می سر كمد و بار می با
سر آورد
«وهُو الغفورُ الودُودُ(۱۴)» اوست آن عب بوس دوست دار
«ذُوالعرش» آن حداوند با عرش «المجيدُ(۱۵)» برر گوار برر گك نام
«فعالٌ لمايُريدُ(۱۶)» همه آن كمد كه حود حواهد
«هل اتٰيك حديث الجُنود(۱۷)» «فرعون وَ ثمُودَ (۱۸)» آنگه آمد سو حبر
سپاههای [دسمںان حدا] فرعون و ثمود
«بل الذين كفروا فی تكذيب (۱۹) اسان كه كافر سد ند دردروع رں گرفس
رسول مراند
«واللّه من ورآئهم مُحيطٌ (۲۰)» والله ـر ا سان قادر است و سس اسان
گرفته و با سان دانا و با اسان نارند ۱
«بل هُو قرآنٌ مجيدٌ(۲۱)» اں سحں قرآنی است سكو و برر گوار
«فی لوح محفوظ(۲۲) كه داسه رگرسد (۲) درارح بسسه [د آسمان
هفتم]

النوبة الثانية

اں سور بسب و دو آيست صد و نه كلمه، چهارصد و سی حرف، حمله به
مكه فرو آمد باحماع مفسران و در اں سور هيچ ناسخ و منسوخ بيست و ...

۱ ـ الف ما ند

۱) كمس بر ں فس بمعنی ر هه سدں ـ و هم ما ك ں و سك فس بر كاسدں
ماسد سنائی فرمود
حـوهر آسی اسب بعد ار هف كه ا د بحسب هـ سكف
ر ک برهان قاطع سكوسس اسناد داسمند دكتر محمد معين
۲) گويسد محفوظ

فصلت اس سور ابی بن کعب روایت کند از مصطفی (ص) که گفت هر که اس سور برخواند، خدای عزّوجلّ اورا بعدد هر روز آدینه و هر روز عرفه که در س جهان باشد د نیکی در دیوان وی بنویسد قوله

«والسّما ذات البروج» قیل المراد بها جمیع السموات وقیل «السماء» الدّنیا فانّها «ذات البروج» ای ـ «ذات» الطهور وقیل «ذات البروج» الخلق الحسن و قیل منازل الشمس والقمر جماعتی مفسّران گفتند اس بروج که رب العالمین اندرس سوره و سور الفرقان یاد کرد و نام برد ، دوازده برج‌اند منازل شمس و قمر نام آن برجها حمل، ثور، جوزا، سرطان ، اسد، سنبله ،میزان ، عقرب قوس جدی ، دلو ، حوت آسمانها بر س دوازده برج نهاد ، چنانکه سالها بر داورد ما نهاد واس برجها بر چهار فصل است یك فصل از آن وقت بهار است، سه‌ماه و آفتاب اندرس سه ما درحمل و ثور وجوزا باشد وفصل دوم روزگار صیف است ، تابستان گرم ،سه ما ،و آفتاب اندرس سه ما درسرطان واسد وسنبله باشد وسوم روزگار حریف است ، سه ما وآفتاب اندرس سه ما درمیزان وعقرب و قوس باشد وفصل چهارم روزگار زمستانست سه ما وآفتاب اندرس سه ما بجدی ودلو وحوت باشد وهر فصلی را طبعی دیگر است و گردش او دیگر وشرح آن در ما تقدم رفته

«والیوم الموعود» روز رستاخیز است و عدالاولون والآخرون به للقضاء والجزاء والثواب والعقاب

«و شاهد و مشهود» روی عبدالله بن رافع عن ابی هریرة قال قال رسول‌الله(ص) «الیوم الموعود» یوم‌القیامه‌والمشهود یوم‌عرفه‌والشاهد یوم‌الجمعه ماطلعت شمس ولاغربت علی یوم افضل من یوم‌الجمعه فیه ساعه لا یوافقها عبدمومن یدعوالله فیها خیرا الا استجاب له ولا یستعیذ من سوء الا اعاذ منه و هذا قول ابن‌عباس والاکثرین من‌المفسرین ان الشاهد یوم الجمعه و المشهود یوم عرفه وروی عن ابن‌عمر قال الشاهد یوم‌الجمعه و المشهود یوم النحر ، و قال سعید بن المسیب الشاهد یوم‌الترویه والمشهود یوم عرفه وقیل الشاهد محمد(ص) لقوله «انّا ارسلناك شاهدا» والمشهود یوم‌القیامه لقوله «ذلك یوم‌مجموع له الناس وذلك

یوم مشهود» وقیل الشاهد الملک یشهد علی ابن آدم لقوله «وجاءت کلّ نفس معها سائق وشهید» وقیل الشّاهد اعضاء بنی آدم والمشهود انفسهم لقوله «یوم تشهد علیهم السنتهم وایدیهم وارجلهم» وقیل الشاهد هذه الامه والمشهود سائر الامم لقوله تعالی «جعلناکم امه وسطا لتکونوا شهداء علی الناس» وقیل الشاهد الانبیاء والمشهود محمد(ص) لقوله «واذ اخذ الله میثاق النبیین» الی قوله «فاشهدوا وانا معکم من الشاهدین» وقیل الشاهد هو الله والمشهود به نحن لقوله «وکفی بالله شهیدا» «قل ای شیء اکبر شهادة» «قل الله شهید بینی وبینکم» وقیل الشاهد الایام واللّیالی والمشهود بنی آدم، لما روی فی الخبر «ما من یوم الا وینادی انی یوم جدید وانی علی ما یعمل فیّ شهید فاغتنمنی فلو غابت شمسی لم تدرکنی الی یوم القیامه» وقیل الشاهد جمیع الخلق یشهدون لله بالوحدانیه والمشهود الله وقیل الشاهد الله یشهد لنفسه بالوحدانیّة والمشهود هو جل جلاله لانه یشهد لنفسه و موضع القسم قوله

«قتل اصحاب الاخدود» والتقدیر لقد «قتل» و مثله «قد افلح من زکّیها» وقال الزجاج موضع القسم «انّ بطش ربک لشدید» وقیل فیه تقدیم وتاخیر، تقدیر «قتل اصحاب الاخدود» «والسما ذات البروج» کما تقال ضرب زید والله و معنی «قتل» لعن وعذب و قیل ارادبه حقیقة القتل والاهلاک وقیل «اصحاب الاخدود» هم المؤمنون فیکون القتل حقیقا ایضا و «الاخدود» الشق المستطیل فی الارض کالنهر و جمعه اخادید ومنه الخبر فی وصف السحر الّتی دعاها النبی (ص) جعلت تخد الارض خدا حتی اتت النبی(ص) در اصحاب اخدود علما تفسیر مختلف اند مسلم بن الحجاج در صحیح آورد از هدبة بن خالد از حماد بن سلمة از ثابت بنانی از عبدالرحمن بن ابی لیلی از صهیب از رسول خدا (ص) گفت «در روزگار پیش پادشاهی بود بت پرست جادو زور ودر مملکت وی مردی بود ساحر جادو چون پیر گشت آن ساحر کس فرستاد بآن ملک که مرا غلامی فرست تا ورا سحر بیاموزم که من پیر گشتم و روزگار من آخر رسید، تا آن غلام بجای من می نشیند و کار مملکت و در سحر روان دارد ملک فرمود تا کودکی یافتند زیرک عاقل بر وی

ورسادىد آں کودك ىىوسىه ىرآں ساحر رفىى و ىر رهگدر حاىه ساحر راه ى
ىاف حداىرسب موحد اآں راهب ىسىسب وحدىب ىوحىد واىماں‌اروى مسىىمد
و سحر وسعىد ار آں ساحر مى‌سىسد، ىا رورىکه داىه‌اى عطىم ىد ىدآمد که مردم
را ارآں گرىد ممرسىد ورا ىمردم فروىسه آں کودك گفب امرور آں رورسب
که مں محصىورسام[1] که راهب فاصلىر وىحوىر ىاساحر؟ حوں‌سردىك آں‌دا ىه رسىد
سىگى ىرداسب وروى سوى آسماں کرد گفب اللّهم اں کاں امرالرّاهب احب الىك
مں امرالساحر فاقىل هد الدا ىه حىى ىمسىى‌الىاس آىگه سىگ ىردا ىه ادداحب و
رب العالمىں آں را ىدسب و رحم وى هلاك کرد ومردم اىمں گسىىد و را ىراىساں
گساد سد آں کودك واىىس راهب رفب واىں قصه فىل‌دا ىه ىار گفب راهب‌عطىم
سادگسب و گفب اى‌ىىى اىب‌الىوم افصل مىى' اى سىرىو امرور ىعلم وفصل‌افرو ى
دارى و را ىلا ومحىب رسد درمىاں اىںقوم ىگر ىاىوقب ىلاآں قوم را رمں‌دلالب
ىكىى ومرا ىسلا ىه‌افکىى! ىعد ارآں کار کودك ىحاىى‌رسىد که «کاں ىىرى الاکمه
والاىرص» وىداوى الىاس ساىر الادوا ىس کار وقصه وى مىىسر گسب وهرىىما ى
که اطىاء ارمعالحه وى عاحربودىد ىدسب وى ودعاى وى سفا مى‌ىاقب آں‌ملك
ىىرىسب را ىدىمى ىود ىاىىىا، مال فراواں وهدىه‌ها وىحفه‌هاى گراىما ىه ىرداسب و
آمد ىراىں کودك گفب اگر مراسفا ىدهى وروسىاىى حسم دهى اىں مال
حمله ىرا حسم کودك گفب سفاى درد ىو ىردىك مى ىىسب و ىدسب مں ىىسب
ىلى سردىك الله اسب و سفا دهىد حداىسب آفرىدگار عالمىاں و معىود حهاىىاں
و مرا ىمال ىو حاحب ىىسب اگر اىماں‌آرى مں دعا گوىم ىاالله ورا سفا دهد آں
مردىا ماں‌آورد ورب العالمىں ىدعاى آں کودك دوحسم روسں ىوى ىارداد آں مرد
ىرحاسب‌وىىردىك آں ملك ار گسب ملك اوراحىاں دىد، گفب اىں روسىاىى و
حسم ىىىا را که داد؟ ـ گفب ر ى ورىك آں‌حداوىد که آفرىدگار وىروردگار
مىسب و آفرىدگار وىروردگار ىو! آں ملك درحسم سد و اورا معدب همى‌داسب ىا

۱ ـ الف ىدام

بر آن علام دلالت کرد وعلام راباوردندو ملك گفت ای پسر جادوی و بدانجای رسید که
نابینارابینا کنی وعلت برص ببری؟ آن علام گفت این نه من میکنم خدای من میکند،
تعالی و تقدس وتعالی شانه آن علام رابرنجم وعذاب فرو گرفتند تا بر آن راهب دلالت
کرد راهب را بیاوردند اورا بر کفر وشرك دعوت کردند راهب سرباز زد وبر دین
وحید بایستاد ومحکم ایستاد ملك بفرمود تا اره بر فرق وی نهادند واورا بدو باز کردند
وآن ندیم ملك که نابینا بود اورا با کفر خواندند همچنین سر باز زد او نیز وحید
بر نگشت واورا هلاك کردند آن علام بماندند ملك جماعتی را از اصحاب خویش
بروی موکل کرد تا اورا بر بالای کوه برند وبر اندازند چون بر بالای کوه رسیدند
علام دعا کرد گفت اللّهم اکفنیهم بما شئت رجفه‌ای ورلزله‌ای در کوه افتاد وآن
جماعت همه بر نحسید وهلاك شدند آن علام تنها بنزد ملك باز آمد ملك گفت
اصحاب راچه کردی؟ گفت خداوند مرا ازیشان اهلاك کرد جماعتی دیگر را بر
گماشت تا اورا در کشتی نشانند ودر بحر غرق کنند چون کشتی بمیان دریا رسید
علام همان دعا کرد رب العالمین ایشان را در بحر غرق کرد علام تنها برخاست بملك
باز گشت ملك گفت اصحاب راچه کردی؟ گفت خداوند مرا ازیشان غرق کرد
ملك در ماند آنگه علام گفت ای ملك اگر میخواهی که مرا هلاك کنی من ترا
رهنمونی کنم اهل شهر را همه حاضر گردان در یك جای حلوداای تو من
بر سر دار کن و یك تیر از ترکش من بر کش و بر کمان نه وبگوی بسم الله رب الغلام
تا مقصود خود از هلاك من حاصل کنی ملك همچنین کرد مجمع خلق آن
آن تیر بنام الله بینداخت بگوشه سر وی رسید علام دست خویش بر گوشه سر
نهاد وفرمان حق در رسید مردمان که حاضر بودند چون چنین دیدند همه
ایمان آوردند گفتند آمنا برب الغلام آمنا برب الغلام ملك را گفتند اکنون
افتادی در آنچه از آن حذر میکردی اخدود فرمود تا بر سر راهها حفیرها زدند
در کمر بالا گرفت هر مرد تا بر سر گردها اخدود کنند که همچنین هیزم زد آن
کوههاء آتش افروختند و آن جمع مومنان را یکان یکان می آوردند و بدان آتش

مںاںکسد،ںد کار ںرںی‌رسںد که طفلی ںر ںداسب اورا گفسد اگراردںں حوںس ںار کردی و ںا ملّب کفر آںی و کرنه ںرا ںاںں طفل آںس افکںسم دلںس ںآں طفل سوحب حواسب‌که اردںں حوںس ںر کردد، ںا آں طفل‌راسور ںد آں طفل‌ںآوار آمد کفب ںا اما اصںری فاںك علی‌الحق ای مادر صںر کں و اردںں حوںس ںرمکرد که و ںرحمی ودںں ںوحواسب ، راسب ودرسب

روی عں عطاء عں اںں‌عباس قال کاں سحراں ملك مں ملوك حمںر ںعال‌له ںوسف دوںواس ںں‌سرحںل ںں سراحںل فی‌الفںر قںل مولد ںںی (ص) ںسںعںں سںه وكاں فی‌ںلاد علام ںعال‌له عںدالله ںں ںامر وكاں اںو سلّمه الی معلّم ںعلّمه السحر فكره دلك العلام ولم ںحد ںدا مں طاعه اںںه فحعل ںحںلف الی‌المعلّم وكاں فی‌طرںعه راهب حسں‌القرآءه حسں‌الصوب‌فاعحںه دلك‌ودكر فرںںا مں‌معںی‌حدںب صهںب‌الی اں قال العلام للملك اںك لاںعدر علی‌فںلی الا اں ںفعل مااقول قال وكںف‌افںلك؟ ـقال ںحمع اهل ملّںك واںب‌علی‌سرںرك وںرمی ںسهم ںاسم الهی افعل‌الملك فعںله فقال‌الںاس لااله‌الا آله عںدالله ںں ںامر لادںںںا لادںںه ںعصب‌الملك‌واعلق‌ںاب‌المدںںه واحداںوا السكك‌وحدّ احدودا وملا ںارا ںم‌عرصهم‌علںها رحلا رحلا فمں‌رحع‌عں‌الاسلام ںركه ومں‌قال دںںی‌دںں عںدالله‌ںں ںامر القا فی‌الاحدود‌فاحرقه وكاں‌فی‌مملكںه امرأ اسلمب‌فںمں‌اسلم‌ولها اولاد‌ںلاںه احدهم رصںع فقال‌لهاالملك ارحعی‌عں‌دںںك والاالقںلك‌واولادك‌فی‌الںار فاںب فاحد اںںها‌الاكںر فالقںها‌فی‌الںار ںم‌قال‌لها ارحعی عں‌دںںك فاںب فالقی‌الںّاںی‌فی‌الںار ںم قال لها ارحعی فاںب فاحدوا الصںی مںها لںلقوه فی‌الںارفهمب المرأ ںالرحوع فقال لصںیّ ںا اما لاںرحعی عں‌الاسلام فاںّك علی‌الحق‌ولاںاس‌علںك فالقی‌الصںی فی‌الںاروالعںب امه‌علی‌اںره وفی‌رواںه‌قال‌لها ںااما ماهی‌الا‌عمںصه، فاصںری‌ولاںںافقی قال‌ںں‌ںںںدںك ںارالاںطفا وقال محمدںں اسحق عں عںدالله ںں اںی ںكر اں حرںه احںفرب فی زمں عمرںں‌الحطاب فوحدوا عںدالله ںں ںامرواصعا ںںد علی‌صرںه فی‌رأسه ادا امںطب ںںد عںها اںںعںب دما وادا ںركب‌ارںدب‌مكاںها وفی‌ںںد حاںم مں‌حدںد‌ںںه «رںی‌الله» فںلع دلك‌عمر فكںب عں

اعدوا عليه الذى وحدتم عليه وقال **الربيع بن انس** نجى الله المومنين الّذين القوا فى النار بقبض ارواحهم قبل ان تمسهم النار وخرجت النار الى من على شفير الاخدود من الكفار فاحرقتهم وكان رسول الله (ص) اذا ذكر اصحاب الاخدود تعوّذ بالله من جهد البلا وقوله

«**النار ذات الوقود**» بدل عن الاخدود و« **الوقود** » الحطب اى ذات الحطب الكثير و « **الوقود** » بضم الواو الاتقاد و الاشتعال و قيل « **الوقود** » مصدر كالولوع والطهور والوضوء

« **اذهم عليها قعود** » اى عند النار جلوس يعذبون المومنين قال **مجاهد** كانوا قعودا على الكراسى عند الاخدود

« **وهم** » يعنى الملك واصحابه الّذين خدوا الاخدود « **على ما يفعلون بالمومنين** » من عرضهم على النار وارادتهم ان يرجعوا الى دينهم «**شهود**» اى حضور وقال **مقاتل** «**شهود**» معناه انهم يشهدون «ان المومنين فى ضلال» حين تركوا عبادة الاصنام

«**وما نقموا منهم**» قال **الزجاج** ما انكروا عليهم ذنبا وما علموا منهم عيبا «**الا**» ايمانهم «**بالله العزيز الحميد**»

«**الذى له ملك السموات والارض**» وقوله «**العزيز الحميد**» فمعناه الغالب القاهر المحمود عند كل من له تمييز وانما وصف ذاته بهاتين الصّفتين فى هذا المكان ليعلم انه لم يمهل الكفار لاجل انه عز فاذ لكنه اراد ان يبلغ بهولآء المومنين مبلغا من الثواب لم يكونوا يبلغونه الا بمثل ذلك الصبر وان يعاقب اولئك الكفرين عقابا لم يكونوا يستوجبونه الا بمثل ذلك الفعل وكان حري بذلك قضاؤه على الغرسين جميعا فى سابق تدبيره وعلمه «**والله على كل شىء**» من افعالهم «**شهيد**»

«**ان الذين فتنوا المومنين والمومنات**» اى احرقوهم بالنار فى الاخدود يقال فتنت الشىء اذا احرقته و اذبته ومنه قوله « يومهم على النار يفتنون » ثم لم يتوبوا من الكفر والقتل وهذا دليل على ان التوبة تزيل عقاب القتل وعقب كل ذنب

« **فلهم عداب جهنّم**» كفرهم « **ولهم عداب الحريق** » فى الآخر ـة ما احرقوا المومنين وقيل « **ولهم عداب الحريق** » فى الدنيا وذلك ان الله تعالى احرقهم النار التى احرقوا بها المومنين ارتفعت اليهم من الاخدود على ما قال **الربيع بن انس و الكلبى** وقيل انما قال «**عداب الحريق**» بعد ما قال «**عداب جهنم**» لان فى «**جهنم**» سوى «**عداب الحريق**» انواعا من العداب روى عن **حديفة بن اليمان** قال اسرّ الى رسول الله (ص) حديثا فى النّار فقال «**يا حديفه** ان فى جهنم لسباعا من نار و كلابا من نار وسيوفا من نار و كلاليب من نار و انه تبعث ملائكه يعلّقون اهل النار بتلك الكلاليب باحناكهم ويقطعونهم بتلك السيوف عضوا عضوا و يلقونها الى تلك السباع والكلاب كلّما قطعوا عضوا عاد آخر مكانه غضا جديدا » ثم ذكر ما اعد الله للمومنين فقال

«**ان الّذين آمنوا وعملوا الصّالحات لهم جنات تجرى من تحتها الانهار ذلك الفوز الكبير**» اى ـ النجاة العظيم وقيل هذا وصف للمومنين «**الذين**» صبروا على تعذيب «**الاخدود**» اعلم الله المومنين ان قوما لعب حقيقة ايمانهم الى ان صبروا على ان احرقوا بالنار وقيل هذا عام فى جميع المومنين وهذا اظهر

«**انّ بطش ربك لشديدٌ**» اى ـ «ان» اخذ « **ربك** » بالعذاب «**لشديدٌ**» يعنى لمن ياخذ به كقوله « ان اخذه اليم شديد»

« **انّه هو يبدئ و يعيد** » هذا كقوله « كل يوم هو فى شان» يقول العرب فلان «**يبدئ و يعيد**» اذا كان عوادا فى عمله وقيل «**انه**» «**يبدئ**» الخلق فى الدنيا ثم يعيدهم احياء بعد الموت وقيل «**يبدئ**» من التراب ثم «**يعيد**» الى التراب وقيل يبديكم صغارا فى حال الطفولية ثم يعيدكم فى حال الشيخوخة صغارا وقيل « **يبدئ** » العداب فى الدنيا للكفار ثم «**يعيد**» عليهم العـداب فى الآخر ـة وقيل «**يبدئ**» على حكم السعادة والشقاوة كما يريد «**و يعيد**» كما بدا كقوله « كما بدأكم تعودون»

«**وهو الغفور**» اى ـ الكثير المغفرة « **الودود** » يعنى يود المومنين و يود

المومنون وقيل تغفر للتائب وتحبه

« ذو العرش » قال شيخ الاسلام عبدالله الانصاري قدّس روحه معنى « ذو العرش » اى ـ على « العرش » « المجيد » بالجر قرآء حمزة و الكسائي على صفة العرش، اى ـ السّرير العظيم وقيل اراد حسنه فوصفه بالمجد كما وصفه بالكرم فى قوله « رب العرش الكريم » ومعنا الكمال، والعرش احسن الاسماء واكمله وقرأ الآخرون بالرّفع على صفة العفور جل ذكره و مجد عظمته وجلاله و استحقاقه لاوصاف الكمال

« فعّال لما يريد » من افعال نفسه « ولما يريد » من افعال عباده لا يعجز شيء يريد ولا يمتنع منه شي يطلبه

« هل اتاك حديث الجنود » اى ـ قد « اتاك » خبر الجموع الكافرة الّذين تجندوا على الانبياء ثم بين من هم فقال

« فرعون و ثمود » اى ـ تذكر ما كان من حديثهما و حديثهم وحذر قومك مثل ما اصابهم فاصبر فالعاقبة لك

« بل الذين كفروا » من قومك يا محمد فى تكذيب واستحقاق للعذاب كذاب من كان قبلهم من الجنود فلا تبعد كرون

« والله من ورائهم محيط » لا يفوته ولا يعجزونه قال الزجاج قدرته مشتملة عليهم وقال « محيط » عالم بهم لا يخفى عليه شي من احوالهم وهذا تهديد

« بل هو قرآنٌ مجيد » كريمٌ شريفٌ كثير الخير ليس كما زعم المشركون انه سحرٌ و كهانةٌ

« فى لوح محفوظ » قرا نافع « محفوظٌ » بالرفع على نعت القرآن و ان القرآن « محفوظ » من التبديل والتغيير والتحريف قال الله تعالى « انا نحن نزلنا الذكر وانا له لحافظون » و قرا الآخرون بالجر على نعت اللوح وهوالذى يعرف باللّوح المحفوظ وهو ام الكتاب ومنه نسخ الكتب « محفوظٌ » من الشياطين

ومن الزیاد فیه والنقصان روی عن ابن‌عباس قال ان فی صدر اللّوح لااله الاالله
وحده دینه‌الاسلام ومحمد عبده ورسوله فمن آمن بالله وصدق بوعده واتبع رسله ،
ادخله‌الجنّة قال واللّوح من در بیضاء طوله مابین السماء والارض و عرضه مابین
المشرق‌الی‌المغرب وحافتاه الدرّ والیاقوت ودفتاه یاقوته حمراء وقلمه نور و کتابه بر
معقود بالعرش واصله فی حجر ملك وقال مقاتل اللّوح المحفوظ عن یمین العرش
وعن‌انس بن‌مالك قال اللّوح المحفوظ الّذی ذکر الله عزوجل فی جبهه اسرافیل
وقیل لله عزّوجل فیه فی کل یوم ثلاثمائه وستون لحظه یحیی و یمیت یعز و یذل
و یفعل مایشاء

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم‌الله الرحمن الرحیم » اسم عزیز من قصد وجد ومن
طلبه عرفه فاذاعرفه‌لاطفه ، فاذا وجدلطفه‌الفه فاذا الفه انسه‌ان خالفه نام‌خداوندی
که ازجود او هرمفلسی را نصیبی است واز کرم اوهر دردمندی را طبیبی است
لطیفی که ازسعت‌رحمت اوهر کسی‌را سری واز بسیاری راوهرنیازمندی را بهر ای
است عزیزی که برسرهر دومن از او تاجیست ودر دل هرمحب از او سراجیست
هرسینه ای را با او سروکاریست ، هرمسطری را آخر روزی سرانی ودیداریست

پیر طریقت گفت میدان ا دوستی اوراد است ، آشامیدن شراب دوستی
ازدیدار بر میعادیست برسد هر که صادق روزی آنچه مراد است قوله تعالی

« **والسّما ذات‌البروج** » حق تعالی جل جلاله قسم یاد میکند آسمان که
نظر گاه مومنانست ومصعد اقوال واعمال بندگانست

« **والیوم الموعود** » و روز رستاخیز که روزحشر و نشراست وروز محاسبه
ومقاصله است

« **وشاهد** » و بروز آدینه که عید مومنا نست وموسم نیازان و میعادآشنی-
جویانست و روز حج درو ساتست « **ومشهود** » و بروز عرفه کـه روز واجب

حاحباسب ووف مباحاب دوسباسب و ار حو حـلّ حلاله ار بهراسان مباهاب ما
ور سه سكاسب كه « ملابكمى انطروا الى عبادى » ور سـكان من درنكر بد سسند
سدكان من كه او را دور ودرار آمد اند ، ماىها سان آىله سد ، رويها سان ررد
كسمه ، قدمهاسان سسب سد ، حان وماں وداع كرد و مادىه مردم حوار ر بد ! و
ملائكه روى سوى آسمان آورند كويىد مارب العر مهماىان بواند ، روى بحابه بو
دارند عرسان كوى بواند همه بو كل ىر بودارند ىداآىد كه سماحواىسان كراردىد،
مار كرديد ، مادانم كه حراى اسان حسب بس بى واسطه ىدا كىد حل حلاله كه
عبادى ! سمامهماىان من اىد سعىم رحمب مسساىىد، رىحهابر حودىهادىد، دورى را احسار
كرديد ، ادىه درار كداسسىد ، سرىىهاى ىاىاسب كسسديد ، دلهاى حوىس حوىس
كرداىدىد، هلموا الى رحمىى فقد عفرب لكم ! مسلماىان اىصاف ىدهىد ، اكرعرىبى
سكسى مسكىىى سراى حهودى سود كه اورا دور ودرار دررسىد باسد آن حهود
ارحوىسىن رواىدارد كه اورا رد كىد ! سرحه كويى همىصد هراردل مادىه ىرد را
درارىس كرفىه، ىسىكى و كرسىكى احسار كرد حان سر ىر ىر فدا كرد ، ىعرفات
اسساد سـوىاى برهمه، رويها رحاك ىهاد كمن آحرب دوسىد لىىلىر ان وىكىر كوىان
ىدرحا ه ىادساعالم آمد كه ملكىس بى روالسب وحلالس بى اسعالسب حه كو ى
حون ىدىن صفب دركا او ىكىرىد و دادحواهىد دادسان دهد ىا ىدهد ؟ رحمب و
معفرب اسعىال اسان فرسىد ىا ىرسىد؟ ىحلال وعر ارحداىى كه حاك ىعلىن كمىر
كسى اروفدحاح اكر فردا ىدورح اىدارد هراران كس كه مسوحب عداب اىد
ىطفىل آن حاك ىروابح سعادب ونعىم ىهسب رسىد

«**قىل اصحاب الاحدود**» موصع قسم اسب مىكويىد ىفرىىد و كسىه باد **اصحاب**
احدود كه مومىان را مى رىحاىىدىد و ىعداب آىس اسان را ىعدىب همى كردىد
فرداى قيامب اسان را دوعداىسب حىاىكه رب العر كفب «**فلهم عداب حهنّم ولهم**
عداب الحرىق» طاهر اسان آىس مىسورد وباطن اسان ىححىم و رقوم مى ررىد
و كفىه اىد عداب حرىق در دىىاسب ، آن آىس كه ار ىهر مومىان ساحىه ىودىد

با مومساں را ىداں عداب کسد الا گرف و ا سروں افىاد و اساں‌را همه سوحب که برسعىر آں نسسه بودىد « ولا ىحىق المکرالسىء الا ىاهله قوله

« اں ىطس ربّك لسدىدٌ » اسارىسب ىعدل‌او ىادسمماں

« وهو الغفور الودود » حىرسب ارفصل او ادوسساں فصل بی‌مىب دوسب را مىسوارد که ارحم الراحمىںا ب ، ىعدل ىی‌علّب دسمں را می گدارد ، که احکم الحاکمىں اسب دوسب موح‌درىای کر د د فصل‌او‌سعروحب دسمں رحم کىر ىاء قدم ديد ، ىعدل او سوحب عمر حطاب در ىىحابه معمول و سآب او معفور، که « وهو الغفور الودود » عبدالله ابی در مسحد محدول وحساب او مردود که «اں ىطس ربك لسدىدٌ » حرم ىا سىه درحلم حود ىىهاں مىکىمد که «د کروا الله فاسىعفروا لدىوبهم» وىا اىسه را در کارحودسر گرداں‌مىدارد که «سوا الله فىسىهم» دردىا سب را درماں ىسب وحسرب را ىد گاں‌را ىهاىب ىىسب

ادا رم المولی ىحدمه عىد		ىحىی له دىىا واں لم ىکں دىب

۸۶- سورة الطارق - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم‌الله الرحمن الرحيم » بنام خداوندفراخ بخشايش مهربان

« والسّمآء والطارق(۱) » بآسمان وبآنچه شب پیدا می‌آید

« ومآ ادریٰك ما الطارقُ(۲) » چون بدانی که آنچه شب‌آیدچیست؟

« النجمُ الثّاقبُ(۳) » ستاره درخشان

« ان کُلُّ نفس لمّا علیها حافظٌ (٤) » هر کسی وهر تنی آنست که برو گوشوانی است،[یعنی نیست هیچ تن وهیچکس مگر که برونگهبانی است]

« فلینظُر الانسانُ مم خُلق(٥) » درنگرا مردم که از چه چیز آفریدند او را

« خُلق من ما دافق(٦) » بیافریدند او را ازآبی افکنده ریخته

« یخرُجُ من بین الصُّلب والترآئب(۷) » بیرون می‌آید از میان پشت مرد واستخوانهای سینه زن

« انه علیٰ رجعه لقادر(۸) » آفریدگار او بر باز برد او [با جوانی و کودکی با آب و باپشت پدر] وانا است

« یوم تُبلی السرآئر (۹) » آن روز که دررسند وباز نگرند نهانها

« فماله من قوّة ولاناصر (۱) » اورا نه نیروئی که بآن باود باکوشد، و نه یاری که او را یاری دهد

« والسمآء ذات الرجع (۱۱) » آسمان با باران

« والارض ذات الصدع (۱۲) » وبزمین با شکاف

« انه لقول فصلٌ (۱۳) » که این قرآن سخنی است درست وراست

« وماهُو بالهزل (۱٤) » نه بیست ونه گزاف

انهم یکیدون کیداً (۱٥) » ایشان دستانی می‌سازند نهانی ساختنی

« واکیدُ کیداً (١٦) » ومن کاری‌مسازم نهانی
« فمهّل الکافرین » این ناگرویدگان را درنگ ده « امهلهُم رُویداً(١٧)»
فرو گذار ایشان‌را اندك روزگار

النوبة الثانیة

این‌سوره هفده آیتست، شصت و یك کلمه، دویست وچهل وسه حرف، جمله بمکه فرو آمد، ودرین‌سوره یك آیه‌منسوخ‌است «فمهل الکافرین امهلهم رویداً» نسخ آیه السیف و در فضلت سوره ابی بن کعب روایت کند از مصطفی (ص) گفت «هر که این‌سوره برخواند، حق‌جلّ‌جلاله بعدد هرستاره ای که درآسمانست او را ده نیکی درد یوان بنویسد» روایت کنند از عبدالرحمن بن خالد وقیل عبدالله بن‌عبدالرحمن بن یحیی بن کعب، گفت رسول خدا را (ص) دیدم در قبله ثقیف درمشرفه ای فروآمد وابن سوره « والسماء والطارق» میخواند ومن‌هنوز در جاهلیت بودم دراسلام نیامده ، واین سوره از لفظ رسول(ص) یاد گرفتم پس در انجمن ثقیف بگذشتم و قومی ازقریش درمیان ایشان بودند، عتبه و شیبه پسران ربیعه با ایشان قوم‌ازمن‌درخواستند تا این سوره برخواندم هرچه تقسان بودند گفتند ما بری‌ٔ هذا الاخبار سحری‌است راست ودرست قرشیان گفتند نحن اعلم بصاحبنا لوعلمنا انه حق لتبعنا ما محمد را به شناسیم‌وحال وی ازشما بهتردانیم که او مردیست وار قبله‌ما اگر ما دانستمانی[1] که‌اوبرحقست وسخن اوراست، ماخودبر پی وی رفتمانی[2] واو را راست‌گوی دانستیمی قوله

« والسّماء والطارق» قال الکلبی نزلت فی ابی طالب وذلك انه‌اتی النبی (ص) فاتحفه بخبز ولبن فبیناهوجالس‌یاکل‌اذا انحط نجم فامتلاءماء ثم ناراففزع ابوطالب وقال ای شی هذا ؟ ـ فقال رسول‌الله (ص) «هذانجم‌رمی‌به وهو آیه من آیات‌الله سبحانه» فعجب ابوطالب فانزل الله عزوجل

١) دانستمانی صیغه قدیم است از میدانستیم
٢) رفتمانی صیغه قدیم است از میرفتیم

« **والسما والطارق** » هذا قسم « **والطارق** » النّجم لان الطروق يكون بالليل وطلوع النجم بالليل و كل ماجاء ليلاً فقد طرق ومنه حديث **جابر** نهى النبى (ص) ان يطرق الرجل اهله و قال حتى تستحد المغيبة و تمتشط الشعثة و قالت **هند بنت عتبة**

نحن بنات **الطارق** نمشى علـى النمارق

تعنى انّ ابانا نجم فى شرفه وعلوه وقال الشاعر

يا راقد الليل مسرورا باوله	ان الحوادث قد يطرقن اسحارا
لا تفرحن بليل طاب اوله	فرُبّ آخر ليل اجج النارا

ثم فسّر فقال

« **النجم الثاقب** » اى النير المضيء وقال فى موضع « شهاب ثاقب » يقال اثقب نارك ، اى ـ اضئها وقيل « **الثاقب** » العالى الشديد العلو يقال ثقب الطائر اى ارتفع ارتفاعا شديدا كانه قد ثقب الجو الاعلى قال **ابن عباس** اراد به زحل لانه العالى فى السماء السابعة وقال **ابن زيد** اراد به **الثّريا** والعرب تسميه النجم

« **ان كلّ نفس** » هذا جواب القسم « **لمّا عليها حافظ** » قرأ **ابوجعفر** و **ابن عامر وعاصم وحمزة** « **لما** » بتشديد الميم يعنى ما كلّ نفس الا « **عليها حافظ** » فيكون « **لما** » بمعنى الا وهى لغة **هذيل** وقرأ الآخرون بالتخفيف جعلوا ما صلة والمعنى « **ان كل نفس** » لعليها « **حافظ** » والحافظ هوالله عزوجل « وهوعلى كل شيء حفيظ » يحفظ على عباد اعمالهم والملائكة حفظة يحفظون على بنى **آدم** اعمالهم واقوالهم و آجالهم وهو قوله « وانّ عليكم لحافظين » وعن **ابى امامة** قال قال رسول الله (ص) وكّل المومن ستون ومائة ملكا يذبون عنه مالم يقدر عليه من ذلك للبصر سبعة املاك يذبون عنه كما يذب عن قصعة العسل الذباب لو وكّل العبد الى نفسه طرفة عين لاختطفته الشياطين قوله

« **فلينظر الانسان** » يعنى الكافر المنكر قدر الله على البعث « **مم خلق** » اى ـ مماذا « **خلق** » يعرفه اصل خلقته ليدله بذلك على وحدانيته ثم بين فقال

« **خلق من ما دافق** » اى ـ مدفوق مصبوب فى الرّحم ، فاعل بمعنى مفعول

کقوله «فی عسه راسه» ای ـ مرصته والمعنی «حلق من» ماس، ماء الرحل وماء المرأه فوحد لامراحهما

«یخرج من بین الصلب» الرحل وبراب المرا «والبراب» حمع البربه و هی عظام الصدر والنحر و قیل من بین صلب الرحل و رابیه قال الضحاک «البراب» العساں والیداں والرّحلان وقیل هی عصار الفلب و منه یکون الولد و سئل عکرمه عن «البرائب» فقال هذ و وضع ید علی صدره نظیر الآیه قوله «من نطفه امساح» ای ـ احلاط من نطفه الرحل و نطفه المرأ و ماء الرّحل ابیض غلیظ وماء المرأ اصفر رقیق و هما یحریان من حمیع البدن، فیحتمع ماء الرحل فی صلبه، ثمّ یحری منه و یحتمع ماء المرأ فی برائبها ثم یحری فی لسها و «البرائب» ثمانیه اضلاع فی الصدر خلف منها اربعه یمنه و اربعه یسر اعلاهما موضع القلاد فسه الولد فی الصور بما یعلو منهما واللّحم والدم من ما المرأ والعظم والعصب من ما الرحل

«انه علی رجعه لقادر» ای ـ «انه علی» «رجع» الانسان بعد البلی الی الحیو «لقادر» و قیل «انّه علی» «رجع» الماء الاحلیل والی الصلب «لقادر» وقیل معنا «انّه» «لقادر» «علی» ان یکّسه بعد سحوخته فیجعله کهلا، ثم شابا، ثم طفلا، ثم رضیعا، ثم جنینا ثم مضغه، ثم نطفه وقال ابن زید «انه علی» حبس ذلک الماء «لقادر» حتی لا یخرج

«یوم تبلی السّرائر» ای ـ اذکر «یوم تبلی السرائر» واحذر «یوم» یمتحن الضّمائر فیجاری کل انسان علی معتقد من التکذیب و التصدیق وقال عطا بن ابی رباح «السرائر» فرائض الاعمال کالصوم والصلو والوضوء والاغسال من الجنابه فانّها سرائر بین الله وبین العبد فلو شاء العبد لقال صمت ولم یصم وصلّیت ولم یصل واغتسلت ولم یفعل فیختبر حتی یظهر من اداها ممن ضیعها وفی الخبر عن عبدالله بن عمرو قال قال رسول‌الله (ص) «ثلاث من حافظ علیهن فهو ولّی الله حقا ومن اختا نهن فهو عدو الله حقا الصلو والصوم والجنابه» وقال ابن عمر یبدی الله یوم القیامه کل سر فیکون زینا فی وجوه وشینا فی وجوه یعنی من اداها کان وجهه مشرقا

و من صنعها كان وجهه اغبر

« **فماله من قوة** » اى ـ ما لهذاالانسان المنكر للبعث يومئذ « **من قوة** » ينتصر لنفسه و يدفع العذاب بها عنها « **ولاناصر** » يمنعه من عذاب الله و يعصمه من بأسه ثم ذكر قسماً آخر فقال

«**والسمآ ذات الرجع**»اى«**ذات**»المطر سمى رجعاً لانه يرجع كل عام و يتكرّر وقال **ابن عباس** هوالسحاب يرجع بمطر بعد مطر وقيل يرجع بنجومها و كواكبها وشمسها وقمرها طالعة غب مغيبها

« **والارض ذات الصّدع** » اى « **ذات** »الانصداع بالانشقاق بالنبات والاشجار والانهار وجواب القسم

«**انه لقول فصل**» اى ـ ان **القرآن** كلام حق صدق صحيح جد يفصل به بين الحقّ والباطل وماهو بالسفساف واللّعب والباطل ثم اخبر عن مشركى اهل **مكة** فقال

« **انهم يكيدون كيداً** » يعنى فى دار الندوة حين اجتمعوا على المكر برسول الله (ص) كما قال «واذ يمكر بك الّذين كفروا » الآية «**واكيد كيداً** » اى ـ انتقم منهم فى الدنيا بالسيف وفى الآخرة بالنار، اى ـ اخفى عنهم ما اذ بر فى امرهم وقيل **كيد** الله استدراجه اياهم من حيث لا يعلمون

« **فمهّل الكافرين** » قال **ابن عباس** هذا وعيد من الله عزّوجل لهم، اى ـ انظرهم و اخّرهم فلا يستعجل هلاكهم « **امهلهم رويداً** » اى ـ « **امهلهم** » امهالا قليلاً وما كان بين نزول هذه الآية وبين وقعة **بدر** الا زمان يسير والتمهيل والامهال لغتان هذا كقوله « و مهلهم قليلا » ثم نسخ الامهال آية السيف و **رويداً** تصغير رودا ولا يرفع ولا يكسر واصل الرود الحركة الخفيفة يقال راد يرود رودا ومنه قوله « وراودته الّتى هو فى بيتها » وقيل « **رويداً** » نصب على المصدر و المعنى اورودهم « **رويداً** » يقال اورود فى الامر اذا تانيت فيه تاويله ارسلهم فى غيهم و « **امهلهم** » قليلا فاخذهم الله يوم **بدر** وقتلوا بالسيف

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم‌الله الرحمن الرحیم » این المحسن فی الدنیا کلام الله وفی العقبی سلام‌الله شادی مؤمنان درین جهان ازسماع نام و کلام اوست ، ودرآن جهان از دیدار وسلام او مؤمن اوست که زبان نام اومیگوید وجان و دل رضاء او میجوید ، دست اوانعام میشود ونسیم گل وصال میبوید ، درمیدان عشود سمی بود وبزبان حال این بیت میگوید

تام تومرا مونس وبارست بسست ورد کرتوام‌هیچ نشاید لب

بزرگی بارسارا گفتند وقتی که درمناجات باشی‌ماراندعا ادداز گفت بزارم ازآن وقت که مرا با دوست رازی بود و جز از دوست مرا ازجیزی یادآید ای مسلمانان همت بلند دارید ودررا طلب کم اززنی مباشید بنگرید که آن شیر زن درعلو همت خویش کجا رسید

بر همت من زمانه را بار نماند زدید من سپهر را راز نماند

در لشکر طبل باز آواز نماند درو ازمکن که‌جای درواز نماند

قوله « والسما والطارق » رب العالمین در قرآن فراوان قسم یاد میکند بعضی بذات قدیم خویش، جنانك « فلای وربی » فورب السماء والارض » ، بعضی بصفات کریم خویش‌جنانك « والقرآن المجید » « والقرآن ذی الذکر » ، بعضی بمفعولات ومصنوعات خویش جنانك « والمرسلات » « والنازعات » « والعادیات » « والذاریات » « والسماء ذات البروج» « والسما والطارق» وامثاله مومن‌موحد الله را جل‌جلاله بی‌سوگند باوردارد ، بهرجه گوید تصدیق وتحقیق آرد ، لکن بجلال عز خویش‌سوگند یادمیکند تا کندوباشد را تعز متوسر تف راه یادوست می‌شود بجان می نارد ، دشمن می‌شود ، دل میگدارد

«والسما والطارق » «ان کل نفس لما علیها حافظ » جواب قسم است ، سوگند یاد میکند که هیجکس نیست که براو گوسوانی نیست مگر که‌براو گوسوانی ونگهبانی هست ، همانست که جای دیگر گفت « و ان علیکم لحافظین » برشما

گوسوانان اند فرستگان دیران ، و وسندگان برسما موکل کرد اند تا گفتار و کردارسما می‌نوسند وآنکه بر **مصطفى**(ص) عرضه میکنند جنانکه در خبراست قال رسول‌الله (ص) « تعرض علی اعمالکم فما کان من حسنة حمدت الله علیها وما کان من سیّئة استغفرت الله لکم » مومن موحد معتقد چون‌میداند که ازحقّ جل جلاله بروی گوسوان‌است ونگهبان، بابد که‌لباس‌مراقبت دربوسد، و گوش باحوال‌واقوال و اعمال‌خود دارد و ساحت سینه خودازلوث غفلت باك دارد « الم یعلم بان الله یری » بردوام ورد خود سازد ، « ان علیکم لحافظین » دربیش دیده خود دارد ، « وما کنا عن الخلق غافلین » نقش نگین نفس خود گرداند

آورده اند که در **مکه** زنی بود فاجر وگفت من **طاوس‌یمانی** را از را طاعت برگردانم و درمعصیت کشم و **طاوس** مردی نکوروی بود وخوش خلق و خوش‌طبع آن زن بر **طاوس** آمد وباوی سخن‌در گرفت‌بر سبیل مزاح **طاوس** بدانست که مقصود وی جیست گفت آری صبر کن تابفلان جایگاه‌آیم جون‌بدان جایگه رسیدند، **طاوس** گفت اگر ترا مقصودی است اینجا بواند بود آن زن گفت سبحان الله این چه جای‌آن کار است ، انجمن گاه خلق ومجمع نظارگیان **طاوس** گفت الیس الله برانافی کل مکان ؟ ای زن از دیدار مردم شرم میداری واز دیدار الله که بما مینگرد خود شرم نداری ؟! « یستخفون من‌الناس ولا یستخفون من‌الله » ! آن سخن در زن گرفت ، گفتش عنایت برو گشادند توبه کرد و از جمله اولیا گشت

قوله « **فلینظر الانسان مم خلق** » تا درنگرد مردم که او را خود از جه جیز آفریده اند وازبهرجه آفریده اند ؟ خلق الله وجها یصلح للسجد ، وعینا یصلح للعبر ویدبا یصلح للخدمه وقلبا یصلح للمعرفه وسرا یصلح للمحبّة « فاذکروا نعمه‌الله‌علیکم » حیث زین السمکم بالسهاد وقلوبکم‌بالمعرفه والسعاد وابدانکم بالخدمه‌والعباد

«خلق من ماء دافق» «**یخرج من بین الصلب والترائب**» این مردم راکه آفریدند ازآبی افکند ریخته آفریدند آبی که از پشت مرد بیرون میآید و از استخوان سینه زن اول نطفه بود و بقدرت خود علقه گرداند پس بمشیت خود

مصعه ساحب ، مس باراد حود عطام را بدبدآورد بحود حود کسو لحم در عطام
بوساىد چوں حواسب که بر مادر و بدرب حلو کىد ، درصدف رحم برا بصورب
ىىکوساراسب ، حماںکه بحاس کسرك را سارا ىد ، بوف‌عرص، کدلك بر ىىك فی‌فىرك
بعد ماصىرك براىا لىوم العرص علی‌المرسلىں و علی رب العالمىں قال الله بعالی و
عرصوا علی‌ر بك‌صفاً ، کور که دروآب بود بوآں‌را ىکو ىسار کسی،دروی‌هىح‌نماند
رب‌العزّ ىطفه رادررحم نهاد وىکوىسارىکه داسب، بعدرب حود فسىحاں مں رکّب
حسداىں آدم بر کىسا احىوی علی‌حمىع ماحلو فی‌العالم‌الاکىر رب‌العز بعصی ار
محلوفاب برصورب‌ساحداں‌آفر ىد‌،حوں‌ماروماهی‌وحسراب ، بعصی رصورب‌راکعاں،
چوں بهاىم وسباع بعصی برصورب‌فائماں،حوں اسحارو ىاب، بعصی‌برصورب‌فاعداں،
حوں حىال را سىاب ، ایں همه برسحود ور کوع وفعود محىوراىد و اىساں را درآں
مدحی‌ىه وآدمی را برصورىی آفر ىد که دروفدرب سحود ور کوع وفعود وفىام‌اسب
واو را درآں احىاروا‌سىطاعب داد لاحرم مىىوحب مدح‌وىىا سد که « الىائىوں
العاىدوں الحامدوں » الی‌آحرالآ ىه سىحاں مں حلو اىں آدم لاطهار القدر
ىمّ رزقه لاطهار الکرم ، ىم ىمىىه لاطهار الحىروب ىم ىحىىه لاطهارالىواب والعفاب
« فىبارك الله احسں الحالفىں »

ـ سورة الاعلى ـ مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« سبح اسمَ ربّك الاعلىٰ(١) » پاكى و بى عيبى نامهاى خداوند خويش را آن برتر ما كنر

« الّذى خلق فسوّىٰ (٢) » اوكه بيافريد ودرخور وهموار آفريد

« والذى قدر » واو كه اندازه‌اى آفريده خويش را در آفرينش «فهدىٰ(٣)» ودردل داد آنچه خواست وآن را كه خواست برو آراست [كرنا راست]

« والّذى اخرج المرعىٰ (٤) »واوكه بيرون آورد از زمين چراگاهاى دركيا

« فجعلهُ غثآ احوىٰ (٥)» آخر آن را كا كرد سيا

« سنُقرئك فلاتنسىٰ (٦) »آرى بر تو ميخوانيم وتيكه ميدارم تا فراموش نكنى

« الاماشآ الله » مگر آنچه الله خواهد [بسكسار كردن راوامت برا و بدل آسانى دادن را] « انه يعلمُ الجهر ومايخفىٰ (٧) كه الله ميداند آنچه آشكار است از كردار وآواز بلند وآنچه نهان ماند

«ونُيسرُك لليُسرىٰ(٨) » وبر وآسان مى كنيم را راسى ورسكى

« فذكران نفع الذكرىٰ (٩) پند د ودرياد د كه سود دارد پند دادن و در ياد دادن

« سيذّكرمن يخشىٰ(١٠) » پند گيرد و يادگار بدبرد اوكه خداى بشناسد وازو بترسد

«ويتجنبها الاشقىٰ(١١)» و برهيزد از پند بدبرفتن آن بد بخت بدبخت

«الذى يصلىٰ النار الكبرىٰ(١٢)» اوكه آن آتش مهين رسد سوختن را

«ثم لايموتُ فيها ولايحيىٰ (١٣)» پس آنگه نميرد كه رهد و نه جان زيد كه خواهد

«قد افلح من تزکیٰ(١٤)» پاك سد و هنری و سرور آمد او که حسری داد ار بهر الله ارمال حو س

« و ذکر اسم ربه فصلیٰ (١٥) » و نام حداوند حو س برد ىما کی و ىگانگی و ما آن ىمار کىد

« بل تؤثرون الحیوٰة الدنیا (١٦) » نه حىن مىکىىد که اىن حهان در آن حهان برمی گرىىد

«والاٰخرة خیرٌ و ابقیٰ(١٧)» و آن حهان به اسب که آن حهان ىماىد

«ان هذا لفی الصحف الاولیٰ(١٨)» اىن سحىان و اىن ىعام در صحىفه های ىىس اسب

« صحف ابرٰهیم و موسیٰ(١٩) » در صحىفه هـای **ابراهىم و موسی** علىهما السلام

النوبة الثانىة

اىن سور ىقول ىعصی مفسران مکّی اسب و ىقول ىعصی مدنی ، ىوزده آىب هفتاد و دو کلمه ، دوىسب و هفتاد حرف ، و در ىن سور از منسوحات هىح ىىسب و در حىر **ابی بن کعب** اسب از **مصطفی (ص)** که هر که اىن سور ىرحواند الله ىعالی ىعدد هر حرفی که ىر **ابراهىم و موسی و عىسی** علىهم السلام فروفرسىاد او را ده ىىکی در دىوان اعمال ىوىسىد و در آىار سلف اسب که هر که **سورة الاعلی** ىرحواند حىاىسب که ىىح ىکی از **قرآن** حواىد و رسول حدا(ص) حواىدن اىن سور دوسب داىسی و هر گه که ىحواىدن اىن سور آغاز کردی گفىی «سىحان ربی **الاعلی**» و ىزرگان صحابه حون **علی (ع)** و ىسر و **عىدالله عىاس** و **عىدالله زىىر** و **عىدالله عمرو** و **ابوموسی اسعری** رضی الله عىهم حون در ىماز اىن سور حواىدىدی ىگفىىدی سىحان ربی **الاعلی** ، **ضحاك** گفب من قرأها فلىقرأها کذلك ، هر که اىن سور حواىد ىا آن کلمات ىگوىد حىاىکه اىسان گفىىد و ىاوىل «**سبح اسم ربك الاعلی**» اىن ىهادىد که قل «سىحان ربی **الاعلی**» معىی آنسب که ىگو ای **محمد** «سىحان

ر بی الاعلی »واول کسی که«سبحان ربی الاعلی » گفت میکائیل بود مصطفی (ص) جبرئیل را پرسید که « گوئید این کلمات را در نماز یا درغیر نمار بواب حسب»؟ فقال یا محمد ! ما من مومن ولامومنه یقولها فی سجوده اوفی غیر سجود الا کانت له فی میزانه اثقل من العرش والکرسی و جبال الدنیا و یقول الله صدق عبدی انااعلی فوق کل شیء ولیس فوقی شیء ، اشهدوا ملائکتی انی قدغفرت لعبدی وادخلته جنتی فاذامات زار میکائیل کل یوم فاذا کان یوم القیامه حمله علی جناحه فیوقفه بین یدی الله عزوجل ! فیقول یارب شفعنی فیه ، فیقول قدشفعتک فیه اذهب به الی الجنه وقال عقبه بن عامر لمانزلت «فسبح باسم ربك العظیم» ، قال رسول الله (ص) اجعلوها فی رکوعکم فلما نزل «سبّح اسم ربك الاعلی» قال صلی الله علیه وسلّم اجعلوها فی سجودکم قوله

«سبح اسم ربك الاعلی» یعنی قل «سبحان ربی الاعلی » والی هذاالتاویل ذهب جماعه من الصحابه والتابعین و قال قوم معنا نزّه «ربّك الاعلی» عما یقول فیه الملحدون ونسبه به المبطلون وجعلوا الاسم زائد فی الآیه دخلت لتحسین الکلام کقوله «واصلحوا ذات بینکم» وتصحیح بهذا من یجعل الاسم والمسمیٰ واحدا لان احدا لا یقول سبحان اسم الله سبحان اسم ربنا انما یقول سبحان الله سبحان ربنا وکان معنی « سبح اسم ربك» «سبح ربك» وقیل الاسم صفه ومعنا نزّه وصفه عما لایلیق به وقیل ر اسمه عن ان سمیٰ به غیر فلا یسمی احدالله غیر تعالی ذکر وجلّت عظمته وقال ابن عباس معنا صل بامر «ربّك اعلی» ای ـ علا کل شی قدر و سلطانا والالف للمبالغه لاللمفاعله

«الّذی خلق فسویٰ» ای ـ خلق کل ذی روح «فسویٰ» خلقه وخص ّکل واحد سالیف و نظم علی ماأراد و قیل سوی الیدین و الرجلین والعینین و قیل سوی ای ـ عدّل قامته وقیل خلقه مستویا متقنا محکما لیدل علی علم فاعله وارادته

« والذی قدر فهدیٰ » قرا الکسائی بتخفیف الدال «قدر» و شددها الآخرون وهما بمعنی واحد ، والمعنی «قدّر» الارزاق «فهدیٰ» لاکتساب الارزاق

والمعاس وقيل «قدر» الحلواروا‌حا ذكرا وانثى ثم هدٰيهم الوحه التّوالد والتناسل وعلّمهم كيف يا تيها و كيف ياتيه وقيل هدٰيه الى‌احساب المصا رو اسعاء المنافع وقيل «هدى» الانسان لمصالحه‌والبهائم لمراتعها وقيل «هدٰيه السبيل اما شاكرا واما كفورا» وقيل «قدر» السعاد والشقاو عليهم ثم يسر لكل‌واحدٍ من الطائفتين سلوك ما « قدّر » عليه وقيل « قدر » الذنوب على عباد ثم هديهم الى التوبه وقيل « قدّر » في‌الرّحم تسعه اشهر اقل اوا كثر «فهدى» للخروج من الرحم وقيل جعل الهدايه في قلب الطفل حتى‌طلب ثدى امه ومن عن عمر

«والذى‌اخرج‌المرعىَ» اى - انبت ماترعا الدواب من بين اخضرواصفر و احمر وابيض

« فجعله» بعد الخضر «غُثآ » هشيما يابسا كالغثاء الذى تراه فوق السيل «احوى» اى - اسود بعد الخضر و ذلك ان الكلاء اذاجف ويبس اسودّ و قال الزجاج فيه تقديم وتاخير و تقدير « اخرج المرعىٰ» «احوىٰ» «فجعله‌غُثآ » ويكون «احوىٰ» في موضع نصب على الحال بريد «والّذى» انبت‌الزرع والنبات من‌الارض اخضر يضرب الى الحو وهي السواد اى - من شدّ خضر ه يعنى كه از سبزا ى سيا تام بود وازسبزى‌باسياهي ميگراند همچنانكه گفت «مدهامتان » ثم «جعله غثآ » اى - جففه حتى صير هشيما جافا كالغثآء الّذى تراه فوق الماء

«سنقرئك فلاتنسىٰ » اى - سنجمع حفظ القرآن في قلبك و قرآء ته في لسانك حتى «لاتنسىٰ» كقوله «ان علينا جمعه وقرآ نه» قيل كان‌النبى(ص) يتلقف القرآن من جبرئيل بسرعه فكان اذا قرا آ ه كان ان ينسه التلقف مخافه ان ينسى فانزل‌الله سبحانه«سنقرئك فلا تنسىٰ » فلم ينس بعدها شيئا من القرآن البته ماعاش وفي‌هذا اعجاز عظيم و قوله

« الاماشاء اللّه » اى - مما لم‌يقع به التكليف في‌التبليغ ولايجب عليه‌اداو فينسيه‌الله سبحانه اذا شا وقال الحسن و قتاده « الاماشاء الله» ان ينسيه برفع حكمه و تلاوته كما قال تعالى « ماننسخ من آيه او ننسها » والانساء نوع من‌النسخ ونسخ الله عزوجل من كتابه تلاوه الواى ، منهاما انسى رسوله و وضع عنه حكمه و

منها ما انسا واىس حكمه كالرحم ولاً ىىاں ىسملاں معاهدىں اللّوىىں واللّوں النالت ما اسىطاهر ووصع عىه حكمه وفىل « سىقرئك فلا ىىسىٰ » اى ـ ىعلّمك وىحفط علىك ما ىقرأ فلاىىرك العمل ىما امرب ىه

« الاماشآ الله » ان لا ىعمل ىه ىالىسح حكى ان اىں كىساں النّحوى حصر محلس الحسد ىوما فقال ىا ىاالقاسم ماىقول فى قوله عروحلّ «سىقرئك فلا ىىسىٰ »؟ فاحاىه مسرعا كاىه ىعدم السوال فىل دلك ىاوقاب لاىىسى العمل ىه فاعحب اىں كىساں دلك اعحاىا سدىدا وقال لا ىعصص الله فاك مىلك ىصدر قوله « اىه ىعلم الحهر و ماىحفىٰ » من القول والفعل فىل ىعىى اعلاں الصدقه واحفاها

«و ىىسرك للىسرىٰ» اى ـ للحلّه الىسرىٰ والىسرىٰ الفعلىٰ من الىسر و هو سهوله عمل الحىر اى ىسهل لك العمل الّدى ىوصلك الى الحىه و فىل معىا ىوفقك للسرىعه الىسرى وهى الحىىفىه السمحه السهله وفىل هو متصل ىالكلام الاول معىا «اىه ىعلم الحهر »اى ـ ماىقرا على حىرئىل اداقرع من التلاو «وماىحفىٰ» ما ىقرا فى ىفسك محافه الىسىاں ىم وعد فقال

« و ىىسرك للىسرىٰ » اى ـ ىهوں علىك الوحى حتّى ىحفطه وىعلمه

« فدكر »اى ـ عط ىالقرآں وىالله رعىه ورهىه « اں ىفعب الدكرىٰ » ىحىء فى العرىىه « اں » مىىه لاللسرط فىكوں ىدل فد كقوله عروحل «ودكر فاں الدكرىٰ ىىفع المومىىں و معىى هدا اىه قد علم (ص) اں « الدكرى » ىىفع لامحاله اما فى ىرك الكفر او ىرك المعصىه او فى الاسىكىار من الطاعه و هوحىب على دلك و ىىىه على اىه ىىفع

« سىدّكر من ىحسىٰ » اى سىىعط ىالقرآں من ىحسىٰ الله سىحاىه و ىحسى عقوىىه فىل ىرلب فى عىماں ىں عفاں وفىل قوله « اں ىىفعب الدّكرى » « اں »سرط وحواىه قوله « سىدكر »الا اىه ارىفع لاحل السىں الّىى فىه وهى ىىوب مىاب الفاء ومعىا « اں » ىىفع « الدكرى » ىدكّر من ىحسىٰ

« و ىىحىىها الاسقىٰ » اى وىىحىب« الدكرىٰ »« الاسقىٰ »الكافر

« الدى ىصلى الىار الكىرىٰ » ىعىى ىار حهىّم الصعرىٰ ىار الدىىا وفى الحىر

عن ابی هریرة عن السی (ص) قال ان نارکم هذ حرءٌ من سبعین حزء من نار جهنم غسلت ماء البحر مرتین ولولاذلك لما حلف فیهاممنعه وقیل «النار الکبری» الطبقه السفلی من جهنّم

«ثمّ لایموت فیهاولایحیی» موتا ینفعهوحیو تنفعه ای لایموت موتا مریحا ولایحیی حیو ملذ نزلت هذ الآیه فی عتبة بن الولید و ابی جهل

«قدافلح من تزکّی» ای - صادف البقاء ونال الفوزوالنجا من قال لاآلها لاالله وتطهّر من الشرك هذا قول عطا و عکرمه و ابن عباس وقیل من صار زاکیا ان عمل صالحا و قال قتادة یرید به الزّکو المفروضه و قیل «تزکّی» ای - اسلم وصدق

«وذکر اسم ربه» یعنی الشهاد «فصلّی» یعنی «وصلّی» مع الشهاد و هذ الکلمات تجمع ارکان الایمان التزکّی التصدیق والذکر الشهاد والصلو العمل وقیل نزلت فی زکو الفطروصلو العید والمکسرفیه و یروی هذا عن عمرو بن عوف المزنی عن رسول الله (ص) وعن ابی العالیه و عمر بن عبدالعزیز وغیرهم وفی هذا التفسیر نظر واضطراب لان هذ السور فی قول اکثر العلماء مکیه ولم یکن بمکّه صوم و لازکو فطر ولاعید الا ان یکون السور مدنیه وهو فی قول بعضهم وقال بعض الفقهاء من المتأخرین یجوزان یکون النزول سابقا علی الحکم کما قال «وانت حل بهذاالبلد» فالسّور مکّیه ظهر اثر الحل یوم الفتح حتی قال (ص) «احلّت لی ساعه من نهار و کذلك نزل بمکه سیهزم الجمع و یولّون الدبر قال عمر بن الخطاب کنت لاادری ای الجمع یهزم فلما کان یوم بدر رأیت النبی (ص) یقول «سیهزم الجمع ویولّون الدبر» وعن جابر بن عبدالله قال قال رسول الله (ص) «قد افلح من تزکّی» قال «من شهدان لاآلها لاالله وخلع الانداد وشهدانّی رسول الله»

«وذکر اسم ربه فصلی» قال هی الصلوات الخمس و المحافظه علیها حین ینادی بها والاهتمام بمواقیتها قال النبی (ص) «علم الایمان الصلو فمن فرغ لها قلبه وحافظ علیها بحد ودهافهو مومن» وقیل الصلو هاهنا الدعاء قوله

«بل یؤثرون الحیوه الدّنیا» قرأ ابوعمرو ویعقوب الیاء و الضمیر للاشقی

وقرأ الآخرون بالتاء يخاطب بها كفار قريش ايضا و يقدر قل لهم « بل تؤثرون الحيوٰة الدنيا » على الآخر و قيل الخطاب للمومنين اى ـ « بل تؤ ثرون » الاستكثار من الدنيا على الاستكثار من الآخر

« والاٰخرة خيرٌ » للمومنين «وابقىٰ» للجزا والثواب قال عرفجه الاشجعى كناعند ابن مسعود وقرأ هذ الآيه فقال لنا اتدرون لم آثرنا « الحيوٰة الدّنيا» على الآخر ؟ـ قلنا لاـ قال لان الدنيا احضرت وعجل لنا طعامها وشرابها ونسائها ولذتها وبهجتها وان الآخر نعت لنا و زوى عنا فاخذنا العاجل وتركنا الآجل

والاٰخرة خيرٌ وابقىٰ » يجئ فى كلام العرب افعل بمعنى الفاعل كثيراوهذا من جملته ، وقال قتاده « والاٰخرةخيرٌ » فى الخير «ابقىٰ» فى البقاء

« ان هذا » يعنى ماذكر من قوله « قدافلح من تزكى » اربع آيات « لفى الصحف الاولىٰ » اى ـ فى الكتب الاولىٰ الّتى انزلت قبل القرآن ذكر فيها فلاح المتزكّى و المصلّى و ايثار الخلق الدنيا وان « الاٰخرة خيروابقىٰ » ثمّ بين الصحف فقال

« صحف ابرٰهيم و موسىٰ » وقيل السور كلّها فى الصحف الاولىٰ وقيل جميع القرآن فى الصحف الاولىٰ وقيل ان فى « صحف ابرٰهيم » ينبغى للعاقل ان يكون حافظا للسانه عارفا بزمانه مقبلا على شانه و فى حديث ابى ذر (رض) قال قلت يارسول الله كم انزل اللّٰه من كتاب ؟ ـ قال مائه واربعه كتب ، منها على آدم عشر صحف و على شيث خمسين صحيفه و على اخنوخ وهو ادريس ثلاثين صحيفه وهواول من خط بالقلم وعلى ابراهيم عشر صحائف و التورية و الانجيل و الزبور و الفرقان وعن عائشة قالت كان رسول الله (ص) يقرافى الركعتين اللّتين يوتر بعدهما سبح « اسم ربّك الاعلىٰ » « قل ياايها الكافرون » و فى الوتر « قل هوالله احد » و « قل اعوذبرب الفلق » و« قل اعوذ برب النّاس

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرّحيم » اسم تخبر عن جلال ازلى و جمال

سر مدی، حلال لس له روال ، حمال لس له اىمال ، حلال هو اسىحقاقه لحىروىه، حمال هو اسىحقاقه لملکوىه ، حلال من کاسفه ىه فاو صافه فىا فی فداء ، حمال من لاطفه ىه فاحواله ىقاء فی ىقاء ىمام او که درارل ىس‌اروحود کائىاں ومحدىاں حود او ىود حل حلاله ، ىسها ىی قلّں ، دانا ىی علّں ىوانا ی حىلں ، ىاقی ىىقاءِ حو ىس ، ممعالی ىصفاں حو ىس ، مىکىر ىکىر ىاء حو ىس ، قدوس ىصمدىں حو ىس ، موحود ىداں احدی ، موصوف ىصفاں سرمدی ، ىاك ار عىں ، دور اروهم ، ىروں ار فىاس ىگاىه و ىکىا در ىام و در ىساں ، آفر ىدگار حهاں و حهاىىاں حلو را ىىافر ىد حماىلك حود حواسں ، ىا هسىی وی ىداىىد حداوىدی وی ىسىاسىد ، ارصىع وی ىرکمال علم و قدرں وی دلىل گىرىد اسىں که رں العالمىں گفں « وما حلقں الحں والاىس الالىعىدوں »معىا الا لآ مرهماں ىعىدوىی حں والس را ىىافر ىدم مگر آں را ىا ىفرماىم که مرا درسىىد ، ىا کیوىی عىىی مں‌ىداىىد، ىىوحی و قدوسی مرا ىىىاسىد هماىسں که **مصطفی** (ص) در حصوص فرمود که « **سبّح اسم رىك الاعلیٰ**[١] »ای ـ «**سبّح رىك** » معرفه اسمائه واسىح سرك فی ىحارعلاىه واسىحرح‌مں‌حواهرعلو وسىاىه ما ىر صىع ىه‌عقدمدحه و ىىائه **اىں‌عىاس** گفں **مصطفی** را (ص) وامں وی‌را دراول‌سوره ىىمار ود کرفرمود ای ـ صل‌ىامر « **رىك**» ودرآ حرسور اىىاں رادراداء ىمار ودکر ىىىود که « **قد افلح مں ىر کیٰ**[١] » «**ود کر اسم رىه فصلّی**»ىىروری‌وىحاں‌وىحاح‌ىوسں‌ىىد ای که‌سه‌حىر ىحای آورد، و آں‌سه حىرارکاں‌اىماں‌اسں « **ىر کیٰ**[١] » ىصدىو اسں‌ارمىاں حاں «**ودکر اسم رىه**» ىىهادىىں درىىاں « **فصلی** » عمل اسں ار کاں و ار اعمال ىمار ىدکر محصوص کرد ، رىرا که ىمار معطم اعمال‌اسں و ىهىىه احوال‌اسں ، مىداں حدمىگاراں اسں ودوىىاں وفاداراں‌اسں‌وقرىاں ىرهىر گاراىسں **مصطفی** (ص)گفں « الصلو قرىاں کل ىقی » حطىں‌فرىىسں وىىفىع‌رلّں، و کمىل‌حصرں‌اسں ومىماصی‌رحمں گىاهاں را مکفر کىد ىىىه را مىوّر کىد، ىىد را ىعطرطاعں معطر کىد، دل وی‌ارفحىا ومىکر مطهر کىد « اں الصلو ىىهی عں الفحىا والمىکر » لکں اں آں وقں ىود که ىىرائط وىرائع آں ىىام کىد، فرائص وىىں وآداں آں رووفرماں ىمام

کند، تن را بآب طهارت از نجاسات پاك کند دل را آب صفات از حماقت نفس خالی کند پس بمقام خدمت آید بدل درمیدان همت آید بخاطر درحضرت حاضر بود، حرمت باشد از تن جانب بدان جانب بنگرد، عاجزوار دست بتکبیر بر آرد، چنانك اسیران دست وابند دهند دست برهم نهد چون محتاجان در بار بار کند بیت چنانست که بدست راست دست چپ گیرد وآن دست گرفتن شان عهد بستن شان عهد بست وشان مبایعت با حق است که میگوید جل جلاله «انما یبایعون الله ید الله فوق ایدیهم» بند می گوید خداوندا من این دست راست خود بابست ساختم و دست چپ اسیر خود ساختم وبا دین عهد بستم وبا تو عهد کردم که روی ازحضرت نگردانم و از وی برنگردم واین عهد درحقیقت شان آن عهد اولی است که رب العزه میگوید «ان الله اشتریٰ من المؤمنین انفسهم» وعهد آنست که میگوید «الست بربکم قالوا بلی» روی عن رسول الله (ص) عن الله عزوجل قال جل جلاله «ان للمصلّین ثلاث شرائط احدیها تنزل الرّحمه من عنان السماء الی مفرق راسه مادام فی صلوته والثانیه حفه الملائکه باجنحتها والثالثه اناجی معه کلّما قال یا رب اقول لبیك» ثم قال النبی (ص) «لوعلم المصلّی من یناجی ماالتفت» قوله

«بل تؤثرون الحیٰوة الدنیا» خطاب با مؤمنان است و سخن بر محرج شکایت بیرون داد که شما از طاعت و عبادت ماروی گردانید اید و این جهان فانی بر جهان باقی گزیدید اید میدانید که آفتاب بقاء این دنیا بر سر تیغ الغروب است زیدان لشکر ایمان است غدّار وفا ماست کمال هوس بهماست عول مردم هماناست مردریگی مردار زهری عسل طعم دیوی فرسند مردان ابدو ادب کنند مدّعیان را بدو آزمایش کنند مصطفی (ص) اول قلم فتوی در زی این راند که «حلالها حساب وحرامها عذاب» اگر حلالست بی حساب وعتاب نیست و اگر حرام است جز عذاب وعقاب نیست آنگه برو لعنت کرد که «الدنیا ملعونه ملعون مافیها سوی ذکر الله»

سکو گفت آن جوانمرد که در دم دنیا گفته

اگر دنیا همی ماند زدنیادار می گسل

ورت دنیا همی باید بده دین و بر دنیا

ور از دوزخ همی ترسی ، تعالی نس مسوعر
کهٔ اسحاصور س السب و آنحاسکلس اوردرها
حه مانی بهرمرداری حوراعان اندرس نسسی؟
ففص سسکن حوطاووساں، نکی بربربراں بالا

اسسب اسارت «والآحرة حیرٌ وابقیٰ» سرای آحرت فرارگا مومناںسب وجای نار دوسناںسب قال‌الله تعالی «یاقوم انماهذه الحیوة الدنیا متاع و ان الآخرة هی دارالقرار»

٨٨ - سورة الغاشية - مكية
النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«هل اتيك حديث الغاشية (١)» رسید بتو سخن آن روز که در آید بر هر چیز و بهر کس ؟

«وجوه يومئذ خاشعة (٢)» رویهاست آن روز فروشکسته از خواری

«عاملة ناصبة (٣)» در ین جهان کار کنندگان و رنجوران

«تصلى نارا حامية (٤)» ودرآن جهان آتش سوزان رسان

«تسقى من عين آنية (٥)» می‌آشامانند ایشان‌را ازچشمه‌های بغایت گرمی رسیده جوشان

«ليس لهم طعام» نیست ایشان را هیچ خورش «الامن ضريع(٦)» مگر از خار درشت تلخ

«لايسمن ولايغني من جوع (٧)» که نه فربه کند و نه از گرسنگی سود دارد

«وجوه يومئذ ناعمة(٨)» رویهاست آنروز بنار

«لسعيها راضية (٩)» کردار خویش را پسندکار

«في جنة عالية(١)» در بهشتی بربالای

«لاتسمع فيها لاغية (١١)» در بهشت هیچ سخن نابکار وناخوش نشنوند

«فيها عين جارية(١٢)» در آن بهشت چشمه های روان

«فيها سرر مرفوعة(١٣)» درآن تختها است بلند برداشته

«واكواب موضوعة (١٤)» وبرابه‌های شراب نهاد

«ونمارق مصفوفة (١٥)» وبالشها نهاد بر رسته

وورایٔ مثوبه (١٦) وطنفسه[1]های برا کنده گستراند

«افلا ینظرون الی الابل» در نمی‌نگرند در شتر «کیف خلقت (١٧)» که چون آفریدند آن را؟

«والی السماء کیف رفعت(١٨) ودر آسمان که چون برآوردند آن‌را؟

«والی الجبال کیف نصبت (١٩)» ودر کوهها که چون بر کشیدند آن‌را؟

«والی الارض کیف سطحت(٢٠)» ودر زمین که چون گسترانیدند آن را؟

«فذکر» یاد کن وپند ده «انما انت مذکر(٢١)» که تو در یاد دهی پند ده

«لست علیهم بمصیطر (٢٢)» تو بر دشمنان بر گماشته ای دست رس‌دار نیستی

«الا من تولی وکفر(٢٣)» لکن هر که بر گردد وبگرود

«فیعذبه الله العذاب الاکبر(٢٤)» عذاب کند الله او را عذاب مهین

«ان الینا ایابهم (٢٥)» با ماست باز گشت ایشان

«ثم ان علینا حسابهم (٢٦)» پس آنکه بر ماست شمار وپاداش ایشان

النوبة الثانية

این سورة شش وبیست آیتست هفتادودو کلمه سیصدوسی‌حرف جمله بمکه فرو آمد آنرا مکی گویند ودرین سوره یك آیت منسوخ است «لست علیهم بمصیطر» منسوخ است بآیة سیف ابی کعب روایت کند از مصطفی (ص) که گفت «هر که این سورة برخواند الله تعالی درقیامت شمار او آسان کند»

«هل اتیك» ای قد «اتیك» وقیل معناه لم یکن اتاك کقوله «ما کنت تعلمها انت ولا قومك» ای - لم یکن هذا من علمك ولامن علم قومك حتی اعلمتکم استفهام و معناه هاهنا تعظیم المستفهم عنه ای - نبه للغاشیه و «الغاشیة» القیامه، لانها تغشی کل شیء وبر کنه کاللیل اذا تغشی کل شیء وقیل لانها تغشی القلوب شدائد ها و اهوالها وقیل «الغاشیه» النار تغشی وجو

١) - طنفسه نوعی از بساط

الكفاربالعداب لقوله «بعسى وحوههم النار» قال اهل المفسر اسمعهم ىسه (ص) وقد علم ا نه لم ىانه حدىث الغامه على هداالمفصل واراد ىه ان ىحىر ىدلك على هدا الوحه المدكور فقال

«وحوه ىومىد خاسعة» دلىلـه مواصعه والحسوع الىدلل والاىصاع ىعىى «وحوه» الكفار فهم «ىومىد» خاسعون من الدل هدا كقوله «وىرىهم ىعرصون علىها خاسعىن من الدل»

«عاملة ناصبة» قال ابن عباس ىعىى الدىن عملوا و ىصبوا فى الدىىا على غىر دىن الاسلام من عىد الاوىان و كفار اهل الكىاب مىل الرهبان و اصحاب الصوامع الدىن صل سعىهم فى الحىوة الدنيا لا ىقبل الله منهم احتهادا فى صلاله ىدخلون النار ىوم القىامه وقال عكرمه والسدى «عاملة» فى الدنىا المعاصى «ناصبة» فى النار فى الآخر وقىل «عامله» فى النار «ناصبة» فىها قال الحسن لم ىعمل لله فى الدنىا فاعملها و انصبها فى النار ىمعالحه السلاسل و الا غلال وقال ابن مسعود ىخوص فى النار كما ىخوص فى الوحل وقال الكلبى ىحرون على وحوههم فى النار وقال الضحاك ىكلفون ارىقاء حىل من حدىد فى النار والكلام حرح على الوحو والمراد منها اصحابها

«تصلى نارا حامىه» قرأ ابو عمرو و ىعقوب و ابو ىكر «ىصلى» ىضم التاء اعتبارا ىقوله «ىسقى من عىن آنىه» وقرأ الآخرون ىفتح التاء من صلى ىصلى و «ىصلى» من اصلاه الله «نارا حامىه» اى متناهىه فى الحرار

«ىسقى من عىن آنىه» ىلغت اناها فى اصحها وادراكها لو وقعت منها قطر على حىال الدنىا لداىت، هدا سرابهم ثم دكر طعامهم فقال

«لىس لهم طعام الا من ضرىع» قال مجاهد و عكرمه و قتادة هو نبت دو شوك لاطى بالارض، ىقال لرطبها الشبرق فادا ىبس سمى ضرىعا وهو اخبث طعام واشبعه قال الكلبى لا تقربه دابه ادا ىبس وفى الحدىث عن ابن عباس «ىرفعه الضرىع شىء فى النار ىشبه الشوك امر من الصبر وانتن من الجىفه واشد حرا من النار قال المفسرون

فلما برلب هد الآ به فال المسر کون ان الصریع لسمن علیه املنا و کدبوا فی دلك فان الابل ا نما برعا مادام رطباو سمی سرفا فادا بس کان صریعا لاما کله‌سیء فانزل‌الله عزوجل

«لا سمن ولا یغنی من جوع» فیل‌فی‌التفسیر یلقی‌علیهم‌الجوع فاداالسعابوا اطعموا الصریع والزقوم فیعصون به فیتذکرون انهم ادا عصوا فی‌الدنیا تطعامهم سوغو بالما فیسقون «من عین آنیة» بعد اسغابه طویله فادا ادنوا من وجوههم سابرت لحوم وجوهـم فی السراب فادا سر و قطع امعائهـم ثم وصف اهل الجنه فقال

« وجوهٌ یومئذ ناعمةٌ» منعمه دات نضار و نعمه

«لسعیها راضیةٌ» ای - رضیت عملها فی‌الدّنیا حین رات ثوابه فی الآخر ر وقیل فیه تقدیمٌ وتاخیر،والتقدیر «راضیةٌ» لسعیها واللّام زیاد کما تقول ضارب لزید وا ب بزید ضارب زیـدا و قیل ثواب عملهافی‌الجنه « راضیه » قیل هم اهل‌السنه

«فی جنة عالیه» ای - مرتفعه من وجهین علوالشرف و الجا وعلوالمکان والارتفاع و قیل الجنه «عالیه» لا نها فی‌السماء درجاتها من فوق وجهنم هاویه لا نها فی‌الارض درکاتها من تحت

«لاتسمع فیهالاغیةٌ» قرا ابن‌کثیر و ابوعمرو ر یعقوب بروایـه رویس لاتسمع بالیای وضمها «لاغیهٌ» بالرفع و قرا نافع بالتا وضمها «لاغیهٌ» بالرفع وقرا ابن‌عامر والکوفیون و یعقوب بروایه روح و ابن‌حسان «لاتسمع» بفتح‌التاء «لاغیة» بالنصب علی‌الخطاب للنبی (ص) ای -«لاتسمع فیها» کلمه دات‌لغووقیل لاتسمع بعضهم بعضا کلمه هجروشتم کما تسمع اهل الشراب فی‌الدنیا

«فیها عین جاریهٌ»اراد عیوناً لان العین اسم جنس‌ومعنا انها تجری علی ماء بدونه‌تجری فی ایّ موضع ارادوا جریها فیه و یجوزان یکون «جاریه » ای - دائمه ابدا لاتنقطع و یجوز ان یکـون العین من الماء او من الخمر او من العسل

اومن اللّس

«فيها سررٌ» حمع السرىر الواحهامن دهب مكلّله بالزبرجد والدر والياقوت «مرفوعةٌ» اى ــ رفيعه عالية طولها مائه فرسخ وقيل مرتفعه مالم يجىء اهلها فاذا اراد ان يجلس عليها تواضعت له حتى يجلس عليها ثم ترتفع الى موضعها

«واكوابٌ» جمع كوب وهى الآنيه التى لاعرو لها ولاخرطوم وقيل الكوب القدح «موضوعةٌ» يعنى وضعت على حافات الانهار وقيل وضعت تريينا للمجالس

«ونمارق» اى ــ وسائد ومرافق «مصفوفةٌ» بعضها جنب بعض يعتمدون عليها اذا جلسوا وسكون واحدها نمرقه بضم النون

«وزرابىّ» اى ــ طنافس «مبثوثةٌ» اى ــ مبسوطه لها خمل رقيق واحدتها زربيه وقيل «مبثوثةٌ» متفرقه فى المجالس مختلفه فى الالوان

«افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت» وجه لمتى هذ الآيه بماقبلها ان القوم لما ذكرالله الجنه وما يحدثها من المنازل الرفيعه والسرر العاليه التى سمكها كذاو كذا قالوا ذراعافكيف يصعد احد ا عليهاوثامنه قصر و هولا نكاد ترقى سطحا بغير سلّم وتعجب المشركون منه فقال الله تعالى

«افلاينظرون الى الابل كيف خلقت» اى ــ اذا اراد صاحبها ان يركبها طاطات رأسهاله حتى تستوى عليها كذلك السرر تطاطا للمومن رزابيّها و نمارقها حتى تستوى عليها فاذا تمكّن عليها ترتفع وتصيرعاليه مستويه وقيل خص هذ الاشياء الاربعه بالذكر لان القوم كانوا اهل خباء و بدو فكانوا لا يشاهدون اذا برزوا من اخبيتهم الا الارض المبسوطه والجبال المنصوبه والسماء المرفوعه ولم يكن لهم مال سوى «الابل» فامرهم بالنظروالتفكر فى هذ الاشيا الّتى كانت مشاهدةً لهم ليستدلّوا بذلك على وحدانيه الله عزّوجل ثمّ ان «الابل» من اخص مال العرب و اعز فلذلك خصها بالذكر وفيها من العجائب مالبس فى غيرها من الدواب حلق فى ذلك العظم تحلوا بالعبء و تنهض بالحمل الثّقيل و تنقاد بزمام تقودها الصبيان وتبحو بها اى موضع

بر ندونه و نعطس عسر امام فسسر وتحمل و سول من حلفها لان فاندها اما مهافلا سرسس علىه وعنقها سلّم اليها وتعسلف سو كالا بعلفه من الدواب سى ونطا القما فى وبطوى اللّيل و سمع ندرها وسلها و وبرها ولحمها وهد الوحو لاتحتمع الا فى «الابل» من دون سائر الحیوانات قوله

« والى السما كيف رفعت» فوقهم على عظمها ومبانه حلقها بلا عمد من تحتها ولاعلاقه من فوقها

«والى الحبال كيف نصبت» على تفاوت حلقها ومبانه اركانها «كيف» اثبتها الله على هذ الارض لىمنعها بها عن الحركه والاضطراب

«والى الارض كيف سطحت» اى - دحبت و بسطت

«فذكر» اى - ذكّرهم الادله و حثهم علـى التفكّر فيها «انما انت مذكر» ليس عليك الا الدعاء والتذكير

«لست عليهم بمصيطر» اى - بمسلّط فتقتلهم وتكرههم على الايمان نزل هذا قبل ان يؤمر بقتالهم ثم نسخ بآية القتال

« الا من تولّى وكفر » فانك مسلّط عليه بالجهاد والله «يعذبه» فى الآخر «العذاب الاكبر» فعلى هذا القول يكون الاستثناء متصلا وقيل هو استثنا منقطع عما قبله معنا لكن «من تولّى وكفر» بعد التذكير

« فيعذبه الله العذاب الاكبر» وهو ان يدخله النار وانما قال « الاكبر » لانهم عذبوا فى الدنيا بالجوع و القحط والقتل والاسر

«ان الينا ايابهم» اى - رجوعهم بعد الموت لا يفوتونا وان طال المدى

« ثمّ انّ علينا حسابهم » فى القيامه فنجازى المحسن باحسانه والمسىء باساءته فيكون الحساب معنى لجزاء كقوله «ان حسابهم الا على ربى» اى - جزاؤهم

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرّحيم»

الى سامع الاصوات مع بعدالمسرى سكوت الّذى القاه من الم الذكرى

فىالىب سعرى والاماىـى كسر اسعر ى من ب ارعى له السعرى

***

ىار ار دل من حىر ىدارد كوىى ىا حواب من كـىدر ىدارد كوئى
ىارىك‌ىرىسب هر رماىـى سب من ىا رب سب من سحر ىدارد كوىى!

اى عىوان ىامه آسماىى ، اى طعراى مىسور دوسىى ، اى صىقل آىىه ىعس، اى علمدار لسكر دىں ، اى رىاىىد حاىها وعارب كىىد دلها ىرسر كوى ىاف ىاله واحداں ىو درقعر درىاى مح ب عوص‌سىعىگاں ىو ، درمعر كه معارف حاں ىاحىى عاسماں‌ىو ، درمىداں ىلاىاحىں سوحىىگاں ىو طعمه ساز ىم حاں‌حوىس آں ىارى‌را كه ىروار كىىد در فصاى طلب ىو فدا كىسم دل حوىس آں معلسى را كـه آ كىىد ار درد ىا ىاف ىو ىىار كىسم دىد حوىس آىـ مسطرى را كه ىود در آرزوى دىدار ىو

هرسب ىگرانم ىسمں ىا ىو ىرآىى وىرا كه سهىلى و سهىل ارىمں آىىد
كوسم‌كه‌ىىوسم صىما ىام وىرحلو راول سحىى ىام و اىدر دهں آىىد!

«هل اىىك حدىث العاسىه» ىا **محمد** ىىدار وهسىارىاس وحلو را ىىىه كں واىساں‌را حىرد اركار رسىاحىر وسدائد وعطاىم آں روزى وحه روزى؟! روزهىىب و عطمب! روز سىاىسب وصولب! روز ىعاس وحسرب! مىسمار سكوب ىررىاىها رد، مهرقهر رلىىهاىهاد سد عدل ىرىاىها ىىىه حاك مدلّب ىررحىىارها ىساىد مىادى عدل رحاسىه كه اى رىاىهـاى‌گوىا حاموس‌گردىد اى دسىهاى حاموس سحں كوىىد اى‌گواهاں ىاگوىا امرور وىب كىمار سىاسب ، اى حواىىىس قدرب آىحه دىد اىد ىىمائىد ، اى كىماىىىگـاں حكمب آىحه داىىد ىگوئىد ، اى ىارر گاىاں را آحرب ىصاعىهاى حود ىىس‌آرىد ، اى كىماسىگاں حصرب عرب ىامه‌ها در دىب اىں لسكر ىهىد اى عاصىاں و محرماں ىىىحلّاں رلاب حود ىر حواىىد حـوں اىں حطاب سىاسب و عرب ىىحلو رسد ، عاصىاں و ىدكاراں همه ار ىىم وحىحالب[1] سر در

۱ـ الف حىحلب

بس‌افکسد اسسب که رب‌العز گفب «ولو بری اذ المحرمون نا کسوا روسهم عند
ربهم» دورخ‌را فرمامد با برخرد[۱] بحسد و بعرد عنط ورفیر وحسم او سمع اهل
جمع رسد همه برابو درآید حنانکه رب‌العز گفب «وبری کل امه حاسه» فغان
وخروس نفسی نفسی ار عرصاب برآید آوار گبرا گیر در موقف افید آنکه در
میان همه خلق سلب طرفه‌العس حکم کسد گروهی را سوارند بفصل گروهی را
بار دارد بعدل ، گروهی‌را بسرای دولب فروآرد با روبهای بار و حون گل برنار
سکفته رب‌العز حس گفته که «وجوهٌ یومئذ ناعمهٌ» «لسعیها راضیهٌ» گروهی
رابزندان محنب برند با روبهـای فرو سکسته و حوارسد اسسب کـه مبگوید
جلّ جلاله «وجوهٌ یومئذ خاشعهٌ» «عاملهٌ ناصبهٌ» دردنیا رنجها برد و ریاضتها
کسید وهمه هباء مسور گسسه صفب اصحاب صوامع اسب راهبان ترسایان ور حوران
اهل کتاب که نه بر ملب اهل اسلا اند و نه بردس حقّ و با کفر وضلالب ریاضب و
مجاهدب همی کسند و بی ایمان واسلام عملهای فراوان همی آرند ورب‌العز ایسان را
میفرماید «ضل سعیهم فی الحیوه[۱] الدنیا وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا» معاسر المسلمین
اسلام بسار دارید و عز ایمان بسناسید وسرع مصطفی (ص) بزرگ‌دارید و بحقیقب
دانید که حرم امان وحصن حصین عالم اسلام اسب وسرع مصطفی (ص) درعالم اسلام
کعبه اسب هر صاحب‌قدم که درعالم اسلام برفب وروی‌به **کعبهٌ** سرع **مصطفی** (ص)
بداسب روس او برو عرامب اسب و روز گـار او قیامب ، و حاصل کار او ضلالب
بهرین بحمی که در سینه بندگان ربحسند بحم اسلام اسب عزیزترین مرغی کـه
ار آسیان ازل برخاسب ودرهوای اقبال بپرید مرغ اسلام اسب ، سریف‌برین بارانیکه
ارابر حقیقب برعالم دل بارید باران اسلام اسب گفته عزیزان اسب که اسلام جارصفب
اسب جارصفبی باید عالی‌همّتی بزرگ‌قدری که دسبس بر قد او رسد مهر مار
افعی در دماغ مور خرد مجوی که نیابی ، کبریب احمر درطبل سربان حه حویی؟
که نسبی عزّ اسلام و عهد ایمان ار صومعه راهبان وسیه ترسایان حه طلب کنی؟

۱ ـ الف با حود برخود

که هر گر ما ی اساں محدولاں در گا عرسد ورحم حورد گاں عدل ارل اسلام
حهر حمال حود ارساں سوسد و لماس کفر و صلالب درساں بوسا ند حاصل
کردار ی اىماں وعاقب ر ماصاں ومحاهداب اساں اىسب که « **تصلی ىاراً حامىة**»
«**تسقی مں عس اىيه**» «**لىس لهم طعامٌ الامں صرىع**» «**لاىسمں ولاىعىی مں حوع**»
ىار مومىاں کـه آفماب اسلام ار برح سعادب اساں ماف و ىاد کرامب ار هوای
عماىب رسرای قرب اساں بورىد حاصل اىماں اساں و بواب طاعب اساں ، اىسب
که رب العالمىں گف «**فی حىه عالىة**» «**لاىسمع فىها لاعىه**» «**فىها عىںٌ حارىهٌ**»
هر مومىی را بهسىی اسب برىالای روصه رصا ىعمه ىما موعدلها بهسىی در مامد
حلد ىسىمه در ىحب ىحب ىکىه رد سراب وصل بوس کرد ، طو ی و رلفی وحسىی
ىافىه ابدر آں بهسب حسمه ها سد مدور آفر ىد ىعدرب اردر مىور در آں حسمه ها
ىحىها ىهاد ار رر، برهرىحىی ههمصد ىسىر برهر ىسىری حورابی حوں ماه ا ور ،
فرسها ار سىدس و اسىىرق ىار کسىد ىرد ها آو ىحىه او دىساى ىا ىافىه ، رحمب
دسب حلق ىاىافىه درآں بهسب حسمه ها رواں و درحىها الواں ا روح و ر ىحاں و
مرعاں ىا الحاں وعلماں وولداں سداىد ار کں فکاں ىحمه حداوىد حهاں ساحىه
ار بهر مومىاں و دوساں

٨٩ - سورة الفحر - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم‌الله الرّحمن الرحيم» نام‌خداوند فراخ بخشايش‌مهربان

«والفجر» بامداد روز «وليالٍ عشر (١)» وبده شبانه روز [ذى‌الحجه]

«والشفع والوتر(٢)» و جفت و طاق[1]

«والليل اذا يسر (٣)» و شب كه درآيد

«هل فى ذٰلك قسمٌ» هست است اين سوگند «لذى‌حجر (٤)» خردمند ومرد را

«الم تر كيف فعل ربّك» ننمى ونداني كه‌چون كردخداوندتو« بعاد (٥)»

«ارم ذات العماد(٦)» بعاد ارم باآن بالابهاى بزرگ

«التى لم يُخلق مثلها فى البلاد (٧)» كه هرگز چون ايشان نيافريدند در جهان

« وثمودالّذين جابوا الصّخر بالواد(٨) » و ثمود كه سنگ مى‌بريدند در وادى جو س

«وفرعون ذى الاوتاد (٩)» و فرعون آن‌كسند ميخ بند

«الذين طغوا فى البلاد(١٠)» ايشان كه از حد بيرون شدند درجهان

«فا كثروا فيها الفساد (١١)» و فراوان كردند درآن گزاف و تباكارى

« فصبّ عليهم ربّك سوط عذاب(١٢) » تا فروهشت‌الله بر[2] ايشان‌تازيانه عذاب [باد بر[3] عاد وآواز بر ثمود وآب درياى اساف بر قبط]

«ان ربك لبالمرصاد(١٣)» خداوند تو بر گذرگاه است

« فاما الانسانُ اذا ما ابتليٰه ربّهُ » اما مردم آنكه كه الله او را بيازمايد

١-الف نيا   ٢و٣ - الف ور

« واکرمهٔ » و اورا به بی‌لیاری گرامی کند « و نعمهٔ(۱۴) » به بی‌سمی و بدرسی بارپرورد کند «فیقول ربی آکرمن (۱۵)» گوید الله مرا بار مدارد

«واما آدا ما ابتلیهٔ» واماچون‌الله‌اوراسارماید «فقدر علیه‌رزقهٔ(۱۶)» وروری او براو سگ کند «فیقول ربّی آهانن(۱۷)» می گوید حداو ید من‌مرا حوار کرد

« کلا » نه‌چنانست کـه او میگوید به آن ار نارست و نه این ارحواری!

« بل لاتکرمون الیتیم(۱۸) » بلکه بدر مردگان را بار نمی‌آوارید

« ولاتحاضّون علی طعام المسکین(۱۹) » و برطعام دادن درویشان یکدیگر را نمی‌انگیزانید

« وتأکلون التّراث » و مرده بارمانده میخورید « اکلالما(۲) » حوردنی نیهب

« وتحبّون المال» و دوست میدارید مال را « حبّاجمّاً(۲۱) » دوستی سخت فراوان

« کلّا » آری‌حسن است « اذا دکّت الارض دکّاً دکّاً(۲۲) » چون این‌رمین بار بار سکسند و کوبند کوفتی سخت

« و جآء ربّك » و آید خدای تو « والملك صفّاً صفّاً(۲۳) » و فرستگان[۱] قطار قطار

«وجیء یومئذ بجهنم» وآوریدآن روز دوزخ را «یومئذ یتذکّر الانسانٌ» آن روز یندیذیرد مردم «وانّی له الدکری(۲۳)» وکجا جای‌بندپذیرفتن‌است او را

« یقول یالیتنی قدمت لحیوتی » می گوید کاسك من کردار نیکو پیش فرا فرستادمی[(۱)] این روز زندگی خودرا

« فیومئذ لایعذّب عذابهٔ احدٌ(۲۵)» آن روزچون‌عذاب‌او کس‌راعذاب‌نکند

« «ولایوثق وثاقهٔ احدٌ(۲۶)» و چون بند او کس را نبندند

« یا ایتها النفس المطمئنّةُ(۲۷) » ای تن آرمید ، ای کس آرمیده ، [دل بر

۱ـ ح ملائکه

۱) نسخه اسب قدمت بجاونعمی فرافرستادم

ایمان و بعس]

«ارحعی الی ربك» بار گرد باحداوندحویس «راصیه مرصیّة(۲۸)» باداس و کردار حود پسندید وحداوند بو ار بو کردار پسندید

«فادخُلی فی عبادی(۲۹)» درآی درمیان رهیگان من «وادخُلی حسی(۳۰)» درآی در بهست من

النوبة الثانیة

این سورة الفجر با صد وهمیادو هف حرفست، صدو سی و هف کلمه، سی آیه ار سمار کوفیان وسی‌ودوآیه ار سمارمدنیان وبیست‌ونه‌آیه ارسمار بصریان احلافست میان ایسان اندر حهارآیت کوفیان «فی عبادی» آیت سمارند مدنیان «ونعمه» آیه سمارند، «وعلیه ررقه»آیت‌سمارند «وجیء یومئد بجهنم» آیت سمارند واین‌سورة مکّی‌است حمله بمکه فروآمد باحماع مفسران واندرین سورة نه ناسخ است ونه منسوخ رواست کنند ار ابی کعب ار مصطفی(ص) کفت «هر که سورة الفجر برحواند روزآدینه حدای عزوجل اورا بیامرزد و هر که در دیگر روزها برحواند، نوری باشد اورا روز قیامت قوله

«والفجر»«ولیال عشر» «والشّفع والوتر»«واللّیل اذا یسر» این همه سوگندان است که ربّ العالمین یاد می کند و در قرآن دیگرسوگند بسیار است زیرا که قرآن بلغت عرب فرو آمد برعادت عرب، و العرب اکثرخلق‌الله قسما فی کلامها درهیچ لغت آن‌سوگندان نیست که‌درلغت‌عرب وربّ العالمین مصطفی(ص) در تبلیغ رسالت و سخن گفتن با مشرکان سوگندمیفرماید «قل بلی وربّی»«قل ای وربّی انه لحقّ»

«والفجر» وقت انفجار الصبح و المراد به النهار کلّه کقوله «والضحی» وقیل فجر الله لعباد فجراً ای ـ اظهر فی‌افق السماء فی‌المشرق منیرا بادبار اللّیل المظلم واقبال النهار المضیء وابتداء یوم من‌الایام، وهما فجران مستطیر وهوالمحرم

للا كل والسرب فی رمضان و مسطیل و هو الّذی فبله كذب السرحان ولا سعلّق به حكم وفیل معنی انفجر انفجار الماء من العیون والسات من الارض وفیل انفجار الماء من اصابع رسول‌الله (ص) یوم الطایف وفیل انفجار الناقه من الصّخره لصالح (ع) وعلیٰ قول من یقول «الفجر» سو عمود الصبح اختلفوا فی انه ای فجر؟ ـ فقال قوم بالعموم و انه فجر كل یوم الی انقضا الدنیا و هو قول **القرطبی** و خص الآخرون فقالوا هو فجر اول یوم من المحرّم سفجر عنه السنه وقال **الضحاك** هو فجر اول ذی الحجه لان الله تعالی قرن الایام به وقال **مقاتل** «فجر» كل جمعه فی كل سنه وفیل هو «فجر» یوم النحر قوله تعالی

«**ولیال عشر**» هی العشر الاول من ذی الحجه و هی افضل ایام السنه قال النبی (ص) «سیّد الشهور شهر رمضان واعظمها ذوالحجه» وعن **جابر بن عبدالله** قال قال رسول‌الله (ص) «ان افضل ایام الدنیا ایام العشر» ـ قالوا یا رسول‌الله ولا مثلهنّ فی سبیل‌الله؟ ـ قال «الا لاعفر وجهه فی التراب» وقال (ص) «اختار الله الزمان فاحب الزمان الی الله الاشهر الحرم واحب الاشهر الحرم الی الله ذوالحجه واحب ذوالحجه الی الله العشر الاول وعن **ابن عباس** (رض) قال قال النبی (ص) «ما من ایام ازكیٰ عندالله ولا اعظم اجرا من خیر عمل فی عشر الاضحیٰ» قیل یا رسول‌الله ولاالمجاهد فی سبیل‌الله؟ ـ قال «ولاالمجاهد فی سبیل‌الله الا رجل خرج بنفسه وماله فلم یرجع من ذلك بشیء وكان رسول‌الله (ص) اذا فاته شیء من رمضان قضا فی عشر ذی الحجه قال «وصیام یوم منها یعدل بصوم سنه وقیام لیله منها یعدل بلیله القدر» وقال **الضحاك** فی قوله «**ولیال عشر**» قال هی العشر الاول من شهر رمضان وقال **ابن عباس** هی العشر الاواخر من رمضان و قیل هی العشر الاول من المحرم الّتی عاشرها یوم عاشوراء اقسم‌الله عزوجل بها لشرفها وفضلها والعرب تذكر اللّیالی وهی تعنیها بایامها فما یقول سی هذالبناء لیالی الساباته والمراد بها الایام

«**والشّفع والوتر**» قال ابن عباس «الشفع الخلق خاله من الشكل «والوتر» الخالق الفرد بما لیس له مثل و ذلك ان الله تعالی خلق من كل شی زوجین كقوله

« و من کل سیء حلقنا زوجین» وقال تعالی « وحلقنا کم ازواجا » **والوتر** هوالله الاحد الصمد الذی لم یلد ولم یولد ولم یکن له کفوا احد وقیل «**السفع**» یوم النحر «**والوتر**» یوم عرفه لان یوم عرفه هوالتاسع و هو وتر و یوم النحر هوالعاشر وهو سفع وقیل «**السّفع والوتر** » الصلوات، فان فیها سفعا و وترا فصلو المغرب وتر والاربع التوافی سفع وقیل «**السفع**» ابواب الجنه لانها ثمانیه ، **والوتر** ابواب النار لانها سبعه فکانه اقسم بالجنه والنار وقال **الحسن** «**السّفع والوتر**» العدد کلّه فمنه سفع ومنه وتر وقال **مقاتل بن حیان** « **السفع**» الایام و اللّیالی ، «**والوتر** الیوم الذی لالیله بعد و هو یوم القیامه قرا **حمزه و الکسائی** «**الوتر**» بکسر الواو وقرا الآخرون بفتحها ، هما لغتان قوله

«**واللّیل اذا یسری**» ای - «**اذا**» مضی و ذهب کما قال « واللّیل اذ ادبر » و قال **قتادة** اذا جاء و اقبل و قیل « **اذا یسری** » یعنی یسری فیه الساری کما یقال لیل نایم ای - ینام فیه النایم و اراد کل لیله و قال **مجاهد و عکرمه و الکلبی** هی لیله المزدلفه وقیل هی لیله القدر وقیل لیله الاضحی قرا **ابن کثیر ونافع وابو عمرو و یعقوب** « **یسری** » بالیاء فی الوصل ووقف **ابن کثیر و یعقوب** بالیا ایضا الباقون یحذفونها فی الحالین فمن حذف فلوفاق روس الآی و من اثبت فلانها لام الفعل و لام الفعل لایحذف فی الوقف نحو قوله هو یقضی و انا اقضی

«**هل فی ذلک قسم لذی حجر**» ای « **هل فی ذلک**» کفایه « **لذی** » عقل فیعرف عظم هذ الاقسام وقیل «**هل فی ذلک**» ما یقسم به اهل العقل اذا بالغوا فی القسم وقیل کفی « **ذلک** » قسما « **لذی** » العقل وسمی العقل حجرا لانه یحجر صاحبه عن الباطل کما یسمی عقلا لانه یعقله عن القبایح وجواب القسم قوله «**ان ربک لبالمرصاد** واعترض بین القسم وجوابه قوله عزّوجل

«**الم تر**» معنا التعجب ای - « **الم** » تخبر « **الم** » تعلم « **کیف فعل ربک بعاد** » یخوف اهل **مکه** یعنی «**کیف**» اهلکهم؟ وهم کانو اطول اعمارا واشد قوة من هولآء ! قیل هما عادان **عادٌ** الاولی وهی **آدم** وهم قوم **هود** اهلکوا بالریح و**عادٌ** الآخر وهی

ثمود، و هم قوم صالح اهلکوا بالصیحه و قیل ارم قبیله من عاد الاولی[۱] قال محمدبن اسحق ارم اسم جد عاد و هو عادبن عوص بن ارم بن سام بن نوح و التقدیر «بعاد» سبط «ارم» وقیل هو ا وعاد والتقدیر «بعاد» ابن «ارم» و هولا ینصرف یکون فی موضع الجرّ منصوبا وقیل «ارم» اسم البلد والتّقدیر «بعاد» صاحب «ارم» فحذف المضاف وقیل «ارم» اسم دمشق، وقیل اسم الاسکندریه، وقیل اسم مدینه بناها شدّادبن عاد قوله

«ذات العماد» ای ـ «ذات» الاجسام الطویله قال ابن عباس یعنی طولهم مثل «العماد» کان الانسان منهم من ستین وسبعین ذراعا الی مائه ذراع، رأی عظم ذراع میت منهم اثنی[۱] عشر ذراعا او عظم ساق بارض الیمن فعلی هذا معنی

«لم یخلق مثلها فی البلاد» ای ـ «لم یخلق» مثل عاد وقبیله «فی البلاد» من شدة قوتهم وطول قامتهم وهم الذین قالوا «من اشد منا قوة» وقال الکلبی «ارم» هوالّذی یجتمع الیه نسب عاد و ثمود و اهل السواد و اهل الجزیرة کان یقال عاد ارم و ثمود ارم فاهلك الله عاداً ثم ثمود و بقی اهل السواد و الجزیرة و کانوا اهل عمد وخیام و ماشیه سیاره ینتجعون الغیث و الکلا فذلك قوله

ذات العماد» ای ـ «ذات» العمد و الخیام ینتقلون من مکان الی مکان للانتجاع و قیل «ذات العماد» ای ـ «ذات» البناء الرفیع «التی لم» یخلق مدینه «فی البلاد» مثل مدینتهم وهی المدینه «التی» بناها شدادبن عاد علی صفة «لم یخلق مثلها فی البلاد» الدنیا

و بیان این قصه آنست که از امام عصر خویش عثمان بن سعید الدارمی روایت کردند از عبدالله بن صالح از ابن لهیعه از خالد بن عمران از وهب بن منبه از عبدالله بن قلابه این عبدالله بن قلابه گفت شتری گم کردم در صحرای عدن همی گشتم درآن بیابان در طلب شتر، تا در افتادم بدیوارستی عظیم چنان پنداشتم که آنجا مردم اند شهرستی قصد کردم در درون دیوارست شدم شهرستانی عظیم دیدم، اساس آن ازجزع یمانی دیوارها از زروسیم قصرها بربالا

برسبو تهای زبرجد و با قوت بداسته و بالای قصرها غرفه‌ها از زرو سیم و لولو و یاقوت ساخته ، درهای آن قصور و غرف بعضی از یاقوت سرخ و بعضی از یاقوت سپید همه مقابل یکدیگر ساخته همه زمین آن بادوی مسك و زعفران ریخته در کوبهای آن دوحیهای میو دار بار آمده و زیر درختان جویها روان درکند ها سیم خام و سنگ ریز مروارید و مرجان آن مرد در آن جایگه مدهوش و متحیر شد با خود گفت والذی بعث محمداً بالحقّ ما خلق الله تعالی مثل هذا فی الدنیا مثل این در دنیا نیست مگر آن بهشت است که رب العالمین در کتاب خویش وصف آن کرد !

گفتا دستم بدان زبرجد و یاقوت نمیرسید که سخت استوار و محکم بود یکی از آن مروارید و بادوی مسك و زعفران لختی برداشتم و بیرون آمدم و من خانه در یمن داشتم باخانه خود رسیدم و از آن قصه بعضی باز گفتم و از آنچه داشتم ا ز توانگری در یمن پیدا شد آن قصه و خبر منتشر گشت و خلیفه آن روزگار معاویه بود این خبر وی رسید مرا بخواند و شرح آن قصه ازمن درخواست من آنچه دیده بودم بحلوت باوی بگفتم معاویه کس فرستاد و کعب احبار را حاضر کرد گفت یا با اسحق هل فی الدنیا مدینة من ذهب و فضة ؟ در دنیا هیچ شارستانی را دانی که بنای آن از زر و سیم نهاد اند ؟ ـ کعب قصّه آن مدینه از کتب پیشینیان خوانده بود گفت بلی آن مدینه که رب العالمین در کتاب قرآن میگوید «ارم ذات العماد» مدینه‌ای است که شداد عاد بنا نهاد عاد اولی را دو پسر بود یکی شداد و دیگر شدید ، عاد هالك شد و این دو پسر از وی باز ماندند و دیار و بلاد قهر بستدند و خلق را مقهور خود کردند شدید نیز هالك شد و شداد ز همه زمین مالك شد تنها و دیگر ملوك زمین همه منقاد وی گشتند و سر زخط فرمان وی نهادند وا ین شداد برخواندن کتب پیوسته مولع بود و در کتابها و قصه‌ها حدیث بهشت خداوند جل جلاله و صفات آن بسیار خوانده بود و داشته نفس وی روی آراست از سر تمرد و تکبر و طغیان که من چنان بهشت در دنیا بسازم و در ممالك وی در بیست وشصت ملك بود بفرمود تا هرملکی در مملکت خویش هرچه داشت از زر و سیم و جواهر

همه بوی فرستاد و استادان حاذق از همه دیار و اقطار جمع کرد تا آن‌مدینه بر آن صفت ساختند سیصد سال ازآن فارغ شدند آنگه بفرمود تا گرد آن شارستان دیوار سنگی برآوردند تا حصنی‌حصین گشت وبفرمود تا گرد بر گرد آن حصن‌هزار قصر ساختند ودر هرقصری وزیری از وزراء خویش نشاند تا اهل و عیال و مال وبفرمود تا هزارعلم برمثال منارها ساختند و مردان منارزان[1] نشان پاسبانان بر آنجا نشاند آنگه د سال دیگر ساز و جهاز خود می‌ساخت و برنیت آن میداد که خود باآن مدینه تحویل کند با خیل و حشم ووزرا و ندما وسپا فراوان فرا را بود و عمر وی نهصد سال رسید ، چون میان وی و میان مدینه یك روز را مانده‌بود رب العالمین از آسمان بفرمان روان صیحه‌ای فرستاد و همه را بیکطرف هلاك کرد که از ایشان یکی زنده نماند آنگه کعب‌احبارمعاویه را گفت در روزگارخلافت تومردی ازجمله مسلمانان ازین[2] سرحی کوتا مردی که زبینا ی و بر گردن خالی دارد ودرآن بیابان شتری می‌طلبد درآن شارستان شود ا وآن مرد عبدالله‌قلابه بود ودرآن مجلس‌حاضر بود نزدیك معاویه!کعب باوی نگریست گفت هذا والله ذلك الرجل

اینست قصه «ارم ذات‌العماد» « التی لم یخلق مثلها فی‌البلاد » قوله «وثمودالذین جابوا الصخر» ای- وثمود« الذین جابواالصّخر بالواد» الجوب القطع یقول جبت القمیص و منه سمّی الجیب زالناقه تجوب الفلا کا ا یقطعون الصخور وادی القری وادی الحجرمن الشام و ینحتون منهـا بیوتا کما قال‌الله عزوجل «وینحتون من‌الجبال بیوتا آمنین قال اهل السیر اول من‌نحت الجبال والصخوروالرخام ثمود فبنوا من‌الدور والمنازل‌الفی‌الفدار وسبعمائه‌الف کلّها

---

۱) صفت وموصوف در جمع مطابقت کرد واین ازخواص نثر قدیم است

۲) ازین اداب بیان حسن است ، چنانکه سعدی فرمود

ازین مه پاره ای عابد فریبی ملائك منظری طاوس زیبی

من‌الححار اسب ابن‌کسرو یعقوب الیاء من‌الوادی وصلا ووقفاعلی‌الاصل‌واسبها ورس عن نافع وصلا والآخرون یحدفونها فی‌الحالین علی‌وفق روس‌الآی

«وفرعون ذی‌الاوتاد» یعنی فرعون‌موسی وهوالولیدبن مصعب‌بن‌ریان ابن‌ثروان‌ابوالعباس القبطی‌والیه مسب‌الاقداح‌العباسیه«وفرعون» لقب و القبط تسمی‌الحبابر فراعنه قوله

«ذی الاوتاد» احتلفوا فیه‌فقال بعضهم یعنی‌الحنود والحموع‌الکثیر الذین‌کانوا «اوتاد» مملکته و یقوون امره و قال سعید بن حبیر کانت له منارات یعذب الناس علیها و قیل «الاوتاد» عبارة عن ثبات مملکته و طول مدته کثبوت « الاوتاد » فی‌الارض قال‌الشاعر

فی‌ظل ملك ثابت « الاوتاد »

وقال ابن‌عباس سمی فرعون ذا « الاوتاد » لانه اذاکان غضب علی‌احد مد بین اربعه «اوتاد» حتی یموت و کذلك فعل بامراته آسیه بنت‌مزاحم و بامرا خازنه حزبیل،زکان‌ماشطه هنحل‌بنت فرعون اصحاب سیر گفتها ند که این‌ماشطه دختر فرعون را موی شانه میرد شانه اردست‌وی بیفتاد گفت بعس‌من کفر الله دختر فرعون گفت هل‌لك من‌آله غیرابی؟ حز از پدر من ترا خدایی هست؟ ماشطه گفت الهی و آله ابیك و آله السموات و الارض و احد لا شریك له دختر برخاست گریان پیش پدرشد پدر مرو راگفت چرا میگریی؟ - گفت ماشطه‌مرا گفت که خدای‌من‌وخدای پدر و وخدای‌هفت‌آسمان وزمین یکی‌است یگانه و یکتا که اورا‌سر یك واباز نیست فرعون مرورا خواند واورا بعذاب‌خویش بیم داد، گفت اگراراین گفتار وا بن دین که داری برنگردی و بخدایی من‌اقرار ندهی ترا بمیخ بندهلاك کنم ماشطه با وی‌همان‌گفت‌که بادختر گفت واربوحیدالله برنگشت فرعون فرمود تااورا چهارمیخ کردند واورا بمیخها درزمین دوخیند ومار و کژدم فرا سینه وی گذاشتند فرعون گفت را دو ما دراین‌عذاب فرو گذارم، اگرار دین خویش باز نگردی گفت من از توحید و اردین حقّ باز نگردم واگر هفتاد

ما مرا در این عذاب داری ! ناسطه دو دختر داشت یکی خرد که شیر همی خورد
و یکی بزرگ که بزنی رسید آن بزرگ را بیاوردند و بر وی نرسیده مادر بزدند
و مادر از دین برنگشت آن طفل رضیع را بیاوردند مادر چون آن طفله[1] دید
بگریست وجزع کرد رب العالمین آن طفله را زبان فصیح داد[2] تا گفت یا اما
لاتجزعی فان الله قد بنی لك بیتا فی الجنة ! اصبری فانك تفضین الی رحمة الله عزوجل
و کرامته ای مادر صبر کن جزع مکن! اینك رحمت و کرامت الله می روی و بهشت
جاودان پس اورا هلاك کرد والله تعالی او را بجوار رحمت خویش برد و فرعون
کس بطلب شوهروی فرستاد ، جبریل و اورا نیافتند پس فرعون را گفتند که
جبریل درفلان جایگه برفلان کوه گریخته فرعون دومرد فرستاد آن جایگه
جبریل را دیدند در نماز ایستاده سه صف از وحوش بیابان برمتابعت وی ایستاده
ایشان هردو بازگشتند و جبریل دعا کرد بالله گفت اللّهم انك تعلم انّی کتمت
ایمانی مائة سنة ولم تظهرعلی احد ، فایما هذین الرجلین کتم علی فاهده الی دینك
واعطه من الدنیا سوله وایما هذین الرجلین اظهر علی فعجل عقوبته فی الدنیا واجعل
مصیر فی الآخر الی النّار گفت خداوندا خود میدانی که صد سال ایمان نهان
داشتم و هیچ دشمن برمن ظفر نیافت و حال من بر کس آشکارا نگشت خداوندا
ازین دو مرد آن یکی که کار و حال من برمن بپوشد او را براه های دین خویش و
ایمان کرامت کن و ازدنیا آنچه خواهد مرادش حاصل کن وازاین دومردان یکی
که حال من ظاهر کند ودشمن را برکار من اطلاع دهد درد نیا اورا بعقوبت ساناں
ودرعقبی اورا آتش رسان ایشان هردو بازگشتند دعای جبریل در یکی رسید
ایمان آورد و مسلمان پاك دین گشت و با پیش فرعون شدوآن دیگر بر فرعون
شد و قصه جبریل بآشکارا گفت علی روس الملا فرعون گفت باتو هیچکس بود
که بآنچه تو میگویی گواهی دهد - گفت فلان کس با من بود ، وهمان گوید که

۱) طفله طفلك
۲) دید ممال داد

من کمم آن مرد را ساوردند و فرعون ار وی برسید که آنحه اس مردمیگویند راست است ؟ - اوحواب داد که لاماراس مما قال سما ارآنحه اومیگوید حبر ندارم وهیح ندیدم فرعون بفرمود تاآن مرد دگوی را بردار کردند وآن دیگر را سواحب و عطا داد پس‌حبر بآسیه رسید که فرعون ماسطه را بمسح بند هلاك کرد آسیه گفت اس دیں اسلام تا کـی پنهان دارم وبرما ساید دید‌ن‌حید صبر کنم ؟! تا فرعون گفت اب سرالحلو و احیه عمدت الی الماسطه فمبلیها ای - فرعون سرین آفریدگان بوئی ، حسب‌برین عالمیان وبی که آن ماسطه را حبان عذاب یکسی فرعون گفت مگرآن‌حنون‌که ماسطه‌را اگرفت برا سر گرفت؟! - گفت من‌دیوانه نه‌ام ومراحنون نگرفته من‌همی‌گویم که حدای‌من‌وحدای‌تو، حداوند همه‌آسمـان و همه زمس است ،آن یگانه یکتـای بی‌سریك و بی‌انبار فرعون اورا بر بمسح بند در کسید همحنان که باماسطه کرد، وآسیاسیگی‌عظیم برسیده وی فرو گداست رب العز آن ساعت دربهست بروی گساد وبار ونعیم بهست فرا پیس حسم وی داست تا آن عذاب روی‌آسان کسب و گفت «رب ابن‌لی‌عندك ببا فی‌الحنه و نحنی من فرعون و عمله و نحنی من‌القوم الظّالمین» قوله

« الّذین طغوا فی البلاد » ای - کفروا وحـاوروا قدرهم و وسوا علـی‌الله عزوحل و صبوا له الحرب و همب برسله لنا حدوهم

«فاکثروا فیه الفساد» بالکفروالفتل والنهب ومنع‌الناس عن عباد الله وطالب اعمارهـم وساءت اعمالهـم بارض الیمن و ثمود بارض السام و نمرود بالسواد و قبط بمصر

«فصب علیهم ربّك سوط عذاب»ای -ارسل من‌فوق‌عذابا سطا هم فدمرهم قال‌الزحاح حعل سوطه الّذی ضربهم به العذاب

« ان ربك لبالمرصاد » قال مقاتل ممرالناس علیه لایفوته احدٌ و واحد کلّا ما یفعله و فی التفسیر ان الصراط سبع قناطر ثلاث صعود و ثلاث هبوط والسابعه وسطها فی اعلی الصراط علی القنطر الاولیٰ الامانه الّتی‌لا یحاورها لامن

اداها فى الدنيا وعلى القنطر الثانيه الرحم لايجاوز ها الامن وصلها فى الدنيا والله عزوجل على القنطر الاعلىٰ نا ى رحلته « يقول »وعزتى لا يمرّنى اليوم ظلم ظالم« ـ وفى بعض الرّو ايات ان على جسرجهنم سبع قناطر يُسال العبد عن الشهاد فى اولاها فان اتى بها تامه جازالى الثانيه فيسال عن الصلو فان جاء بها تامه جاز الى الثّالثه ، فيسال عن الزكو فان جا بها تامه جاز الى الرابعه ، فيسال عن الصوم فان جاء به تاما جاز الى الخامسه فيسال عن الحج و فى السادسه عن العمر وفى السّابعه عن المظالم فان خرج منها قيل له «انطلق الى الجنه»

« فاما الانسان اذا ما ابتليٰه ربه » نزلت فى عتبه بن ربيعة ، و قيل فى اميه بن خلف الجمحى «ابتليٰه » اى ـ امتحنه «ربه» بالنعمه « فاكرمه » بالمال «ونعمه » بما وسع عليه «رزقه» « فيقول ربّى اكرمن » اى ـ فضلنى بمااعطانى برى الاكرام فى كثر الحظ من الدنيا هذا كقوله « ليقولنّ هذا لى »

« واما اذا ما ابتليٰه » بالفقر « فقدر عليه رزقه » اى ـ ضيّق «عليه» وقيل جعله على مقدار البلغه والكفايه «فيقول ربّى اهانن » اى ـ اذلّنى، بالفقر برى الهوان والمذلّه فى قلّه الحظ منها فرد الله على من ظن ان سعه الرزق اكراما و ان الفقر اهانه فقال

«كلا» اى ـ ليس الاكرام والاهانه فى كثر المال وقلّته وانماالاكراموالاهانه فى الطاعه والمعصيه و قيل معنى «كلّا» هاهنا اى ـ لم يكن ينبغى ان يكون الحمد على نعمه دون فقر بل ينبغى ان يكون حمد على الحالين جميعا قرا ابوجعفر و ابن عامر « فقدّر » بتشديد الدال والآخرون بالتخفيف وهمالغتان وقرا نافع و ابن كثير و ابوعمرو و يعقوب «اكرمنى واهاننى» باثبات الياء فى الوصل ووقف ابن كثير ويعقوب بالياء والآخرون يحذفونها وقفا ووصلا قوله

« بل لاتكرمون اليتيم » قرا اهل البصرة «يكرمون » و «يحضّون» و « يأكلون » و«يحبّون» بالياء فيهن و قرا الآخرون بالتا « لاتكرمون اليتيم » اى ـ «لا» تحسنون اليه وقيل «لا» تعطونه حقه قال مقاتل كان قدامة بن مظعون

سمآ فى حجر امية بن خلف فكان يدفعه عن حقه فنزل فيه «لاتكرمون اليتيم»
«ولاتحآضّون على طعام المسكين» اى لاتامرونه ولاتامرون به، ويعد ر «على» اطعام «طعام المسكين» و قيل وقع الطعام موقع الاطعام كالنبات موقع الانبات وقرا ابوجعفر و حمزه و الكسائى و عاصم «تحاضون» بفتح الحاء و الف بعدها اى «لا» يحض بعضكم بعضا عليه

«وتأكلون التراث» اى ميراث اليتامى و اموالهم «اكلا لما» اى شديدا بالغلبه وهو ان ياكل نصيبه ونصيب غيره وذلك انهم كانوا لايورثون النساء والصبيان وما يشبههم وقال «ابن زيد» الاكل اللم الّذى ياكل كل شئ يجد لايسال عنه احلال ام حرام؟ - وياكل الذى له ولغيره وقيل «اكلا لما» اى جمعا يقال لممت ما على الخوان اليه اذا جمعته فاكلته اجمع

«وتحبون المال حبا جما» اى كثيرا مفرطا فيه يقال جم الماء فى الحوض اذا اجتمع فيه و كثر

«كلا» اى ماينبغى ان يكون الامر هكذا وقال مقاتل اى لايفعلون ما امروابه في اليتيم وفى المسكين ثم اخبر عن تلهفهم على مااسلف منهم حين لاينفعهم فقال عزمن قائل

«اذا دكّت الارض دكّا» مرة بعد مرة و كسر كل شئ على ظهرها من جبل وبناء وشجر فلم يبق على ظهرها شئ قال الزجاج «دكت» زلزلت قوله

«وجآء ربّك والملك صفا صفا» هذا كقوله «هل ينظرون الا ان ياتيهم الله فى ظلل من الغمام والملائكه صفا صفا» اى تصف الملائكه صفوفا كصفوف اهل الدنيا قيل اهل كل سما صفّ على حد فيكون سبعه صفوف قوله

«وجئ يومئذ بجهنّم» قال عبدالله بن مسعود و مقاتل فى هذ الآيه يقاد جهنم بسبعين الف زمام كل زمام بيد سبعين الف ملك لها تغيظ وزفير حتى تنصب على يسار العرش روى فلايراها ملك مقرب ولا نبى مرسل الا جثا على ركبتيه يقول نفسى نفسى، ونبيّنا (ص) يقول امتى امتى «يومئذ» يعنى يوم يجآء «بجهنم» «يتذكّر الانسان»

اى ـ يتذكر ما اجترمه فى الدنيا فيتعظ « وانّى له الذّكرى » اى ـ « انّى » ينفع ذلك و من اين له التوبة قال الزجاج يظهر التوبة ومن اين له التوبة وليس بدار التكليف

« يقول ياليتنى قدمت لحيٰوتى » اى ـ « قدّمت » من الاعمال الصالحة « لحيٰوتى » بعد موتى

« فيومئذ لايعذب عذابه احدٌ » قرا الكسائى و يعقوب « لايعذب » و « لايوثق » بفتح الذال والثاء على معنى «لايعذب» «احد » فى الدنيا كما «يعذب » هو فى الآخر

« ولايوثق» مثل وثاق الله « احد » « يومئذ» وقيل هو رجل بعينه وهو امية بن خلف ،يعنى لايعذب » كعذاب هذا الكافر «احد » « ولا يوثق » كوثاقه «احد » فعلى هذه القرآءة الهاء الاولىٰ والثانية راجعتان الى الانسان وقرا الآخرون بكسر الذال والثاء ، ومعنا «لا» «احد» و الدنيا « يعذب » مثل« يعذب » الله ذلك اليوم و« لا »« احد » فى الدنيا « يوثق » مثل« وثاقه » للكافر ذلك اليوم ويجوز ان يكون معنا « لايعذب »عذاب الله « احد »اى ـ « لا » يولىٰ « عذابه » غير فهوالذى يولى تعذيب الكفار و يوثقهم بنفسه من غيران يكلهما الى غير فيكون فيه زياد فى التهويل ويجوز ان يكون ذلك فى بعض اوقاتهم و على هذ القرآ الهاء الاولىٰ والثانية راجعتان الى الله و يروى ان اباعمرو رجع فى آخرعمر الى قرآء من قرأ بفتح الذال والثاء و قيل هى قرآء النبى (ص) قوله

« يا ايتها النفس المطمئنة اى ـ المطمئنة بالله وبالايمان من قوله «الذين آمنوا وتطمئن قلوبهم بذكرالله» وقيل اطمانت بالبشرىٰ من الملائكة ،من قوله «وابشروا بالجنة » وقيل اطمانت اذااوثبت كتابها بيمينها قال الحسن « النفس المطمئنّة» المومنة الموقنة الراضية بقضاء الله ، الآمنة من عذاب الله و قيل القلب الساكن بسكينة النفس لابتخالجه شكّ يقال نزلت فى حمزة بن عبدالمطلب و اختلفوا فى وقت هذ المقالة فقال قوم يقال لها ذلك عندالموت، فيقال لها

« **ارحعی الی** » الله « **راصیة** » بما اعطیب من البواب « **مرصیة** » عنك ای الله عنك راص وقال **الحسن** اذا اراداللہ قبضها اطمانت الی الله ورضیت عن الله ورضی الله عنها وقال **عبدالله بن عمرو** اذا بو فی العبد المومن ، ارسل الله عز وجلّ ملکین و ارسل الیه بتحفه من الجنه ، فیقال لها اخرجی « **ایتها النفس المطمئنة** » اخرجی « **الی** » روح وریحان ورب عنك راض فتخرج کاطیب ریح مسك وجد احد فی انفه والملائکه علی ارجاء السما یقولون قد جاء من الارض روح طیبه ونسمه طیبه فلا تمرّ بباب الّا فتح لها و لا بملك الا صلّی علیها حتی یؤتی بها الرحمن فیسجد ثم یقال لمیکائیل «اذهب بهذ فاجعلهامع انفس المومنین» ثم یومر فیوسع علیه قبر سبعین ذراعا عرضه وسبعین ذراعاً طوله ویبدله فیه الریحان ان کان معه شیء من **القرآن** کفا نور وان لم یکن جعل له نور مثل الشمس فی قبر ویکون مثله مثل العروس نام فلا یوقظها لااحب اهله الیه واذا توفی الکافر ارسل الله الیه ملکین وارسل قطعه من بجادانتن واخشن من کل خشن، فیقال «**ایتها النفس**» الخبیثه اخرجی «**الی**» جهنم وعذاب الیم ورب علیك غضبان وقال **ابوصالح** فی قوله «**ارجعی الی ربك راضیه مرضیه**» قال هذا عند خروجها من الدنیا فاذا کان یوم القیامه قیل

« **فادخلی فی عبادی** » « **و ادخلی جنتی** » و قال آخرون انما یقال لها ذلك عند البعث قال **ابن عباس** الخطاب لروح المومن یامرها الله بالرجوع الی الجسد فیکون قوله «**الی ربك**» ای– «**الی**» امر«**ربك**» ، و قیل «**الی ربك**» ای– «**الی**» بدن صاحبك فسمی ذلك ربا کما یقال رب الدار ورب الدابه

« **فادخلی فی عبادی** » ای – مع «**عبادی**» «**جنّتی**» وقیل «**فی**» جمله «**عبادی**» الصالحین مع الّذین انعم الله علیهم من النبیین و الصدیقین والشهداء و الصالحین و قیل «**فی عبادی**» ای– « **فی** » عبادتی وطاعتی فحذف التاء کاقام الصلو و قال بعض اهل الاشارات «**یاایتها النفس المطمئنه**» الی الدنیا « **ارجعی** » الی الله بترکها و الرجوع الی الله سلوك سبیل الآخر وفی بعض التفاسیر ان هذ الآیه نزلت فی **خبیب بن عدی** الذی صلبه اهل **مکه** وجعلوا وجهه الی **المدینه** فقال

اللّهم ان كان لی عندك خير فحول وجهی نحو قبلتك، فحوّل الله وجهه نحو القبله من غير ان نحوّله احد، فلم يستطع احدٌ ان يحوله. و قيل نزلت فی عثمان بن عفان بن ابيه سبيل شهيدا مظلوما. و قال سعيد بن جبير مات ابن عباس بالطائف فشهدت جنازته فجاء طائر لم ير على خلقته فدخل نعشه ثم لم ير خارجا منه فلما دفن تليت هذه الآيه على شفير القبر لا يرىٰ من تلاها

« يا ايتها النّفس المطمئنّة» «ارجعى الى ربّك راضية مرضية » « فادخلى فى عبادى » « وادخلى جنتى »

النوبة الثالثة

قوله تعالى **« بسم اللّه الرحمن الرحيم »** بسم الله كلمه سمعه ليس يسمو الى فهما كل خاطر فخاطر غير عاطر عن علم حقيقته متقاصر، كلمه عزيز من ذكرها عزّ لسانه و من صحبها اهتزّ جنانه. قدر **« بسم الله »** كسى داند كه دلى صافى دارد و در دل ياد كارا آلهی‌دارد[1] ساحت سينه ازلوث عقلت پاك‌دارد، نظرالله بنس جسم خويش دارد، خلوت «و هو معكم» نفس بگش نفس خود گرداند، عين بيدارى وهشيارى شود، تا چون نام او گويند طنطنه حروف سمعها مبرسد و غلغله عشق بجانها مى بود. قوله تعالى

« والفجر » جليل و جبار خداوند كردگار سوگند ياد ميكند بمصنوعات وافعال خود واو راجل جلاله رسد وازخداوندى وى سزد كه اگرخواهدسوگند بذات خود ياد كند چنانكه « فو ربك لنسئلنّهم » « فورب السماء والارض انه لحق » واگر خواهد بصفات خود ياد كند كقوله « ق والقرآن المجيد » « ص والقرآن ذى الذكر » واگر خواهد بافعال خود يادكند كقوله **«والفجر وليال عشر»** اين را بتفسيرهاست از اقوال مفسران، ميگويند بامداد محرّم كه اول سالست بامداد ذى الحجه كه ما حج دريارست، بامداد روز آدينه كه حج درويشانست، بامداد همه

1 ـ الف كارد

رور درهمه سال که وف‌مىاحاب دوسىاںسب وساعب‌حلوب‌عارفاںسب ، سام دل‌دوسىاں که محل ىطر حداوىد حهاںسب ، ىروساٸى صىح معرف که آساىس مومىاںسب و وراحب اىساں ارآںسب

« ولىال‌عسر » سىهاى‌دهۀذى‌الححه که رورعرفه‌درآںسب ، سىهاى دهۀمحرم که عاسورا آحر آںسب ، سىهاى دهه آحر رمصاں که سب فدر ىعىىه آںسب سىهاى دهۀىىمه سعىاں‌که سب ىراب ىاآںسب ، سىهاى دهه موسى که « واىممىاها ىعسر » ىياں‌آںسب ومىاحاب موسى ىاحو حاصل‌آںسب

« والسّفع » ىحمله حلو‌عالم که همه حف‌آفرىد دواں‌دواں فرىں ىکدىگر ىا صدىکدىگر ، حىاىکه ىرىىه ومادىىه رور وسب ىور وطلب ، آسماں و رمىں ىرو ىحر ، سمس‌وقمر حں‌واىس طاعب‌ومعصىب سعادب‌وسفاوب عرودل ، فدرب وعحر ، فوب‌وصعف علم وحهل ، حىاب وممات ، صفاب حلو حىىں‌آفرىدىاصدآفرىد وحف‌ىکدىگرآفرىد ، ىاىصفاب‌آفرىدگار‌ىماىد ، که عرىں ىى‌ذل اسب وفدرب ىى عحر وفوب ىى‌صعف ، وعلم‌ىى‌حهل وحىاب ىى‌موب ، وىفاى‌ىى‌فىا ىس‌او « وىر » اسب ىکىا وىگاىه دىگر همه سفع اىد حف ىکدىگر ساحىه فومى علماء گفىىد « سفع » کو صفا اسب وکو مروه ، و « وىر » حاىه‌کعىه « سفع » مسحدحرام اسب ومسحد مدىىه و« وىر » مسحد اقصى « سفع » رور و سب اسب حف ىکدىگر ، « وىر » رور فىامب اسب که آں‌راسب ىسب « سفع » ىفس و روح اسب ، امرور فرىں ىکدىگر « وىر » روح ىاسد فردا که ار فالب حدا سود « سفع » ارادب اسب و سب « وىر » همب اسب عرىب و سکىں « سفع » راهد اسب و عاىد فرىں ىکدىگر ، « وىر » رىداسب مرىد ىىها رود ىى‌فرىں و ىى‌حدىں[1]

فرىد عں الحلاں فى کلّ ىلد   اذا عطم المطلوب فل المساعد

حلىل صلوات‌الله علىه دعوى مرىدى کرد گفب « واعىرلکم وماىدعوں مں دوں الله وادعوا رىى فاىهم عدوٌّلى‌الارب العالمىں « اىى‌وحهب وحهى » الآىه

١) حدىں ىار و دوسب و معسوق ىرحمه وسرح فاموس

هر کجا درعالم فرشته‌ای بود ، با شوندی از همه سرا رسد ، آواز بر آورد که «انی ذاهب الی ربی سیهدین» یعنی باوی بماندو ندااست که المکاتب عبد ما بقی علیه درهم گوشه دل وی بغیر تو مشغول شد ندا آمد که «قرّبه لی قربانا» ای ابراهیم اگر دعوی مریدی میکنی مرید باید که «و تر» بود فرزند ندارد ، تنها بود ، تنها رود ، این فرزند فرشته تو است او را از دل بیرون کن ، قربان کن تا مریدی صادق باشی و گفته اند نشان صدق ارادت آنست که از نیست خویش برخیزد بود خود نابود انگارد چنانکه آن پیر طریقت گفت

الٰهی بود من برمن تاوان است تو یکبار بود خود برمن باران الٰهی معصیت من برمن گرانست نور وجود خود برمن باران[1] ، الٰهی جرم من زیر حلم تو تنهاست وبرد عفو خود برمن گستران و گفته اند ارادت مرید خواست و نیست و در را بردن ، وخواست مردار خاست وی خیزد وخاست او از ساخت خیزد تا نشناسد بخیزد و تا نخیزد نخواهد ، وتا نخواهد نجوید این همه منازل عبودیت اند ومراحل عبادت مرید چون این منازل باز برد مطلوب او جمله طالب او گردد از عقب این ندا بجان وی رسد که «یا ایتها النفس المطمئنة» «ارجعی الی ربك راضیة مرضیة» سیصد و شصت نظر از ملکوت قدس میآید و با هر نظری این تقاضا میرود که «ارجعی» هنوز گاه آن نیامد که باز آیی وباما بسازی ؟ وقت نیامد که مارا باشی؟

ای یار هوا گرفته باز آی ومرو کز رشته تو سری درانگشت منست

ورتنها که چون آیی از را دنیا ثنایی که قدمت بوحل فروشود ، وازرا نفس ثنایی که ما ترسی بردرگاه ما دل را باز بست بر هم خیز دیگر را ببستی بار بست

بزرگی را پرسیدند که را حق جوست؟ گفت قدم درقدم نیست امادل در دل است زجان درجان جان رونا ندرگار رسی بدل رو تا بینیگاه آیی

چون صدجان سالوده و زان ز ساختند

خر جان رقص در بن ر لك قدم راباز بست

1 - الف گستران

« باایتها النفس‌المطمئنه » حوسا رورا که اس فمس سکمند و اس مرع
بار داسمه را بازحواسد و اس رسم و آس حا کماں ار را معربان بردارند سلطان
بوسیده درصورب آدمس سروں سود وحوهر ملك جهر حمال سماند و دسمں ار
دوسب حداسود عریرا گماں مبر[1] که عررائیل را فرسسد با برا نگرداند ارآنحه
بو درآنی او عساوب اساسب ار روی دل بر کسد وبداع نکا کمد ، اگر ىساں
معرف درآں داع مدکی سمد بحرمب ار گردد وگوید مرا درس معدں بصرف
سسب که بصاعب حقٌ اسب، و گوید بارب العر مرارهر آں سسب که درآں بصرف
کسم اس مرد ارآنحمله باسد که قرآن مجید حبرمی‌دهد که «الله سو فی‌الانفس
حس موبها » عر بر انکربا ار آں حمله باسی که عررائیل را ننگ آید ار حاں
سندں و لابل ارآں قوم باسی که عررائیل را یارای‌آں نباسد که بحصرب حاں بو
درسود

برر گی‌را برسسدند که حانها درس را حق وقب برع حوں بود ؟ ـ گفب
حوں‌صیدها دردام‌آو نحته وصیاد با کارد نسسد رسروی رسد ! ـ گفسد حوں
نحق رسد حوں بود ؟ ـ گفب حوں صید ارفمراك درآو نحته !

ای دروس‌اگر روری صیددام وی سوی و کسمه را وی گردی معرب عر بر
که حر بر کمکر عرس محیدب نسدد « من احسی قبله ومں قبلیه فانادیه »

دیدی ملکی که دسب دروس گرفب آنکه مواحب در ر حوس گرفب
آنگه بولی و صاحب حسن گرفب آنگا کسب‌و کسمه رانس گرفب؟!

[1] ـ الف عر بران گماں مبرید

۹۰ - سورة البلد - المکیة

النوبة الاولی

قوله‌تعالی «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« لا » بخشایشی که‌مشرکان‌ومنکران می‌گویند « اُقسِمُ بهذاالبلد (۱)»

سوگند میخورم بأین شهر مکه

« وانت حلٌّ بهذا البلد(۲) » و تو دست در گشاد ای درین شهر

«ووالدٍومٰاولد (۳) » وبپدر‌انسد وزاد وبارانسد

« لقد خلقنا الانسان » بیافریدیم مردم را « فی کبد (٤) » در رنج و سختی

بر کار انسداد

« ایحسبُ » می‌پندارد او« ان لن یقدرعلیه احدٌ (۵)» که کس با او برنیاید

« یقولُ» میگوید « اهلکت مالاًلُبداً (٦)» در دشمنی محمد مال فراوان

رهم نفقه کردم

«ایحسبُ ان لم یرهُ احدٌ(۷) » می‌پندارد که‌الله راانمی‌دید که نفقه میکرد

«الم نجعل لهٗ عینین (۸) » نه اورا دو چشم بیاآوریدیم ؟!

« ولساناًوشفتین(۹)» وزبانی گویا ودولب ؟

«وهدیناه‌النجدین(۱) »وورا نمودیم او را بدو را ؟

« فلااقتحم العقبة (۱۱) » سر[1]خویشتن را درآن عقبه نمیکند است ؟

« ومآادریٰك العقبهُ(۱۲)» وچه دانی تو که‌آن عقبه صراطحست ؟

« فك رقبه (۱۳) » سبب نجات اوآن عقبه گشادن گردنی است

«او اطعامٌ فی یومٍ‌ذی‌مسغبة(۱٤) » یا طعام دادن درروزی با گرسنگی

«یتیماً ذامقربة (۱۵)»خاصه یتیمی که خویشاوند بود

---

۱ - ح اثر

« **او مسکیناً ذامتربه** (۱۶) یادرویشی که در خاك افتاده[1] بود

« **ثم کان من الذین آمنوا** » با آنکه از گروندگان بود « **وتواصوا بالصبر** » و یکدیگر را شکیبایی اندرز می کنند « **وتواصوا بالمرحمه** (۱۷) و یکدیگر را بخشودن وصیت می کنند

«**اولئك اصحاب المیمنه** (۱۸) » ایشانند اصحاب راست دست یا میمون بر یك

«**والذین کفروا بآیاتنا** » وایشان که کافر شدند بسخنان ما « **هم اصحاب المشئمة** ۱۹ » ایشانند اصحاب چپ دست یا شوم « **علیهم نار مؤصدة** (۲)» بر ایشان طبقی و بند و سر فرا افکنده[2] آتشی بافته

النوبة الثانیة

این سوره بیست آیتست هشتاد ودو کلمه سیصدو سی حرف جمله به **مکه** فرو آمد و درین سوره هیچ ناسخ و منسوخ نیست و در خبر **ابی کعب** است از **مصطفی** (ص) که گفت هر که این سوره برخواند الله تعالی او را روز رستاخیز از غضب خویش ایمن کند قوله

« **لااقسم** » اعلم ان « **لا** » لیست لنفی القسم انما هی کقول العرب لاوالله مافعلت کذا ، لاوالله لافعلن کذا فیکون تأکیدا للقسم و قیل انها صلة ای – « **اقسم بهذاالبلد** » ، وقیل انماهی رد لکلام من انکر البعث والجزا فانها وان کانت رأس السور ، فالقرآن متصل بعضه ببعض وقال بعض المفسرین فی الکلام همز الاستفهام مضمر و التقدیر « **الااقسم بهذا البلد** » « **وانت حل بهذا البلد** » مع علوشانك

« **انت حل** » ای – حال نازل فیه ای – لنزولك فیه « **اقسم** » به و «**هذا**» تنبیه علی شرف النبی (ص) و قیل « **انت حلّ بهذا البلد**» ای – « **انت** » حلال « **بهذاالبلد**» تصنع فیه ماترید من القتل والاسر لیس علیك ما علی الناس فیه من

۱ – الف افتد ۲ – الف اوکند

الاسم يقال رجل «حلّ» وحلال ومحلّ، كما يقال رجل حرم وحرام ومحرم، وجمع الحرام حُرُم قال الله عزوجل «وانتم حرم» وكان رسول الله (ص) دخل مكة يوم فتح مكة محلا واحلّت له ساعةً من نهار حتى قتل من شاء واسر من شاء وقتل ابن خطل وهو متعلّق باستار الكعبة وكذلك قتل مقيس بن صبابة وغيرهما، فاحلّ دماء قوم و حرم دماء قوم وحرم دار ابي سفيان، فقال من دخل دار ابي سفيان فهو آمن اى - «حلّ» لك ان تفعل ذلك واما غيرك فلا يحل له ذلك اصلا وقيل معنا «وانت» في «حل» ممّا صنعت في «هذا البلد» قال (ص) «ان الله حرم مكة يوم خلق السموات والارض لم تحل لاحد قبلي ولا تحل لاحد بعدي وانما احلّت لي ساعة من نهار فهي حرام بحرمة الله الى يوم القيامة» والمعنى ان الله عزوجل لما اقسم بمكّة دل ذلك على عظم قدرها مع حرمتها فوعد نبيّه (ص) انه يحلّها له حتى يقاتل فيها وان يفتحها على يده فهذا وعد من الله عزّوجل بان يحلّها له و قال شرحبيل بن سعد معنى قوله «وانت حل بهذا البلد» قال يحرمون ان يقتلوا بها صيدا او يعضدوا بها شجر ويستحلّون اخراجك وقتلك

«ووالد وماولد» يعني آدم و ذريته و«ما» بمعنى من كقوله «والسماء وما بناها» اى - و من بناها و قيل معنا وكل «والد» و مولود من جميع الخلق، وقيل «و والد» يعني الذي يلد، «وماولد» يعني العاقر التي لا تلد و «ما» على هذا القول بمعنى النفي

«لقد خلقنا الانسان في كبد» هذا جواب القسم والمراد بالانسان بنو آدم كلهم «في كبد» يعني في شدة ومعاناة يكابد شدائد الدنيا ويقاسي شدائد الآخر ولا يقاسي احد ما يقاسي هو قال عطا عن ابن عباس «في كبد» اى - في شدة خلق حمله و ولادته ورضاعه وفطامه ومعاشه وحياته وموته لم يخلق الله خلق يكابد ما يكابد ابن آدم وهو مع ذلك لضعف الخلق وقيل «في» بمعنى اللّام اى خلق للكبد وهو التعب وقال مجاهد وعكرمه و الضحاك، معناه خلق منتصبا معتدل القامه و كل شيء خلق فانه «يمشي مكبا» ولا يمشي منتصبا الا الانسان، والكبد الاستواء والاستقامه

وقال ابن کیسان منتصبا رأسه فی بطن امه ، فاذا اذن الله فی خروجه انقلب رأسه الی رجلی امه وقال مقاتل « فی کبد » -ای- « فی » قوة نزلت فی ابی الاسدین واسمه اسید بن کلدة من جمح وکان شدیدا قویا یضع الادیم العکاظی تحت قدمیه فیقول من ازالنی عنه ، فله کذا وکذا ، فلا یطاق ان ینزع من تحت قدمیه الا قطعا و یبقی موضع قدمیه وقیل معنا مضیقا لما بعثه مستعملا بمالا یعنیه

« ایحسب » یعنی اباالاسدین من قوته و بطشه « ان لن یقدر علیه احد » ای - یظن من شدته « ان » لا « یقدر » « علیه » الله الم یعلم ذلك الشقی ان من خلق له القوة هواقوی منه

« یقول اهلکت » ای - انفقت « مالا لبدا » ای - کثیرا فی عداوة محمد (ص) اللبد الکثیر الذی تراکب بعضه علی بعض ، یقال تلبد الشیء اذا کثر واجتمع ومنه اللبد وکان الرجل کاذبا مسرفا فی دعوا انه انفق « مالا » فی عداوة النبی (ص) فقال تعالی

« ایحسب ان لم یره احد » الاحد هو الله عزوجل ، و المعنی ایظن ان الله « لم یره » ولا یسأله عن ماله من این کسبه وفی ای شیء انفقه روی مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول‌الله (ص) لا تزول قدما العبد یوم القیامة حتی یسأل عن اربع عن عمره فیما افناه وعن ماله من این کسبه و فیما انفقه ، و عن علمه ماذا عمل فیه وعن حبّنا اهل‌البیت ثم عدد نعمه علیه وعلی عبر من خلقه فقال

« الم نجعل له عینین » یبصر بهما

«ولسانا» یعبر به عمّا فی‌ضمیره ،« وشفتین »یستر بهما ثغوره وقال‌الله تعالی « نحن فعلنا به ذلك ونحن اقدرعلی ان نبعثه و نحصی علیه ما عمله» وجاء فی‌الحدیث ان الله عزوجل یقول ابن آدم «ان نازعك لسانك فیما حرمت علیك فقداعنتك علیه بطبقتین فاطبق ، و ان نازعك بصرك الی بعض ماحرمت علیك فقد اعنتك علیه بطبقتین فاطبق وان نازعك فرجك الی ما حرمت علیك فقد اعنتك علیه بطبقتین فاطبق قوله

« وهدىناه النّجدين » قال اكثر المفسرين يعنى طريق الخير وطريق الشر المفضيان الى الجنه والنار، كقوله «انّا هديناه السبيل امّا شاكرا واما كفورا » ، وقال محمد بن كعب عن ابن عباس « وهديناه النّجدين » قال الثديين يسقط من امه وسدّ الى الثدين ، والنجد طريق فى ارتفاع

« فلا اقتحم العقبه » « لا » هاهنا بمعنى لم اى ـ هذا الكافر لم يقتحم « العقبة » هلّا ما انفق من ماله فى عداوة النبىّ (ص) على زعمه انفقه لاقتحام العقبه يعنى لمجاوزة الصراط والاقتحام الدخول فى الامر الشديد والمجاوزة له بصعوبة قال كعب الاحبار «العقبة» سبعون منزلا من الصراط والصراط جسر جهنم درعه ثلاثه آلاف ذراع وهو احدّ من السيف، الفذراع منه صعود والفهبوط والفاستواء ، يوقف عليه الخلق ويحاسبون وفى بعض الروايات «فمن الناس من يمر عليه كالبرق الخاطف ومنهم من يمرّ عليه كالرّيح العاصف ، و منهم من يمر عليه كالفارس ومنهم من يمرّ عليه كالرّجل يعدو، ومنهم من يمر كالرجل يسير، ومنهم من يزحف زحفا ، ومنهم الزالّون والزّالّات ومنهم من يكردس فى النار ، واقتحامه على المومن كما بين صلوة العصر الى العشاء» وقال قتادة ذكر العقبه هاهنا مثل ضربه الله تعالى لمجاهدة النفس والهوى والشيطان فى اعمال البر فجعله كالّذى يتكلّف صعود العقبه يقول لم يحمل على نفسه المشقه بعتق الرقبه والاطعام وقيل معنى الآيه هلا انفق ماله فى فكّ الرقاب و اطعام السغبان ليجاوز بهما «العقبة» فيكون خيرا له من انفاقه على عداوة النّبى (ص)

« وماادريٰك ماالعقبة » هذا تعظيم لها وتفخيم لشانها

«فك رقبة » هذا تفسير سبب النجا من العقبه قرا ابن كثير وابو عمرو و الكسائى « فك » بفتح الكاف « رقبة » بالنصب

« او اطعم » بفتح الهمز والميم على الماضى وقرا الباقون « فك » بضم الكاف « رقبة » بالجر او اطعام على المصدر واراد بفكّ الرّقبه اعتاقها واطلاقها، ومن اعتق « رقبة » كانت فداه من النار روى ابوهريره قال سمعت رسول الله (ص) يقول « من اعتق « رقبه » مومنه اعتق الله بكل عضو منه عضوا من النار حتى يعتق

ورحه بفرحه» وحاء اعرابی الیرسولالله(ص)فقال یارسولالله ا علّمنیعملا یدخلنی الحنّه قال «اعتق النسمه و« فك»الرقبه» - قال اولیساواحدا؟-قال «لا عتق النسمه ان تفرّد بعتقها و« فك » الرّقبه ان تعین فی ثمنها» فعلی هذا« فك » الرّقبه الاعانه فیمال الکتابه وقیل «فكّرقبه » من الذنوب بالتوبه

« او اطعام فی یومذی مسغبة » ای «فی » زمان قحط وجوع

«یتیماًذامقربه »ای - « ذا » قرابه فیالنسب

«اومسکیناً ذا متربه » قدلصق بالتراب من فقر وضر وقیل « ذا » عیال لامال له فضل اطعام الیتیم والمسکین علی اطعام غیر هما فی المثوبه یقول ترب فلان یترب تربا و متربه اذا افتقر ومنه ترب یداك واترب فلان اذا استغنی

«ثمکان من الذین آمنوا » «ثم» هاهنا بمعنیمع کقوله «بعدذلكزنیم» یعنی اذا فعل هذ الاشیاء و هو مومن ، ای -ان هذ الاعمال لایقبل من احد الا اذا کان مومنا وقیل ثم بمعنی الواو « وتواصوا » ای - اوصی بعضهم بعضا « بالصبر » علی فرائض الله و او امر و الصبر عن ارتکاب المحرمات « وتواصوا بالرحمه» بان یرقّ للفقیر والمسکین بالانعام علیهما و قیل « تواصوا » بالآخر لانها دارالرحمه

« اولئك » ای - الموصوفون بهذا الصفات «اصحاب المیمنه » یاخذون نحو الیمین الی الحنّه و یوتون کتبهم بایمانهم وهم المیامین علی انفسهم

« والّذین کفروا بآیاتنا » بمحمدوالقرآن «هم اصحاب المشئمه» یاخذون نحو الشمال الی النار ویوتون کتبهم بشمالهم وهم المشائیم علی انفسهم

« علیهمنارٌموصده » ای - مطبقه اغلقت علیهم ابوابها فلایخرج منها غم ولا یدخل فیها روح قرأ ابوعمرو و حمزة وحفص « موصدة الهمزهاهنا و فی الهمزة وقرا الآخرون بلاهمز وهمالغتان یقال اصدتُ الباب واوصدته اذا اغلقته واطبقته وقیل معنی الهمز المطبقه وغیرالهمز المغلقه

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم‌الله الرحمن الرحيم » نام‌ملکی که‌از کمی‌من کرعنرا کرد وار دودی فبه حصرا کرد سواهد قدرت درحطه فطرت سدا کرد ، ارىار ای‌گوست ربان‌گوبا کرد ، اربار ای سه حسم سا کرد ، وارمار ای حون‌دل‌دانا کرد عاصی را ىلطف حود آسا کرد حانهای دوستان ار سوق حود سدا کرد ، هرحه کـرد ىحلال و کىرىا کىرد ار حمله حلاىق سده ای را حدا کرد ، نام او محمدمصطفی کرد ، او راکان کرم ووفا کرد ، معدن‌صدق وصفا کرد قاعد حود وىحا کرد ، قانون حلق وحىا کرد ، ما ه ىور وصا کرد ، رىب دىا وعقىی کرد و او سرف و کرامت ار ىعدمکا اوسو گىمد ىاد کرد که

« «لااقسم بهذاالبلد» «وانت حل بهذاالبلد» هر کرادوستی[1] ىود سوسته در حسس رصای او ىود ، ىطر حود ار وی ىارىگىرد ىاوی رازها کىد در سفر ودر حصرذکر ومراعات وی ىىگدارد در هىح حال حدمت و سلام اروی ىار ىگىرد قدمکا وی عرىر دارد ، ىحان وی سو گىمد حورد حداوىد کرىم حىّار ، عرىر و رحىم حل حلاله حقاىق اىن معىی حمله‌آن رسول مکرّم‌را وسىد محىرم را اررانی داست ناحهانىانرا معلوم گردد که ىردرگا عرت هىحکس‌را آن منرلت و مرىت ىىست که اوراست ىسی که درىسی احوال رصای اونگه داست ؛ « ومن آناء اللّىل فسبح واطراف النهار لعلّك ترضى[1] »، د قبله رصای او ىگه داست « فلنولّىنّك قبلة ترضىها » سفاعت درصای اوىست « ولسوف يعطيك ربّك فترضى[1] » هرگز اورا ارىطر حود محجوب ىکرد « فانك باعيننا الذى يراك حين تقوم » رازها ىاوی گفت « فاوحى[1] الى عبده ما اوحى[1] » درحواب و درىىداری درسفر ودرحصر اورا ىگه داست « والله يعصمك من‌الناس » احوال اوهمه‌کفاىت کرد « الىس‌الله ىکاف عىد » درهىح حال وحی ارو منقطع ىگرداىىد درحواب ىود که وحی آمد « ىا

1 ـ ح دوست

ایهاالمد ثر» برمر کوب بود که وحی آمد «الیوم اکملب لکم دیسکم» درراه عراب بود که وحی آمد که «ایعوا ر بکم ان زلزله الساعه سیء عظیم» ارمکه بیرون آمد بود که وحی آمد «ان الّدی فرض علیك القرآن لرادك الی معاد» درعار بود که اوراحلو کرد «باني اسس ادهمافي العار» درایدو بود که وحی آمد «ولقد تعلم انك یصیق صدرك» درسادی بود که وحی آمد «انا فتحنا لك فتحا مبینا» درحضرت قاب قوسین بود که بی واسطه ابن حطاب مسرف که «آمن الرسول» ار عرنری وی بود که گاه قسم بجان وی یادمیکرد که «لعمرك» وگاه بعدمگاه و نزولگاه وی سوگند یاد می کردکه «لااقسم بهذا البلد» علی الحمله در قران جهار هرار جای نام وی برد و دکر وی کرد بعضی بتعریض و بعضی بتصریح

«لقد حلقنا الانسان في کبد» جواب قسم است و بر قول مجاهد و عکرمه و ضحاك معنی «کبد» استوا واستقامت است رب العالمین منت مینهد بر آدمی که برا قد وبالای راست ادم وحلقت وصورت نیکو دادم وباعضای طاهر و صفات باطن بیاراستم بنگر که نطفه مهین در آن قرار مکین بچه رسانیدم؟ بعلم قدرت جون بنگاشتم؟ هرعضوی را حلیتی و رفعتی دادم، بینایی بجشم، گفتار بزبان، سماع بگوش، گرفتن بدست حدمت به پای

چون‌صورت نوبت نگارند بنگر حون‌قامت بوسرو نگارند بنگر!

مسکین آدمی بدعهد ناسپاس که فردا شکر این نعمت از وی درخواهند و گزارد حق این بکریم که «ولقد کرمنا بنی آدم» از وی طلب کنند! گویند ای جوانمرد ای که اما نتهای ما عمری بداشتی اگر آراسته بار بپرسی باری با کاسته باررسان درخبراست که «الفرج امانه والعین امانه والاذن امانه والیدامانه والرجل امانه ولاایمان لمن لاامانه له» اوراگویند مادودند سوسپردیم پاك بوسطرهای پاپاك ملطخ[1] کردی با آ بار بعدین اروی برخاست وحسب بد اکنون میخواهی که دیدارمقدّس مابنظر جوش بینی؟ هیهات هیهات! ماما کم وبیا کاتر اباك سا بد «الطیبات

1 -) ملطخ آلود و ملوث المنجد

للطسس » دوسمع دادیم برا باارآن دوحر سه ساری ود رهای آ بار وحی دروبعسه کسی و امرور بار ساری بو آن را محال دروع سسدن ساحسی و را گدر اصوات حسسه کردی ، وندای ما باك اسب حر سمع باك سسود امرور بکدام گوس حدسب ماحواهی سسد ؟! ربانی دادیم برا با با مارار گویی درحلوب و قرآن حوانی درعبادب وصدق دروی فروآری وبادوسبان ما سحن گو بی بوحود ربان راساط عسب ساحسی وروربامه حدل ود بوان حصومب کردی بوامرور بکدام ربان حدسب ماحواهی کرد؟ معلسا که بو بی حه عدر حواهی آورد ؟ بعدار اس حسر که بو رسسد انّ الله عزّوحل بعول « اس آدم ان نارعك لسانك فیما حرمب علیك فعداعسك علیه بطبعس فاطبو وان بارعك بصرك الی بعض ما حرمب علیك فعد اعسك علیه بطبعس فاطبو وان بارعك فرحك الی ماحرّمب علیك فعداعسك علیه بطبعس فاطبو » مسلمانان سدار باسبد وهسسار که « فلااقتحم العقبه » در سس اسب ، بادیه قیامب و عقبات صراط همداد میرل برحسر دوزح باربکبر ارموی وبیر بر ارسمسیر می بباید گداسب و گداسس اس عقبات بر کسی آسان بود که برد ای ار بند بندگی محلوق آراد کند و گردن حوس ار بند معاصی رها کند و در رورگار قحط درویس گرسسه را طعام دهد و بسیم بی بدر را دسب سفقب برسر بهد و بواحب کند اسسب سبب نجات ار عقبات ورسیدن بدرجاب جنات والله ولی الباقیات الصالحات

۹۱ - سورة الشمس - مكية

نوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«والشمس وضحيها(۱)» و آفتاب و برتافتن آن

«والقمر اذا تليها (۲)» وبما كه برپى خورشيد ايستد

«والنهار اذا جليها (۳)» و روز كه زمين پيدا كند [وتاريكى ناپبرد]

« والليل اذا يغشيها (٤) » وشب كه آفتاب پوشد [ودرزمين بنجد]

«والسمآء وما بنيها(٥) »وآسمان و باو كه آنرا برآورد

« والارض وما طحيها (٦) » وبزمين وباو كه آنرا بگستراند

« ونفس وما سويها (۷) » و بمردم وباو كه آفرينش اوراست كرد

« فالهمها فجورها وتقويها (۸) ودردل اوساخت نهاد ناپيدا نيست بدى خويش

وىيكى خويش

« قد افلح من زكيها(۹) » پيروز آمد ورسته آنكس كه تن خويش باصلاح

آورد وبهترى كرد

« وقد خاب من دسيها (۱) » ونا پس ماند و نوميد آمد او كه تن خويش فرو

مايه كردو گم نام

« كذبت ثمود بطغويها (۱۱) » دروغ زن گرفت ثمود پيغامبر خويش را

بوى اندامى[1] خويش وبناپاكى خويش

« اذ انبعث اشقيها (۱۲) » آنكه كه خاست آن بدبخت ترايشان

«فقال لهم رسول الله »ايشانرا گفت پيغامبر خداى« ناقة الله وسقيها(۱۳)

مارسيد[2]وگذاريد شتر خداى را وآبشخور او

۱) وى اندامى بى اندامى

۲) نارسيد مارسوند

«فکذّبوه» دروغزن کرفتند او را «فعقروها» بکشتند اورا و پی زدند «فدمدم علیهم ربّهم بذنبهم» در سراشان بوشید و برسر ایشان فرو هشت عذاب خداوند ایشان بگناه ایشان «فسوّیها (۱٤)» ایشانرا با زمین یکسان کرد

«ولایخاف عقبیها (۱۵)» [بخواست آن بد بخت بر ایشان] و از سرانجام کرد خویش نترسید

ة التابة

این سور دو بیست وچهل حرفست ، پنجاه کلمه و پانزده آیه، جمله به مکه فرو آمدو در ین سور هیچ ناسخ ومنسوخ نیست وفی الخبر عن ابی بن کعب قال قال رسول الله (ص) من قرأ سورة «والشمس» فکانما تصدق بکل شیء طلعت علیه الشمس و القمر قوله

«والشمس وضحیها» ای اشراقها اذا ارتفعت وطلوعها «ضحی» النهار وقیل المراد به النهار کلّه «والشمس» سراج النهار لقوله «وجعل الشمس سراجا» و قیل «ضحی» حین تطلع «الشمس» فیصفو ضوءها وقال مقاتل «ضحیها» ای — حرها کقوله فی سورة طه «ولا تضحی» ای — لا یؤذیک الحر

«والقمر اذا تلیها» ای — تبعها «والقمر» یتلو «الشمس» لیلة الهلال یغرب «الشمس» و یغرب «القمر» بعقبها ، یقال هذا یتلو هذا ، ای — یاتبعه ونظیر قال الزجاج لیلة البدر یتلوها فی الاضاء والنور الکامل

«والنهار اذا جلیها» الهاء راجعة الی الارض ای — «جلی» الارض اوالی «الشمس» ای — «جلی» «الشمس» و کشفها باضائتها و ذلک لان «الشمس» انما تبیّن اذا انبسط «النهار» وقیل الهاء کنایة عن الظلمة فان لم یجر کما ذکر لان معناها معروف

«واللیل اذا یغشیها» ای — یغشی الشمس حین تغیب فتظلم الآفاق وقیل «یغشی» الارض بالظلمة

«والسما وما بنیها» ای - ومن «بنیها» و هوالله عزوجل ، وما بمعنی من کقوله تعالی «فانکحوا ما طاب لکم» ای - من طاب لکم وکان عبدالله بن زبیر یقول للرعد سبحان ما سبحت له

«والارض وما طحیها» ای - ومن بسطها

«ونفس وماسویها» ای - «سوی» خلقها و رکبها فسوی الیدین والرجلین و سائرالاعضا قیل اراد به آدم(ع) ، وقیل هوعام اراد جمیع الانس والجن

«فالهمها فجورها وتقویها» ای - بیّن لها الخیر والشر وعلّمها الطاعه والمعصیه قال الزجاج معنی لالهام التوفیق والخذلان ، ای - وفقها للایمان والطاعه وخذلها بالکفر والمعصیه وهذا بیّن ان الله عزّوجل خلق فی المومن التقوی وفی الکافر الفجور - وفی الخبر الصحیح عن عمران بن حصین عن رجلین من مزینه قالا یارسول الله ارایت ما یعمل الناس یکدحون فیه اشیء قضی علیهم ومضی فیهم من قدر سبق ام فیما یستقبلون؟ فقال «لا بل شیء قضی علیهم وتصدیق ذلک فی کتاب الله عزوجل «ونفس وماسویها» «فالهمها فجورها وتقویها» و عن جابر قال جاء سراقه بن مالک بن جعشم فقال یارسول‌الله بین لنا دیننا کانا خلقنا الآن فیم العمل الیوم فیما جفت به الاقلام وجرت به المقادیر اوفیما نستقبل قال «بل فیما جفت به الاقلام وجرت به المقادیر» قال ففیم العمل ؟ - فقال «اعملوا فکل میسر لما خلق له»

«قد افلح من زکیها» هذا جواب القسم بتاویله لقد «افلح» لما طال الکلام جعل طول الکلام عوضا من اللّام فحذف والمعنی فاز و سعدت نفس «زکیها» الله ای - اصلحها وطهرها من الذنوب ووفقها للطاعه

«وقدخاب من دسیها» ای خابت و خسرت نفس اضلّها الله واخیبها من کل خیر وقال الحسن معنا «قد افلح من زکی» نفسه فاصلحها و حملها علی طاعه الله عزوجل

«وقدخاب من دسیها» ای - خسر من «دسی» نفسه بمعصیه الله ای - اخفاها فکان العاصی بر کوبه المعصیه ابدا یخفی نفسه و یحمل ذکر واللّئیم ابدا خفی

المكان والسر بهمسهور المكان و«دسّٰها» اصله «دسها» من التدسيس وهو اخفاء الشيء فا بدل من سين الثالثه ياء تخفيفاً و كراهة للتضعيف وفي الخبر عن زيد بن ارقم قال لااقول لكم الا ما قال رسول الله (ص) لنا «اللّهم انّي اعوذبك من العجز والكسل والبخل والجبن والهم و عذاب القبر اللّهم آت نفسي « تقوٰيها » و زكّها ، انت خير من « زكّٰيها » انت وليها و مولٰيها اللّهم انّي اعوذبك من علم لا ينفع و من نفس لاتشبع ومن قلب لايخشع و من دعوة لايستجاب لها »

«كذّبت ثمود بطغوٰيها» اي بطغيانها وعدوانها و خروجها عن طاعة الله ـ اي ـ الطغيان حملهم على التكذيب الواو فيه مقلوبة عن الياء تقول طغى يطغى طغيانا و طغوى وقيل « بطغوٰيها» اي ـ بعذابها وهو اسم لذلك العذاب كقوله «فاما ثمود فاهلكوا بالطّاغية» وقيل « بطغوٰيها » اي ـ باجمعها

« اذ انبعث اشقٰيها» اي ـ نهض وقام « اشقٰيها » لعقر الناقه والانبعاث الاسراع في الطاعة للباعث ، اي كذ بوا بالعذاب و كذبوا صالحاً لما « انبعث اشقٰيها » و هو قدار بن سالف وكان رجلا اشقر ازرق قصيرا و قيل كانا رجلين قدار بن سالف و مصدع بن دهر

«فقال لهم» اي للقوم كلّهم «رسول الله» يعني صالحاً (ع) «ناقة الله وسقيٰها » اي ـ ذروا « ناقة الله » وذروا «سقيٰها» اي احذروا « ناقة الله » وشربها في يومها

«فكذّبوه» يعني صالحاً فيما اخبرهم بحلول العذاب «فعقروها» يعني الناقه اسند الفعل اليهم جميعا لانهم رضوا به «فدمدم عليهم ربّهم» قال عطاء و مقاتل اي دمّر «عليهم ربهم» فاهلكهم واطبق عليهم العذاب والدمدمه اهلاك باستيصال تقول العرب دمدمت على فلان ثم تقول من المبالغه دمدمت بالتشديد ثم تقول من تشديد المبالغة دمدمت «بذنبهم» يعني بتكذيب الرسول وعقر الناقه « فسوّٰيها » اي « سوّى» الدمدمه « عليهم» يعني عمهم بها فلم يفلت منهم احدٌ و قيل « سوّى » ثمود بالهلاك ، اي ـ انزل بكبيرها وصغيرها «فسوّى» بينهم ، وذلك لانّهم كلّهم رضوا بعقر الناقه فعمهم الله بالعقوبه تعالى لم يسعف قدار حتّى دامرهم كلّهم

«فسوّی» العذاب بینهم وقیل «سوّی» الارض بهم فجعلهم غثاء و هشیما

«ولا یخاف عقبٰها» قرا ابن عامر و عاصم وحمزه والکسائی «فلا یخاف» بالفاء ای - «لا یخاف» الله عاقبة ما صنع بهم ولا یبالی والفعل لله سبحانه وقرا الباقون بالواو والفعل للاشقی وفی الکلام تقدیم وتاخیر ای - «اذ انبعث اشقٰیها» «ولا یخاف عقبٰها» وقیل «لا یخاف» صالح «عقبی» ما صنع الله بهم

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم الله الرحمن الرحیم» «بسم الله» کلمة سماعها یوجب روحا لمن کان شاهد الایمان وذکرها یوجب لوحا لمن کان بوصف البیان، فالروح من وجود الاحسان، واللّوح من شهود السلطان وکل نصیب وله من الحق سبحانه نصیب

نام او که مصنوعات از قدرت او نشان مخلوقات از حکمت او بیان موجودات بر وجود او برهان، به معاور زبادت، به متداول نقصان انس یاوری گانی دوستان، و مهر او شادی جاودان سر بن سخن است ور بنا صنع وراست نشان خداوندی که در هر جای صنعی خفی دارد، ودر هر امری لطفی خفی دارد، عقل و فهم آدمی عاجز از دریافت آثار قدرت او، دست فکرت آدمی هرگز نرسد بدامن حکمت او! نیکی اندیشه کن در آن آب و گل که چه نقش آمد از قلم تقدیر و صورتگری او؛ بار در نطفه مهین نظار کن که چین شکل جسمانی و شخص انسانی و صورت رحمانی از آن نطفه چون ظاهر گشت بقدرت او؛! اینست که رب العالمین گفت در قرآن مجید کلام قدیم او «ونفس وما سوّٰیها» «فالهمها فجورها وتقوٰیها» نگار آدمی که عز و شرف خود نمی‌شناسد و از بن قالب خاکی جز نامی و جسمی و رسمی را نمی‌برد و نمیداند که «کرّمنا بنی آدم» چه سر دارد؟ «خلقکم اطوارا» چه حکمت دارد؟ «فی احسن تقویم» چه نشانست؟ و «صورکم فاحسن صورکم» چه معنا ست؟! ای جوانمرد از نهاد انسانی و شخص آدمی نخست درصورت او اندیشه کن که رب العالمین از قطره آب رنجه چه صنع نمود!؛ نقشهای گوناگون حاصل شد بنگر شکون اعضاء

مسا کل، اصداد مسماىل ، هر ىکی ىمعدار حوس‌ساحىه هرعصوی ىوعی ارحمال آراسىه ، ىه ىرحد اوڡرون، ىه ار ڡدر او کاسىه هر ىکی را صمىی داده و درهر ىکی ڡوىی ىهاد حواس دردماع ، ىها درىىسانى ، حمال درىسى، سحردرحسم ، ملاحب درلب ، صاحب در حد ، کمال حسن درموی ىه ىىدا که صاىع در طىاىع ىىکوىر ىا ىدىىر در ىصوىر سرىس‌ىر ا حىدىں عراىب و عحاىب آورىد ار ڡطرۂ آب عاڡل درىطار صىع اسب و عاڡل درحواب حوں ىدىد طاهر ىىساں سواهىد ڡدرب ىطر کردی ، ىدىد ىاطں در لطاىڡ حکمب ىىر ىطر کں ىا دلاىل محىب وآىار عىاىب ىىى! آدمىب عالم صورب اسب و دل عالم صڡب آدمىب صدڡ دل اسب ودل صدڡ ىڡطه سرّ حىاىکه‌احرام‌واحسام عالم‌درصورب آدمىب محىّرسد ، آدمىّب درصورب دل محىصر سد و دل در ىڡطه سر محىصر سد و سر ىرطرڡ حدڡىا و ىا ماىد ، گهی درڡىای[1] ڡىاسب گهی درڡىای ىڡا حوں درڡىاىود عىں سوروىىارسود حوں درىڡا ىودهمه‌راز و ار سود حوں در ڡىا ىود گوىد ارمں وارىر کىسب ؟ حوں درىڡا ود گوىد ار مں ىرر گوار ر کىسب ؟ !

گاهی که ىطىىب حود اڡىد ىطرم	گوىم که مں‌ارهرحه ىعالم‌ىىرم!
حوں ارصڡب حوىىىں اىدر گدرم	ارعرس‌همی ىحوىىىں درىگرم!!

۱ ــ ڡىا ىکسر ىحىىں ىىىگا ڡراح سرای سرح و ىرحمه ڡاموس

۹۲ - سورة اللیل - مکیة

النوبة الاولی

قوله تعالی «بسم الله الرّحمن الرحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«واللیل اذا یغشی (۱)» بشب که در سر جهانیان درآید

«والنهار اذا تجلی (۲)» و بروز که روشن گردد و پیدا

«وما خلق الذکر والأنثی (۳)» بآفرینش نر و ماده

«انّ سعیکم لشتی (٤)» که کردار شما پراکنده است و دور از دور از یکدیگر

«فامّا من اعطی» اما آنکس که از تن و مال خویش حقّ بداد «واتقی (٥)»

و [از نا پسند خدای خویش] بپرهیزید

وصدّق بالحسنی (٦)» ووعده نیکو استوار داشت

«فسنیسره للیسری (۷)» آری اورا ساخته کنیم و آسان [کار را بهشت]

«واما من بخل واستغنی (۸)» و اما آن که دست فرو گرفت و خود را

بی نیاز دید

«وکذب بالحسنی (۹)» ووعده را دروغ شمرد

«فسنیسره للعسری (۱۰)» آری ساخته کنیم وآسان کاررا دوزخ اورا

«وما یغنی عنه ماله» وچه سود دارد وچه بکار آید اورا مال او؟ «اذا تردی (۱۱)»

آنگاه که سر در دوزخ افتد!

ان علینا للهدی (۱۲)» برماست آگاه کردن

وان لنا للآخرة والاولی (۱۳)» و ماراست آن گیتی و این گیتی

فانذرتکم» آگاه کردیم شما را «نارا تلظی (۱٤)» از آتشی زبانه زنان

«لا یصلیها» نسوزد آن «الا الاشقی (۱٥)»

---

۱ - الف خدا

« الّذی کذّب و تولّیٰ (۱۶) » مگر آن بدبخت کـه دروغ زن گرفت و برگشت

«وسیُجنّبها» و از آتش دور کرد آمد «الاتقیٰ (۱۷) » آن پرهیز کار

«الّذی یُوتی ماله» آن که مال خویش می‌دهد «یتزکیٰ (۱۸)» تا آن پاکی و بهتری و نیکو نامی مینجوید

«و ما لاحد عنده من نعمة» و نیست هیچ کس را نزد یک اودستی «تُجزیٰ (۱۹) » که آنرا پاداش میباید کرد

«الا ابتغاء وجه ربه الاعلیٰ (۲)» [نمی کند آنچه میکند] مگر جستن خشنودی خدای خویش را آن برتر بزرگوارتر

«و لسوف یرضیٰ (۲۱) »و آری خشنود گردد [آنچه الله اورادهد از کرامت و ثواب]

النوبة الثانية

این سورت بیست و یك آیتست ، هفتاد و یك کلمه سیصدو د حرف، و درین سورت هیچ ناسخ و منسوخ نیست و از مکیات شمرند باجماع مفسران و فی‌الخبر عن ابی بن کعب قال قـال رسول‌الله(ص) «من قرأ سورة « واللیل اذا یغشیٰ» اعطاه الله حتی یرضیٰ و عافاه الله من‌العسرو یسر له الیسر

«واللیل اذا یغشیٰ» ای «یغشی» «النهار » فیذهب بضوءه قال الحسن «یغشی » الافق ظلامه

«والنهار اذا تجلّیٰ»ای ظهر وبان وقیل تجلّی «اللّیل» فیذهب ظلمته

«وما خلق الذّکر والانثیٰ» «ما » فیها بلابه اوجه حسان سه‌وجه نیکودارد معنی ما درین موضع یکی آنست که «ما » ی مصدر به گویند فیکون «ما» وما بعد فی بقدیر المصدر ای ــ وخلقه «الذکروالانثی » آفرینش نرو ماده وجه دوم « ما » بمعنی من است ، ای ــ و من «خلق الذکر والانثی» باو که نرو ماده آفرید

---

۱ ــ الف آن

وحه‌سوم «ما» کنایت است ارمحلوق برقراءت **کسائی** برواب **ابوحاتم** «وما حلق الذکر والانثی» بکسر را، ومعنی آنست که بهرحه آفرید برو ماد آن وقیل برید بهما **آدم وحوا**، وقیل هو عامٌ فی بنی آدم، وقیل عامٌ فی کل‌ذی‌روح وفی قرآء **ابن مسعود و ابی الدّرداء** «**والذّکروالانثی**» قوله

«**ان‌سعیکم‌لشتی**» هذا حواب القسم، ای ــ ان عملکم و کسبکم لمحتلف و متباعد حدا فساع للدنیا الفانیه والمعصیه والعقاب وساع‌للدارالباقیه والطاعه والثواب یدل علیه قول‌النبی(ص) «الناس غادیان فمبتاع نفسه فمعتقها وبایع نفسه فموبقها» درسبب نزول این آیه گفته‌اند مردی نخلستانی داشت در حنب سرای درویشی صاحب عیال، وازآن درختان یك خرما بن سرفرا هوای سرای آن درویش‌داشت، وخرما ازآن فروهمی‌افتادی وقت بوقت حینی، و اگر یکی‌ازطفلکان آن درویش ازآن خرمای فرو ریخته یکی برداشتی، آن مرد بقهر ازوی بازستدی، تا آن حد که اگر در دهن نهادی از دهن وی بیرون کردی آن درویش صاحب عیال این حال وقصه بارسول‌حدا گفت رسول(ص) آن مرد‌رابخواندو گفت اوقیت که‌آن‌خرما بن که سر فراخانه‌آن درویش‌دارد بمن دهی‌تابرادربهشت‌عوضی دهم نه ازآن؟ مرد اجابت نکرد و گفت آن یك خرما بن سخت بارور است ونیکو ودوست میدارم آن مرد برفت ودیگری که‌آنساعت حاضربود و ازرسول حدا(ص) می‌شنید، گفت یا رسول‌الله اگر من‌آن خرما بن بعوضی ازوی بستانم وبتو دهم‌آن ضمان دربهشت از بهرمن‌میکنی؟ــ گفت آری ضمان میکنم آن مرد برفت وآن یك خرما بن ازوی بخرید بنخیل خرما بن کــه بوی داد آنگه بیامد و گفت یا رسول‌اللّه انّ النخله قدصارت فی ملکی وهی‌لك رسول حدا(ص) آن مرد درویش صاحب عیال‌را بخواند و گفت «النخله‌لك‌ولعیالك» رو که آن خرمابن تراست وعیال ترا و کس را با تو درآن مزاحمت نیست رب العالمین درشأن ایشان‌آیت فرستاد از ابتداء سور تا آنجا که گفت «**ان سعیکم‌لشتی**» میگوید اعمال‌شماو کوشش‌شمادر کسب و کار برتفاوت است یکی بمعصیت میکوشد تا بعذاب و عقوبت رسد، یکی بطاعت

مىكوسد با بصواب و كرامت رسد **ابن‌عباس و ابن مسعود** گفتند اين سوره در شان **ابوبكر صديق** فروآمد و **امية بن‌خلف** و آنچه گفت « **ان‌سعيكم لشتى**[1] » «**سعي**» **ابوبكر** است در ايمان و طاعت الله و « **سعي** » **امية‌خلف** در كفر و معصيت و سهمابون بعد و تفسير اين «**سعي**» آنست كه **بلال بن رباح الحبشي** غلام **عبدالله جُدعان** بود و **بلال** مسلمان بود پاك دين و هنري هرروز رفتى به‌بتخانه وپليدى برسان افكندى ودربتخانه ربى بود مجاور كه ساتراحراست مىكردوتكه مىداشت آن زن برفت وكافران را از فعل **بلال** خبر داد ايشان شكايت كردند **بعبدالله بن جُدعان** كه غلام تو باخدايان مااين‌معامله مى كند ؛ **عبدالله جُدعان** **بلال** را باصد شتر بايشان بخشيد كه اين شتران را ازبهر خدايان قربان كنيد و با **بلال** آن كنيد كه خودخواهيد **امية خلف** **بلال** را در **بطحاى مكه**بوقت هاجر برآن زمين گرم خوابانيد وسنگى عظيم برسينه وى فروگذاشت وبيم همى داد كه لابرالها كداحتى تموت او تكفر بمحمد و تعبد **اللات والعزى** گفتا بر دوام براين عذاب خواهد بود تاآنكه از دين **محمد** برگردى و عبادت **لات و عزى** را گردن نهى و **بلال**درميان آن بلا وعذاب همى‌گفت احد احدامعبود رايكى‌دانم، يگانه در آلهيت يگانه در صمديت ؛ رسول خدا(ص) بوى بر گذشت واورا درآن عذاب‌ديد، گفت يا « **بلال** سيحلك احداحد» همان يگانه يكتا ترا رهاند ازين عذاب وبلا رسول‌خدا(ص) **ابوبكر** را گفت «ان **بلالا** يعذب في‌الله» **بلال** را در دين‌الله بعذاب داربدوبرهانند خلافست‌ميان‌علما كه **ابوبكر** اورابچه خريد قومى گفتند بك رطل زر ازايشان باز خريد قومى گفتند بيكتا ردو د اوقيه زر قومى گفتند **ابوبكر** چون از رسول خدا (ص) شنيد كه **بلال** را بعذاب دارند برخاست نزد **اميه‌خلف** شد گفت يا **اميه** الاتتقى‌الله في‌هذاالمسكين‌حتى‌متى؟ تاكى اين‌بيچاره را چنين بعذاب دارى خود از الله نترسى آنچه با وى ؟ **اميّه** گفت تو اورا تباه كردى، اكنون‌هم تو اورا بازرهان **ابوبكر** گفت مرا غلامى‌است سيا ازاوجلدتر ودركار قوىتر و دردين سياست ، نام وى **نسطاس** من آن غلام بستو بخشم و تو

بلال را بمن بحس همحمان کردند و ابوبکر بلال را ارایشان بسد وار آن عذاب برهانید و او را آزاد کرد تا مصطفی (ص) در حق وی گفت «یرحم‌الله ابابکر روجنی ابنته وحملنی الی‌دار الهجر و اعتق بلالا من ماله» وکان عمر بن الخطاب یقول بلال سیدنا ومولی سیدنا قوله

«فامّا من اعطیٰ» یعنی ابابکر اعطی الحق من ماله «واتقیٰ» الله فی سر

«وصدق بالحسنیٰ» ای ـ بموعود ربه الّذی وعد ان یثیبه وقیل «صدق بالحسنیٰ» ای ـ بلاآله الاالله قال مجاهد «وصدق بالحسنیٰ» ای ـ بالخلف یعنی ایقن ان‌الله سیخلفه یدل علیه ماروی ابوالدردا قال قال‌رسول‌الله(ص) «مامن یوم غربت شمسه الا و بجنبیها ملکان ینادیان یسمعه خلق‌الله کلّهم الاالثقلین اللّهم اعط منفقا خلفاواعط ممسکا تلفا وانزل‌الله فی‌ذلك‌القرآن«فامامن اعطیٰ واتقیٰ» الی‌قوله «للعسریٰ» وقیل «الحسنی» الجنه دلیله قوله «الّذین‌احسنوا الحسنیٰ» یعنی الجنه و قیل «الحسنیٰ» هی‌النعمه العظمی الّتی یحسن‌موقعها عند صاحبها

«فسنیسره‌للیسریٰ» ای ـ للخلّه «الیسری» فی‌الدنیا و هی‌العمل بمایرضا الله عزّوجل وقیل «الیسریٰ» العمل‌السهل‌الّذی لایقدرعلیه الا المؤمنون ولا یسهل الاعلیهم وقیل «سنیسره» للعود الی مثل ما فعله من‌العمل‌الصالح و قیل معنا سندخله‌الجنه و نوفقه لما یوصله الیها

«وامّامن بخل» ای ـ منع‌الواجب ولم یعط الزّکو من ماله «واستغنیٰ» فی نفسه واعتقاد عن ثواب ربه فلم یرغب فیه

«وکذّب‌بالحسنیٰ» ای ـ بلاآله الاالله وبالجنه وبالخلف «فسنیسره‌للعسری» ای ـ للخلّه المودیه الی النار و لفظ التیسیر للازدواج و فی الخبر الصحیح عن رسول‌الله(ص) «مامنکم من احد الا وقد کتب مقعد من‌النار ومقعد من‌الجنه» قالوا یارسول‌الله ! افلا نتّکل علی کتابنا وندع‌العمل ؟ ـ قال «اعملوافکل میسرلما خلق‌له اما من‌کان من اهل السعاد فییسر لعمل السعاد و اما من‌کان من اهل الشقاو فییسر لعمل‌الشقو» ثم قرا «فامامن اعطیٰ واتقیٰ» «وصدق بالحسنیٰ»

الی قوله « للعسری » وعن عمران بن حصین قال قام سا ئلان الی رسول‌الله (ص) فقال یا رسول‌الله ارأیت ما یعمل الناس فیه افی امر قد جرت به المقادیر وجف به الاقلام ام فی امر تستأنفه؟ ـ قال « بلی فی امر قد جرت به المقادیر وجف به الاقلام» قالا فنعم العمل یا رسول‌الله ؟ ـ قال اعملوا فکل میسر لما خلق له قالا الآن نجدّ ونعمل این خبر دلیل است کـه اعمال واحوال بندگان را جمله بتاریر تقدیر است پس از آفرینش ایشان الله برایشان نبشته وحکم کرد وقضا راند وحز آن که نبشته وحکم کرد برسر ایشان نرود و تغیر و تبدیل درآن نشود، چنانك گفت حلّ جلاله «ما یبدل القول لدی» اگر کسی گوید چون حوالت همه بر تقدیر است، ثواب وعقاب چراست ومستند آن چیست ؟ جواب آنست که ثواب و عقاب از احکام تکلیف است نه از احکام تقدیر و بناء آن بر امرونهی است نه بر توفیق وخذلان زیرا که تقدیر اصل است وعمل فرع و ثواب وعقاب ازاحکام فروع است نه‌ازاحکام اصول همچنانك علم باوقات نماز وشرائط وارکان آن اصل است وعمل نماز بر آن فرع است و ثواب و عقاب برفرع است نه‌اصل خبر صحیح است از مصطفی (ص) « انّ احدکم لیعمل بعمل اهل الجنه حتی مایکون بینه و بینها الاذراع فیسبق علیــه الکتاب فیعمل بعمل اهل النارفیکون من اهلها الحدیث الی آخر » «فیسبق علیه‌الکتاب» اشارتست که تقدیر اصل‌است «فیعمل بعمل‌اهل‌النار» اشارتست که عمل‌فرع است «فیکون من‌اهلها» اشارتست که بظاهرعمل‌است معلوم گشت که مستند عمل تقدیر است‌و مستند ثواب وعقاب والله اعلم قوله

« وما یغنی عنه ماله اذا تردّی» ای ـ لاینفعه ماله الّذی جمعه عن حقوق الله اذا مات و لایدفع شیئا من عذاب‌الله کقوله « یوم لاینفع مال ولابنون » الآیه فعلی‌هذاالقول «تردی» تفعل من‌الرّدی وهوالهلاك وقیل «اذا تردی» ای ـ سقط فی‌النار

«انّ علینا للهدی » یعنی الانذار والارسال والاعلام ای ـ «علینا» البیان قال الزجاج «علینا» ان نبیّن طریق «الهدی» من طریق الضلال بما نصب علیه

من‌الآ يات فاقتصر من‌ذلك على «الهدى» كما قال «سرابيل تقيكم الحر» ولم‌يذكر البرد لانه يدل عليه و قيل «ان علينا للهدىٰ» اى – ثواب « الهدىٰ » كما «ان علينا» عقاب‌الضلالة و قال الفراء معنا من سلك «الهدىٰ» فعلى‌الله سبيله كقوله تعالى «وعلى‌الله قصد السبيل» اى – من اراد‌الله فهوعلى‌السبيل القاصد

«وانّ لنا للآخرة والاولىٰ» فمن طلبهما من غير مالكهما فقد اخطا الطريق وقيل « انّ لنا للآخرة والاولىٰ » فنعزّ‌المومن فى‌الآخرة بالثواب كما اعززنا فى‌الدنيا بالايمان و نهين‌الكافر بالعذاب فى‌الآخرة كما اذللنا فى‌الدنيا بالضلال

«فانذرتكم» يا اهل مكة «ناراً تلظّىٰ »اى – تلظّىٰ يعنى تتوقد وتتوهج و تلتهب

«لا يصليٰها » لا يدخلها و لا يقاسى صلّیٰ لهااى – حطبا ولا يلازمها «الاالاشقىٰ» يعنى الشقى والعرب تسمى الفاعل افعل فى كثير من كلامها ، منه قوله «وانتم الاعلون» و قوله «واتبعك الارذلون»

«الذى كذّب»رسل‌الله «وتولّىٰ» اعرض‌عن‌الايمان‌استدلّ المرجئة بهذ الآية على مايزعمون انه‌لايدخل النار الاكافر مكذب معرض عن‌الايمان وليس فيه دليل لان هذ نارخص الكافرون بها وللنار دركات هذا معنى كلام الزجاج وتنكيرالنار فى‌الآية دليل على‌صحة هذاالتاويل

«وسيجنّبها الاتقىٰ» يعنى التقى‌كالاشقىٰ بمعنى الشقى

تمنى رجال ان اموت وان امت فتلك سبيل لست فيها باوحد

اى – بواحد

« الّذى يؤتى ماله » الفقراء و فى‌سبيل‌الله و من امر صرفه الیه نزلت فى ابوبكر الصديق اسلم وله اربعون الفاانفقها كلّها « يتزكىٰ » اى – طلب‌ان‌يكون عندالله زاكيا لاريا‌ء و سمعة قال ابن الزبير كان ابو بكر يبتاع الضعفة فيعتقهم فقال‌له ابو اى بنى لو كنت تبتاع من يمنع ظهرك قال‌منع ظهرى‌اريد فنزل‌فيه «وسيجنبها الاتقىٰ»« الذى يؤتى ماله يتزكىٰ » وروى‌ان اباً بكرالصديق

اعىق ممں كاں ىعدب فى الله ىمكه سىعه اىعس رحلاں وحمس ىسو فالرحلاں ىلال ىں رىاح و عامر ىں فهىرة الّدى آمىه رسول الله (ص) علـى ىفسه فى العار و حرح مع الىىى(ص) الى المدىىه فىعىل سهىدا ىوم العىامه ىىرمعوىه واماالىسو الحمس فالىهد ىه واىىها وامّ عمىس وحارىه ىىى عمرو ىں المومل و رىىرة ىعلل اںّ رىىره كاىب امرأ صىعىه الىصر، فلما اسلمت كاں سىىه ىں رىىعة و عىىة ىں رىىعه وامىة ىں حلف فى اساحهم مں اسراف مسر كى قرىس ىسىهرون ىها فىعىدوىها فىصحكوں ىها و ىقولوں والله لو كاں ماحاء ىه محمد حىرا ماسىقىىا الىه رىىره ا فاىرل الله ىعالى فى دلك «وقال الّدىں كفروا للّدىں آمىوا لوكاں حىرا ماسىقوىا الىه» فدهب ىصر رىىرة وكاں عطماء قرىس ىقولوں ادهب اللاّت و العرى ىصرك حىں حالفت دىىهما فىقول رىىرة لا والله ما اصرىاىى ولااصاىاىى فردالله ىىارك و ىعالى ىصرها ىعد دلك

« ومالاحد عىده مں ىعمه ىحرى[١] » قال المفسروں لما اسىرى[١] ابو ىكر ىلالا فاعىقه قال المسر كوں ما فعل دلك ابو ىكر الا لىدكاں عىد لىلال ، فىفى الله دلك عىه وقال

«ومالاحد» اى ـ لىلال وعىر «عىده مں ىعمة ىحرى[١]»

« الاابىعا وحه رىه الاعلى[١]» لكں فعل مافعل« ابىعا وحه » الله وطلىا الرصا

« ولسوف ىرصى[١]» اى ـ «ىرصى» الله عىه « و ىرصى » ىما ىعطىه الله عر وحل فى الآحر مں الحىه والكرامه حرا على ما فعل لم ىىرل هداالوعدا لالرسول الله(ص) فى قوله «ولسوف» ىعطىك رىك فىرصى[١] ولا ى كرها هىا

الىوىة الثالثة

قوله ىعالى «ىسم الله الرحمں الرحىم» اسم مں لـم ىىعطر القلوب الّاىىسىم افىاله ، ولم ىىعطر الدموع الاللوعه فراقه او وح وصاله، فدموعهم على الحالىں مىسكىه وقلوىهم فى عموم احوالهم ملىهىه وعقولهم فى عالب اوقاىهم مىىهىه

ىا عرب« ىسم الله» حمال وحلال حو ىں درىں سراى حكم آسكارا كرد ، حهاىىاں

دل‌ارحواحکی‌حوس بر گرفسد، با راب دولب اس نام ارعسب طاهر گسب ارعرس محىد با بعرس‌مهىد همه موحوداب کمر اسىعمال برمىان سىىىد با در **بطحا مکه**‌اس بواحب بآن‌مهىرعالم رسىد که‌«اقرأ باسم ر بك» کس‌رادرىن‌عالم برواى‌حوىس‌نماىد آن عر برى کعىه در مىاحاب اى ىدىرىد عدر هرىسىمائى ' اى ساربد کار هر بى درمانى؛ کدام دلسب که درآس سوق بوىسب ؟ کدام دىد اسب که درانىطار دىدار بوىسب؟ کدام حانسب که درمحلب بار عزّب بوىسب ؟ کدام سر اسب که سرمسب سراب محبّب بوىسب ؟

در راو به دروىسان همه سور طلب بو در کوى حرا باىان همه درد ىاىاف بو ' در کلىساى برساىان همه ىساط حسب وحوى و ' درآس گا گىران همه درد واماندگى ار بو

دلداد سى سىم ودلدار ىکى حوىىد دار بى‌عدد ، بار ىکى ا

«والليل اذا يغشى» الله تعالى‌سب‌را سرفى و مرىسى داد که در قرآن محىد آن‌را محل‌قسم حود گرداىىد ' گفب « والّيل اذا يغشى »واىن‌سرف‌ارآن‌ىاف که حون سب درآىد دوسىان حداى و حاصگىان درگا ىادسا درمىاحاب سوىد ' ىىها ساں درىمار ' دلهاساں در ىىار ' حاىهاساں در رار ' همه سب سراب صفا مى وسىد و حلعب رصا مىپوسىد و عىاب محبوب مى‌بوسىد حون وقب سحر باسد فرمان ، رسد؛ تااس درهای قىه سرور بارگساىىد ,داىمىهاى سرادقاب عرس محىد براىداربد و معرباں حصرب بامرحق حل‌حلاله حاموس سو ىد آىگه حبار کاىىاب در علو و کبرىاء حود حطاب کىد « الاىدحلا کل حىب ىحىىه فاىن‌احىاى ؟» هردوسىى با دوسب حود درحلوب وسادى آمدىد ، دوسىاں من کحااىد ؟

«اللّىل» داح والعصاب ىىام والعا ىدون لدى الحلال قىام !

« والليل اذا يغشى » ىك سر ار اسرار اىن سور آىسب که حقّ حل حلاله اىدرىن سور حالب دو کس ىىان کرد و سىرب اىساں مىان عىساں کرد ىکى **ابوبکرصدىق** او که « اتقى » وصف و نعب او دىگر **بوحهل** برحهل، او که

«اسقی[۱]» حالت و صفت او سرهمه معاندان در شقاوت **بوجهل** وصف او در کتاب
خدا «اسقی[۱]» سالار ومهتر همه مومنان **ابوبکر** است و نعت او در کتاب آسمان
«اتقی[۱]» **ابوبکر** آراستهٔ ایمان واسلام و نام او درجریده اتقیا **بوجهل** آلود کفر
و شرك و نام او در جریده اشقیا او روی اشارت میگوینـد جماعتی از اهل کفر و
و زمره شقاوت کس را آن فسوق وجفا نیست که **بوجهل** را نسر از اهل ایمان و
ارباب معرفت کس را آن صدق و وفا نیست کـه **ابوبکر** را و در فاتحه سور کـه
رب العالمین گفت « **واللیل اذا یغشی[۱]» «والنّهار اذا تجلی** » گویی از روی معنی
شب و روز را در قسم از بهر آن یاد کرد دراقساح سور که صورت حال هردو کس
را در ابتدا سور یاد کرد معنی چنانست که اندر شب ضرب ضلالت کس را آن
گمراهی نبود کـه **بوجهل** شقی را بود و اندر روز دعوت رسالت کس را آن ثبات
قدم نبود که **ابوبکر** تقی را بود اضداد در برابر یکدیگر کمال وصف بنمایند
عناد **بوجهل** و اعتقاد **ابوبکر** هر دو را در یك سور بیان کرد تا حقیقت بود اهل
سنت را بیان نص ومنت حق عز وجل درحال **بوبکرصدیق** وانوار و آثار که از
وی بنداشند نمر صحبت و ادب مراقبت بود و کمال نفس او که دراوامر حق کس
را آن رتبت امتثال نبود که **بوبکر** رابود ، هم در مجاهد وهم درمشاهد ، وجدان
نور سرور در باطن وی استیلا یافت که هرچه داشت در برابر امر حق نثار کرد و
اعتبار را بر آن ایثار کرد لباس خوش درباخت مجرّد شد حطام دنیا جمله برانداخت
مجرد شد سررا عمامه نگذاشت تن را جامه نگذاشت قدم رانعلین نگذاشت گفت
محبت رسول(ص) سرمارا تاج بست ، شمه مارا لباس تقوی بست و«لباس التقوی ذلك
خیر» لاجرم از حضرت عزّت امر آمد بمقربان آسمان وزمره عالم ملکوت که نظار
کنید مرحالت **ابوبکر** را ! و **ابوبکر** مجلس سید(ص) رسید وهم بر آن حالت قرار
گرفته وسید ولدآدم نظر رأفت براحلاق او گذاشته آن ساعت جبرئیل امین فروآمد
ازحضرت عزت و گفت ماشدملك جل جلاله میگـ ید سلام مابه **ابوبکر** برسان وبا

اومکو که «اناعبك راض‌فهل‌اب عنی راض» ؟ هدار انساورسل‌درطبقات‌اولیاهر کر هیحکس‌را ارحصرت‌عزت‌دوالحلال‌حس تسریف وتواحب تسامد که **ابوتکر** راآمد و ماس تا فردای قیامت کـه کوسد ای مقربان درگاه وای حاوساں بارگاه عزت! دست **ابو تکر** کسرید واورا درسرامرد وتسوری وقدس آلهی‌آرید تا لطف حمال ما دیده اسساق صدق اورا اس توسا در کسد که تجلی‌الرّحمن‌للناس عامه ولابی تکر خاصه

النوبة الاولى

٩٣ - سورة الضحى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان
«والضحی (١)» بروز روشن وچاشتگاه
« واللیل اذا سجی (٢) » و بشب که آرام گیرد
«ماودعك ربك» خداوند تو ترا بدرود نکرد وفرو نگذاشت «وماقلی (٣) »
و دشمن نگرفت
وللآخرة خیر لك من الاولی (٤) » و سرای آن جهانی ترا به از این جهانی
«ولسوف یعطیك ربك فترضی (٥) » و می بخشد ترا خداوند تو تا خشنود
شوی
«الم یجدك یتیما» نه ترا بی پدر یافت «فآوی (٦)» و ترا جا ساخت
«ووجدك ضالا» ونه ترا نهانی یافت «فهدی (٧)» [و آشکارا کرد وبار نمود
و ترا از دین زدانش باآگا یافت و شریعت واحکام] را نمود
«ووجدك عائلا» و ترا درویش یافت «فاغنی (٨)»[وترا عاری کرد غنیمت
سپاس]وبی نیاز
« فاما الیتیم فلاتقهر (٩) » یتیم را فرومشکن و [حقّ او بازمگیر]
«واماالسائل فلاتنهر (١٠)» و خواهنده را و پرسنده را بانگ برمزن
«واما بنعمة ربك فحدث (١١)» به قرآن سخن گوی ورسان وخوان مهر
بگوئی که الله با تو کرد

النوبة الثانیة

این سوره یازده آیتست ، چهل کلمه ، صد و نود و دو حرف ، جمله به مکه
فروآمد وسوم سوره است که ازآسمان فروآمد اول سوره « اقرا باسم ربّك» فرو

آمد پس سورهٔ «ن‌والقلم» پس سورهٔ «والضحی» و درین سوره هیچ ناسخ و منسوخ نیست و در فضیلت سوره ابی بن کعب روایت کند از مصطفی (ص) که گفت «هر که سورهٔ «والضحی» برخواند حق جل جلاله اورا در جملهٔ آن قوم آرد که الله پسندد و رضا دهد که پیغامبر (ص) از بهر ایشان شفاعت کند و آنکه بعدد هر یتیمی و هر سائلی که در عالم است ده نیکی در دیوان وی نویسند» و در سبب نزول این سوره علماء تفسیر مختلف‌اند قومی گفتند روزگاری وحی از آسمان منقطع گشت ابن عباس گفت پانزده روز مقاتل گفت چهل روز ابن جریج گفت دوازده روز کافران مکه چون دیدند که وحی منقطع گشته و جبرئیل نمی‌آید، گفتند ان محمداً ودعه ربه وقلاه رب العالمین بجواب ایشان این سوره فرستاد اکنون خلافست که انقطاع وحی را سبب چه بود قومی گفتند جهودان از مصطفی (ص) سه مسأله پرسیدند، قصهٔ ذوالقرنین و اصحاب الکهف و مسألهٔ روح رسول خدا (ص) ایشان را جواب این داد که «سأخبرکم غدا» ولم یقل ان شاء الله گفت آری خبر کنم شما را فردا و نگفت ان شاء الله تا بسبب چند روز وحی منقطع گشت و کافران آن سخن گفتند پس رب العالمین مصطفی (ص) را فرمود که «ولاتقولن لشیء انی فاعل ذلک غدا الا ان یشاء الله» و شرح این در سورة الکهف مستوفی رفت قومی گفتند سبب احتباس وحی آن بود که سگ بچه‌ای در خانهٔ رسول (ص) شد و در زیر سریر گریخت و آنجا بماند تا بمرد و رسول را (ص) از آن هیچ خبر نه پس رسول (ص) خوله را گفت «یا خولة ماحدث فی بیتی لایاتینی جبرئیل» گویی در خانه ما چه حادث شده که جبرئیل نمی‌آید بدوار ما و اماند؟ خوله در خبر و جوی ایستاد تا آن جرو[1] مرده را از زیر سریر بیرون آورد و بیفگند پس جبرئیل فرو آمد و رسول عتاب میکند اورا در آن تاخیر که رفت و جبرئیل میگوید «یا خولة اما علمت انا لاندخل بیتا فیه کلب او صورة» و در حدیث خوله است فجاء نبی الله (ص) یرعد وکان ذلک علامة الوحی فقال یا خوله دثرینی فانزل الله تعالی «والضحی» و روی ان المسلمین قالوا یا رسول‌الله اما ینزل علیک الوحی؟ فقال - «وکیف ینزل علی الوحی وانتم لا تنقون

۱) جرو بچه سگ فرهنگ نفیسی

بر احمكم ولا تعلمون اطعاركم فانزل الله جبرئيل بهذ السّور فقال النّبى (ص) « يا جبرئيل ما جئت حتى اشتقت اليك » ! فقال جبرئيل (ع) انّى كنت اشد شوقاً اليك ولكنى عبد مامور و ما نتنزّل الا بامر ربك و فى الخبر عن جندب بن سفيان قال اشتكى رسول الله (ص) فمكث ليلتين او ثلثا لا يقوم فجآءت امرأة فقالت ما ارى شيطانك الا قد تركك لم اره قربك منذ ليلتين او ثلاث ؟ ! فقال ان المرأة التى قالت ذلك امّ جميل امرأة ابى لهب اخت ابى سفيان فانزل الله تعالى

«والضحىٰ» يعنى النهار كلّه من طلوع الشمس الى الغروب و كلّ ساعة النهار مادامت الشمس صاعدة ضحى وضحو والعرب ستعنى بذكر بعض الشىء عن كلّه وفى القرآن كثير من ذكر ساعات النهار بمعنى كلّه وذكر ساعات اللّيل بمعنى كلّه وقيل اقسم الله تعالى بصلوة « الضحى » وقيل هى الساعة الّتى كلّم الله فيها موسى (ع) وهى الساعة الّتى القى السحر فيها سجدا لقوله تعالى « وان يحشر الناس ضحى » وقال اهل المعانى فيه و فى امثاله اضمار وتقدير وربّ « الضّحى »

« و الليل اذا سجىٰ » اى ـ سكن واستقر ظلامه و ساهى فلا يزداد بعد ذلك يقال بحر ساج اى ـ ساكن وقيل سكن فيه الخلق وقيل عنى باللّيل ليلة المعراج قوله

«ما ودعك ربك » هذا جواب القسم اى ـ « ما » ترككك « ربّك » من انعامه و اكرامه ووحيه والهامه و اشفاقه من توديع المسافر وقيل هو من توديع الثوب و هو صونه عن الابتذال « وماقلىٰ » اى ـ ما ابغضك منذ احبك

«وللآخرة خيرٌ لك من الاولىٰ» اى ـ والدار « الآخرة » وما اعدّالله سبحانه فيها « خيرٌ لك » من الدار الدنيا و مافيها لا نها تدوم و تفنىٰ وهذه تبيد و تفنى و فيه اضمار القسم واللّام خبر مجاز والله « للآخرة خيرٌ لك من الاولىٰ » وقيل معناه ولآخر عمرك « خيرٌ » من اوله لما نال فيه من النّصر والفتح والظّفر و فى الخبر عن علقمة عن عبدالله قال قال رسول الله (ص) « انا اهل بيت اختارالله لنا » الآخرة على الدنيا »

« ولسوف يعطيك ربك فترضىٰ » اى ـ « يعطيك » من النصر والفتح والتمكين

وكبر المومنين في‌الدنيا و من الثواب والكرامه في العقبى ما يرضيك و قيل «يعطيك» الف قصر من‌لولوء ترابها المسك وفيها ما يليق بها من‌الارواح وغيرها و قال ابن‌عباس هوالشفاعه في‌مذنبي‌امته ولما نزلت هذ الآيه قال النبي(ص) «اذا لاارضى بواحد من‌امتي في‌النار» وعن عبدالله بن عمرو بن العاص ان النبي(ص) تلاقول‌الله تعالى‌في‌ابراهيم (ع) «فمن تبعني فانه مني‌ومن‌عصاني‌فانك‌غفور رحيم» وقال عيسى (ع) «ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيزالحكيم» فرفع يديه ثم قال «اللّهم امتي امتي» فبكى فقال‌الله عزوجل «يا جبرئيل اذهب الى محمد وربك اعلم فسله ما يبكيك» فاتاه جبرئيل فساله فاخبر رسول‌الله (ص) فقال‌الله عزوجل «يا جبرئيل اذهب‌الى‌محمد فقل انا سنرضيك في‌امتك ولانسوءك» وقال حرب‌بن‌شريح سمعت اباجعفرمحمدبن‌علي(ع) يقول «انكم معشراهل‌العراق تقولون ارجى آيه في القرآن ارجى «يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم لاتقنطوا من رحمةالله» و انا اهل‌البيت نقول ارجى آيه في كتاب‌الله

«ولسوف يعطيك ربك فترضى» وعن‌جعفر بن‌محمد(ع)قال دخل‌رسول‌الله (ص) على فاطمه عليهاالسلام وعليها كساء من ثلّه[1] الابل وهي تطحن بيدها و ترضع ولدهافدمعت‌عينا رسول‌الله(ص) لما ابصرها فقال «يا بنتا تعجلي‌مرار الدنيا بحلاوة الآخره فقدا نزل‌الله علي ولسوف يعطيك ربك فترضى» قال موسى عليه‌السلام «وعجلت اليك رب لترضى» وقال لمحمد (ص) «ولسوف‌يعطيك ربك فترضى» «فلنولينك قبله ترضيها» فكم بين من تكلّف ا رضى ربه و بين من يعطيه ربه لترضى ثم اخبرالله‌عزوجل عن حاله التي كان عليها قبل الوحي وذكّر نعمه فقال جل ذكره

«الم يجدك يتيماً فآوى» روي عن ابن عباس قال قال رسول‌الله (ص) «سالت ربي‌مساله وددت اني لم اكن سالته قلت يارب انك آتيت سليمان بن‌داود ملكا عظيما وآتيت فلانا كذا و آتيت فلانا كذا قال يا محمد«الم» اجدك «يتيما»

---

١) ثله بفتح تحتين پشم و مو وكرك المنجد

فاو ىك ؟ ـ قلب ىلى اى رب قال «الم» احدك «صالا» فهدىك ـ؟ قلب ىلى اى رب
قال «الم» احدك «عائلا» فاعىىك ؟ ـ قلب ىلى اى رب » ومعنى الآ ىه «الم ىحدك ىىماً»
صعىرا فقىرا حىں مات ابواك ولم ىحلفا لك مالا ولا ماوى فحعل لك مأوى وصمك
الى عمك ابى طالب حىى احسں رىىك وكفاك المؤنه البىىم عىد العرب الدى
مات ابو والعحمى مات امه فاداماتاحمىعا فهو لطىم هدا كلّه قىل الحلم وفى
الحىر لا ىىم ىعد حلم وسىل حعفر ىں محمد الصادق (ع) لـم اوىم النبى (ص)
عں ابو ىه ؟ قال « لئلّا ىكوں علىه حق لمحلوق » وقىل لىلّا ىىىوالى قلب ىىرا ں
الّدى ىال مں العزّ والىرف والقهر على اعدائه كاں دالك عں ىظاهر اوىوا ىں احداو
ىعاصد عىىر او اكىىاب ىىب مو الوالدىں وكداالقول فى حكمه ما كاں مں فقر
وقلّه دات ىد اد لو كاں له مال لكاں ىىىوالى الاوهام اں الدى ىال ىال ىالمال والاىفاق
فاىىمه وافقر كى ىىم حححه ىاں مىل هدا فى صعفه وقلّه دات ىد واىقطاعه مں عىىرىه
ىعلوكل هدا العلو ىعهر كل هدا القهر على الاعداء والملوك واهل القىائل لا ىكوں الّا
الحو مں حىد رل ومں اعرص عىه دل وقىل معنى « الىىم هاهىا الىرىف الفرىد
الّدى هو مفقود المىل عدىم المطىر كالدر الىمىمه التى لا ىوحد لها مىل ولا ىطىر
فىكوں المعنى « الم ىحدك » فى العر والىرف والىىاهه كالدر الىمىمه لا مىل لها
« فاو ىك فى دار اعدائك فكىب ىں القوم معصوما محروسا و آو ىك الى كرامىه
واصطفاك لرسالىه

« ووحدك صالا فهدىٰ » اى ـ « صالّا » عں معالم النىو واحكام الىرىعه
عافلا عىها فهدىك اليها كما قال ىعالى « واں كىب مں قىله لمں الغافلىں » «ما كىب
ىدرى ما الكىاب ولا الاىماں » وقىل معىا «وحدك» ىں قوم صلال فهداهم ىك
وقىل «وحدك صالا » اى حفىا على الناس لا ىعرف ممرلىك عىدالله فامرك حىى
عرف و« هدى » فوىك الىك مں قول العرب صل الما فى اللّىں اداحفى فىه و
« هدى » العروس اداحلاها وروى ابو الصحى عں ابں عىاس اں النبى (ص) صلّ
فى ىعاب مكه وهو حال صىا وكاں عىدالمطلب ىطلىه ىىعلق معلّقا باىىار الكعىه

یارب فاردد ولدی **محمداً** ردالی واصطنع عندی یدا

وجد **ابوجهل** فردّه الی **عبدالمطلب** فمن‌الله علیه حسب حلّمه علی یدی عدو

وفی حدیث **کعب‌الاحبار** فی مولد رسول‌الله(ص) ان **حلیمه** لما قضت حقّ الرضاع جاءت برسول‌الله(ص) لترد الی **عبدالمطلب** قالت **حلیمه** فاقبلت اسیر حتی اتیت الباب الاعظم من ابواب **مکة** فسمعت منادیا ینادی هنیئا لك یا بطحا **مکه** الیوم یرد علیك النور والدین والبهاء والجمال قالت ثم وضعت رسول‌الله (ص) لاقضی حاجه واصلح ثیابی فسمعت هدّة شدیدة فالتفت فلم اره ! فقلت معاشر الناس این الصبی؟ - قالوا ای الصبی؟ - قلت **محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب** الّذی نضرالله به وجهی واغنی عیلتی قالوا ما رایناشیئا فلما ایسونی وضعت یدی علی ام راسی قلت **وامحمداه** والدا فابکیت جواری‌الابکار لبکائی وضج الناس معی بالبکاء حرقه لی فاذا انا بشیخ متوکأ علی عصا ، قال مالك ایتها **السعدیه** ؟ - قلت فقدت ابنی **محمداً** ، قال لاتبکی انا ادلّك علی من یعلم علمه وان شاء ان یرد فعل - قلت فدیتك بنفسی ومن هو؟ - قال الصنم الاعظم **هبل** قالت فدخل وانا انظر فطاف بهبل وقبل رأسه ونادا یا سیدا لم یزل منتك علی **قریش** قدیمه وهذه **السعدیه** تزعم ان ابنا لها قدضل فرد ان شئت واخرج هذه الوحشه عن بطحا **مکة** فانها تزعم ان ابنها **محمداً** قدضل فانکب **هبل** علی وجهه وتساقطت الاصنام وقالت الیك عنا ایها الشیخ انما هلاکنا علی یدی **محمد** - قالت فاقبل الشیخ اسمع لاسنانه اصطکاکا ولر کبته ارتعادا وقدالقی عکازته من ید وهو یقول یاحلیمه ان لابنك ربا لایضیّعه فاطلبیه علی مهل - قالت فانتهی الخبر الی **عبدالمطلب** فسل سیفه لایثبت له احد من شدة غضبه ونادی یاعلی صوته یالغالب یالغالب ! وکانت دعوتهم فی الجاهلیه فاجابته **قریش** باجمعها ورکب ورکبت **قریش** معه فاخذا علی **مکه** وانحدر عن اسفلها فلما ان لم یرشیئا ترك الناس واقبل الی البیت الحرام فطاف سبعا ثم انشا یقول

یارب رد راکبی **محمدا** رد الی واتخذ عندی یدا

یارب ان **محمداً** لم یوجدا فجمع قومی کلّهم مبددا

فسمعنا منادياً ينادي من الهواء معاشر الناس لا تضجّوا فان لمحمد ربّاً لا يخذله ولا يضيعه قال عبد المطلب يا أيها الهاتف و من لنا به و اين هو ؟ – قال هو بوادي تهامة عند شجر اليمن فاقبل عبد المطلب راكبا مسلّحا فلما صار في بعض الطريق تلقا ورقة بن نوفل فصارا جميعا يسيران فبيناهم كذلك اذ النبي (ص) قائم تحت شجر يجذب الاغصان و يعبث الورق قال له عبد المطّلب من انت يا غلام قال انا محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب قال عبدالمطلب فديتك نفسي وانا جدّك ثم حمله على قربوس سرجه ورد الى مكة و اطمانت قريش بعد ذلك فذلك قوله

« ووجدك ضآلا فهدىٰ » يعني « ضآلا » في شعاب مكة فهداك الى جدّك عبدالمطلب وقيل « و وجدك ضآلا » نفسك لا تدري من انت فعرفك نفسك وحالك واعلم ان الضلال له وجوه في العربيّة غير الغي مشهور منها قول موسى « فعلتها اذا وانا من الضالين » اي – من الجاهلين وقال اخوة يوسف لابيهم « انك لفي ضلالك القديم » اي – فرط الحب ليوسف و قال النسوة لامرأة العزيز « انّا لنريٰها في ضلال مبين » اي – غلب عليها حب يوسف وقال عزّوجل في شهادة النساء على الاموال « ان تضل احدٰيهما » يعني ان تنسى الشهادة و قال في قصة اصحاب جنة مأرب « انّا لضالون » اي – مخطئون الطريق ليس الضلال في هذ الآيات من الغي في شيء وما كان رسول اللهٰ (ص) « ضآلا » ضلال الغي قطّ و في حديث غير واحد من الصّحابة « كنت نبيا وان آدم لمنجدل في طينته » و في الحديث كان اول الانبياء في التسمية وآخرهم في البعثة وكان قبل المبعث يخاوض المشركين و زوج فيهم خديجة لكنه لم يعبد صنما ولا اتيٰ شيئا من الطواغيت قط ولا اتيٰ شيئا من الفواحش

« ووجدك عائلاً » اي – فقيرا فاغناك بمال خديجة بذلته لك ثمّ بمال الغنائم حيث احلّها لك يقول عال يعيل اذا افتقر واعال يعيل اذا صار ذا عيال وقال مقاتل فرضاك بما اعطاك من الرزق واختار الفقراء و قال لم يكن غنى عن كثرة المال ولكن الله رضا بما آتاه وذٰلك حقيقة الغنى وفي الخبر عن ابي هريرة قال قال رسول الله (ص) « ليس الغنيٰ عن كثرة العرض ولكن الغنيٰ غنيٰ النفس » وعن عبدالله

ابن عمرو ان رسول الله (ص) قال «قد افلح من اسلم ورزق کفافا وقنعه الله بما آتاه» وقیل لمّا نزّل «**الم یجدک یتیماً فآوی**» قال بارفع صوته «بلی یارب کنت «یتیماً» فآویتنی، کنت «**ضالّاً**» فهدیتنی، کنت «**عائلا**» فاغنیتنی ثمّ قال «یمن علی ربی و هو اهل المن ثم اوصاه بالیتامی والفقراء فقال

«**فامّا الیتیم فلاتقهر**» لاتحقر ولا تظلمه فقد کنت «یتیماً» وقال **الزجاج** لاتقهر علی ماله ولاتغلبه علی حقه فتذهب به لضعفه وکذا کانت العرب تفعل فی امر الیتامی تأخذ اموالهم و تظلمهم حقوقهم روی **ابوهریرة** عن النبی (ص) قال «خیر بیت فی المسلمین بیت فیه یتیم یحسن الیه وشر بیت فی المسلمین بیت فیه یتیم یساء الیه ثم قال باصبعه انا و کافل «**الیتیم**» فی الجنة هکذا و هو یشیر باصبعیه» و عن **انس بن مالک** قال قال رسول‌الله (ص) «اذا بکی «**الیتیم**» وقعت دموعه فی کف الرحمن فیقول الله من ابکی هذا «**الیتیم**» الذی وارت والده تحت الثری؟ من اسکته فله‌الجنة» و عن **عمر بن الخطاب** قال قال‌رسول‌الله (ص) «ان «**الیتیم**» اذابکی اهتزّلبکائه عرش الرحمن فیقول‌الله عزوجل‌لملائکته «ياملائکتی من ابکی هذا«**الیتیم**» الّذی‌غیبت‌اباه فی‌التراب»؟- فیقول‌الملائکه‌ر بنا انت اعلم - فیقول‌الله «یا ملائکتی انی اشهدکم ان لمن اسکته وارضاه ان ارضیه یوم‌القیامه» قال فکان **عمر** اذا رای یتیما مسح رأسه واعطاه شیئا وعن **انس بن مالک** قال من ضم یتیما و کان فی نفقته و کفاه مونته کان له حجابا من النار یوم القیامه و من مسح رأس یتیم کان له بکلّ شعرة حسنه ورُوی ان **ابراهیم الخلیل** (ع) قال الٓهی ماجزاء من «**آوی**» یتیما؟ - قال «اظلّه فی ظلّی و ادخله جنتی» قوله

«**وامّا السائل فلاتنهر**» قال المفسرون یرید «**السائل**» علی الباب ای - لاتزجر اذاسالك فقد کنت فقیرا اذا ماان تطعمه واما ان‌ترد ردالینا جمیلا یقال نهر وانتهر اذا استقبله بکلام یزجره وعن **ابی هریره** قال قال النبی (ص) لایمنعن احدکم السائل ان یعطیه اذا سال وان رأی فی یده قلب من ذهب وعن **ابراهیم بن ادهم** قال نعم‌القوم السوال یحملون زادنا الی‌الآخرة وقال **ابراهیم** «**السائل**»

یرید الآخر یجیء الی باب احدکم فیقول هل توجهون الی اهالیکم بشیء؟ وفی بعض الاخبار اذا رددت «السائل» ثلاثا فلم یرجع فلا علیک ان تزبر. وعن الحسن فی قوله عزّ وجلّ «وامّا السّائل فلا تنهر» قال اما انّه لیس بالسائل الذی یاتیک لکن طالب العلم. قال یحیی بن آدم اذا جاءک طالب العلم فلا تنهره.

«وامّا بنعمة ربّک فحدّث» ای - بلّغ ما ارسلت به وحدث بالنبوة و القرآن الّذی اعطاک الله عزّوجل وهی اجلّ النّعم، وقیل اعظم نعم الله علیه القرآن هذا کقوله «وذکّر بالقرآن» وقال الکلبی امر ان یقرأ القرآن وقیل هو من قوله «واذکروا آلاء الله» وفی الخبر عن النّعمان بن بشیر قال سمعت رسول الله(ص) یقول علی المنبر «من لم یشکر القلیل، لم یشکر الکثیر و من لم یشکر النّاس لم یشکر الله والتحدّث بنعمة الله شکرٌ و ترکه کفرٌ والجماعة رحمة والفرقة عذاب» وقال(ص) «من اعطی خیرا فلم یر علیه سمّی بغیض الله معادیا لنعمة الله» و قیل اذا عملت خیرا فحدث به اخوانک و ثقاتک وکان عبدالله بن غالب اذا اصبح یقول لقد رزقنی الله البارحة، خیرا قرأت کذا وصلّیت کذا وذکرت الله کذا و فعلت کذا فیقال له یا بافراس ان مثلک لا یقول مثل هذا فقال یقول الله عزوجل «و اما بنعمة ربک فحدث» و یقولون انتم لا تحدث «بنعمة ربک» وصح عن رسول الله (ص) انّه قال «انا سید ولد آدم ولا فخر و اول من ینشق الارض عن جمجمة راسه ولا فخر، واول من یاخذ بحلقة باب الجنة فیفتحها والسنة فی قراءة ابن کثیر ان یکبّر من اول سورة «والضحیٰ» علی رأس کل سورة حتّی یختم القرآن فیقول الله اکبر وکان سبب التکبیر ان الوحی لما احتبس قال المشرکون هجره شیطانه وودّعه فاغتمّ النّبی (ص) لذلک فلما نزل «والضحی» کبّر رسول الله (ص) فرحا بنزول الوحی واتخذوه سنة

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم الله الرحمن الرّحیم» بنام او که رب ربانها و یادگار

جانها نام او، بنام او که آسایش دلها و آرایش کارها بنام او، بنام او که روح روحها
و مفتاح فتوحها نام او، بنام او که فرمانها روان و حالها بر نظام از نام او، جلال أحدیت
مطلع قدم او، بس قفلها که باین نام از دلها برداشته، بس رقمهای محبت که باین
نام در سینه‌ها نگاشته، بس بیگانگان که وی آشنا گشته، بس غافلان که وی
هشیار شد، بس مشتاقان که این نام دوست را یافته، هم یادست و هم یادگار،
یارش میدار تا وقت دیدار

گل را اثر روی تو گلپوش کند
جانرا سخن خوب تو مدهوش کند
آنکس که شراب وصل تو نوش کند
از لطف تو خویش فراموش کند

«والضّحیٰ» «واللیل اذا سجیٰ» «والضحیٰ» عبارتست از روز روشن «واللیل»
عبارتست از شب تاریك، و بر لسان اهل اشارت بر ذوق جوانمردان طریقت مقصود از
این روز وشب کشف وحجابست و کشف وحجاب نشان لطف و قهراست نسیم لطفی
بر عالم جمال گذر کرد، طایفه‌ای را در صحرای فضل یافت، از آن قاف قسم «والضحیٰ»
حلقه عهدی ساختند و از آن شین او سلسله ارادت برجانها و دلهای ایشان نهادند
و بدرگاه سعادت بارسیدند که «والضحیٰ» باز سموم قهری از میدان جلال بتافت
قومی را در عالم عدل دید، هم از آن قاف قسم «واللیل» قید قهری ساختند و بر دلها
وجانهای ایشان نهادند و بدرگاه شقاوت بارسیدند که «واللیل اذا سجیٰ» نه آنجا
فضل جمال بود علتی و نه اینجا که عدل جلال بود ظلمی نسیم صباء سعادت «والضحیٰ»
بود که غاشیه دولت خلیل و تخت دولت آدم صفی بر دوش مقرّبان نهاد سموم قهر
«واللیل اذا سجیٰ» بود که در عالم عدل جان و دل فرعون و هامان را آتش نومیدی
بسوخت و گفته‌اند «والضّحیٰ» اشارتست بروشنایی روی با جمال مصطفی (ص)،
واللیل اذا سجیٰ اشارتست بسیاهی موی با کمال مصطفی (ص) ربّ العالمین بتحقیق
شرف وی را روی و موی او سوگند یاد می کند که «ما ودّعك ربك وما قلیٰ»

روزی چند که وحی منقطع گشته بود، رسول خدا (ص) دلتنگ همی بود هر ساعتی باصدّیق اکبر گفتی «یا ابابکر ندانم باسبب چیست که روح الامین، بی ما بند مگر بساط وحی درنوشته‌اند یا برمنشور نبوت طغرای عزل کشیده‌اند؟» صدّیق، همی گفتی ای سید خافقین وای چراغ عالمین مگر ازحضرت عزّت دستوری آمدن نیافته باشد، و دشمنان همی گفتند ان محمداً ودعه ربه، مگر خدای محمد محمد را بگذاشت و رها کرد رسول هروقتی بالای بوقبیس بررفتی و طیلسان نبوت را درخاک کردی و برادری بکریستی و بصوت مثل گفتی «انّی لاجد نفس الرّحمن من قبل الیمن»

هر شب نگرانم بیمن تا تو برآیی

زیرا که سهیلی و سهیل از یمن آید

روزی عظیم دلتنگ شد بود روی مبارك برخاك نهاد گفت پادشاها بحق آن نسیم صباء دولت معرفت که بهروقت سحر گاهی بردرگاه دل دوستان گذر کند، که یکباردیگر صحرای سینه محمدرا بآن نسیم وحی پاك خوش گردانی آن ساعت زلزله درملکوت اعلیٰ افتاد هفت اطباق زمین در جنبش آمد، حلق دریاها چون از دیدگان گشاد صحابه صدق چون صورت او در قهر آن عتاب دیدند هر یکی ماتمی گرفته عایشه صدیقه میگوید که رسول خدا (ص) درآن تلهف و شوق و تعطش بود که همی ناگاه آثار وحی در طلعت مبارك شد قاب قوسین پیدا آمد باران اریس وی برخاستند و بر ید حضرت جلال جبرئیل امین وحی پاك بمسامع سر او رسانید که «والضحیٰ» «واللیل اذاسجیٰ» ای سید بحق روشنایی روی تو و سیاهی موی تو که ما ترا فرونگذاشتیم واز دوستی توهیچ کاستیم ودرین عتاب جز سعادت امت تونخواستیم قوله

«ولسوف یعطیك ربك فترضیٰ» وقتی جبرئیل امین (ع) بحضرت نبوت درآمد سید را دید (ص) بی قرار وبی آرام گشته عنان دل بدست غم سپرده سوز واندوه وی بغایت رسیده دید وی لولو ارگسته جبرئیل گفت ای سید کونین وای

مهترعالمیان این چه سورست وچه سور که درتو می‌بینم؟ چه‌بارغم واندو است که بر خود نهاد ای؟! - گفت ای جبرئیل اندو عاصیان‌امت مرا جنبش بی‌قرار کرد، اندیشه کارو عاقبت کار ایشان مرا زار وبرار کرد ای جبرئیل از دوست میخواهم که ایشان را نیز ببخشد تا دلم فارغ گردد و ازغم‌ایشان بیاساید جبرئیل بحضرت عزت رفت و بازآمد و گفت الله براسلام می‌کند و میگوید «ولسوف یعطیک ربک فترضی»[۱] دل خوشدار و اندو مدار، عالمیان همه خشنودی ما میخواهند و ما خشنودی تو میخواهیم، تا آنکه خشنود شوی، تو می‌بخشم ای محمد هر که از امت تو تا قیام الساعه از دلی پاك باخلاص واعتقاد اقرار دهد که من خداوندم و تورسول منی هر طاعت که دارد مبرور کنم، هر زلت که اندیشد مغفور کنم‌، واگر بری روی زمین گنا دارد هباء منثور کنم

۹٤ - سورة الانشراح - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«الم نشرح لک صدرك (١)» نه بازگشادیم دل ترا و روشن کردیم؟

«و وضعنا عنک وزرك (٢)» ونه فرو نهادیم از تو گرانی تو؟

«الّذی انقض ظهرك (٣)» آن بار گران که از گرانی پشت ترا سست کرد؟

«ورفعنا لك ذكرك (٤)» ونه بلند برداشتیم نام تو وآوای تو؟

«فانّ مع العُسر يُسراً (٥)» با هر دشواری وتنگی آسانی است وفراخی

«انّ مع العُسر يُسراً (٦)» بدرستی که با هر دشواری آسانی است

«فاذا فرغت فانصب (٧)» چون از نماز بپرداختی در دعا کوش و در تبار

نمودن رنج بر

«والی ربّک فارغب (٨)» و از خداوند خود خواه

النوبة الثانية

این سوره هشت آیت است، بیست و هفت کلمه، صد و سه حرف، جمله به مکه فرو آمد، ودرین سوره ناسخ و منسوخ نه و در خبر ابی بن کعب است از مصطفی (ص) که «هر که سوره «الم نشرح» برخواند اورا چندان مزد و ثواب دهد که کسی پیغامبر را (ص) اندوهگن بیند وآن اندوه ازوی بردارد» ودرخبر می‌آید که «هر که این سوره هر روز برخواند، خدای تعالی همه دشوار بهاو سختیها براو آسان کند واز همه اندوهان او را فرج دهد» قوله

«الم نشرح لک صدرك» هذا استفهام علی طریق التقریر ای - ازلنا الهمّ و نفینا الحزن عن قلبك و وسعنا ولم نجعله ضيقاً حرجاً وكان النبی (ص) فی بدو

الأمرادا ا ا حبرئیل مالوحی سقّ علىه اسماعه والىطرالى حبرئیل ، فوسع الله فلىه لذلك وفی‌الحىر «ان رسول الله (ص) سقّ صدره لعلقه ىم احرج فلىه‌وسوواسحرح مىه ممل العلقه السوداء و رمی به و عسل بالماء والىلح من الحىه ىم حسی ىورا و حکمه وایمانا ىم اعىد مکانه وکان اىرالحرر[1] ىصدر طاهرا فعل به دلك فی صىا وهومع طىر[2] حلىمه ىىت ابی دوىب نارس‌هوازن فی‌ىنی‌سعدىن ىکر نهاراوهومع اح له صىی من طىره فی البهم ىزل علىه ملكان كانهما طىران ففعلا به دلك‌والمره الىاىىه لىله‌الاسرا قىل ان ىصعد ىه وعسل ىماء زمزم فدلك قوله ىعالى

«الم ىسرح لك صدرك» و قىل معىی سرح الصدر ان ىوسع لقىول العدر والاستىمان بالعىب والىقه بالصمان ووعی العلم

«ووصعىا عىك وزرك» ای ـ عفرىا لك «ما ىقدم من دىىك و ما ىا حر» كقوله «لىعفرلك الله ماىقدم من‌دىىك وما ىا حر» قال الصحاك والحسن وقىاده ىعىی ما كان علىه فی الحاهلىه من قلّه العلم ، و قىل «وزرك» ىعىی «وزر» امىك ، فاصاف الىه لاسىعال قلىه ىه واهىمامه له وقىل عصمىاك من‌ارىكاب‌الوزر وقىل حففىا علىك ىحمل اعىاء الىىو

«الدی انقص ظهرك» ای ـ اىقل «ظهرك» فاوهىه حىی‌سمع له ىقىص ای ـ صوت وقىل الّدی كاد ىكسر ظهرك حىی ىسمع ىقىصه و هدا ممل

«ورفعىالك دكرك» روی ابوسعىد الحدری عن الىىی (ص) انه سال حىرئىل عن هد الآىه «ورفعىالك دكرك» قال قال الله عزوحل «اذا دكرت دكرت معی» وقال ابن‌عباس «ورفعىالك‌دكرك» ای ـ ىد كر معی‌اذا دكرت فی الادان والاقامه‌والىسهد والحطب‌علی‌المىابر وقال قتادة رفع الله دكر فی‌الدىىا والآحر ؟ فلىس‌حطىب ولامىسهد ولاصاحب‌صلوه الاىىادی ىه اسهدان لا آله الاالله واسهدان محمداً رسول الله وفىه ىقول حسان‌ىن‌ىابت

اعر علىه للىىو حاىم من الله مسهور ىلوح و ىسهد
وصم الاله اسم الىىی الی اسمه اذا قال فی الحمس المودن اسهد

---

١) حرور ىسح اول‌ودوم معر فرهىگ ىفىسی
٢) طىر سىكراول داىه فرهىگ ىفىسی

وقيل «و رفعنا لك ذكرك» عند الملائكة فى السماء، وقيل رفعه باخذ ميثاقه على النبيين والزامهم الايمان به والاقرار بفضله و قال ذو النون همم الانبياء تجول حول العرش وهمة محمد (ص) فوق العرش لذلك قال «ورفعنا لك ذكرك» ثم وعد اليسر والرخاء بعد الشدة وذلك انه كان بمكة فى شدة فقال

«فان مع العسر يسرآ» اى «مع» الشدة التى انت فيها من جهاد المشركين ومزاولة ما انت بسبيله «يسرآ» ورخاء بان يظهرك عليهم حتى ينقادوا للحق الذى جئتهم به طوعا و كرها

«ان مع العسر يسرآ» كرر للتاكيد الوعد و تعظيم الرّجاء و قيل «فان مع العسر يسرآ» فى الدنيا «انّ مع العسر يسرآ» فى الآخرة قال الحسن لما نزلت هذه الآية قال رسول الله (ص) «ابشروا فقد جاء كم اليسر لن يغلب عسر يسرين» و قال ابن مسعود والذى نفسى بيده لو كان «العسر» فى حجر لطلبه اليسر حتى يدخل عليه انه لن يدخل عليه انه يغلب عسر يسرين قال العلما فى معنى هذا الحديث انه عرف «العسر» ونكر اليسر ومن عادة العرب اذا ذكرت اسما معرفا ثم اعادته فهو هو واذا نكرته ثم كررته فهما اثنان فالعسر فى الآية مكرر بلفظ التعريف فكان عسرا واحدا واليسر مكررا بلفظ التنكير فكانا يسرين كانه قال

«فان مع العسر يسرآ» «ان مع» ذلك «العسر يسرآ» آخر وقيل مجاز قوله لن يغلب عسر يسرين ان الله تعالى بعث نبيه (ص) مقلّا مجفا فعيّر المشركون بفقر حتى قالوا نجمع لك مالا فاغتم وظن انهم كذبوه لفقر فعز الله تعالى وعدد عليه نعما فى هذه السورة ووعد الغنى فقال

«الم نشرح لك صدرك» الى قوله «ورفعنا لك ذكرك» فهذا ذكر امتنانه ثم ابتدا ما وعد من الغنى لتسلّيه مما خامر قلبه من الغم فقال

«فان مع العسر يسرآ» مجاز لا يحزنك ما يقولون «فان مع العسر يسرآ» فى الدنيا ثم انجز ما وعد وفتح عليه القرى العربية و وسع ذات يده حتى كان يهب المائتين من الابل ثم ابتدا فصلا آخر من امر الآخرة فقال ناسبه له

« ان مع العسر یسرا » والدّلیل علی اسداثه نعر به من الفاء والواو وحروف النسق فهذا وعدعام لحمیع المومنین محاز «انّ مع العسر» فی الدنیا للمؤمنین « یسرآ» فی الآخره لامحاله فقوله « لن یغلب عسر یسرین » ای ـ لن یغلب عسر الدنیا الیسر الذی وعدالله المومنین فی‌الدنیا والیسر الّذی وعدهم فی‌الآخره انما یغلب احدهما وهو یسرالدنیا فاما یسرالآخر فدائم غیرزائل، ای ـ لایجمعها فی الغلبه کقوله (ص) « شهرا عیدلاینقصان » ای ـ لایجتمعان فی النقصان وعن ابن‌عباس قال اهدی‌للنبی (ص) بغله اهداها الیه کسری فرکبها بحبل من شعر ثم اردفنی خلفه، ثم سار بی‌ملیا ، ثمّ التفت الی فقال لی « یاغلام » ! ـ قلت لبیک یا رسول‌الله ـ قال ـ« احفظ الله یحفظک احفظ الله تجد امامک تعرف‌الی‌الله فی‌الرّخاء یعرفک فی‌الشد واذاسالت‌فسل‌الله، واذا استعنت‌فاستعن بالله فقدمضی‌القلم بماهو کائن فلوجهدالخلائق ان ینفعوک بمالم یقضه الله لک لما قدرواعلیه ولوجهدوا ان یضرّوک بمالم یکتبه‌الله علیک ماقدروا علیه فان استطعت ان تعمل بالصبر مع الیقین فافعل فان لم تستطع فاصبر فان فی‌الصبرعلی‌ما تکره خیرا کثیرا واعلم ان مع‌الصبر النصر و ان مع‌الکرب‌الفرج و«ان‌مع‌العسر یسرآ» » قوله

«فاذافرغت‌فانصب» قال ابن‌عباس «اذافرغت» من صلوتک «فانصب» «الی‌ربک» فی الدعا و انت جالس قبل ان تسلم و قال قتادة امر اذا فرغ من صلوته ان یبالغ فی‌دعائه و قال الحسن « اذافرغت »من جهاد عدوک « فانصب » فی عبادة « « ربک » و قال مجاهد « اذا فرغت » من امرالدنیا «فانصب» فی عبادة « ربّک » وصل وقال الکلبی « اذا فرغت » من‌تبلیغ الرسالة « فانصب » ای ـ استغفر لذنبک وللمومنین

«والی ربک فارغب»فی المسالة وسله مایحتاج الیه‌من صلاح دینک ودنیاک ولاترغب غیره ولاتسئل سواه و قیل «الی‌ربک‌فارغب» ای ـ فاخلص الدعاء والابتهال وا قطع الیه وقال جعفر اذکر« ربک » علی فراغ منک عن کل مادونه

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم‌الله‌الرّحمن‌الرّحيم » بنام این نام عزیز و بمقام شریف، خطاب خطیر ونظام بی‌نظیر، بارگاه نور اعظم، وحلقهٔ درسرای قدم دست‌آویز سرمستگان و دلاوران دوستان، در هجده[1] هزار عالم کس نتواند که قدم بر بساط توفیق نهد مگر بمدد لطف این نام و کس را در هر دوسرای زندگی مسلّم نبود مگر بر عنایت وعنایت این نام از جمله کلمات قدم که آن منبع الطاف کرم بسمع نبوت رسانیدند و مؤمنان ودوستان را تعلیم آن زینت تخصیص دادند، هیچ کلمه در نظم وصیغت و در سر لغت آن عزت و حرمت و آن شرف و رفعت ندارد که این آیت تسمیت دارد « بسم الله الرّحمن الرّحیم » هرحرفی از وی رنجوری وبیکسی را صدقی‌است، هر کلمه‌ای از و شراب رحمتی و نسیم را وسیلتی است و آن نقطه که در تحت باء « بسم‌الله » است، اگرچه درنظر بشریت اختصاری‌واقتصاری‌دارد آن‌در آسمان قرآن بر مثال زهره کمال‌است وبر رخسار حقیقت بر مثال خال‌جمال‌است وبرجمله همی دان که این آیت سمت معادن حقایق است و منابع دقایق و مشارع شرایع هر که از دلی صافی وجانی تعهد ازل وافی گوید «بسم‌الله‌الرّحمن‌الرحیم» از عذاب وعقاب رست‌وثواب بیشمار بیوست قوله

«الم‌نشرح لك صدرك» بدانکه الله‌جل جلاله وتقدست‌اسماؤه وتعالت صفاته چون خلق را بامر « کن » از کتم عدم بصحن وجود آورد و خزاین رحمت و ریاض نعمت برایشان ایثار کرد آن سید عالم را ومهتر ولد آدم را الطاف عزت و تحف کرامت وانواع منت ایثار کرد از ابتدا عالم تا فناء بنی آدم همه خلق تبع او بودند مراد اولی ازلطف ازلی او بود بنا او بود وخلایق همه لشکر وحشم او، مهمان عزیز او بود و عزیزان همه تبع و وطفیل او درهگر در منشور مجد و نامه اقبال او، تا هیچ معتبر را آن تخصیص و تنصیص نیست که این مهتر کون را و تا هیچ کس جز وی حسن خطاب کرامت ورفعت رتبت که

---

۱ ـ الف هزد

« الم نشرح لك صدرك » ؟ ای مهتر عالم ، ای گزیدهٔ محترم ای رسول معظم ای بزرگوار مکرم ای سیّد مکه وحرم ! نه دل ترا بنور معرفت روشن کردیم ؟ بلطایف مشاهدت ومکاشفت مؤدب ومهذب کردیم ، بکرامتِ عزّت و رفعت مطیب و معزّز کردیم ، طیب ترا کسوتِ زینت وحلهٔ رفعت دادیم ، ای سیّد مقصود آفرینش کشف کردن آن کمال ورا بت جلال و صورت جمال و بود « لولاك لما خلقت الافلاك، لولاك لما کان سمك ولاسماك » ای سید اوّل تو بودی در نبوت ، آخر تو بودی در بعثت ، ظاهر تو بودی در وصلت ، باطن تو بودی در بعثت ، اوّل همه خلائق تو بودی در زلفت والفت ، آخر تو بودی در سیاست و سعادت ، ظاهر تو بودی در عصمت و حشمت باطن تو بودی در جلالت حالت در اخبار معراج آورده اند که مصطفی (ص) گفت «قال لی الجبار جل جلاله سل یا محمد ـ فقلت یارب اتخذت ابراهیم خلیلا وآتیت داود ملکا عظیما وعفرت زلّته واعطیت سلیمان ملکا لاینبغی لاحد من بعدی وکلّمت موسی تکلیما ورفعت ادریس مکانا علیا وعلّمت عیسی التّوریة والانجیل وجعلته « یبرئ الاکمه والابرص ویحیی الموتی باذنك» ـ فقال لی ربی «یامحمد قد اتخذتك حبیباً کما اتخذت ابراهیم خلیلا وکلّمتك کما کلّمت موسی تکلیما وارسلتك الی النّاس کافه بشیرا ونذیرا وشرحت «لك صدرك » ووضعت « عنك وزرك» ورفعت « لك ذکرك » ولا اذکرا لا ذکرت معی و اعطیتك « سبعا من المثانی والقرآن العظیم » ولم اعطها نبیا قبلك و اعطیتك خواتیم سورة البقرة و لم اعطها نبیا قبلك ، واعطیتك الکوثر واعطیتك ثمانیه اسهم الاسلام والهجرة و الجهاد والصلوة والصدقه وصوم رمضان والامر بالمعروف والنهی عن المنکر ، وجعلتك فاتحا وخاتما »

صدر کائنات ، سید سادات (ص) چنین میگوید که « شب قرب و کرامت شب زلفت والفت که ما را بمعراج بردند ، چون بحضرت عزت رسیدم ، از حضرت جبروت ندا آمد که «ای محمد بگو تا بشنوم ، بخواه تا بخشم» ـ گفتا چون این خطاب کرامت و نواخت بنهایت بمن رسید زبان من جزی سعادت گرفت ، دل من

ورسادن ناف سرمن عزّ ربادت دند، سساح[1] حصرت گسم اس سلوت وحلعت دولت ناقسم گفسم حداوندا ! هر سعامبری ارتوعطائی ناف ؛ ابراهیم راحلّت دادی ، با موسی سواسطه سحن گفتی ، ادرس را نمکان عالی رسانندی داود را ملك عظیم دادی ورلت وی سامرزیدی ؛ سلیمان را ملکی دادی که بعد ار وی کس وا سزای آن ندادی ، عسی را درسکم مادر توراة و انجیل درآموختی ومرد رنده کردن بردست وی آسان کردی؛ حون مصطفی (ص) سحن ساىان رد ، ار درگا عزّت حطاب وحواب آمد که «یامحمد؛ اگر ابراهیم راحلّت دادم برامحبت دادم ، اگر اورا حلیل حواندم برا حبیب حواندم ، وگر با موسی سحن گفتم بی واسطه ، حجاب درمیان بود، سحن سسد گو بسد بدید؛ وبا وسحن گفتم بی واسطه وبی حجاب سحن سسدی وگو بسد دیدی ور ادرس را بآسمان رسانیدم ، برا آسمانها برگذاسم بحصرت «قاب قوسس» بمنرل «ثم دنی» بحلوت «اوادنی» رسانیدم ور داود را ملك عظیم دادم ورلت وی سامرزیدم ، امت برامالك شفاعت دادم وگناهان اسان بسفاعت تو سامرزیدم ور سلیمان راململکت دادم براسبع مثانی وقرآن عظیم دادم وحاسمه سور البقره که بهیچ سعامبر ندادم سو دادم و دعاهای تو درآخر سور البقره اجابت کردم و سرون ارس برا سه حصلت کرامت کردم وبرا ىاس سه حصلت براهل آسمان ورمس فصل دادم یکی «الم نشرح لك صدرك» دیگر «ووضعنا عنك وزرك» سیم «ورفعنا لك ذکرك» سینه حالی تو و دل صافی تو بار گسادیم و فراح کردیم قبول آثار قدرت را واسوار داست عیب وضمان حق را و نگهداست علم ووحی منزل را «ووضعنا عنك وزرك» ار گناهان امت که سبب تو بدان گرانبار سده وسست گسته ودرغم عاصیان بی قرار وبی آرام گسته آن بارار تو فرو نهادیم و گناهان اسان حمله آمرزیدیم ودل براسکون وسکوت دادیم «و رفعنا لك ذکرك» ونام ودکر تووآوای توبلندبرداسیم که درنام حود سسیم وسطرسطر توحید کردیم ای محمد آفتاب رفعت تو رهرکه تافت ارسعاع او بهر ای یافت آدم صفی بحا و رفعت تو منزلت صفوت یافت ادرس سبب ورمت رتاست یافت ، حلیل نسمر

---

١ ـ ح کساح

بودول حلّت باف موسی مهر بوعزّمکالمت باف عیسی محاحبی‌بوبا سدو‌نصرت باف ؟ ا فرمان آمد نمبربان حصرت و ماسدگان حطه فطرت که همه داع مهر محمد مرسل بردل نهمد و آس سوی‌او درحان رسدوبرسالت‌وسوت وی اوراردهند، ما او را درآحر دوربعس حود دروحودآوردیم وپیسوای جهانیان کردیم ودرنحت نحت دوصدررسالت نساندیم هر که نطروی بدو رسد با عر و رفعت سود هر که بوی ایمان‌آرد نیك احبرسود، هر که حلاحل‌امبی‌وی‌در گردن دارد ومهر ومحبت وی بردل دارد ودرسر بعت وسنت وی براستقامت رود ، امرور ارعیب مطهّراست و گناهانس مکفراست ، و فردا سربت او ار حوص کوبر است و حای او بهست معسر است وحلعت او دیدار ورصاء حداوند اکبر است

۹۵ - سورة التين - مکية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«وَالتين والزيتون (۱)» بانجير و زيتون

«وطُور سينين (۲)» و بكوه نيكو

«وهذا البلد الامين (۳)» و باين شهر بي بيم

«لقد خلقنا الانسان» كه بيافريديم مردم را «فى احسن تقويم (٤)» در نيكوتر نگاشتي[1]

«ثُم رددناه اسفل سافلين (٥)» آنگه او را فرو بر همه فروتران كرديم [پيري زور]

«الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات» مگر ايشان كه بگرويدند و كردار هاى نيك كردند «فلهم اجرٌ غيرُ ممنُون (٦)» ايشانراست مزدى نا كاست

«فما يُكذّبك بعدُ بالدين (۷)» آن كيست كه ترا دروغ زن گيرد در حشر و شمار [پس آنكه آفرينش من آدمى را ديدند] ؟

«اليس اللّهُ باحكم الحاكمين (۸)» الله نيست راست حكم بر همه حاكمان؟

النوبة الثانية

اين سورة هشت آيتست ، سى و چهار كلمه صد و پنجاه حرف ، جمله به مكه فرو آمد بقول مفسران ، مگر ابن عباس كه گفت مدنى است و به مدينه فرو آمد و درين سوره ناسخ و منسوخ نيست ، مگر يك آيت كه لفظ آن محكم است و معنى منسوخ «اليس الله باحكم الحاكمين»؟ معنى اين آيه منسوخ است با آيت سيف لان

---

۱ ـ الف نگاشتي

معناها حل عنهم ودعهم و در خبر است از ابی بن کعب از مصطفی (ص) گفت «هر که سورة «والتّین» برخواند الله تعالی او را در دنیا دو خیر دهد بیکی عافیت، دیگر یقین، و بعدد هر کسی که این سورة برخواند اورا روزه یك روز بنویسند

« والتّین والزیتون » قال ابن عباس و الحسن و المجاهد و مقاتل و الكلبی وعطا بن ابی رباح هو تینکم الّذی تاکلون و زیتونکم الذی تعصرون منه الزیت و خص « التّین » بالقسم لانه تحفة مخلّصة لا عجم فیه وما یبقی و یطرح، وخص « الزیتون» لکثرة منافعه ولانه لادخان لدهنه عند الاتقاد ولاالحطب شجـره « والزّیتون » شجر مبارك جاء بهاالحدیث وهی ثمر ودهن یصلح للاصطباغ[1] والاصطباح[2] وقال قتادة « التین » الجبل الذی علیه دمشق « والزیتون» الّذی علیه بیت المقدس وهما جبلان یسمّیان « التین والزیتون » و قیل هما مسجدان بالشام قال محمد بن کعب «التین» مسجد اصحاب الکهف « والزیتون » مسجد ایلیا و قیل هو قسم بجمیع نعم الله التی منها « التّین » وهو طعام « والزیتون » و هو ادام[3] والله اعلم

«وطور سینین » یعنی الجبل الّذی کلّم الله عزوجل علیه موسی (ع) بمدین واسمه زبیر ومعنی « سینین » الحسن المبارك المزین، واعطی رسول‌الله(ص) امامه بنا بسمه زینب فلاد وقال لها سبه، سبه، سبه، ای حسن، حسن، حسن، وهی لغة حبشیه واصل «سینین» «سینا» و«سینا» مفتوحة السین و مکسورتها وانما قال هاهنا « سینین » لان باخر الآیات النون وهکذا قوله

«وهذاالبلدالامین» فهوالآمن کقوله « حرما آمنا » لکن ذکر علی باخر آیات السورة کما قال فی سورة الصافات «سلامٌ علی آل یاسین» وهوالیاس فخرج علی اخر آیات السورة والکلام فی مدح الجبل بالحسن من قبل النبات والشجر والماء به

« وهذاالبلدالامین » یعنی « وهذاالبلد »الآمن اهله وهو مکه کقوله

---

۱) اصطباغ نان خورش ساختن ترجمه وشرح قاموس

۲) اصطباح چراغ افروختن ترجمه و شرح قاموس

۳) ادام بکسراول نان خورش وبرنانه ترجمه وشرح قاموس

« و من دخله كان آمنا » يأمن فيه الناس في الجاهلية والاسلام وقيل في معنى «الامين» اي ـ مأمون على ما اودعه الله من معالم دينه قال المبرد هي اربعة اجبل طور تينا وهو دمشق، وطور زيتا وهو بيت المقدس و طور سيناء وهو جبل موسى (ع)، وطور تيماتا وهو مكة هذه اقسام والمقسم عليه

«لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم» اي ـ اعدل قامة واحسن صورة وذلك انه خلق كل حيوان منكبا على وجهه الا « الانسان » خلقه مديد القامة يتناول مأكوله بيده مزينا بالعقل والتمييز، والمراد بالانسان آدم (ع) وقيل هو عامّ في المؤمنين والكافرين وقيل هو خاص في ابي جهل وقيل في عتبة و شيبة والتقدير « في » «تقويم » «احسن تقويم»

«ثم رددناه» يعني « الانسان » « اسفل سافلين » يعني الى الهرم والخرف وارذل العمر لكيلا يعلم من بعد علم شيئا فيضعف جسمه و يذهب عقله و ينقص عمره والسافلون هم الضعفاء من المرضى والزمنى والاطفال فالشيخ الكبير « اسفل » من هؤلآء جميعا و « اسفل سافلين » نكرة تعم الجنس كما يقولون فلان اكرم قائم فاذا عرف قلت القائمين وفي مصحف عبدالله « اسفل السافلين »وقال الحسن و مجاهد و قتادة « ثم رددناه » الى النار يعني الى « اسفل سافلين » لأنّ جهنم بعضها « اسفل » من بعض وقال ابو العالية يعني الى النار في اقبح صور ثم استثنى فقال

«الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات »فانهم لا يردون الى النار ومن قال بالقول الاول قال رددناه « اسفل سافلين » فزالت عقولهم وانقطعت اعمالهم فلا تكتب لهم حسنة «الا الّذين آمنوا وعملوا الصالحات» فانه تكتب لهم بعد الهرم والخرف مثل الّذي كانوا يعملون في حال الشباب والصحة قال ابن عباس هم نفر ردوا الى ارذل العمر على عهد رسول الله (ص) فانزل الله عذرهم واخبر ان لهم اجر الّذي عملوا قبل ان تذهب عقولهم قال عكرمة لم يضر هذا الشيخ كبر اذ ختم الله له باحسن ما كان يعمل ، وروى عن ابن عباس قال «الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات »

ای « الاّالدس » قرا وا القرآن وقال من قرأ القرآن لم برد الی اردل العمر «فلهم احرٌ عیر ممنون » ای- عیر مقطوع لا نه یکتب له کصالح ما کان یعمل ثم قال « فما یکذبك » وقیل ای سیء « یکذبك » وفی المخاطب به قولان احدهما انه « الانسان » والمعنی « فما » یحملك علی الکذب بعد هذا القسم و بعد هذا البیان « بالدین » یعنی بالجزاء والبعث و قیل ما یعرضك للکذب وما یحملك علی الکذب ایها « الانسان » بعدما عاینت من دلائل التوحید میگوید ای آدمی بعدازین دلایل توحید که معاینت دیدی وبعدازآنکه قسمها یادکردیم و روشن باز نمودیم ، چه چیز برابر تو دروغ میدارد که میگویی جزاو بعث نیست و فرداخدای ناخلق شمار نکند و پاداش ندهد ؟ والقول الثانی الخطاب للنبی (ص) و فیه اضمار، ای - « ما یکذّبك » بعد هذا البیان وبعد هذه الحجه والبرهان الاجاحد ؟ وقیل معنا من ینسبك یا محمد الی الکذب بعد هذا البیان و بعد قدرتنا علی خلق « الانسان» وتقویمه ای - کل سیء یصدّقك و یشهد لما جئت به وقال الفراء « فما » الّذی « یکذّبك » ان الناس یدانون باعمالهم کانه قال فمن یقدر علی تکذیبك بالثواب والعقاب بعدما تبین له من خلقنا « الانسان »علی ماوصفنا

« الیس الله باحکم الحاکمین » ای - باقضی القاضین و قال مقاتل «الیس الله » یحکم بینك وبین اهل‌التکذیب یا محمد ؟ وقیل هومن‌الحکمه و الحاکمون هم الحکماء والله عزوجل احکمهم صنعا وتدبیرا روی ان النبی (ص) کان اذا قرأ هذه الآیه قال « بلیٰ و انا من‌الشاهدین» وبا ثر بذلك علی‌ماقال (ص) «من قرأ « الیس الله باحکم الحاکمین »فلیقل « بلیٰ وانا علی‌ذلك من‌الشاهدین» ومن قرا « الیس ذلك بقادر علی ان یحیی الموتیٰ » فلیقل « بلی » و من قرأ « فبای حدیث بعده یؤمنون» فلیقل « آمنا بالله » و فی روایه اخریٰ من قرأ فی آخر سورة الملك « فمن یاتیکم بماء معین » فلیقل «الله» اگرخواننده قرآن درنماز خواند این آیات باسرون‌ازنماز این کلمات که درخبراست گوید ، واگر امام باشد در نماز همچنین گوید وقوم برمتابعت امام همچنین گویند

الںوىة الثالثة

ٯوله ىعالى « ںسم‌اللّه الرحمں الرحىم » ٯلوں العارڡىں ںالله عرڡٮ ، وارواح الصدىٯىں ںالله الڡٮ ، رڡهوم الموحدىں ںساحاٮ حلاله ارںعںٮ ، و ںڡوس العاںدىں ںالعحر عں اسںحٯاٯ عںادىه اںصڡٮ وعٯول الاولىں والآحرىں ںالعحر عں معرڡه حلاله اعىرڡٮ

ںام حداوںدى كه عٯول عٯلاء در ادراك حلال او حىر سد آ روى معرّراں در آں حمال او ںىر گںسه ، ڡهمهاى حداوںداں ڡطںٮ ار در ىاڡٮ‌صڡاٮ كمال‌او‌عاحر آمد حلٯ عالم حمله حاںها درمں ىرىد عسٯ ںهاد و حر حسرٮ و حسرٮ سود ںاكرد ، همه عالم را سوى و گڡٮ و گوى حىں ود كرده و حرعه‌اى ار كاس عرٮ حود ںكس‌ںداد

ای گںسه اسىر در ںلاى ںو
آںكس كه رںد دم ولاى ںو
عساٯ حهاں همه سد والـه
در عالم عرّ كىرںاى ںو

ٯوله «والںىں والرىںوں» الله ىعالى در اںىدا اىں سور حهار حىر ار محلوڡاٮ ٯسم ىاد مىكںد[1] كه[2] « لٯد حلٯںا الاںساں ڡى احسں ںٯوىم » اںساں آدم اسٮ (ع) ىعںى آدم را ںىكوںر صورںى آڡرىدم و او را ار حمله محلوڡاٮ ںر گرىدم ، رٯم محںٮ ںر وى كسىدم وںاںںسه ںساط حو ىں گرداںىدم عںاصر حىں و حواهر ٯدس وںماںع اںس در ٯالٮ وى ںىدا كردم و آںكه مڡر اں حصرٮ را و اںىدگاں حطه ڡطرٮ را ڡرمودم كه ںىں‌ىحٮ وى ںىںاںى ںرحاك ںهںد وںىد وار سحد آرىد كه حواحه اوسٮ وںماحاكراں‌اںد دوسٮ اوسٮ و ںىماںىدگاں اىد حاك رىر كسى كه عر ںدر حود آدم ںداںد و سرڡ وحاه و مىرلٮ وى ںسںاسد و در ىں ڡالٮ‌حا كى‌حر ںاسمى‌وحسمى‌ورسمى‌را ںىرد حىر ںداںد كه آدم حود عالمى

[1] ـ الڡ مىڡرماىد — [2] ـ الڡ ح كه حه مں ڡںاںا ىصحىحىىد

دیگرست عالم دواست یکی عالم آفاق ، دیگر عالم انفس ، و ذلك قوله «سنریهم آیاتنا فی الآفاق وفی انفسهم » عالم انفس آدم است و آدمی زاد ، چنانکه درعالم آفاق زمین است و آسمان و آفتاب وماه وستارگان ونور وظلمت ورعدوبرق وغیر آن ، در عالم انفس همچنانست زمینش قصدت آسمانش معرفت ، ستارگانش خطرت ماهش فکرت آفتابش فراست ، نورش طاعت ، ظلمتش معصیت ، رعدش خوف و مخافت ، برقش رجاء وامنیت ابرش همت ، بارانش رحمت ، درختش عبادت ، میوه اش حکمت سا این عالم کیست ؟ دل این سا را وزیر کیست ؟ عقل سپاهش حواس حاکرش دست وپای جاسوسش ، گوش رقیبش ، چشم رحمانش ، زبان داعیش ، خاطر رسولش ، الهام سفیرش ، علم سلطانش ! حقّ جل جلاله پاکست و بزرگوار آن خداوندی که از مشتی خاك چنین صنعی پیدا کرد ، و در آفرینش وی قدرت خود اظهار کرد از عنصر که از جوهری عالمی آفرید و از ا ی عیسی مریم آفرید ، وارسنگی ناقه صالح آفرید ، واز عصا موسی ثعبانی آفریـد ، و از دودی آسمان آفرید ، ازنوری فریشتگان آفرید ، از ناف آهوئی مشك بویا ، از گاوی بحری عنبر سارا ، از کرمی قزی[1] مایه دیبا ، ازمگسی عسلی مصفی ، ازخاری گلناری زیبا ، از گیاهی حلوائی ناسفا حق جل جلاله می‌نماید که صانع بی‌علّت منم ، کردگار بی آلت منم ، قهار بی‌حیلت منم ، غفار بی‌مهلت منم ، ستار هرزلت منم « لقدخلقنا الانسان فی احسن تقویم» درآفرینش آدم طورهاساخت یك ار گفت[2] ازخاك آفریدم او را « کمثل آدم خلقه من تراب » جای دیگر گفت[3] از گل آفریدم «انی خالق بشرا من طین » جای دیگر گفت[4] ازسلاله آفریدم «ولقدخلقناالانسان من سلالة» جای دیگر گفت[5] « من حماء مسنون» جای دیگر گفت[6] « من صلصال کالفخار» معنی آنست که اول خاك بود ، گل گردانید گل بود سلاله گردانید ، سلاله بود حما مسنون گردانید حماء مسنون بود ، صلصال گردانید ، صلصال بود ، جانور گردانید ، مرد بود زند گردانید ، سفال بود ، گوشت وپوست ورگ و پی واستخوان گردانید ، نادان بود ، دانا

١ ـ الف کرم قز ٢ تا ٦ ـ الف فرمود

گرداند چون اورا بحال کمال رساند، برجود ثنا کرد که «**لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم**» همچنین فرزند آدم نطفه بود، علقه گرداند، علقه بود مضغه گرداند، مضغه بود عظام ولحم گرداند مرد بود زنده گرداند نادان بود دانا گرداند، آنگه برجود ثنا کرد که «فتبارك الله احسن الخالقین» حال او نطفه را از حال بحال میگرداند تا آنچه درازل حکم کرد وقضا راند بروی برفت همچنین سعید را و شقی را از حال بحال میگرداند که درطاعت، که در معصیت که درمجلس علم، که درمجلس خمر که ساجد و گه گریان، تا آخر عهد که عمر بسر آمد وحکم ازلی درآمد اما الی الجنه واما الی النار، اگر دوزخی بود «**ثم رددناه اسفل سافلین**» وگر بهشتی بود «**فلهم اجر غیر ممنون**» حق جلّ و علا کرامت فرماید بفضل کرم خویش

٩٦ - سورة العلق - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«اقرا باسم ربك» برخوان بنام خداوند خويش «الذی خلق (١)» آنكه[1] آفريده آفريد

«خلق الانسان من علق(٢)» بيافريد مردم را از خون بسته

«اقرا» برخوان «وربك الاكرم (٣)» وخداوند تو آن نيكوكار

«الّذی علم بالقلم (٤)» او كه درآموخت علم

«علم الانسان ما لم يعلم(٥)» درآموخت درمردم آنچه مردم ندانست

«كلّا» حقا «ان الانسان ليطغی (٦)» «ان رآه استغنی(٧)» كه مردم نافرمان شود، چون بی نياز شود

«انّ الی ربك الرّجعی (٨)» با خداوند تو است بازگشت

«ارايت الذی» می بينی اين مرد «ينهی(٩)» «عبدا اذا صلّی (١٠)» كه می باززند رهی را كه می نماز كند؟

«ارايت ان كان علی الهدی(١١)» چه بينی وريں مرد برا راست است[2]؟

«او امر بالتقوی (١٢)» وبرهيز بدن ميفرمايد ازناصواب وبدی

«ارايت ان كذب وتولّی(١٣)» بينی [ای محمد][3] وريں مرد دروغ زن ميگيرد [و او بدبرفس راستی] می برگردد[4]

«الم يعلم بان الله يری(١٤)» نمی داند كه الله می بيند

«كلا» [او دروغ می بندارد] ودروغ نيست، «لئن لم ينته» اگر او ازيں نگريست باز نه ايستد، «لنسفعا بالناصية (١٥)» فرماييم تا گيرند موی پيش سراو

---

١ ـ الف اوكه   ٢ ـ الف ورا اين مرد رو را راست

٣ ـ الف ای محمد بينی   ٤ ـ الف برميگردد

« ناصیهٔ کاذبه خاطئه (١٦) » موی پیشانی دروغ زن بد کار

«فلیدعُ نادیَه ١٧» گوی یاران وقوم خویش خوان

« سندعُ الزبانیه (١٨) »ماما فرشتگان عذابگرخوانیم

«کلّا» نه‌سزاست[که اورا فرمان برند]«لاتُطعهُ» اورا فرمان مبر « واسجُدو اقترب*(١٩)» نماز کن ونزدیک آی

النوبة الثانية

این سوره دو بیست وهشتادحرف است، نوزده‌آیت، دوبیست و دوکلمه، جمله به مکه فرو آمد ودراین سوره ناسخ ومنسوخ نیست ودرخبراست ازابی کعب ازرسول خدا(ص) که گفت « هر که این سوره برخواند چنانست که مفصل[قرآن] جمله خواند» مفسران گفتند اول سوره که از آسمان فرو آمد اینست و درخبر صحیح است از عایشه‌صدیقه قالت ان اول ما بُدیء به رسول الله (ص) من‌الوحی‌الرّ ویا الصادقه فی‌النوم فکان لایری رؤیا الاجاءت مثل فلق‌الصبح ثم حبب‌الیه الخلاء وکان یأتی حراء فیتحنث فیه والتحنث‌التعبدلیالی‌ذوات‌العدد ویتزودلذلك ثم یرجع‌الی‌خدیجة فیزود لمثلهاحتی فجئه الحق‌وهوفی غار حرا فجا الملك فقال «اقرا » ! قال رسول‌الله(ص) «فقلت ما انابقاریء » ! - قال « فاخذنی‌فغطنی‌حتی‌بلغ منی‌الجهد، ثمّ ارسلنی‌فقال «اقرأ » -فقلت «ماانا بقاریء» فاخذنی فغطنی‌الثانیه حتی بلغ منّی الجهد ثم ارسلنی‌فقال « اقرأ » - فقلت «ما اناتقاریء» فاخذنی فغطنی‌الثالثه حتّی بلغ منی‌الجهد، فقال « اقرأ باسم ربك الّذی خلق » حتی بلغ « مالم تعلم » فرجع حتی دخل‌علی خدیجه فقال «زملونی» فزملو حتی ذهب عنه‌الرّوع ، وعن عائشة قالت ان اول مانزل من القرآن « اقرأباسم‌ربك‌الذی‌خلق » و روی ان ورقه بن نوفل بن اسدبن عبدالعزی بن قصی و هو ابن عم خدیجه و کان امرأ تنصر فی الجاهلیه و کان یکتب الکتاب العبری و کان شیخا کبیرا قدعمی فقالت خدیجه ای ابن عمّ اسمع من ابن اخیك فقال ورقة ابن اخی ما تری

فاخبر رسول الله (ص) مارأی فقال ورقة هذاالناموس‌الّذی انزل‌الله علی موسی لیتنی اکون حیاحین یخرجك قومك فقال رسول‌الله(ص) «اومخرجی هم» قال ورقه نعم لم یات رجل قط بمثل ما جئت به الاعودی و اوذی و ان یدرکنی یومك انصرك نصرا مؤزرا ثم لم ینشب ورقة ان توفی و فترالوحی و قال ورقة بن نوفل فی ذلك

فان یك حقا یا خدیجة فاعلمی
حدیثك ایانا فاحمد مرسل
و جبریل یاتیه و میکال معهما
من الله وحی یشرح الصدر منزل
یفوز به من فاز عزا لدینه
و یشقی به الغاوی الشقی المضلّل
فریقان منهم فرقه فی جنانه
و اخری باجواز الجحیم تغلّل

قوله «اقرا باسم ربك» قال ابوعبیدة الباء زائد و تقدیر «اقرا باسم ربك» هذا کقول رسول‌الله (ص) «لاصلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الکتاب» یعنی لمن لم یقرأ فاتحة الکتاب و قیل معنا «اقرا» القرآن «باسم ربك» تیمنا و تبرکا و هوان تفتتح بذکر کقوله «ارکبوا فیها بسم‌الله مجریٰها ومرسیها» «الّذی خلق» یعنی المکونات کلّها ثم خص منها ماهواعلی مرتبة فقال

«خلق الانسان» یعنی بنی آدم «من علق» جمع علقة کشجر وشجر، والمراد بها ابتداء الخلقة الی تمامها وقیل المراد به آدم (ع) من علق، ای - من طین یعلق بالکف ثم کرّر للتاکید فقال

«اقرا» و یحتمل ان الاول للعموم والثانی للخصوص کما قلنا فی «خلق» «خلق الانسان» قوله

«وربك الاکرم» ای - الاعظم کرما وقال الکلبی ای - الحلیم عن جهل

العما دلا بعحل علبهم بالعموبه

«الّدى علّم بالقلم» اى ـ «علّم» الحط والكتابه «بالقلم» اى ـ بحلو «القلم» وقبل «علّم» القرآن بان كتبه الله «بالقلم» فى اللّوح المحفوظ بمرىء وبعل روى عن عبدالله بن عمرو بن العاص قال قلت يا نبى الله اكتب ما اسمع منك من الحديث قال «نعم فاكتب فان الله «علم بالقلم» »

« علّم الانسان مالم يعلم» من العمل والبيان وقال قتادة «القلم» نعمه من الله عظيمه لولا «القلم» لم يقم دين ولم يصلح عيش

« علّم الانسان مالم يعلم» من انواع الهدىٰ والبيان، وقيل «علّم الانسان» يعنى الناس كلّهم مالم يعلموا من الكتابه والحرف وغيرها مما فيه صلاح دنياهم و دينهم قال الله تعالى «والله اخرجكم من بطون امهاتكم لاتعلمون شيئا» وانّما علّمهم مالم يعلموا بالضرور ونصب الادله على بعض المعلومات وقيل «علّم الانسان» يعنى آدم (ع) علّمه الاسماء كلّها وقيل الانسان محمد (ص) بيانه و علّمك مالم تكن تعلم

«كلّا» تاكيد بمعنى حقا وقيل رد على المكذب بالبعث، وقيل زجر عما ياتى ذكر فى الآيه من الطغيان «انّ الانسان ليطغىٰ» ليتجاوز حد و يستكبر على ربه

«ان راه استغنىٰ» معنى الاستغناء هاهنا الغنى بنفسه اى ـ ينظر فى غناه و يستكبر واما قوله «اما من استغنىٰ» وقوله «و اما من بخل واستغنىٰ» فهو ان يرىٰ نفسه غنيا وان لم يكن غنيا و قال الكلبى «ان رآه استغنىٰ» يعنى يرتفع عن منزله الى منزله فى اللّباس والطعام وغيرهما وقال مقاتل نزل فى ابى جهل كان اذا اصاب مالا زاد فى ثيابه ومركبه وطعامه فذلك طغيانه وكان رسول الله (ص) يقول «اعوذبك من فقر ينسى ومن غنى يطغى»

«ان الى ربك الرجعىٰ» يعنى المرجع فى الآخر فيجازى على طغيانه و مجاوزته حد فى كفر، يقول كسب الملك مرّاب وماوجدت رجعى اى ـ جوابا

« **ارایت الّذی ینهی** [1] » « **عبداً اذا صلّی** » هذا الناهی **ابوجهل** قال لقومه هل یعفر محمد وجهه بین اظهر کم ؟ یعنی هل یسجد مصلّیا ساجدا ؟ ـ قالوا نعم قال **واللّات و العزّی** لئن رأیته یفعل ذلک لاطأن عنقه فقیل له هاهو ذا یصلی فانطلق لیطأ رقبته فما لبث ان نکص علی عقبیه و یتقی بیدیه فقیل له مالک یا **بالحکم** ؟ ـ قال ان بینی و بینه خندقاً من النار وهولا و اجنحه وروی ان بینی و بینه فحلا فاغرا فاه لو تقدمت لالتقمنی ثم دخل علی اهله فزعا فبلغ ذلک رسول الله (ص) فقال لودنا منّی لاختطفته الملائکه فحملته عضوا عضوا فانزل الله تعالی

« **ارایت الذی ینهی** [1] » « **عبداً اذا صلّی** » معنا الیس یستحق العذاب من الله

« **ارایت ان کان علی الهدی** [1] » هذا خطاب للناهی، یعنی « **ارایت ان کان علی** » المصلّی « **علی الهدی** [1] » ای ـ « **علی** » الدین و « **امر** » بتقوی‌الله واجتناب معاصیه

« **ارایت ان کذب و تولی** [1] » هذا خطاب للنبی (ص) تاویله ارایت یا **محمد** « **ان کذب** » **ابوجهل** بالدین « **و تولی** [1] » عن‌الایمان، الیس یستحق من‌الله اللّعنه والعذاب ؟

« **الم یعلم** » هذا المکذب المولّی « **بان‌اللّه** یرا و یعلم جمیع احواله وانه سیواخذه بفعله و عاقبه علیه وقیل ارأیت هاهنا بمعنی للمخاطب و کرر للتاکید و تقدیر نظم الآیه « **ارایت الّذی ینهی** [1] » « **عبداً اذا صلّی** » والمنهی علی‌الهدی « **امر بالتقوی** [1] » والناهی مکذب متول عن الایمان فما اعجب من ذا « **الم یعلم بان‌اللّه یری** [1] »

« **کلّا** » ردع وزجر، وقیل هو قسم معنا حقا « **لئن لم ینته** » **ابوجهل** عن ایذاء رسول الله (ص) ونهیه عن الصلو « **لنسفعاً بالناصیه** » لناخذن بمقدم راسه اخذ اذلال وقیل لناخذن بناصیته الی النار کما قال « فیوخذ بالنواصی و الاقدام » وقیل لنسودن وجهه فکنی [1] بالناصیه عن الوجه لانها فی مقدم الوجه و کانت

العرب نابف من جر الناصيه ولذلك قال «لنسفعن» و دخل النون الخفيفه للتاكيد كما قال «وليكونا من الصاغرين» ثم قال على البدل

«ناصية كاذبة خاطئة» اى — صاحبها كاذب خاطىء

«فليدع نادیه» قال ابن عباس لما نهى ابوجهل رسول الله (ص) انتهر رسول الله (ص) و زجره فقال ابوجهل يا محمد لقد علمت مابها اكثر نادياً مني والله لاملان عليك هذا الوادى ان شئت خيلا جردا و رجالا مردا فانزل الله عزوجل

«فليدع ناديه» يعنى قومه وعشيرته واعوانه

«سندع الزبانية» وهم خزنة النار واحدها زبنى ماخوذ من الزبن وهو الدفع لانهم يدفعون اهل النار اليها دفعا وفى الخبر لودعا ناديه لاخذتهم الملائكه الغلاظ الشداد عيانا وقيل هذا فى القيامه

«كلا» ليس الامر على مايظنه ابوجهل «لا تطعه» فيما يدعوك من ترك الصلو «واسجد» على رغمه «واقترب» تقرّب الى الله بطاعتك وقيل «اقترب» بالسجد فان اقرب مايكون العبد الى الله اذا كان ساجدا روى ابوهريره عن النبى (ص) «اقرب ما يكون العبد من ربه وهو ساجد فاكثروا الدعاء»

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» اسم يدل على جلال من لم يزل اسم يخبر عن جمال من لم يزل اسم ينبه على افضال من لم يزل اسم يشير الى افضال من لم يزل فالعارف يشهد جلاله فطاش والصفى يشهد جماله فعاش والولى يشهد افضاله فاناس، والمريد يشهد افضاله فقام يطلب مع كفايه المعاش

نام اوكه نامش آرايش مجلس و مدحش سرمايه مفلس نام او كه نامش دل افروز ومهرش عالم سوز نام او كه نا بش آتش زبان بر خرمن راحت جان نام او كه نامش ورديد مومنان، يادش آتش منزل مشتاقان، نامش فراغ دل مريدان

مهرس‌انس حان‌محمان، حکمس‌بوسای‌دىد عارفان، د کرس‌مرهم حان‌سوحسکان

پیر طریقت گفت آلهی‌اوریان محب حاموس‌است حالس همه ربانست ور حان درسر دوسی کرد، ساند که دوست او را سحای حانست عرق سدهٔ آب اسىد که گرفتارآنست، ورورحراع سفرورند که رورحود حراع‌حهانست ا **قوله تعالی**

«**اقرا باسم‌ربك**» حقّ، حل‌حلاله‌وتقدست‌اسماء وتعالی صفاته حبرمیدهد اراسداء وحی که‌آمد بآن‌مهترعالم وسید ولد**آدم** (ص) آن‌ساعت که **حبرىیل** حودرا بوی نمود درعار **حرا** و با وی آرام یافت رسول(ص) گفت «اول که **حبرئیل** مں آمد، یکبار مرا در بر گرفت وسکٮ بحود درکسید و نیك بمالید و نحسانید و باررها کرد، آنگه‌دوبارد یگرهمچناں کرد» وحکمت درں آں بود که‌سه‌بارطبعت بسریت ویرا بعنصر ملکی مراح داد آنگه گفت یا **محمد** «**اقرا**» برحوان رسول(ص) گفت «ما انا بقاریء» حه حوانم که من امی‌ام، حواندن ندانم؟! با **حبرئیل** (ع) وحی گرارد گفت «**اقرا باسم‌ربك**» برحوان‌نام حداوندحود، یعنی بگوی «**بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم**» اینست معنی‌آن حبر که روایت کردند ار **عبدالله‌بن‌عباس** که اول وحی که **حبرىیل** به **مصطفی** آورد آیت تسمیت بود و بروایتی دیگرآمد که اول سوره ای که‌وحی‌آمد «یا ایهاالمدثر» بود وسیدیگر روایت آمده که اول سوره «**اقرا**» وحی آمد و حمع میان این روایات آنست که اول آیت که وحی آمد آیه «**بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم**» بود، واینست معنی آن حطاب که **حبرئیل** گفت باسید صلوات‌الله و سلامه علیه که «**اقرا باسم‌ربك**» و اول سوره که وحی آمد سوره «یا ایهاالمدثر» آن اول آیتست و این اول سوره وبعد ارآن آیه فآیه وقصه فقصه وسوره فسوره وحی همی‌آمد تمامی بیست و سه سال تاآحرآیه که فروآمد «واتقوا یوما ترحعون فیه الی‌الله» وقیل آحرآیه ترلت «لقد حاءکم رسول‌من‌انفسکم» الی‌آحرالسوره وگفته‌اند سیّد (ص) حون‌این حطاب اوی کرد ند که «**اقرا**» برحوان کتاب ما، و اندرین حواندن نه مه عقوبت بود ونه دکر حرم و حساب، ارین حطاب حمدان سیاست و هیبت در سید(ص) اثر

کرد که میگفت «آن ساعت اندامهای من خواست که از هم جدا گردد وبندهای اعضا ازهم گسسته شود، ازهیبت و سیاست آن خطاب؛ پس چه گویی فردا که بنده عاصی را خطاب آید که «اقرأ کتابك» نامه خود برخوان، ونامه عاصی همه جرم وجنایت وخطا و زلت بود، واورا بیم عذاب و عقوبت بود و اورا نه عذر و نه حجّت بود. بنگر که حال وی چون بود؟! مگر که رب العزّة، بفضل و کرم خود بروی رحمت کند وبآن سجودها که درهمه عمر آورد و بالله تقرب کرد وامید درآن بسته ورا نومید نکند، و بکرم خود اورا بمحل قبول قرب رساند، چنانکه **قرآن مجید** خبر داد درآخر این سورة که «**واسجد واقترب**» بنده در هیچ حال بحضرت عزّت وبساط رحمت چنان نزدیك بود که درحال سجود چون بنده سر برسجده نهد، از آنجا که تارك سروی بود تا آنجا که اقصای نهایت عالم بود، علم نور گردد و خط روشنایی نوراز فرق سروی تا عُلی ممدود، ورحمت از عُلی برسروی میبارد

مصطفی (ص) گفت «لاکبر مع السجود» هرکه سجده آورد از کبر دور گشت و بدرگاه الله شرف متواضعان یافت چون بنده درسجود متواضع شود، پاداش وی آن بود که حقّ تعالی بتخصیص وتقریب وی ارزانی دارد اینست که گفت «**واسجد واقترب**» بنده درحال سجود جمع بود ودرهمه احوال دیگر متفرق بود. درحال قیام و رکوع بنظر خلق قریب بود و درحال سجود از نظر خلق دورتر بود وهر که از خلق دورتر بود بحق نزدیکتر بود و هر که نزد خلق بی‌خطرتر نزد حقّ با خطرتر

آورده اند که چون رب العالمین فرشتگان را فرمود که **آدم** را سجده آرید، اول کسیکه سجده آورد **اسرافیل** بود چون سرازسجده برداشت، جبارعالم کتب الهی و وحی آسمانی برپیشانی او پیدا آورد تا جبین وی لوح گشت، خدای گفت عجبا کسی که **آدم** را بحکم فرمان سجده کند، نور کتابهای خدای برپیشانی او پیدا آید، مومنی که هفتاد سال خدای را جل جلاله سجده آورد چه عجب اگر اورا از

آس عقوب براءب دهد؟! اسرافیل بامرحقّ آدم را سحد کرد، برسسانی اوکلام
سسه سدا آمد، ایمان در دل مومن سسه حبانکه الله گفت «کسب فی‌قلوبهم
الایمان» اورروی اسارب‌مسگوید او که دون مرا بامرمن‌سحد آورد، کلام‌تااسسه
برپیسانی وی سدا آوردم او که هفتاد سال بامرمن مرا سحد آورد، ایمان توسده
ار دل وی کی بر گیرم؟! فال‌النبی(ص) «اذا رکعتم فعظموا الله واذا سجدتم فاجتهدوا
فی‌الدعاء فانّه یستجاب لکم»

ـ سوره القدر ـ مکیة

النوبة الاولی

قوله « بسم الله الرّحمن الرّحیم » بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« انا انزلناهُ » ما فرو فرستادیم قرآن را « فی لیلة القدر (۱) » درشب حکم و بریدن بهرها

« وما ادریٰک ما لیلةُ القدر (۲) » وچه دانی تو که آن شب قدر چه شب است؟

« لیلةُ القدر خیرٌ من الف شهر (۳) » آن شب قدر به است از هزار ماهگان[1] [که در آن شب نیست]

« تنزّلُ الملائکةُ والروح فیها » فرو میآیند فریشتگان و جبرئیل در آن شب « باذن ربّهم » بفرمان خداوندخویش « من کلّ امر (٤) »

« سلامٌ هی » از هر کار بد باسلامت است آن شب « حتیٰ مطلع الفجر (٥) » و تا وقت بام همچنین

النوبة الثانیة

این سوره بنسخ آسیب نیست کلمه صدو دوازده حرف جمله به مکه فرو آمد، بقول بیشتر مفسران مگر ضحاك که گفت مدنی است و به مدینه فرو آمد علی بن الحسین بن واقد گفت اول سورت که به مدینه فرو آمد، این سوره است و درین سوره ناسخ ومنسوخ نیست وفی الخبر عن ابی بن کعب عن النبی (ص) من قرأ سورة « القدر » ، اعطی من الاجر کمن صام رمضان واحیا « لیلة القدر » قوله « انا انزلناه فی لیلة » الهاء ضمیر القرآن وان لم یتقدّم ذکر فی السوره نظیر

« حم والکتاب المبین » « انا انزلناه فی لیلة » مبارکه انزل الله القرآن

---

۱ ـ الف ها

حمله‌واحد « فی لیله القدر » من‌اللّوح‌المحفوظ الی‌السماءالدنیا فوضع فی بیت‌العز واملا جبرئیل علی‌السفر ثم کان ینزل به جبرئیل علی‌محمد علیهماالسلام نجوما ، فکان‌بین‌اوله‌وآخر ثلاث‌وعشرون‌سنه وقیل معنا « انا انزلنا » جبرئیل بالقرآن « لیلة القدر » وقیل کان‌ابتداء انزاله «لیله القدر» وقیل « « انا انزلناه فی لیله القدر» ای - «انزلنا» القرآن فی‌شان « لیله القدر » ومنزلتها کمایقول نزلت سوره اللّیل فی ابی بکر ای - فی‌شانه ویحتمل‌ان الهاء یعودالی‌القضاء والقدر النازل «فی لیله القدر » ، فان‌قیل قال الله تعالی‌فی‌هذه السوره «انا انزلناه‌فی لیله القدر» وقال فی موضع‌آخر « انزلنا علی عبدنا یوم الفرقان یوم‌التقی الجمعان » وقد انزله فی عشرین سنه کماقال « وقرآنا فرقنا لتقرا علی الناس علی مکث و نزّلنا تنزیلا » فما وجه الجمع بین هذه الآیات الجواب انّه انزله « لیله القدر» الّتی کانت صبیحتها یوم بدر وهی کانت لیله سبع عشر من رمضان لم یزد بعد الی العشر الاواخر انزل الی‌السماء الدنیاووضع فی بیت‌العز خزانه القرآن ثم کان ینزل منه علی رسول الله (ص) نجوما الی ان قبض قوله

«لیلة القدر» معنا «لیله» یقدر الامور والاحکام والفصل یقدرالله فیهاامر السنه فی عباد وبلاد الی السنه المقبله کقوله تعالی « فیها یفرق کل امر حکیم » والتقدیر و « القدر» بمعنی واحد یقال قدرالله الشیء قدرا وقدرا وقدر تقدیرا وسمّیت « لیلهالقدر » فی سوره الدخان « مبارکه » لان الله سبحانه ینزل فیهاالخیر کلّه والبرکه والمغفره وروی ابوالضحی عن ابن‌عباس ان الله عزّوجل یقضی الاقضیه «فی لیله » النصف من شعبان و یسلّمها الی اربابها « فی لیلهالقدر » وقیل للحسین بن الفضل الیس قد قدر الله المقادیر قبل ان یخلق السموات والارض ؟ - قال بلی - قیل فمامعنی « لیلهالقدر » ؟ - قال سوق‌المقادیر الی‌المواقیت و تنفیذ القضا المقدر قال‌الازهری « لیلهالقدر » ای - «لیله » العظمه والشرف من‌قول الناس‌لفلان عندالامیر قدر، ای - جاه وقدر ومنزله یقال قدرت فلانا ای - عظمته قال الله عزوجلّ «وماقدروا الله حق قدره » ای - ماعظموه حقّ‌تعظیمه وقیل لان

كل عمل صالح يوجد من المومن فيها يكون ذاقدر و قيامه عندالله لكونه مقبولا و قال الخليل بن احمد سميت « ليلةالقدر » لان الارض تضيق فيها بالملائكة من قوله تعالى و من « قدر عليه رزقه » « يبسط الرّزق لمن يشاء و يقدر » و اختلفوا في وقتها فقال بعضهم انها كانت على عهد رسول الله (ص) ثمّ رفعت وعامة الصحابة و العلماء على انهم باقية الى يوم القيامة لما روى عن ابى هريرة قال زعموا ان «ليلةالقدر » قد رفعت و كذب من قال ذلك هي في كل شهر رمضان استقبله و قال بعضهم هي في ليالي السنة كلّها حتى لو علق طلاق امرأته اوعتق عبد بليلة « القدر » لم يقع الطلاق ولم يعتق العبد الى مضي سنة من يوم حلف يروى ذلك عن ابن مسعود قال من يقم الحول كلّه يصبها ، فبلغ ذلك عبدالله بن عمر فقال يرحم الله اباعبدالرحمن اما انه علم انها في شهررمضان ولكن اراد ان لا يتكل الناس، والى هذا ذهب ابوحنيفة انها في جميع السنة وعن ابن مسعود ايضا قال اذا كانت السّنة «في ليلة» كانت في العام المستقبل «في ليلة» اخرى والجمهور من اهل العلم على انها في شهر رمضان في كل عام قال ابورزين العقيلي هي اول «ليلة» من شهر رمضان وقال الحسن «ليلة» سبع عشر وهي اللّيلة الّتي كانت صبيحتها وقعة بدر ، والصحيح انّها في العشرالاواخرمن رمضان و اليه ذهب الشافعي ـ قالوا كانت الامم يطلبها في ليال السنة كلّها فردها الله عزوجل لهذ الامة الى رمضان لتكون ايسر للطلب للتيسر الذي خصها به في دينه و وضعه الآصار عنها فدعا رسول الله (ص) فوضعها له ولامته في شهر رمضان ثم دعا فوضعها في العشرالاواخر ثم جد في الطلب ودعا الله فوضعها في الاوتار منها فهي لا تخرج من العشر الاواخرمنه و ترا ثم دعا فاراها انا في منامه مرتين اما احديهما فانقطه عن اهله فنسيها واما المرة الاخرى فخرج لتخبر اصحابه فتلاحى رجلان فاصلح بينهما فنسيها فقال لهم اخبرت بها ثم رفعت و عسى ان يكون خيرا فاطلبوها في كل وتر، و تروى فالتمسوها في التاسعة والسابعة والخامسة، ثم اختلفوا في انها اى ليلة من الاوتار قال ابوسعيد الخدرى هي اللّيلة الحادية والعشرون لما روى ان النبى (ص) قال اريت هذه اللّيلة ورأيتنى

اسحدْ فی‌صسحها فی‌ما وطس وال **ابوسعید الحدری** امطرت السماء ىلك اللّىله فاىصرت عساى رسول‌الله(ص) انصرف السما وعلی‌حىهمه وابىه اىر الماء والطس فی‌صسحه احدى وعسر ىں وقال‌ىعصهم هى‌لىله ىلاب‌وعسر ىں‌لما روی **ابوهر ىره** قال ىدا کر ىا **«لىلة‌القدر»**، فقال‌رسول‌الله (ص) «کم‌مصی‌مں‌السهر» ؟ ـ فقلىا ىماں‌وعسروں‌وىقى ىماں فقال «مصى ىماں وعسروں و ىقى‌سىع اطلىوها اللّىله السهر‌سىع وعسروں» و عں **ىافع** عں **اىں عمر** قال حاء رحل الی‌السى (ص) فقال ىارسول‌الله اىی رأىت فی اليوم کاں **«لىله‌القدر»**‌سابعه ىىقی فقال‌رسول‌الله (ص) «ارى روىا کم قد ىواطاب على‌ىلاب وعسر ىں، فمں کاں مىکم ىرىد اں ىقوم مں‌السهر‌فلىقم‌لىله ىلاب وعسر ىں» وقال قوم هی‌اللّىله السابعه والعسروں والىه دهب **علی** علىه السلام و **ابی** و**عائسه** و **معاوىه** لما روی **اىں‌عمر** ىحدب عں السى (ص) **«فی لىله‌القدر»** قال مں کساں متحر ىا فلىتحرها فی‌لىله‌سىع وعسر ىں وعں **ابی‌ىں‌کعب** قال سمعت‌الىى (ص)‌ىادى والاقصىّ ا‌ا ىه قال **«لىله‌القدر»** لىله سىع وعسر ىں و عں **رر ىں‌حىىس** قال قلىا **لاىی ىں‌کعب** اىسا **اىں مسعود** قسالىا عں**«لىله‌القدر»**‌ـفقال مں ىقم‌الحول ىصىها، فقال ىرحم الله **اىا عىدالرحمں** لقد علم اىها فی سهر رمصاں واىها **«لىله»** سىع و عسر ىں ولکں کره اں ىحىر کم فىىکلوا ىم قال هی والدی ابرل **القرآں** علی **محمد** (ص)‌لىله‌سىع وعسر ىں فقلىا ىااىا**المىدر** انی علمت‌دلك ؟ـ قال ىالآ ىه‌الىی احىرىا السى (ص) ىها ، قال فقلت **اىاالمىدر** وماالآ ىه ؟ـ قال ىطلع‌السمس‌عداىىد کاىها طىب لىس لها سعاع وفی رواىه ىطلع السمس فی‌صىحه ىومها ىىصاءلاسعاع لها و قال **الحسں** روىه اىها **«لىله»** لىحه سمحه لاحار ولا ىارد ، ىطلع السمس صىىحها لاسعاع لها قال‌ىعص‌اهل‌العلم ىحىمل‌اں ىکوں‌معىی‌طلوعها مں‌عىر سعاع لاںّ الملائکه ىصعد عىد طلوع السمس‌الی‌السماء فىمىع صعو هاانىسار سعاعهاالکىر ما ىىرل‌مں‌الملآ ئکه**«لىله‌القدر»** و ىحىمل‌اں ىکوں‌دلك‌لا ىهالا ىطلع‌فی‌هد اللّىله ىىں قر ىی‌**السىطاں** ، فىر ىد**السىطاں** فی‌ىىّ سعاعهاو ر ىىں‌طلوعهاالىر ىد فی‌عرور‌الکافر ىں و ىحىس فی اعىں السـاحد ىں و ىروی عں **عىدىں‌عمىر** قال کىب لىله السا ىـع

و العسر س فی‌البحر فاحدب من مائه فوحد به عدداً سلسا و قال بعص الصّحابه قام سا رسول الله (ص) لیله الثّالث والعسر س ثلث‌اللّیل فلما کان‌لیله الخامس‌والعسر س قام سا نصف‌اللّیل فلما کان لیله السابع والعسر س قام سا اللّیل کلّه

واعلم ان الاحبار احتلف فی عس « لیلة القدر » لا نها دائر فی‌العسر الاواحر لاسب علی‌واحد وا نها سفاوب فر ممانقع فی‌سنه بحلاف‌ما کان فیما قبلها اوبعدها وفی‌الحمله ابهم الله هده اللّیله علی‌الامه لیحتهدوا فی العباد لیالی رمضان طمعا فی ادرا کها کما احفی ساعه الاحابه فی یوم الحمعه واحفی الصلو الوسطی فی الصلو الخمس واسمه الاعظم فی‌الاسما ورضا فی الطاعات لیرغبوا فی‌جمیعها وسخطه فی المعاصی لینتهوا عن جمیعها واحفی قیام الساعه لیحتهدوا فی الطّاعات حدرا من قیامها واما الکلام فی فضایل «لیلةالقدر» وحصایصها فهوما روی ابو هریره قال قال‌رسول‌الله(ص) «لا یقوم احد «لیلة القدر » فیوافقها ایمانا واحسابا الاغفرالله له ما تقدم من ذنبه وروی ان السیطان لا یخرج فی هد اللّیله حتی یضی فجرها ولایستطیع ان یصیب فیها احدا بخبل اوداء او ضرب من ضروب الفساد ولاینفذ فیها سحر ساحر وقال سعیدبن‌المسیب من صلّی‌صلو العساء فیها جماعه فقداخذ بحظّه من «لیلةالقدر» و روی ان عایسه قالت للنبی (ص) ان وافیت «لیلةالقدر» فما اقول ؟ - قال «قولی «اللّهم ا نك عفو تحب‌العفوفاعف عنی» وقال(ص) عرضت‌علی اعمال امتی‌واعمارهافاستقللتهافنساسی فاعطیت فی‌السنه «لیله» هی «خیرٌمن‌الف‌سهر» یعنی «خیرٌمن‌الف‌سهر » لیست فیها «لیلةالقدر» و قیل ان العمل فیها «خیرٌ» من العمل فی « الف سهر» لیس فیها «لیلةالقدر» قوله

«وماادریٰك مالیله القدر » قاله علی جهه التعظیم لها والتفخیم لسانها قال المفسرون کل مافی القرآن من قوله « وماادریٰك »فقدادرا ای- اعلمه و کل «ما» فی القرآن‌وما یدریك لم یدر ای - لم یعلمه قوله

«لیله القدر خیرٌمن‌الف سهر » احتلفوافی الحکمه الموجبه لهذاالعدد فقال علی‌بن‌عروه ذکر رسول الله (ص) اربعه من نبی اسرائیل عبدواالله ثمانین سنه لم یعصو طرفه عین وهم ایوب وزکریا و حزقیل‌بن‌العجوز ویوشع‌بن‌نون فعجب

اصحاب النبی (ص) من ذلك فاتاه جبرئيل (ع) فقال يا محمد عجبت امتك من عبادة هؤلاء النفر ثمانين سنة لم يعصوا الله طرفة عين وقد انزل الله تعالى عليك خيرا من ذلك ثم قرأ عليه «انا انزلناه فى ليلة القدر» فقال هذا افضل مما عجبت انت وامتك قال فسرّ بذلك النبی (ص) والناس معه وقيل ان رسول‌الله (ص) ذكر رجلاً من بنی اسرائیل حمل السلاح على عاتقه الف شهر فعجب لذلك عجبا شديدا و تمنّی ان يكون ذلك فی امته فقال «يارب جعلت امتی اقصر الامم اعمارا واقلّها اعمالا»؟! فاعطاه الله «ليلة القدر» فقال «ليلة القدر خيرٌ من الف شهر» الّذی حمل فيه الاسرائيلی السلاح فی سبيل‌الله وقيل انما خص الف شهر بالذكر لان الامم الماضية لم يكن يستجاب لهم الدعوة الا بعد عبادة الف شهر ولا يسمّی عابدا الا من يعبد الف شهر وهی ثلاثة وثمانون سنة واربعة اشهر فقالت الصحابة لو كان عمرنا طويلا لكنّا نعبدالله فيه فجعل الله تعالى لامة محمد (ص) «ليلة» «خيراً من الف شهر» كانوا يعبدون فيها قال ابوبكر الوراق كان ملك سليمان (ع) خمسمائة شهر وملك ذی القرنين خمسمائة شهر فيحتمل ان يكون معنى الآية «ليلة القدر» خير لمن ادركها من مملكة سليمان و ذی‌القرنين عليهما السلام وقال ابوالعاليه معناه « ليلة القدر خيرٌ من» عمر «الف شهر » وقال مجاهد «سلام » الملائكة و « الروح » عليك تلك اللّيلة « خيرٌ من » « سلام » الخلق عليك « الف شهر » فذلك قوله

«تنزل الملآئكة والروح فيها »روی ان «الملآئكة » تلك اللّيلة اكثر فی الارض من عدد الحصی وبهارها كالها فی الخير و « الروح » هاهنا جبرئيل (ع) فی قول اكثر المفسّرين يدل عليه ما روى انس ان رسول‌الله (ص) قال اذا كان «ليلة القدر» نزل جبرئيل (ع) فی كبكبة من « الملائكة » يصلّون و يسلّمون على كل عبد قائم اوقاعد يذكر الله تعالى و عن ابن‌عباس ان النبی (ص) قال اذا كانت « ليلة القدر » «تنزل الملآئكة» الّذين هم سكّان سدرة المنتهی و فيهم جبرئيل فينزل جبرئيل ومعه الوية ينصب لواء منها على قبری ولواء على بيت المقدس ولواء فی مسجد الحرام ولواء على طورسينا ، ولايدع فيها مؤمنا و لامؤمنة الاسلّم عليه واما النورالّذی يری « ليلة القدر » فقال بعضهم هو نور اجنحة « الملآئكة»

وقيل هو نور جنة عدن تفتح ابوابها « ليلة القدر » وقيل هو نور لواء الحمد وقيل هو نور اسرار العارفين رفع الله الحجب عن اسرارهم حتّى يرى الخلق ضياء ها وشعاعها وقيل « الروح » ههنا طائفة من « الملائكة » لا يراهم الملائكة الا تلك اللّيلة وقيل هم حفظة الملائكة وقيل هو ملك عظيم يفى بخلق من الملائكة

« فيها » اى ـ « في ليلة القدر » « باذن ربّهم » اى ـ بامر « ربّهم » « من كلّ امر » « من » بمعنى الباء كقوله « يحفظونه من امر الله » اى بامر الله ، والمعنى بكلّ امر قدره الله في تلك السنة و قيل بكل « امر » من الخير و الشر كه و تم الكلام ههنا ثمّ ابتدا فقال

« سلامٌ هي » اى ـ « ليلة القدر » « سلامٌ » و خبرٌ كلّها ليس فيها شرٌّ و قيل « سلامٌ هي حتّى مطلع الفجر » « سلامٌ » خبر والمبتدا « هي حتّى مطلع الفجر » والمعنى تلك اللّيلة سالمة من ان يحدث فيها داءٌ او يستطيع ان يعمل فيها شيطان ، وقيل معنا « سلامٌ » على اولياء الله واهل طاعته وقيل هو تسليم الملائكة « ليلة القدر » على اهل المساجد من حين تغيب الشمس الى ان يطلع « الفجر » يمرون على كل مومن و يقولون السلام عليك يا مومن « حتى » يطلع « الفجر » ، وقيل « سلامٌ هي » متصل بقوله « من كلّ امر » والمعنى « من كل » سوء سالمة و « هي » لا يحدث فيها بلاء و لا يصيب واحدا سلطان شرولا يرمى فيها بنجم و قرأ ابن عباس « من كل امرئ » « سلامٌ » وفسر « من كل » ملك على المومن

« سلامٌ هي حتى مطلع الفجر » اى ـ الى « مطلع الفجر » قرا الكسائي « مطلع » بكسر اللّام وقرا الآخرون بفتحها وهو الاختيار لانه بمعنى الطلوع على المصدر يقال طلع « الفجر » طلوعا ومطلعا و بالكسر موضع الطلوع

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم » « بسم الله » كلمة سماعها نوحة احد امرين اما صحوا اما محوا ، صحوا لمن سمعها بشاهد العلم فيستبصر بواضح برهانه

ومحوا لمن سمع شاهد المعرفة لانه شجر فی جلال سلطانه

یا موضع الناظر من ناظری

ویا مکان السر من خاطری

یا جملة الکل التی کلّها

کلّی من بعضی و من سائری

ای خداوندی که یاد تو شادی دل دوستانست و مهر تو میان سرّ و جان، وصل تو زندگانی جانست و رستخیز نهان؛ ای خداوندی که بعلم هر جائی و بذات بر آسمان قرب تو در دیدن است واشارت در نفس وصحبت در جان ای خداوندی که در تنهائی شنوائی و در شنوائی نهان یافت تو روزیست که خود بر آید ناگاهان یاوید تو نسیم شادی بردارد به یاد تو جان سرگشته در کار تو همچون بی‌خبران

مشتاق تو در کوئی از سوی تو سرگردان

از خلق جدا گشته خرسند بخلقانها

از سوز جگر جسمی چون حلقه گوهرها

ور آتش دل آهی چون رشته مرجانها

«انّا انزلناه فی لیلة القدر» یک قول از اقوال مفسران در معنی این آیت آنست که «انزلنا» القرآن «فی» شأن «لیلة القدر» ومنزلتها وتعظیمها میگوید ما در تعظیم شب قدر از آسمان قرآن فرستادیم و وحی مالک وعلام راست عالمیان را از جبرائیل و برکات ومنزلت ومرتبت این شب خبر دادیم اندرین شب جنات عدن و فرادیس اعلی درها باز نهاد و ساکنان جنة الخلد بر کنگرها نشسته و ارواح انبیا وشهدا در علّیین فرا طرب آمده نسیم روح ازلی از جانب قرب بدل دوستان می‌دمد و باد کرم از هواء فردانیت بر جان عاصیان می‌وزد و از دوست خطاب می‌آید که «لنعم العابدون این المستغفرون»؟ کجااند جوانمردان شب خیزان که در آرزوی مواصلت مائی جوان و بی‌آرام و دود اندود درد عشق ما سر ببلا و نشسته اند؟ اما خستگی ایشان مرهم نهیم و اندرین شب قدر ایشان را با قدر و منزلت از گردانیم؟ که امشب شب نواختن بندگانست وقت قبول توبه عاصیانست موسم و میعاد آشتی جویانست

هنگام بارعاسفان رارمحنّانست همه‌سیداعیان‌راالحاست، سائلان راعطیّت‌است،
مجتهدان‌را معونت‌است مطیعان‌را مثوبت است عاصیان‌را مغفرت است ، محبّان را
کرامت‌است فرشتگان‌ازآسمان بزیرآیند بعددستگیر جهان ، وجبرئیل‌روح‌
الامین دربیش‌ایشان ، اینست که رب العالمین گفت

« تنزل الملائکة والروح » «فیها باذن ربّهم» چهار علم با خود آورد
یکی بربام **کعبه** برنند ، یکی بر **طورسینا** ، یکی برصخره **بیت‌المقدس** ، یکی‌برسر
روضه **مصطفی** (ص) ، وآن فریشتگان و **جبرئیل** باایشان گردعالم میگردیدند وبهمه
جایها درآیند و بهمه خانه های مومنان درشوند خانه ای که درآنجا می بود،
یامدمن الخمربود یافرزندیعاق بود بریدر ومادر یا قاطع رحم بود ، یادرآن‌خانه
سگی بود ، یا تصاویر یا کسی که نماز نکند ، یا دومسلمان که بایکدیگربهجرت
باشند وسخن نگویند فرشتگان درین‌خانه‌ها نروندواز خراب وبرکات‌این شب
محروم باشند ودرخبراست که فرشتگان‌هرمومنی راکه‌درنماز بود دست دردست
نهند وبروی‌سلام کنند گویند «السلام علیك یامومن » واگر بیرون ازنمازبود
سلام کنند ، واگر درخواب بود ازدور برحمت دروی نگرند آن‌ساعت که جسم
بند مومن‌آب ریزد وموبهارانداموی برپای‌شود نشان‌آنست که **جبرئیل** دست در
دست وی نهاد خداوند رحمت برمومنان‌قسمت کندکه‌رباد آید **جبرئیل** گوید
خداوند ازبادبی‌رحمت‌راچه کنم ؟ ــ فرمان آید که برای کرم مانبود که‌رحمتی که
بخلق فرستادیم باز بریم آن‌را بیدار با عاربان کافران راهرنمت کنند و فرزندان
ایشان‌را اسیرآرند آن فرزندان‌را ازین رحمت بهر بودیا برکات‌ین‌رحمت‌ایمان
آرند آنگه بوقت صبح **جبرئیل** آواز دهدکه یا معشرالملائکه الرحیل‌الرحیل
علمها بردارید یا برآسمان مقام معلوم خود بازشویم فرمان‌آید از جبّار عالم؟
برآمدن شما روی نیست که جمعگان امت **محمد** را سلام بکردید قومی که هنوز
درخواب بند صبر کنید تا بیدارشوند وایشان ابنار کنند آنگه فرشتگان‌بوقت‌طلوع
آفتاب آسمان بازشوند بجای خویش حلقه حلقه بنشینند ویکدیگر را بمحبت
بازمیگویند که خوحل‌جلاله‌امست با امت **محمد** (ص) چه فضل کرد و چه نواخت

بر ایشان نهاد؛ وار حق جل جلاله آن ساعت ندا آید که ای معربان درگاه وای طاوسان مملکت وای عابدان سدره گوا باشید که ارامت محمد (ص) هر که مطیع بود ایشان طاعات ایشان بدیرفتم و بپسندیدم وهر چه عاصیان بودند معصیت ایشان آمرزیدم و ایشان را بمطیعان بخشیدم

گفته‌اند حکمت اندر فرستادن فرشتگان[1] وجبرئیل اندر شب قدر بزمین آنست که مصطفی را (ص) امر آمد «و ما کان الله لیعذبهم و انت فیهم» ای سید تا تو درمیان ایشان باشی عذاب کردن ایشان روی نیست رسول گفت «ا الهی وسیدی ومولای» بترسم که چون مرا ازمیان ایشان برداری عذاب هافرستی فرمان آمد که «وما کان الله لیعذبهم وهم یستغفرون» ای محمد تورسول منی با ایشان واستغفار رسول ایشان نمی؛ تارسول من درمیان ایشان، عذاب فرستادن روی نیست همچنین تا رسول ایشان حضرت من عذاب کردن در کرم من روا نیست رسول (ص) شاد شد و دل وی خوش گشت آنگه اندیشید که اگر گروهی ازامت من دراستغفار تقصیر کنند بترسم که عذاب فرستد جبرئیل آمد و گفت الله تعالی از اندیشه دل تو آگاه است میگوید دل خوش دار که بعدار وفات تو تاقیامت هر شب قدر جبرئیل را فرستم بزمین تا امت را بکان بکان سلام کند ای سید تا سلام تو بایشان میرسد عذاب نفرستادم تا جبرئیل درشبهای قدر میرود وسلام میرساند عذاب نفرستم وگفته‌اند رب العالمین در دو وقت بندگان را برفرشتگان عرضه کند یکی در موسم عرفات که حاجیان احرام گرفته روی بخانه مبارك نهاد، رنج بادیه و جفای عرب کشید، دل برغربت نهاد، خان ومان واسباب وضیاع بگذاشته، سرمهای ناباست کشید، داغ فراق بردل خویشان نهاد لباس مصیبت زدگان پوشیده آن ساعت که در آن موسم عرفات بیستند[2] از حق جل جلاله ندا آید ملائکه آسمان «انظروا الی عبادی اتونی شعثا غبرا[3] من کل فج عمیق» دیگر بندگان من، سوختگان درگاه من مسافران درگاه من ازچهارگوشه عالم روی بخانه ما نهاده را دوردر از دربیش گرفته جان و تن فدا کرده لشکریان ویکسر گویان درخانه ما آمد سما

۱ـ ح ملائکه

گوا باسد که اسان‌را با هرحه دارند ار سعاب آمرریدم و هر که را سفاعب کسد باسان بحسیدم وبا بحفه های کرامب وهدیه های رحمب بار گرداندم دیگرسب قدر سدگان‌را برفرسیگان‌حلو کند، ربرا که‌در بس‌سب مطیعان درطاعب‌سفرا مید، عاصیان ار معصیب بار گردید، اردستها وی مصحف آید، ارر ابها بوی‌سسبح آید، ار سکمها بوی گرسیگی آید، ار همه اندام اسان وی طاعب آید سهاسان در بمار دلهاسان بابار، حا بهاسان در رار مُهر مهربردل بهاد، حواسب حود بعارب اندو داد یکسروا حدمب مابر داحمه! فرمان‌آیداوحبار کا ماب که این‌ها آسد که بعضی ارسما درحق اسان گفسد اتجعل فیها من یفسد فیها ویسفك‌الدماء، ومن اسان‌راحواب‌دادم که «ا بی اعلم‌مالاتعلمون» معاسرالمسلمین‌امسب معرّبان آسمان سلام حقّ بسدگان مبرساسد و انوار و آبار رحمب رسرامب محمد (ص) می‌افساسد طاعاب بامقصر ی‌پدبر د ومعاصی بسمار می‌آمرر د ساسد با ماسر بسار حود عرصه کسم وبحمع گوبیم حداوبدا بحرمب سید محبا بحرمب انصا و ابرار بحرمب مهاحر وا صار که ما رادر بن سب برر گوار ار حلعب رحمب نصیبی بمام اررا ی‌دار ومعاصی ماار ادر گدار وهمه را رسان بدارالقرار، باحلیل و باحبار ما کریم ریاغفار

سورة البينة(لم يكن) ـ مكية

نوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان «لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب والمشركين منفكين» نا گروندگان جهودان و ترسايان ومشركان عرب نه خواهستند[1] گسست از كفر وشرك خويش «حتى تأتيهم البينة (١)» تا ايشان آمد كار روشن ونشان پيدا ومرد استوار «رسول من الله» پيغامبري از خداي «يتلوا صحفاً مطهره» تا ميخواند برايشان صحيفه‌ها ونامه‌هاي پاك داشته از دروغ وغلط وتفاوت واختلاف «فيها كتب قيمة (٢)» در آن صحيفه ها نبشته هاست حكم هاي درست باشد و بايرجاي «وما تفرق الذين اوتوا الكتاب» دو گروه نشدند جهودان در كار او «الا من بعد ما جاءتهم البينة (٣)» مگر پس آنكه بايشان آمد و آشكارا شد ايشان را پيغامبري واستواري وراست سخني او

«وما امروا» ونفرمودند مردمان را «الا ليعبدوا الله» مگر آن را كه الله را پرستند «مخلصين له الدين» پاك ميدارند او را دين و كردار خويش «حنفاء» مسلمانان پاك دينان «ويقيموا الصلوة» ونمازبپاي دارند بهنگام «ويؤتوا الزكوة» وازمال زكو دهند «وذلك دين القيمة (٤)» ودين پاينده اينست

«ان الذين كفروا» ايشان كه بگرويدند «من اهل الكتاب والمشركين» از جهود وترسا وانباز گيران «في نار جهنم» در آتش دوزخ اند «خالدين فيها» جاودان در آن «اولئك هم شر البريه (٥)» ايشان بترين همه آفريدگان‌اند

«ان الذين آمنوا وعملوا الصالحات» ايشان كه بگرويدند وكردارهاي نيك كردند «اولئك هم خير البريه(٦)» ايشان بهينه همه آفريدگان اند

١) نه خواهستند: صيغه‌اي قديم است از نخواستند

«حزآءُ هُم عند ربهم» باداش ایشان نزد ربك خداوند ایشان «جنّاتُ عدنٍ» بهشت‌های همیشی[1] است «تجری من تحتها الانهارُ» میرود بزیر درخت آن جوبهای روان «خالدین فیها ابدا (۷)» ایشان جاویدان در آن همیشه

«رضی اللّهُ عنهُم» الله از ایشان خشنود «ورضوا عنهُ» و ایشان از الله خشنود «ذٰلك لمن خشی ربّهُ (۸)» این باداش اوراست که خدای را داند وازو بترسد

النوبة الثانية

این سوره هشت آیتست، نود وچهار کلمه سیصدونود ونه حرف جمله به مدینه فرود آمد بعضی مفسران گفتند مکّی است، به مکه فرو آمد ودرین سوره ناسخ ومنسوخ نیست وفی الخبر عن ابی بن کعب قال قال رسول الله (ص) «من قرأ سورة «لم تکن» کان یوم القیامه مع خیر البریه مسا راومقیما» وعن قتاده عن انس قال قال رسول اللّٰه (ص) لابی بن کعب «ان الله عزوجل امرنی ان اقراعلیك «لم تکن الذین کفروا»» وفی روایة‌اخریٰ «امرنی‌ان اقرأعلیك القرآن» - قال «وسمانی لك» - قال نعم - قال «وقد ذکرت عند رب العالمین» - قال نعم فذرفت عینا وفی روایة‌اخریٰ قال جبرئیل للنبی (ص) لما نزلت هذه السورة ان الله یامرك ان تقرأها ابیّاً فذکر النبی (ص) لابی ذلك فبکیٰ وقال اوذکرت هناك یا رسول‌الله فقال «نعم فبذلك فلیفرحوا» و روی عن سعید بن المسیب عن ابی الدردا قال قال رسول‌الله (ص) «لو یعلم الناس مافی «لم تکن الذین کفروا من اهل الکتاب» لعطلوا الاهل و المال و تعلموها فقال رجل من خزاعه ما فیها من الاجر یارسول‌الله ؟- فقال رسول الله (ص) «لا یقرأها منافق ابدا ولا عبدٌ فی قلبه شكّ فی الله والله ان الملائکة المقربین لیقرؤونها منذ خلق الله السموات والارض لا یفترون عن قراءتها وما من عبد یقرأها بلیل الا بعث الله ملائکة یحفظونه فی دینه و دنیا ویدعون الله لـه بالمغفر والرحمه فان قراها نهارا اعطیٰ علیها من الثواب مثل مااضاء علیه النهار واظلم علیه اللّیل» فقال رجل من قیس-

۱) همیشی همیشگی

غیلان ردنا من هذا الحدیث فداك ابی وامی یا رسول الله (ص) فقال رسول الله (ص)
«تعلّموا «عمّ یتسآءلون» وتعلّموا «ق والقرآن المجید» وتعلّموا «والسمآء ذات البروج»
وتعلّموا «والسمآء والطارق» فانکم لو تعلمون ما فیهن لعطّلتم ما انتم فیه وتعلّمتموهن
وتقرّبتم الی الله عزّوجلّ بهن فان الله یغفر بهن کل ذنب الا الشرك بالله واعلموا ان
«تبارك الّذی بیده الملك» تجادل عن صاحبها یوم القیامة و تستغفر له من الذنوب» قوله

«لم یکن الذین کفروا من اهل الکتاب» من ههنا للتبیین وقیل للتبعیض و**«اهل الکتاب»** **الیهود والنصاری** والمشرکون کفار العرب وهم عبدة الاوثان **«منفکین»** ای ـ منتهین عن کفرهم وشرکهم وقال اهل اللغة **«منفکین»** زائلین منفصلین یقال فککت الشیء فانفك ای ـ انفصل «حتی تأتیهم البینة» لفظه مستقبل ومعناه الماضی ای ـ **«حتی»** اتتهم **«البیّنة»** ای ـ الحجة الواضحة الظاهرة الّتی تمیز بها الحق عن الباطل، یعنی **محمد** (ص) اتاهم بالقرآن فبیّن لهم جهالتهم وضلالتهم ودعاهم الی الایمان فهذه الآیة فیمن آمن من الفریقین اخبر انهم لم ینتهوا عن الکفر حتی اتاهم الرسول فدعاهم الی الایمان فآمنوا فانقذهم الله من الجهل والضلالة فقال **ابن کیسان** معناه **«لم یکن»** هؤلآء الکفار تارکین صفة **محمد** (ص) فی کتابهم انه نبی حتی بعث فلما بعث تفرقوا فیه و اختلفوا و قیل لا ینتهون عن کفرهم حتی یأتیهم الموت ثم فسر **«البینة»** فقال

«رسولٌ من الله یتلوا صحفاً» ای ـ کتبا، یعنی ما تتضمنه **«الصحف»** من المکتوب فیها وهو **«القرآن»** لانه کان یتلوا عن ظهر قلبه لا عن کتاب **«مطهرة»** من الباطل والکذب والزور وقیل «لا یمسه الا المطهرون»

«فیها» ای ـ فی تلك **«الصحف»** **«کتب»** یعنی الآیات والاحکام **«قیمة»** ای ـ عادلة مستقیمة غیر ذات عوج یرید بالصحف الطوامیر والاوراق و بالکتب السور و الاحکام والآیات

«وما تفرق الذین اوتوا الکتاب» ای ـ ما اختلفوا فی امر **محمد** (ص) وما کذّبوا **«الّا من بعد ما جآءتهم البینة»** **محمد والقرآن** ای ـ لم یختلفوا فی نبوته و کونه نبیا الا بعد ظهوره بغیا وحسدا قال قوم من المفسرین من اول السورة الی قوله **«فیها کتبٌ**

قيمة» حكمها فمن آمن «من اهل الكتاب والمشركين» ومن قوله «وما تفرق» حكمه فمن لم يؤمن «من اهل الكتاب» بعد قيام الحجة ثم ذكر ما امروا به فى كتبهم فقال

«وما امروا الا ليعبدوا الله» اى - ما امر هؤلاء الكفار «الا» ان «يعبدوا الله» «مخلصين له الدين» اى - موحدين لا يشركون «حنفاء» اى - مائلين عن الاديان كلها الى دين الاسلام وقيل «حنفاً» مائلين الى الحق عادلين عن الباطل، و قيل حاجين مختتنين واحد الحنفا حنيف والحنيف فى الاصل المستقيم وهو فى اهل الملك المسلم يقول رجل حنيف اى - مسلم مستقيم، والحنيف فى المسلمين الحاج والمختتن وا نما قيل لمائل الرجلين احنف تفاولا كما قالوا للاعمى بصيرا وللديغ سليما و يقيموا الصلوة المكتوبة فى اوقاتها ويؤتوا الزكوة عند محلها وذلك الذى امروا به دين القيمة، اى - الملة والشريعة المستقيمة اضاف الدين الى القيمة وهى نعته لاختلاف اللفظين والعرب تضيف الشئ الى نعته كثيرا و نجد هذا فى القرآن فى مواضع منها قوله «ولدار الآخرة» وقال فى موضع «وللدار الآخرة» لان الدار هى الآخرة ويقول دخلت مسجد الجامع ومسجد الحرام وادخلك الله جنة الفردوس، هذا واشباهه وانث القيمة لان الآيات هانية فرد الدين الى الملة و قال النضر بن شميل سألت الخليل بن احمد عن قوله «و ذلك دين القيمة» فقال «القيمة» جمع القيم والقيم والقائم واحد و مجاز الآية «و ذلك» «دين» القائمين لله بالتوحيد ثم ذكر ما للفريقين فقال

«ان الذين كفروا من اهل الكتاب والمشركين فى نار جهنم خالدين فيها» يعنى يوم القيامة وقيل «فى» حكم الله اولئك «هم شر البرية» اى «شر» الخليقة قرأ نافع و ابن عامر «البريئة» بالهمز فى الحرفين لانه من قولهم براء الله الخلق يبرأهم برءا قال الله عزوجل «من قبل ان نبرأها» وقرأ الآخرون بالتشديد من غير همز وله وجهان احدهما انه ترك الهمز وادخل التشديد عوضا منه والثانى ان يكون فعيلة من البرى وهو التراب اى - «هم شر» من خلق من التراب كقوله «ان شر الدواب عند الله الصم البكم» نزلت فى بنى عبد الدار من قريش

«ان الذين آمنوا و عملوا الصالحات اولئك هم خير البرية» جزاؤهم

فيه دليل على انهم افضل من الملائكة

«جزاؤهم عند ربهم جنات عدن» اى - دخول جنات عدن اقامة «**تجرى من تحتها الانهار خالدين فيها ابداً**» لا يموتون ولا يخرجون «**رضى الله عنهم**» بايمانهم «**ورضوا عنه**» اذ نالوا ما ارادوا، و قيل

«**رضى الله عنهم**» بحسن ثنائه وجزيل انعامه عليهم وارادته الاحسان بهم «**ورضوا عنه**» حيث فرحوا بما آتيهم من الثواب وقيل «**رضى**» اعمالهم و «**رضوا**» ثوابه وقيل رضا الخلق عن الله رضاهم بما يرد عليهم من احكامه ورضا عنهم ان يوفقهم للرضا عنه و قيل الرضا ينقسم قسمين، رضا به ورضا عنه فالرضا به ربا ومدبرا والرّضا عنه فيما يقضى و يقدر و قال السرى ان كنت لا ترضى عن الله فكيف تساله الرّضا عنك «**ذٰلك لمن خشى ربه**» اى - ذلك الخلود فى جنات عدن ورضا الله لمن خاف ربه ولزم طاعته وترك مخالفته وقيل «**لمن خشى ربه**» اى - لمن علمه من قوله «فخشينا ان يرهقهما» قال بعض المفسرين فالعلماء خيار الامة بالنص اذا

النوبة الثالثة

قوله تعالى «**بسم الله الرحمن الرحيم**» اسمٌ عزّ به تتصل المذنبون فغفرهم وبه توكّل عليه العابدون فنصرهم، و توسّل اليه المطيعون فوصلهم وانصرهم، و تعرف اليه العالمون فبصرهم، وتقرب اليه العارفون فقربهم، لكنه فى جلاله حيرهم

هزاران سال گذشت تا خلق عالم درسماع این نام سر گردانند عجایب وبهایت ذات وصفات وى مى‌بدا ند، قومى درميدان اند و قومى بيرون ميدانا ند همه سته امر، خسته نهى، درقيد تكليف در اسطار وعد، دربند وعيد، درامید باقی و حضرت صمدیت منزّه از ادراك اوهام، مقدس ازاحاطت افهام عقلى كه ازجلال وى اندیشد معقول شود، فهمى كه ازجمال وى ادراك‌جويد دليل گردد وهمى كه از كمال وى علم خواهد متحير گردد عقل عاجز وفهم قاصر ووهم متحير وعلم مقصور وطمع دليل وفلك كسير وسر اسير وجمال او رفيد رجلال او وجلال او رووق جمال او

بسیار نور معانه، بنده نور معسان
که روسیم را هم رخس روسیم کسدا

✿✱✿

ولوجهها من وجهها قمر　　ولعینها من عینها کحل

قوله تعالی «لم یکن الذین کفروا من اهل الکتاب» نزول این آیت درشان قومی است که ایمان آوردند از هردو فریق از اهل کتاب و مشرکان **قریش** رب العز ازایشان خبر داد که درکفر و شرک ماند بودند، تا بوقت بعث **مصطفی** (ص) چون آفتاب وحی سر از مطلع خویش برزد و آن مهر کونین وسیّد خافقین راکسوت نبوت ورسالت بر سا بستند وطلعت رسالت جهر جمال خویش تجلی نمود رافت ورحمت نبوت که «بالمؤمنین رؤفٌ رحیم» دست کرم برسر آن قوم نهادند ازآلایش کفر پاك شدند وبعز اسلام وآرایش ایمان عزیز گشتند آن روز که سرافرود سر بعث **احمد مرسل در بطحا مکه** نصب کردند دست وصل **محمدی** سامد ونفس مختلط کفار **قریش** محو کرد وبلبس ابلیس راتاخیر کرد منادی دولت **محمد مصطفی** (ص) بناز از زمانه برآمد و این نداء عهد در داد که

«**رسول من الله یتلوا صحفا مطهّرةً فیها کتبٌ قیمة**» رسول خدا، سیدانبیاء، مقدم اصفیا، تاج اولیا که درفلك نبوت ما است ولشکر انبیا را شاه است وعاصیان را پناه است درچهار بالش دولت نبوت و مسند عز رسالت نشست وصحیفه شریعت او هم بار کرد کتاب آسمانی ونامه ربانی برخلق میخواندوتمار توحید برسر مومنان می افشاند این ندا واین آواز باسماع دوستان رسید همه از منعات بهاد خرد نیکبار اسلك اسلام برآوردند **بلال حبشی** ناروی سیا و دلی چون ما ریح میدند و جفای مشرکان می کشید گرد **مکه** همی گردید وبانمید جمال آن مهر عالم همی‌دوید که این جه بوی است که در **حبشه** بمشام من رسید؟! **صهیب رومی** می‌تاخت بادلی بردرد ورخی زرد که جه سلسله لطف است که مارا از **روم** بکشید **سلمان فارسی** میگفت که این عطری است که خبر در بازار نثار ما بفروشند! **عمار یاسر** آواز می‌داد که «انی لاجد ریح یوسف» **بودر غفاری** فریاد همی کرد که

باد حوی مولیان آیــد همی

بوی یــار مهربان آیــد همی

ای دریغا که آن مهمر بدس عالم در آمــد و رمت و کس قدر وی بحقیقت بساحت ! ای دریغا که آن[1] آفتاب حمال درمیان میغ نهان سد و کس را ار وی بحقیقت حبر نه

ای در محسک آمد در عمر درار

اورد ســرا ر قعــر دریا بفــرار

عواص ســرا بهاد ســر دست ر ســار

افتاد ردست و با ر دریا سد ىار !

«ومٰاامرو االالیعبدوا اللّٰه مخلصین له الدین» الله تعالی دریں آیت بندگان را عبادت میفرماید ودرعبادت احلاص میفرماید روس احلاص در عبادت حون روس رنگیست درگوهر هر گه هر که رنگ ندارد سنگی بود بی قیمت هر عبادت که اوی احلاص بود حان کندی ود بی مثوبت احلاص آتشی‌است که درسینه مومن برافروزند تا هر آنچه د آن سینه دون حق بود بسوزد دست وی ار محارم برسد احلاص‌اسوار کند بادست‌حرمحلال نبرد ندند دراغیارنگرد سینه‌اردنیاوعقبی مدبسد قوت شهوت منقاد وی گردد محلص اوست که نفس وی دروی منحسر سد حرمن‌را وداع کرد نحل نهر بیت سد ، سح حسدارسینه ر کند ، حلوعالم را برادر گسته ، کبرارسرفرونهاد ، لباس تواضع بوسید ربان نصیحت گساد ،گل سفقت سکفته ، اسباب مروت اورا[2] وی ر حاسته ، حون قدم اینجا رسید ، سر را احلاص‌رسید ىك‌ر کن‌ار ارکان‌عبادت‌تمام کردنست مرایض‌وسنن، حنانکه گفت‌حل حلاله «ویقیموا الصلوة ویوتوا الزکوة‌وذٰلك دین القیمة» دین بابد آنست که بمار سای دارند بهنگام سرائط وارکان‌آن بجای‌آورد ، حضوع وحسوع در دل آورده که «فی‌صلوٰتهم حاسعون» نطرالله بیش‌حسم حویش داسته که « المصلّی ىاحی ر ه» درساعت کسر روی عالم کمر ىاآورد سلاح «اعوذ بالله» سلطان را

۱ – ح اس   ۲ – الف میان

هر یمب کرد ، بدام بسم الله یمن وبر کب صمد کرد ، سور فاتحه را مصباح حمراب کرد ، بحوا‌ندن سور سرب ملائکه گرفته درصف امار صفهای أهل‌صفوب باد کرد در رکوع حسوع آورد ، در سحود بمحل سهود رسید در سهد حق را مساهد گسه روح سعامبررا ریحان صلوات فرستاد سلام حلق را از بلاء حود مسلّم داسه حس امار کسد متابع رسول (ص) بود و حس نمار مسوحب قبول بود و حاصلس رصوان حداوند عفور بود اینست که در آحر سور گفته «رضی الله عنهم ورضوا عنه ذلك لمن خشی ربه»

۹۹ - سورة اذا زلزلت (الزلزال) - مدنية

النوبة الاولى

قوله تعالى : بسم الله الرحمن الرحيم ، بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« اذا زُلزلت الارضُ زلزالها (۱) » آنگه که بجنبانند زمین را جنبانیدن آن[1]

« واخرجت الارضُ اثقالها (۲) » و بیرون دهد زمین از خود بارهای خویش

« وقال الانسانُ مالها (۳) » و مردم میگویند خشت که زمین بود ؟ چه رسید زمین را که می‌جنبد ؟ !

« یومئذ تُحدثُ اخبارها (٤) » زمین خبرهای خویش میگوید ، [از هر کس که رو کار کرد]

« بانّ ربك اوحی لها (٥) » با آنچه خداوند وآن‌را فرمود

« یومئذ » آن روز « یصدُرُ الناسُ اشتاتاً » باز گردند مردمان دو گروه جدا جدا از هم دور « لیروا اعمالهم (٦) » تا جزای کردار ایشان بایشان نمایند

« فمن یعمل مثقال ذرّة خیراً یرهُ (۷) » هر که هم سنگ مور خرد نیکی کند ، بیند آن [و باداش آن]

« و من یعمل مثقال ذرة شراً یرهُ (۸) » و هر که هم‌سنگ مور خرد بدی کند بیند آن [و باداش آن]

النوبة الثانیة

این سورة بقول مفسران مکّی است و بقول بعضی مدنی ، صد و چهل و نه حرف است سی و پنج کلمه ، هشت آیت ودرین سورة نه ناسخ است و نه منسوخ وفی الخبر عن

---

۱ - الف جنبانیدنی

ابن عباس قال قال رسول الله (ص) «اذا زلزلت» تعدل نصف القرآن «وقل هو الله احد» تعدل ثلث القرآن و «قل يا ايها الكافرون» تعدل ربع القرآن وعن علي بن موسى الرضا عن ابيه موسى بن جعفر عن ابيه جعفر بن محمد عن ابيه محمد ابن علي عن ابيه علي بن الحسين عن ابيه الحسين بن علي عن ابيه علي بن ابيطالب سلام الله عليهم عن النبي (ص) قال «من قرأ «اذا زلزلت» اربع مرات كان كمن قرأ القرآن كلّه»

قوله «اذا زلزلت الارض زلزالها» اي - حركت الارض حركة شديدة لقيام الساعة وفناء الارض وقيل «زلزلت» قبل الساعة وهي من اشراط الساعة وقال في موضع آخر «اذا رجت الارض رجا» «يوم ترجف الارض» «يوم ترجف الرّاجفة» «ان زلزلة الساعة شيء عظيم» وذلك ان اسرافيل «ينفخ في الصور» فتزلزل صوته الارض، فترجف و تظهر الكنوز، ثم تخرج الموتى في النفخة الثانية واضاف «زلزالها» اليها لان المعنى «زلزالها» الّذي يليق بها وقرىء في الشواذ «زلزالها» بفتح الزاي ومعناهما واحد وقيل بالكسر المصدر وبالفتح الاسم

«واخرجت الارض اثقالها» كنوزها وموتاها فتلقيها على ظهرها ومن جعله في الدنيا قال تخرج كنوزها وعند «اثقال» جمع ثقل بتحصين و هو الشيء المصون الكريم على صاحبه وعند غير «اثقال» جمع ثقل والانسان حيّا ثقل عليها وميتا ثقل لها ويحتمل ان الاثقال جمع كقوله عزوجل «سنفرغ لكم ايه الثقلان» فيكون المعنى «اخرجت الارض» الجن والانس من باطنها الى ظاهرها والله اعلم وفي الخبر عن ابي هريرة قال قال رسول الله (ص) تقيء الارض افلاذ كبدها امثال الاسطوانة من الذهب والفضة فيجيء القاتل فيقول في هذا قتلت و يجيء القاطع فيقول في هذا قطعت رحمي، و يجيء السارق، فيقول في هذا قطعت يدي ثم يدعونه فلا يأخذون منه شيئا قوله «افلاذ كبدها» اراد انها تخرج الكنوز المدفونة فيها وفيها اخراجها

«وقال الانسان مالها» قيل هو عام وقيل «الانسان» هاهنا الكافر الّذي

لا بومن بالبعب لان المومن بعلم دلك ولا بسکر وقوعه، والکافر الّدی لا بقر بالبعب ولا بعرف صدق کون القیامه، بقول مالارض عحا من سانها وقبل فی الآیه بقدیم وباحبر، تقدیره

«یومئذ تحدث احبارها» «فیقول الانسان مالها» قال المفسرون بحبر الارض بماعمل علیها من حیر او سرّ فیقول للمومن یوم القیامه وحد علی وصام وصلّی واجتهد واطاع ربّه، فیفرح المومن بدلك ویقول للکافر اسرك علی وربی وسرق وسرب الخمر وسهد علیه الجوارح والملائکه مع علم الله به حتی یود انه سبق الی النار مما بری من الفصوح وفی دلك ماروی انس بن مالك ان رسول‌الله(ص) قال انّ الارض لتحبر یوم القیامه بکل عمل عُمل علی ظهرها قال فقرا رسول‌الله(ص) «ادا زلزلت الارض زلزالها» حتی بلغ «یومئذ تحدث احبارها» قال «اتدرون ما «احبارها»؟» اذا کان یوم القیامه احبرت بکل عمل عمل علی ظهرها» وروی ان عبدالرحمن بن ابی صعصعه کان یتیما فی حجر ابی سعید الحدری فقال له ابوسعید یا بنی اذا کنت فی البوادی فارفع صوتك بالاذان فانی سمعت رسول‌الله (ص) یقول «لا یسمعه جن ولاانس ولاحجر الا سهد له» و روی ان ابا امامه صلّی فی المسجد الحرام المکتوبه ثم تقدم فجعل یصلّی هاهنا وهاهنا فلما فرغ قیل له یا ابا امامه ما هذا الّذی صنع؟ - فقال قرأت هذ الآیه «یومئذ تحدث احبارها» فاردت ان یسهد لی یوم القیامه قوله

«بانّ ربّك اوحی لها» ای - امرها بالکلام والهمها واذن لها فیه فیسطلق بقدرته سبحانه وتعالی کقوله واذنت لربها وحقت»

«یومئذ یصدر الناس اسباتاً» یصدرون عن قبورهم الی موضع المحاسبه متفرقین مسددین لا یلوی احد علی احد للهول الواقع و قیل ینصرفون عن الموقف متفاوتین محتلفین فاحد ذات الیمین الی الجنه و آحد ذات السمال الی النار ودلك قوله «فریق فی الجنّه و فریق فی السعیر» وواحد الاسباب سب و ست «لیروا اعمالهم» ای - جزاء اعمالهم وقیل «لیروا» صحائف «اعمالهم» یقرون مافیها «لا یغادر صغیر ولا کبیر» الا احصیها وقیل هی رویه القلوب والمعنی لیعرفوا ما عملوا وقیل فیه تقدیم و تاحیر، تقدیر

«تحدث اخبارها» «بان ربّك اوحىٰ لها» «ليروا اعمالهم» «يومئذ يصدر الناس اشتاتاً»

«فمن يعمل مثقال ذرة» الذر النّملة الصّغيرة وقيل رأس نملة وسئل ثعلب عن الذر فقال مائة نملة حبّة والذرة واحدة منها وقيل هي الواحدة من حبوالجوّ الذى يظهر فى شعاع الشمس من الكوّ ، و قال يحيى بن عمّار حبة الشّعير اربع ارزات والارز اربع سمسمات والسمسمة اربع خردلات ، والخردلة اربع اوراق نخالة ، وورق النخالة «ذرّة»

«فمن يعمل مثقال ذرة خيراً يره» اى يجد ثوابه

«ومن يعمل مثقال ذرة شراً يره» اى يرى العقوبة عليه قال ابن عباس ليس مومن ولا كافر عمل خيراً ولا شراً فى الدنيا الا اراه الله اياه يوم القيامة اما المومن فيريه حسناته وسيآته فيغفرله سيّآته ويثيبه بحسناته و اما الكافر فيرد حسناته ويعذبه بسيآته وقال محمد بن كعب فى هذه الآية «فمن يعمل مثقال ذرّة خيراً» من كافر «يره» ثوابه فى الدنيا فى نفسه واهله وماله وولده حتّى يخرج من الدنيا وليس له عندالله خيرٌ «ومن يعمل مثقال ذرة شراً» من مومن «يره» عقوبته فى الدنيا فى نفسه واهله وماله وولده ودار حتى يخرج من الدنيا وليس له عندالله «شر» و دليل هذاالتاويل ما روى انس قال كان ابوبكر ياكل مع النبى (ص) فنزلت هذه الآية فرفع ابوبكر يده فقال يارسول الله انى اجزى بما عملت من «مثقال ذرة» من «شر» ؟ ـ فقال «يا ابابكر مارايت فى الدنيا مما تكره فمثاقيل ذرالشر و يدخرالله لك مثاقيل الخيرحتى توفاها يوم القيامة» وعن «عبدالله بن عمرو بن العاص» انه قال نزلت «اذا زلزلت الارض زلزالها» و ابوبكر الصدّيق قاعد فبكى حين انزلت فقال له رسول الله (ص) «ماسكنك يا ابابكر ؟» ـ قال ابكتنى هذه السورة ـ فقال له رسول الله (ص) «لولا انكم تخطئون وتذنبون فيغفرالله لكم لخلق الله امة يخطئون ويذنبون فيغفرلهم» وقال مقاتل نزلت هذه الآية فى رجلين وذلك انه لما نزل «ويطعمون الطعام علىٰ حبه» كان احدهما ياتيه السّائل فيستقل ان يعطيه

السمر والكسر والحور ونحوها، بعول ماهدا سىء انما نوحر على مانعطى ونحن نحبه، بعول الله تعالى «و نطعمون الطّعام على حبه وما احب اناهدا فىردّ صعرا و كان الآحر نىهاون بالدنب السىرالكدبه والعىمه والىطر واسىا دلك، ونعول لىس على من هدا سىءا نما وعدالله النارعلى الكىاىر ولىس فى هدا ا م فانرل الله تعالى هد الآ نه ىرعبهم فى القلىل من الحىر ان نعطوه فا نه نوسك ان نكىر و نحدرهم السىر من الدّنب فا نه نوسك ان نكىرفالا ىم الصعىر فى عىن صاحبه نوم القىامه اعطم من الحىال وحمىع محا سىه فى عىىه اقلّ من كل سىء وقال ابن مسعود احكم آ نه فى القرآن «فمن نعمل مىقال درّة حىرآ ىره»«ومن نعمل مىقال دره سرآ ىره» وىصدق سعد بن ابى وقّاص ىىمر ىىن فقبص السا ىل ىده فقال سعد و ىحك ىقبل الله‌منا مىقال الدر والحردله و كا ىن فى‌هده من مىاقىل؟! وىصدق عمر بن الحطاب و عاىسة بحبه من عىب فقالا فىها مىاقىل كىىره و قال الربيع بن حىىم مر رحلٌ بالحسن وهو ىقرأ هد السور فلما بلع آحرها قال حسبى قدانتهب الموعطه فقال الحسن لقد فقه الرّحل

النوبة التالثة

قوله تعالى «بسم‌الله الرّحمن الرّحيم» سم‌الله كلمه‌من تاملها ىمعانىها ووقف على ما اودع فىها ىعب اسرار فى رىاض من الانس موىمه وطلب افكاره ىلوائح من الىمس مسرقه فهى على حلال الحقّ ساهده و على ما ىحىط ىه الدكر ونابى علىه الحصر رابد

در كرىم نام‌حداوند حهان، قادر وقاهر ودانا، لطىف و كرىم ورحىم ورحمن، بى‌ىىاز از اهل رمىن و آسمان، دارند هردوعالم، دانىد آسكارا و نهان، آفرىىىد حلق نه حىس ونه حىان، بردارند گردون گردان، ىىدا كىىد ىساط و مىدان، نگارنده از گل صورت انسان نوازند او بحلعت احسان مطىعان راوعده داد ىىعىم حاودان ودرحات حىان، عاصىان‌راىىم‌دادىدركات ىىران، همه راهىب كرددر ىن‌سراى

امتحان ، جایگاه عموم و آخران، وبحکمت اخلاق نهاد میان انسان ، بعضی گریان وبعضی خندان ، لختی با کفر و نفاق، لختی با اسلام و ایمان آنکه درخاك کند مدتی پنهان پس بجنباند زمین را بفرمان روان، تا بیرون افکند بار خویش از آدمیان و دریان وغیر انسان اینست که رب العالمین گفت در تنزیل قرآن

«اذا زلزلت الارض زلزالها» «واخرجت الارض اثقالها» «وقال الانسان مالها»

بدانکه این سورة همه صفات[1] رستاخیز است وبیان احوال واهوال آن آن روز که جبال راسیات راسخات ازبیخ برکنند وچون پشم‌رد درهوا پران کنند زلزله در زمین افکنند وخاك فراجنبش آرند دریا بجوش آرند وآب آتش گردانند آسمان فرو گشایند و ستارگان فرو ریزانند ماه از گردون بیفکنند وآفتاب ازفلك جدا کنند بر کنند جهان نیست کنند ونظام عالم خراب کنند و گرد از کون بر آرند ازهوا فریشته فرو آید وازخاك مرد برآید نه درهوا فریشته ماند نه درخاك مرد همه را در یك عرصه جمع کنند وهمه را جزای کردار خویش دهند مومنان را احسان و رضوان وغفران کافران را انکال واغلال ور قوم وقطران قال‌الله تعالی

« فمن یعمل مثقال ذرة خیراً یره » «ومن یعمل مثقال ذرة شراً یره»

ای مسکین یکی براندیش تا چه کرد ای وچه ساخته‌ای ؟! آن روز راهرچه کرد ای از اعمال و هرچه گفته ای از اقوال هم سنگ ذره ای فرو نگذارند همه را در حساب آرند وجزاءآن بتمامی برسانند « توفی کل نفس ما کسبت وهم لا یظلمون» آن روز درگاه حکومت وخصومت بگشایند خروش مظلومان بر آید فریاد از ظالمان برخیزد ، سرگشتگی عاصیان ظاهر شود اقویا در دست ضعفا اسیر شوند فقرا برامرا امیر گردند ، مطیع که طاعت داشت شادان و خندان بود مقصر که تقصیر کرد گریان وسوزان بود نه کس رازهر حمایت بود نه کس امکت عتاب بود « یوم تبلی السرائر فماله من قوة ولا ناصر » یکی ازبزرگان دین گفته هر که را توفیق رفیق بود وسعادت مساعد ازهمه قرآن دروعظ اورا این آیت بس که

---

۱ ـ الف صفت

« فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره» «ومن یعمل مثقال ذرّه‌شرا یره » صعصعة عم فرزدق پیش مصطفی (ص) آمد ومسلمان گشت و از رسول خدا درخواست تا از قرآن لختی بروی‌خواند رسول‌خدا(ص) سورهٔ «اذازلزلت» بروی خواند چون بدین آیت رسید که «فمن یعمل‌مثقال ذرة‌خیرا یره»«ومن یعمل‌مثقال‌ذرّةشرا یره» آن مرد‌شوریده آشوبی وشوری‌ازنهاد وی برآمد فریاد وولوله در گرفت، وچون مرغ نیم‌بسمل‌بخاک‌درافتاد وزارزارمیگریست آنگه گفت حسبی هذا من القرآن مرد دانا چون بدانست که در آن عرصه کبری برمقام سؤال ازدرات وحبات و نقیر وقطمیر نخواهند درگذرند و هیچ فرو نخواهند گذاشت، دست دردامن ورع زند ودر هیچ معاملت گزاف کاری نکند وبانفس خویش نقیر وقطمیرحساب بکند، تاخود با ایمان بود وخلق از وی درامان باشند وی با اسلام بود و خلق از قصد جنایت وی بسلامت باشند اینست که مصطفی (ص) گفت « المومن من امنهُ الناسُ علی انفسهم و دمائهم و اموالهم والمسلم من سلم المسلمون من‌لسانه و یده »

۱۰۰ ـ سورة العاديات

النوبة الاولى

قوله‌تعالى «بسم‌الله‌الرّحمن‌الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« والعاديات‌ضبحاً (۱)» بنامان غازى[1] كه همى‌تازند و نفس همى‌زنند بآواز در تاختن

« فالموريات قدحاً (۲)» آن آتش افروزان از سنگ سمبهاى خويش

«فالمغيرات صُبحاً (۳) وبآن غارت كنندگان بامداد

« فاثرن به نقعاً (٤) » برهامون دشمن گرد انگيخته‌اند

« فوسطن به‌جمعاً (٥) ودرميان سراى دشمن فروآمدند بهم

« انّ‌الانسان‌لربه‌لكنودٌ (٦) » باين سوگندها كه مردم خداوند خويش را ناسپاس است وفرومايه

« وانه‌على ذلك‌لشهيدٌ(۷)» ومردم خود داند كه چنين‌است‌ودرخوى‌خويش گوا است برخود

« وانّه لحُبّ الخير لشديدٌ (۸) » ومردم از بهر دوستى اين جهان ودوستى مال بخيل است وفرو بسته دست

« افلا يعلم» نمى‌داند اين مردم ؟ « اذا بُعثر ما فى القبور (۹) » كه‌آنگه كه برانگيزند آنچه در گورهاست !

«وحُصل‌ما فى‌الصّدور(۱۰)» وفرا پيش آرند وبازنگرند آنچه دردلها

«ان ربّهم بهم يومئذ لخبيرٌ (۱۱) » كه خداوند ايشان بايشان آن روز دانا واز ايشان آگاه

النوبة الـ ـ

اين سوره بازده آيت ، چهل كلمه صدوشصت وسه‌حرف‌جمله به مكه فرو

---

[1] ـ الف تازى

آمد بقول جماعتی مفسران، وقومی درمدنیّات شمرند، گویند به مدینه فروآمد، و درین سورة ناسخ و منسوخ نیست ابی کعب روایت کند از مصطفی (ص) که گفت هر که سورة «والعادیات» برخواند، او را بعدد هرمومنی که شب مزدلفه در مزدلفه[1] باشدواندرآن جمع بوده ده نیکی بنویسندوهمچنانست که آنجاحاضر بود وازحسن بصری روایت کنند که سورة «والعادیات» همتای دوبهرار قرآن است وسبب نزول این سورة بقول مقاتل آنست که رسول خدا(ص) جمعی لشکریان صحابه را بقبیله کنانه فرستاد تاایشان را بردین اسلام دعوت کنند مدتی برآمد که رسول خدا (ص) ازیشان هیچ خبرنشنید و می‌دانست که حال ایشان بچه حدّ رسید ومسلمانان از بهرایشان اندوهگن بودند ومنافقان شادهمی بودند وبدروغ میگفتند که ایشان‌راکشتند رب العالمین‌این سورة رافروفرستادوازحال ایشان‌خبرداد که

«والعادیات ضبحاً» آن‌اسبان اسبان ازرباط بابانگ‌همی کشند، ودرتاختن درسرای دشمن نفس همی‌زنند و گرد می‌انگیزند ودرتاختن ازسمهای‌ایشان‌آتش همی‌جهد، ووقت‌صبح درسرای دشمن‌غارت‌همی کنند رب العالمین سربغازیان را این کلمات بلفظ سوگند یاد کرد و مقصود آگاه کردن مصطفی است (ص)، و مومنان ازاحوال آن غازیان، وبار برد اندو از دلهای ایشان قوله

«والعادیات» جمع عادیة و هی الّتی تعدو والعدو السرعة فی المشی والتباعد فی الخطووقوله «ضبحاً» مصدروقع موقع‌الحال، ای‌ـ تضبح «ضبحاً» قال ابن‌عباس المراد بها خیول الغزا اقسم الله بها شرفا للغزا وقال علی (ع) و ابن مسعود انها ابل الحاج اقسم الله بها شرفا للحاجّ والضبح من الابل النفس ومن الخیل الحمحمة وروی ان‌علیاً (ع) انکرعلی ابن‌عباس حمله العادیات علی الخیل وقال انها نزلت فی وقعة بدر و لم یکن معنا حینئذ الا فرسان احدهما للمقدادوالآخرللزبیر واما ابن‌عباس، فانه احتج بالضبح وقال ان الابل‌لا تضبح فانّ الضبح صوت انفاس‌الخیل اذا جهدت فی‌الجری فتکثرالز و فی‌اجوافها من شدة

---

۱) مزدلفه جائی در مکه معظمه ما بین عرفا ومنی فرهنگ نفیسی

العدو وقال ابن عباس ليس شيء من الدواب يضبح غير الفرس والكلب والثعلب و قال الخليل الضبح نوع من العدو

«فالموريات قدحاً» اى ـ تورى النار بحوافرها اذا سارت فى الارض ذات الحجارة واذا اريد بها الابل فالمعنى انها تضرب الحصا بمناسمها فيصك بعضها بعضا فيقدح منها النار و قال مجاهد هى افكار العلماء تبسط المعانى وقال عكرمة هى الالسنة تظهر الحقّ بالنطق و قيل هى مكر الرّجال يقال للماكر قدح فاورى وقيل انهم اذا نزلوا ليلا يوقدون النار ليروا كثيرا فيكثر وابذلك قلوب المشركين اذا يلقهم كثر عددهم وقيل هى الخيل تهيج الحرب بين اصحابها والمعنى فالمهيّجات حربا قوله

«فالمغيرات صبحاً» اى ـ تغير ليلا و تغير على الاعداء «صبحاً» والغارة وقت الصباح من عادة العرب و نهى عن الغارة باللّيل وكان رسول الله (ص) يغير مصبحا وقيل هى الابل اذا افاضت من عرفات والاغارة سرعة السير ومنه قولهم اشرق ثبير كيما نغير »

«فاثرن » اى ـ هيجن «به» ، اى ـ بذلك المكان الّذى انتهين اليه كناية عن غير مذكور لان المعنى مفهوم

«نقعاً» اى غبارا وقيل «فاثرن به» اى ـ بالعدو «نقعاً» اى ـ صوتا وقيل الهاء ضمير الصبح والمعنى «اثرن» فى وقت الصبح «نقعا»

«فوسطن به» اى ـ بالقوم جمعا ، اى ـ الخيل دخلت وسط جمع من العدو تغير عليهم و قيل «وسطن» فى وقت الصبح جمع العدو و قيل هى الابل توسطن بالقوم جمع منى يقال وسطهم يسطهم اذا صار فى وسطهم

« ان الانسان لربه لكنود» هذا موضع القسم اقسم الله بهذ الاشيا

« ان الانسان لربه لكنود » اى ـ فليل الشكر كفور يطيء الخدمة قليل الخير وقال الحسن البصرى «الكنود» الذى يعدد المصائب وينسى النعم وفى الخبر عن النبى (ص) «الكنود» الّذى يمنع رفده ويضرب عبده ويأكل وحده

وقال الفضيل بن عياض «الكنود» الذى انسه الخصله الواحد من الاساء الخصال الكثيرة من الاحسان، والشكور الّذى انسه الخصلهُ الواحد من الاحسان الخصال الكثير من الاساء وقال ابو بكر الوراق «الكنود» الّذى يرى النعم من نفسه واعوانه وقيل يرى النعمه ولا يرى المنعم وقال الواسطى هوالّذى ينفق نعم‌الله فى معاصى‌الله وقيل هوالحسود الحقود

«وانّه على ذلك لشهيد» الهاء عائد الى‌الرب سبحانه، اى ان ربه «على ذلك» اى - «على» كنود وصنيعه لشاهد وقيل الهاء عائد الى الانسان لانه يعلم ذلك من نفسه وافعاله تشهد على كفرانه نعمه ربه وقيل انه شاهد على نفسه بما يصنع كقوله «يوم تشهد عليهم السنتهم» الآيه

«وانّه لحبّ الخير لشديد» اى - ان الانسان لاجل حب المال لبخيل قال طرفه

اری الموت يعتام الكرام و يصطفى

عقيلـه مـال الفاحش المتشدد

الشّديد والمتشدد البخيل، و كذلك الفاحش، ومنه قوله «و يامركم بالفحشاء» اى - بالبخل وقيل معناه «وانه» «لشديد» الحب للخير وهوالمال قال ابن زيد سمى‌الله المال خيرا وعسى ان يكون حراما خبيثا لكن الناس يعدونه خيرا فسماه الله خيرا كما ان الجهاد سماه الله سوءا بقوله «فانقلبوا بنعمه من‌الله وفضل لم يمسسهم سوء» اى قتال وليس هو عندالله بسوء لكن يسمونه سوءا

قوله «افلا يعلم» اى - هذا الانسان لا يعلم اذا «بعثر» اى - قلب و بحث واثير ما فى القبور من‌الموتى وما بمعنى من

«وحصّل ما فى الصدور» ميز وابرز ما فيها من خير او شر

«انّ ربهم بهم يومئذ لخبير» اى - عالم فيجازيهم على جميع اعمالهم من‌الخير والشر و كسرت الهمز لمكان اللّام فى قوله «لخبير» ولولاها لفتحت الهمز لوقوع العلم عليها هذا كقوله «والله يعلم انك لرسوله والله يشهد ان المنافقين لكاذبون» روى ان الحجاج بن يوسف قرأ على‌المنبر هذه السوره - يحض الناس على الغزو

فجرى على لسانه

« ان ربّهم » فتح الالف ثم اسقط كهامن جهة العربيّة فقال « خبير » واسقط اللّام وقال الزجاج الله خبير بهم فى ذلك اليوم وفى غيره من الازمان ولكن خصّ « يومئذ » بالذكر لان المعنى انه يجازيهم على كفرهم والجزاء يقع « يومئذ » والله اعلم

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرّحيم » « بسم الله » كلمة اذا سمعها العاصون نسوا زللهم فى جنب رحمته واذا سمعها العابدون نسوا صولتهم فى جنب الهيبة كلمة من سمعها ماغادرت له شغلا الا كفته ولاامرا الا اصلحته ولاذنبا الا غفرته ولاوزرا الا وضعته

نام خداوندى كه خرا روى خدايى نه ، ودر حكم وى چون وچرايى نه ، وخبر سوراو كس را روشنايى نه وجز بالهام او كس را دانايى نه وباحكم او كس را نوانايى نه ، وجز بهدايت او كس را بينايى نه عز نيست اين نام كه دلها را انس است ، وجانها را نعام ، از دوست يادگار و رحان عاشقان سلام درهجده هزار عالم كس نتواند كه قدم بر بساط توفيق نهد مگر بمددلطف اين نام كس را درهردوسراى زندگى مسلّم نبود مگر بر عنايت وحمايت اين نام درهفت آسمان وهفت زمين كس مقبول حضرت نيامد ، مگر باقرار اين نام وكس مهجور درگاه غربت نگشت مگر بانكار اين نام « يضل به كثيرا و يهدى به كثيرا »

قوله « والعاديات ضبحا » اين عاديات كه الله قسم بدان ياد كرد تا اسبهاى غازيان اند ، باراحله هاى حاجيان چون مركبهاى ايشان را اين شرف ومنزلت است كه الله تعالى قسم بدان ياد كند شرف و منزلت غازيان و حاجيان خود كه داند غايت ونهايت آن وكدام زبان عبارت كند از درجات وكرامات ايشان ؟ آرى هر كه در راه طاعت او رود عجب نباشد ، كه در رعايت وعنايت او باشد آن غاى ى

که درمعرکهٔ ابطال ودرمقام قتال ازبهر اعزاز دین اسلام واعلاء کلمهٔ حق میکوشند ،
تن سبیل ودل فدا کرده وسینه عزیز خود هدف تیر دشمن ساخته ، و آن حاجی
که طبل رحیل فرو کوفته و خان ومان را وداع کرد ، وروی ببادیهٔ مردم خوار
نهاده ، ضیاع واسباب را ضایع گذاشته ، و بامیلهای بادیه دوستی گرفته ، به کعبهٔ
مشرف مقدس رسیده ، رداء تجرید درافکنده ، لبیک بر ید زده ، آنها که بدین صفت‌اند
زائران حق‌اند وحق است برخداوند کریم که قاصدان درگاه خود را و زائران
حضرت عزّت را بنوازد وباایشان کرامت کند فردا درحظیرهٔ قدس ایشان‌را ساخته ،
کاس انس خلعت وصال یافته از خداوند ذوالجلال درروضهٔ رضوان برتخت بخت
تکیه زنان ، درمجمع روح وریحان ، دیدار ذوالجلال عیان ، ایشان مهمانان حق‌اند،
وحق ایشان را میزبان

« انّ الانسان لربه لکنود » موضع قسم است الله سوگند یادمی کند که
این آدمی کنود وکفوراست ناسپاس وناپاک ازکار دین،همیشه غافل وبجهل وحرص
و بخل مایل روز روزش بگناه سیاه کرد و شب دراز بخواب غفلت کوتاه کرده
درگاه خداوندگذاشته وروی بخیمه وخرگاه کرد ، نادیدانست که سال اودرآید
وبادیه سفراند خود ابدا دو نه اندیشد که هرنفسی که برمی‌آرد گامی بمرگ
نزدیک ترمی‌شود وهرروزی منزلی ازوزا آخرت باز می‌برد

انا لنفرح بالایام نقطعها
وکل یوم مضی یدنی من الاجل

« افلا یعلم اذا بعثر ما فی القبور » «وحصل ما فی الصّدور » نمیداند این
مردم که چه عقبه‌ها درپیش دارد که برآن گذرمی‌باید کرد ؟ ازسکرات مرگ
وظلمات گور و حسرات قیامت و فزعات دوزخ و درکات زندان ! رسول خدا (ص)
میگوید « لو تعلمون ما اعلم لضحکتم قلیلا و لبکیتم کثیرا ولو تعلم البهائم من
الموت ما تعلمه ابن آدم ما اکلتم سمینا » اگر آنچه مرا برآن دیدار افتادست
شمارا بعشرعشیر آن دیدار بودی ، روز وشب دیده شما اشک بار بودی وخنده شما

اندك و گریستن بسیار بودی واگر این حیوانها و بهائم نامکلّف واین ستوران که با ایشان خطاب وعتاب نیست و بر ایشان امر ونهی نیست واینان را ثواب وعتاب نیست ازاین حدیث مرگ آن مقدار بدانستندی که آدمیان دانسته‌اند، کس از گوشت ایشان لقمه‌ای چرب نخوردی که ازبیم و باك مرگ زار ونزار گشتندی وازراحت ولذت علفهای خوش بیزار شدندی! مسکین آدمی بی‌خبرست ازآنکه بی‌خبرست، خبر ندارد ازآنکه خطر ندارد آن روز بداند که دانش سود ندارد آنگه دریابد که دریافت را فائده نبود!

۱۰۱ - سورة القارعة - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« القارعةُ ما القارعةُ (۱) » روز رستاخيز روز بر كوبند و چه بر كوبند [كه آنست] !

«وما ادريٰك ما القارعةُ(۲)» وتو چه دانى [اى محمد] كه آن چه بر كوبند است؟!

« يوم يكونُ الناسُ كالفراش المبثوث (۳) » آن روز كه مردمان از هول رستاخيز چون پروانه باشند افكنده وپراكنده

«وتكونُ الجبالُ كالعهن المنفوش (٤) » وكوهها چون پشم زده درهوا شد

« فامّا من ثقلت موازينُهُ (٦) » هر كه گران آيد ترازوى او [نيكى]

«فهُو فى عيشة راضية (۷) » او درعيشى است كه بپسندد آن را

« واما من خفّت موازينُهُ(۸) » واما آنكس كه ترازوى او سبك آيد

« فامُّهُ هاوية (۹) » نگونسار ماند [او و بخت كلون[1]] وبار گشت او با دوزخ

« وما ادريٰك ماهيةْ (۱) » وتوچه دانى كه دوزخ چيست؟

« نارٌ حامِيةٌ (۱۱) » آتشى بغايت تفته شده !

النوبة الثانية

اين سورة « القارعة » مكّى است ، به مكه فروآمد صد و پنجاه حرفست و سى كلمه يازده آيت بعدد كوفيان و ده آيست بعدد مدنيان وهشت آيست بعدد بصريان اختلاف ميان ايشان سه آيت كوفيان « القارعه » آيت شمارند

۱) چنين است در «ح» الف نگونسار ماند او

وبصریان نسمارند و کوفیان ومدنیان «ثقلت موازینه»،«خفت موازینه» هردو آیت سمارند وبصریان نسمارند ودرین سوره ناسخ ومنسوخ نیست ودرخبر ابی کعب است از مصطفی (ص) کههر که سورة «القارعة» برخواندخدای عزّوجلّ روزقیامت ترازوی وی گران گرداند سبکی قوله

«القارعه» اسم من اسماء القیامه است لانها اسم السّاعه کما انّ الحاقه و الطامه والصاخة، وسمیت «بالقارعه» لانها تقرع قلوب الناس بهولها وقیل «القارعة» اللیله الّتی تقرع القلوب لشدة المخافه، والقرع الضرب بمقرعه وقیل یجوز ان یکون صفه للزجر اوالصیحه او النفخه الّتی ذکرها الله تعالی لابتداء البعث قوله

«ماالقارعة» تعظیم وتهویل وتعجب منها،ای ـ هی عظیمةالشان فظیعةالحال

«و مآادرٰئك ماالقارعه» ای ـ لاتعرفها لانّك لم تعهد مثلها ولاتعرف حقیقتها الا بمشاهدتها «القارعة» رفع بالابتداء «ماالقارعه» صفته و «مآادرٰئك ماالقارعه» اعتراض

«یوم یکون» خبر والتقدیر «القارعه» الهائلة واقعه

«یوم یکون الناس کالفراش المبثوث» یعنی کالطّائر الّذی یتساقط فی النار والسراج وقیل کصغار الجراد کقوله «یخرجون من الاجداث کانهم جراد منتشر» ومعنی «المبثوث» المفرّق فی الجهات لان الخلق یموج بعضهم فی بعض فکل فریق منهم لمادرا من اهوال القیامه آخذ فی وجه غیر وجه صاحبه وقیل الناس خاص فی الکفّار وهم یتهافتون فی النار یوم القیامه کتهافت الفراش

«وتکون الجبال کالعهن المنفوش» «العهن»الصوف المصبوغ «المنفوش» المندوف واختصاص «العهن» لمعنیین، احدهما ان یکون لالوان الجبال کقوله «و من الجبال جدد بیض وحمر مختلف الوانها وغرابیب سود» والآخر لما یرید الله تعالی فی افنائها بعدها بعدالصلابة رخو کقوله «وبست الجبال بساً» و کقوله «و کانت الجبال کثیبا مهیلا»

«فاما من ثقلت موازینه» جمع میزان قال الحسن هو میزان له کفتان

جعل الله رجحان احدی کفتیه علامة سعادة صاحبه وقیل نصب لکل انسان میزان و قیل الموازین جمع الموزون والمعنی من رجحت حسناته علی سیّآته

« فهو فی عیشة راضیة » ای ذات رضا کلابن و تامر ، وقیل راض صاحبها کنوم صائم ولیل قائم

« و امّا من خفّت موازینه » ای - رجحت سیّآته علی حسناته

« فامّه هاویة » ای - فمسکنه و ماویه النار سمیت امه لانه یاوی الیها کما یاوی الولد الی امه والهاویة اسم من اسماء جهنم هی ام الانسان الکافر لازمة له واولی به وقیل « فامّه هاویه » ای - ام رأسه هاویة منحدر منکوسة فی النار من اعلی الی اسفل وقیل « فامّه هاویة » مثل قول العرب هوت امه و هی کلمة تستعمل عند عظم المکروه وشدة المصیبة کما یقال ثکلته امه

« وما ادریٰک ماهیه » تعظیم و توبیخ والاصل ماهی والهاء للاستراحة والوقف ای - « وما ادریٰک ما الهاویة » ثم فسر فقال

« نارٌ حامیة » ای - بلغت النهایة فی الحرارة روی عن انس بن مالک قال ان ملکا من ملائکة الله عزّوجل یوکل یوم القیامة بمیزان ابن آدم فیجاء به حتّی یوقف بین کفتی المیزان فیوزن عمله فان « ثقل » میزانه نادی الملک صوت یسمع جمیع الخلق اسم الرّجل الاسعد فلان سعادة لایشقی بعدها وان « خف موازینه » نادی الملک الاشقی فلان شقاوة لایسعد بعدها

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم اللّه الرحمن الرحیم » بسم الله کلمة من آمن بها امن زوال النعمی ، ومن ذکرها ظفر بنعیم الدّنیا والعقبیٰ ، ومن عرفها واعتقدها سعد سعادة لایشقیٰ ، ووجد ملکا لایبلیٰ وبقی فی العزّ والعلیٰ

نام نامداری که نامش یادگار جانست و دل را شادی جاودانست ، و روح رُوح دوستان و آسایش غمگنان است عنوان نامه ای که از دوست نشانست و

مهر قدیم مضمون آنست نامه‌ای که سفرار رادر مانست وار قطیعت امانست ، نامه‌ای که هم گوی وهم حو گانست ، مر کب اوسوق ومهراومیدانست گل او سوروممرف او بوستانست نامه ای که درحت توحید را آبسخوراست و دوستی حق مرآن را میو ویراست یقول الله تعالی «لا یزال العبد یذکرنی وانا ذکر حتی یحبنی واحبه» و گفته عزیزانست که اذا ذکرت من انا احتقرت و اذا یذکرت لمن انا افتخرت حون باحود بنگرم و کردار حود بینم گویم ارمن راررکیست؟ حون بانو بنگرم وحود را در بندگی تو بینم گویم ار من برزگوارترکیست؟

گاهی که بطبیت حود افتد نظرم
گویم که من ار هرچه بعالم بترم
حون ار صفت حویشتن اندر گذرم
ار عرش همی بحویشتن درنگرم

پیر طریقت گفت گاهی که بحود بنگرم همه سور ونثار سوم ، گاهی که بدو بنگرم همه نار ورار سوم حون بحود بنگرم گویم

بر آب دو دیده و بر آتش حگرم
بر باد دودستم و بسر ار حاك سرم

حون بدو بنگرم گویم

حه کند عرش که ار عاشقه من بکشد؟
حون بدل عاشقه حکم و قضای تو کشم؟
بوی حان آیدم ارلب که حدیث تو کنم
ساح عز رو بدم ار دل که بلای تو کشم،

«القارعة ماالقارعة» «وماادریٰك ماالقارعة» صفت روز ستاخیز است روز محشر، روز عرض اکبر روز جمع لشکر روز احیاء صور روز نشر نشر روز حرا حسروشر همه خلق رانگیخته و ارهست و سیاست خداوند ذوالجلال برانو درآمده براروی راستی آویخته کرسی قضا نهاده بساط هیبت بار گسترده[1] دوزخ

۱ـ الف گسترانده

همی عرد ورمانده عاصی‌را مسکسرد حرس‌هوس ار گردن‌آورندگان‌فروگساد ، و حرای کردار هر کس‌در کسار اونهاد سا امیرا که‌آن‌روزواسـرسود ، سا اسیرا که امیر سود سا عزیرا که دلیل سود ، سا دلیلا که عزیر سود ، سا بدر که اروررند حدا سود ، وفررند اریدرحدا سود سا مادر که اروررند نگرىرد ، وفررند ارمادرا هر کسی بحودرماند واردوسیان‌وحوسان‌حدا کسسه «کالفراس‌المبوب »همحون ىرواىه مرا کند واوکىد[1] وسهاماند مسکس‌آدمی که‌سرىمعصب‌درنهاد ، وارهول رساحیرعافل مانده ، نمی‌داند که هرحه امرور درمی‌بندد[2] ، فرداس می ا ىد گساد ، هرحه‌امرورااملا کسد، فرداس برمی‌بایدحواند ای‌مسکس باری‌آن‌املا کن که فردا برسوائی حواند وآن بار درسد که فردا برسوائی داسب ، وآن کار کن که فرداطاقب حرای‌آن داری آن روز مومىان‌را حامه ارمعاملب حواهد ىود مرکب ار طاعب وىاح ارحدمب وردا ارحرمب وحمال روی ارراىگ دل هر کرا امرور دل سوحىد ومعرفب روس‌اسب ، فردا روی وی سسد وروس ىود، حون ما دوهفته ، اگرحه امرور حسبی رىگ‌اسب وهر کرا امرور دل درسك و سبهب فردا روی وی سىا و مارىك ىود ، اگرحه امرور رومی رىگ اسب

«و تکون‌الحبال کالعهن المنفوش » ارصعوب وهیب‌رساحیر ىکی‌آنسب که اس کوههای افراسته واس راسیاب راسحاب ار سح ىرآرىد و رىر ور رکىىد ، و حون سم رد در هوا ىران کىىد ، رلرله در رمس افىد ، حاك فراحسس[3] آىد کو لمروس‌آىد ، ىه‌ىسب ماند ىه‌فرار، همه راسب گسىه ىالا ونسب ىکی‌سده

«واعا صفصفا لا ری[1] فیها عوحا ولاا ما» «فامامن‌ثقلت موارىنه‌فهوفی‌عسه راصیه » آنکس که کردار وی سسىد الله ىود ، والله ار وی حسىود ود ، اگر ملك نفس اروی ىرآىد ار سرسور ونىار ىآن ملك‌نفس ىراروی‌حسىاب وی گران گرداىد وآنکس که الله ار وی ىاحسىود ىود ، و عىاب ارلی اورا دسىگىر سود اگر ری روری رمس طاعب دارد[4] در راروی وی ىرىسه‌ای نسىحد ساحىىه درحواب‌حوس

١ ـ الف ىرکىده واوکىد ٢ ـ الف می درىسدد ٣ ـ ح فرا ىحسس
٤ ـ الف طاعب آرد

که ارمرقد او بافرقد فر سسگان درواىرداد ومىگوىىد حداوىدا ىحرمىوحسمى وىر کىب ىعس اىں آرادمرد ىرما رحمب کں ، و ىسا ىىدار حسم که ملائکه مقرّىں ار ىعس وى ىعرىاد[1] آمد و مى گوىىد حداوىدا ما را ار وحمب و طلمب ىعس اىں ىىحرمب ىىرحمب فر ىساد رس اى حوانمرد اگـر ىا دلى ىاك ار حىاىب و ىدعب ىحسىى ىهار آں که همه سب ىىدار ىاىى ودل ىرار هوا وسهوب ىود ! هر که اسىر دىو اسب همه رور گىار او سب اسب و هر کـه در حماىب دىں اسب ، همه سبهاى او رور اسب

۱ ــ الف ىعرىادرس

۱۰۲ - سوره التکاثر - مکیة

النوبة الاولی

قوله تعالی «بسم الله الرحمن الرّحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«الهیکم التکاثر (۱)» مشغول داشت شما را نبرد[1] کردن با یکدیگر بانبوهی

«حتی زرتم المقابر (۲)» تاآنگه که مردید، تاآنگه که مردگان در گور بشمردید

«کلا» کلا کلا نباید نباید نباید، از خویشتن را بیشتری مشغول بودن، نباید نه نه نه

«سوف تعلمون(۳)» آری آگاه شوید[2]

«ثم کلا سوف تعلمون(٤)» پس بار نباید آری آگاه شوید[3]

«کلالو تعلمون علم الیقین(٥)» اگرشما میدانید دانستنی بی گمان [مشغول ندارد شمارا نبرد[4] کردن با یکدیگر بانبوهی]

«لترون الجحیم(٦)» براستی که شما آتش دوزخ خواهید دید

«ثم لترونها عین الیقین (۷)» بار آن را میخواهید دید دیدنی بچشم ر بی گمانی

«ثم لتسئلن یومئذ عن النعیم(۸)» پس آنگه براستی کـه شما را بخواهند پرسید از نار این جهان

النوبة الثانیة

این سوره هشت آیتست و هشت کلمه صد و بیست حرف جمله به مکه فروآمد و بعضی مفسران گفتند مدنی است به مدینه فروآمد ودرین سور

---

۱ - الف نورد ۲ - الف باشید ۳ - الف پس نباید از خویشتن را بیشتری آگاه باشید ٤ - الف نورد

ناسخ و منسوخ نیست و در خبراست از مصطفی (ص) هر که این سوره برخواند نعمتی که الله تعالی اورا داد در دنیا فردا در قیامت ازو شمار نخواهد، وبا وی شمار نکند، و اورا ثواب آنکس دهد که هزار آیت از کتاب خدا خواند است و روایتی دیگر هر که این سوره برخواند آن ساعت که درجامه خواب می شود چنانست که صد آیت از قرآن خواند و وقت وفات موت منکر و نکیر اورا کفایت کند

سبب نزول این سوره آن بود که دو قبیله از قبایل قریش یکی بنوعبدمناف بن قصی و دیگر بنو سهم بن عمرو بر یکدیگر تفاخر کردند واز خود نسبی و نسبی مودند، و عادت عرب این بود، پیش از مبعث مصطفی (ص) شرف و سیادت مهتری و بهتری قومی را بودی که در ایشان کثرت بودی و در نسب عدد فراوان بودی تا میگفتند فلان اکثر من فلان وفلان اکثر عددا واعظم مرامن فلان این دوقبیله بر پی عادت از خود بکثرت شرف نمودند فتعادوا ایهم اکثر فکثرتهم بنوعبدمناف هر یکی قوم خود را برشمردند سادات واشراف و غیر ایشان ودرشمار بنوعبدمناف بیشتر آمدند بنو سهم گفتند ان اهلکنا البغی فی الجاهلیه فعدوا امواتنا و موتاکم قبیله ما درجاهلیت و در ایام کفر و شرك بغی کردند، بگزاف کاری و فساد از اندازه خود در گذشتند، تا عدد زندگان ایشان تا کم آمد اکنون تا مردگان خود برشمریم و کثرت عدد خود بنمائیم بگورستان رفتند و گورها برشمردند که این قبر فلان و این قبر فلان، قبور آن سادات واشراف قبیله خود برشمردند سه خاندان بنی سهم زیاد آمد زبنی عبدمناف بر پی سوء تطاول بر یکدیگر همی نمودند، بتفاخر همی کردند تارب العالمین ایشان را درین سوره از آن باز زد و گفت

« الهٰکم التکاثر » ای ـ شغلکم التکاثر والتفاخر بکثر المال والعدد عن طاعه ربکم

«حتی زرتم المقابر» یعنی حتی عددتم الاموات این مباهات ومفاخرت ناسوهی و نیستی شما را ازطاعت و عبادت الله باز داشت و مشغول کرد تا آنگه که مردگان را در گور بشمردید

«کلا» نشایدتان این عادت نباید داشت وازطاعت الله باین تفاخر مشغول بودن

تساند وقیل

« حتّی زرتم المقابر » « حتّی »ادرککم الموت فدُفنتم فی « المقابر » علی تلك الحال وقیل هو عام فمن سلع بهم حب الدنیا والحرص علی الاکثار فیها « حتّی » یعقلوا عن طاعة الله فماتوا علی ذلك قومی مفسران گفتند سیاق این آیت بر عموم است ؛ انسان را میخواهد که حب دنیا وحرص جمع مال بر انسان مستولی گردد ، و روزگار خویش همه بدان مشغول دارند تا از طاعت وعبادت حقّ بازمانند وهمچنان درغفلت می‌رسند تادر آن غفلت ازدنیا بیرون شوند وقیل نعالهم فی الآخر اذا حبست موازینهم سعلتم بالاکثار من الدنیا عن طاعة الله « حتّی » متم وفی الخبر الصحیح عن مطرف بن عبدالله بن الشخیر عن ابیه قال انتهیت الی رسول الله (ص) وهو یقرأ الآیه « الهٰکم التّکاثر » قال یقول ابن آدم مالی مالی وهل لك یابن آدم من مالك الا ما اکلت فافنیت ؟ اولبست فابلیت ؟ اوتصدقت فامضیت ؟ ! وعن انس بن مالك یقول قال رسول الله (ص) « یتبع المیت ثلاثة فیرجع اثنان و یبقی معه احد یتبعه اهله وماله و عمله فیرجع اهله و ماله و یبقی عمله » وقیل معنی الآیه مازلتم متهوّرین حتی کنتم مکبّین علی عمارة مایبقی لایسعون مماتجمعون الا اذا آوتکم القبور ومثله ماروی عن ابی بن کعب قال کنا نری ان هذا من القرآن لوکان لابن آدم وادیان من ذهب لابتغی الیهما وادیا ثالثا ولایملاء جوف ابن آدم الا التراب ویتوب الله علی من تاب ، ثم قال

« کلا » ردعٌ و زجرٌ عن « التکاثر » انکارا « سوف تعلمون » بعد هذا ان الاشتغال بطلب الاکثار خطاءٌ عظیم

« ثمّ کلّا سوف تعلمون » التکرار تاکید للوعید و تغلیظ للمنهی عنه وقیل انهما فی وقتین احدهما فی القبر والآخر فی القیامة و روی عن علی (ع) انه قال « مازلنا نشکّ فی عذاب القبر حتی نزلت « الهٰکم التّکاثر » الی قوله « کلاسوف تعلمون » لانه وعید بعذابٍ القبر» وفی الخبر الصّحیح عن عائشة ان یهودیة دخلت علیها فقالت اعاذك الله من عذاب القبر فسالت عائشة رسول الله (ص) عن عذاب القبر - فقال « نعم عذاب القبر حق » - قالت عائشة فما رأیتُ رسول الله (ص) بعد صلّی صلوة الا تعوذ من عذاب القبر وعن ابی سعید قال قال رسول الله (ص) - یسلّط علی الکافر

فی قبر سمه و سعون سسا سهسه و بلدعه حتی بهوم الساعه ، لوانّ سساً منها نفح فی الارض ما انبت حضرا ثم قال « **لو تعلمون علم الیقین** » هذا کلام محذوف الجواب والمقدر لوعلمتم مالکم وماعلیکم علما یقینا ما «**الهٰکم التکاثر**» وماشغلکم ذالك عن غیر واضاف العلم الی « **الیقین** » وهو نعته لاختلاف اللّفظین کقوله « انّ هـذا لهو حقّ الیقین » قال **قتادة** کنا نحدث ان « **علم الیقین** » ان نعلم ان الله باعثه بعد الموت

« **لترون الجحیم** » قرأ **ابن عامر و الکسائی** « **لتُرونّ** » بضمّ التاء من اریته الشیء وقرا الآخرون بفتح التاء ،ای ـ ترونها بابصارکم عن بعد « **ثم لترونّها** »مشاهده «**عین الیقین** » اللّام لام القسم اقسم الله عزّوجل انهم یرون « **الجحیم** » کقوله « وان منکم الا واردها »

« **ثم لترونها عین الیقین** » عیانا لسم عنها بغائبین یراها المومن حین یعبرها ویراها الکافر مستقرا بعبرها والتکرار تاکید وقیل من جعل الخطاب للکفار کان معنا انکم « **ترون الجحیم** » فی الموقف ثم ترونها اذا دخلتم جهنّم و من جعل الخطاب للمومنین فالاول بمعنی العلم ، ای ـ تعلمون الجحیم حقا اذا رأیتم عند المحشر صدق الوعد ثم ترونها علی الصراط حالة العبور

«**ثم لتسئلنّ یومئذ عن النعیم**» هذا یشمل کل ما یتنعم به فی الدنیا اوّله الصّحه والفراغ والامن یقال لهم فیم افنیتموها قال النبی (ص) « نعمتان مغبون فیهما کثیرٌ من الناس ،الصحه والفراغ» فی هذا الحدیث دلاله علی عظم محل هاتین النعمتین وجلاله خطرهما وذلك لان بهما یستدرك مصالح الدنیا و یکتسب درجات الآخر فان الصحه تنبیء عن اجتماع القوی الذاتیه والفراغ یدل علی انتظام الاسباب الخارجه المنفصله ولا قدر علی تمهید مصلحه من مصالح الدنیا والآخر الا بهذین الامرین صحه فی جسم وفراغ فی قلب ثم سائر النعم تدخل فی خبرهما وتنخرط فی سلکهما و تعد من توابعهما قال **معاویة بن قرة** کان یقال شدّ الحساب یوم القیامه علی الصحیح الفارغ یقال له

كيف ادب سكرهما ؟ و يروی عن ابن عباس قال « النعيم » صحه الابدان والاسماع والابصار يسال الله العبد فيم استعملوها وهو اعلم بذلك منهم و ذلك قوله « ان السمع والبصر و الفواد كـل اولئك كان عنه مسولاً » و عن ابی هريره قـال قـال رسول الله (ص) « ان اول مـا يسال الله العبـد يوم القيامـه ان يقول له الم اصح جسمك الم أُروك من الما البارد؟ » وقال انس بن مالك ساق رسول الله (ص) الى المقداد بن الاسود فقدم اليه طعاما فاكله ثم سقا ماء باردا فاستطابه و قال «ما ابردها على الكبد »! ثم قال « اذا شرب احدكم الماء فليشرب ابردما يقدر عليه » قيل ولم؟ ـ قال « لا نه اطفاء للمر وا نفع للعلّه وابعث على الشكر » وقال مالك بن دينار قال رجل للحسن ان لنا جارا لا يا كل الفالوذج و يقول لااقوم بشكر فقال ماا جهل جاركم نعمه الله عليه الماء البارد اكثر من نعمته بجميع الحلاوی ! و عن ابی هريره عن النبی (ص) فی قول الله جل ثناء « ثم لتسئلن يومئذ عن النعيم » قال « من أكل خبز البر وشرب ماء البارد وكان له ظل فذٰلك النعيم الذی يسال عنه » وعن انس بن مالك قال لما نزلت « ثم لتسئلن يومئذ عن النعيم » جاء رجل محتاج فقال يارسول الله هل علىّ من النعيم شیءٌ ؟ قال « النعلان و الظل والماء البارد » وعن عبدالله عن النبی (ص) قال « ان الله عز و جل ليعد نعمه على العبد حتى يعد عليه سالتنی فلانه ان از وجكها فسميتها باسمها فزوجتكها » وروی ان النبی (ص) قرأ « الهٰيكم التكاثر » على المنبر يوما فقال له رجلٌ عن ای نعيم نسال و انما نا كل فی انصاف بطوننا و نلبس الصوف كالضان و نسوقها على عوانقنا؟ ـ فقال (ص) « ا نها ستكون » وروی انّه قال « عن الماء البارد و ظلال الجدر » وروی انه قال (ص) « هل تدرون ماذاك « النعيم »؟ قالوا الله ورسوله اعلم ـ قال « بيتك يكنك وخرقه توارى عورتك و كسر تشدبها صلبك ماسویٰ ذٰلك نعيم » و روی انه قال « « النعيم » المسوول عنه يوم القيامه كسر تقوته و ماء ترويه و ثوب تواريه » و ابی سعيد بن جبير شربه عسل فقال ان هذا من « النعيم » الّذی يسال عنه ! وعن ابن عباس انه سمع عمر بن الخطاب يقول خرج علينا رسول الله (ص) عند الظهر فوجد ابا بكر فی المسجد فقال له « يا ابا بكر

ما احرجك فی هذه الساعه ؟ - قال یارسول‌الله اخرجنی الّذی اخرجك قال وجاء عمر فقال له رسول‌الله(ص) «یابن الخطاب مااخرجك؟» - قال یارسول‌الله اخرجنی الّذی اخرجکما فقعد معهما عمر قال فاقبل رسول‌الله(ص) یحدثهما ثم قال «هل لکما من قوة فتنطلقا الی هذا النخل فتصیبا طعاما وشرابا وظلا؟» - قلنا نعم - قال «مروا بنا الی ابی الهیثم مالك بن التیهان الانصاری» قال فتقدم رسول‌الله(ص) من ایدینا فاستأذن وسلّم علیهم ثلاث مرات و امّ الهیثم تسمع الکلام من وراء الباب و ترید ان یزیدهم رسول‌الله من السلام فلما اراد رسول‌الله (ص) ان ینصرف خرجت ام هیثم تسعی خلفهم ، فقالت یارسول‌الله لقد سمعت تسلیمك ولکنی اردت ان تزیدنا من سلامك - فقال لها رسول‌الله (ص) «این ابوالهیثم؟» - قالت یا رسول الله هوقریب ذهب یستعذب لنا من الماء ادخلوا فانه یاتی الساعه ان‌شاءالله وبسطت لهم بساطا تحت شجر حتی جاء ابوالهیثم ففرح بهم ابوالهیثم و قرت عینه و صعد ابوالهیثم علی نخله فصرم لهم عذقا[1] فقال رسول‌الله(ص) «حسبك یا اباالهیثم» - قال یارسول‌الله تاکلون من بسره[2] ومن رطبه[3] ومن تذنوبه[4] ثم اتاهم فشربوا علیه ، فقال رسول‌الله(ص) «هذا من «النعیم» الّذی تسالون عنه وم القیامه ، ظل بارد و رطب طیب وماء بارد» وقال بعض السلف من اکل فسمّی و فرغ فحمد لم یسال عن نعیم ذلك الطعام و عن محمد بن کعب فی قوله «لتسئلن یومئذ عن النّعیم» قال عمّا انعم علیکم بمحمد(ص) وقال ابوالعالیه عن الاسلام والسنه وقال الحسن بن الفضل تخفیف الشرایع وتیسیر القرآن وعن الاعمش قال مرّ شریح بقوم یلعبون فقال مالکم؟ - قالوا فرغنا یا امیه - قال ما بهذا امر الفارغ

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم» «بسم‌الله» کلمهٌ سماعها غذاء ارواح العابدین ، ضیاء اسرار العارفین بلاء مهج[5] المریدین دوا کل فقیر وقیر مسکین

۱) عذق خوشه خرما فرهنگ نفیسی
۲) بسر غوره خرما فرهنگ نفیسی ۳) رطب خرمای تر فرهنگ نفیسی
٤) تذنوب خرمای نیم رسی که از دماله رسیدن آغاز کرده باشد فرهنگ نفیسی
۵) مهج جمع مهجه روح وروان وجان وخون دل فرهنگ نفیسی

نام‌حداوندی که‌مومںاں‌رادل‌دارسب،ودوسںاں‌راوفادار مر بداں رامهر داراسب وعاصںاں را آمرر گار درداں بی‌ںطرسب و درصعاں بی‌ںار؛ فصلس سںار و کرمس بی‌شمار، وںا صںع وسر‌ںں کںمار؛ عالم‌الاسرار و معںوںاں را حر‌ںدار حداوںدی که مار رار اودلهای دوسںاں سکار کرد، وآںحه ار کل کوں ںوسںد ىر آب وحاك آسکار کرد دلهای مومںاں ںورمعرفب ںاسںاء کرد رںاںهاساں سطوسهادب گوںا کرد براعصاء و ارکاں رںگ دوس ی ںںدا کرد وآںحه کـرد ںا مؤمں سںرا کرد حود مںگوںد[۱] حل حلاله « والرمهم کلمه الںعوی[۱] وکاںوا احقّ ںها واهلها » ووله

«**الهںٰکم الںکاںر**»حطاب‌ںسںه وںعر براسب مںگوںد[۲] ای فرزند آدم ںںسی که عں فرںب منقطع مںسود حه فحر آری؟ و ىر کمرب عدد حوںساں و مال و حا سرمی‌افراری؟ و آں که ىرا مهلب داد اند وحلیع‌العدار فرا گدںںه، عر سد ای؟ وںا ںحهار دىوار لحد درآں مصرع عرںب ومحل وحدب ىرسی هںح می‌ںاروںگردی؟ وعدری‌می‌ںحواهی؟ بی‌حدری‌ارآنکه‌بی‌حںری؛ هںح‌را صلاح وفلاح حودمی‌ںںری ارآںکه مںںب حرص و سهوب سد ای!

«**کلاسوف ںعلموں**» « **ںم کلاسوف ںعلموں**»آری ںدانی‌ودرکارحودںںںی[۳] آں رور که داںںں و دںدں سود ںدارد، و ںوںه و عدرحواسب هںح ںکار ںںاںد

«**کلالو ںعلموں‌علم‌الیقں**» اگرب «**علم‌الںقں**» «**وعں‌الںقں**» ںودی که عںںه مر گ ںمی‌ںاںد[۴] گںداںب وںارںںرںںاںب می‌ںاںد[۵] ںاںحب؛ همانا[۶] که ںعاحر و ںکاںر در مال و عدد راکمںر ںودی؛ و رعںب طاعب و عںادب ںںںری ودی

«**لںروں‌الححںم‌ںم‌لںروںها عں‌الںقں**» اں‌لام‌لام فسم‌اںب رب العالمں‌فسم ںادمی کںدومںگوںد[۷] حںا که ںںا ںدگاں‌همه دورح حواهںد‌دںد ه«**عں الںقں**» دںدںی ںی گماں وںی‌هںح‌ںك هماںںب که‌آںحا گفب[۸] «واں‌مںکم‌الاواردها»مومں ںںںد ىر گدرگا کافرںںد واورا فرارگا **مصطفی** (ص) گفب[۹] « حںرںا العی فی

۱ و ۲ ـ الف مںعرماںد ۳ ـ الف درکار حوںس ںںںی ۴ ـ الف می ںاںد
۵ـ الف ی‌ںاںد ۶ـ الف ماںا ۷ـ الف مںعرماںد ۸و۹ ـ الف فرمود

الفلب النفس والنفس الایمان کلّه وان الله تعالی بقسطه و عدله جعل الروح والفرح فی الیقین والرضا وجعل الهم والحزن فی الشک والسخط » کما[۱] پیغمبر بنجمی که درسینه مؤمن رنجشید نجم یقین است وهمگی ایمان یقین است و یقین ایمان‌را حصنی حصین است ، ومومن را حلی متین است وحق جل جلاله باجمال لطف و کمال کرم بفضل بی مثل و عدل بی‌جور و لطف بی علّت هرچه روح و راحت بود وامن وفراغت بود وشادی وطرب بود ، همه در یمن یقین وروضهٔ رضا تعبیه کرد بار بحکم بی‌غرض وعلم بی‌تهمت هرچه اندوه و تنگی بود ورنج ومحنت ، همه در شک وناپسند تعبیه کرد وگفته‌اند که یقین‌راسه رکن است «علم الیقین» و «عین الیقین» وحق الیقین « علم الیقین» سینه فروآید « عین الیقین» سر فروآید حقّ الیقین بجان‌فروآید «علم‌الیقین» بفر بر ایمان کند «عین‌الیقین» اخلاص را نشان دهد حق الیقین تاحق معرفت افکند طوبی کسی را که در عالم «علم‌الیقین» قدم دارد زلفی کسی‌را که از عیان «عین‌الیقین» اثری بیند حسنی کسی را که از حقیقت حقّ‌الیقین خبری باشد

۱- الف فرمود

۱۰۳ - سورة العصر - مكيه

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرّحيم » بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان
«والعصر(۱)» بگيتی وسپاس‌ روز وهنگام
« انّ الانسان لفی خُسر (۲) » كه اين آدمی در كاست است ودرزيان
« الاّ الّذين آمنوا وعملوا الصالحات » مگر ايشان كه بگرويدند و كار
نيك كردند « وتواصوا بالحق » و يكديگر را وصيت كردند براستی
« وتواصوا بالصبر(۳) » ويكديگر را وصيت كردند بشكيبائی

النوبة الثانية

اين سورة « العصر » سه آيتست چهارده كلمه ، شصت وهشت حرف جمله
به مكه فرو آمد آنگه كه رسول خدا(ص) خواست كه هجرت كند وبه مدينه شود
قومی مفسران گفتند اين سورة مدنی است به مدينه فرو آمد درابتدای هجرت
و درين سورة يك آيه منسوخ است « ان الانسان لفی خسر » نسخت بالاستثناء
وهو قوله «الاالذين آمنوا وعملوا الصالحات» وفی الخبر عن ابی بن كعب قال
قال رسول اللّه (ص) من قرا سورة « العصر » ختم اللّه له بالصبر وكان مع اصحاب
الحق يوم القيامة قوله
«والعصر» «ان الانسان لفی خسر» قال ابن عباس يعنی والدهر، الواو للقسم
اقسم اللّه به لان فيه عبر للناظرين و قيل المراد بالعصر آخر النهار ، و خص
القسم لان فيه خواتيم الاعمال وقال مقاتل اقسم بصلوة العصر وهی صلوة الوسطی
والعرب تسمی الغدا والعشی العصرين والنهار والليل العصرين والشتاء والصيف

العصر ن وقيل معنا ورب «العصر» وكذلك في امثاله

«ان الانسان لفي خسر» اى «لفي خسر» من عمره وقد قال بعض الصالحين يا ابن آدم انك في هدم عمرك منذ سقطت من بطن امك وقيل الخسر ذهاب رأس المال والانسان في هلاك نفسه وعمره وقيل الانسان اذا نقص بعض وقيل اراد «بالانسان» الكافر بدليل انه استثنى المؤمنين قالوا نزلت في الاسود بن سريع القرشي وقيل في الوليد بن المغيرة وقيل في رجل من قريش اسمه جميل والخسر على هذا التأويل هو الضلال والهلاك وروى - ابن عون عن ابراهيم قال اراد ان الانسان اذا عمر في الدنيا وهرم لفي نقص وتراجع الا المؤمنين فانه يكتب لهم اجورهم ومحاسن اعمالهم التي كانوا يعملونها في شبابهم وصحتهم وهي مثل قوله «لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم ثم رددناه اسفل سافلين الا الذين آمنوا» الآية قوله «وتواصوا بالحقّ» اى - اوصى بعضهم بعضا بالاقامة على الحقّ قولاً وفعلا وقيل بطاعة الله واجتناب معاصيه وقيل الحق هو الله والمعنى بتوحيد الله والقيام بما يجب له وقيل بالحقّ يعني بالقرآن والدين «وتواصوا بالصبر» على الدين وقيل على اداء الفرائض واقامة امر الله ، وقيل «بالصبر» على تحمل المشاق في الله واعاد لفظ «تواصوا» تعظيماً لشأن «الصّبر» وقيل انما كرر قوله «وتواصوا» لانه لما كان تمام الايمان بالتزام حق الله اولا ثم بالثبات والدوام عليه ثانيا فصل بين الحالة الاولى فافردلها وصية تدخل فيها في الواجب عليها وافرد للثانية وصية اخرى لما كانت الاولى لا تنفع من دونها وعن ابي بن كعب قال قرأت هذه السورة على رسول(ص) فقال «اقسم ربكم بآخر النهار «انّ الانسان لفي خسر» ابوجهل «الا الّذين آمنوا» ابوبكر و «عملوا الصّالحات» عمر و «تواصوا بالحقّ» عثمان و تواصوا بالصبر» علي(ع) »

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» «بسم اللّه» كلمةٌ من سمعها وفي

فلسه عرفان بلا لا ب انوار فلسه ، وبعرف‌انواع کرنه ، وتحسرب فی‌حلاله سوارق‌لنه کلمهٌ من عرفها وفی فلبه ایمان احبها من داخل الفواد وهجر فی‌طلبها الرقاد وترك لاجلها کل هم و کل مراد

بر افوا ائمه دس و علماءِ سرع ممدوالسب که هرحه اندر کسب و صحف ر مانی‌است؛ اراوراوآدم وصحف شب (ع)و ادرس (ع)وابراهیم(ع)وموسی(ع) محموع آن حمله اندر توراب و انجیل و ربور است ، وهرحه اندرین کسب اسب ساں ونساں آن در قرآن عطیم و فرقان محمداسب ، وهرحه در فرآن محموع و مسموع‌اسب درسور « الحمد » اسب وهرحه درسور «الحمد» اسب اندرس‌حهار کلمه اسب که « سم الله الرحمن الرحیم » و هرحه درس حهار کلمه اسب در حروف « سم الله » اسب وهرحه در صورب «با» اسب در صر نعطهٔ وی اسب و گمسه‌اند نطم قرآن برمںال‌عرس آمده ونعطه «با» رمںال‌در ، اکنون دند سرّ نکسا درصور ودرسورنطر کن نهاب عطمب در فرآن ودرعرس سں‌وںساں قدرب در در ودرنعطه سں دراصاف بعدرب حبری راعطیم مداں ودراصاف بحکمب وحودحبری را حمىر وحرد محوان عرس عطیم سافریدکه اندر بحب هرنا ه ای ار مانه های آن سںصد وسصب هرار عالم‌اسب برار معرّباں ومعدساں ودر ای‌حمىر سافرىدکه قدررسم صورب وی سںدحسا ولکں‌دسب بوی‌برسدحسا۱(۱)ومںا اس در که درلطاسب نورآفاب‌آن‌را عیاں کمد ، وآں عرس که در حجاب اسب نور فرآن آنرا ساں‌کمد با اس نور نبود کس در نسد و با آن ساں نبود کس عرس ندابد ودرآفرنںس عرس حکمب اسب که سقف عالم ود محراب اعطم ، آئنهٔ قدرب ، نهاب صورب ، قبله کروںاں ، مطاف معرباں ، حرسه لطائف منبع طرائف ، مطلع انوار محمع‌آثار ودرآفرنسں در حکمب اسب که ساں کمال قدرب بود ، نساں اطهار فطرب آئنه عىرب ، گوای بی‌نیاری عرّب ، ساں داعمه اعسار ، نساں قهر وقدرب حبار با بدا ی که صنع صانع‌حکیم‌جل حلاله عبث نبود و کاروی سفه نبود و روی لهو روا نبود وهرحه کند درآن سری اسب که درانداع

۱ـ الف حسا

۱) حسں نعمح محسںں وتسدىد دوم ، دسب سودں برحمه وسرح قاموس

وی هوس وهوی نبود علی‌قدراهل‌العزم تأتی‌العزائم !

قوله «والعصر»«انّ‌الانسان لفی‌خسر» حقّ جل جلاله وعظم شأنه قسم یاد میکند بتمام دهر که محل عبرت ناظر است واثر قدرت آن قادر، که آدمی همیشه در کاست است و در زیان ؛ خراب عمر ومفلس روزگاروخسران هرروزی که روی بمغلب می‌گذرد جزوی ازاجزاء عمر وی می‌کاهدو روزآخر نزدیك میگردد ، در نقصان میرود ، و می نپندارد که همی فزایــد نقد عصیان می‌آرد و طاعت با فردا می‌افکند

کفتی بکنم کار تو بیوا فردا

وآن کو که مرا ضمان کند تا فردا ؟!

رسول خدا (ص) که مهتر وبهتر خلق عالم بود وبر گزیده وبرکشیده حق بود، میگوید هیچ بامداد بر نخاستم که شبانگاه را جشم داشتم وهیچ شب نخفتم که بامدادرامنتظر بودم وهیچ لقمه دردهن ننهادم که گمان بردم که پس ازمرگ ازخوردن آن لقمه فارغ شوم وآن مهتر (ص) دردعاءبسیار گفتی «خداوندا تومارا زندگانی ده درحلاوت طاعت ، ومردگی ده دربا کی ازوحشت وزلّت وماراتحسرت خویش بر، نه بسوبرد کردار ونه خجل گشته روزگار

١٠٤ - سورة - الهمزة - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« ويلٌ لكلّ هُمزة لُمزة (١) ويل هر طعاني را سخن چيني بدگوئي

« الذي جمع مالاً وعدّده (٢) » او كه مال درهم مى‌نهد و درهم مى‌شمارد

« يحسبُ ان مالَهُ اخلده (٣) مى‌پندارد كه مال او او را اندر پاييد دارد

« كلاّ » نه [ندارد اورا پاينده] « لَيُنبذنّ فى الحُطمه (٤) » درافكنند[1] اورا در آتش خرد كننده وشكننده

« وما ادريٰك ما الحُطمة (٥) و بوچه داني كه دوزخ چه جاي است و آتش آن چه چيز؟

« نارُالله الموقدة (٦) » آتشى است كه الله آن را افروخت [به مردمان]

« التى تطّلعُ على الافئدة (٧) مى‌سوزد آدمي را تا آنگه كه بدل اورسد و دل او را بسوزد

« انها عليهم مؤصدة (٨) » آن بر ايشان افكنده است و بر ايشان پوشيده

« فى عمدٍ ممددة (٩) » درعمودهاى دراز

النوبة الثانية

اين سورة بقول جمهور مفسران نه آيت است و سى وسه كلمه و يك صد و سى حرف است، جمله به مكه فرو آمد و درين سورة ناسخ و منسوخ نيست و در فضيلت سورت خبر ابى بن كعب است از پيغامبر (ص) گفت « هر كه اين سورة برخواند الله تعالى او را بعدد هر كس كه پيغامبرى را افسوس داشته ده نيكى در ديوان او بنويسد واين سورة اندر شأن كافران

---

[1] ١ - الف اوكنند

مکه فرو آمد ولید مغیره و امیه خلف و اخنس شریق که بر رهگذر مصطفی (ص) و یاران می‌نشستند، چون یکی از ایشان بگذشتی از پس وی سخن ناسزا گفتندی، بلب همی گرندند و بچشم و ابرو همی نمودند و بزبان همی گفتند گهی رو باروی طعن همی کردند و ناسزا همی گفتند گهی از پس نسب عیب همی جستند و افسوس همی داشتند. بارب العزّ این سورت در شان ایشان فرو فرستاد و بد سرانجامی ایشان بیان کرد گفت

«ویلٌ لکلّ همزة لمزة» و قیل هو عام فی حقّ کل من هذه صفته قال ابن عباس الهمز واللّمز معناهما واحد و هوالعیاب المشّآء بالنمیمه، المفرق بین الاحبه الباغی للبری‌ء العیب روی عن اسماء بنت یزید قالت قال رسول‌الله (ص) «الا اخبر کم بخیار کم؟» قالوا بلی یارسول‌الله - قال «الّذین اذا رأوا ذکرالله عزوجل ثم قال «اخبر کم بشرار کم؟» قالوا بلی - قال «المشاؤن بالنمیمه، المفرقون بین الاحبّه، الباغون للبرءآ العیب» وقال مقاتل الهمز الذی یعیبك فی الغیب واللّمز بعیبك فی الوجه وقال ابوالعالیه و الحسن علی ضدّه و قال سعید بن جبیر و قتادة الهمز الّذی یاکل لحوم الناس یغتابهم و اللّمز الطعان علیهم و قال ابن زید الهمز الّذی یهمز الناس بید و یضربهم واللّمز الّذی یلمز الناس بلسانه و یعیبهم و یرمز بحاجبه و یشیر برأسه والهمز واللّمز ساکنا المیم الذی یفعل ذلك به قال النبی (ص) «انی لاعرف قوما یضربون صدورهم ضربا یسمع اهل النار» - قیل من هم یا رسول‌الله؟ - قال «هم الهمازون اللّمازون الّذین یلتمسون عورات المسلمین و یهتکون ستورهم و یشیعون علیهم من الفواحش ما لیس فیهم» ثم وصفه فقال

«الذی جمع مالا» قرأ ابوجعفر و ابن عامر و حمزة و الکسائی جمّع بالتشدید المیم علی التکثیر وقرا الآخرون بالتخفیف «وعدده» ای احصاه مرّ بعد اخری وحفظ عدده والتعدید الحفظ من عسر ان یودی حق‌الله منه وقیل «عدّده» ای اکثره لان فی تکثیر عینه یکثر عدده وقال الحسن صنفه ابلا وغنما وارضا و ذهبا و فضه

« یحسب‌ان‌ماله اخلده » فی الدنیا یظن انه لایموت‌مع‌یسار قال الزّجاج ای - یعمل عمل من یظن انه یبقی‌لیساره ویخلدفی‌الدنیاماله فحفظ ماله کحفظ الانسان حیوته‌کان ما ینقص منه ینقص من عمر

« کلّا » ای - لیس‌الامر علی مایحسب وقیل هومتصل بمابعده ومعنا حقا

« لینبذن فی الحطمه» ای - لیطرحن فی جهنّم و «الحطمه » من اسماء النارو‌هی سبع درکات فاسم الاولیٰ جهنم لانها تجهم فی وجوه الحلق و هو موضع اهل التّوحید ولاثار فیها ولکنه یصل حر النار الیهم فاذا حرج اهل التوحید منها خلت طبقاعلی‌سائرالدّرکات والدرکه الثانیه لظی وهی الّتی‌تلظیٰ ای تلتهب والثالثه سقر وهی الّتی تسقر ای تذیب ما القی فیها من قول العرب سقرته الشمس ای - اذابته والرابعه « الحطمة» وهی‌الّتی تحطم‌مافیها ای - تکسر وقیل « الحطمه » الکسر الاکل سمیت حطمه لانه یاکل بعضها بعضاً و رجل حطمه ای اکول والخامسه الجحیم و هی النارالعظیمه یقول اججمت النار فجحمت و السادسه السعیروهی المسعور ای - الموقد غایه الایقاد و السابعه الهاویة وهی التی تهوی اهلها ای- تهلکهم و هذ الدرکات تحت الصخر و الصخر تحت‌الثریٰ ، و الثری تحت‌الحوت ، والحوت تحت الثور والثور تحت‌الارض السابعه قوله

«وما ادریٰك ماالحطمه » تعجب و تعظیم ، معنا «ما ادریٰك ماالحطمه» لولا انّ الله تعالی بیّن شانهالك «نارالله‌الموقده»تفسیرٌلها ، «الموقدة»المسعر

« التی تطّلع‌علی‌الافئده » ای- تحرق‌الجلود والاجسام‌حتیٰ‌تصل‌الی‌القلوب ثمّ‌تعاد ما احرق‌منهاجدیدا،وقیل هی‌التی تبلغ‌المهاالی‌القلب الالم اذاوصل الی‌القلب مات صاحبه فهم فی‌حال من یموت ولایموتون کقوله « لا یموت فیها ولایحییٰ»

«انها علیهم موصدة» تهمزولا تهمزفالهمز من‌آصدت‌الباب‌و غیرالهمز من اوصدت‌الباب والمعنی ان‌الناراو « الحطمة » مطبقه مغلقه‌لایدخلها روح‌ولافرج

« فی‌عمد »قرأ حمزةو الکسائی و ابوبکر بضم ن، والآخرون‌بفتحتین‌وهی اختیار ابی‌حاتم لقوله تعالی «رفع‌السمواٰت بغیر عمد» وهما جمعان‌للعمود مثل‌ادیم و اُدُم و ادم وقال ابوعبیدة هو جمع‌عمادمثل‌اهاب‌و اُهُب واَهب قوله «ممددة»

مرصعه العمد ای ـ ا بها فبود طوال داب حلوفهم فيها بعذبون و فيل نمدٌ ارحل الكّمار في العمدس النار وفيل « العمد الممدّده » اعلال في اعبافهم وفيل « في عمد ممددة » على ابواب جهنم مدت بها الابواب لا بمكنهم الحروج وقال الحسن بفسير ذلك في الكهف « احاط بهم سرادفها » فلجهنم سرادق وللسرادق عمدٌ وظاهر الآية انهم يحملون في العمد ثم بمد تلك العمد في النار والله اعلم روى عن انس بن مالك قال قال رسول الله (ص) « المومن كيس وفطن حذرو فاف مسبب » لا يعجل عالم ورع و المنافق « همزه لمزة » حطمه كحاطب اللّيل لا يبالي من اين كسب وفيما انفق

النوبة الثالثة

قوله تعالى « بسم الله الرحمن الرحيم » « بسم الله » كلمةٌ عبور لا يصلح له كرها الانسان مصون من اللّغو والغبه ولا يصلح بمعرفتها الا قلب محروس عن الغفله والغيبه ولا يصلح لمحبتها الا الروح محفوظة عن العلاقه والحجبه

نام خداوندی كه عزيز است نام او عظيم است انعام او قديم است كلام او سزين است بنعام او هردر ای ار دراين عالم دللسب رحلال واكرام او ، هر كجا ساهسب بفس مدكی برحسن و اعلام او هر كجا دروسبی است مولی آنجا كه دل درحسرت ی كام او خداوندی كه رهبن خدمت نكند بار نعمت او آسمان سكر برنبابد اعدا اب مس او دست وصف رسد ساخ نعب حلال صمدبت او ، چسم ادراك سبد سهيل فلك حمال احدیت او خواطر ضماير و سراير اسرار دربساند دقايق حقائق او كسوت عبارت واسارت محيط سود بوصف عزت و كبريا او

پير طريقت گفت الٰهی و آنی كه خود گفتی [1] خبا كه خود گفتی [2] خدانی ، عظيم سانی و قديم احسانی عزيز وسلطانی داان و مهربانی هم نهانی هم عيانی دبده را نهانی وجان را عيانی من سرای بوندا نم ودانی

رفيع القدر في عز المكان   كريم القول في لطف البيان

قوله تعالى « ويلٌ لكل همزه لمزة » الله تعالى و تقدس حسن مدهد از قومی

---

۱ و ۲ ـ الف فرمودی

که همّت و حرفت ایشان در دنیا همه جمع مال بود، روزگار و اوقات خویش در تحصیل مال از هر وجه که باشد مستغرق داشته بهر سوی دست همی زنند و از حرام و شبهه نپرهیزند. شوریده در جنگ آز و حرص گرفتار شده، فرش تکبر و تجبّر گسترده، طغیان و عدوان روی با ایشان نهاد، هر یکی از ایشان چون فرعونی غرق طوفان طغیان گشته. ماحون ها و نی فرس فساد و هلاك شد. مال و نعمت نامبارك را زین بر ایشان زد. و قدم بر خط خطا نهاد، و مثل از طاعت و عبادت بگردانید. چون خود را بر بساط نشاط و ایمنی دیدند، و ابلیس نفخه کبر در سر ایشان دمید، طاغی و باغی شوند. چنانکه ربّ العزّه گفت[1] «انّ الانسان لیطغی ان رآه استغنی» در خلق خدا بچشم حقارت نگرند، بطنازی و همازی با مردم زندگانی کنند. همواره عیب ایشان جویند، بر درویشان افسوس دارند، بر یکتا بهتان نهند، در ظاهر حسد برند در باطن عیب کنند. ربّ العالمین گفت[2] «ویل» ایشان را که صفت ایشان اینست و عمل ایشان چنین است. ایشان روسیاهی دو سرا اند، خصم و خراج ابلیس‌اند عاشق عشق خویش‌اند، شیفته رعنایی خویش‌اند.

«یحسب انّ ماله اخلده» همی‌پندارند که جاوید در این دنیا خواهند بود و آن مال همیشه با ایشان خواهد ماند.

«کلّا» نه چنانست که می‌پندارند و چنانست که می گویند «لینبذنّ فی الحطمة» چنانکه ایشان را در قیامت بدوزخ اندازند، بخواری و زاری در درکه حطمه بازدارند دست و پای در غل کرده، در زنجیر فریادگری کنند، از رحمت حق نومید شده.

«وما ادریك ما الحطمة» و تو چه دانی ای محمّد که آن «حطمه» چه صفت درکی است از درکات دوزخ؟ و چه سوزنده آتشی است «نار الله الموقدة»؟ اگر بمقدار ذرّه ای از آن آتش در دنیا پیدا شود، همه اهل دنیا بسوزند و کوهها بگدازد و زمین فرو شود. پس چون بود حال کسی که در میان آن آتش بود؟ زآن صفت که ربّ العزّه گفت[3]

«انّها علیهم مؤصدة» «فی عمد ممدّدة» اما زبان اهل اشارت بذوق اهل

١ تا ٣ - الف: فرمود

فهم «نار اللّه الموقده» آنست كه

« پیر طریقت » گفت نار اصرمها صفوالمحبة فعصف العشق وسلب السلو ولم يسهمها مقر دون اللقاء حال آن جوانمرد طريقت است، حسين منصور، قدس الله روحه گفت هفتاد سال آتش «نار اللّه الموقدة» در باطن ما ردند تا آن را سوخته كردند، اكنون قداح وقت انا الحق سرری بیرون داد در آن سوخته افتاد وهمه در گرفت وسوخته را سرری بس معاشر المسلمين كجاست دلى سوخته « نار الله الموقدة » تا در وقت سحر از رهاد « بنزل الله » آتشی در وی افتد گویند این سوخته آتش مجنت است؟ وزبان حال مجب میگويد

بر آتش عشق جان همی عود كنم
جان سدّه تو، نه من همی جود كنم
چون پاك بسوخت عشق تو جان رهی
صد جان دگر بحمله موجود كنم

۱۰۵ - سورة الفيل - مکیه

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم اللّه الرحمن الرّحيم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«الم تر» دانسته نداری «كيف فعل ربّك باصحاب الفيل(۱)» که چون کرد خداوند تو با آن پیل داران؟

«الم يجعل كيدهم في تضليل(۲)» نه دستان و ساز ایشان در تباهی کرد و باطل

«و ارسل عليهم طيراً ابابيل(۳)» وفرو گشاد برایشان[1] مرغان جوق جوق[2] برا کند[3]

«ترميهم بحجارة من سجيل(٤)» می انداخت برایشان[4] سنگهای ازسنگ و گل

«فجعلهم كعصف مأكول(٥)» تا ایشان راچون برگ کاه کرد ریزند[5] و خورد

النوبة الثانية

این سوره پنج آیه است، بیست و سه کلمه ... حمله به مکه فروآمد آن‌را مکّی گویند باجماع مفسران ودرین سوره نه ناسخ است و نه منسوخ و در خبرست از مصطفی (ص) هر کـه این سوره برخواند، الله تعالـی اورا از بلاء خسف ومسخ عافیت دهد وبناء این سوره قصه اصحاب الفیل است ودر تاریخ این قصه علمای سیر مختلف‌اند قومی گفتند پیش ازمولد مصطفی (ص) بود چهل سال و هذا قول مقاتل قومی گفتند به بیست و سه سال و هذا قول

---

۱ ـ الف ورا ایشان ۲ ـ الف جوق جوق ۳ ـ الف برکند

٤ ـ الف ورا ایشان ۵ ـ الف ریزید

الكلبي و بسیری علما بر آنند که عام الفیل آن سال بود که رسول خدا (ص)
از مادر در وجود آمد وكان ذلك معجزة له و بیان این قصه علی سبیل الاختصار
آنست که **نجاشی** ملك **حبشه** بود، نام وی **اصحمه** و دیار **حبشه** و **یمن** درمملکت
وی بود دوقائد داشت که سالاران لشکر وی بودند یکی **ارباط** ودیگر **ابرهة بن
الصباح** الملقب **باشرم** و کنیته **ابو یکسوم** ایشان راهردو بامیری **یمن** فرستاد
خلاف افتاد میان ایشان وبا یکدیگر حرب کردند و **ارباط** بدست **ابرهه** کشته
شد و مال و ملك وی همه برداشت و هرچه زیردست **ارباط** بود از نواحی **یمن**،
زیر دست خویش کرد و فرمان و ملك خود بر همه **یمن** روان کرد و این همه
بی‌دستوری وبی‌فرمان **نجاشی** کرد چون خبر به **نجاشی** رسید، خشم گرفت بر **ابرهه**
و سوگند خورد که نه‌نشینم تا پای خویش برخاك **یمن** نهم وچون **ابرهه** بر نرم **ابرهه**
چون این خبر شنید رسولی بیرون کرد باهدیه‌ها و تحفه‌های بسیار وخود را حجامت
کرد و خون خویش در شیشه‌ای گرفت با انبانی خاك **یمن** بملك **نجاشی** فرستاد
گفت ما دو بنده بودیم از آن ملك ومارا بایکدیگر خصومت افتاد یکی کشته شد
بی‌اختیار بر سبیل دفع اکنون من که **ابرهه** ام بنده ملك‌ام فرمان‌بردار وخدمتگار،
اگر ملك عفو کند از این بیش سر بی آب نخورم بی دستوری ملك واگر ملك
سوگند خورد که خون من بریزد وپای برخاك **یمن** نهد اینك حجامت کردم
وخون خود در یکی شیشه نزدیك ملك فرستادم تا بریزد وانبانی خاك **یمن** فرستادم
تا پای بر آن نهد وسوگند ملك راست شود چون رسول با آن هدیه‌ها پیش ملك
نجاشی رسید، وآن پیغام بداد، ملك ازو خشنود شد وولایت **یمن** جمله بدو
ارزانی داشت وبوی تسلیم کرد چون آن رسول نزدیك **ابرهه** بازآمد **ابرهه** شاد
شد و شکر آنکه ملك از وی خشنود گشت وزرا و علماء اهل مملکت خویش
جمع کرد وایشان را گفت مرا راهی سازید عملی که ملك‌را خوش آید واورا در آن
عزی وجمالی بود تا آنرا شکر نعمت عفو او سازم ایشان همه متفق شدند که عرب
را خانه‌ای است معظم مقدس وشرف جمله عرب بدان خانه‌است ومردمان شرق وغرب

روی بدان خانه دارند و آن خانه از سنگست بود در **صنعا** یمن کنیسه‌ای ساز بر نام ملك
و بر دین ترسائی که دین **نجاشی** است و اساس آن از زر و سیم و الوان جواهر کن و کس
فرست باطراف زمین و دیار عرب و ایشان را بخوان و بر زر و سیم و تحفه‌ها و هدیه‌ها ایشان را
رغبتی کن، تا عالمیان روی بدین کنیسه نهند و آنجا طواف کنند، و ملك را عزی و جمالی
باشد. **ابرهه** همچنان کرد که ایشان گفتند و آن کنیسه بدان صفت بساخت و آن را
قلیس نام نهاد. و از بهر طمع مال و زر و سیم خلقی روی آن کنیسه نهادند و هر که آنجا
رفتی با تحفه و هدیه بار گشتی. و خبر در اطراف افتاد که آن حج و زیارت و طواف
که در **مکه** و خانه عرب بود با یمن افتاد. و در آن وقت رئیس **مکه عبدالمطلب** بود
مردی از عرب از ساکنان **مکه** نام وی زهیر بن بدر از **عبدالمطلب** درخواست
و سوگند خورد که من روم و در آن خانه ایشان حدث کنم و نجاست و آنجا شد و
چند روز آنجا عبادت کرد. شبی گفت من میخواهم که این یك امشب اعتکاف کنم که
مرا سخت نیکو و خوش آمد است این بقعت. و او را آن شب تنها در آن بقعه بگذاشتند
و در آن خانه مشك و عنبر فراوان بود، و پیوسته بوی خوش از آن همی‌دمید. زهیر
آنجا حدث کرد و همه دیوار و محراب نجاست بالود آنگه آهنگ بیرون کرد و
بگریخت. دیگر روز **ابرهه** از این حال آگاه شد و دانست که این مرد از **مکه** بود
و از مجاوران **کعبه**، سوگند خورد که من با لشکر و حشم بروم و آن خانه ایشان خراب
کنم و با زمین هموار کنم. و رسولی فرستاد بزمین **حبشه** و ملك را خبر کرد از آنچه
زهیر کرد اندر آن کنیسه و از رفتن خویش سوی **مکه** و خراب کردن **کعبه**. گروهی
گفتند ملك **حبشه** بن خویش بیامد و گروهی گفتند خود نیامد، لیکن پیلان بسیار
فرستاد و لشکر و حشم فراوان، و گفته‌اند یك پیل عظیم بود او را، نام آن پیل **محمود**،
آن را فرستاد تا **کعبه** بوی خراب کنند. پس **ابرهه** با لشکر و سپاه فراوان از یمن
بیامد. و در لشکر وی مردی داهی بود نام وی **ابو رغال** او را صاحب جیش خویش
کرد و در مقدمه لشکر با آن پیلان بفرستاد. و **ابو رغال** را در هلاك گشت و
گور وی معروفست براه یمن، حاج یمن چون آنجا رسند آن گور وی سنگ باران

کمىد حىى‌صار کالحىل‌العطىم وفى دالك ىعول **العرردق**

ادا ماب **العرر دق** فا ر حمو

کمـا ىرمون فىر ابى رعال

ابرهه حون ىاطراف حرم رسىد، ىىرون **حرم** ىرول کرد و هرحه در حوالى **مکه** سىر و گوسفىد ىود عارب کرد و درحمله دوىىسب سىر ارآں **عىد المطّلب** که ىوقف حاح کرد ىود ىعارب ىردىد و **ابرهه** حون‌آىحا ىرول کرد هىىب‌حانهٔ **کعىه** در دل وى اىر کرد وارآں قصدکه داسب ىسىماں گسب و در دل‌حود مىحواسب که کسى درحقّ حانه سفاعب کىد ىا ىار گردد و فرمود که رىىس **مکه** را ىىارىد ، ورىىس**مکه** آ ىگه **عىد المطلب** ىود عىدالمطلب‌ىاحمع‌**ىىى‌هاسم**ىىر د‌ىك**ابرهه**آمد وآں مرد که فرىىاده ىود ىىس ار رسىدں **عىدالمطلب** در ىىس**ابرهه** سد گفب ىد حاءك سىد **قرىس** حقا مردى مى‌آىد ىحصرب ىو که ىدرىسى و راسى سىّد **قرىش** اسب مردى کرىم طىع ىکوروى ىا سادب و ىا سحاوب وىا هىىب وآىکه ىورى ار وى همى‌ىاىد که ىىطر وى مرا ىىرساىىد ىعىى ىور **مصطفى** (ص) که ارىىساىى وى همى‌ىافب **ابرهه**حو ىىس‌را ىرى ىىکوساراسب وىر ىحب ىىسسب و**عىدالمطّلب** را ىار داد حون درآمد ىحواسب که اورا ىاحود ىرىحب‌ىساىد ارىحب ىر ىر آمد وىا **عىدالمطّلب** ىىاىاں ىحب ىىسسب و اورا احلال کرد وىىکو ىىواحب وسحىاں وى اورا حوس‌آمد وىاحود گفب اگر درحق حانه **کعىه** سفاعب کىد اورا ىومىد ىکىم ىس ىرحماں را گفب ىا حاحىى که دارد ىحواهد **عىد المطّلب** گفب حاحب مں آىسب که دو ىىسب سىر ار آں مں ىىاوردىد ىفرماى ىا ىار دهىد ! **ابرهه** را ار آں اىدو آمد ىرحماں را گفب ىىرس‌ازوى ىاحرا ارىهرحانه **کعىه** حاحب ىحواسب ؟ حانه‌اى که سرف وعر سما آىسب وسىب عصمب وحرمب سما آىسب ومں آمده‌ام ىا آں‌راحراب کىم‌ىمى‌حواهى وا ں‌ىىىران‌را حه حطرىاسد که‌مىحواهى؟! **عىدالمطّلب** گفب اىا رب‌الاىل‌وللىىب رب ىحفطه مں‌ىىىررا حداوىدم وا ں‌حانه را حداو ىدى اسب که حود گوسدارد و ىىگه دارد **ابرهه** ار ا ں سحں درحسم سد ، گفب ردوا

علیه نعرانه لسطرمن نحمطنا عن‌السب و من نحمط‌السب عنا ا عند المطلب‌نار کسب
ومگنان را فرمود ناهرحه داسسد ار مال ومناع بر گرفسد و نا کو سدىسد و مکه
حالی کردند نس ا برهه نفرمود نا آن نىل سسد که نام‌آن محمود ود فرا نس
صف آوردند و د کر سلان و لسکر همه اندرىس او اسنادند وآن سنا وآن سلان
همحىان همی آمدند ا نکنار حرم رسىدند و عندالمطلب آن ساعب حلقـه در
کعبه نگرفب وهمی‌گفب

نا رب لا ارحو لهـم سوا کا

نـا ر ب فامنـع منهم حما کا

ان عـدو السب من عـدا کا

امنعهم ان نحر وا فرا کا

نم اسح عند المطلب وارىفع علی‌الحىل فاقىل‌نحو الكعبه رافعا ىد و ىقول

لاهم ان المرء نمنع رحله فامنع رحالك

لا ىغلىن صلىبهم و محالهم ع دوا محالك

ان کنب نار کهم و قىلىنا فامر ما ىدالك

جرّوا حموع ىلادهم والفىل کی ىسىو اعىالك

عمدواحماك ىكىدهم جهلا وقد حفرواحلالك

آن نىل‌سىد که‌درنىس‌صف نود، حون نحرم رسىد، هىح ىای نحرم اندرىنهاد،
هرحند نىس ردند اورا نارىس نرهمی‌سد ا و گفته‌اند که درمىان اىسان مردی نود
نام وی نفىل ىن‌حىىب رفب وگوس آن نىل گرفب وگفب

ا رك محمود وارحـع راسدا من حىب جئب فا نك فی ىلد الله الحرام حون
اىن‌سحن نگوس ىىل‌فرو گفب، نار کسب ونای در حرم ىنهاد آن‌ساعب‌رب العالمىن
مرغانی رانگىحب ار حـانب نحرمانند حطاف گردنهاسان سىروىمىقار سرح و
ناهرمرغی سه سنگ نود ارعدس مه وارنحود کم، نکی درمنقار ود ودو درحنگ
و مرسر هر مردی ارآن سنا نکی ارآن مرغ برهوا ىسىاد و رآن سنگ نام آن

مرد نوسمه که اورا حواهد کست ، بس ىعرمان الله آن سىگهافروهسىند، برسراىسان گدار کرد ، و درسکم اىسان گدار کرد وىر براىسان ىىرون آمد واىسان را کسىه وهلاك کرد ىىفکىد وآن سلان سرهمه هلاك گسىىد ، مگر آن ىىل سىىد **محمود** ىام که در **حرم** ىىىد و ىازگىست آن ىىل ربد ىماىد و دىگر همه لسکرىان هلاك گسىىد ، مگر **ا برهه** کــه مرع برسر وی ىىساد و ار **مكه** ىىرون سد و روی ىه **حبسه** ىهاد و آن مرع بر هوا برسروی همی ود واو ىمی‌داىسب ، ىا در ىىس **ىحاسی** سد و آن احــوال ىاز گفب حــون سحن ىمام گفىه ود ، مرع سىگ برسر وی فروهسب و اورا هلاك کرد فاری الله **النحاشی** کىف کان هلاک اصحابه ! وقىل ىعب الله علی **ا برهه** داء فی حسده فجعل ىىساقط اىامله فاىىهی الی **صىعاء** و هو مىل فرح الطىر و ما ماب حىی اىصدع صدره ىم هلك وقىل **ا برهة** هذا کان حد **ا لىحاسی** الّذی کان فی زمن السی (ص) وقىل حرحب فىىه من **قر ىش** ىحارا حىی د وا من ساحل النحر و هماك ىىعه للىصاری فىرلوا ىحىىها فاوقدوا ىارا و اصلحوا طعاما لهم فلما ارىحلوا ىركوا الىار فهاحب رىح فاصطرمب الىىعه ىارا و ىلىع الحىر **النحاسی** فعصب وىعب **ا برهه** لهدم **الكعبه** وىقل حجرها و ىرابها الی ارصه لىسىها ىها فذلك قوله ىعالی

« الم ىر کىف فعل رىك ىاصحاب الفىل »

« **الم ىر** »ای ـ«**الم**» ىعلم«**کىف فعل رىك**»هذ اللّفطه ىسىعمل فی السوال عن الحال کما سال عن المکان ىاىن وعن الوقب ىمىی ىقول کىف زىد؟معىا فی ای حال هو والىقدىر «**الم**» ىعلم فی ای حال «**فعل رىك**» ما «**فعل**»«**ىاصحاب الفىل**» حىن صرفهم عن الحرم و احل ىهــم ماعلمب من العداب والىقم وفائد اصافه الىی ىفسه الی ىىىه **محمد** (ص) ىقوله «**فعل رىك**» ان حهال المسركىن وسفهاىهم ىوهموا ان دالك العداب وقع من قىل الاصىام الّىی فی **الكعبه** فارادالله سىحاىه ىدلك ا ىطال ىوهمهم فقال «**الم ىر کىف فعل رىك**»

قوله «**الم ىجعل کىدهم فی ىصلىل**» ای ـ فی ىطلان وحسار ىقال فلان

سعبه فی صلال و «فی تصلیل» ای ـ فی بطلان وصاع و « کیدهم » ما ارادوا من تخریب الکعبه

«وارسل علیهم طیرآ ابابیل» ای ـ کسر متفرّقه سبع بعضها بعضا قال ابو عبیدة «ابابیل» جماعات فی تفرقه یقال جاءت الخیل ابابیل من هاهنا و هاهنا قیل لاواحدلها من لفظها، وقیل واحدها ابالهٌ وقیل ابولٌ مثل عجول وعجاجیل قال سعید بن جبیر کانت طیرا خضرا لها منا قیر صفر و قال قتادة طیرٌ سودٌ جاءت من قبل البحر فوجا فوجا وقال عکرمه لها رؤس کرؤس السباع وانیابٌ کانیاب السباع وقیل هی حمام مکة هکذا قال اهل مکه و الطّیر جمع الطائر

«ترمیهم بحجارة من سجیل» مبنی نظیر مطبوخ کالآجر وقیل اولها حجر وآخرها طین ماوقع منها حجر علی رجل الاخرج من الجانب الآخر وان وقع علی رأسه خرج من دبر وهو اول یوم ظهر الجدری فی الارض ظهر من تلک الاحجار قال ابن عباس رایت فی دار امهانی بنت ابی طالب قفیزین من الحجار التی رمی بها «اصحاب الفیل» وکانت مخططه بحمر کانها جزع ظفار و قالت عایشه رأیت قائد الفیل و سائسه بمکّه اعمیین مقعدین یستطعمان

قوله «کعصف مأکول» « العصف» ورق الزرع ثم صیر اذا مس تبنا و «المأکول» الّذی یاکله الدواب و قیل «مأکول» ثمر به فحذف الثمر کما یقال فلان حسن ای ـ حسن الوجه وقال عکرمه کالحب اذا اکل فصار اجوف وقال سعید بن جبیر هوالسعیر النابت الذی یوکل ورقه وقال ابن عباس هوالقشر الخارج الّذی یکون علی حب الحنطه کهیئة الغلاف له وقیل «عصف ماکول» کقولک طعام مطعوم و شراب مشروب ، ای ـ شانه ان یطعم ویشرب ای ـ ما یاکله الدواب والله اعلم بالمراد

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم الله الرحمن الرّحیم » اسم غنی من اطاعه اغنا ومن خالفه

اصاعه وافما ، اسمٌ عر برٌ من‌وافمه رفا الی‌الرسه العلماء، ومن حالفه الفا فی‌المحسه الکبری[1]

نام حداوندی عطیم حبارنامدار کریم ، فهار کرد گار حکیم حداوندی که رقم قلم قصاء او بهیچ آب ممسوح نگردد حباری کـه بیر بعدیـر او سیر هیچ آفرید مندفع بسود ، کریمی‌که فصل عمیم او در هیچ معبار نگنجد ، رحیمی که احسان قدیم او هیچ میزان بسنجد حاطراگرچه هادی وداهی بود درلمعات انوار سبحات جلال‌او گمرا سود سکراگرچه باطول وعرض‌بود، درفصل واحسان وطول و امتیان‌او کوتا گردد عقل‌اگرچه کامل ووافر بود، در دریای‌علم‌اوعریق گردد وهم‌وفهم اگرچه باحدت و فطنت بود ، درانوار جلال وجمال اوحریق سود

پیر طریقت قدس‌روحه ، بدین‌معنی سخنی‌مختصر اشارت کمیه بس‌نغز و بس عحب گفت ازجمال‌وجلال دوست کسی‌لذت یابد که کس‌دیدید ازست مصحوب لم‌یزل باصاحب لم یکن یدیار[1]ست

قوله تعالی «الم تر کیف فعل ربك باصحاب الفیل»ای ـ محمد نیگری و نه‌بینی تو اصحاب فیل را که با ایشان چه کردیم ، وایشان را چون کشتیم ، و دمار از ایشان چون برآوردیم ؟ قومی بودند زشت حیوان کو هیکل موج‌سکر قصد خانه ما کردند و برعدت و سار وآلب حود اعتماد کردند تا ما ازحزانن قهر حود مرغکی چند صعیف فرستادیم تا ایشان را هلاك کردند وآتس قهر وسیاست ما در ایشان زدند که

« وارسل علیهم طیرا ابابیل» « ترمیهم بحجاره من‌سجیل» ما آن قهار و حباریم که هرکه راحواهیم بهرچه حواهیم‌قهر کنیم نمرود لعین‌را پشه‌ای‌فرستیم تا سرای وی در کنار وی نهد فرعون طاغی راکـه دعوی حدایی کرد و ساحران با سحر عطیم‌جمع کرد،بار ای حوب ازحصرت حود فرستادیم تا قدر ایشان باایشان نمود ای محمدآن صنادید قریش و روسا کفر که قصد هلاك تو کردند وترا از وطن حود بیاحتید و براندیشه هلاك کردن و زبی تو بیرون آمدند وتو باصدیق

در آن غار غربت رفته، نبینی که ما عنکبوتی ضعیف را بسرهنگی تو چون فرستادیم؟
تا دست دعاوی و اباطیل ایشان فرو بست! ما آن خداوندیم که در راه ما عنکبوتی
سرهنگی کند، مرغی مبارزی کند، پشه‌ای سپاه‌سالاری کند، غاری رازداری کند،
عصایی در صحرائی اژدهایی کند، آبی فرمانبرداری کند، آتشی مونسی کند،
درختی سر مشعله‌داری کند، سگی عاشقی کند، موری مددگری کند، سنگی
مسبّحی کند، کس را با قهر ما تاوستن نیست و از عذاب و عقاب ما رهایی جستن
نیست. دور افتادند و غلط پنداشتند اصحاب فیل که قصد تخریب خانه ما کردند،
خانه‌ای که طراز اضافت بیت الله بر آستینش اعزاز او کشند، از سنگ بر آورد، لیکن
مغناطیس دلهای مؤمنان ساخته! ابراهیم و اسماعیل را گفتیم که مرا خانه‌ای بنا کنید
« و آن عبرتی دیگر » از مشتی سنگ خار، از یک جانب او بر بی‌بهاست و از یک جانب
او بحر بی‌غایت. اگر خانه‌ای بودی از یاقوت و لعل و زبرجد تا در میان بساطین
و ریاض و انهار و اشجار بودی، اگر کسی بوی میل کردی عجب نبودی. عجب آنست که
مشتی سنگ برهم نهاد و بادیه مردم خوار را بر وی ساخته و صد هزار اعرابی خلق سخت‌دل
بی‌رحمت بر راه وی نشاند و آنگه آتش عشق عشاق هر روز تیزتر! گویی آن کعبه
شمعیست افروخته و حاجیان پروانه‌اند بی‌صبر گشته، از هزار فرسنگ می‌شتابند و
پروانه‌وار خویشتن را در وی می‌سوزند. و ایشان که بعذری از وی بازمانده‌اند و در آرزوی
جوار و طواف او بگداخته‌اند این نوحه همی کنند

گر کعبه وصل تو کند بر ما بار ... از بادیهٔ هجر که مان دارد باز؟
ما می‌گردیم در بیابان نثار ... گر دور روا ود سوی کعبه بما را!

۱۰۶-سورة قريش - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى : بسم الله الرحمن الرحيم ، بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«لايلاف قُريش(۱)»[هلاك كردن ساهى پيل و خسته] از بهر فراهم داشت قريش بود و خوى داشتن ايشان

« ايلافهم رحلة الشتآ والصيف (۲) »آن خوى داشت ايشان كه شد آمد زمستان و تابستان مى‌داشتند

«فليعبُدوا ربّ هٰذاالبيت(۳) » پس ايدون بادا كه خداى اين خانه پرستند

«الذى اطعمهُم من جُوع » آن خداى كه ايشان را از گرسنگى سير كرد [نامن رفتن كاروانها] «وآمنهُم من خوف (٤) » و ايشان را از بيم بى بيم كرد [آرزم نهادن ايشان]

النوبة الثانية

اين سوره نود و سه حرفست ، هفده كلمه چهار آيه جمله به مكه فرو آمد و درين سوره ناسخ و منسوخ نيست ودرخبرست از مصطفى (ص) «هر كه اين سوره برخواند ، الله تعالى اورا ثواب آنكس دهد كه بخانه كعبه طواف كند و در مسجد حرام معتكف نشيند » وروى فى بعض الاخبار ان النبى(ص) قال «انّ اللهَ عزّوجل فضل قريشاً بخصال لم يشركهم فيها غيرهم انهم عبدوا الله عشر سنين لم يعبد فيها الا قرشى وانه نصرهم يوم الفيل وهم مشركون، ونزلت فيهم سورة لم يدخل فيها احدٌ من العالمين سواهم ، وبانه بعث منهم رسولا اليهم» وفى الخبر الصحيح عن النبى (ص)

فال «ان‌الله اصطفی **کمانه** من **نبی اسماعیل** واصطفی من **نبی کمانه قرنساً** واصطفی
من **فرنش نبی هاسم** واصطفانی من **نبی هاسم**» فال نعص اهل‌العلم معنی‌الاصطفاء
المذکور فی **کنانة** و **فرنس** و **هاسم** هوماحص الله نعالی‌هو آلاءِالفائل نه من‌طهار
المنا کح وصحه‌الانساب و زکاء المنا ب ونمبرهم من نس سانرالامم الاحلاق‌الصالحه
والطّرانق‌المحمود والمکارم المسهود مع نمسك نعص‌ماورنوامن‌اد نهم **انراهیم** (ع)
من‌المناسك والسعانر، فا ما ان‌نحکم لهم نالاسلام نهذاالانرعلی‌ما نفول نعص‌الجاهلنه
فلا والله اعلم و **فرنس**هم اولاد **النّصر** بن **کمانه** فکل من ولد **النصر** فهوفرسی و
من‌لم‌نلد **النصر** فلنس نفرسی و**النصر** هوالّذی فال نىما انانائم فی‌الحجر اذ رأنت
کا نما حرج من‌طهری سحر حصراء حتی نلعب عنان‌السماء واذا اعصانها نورٌ فی‌نور
واذا انا نفوم نص الوحو اذاالفوم مملّفون نها من لدن طهری‌الی سما الدنیا فال
فلما انسهب انت کهنه **فرنس** فاحبر ها نذلك ففالوا ان صدفت رونا‌ك ففد صرف
الىك‌العزّ والکرم وفد حصصت نحسب وسودد لم نحصص ه احدٌ من‌العالمس وسموا
فرنساً لتجمعهم‌نعدالتفرق والفرس‌التجمع وروی انّ **معاونة** سال‌**ابن‌عباس** (رض)
عن‌معنی **قرنش** – ففال هی‌دانه سکن البحرمن اعطمها دانهً وانسد

و **فرنس** هی‌الّتی نسکن البحر نها سمنت **قرنس** **فرنساً**
ناکل الغث و السمنن ولا نترك‌نوما لذی‌جناحن رنسا

وفنل الفرش الکسب وکانوا ناکلون من کسنهم فسموا نه فوله
«**لانلاف فرنس**»هذ اللّام متصله‌نالسور الاولی والمعنی فعلنا ذٰلك اصحاب
الفىل «**لانلاف فرنس**»وجمعهما **عمرنن‌الخطاب** فی‌الرّکعه‌الثانیه من‌صلو المغرب
و نروی‌عن‌**الکسائی** نرك‌التسمنه نىنهماو کذٰلك‌فی‌مصحف **ابی بن کعب** لافصل نىنهما
نالتسمنه لانه عندالسورنس واحد والتقدنر اهلك‌اللّٰه‌اصحاب الفىل» **وارسل‌علىهم**»
حجار «من سجىل»» **فجعلهم کعصف مأکول**»لىسلم‌**فرنس**منهم‌ولندوم‌لهم‌ماالفو من

رحلتي الشتاء والصيف الى الشام واليمن فيسعون فيهما آمنين و قيل هذه اللّام بمعنى الى اي ـ فعلنا ذلك اصحاب الفيل نعمة منا على قريش الى نعمتنا عليهم في «رحلة الشتا والصّيف» وقال الكسائي و الاخفش هي لام التعجب نقول اعجبوا «لايلاف قريش رحلة الشتا والصيف» و تركهم عبادة «رب هذا البيت» ثم امرهم بعبادته وقال الزجاج هي مردود الى ما بعدها تقدير «فليعبدوا رب هذا البيت» «لايلاف قريش» اي ـ لما انعم الله عليهم من « ايلافهم » و قوله

« ايلافهم » بدل من الايلاف الاول وقوله «رحلة الشتا »نصب على المصدر و قيل على الظرف ، وقيل بوقوع « ايلافهم » عليه قرأ ابن عامر «لآلاف» بهمزة مختلسة من غير ياء بعدها و قرأ ابو جعفر «ليلاف قريش» بغير همزة و بهما ذهبا الى طلب الخفة وقرأ الآخرون بهمزة مشبعة و يا بعدها و اتفقوا في« ايلافهم » انها ياء بعد الهمزة الا ابن كثير فانه قرأ الفهم ساكنة اللّام بغير ياء يقال آلف ولفا ايلافاً والف بالف الفا والافا فهما لغتان والفرق بينهما من طريق المعنى ان الف الشيء هو الاصل فاذا عديته الى مفعول قلت آلف الرّجل الشيء ايلافا اذا جعلته الفه كما تقول آمنت القوم وآمنت فلانا القوم فيكون معنى الآية على هذا آلف قريش انفسها رحلتي « الشّتا والصيف » و كانت لهم في كل سنة رحلتان للتجار «رحلة» في «الشّتا » الى اليمن لانها لادحار و «رحلة » في « الصيف » الى «الشام » لانهـا بارد و وجه المنة في ذلك ان قريشاً كانت تعيش بتجارتهم فكان لا يتعرض لهم احدٌ في سفرهم بسوء لانهم سكّان حرم الله قيل كان يوجد الرجل منهم فيقول انا حرمي فيخلى عنه فلولا الامن لم يقدروا على التصرف ولولا التجارة لم يقدروا على المعيشة فذكرهم الله عزوجل هذه النعم و قال

«فليعبدوا رب هذا البيت» «الذى اطعمهم من جوع» التجـارة « و آمنهم من خوف» لانهم سكّان حرمه وقيل اصحاب « الايلاف » اربعة ، هاشم وعبدشمس و مطلب و نوفل، بنو عبدمناف وكان هاشم و عبدشمس ، اما كانوا احد وا من ملوك العجم والعرب حبالا ، والحبال كتب العهد يتمارون بها من الآفاق لتعيش اهل

مکة و سسرمسر[1] هم‌آمسں احد هاسم من قیصر حبلا ثم هوماں بعر فی طریق الشام و احد عبدسمس حبلا من النجاسی ثم هوماں باحیاد مکة فی‌الطریق و احد المطلب حبلا من‌اقیال‌الیمن ثم هوماں بردماں فی‌طریق الیمن واحد نوفل حبلاً من‌کسری ثم هوماں بسلماں فی طریق العراق و بدلك یقول‌الساعر

ان المعبراں وابمـاء هم | من حیر آ باء و اماب
اربعـه کلّهـم سیـد | اولاد ساداں لساداں
اجلهم عبدمیاف فهـم | من لوم من‌لام بمنجا
قبر بسلماں و قبر بردمـــــــاں و قبر عبـد عراں
و میت آخر میهم نوی | فی ملحـد عبدالسیاں

وقیل کانوا یسموں‌بمکّه و یصعوں‌بالطّایف، فامرهم‌الله‌تعالی‌ان‌یقیموا الحرم و یعبدوا «رب هذاالبیت» وقیل کان‌الناس‌یرتحلون‌الیهم «رحله» فی «الشتا» و «رحله» فی «الصیف» یحملون الیهم المیر و غیرها فمن علیهم‌بان کفاهم مونه الارتحال انفسهم و قال قتاده ذکرهم‌الله نعمته علیهم ادجعلهم آمنین بالحرم یسافرون و یتخطف‌الناس من‌حولهم وعن ابن‌عباس انه نهاهم عن‌الرحلتین وامرهم ان یعبدوا «ربّ هذاالبیت» و یقیموا بمکّه کما الفوا الرحلتین وسکون اللّام فی‌قوله «لایلاف» بمعنی الکاف

«الذی اطعمهم من‌جوع» ای ـ بعدالجوع الّذی اصابهم فـی سنی القحط حتی‌اکلواالجیف والعلهز[2] حین دعا علیهم‌الرسول(ص) «و آمنهم‌من خوف» ای ـ «من خوف» العدو وقیل «من خوف» الجذام الّذی وقع وراء مکّه لا یصیبهم ببلدهم الجذام و قال علی (ع)

«آمن قریشاً ان‌یکون‌الخلافه الّا فیهم» قال‌النبی (ص) «الناس‌تبع‌لقریش‌فی‌هذاالشان» یعنی فی‌الامار مسلمهم تبع‌لمسلمهم‌وکافرهم‌تبع‌لکافرهم وفی‌روایه اخری «خیارهم

۱) میر نصح بحسین خواربار آوردن جهه عیال فرهنگ نفیسی
۲) علهز طعامی که درخشکسال ازخون وپشم شترسازند ونام گیاهی فرهنگ نفیسی

دع لخيارهم، وشرارهم تبع لشرارهم» معما شرار قريش خير شرار الناس وفي رواية اخرى قال النبي (ص) «خيار قريش خيار الناس وشرار قريش شرار الناس» وقال(ص) «لا يزال هذا الامر في قريش لا يعاديهم احد الا كبه الله في وجهه لما اقاموا الدين» وقال(ص) «من يردهوان قريش اهانه الله اللّهم اذقت اول قريش نكالا فاذق آخرهم نوالا» و قال(ص) «لا تقدموا قريشاً فتهلكوا ولا تخلفوا عنها فتضلّوا»، و قال علي بن ابيطالب (ع) «اشهد على رسول الله (ص) انه قال «لا تؤموا قريشا وائتموا بها وان علم عالم من قريش يسع طباق الارض» وقد حمل جماعة من اهل العلم وائمة الحديث منهم احمد بن حنبل و ابونعيم الاستراباذی قوله(ص) «ان علم عالم من قريش يسع طباق الارض على الشافعي»

النوبة الثالثه

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» باسم من لاغرض له في افعاله ولا عوض عنه في جلاله وجماله باسم من لا يجد الفقير من دونه قرارا ولا يجد احد من حكمه فرارا

نام خداوندی كه نامش مونس مفلسان است يادش راحت دل مريدان است، مهرش قوت جان مشتاقانست يافتش روز دولت طالبان وسوز وسرور دروشانست عز و قدر وعظيم شانست ملك او جاودان وعزّت او بی كرانست سماع نامش بهار جان عاشقان و روح روح دوستانست خداوندی كه چراغ توحيد در كلبه دل دوستان فضل اوافروزد، سرشتهای بداشت ازساحت دوستان بارعدل اوسوزد گاه ورا بمان دربرد كفر و ظلمت بدارد گا رحمت ظلمت كفر نور ايمان بردارد خدای همه آفريدگان اوست آن كند كه خودخواهد دارند ودانند اوست هر كس را آن دهد كه سزای اوبود مالك الملك اوست، يكی را ملك دهد تا توشه در روح وريحان بود يكی را ملك می دهد تا همه درظلمت عصيان بود طوبی كسی

را که فردا مهمان دل وفادار نیکوکار بود و بل بر آن کس که فردا در زندان نفس غدار مکار بود! از عدل او بر ین یکی حکم شقاوت رفته وجور نه، از فضل او بر آن یکی حکم سعادت رفته وبخل نه

«لایلاف قریش» «ایلافهم» درین سورت اصحاب ایلاف که سروران **قریش** بودند الله تعالی نام ایشان برد و همچنین خانه **کعبه** که قبله عالمیانست نام برد رحم عدل ازلی بر اصحاب ایلاف آمد، سرافرازی ومهتری ایشان بر عالمیان وقرابت رسول(ص) مر ایشان را هیچ سود نداشت از فضل ولطف خداوندی روی بدان خانه سنگین بی جان آورد تا بدین تخصیص وابن تشریف مشرف و مکرّم گشت که **«رب هذا البیت»** و در آن سورت دیگر گفت «وطهر بیتی» درین سورت اضافت ربوبیت احاله کرد که **«ربّ هذا البیت»** خداوند این خانه ودر آن سورت اضافت خانه با خود کرد که «وطهر بیتی» پاک کن وپاک دار خانه من این چنانست که خانه را گفت من آن توام، تو آن من از بن عجبتر هر که قصد خانه **کعبه** دارد، بحج وعمره ایشان را کسان خویش خواند وزائران بارگاه ثبوت ربوبیت که «الحاج و وفدالله على نيته والعمار زوارالله وحقّ على المزوران يكرم زائره» ارباب معارف را اندرین معنی بیانی دیگرست گفتند حج دونوعست یکی از خانه خود سوی خانه **بيت الحرام** یکی از نهاد خود برخیزد بدرگاه ذوالجلال والاکرام آن یکی باعرفاتست، واین یکی با معرف معروف آنجا چشمه زمزم است اینجا اقداح شراب لطف دمادم آنجا مقام خلیل است اینجا نظرگاه خداوند جلیل آنجا آیات بینات است، و اینجا رایات ولایات آنجا رکن یمانی و یمانی است اینجا کنج معانی آنجا قدم روند، اینجا بهم روند

آری سرای دوست بس راهی نیست
آن را که خرار دوست نظر گاهی نیست

آن یکی را حاج **مکّه** گویند این یکی را حاج حقّ ایشان **کعبه** از را بادیه جستند، ایشان از راه دل درخبرست که فرشتگان حاج **مکه** را استقبال کنند

راکنان را مصافحه کنند، پیادگان‌را معانقه کنند اما حاج حقّ آن قوم باشند که فرشتگان ایشان را ببینند، آسمان وزمین نوی ایشان نسود عرش و کرسی برساق دولت ایشان برسد! ای مسکین اگر قوت آن نداری که با مسافران را حقیقت در بادیه صفت سفر کنی باری سفر بادیه صورت را میان در بند که الله تعالی حسن میگوید «ولله علی الناس حج البیت» کم از آن نباشد که با ساکنان کوی ما بخانه ما آیی اگر بسل سوائی بود، باری ازینسه‌ای کم مباش که بر صورت بیل‌است اگوید اگر بقوت بیل نیستم که بار کشم، باری بصورت بیلم که بارخویش بر کس نفکنم

۱۰۷ - سورة الدین (الماعون) - مکیة

النوبة الاولی

قوله تعالی «بسم اللّٰه الرحمن الرحیم» بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

«ارایت الذی یکذب بالدّین (۱)» دیدی آن مرد که روز باداش و شمار دروغ زن میکرد؟

«فذلك الذی یدعّ الیتیم (۲)» او آنست که یتیم را بانگ رمی‌زند و میراند

«یدعّ الیتیم» یتیم را می گذارد و درو نگا نمی کند

«ولا یحضّ علی طعام المسکین (۳)» و بر طعام دادن درویش نمی‌انگیزاند [ونفرماید وبر آن نمی‌دارد]

«فویلٌ للمصلین (٤)» «الذین هم عن صلوتهم ساهون (٥)» ویل و نفرین بر آن نمازگران که از نماز خویش باز مانده اند و آن را گذاشته

«الذین هم یرآؤن (٦)» ایشان که نماز می نمایند و نگرستن مردمان را نماز می کنند

«ویمنعون الماعون (۷)» و کس را نکار نیا مد ور کو مال باز می گیرند

النوبة الثانیه

این سورة صد و بیست و نه حرفست، بیست و پنج کلمه، هفت آیه، جمله به مکّه فرو آمد قول بیشتر مفسران قومی گفتند مدنی است آن را درمدنیات شمرند وازشمار مدنیان این سوره بیش آیست بخلاف کوفیان و بصریان، زیرا که کوفیان و بصریان «یرآون» آیت شمرند و مدنیان نشمرند قومی گفتند یك نیمه از اول سوره مکّی است، درشان عاص بن وائل السهمی فرو آمد، و قول بعضی در شان ولید بن المغیره فرو آمـد و قال ابن جریج کان ابوسفیان بن حرب

نحر كل اسبوع جزورين، فاتاه يتيم فسأله شيئا فقرعه بعصا فانزل الله فيه ويلك ثمة آخر سوره، كه مدنی است، درشان **عبدالله ابی سلول** منافق فرو آمد و در این سوره ناسخ و منسوخ نيست وفي الخبر عن **ابي بن كعب** قال قال رسول الله (ص) «من قرا سوره **«ارايت»** غفر الله له ان كان للزكوة مؤديا قوله **«ارايت»** الالف في **«ارايت»** الف الاستفهام ولها اربعة معان في الكلام تقرير و تثبيت و انكار ووعيد فالتقرير كقولك اما فعلت اما قلت قال الله سبحانه «اولا يعلمون ان الله يعلم» والتثبيت كقولك الست عالما ؟ قال الله تعالى «الست بربكم» والانكار كقولك اضرب زيدا؟! قال الله تعالى «افمن هذا الحديث تعجبون»؟ والوعيد كقولك اتضربني وتطمع السلامه قال الله تعالى «اتامرون الناس بالبر وتنسون انفسكم» وهذا الموضع تقريرٌ للتعجب من حال الكافر كما تقول ارأيت زيدا و فعله و مثله قوله «ارأيت من اتخذ الهه هوا» وقوله **«ارايت»** يحتمل انه رويه العين و يحتمل انه رويه القلب ومعناه العلم و تاويله **«ارايت الذي»** كذب **«بالدّين»** كيف افترى على الله والدين الاسلام كقوله «ان الدين عند الله الاسلام» وقيل الجزا والحساب كقوله «الذين يكذبون بيوم الدين» والتكذيب بالدين على وجهين احدهما انكار له و جحود به باللّسان، و الثاني ان لا يعمل به فيكون بمنزله المكذب به قوله

«فذلك الذي يدعّ اليتيم» اي ـ يقهر و يزجر و يدفعه عن حقّه والدّع الدفع بجفو وعنف و قرىء في الشواذ **«يدعُ اليتيم»** و معناه يتركه و يهمله ولا يعتني به

«ولا يحض على طعام المسكين» اي ـ لا يطعم **«المسكين»** ولا يامر غيره باطعامه لانه يكذب بالجزاء وهذا تحريك في اي من **القرآن** وفيه تشديد لانّه عزّوجل لم يعذر من ليس عنده طعام والزمه الحض على الاطعام والسعي على الفقير الجائع حتى يطعم واوعد في ذلك وعيدا غليظا وقوله **«على طعام المسكين»** اي ـ على اطعام المسكين والحض الحثّ، والمسكين هو الذي له شيء يسكن اليه والفقير الذي لا شيء له وقيل هما سواء قوله

«**فویلٌ للمصلس**» «**الدس هم عن صلوتهم ساهون**» ای ـ عـس مواقسها عافلون قال **مصعب بن سعد بن ابی وقاص** لابیه رحمهما الله اهم الّدس برکوها؟ـ قال لا بل هم الّدس اضاعوا مواقسها ولوبرکوها کانوا کفارا سرکها و کدلك روی عن السی(ص) قال «هم الّدس یوحرون الصلوٰ عن وقىها» وقال **ابن عباس** هم المنافقون، برکون الصلو فی السر اداعاب النّاس ویصلّون فی العلانیه اداحضروا کقوله «واداقاموا الی الصلو قاموا کسالیٰ «یرآؤن» الناس»» وقال **قتادة** سا عنها لا سالی صلّی ام لم یصل و قال **الحسن** هوالّدی ان صلاها صلّاها ریاء وان فاسه لم سدم وقال **الرحاح** لا یصلّونها سرا لانهم لا یعتقدون وحوبها و یصلّونها علانیهً ریاءً وعن **عطا بن دینار** قال الحمدلله الّدی قال «**الّدین هم عن صلوتهم ساهون**» ولم یقل فی «صلوتهم» وقال **ابوالعالیه** لایصلّونها لمواقسها ولا یتمون رکوعها ولاسحودها وعنه ایضاً هوالدی اداسحد قال رأسه هکدا وهکدا مملما

«**و یمنعون الماعون**» قال **ابوعبیده** «**الماعون**» فی الجاهلیه کـل منفعه وعطیه وعاریه و فی الاسلام الطاعه و الزکو وهوهاهنا الزکو لانه قرین الصلوٰ و «**الماعون**» فاعول من المعن والمعن الشیء القلیل فسمی الزکو والصدقه والمعروف ماعونا لانه قلیل من کسر رکدلك قال **الزّحاح** کل مافیه ادنیٰ منفعه من اعار آلات فی الدور کالفاس والقدر والدلو واقتباس النار مما یحتاج الفقیر الی استعارته و قیل هوالّدی سدله الحیران بعضهم لبعض وقیل «**الماعون**» مالا یحل منعه مثل الماء و الملح والنار یدل علیه ماروی عن **عایسه** انها قالت یارسول‌الله ماالّدی لا یحل منعه؟ـ قال «الماء والناروالملح» فقالت یارسول‌الله هداالما فما بال الناروالملح فقال لها یا **حمیرا** «من اعطی نارا فکانما تصدق بجمیع ما طبخ بدلك النار ومن اعطی ملحا فکانما تصدق بجمیع ما طیب بدلك الملح و من سقی شربه من الماء حیث لا یوجد الما فکانما احییٰ نفسا»

النوبة الثالثة

قوله تعالی «**بسم‌الله‌الرّحمن‌الرحیم**» افلح من عرفت بسم‌الله» ومارنح من

نهی عن «سم الله» من صحب لسانه‌ند کر «سم الله» وصحب حمانه حب «سم الله» کمی له سفها « سم الله » الی من نعمدنا ند کرالله[1]

درهر کلمه‌ای از کلمات « سم الله » اسرار ازل واند نعمه‌است ، اما درححب عزّت مواری است با سمع هرناسرا ی ندو نرسد و هر نامحرمی را سدو نسرد نه هرحه سمع ظاهر رسد حان ودل آن را قبول کمد ، ظاهرسسدن دیگرست وباطن ند درفس دیگر

سلی روزی درحدمت[2] حسد گفت الله ـ حسد گفت آنحه مسگو ی‌د کر رماست نا د کر حان ؟ ـ اگر د کرحاست ، رمان حودنابع آنست ورنه که محرّد رماست ، این آسان کاری است اللیس همان مسگوید که تومسگویی ، تو نروی حه فصل داری ؟ اس نار گا عام است ، نار گا عامّ هم دوست فروآید هم دسمن هم آسنا ، هم سگـانه مردمی نایدکه رساط ملوك در درون نرده‌ حای ناید ورنه نار گا عام هر کسی و هرخسی رسد

هرخسی از رنگ و گفتاری ندین ره کی‌رسد؟

درد نایـد درد سوز و مرد نایدگـام زن !

درد درد سوزدرد دین‌است ومرد گامزن مرد دیندار آن کافرمدبر که دین بدروغ داست واسلام دس‌سست‌انداحت سگر که رب العالمن نامصطفی (ص) حست حوس از بهرآن مدبر حه‌حطات می کند و کافر را حه‌سم میدهد «ارایت‌الذی نکذب نالدین» ای محمد می‌سی آن مرد سفی ولید بلید و بوجهل بی‌جهل که د ین‌اسلام را جحود می‌آرند ونبوت را ومعجزات ترا انکار می کنند ؟ ! ای محمد دین را حه زبان دارد که اسان آن‌را نید برند و از نانید برفس اسان درد ین حه‌نقصان آید ؟ «ان هذا الدین متین» دین اسلام دست آو بزی استوارست ،آن را گسستن و سکستن نست «لاانفصام لها» محجه وسطی‌است وعروه و ثقی[1] رلسان اهل حقیقت دین آنست که درزا عبودیت‌انقیاد کلّی‌بست گسری وروی‌ازهمه درگا ها بگردانی،

1 ـ الف سم‌الله 2 ـ الف حضرت

سا ناوودهی و دروکر بری

یکی ارعلماء طریقت کمه معنی «ان الدین عندالله الاسلام» آنست که هرحه دون حقّ است رای او نگداری وحقّ او برای هیحیز مگداری حبر درست است ار رسول حدا(ص) «الدین یسر» دین همه آسانی است، ریراکه بعاو ب رسانند آسانی است و درحبرست «ملاك الدین الورع» نظام دین اسلام ونوای عالم ایمان در ورع است، ورع برهیرباسد ار محرمات و حویستن‌داری باحرار ار ناتاسست و ناسانسب و مسعول بودن بساسست و باسست هردین که درو ورع نیست آن را در حضرت قرب محل قبول نیست ورع بحقیقت ورع‌حواص است هرحه براکر برسب که نیستی، دیده ارآن نگاهداری وهرحه داغ رضاء حق ندارد، دید رآن مطلع نگردانی، تا فردا ار دیدار حقّ حل حلاله بار نمانی

حسب‌عجمی کسرکی‌داست، سی سال ود که روی‌او‌تمام بدید بود روزی کسرك‌را کمب ای‌مسبور کسرك مارا آوارد ! - کمب بمن کسرك‌توام؟! - کمب مارا درین سی‌سال رهر آن نبودست که بدون‌او نحمری نگا کسم! وهمحنین‌سمع نگاه‌دار، ناصوتی که ملائم دین ساسد نسنود، واکرصوتی بسکا به سمع درآید و قصد دل کند، بوحید کـه دربان دلست‌آن را در دل نگدارد و سمع آب اسعفار سوید همحنین‌ربان نگا دارد تا هرحه را درراه حقّ نباید، ارآن نگوید ودست نگا دارد، تاحر بدامن‌حقیقت نرید وقدم نگاه دارد، تا حر برزمین فرمان نرود واین‌همه ورع عامّ است اماورع حاص ورع دلست وورع دل آنست که هرحه نه عالم حقیقت‌بود درآن فکرت‌نکند واکر حاطری بدو درآید که نه وارد حق‌باسد آن‌را بحاروب توبه و اسعفار ار درگا دل بروبد وآن آررزوها که سهوات در دل افکند بدست توکّل وحوف‌اردل محو کند وآنحاکه فرمان حق باسد بدل‌آنحا سفرنکند بادرمکان‌حویس بین‌اصبعین من‌اصابع‌الرحمن‌ثابت ماند هردل که حای ساطل‌سفرکند، مثال‌ساهی بود که ارتحت عرحویس وار مبان سپا حویس برود و در عالم اعداء سفرکند این‌حنین دل هرکر سلامت نبود وفرق میان ورع طاهر

وورع باطن آنست که ممو رع طاهرفردا دىد بار کىد حقّ‌راسىمد ومىو رع باطن امرور دىد فرار کرد حقّ را می‌سىد   **عمر حطّاب** دل ار هرحه دون حقّ حالی کرد ، لاحرم ىحلّی‌حو حل حلاله مرساحب دلس‌ىاف‌ ىامی گمب رای‌فلبی‌ر ىّی

« فو ىلٌ للمصلس » «الدىں‌هم عں صلٰوىهم ساهوں» «الدىں‌هم‌ىر آوں و ىمىعوں الماعوں » سىاں اىں‌سحں درسىىل ىهدىد ووعىداست‌ کسی را که ىمار ىکىد ور کو ىدهد ىا کسی که ىمارسماو‌وعملب کىد ور کو ىر ىا و کراهىب دهد حىر ىدارد اىں عافل ىی‌حاصل که ىمارسعاراسلام‌است ور کو فىطر دىں هر کرا سىی که طاهرس ارحلىب ورىب اىں دو فرماں مهمل‌است ، ىداىکه ىاطىس‌ارعمد دىں معطل است ىمار معام مىاحـاب است و ىر فی درحـاب وسىب ىحات ر کو ىىراىه سر ىب است و ىور فىامب و فاىوں کرامب ىسـد مومں مو حد حوں حطاب سرع وامر حو در فرائص ىمار ور کو ىروی متوحه گردد ىر گرارد آں و محافطب حدود و اوفاب آں مواطىب ىماىد ىحدی ىلىع وحهدی ىمام سرائط حوا وسرائط فىول درآں ىحای‌آرد لاحرم طاهر او ىىراىسه ادب دىں گردد وباطں او آراسىه صدق و احلاص

۱۰۸ - سورة الكوثر - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرّحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«انّا اعطيناك الكوثر (۱)» ما ترا [محمد] سكو بى فراوان و [حوض كوثر] [بسكان امت را از آن خير فراوان]

«فصل لربّك» تمار كن خداى خواند[1] خويش را «وانحر (۲)» و قربان كن [ودو دست برهم نه در نماز برزبر سينه]

«ان شانئك هو الابتر (۳)» او كه ترا دشمن ميدارد اوست بريده دست و دنام

النوبة الثانية

اين سوره چهل ودوحرف است، ده كلمه، سه آيت به مكه فروآمد وازمكيات شمرند ودرين سوره هيچ ناسخ و منسوخ نيست و در خبر ابى بن كعب است از پيغامبر (ص) هر كه اين سوره برخواند، الله تعالى اورا ازجويهاى بهشت آب دهد و بعدد هر كسى كه روز عيد اضحى قربان كند اورا ده نيكى نويسند قوله

«انا اعطيناك الكوثر» و قرىء «انطيناك» و«الكوثر» الخير الكثير وهو فوعل من الكثر روى انس بن مالك قال بينا رسول الله (ص) ذات يوم بين اظهرنا اذ اغفى اغفاءة ثم رفع راسه متبسما فقلنا ما اضحكك يارسول الله؟ قال «انزلت علىّ آنفا سورة فقرأ «بسم الله الرحمن الرّحيم» «انّا اعطيناك الكوثر» » فقرأ حتى ختم السورة ثم قال «اتدرون ما الكوثر»؟ - قلنا الله ورسوله اعلم قال «انه نهر في الجنة وعدنيه ربى عزوجل فيه خير كثير، لذلك النهر حوض ترد عليه امتى يوم القيامة آنيته عدد النجوم» وفى الصحيح ان رسول الله (ص) قال ليلة اسرى بى رأيت نهرا فسالت

۱- الف خداوند

جبرئیل ، فقال هذا « الکوثر » الّذی اعطاکـه الله فضرب بیدی فاذا هو یجری علی المسك» وقالت عائشة من ادخل اصبعه فی صماخیه سمع خریر وعن ابن عمر قال قال رسول الله(ص) «الکوثر» نهرٌ فی الجنه حافتا الذهب مجرا علی الدرّ والیاقوت تربة اطیب من المسك واشد بیاضا من الثلج وعن عبدالله بن عمر قال قال رسول الله(ص) « حوضی مسیر شهر ماؤ ابیض من اللّبن وریحه اطیب من المسك وکیزانه کنجوم السما من شرب منها فلا یظمأ ابدا» وروی عن حمید الطویل عن انس بن مالك قال قال رسول اللّه (ص) « ان لحوضی اربعه ارکان؛ فاول رکن منها فی ید ابی بکر والثانی فی ید عمر والثالث فی ید عثمان والرّابع فی ید علی(ع) فمن احب ابا بکر و ابغض عمر لم یسقه ابو بکر ومن احب عمر وابغض ابا بکر لم یسقه عمر ومن احب عثمان وابغض علیا لم یسقه عثمان ومن احب علیاً وابغض عثمان لم یسقه علیٌ ومن احسن القول فی ابی بکر فقد اقام الدین ومن احسن القول فی عمر فقد اوضح السبیل؛ ومن احسن القول فی عثمان فقد استنار بنور الله ، و من احسن القول فی علی فقد استمسك بالعروة الوثقیٰ ومن احسن القول فی اصحابی فهو مومن و من اساء القول فی اصحابی فهو منافق» عن انس قال دخلنا علی عبدالله بن زیاد وهم یتذاکرون الحوض، فقال یا حمزه ما تقول فی الحوض؟ ـ فقال ما کنت اری ان اعیش حتی اری امثالکم یمارون فی الحوض ولقد ترکت خلفی عجائز ما صلی امرا منهن الا سال الله عزوجل ان یسقیها من حوض محمد(ص) وفیه یقول الشاعر

یا صاحب الحوض من یدانیکا و انت حقّا حبیب ما یکا

وقال عبداللّه بن عمر « الکوثر » نهرٌ فی بطنان الجنه ای ـ فی وسطها وقال الحسن « الکوثر » هو القرآن العظیم وقال عکرمه هو النبوّ والکتاب وقال ابو بکر بن عباس هو کثر الاصحاب و الاتباع وقال الحسین بن الفضل «الکوثر» تیسیر القرآن وتخفیف الشرائع وقال جعفر الصادق(ع) «الکوثر» نورٌ فی قلبك دلّك علی و قطعك عما سوای » و عنه ایضا « الشفاعه » و قال

هلال بن ساف هو قول لااله الاالله وقيل الفقه في الدين وقيل الصلوات الخمس

قوله

«**فصل لربك وانحر**» قال **محمد بن كعب** يقول ان اناسا يصلون لغيرالله و ينحرون لغيرالله فانا «**اعطيناك الكوثر**» فلايكن صلوتك ونحرك الالي و قال **عكرمه و عطاء وقتاده** : «**فصل لربك**» صلوة العيد يوم النحر «**وانحر**» نسكك جمع له في الامر بين العبادة المالية والبدنية وقال **انس بن مالك** كان النبي (ص) ينحر قبل ان يصلي فامر ان يصلي ثم ينحر وقيل نزلت هذه الآية يوم **الحديبية** حين احصر النبي (ص) واصحابه وصدوا عن البيت فامره الله تعالى ان يصلّي وينحر البدن وينصرف ففعل ذلك وقيل قرن القربان بالصلوة لان السجود والنحر علما كل ملّة في الدنيا فقال «**لربك**» «**صل**» وضح لا لغير وروي عن **علي**(ع) قال «النحر هاهنا وضع اليدين في الصلوة على النحر» وعن **وائل بن حجر** قال رأيت النبي (ص) يضع يد اليمنى على اليسرى في الصلوة قريبا من الرسغ و يرفع يديه حتى يبلغا اذنيه وعن **ابن مسعود** ان النبي (ص) رأى رجلاً وهو صلّي واضعا يده اليسرى على اليمنى فنزع اليسرى على اليمنى ووضع اليمنى على اليسرى وقال(ص) «رفع الايدي في الصلوة من الاستكانة» قيل فما الاستكانة؟ قال «الا تقرا هذه الآية «فما استكانوا لربهم وما يتضرعون»»؟ وقيل «**فصل لربك وانحر**» اي استقبل القبلة بنحرك وقيل معنا ارفع يديك بالدعاء الى نحرك وروي ان النبي(ص) قال انا معاشر الانبياء امرنا بثلاث ، بتاخير السحور و بتعجيل الفطر ووضع اليمين على الشمال في الصلوة

«**ان شانئك هو الابتر**» «**الشانئ**» هو المبغض «**والابتر**» الّذي لاولدله وقيل هو الذي لايذكر بخير قال **ابن عباس** نزلت في **العاص بن وائل السهمي** وذلك انه راى النبي(ص) خرج من المسجد وهو يدخل فالتقيا عند باب **بني سهم** وتحدثا واناس من صناديد **قريش** في المسجد جلوس فلما دخل **العاص** قالوا له من الّذي كنت تحدث ؟ - قال ذلك «**الابتر**» يعني النبي(ص) ! و كان قد توفّي قبل ذلك **عبدالله بن رسول الله**(ص) و كان من **خديجة** و كانوا يسمّون من ليس له ابن ابتر، فسمته **قريش** عند

موت ابنه ابتر و صنبورا فانزل الله عزّوجلّ

« انّ شانئك هو الابتر » قيل لما توفی[1] عبدالله بن النبی (ص) خرج **ابو جهل** فقال لاصحابه ان **محمدا** قد بتر و انه اذا مات لا بقی له ذکر و لا يحور له امر فستريح منه فانزل الله عزوجل

« ان شانئك هو الابتر » ای ـ ان عدوك و مبغضك **اباجهل** ليس له فی الجنة نصيب بل هو منقطع من كل خير، و كانوا يقولون اذا مات ذكور والد الرّجل بتر فكانوا يقولون ان **محمدا** صنبور ای ـ انه فرد لا ولد له

النوبة الثالثة

قوله تعالی **« بسم الله الرحمن الرحيم »** بسم الله كلمة سماعها يوجب للقلوب سناءها، و للارواح صفاءها و للاسرار ارسماعها وعلاءها و بالحق بقاءها، عز لسان ذکرها و اعز منه جنان صحبها، و اعز منه سر عرفها و استانس بها

ساذی مؤمنان در ين جهان ازسماع نام و كلام اوست اين دوستان در آن جهان بلقاء وسلام اوست هذا سماعك من العبد الفاری، فكيف سماعك من الفرد الباری؟ هذا سماعك من العبد فی دار الهلك فكيف سماعك من الملك فی دار الملك؟ هذا سماعك وانت فی الخطر فكيف سماعك وانت فی النظر؟ هذا سماعك وانت مقهور ماسور، فكيف سماعك و انت فی دار النور والسرور من الشراب الطهور، مخمور فی مشاهد الملك الغفور!

ای عجبا امروز درسرای فنا در بحر خطا ميان موج بلا، از سماع نام دوست چندين راحت و لذت می يابی فردا در سرای بقا در محل رضا وقت لقاء چون نام دوست ازدوست شنوی لذت وراحت گوئی چند خواهی يافت؟! آن روز بنده درروضه رضا نشسته بر تخت بخت تکيه زده خلعت رفعت پوشيده، بر بساط نشاط آرامیده، از حوض کوثر شربت يافته، شربتی ازشربت شهد تر ازعسل شيرين تر، ازمشك بوياتر اينست که رب العالمين برمصطفی (ص) منّت نهاد، گفت[1]

۱ ـ الف فرود

«انّا اعطیناک الکوثر» ما ترا حوض کوثر دادیم، تا تشنگان امت را شراب دهی شرابی بی کدر، شارب آن بی شکر، ساقی آن یکی صدّیق اکبر، یکی فاروق انور یکی عثمان ازهر، یکی مرتضی انوراشهر(ع)، ابتسب لفظ جز که صادر گشت ازسید وسالار بشر(ص) وشبل

«انّا اعطیناک الکوثر» ای ـ«اعطیناک» البحرالکبیر ای مهتر کاینات، ای نقطه دائرهٔ حادثات، ما ترا نیکی فراوان دادیم که نفس خود خود ترا در وجود آوردیم وسرانجام نبوت تو ارواح بانصاف بار کشیدیم وترا بر تخت تخت در صدر رسالت بنشاندیم و ترا بمحلّی رسانیدیم که آب و باد وخاک و آتش از صفات کمال و جمال تو مدد گرفت حلم توخاک را ثبات افزود، طهارت تو آب را صفوت افزود، خلق توباد را سخاوت افزود قوت توآتش را هیبت افزود

در بعضی آثار آورده اند که سید(ص) درشب معراج چون خواستند که اورا بحضرت اعلی برند، از حسب جبرئیل (ع) درسفانه زمزم اورا طهارت داد، آن آب اول وضوء او جبرئیل بستد و برخود را بآن معمور کرد آب دوم میکائیل ببرد تا بررمز ملأ اعلی قسمت کرد، آب سوم خزانه غیب ببرد بحکم روز رستاخیز را چون آتش دوزخ فروغ بر آرد و عذاب ضرام خودآشکارا کند، بشنّد معربان آن آب سوم وضوء آن مهترعالم(ص) بر آن حریق جهنم باشد تاآرام گیرد ولهب اوفرونشاند وزبانه اوبحجاب خود بار شود تا عاصیان امت را ازشرر اوضرری نباشد

«انا اعطیناک الکوثر» ای محمد! ما ترا نیکویی فراوان بخشیدیم که نام تو برداشتیم وآوای توبلند کردیم داعی ازلطف خود رجوهر فطرت و نهادیم و نام تو سطر سطر توحید کردیم ای محمد! جوهر فطرت تو از جوار قدس قدم عمور قدم درطینت آدم بنهاد ود که ما معربان حضرت را وصف و کردیم و فضائل وشمائل توابشارا گفتیم وبمعاصری امی تا دیر هرگز هیچ کتاب ازفته، وهیچ معلّم را ندید ونه بهیچ کتاب نظر کرد ترا علم اولین وآخرین درآموختیم وشرایع دین واحکام اسلام و مکارم اخلاق ترا بیان کردیم هر کس را معلّمی بود

معلّم بو مابودیم هر کس را مودی بود مودب بوما بودیم «ادبنی ربّی فاحسن تادیبی» خبر معروف است ودر کتب صحاح مسطور و مسهور که شب معراج چون بحضرت رسید، حق جل جلاله اروی برسید وجود داناتر «یامحمد فیم یختصم الملاً الاعلیٰ» قال «لاادری» ! قال «فوضع ید بین کتفی فوجدت بردها بین ثدیی فعلمت مافی السماء والارض» گفتا اثری از آثار جلال در الجلال بسینه من رسید، دون آن و روح آن بجان من رسید دل من بمعروحت عطر محبت برسوخت، علم اولین و آخرین درمن آموخت اینست حقیقت کوثر، بواحب و کرامت بی‌سمر ارخداوند اکبر قوله «فصلّ لربك وانحر» ای «صل لربك» صلوة العید یوم النحر «وانحر» نسکك ای سید چون روز عید آید، نماز عید بگزار و چون نماز کردی قربان کن این خطاب بامهتر عالم است لکن مراد بدین امت است میگویند ای سید آنچه فرمودی بجای آوردیم امت را هر مای باجای آرند، ایشان را در آن خبری است «لکم فیها خیر» این خبر درجه خبرست؟ مصطفی (ص) بیان کرد، گفت اگر مرد مومن پوست گوسفند بر در کند و بدرویشان دهد همور ثواب آن یك گوسفند برسد که روز عید قربان کند مصطفی (ص) را برسید که اگر کسی درویش بود وطاقت قربان ندارد چه کند تا ثواب قربان او را حاصل شود؟ گفت «چهار رکعت نماز کند، در هر رکعتی یکبار «الحمد» خواند و یازده بار سوره «انا اعطیناك الکوثر» الله تعالی ثواب شصت قربان در دیوان وی ثبت کند

١٠٩ - سورة الكافرون - مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرّحمن الرحيم » بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

« قُل يا ايُّها الكافرُون (١) » بگوای محمد آن ناگرويدگان

«لااعبُدُ ما تعبدون(٢) » نمى پرستم آنچه شما مى پرستيد

« ولاانتُم عابدُون ما اعبُدُ (٣) » وشما نمى پرستيد آنچه من مى‌پرستم

« ولا انا عابدٌ ما عبدتُّم (٤) » ومن نخواهم پرستيد آنچه شما ميپرستيد

« ولا انتُم عابدُون ما اعبُدُ (٥) » وشما نخواهيد پرستيد آنچه من‌ميپرستم

« لكُم دينُكُم ولي دين (٦) » كيش شما شمارا وكيش من مرا

النوبة الثانيه

اين سوره مكّى‌است ، به مكه فرود آمد بود وچهارحرف‌است وبيست وسه كلمه ، شش آيت ودرين سوره يك آيت منسوخ است

« لكم دينكم ولي دين » نسخها آية السيف يروى عن جبير بن مطعم قال قال لى رسول الله (ص) «اتحب ان تكون اذا خرجت سفرا من امثل اصحابك هيئا و اكثرهم زادا» - قال قلت نعم بابى وامى انت يارسول‌الله قال «فاقرا بهذا السور الخمس « قل يا ايها الكافرون » و « اذا جآء نصرالله» ، و « قل هوالله احد » ، و «قل‌اعوذ برب الفلق »، و« قل‌اعوذبرب الناس»» وكنت اخرج مع من‌شاءالله ان‌اخرج معه فى‌السفر فاكون ابذهم هيئا واقلّهم زادا فما زلت منذ علّمنيهنّ رسول‌الله (ص) وقراتهن اكون من‌احسنهم هيئا واكثرهم زادا حتى‌ارجع من‌سفرى ذلك وروى‌ان رسول‌الله اوصى ابا فروة الاشجعى بقرآءة « سورة الكافرين » عندكل منام وقال «هى براءة من‌الشرك» وعن انس قال قال‌رسول‌الله(ص) «« قل يا ايها الكافرون »

ربع **القرآن**» وعن **ابي بن كعب** قال قال رسول‌الله(ص) «من قرأ سورة « **قل يا ايّها الكافرون**» فكانما قرأ ربع **القرآن** وتباعدت منه مردة الشياطين، وبرىء من الشرك ويعافى من الفزع الاكبر» وقال (ص) «مروا صبيانكم فليقرأوها عندالمنام فلايعرض لهم شيء» وقال **ابن عباس** ليس في **القرآن** سورة أشدّ لغيظ ابليس من هذه السورة لانها توحيد وبرآءة من الشرك قوله

«**قل يا ايها الكافرون**» قيل الالف واللّام للجنس، فهو على العموم وجمهور المفسرين على انها نزلت في رهط من الكفار اجتمعوا فكان فيهم **الوليد بن المغيرة والعاص ابن وائل و امية بن خلف والاسود بن عبد المطلب و الحارث بن قيس** وصناديدهم فقالوا يا **محمد** هلم فلنعبد ما تعبد سنة ونعبد ما نعبد سنة؟ فان كان الذى جئت به خيراً مما في ايدينا كنا قد شركناك فيه واخذنا بحظنا منه وان كان الّذى بايدينا خيراً مما بيدك، كنت قد شركتنا في امرنا واخذت بحظك منه فقال «معاذالله ان اشرك بالله غيره» ونزلت السورة فغدا رسول‌الله(ص) الى **المسجدالحرام** وفيه الملا من قريش فقرأها عليهم فعند ذلك ايسوا منه وآذوه وآذوا اصحابه واما وجه تكرير الكلام فان معنى الآية

«**لااعبد ما تعبدون**» في الحال «**ولا انتم عابدون ما اعبد**» في الحال، «**ولا انا عابدٌ ما عبدتم**» في الاستقبال، «**ولاانتم عابدون ما اعبد**» في الاستقبال اين سخن جاى آنست كه عجم گويند تكردم وتكنم، اى ـ لست « **اعبد** » الآن «**ولاانا عابدٌ**» فيما استقبل وقوله «**مااعبد**» تاويله من« **اعبد** »وهذا خطاب لمن سبق في علم‌الله انهم لايؤمنون كقوله « سبحـانه انه لن يؤمن من قومك الا من قدآمن » وقال اهل‌المعـانى نزل « **القرآن** » بلسان‌العرب وعلى مجارى خطابهم ومن مذاهبهم التكرار ارادة التوكيد والافهام كما ان من مذاهبهم التخفيف والاختصار قال **القتيبي** سبب نزولهما زمان وذلك انّ **القرآن** نزل شيئا بعد شيء وآية بعد آية فكانهم قالوا « **اعبد**» آلهتنا سنة، فقال‌الله «**قل**»لهم «**لااعبد ماتعبدون** »، ثم قالوا بعد ذلك استلم بعض آلهتنا، فانزل‌الله

«ولا انا عابدٌ ما عبدتم» «ولا انتم عابدون ما اعبد» «لکم دینکم» الشرك «ولی دینی» الاسلام وقیل «لکم» جزاء «دینکم» «ولی» جزاء دینی، کما قال «لنا اعمالنا ولکم اعمالکم» وهذه الآیة منسوخة بآیة السیف قرأ ابن کثیر و نافع وحفص «ولی» بفتح الیاء وقرأ الآخرون باسکانها

النوبة الثالثة

قوله تعالی «بسم الله الرّحمن الرحیم» اسمٌ عزیزٌ ما استنارت الظواهر الا بآثار توفیقه وما استضاءت السرائر الا بانوار تحقیقه، فبتوفیقه وصل العابدون الی مجاهدتهم و بتحقیقه وجد العارفون کمال مشاهدتهم، وبتمام مجاهدتهم وجدوا آجل مثوبتهم، وبدوام مشاهدتهم نالوا عاجل قربتهم

نام خداوندی که نثار دل دوستان امید دیدار او، بهار جان دوستان در مرغزار ذکر و ثناء او، هر کس را بهاری و بهار مومنان یاد وصال او. هر کجا راستی است آن راستی نام او، هر کجا شادی است آن شادی صحبت او، هر کجا عیشی است آن عیش یاد او، هر کجا سوری است آن سور مهر او، ملك امروز یاد دوستاخت او، ملك فردا دیدار ورضای او، است کرامت و منزلت، است سعادت و جلالت!

جلالتی نه بتکلّف، سعادتی نه گزاف

حقیقتی نه مجاز و، معالیی نه محال

در سرای طرب چون بکوفت دست عنان

ز حرج و هم فروشد ستارگان خیال!

قوله «قل یا ایها الکافرون» «لا اعبد ما تعبدون» عبدالله عباس گفت در قرآن سورتی نیست بر شیطان سخت‌تر وصعب‌تر ازین سوره، زیرا که توحید محض است وبرائت از شرك. وتوحید دو باب است توحید اقرار و توحید معرفت توحید اقرار یکتا گفتن است وتوحید معرفت یکتا دانستن. یکتا گفتن آنست که گواهی دهی الله را بیکتائی وپاکی درذات وصفات. درذات ازجفت وفرزند وانباز

پاك ؛ ودرصفات ازسبه وتعطیل ومنزه پاك صفات او نامعقول، کنه آن نامفهوم، نامحاط ونامحدود ازاوهام وافهام بیرون و کس نداند که چون ؟ و یکتا دانستن آنستکه او را جل جلاله درآلاء ونعما یگانه دانی وهاب و معطی اوست یگانه قسام و منعم اوست یگانه در کنش و کرداراوست یگانه درفضل ودرلطف اوست یگانه دررحمت ودر منت اوست یگانه نه کس را جز از وی شکرست ومنت ونه بکس جز از وی جولست وقوت نه دیگری را جزاوری منع است و منحت بندهٔ مومن موحد که سماع آیات توحید بروبافت بساطش آنست که مراقب برسکون وحرکت گمارد پاك نفس بی‌اجازت شریعت وطریقت براند ظاهر بمیزان شریعت بر کشد ، وباطن بمیدان حقیقت در کشد ، ونقطه اصلی‌را از اعتماد برهردو پاك دارد ؛ که گفته اند السعید من‌له ظاهرٌ موافق للشریعة و باطنٌ متابع للحقیقة وهومتبرئٌ من‌الاعتماد علی‌شریعته وحقیقته اگر ذرهٔ ای برخودش‌اعتماد بود ؛ خویشتن محض وبهود ت صرف باشد ای جوانمرد اگر از آنجا که اعلی‌العلی است تا آنجا که تحت الثری است همه ازطاعات وعبادات‌بر کسی جمان نبود که ذرهٔ ای ازخودی‌خود دست نداری وخویشتن را نیستی‌ناخودرا ناویدن بر بن‌همه عالم‌ندانی ؛ این را را تبائی بو القاسم نصر آبادی را گفتند ازمشایخ گذشته آنجا نشان‌راپود دراهیچ خبر هست؟ـ گفت درد با باقی آن‌هست ! درجمله برا دلی باید که درو درد ومصیبت باباقی بود ؛ باشادی عز باقی ؛ ان‌الله تعالی بعض‌الصحیح الفارغ عیسی مریم (ع)هیچ جای‌قرار نگرفتی، گرد عالم سیاحت کردی گفتند سبب جیست ؟ ـ گفت برامید آنکه‌قدم برجائی نهم که روزی قدم صدیقی آنجا رسید باشد تا آن قدمگاه گیا مارا شفیع بود ! اگر درد همه اولیاء عالم وصدیقان درهم گذارند، در گرد درد قدم عیسی پاك نرسد و اسار و سوز او در بن را جش بود ! حزائنا مملوء من الطاعات فعلیك بدر من الافتقار والانکسار

۱۱ ـ سورة النصر ـ المدنية

النوبة الاولى

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«اذا جآء نصر الله» چون يارى الله بتو رسد «والفتح (۱)» وگشاد [مكّه]

«ورايت الناس» و مردمان را بينى «يدخلون فى دين الله» كه در دين

خداى مى‌آيند «افواجاً (۲)» جوقا جوق، گروه گروه

«فسبح بحمد ربك» بستاى خداوند خويش‌را [بسزا وسزاوارى وخدائى‌را]

«واستغفره» وآمرزش‌خواه ازو «انه كان توّاباً (۳)» كه اوخداوند وبه‌پذيراست

[هميشه]

النوبة الثانية

اين سورة هفتاد و هفت حرف است، نوزده كلمه سه آيت جمله به مدينه

فروآمد قومى گفتند مكّى‌است، اين سورة به مكه فروآمد ودرين‌سورة ناسخ و

منسوخ نيست ودرخبرست از مصطفى (ص) «هر كه اين سورة برخواند، چنانست

كه با مصطفى (ص) روزفتح مكه آنجا حاضر بوده و ثواب وكرامت آن جمع

بيابد» قوله

«اذا جآء نصر الله والفتح» جمهور مفسران برآنند كه اين فتح، فتح

مكه است وشرح اين قصه بقول محمدبن اسحاق بن يسار و بقول علما اصحاب

اخبار آنست كه رسول‌خدا (ص) سال حديبيه اورا با قريش‌صلح افتاد، بشرط آنكه

اوقبايل عرب هر كه خواهد درعهد وامان رسول‌خدا (ص) شود و هر كه خواهد در

عهد وعقد قريش شود بنو خزاعه درعهد و امان رسول خدا شدند و بنوبكر در

---

۱ ـ الف جوقا جوق

عهد **قریش** شدند و پس از بعث **مصطفی** (ص) میان این دو قبیله عداوت بود بسبب آنکه **بنو خزاعه** یکی را کشته بودند از **بنی بکر** و ایشان آن عداوت در دل گرفته بودند، و پیوسته آن خصومت و کینه در دل داشته چون آن صلح افتاد رسول (ص) به **مدینه** بازرسید و مکیان سلاح بنهادند وایمن شدند چون سالی برآمد **بنو بکر** از مکیان یاری خواستند و بر **بنی خزاعه** افتادند و حلمی را بکشتند و باقی بهزیمت شدند **جبرئیل** (ع) از پیغام حق جل جلاله آمد و رسول (ص) را خبر داد که ایشان نقض عهد کردند، اکنون بسیج را کن به **مکه** رو، که وقت فتح آمد و **بنو خزاعه** خبرنامه برسول (ص) فرستادند، و رسول خود خبرداشت **قریش** چون بدانستند که رسول خدا (ص) از آن حال خبر یافت بترسیدند و رعبی عظیم در دل ایشان افتاد گفتند نباید که رسول ایشان را یاری دهد و بر ما خبر شود. **بوسفیان** را فرا کردند تا به **مدینه** شود و از رسول خدا (ص) عذر خواهد **جبرئیل** (ع) آمد و رسول را خبر داد از آمدن **بوسفیان** و رسول یاران را گفت که **بوسفیان** بعذرهمی آید و من قبول نخواهم کرد **بوسفیان** چون به **مدینه** رسید، نخست بدر خانه **فاطمه** علیها السلام شد و قصهٔ خود بگفت **فاطمه** (ع) گفت این کاربزرگتر از آنست که حدیث زنان در آن گنجد! پس بنزدیک رسول (ص) شد، و رسول (ص) بیش از آن نگفت که مکیان عهد بشکستند! و نیز جواب سخنان وی نداد تا **بوسفیان** نومید برخاست و بنزدیک **ام حبیبه** دختر خویش شد که عیال رسول بود و آن روز نوبت رسول آنجا بود طمع از ادیم عکاظی باز کرد که رسول (ص) بر آنجا نشستی **بوسفیان** خواست که بر آنجا نشیند، **ام حبیبه** نگذاشت، گفت این جامهٔ رسول (ص) وجای رسول (ص) است، کافر را نابخاست کفر نرسد و نسزد که برجامه وجای رسول (ص) نشیند! **بوسفیان** غمگین ونومید بازگشت وقصد **مکه** کرد پس رسول (ص) **مهاجر** و **انصار** را جمع کرد و گفت اسباب را راست سازید که سفر می اندیشد یاران را دشخوار آمد که سفر **روم** می پنداشتند، از آنکه خبر روم آمد بود و رسول (ص) حدیث **مکه** نهان داشت تا آن ساعت که فرا راه بود بیرون آمد با ده هزار سوار نشاد وسوی **مکه** رفت و فرمود

که سر راهها فرو گیرند تا پس از ما کسی با ایشان نرسد. زنی بود نام وی سارهٔ معتقه
بود. و پیش درین میان لشکر جامه سوی کردی، ملطفه ای بستد از حاطب بن ابی بلتعه به
مکه و قصه این زن و این ملطفه در ابتداء سورة الممتحنة بیان کرده شد. پس رسول
خدا (ص) با لشکر اسلام رفتند تا بغطفان رسیدند و اهل مکه را از ایشان خبر نه،
اما همی ترسیدند و بوسفیان را گفتند هیچ خبر از محمد (ص) نمی رسد و ما را دل
مشغول است؟ اینکی را بفرست تا خبر باز آرد. بوسفیان گفت این کار مهمست من خود
بروم و حقیقت این حال باز دانم. بوسفیان با حکیم بن حزام برفتند برا مدینه تا
بغطفان رسیدند شب و همهٔ کوه و دشت و صحرا روشنائی دیدند از چراغها و آتشها
که افروخته بودند. بوسفیان تعجب همی کرد که این مگر نه محمد (ص) است که
اورا چندین سپاه و حشم باشد! و عباس بن عبدالمطلب آن شب از لشکرگاه بیرون
آمده بود، و تجسس اخبار همی کرد. بوسفیان روی برسید، و میان عباس و بوسفیان
دوستی بود از قدیم، بازگفت ای باسفیان و اسحا چگونه افتادی؟ بدین وقت اگر
عمر ترا در یابد ترا هلاک کند! آنگه او را بر مرکوب خود نشاند و ردیف
خویش ساخت. عمر همان ساعت بیرون آمده بود، چون بوسفیان را دید
تیغ بر کشید و قصد قتل وی کرد. عباس گفت ای عمر او در امان منست!
پس عمر رفت تا رسول (ص) را خبر کند. عباس نیز بشتافت تا هردو بهم بدر خیمه
رسول (ص) رسیدند. عمر گفت یا رسول الله هذا ابوسفیان عدوالله قد امکن الله منه
بغیر عهد ولا عقد فدعنی اضرب عنقه! عباس گفت یا رسول الله انی قد اجرته! پس
رسول خدا (ص) اورا امان داد و قصد عمر از وی باز داشت. و اورا بعباس سپرد، گفت
«امشب او را بخیمه خویش بر». عباس اورا بخیمه خویش برد. دیگر روز بامداد
بحضرت رسول (ص) آمد رسول گفت «ویحك یا باسفیان الم یان لك ان تعلم ان لااله الا الله
وانی رسول الله»؟ بوسفیان گفت بابی انت وامی ما اوصلك واحلمك واكرمك والله
لقد ظننت ان لو كان مع الله اله غيره لقد اغنى شيئا. مادر و پدر من فدای تو باد
ای محمد چه حلیم و کریم که توئی و چه بردبار و بزرگوار و کریم طبع و خوش خوی

که بوئی ای **محمد** والله که ظن من چنانست که اگر با الله خدائی دیگر
بودی اورا کاری بگشادی ومارا بکار آمدی ! رسول(ص) گفت «یا با **سفیان** نمی‌دانی
که من رسول خداام؟» **بوسفیان** گفت خبری‌ازاین معنی‌دردل‌من‌می‌بود **عباس**
گفت ویحك یا **باسفیان** اسلم واشهدان‌لااله الاالله وان **محمداً** رسول الله قبل ان
یضرب‌عنقك **بوسفیان** چون‌این‌سخن‌از**عباس** بشنید، کلمهٔ شهادت بگفت ومسلمان
گشت **عباس** گفت یا رسول الله این **بوسفیان** مردی بزرگ منش است و تفاخر
دوست دارد با وی کرامتی کن بروبواجبی‌نه رسول (ص) فرمود «من‌دخل دار
ابی‌سفیان فهو آمن‌ومن‌دخل‌المسجد فهو آمن‌ومن‌اغلق‌علیه بابه‌فهو آمن» **بوسفیان**
خواست که‌بازپس برود به **مکّه** رسول (ص) **عباس**‌را گفت «احبسه بمضیق‌الوادی
حتی تمر علیه جنود الله فیراها» او را برهگذر لشکر اسلام بدار تا همه را ببیند
عباس اورا برممرّ لشکر اسلام بداشت فوج فوج، جوق جوق، گردوس گردوس
بروی همی گذشتند و **عباس** ویرا همی گفت که ایشان که اند واز کدام قبیله‌اند
وهر قوم که همی گذشتند فرا**عباس**‌میگفت افهم‌ابن‌احبك؟ تا آنگه که فوجی‌عظیم
درآمد ازمهاجر وانصار ورسول (ص) در میان ایشان چون ماه درمیان ستارگان
بوسفیان گفت بزرگ‌ملکی‌بداین برادرزاد تو! **عباس** گفت ویحك یا **باسفیان**
این نه ملك‌است که این نبوت است واوملك نیست که او پیغامبر خدای‌است ورسول
(ص) بر ناقه‌ای نشسته دست مبارك خویش دوتا کرده وریح بردست پالان نهاده
همی گفت «لا اله الا الله وحده صدق وعده ونصر عبده واعز جنده وهزم الاحزاب
وحده» پس **بوسفیان** ازپیش رفت ودر**مکه** شد و گفت **محمد** آمد باسپاهی عظیم
که کس طاقت آن ندارد مردمان همی گریختند، بعضی بکو همی شدند بعضی در
مسجد، بعضی درسرای **بوسفیان** تا سرای وی‌برسد وبعضی‌همی‌آمدند ودست بردر
سرای وی‌می‌نهادند تا آنگه‌یکساعت‌ازروز قتل کردند، وفی‌الخبر الصحیح‌قال‌النبی(ص)
یوم فتح **مکه** «ان هذا البلد حرمه الله یوم‌خلق‌السموات والارض فهو حرام بحرمة الله
الی یوم القیامة و انه لم یحل القتال فیه لاحد قبلی ولم یحل لی‌الا ساعةً من نهار

فهوحرامٌ بحرمه‌الله الی یوم القیامه» پس یکساعت مردمان خزاعه را دستوری داد
بقتل، آنگه نهی کرد، گفت «لاتقتلوا احدا الامن قاتلکم»، وجمعی مشرکان آن روز
باهم افتادند، قریب چهار هزار مرد، بسرو و سرجمل ایشان عکرمة بن ابی جهل بود
ومقیس بن صبابة و سهیل بن عمرو و صفوان بن امیه، یك زمان با خالد ولید وسپاه
اسلام جنگ کردند، آخر بهزیمت شدند و در مکه بحر آن یك زمان قتال نرفت و
ورسول خدا (ص) بنی جند را نامزد کرد که ایشان را بکشند اگر دریابند پس
قومی را از ایشان دریافتند و کشتند و قومی را درنیافتند و آخر مسلمان شدند
پس رسول خدا (ص) درمسجد شد وطواف کرد ودرخانه کعبه باز کرد وبفرمود تاپتان
را جمله بیرون انداختند وبشکستند وهبل را که بزرگترین بود آستانه درساختند
برگذرگاه مردم، تاهر کسی قدم بروی می‌نهد وخقارت وخواری وی پیدامیشود آنگه
رسول (ص) بلال را فرمود تابربام کعبه بانگ نماز گفت ومسلمانان درمسجد آمدند
ورسول(ص) دست درحلقه آویخت و گفت «لاالّه الاالله وحده، الحمدلله‌وحده، صدق
وعده و نصر عبده وهزم الاحزاب وحده» مردمان همی آمدند گرو گرو در دین
اسلام، چنانك رب العزّ گفت

« ورایت النّاس یدخلون فی دین اللّه افواجاً » و گفته‌اند رسول خدا
(ص) حلقهٔ در کعبه بگرفت وروی باقوم کرد، گفت «ماذا اقول وماتقولون»؟ سهیل
ابن‌عمرو برخاست، گفت چگویم یا رسول‌الله؟ اگر گویم اصلی، اصلی، اگر
گویم کریمی، ازتو کریم تروحلیم‌تر کس نیست! لیکن وحشتی افتاد میان توو قوم تو
وبآن وحشت بغربت افتادی، آخرعز بزرگوارت بیکران قوم خود ازآمدی اگر نزدیك
احابت عز بزرگوارم بودی نزدیك اقارب عز بزرگوارم برباشی تو آن کن که‌سزای
طبع کریم وخلق عظیم تواست رسول(ص) گفت «من امروز آن میگویم تاسما که
برادرم یوسف (ع) گفت با برادران خویش «لا تثریب علیکم الیوم یغفرالله لکم وهو
ارحم‌الرّاحمین»» قال محمدبن اسحاق کان‌جمیع من شهد فتح مکّة من‌المسلمین
عشر آلاف وکان فتح مکه لعشرلیال بقین من‌رمضان سنه ثمان واقام رسول‌الله (ص)

بمكّه بعد فتحها خمس عشره ليله بقصر الصلو ثم خرج الى هوازن و ثقيف وقد نزلوا حنيناً قوله

«اذا جآء نصر الله والفتح» قال ابن عباس لمّا اقبل رسول الله (ص) من غزو حنين انزل هذه السور عليه و قيل جآء نصر الله حين هاجر و آووا الانصار و توجهت اليه القبائل و كاتبه ملوك الارض و فتحت عليه مكّة و شرعت له الشّرايع و احكمت له الاحكام و عقد الالويه وجند الجنود وخطب بمناو عرفات و كسرت الاصنام وحاضت جمل الاسلام البحار، وضربت على اهل الكتاب الجزيه و خافه ملك الروم

« ورايت النّاس يدخلون في دين الله افواجاً» كان فيما قبل يصدقه الرجل ويصدقه المرأ على خوف من الناس يقاسي من الاذى بلاء عظيما فلما دنا اجله بعثّ عليه الناس فكانت القبيله باسره باسرها يصدقونه و يجاهدون معه و يلقون عنه حتّى اتيه اهل اليمن بقبائلها ومخاليفها فسربهم سرورا عظيما وقال «اتيكم اهل اليمن ارق الناس افئد الايمان يمان والحكمه يمانيه » وقال الحسن لما فتح الله عزّوجل على رسوله مكّة قالت العرب بعضهم لبعض ايها القوم لا يدان لكم بهو لآء فجعلوا «يدخلون في دين الله افواجا » و روى ان النبي (ص) قال «انّ الناس دخلوا « في دين الله افواجا» وسيخرجون منه «افواجاً»» قوله

« فسبح بحمد ربك» اي ـ صل لله شكرا على نعمه عليك و قيل «سبح بحمد الله » لا بحمد غيره قالت عائشة كان رسول الله (ص) في آخر عمره يكثر في ركوعه وسجوده «سبحانك اللّهم وبحمدك اللّهم اغفرلي وتب علي» يتاول هذه الآيه وفي روايه «سبحانك اللّهم وبحمدك استغفرك واتوب اليك» قال اهل اللّغه معنى الواو في قوله «وبحمدك» اي ـ سبحتك اللّهم بجميع آلائك وبحمدك سبحتك وقيل لمّا نزلت هذ السور ، قال رسول الله (ص) «قد نعيت الى نفسي» قال الحسن اعلم انه قد اقترب اجله وامر بالتسبيح والتوبه ليختم له بالزياد في العمل الصالح و عن امّ سلمه قالت كان رسول الله (ص) بآخر لا يقوم و لا يقعد ولا يجيء و لا يذهب الا قال « سبحان الله وبحمده استغفر الله واتوب اليه» ـ فقلنا يا رسول الله مالك لا تقوم ولا تقعد ولا تجيء ولا

بذهب الاول «سبحان‌الله واستغفرالله واتوب‌اليه» ؟ ـ قال «فانّی امرت بها» ثم قرأ «اذا جاء نصر الله والفتح» حتی ختمها وقال مقاتل لما نزلت هذه السورة قرأها رسول‌الله (ص) علی اصحابه وفيهم ابوبکر وعمروسعدبن ابی وقّاص، ففرحوا واستبشروا، وسمعها العباس فبکی! فقال‌له رسول‌الله(ص) «ماىبکيك يا عم؟» ـ قال نعيت اليك نفسك ـ قال «انه‌لکما تقول» فعاش النبی(ص) بعدهاستين مارأی فيهما ضاحکا مستبشرا وهذه‌السورة تسمی سورة «التوديع»

النوبة الثالثة

قوله‌تعالی «بسم‌الله الرحمن الرحيم» «بسم‌الله» کشف الکروب، «بسم‌الله» ستر العيوب، «بسم‌الله» غفر الذنوب»

گفتار «بسم‌الله» دل‌را پرنور کند، سرّرا مسرور کند، طاعت رامبرور کند، گناه‌را مغفور کند هرکرا در دل و زفان[1] نام الله نقش بود، اگرچه درآب و درآتش بود، عيش اوبا نام الله خوش بود عزيز بنده‌ای که دردل وی سوی‌الله بود، بزرگوار بنده‌ای که بر زبان وی ذکر الله بود بزرگان دين چنين گفته‌اند من انس‌اليوم بکلامه انس غدا بسلامه هر کرا در اين‌سرای‌راحت کلام اوست، فردادر بهشت او را لذت سلام‌اوست يکی ازبزرگان دين درمناجات گفته

الٰهی‌هرچه مرا ازدنيانصيب‌است، بکافران ده، وآنچه‌مرا ازعقبی نصيب‌است، بمؤمنان ده مرا دراين‌جهان يادونام توبس، ودرآن‌جهان ديداروسلام وبس! قوله «اذا جاء نصر الله والفتح» چون‌اين سوره ازآسمان فروآمد، رسول‌خدا (ص) گفت «يا جبرئيل نعيت الی نفسی» ! اين سوره ازوفات ما خبرميدهد، که زا فنا می‌ماند رفت، و شربت زهر مرگ می‌بايد چشيد ودرخاک‌لحد می‌بايد خفت! جبرئيل گفت ای سيد آن جهان‌ترا بهازاين‌جهان وخوارجوی ترا به از ديدارخلق! ای سيد، هرچند که راه بدو فناست، امافناطريق بقاست و بقا وسيله لقا است

ای‌جوانمرد اگر در کل کون با کسی مسامحه‌ای رفتی در بن مرگ، آنکس جز مصطفی عربی بودی اهر جند در سم بود آن سید(ص) ازصدف قدرت بر آمد، آفتابی روشن و دار فلك اقبال ساقه آسمان ورمین بدو آراسته، با این همه کرامت اورا گفتند «انك ميت وانهم ميتون» ای سید قدم در این سرای آدم نهادی، عالم کون زیر قدم آوردی بار آی بحضرت که عالم ابد روشن بتواست صمد قامت در اسطار سعادت واست جمال فردوسیان عاشق چهر جمال تواست آسمان حضرت مامشتاق قدم معروف تواست ای سید هرچه در آفرینش حلقه درگاه مامی کوبند؛ وبا بوبلائی نکی را جواب نیست، وهیچکس را بار نیست ای‌جوانمرد؛ بوقات او نیست جبرئیل بشکست، سادیدن او دین اسلام جون گریست، بمفارقت او ایمان بماتم بنشست آن روز که سماری در سینه او بکوفت ایوان کلمه لا اله الا الله بلرزید وجه عجب؟! سعد معاذ مکی ارجا کران حضرت وی بود جون ازدنیا برفت، حضرت نبوت(ص) این خبر بازداد که «اهتز العرش لموت سعد بن معاذ» بموت سعدمعاذ عرش رحمان بلرزید! پس نگاه کن تا باقر او سید حال چگونه باشد؟! آخر بنظر وی بصحابه آن بود که سید (ص) از حجره بیرون آمد باطنش همه درد گرفته، رخسارش زرد گشته، تن ضعیف و نحیف شد یك دست بر کتف علي (ع) نهاد، و دیگر دست بر دوش فضل از حجره بمسجد آمد دو رکعت نماز کرد پشت بمحراب باز نهاد، روی بیاران کرد، از دیده اوآب روان گشت صحابه دانستند که سید (ص) وداع خواهد کرد، و آن دیدار بازپسین است که نیز جمال او نخواهند دید سخن ملیح او نخواهند شنید محراب از او جدا خواهد ماند جهان از رفتن وی تاریك خواهد شد جبرئیل نیز بشارت نیاید رضوان نیز بشارت نیابد سید(ص) از حجره بخاك خواهد رفت وار زیر منبر در لحد خواهد خفت ای دریغا که آن جمال بر کمال که سلوت اندوهگنان و آرام دل ممتحنان بود در خاك خواهد شد، وخاك بر سرما خواهد نشست ما خبر آسمان بیز از که پرسیم؟ درمان درد هجران از که جوییم؟ اندیشه دل با که گوییم؟ همچنان خروش صحابه در مسجد افتاده و گرد

نومیدی بر رخسارها نشسته، و چراغ شادی در سینه‌ها فرو مرده؛ اصحاب همگنان آو
و آ سد همه گوش فرا داشته تا سید (ص) چه گوید؛ شنید بلفظ شریف و سخن
درآویز گفت «ای یاران من، ای عزیزان و ای عزیزان ای مهاجر و انصار، بدرود باشید
که عمر ما را انتها آمد و حساب ما فذلك شد و دیدار ما با قیامت افتاد شما را بدرود
میکنم و همه امت را که هستند و خواهند و بدرود میکنم سلام من بهمه امت رسانید و
بگوئید که ما را آرزوی دیدار شما بود، لیکن اجل کمین بگشاد و مرگ شبیخون
آورد؛ از حضرت آمدیم و باز بحضرت رفتیم؛ سنت من نگاه دارید و فریضه حق
بگزارید؛ نماز نگاه دارید؛ بندگان را نیکو دارید؛ یتیمان را بنوازید همه را
بدرود کردم، همه را بخدا سپردم خداوندا همه را بتو سپردم؛ نه بوبکر و عمر و
عثمان و علی (ع) نمی سپارم آدم فرزند سپرد موسی برادر سپرد خداوندا
من همه را بتو می‌سپارم نگاه دارشان تو باش، و درحمایت و رعایت خودشان بدار»
تمامی قصه وفات درسورة الانبیاء شرح داده ایم

«اذا جآء نصر الله والفتح» این «نصر» و «فتح» همانست که آنجا گفت
«نصرٌ من الله وفتحٌ قریب»، بر لسان اشارت بنزدیک اهل فهم، «نصر» نصرت دلست بر سپاه
نفس و «فتح» گشاد شهرستان شریعت است بشمع حقیقت و این نصرت درخزانه
حکمت است ومفتاح این «فتح» در خزانه مشیت نه هر دستی بدو رسد دستی که
بدو رسد، دست سعادتست که در آستین خرقه شریعت بود؛ ساعد این دست از ایمان
بود بازو از توحید، انگشتان از معرفت آنگه این دست بهرجای که کشیده گردد
این معرفه دروی می‌زند که

«جاء نصر الله» حسین منصور را گفتند دست دعا درازتر یا دست عبادت؟ —
گفت نه این و نه آن اگر دست دعا است با دامن نصیب بیش نرسد و آن شرك را
مردانست و اگر دست عبادتست با دامن تکلیف شرعی و شرطی بیش نرسد و آن دهلیز
سرای ایمان است دستی که از آفرینش بر رسد آن دست سعادت ست درسرا پرده
عنایت متواری، تا خود کی برون آید و دست بر که نهد؟!

سبلی گفت ما درحال‌حوس‌فروماندیم گا باسد که سك موی دمد حودس کوس ار حای بردارىم ، وگا بود که حىداں طاقت سماند که ىك موی حوس را حمّالی کسم حسن منصور اورا گفت آں حال که کوںس را سك موی ار حای برداری برداسه عماب باسی وآں ساعب که ىسك موی حوس‌را حمّالی سوالی کرد ، ار دسب عماب در افىاد باسی و صورب و صعب درهم سکسىه

۱۱۱ - سورة تبت - مکیة

النوبة الاولی

قوله تعالی «بسم الله الرحمن الرحیم» نام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« تّبت یدا ابی لهب » زیان کار بادا دو دست بو لهب « وتب [1] » و زیان کار بادا او باوی[1] او

« ما اغنیٰ عنهُ مالُهُ » بنا بداو را بکار مال او « وما کسب [2] » [و نه آنچه زاد] و نه آنچه فرادست آورد [از بن جهان]

« سیصلیٰ ناراً ذات لهب [3] » سوزد و سوزانند اورا با آتشی زبانه زنان

« و امرأتهُ حمالة الحطب [4] » وزن او آن هیزم کش [و آتش افروز در مردمان سخن چینی]

« فی جیدها حبلٌ من مسد [5] » در گردن او رسنی از خرمای سخت تافته

النوبة الثانیة

این سوره هفتاد و هفت حرفست بیست کلمه وپنج آیه جمله بمکه فرو آمد ودرین سوره ناسخ ومنسوخ نیست ودرخبرست از ابی کعب از پیغامبر (ص) «هر که این سوره برخواند، امید میدارم که او را با بو لهب اندر دوزخ جمع نکنند» قوله

« تبت یدا ابی لهب » کنی ابا لهب فی القرآن لانه کان بذی الاسم، کان اسمه عبد العزی و العزی صخرةٌ کانت عندها نصب بالطائف، وطمهاخالد بن الولید و قال ابو لهب لعنهُ، انما کانت کنیته ابا عتبة کنی باسم الاکبر عتبه و کنیه عتبه ابو واسع الذی قتله الاسد قال هذا القائل کنی بابی لهب لجماله وحسنه و کان

---

۱ - چنین است در هردو نسخه باوی

احول و كان عم رسول الله (ص) و كان اشد الناس على رسول‌الله و احسنهم لسانا قال اهل‌التفسير لمّا نزلت «وانذرعشيرتك‌الاقربين» اتى‌رسول‌الله(ص) الصفا فصعد عليه ثم نادى «يا صباحا» فاجتمع‌الناس اليه بين رجل يجيء و بين رجل يبعث رسوله فقال رسول‌الله (ص) «يا بنى عبد مناف يا بنى‌عبدالمطّلب ارأيتم لواخبرتكم ان خيلاً بسفح هذا الجبل تريد ان تغير عليكم‌اكنتم‌مصدقى؟»-قالوا نعم ماجربنا عليك كذباً قال «فانى‌نذير لكم‌بين‌يدى‌عذاب‌شديد» - فقال‌ابولهب تبّالك‌انّماجمعتنا لهذا؟! فانزل الله تعالى «تبت يدا ابى لهب» وقيل جمع‌الاقربين من‌اهل بيته وهم‌نفرا من عظماء قريش واطعمهم ثمّ دعاهم‌الى‌الله والى تصديقه ووعدهم عليه طاعة العرب وملك الدنيا و عزّالابد فقال ابولهب من بينهم الهذاجمعتنا؟ تبا لك! فنزلت

«تبّت يدا ابى لهب» اى - خابت و خسرت اسندالفعل الى‌اليد والمراد به نفسه على‌عادة العرب فى‌التعبير ببعض‌الشيء عن كلّه، كقوله «بما قدمت ايديكم» و قيل المراد به‌ماله وملكه يقال فلان قليل‌ذات اليد يعنون به المال و قيل «تبّت يدا ابى لهب» لعنة على ماله و ولده «و تبّ» لعنة على‌نفسه وقيل الاول دعاء والثّانى خبر، كما يقال عفر الله لك وقد فعل اهلكه الله و قد فعل قرأ ابن كثير «ابى لهب» ساكنة الهاء وهى‌لغة مثل نهرونهر وقيل انما اضاف‌التباب الى يديه لانه اخذحجرا فرمى به‌رسول‌الله(ص) وعن‌ابن‌عباس قال لمّا خلق‌الله‌القلم قال «اكتب ماهو كائن» فكتب فيما كتب

«تبّت يدا ابى لهب وتب» قال اهل التفسير لمّا انذرهم رسول‌الله (ص) قال ابو لهب ان كان ما يقوله ابن اخى‌حقا فانى‌افتدى نفسى بما لى! فانزل‌الله عزّوجلّ

«ما اغنى عنه ماله» اى - ما يغنى قال ابوالعالية يعنى - اغنامه، وكان صاحب سائمة ومواش «وماكسب» يعنى وما ولد وفى‌الخبر عن‌النبى(ص) «ولد الرجل من كسبه» ثم اوعد بالنار فقال

«سيصلى نارا ذات لهب» اى - سيدخل نارا يلتهب‌عليه، اى - سيدخله‌الله نارا ذات اشتعال

« وامراته » ام حميل ىب حرب‌ىں اميه احب ابى‌سفماں و كاىـب عـوراء « حماله الحطب » اى‌ـ ىماله الحدىب والكدب فال ابى عباس كاں ياتى‌بالسوك فمطرحهه بالّلىل فى‌طرىو رسول‌الله (ص) و اصحابه لىعقرهم وفال السّدىّ كاں ىمسى بالىمىمه فىلقى العداوه ىں الىاس ، من‌فول‌العرب فلاں ىحىطب على‌الىاس اىں حىاىىىب كه پارسىاں گوىىد «ىوهىرم ىرمىه» ىعىى ىرمىاعال فال‌الىىى(ص) « لاىدحل الحىه فىاب » و فى رواىه احرىٰ « لاىدحل الحىه ىمام » و حكى عں الىافعى اىه فال من‌اطراك فى وحهك ىما لىس فىك‌فمدىسمك، ومں ىمل‌الىك ىمل عىك ، و من ىمّ عىدك ىم ىك و من ادا ارصىىه فـال فىك‌ما لىس فىك فكدا لك ادا اسحطىه فال فىك مالىس‌فىك وفىل فى فوله « حماله‌الحطب » كاں ىعىّر رسولـ الله (ص) بالفقر و ىحىطب هى على طهرها من صىو الطلب فىسب ىدلك فرأ عاصم « حماله » بالىصب على‌الدم كفوله « ملعوىں » وفرأ الآحروں بالرفع وله وحهاں احدهما « سىصلىٰ ىاراً داب لهب » هو « وامراىه حمّاله الحطب » والىاىى « وامراىه حماله الحطب » فى‌الىار اىصا فوله

« فى‌حىدها » اى ـ فى‌عىقها « حبلٌ من‌مسد » سلىله من‌حدىد درعهاسىعوں دراعا ىدحل فى‌فىها وىحرح من دىرها وىلوى سائرها فى‌عىقها واصله من‌المسد وهو الفىل فا لمىىد مافىل واحكم من‌اىّ سىء كاں ، ىعىى السلىله‌الّىى‌فى‌عىقها فىلب من الحدىد فىلا محكما وفال مقاىل « من مسد » اى ـ من‌لىف فال الضّحاك فى الدىىا من‌لىف وفى‌الآحر من‌ىار ، ودلك الّلىف‌هوالحىل‌الّدى‌كاں ىحىطب ىه فىىىما هى داب ىوم حامله حرمه فاعىب فقعدب على حجر ىسىرىح فاىاها ملك فحدىها من حلفها فاهلكها

السوره الىالىه

فوله « ىسم‌الله الرحمں الرحىم » اسم ملك ىحىرب‌العفول عں ادراك عطمىه

وبلاست فی بحار رحمته وطرب القلوب بالطاف قربته وبروحت الارواح بنسیم محبته طاحت الاشارات وباهت العبارات وبطلت الرّسوم ، وانبهت العلوم ، وتسحب الاخبار، وطمست الآثار، وتست الادکار وحلت الدیار، وعمیت الابصار، ولم یبق الا الازل والقدم والجبروت والعظم والسناء السرمدی ، والکرم والقضاء الازلی والقسم

نام او که نه حرارو بادشا است ، ونه حرارو معبود ساجدان را مسجود است ، وقاصدان را مقصود نیست ارکی قائم نیست ارصنع قادر نیست ارهر وجودی موجود خداوندی معروف، بفضل و لطف موصوف بکرم وجود دلهای دوستان راغماست و جانهای موحدان را مشهود یکی بی طاعت مقبول و روزگارش مسعود ، یکی بی جنایت مردود وازدرگاه اومطرود نه آنجا علت است ونه اینجا جود ، حکمی است مبرم وقضایی معهود ، « وما نؤخره الا لاجل معدود » قوله

« تبّت یدا ابی لهب » چه کرد بولهب که درازل نصیب اوداغ حرمان آمد؟ چه آورد بوبکر در ازل که تاج سعادت و کرامت برفرق روزگارش نهادند ؟! تو گوئی که بولهب از آن شقی گشت که کافر آمد ! و بوبکر از آن سعید گشت که مسلمان آمد ؟! را حقیقت عکس است ! نه کفر در شقاوت دان نه شقاوت در کفر واسلام در سعادت دان نه سعادت در اسلام ! این کار نیست رفته وبود وددر ازل پرداخته

پیر طریقت گفت آ ارحکمی نیست ازمن رفته فغان از گفتاری که خود رابی گفته ، ندانم که شاد زیم یا آشفته ؟! ترسان از آنم که آن قادر درازل چه گفته ؟! سگ اصحاب الکهف رنگ کفرداشت ولباس بلعام [1] باعور طرازدین داشت ، لیکن شقاوت وسعادت ازلی ازهر دوجانب در کمین بود لاجرم چون دولت روی نمود ، بوست آن سگ ازروی صورت در بلعام بوشانیدند گفتند « فمثله کمثل الکلب » ومرقع بلعام درآن سگ بستند [2]، گفتند « ثامنهم کلبهم »

۱ - ح بلعم ۲- الف بوسیدند

۱۱۲- سورة الاخلاص - مکیة

النوبة الاولی

قوله تعالی « بسم الله الرحمن الرّحیم » بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان

« قُل هُوَ اللهُ احدٌ (۱) » بگو[1] [ای محمد] اوست آن خدای یگانه

« اللهُ الصّمدُ (۲) » الله بارخدای همه بارخدایان است

« لم یلد ولم یُولد (۳) » نزاد و نه زادند اورا، [نه از خبر است و نه از کس ، او بخو بیش است و بس]

« ولم یکن لهُ کُفواً احدٌ (٤) » و نبود هیچکس اورا همتا[2] [و نه درخور ، نه همتا و نه هم[3] صف]

النوبة الثانیة

این سورة « الاخلاص » بقول بعضی مفسران مکّی است ، به مکّه فرو آمده ، و بقول بعضی به مدینه فرو آمد چهار آیت است ، پانزده کلمه ، چهل و نه حرف و درین سوره نه ناسخ است و نه منسوخ و خبر درست است که مصطفی (ص) گفت «هر که سورة « قل هو الله احد » برخواند، چنانست که یك سه یك قرآن خواند» اصحاب تحقیق و اهل معانی گفتند این از بهر آن گفت که جمله علوم قرآن سه قسم است یك قسم از آن ذکر توحید است و صفات الله عزّ شأنه ، دیگر قسم اوامر و نواهی که از تکالیف شرع است سدیگر قسم قصص انبیاء و فنون مواعظ و این سورة « الاخلاص » مشتمل برمجرّد توحید و ذکر صفات الله پس در ضمن این سوره ثلث علوم قرآن است برطریق اجمال ازین جهت گفت «هر که این سورة برخواند، ثواب وی چندانست که ثلث قرآن برخواند» وروی عن ابی الدّردا عن النبی (ص)

۱- الف گوی ۲- الف هامتا ۳- الف هام

«ايعجز احدكم ان يقرأ ثلث القرآن في ليلة؟» قلت يارسول الله من يطيق ذلك؟ ! قال «اقرؤا «قل هو الله احد» فانّه يعدل ثلث القرآن» وعن ابي هريرة ان النّبي (ص) سمع رجلاً يقرأ «قل هو الله احد» فقال «وجبت» قلت ماوجبت ؟ قال «الجنّة» ! و قال (ص) «من اراد ان ينام على فراشه فنام على يمينه، ثم قرأ مائة مرّة «قل هو الله احد» اذا كان يوم القيامة يقول له الرّب «يا عبدي ادخل على يمينك الجنة»» و قال انس ان رجلا قال يا رسول الله اني احبّ هذه السورة «قل هو الله احد» قال «ان حبك اياها يدخلك الجنة» وعن سهل بن سعد قال جاء رجلٌ الى النبي (ص) فشكا اليه الفقر وضيق المعاش فقال له رسول الله (ص) «اذا دخلت بيتك فسلّم ان كان فيه احدٌ، وان لم يكن فيه احدٌ فسلّم على واقرأ «قل هو الله احد» مره واحده» ففعل الرجل فأدر الله عليه رزقا افاض على جيرانه وعن جرير بن عبدالله قال قال رسول الله (ص) «من قرأ «قل هو الله احد» حين يدخل منزله نفت الفقر عن اهل ذلك المنزل والجيران» وعن انس بن مالك قال كنا مع رسول الله (ص) بتبوك فطلعت الشمس بضياء وشعاع ونور لم ارها طلعت فيما مضى فاتى جبرئيل رسول الله (ص) فقال «يا جبرئيل مالي ارى الشمس اليوم طلعت بضيا ونور وشعاع لم ارها طلعت فيما مضى» ــ قال ذاك انّ معاوية بن ابي معاوية الليثي مات بالمدينة اليوم فبعث الله اليه سبعين الف ملك يصلّون عليه ــ قال «وفيم ذلك؟» ــ قال كان يكثر قرآءته «قل هو الله احد» باللّيل والنهار وفي ممشاه وقيامه وقعوده فهل لك يارسول الله ان اقبض لك الارض فتصلّي عليه ؟ ــ قال «نعم» فصلّى عليه ثم رجع وعن ابي بن كعب قال سئل النّبي (ص) عن ثواب «قل هو الله احد» فقال «من قرأ «قل هو الله احد» سائر الجسد على مفرق رأسه من عنان السماء وتنزل عليه السكينة وتغشيه الرحمة وله دويٌّ حول العرش وينظر الله الى قاريها فلا يسأله شيئا الا اعطاه اياه ويجعله في كلاءته وحرزه» وعن جابر قال قال رسول الله (ص) «من قرأ «قل هو الله احد» في كلّ يوم خمسين مره نودي يوم القيامة من قبره يامادح الله قم فادخل الجنة» وعن ابن عباس عن النّبي (ص) قال «الا ادلّكم على كلمة تنجيكم من الاشراك بالله تقرؤن «قل هو الله احد» عند منامكم»

اماسبب‌نرول‌هد السوره فی‌قول **مقاتل** و **قتاده** و **الضّحاك** ان ناسا من **الیهود** حاؤا الی‌رسول‌الله (ص)فقالوا صف‌لنا ربك؟ فان‌الله‌انزل نعته‌فی **التّوریه**،فاخبرنامن‌ای سی‌ءهوومن‌ای حنس هووهل‌یاکل‌وهل یسرب وممن‌ورث‌الدنیا ومن یورثها ؟فانزل‌الله عزوجل «**قل‌هوالله‌احد**» وقیل ان مسرکی‌قریس قالوا للنبی(ص) انسب‌لنا ربك فانزل‌الله هذ السّور وعن‌**ابن‌عباس**ان وفد نجران قدموا علی‌رسول‌الله(ص) فیهم‌السید والعاقب فقالوا للنبی(ص) صف‌لنا ربك من‌ای سی‌ء هو؟ ـ فقال‌النبی(ص) «ان ر ی لیس من سیء وهو بائن من‌الاسیاء » فانزل‌الله عزّوجل «**قل‌هوالله‌احد**» وسمی هذ السور نسب‌الرّب سبحانه و فی‌الحدیث صحیحه سبعون الف ملك کلّما مروا باهل سماء سالوهم عما معهم فقالوا نسبه‌الرّب سبحانه ولافرق بین‌الواحد والاحد ، یدلّ علیه قرآء **عبدالله‌بن‌مسعود** «**قل‌هوالله‌واحد**» وقیل «**واحد**» صفاته « **احد** » ذاته وقیل الاحد بمعنی‌الاول‌لا نه اول‌الاسماء وسابق‌الکل، واصله وحد قلبت واو همزه واکثر ما یقال «**احد**» فی‌الجحد کقولهم لیس فی‌الدار « **احدٌ** » ولا سبهه « **احدٌ** » ، واکثرما یقال‌واحد فی‌الاثبات کقولهم رأیت‌رجلا واحدا ولا یقال‌رجل « **احد** »وقیل الاحد هوالمنفرد ایجاد المفقودات و المتوحد باظهارالخفیات

«**الله الصمد**» قال **ابن‌عباس** «**الصمد**» السیدالّذی‌ینتهی‌سودده و یصمدالیه بالحوائج ، ای‌ یقصد صمد یصمد ای‌ قصد نحوه و کل‌مصمت‌لاجوف‌له‌عندالعرب صمد فقال‌المفسرون الّذی‌لا یاکل‌ولا یسرب وقال **قتادة** « **الصّمد**» الباقی بعد خلقه و قال **سعید بن جبیر** هوالکامل فی جمیع صفاته وافعاله و قال **عکرمة** «**الصمد**» الّذی لیس‌فوقه « **احد** » وهوقول‌**علی** (ع) وقال **السدی** هوالمقصود الیه فی الحوائج و المستغاث به‌عند المصائب و قال **جعفر** الّذی لم یعط خلقه من معرفته‌الاالاسم والصفه وعن **جعفر** ایضا «**الصمد**» خمسه أحرف،فالالف‌دلیلٌ علی احدیته ، واللّام دلیلٌ علی‌الهیته ، وهما مدغمان‌لا یظهران علی‌اللّسان و یظهران فی الکتابه فدل ذلك‌علی‌ان احدیته‌والوهیته‌خفیه‌لا یدرك‌بالحواس‌ولا یقاس بالناس،فخفاه باللّفظ دلیلٌ علی‌ان العقول‌لایدرکه ولا یحیط به علما، وظهور فی‌الکتابه دلیلٌ علی

انه يظهر على قلوب العارفين و يبدو لاعين المحبين في دار السلام والصاد دليل على صدقه فوعده صدق وقوله صدق وفعله صدق، ودعا عباده الى الصدق والميم دليلٌ على ملكه فهو الملك على الحقيقة والدال علامة دوامه في ابديته وازليته قوله

«لم يلد» نفي الاولاد والصاحبة، «ولم يولد» نفي الوالدين، و قدم ذكر «لم يلد» لان من الكفار من ادعى ان له ولدا ولم يدع «احدٌ» انه مولود و قيل «لم يلد» فيرث « ولم يولد» فورث

«ولم يكن له كفوا احدٌ» قرأ حمزة «كفوا» ساكنة الفاء مهموزً، وقرأ حفص عن عاصم بضم الفاء من غير همز، وقرا الآخرون بضم الفاء مهموزا، و كلها لغات صحيحة والكفو والكفي واحد، وهو المثل والنظير، ومنه المكافاة وقيل كفة الميزان اصلها من المكافاة فسددت و كسرت كما قالوا للحطاحط يقال كفاء الميزان و تكفاء ادا رجحت احدى كفتيه وسالت وفي الحديث «تزلزل الارض حتى تكفا باهلها» و في الآية تقديم و تاخير تقدير « ولم يكن له» احدٌ «كفوا» قال مقاتل قال مشركوا العرب الملائكة بنات الله وقالت اليهود عزير ابن الله وقالت النصارى المسيح ابن الله فاكذبهم الله ونفى عن ذاته الولاد والمثل وفي الخبر الصحيح عن ابي هريرة عن النبي (ص) قال قال الله عزوجل «كذبني ابن آدم «ولم يكن له» ذلك، وشتمني «ولم يكن له» ذلك فاما تكذيبه اياي فقوله لن يعيدني كما بداني وليس اول الخلق باهون على من اعادته، واما شتمه اياي فقوله اتخذ الله ولدا، وانا الاحد الصمد لم الد ولم اولد ولم يكن لي كفوا احد»

النوبة الثالثة

قوله تعالى «بسم الله الرحمن الرحيم» اسم من وجود الازل و بقاء الابد، لم يسبقه وقت ولم يحط بجلاله امد خلق السماء بلاعمد و وضع المهاد بلا اود، شكر من اطاعه ووفق عبد و قبل من اراد ومن قصد العالم حساب كل احد، ركع اوسجد،

قام اوفعد ، الحد او و حد ، عون‌اللّهف و كهف الضعف و للعاصين سند ، عون‌الاسير وظهرالفقير ومسخر كل ماوعد ، واحد لامن عدد ، فردٌ وبرٌ لم سمه والدٌ ولم سبقه ولد ، وهوالمسوم «الصّمد» «لم‌يلد ولم يولد» «ولم يكن له كفواً احد»

نام خداوندی یگانه یکتا ، در ذات یکتا و در صفات بی‌همتا ، از عیبها جدا وخداوندی را سزا ، عظمت‌ازار و کبریا ردا ، فردی وتری جمیلی جلیلی نه چون ما ، رحمانی رحیمی علّامی علیمی رانده احکام و قضا ، سازی غفاری جباری قهاری بزرگواری بی‌حد و بی‌جزا ، مجیدی دبانی حمیدی مهربانی بند نوازی‌کار سازی مستحقّ هر ثنا احسان او قدیم ، فرمان اوعزیز ، سمان اولطیف ملك اوبی زوال وبی فنا ، پاك ازعیب ، دور ازوهم برون ازقیاس ، موصوف بصفات معروف بأسماء

در جهر جوی تو فساندم ثنا حان‌ودل ودید هرسه کردم فدا
در هرجه کسی، ردل بدادم رضا حکمی‌که‌کسی‌وگرنجاست ، روا

« قل‌هو‌اللّه احد » ای محمد ! بیگانگان از نوست ما می پرسند ، بگو « اللّه احد » « اللّه » است آن یگانه یکتا ، در ذات وصفات یکتا ، درعزّت وقدرت یکتا ، درالوهیّت وربوبیت یکتا ، در ازل وابد یکتا ، خدائی را سزا وبخدا کاری دانا کریمست ومهربان ، لطیف ورحیم وپاك خدا ، عالم سر ونجوی ، دارند افق اعلی آفریدکارعرش وثری فرب بهرآشنا ، ومستحق هر ثنا ، در دل دوستان نورعنایت بیدا ، ازچشمها نهان وبصنع آشکارا

ای دور زچشم ، با دلم یکجائی بیدا بدلی ، ز چشم نا بیدائی !

« اللّه الصّمد » الّذی یصمدالیه فی‌الحوایج ویفزع الیه فی‌النوائب صمد اوست که بندگان‌را حاجت وتیمار بدوست امیدعاصیان ومفلسان بفضل‌اوست درمان بلاها ازکرم اوست ، دروشان را شادی بجلال وجمال اوست مبارك آنکس که مونسش نام اوست ، عزیز آنکس که بهر ایش یاد اوست ، شاد آن دل که در بند اوست ، پاك آن زبان که در ذکراوست خوش عیش آنکه روز کارش درمهرومحبّت اوست یکی نیست ندارد ، یکی‌بدوست ، و دوست بهر اوست که همّتش همه‌اوست

چسمی دارم همـه در ار صـورت دوسـت
ما دید مرا حوس اسب تا دوسب دروسب
او دید و دوسب فرق کردن نه نکوسب
ما اوسب بجای دیده ، ما دیده حود اوست

ویقال «الصّمد» الّذی ىقدس عن احاطه علم المخلوقں به او ادراك بصرهم او اسراف معارفهم «صمد» اوسب که عقلها متحیر آمد در حلال او ، حرد ها سراسیمه گسب در حمال او ، فهمها عاحر سد ار ادراك سر او ، اندیسه ها ریر ورىر گسب ار امراو حگرها حون سد در قهر او ، دلها ىگداحب درسماحت او

نیر طریقب کسف الاعسار فی وحوده فقدٌ والرّسوم والاطلال عند سهود حقه محوٌ وحودی که حدودس بعدم بارسود ، آں وحود محار گویند نه وحودحقیقب ای مسکیں آ ب عدم حود ارلوح قدم برحواں و رات ىسىی حود در عالم هستی او بریں ، در مساهد ساهد قدم مدهوس سو و ار هوس حود بیهوس سو در رکوع و سحود حود را هستی مىه ، و در وحود حلال حقیقب حرقـه وحود محاری بدر وبا او بگوی

حون با حودم ار عدم کم ام کم	حـون با تو سـوم همه حهـانم
بیـد بر مرا و رایگاں دار	هر حند که رایگاں گرانم

گفته اند اىں سوره «قل هو اللّه احد» هر آیتی تفسیر آیت پیساسب ، حون گویند من «هو» او کیسب؟ـ بو گویی «احد» ، حون گویند «احد» کیسب؟ـ بوگویی «صمد» ، حون گویند «صمد» کیسب؟ـ بوگوئی الّذی «لم یلد ولم یولد» حون گویند «لم یلد ولم یولد» کیسب؟ـ بوگویی الذی «لم یکن له کفواً احد» ویقال کاسف الاسرار بقوله «هو» وکاسف الارواح بقوله «اللّه» وکاسف القلوب بقوله «احد» ، وکاسف نفوس المومنین باقی السور ویقال کاسف الوالهین بقوله «هو» والموحدین بقوله «اللّه» والعارفین بقوله «احد» والعلماء بقوله «الصّمد» والعقلاء بقولـه «لم یلد ولم یولد» «ولم یکن له کفواً احد»

ای محمد و الهان را ںگوی « هو » اسان را رمر واسا ں کفاںب ماسد، نام و‌ ـصف مگوی که اسان اصحاں عںں اند، ںسوانند دىد و سىند که کسی نام و صفت دوسب ںرد ورهمه دل ودىد و رىان اسان ماسد، اں حماںسب که گوىند

درعسق ںوام کار ىداںحای رسىد کردىد حود درىعم آىد رحںوا

ما عارفان ىگوی « الله » ا اسان فدم ںرںساط ىمرىد دارىد، درنام « الله » چىان‌مسىعرىں‌سد اند که ىرواىںی‌دىگری ىدارىد ماىو حدان ںگوی که « احد » که حان اسان‌را مدد ارىور ىوحىد اسب و روح رُوح اسان ساف ىوحىدىسب ما عالمان ںگوی که « الله الصمد » اسان رحب ىسار ىدرگا صمدىب دوالحلال افکىد اند ںی حمه‌ای ماراںگرداىد ماعاقلان ںگوی

« لم ىلد ولم ىولد » «ولم ىکں له کفواً احد» سما که‌عفل‌دارىد، ىاری‌درىاىىد و ىداىىد که او را رں و فررىد ىىسب حوںس و ىىوىد ىىسب، مىل و ماىىد ىىسب « لىس کمىله سیء و هو السمىع الىصىر » ای محمد مں ىرا حىىب حواىدم و معنی محىّب مواقفب اسب ودوسب را درهمه احوال ىىاںب داسىں ای محمد حوں دسمں ىرا ىدگوىىد، مںحـ اں دهم، حوں‌مرا ىدگوىىد، ىو ىرحواںد وحو‌محب‌درمعنی موافقب ىکرار عقبهٔ کافرىرا ساعر گفب، مں حواب دادم او ىهر ىو و ىىاںب داسب ىو که « وما هو ىىفول ساعر » حوں مرا ىاسرا گوىىد، ىو حواب د که «هوالله احد» حارب ىرا کاهں گفب، مں حواب دادم که « ماهو ىىفول کاهں » حوں معطل مرا ىعطىل گوىىد، ىوحواب د که

«الله الصمد» ولىد معىره ىرا ساحر گفب که «اں هدا الاسحرٌ ىوىر»، مں‌حواب دادم ىه ىهدىد که «ساصلىه‌سقر» ىوىىرحوں ىرسا مرارں وفررىد گوىىد، حواب د « لم ىلد ولم ىولد » ىولهب ىرا گفب ىىا لك مں‌حواب دادم که « ىىب ىدا ابی لهب » ىو ىىر اگر معاں مرا همىا و همسر گوىىد حواب د که « لم ىکں له کفواً احد »

۱۱۳ - سورة - الفلق - مدنية و قيل مكية

النوبة الاولى

قوله تعالى « بسم الله الرّحمن الرحيم» بنام خداوند فراخ بخشايش مهربان

«قُل» بگو [ای محمد] «اعُوذُ برب الفلق (۱)» فرياد ميخواهم بخداوند همه آفريد

« من شر ما خلق (۲) » از بد هرچه بيافريد

« من شرغاسق اذا وقب (۳)» وازبد شب كه درآيد [و ماه كه برآيد]

« ومن شرالنّفاثات في العقد (٤) » واز بد دمندگان درگرها

« ومن شرّ حاسد اذا حسد (٥) » واز بد آن بد چشم بد بين بد خواه كه بد خواهد تا بد نگرد

النوبة الثانية

اين سورة بنج آيتست بيست وسه كلمه هفتاد وچهار حرف جمله به مدينه فروآمد وقومى گفته اند كه به مكه فروآمد ودرين سورة ناسخ ومنسوخ نيست وفي الخبر عن عقبة بن عامر الجهنى يقول سمعت النبى (ص) يقول «ا نك لن تقرا سورة احب الى الله ولا اقرب عنده من « قل اعوذ برب الفلق » فان استطعت ان لاتدعهافى صلوة فافعل» وعن ابى بن كعب عن النبى (ص) قال «من قرأ « المعوّذتين » فكانما قرأ الكتب الّتى انزلها الله كلّها قوله

« قل اعوذ برب الفلق » سبب نزول « المعوّذتين » مارواه البخارى فى صحيحه وذكر المفسرون قالوا ان غلاما من من اليهود كان يخدم رسول الله(ص) وكان يعجبه حسن خدمته فد سّ اليه اليهود ولم يزالوا به حتّى اخذ مشاطه رأسه(ص) وعدة اسنان من مشطه فاعطاها اليهود فسحروه فيها وكان الّذى تولّى ذلك لبيد بن اعصم اليهودىّ ثم دسّها فى بئر لبنى زريق ، يقال لها ذروان ، فمرض(ص) و انتشر

شعر رأسه وجعل يذوب ولا يدري ما عراه وكان يرى انه يأتي النساء ولا يأتيهن فبينا هو نائم ذات يوم اذ اتاه ملكان فقعد احدهما عند رأسه والآخر عند رجله، فقال الّذي عند رجله للّذي عند رأسه ما بال الرجل؟ - قال طُبّ - قال وما طُبّ؟ - قال سحر - قال ومن سحره؟ - قال لبيد بن اعصم اليهودي - قال فبم طبّه؟ - قال بمشط و مشاطة - قال واين هو؟ - قال في جفّ طلعة تحت راعوفة في بئر ذروان، فانتبه النّبيّ (ص) وقال «يا عائشة اما علمت ان الله اخبرني بدائي»؟ ثم بعث رسول الله (ص) عليا (ع) والزّبير وعمّار بن ياسر فنزحوا ماء البئر كانه نقاعة الحنّاء ثم رفعوا الصخرة واخرجوا الجفّ فاذا فيه مشاطة رأسه واسنان مشطه واذا فيه مثال من شمع مثال رسول الله (ص) مغروز بالابر واذا وتر عليه احدى عشر عقدة، فقيل ان السّورتين نزلتا حينئذ احدى عشر آية لحلّ تلك العقد، فجعل كلّما قرأ آيةً انحلّت عقدة ووجد رسول الله (ص) خفّةً حتى انحلّت العقدة الاخيرة فقام عليه الصلوة و السلام كانّما انشط من عقال وجعل جبرئيل (ع) يقول بسم الله ارقيك من كلّ شيء يؤذيك من حاسد وعين والله يشفيك فقيل يا رسول الله افلا نأخذ الخبيث فنقتله؟ - فقال «اما انا فقد شفاني الله واكره ان اثير على الناس شرّا» قالت عائشة ما غضب رسول الله (ص) غضبا ينتقم من احد لنفسه قط الّا ان يكون شيئا هو لله عزّوجل فيغضب لله وينتقم. الجفّ قشر الطلع، والراعوفة حجر في اسفل البئر يقوم عليه المائح و هو الّذي يجعل الماء في الدلو فيخرجه الّذي على رأس البئر والمشاطة ما سقط من الشعر مع المشط في هذا الحديث دلالةٌ على صحة السّحر وانّ له حقيقة خلاف قول من زعم انه لا حقيقة له، لانّ النبي (ص) كان يجد وجعا لذلك الا ترى انّ احد الملكين قال للآخر ما وجع الرجل وهذا من اوضح دليل على حقيقته فان قيل ما الحكمة في نفوذ السحر وعمله في النبي (ص) ولما ذا لم يردّ الله تعالى كيد الكائد الى نحره بابطال مكر وسحر؟ - قلنا الحكمة فيه الدلالة على صدق رسول الله (ص) وصحة معجزاته و كذب من نسبه الى السحر والكهانة، لان سحر الساحر عمل فيه حتى التبس عليه بعض الامر واعتراه نوع من الوجع ولم يعلم النبي (ص) بذلك حتى دعا ربّه فقد روي انه دعا ثم دعا ثمّ دعا، فاجابه الله سبحانه و

شیٔ له امر ولو کان ما یظهر من المعجزات الخارقة للعادات من باب السحر علی ما زعم اعداؤه لم یعجزه عنه ما عمل من السحر فیه ولتوصّل الی دفعه من عنده وهذا بحمدالله من اقوی البراهین علی نبوته وانما اخبر النبی(ص) عائشة من بین نسائه بما کشف الله تعالی له من امر السحر لان النبی (ص) کان مأخوذا عن عائشة فی هذا السحر علی ما روی یحیی بن یعمر قال حبس رسول‌الله(ص) عن عائشة سنة، فبینا هو نائم اتاه ملکان، الحدیث الی آخر قوله

« قل اعوذ » ای ـ احترز وامتنع واستجیر ومعاذالله من کذا، ای ـ احترز به منه والعرب تقول اطیب اللّحم عوذه، ای ـ ما عاذ بالعظم ای ـ لزق به « برب الفلق »، « الفلق » فی الاصل الخلق کلّه، ما فی الدنیا شیٔ الا هو عن انفلاق یحصل اللّیل والنهار والمطر والریح والنبات والدواب حتی الانفاس والاصوات والثّمار والجواهر والمیاه، وقال قوم من المفسرین « الفلق » الصبح، تقول العرب ابین من فلق الصّبح وقال وهب بن منبّه هو طبق علی جهنم، وقیل جب فی جهنّم وقدم بعض اصحاب رسول الله (ص) الشّام فرأی آثار نعیم ملوکهم وما کانوا فیه من عصار الدّنیا وسعتها قال «لا یعجبکم ما اوتوا من الدنیا فان وراءهم الفلق» وقیل هو بیت فی جهنم اذا فتح باه استغاث اهل النار من شدة حر، وقیل هو اسم سرداب اودیة لها شعاب واسمها الهبهب

« ومن شرّ غاسق اذا وقب » قال ابن عباس هو اللّیل اذا اقبل بظلمته من المشرق و دخل فی کل شیٔ و اظلم والغسق الظّلمة غسق اللّیل اذا أظلم وقیل « الغاسق » البارد فی الاصل، والغساق البرد، وسمی الغساق لانّه یحرق ببرده کما یحرق الحمیم بحرّ وهو الآخر من شکله، ای ـ من شکل الحمیم، فجعل الغساق من شکل الحمیم لانهما یحرقان معاً هذا بحرّ وهذا ببرد وسمی اللّیل غاسقا لانّه ابرد من النّهار وقیل « الغاسق » القمر ونظر رسول‌الله(ص) الی القمر فقال « یا عائشة استعیذی بالله من شر هذا فانه الغاسق اذا وقب » فعلی هذا التفسیر هو « غاسق » لبرود ضوءه ضدّ ضیاء الشمس والوقوب الدخول وانه (ص) کنی عن اللّیل بالقمر

فاسعاد من سر اللّيل لا ن الحن ا نما ىىسر اللّيل ، ويعال وتحطف وسطر في ظلماء اول اللّيل اذا ادلّهم ، و كذلك نهى رسول الله (ص) عن السير في اول اللّيل وامر ىعطىه الاواني واعلاق الابواب وانكا الاسقيه وضم الصبيان وقال «لو يعلم الناس ما في السير اول اللّيل لما سار راكب بليل ابدا » وقيل المراد به القمر اذا خسف واسود

« اذا وقب » اى - دحل في الخسوف او احد في العيبوبه و قال ابن زيد « ومن سر عاسق اذا وقب » يعنى الثريا اذا سقطت قال وكانت الاسقام والطواعين تكثر عند وقوعها و ترتفع عند طلوعها

« و من سرّ النفاثات في العقد » يعنى سواحر اللّاتى ينفثن في عقد الخيط حين يعقدن والنفث نفخ بغير ريق بخلاف التفل وقيل النفث النفخ اذا كان مع الرّيح ندى « والعقد » ما يعقد الساحر على وتر اوخيط اوشعر، وهو نفث وبرقى وقرأ يعقوب « النافثات » والمراد بهن بنات لبيد بن اعصم سحرن النبى (ص) وفي كيفيه ذلك اقوال، احدها انه ايهام الاذى وتخييل المرض ولا تأثير له والثانى انه يؤثر كما يؤثر العين في المعيون والثالث انه بمعونه الجن

وفي سحر النبى (ص) قولان قال بعضهم سحره لبيد بن اعصم كما ذكرنا و عليه الجمهور وانكر بعضهم وقال ان الله تعالى انكر على من قال هذا في صفه النّبى (ص) حيث يقول « و قال الظالمون ان تتبعون الا رجلا مسحورا » الآيات وقيل اراد بالنفاثات في العقد النساء اللّواتى يسلبن قلوب الرجال بحبهن قال ابو تمام

السالبات القلب عن نعمه ... بالسحر، والنافثات في عقد

« ومن سر حاسد اذا حسد » يعنى اليهود فانّهم كانوا يحسدون النبى (ص) قال الحسين بن الفضل جمع الله السرور في هذ السور وختمها بالحسد ليعلم انه اخس الطبائع وقيل الحسد تمنى زوال النعمه من صاحبها ، وقيل « و من سر حاسد اذا حسد » يعنى من سر عينه ونفسه ، والحاسد هو العيون الّذى تلفع عينه ونفسه و في السور اىه دفاع السرور من الله ، ومن صح وكّله على الله فهو الّذى صح تحققه بالله ، و اذا صحّ تحققه بشهود جريان التقدير و براءته عن حوله وقوته فالى ان يزول

البلاء اسراح من بعب تردد الفلب فی السدسر وعن فر ب بر فی الی حاله الرضا کمی مراده املا وعند دلك الملك الاعظم فهو نظاهر لا نعرض الاسعاد و نعلمه لا نحلوعن التسلیم والرّضا

النوبة الثالثة

قوله تعالی « بسم اللّه الرحمن الرحیم» بسم اللّه » « الّذی خلق الانسان من علق » وا لذی الصاح من الفلق ، واسا السموات طبقا فوق طبق لا معلق لما فتح ولا فاتح لما اغلق ، اودع ادراك البصر فی الحدق ، و رکب الکلام فی اللّسان وانطق رب الصباء و السفق ، «واللّیل وماوسق» و «القمر اذا اتسق»

نام خداو ندی که طوق یادش درزفاف احباب است واسباب مریدان زمر سطوات عرش حرا است ، سی حگرها کــه در آ تش دوستی او کباب است ، سا عزیرا کــه بدل میسورد و بس درعذاب است ، سا مسبافا که در بادیه طلب درآرزوی قطره‌ای آ ب است ، حون بنداست که رسند ، بداسب که آنچه دید سراب است !

هرلکه عشق تو دل احیاست درفصه عشق تو هزاران باست

« قل اعوذ برب الفلق» «من شرماخلق» را عامه بندگان آ نستکه بتوسه ارسر بدان و کید کاندان وحسد حاسدان و بدافتاد جهان استعاذت می کنند بخداوند جهانیان ، بحکم ظاهر این سور ارسحا کمت مصطفی (ص) «تعوذوا باللّه من جهد البلاء ودرك الشقا و سوء القضاء وشماته الاعداء» وکان (ص) یقول « اللّهم انی اعوذبك من العجز والکسل والجبن والبخل والهرم و عذاب القبر اللّهم انی اعوذ بك من الفقر والقلّه والذله واعوذبك ان اظلم اواظلم واعوذبك من الشقاق والنفاق و سوء الاخلاق»

اینست طریقه عامه مومنان ظاهرسر نعت کارداسن وهنگام بلاء دست دردعا و تضرع زدن وازحق جل جلاله عافیت خواستن اما را جوانمردان طریقت وارباب حقیقت تسلیم ورضاست والسه الاسار بقوله « الا من اتی اللّه بقلب سلیم » وبقال دع التدبیر الی من خلقك تسترح بدبیر کار با خداوندگا گذار تصرّف درآفرید آفریدگار

را مسلّم‌دار ، اررا اعىراص برحمر، بعرّص وصول مکں ، اردرگا اومعرص‌مباس[۱] ،
اورا و کمل و کمل و کارساز حوددان ، ىا اس فرمان را ممىمل ىاشى که « واٌىحده
و کىلا »هر دل که دراو سلىم ورصا حمع سد، سعدآں ىں فر ىں‌سلامت کسب، وآں
سىمه دست[۲] ارآفاب سر ىسـمسلّم‌سد، سلىم درحه دسح و حلىل اسب(ع) حلىل را
حطاں‌آمد که«اسلم» حواب‌داد که «اسلمب» ىسرار ىدرساں سلىم دىد ، ىعلىم
ىدر لىاس سلىم ىوسىد ، قرآں محىد ار سلىم ىدر وىسر حىرداد که «فلما اسلما»
ىسلىم درىں‌حهاں مىمار دىں اسب و درآں حهاں مفىاح دارالسلام رصا آىست که
ىىده‌ای ىر ىسىد ىاسى و ىهرحىه رود حرسىد ىاسى و مىىطر قصای حداوىد ىاسى، و
ىسلىم آىست که‌کار آفرىد آفرىدگار ىارگداری

حود ىں ىمصا در ده و حود سر کس ىاس
حر آں ىىود که ىو ىحواهى ، حوس ىاس !

۱ ـ الف اعراص مکں ۲ ـ حسں اسب درهردونسحه

۱۱۴ ـ سورة الناس ـ مدنية

النوبة الاولى

قوله تعالى : بسم الله الرحمن الرحيم ، بنام خداوند فراخ بخشایش مهربان
«قل اعوذ برب الناس(۱)» بگو [ای محمد] فریاد خواهم بخدای مردمان
«ملك الناس (۲)» پادشاه مردمان
«اله الناس(۳)» خداوند مردمان
«من شر الوسواس» از بد دیو وسواس نام «الخنّاس(٤)» که بازپس شود بار
پس شود از دل دا کران
«الذی یوسوس فی صدور الناس» او که وساوس[1] می افکند در دلهای مردمان
«من الجنّة والناس(٦)» از پریان و مردمان

النوبة الثانية

این سورت هشتاد و نه حرف است بیست کلمه ، شش آیه ، جمله به مدینه فرو آمد وقومی گفتند بمکّه فرو آمد ودرین سورت ناسخ ومنسوخ نیست وفی الخبر عن عقبة بن عامر الجهنی ان رسول الله (ص) قال له « ألا اخبرك بافضل ما تعوذ به المتعوذون»؟ ـ قلت بلی! قال «قل اعوذ برب الفلق» «وقل اعوذ برب النّاس» وفی روایة اخری[1] عن عقبة قال قال لی رسول الله (ص) «الا اعلّمك یا عقبة سورتین هما افضل القرآن» ؟! ـ قلت بلی یارسول الله فعلمنی «المعوذتین» ثم قرأ بهما فی صلوة الغداة و قال «اقرأ بهما كلّما قمت ونمت» وعن عائشة قال كان رسول الله اذا اوی الی فراشه كل لیلة جمع كفیه ثم نفث فیهما وقرأ «قل هوالله احد» و« قل اعوذ برب الفلق» و« قل اعوذ برب الناس » ثم مسح بهما ما استطاع من جسد ، یبدأ بهما رأسه ووجهه وما

---

۱ ـ الف وسواس

امل من حسد بصبع دلك ملاب مراب و عن عائشه ايضا ان النبی (ص) كان اذا اسكی نفرا علی نفسه بالمعوذات و نفث فلما اسند وجعه كنت اقرأ عليه و امسح عليه بيد رجاء بركتها وقال عقبه بن عامر بینا اسیر مع رسول‌الله(ص) بين الجحفه والابوا اذ غشينا ريح وظلمه شديد ، فجعل رسول‌الله (ص) يتعوذ باعوذ برب الفلق و« اعوذ برب الناس»و يقول «يا عقبه تعوذ بهما فما تعوذ متعوذ بمثلهما» وعن عبدالله ابن حبيب قال خرجنا في ليله مطر وظلمه شديد نطلب رسول‌الله(ص) فادركنا ، فقال «قل»- قلت ما اقول ؟ - قال « «قل هوالله احد»والمعوذتين حين تصبح وحين تمسی ثلاث مرات يكفك كل شیء» قوله

«قل اعوذ برب الناس »ای - استجير و احترز بالله الّذی هو« رب الناس » ای - خالقهم وموجدهم

«ملك الناس»هوالذی يسوسهم و يدبر امورهم خص الناس بالذكر لان فيهم ملوكا فاخبر تعالی انه مالك الملوك

« اله الناس » يعنی معبودهم الّذی يستحق ان يعبدوه

« من شرّ الوسواس »، هو مصدر كالزّلزال والقلقال ، يعنی من شر الوسوسه التی تكون من الجنه والناس، والوسوسه الحديث الخفی ، لقوله « فوسوس اليه الشيطان » وصوت الحلی يسمّی وسواسا و وسوسه ، والموسوس الذی يكثر الحديث في نفسه و وسوسه الشيطان تصل الی القلب في خفا وقيل هوالكلام الخفی الّذی يصل مفهومه الی القلب من غير سماع وقيل وسواس الناس من نفسه ، وهو وسوسه الّتی تحدث بها نفسه وقيل « الوسواس » هو اسم الشيطان الّذی يمس ابن آدم طبعه و يحيل اليه ودونه و يغرعه في منامه و« الخنّاس » صفته وخنوسه انه يدخل صدر ابن آدم فيضع خرطومه علی قلبه يوسوس اليه مادام ناسيا لله عزوجل والآخر ، فاذا ذكر ابن آدم الله خنس الشيطان و كف خرطومه و تاخر قال ابراهيم التيمی اول ما يبدو « الوسواس » من قبل الوضوء وقال مقاتل ان الشيطان في صوره خنزير يجری

فی‌جسد العبد مجری الدم فی‌العروق سلّطه الله علی‌ذلك فذلك قوله

«الذی یوسوس فی‌صدور النّاس» «من‌الجنّة والنّاس» المـراد بالنّاس الاول الا رار و بالناس‌الثانی الاسرار معنا **«الّذی یوسوس فی صدور الناس»** الاحبار من‌الجن واسرار الناس،کأنّه أمر ان یستعید من‌شرالجن والانس‌جمیعا قال رسول‌الله (ص) لابی‌ذر «نعوذ بالله من‌الشیاطین‌الانس والجن» فانسب **«الوسواس»** من‌الانسان للانسان کالوسوسة من‌الشیاطین و وسوسه الا سان هوالاهواء والله اعلم بالمراد و کررلفظ **«الناس»** فی‌خمسة مواضع تبجیلا لهم و تکرمه وقیل کرّر لاتصال کل آیة من‌الاخری لعدم حرف‌العطف وقیل المراد بالاول الاطفال ومعنی الربوبیة یدل علیه وبالثانی الشبان ولفظ **«الملك»** المنبی عن‌السیاسة یدل علیه وبالثالث الشیوخ ولفظ **«اله»** المنبیء عن‌العباد والطّاعه یدل علیه وبالرابع الصالحون **والشیطان** مولع اغوائهم دون‌غیرهم وبالخامس المفسدون وعطفه علی‌المعوذ منهم یدل علیه والله‌اعلم قال‌النبی(ص) «عند کل‌ختمة دعوة مستجابة وشجرة فی‌الجنة» وعن‌ابن‌عمر قال قال‌رسول‌الله(ص) «لاحسد الا علی‌اثنین رجل اتاه‌**القرآن** فهو یقوم به آناءاللّیل و آناء النهار، ورجل آتاه الله مالا فهو ینفق منه آناء اللّیل و آناء النهار

النوبة الثالثة

قوله تعالی **«بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم»** اسمٌ عزیزٌ شهدت الافوا بآلائه و نطقت الالسن بنعمائه وبالانبیاء القلوب عند جلال‌سلطانه وعزّسمائه وقست الارواح و ملّت الاشباح شوقا الی لقائه فلاذرّ من الموجودات فی ارضه وسمائه الا وهی یشهد بجمال صفاته وجلال‌اسمائه کل عزیز عز فباذانه، و کل‌دلیل دل فباقصائه الخلق غرضه یجری بین ابتلائه وافنائه و اسعاد واشقائه فلا وصل ولاهجر ولاجبر ولاکسر ولاحلو ولامر ولاایمان ولا کفر ولاطی ولانشر الا بارادته ومشیّته وقضائه، «ولله الاسماء الحسنی فادعوه بها وذروا الّذین یلحدون فی‌اسمآئه»

ای را طلب حه عب ! حه راهی که قدمهای دوسان دربو واله سد ؟ ! ای آس محب حقّ! حه آسی که حانهای عربران را هدرم سد؟ ! ای قبله « بسم الله »! حه قبله ای که هر که روی در و آورد دمار ارحان و روانس برآوردی آن کدام دلسب که آس حانه حسرب بو نیسب؟ ! آن کدام حاسب که در محلب بار قهر و مسب ؟

گفتم که حو دربم و بدسب ـو اسیر

بـ وار مـرا ، مـرں بـو ای بـدر منیر

گفتا کـه ر رحم من بو آوار مگیر

در رحمه ـود همه بوار بدں ر بر

عربرحانی باید که اورا براسرار « بسم الله » اسرافی دهمد ، بلك سطبه[1] ار حمیعب ا ں نام بر کمگر طور تحلّی کـرد طبق طبق اروی مسکاف ، و ارهم فرو میریحب ، ا در عالم دو ر کسب ، گفتا یادساها اگرسمک سبا طاقب اس نام داسبی حود در بدو وحود امات قبول کردی آری کو یاصلا ب رساف و طاقب بداسب ودلهای‌صمعای‌ا ں امب رباف‌وقبول کرد ای‌حوانمرد ا به‌آں دلها میکویم که کلیسای سرك وسهوب ود ، دلهای بارگیران‌حصرب‌سلطان می کو یم وبار گیر سلطان کسی بود که درهمه اوقاب وحالاب اگرعرفه لطف‌وعطا بود یاحسمه سربلا ، بارگسب وی‌حز باحصرب ر بوسب‌بود ، همه اورا دا د ، همه او را حواند قصه تیار حود بدو بردارد ، ار هواحس و وساوس اسعادب بوی کمد ، ایسب که رب‌ّ العالمس می گو بد

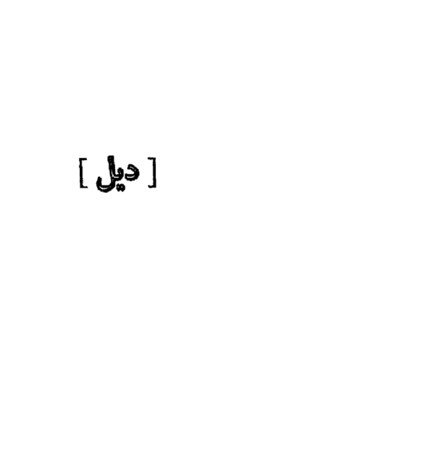
«قل اعوذ برب الناس» ای‌ـ **«اعوذ برب الناس» «من سرّ» «الحنّة و الناس»** ای محمد! سدگانم را بگو یاحوں ارسر دیو ومردم فریاد حواهمد ، بمن‌حواهمد ، وبا درگاه من گریر د که حردرگا من‌اساں‌را بما یسب ، وحسکی‌اساں‌رامرهم حرارفصل مانیسب هرحا که درعالم دروسی اسب حسمه حرمی ، درما د دردسب حصمی ، ما مولای اوسم هرحا که حراب عمری‌اسب مفلس روزگاری ، ماحربدار او ا م ، هرحا که سوحمه‌ای‌اسب ، بحودی ، لاف وسد ای بی‌حبری ، ما سادی حان

[1] سطبه ـ بار ای ارهرحیر فرهنگ نفیسی

اوانم هرجا که‌ارند اسب‌ارحجلی، سرفرو گدارند ای‌اربی کسی، مابرهان‌اونسم نعب ما حسب؟ فرس فصل سادافکندن، دربرب افلاس نجم برمرا کمدن، دربادیه سحودی حوی حود کمدن برلب حوی احسان باع دوسی کسس! سه حامکا درس سور حود را حل حلاله سدگان اصاف کرد، و نام حود فرانام اسان سوس کمب

«رب الناس»«ملك الناس»«اله الناس» دارند و برورانند سما منم بادسا و کاردان‌وکارسازسمامنم، حداوند رهنمای‌دلگسای سما منم گا گوید حل حلاله سماسد مدگان من گا گوید منم حداوندسما حه کرامت‌است‌سدگان را رر گواربرار آن که حود گوید محلال‌عرحو س که سما آن من‌اند ومن آن‌سما!! مد حون بدین‌معام رسید وقدم رین ساط قرب‌نهاد، بوفیق موافق وسعادب مساعد او گردد دست اعباراراو کوبا سود وسواس‌حنّاس‌ارسعاع سمع سوق اوبگریرد، سلطان محب درسرای‌حاص اونرول کمد آنار وانوارلطف‌الله برحال اوطاهرسود اهر که درنگرد، داند که نواحته فضل اوست وافروحته لطف او

[ديل]

فصل

روی ابوهریرة قال قال رسول‌الله (ص) «اعربوا القرآن والتمسوا غرائبه فان الله یحب ان یعرب» وقال‌الله عزوجل «ومن یوتی الحکمة فقداوتی خیرا کثیرا» یعنی تفسیر القرآن وقال مجاهد احب الخلق الی‌الله اعلمهم بما انزل وقال ابن عباس تفسیر القرآن علی اربعة اوجه تفسیر تعلمه العلماء وتفسیر تعرفه العرب ، وتفسیر لایعذر احدٌ بجهالته ، یعنی من‌الحلال والحرام ، وتفسیر لایعلم تاویله الاالله ، من ادّعی علمه فهو کذاب مفسر دیگرست وحاکی تفسیر دیگر ، نه هر که حکایت کند او گفت مفسران اورا رسد که خود تفسیر کند خلافست میان علما که هرعالمی را رسد که قرآن را تفسیر کند بذات خویش یا نه ؟ قومی گفتند هیچ کس را نرسد واگر چه فائق وفاضل بود واحکام وادلّه شناسد ، و اخبار و آثار داند ، بلکه از تفسیر آن باید گفت که از رسول خدا (ص) حکایت کردند ، یا از صحابه که در نزول قرآن حاضر بودند ، یا از تابعین که از صحابه شنیدند و گرفتند و حجت این قوم آنست که مصطفی (ص) گفت «من فسر القرآن برایه فاصاب فقداخطا» وقومی گفتند هر که ادبی دارد وشرع وفضلی تمام اورا رسد که قرآن تفسیر کند، وحجت ایشان اینست که رب العزه گفت[1] « کتاب انزلنا الیك مبارکٌ لیدبروا آیاته ولیتذکر اولوا الالباب» اما محققان گفتند این هردو مذهب سرِ غلو و تقصیر باز می‌نهد هر که برمنقول مجرد اقتصار کند فقدترك کثیرا مما یحتاج الیه وهر که جایز دارد هر کسی را که درعلم تفسیر خوض کند فقد عرّضه للتخلیط ولم یعتبر حقیقه قوله «لیدبروا آیاته ولیتذکر اولوا الالباب» پس کسی را رسد که در تفسیر خوض کند که او را ده علم حاصل بود علم لغت وعلم اشتقاق وعلم نحو وعلم قرآءت وعلم سیر وعلم حدیث وعلم اصول فقه وعلم احکام وعلم معامله وعلم موهبت چون این ده علم حاصل شد، ازآن بیرون شد که «فسر القرآن برایه» پس اورارسد که قرآن راتفسیر کند اگر کسی

۱ـ الف فرمود

سوال کند و کوید حه‌حکمت‌است که قرآن بعصی‌محکم آمدوبعصی‌ممسابه ؟ اگر همه محکم بودی موبب بطر کعاب ودی وحطا ورلب درنطر واندیسه بنعادی ؟

حواب آبست که اس بآن‌ماند که کسی کوید حرا رب‌العر نعیم اس‌حهان که بما داد ه بی‌موبب‌وبی‌مسقت‌دادی‌باتعمت‌وی‌هنیء بودی‌وعطاء وی‌بی‌رنح بودی ا ـ کوبند اس ارحکمت حالی‌نیست حق‌تعالی‌که آدمی‌راآفرید اورا بفکرت‌وتمیر(۱) محصوص کرد که هیچ آفرید دیگر را اس دو حصلت نیست و آدمی را باس دو حصلت مسرف‌ومکرم کردانید، کفت «وفصلناهم علی کثیر ممن حلقنا تفصیلا » وباس سرف ونکریم سانسه‌حلاف رمین کرد(۲) حمانکه حق‌تعالی کفت «ویستحلفکم فی‌الارض» وهمحنین آدمی‌را صفاتی‌داد که حود حل‌حلاله بدان موصوفست ومسمی حون علم وحکمت وحلم پس حون اورا اس دوحصلت فکر وروب محصوص کرد ، هرحه بوی داد ار درحه کمال‌قاصرداد ، تا بفکرت ورویت حودآن را تمام کرداند وفاید آن فکرت و رویت بدیدآید ومستحق بواب کردد و اس علی‌الحصوص در حق آدمی‌است وحق‌حل‌حلاله ارآن منر ومقدس ومثال‌اس ماکولات ومسروباتست که اصول‌اعدیه اربهرما بیافرید وآنکه بفضل حود مارا تمیر وهدایت‌داد تا ارآن اصول و معردات مرکبات سازیم ، حمانکه حواهیم و بدان حاحت بود ، والله اعلم

ـ ح بمیر ۲ـ الف کسب

فصل

في بيان عدد سور القرآن وحروفه وكلماته وبيان ما فيها من الخلاف والاختلاف

عبدالله مسعود گفت جمله سورتهای قرآن صد و دوازده است از بهر آنکه «قل اعوذ» دوگانه از جمله سور نشمرد و در مصحف خویش ننوشت گفتا کلام رب العالمین است، قدیم نامخلوق از آسمان منزل؛ همچنانکه گفت جل جلاله «قسمت الصلوة بینی و بین عبدی نصفین» وقال تعالی «اعددت لعبادی الصالحین مالا عین رأت» وقال تعالی «انا اغنی الشرکاء عن الشرك» و سبب آنکه رسول خدا (ص) بدین دو سورت رقیه[1] بسیار کردی بر وی مشتبه شد که از قرآن است یا نه از قرآن و آنگه در مصحف ننوشت

مجاهد گفت سورتهای قرآن صد و شانزده است، زیرا که وی دو سورت قنوت از قرآن شمرد یکی «اللّهم انا نستعینك» الی قوله «من یفجرك» دیگر «اللّهم ایاك نعبد» الی قوله «ملحق»[2] زید ثابت گفت سورتهای قرآن صد و چهارده اند و قول درست اینست و جمهور صحابه بر این مذهب اند و در مصحف امام که علما اسلام بر آن متفق اند، همچنین است از این صد و چهارده سورت هشتاد و چهار مکیات اند و سی سورت مدنیات، و در بعضی از آن اختلاف علما است و در تفسیر شرح آن بجای خویش گفته ایم و گفته اند اول سورت که به مکه فرو آمد «اقرأ باسم ربك» است و آخر سورت که به مکه

---

۱) رقیه بضم اول و سکون ثانی افسون و تعویذ. غیاث اللغات ترجمه و شرح قاموس

۲) ظاهرا ابی بن کعب در مصحف خود افزون بر صد و چهارده سورت دو سوره دیگر اضافه داشته است که بسورة الحفد و سورة الخلع موسوم است و بسیاری از روات و مفسران نیز آن را روایت کرده اند رجوع شود به الاتقان سیوطی ج ۱ فصل نوزدهم و مقدمه کتاب المصاحف ابوبکر السجستانی طبع آرتور جفری لیدن ۱۹۳۷ م ص ۱۸

اینک برای تتمیم فائده آن دو را ذیلاً نقل میکنیم

سورة الخلع

«اللهم انا نستعینك ونستغفرك ونثنی علیك ولا نکفرك ونخلع ونترك من یفجرك»

سورة الحفد

«اللهم ایاك نعبد ولك نصلی ونسجد والیك نسعی ونحفد نرجو رحمتك ونخشی عذابك ان عذابك بالکفار ملحق»

فروآمد سور «**العنکبوت**» و اول‌سور که به **مدینه** فروآمد «ویلٌ للمطففین» است و آحرسور که به **مدینه** فروآمد «برآء» واول سور که رسول حدا (ص) در انجمن **قریش** آسکار کرد سور «والنجم اذاهوی[۱]»

و قال **حمید الاعرج** حسب **القرآن** بالحروف فوجدت النصف عند قوله فی سور «الکهف» قال «انك لن‌تستطیع معی صبرا» الّذی بعد «وکیف تصبر» و قال غیره من المتقدّمین وجدت النصف عند قوله «ولیتلطف» فاللّام فی‌النصف‌الاول والطّاء والفاء فی‌النصف الثانی و قال جماعه من‌القراء النصف عند قوله «لقد جئت شیئا نکرا»

اما عدد آیات **قرآن** برعداد کوفیان،وهوالعددالمنسوب‌الی‌**علی بن ابی‌طالب** (ع) سس‌هرار و دویست وسی و سس آیت و برعدد بصریان سس هرار و دویست و چهار آیت ، و برقول جمهور اهل علم سس‌هرار و سیصد و سصت و سس آیت و در کلمات **قرآن** علماء مختلفاند، واختیار قول **عطا بن یسار** است هفتاد وهفت هرار و چهارصد و سی‌و نه کلمه ودر حروف اختلافست **ابن‌عباس** گفت سیصد هرارو بیست وسه هرارو سیصد وهفتاد و یک[۱] حرف **مجاهد** گفت سیصد هرارو بیست‌و یك هرارو صدوبیست حرف **عبدالله مسعود** گفت سیصدهرارو بیست ودو هراروسیصد و هفتاد حرف قال ولیالی **القرآن** بکل حرف عسرحسنات

جماعتی اهل تفسیرحروف **قرآن** ار **الف** تا **یا** برسمرد اند گفتند

عدد **الف**، چهل و هشت هرار و هشصد و هفتاد و دو است

عدد **با** یارده هراروچهارصدوبیست وهشت است

عدد **تا** ده هرارو صدونودونه است

عدد **ثا** هرارودویست وهفتاد و سس است

عدد **جیم** سه هرارودویست وهفتاد وسه است

عدد **حا** سه‌هرارو نهصدونودو سه است

---

۱) سیاق اعداد در نسخ کهن چنین بود

عددحا دو هرارو‌جهارصد وسا‌ارد اسب

عدد دال سح هرارو سسصد و جهل ودو اسب

عدد ذال جهارهرارو سسصد وتودوهف اسب

عدد را نارد هرارو‌هفصد و‌نودوسه‌اسب

عدد زای هرارو بانصدو نود اسب

عدد سس سح هرار و هسصد و نود و ىك اسب

عدد سس دوهرارو دوىسب و سحا و سه اسب

عدد صاد دوهراروسرد اسب

عدد ضاد هراروسسصد و همد اسب

عدد طا هرارودوىسب و همباد و جهار اسب

عدد ظا هسصدو جهل‌ودو اسب

عدد عس نه‌هرارودوىسب‌وىسب اسب

عدد غس دوهرارودوىسب و هسب اسب

عدد فا هسب هرار و جهار صد ونود ونه اسب

عدد قاف سس هرار ر هسصد و سرد اسب

عدد كاف نه‌هراروبانصد اسب

عدد لام سی‌هرارو‌جهارصدوسی و دو اسب

عدد مىم دسب‌وسس هرارو صدوسی و‌سح اسب

عدد نون ىسب‌و سس هرارو بانصد و سصب اسب

عدد واو ىسب و سح هرار و بانصد و سی و سس اسب

عدد ها همد هرار و همباد اسب

عدد لام الف جهار هرار وهفصد و ىسب اسب

عدد ىا ىسب و سح هرار و بهصد و نورد اسب

درهرحرفی ارادىی ، درهر كلمىی اسارىی ، درهرآ ىی رىاد ى درهرسور ى

سعادتی ، درهر حرفی هدایتی، درهر کلمتی هدایتی، درهر آیتی رعایتی، درهرسورتی سرایتی، درهر الفی آلائی، درهر بائی بهائی، درهر تائی تحفه‌ای ، درهر ثائی ثوابی ، در هر جیمی جزائی، درهر حائی حمایتی، در هر خائی خیالی ، درهر دالی دوائی درهر ذالی ذوقی، درهر رائی راحتی، درهر زائی زیادتی، درهر سینی سنائی درهر شینی شفاعتی، در هر صادی صفائی، درهر ضادی ضیائی، درهر طائی طهارتی، درهر ظائی ظرافتی درهر عینی عنایتی، درهر غینی غنیتی، درهر فائی فائدتی ، درهر قافی قربتی ، درهر کافی کرامتی ، درهر لامی لوائی ، درهر میمی منائی، درهر نونی نوری ، درهر واوی ولایتی، درهر هائی هوائی، درهر لام الفی الفی ولطفی، درهر یائی یمنی که داند لطائف قرآن؟ که دریابد عجائب قرآن؟! اگر مردی بصفاء اعتقاد و بصدق درست قرآن نکو خواند، از سخن برآیدا

مصطفی (ص) گفت «والذی نفسی بیده لو ان رجلا موقنا قرأه علی جبل لزال»

قرآن آموز را ثواب بود قرآن دان را نجات بود قرآن‌خوان را عذاب نبود هر که دست در قرآن زد ، دست در عروة الوثقی زد ، وهر که دست در عروة الوثقی زد ، کار وی بعلی است ، تماشا گاه وی بستان عز مولی است وازحضرت عزت اورا نامه سعادت نداست !

مصطفی (ص) گفت «ان لله عزوجل اهلین من الناس» ـ قالوا یارسول‌الله من اهل‌الله؟ ـ قال «اهل القرآن هم اهل الله عزوجل» کسان الله و خاصگیان او خوانندگان قرآن اند ، دانایان به قرآن اند ، معتقدان در قرآن اند چون خواهی که بالله تقرب کنی، هم بکلام او کن ، که کلام اوهم ازوست منه بدا والیه یعود ،

قرآن اصل امانست ، واساس معرفت قرآن برهان نبوت است ومعنی رسالت قرآن منشور هدایت است ، و قانون حکمت قرآن نامه تذکرت است ، وصحیفه رحمت قرآن شاهد حق است و مایه حقیقت قرآن بیان جلال الوهیت است ، ونشان جمال ربوبیت هر کرا قرآن انیس است ، الله اورا جلیس است هر کرا قرآن رفیق است ، فردوس توثیق است هر کسرا قرآن امام است ، مقرش دارالسلام است قال النبی (ص) «انکم لن ترجعوا الی الله بشیء احب الیه من شیء خرج» یعنی القرآن

و قال (ص) «خیرکم من تعلّم القرآن و علّمه» وعن ابی شریح الخزاعی قال خرج علینا رسول‌الله فقال «ابشروا ابشروا الیس تشهدون ان لااله الا الله وانی رسول‌الله»؟ - قالوا بلی قال «فان هذا القرآن سبب طرفه بیدالله وطرفه بایدیکم، فتمسکوا به فانکم لن تهلکوا ولن تضلّوا بعد ابدا» و عن ابی هریرة قال قال رسول‌الله(ص) «ایحب احدکم اذا رجع الی اهله ان یجد فیه ثلاث خلفات عظام سمان»؟ - قلنا نعم - قال «فثلاث آیات یقرأ بهنّ احدکم فی صلوته خیرٌ له من ثلاث خلفات عظام سمان»! وعن علی (ع) عن النبی (ص) قال «من قرأ القرآن فاستظهر فاحلّ حلاله و حرّم حرامه ادخله‌الله الجنة و شفّعه فی عشر من اهل بیته کلّهم قدوجبت له‌النار» وقال(ص) «لوکان القرآن فی اهاب مامسه‌النار» وقال «اقرؤا القرآن فانه یاتی یوم‌القیامه شفیعا لاصحابه» وقال(ص) «نزل القرآن علی خمسه اوجه حلال و حرام و محکم و متشابه و امثال فاحلّوا الحلال[1] و حرّموا الحرام واعملوا بالمحکم وآمنوا بالمتشابه و اعتبروا بالامثال»

---

[1]- درنسخه «ج» الحرام بود واین فصل ازنسخه «الف» ساقط است فلذا بجای الحرام الحلال گذاشتیم

فصل

بدانکه‌اصحاب رسول(ص) ایشان که در تفسیر قرآن سخن گفته‌اند، معروف چهار کس‌اند علی بن ابیطالب(ع) و ابن‌عباس و ابن‌مسعود و أبی بن کعب و علی(ع) درعلم تفسیر ازهمه فائق‌وفاضلتر بود پس ابن‌عباس قال ابن‌عباس علی (ع) عُلّم علما علّمه رسول الله(ص) ورسول الله(ص) علّمه الله عزوجل، فعلم النبی(ص) من علم الله وعلم علی(ع) من علم النبی(ص) وعلمی من علم علی(ع) وما علمی وعلم اصحاب محمد(ص) فی علم علی(ع) الا کقطرة فی بحر ا

ابن‌عباس گفت شبی از شبها علی (ع) مرا گفت «چون نماز خفتن گزارد باشی نزدیک من حاضر شو تا را فائده ای دهم» گفتا و کانت لیلةً مقمر شبی‌سخت روشن بود، از نورماهتاب علی (ع) گفت «یا بن‌عباس ما تفسیر الالف من «الحمد»؟ تفسیر الف «الحمد» چیست؟ - گفتم نونه‌دانی‌ای‌علی! پس‌درسخن آمدو یک ساعت ازساعات شب در تفسیرالف «الحمد» سخن گفت آنکه گفت «وما تفسیر اللّام من «الحمد» » ؟ جواب همان دادم و یک ساعت دیگر درتفسیر حرف لام سخن گفت پس‌درحا همچنان ودرمیم همچنان، ودر دال‌همچنان چون ازتفسیراین حروف فارغ گشت برق عمودالفجر صبح صادق ازمشرق سر بر می‌زد ازینجا گفت علی (ع) «لوشئت لاوقرت سبعین بعیرا من تفسیر سورة الفاتحة» ابن‌عباس گفت علم خود در جنب علم علی (ع) چنان دیدم کالغدیر الصغیر فی البحر و ابن‌عباس درعلم تفسیرچنان بود که علی (ع) گفت «کا نه ینظر الی الغیب من وراء ستر رقیق من جودة رأیه و کثرة اصابته»

عمر خطاب گفت من کان سائلا عن شیء من القرآن فلیسأل عبد الله بن عباس فا نه حبر القرآن وعمر خطاب هرگه که‌خبری بروی‌مشکل‌شدی ابن‌عباس را گفتی غص یاغواص ای - اشر برأیک

سعید بن جبیر گفت ساعتی نزدیک ابن‌عباس نشسته بودم جماعتی‌اهل تفسیر

آمدند ومسکلهای تفسیر ازوی پرسیدند ، همه را بصواب جواب داد قومی فرا مان ومصر مان آمدند وازوی مسکلهای قرآءت پرسیدند ، جواب داد قومی اعراب آمدند وازحلال و حرام پرسیدند جواب داد قومی ازلغت عرب پرسیدند، جواب داد قومی شعرا آمدند ومسکلات شعر پرسیدند ، جواب داد **سعید جبیر** گفت من برجاسم وبوسه برسروی نهادم و گفتم یابن عم رسول الله (ص) ماعلی الارض اعلم منک ! فسبسم واین علم وی از آن بود که چون ازمادر در وجود آمد، **عباس** اورادرخرقه‌ای بپیچیدو پیش **مصطفی** (ص) آورد ورسول اورا بر کنارخویش بنشاند وبانگشت مبارك خو بش خیوی خود در دهن وی نهاد و بمالید ، و دست برسروی فروآورد و گفت « اللّهم علّمه التاویل و التنزیل وفقهه فی الدین واجعله من عبادك الصالحین واجعله امام المتقین» آنگه رسول خدا (ص) با **عباس** نگریست، گفت «یاعما ، عن قلیل را قصة امتی والمؤدی الیها تاویل التنزیل»

و یروی ان **ابن عباس** اذا جلس للتفسیر بدا فی مجلسه بالقرآن ثم بالتفسیر و ثم الحدیث وقال یاایها الناس ان الله عزوجل بعث **محمداً** (ص) وانزل علیه **القرآن** وفرض علیه الفرائض وامر ان یعلّم امته، فبلغ رسالته ونصح لامته وعلّمهم ما لم تکونوا تعلمون وبین لهم ما تجهلون قال الله تعالی «وانزلنا الیك الذکر لتبیّن للناس ما نزل الیهم ولعلّهم یتفکّرون »

« و تمت کلمة ربك صدقاً وعدلا »

پایان کتاب کشف الاسرار

از سور مجادله تا آخرسور ناس»

وهرسب سور و ابات

ترحمه وىفسير و تأويل

محلددهم

الجزء الثامن والعشرون

۵۸- سورة المجادلة (مدنیه ۲۲ آیه)

۵۹-سورة الحشر (مدنیة ۲۴ آیه)

۶ – سورة الممتحنه (مدنیة ۱۳ آیه)

٦١ ـ سورة الصف (مدنیه ۱۴ آیه)

٦٢ سورة الجمعة (مدنیة ١١ آیة)

٦٣ سورة المنافقین (مدنیه ١١ آیه)

٦٤ - سورة التغابن (مکیه ١٨ آیة)

۶۵- سورة الطلاق (مدنیه ۱۲ آیه)

٦٦ - سورة التحريم (مدنیه ١٢ آیه)

الجزء التاسع والعشرون

٦٧ - سورة الملك (مکیة ٣٠ آیه)

۶۸ ـ سورة‌القلم ـ (مکیه ۵۲ آیه)

النوبةالاولی

النوبةالثانیه

۶۹- سورة الحاقة (مکیه ۵۲ آیة)

۷- سورة المعارج (مکیة ۴۴ آیة)

۷۱- سورة نوح (مکیه ۲۹ آیة)

٧٢– سورة الجن (مکیه ٢٨ آیة)

١– النوبه‌الاولی

٧٣ - سورة المزمل (مكية ٢٠ آيه)

۷۴- سورة المدثر (مکیه ۵۵ آیة)

۷۵-سورة القیمة (مکیه ۴۰ آیه)

النوبة الثالثة

۷۶ - سورة الانسان (الدهر) (مکیة ۳۱ آیه)

النوبة الاولی

النوبة الثانیة

۷۷ - سورة المرسلات (مکیه ۵۰ آیه)

الجزء الثلاثون

۷۸- سورة النبأ (مکیه ۴۱ آیة)

النوبة الثالثة

۷۹ سورة نازعات (مکیة ۴۶ آیة)

۱ـ النوبة الاولی

النوبة الثانیة

النوبة الثالثة

۸۰ - سورة عبس (مکیه ۴۲ آیه)

النوبة الاولی

النوبة الثانیه

النوبة الثالثة

۸۱- سورة التکویر (مکية ۲۹ آية)

النوبة الاولی

النوبة الثانية

۸۲ سورۃ الانفطار (مکیۃ ۱۹ آیہ)

۸۳ سورة التطفیف (مکیة ۳۶ آیة)

۸٤ ـ سورة الانشقاق (مكية ۲۵ آية)

۸۵ ـ سورة البروج (مکیة ۲۲ آیة)

۸۶ ـ سورة الطارق (مکة ۱۷ آیه)

۸۷ ـ سورة الاعلی (مکة ۱۹ آیة)

۸۸ ـ سورة الغاشیة (مکیة ۲۶ آیة)

۸۹ـ سورة الفجر (مکیة ۳۰ آیة)

النوبة الاولی

النوبة الثانیة

النوبة الثالثة

۹۰ سورة البلد (مكية ۲۰ آية)

۹۱- سوره الشمس (مكيه ۱۵ آية)

۹۲- سورة اللیل (مکیه ۲۱ آیه)

۹۳ ـ سورة الضحی (مکیة ۱۱ آیه)

النوبه الثالثة

۹٤ - سورة الانشراح (مكية ۸ آية)

النوبه الاولی

النوبه الثانیة

النوبه الثالثه

۹۵ - سورة التين (مكية ۸ آية)

النوبه الاولی

النوبة الثانيه

۹۶- سورة العلق (مکیة ۱۹ آیة)

۹۷- سورة القدر (مکیة ۵ آیه)

۹۸- سورة البینة (مکیه ۸ آیه)

۹۹- سورة اذا زلزلت (مدنیة ۸ آیة)

النوبة الثالثة

۱۰۰- سورة العادیات (مکیة ۱۱ آیه)

النوبة الاولی

النوبة الثانیة

النوبة الثالثة

۱۰۱- سورة القارعة (مکیة ۱۱ آیه)

النوبة الاولی

النوبة الثانیة

۱۰۲ ـ سورة التکاثر (مکیة ۸ آیه)

۱۰۳ ـ سورة العصر (مکیه ۳ آیة)

١٠٤ ـ سورة الهمزة (مکیه ۹ آیه)

١٠٥ ـ سورة الفیل (مکیة ۵ آیه)

١٠٦ ــ سورة قریش (مکیة ۴ آیة)

النوبة الاولی

١٠٧ ـ سورة الدین (مکیة ۷ آیه)

النوبة الاولی

١٠٨ سورة الکوثر (مکیة ٣ آیة)

النوبة الاولی

۱۰۹ - سورة الکافرون (مکیة ۶ آیه)

۱۱۰ - سورة النصر (مدنیة ۳ آیه)

۱۱۱ - سورة تبت (مکیه ۵ آیه)

۱۱۲ - سورة الاخلاص (مکیة ۵ آیة)

۱۱۳ - سورة الفلق (مدنیه او مکیه ۵ آیة)

١١٤ ـ سورة الناس (مدنية ٦ آيه)

خلاصة فهرست

پایان

تفسیر ما

کرد کسف اسرار حو ، ىا ىر دل ما سر ما

مىرسد تا عـرس حو ، آوار ىكىسر ما

ساد ىاسم ار حفا ، هرگر ىگردىم ار وفا

هست آىس صفـا ىدىىر مـا ار سر ما

ار دل ما سعله‌ای برحست و در عالم گرفت

سوحىه ىىگر حهان ار آه عـالم گىر ما

بر سواد دىد ما بوك مره ار حـون دل

رار عسو اوست ران لوح و فلم ىحرير ما

ىست حر آن عر ىصا عىان بردل، که هست

سرح سودای دو رلفس رور و سب ىعرير ما

ما رح ابمان ىهان در کفر موس دىده‌ام

سىح گو حوس باس در اىدىسه ىكفىر ما

حافظ وفسم و در دل آىسی ار لطف اوست

«ران‌ىست حر لطف‌وحوبی‌ىىست درىفسىرما»

گفت حکمت ارارل باىد اسىرزلف من

ىسه ىىی ىا اىد بر ىای او رىحىر ما

طهران اسفىد ما ۱۳۳۸
سعبان ۱۳۷۹

غلطنامه

صفحه	سطر	نادرست	درست
٤	١٤	واس	واس
٥	٣	اُومر	اومر
–	١٢	و سع	وسع
٧	٨	والحریم	الحریم
–	١١	فاں	فاں
–	١٧	هد	هدا
٨	٣	قول	قولی
–	١٥ ١٧ ١٨	مریه	مریه
٩	٥	السموات	سموات
١	٤	اضافه	باضافه
١٣	١١	روحا	رحبا
١٤	١٧–١٨	نسبد	تسمد
٢	١١	نعلّمه	نعلّمه
٢٢	–	مجار	مجاز
–	١٤	ندا	ندا
٢٤	٥	اسجدون	اسجدون
٢٥	٧	حرج	حرج
–	١	لوا	لو
٣١	١٤	عدابه	اعدابه
–	١٦	سور الحسر؟	ماسور الحسر؟
٣٣	٢	اروعاب	ادرعاب
٣٤	١	–	–
–	٨	لمعنی	المعنی
٣٥	٧	الاحلا	الاحلاءُ
–	٢١	«ورسوله»	«الله ورسوله»
٣٦	٢٣	قال اهل اللغه	قال اهل اللغه
٣٩	١٣	ولقد	لقد
–	٢٤	اسهل	اسهل
٤٥	١–٣	اتقوالله	اتقوالله
–	١١	هدالقرآن	هداالقرآن
٤٦	٢	الاسمآ	الاسمآءُ
٤٩	٣	سحجم	سحجم
٥	٥	ادحاص	و ادحاص
–	٦	المصلّه	المصلّه
–	١٢	ساووهم	ساووهم
–	١٦	ودلك	دلك
٥١	١	ساحوا	ان ساحوا
٥٢	٩	عرالسهود	عزّواالسهود
–	١٢	درسند	درسنده
–	١٦	هداالرجل	هدا الرجل
٥٣	١	ان	انّ
–	٢٥	مرورق	مرورن
٥٤	١٩	هداالمل	هدا الملل
٥٥	٩	كرر	كرر
–	١٤	تسواالله	تسوا الله
–	١٧	الآيه	للآيه
–	٢٣	الحمل	فی الحمل
٥٦	–	كاں	كاں
–	٢	هداالقرآن	هدا القرآن
–	٣	لماسب	لماسب
–	٥	قطب	اقطب
–	١٤	الملك»	الملك الذی له الملك
–	٢١	عن	علی
–	–	ابها فهامه	ابما فهامه
٥٧	٢	وفهو	فهو
–	١٢	المسهن	المهيمن
–	١٩	واماساناوبطعاواما	اماساناوبطعاو امّا
–	٢	نصبح	نصبح
–	٢١	العلم»	العلم من السلطان الرحیم»
–	٢٤	تساوی به نسخه بدل نسب	
٥٨	١٢	دارم	دارم
٦	١٤	وردا	ردا

صفحه	سطر	نادرست	درست
٦٢	٧	هدالقرآن	هدا القرآن
٦٣	١	دنه	مدنه
-	١٩	ارحامكم	ارحامُكم
٦٤	٣	بر آءٌ	بر آءُ
٦٥	٣	سروهم	سروهم
-	١	كرند	كرند
٦٦	٣	«فانو	« فآنوا
٦٧	٢٣	احسبم	احسبم
-	٢٤	بمكه	بمكه
٦٨	٤	هد	هدا
٦٩	١٤	بمكه	بمكه
-	١٩	من	س
-	٢٣	برى	رى
٧	٦	لا مدو ه	لامدوا ه
٧	٢٤	مبلّعه	مبلّعه
٧١	١	بالانسا	بالانسا
-	٦	اولناء	اولناء
-	٩	ام حسه	امحسه
-	٢	سروا	سروا
-	٢٤	اسا	اسا افدا وسروى كردن المسجد
٧٢	١٥	الحآوكم	الحاوكم
٧٣	١١	نحاون	نحاونّ
٧٤	٤	حسب	حب
-	٢٣	«فاسئلوا اماانعه م»	فاسئلوا «ماانعمم»
-	-	معواها	معوها
-	١٥	واتّمو	واسوا
٧٥	١٧	جمعا	جمعا
٧٦	٢	هد	هد
-	٣	سابع بامر	سابع النسا بامر
-	١٧	وادا	واد
-	٢١	بحلعمه	بحلقمه
٧٧	٥	فحب	فحب
-	٩	الاسسما	الاسسما

صفحه	سطر	نادرست	درست
٧٧	٢	لا مرا	لامرا
٧٨	١١	سم الله	بسم الله
٨١		ر رعنوان سور اضافه كنيد	التوبه الاولى
٨٣	١٩	كاعادب	كاعاد
٨٥	٢٥	١) حسس	كل ماحسن بوجه من الوجوه اقرب الموارد
٨٧	٤	اسما	اسما
-	٥	لحاسر	الحاسر
٨٨	١٨	حاهدو	حاهدوا
٨٩	٥	حمرا	حمراء
-	٦	حصرا	حصراء
٩	١٦	ما	ما
٩١	٨	ورنگ	اورنگ
-	٢	فاسحى	فاسحى
٩٣	١	مدىىه	مدائه
٩٥	١١	فرا ب	فرا
-	١٣	دعامى لا بعد	دعا لا بعد
-	٢٢	اللكمانه	الكمانه
٩٦	٩	معاويه	معاويه بن
٩٩	١	للصلوا	للصلو
-	٣	عن	عن
-	٩	احارو	احاروا
-	-	فسموها	فسموها
-	١٥	البلماو وم الاربعا	البلما ويوم الاربعا
١ ١	١	حلمه	حلمه
-	٦	ا بها	ا بما
-	١٢	الصلوا ولا	الصلو فلا
-	١٥	اُحسوا	ا حسوا
١ ١ ١	٨	للصو	للصلو
-	١٦	هد	هدا
-	٢٣	ر به	بر به
٢ ١ ١	٣	الاصوب	الاصوات
-	١٨	البواراب	النوراب
-	٢	-	-

صفحه	سطر	نادرست	درست
۱۲	۲۳	عبدالمسلم	عبد مسلم
۱۳	۲	آنه ساعة هی هی آخر ساعة	انه ساعة هی ؟ هی آخر ساعة
—	۴	ساعه	ساعهٔ
—	۲۳	السودا	سودا
۱۴	۱۱	فحمموئی	فحمموں
—	۱۵	واسمعو	واسمعوا
۱۵	۷	راو	راوا
—	۹	فواقی	فواقی
۱۶	۳	بالعاصس	بالعاصس
۱۷	۱		آنچه بصورت مصراع دوم آمد سورن است و شعر نیست
—	۱۶	نوحه	نوحه
۱۹	۶	سوال	سوال
—	۱۶	فرسنگان	فرسنگان
۱۱۱	۲	نوبه	النوبه
۱۱۲	۹	الاعر	الاعرُ
—	—	ارمادراو	درما ارو
—	۲۴	ور	در
۱۱۴	۷	ماکانو	ماکانوا
—	۱۸	بعضهم	بعضهم
۱۱۵	۱۱-۱۲	رو سهم	روسهم
۱۱۶	۴	الاستعمار	استعمار
—	۱۱	معاسحا	معاسحها
—	۱۲	نحرج	نحرج
—	۲۲-۲۴	هداالرحل	هداالرحل
۱۱۸	۱۷	العر	العر
—	۱۸	عر	عر
۱۱۹	۱۲	صلاح	بالصلاح
—	۱۶	موضع	وضع
۱۲	۱۶	سباط	سباط
—	۲	سباط ب حتّی	سباط جمع سوط

صفحه	سطر	نادرست	درست
۱۲۲	۱	وفدمما	وفدمما
۱۲۴	۲۲	مصبه	مصبه
۱۲۵	۱۳	اللهُ ماأسعطهم	الله ما اسطعم
۱۲۶	۵	سو	سور
—	۱۱	الحمد	حمد
۱۲۷	۸	رباح	رباح
—	۱۴	علّمه	علمه
۱۲۸	—	الکذب ، رعموا	الکذب رعموا ،
۱۲۹	۱۲	معمس	معمس
۱۳	۱۳	تعاقب	تعاقب
۱۳۱	۹	احرلـ	آحرلـ
۱۳۲	۱۳	حرئل	الحریل
۱۳۳	۱۴	لکن	لکن
۱۳۶	۶	العدّة	العد
—	—	واتقوا الله	واتقوا الله
۱۳۷	۷	فعدتهن	فعدتهن
۱۳۸	۸	عدسا	عدساها
—	۲۴	الامر	الامرُ
۱۳۹	۱۸	نطلّمواهن	نطلّموهن
۱۴	۱	تحامعواهن	تحامعوهنّ
—	۱۴	لاندعه	لاندعه
۱۴۲	۵	سهداء	سهداء
۱۴۳	۲۳	واد	وادا
۱۴۴	۲	عدروا	بدروا
—	۹	وروحها	روحها
—	۱۶	محبوبه	حبوبه
۱۴۵	۵	العمد	المعمد
—	۷	الا	لا
۱۴۷	۲۱	باللحو	بالحلو
۱۴۹	۲	فراق	فرق
—	۱	نعب	نعب

صفحه	سطر	نادرست	درست
۱۵۸	۱۷	ساء	سا
۱۵۹	۲	نطاهرا	نطاهرا
-	۱۸	مروهم	مروهم
۱٦	۲٤	اللّسی	السی
۱٦۱	۹	لاتلادسهم	لاتلاسهم
۱٦۲	٤	امسو	امسوا
-	۷	وفسدت	فسدت
۱٦٦	۱۳	رس	رس
۱٦۹	۱۵	سسّ	سسّ
۱۷۱	۲۳	وفىل لا ىه	وفىل
۱۷۲	۳	مى	فى
-	۵	مسوىه	مسوىه
-	۱۵	نحاس	نحاس
۱۷۳	۱	فعرب	فسعّرب
-	٤	سں	سں
-	۲۲	وسحما	فسحما
۱۷٤	۱۹	المسى	المسى
-	-	مىهاكىها	مىاكىها
۱۷۵	۸	ارارى	ادارى
۱۷۷	-	سرىه	سرىه
-	۱٤	ىدعون	ىدعون
-	۲	فاىصىا	فاىصىا
۱۷۹	٦	حرب	حروب
۱۸۲	۱۳	برسد	رسد
۱۸۷	۱٤	الحعطه	الحمطه
۱۹	۲۳	عاص	عاص
۱۹۱	۱۲	والدالرىا	ولدالرىا
-	-	ىعمىهم	ىعمىهم
۱۹۵	۱٤	لاىعمل	لاىعمل
۱۹٦	۳	اسه	اىه
۱۹٦	۳	حطاً	حطا
-	۲۱	فمس	فمسر
۱۹۷	۱۲	طهرانیّ	طهرانی
۱۹۸	۲٤	احسا	احسا
-	-	اسطمه	اسطما
۱۹۹	۱۷	ادلمه	ارلمه
۲ ۲	-	کرد	گرد
۲ ۳	۱۲	سرو	سرد
-	۱۳	اس	ر
۲ ۸	۵	رراعا	دراعا
۲ ۹	۳	لامم	الامم
-	٦	دوحملما	و دحملما
۲۱٤	۱	الجهم	الححسم
۲۱۵	۱۸	مانومسون	تومسون
۲۲۵	۱۵	معدار	معدار
-	۱٦	مانه	مانه
-	۱۹	النهار	النار
۲۲٦	٤	فسح	فسح
-	۱۱	ادعونی	قال ادعونی
۲۲۸	۲٤	قالوا احب	قالواحب
۲۳	۸	تحلق	تحلق
۲۳٦	۹	ستمگارن	ستمگاران
۲۳۹	۱۷	عىى	على
-	۲۲	حلق	حلق‌الله
۲٤۱	٤	ودلکلب	ودلکلب
-	۱۳	نرل	نرل
-	۲	فى	فى
۲٤۸	٦	نوائم	نداىم
-	۱٦	حرد	مرد
۲٤۹	۱	لىعتىهم	لىفتىهم
-	۱	ىعرض	ىُعرض
-	۹	ا نما آدعوا	نما آدعو
۲۵۱	۷	حىل	حىل
-	۱۱	الم آ ىه	ا آ ىه

صحیفه	سطر	نادرست	درست
٢٥٢	٤	دالحد	دا الحد
٢٥٣	٣	بدلك بدلك	بدلك
٢٥٤	٥	فدربهً مرحئه	فدربهً مرحئهٌ
٢٥٨	٤	معمس	معمس
٢٥٩	٣	تعلم	تعلم
ـ	١٦	حملاس	حمالس
٢٦٣	٢٢	بلبه	بلبهٌ
٢٦٥	٣	سا	سآ
ـ	٩	بعطبه	بعطبه
٢٦٧	١	بسآ	بسا
ـ	٣	ای ـ ساعه	ایّ ساعه
٢٦٨	٢	ووالسریك	والسریك
ـ	٢٤	لك »	» لك
٢٧	١٧	لسح	لسح
ـ	١٩	فصلو	فصلّوا
٢٧١	١٥	بصر بون	بصر بون
ـ	٢٢	للصو	للصلو
٢٧٥	١٢	اسرّ	اسر
٢٧٦	ـ	تسكس	سكس
٢٧٧	٧	فُعل	فعل
٢٧٩	١٧	سرهمرد	سرهمرند
٢٨	٢	بحمد	بمحمد
ـ	١٧	سحرا	سحراء
ـ	٢٣	وفید ر	فید ر
٢٨١	١	والعطاف الردا »	»والعطاف الرداء
٢٨٤	١٦	سحن عاقلان	عاقلان
٢٩	٢٢	ای ـ	ای
٢٩١	١	الاسا ، بم الآباء	الاسماء بم الآباء
		بم الاسماء	بم الاسماء
ـ	١٣	اقویا	اقویا
٢٩٤	١٨	واحده و	واحد
٢٩٧	١٨	المعرُ	المعرُ
ـ	٢٢	سو	تُسو
٢٩٨	١	كه مر ما	مر ما
٢٩٩	٢٢	« لا »	لا
٣	١	لئلا	لئلّا
ـ	٧	بها	بهما
٣ ٢	١٢	ای حمعا	ای ـ حمعا
٣ ٣	٦	سه	سه
ـ	٢٢	لسهم	السهم
٣ ٤	١٥	انّ	ان
ـ	٢٢	حسوی	احسوی
٣ ٥	٨	ناصر	ناظر
ـ	ـ	سطر	سطر
ـ	١	سصر	سطر
ـ	١٣	ناصر	ناظر
٣ ٦	٨	امارانه	امارانه
ـ	١٧	الآحلال	الآحال
٣ ٨	١٩	الحلالها	الحلالها
٣١٣	١٦	رواسدنی	رواسدنی
ـ	٢٢	رنا سدنی	رماسدنی
٣١٧	٩	بوحی	بوحی
ـ	١٨	الحمطه	الحمصه
٣١٩	١٩	المسحون	المسحون
٣٢	٢١	الحو	الحو
ـ	٢٣	كرسكمی	كرسكی
٣٢١	١	العالی	العال
٣٢٢	١٧	قـطا	قـطا
٣٢٣	٥	كاالمطلّه	كالمطلّه
ـ	٩	أُكل	أكل
٣٢٥	١٤	الافدار	الافدا
ـ	١٥	بحسا	بحسا
٣٢٦	٣	علـ	علمك
ـ	٧	فی لكعر	فی الكعر
٣٢٧	١٨	لاسه	لاسبه

صفحه	سطر	نادرست	درست
۳۳	۲۴	فسمها	فبهما
۳۳	۳	و ما عدتم	ما وعدتم
	۵	فا اذالنحوم	فاذا النحوم
	۷	ققاها	تفاها
۳۳	۱۴	هذاالعول	هذا العول
۳۴	۱۳	هذالطل	هذا الطلّ
	۱۵	فسحط	فسخط
۳۴	۱۲	وفی	فی
۳۴	۱۴	افلىلا	فلىلا
	۱۸	الصلو	صلو
۳۴	۱	امواالاىمان	اموا الاىمان
۳	۲	اسرب	لسرب
۳	۹	تبا	سا
۳	۳	حلمهما	حلمهما
	۶	آن	ان
	۲۳	برفه	برفه
۳	۱	الرکر	الرکو
۳	۲۴	نحا	نحاهٔ
۳	۳	مسموىاب	مسموىاب
۳	۱۷	فراسه	فراسه
۳	۱۸	ولبهاىم	والبهاىم
۳	۴	کافرىهم	کافرىهم
۳	۱۸	تبا	تبا
۳	۶	الموبه المائبه	الموبه المائبه
	۱۱	والنارعاتْ	والنارعات
۳	۱۸	فاالمد براب	فالمد براب
۳	۲۲	دلىلبه	دلىله
۳	۸	وحه	وحه الارض
۳	۶	فطوا	فطوا
	۱۲	حاحه	حاحهٔ
۳	–	مسموبه	مسموبه
۳	۲۵	آلابه	الآبه
۳	۱۵	معسا	مسا
۳	۱	الملک	الملک

صفحه	سطر	نادرست	درست
۳۷۷	۷	العامس	العالمس
۳۷۸	۲	الموبه	الموبه
–	۸	فسمعهٔ	فسمعهٔ
۳۷۸	۱۳	حلف	حلف]
–	۱۴	باسلام]	باسلام
۳۷۹	–	سکدارد	سگرارد
–	۱۹	فاسسما	فاسسما
–	۲۴	درحسانها (۱)	درحسانها (۱)وبامد درحسسانها باسد
۳۸	۱۳	همُ	همُ
۳۸۱	۲	کاںٮ	کاں
۳۸۲	۱	اسطعبی	اسعبی
–	–	اسعبی	اسعبی
–	۱۵	نعمل	نعمل
۳۸۳	۲	سعر	سعر
۳۸۴	۱۴	الحلمه	الحلمه
–	۱۹	لسر	دسر
۳۸۵	۲	اسداء	اسداءٌ
–	۱۷	صسآ	صسا
۳۸۷	۲۱	عرلا	عرلا
۳۹۲	۱۸	لمس	لمس
–	۲۳	سی سه	سی و سه
۳۹۴	۲۱	سبهما	سما
–	۲۳	وهو	و
–	۲۳	ماح	ماح
–	۲۵	حاسه ۱)	راىداسب
۳۹۵	۱۶	اد	کند
–	۲۲	وادب	وادب
۳۹۶	۱۹	وتا کندا ورد	وبا کندٌ اورد
۳۹۷	۲۲	مکانه	مکانه
٤ ٥	۷	آ حر	ا حر
–	۱	حدعك	حدعك
٤ ٦	۱۲	الّدس	الدس

صفحه	سطر	نادرست	درست
٤٠٦	١٧	رحاءً	رحاءٌ
٤٠٧	١٥	رأیٌ	رأیٌ
–	٢	سوا	سواً
٤٠٨	١٨	کسرن	کسر
٤١١	٣	کانو	کانوا
٤١٣	١٥	می	فی
٤١٤	٣	تحسر	تحسروا
٤١٥	١٦	فصل	فعل
–	٢٣	سمهی	یسمی
٤٢٥	١٢	حدواند	حداوند
٤٢٦	١٤	نگدیون	نکدیون
٤٣٣	٣	هیچ حس	حس
٤٣٧	٢	کرن	کردن
٤٣٨	٩	داورد	دوارد
٤٤	١٧	می	من
٤٤٢	٧	سرحمل	سرحمل
–	–	لنبی	النبی
٤٤٤	١٦	الہم	الہمّ
	٢٤	مود	مودّ
٤٥	٢	ماکل	مأکل
٤٥٧	٤	اسمُ	اسم
٤٦	١	الوجه	لوجه
–	١٩	محافه	محافه
٤٦١	٢	تعلمک	تعلمک
–	٣	دما	سا
–	١٧	الدگری	الدکری
–	–	لامحاله	لامحاله
–	١٨	سنه	سنه
٤٦٣	١٧	اکتاب	کتاب
٤٦٤	١	لحسرونه	لحسرونه
٤٧	٧	وجوهم	وجوههم
٤٧٢	١٧	فمعدمه	فمعدنه
–	٢١	لحرا	الحرا
٤٧٧	١٨	قددرقس	قدندرقس
٤٧٧	٢٥	فرسادم	فرسادمی
٤٧٨	١	روفه	ورفه
٤٨٧	١	نما	نمأ
–	٢٤	معطون	مطعون
٤٨٨	١	الہه	الہه
–	–	فاکاله	فاکله
٤٨٩	١٢	مثل	مثل ما
٤٩١	١	فهما	فهمها
٤٩٢	٩	طلب	طلمب
٤٩٥	١١	اهلکب	اهلکبُ
–	١٨	العمه	ما العمه
٤٩٧	١١	سرحمل	سرحمل
–	٢٢	لصعف	اضعف
٤٩٩	٤	بسب	بسبُ
٥	١٦	بهدا	بهد
٥٠٤	٢	لوبه	التوبه
٥٠٥	١١	صححها	صححها
–	١٦	بلو	بلو
٥٠٦	٤	طحصها	طحها
–	٨	لالهام	الالهام
٥٠٧	٢١	دمدمب	دمدمب
٥١	٧	دوار	دور
٥١٣	١٤-١٦	احداحد	احدٌ احدٌ
٥١٤	٢٢	سگل	شکل
–	٢٤	وسسس	فسمسو
٥١٥	١	فعال	فعالا
٥١٦	١	صلّی	صلی
٥٢٢	٧	حریح	حریج
–	١٥	سا	نسا
٥٢٦	٩	اسونی	اسونی
–	–	والدا	واولدا
–	٢٤	ان	ان
٥٢٩	٢	عن	ان
–	١٧	فمعمها	فمعمعها

صفحه	سطر	نادرست	درست
۵	۱٦	صوب	صوب
۵	۸	للتأکید	لتأکید
	۲٤	الماس	المائس
۵	۵	دائل	رائل
۵	٦	سهرا	سهرا
۵۱	۱۳	سرّیء	سریء
	۱۷	المسائي	المائي
۵۱	۱۷	رعما	رقما
۵	۱۳	سکدّ ناك	سکدّ مك
۵	۲	آلناس	الناس
۵	۱	لهرم	الهرم
۵	۷	اقرأ	اقرأ
[illegible]	[illegible]	الاكرم	الأكرم
[illegible]	[illegible]	يعلم	تعلم
[illegible]	[illegible]	را	رآ
	۱۲	ان	ان
۵	۱٤	باسم	اسم
۵	۱۵	لطمى	لطمى
	۱۸–۱۹	اسمعى	اسمعى
۵	٦	فاعرا	فاعرا
۵	۷	لىلە	لىلە
۵	٦	فامع	امع
۵	۱۳	عمرن	عمران
۵	۹	المكنه	مكنه
	۵	باحس	باحس
۵	۱۵	فسما	فسما
۵	۱٤	هاويه	هاويهٌ
۵	۲	سى	سى
٦	۱۲	عدرى	عدرى
٦	۸	بالصسرُ	بالصسر
٦	۸	كسه	كسد
٦	۲٤	عمد	عمد

صفحه	سطر	نادرست	درست
٦۱۵	۱	الكلى	الكلى
٦۱۹	۱۱	قسه	قصهٌ
٦۲	۷	كاساب	كانساب
٦۲۵	۱۵	لم	لهم
٦۲٦	۱۲	مان	مان
–	۲۲	لمسلهم	لمسلمهم
٦۳	۲۱	حريح	حريح
٦۳۱	۱	سسم	سم
٦۳۲	۹	اللّٰه	لله
٦۳۳	۲۲	لاعصام	لااعصام
٦۳٦	٦	وانحر	وانحر
٦۳۷	۱٦	صحامر	صحائر
٦۳۹	۱۰	للاروح	للارواح
٦٤۳	۷	احسوا	احسموا
٦٤٤	٤	حمص	حمص
٦٤۹	۱۱	گردوس	گردوس
٦۵	۲۲	لاترسب	لاسرسب
٦۵۱	۱	سحاهدون	سحاهدون
٦۵۷	۱۵	لمه	لمةٌ
٦۵۸	۳	فطرجهه	فطرحه
٦۵۹	٤	العصا	العصا
٦٦۰	۸	كفوآ	كفوآ
٦٦۱	۱٦	ورآ له	ورآ له
–	۱۷	اقص	اقص
٦٦۳	۱	كفاء	كفاء
–	۱۱	سكا	تكفا
٦٦۷	٦	حلق	حلق
–	۱۹	ن ن	ن
٦۷	۱	سطر	مسطر
–	۲	ادلهم	ادلهم
٦۷۱	۱۹	المعاق	المعاق
٦۷۵	۱٦	اسم عريزٌ	اسم عريز
٦۸۱	۷	اعدب	اعددب